ئەبەيدۇللا ئىبراھىم

بوزدالا

Abaydulla Ibrahim

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەسەرلىرى

تۇندىكى چاقماق
بەشىنچى ئوغۇل
ئاجايىپ كۆزلەر
سايامەتنامە
ئۇچ غەزەل
بوز دالا
داغ

ISBN 978-7-288-11529-7
9 787228 115297 >
定价: 40.00 元

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەسەرلىرى

بوزدالا

(رومان)

常州大学山书馆
藏书章

6

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

怀信可汗：维吾尔文/艾拜都拉·易卜拉欣著. --乌鲁木齐：新疆人民出版社，2010.1
ISBN 978-7-228-11529-7

Ⅰ.怀… Ⅱ.艾… Ⅲ.长篇小说-中国-当代-维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2010)第001430号

作　　者	艾拜都拉·易卜拉欣
责任编辑	阿不都热合曼·艾白
责任校对	海丽且木·孜亚吾顿
特约校对	阿依尼沙·亚库甫
美术设计	艾克拜尔·沙力
插　　图	阿·阿布力孜、哈·阿布都哈得尔
美 术 字	苏·司马义·哈力
出版发行	新疆人民出版社
电　　话	(0991)2827472
地　　址	乌鲁木齐市解放南路348号
邮　　编	830001
印　　刷	新疆新华印刷厂
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本	880×1230毫米　1/32
印　　张	16.125
插　　页	18
版　　次	2010年1月第1版
印　　次	2010年1月第1次印刷
印　　数	1-3000
定　　价	40.00元

بوز دالا

ئاپتورى : ئەبەيدۇللا ئىبراھىم
مەسئۇل مۇھەررىرى : ئابدۇراخمان ئەبەي
مەسئۇل كوررېكتورى : خەلچەم زىياۋدۇن
تەكلىپلىك كوررېكتورى : ئاينىسا ياقۇپ
گۇزەل سەنئەت لايىھىلىگۈچى : ئەكبەر سالىھ
رەسسام : ئابدۇراخمان ئابلىز ، خالىل ئابدۇقادىر
خەتتات : سۇلايمان ئىسمايىل خالى
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى : شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
تېلېفون : 0991—2827472
ئادرېسى : ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر
پوچتا نومۇرى : 830001
باسقۇچى : شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتى
سانتۇچى : شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى : 880×1230 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى : 16.125
قىستۇرما ۋاراقى : 18
نەشرى : 2010 - يىلى 1 - ئاي 1 - نەشرى
باسمىسى : 2010 - يىلى 1 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى : 1—3000
كىتاب نومۇرى : ISBN 978—7—228—11529—7
باھاسى : 40.00 يۈەن

أحمد بن علي

ئاپتور ھەققىدە

شائىر ، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىم — ئۆزىگە خاس ئىجادىيەت يولى ۋە ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتى ئارقىلىق يېڭى دەۋر ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا ، گۇللىنىشىگە كۆرۈنەرلىك تۆھپە قوشقان ، ئەسەرلىرى كەڭ ئوقۇرمەنلەر ۋە ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەرنىڭ قايىللىقىغا ، يۇقىرى باھاسىغا ئېرىشكەن مۇنەۋۋەر ئەدىبلىرىمىزنىڭ بىرى . ئۇ ئەدەبىي ئىجادىيەتنىڭ ھەممە ساھەلىرىدە دېگۈدەك قەلەم تەۋرەتكەن ، لىرىكىلىرىدا مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيىتى ، ئۆرپ ـ ئادەتلىرى ، خاراكتېر ئالاھىدىلىكلىرىنى ئىپادىلىگەن بولسا ، داستانلىرىدا دەۋرنىڭ مۇھىم مەسىلىلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن ؛ ھېكايىلىرىدە مۇرەككەپ ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ، كىشىلىك مۇناسىۋەتلەرنى ، ھايات مەسىلىلىرىنى يازغان بولسا ، رومانلىرىدا زور تارىخىي ۋەقەلەرنى تەسۋىرلىگەن . ئۇنىڭ ھەرقايسى ژانىرلىرىدىكى ئىجادىيىتى خاس ئالاھىدىلىكلەرگە ۋە ئورتاقلىقلارغا ئىگە ، بولۇپمۇ ئۇنىڭ لىرىكا ۋە رومان ئىجادىيىتىدىكى مۇۋەپپەقىيىتى ئالاھىدە گەۋدىلىك . ئۇ مۇنەۋۋەر ئەدىبلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە دەۋرىمىزدىكى داڭلىق ژۇرنالىستلارنىڭ بىرى . ئۇنىڭ ژۇرنال باشقۇرۇش ، ژۇرنال چىقىرىش جەھەتلەردىكى نەتىجىسىمۇ ئومۇمىي ئېتىراپقا ئىگە .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم 1951 ـ يىلى خوتەن ۋىلايىتىنىڭ چىرا ناھىيىسىدە مەرىپەتپەرۋەر ھۇنەرۋەن ئائىلىسىدە تۇغۇلغان ، 1957 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلىغىچە باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە ئوقۇغان . 1966 ـ يىلىدىن 1972 ـ يىلىغىچە «قايتا تەربىيە» ئېلىش ئۈچۈن ئۆز يېزىسىغا قايتۇرۇلۇپ ، دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان . 1972 ـ يىلى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەدەبىيات فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىرگەن . 1976 ـ يىلى ئوقۇش

پۈتتۈرۈپ ، «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى رېداكسىيىسىگە تەقسىم قىلىنغاندىن بۇيان ، شۇ رېداكسىيە قارمىقىدىكى «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى ۋە خەنزۇ تىل ـ يېزىقىدا نەشر قىلىنىدىغان «سۇبھى» ژۇرنالىلىرىدا باش مۇھەررىر بولۇپ ئىشلىگەن . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ھازىر «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىنىڭ ئالىي مۇھەررىرى . ئاپتونوم رايونلۇق يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ مۇئاۋىن رەئىسى .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم 1964 ـ يىلى «خوتەن گېزىتى» دە ئېلان قىلغان «تالمايدىكەن بىلىكى» ناملىق شېئىرى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت ساھەسىگە كىرىپ كەلگەن . گەرچە ئۇنىڭ ئىجادىيىتى ھەر خىل ژانىرلاردا بولسىمۇ ، دەسلەپكى باسقۇچتا شېئىرىيەت ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ . ئۇ ئىجادىيەتكە يېڭى كىرىشكەنگە ، ئىجادىيەت ساھەسىدە شەكىلۋازلىق ، شوئارۋازلىق ، سولچىللىق ئاساسلىق خاھىش بولۇپ كەتكەنگە قارىماي ، شۇ يىللاردا يەنە «يۇلغۇن چېچىكى» ، «ياشلىق ناخشىسى» ، «تېرىم پەسلى» ، «ھاياتتىن خاتىرىلەر» ، «گۈل يېزام» قاتارلىق بىر تۈركۈم شېئىرلارنى يېزىپ ، بۇ شېئىرلاردا ۋەتەننى ، خەلقنى ، ئەمگەكنى ئۇلۇغلاپ ۋە مەلۇم بەدئىي سەۋىيە يارىتىپ ، ئۆزگىچە ئىجادىيەت يولى تۇتقان ۋە ئۆزىنىڭ شېئىرىيەت ئىجادىيىتىدىكى ئۇتتۇق قىزغىنلىقى ھەم شېئىرىي تالانتىنى ئاشكارىلىغان . شائىر 1970 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ، 1980 ـ يىللارنىڭ دەسلىپىدە شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ ئەڭ گۈللەنگەن بىر دەۋرىنى باشلاپ ، ئۆزىنىڭ كىشىلەرنى قايىل قىلىدىغان شېئىرىي تالانتىنى ، ئۆزگىچە كۆزىتىش ، ئۆزگىچە پىكىر قىلىش ، ئاجايىپ شېئىرىي ئۇنۇم پەيدا قىلىش ئىقتىدارىنى «ئۇچ غەزەل» ، «خوتەن قەغىزى» ، «ئەتلەسكە مۇخەممەس» ، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» قاتارلىق ئىپسىل لىرىكىلىرىدا نامايان قىلغان . بۇ لىرىكىلار ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئاشۇ يىللاردىكى شېئىرىيەت ئىجادىيىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلىپ ، ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ۋە ئەدەبىيات ساھەسىدە كۆچلۈك تەسىر قوزغىغان . شائىرنىڭ «قەشقەردە كەچ» ، «قەشقەر باغچىسى» ، «قەشقەر ئۇستىسىغا» قاتارلىق

شېئىرلاردىن تەشكىل تاپقان «ئۇچ غەزەل» — ئەبەيدۇللا ئىبراھىم لىرىكىلىرىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە ۋەكىللىك قىلىپلا قالماستىن ، بەلكى يېڭى دەۋردىكى غەزەلچىلىكىمىزدىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ . قەشقەر ھەققىدىكى بۇ بىر يۇرۇش غەزەللەردە شائىر بۇ قەدىمكى مەدەنىيەت مەركىزىدىكى تىپىك ، ۋەكىللىك خاراكتېردىكى جانلىق كۆرۈنۈشلەرنى ئاجايىپ ھاياجان ، قىزغىن مۇھەببەت ، ئېسىل مىسرالار ئارقىلىق تەسۋىرلەپ ، تىل بىلەن ئىپادىلەپ بولغۇسىز بىر خىل ئېستېتىك ئۇنۇم يارىتقان . «خوتەن قەغىزى» ، «ئەتلەسكە مۇخەممەس» ، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» قاتارلىق شېئىرلىرىدىمۇ شائىر ئىجادكار ، ئەمگەكچان ، مەدەنىيەتلىك ئەجدادلىرىمىز يارىتقان قەغەز ، ئەتلەس ، مۇقاملارنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ھاياتىمىزدىكى رولىنى مۇئەييەنلەشتۇرۇپ ، يۇكسەك دەرىجىدىكى ۋەتەنپەرۋەرلىك ، خەلقپەرۋەرلىك روھىنى ئىپادىلىگەن . بۇ شېئىرلاردىن كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەسكى ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم كلاسسىك شەكىللەردە ياخشى يازالايدىغان ۋە ئۇنىڭ مەلۇم سەۋىيىسىنى يارىتقان ھازىرقى زامان شائىرلىرىمىزنىڭ بىرى . بۇ شېئىرلارغا ئوبزورچىلار يۇقىرى باھالارنى بېرىشكەن . يۇقىرىدا ئىسمى ئاتاپ ئۆتۈلگەن ئاشۇ شېئىرلاردا شائىر خەلقىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى ئىجادچانلىقىنىڭ مەھسۇلى بولغان ، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ قىممەتلىك بايلىقى ھېسابلىنىدىغان مۇقام ، مەشرەپ ، ئۆرپ ـ ئادەت ، گىلەم ، ئەتلەس ، قەغەز... قاتارلىقلارنى قىزغىن مۇھەببەت بىلەن مەدھىيىلەپ ، ئۆزىنىڭ ئىجادكار ئەجدادلىرىمىزغا بولغان چەكسىز ھۆرمىتىنى بەدىئىي يۇكسەكلىكتە تۇرۇپ ئىپادىلەپ بەرگەن .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئىجادىيىتىدە داستانچىلىقمۇ ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ . ئۇ 1970 ـ يىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا داستان يېزىشقا كىرىشكەن ، 1970 ـ يىللارنىڭ ئاخىرلىرى ، 1980 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدا داستانچىلىقتا ناھايىتى زور ئىجادىيەت مۇۋەپپەقىيىتىگە ئېرىشكەن . 1978 ـ يىلىدىن 1983 ـ يىلىغىچە بولغان قىسقىغىنا بەش يىل ئىچىدە ئۇ ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ، «گۈلزۇپەر» ، «پولات» ، «دوستۇمنىڭ خاتىرىسى» ، «چىمەندە

تـوي» ، «قارا ۋە ئاق» ، «ھەسەن ـ ھۈسەن» قاتارلىق يىرىك داستـانـلارنـى يـېـزىپ ، يېڭى دەۋردىكى ئۇيغۇر داستانچىلىقىغا مۇناسىپ تۆھپىلەرنى قوشتى . شائىرنىڭ بۇ بىر قاتار داستانلىرى ئىچىدە «قارا ۋە ئاق» داستانى ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ ، شائىر بۇ داستاندا سانائەت تېمىسىنى يازغان ، ئۇنىڭدا كۆمۈركان ئـىـشـچـىـسـى تـەلـئـەتـىـڭ كەسىپ ۋە مۇھەببەت جەھەتتىكى سەرگۈزەشتلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن . داستاندا شائىر ۋەقەلىكنى بـايـان قىلىش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، يەنە ھايات ھەققىدە ، گـۈزەللىك ھەققىدە ، كەسىپ ھەققىدە ، قەلب ھەققىدە چوڭقۇر مۇھاكىمىلەرنى ئېلىپ بارغان ھەم يېڭىچە قاراشلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، ئەسەرنى مەزمۇن جەھەتتىن يۈكسەكلىككە ئىگە قىلغان . «دوستۇمنىڭ خاتىرىسى» — شائىرنىڭ يەنە بىر يىرىك داستانى بولۇپ ، ئۇنىڭغا باش قەھرىمان سەرسانىينىڭ ئاپەتلىك يىللار — «مـەدەنـىـيـەت زور ئـىـنـقـىـلابـى» مەزگىلىدىكى ئېچىنىشلىق سـەرگـۈزەشـتلىرى ، پاجىئەلىك تەقدىرى ئارقىلىق ، بىر ئەۋلاد زىـيـالـىـيلار باشتىن كەچۈرگەن ئېچىنىشلىق قىسمەتلەر ئەكس ئـەتـتۈرۈلگەن . شائىر داستاندا مۇكەممەل بىر پۈتۈن ۋەقەلىك ئـارقـىلىق دەۋر رېئاللىقىنى كەڭ ۋە ماھىيەتلىك كۆزەتكەن ۋە مـۇھـىـم مـەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويغان ، ئوخشىمىغان خاراكتېر ئالاھـىـدىـلـىـكـلەرگە ئىگە بىر تۈركۈم پېرسوناژلار ئوبرازىنى يـارىـتـىـپ ، ھـايـات ھـەققىدىكى ئويلىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان . داسـتـانـدىـكـى كـەسكىن زىددىيەت ـ توقۇنۇشلار ، ئوخشىمىغان تەقدىرلەر كىشىگە چىنلىق تۇيغۇسى بەخش ئەتسە ، كۈچلۈك لىرىكا ۋە ئۆزگىچە مۇھاكىمىلەر كىشىگە بەدئىي زوق بېغىشلايدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆز نۆۋىتىدە يەنە تونۇلغان يازغۇچى . ئۇ 1980 ـ يىللارنىڭ باشلىرىدىن تارتىپ ھېكايە ئىجادىيىتى بىلەن شـۇغـۇلـلـىـنـىـپ ، «ئاجايىپ كۆزلەر» ، «يەر» ، «كۈن نەدىن چىقىدۇ» ، «سېرىق سەبـدە» ، «ھـەي ئـادەمـلەر» ، «ئىنسان قـەدرى» ، «كۈلەيمۇ يا يىغلايمۇ» قاتارلىق بىر تۈركۈم ياخشى ھـېـكـايـىـلـەرنـى يېزىپ ، ئوقۇرمەنلەرگە سۇندى . يازغۇچىنىڭ كۆزىتىش نۇقتىسى ، پىكىر قىلىش ئۇسۇلى ئۆزگىچە بولغاچقا ، بۇ

ھېكايىلەردە تۇرمۇشنىڭ ئاددىي كۆرۈنۈشتىكى تەرەپلىرى يېزىلىپ ، ماھىيەتلىك مەسىلىلەر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ، بۇ ھېكايىلەر كۆچلۈك تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە ، كىشىنىڭ قەلبىنى ھاياجانغا سالىدۇ . يازغۇچى بۇ ھېكايىلىرىدە تۇرمۇشتىكى ئەمەلىي ، جانلىق ۋەقەلەرنى ، خاراكتېرلارنى يۈكسەك دەرىجىدە ئومۇملاشتۇرۇپ ھەم ئەدەبىيلەشتۈرۈپ يېزىپ ، دەۋرىمىز كىشىلىرىنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ، ئەخلاق قارىشى ، ئادەملىك ساپاسى ھەققىدىكى كۆزىتىشلىرىنى ، مۇلاھىزىلىرىنى ، قاراشلىرىنى قىزىقارلىق ، تەسىرلىك ۋەقەلىك ۋە جانلىق بەدىئىي ئوبرازلار ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان . يازغۇچى ئۆزىنىڭ بۇ بىر تۈركۈم مۇنەۋۋەر ھېكايىلىرى ئارقىلىق ئادەم ھەققىدە ئىزدەنگەن ، ھاياتلىقنىڭ قىممىتى ، ئەھمىيىتى ھەققىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزگەن ، بۇ جەھەتتىن قارىغاندا ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدىكى ۋەقەلىك ۋە پېرسونا ژلار مەقسەت ئەمەس . ئۇنىڭ ھېكايىلىرى ھەجىم جەھەتتىن ئىخچام ، ئاممىباب ، ئۆزگىچە قۇرۇلما ماھارىتى بىلەن يېزىلغان ؛ ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدە تىل ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن ئىشلىتىلگەن بولۇپ ، كىشىگە كۈچلۈك ئىستېتىكىلىق زوق بېغىشلايدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم كېيىنچە ھېكايە ئىجادىيىتىدىن رومان ئىجادىيىتىگە ئۆتۈپ ، 1988 ـ يىلى «تۇندىكى چاقماق» ناملىق تارىخىي رومانىنى ، 1996 ـ يىلى «داغ» ناملىق تارىخىي رومانىنى ، 2006 ـ يىلى «بوز دالا» ناملىق تارىخىي رومانىنى نەشر قىلدۇردى . يازغۇچىنىڭ بۇ ئۈچ پارچە رومانى مۇڭۇپېقىيەتلىك يېزىلغان رومانلار بولۇپ ، قىزغىن ئالقىشقا ، يۇقىرى باھالارغا سازاۋەر بولدى . يازغۇچىنىڭ تۇنجى رومانى ھېسابلىنىدىغان «تۇندىكى چاقماق»تا خوتەنلىك چىرا ناھىيىسىدە مىلادىيە 20 ـ ئەسىرنىڭ 10 ـ يىللىرىدا يۈز بەرگەن ، خەلقنىڭ چىڭ سۇلالىسىنىڭ مۇستەبىت ، چىرىك ھۆكۈمرانلىقىغا ، يەرلىك فېئودال بەگ ـ ئەمەلدارلارنىڭ دەھشەتلىك زۇلمىغا ۋە چەت ئەل تاجاۋۇزچى كۈچلىرىگە قارشى ئېلىپ بارغان بىر قېتىملىق كۆلىمى چوڭ دېھقانلار قوزغىلىڭى تەسۋىرلەنگەن . يازغۇچى مول تارىخىي ماتېرىيالغا ئاساسلىنىپ ، ئەتراپلىق تۇرمۇش بىلىمى ۋە كۈچلۈك بەدىئىي

تەسەۋۋۇرى ئاساسىدا تارىخىي ۋەقەلەرنى ، شەخسلەرنى قايتىدىن جانلاندۇرۇپ يېزىپ ، رومانىنى ھەم تارىخىي چىنلىققا ، ھەم بەدىئىي تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە قىلغان . يازغۇچى رومانىدا خەلق قوزغىلىڭىنىڭ تارىخىي مۇقەررەرلىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپلا قالماستىن ، بەلكى يەنە چوڭقۇر مۇھاكىمىلەرنىمۇ يۈرگۈزۈپ ، ماھىيەتلىك مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قويغان . رومانىدا سۈپۈرگە ئاخۇن ، سىيىت ھاجى ، ئابلىز قارى ، ئابدۇللا چاققان قاتارلىق بىر تۈركۈم روشەن خاراكتېر ئالاھىدىلىكىگە ، تىپىك ئەھمىيەتكە ئىگە پېرسوناژلار ئوبرازلىرى يارىتىلغان بولۇپ ، يازغۇچىنىڭ ئوبراز يارىتىش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ھەقىقەتەن كىشىنى قايىل قىلىدۇ . يازغۇچى رومانىدا تارىخىي تەركىبلەر بىلەن بەدىئىي توقۇلمىنىڭ مۇناسىۋىتىنى ناھايىتى ياخشى بىر تەرەپ قىلغاچقا ، بۇ رومان ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق تارىخىي رومان بولۇپ چىققان .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم «تۇندىكى چاقماق» رومانى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ رومانچىلىقىغا ئاساس سالغان بولسا ، «داغ» رومانى ئارقىلىق رومان ئىجادىيىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىنى يارىتقان . «داغ» تارىخىي رومان بولۇپ ، ئۇ ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە يىرىك ئەسىرى ، شۇنداقلا يېڭى دەۋردىكى ئۇيغۇر رومانچىلىقىدا مەيدانغا كەلگەن نادىر رومانلارنىڭ بىرى . رومانىدا مىلادىيە 19 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا يۈرتىمىزدا يۈز بەرگەن بىر قاتار تارىخىي ۋەقەلەر ئارقا كۆرۈنۈش قىلىنىپ ، ئەكسىيەتچى ، مۇستەبىت ھۆكۈمرانلار ، زالىم بەگ ـ ئەمەلدارلارنىڭ ئەل ـ يۇرتقا ئېلىپ كەلگەن تۈگىمەس بالايىئاپەتلىرى ، ۋەيرانچىلىقلىرى ، بۇنىڭغا چىداپ بولالمىغان خەلق ئاممىسىنىڭ قوزغىلىپ ئېلىپ بارغان كۈرەشلىرى تەسۋىرلەنگەن . يازغۇچى مول تارىخىي بىلىمى ئاساسىدا ئەسەرنى كۈچلۈك تارىخىي چىنلىققا ئىگە قىلىپ ، خەلقىمىز تارىخىدىكى ئاشۇ بىر قېتىملىق جەڭگىۋار كۈرەشنى بەدىئىي يۈكسەكلىككە كۆتۈرۈپ تەسۋىرلىگەن . يازغۇچى تارىخنى يازغاندا نوقۇل تارىخ بىلەنلا چەكلىنىپ قالماي ، بەلكى يەنە بەدىئىي تەسەۋۋۇر ، توقۇلمىلار بىلەن ئەسەرنىڭ بەدىئىي جەلپ قىلىش كۈچىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان . تېخىمۇ قىممەتلىك

بولغىنى شۇكى ، يازغۇچى تارىخىي ۋەقەلەرنى ، تارىخىي شەخسلەرنى قايتىدىن كۆرسىتىپ قويۇش بىلەنلا چەكلىنىپ قالماستىن ، بەلكى ئاشۇ تارىخىي ۋەقەلەردىن ، تارىخىي شەخسلەردىن بۈگۈنكى زامان كىشىلىرى ئۈچۈن ساۋاق بولىدىغان تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەپ ، رومانىنىڭ ئىجتىمائىي ئۇنۇمىنى زور دەرىجىدە ئاشۇرغان . يازغۇچى ئۆز ئىجادىيىەت ئالاھىدىلىكى بويىچە تارىخ ئارقىلىق بۈگۈنگە ئىبرەت قىلغان ، ئىنسان ھەققىدە ، ھايات ھەققىدە چوڭقۇر قاراشلىرىنى ئىپادىلىگەن ، ئاجايىپ جەلپكار ۋەقەلىك ئارقىلىق ئەسەر سۈژىتىنى قانات يايدۇرغان ، يۈكسەك بەدئىي ماھارەتنىڭ مەھسۇلى بولغان ، كىشىگە ئۆزگىچە تەسىرات بېرىدىغان نىياز ھېكمەتنىڭ ، كېيىك دەرۋىش قاتارلىق يېگانە پېرسوناژلار ئوبرازىنى ياراتقان . ئۇنىڭدىن باشقا ، رومانىنىڭ تەسۋىرلەش ، بايان قىلىش ، تىل ئىشلىتىش ، قۇرۇلما ئورۇنلاشتۇرۇش ماھارەتلىرىمۇ ناھايىتى ئۈستۈن .

رومانىنىڭ ئەڭ چوڭ مۇۋەپپەقىيىتى نىياز ھېكمەتنىڭ ، كېيىك دەرۋىش قاتارلىق پېرسوناژلار ئوبرازىدا گەۋدىلىنىدۇ . «نىياز ھېكمەتنىڭ قۇۋلۇق ، شۇملۇق بىلەن سۈيىقەست ۋە ھىيلە - مىكىرده تەڭدىشى يوق بىر ئادەم . ئۇنىڭ ئۈچۈن ئورۇن ۋە مەرتىۋە ئۆز ھاياتىدىنمۇ ئەزىز ۋە قىممەتلىك . ئۇنىڭچە ۋاپا ۋە ساداقەت دېگەنلەر ياشاش ئىقتىدارى بولمىغان يارامسىز ئادەملەرنىڭ ئويلاپ تاپقان نەرسىسى . ئۆزىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن باشقىلارنىڭ ھايات يولىنى كېسىش نىياز ھېكمەتنىڭ ئۆزگەرمەس ھايات مەنتىقىسى . ئۇ رەزىللىك ۋە مۇناپىقلىقنىڭ جانلىق تىپى ، ياۋۇزلۇق ۋە قانخورلۇقنىڭ كەم تېپىلىدىغان ئۈلگىسىدۇر . ئۇنىڭ ئۈچۈن دۇنيادا ئەڭ قورقۇنچلۇق نەرسە ھەقىقەت ۋە ئادالەت ، دەردەن ، بىچارىلەرنىڭ ئۆز - ئۆزىنى چۇشىنىپ يېتىشى . يازغۇچى ... ئۇنى ماھىيىتى تۇپتىن ئوخشاش بولمىغان ئىككى خىل زىددىيەت قاينىمىغا ، يەنى ئەمگەكچى خەلق ۋە ئۆز كۈشەندىلىرى بىلەن بولغان توقۇنۇشلار ئېقىمىغا تاشلايدۇ . نەتىجىدە ، نىياز ھېكمەتنىڭ بۇ شەپقەتسىز ئېلىشىشتا ئارزۇسىنىڭ ئەكسىچە ئىككىلا سەپتە ئوخشاشلا مەغلۇپ بولۇپ ، ئۆزىنىڭ جىنايەتلىك شەرمەندە ھاياتىنى يىرگىنچلىك ئۆلۈم بىلەن ئاخىرلاشتۇرىدۇ» ، «كېيىك دەرۋىش خەلق ۋە ئۇنىڭ غايىلىرىنى

ھەممىدىن ئەلا بىلمىدىغان ، بۇ يولدا ئۆمۈر بويى ئىزدىنىش ۋە رىيازەت چېكىشنى ۋىجدانىي بۇرچى ھېسابلايدىغان ، خەلقنىڭ تەقدىرى ۋە كېلەچىكىدىن باشقا ھېچقانداق غەم ، تەشۋىشى بولمىغان ھالال بىر ئادەم . ئۇ ھايات چۈشەنچىسى كەڭ ، تۇرمۇش بىلىمى چوڭقۇر ، ھەممە نەرسىگە ئۆزگىچە قارايدىغان ، ھەرقانداق مۇرەككەپ ۋەقە ـ ھادىسىلەرنىڭ سىر ، ھېكمەتلىرىنى ئۆزىنىڭ ساددا پىكىر ، مۇلاھىزىلىرى بىلەن روشەن يورۇتۇپ بېرەلەيدىغان ئالاھىدە ئەقىل ئىگىسى » . «كېپەك دەرۋىش بىلەن نىياز ھېكىمبەگ ئوبرازلىرى ئەدەبىياتىمىزدا ھازىرغىچە قەلەمگە ئېلىنمىغان ، پروزىمىزدا ھېچقانداق بەدىئىي ئىزناسى بولمىغان پۇتۇنلەي يېڭى ئوبرازلار ، ئۇلارنى ئاپتور ئۆزىنىڭ ماھارەتلىك قەلىمى بىلەن ئەدەبىياتىمىزغا بىرىنچى بولۇپ ئېلىپ كىردى »[1] .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇنىڭدىن باشقا يەنە دراما ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ ، «نازىگۈم» درامىسى ، كىنو سىنارىيىسى ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىپ ، «سىرلىق كارۋان» سىنارىيىسىنى يازغان . ئۇنىڭ ئەرەب يېرىم ئارىلى ، چاۋشىيەن ، ياپونىيە ، ئامېرىكا ۋە ياۋروپا ئەللىرى قاتارلىق ئەللەرگە قىلغان زىيارىتى ئاساسىدا يېزىلغان زىيارەت خاتىرىلىرىمۇ ناھايىتى ياخشى يېزىلغان بولۇپ ، جەمئىيەتتە كۈچلۈك تەسىر قوزغىدى .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئىجادىيىتىدە ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك بولغىنى شۇكى ، ئۇ يەنە ساياھەت خاتىرىلىرىنى ئاساس قىلغان خاتىرە ئەدەبىياتى ئىجادىيىتىدىمۇ گەۋدىلىك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرۈپ ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى بۇ يېڭى ئەدەبىي تۈرنىڭ تەرەققىياتى ۋە مۇۋەپپەقىيىتى ئۈچۈن گەۋدىلىك تۆھپىلەرنى قوشتى .

ئازاد رەھمەتۇللا سۇلتان ، كېرىمجان ئابدۇرېھىم : «ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تارىخى» نىڭ «ئۇيغۇر بۇگۈنكى زامان ئەدەبىياتى تارىخى» قىسمى

---

① مۇھەممەت پولات : «داغ» — «ئەدەبىياتىمىزنىڭ يېڭى مۇۋەپپەقىيىتى» ، «ئەدەبىيات — چىنلىق ۋە گۈزەللىك زېمىنى» ، 53 ـ ، 63 ـ ، 73 ـ بەتلەر .

نەشرىياتتىن

ئاتاقلىق شائىر ، يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ «تۇندىكى چاقماق» ۋە «داغ» رومانلىرىدىن كېيىنكى يەنە بىر مۇۋەپپەقىيەتلىك ئەمگىكى بولغان «بوز دالا» رومانىدا مىلادىيە 744 - يىلى ئۇرخۇن دەرياسى ۋادىسىدا قۇرۇلغان ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ تارىخى ، ئىجتىمائىيىتى ، مەدەنىيىتى ۋە بۇ قاغانلىقنىڭ تاڭ سۇلالىسى بىلەن بولغان قويۇق سىياسىي ، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلىرى توغرا تارىخ قارىشى ئاساسىدا يۇقىرى بەدئىي ماھارەت بىلەن يورۇتۇپ بېرىلگەن . شۇنىڭ بىلەن بىللە ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىپتىخارىنى زېمىن پۈتۈنلۈكىنى ، چېگرا رايونىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش ، ئەلنى ئەمىن قىلىش ۋە گۈللەندۇرۇش يولىدىكى تارىخىي كۈرەش ئەمەلىيىتىدىن ئوبرازلىق ئۇچۇرلار بېرىلگەن . شۇنداق ئېيتىشقا بولىدۇكى ، مەزكۇر رومان جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ تۇنجى رەئىسى يولداش ماۋ زېدۇڭنىڭ «ئۇيغۇرلار قەدىمىي ، شۇنداقلا نەۋقىران بىر مىللەت . ئۇلار تارىختا ئۆزلىرىنىڭ قۇدرەتلىك خانلىقلىرىنى قۇرۇپ چىققان بولسىمۇ ، ئىچكىرى ئىقلىم بىلەن قويۇق سىياسىي ، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى ئىزچىل ساقلاپ كەلگەن . ئۇلار ئىپتىمىزنىڭ چېگرا ئامانلىقىنى قوغداپ ، دۆلەتنىڭ بىرلىكى ئۈچۈن ناھايىتى زور تۆھپىلەرنى قوشقان . تارىختا ئۇيغۇر خەلقى يەنە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى سۇلالىلەرنىڭ توپلاڭنى تىنچىتىشىغا كۆپ قېتىم قوشۇن چىقىرىپ ياردەم قىلغان» (« جۇڭگو مىللەتلىرى گېزىتى» 2005 - يىلى 9 - ئاينىڭ 23 - كۈنى سانى) دېگەن يۇكسەك باھا- سىنى ئىشەنچلىك تارىخىي پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ بەرگەن .

يازغۇچىنىڭ ئۇزۇن يىللىق جاپالىق ئۆگىنىش ، ئىزدىنىشىنىڭ مەھسۇلى بولغان بۇ رومانداى ئاپتور ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقى دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مىلادىيە 762 - يىلىدىن مىلادىيە 795 - يىلىغىچە بولغان قىسقىغىنە 30 نەچچە يىللىق ئەگرى - توقاي كەچۈرمىشلىرىنى تارىخي ماتېرىيالىزم مەۋقەسىدە تۇرۇپ ، خېلى مۇكەممەل بەدىئي قۇرۇلما ، پىشقان نەسري تىل ۋە يارقىن بەدىئي ئوبرازلار ئارقىلىق روشەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرىپ ، تارىخي چىنلىقنى ئەتراپلىق نامايان قىلىشقا ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلغان .

ھەممىگە ئايانكى ، مۇقەددەس ۋەتىنىمىز تۈپرىقىدا ياشاپ كەلگەن ھەر مىللەت خەلقى ۋەتىنىمىزنىڭ ئۇزاق تارىخى ۋە شانلىق مەدەنىيىتىنى ئورتاق يارىتقان . بۇ رومانىنىڭ نەشر قىلىنىشى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئېلىمىز مىللەتلىرىنىڭ بىر ئەزاسى بولغان ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ تارىخي مەدەنىيىتىنى بەرپا قىلىشقا قوشقان ئۇلۇغ تۆھپىسىگە بولغان چۈشەنچىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇشتا مۇھىم رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە . ئىشىنىمىزكى ، تارىخي چىنلىق بىلەن تارىخي چىنلىق ئاساسىدىكى مۇۋاپىق بەدىئي توقۇلما ماھىرلىق بىلەن بىر گەۋدە قىلىنغان بۇ تارىخي رومان يېڭى دەۋر ياشلىرى ئۈچۈن كۆڭۈلدىكىدەك بىر ۋەتەنپەرۋەرلىك ئوقۇشلۇقى بولۇپ قالغۇسى .

ئىزدىنىشىنىڭ چېكى ۋە ئىجادي ئەمگەكنىڭ ئاخىرقى پەللىسى بولمايدۇ . شۇ سەۋەبلىك ، «بوز دالا» رومانىنىمۇ مۇكەممەللىكتە پەللىگە يەتكەن دەپ ئېيتالمايمىز . شۇڭا ، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئەپۇچانلىقنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ، رومان ۋەقەلىكلىرىنىڭ دەۋر ئارقا كۆرۈنۈشىنى زامان ، ماكان تەكشىلىكىگە قويۇپ ئوقۇپ چىقىشى ۋە مۇۋاپىق باھا بېرىشىنى ئۈمىد قىلىمىز .

قوشۇمچە :

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە

ئابدۇللا مەتقۇربان

20 - ئەسىرنىڭ 70 - يىللىرىنىڭ ئاخىرى ، 80 - يىللىرىنىڭ باشلىرىدا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۇيغۇر كىتابخانلىرىنىڭ نەزىرىدە خېلى يېتىلگەن بىر شائىر سانىلاتتى . چۈنكى ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم شۇ مەزگىللەردە ئۇيغۇر شېئىرىيىتىنىڭ يۇقىرى سەۋىيىسىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان «ئۇچ غەزەل» ، «مۇقام ھەققىدە مۇخەممەس» ، «خوتەن قەغىزى» ، «تارىم ئاقىدۇ» قاتارلىق لىرىك شېئىرلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىرقانچە داستان ۋە شېئىر توپلاملىرىنىڭ ئاپتورى سۈپىتىدە كىتابخانلار قەلبىنىڭ ھۆرمەت تۆرىدىن ئورۇن ئالغان . 1983 - يىلى ئۇ «ئۇچ بولكا» ناملىق تۇنجى ھېكايىسى بىلەن پروزا ساھەسىگە كىرىپ كەلگەندىن كېيىن ، 1988 - يىلىغىچە «سېرىق سەبدە» ، «تۇمانلىق دۇنيا» ، «قورقۇنچلۇق يەكشەنبە» قاتارلىق ھېكايە ۋە پوۋېستلارنى ئېلان قىلىپ ، بۇ ساھەدىمۇ ئۆزىنىڭ بەلگىلىك ئىقتىدارىنى نامايان قىلدى . ئەگەر «ئۇچ بولكا»نى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئىجادىيەتتە شېئىردىن پروزىغا ئۆتۈشىدىكى بىر كۆۋرۈك ھېسابلىغاندا ، 1983 - يىلىدىن 1988 - يىلىغىچە بولغان ۋاقىتنى ئۇنىڭ پروزىدىكى ھېكايىدىن رومانچىلىققا ئۆتۈشىدىكى تەييارلىق باسقۇچى دېيىشكە بولىدۇ . چۈنكى ، بۇ يىللاردا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ھېكايە ۋە پوۋېست تۈرى بويىچە بەزى سىناقلار ھېسابىغا كېيىنكى

رومان ئىجادىيىتى ئۇچۇن كېتەرلىك بەدئىي جۇغلانما ۋە تەجرىبە توپلىدى . نەتىجىدە 1988 - يىلى «تۇندىكى چاقماق» رومانىنى ، ئاردىدىن سەككىز يىل ئۆتۈپ 1996 - يىلى «داغ» رومانىنى ، يەنە 10 يىلدىن كېيىن «بوز دالا» رومانىنى يورۇقلۇققا چىقاردى . بۇ مۇناسىۋەت بىلەن كىتابخانىلارنىڭ نەزىرىدە ئىلگىرىكى شائىر ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئەمدى يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمغا ئايلاندى . شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بۇ ئۇچ رومانىنى ئۇيغۇر تىلىدا كۆپلۈكنى بىلدۈرىدىغان «لار» ، «لىرى» قوشۇمچىلىرى بىلەن سۈپەتلەشتۈرمۇ ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنى يەككە ھالدا ئوقۇغاندا ئوخشىمايدىغان تەسىراتقا ئىگە بولغىنىدەك ، ئۇلارنى بىرىكتۈرۈپ ئوقۇغاندىمۇ ئۆزگىچە تەسىراتقا ئىگە بولۇش بىلەن بىللە ئۇچ رومانغا ئورتاق بولغان بەزى ئالاھىدىلىكلەرنى بايقاشقىمۇ بولىدۇ .

ھازىرغىچە نەشر قىلىنغان خېلى نۇرغۇن رومانلارغا ئوخشاش ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ بۇ ئۇچ رومانىمۇ تارىخىي تېمىغا بېغىشلانغان . ئالايلۇق ، «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا 1912 - يىلىدىكى «چىرىيە ۋەقەسى» تېما قىلىنغان . 1912 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدىكى چىرىيە ، شۇنىڭدەك پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىنىڭ سىياسىي ئاتموسفېراسى بۇ ۋەقەنىڭ پۈتكۈل جەريانى ، ۋەتەن ساتقۇچ يۈەن شىكەي ھاكىمىيىتىنىڭ بولۇمسىزلىقى تۈپەيلىدىن بۇ ۋەقەنىڭ ئەقلگە سىغمىغۇدەك دەرىجىدە ناھەق بىر تەرەپ قىلىنىشى تارىخىي چىنلىق ۋە زۆرۈر بەدئىي توقۇلمىلار يارىتىلىدە تەسۋىرلەنگەن . «داغ» رومانىدا 1866 - يىلنىڭ ئاخىرىدا ئوتتۇرا ئاسىيادا ئامىتى قاچقان ياقۇپبەگنىڭ ئېلىمىزنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ رايونىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ ئاتالمىش «يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتى»نى تىكلىگەنلىكى ، شۇ جەريانىدا خوتەن پادىشاھى ھېبىبۇللا مۇپتىنى ئۆلتۈرۈپ ، «پادىشاھ»نىڭ خۇن دەۋاسىنى قىلىپ قىساس ئالغىلى يۈرت - يۇرتلاردىن كەلگەن 40 مىڭدەك قەھرىلىك پىدائىينىڭ كاللىسىنى ئېلىپ خوتەننى ئىتائىتىگە ئالغانلىقى ، مانجۇ ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدە يەكەندە ئىشىك

ئاغىسى بولغان ۋە ئۆزىگە يول باشلاپ خوتەننى ئىتائەت قىلدۇرۇشتا تۆھپە كۆرسەتكەن نىيازنى خوتەنگە ھاكىمبەگلىككە تەيىنلىگەنلىكى ، شۇنىڭدىن كېيىنكى 10 يىلدا خوتەن دىيارىدا نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئىنسان قېلىپىدىن چىققان زۇلۇم - ستەمنى يولغا قويۇپ ، خەلقنى قان يىغلاتقانلىقى يېپ ئۇچى قىلىنغان . ئۇنىڭغا ياندىشتۇرۇپ ، ئاشۇ 10 يىلدا ياقۇپبەگنىڭ «يەتتە شەھەر ھاكىمىيىتى»نى ساقلاپ قېلىش كويىدا جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىنى قانغا بويىاپ ، ئاخىر چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى كېلىۋاتقاندا نىياز ھېكىمبەگنىڭ قارا قولى بىلەن كورلىدا ئۆلگەنلىكى ، نىياز ھېكىمبەگنىڭ چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىگە غالچىلىق قىلىش بەدىلىگە ئېرىشكەن يەكەننىڭ ئامبالىلىقىغا نارازى بولۇپ غەلىيان كۆتۈرگەندە سىرى پاش بولۇپ قېلىپ ، جازاغا بۇيرۇلغانلىقى ۋە ئادەمسىز ئۆتەڭدە كېپەك دەرۋىش بىلەن ئايمۇھەممەت تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكى قاتارلىق ۋەقەلەر تەسۋىرلەنگەن . «بوز دالا» رومانىدا بولسا ئۆتۈكەن تاغلىرى ئېتىكىدىكى ئۇرخۇن دەرياسى ۋادىسىغا جايلاشقان ئوردۇبالىق شەھىرى مەركەز قىلىنىپ ، باش قەھرىمان قۇتلۇقنىڭ يېتىم قالغانلىقىدىن تارتىپ تۇنباغا تارخانغا باقما بالا بولۇپ ئۆسۈپ يېتىلىشى ، تۇنباغا تارخان بۆكۈ قاغانىنى جازالاپ قاغان بولغاندا قۇتلۇقنىڭ دەسلەپ مىڭبېشى ، كېيىنچە تۇمەنبېشى ، تۇنباغا قاغان ئالەمدىن ئۆتۈپ ئۇنىڭ ئوغلى تاراس تېكىن قاغان بولغاندا ، ئېل ئۇگەسى بولغانلىقى ، تاراس تېكىن بەگبارىس تەرىپىدىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈلگەندە بەگبارىسنى جازالاپ گۆدەك ئايچۇرنى تەختكە چىقارغان بولسىمۇ ، ئايچۇرمۇ ئۆلۈپ كېتىپ ، ئاخىر ئەل رايى بويىچە قاغان بولغانلىقىدىن ئىبارەت بىر پۈتۈن جەريان تەسۋىرلەنگەن . بۇ خانلىقنىڭ ئۆز زېمىنىنى ئۆتۈكەن ئېتەكلىرىدىن ئالتاي تاغلىرى ، پۈتكۈل بېشبالىق ئەتراپى ، قاغانبۇت ۋە زامانىسىدىكى «تۆت قەلئە»نىڭ ئىككىسىگىچە (يەنى كۈسەن ۋە بۈگۈنكى قارا شەھەرگىچە) كېڭەيتىكەنلىكى ، بۇ خانلىقنىڭ شۇنچە كەڭ دائىرىدىكى قەبىلە ۋە قوۋملار بىلەن دۇشمەنلىشىشتىن ئۇلارنى

ئۆزلىرىگە قارام قىلىپ دوستلىشىشى ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى تۇرلۇك ئىچكى نىزاھ ، يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىكى تۆر تالىشىشلار ، ئۇيغۇر ئېلىنىڭ تاكى ھاكىمىيىتىگە ئۆكتە قوپقان ئۆكۈلۈك - سۆيگۈن تۆپلىكىنى تىنچىتىپ بېرىشى مۇناسىۋىتى بىلەن تاكى چوكى ئاستانىسى بىلەن بولغان قۇدا - باجىلىق ئالاقىلىرى ، شۇنىڭدەك تاكى ئوردىسىنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى تۇرلۇك نىزاھلار كىرىشتۇرۇلۇپ ، رومانىنىڭ سىغمىنى خېلىلا ئاشۇرغان . «بوز دالا»دىكى يۇقىرىقى ۋەقەلىك ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ بىر مەزگىللىك چېچىلاڭغۇلۇق ۋە تەۋرىنىشتىن مۇستەھكەملىنىپ ، كېيىنكى يېرىم ئەسىردىن ئارتۇق گۈللەپ رونىق تېپىشىغا ئاساس سېلىنغان ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ . ناۋادا پەرھات جىلاننىڭ «ئۇرخۇن شەجەرىسى» رومانىنى ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ گۈللىنىشتىن ئاجىزلىشىش ۋە خارابلىشىشىغچە بولغان جەريانىنى تەسۋىرلىگەن دېسەك ، «بوز دالا» رومانىدا دەل ئاشۇ گۈللىنىشكە ئاساس سېلىنغان جەريان بايان قىلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا تەسۋىرلەنگەن ۋەقەلىكىلەردىن مەيلى «چىرىيە ۋەقەسى» بولسۇن ، مەيلى ياقۇپبەگ باسمىچىلىقى بولسۇن ياكى «بوز دالا»دىكىسى بولسۇن ، ھەممىسى مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ئىگىلىك ۋە تارىخىي تەرەققىياتىدا خېلىلا سالماقلىق ئورۇن ئىگىلەيدۇ . ئاپتور ئۆز رومانلىرىدا يۇقىرىقى ۋەقەلىكىلەرنىڭ يۈز بېرىش سەۋەبلىرى ، جەريانى ۋە نەتىجىسى ، شۇنىڭدەك ئۇلارغا مۇناسىۋەتلىك تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى ، شۇ كونكرېت تارىخىي شارائىتتا ئوينىغان رولى ، ئۇنىڭغا كۆرسەتكەن تەسىرى ، تارىختا تۇتقان ئورنى قاتارلىقلارنى چوڭقۇر ئانالىز قىلىپ ، تارىخىي ماتېرىيالىزم مېتودى بويىچە كۆزىتىپ ۋە بەدىئىي ئەدەبىياتنىڭ قانۇنىيىتى بويىچە ئوبرازلاشتۇرۇپ خېلى يۇقىرى بەدىئىي ئۇنۇمگە ئېرىشكەن . ئەمەلىيەتتە تارىخىي تېمىدىكى رومانلارغا قويۇلىدىغان تەلەپمۇ شۇ . چۈنكى ، «تارىخىي تېمىدا يېزىلغان رومان ، چىن مەنىسىدىن ئېيتقاندا ، ھەم ھەقىقىي تارىخ ، ھەم بەدىئىي ئەسەر بولالىشى ، يەنى

تارىخشۇناسلىق بىلەن رومانچىلىق سەنئىتىنىڭ جانلىق بىرىكمىسى بولالىشى ، ھەممىدىن ئاۋۋال تارىخىي چىنلىقنى ئاساس ۋە ئالدىنقى شەرت قىلىشى لازىم . مۇنداق ئەسەر مۇئەللىپتىن تارىخ ئىچىگە چوڭقۇرلاپ كىرىشنى ۋە تارىخ ئىچىدىن قاڭقىپ چىقىش ماھارىتىنى تەلەپ قىلىدۇ »[1] ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا بۇ تەلەپلەر خېلى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئورۇندالغان . مىللىي ۋە سىنىپىي ئېزىشكە قارشى تۇرۇش ، ئىچكى ئىناقلىقنى ، تاشقى باراۋەرلىكنى تەكىتلەش ، مىللەتپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىكنى ئىلگىرى سۈرۈش ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭمۇ ئاساسىي مېلودىيەسىنى تەشكىل قىلىدۇ . بۇلارنى مەدھىيە دەپ قارىغاندا ، بۇنداق مەدھىيە ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا كۆيلەشكە قارىغاندا تولىراق ئىنسان تەبىئىتى ۋە پسىخىكىسىدىكى ئاجىزلىقلارنى ئېچىپ تاشلاش شەكلى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ . مەسىلەن ، «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى ۋەقەلىك ئەسلىدىكى چىرىيە بوستانلىقىنىڭ قۇم ئاستىدا قېلىپ ، چىرىيە ئاھالىسىنىڭ ھاياتلىقنىڭ تۇپ كاپالىتى بولغان سۇنى ئىزدەپ جەنۇبقا كۆچۈشى ۋە قاراقۇرۇم ئاتىنىڭ بېشارىتى بىلەن چىرىيە دەرياسىنىڭ شەكىللىنىشىدىن ئىبارەت ئىككى رىۋايەت ئاساسىغا قۇرۇلغان . ئەمەلىيەتتە بۇ ئىككى رىۋايەت ئىبرەت تۇسىنى ئالغان ئىككى ۋەقەگە چېتىلغان : بۇ يۇرتقا قۇم ئاپىتى كەلگەندە ، ئاھالىنىڭ كۆپىنچىسى 100 نەچچە ياشلىق بوۋاينىڭ نەسىھىتىگە قۇلاق سالماي ، قۇم ئاستىدا قېلىپ ھالاك بولغان . بوۋاينىڭ گېپىگە كىرىپ قۇمغا موما تىكلەپ ، ئۇنى توختىماستىن ئايلىنىش بەدىلىگە ھايات قالغۇچىلار سۇ ئىزدەپ جەنۇبقا كۆچكەندە ، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى كۆپنى كۆرگەن بىر كىشى يۇرتقا سۇ تەلەپ قىلىپ قاراقۇرۇم ئاتىنىڭ ئالدىغا بارغان . قاراقورۇم ئاتا ئۇنىڭ تەلىپىنى بەجا كەلتۈرگەنىدۇ ، ھېلىقى كىشى ھاسىسىنى سۆرەپ كېلىۋېتىپ يۇرتقا يېقىنلاشقاندا قاراقورۇم ئاتىنىڭ نەسىھىتىگە پىسەنت قىلماي ئارقىسىغا قاراپ سېلىپ ، قىيان بولۇپ شاۋقۇن سېلىپ كېلىۋاتقان سۇنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان . «داغ» رومانىدا خوتەنده يۈز بەرگۈسى ياقۇپبەگ

يىغىلىقىدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان كىپەك دەرۋىش خوتەنلىكلەرنى بۇ ئاپەتتىن خەۋەرلەندۈرۈپ قۇتقۇزۇش نىيىتىدە يەكەندىن ئالايىتەن كېلىپ ، ئەل ئىچىدە ئوقۇمۇشلۇقلاردىن سانلىدىغان قاۋۇل قازانچىنىڭ ئىككى ئوغلى بىلەن كەرىمقۇلغا بولغۇسى ئاپەتتىن پال شەكلىدە بېشارەت بەرسىمۇ ، «خۇش خەۋەر ئاڭلاپ كۆنۈپ كەتكەن ، غەپلەت ياستۇقىنى قىرلاپ شېرىن ئۇيقۇدا يانقان» ② ، «پايدا ئالسىمۇ ساددىلىقىدىن ئالىدىغان ، زىيان تارتسىمۇ ساددىلىقىدىن تارتىدىغان» ③ بۇ كىشىلەر خوتەن دىيارىغا چىن دىلىدىن جان كۆيەرلىك قىلىۋاتقان بۇ دەرۋىشنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي ، يادىدىن ئەبەدىي چىقىمىغۇدەك ، ھەتتا لەنىتى نىياز ھېكىمبەگمۇ «... قوشبېگى جانابلىرى ... كەمىنە قۇللىرى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنمەنكى ، قەتلىئامنى ئاخىرلاشتۇرىدىغان پۇرسەت كەلدى . قالغان مۇسۇلمانلارنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە ، ئۇلار ئىتائەتمەنلىك بىلەن پۇقرادارچىلىقىنى قىلسا» ④ دېيىشكە مەجبۇر بولغۇدەك قىرغىنغا گۇۋاھچى بولىدۇ . كېيىنچە گويا قاباھەتلىك چۇش كۆرگەندەك ، ئۇشتۇمتۇت يۇز بەرگەن قەتلىئامنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، دەرۋىشكە ئىشەنمىگەنلىكىگە مىڭ بىر پۇشايمانلارنى قىلىپ «دەرۋىش ئاتا نەدىسەن !» دەپ ناله قىلسىمۇ چىققان كۆز مەڭگۇ ئورنىغا كەلمەيدۇ . «بوز دالا»دا بولسا ، تۇنباغا قاغان كونا ئۇلپىتى ، تەختى يېنىغا يوشۇرۇنغان چايان سۇپەت بەگبارىسنىڭ يامان غەرىزى توغرىسىدا قۇتلۇقنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا قۇلاق سالماي ، كېيىنكى نۇرغۇن كۆڭۈلسىز ۋە ئورۇنسىز ئاقىۋەتلەرگە سەۋەبچى بولىدۇ . ھەتتا ئۆزى ئىشەنگەن بۇ كىشى تەرىپىدىن قەستلىنىپ بىئەجەل ئۆلگىلى تاسلا قالىدۇ ⑤ . شۇنىڭ بىلەن «ئۆزۇمدىن كەتتى» دېگەن پۇشايمانلىق بىر ئېغىز گەپنى داۋاملىق تەكرارلايدۇ ⑥ . نادانلىق ، ئارتۇقچە ئاق كۆڭۈللۈك ، ئاقىللارغا ئىشەنمەسلىك ، ۋەدىگە ۋاپا قىلىشقا سەل قاراش ، تەجرىبىدىن ساۋاق ئالماسلىق ، شۇ سەۋەبلىك ھەمىشە مەڭگۈلۈك پۇشايمانغا قېلىشلار مىللىتىمىز پىسخىكىسىدا ئاسان ئېرىمەيدىغان چوڭكەم ، يەنى كوللېكتىپ ئاڭسىزلىق شەكىللەندۈرگەن . ئەبەيدۇللا

ئىبراھىم رومانلىرىدا دەل مىللىتىمىز پسىخىكىسىدىكى ئاشۇنداق ئاڭسىزلىق قېزىپ چىقىرىلىپ ، ئۇنىڭ ئۆتمۈش ۋە يېقىنقى زامانىدا مىللىتىمىزگە كەلتۈرگەن ئاپەتلىرى ئوبرازلاشتۇرۇلىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرى بەلگىلىك تارىخىي ماتېرىياللىق قىممىتىگە ئىگە . ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ يېزىۋاتقىنى مەيلى قايسى دەۋرنىڭ تارىخىي ۋەقەلىكلىرى بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ، ئاپتور ماتېرىياللارنى بىر تەرەپ قىلىشتا ئالدى بىلەن بەلگىلىك ۋاقىت ئاجرىتىپ ، تېمىغا ئالاقىدار ماتېرىيال ۋە ساھەلەر بويىچە سىستېمىلىق ئۆگىنىپ ئالدىن قەلەم تەۋرىتىش ئادىتىنى شەكىللەندۈرگەن (بۇ تارىخىي تېمىدا ئەسەر يازغان ، يېزىۋاتقان ياكى يازماقچى بولغان باشقا قەلەم ساھىبلىرىغىمۇ ئورتاق تەلەپ) . مۇشۇ نۇقتىدىن ئەبەيدۇللا ئىبراھىم تېما ۋە ئۇنىڭغا ئالاقىدار تارىخىي ھادىسىلەرنىڭ چىنلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ، رومانلىرىدا تارىخىي ۋەقە ۋە تارىخىي شەخسلەرگە ئائىت نۇرغۇن مەلۇماتلارنى ئەسلىي مەنبە بويىچە ئىزاھلاپ كۆرسىتىدۇ . بۇنداق ئىزاھات ئۆرپ ـ ئادەت ، مەدەنىيەت قاتارلىق ساھەلەرگىچە تۇتۇشىپ ، رومانلارنىڭ ماتېرىياللىق قىممىتىنى ئاشۇرىدۇ ۋە كىتابخانغا مول تارىخىي بىلىمنى بېرىدۇ . ئەمما ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ بىزگە تەقدىم قىلىۋاتقىنى نەق تارىخنىڭ ئۆزى ئەمەس . بەلكى شۇ تارىخىي ۋەقەلىكنىڭ بەدىئىي بىر تەرەپ قىلىنىشىدىن پۈتكەن رومان . يەنە بىر تەرەپتىن ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆز رومانلىرىدا زۆرۈرى بەدىئىي توقۇلمىلار ۋاستىسى بىلەن تارىخىي ھادىسىلەر ۋە تارىخىي شەخسلەرگە قايتىدىن جان كىرگۈزىدۇ . بۇ يەردە دېيىلگەن بەدىئىي توقۇلمىلار ئاساسەن بايان قىلىنىۋاتقان تارىخىي ھادىسىلەرنىڭ مەنتىقىلىق تەرەققىياتىغا ماس كېلىدىغان دراماتىك توقۇنۇش ، بۇ توقۇنۇشقا بىۋاستە قاتنىشىپ ئۇنى ئەۋجىگە كۆتۈرىدىغان شەخسلەر ، ئۇلارنىڭ پائالىيەت ۋە ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىرى قاتارلىقلارنى كۆرسىتىدۇ . ئىپادىلەش ئۇسۇلى جەھەتتىن بۇلار تاشقى دۇنيانىڭ ناتۇرال تەسۋىرىدىن ھالقىپ پېرسوناژلارنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىگە شۇڭغۇش ، ئۇنى

ئىمكانقەدەر ئەتراپلىق ۋە چوڭقۇر قېزىشنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ . «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى ۋەقەلىكنىڭ قويۇق تراگېدىك تۈس ئېلىشى ، «داغ» رومانىدىكى ۋەقەلىكنىڭ ئاجايىپ دولقۇنسىمانلىقى ، «بوز دالا» رومانىدىكى تۈرمۇش كۆرۈنۈشلىرىنىڭ ناھايىتى كەڭلىكى ، ئابلىز قارىنىڭ ھاماقەت ۋە ئىككى يۈزلىمىلىكى ، سۇپۇرگەئاخۇنىنىڭ قەيسەرلىكى ، سېيىت ھاجى ۋە نىياز ھېكمىبەگلەرنىڭ مەككارلىقى ، كېپەك دەرۋىشنىڭ تاغدەك مالامەت ۋە تۆھمەتكە چىداپ قىساس ئېلىش ئۇچۇنلا ياشىغانلىقى ، بەگبارىسنىڭ نەپسانىيەتچىلىكى ، ياغلاقار لىكنىڭ خوجايىنىغا سادىقلىقى ، قۇتلۇقنىڭ بىر سۆزلۈكلۈكى ... ئاپتورنىڭ يۇقىرى بەدئىي دىت بىلەن پېرسوناژلار قەلب سىرلىرىنى ئېچىشقا ماھىر بولۇشى ، ئۇچ پارچە ئەسەرنىڭ بەدئىي ئەسەر ئىكەنلىكىنى تولۇق پاكىتلار بىلەن تەمىن ئېتىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا ۋەقەلىك ھەجىم جەھەتتىن كىچىكتىن چوڭغا ، ماكان جەھەتتىن يېقىندىن يىراققا ئۆتىدۇ . مەسىلەن ، بالدۇر يېزىلغان «تۇندىكى چاقماق» رومانىدا 1911 ـ يىلى يازدىن 1912 ـ يىلى يازغىچە بىر يىللا داۋام قىلغان «چىرىيە ۋەقەسى» تەسۋىرلىنىدۇ . ۋەقەلىكنىڭ بىر ئۇچى سۇپۇرگەئاخۇنلارنىڭ ئىزىدىن ئىلچىگىچە سوزۇلغان بولسىمۇ ، ماكان جەھەتتىن چىرىيە بىلەنلا چەكلىنىدۇ . بۇ ۋەقەلىك ئاساسەن مۇناپىق سېيىت ھاجىنىڭ چىرىيىنى چار پادىشاھنىڭ تەسەررۇپىغا ئېلىشقا ئۇرۇنۇشتەك رەزىللىكى بىلەن سۇپۇرگەئاخۇن باشلىق ئەل سۆيەرلەرنىڭ سېيىت ھاجى قىلمىشلىرىغا چەك قويۇشتىن ئىبارەت بىرلا لىنىيە بويىچە تەرەققىي قىلدۇرۇلىدۇ . «داغ» رومانىدا 19 ـ ئەسىرنىڭ 60 ـ ، 70 ـ يىللىرىدا نىياز ھېكمىبەگنىڭ خوتەنگە ھاكىمبەگلىككە تەينىلەنگەندىن كېيىنكى 10 يىللىق ۋەقەلىك ھاكىمبەگ ئوردىسى — ئىلچى مەركەزلىكىدە يېزىلىدۇ ۋە پۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭ دائىرىسىگە يېيىلىدۇ . ئۇچ پارچە رومان ئىچىدە ئاپتورنىڭ ئەڭ كۆپ كۈچ سەرپ قىلغىنى «بوز دالا» ، «چىرىيە ۋەقەسى» بىلەن ئاپتورنىڭ «تۇندىكى چاقماق» رومانىنى يازغان

ئارىلىقتىكى ۋاقىت پەرقى 70 يىل ، ياقۇپبەگ يىغىلىقى بىلەن «داغ» رومانى يېزىلغۇچە بولغان ئارىلىقتىكى ۋاقىت پەرقى 120 يىل . بۇ ئىككى ۋەقە يېقىنقى زامانداا يۈز بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇلارغا ئائىت تۈرلۈك خاتىرە ۋە ماتېرىياللار خېلى كۆپ تېپىلىدۇ . ئەمما ، «بوز دالا»دا تەسۋىرلەنگىنى مىلادىيە 8 - ئەسىردە يۈز بەرگەن . ئۇنىڭ ئاپتورىنىڭ بۇ رومانىنى يورۇقلۇققا چىقارغان ۋاقتى بىلەن بولغان پەرقى 1250 يىلدەك كېلىدۇ . ئۇ دەۋر ھەققىدىكى خاتىرە ۋە ھۆججەتلەر ئومۇمەن كونىچە خەنزۇ يېزىقىدا ساقلىنىپ قالغان . ئاشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا بۇنىڭدىن 13 ئەسىر ئىلگىرىكى ۋاقىت ھەققىدە ۋەقەلىك تەرتىپى تۈرغۇزۇپ ، بەدىئىي تەسەۋۋۇر ئارقىلىق تارىخىي چىنلىققا سادىق بولغان ئاساستا ئاشۇ يىراق دەۋرنىڭ خېلىلا رەڭدار بەدىئىي كارتىنىسىنى سىزىپ چىقىش يازغۇچىدىن مول تارىخ ۋە جۇغراپىيە بىلىمى ، مول تەسەۋۋۇر ۋە يۇقىرى بەدىئىي ئىقتىدار تەلەپ قىلىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ئۆگىنىشچان يازغۇچى بولغاچقا ، مەيلى قايسى دەۋر ھەققىدە يازمىسۇن ، ھەممىسىدە ئۆزىنىڭ مول بىلىمى ، كۆچلۈك تەسەۋۋۇرى ۋە يۇقىرى بەدىئىي ئىقتىدارىنى نامايان قىلىپ ، كىتابخانلارنى خېلىلا قانائەتلەندۈرىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا خاراكتېرى ، خۇي - پەيلى بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان بىر يۈرۈش پېرسوناژلار ئوبرازى خېلىلا مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان . ئۇلارنى تارىخىي شەخسلەر ۋە توقۇلما قىلىنغان شەخسلەر دەپ ئايرىشتىن باشقا يەنە ئەخلاق نۇقتىسىدا تۈرۈپ «ئىجابىي» ۋە «سەلبىي» دېگەن تۈرلەرگە ئايرىشقىمۇ بولىدۇ . گەرچە «تۈندىكى چاقماق» رومانىدا سۈپۈرگەئاخۇن ، ئابدۇللا چاققان ، سەپەر بوۋاي ، قادىر تۆمۈرچى ، نۇرەك باخشى ؛ «داغ» رومانىدا كېپەك دەرۋىش ، قاۋۇل قازانچى ، ئايمۇھەممەد ، ھەمدەم باتۇر ؛ «بوز دالا»دا قۇتلۇق ، ياغلاقار لىك ، تۇنباغا قاغان ، ئىنانقۇلى قاتارلىقلارغا ئوخشاش ئىجابىيلىققا ، ئاساسىي ئېقىمغا ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر يۈرۈش پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازلىرىمۇ خېلى تەسىرلىك يارىتىلغان ؛ ئالدىنقى ئىككى رومان زاتەن تارىخىي

تراگېدىيە بولسىمۇ ، بولۇپمۇ سۇيۇرگەئاخۇن ۋە كېپەك دەۋرىشتەك ئۇممىدۋار كىشىلەرنىڭ بولغانلىقى بىلەن ئىككى رومانىنىڭ تراگېدىيىلىك يېشىمى كىتابخانلاردا ئۇممىدۋارلىق كەيپىياتى پەيدا قىلسىمۇ ، لېكىن سېيىت ھاجى ، نىياز ھېكمىبەگ ۋە بەگبارىس قاتارلىق ئوبرازلارنىڭ كىتابخانلارغا بېرىدىغان تەسىرى يۇقىرىقى «ئىجابىي» شەخسلەرنىڭكىنى بېسىپ چۈشىدۇ . ئىجتىمائىي مەنپەئەتدارلىق نۇقتىسىدىن ئالغاندا ، «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى سېيىت ھاجى چارروسىيە جاھانگىرلىكىگە سېتىلىپ ۋەتەننىڭ مۇقەددەس زېمىنىدىن چىرىيىنى چار پادىشاھ تەسەررۇپىغا ئۆتكۈزۈپ بەرمەكچى بولغان ، يەنى بۆرىنى قوتانغا باشلىماقچى بولغان مىللىي مۇناپىق ؛ «داغ» رومانىدىكى نىياز ھېكمىبەگ تۇرغان - پۇتكىنى ھىيلە - مىكىر بىلەن تولۇپ كەتكەن ، ئۇمرى ئاجىزلارنىڭ بېشىغا دەسسەپ ، كۆچلۈكلەرگە يانتاياق بولۇپ ئۆتكەن سۈيقەستچى . «بوز دالا»دىكى بەگبارىس تەخت تەمەسىدە ئەقىلسىز ئازغان ۋە شۇ يولدا ئەل دۈشمەنلىرى بىلەن يوشۇرۇن ئىتتىپاق تۈزگەن قارانىيەت ، مۇشۇ نۇقتىدىن يۇقىرىقى ئۈچ شەخس مەكگۈلۈك لەنەت ئوبېيېكتلىرى ، ياش ئەۋلادلارغا مەكگۈلۈك سەلبىي دەرسلىك ھېسابلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم ، بولۇپمۇ «تۇندىكى چاقماق» ۋە «داغ» رومانىدا ئاشۇنداق لەنەتكەردىلەرنى باش قەھرىمان سۈپىتىدە بەدىئىي سەھنىگە چىقىرىپ ، يۇقىرى بەدىئىي ئۇنۇم ھاسىل قىلغان . يامان غەرەز ، سۈيقەست ، ھىيلە - مىكىر ۋە نەيرەڭۈازلىق جەھەتتە يۇقىرىقى ئۈچ نەپەر شەخس بەزىدە بىر تۈز سىزىققا كېلىپمۇ قالىدۇ . ئۇلار ئۇچىلىسى ئۆزى ئاياغ ئاستى قىلغان زېمىندا ، يەنى سېيىت ھاجى ئىلچىدا ، نىياز ھېكمىبەگ يەكەندە ، بەگبارىس ئۆتۈكەن ئېتىكىدە تۇغۇلدۇيۇ ، ئۇچىلىسى ئۆز قوۋمىغا ، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا تۇپراققا ئاسىيلىق قىلىدۇ . ئاندىن قالسا ، ئۇلار ئۇچىلىسى ئۆزلىرىنى ھامان نىقابلاپلا يۇرىدۇ . مەسىلەن ، ھەمىشە قازانداك سەللىنى ئوراپ ، ئېغىزىدىن كالامى شېرىپ ، قولىدىن تەسۋى چۈشمەيدىغان سېيىت ھاجى نادان پۇقراغا خۇداغا ئەڭ يېقىن تەقۋادار مۇسۇلمان

ۋە خىزىر سۈپىتىدە كۆرۈنىدۇ . نىياز ھېكمەتكە دائىم ئۆزىنى سەئىد ئەۋلادى سۈپىتىدە كۆرسىتىپ ، ئەتراپىدىكىلەرنىڭ كۆزىنى بويايدۇ . شۇڭا ، مانجۇلار ھۆكۈم سۈرگەندە «دۇڭ نىياز» ، «ئەر شويە» (ئوتتۇرانچى بەگزادە) ، خۇيزۇلار ھۆكۈم سۈرگەندە «ما نىياز» ⑦ ، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا سەللە ـ تونلۇق تەقۋادار مۇسۇلمان بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقالايدۇ . مانجۇلار قايتىدىن كەلگەندە بولسا ، «يەنە ئۇزۇن چاچ قويۇپ ، مانجۇچە ئۇستۈاش كىيىۋالىدۇ» ⑧ . بەگبارس ئۇيغۇر خانلىقى بىلەن شەرقىي ئاستانىنىڭ مۇناسىۋىتىگە چېتىلىدىغان ، تۇنباغا قاغاندىن يوشۇرۇنچە قىلغان قۇربان ئاتلىرى سوۋدىسىنىڭ جىنايىتىنى ياغلاقار لىڭغا دۆڭگەپ ، قاغان ئالدىدا ئادالەتنى ياقلىغۇچى قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ ، ئاستىرتىن قۇتلۇققا زىيانكەشلىك قىلماقچى بولىدۇ . ئۇنىڭدىن باشقا بۇ ئۇچ نەپەر شەخس يەنە ئاجايىپ چېچەن ۋە تەدبىرلىك ، سېيىت ھاجىنىڭ چىرىيە تارىخى ۋە نىياز ھېكمەتكە ھەققىدىكى مۇلاھىزىلىرى ، ئىسلام تارىخى ۋە دىنىي ئەھكاملار ھەققىدىكى ئەتراپلىق مەلۇماتى ، نىياز ھېكمەتنىڭ شامالغا قاراپ يەلكەن كېرىشكە ماھىرلىقى ، «يىقىلمايدىغان تامنى يۆلەش ، يۆلىگەندىمۇ ئاۋامنىڭ دىققىتىنى قوزغىمايدىغان داغدۇغا بىلەن يۆلەپ ، ۋاقتى ـ سائىتى كەلگەندە مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ مەن يۆلەپ تۇرغاچقىلا بۇ تام ئۆرە تۇرۇۋاتىدۇ دېيىلىشى ، يىقىلىش ئېھتىماللىقىنى سەزگەن ھامان بۇ تامنى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىتتىرىپ ، تام يىقىلغاندا بولسا ئۇنىڭ چاڭ ـ توزانلىرىدىن پايدىلىنىپ باشقا بىر تامنى يۆلەشكە باشلاپ ، ئۇ تام مەن ئىتتىرگەچكىلا يىقىلدى دەپ تام يىقىتقانلىق تۆھپىسىنى ئۆز دەپتىرىگە يېزىۋېلىشتىن ئىبارەت مەنتىقىسى» ⑨ ؛ بەگبارسنىڭ ئاتىسى ئاتاچۇق بۆرىنىڭ تەربىيىسىدە ۋۇجۇدىدا ئىلاھىي بۆرىنىڭ ئوۋ ئوۋلاش ماھارىتىنى يېتىلدۇرۇپ ، رەقىبلىرىگە ئاشۇ ئىلاھىي بۆرىنىڭ ئوۋدىكى ئۇسۇلى بويىچە تاقابىل تۇرۇشلىرى⑩... بۇ ئۇچ نەپەر شەخسنىڭ چېچەنلىكىنى بىلدۇرىدۇ . ناۋادا ئۇلارنىڭ مۇناق مول بىلىمى ، چېچەنلىكى توغرا يولغا ، ھالال ئىشلارغا سەرپ قىلىنغان بولسا ئىدى ، ئۇلار مىللىتىمىزنىڭ

ئىلىم - پەن ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتنىڭ ئاجايىپ تۆھپىلەرنى قوشقان ، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا مەدھىيىلىنىپ تىللاردا داستان بولغان بولاتتى . ۋەھالەنكى ، ئۇلارنىڭ ئۇچىلىسى تامامەن ئەكسىچە يول تۇتقاچقا ، ئاقىۋەت خەلقنىڭ دۇشمىنىگە ئايلىنىپ تارىخنىڭ لەنەت تۇۋرۇكىگە مەڭگۈلۈك مىخلىنىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم قەلىمى ئاستىدا بۇ شەخسلەر يۇقىرىقى ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن نوقۇللا ئەخلاقىي قىممەت يارىتىپ قالماي ، يەنە يۇقىرى ئېستېتىك قىممەتمۇ يارىتىدۇ . ئەمەلىيەتتە ئۇلارنىڭ ھەقىقىي قىممىتىمۇ دەل مۇشۇ يەردە . ئۇيغۇر تارىخي رومانلىرىدا يارىتىلغان ئوبرازلار سىستېمىسىغا قارىساق ، تولىراق سۈتۇق بۇغراخان (« سۈتۇق بۇغراخان ») ، مەھمۇد كاشغەرىي (« مەھمۇد كاشغەرىي ») ، بىلگە قاغان ، پانتېكىن (« ئۇرخۇن شەجەرىسى ») ، تۆمۇر خەلىپە ، خوجىنىياز پالگان (« ئىز ») قاتارلىق « ئىجابىي » شەخسلەر ئوبرازىنىڭ گەۋدىلىك ئورۇندا تۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىمىز . بۇ تارىخي رومانلىرىمىزدا سەلبىي شەخسلەرنىڭ ئوبرازىنى يارىتىشقا ئومۇمەن ئۇنچە كۈچ سەرپ قىلىنمايۋاتقانلىقىنى ، بەزى سەلبىي پېرسوناژلارنىڭ ئوبرازلىرى يارىتىلدى دېيىلگەندىمۇ ، ئۇلارنىڭ بەدىئي قۇۋۋىتىنىڭ نىسپىي ھالدا ئاجىزلىقىنى چۈشەندۇرىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇ ئۇچ نەپەر شەخسنىڭ خېلىلا مۇكەممەل بولغان ئوبرازى ئارقىلىق تارىخىي رومانچىلىقىمىز ئوبرازلار سىستېمىسىدا مەۋجۇت بولۇۋاتقان بۇ ھالەتنى مەلۇم دەرىجىدە ئۆزگەرتتى ۋە بۇ جەھەتتىكى بوشلۇقنى تولدۇردى . بۇ ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئاتالمىش « سەلبىي شەخس » لەرنىڭمۇ مۇكەممەل ۋە مۇرەككەپ قۇرۇلمىلىق ئادەم ئىكەنلىكىنى دەققەتتىن چەتتە قالدۇرمىغانلىقىنىڭ ئىپادىسى ، ئاپتورنىڭ بەدىئي ئوبراز يارىتىشتىكى بىر ئۆزگىچىلىكى .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا كەچمىشى ھەر خىل بولسىمۇ قىسمىتى ئاساسەن ئوخشىشىپ كېتىدىغان ، ئۆز كەسپىگە پۇختىلىقى ، غۇرۇر بىلەن ياشىغانلىقى ئۈچۈن ئەل ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن جالالىدىن تۆمۇرچى ، قاۋۇل قازانچى ۋە قۇتلۇقنىڭ

دادىسى قاتارلىق كاسىپلار ئوبرازىمۇ خېلىلا تەسىرلىك يارىتىلغان . ئۇلاردىن «تۇندىكى چاقماق» رومانىدىكى جالالىدىن تۆمۈرچى چىك سۇلالىسى چېرىكلىرىگە قارشى قوزغالغان «توپىلاڭچىلار»غا نەيزە ۋە قىلىچ سوقۇپ بەرگىنى ئۈچۈن ئىلچىدا تۆت يىل قاماقتا ياتىدۇ . كېيىنچە ياخشى نىيەتلىك بىر چېرىكنىڭ يارىمىدە ھەپسىدىن چىقىپ باشتوغراق چۆللۈكىدە يالغۇز ياشىغان بولسىمۇ ، سۈپۈرگەئاخۇنلار سېپىدە ئابلىزقارى قارا ئۇيغۇرنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇپ ، ئاخىرىدا قولغا ئېلىنىپ سوراققا تارتىلىدۇ . «داغ» رومانىدىكى قاۋۇل قازانچى ئۆزىنىڭ تۆمۈرچىلىك ھۈنىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ، شۇنىڭدەك ھېيىبۇللا پادىشاھنىڭ دەۋىتى بىلەن بىر دانە توپ (زەمبىرەك) ياسايدۇ . بۇ توپنى سىناق قىلىدىغان چاغدا ، ھېيىبۇللا پادىشاھ ئاچارچىلىق تۈپەيلىدىن تۆت باش كۆكۇاش ئوغرىلاپ قويغان بىر دېھقاننى تۈتۈۋېلىپ ، ئۆز «ئادالىتى»نى نامايىش قىلىش ئۈچۈن ھېلىقى دېھقاننى قاۋۇل قازانچى ياسىغان توپىنىڭ ئىستۇۋۇلىغا ئولتۇرغۇزۇپ جازالاپ ، كۈلىنى كۆككە سورۇيدۇ . بۇ ئىشتىن كېيىن قاۋۇل قازانچى ئۆزىنى گۈناھكار ھېسابلاپ ، بالىلىرىنىمۇ تاشلاپ قاراڭغۇ تاغدىكى بىر مازارغا بېرىپ ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ خۇدادىن گۈناھىنى تىلەيدۇ . كېيىنچە ، نىياز ھېكمىبەگكە قارشى ئىسيان ئۇچۇن تاغ تەۋەسىگە كۇچ توپلاشقا چىققان ئوغلىغا ئەگىشىپ تاغدىن چۈشۈپ ، يورۇقلىق بويىدىكى قىرغىندا نىياز ھېكمىبەگنىڭ قولىدا — توپ ئوقىدا ئۆلۈپ كېتىدۇ . «بوز دالا» رومانىدىكى قۇتلۇقنىڭ دادىسىمۇ تۆمۈرچى بولۇپ ، ياغلاقارلارغا كېرەكلىك پالتا ـ قىلىچلارنى ۋاقتىدا ياساپ بەرمىدىڭ ، دېگەن ئەيىب بىلەن تۇتۇپ كېتىلىدۇ . تۇتقۇندىن چىقىپ ياغلاقارلاردىن ئۆچ ئېلىش كويىدا 30 يىللاپ پۈرسەت كۈتىدۇ . ئاخىر تاراس قاغانىنى ئۆلتۈرۈشكە قاتنىشىپ تۇتۇلۇپ قالغاندا ، ئويلىمىغان يەردىن ئېيل ئۇگەسى بولغان ئوغلى قۇتلۇق بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئەمدى مۇرادىغا يېتىپ پۇخادىن چىققاندەك بولۇپ ، دىققەتسىز تۇرغان ئوغلىنىڭ خەنجىرى بىلەن ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ . ئۇچ پارچە رومانىدىكى ئۇچ كاسىپنىڭ ئوخشاشلا

تۆمۇرچى بولۇپ چقىشى بىر خىل تاسادىپىيلىق بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ ئۆزگىچە ئاقىۋىتى ئۇچ پارچە رومانغا بەلگىلىك سېھىر بېغىشلايدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ ئۇچ پارچە رومانى بەزى ئىنچىكە پەرقلەرگىمۇ ئىگە . مەسىلەن ، بەدئىي ئوبرازلاردىن يۇقىرىدىكى ئۇچ نەپەر لەنەتكەردىدىن سېيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگ رەقىبلىرى بىلەن ھېچقاچان تىغمۇتىغ ئېلىشمايدۇ . رەقىبلىرىگە دۇچ كەلگەندە ئاساسەن ھىيلە ـ مىكىرنى قورال قىلىدۇ . مىللەت مەنپەئىتىنى ، ۋەتىنىنى سېتىشنى نومۇس بىلمەيدۇ . بەگبارىسمۇ ئالدامچىلىق ۋە سۈيىقەست بىلەن شۇغۇللانسىمۇ ، لېكىن سىرى پاش بولۇپ قالغاندا رەقىبلىرىدىن كەچۈرۈم تەمە قىلمايدۇ . سېيىت ھاجىدەك ئۆلۈمدىن قورقۇپ ئايالچە ياسىنىپ قېچىپ كەتمەيدۇ [11] ، نىياز ھېكىمبەگدەك جېنى تۇمشۇقىغا كەلگەندە رەقىبلىرى ئالدىدا تىزلىنىپ ئۆزىنى كاچاتلاپ بىر قوشۇق قېنىنى تىلىمەيدۇ [12] ، بەلكى يېڭىلگىنىگە تەن بەرمىگەندىن سىرت يەنە قارامىلىق قىلىپ رەقىبى قۇتلۇق بىلەن دۇئېل تەرتىپسىدە ئېلىشىپ تەلىيىگە تەۋەككۈل قىلىدۇ [13] . بۇ ئۇچ نەپەر شەخس ۋۇجۇدىدىكى بۇنداق نازۇك پەرق ، ئۇلاردىن سېيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگنىڭ ئۇيغۇر ئىجتىمائىي ئىگىلىك تەرەققىياتىنىڭ تىپىك ئىپادىسىچىلىك مەدەنىيىتى باسقۇچىدا ، بەگبارىسنىڭ بىرقەدەر قەدىمىيرەك بولغان تىپىك يايلاق مەدەنىيىتى ۋە شۇنىڭغا ماس كېلىدىغان قىسمەن مۇقىم ئولتۇراقلاشقان ، قىسمەن كۆچۈپ يۈرىدىغان چارۋىچىلىق تۇرمۇشى باسقۇچىدا ياشىغانلىقى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك . چۈنكى ، سېيىت ھاجى بىلەن نىياز ھېكىمبەگ ۋۇجۇدىدا ئېكىنچىلىك مەدەنىيىتى مۇھىتىدا ياشايدىغان كىشىلەردە كۆرۈلىدىغان تىلى بىلەن دىلى ، سۆزى بىلەن ھەرىكىتى بىردەك بولماسلىق ، سامانىنىڭ تېگىدىن سۇ يۇگۇرتۇش قاتارلىقلار ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلىسە ، بەگبارىس ۋۇجۇدىدا يايلاق ئادەملىرىنىڭكىگە خاس بولغان مىجەزدىكى چۈسلۇق ، جاھىللىق ، قىمارۋازلارچە قارامىلىق ، شۇنىڭدەك مەردلىك قاتارلىقلار

ئۇستۇنلۇكنى ئىگىلەيدۇ . دېمەك ، سېيىت ھاجى ، نىياز ھېكمەبەگ ۋە بەگبارىستىن ئىبارەت بۇ ئۇچ نەپەر شەخسنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بۇنداق نازۇك پەرقلەر ئۆزۈ نۆۋىتىدە ئۇلارنى يۇقىرىقىدەك خېلى روشەن دەۋر ئالاھىدىلىكىگىمۇ ئىگە قىلىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ يەنە بىر گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ تىلىدا كۆرۈلىدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومان ئىجادىيىتىگە شېئىرىيەتتە 20 يىللاپ جاپالىق ئىزدىنىپ بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەندىن كېيىن ئاندىن تۇتۇش قىلغان . ناۋادا ئاشۇ ۋاقىتتا ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بەدىئىي ماھارەتتە بارغانسېرى پىشىپ يېتىلگەن دېيىلسە ، مېنىڭچە بۇ يەردىكى «ماھارەت» ۋە «يېتىلىش» ئۇنىڭ شەيئى ھادىسىلەرنى شائىرانە نەزەر بىلەن بايقاش ۋە كۆزىتىش ، شېئىرىي پىكىرنى شەكىللەندۈرۈش ، ئۇنى كۆپلىبت ۋە مىسرالارغا تەڭشەش ، ئۇلاردىن بىر پۈتۈن بەدىئىي قۇرۇلما ھاسىل قىلىش قاتارلىقلاردىن باشقا ، تىلىمىزدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىش ۋە ئۇنى دەل جايىدا ئىشلىتىشىنىمۇ كۆرسىتىدۇ . بۇنداق بەدىئىي ماھارەت ئۇنىڭ رومانلىرىدىمۇ ئىپادىلىنىدۇ . ئۇچ پارچە رومانىنىڭ تىلى ئومۇمەن شېئىرىي تىل بولۇپ ، بۇنداق «شېئىرىي»لىق بولۇپمۇ ئاپتورنىڭ بايان تىلىدا روشەن ئىپادىلىنىدۇ . ئاپتور مەيلى ۋەقەلىك بايان قىلسۇن ياكى مەنزىرىلەرنى تەسۋىرلىسۇن ، ئۇلاردا تىلنىڭ توغرىلىقى ، دەللىكى ۋە ئېنىقلىقىغا يېتەرلىك ئەھمىيەت بەرگەندىن سىرت ، تىلنىڭ «شېئىرىيلىقى»غا ئالاھىدە ئەھمىيەت بەرگەن . «تۇندىكى چاقماق» بىلەن «داغ»دا بۇنداق «شېئىرىي»لىق ئاپتور بايانىدىن باشقا پېرسوناژلار دىئالوگىدىمۇ خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ . ئۇچ رومانىدىكى تىلنىڭ «شېئىرىي»لىقى نۇقتىسىدىن بەزى بۆلەكلەرنى ئۇزۇپ ئالغاندا ، بۇنداق بۆلەكلەرنىڭ بەزىسى تەبىئىيكى شېئىرىي تۇسى قويۇق بولغان مۇستەقىل نەسر ياكى قاپىيىسىز شېئىر بولالايدۇ . مەسىلەن ، «چوڭ قوۋۇقى كۈنچىقىشقا يۈزلەنگەن ، تاڭ جىلۋىسى ، تاڭ قۇياشىنىڭ نۇرلۇق رۇخسارىنى ھەممىدىن ئاۋۋال تاماشا قىلالايدىغان ئوردۇبالىقمۇ دەل مۇشۇ ۋادىدىن ئورۇن ئالغانىدى .

چېكى يوق ئوتلاق ، ياپيېشىل ئورمان ، تاختا ـ تاختا ئېكسىزارلىقلار بىلەن قورشالغان بۇ شەھەر كۆك دېڭىزدا لەيلەپ تۇرغان غايەت زور كېمىدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . تارام ـ تارام داغدام يوللار بۇ شەھەرگە تۇتىشاتتى ...

ئاقۇاش تاغلار ۋە جىرالاردىن ئېقىپ كېلىدىغان ئۇرخۇن دەرياسىمۇ بۇ زېمىنىڭ قان تومۇرى ، سۈتى ئەلۋەك ئانىسى ئىدى . ئوتلاق ھۆسنىگە كۈمۈش بەلۋاغدەك يارىشىدىغان بۇ ئەزىم دەريا ئېتىز ـ قىرلارنى ، مال ـ چارۋىلارنى قاندۇرغاندىن كېيىن قەدىم ناخشىلارغا توۋلغىنىچە يۇرت شىمالىغا قاراپ ئېقىپ كېتەتتى .

زېمىن قاراۋۇلى ئۆتۈكەن تېغى ئوردۇبالىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئاق تۇماق كىيگەن بەقۇۋۋەت يىگىتتەك ، مەردانە قىياپەتتە قەد كېرىپ تۇراتتى . پاناھ ئىزدەپ نە ـ نەلەردىن كۆچۈپ كەلگەن سەرسان بۇلۇت تاغ بېلىدىن ماكان تۇتۇپ ئويناپ يۈرەتتى .

يانباغىردىن باشلىنىپ دەريا بىلەن قۇچاقلاشقان يېشىل ئوتلاق تۇرلۇك ـ تۇمەن گۈل چېچىلغان كۆك تاۋاردەك رەڭدار ۋە كۆركەم ئىدى . تاقىر قىيا تۇۋىدىكى تاغ باغرىدا ئارچىزارلىق كۆكلەپ تۇراتتى . يانباغىر پەسلىگەنسېرى قېرى تاغ تېرەكلىرى ، تېۋىلغا ، ئازغانلار كۆپىيىپ باراتتى . ئازغانلار پاكار چاتقاللارغا ، چاتقاللار بولۇق ئوت ـ چۆپلەرگە ئورۇن بەرگەن يانتۇلۇقتا چاپچىپ يۈرگەن تېمەن تايلار ، ئۇيۇر ـ ئۇيۇر قوي پادىسى خۇددى كېچە ئاسمىنىدىكى چولۇڭ ـ كىچىك يۇلتۇزلاردەك ، ھەممە يەرگە تارالغانىدى . توقلۇقـ تىن شوخلۇق قىلىۋاتقان يىلقىلارنىڭ بەس ـ بەس بىلەن كىشنەشـ لىرى ، كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى ، قوي ـ ئۆچكىلەرنىڭ سۈناي چالغانىدەك سوزۇپ مەرەشلىرى ئۇچقۇر چوپانلارنىڭ ‹ھايت ـ ھۇيت› لىرى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ ، پۈتكۈل ئوتلاقنى چاڭ كەلتۈرەتتى . پاكار دۆڭلەرنىڭ تەسكەيدىكى ياغاچ ئۆيلەر ۋە ئۇچى ئۇچلۇق كىگىز ئۆيلەر ئاقۇچ تۇتۇن ئارىسىدا ، تۇمانلىق دېڭىزدىكى چاچما ئارالدەك چوقچىيىپ تۇراتتى . كۆشەۋاتقان كالىلارنىڭ ئاياغ ئاستىدىن ئۇچۇپ چىققان بوز تورغايلار كۆك قەرىگە چىقىۋېلىپ ۋېچىرلاپ قويىاتتى» [14] .

«ئۆتۈكەن تېغى ئاجايىپ بىر تاغ ، ئۇ تاغلا ئەمەس ، ئەل نەزىرىدە تەڭداشسىز ئىلاھ ، ئىلاھ نەزىرىدە بىر تىرىك ئىنسان . ئۆتۈكەن — بۇ تەڭداشسىز ئىلاھ ۋە ھېممەتلىك ئاتا ، چاپقۇر ئاتلىق ھۇنلارنى ، قوۋمى تولا دىل ـ تۇرالارنى ، جورجان ، باسمىل ، سىيانپىلارنى ، ئاق بوز ئاتلىق كۆك تۈركلەرنى ، سىر ـ تاردۇشلار ۋە خاكاسلارنى ، لاچىن سۈپەت ئۇيغۇر قوۋمىنى ئۆز ھېكمىتىدىن ئاپىرىدە قىلىپ ، ئۆز باغرىدا ئاۋۇندۇردى . ئەلۋەك سۈيىدە ئېغىزلاندۇرۇپ ، ۋۇجۇدىغا كۈچ ـ مادار بەردى . كۆڭۈل ـ كۆكسىنى ئۆز قۇچىقىدەك كەڭ يارىتىپ ، ئىرادىسىنى ئۆز تېشىدەك مۇستەھكەم قىلدى ··· » [15] . بۇلار شائىرانە تەپەككۇرنىڭ ، ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان شائىرانە پىكىرنىڭ مەھسۇلى ، شۇنداقلا بۇلارنىڭ گۈزەل شېئىرىي تۈستە ئىپادىلىنىشى بولۇپ ، بۇلارنى قاپارتما ھەيكەل ياكى تىل بىلەن ھەربىرىكەتكە كەلتۈرۈلگەن سۈرەت دېگىلىمۇ بولىدۇ . چۈنكى ، بۇلاردا سۈرەتمۇ ، ئاۋازمۇ ، ھەربىرىكەتمۇ بار ۋە ئۇلار تەبىئىي ھالدا بىربىرىپ بىر گەۋدىلىشىپ كەتكەن . يۇقىرىقى بايان ۋە تەسۋىرلەر كىتابخاندا ئانا تۈيغۇسىنى گۈزەل مەنزىرىسىدىن زوقلىنىش ، ۋەتەننىڭ گۈزەل ۋە ئۇلۇغلۇقىدىن سۆيۈنۈش ، مۇشۇنداق ئەزىز تۈيغۇنى پەرزەنتى بولغانلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىنىش ۋە كۈچلۈك ئىپتىخارلىنىش ھېسسىياتى ، ئۆتۈكەن تېغىدەك يۈكسەكلىك ۋە تەڭداشسىز ئالىيجانابلىق ھېسسىياتى ئويغىتىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى يەنە ئاپتورنىڭ باش قەھرىمانىنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىنى كۆپىنچە شۇ باش قەھرىمانىنىڭ ئۆزىگە سۆزلىتىش يولى بىلەن ئېچىپ بېرىشىدە ئىپادىلىنىدۇ :

«··· بۇمۇ بىر سەۋەب ، بىراق بۈيۈك ئاقپاشىا ئېلىنىڭ مەنپەئىتىگە لايىق چوڭ ئىش قىلماق ئۈچۈن ، مۇشۇنداق بىر يۇرتنى تاللىماق لازىم . بۇگۈنكى زامانداً ، ھەممە مەملىكەت مۇداپىئە نەزىرىنى چېگرىغىلا قاداۋاتىدۇ . چېگرىغا كېلىپ ئوسۇرساڭمۇ ئۇلار سېنى توپ ئاتتى دەپ ئەيىبلەيدۇ . ھازىر

چېگرىنىڭ خېلىلا ئېچىرىسىگە جايلاشقان بۇ يۇرتتا نېمىلا قىلساق قىلمۇيدۇ . پەقەت يەرلىك ھۆكۈمەتكە ئازراق نەپ بەرسەڭلا ، ئۇلار ساڭا ئىش قىلىپ بېرىدۇ ...

شۇنداق ، مال ئەشيا جەھەتتە باغ دېسە بېغى بار ، تاغ دېسە تېغى بار بۇ يۇرت بىزنى ئالاھىدە قىزىقتۇرىدۇ . مەسىلەن ئالساق ، ئابايا زىيادە تەگەنىڭ ، ئىمامىلىرىم كەنتىدە ئالتۇن قېزىش ئىشىنى پات يېقىندا باشلىمايتىمىز ، ئىككى تاغ كەنتىدىن چىقىدىغان قاشتېشى ، چارۋا مەھسۇلاتلىرى بىزگە بەك زۆرۈر بولغان نەرسىلەردۇر . ئەتە ـ ئۆگۈن گىلەم كارخانىمىز ئىشقا كىرىشىپ كەتسە ، ئۇنىڭدىن كېلىدىغان پايدىنىڭ ھېسابى يوق . گۈلاخمانىڭ پاختىسى ، چىرىيىنىڭ قۇرۇق مېۋىلىرى سودىگەرلىرىمىزنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرىدۇ » [16] .

«ھەي بىچارە ئەخمەق ، پالانى پالانچى تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىپتۇ ، دېگەنمۇ گەپ بولامدۇ ، ئۆتۈپ كەتسە نېمە بوپتۇ ؟ جاھاندا مەنپەئەت تۈگىگەن يەردىن قاچمايدىغان زادى قانچىلىك ئادەم بار ، مەنپەئەت بار يەرگە يۈگۈرمەيدىغان يەنە قانچىلىك ئادەم بار ؟ ئىشەنمىسەڭ ، ئۆزۈڭگە سەپسېلىپ قاراپ باق ، قىزىڭنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن ئەمىرلەشكەرلىك مەنسىپىنى بىر پارچە لوق گۆشتەك ئالدىڭغا تاشلىۋېدىم قۇيرۇق شىپپاڭلىتىپ ئايىغىمغا باش قويمىدىڭمۇ ؟ ئەتراپىڭغا قاراپ باق ، قايسى زىرائەت سۈ بار يەرگە قاراپ يىلتىز سوزمايدۇ ؟ ئاسمانغا قارا ، قايسى قوش دان بار يەرگە ئۇچمايدۇ ؟ ئەقىللىق قۇش دانلا بولىدىكەن ، قوناقمۇ ، بۇغدايمۇ ، تېرىقمۇ ، تاللاپ ئولتۇرمايدۇ ، ئىش تەۋرىتىپ دەۋران سۈرمەكچى بولغان دانا ھاكىم ، مەنپەئەتلا بېرىدىكەن پادىشاھنى مۇرتەت ، مۇسۇلمان دەپ ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ . تېخىمۇ دانالىرى بولسا ، نۇسرەت كەتكەن پادىشاھنىڭ بېشىغا دەسسەپ ، نۇسرەت تاپقان پادىشاھنىڭ پېشىنى تۈتىدۇ . شاھلىق تاجى بىر شاھقىلا باقمىغان بولمىغىنىدەك ، ھاكىممۇ بىرلا پادىشاھقا قارام ئەمەس ، ئەبىشىكىدا كىم بولسا چىرايلىقلىقنىڭ شۇ ، بېشىڭنى كىم سىلىسا ماشايىخنىڭ شۇ ، دېگەن تەمسىلمۇ بىكار چىقمىغان ـ دە ... » [17] .

«ئـقـرارمـەن ، سـەن بـىلەن خۇپيانە تۇتۇشتۇم ، تابغاچ ئاسيلىرىغا ئات بېرىپ ، تاڭ شاھىنى غۇلاتماقچى بولدۇم . نېمە ئـۈچـۈن ؟ دادام ئـېيتقاندەك ، مەنمۇ قاغان بولالايتتىم ، زەردار بولالايتتىم . ئاخىر نېمە بولدۇم ، قاغانمۇ ، زەردارمۇ بولالمىدىم ، قاغان قولىدا مەھبۇس بولغىلى تاس قالدىم . تانمايمەن ، ئۆزۈم ئۈچۈن تاراسنىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرمەكچى بولدۇم . تاراس مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى . بىراق ، مەن ئۆلمىدىم ، بىر تۈپ ئەگرى قـارىـغـاي جـېنىمنى ساقلاپ قالدى . تاغ ـ جىرالاردا ، چۆل ـ جەزىرىلەردە سۇقۇنۇپ يۈرۈپ قىساس پۇرسىتىنى كۈتتۈم . بۆكۈ قـەبـىـلـىسىگە بېرىپ بۇ پۇرسەتنى ئاخىر تېپىۋالدىم . ئېرىنى دادىسىدىن چوڭ بىلگەن ژاپاسىز قىزىمنى ئۆلتۈرۈپ ، بىر يولىلا قىساس ئالدىم . لەشكەر ، سەردارلارنىمۇ بىر ھىيلە بىلەنلا بەند قـىـلـدىم . سەن بىلىسەن ، تابغاچلاردا «يەڭگەنلەر شاھ بولۇر ، يېڭىلگەنلەر قۇل ، دەيدىغان بىر تەمسىل بار . مەن يەڭدىم ، شۇڭا قاغان بولدۇم ، سىلەر يېڭىلدىڭلار ، شۇڭا قۇل بولدۇڭلار . ساڭا كەلسەم ، بېشىبالىقتىن قايتىپ كەلمەي ، تۇبۇتلەرنىڭ قولىدا جان بـەرگىنىڭ ئوبدانراق بولار ئىدى . خەيرىيەت ، ھېلىھەم قايتىپ كەپسەن . بىر قۇلنىڭ قاغان ئالدىدا نېمە قىلىشى كېرەكلىكىنى ئوبدان بىلىسەن . ئامراق بالىلىرىڭمۇ مېنىڭ ئالقىنىمدا تۇرۇپتۇ . قاراپ تۇرۇپ خەتەرگە ئۆزۈڭنى ئۇرمىغىنىڭ تۈزۈك» ⑱ .

يۇقىرىقى مىسالىلاردىن بىرىنچىسىدە ، سېيىت ھاجىنىڭ چار پـادىـشـاھىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىپ ، ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن ژەتـەنـنـى پـارچـىـلاپ ، ئۇنىڭ مۇقەددەس بىر پارچىسى بولغان چـىـرىـيـىـنـى چـار پادىشاھىنىڭ تەسەررۇپىغا تاشلاپ بەرمەكچى بولغانلىقى ژە شۇ نىيەتتە بۇ يۇرتنى خالىغانچە بۇلاپ ـ تالاۋاتقانلىقى ئېچىپ بېرىلگەن . ئىككىنچىسىدە ، نىياز ھېكمىبەگنىڭ كۈچلۈك شـامـالغا دۇچ كەلگەن يىلتىزسىز قامغاقتەك مەۋقەسىزلىكىدىن تولۇق بېشارەت بېرىلگەن . ئاخىرقىسىدا بولسا ، ئۆزىدە ھېچبىر قـاغـانـلـىـق سـالاھىيىتى ھازىرلىماي تۇرۇپ ، تەخت تەمەسىدە ئـەقـلـىـدىـن ئـازغـان بـەگبارىسنىڭ چايانلىق تەبىئىتى ئېچىپ

بېرىلگەن . دېمەك ، پېرسوناژلارنى ئۆزىگە سۆزلىتىش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقى ۋە نېمە قىلماقچى بولغانلىقىدىن ئۇچۇر بېرىش ، بۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ مۇرەككەپ مەنىۋىيىتىنى نامايان قىلىش يازغۇچى ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ تىل ئىشلىتىشتە يېتىلدۇرگەن ئادەتلىرىدىن بىرى بولۇپ ، بۇنداق ئادەت ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ رومانلىرىدىن باشقا يەنە بەزى ھېكايە - پوۋېستلىرىدا ، ھەتتا ئايرىم شېئىر - داستانلىرىدىمۇ ئۇچرايدۇ .

ئومۇمىلاشتۇرغاندا ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىمنىڭ رومانلىرىدا مىللىتىمىز 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرى ، 19 - ئەسىرنىڭ 60 - ، 70 - يىللىرى ۋە 8 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا دۇچ كەلگەن دراماتىكىلىقى كۈچلۈك بەزى مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەر ئوبرازلاشتۇرۇلغان . 1912 - يىلىدىكى «چىرىيە ۋەقەسى» ، نىياز ھېكىمبەگ ھادىسىسى ، شۇنىڭدەك ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىقىنىڭ ، بولۇپمۇ 8 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى چارىكىدە كۈچىيىشى قاتارلىقلار يىرىك بەدىئىي تۇر بولغان رومان نۇقتىسىدىن تېخى قولغا ئېلىنمىغان تېمىلار بولۇپ ، ئەبەيدۇللا ئىبراھىم بۇلار ھەققىدە دادىللىق بىلەن ئىزدەندى . بەلگىلىك مۇۋەپپەقىيەتلەرگىمۇ ئېرىشتى . بۇ مۇۋەپپەقىيەتلەر يالغۇز ئەبەيدۇللا ئىبراھىمغىلا ئەمەس ، گۇللىنىۋاتقان ئۇيغۇر تارىخىي رومانچىلىقىغىمۇ تەۋە . يۇرتپەرۋەرلىك ، كەڭ مەنىدىكى مىللەتپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ ئاساسىي مېلودىيىسىنى شەكىللەندۇرگەن . بۇ جەھەتتىن ئۇنىڭ رومانلىرىنى مىللىتىمىزنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات تارىخىدىكى ئوخشىمىغان ئۇچ دەۋر رېئاللىقىنى بەدىئىي ياقتىن چۈشىنىش ۋە ئىگىلەشتىكى خېلى تەسىرلىك قوللانما دېگىلىمۇ بولىدۇ . مىللىي كىملىك نۇقتىسىدىن ئۆزىمىزنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىشتە ، بىزگە قىزىقىۋچىلارغا ئۆزىمىزنى تېخىمۇ ياخشى چۈشەندۈرۈشتە بۇ رومانلارنىڭ رولىنى تۆۋەن مۆلچەرلەشكە بولمايدۇ . ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىدا ئايرىم - ئايرىم ھالدا ماكاندا تارلىقتىن كەڭلىككە ، زاماندا يېقىندىن يىراقتا سەكرەش ئۇسۇلىنى قوللاندى .

ئۇلاردا بەلگىلىك خاراكتېر ئورتاقلىقىغا ، شۇ جۈملىدىن خېلىلا يۇقىرى ئىبرەت ۋە ئېستېتىك قىممەتكە ئىگە بىر يۈرۈش تەسىرلىك بەدئىي ئوبرازلارنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ياراتتى . ئۇ يارانقان سېيىت هاجى ، نىياز هېكىمبەگ ، بەگبارىسقا ئوخشاش ئوبرازلار ئۇيغۇر پروزىسى ئوبرازلار سىستېمىسىدا خېلى ۋاقىتلارغىچە جۇلالىنىپ تۇرىدۇ .

ئەبەيدۇللا ئىبراهىمنىڭ رومانلىرىنى تارىخىي رومانچىلىقنىڭ مۇكەممەل ئۆرنەكلىرى دېمىگەندىمۇ ، دراماتىكىلىقى كۈچلۈك بولغان ۋەقەلىكلەرنى تاللاش ، ئىبرەتلىك شەخسلەرنى باش قەهرىمان قىلىش ، ئۇلارنىڭ مەنىۋىيىتىگە چوڭقۇرلاپ كىرىش ، مونولوگ ۋە دىئالوگلىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ سالاهىيەت ۋە خاراكتېرىنى روشەنلەشتۈرۈش ، بايان ۋە تەسۋىرده شېئىرىي تىلنىڭ سالمىقىنى ئاشۇرۇپ ، رومانلارنىڭ بەدئىي قۇۋۋىتىنى تولۇقلاش قاتارلىقلارنى بۇنىڭدىن كېيىنكى تارىخىي رومانچىلىقتا تەجرىبە سۈپىتىده سىناپ كۆرۈشكە بولىدۇ .

ئىزاهات :

① ئابدۇرېهىم ئۆتكۈر : «ئىز» ، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ، 2000 - يىلى 8 - ئاي 1 - نەشرى ، 7 - بەت .

②③④⑦⑧⑨⑫⑰ ئەبەيدۇللا ئىبراهىم : «داغ» ، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى ، 1986 - يىلى 8 - ئاي 1 - نەشرى ، 24 - ، 155 - ، 73 - ، 191 - ، 182 - ، 168 - ، 169 - ، 608 - ، 531 - بەتلەر .

⑤⑥⑩⑬⑭⑮⑱ ئەبەيدۇللا ئىبراهىم : «بوز دالا» ، مىللەتلەر نەشرىياتى ، 2006 - يىلى 4 - ئاي 1 - نەشرى ، 358 - ، 286 - ، 204 - 205 ، 449 - ، 86 - 87 - ، 351 - بەتلەر .

⑪⑯ ئەبەيدۇللا ئىبراهىم : «تۇندىكى چاقماق» ، شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى ، 1988 - يىلى 8 - ئاي نەشرى ، 599 - ، 262 - 263 - بەتلەر .

(«شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»نىڭ 2009 - يىللىق 1 - سانىدىن ئېلىندى .)

مۇندەرىجە

1 . ھازىدار بالا 1
2 . ئاتا ، سەن قەيەردە..... 7
3 . نامەلۇم ئاتلىقلار 15
4 . تەقدىرنىڭ بۇرۇلۇشى 24
5 . ساقاللىق ئادەملەر 32
6 . ئوردۇبالىق بوسۇغىسىدا 44
7 . شەھەر قاينايدۇ 52
8 . ئاق يەكتەكلىك كىشىلەر..... 60
9 . تۇنباغانىڭ گۇمانلىرى 69
10 . قاغان نېمە دەيدۇ 78
11 . ئەھۋال ئۆزگەرمەكتە 89
12 . ئەتىيازدىكى جۇدۇن 97
13 . قۇتلۇقنىڭ بىر ئىشى 108
14 . ئىسىق شامال 118
15 . كۇتۇلمىگەن ۋەقەلەر..... 128
16 . شۇبرغانلىق كەچ كۇز 139
17 . ئاتا ۋە بالا 152
18 . سىرلىق سايە 165
19 . بەگبارسىنىڭ خىيالى 176
20 . تاراس تېكىن لەشكەر سورايدۇ 190
21 . نامەلۇم ئۇچىنچى قەبرە 204
22 . خەتەرلىك قىلتاق 219
23 . ياغلاقارنىڭ كارامەتلىرى 233

24 . ئاستاننىدىن ئەلچى كەلدى 252
25 . تۆھمەت 271
26 . قاغاننىڭ ئۆيلەنگۈسى بار..... 291
27 . ئاستانىدىكى كۈنلەر..... 305
28 . ئۆتۈكەندىكى ئىلاھ 319
29 . قاغان ئۆيلەندى 333
30 . بېشىبالىق خەۋپتە..... 348
31 . ئۇنتۇلماس تۈنلەر 366
32 . جەڭ شۇنداق بولىدۇ 381
33 . يول ئوردۇبالىققا..... 395
34 . ناتونۇش مەھبۇس 413
35 . ئۇ ئەمدى قاغان تاغىسى 433
36 . ئۇرخۇن سۇيى ئۇزۇلمەيدۇ 452
37 . كۈنپېتىشتىكى شەپەق 466
38 . خاتىمە 482

قوشۇمچە :

ئەبەيدۇللا ئىبراھىم رومانلىرىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكلىرى
ھەققىدە ..... ئابدۇللا مەتقۇربان 1

1 . هازىدار بالا

زۇلمەت ساقىندىسى بىلەن تاڭ شولىسى قۇچاقلاشقان تۇتاش گىرۋەكتە غۇۋا يورۇپ تۇرغان ئىزناسىز زېمىن تولغاق ئەۋجىدىكى نەجان ئانىدەك يېنىككىنە سىلكىندى . يىراقلاردا قەد كۆتۈرگەن هانگاي① تاغلىرى ئوت كەتكەندەك قىزاردى . تولغاق ئەۋجى چېكىگە يەتتىمكىن ، ياكى تاغ ئاسمىنىدا ئېسىلىپ تۇرغان بۇلۇتلارنىڭ دەرمانى تۈگەپ ، دېمى كېسىلدىمكىن ، تۇخۇم سېرىقىغا ئوخشايدىغان سوقۇچاق قۇياش ئاخىرى تاغلار بېشىغا — ئېگىز ـ پەس چوققىلارنىڭ ئەڭ ئېگىزىگە يامىشىپ چىقتى .

تاڭ ئاتتى ، قۇياش يۈز كۆرسەتتى ، يەر بېغىرلاپ لەيلەپ يۈرگەن كۆكۈچ تۇمان بىردەمدىلا غايىب بولدى . تاڭغا تەلمۈرگەن تاغ ، تاڭغا تەلپۈنگەن يايلاق ، تاڭنى سېغىنغان جىمى جانلىق بىردىنلا ۋىسال پەسلىگە ئۆلاشتى . تاغ تۆپىسىدىن گويا تاغ قىيانىدەك يامراپ چۈشكەن قىزغۇچ شولا سوغۇق شامالدا دىر ـ دىر تىترەپ تۇرغان ئوت ـ چۆپلەرنى سۈۋارىسىغا سۆيۈپ ئۆتتى ، ئىللىق تەپتى بىلەن جىسمىنى ئىسسىتتى ، ياپراقلىرىغا جۇلا قوشتى . ئۇۋۇسىدىن ئېتىلىپ چىققان بىتاقەت تورغايلار ئاشقىنىڭ دىدارى بىلەن ئاسمان بوشلۇقىدىلا قۇچاقلاشتى ، تاڭ شادلىقىدا مەست بولغانچە يايلاق ئاسمىنىنى چاڭ كەلتۈرۈۋەتتى .

بىراق ، كەڭ يايلاقتا چاچپىپ يۈرگەن تاڭ تەنتەنىسى قوڭۇر چاچلىرى پاخپايغان ، كۆزلىرى قىزارغان بىر تەنها بالىنى ئەسلا خۇش قىلالمايتتى . ئۇستۈبشى توپىغا مىلەنگەن ، تېرە كەمزۇلى نەملەشكەن ، قاپاقلىرى كۆك ياڭاقتەك ئىشىپ چىققان بۇ بالا كەڭ

① هانگاي — هازىرقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى بىر تاغ تىزمىسى .

يايلاقنىڭ كىندىكىدە ، پاكارراق بىر تاغ باغرىدا تىكلەپ قويغان كۆتەكتەك قېتىپ قالغاندى . تۇرۇپ ئېسەدەيتتى ، تۇرۇپ بۇرۇنىنى تارتاتتى . مۇشۇ ئاددىي ھەرىكەتلىرىلا ئۇنىڭ تىرىكلىكىدىن بېشارەت بېرەتتى . قۇلاق تۈۋىدىن شۇئىرلاپ ئۆتۈۋاتقان غۇر ـ غۇر شامالمۇ ، باش ئۇستىدە سايراۋاتقان بىغەم قۇشلارمۇ ئۇنىڭ قايغۇسىنى يوق قىلالمايتتى . تاڭ ئاپتېپىدىن نېسىۋە تەگمىگەن كۆكۈل كۆلبىسى يەنىلا تاغ تەسكىيىدەك قاراڭغۇ ئىدى .

دۇرۇس ، كىچىك قۇتلۇق تۇن ھەسسىدىن بېرى ، يەنى ئانىسى جان ئۈزگەندىن بېرى ئۆيى جاي ئالغان تاغ باغرىدىن ، ئاشىق ـ مەشۇقلارىدەك قۇچاقلىشىپ ئۆسكەن ئىككى تۇپ ئارچا دەرىخى ئاستىدىن ئانىسىنىڭ ئاخىرەتلىكىگە ئاتاپ بىر پارچە يەر تاللىدى . ئاي يورۇقىدا تىمىسقىلاپ يۇرۇپ ئادەم چۆكۈرگۈدەك بىر يەرلىك كولاپ چىقتى . يەرلىك يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغىنىچە مۇشۇ تاڭنى ، پەيلى ھۇرۇن ئاشۇ قۇياشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈشكە باشلىدى…

تۆت كۈندىن بېرى كاۋاپتەك قىزىپ ، لايەك ئېزىلىپ يانقان ئانىسى تۈيۈقسىز نەپەستىن قالغاندا بۇ بىچارە بالا ئۇنىڭ ئۆلۈپ قالغىنىغا زادىلا ئىشىنەلمىدى . بۇ دۇنيادىكى بىردىنبىر يۆلەنچۈكىنىڭ ئۆزىنى بۇ تەرىقە تېز تاشلاپ كەتكىنىنى ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى . كۆز يامغۇرىدەك تامچىۋاتقان كۆز يېشى بىلەن ئانىسىنىڭ قان قاچقان يۈزىنى نەچچە قېتىم يۇيۇپ چىقتى . ھارارىتى كەتكەن قاتتىق جەسەتنى خۇددى بۆشۈك تەۋرەتكەندەك تەۋرەتتى . ئانىسى كۆزىنى ئاچمىدى ، ئۇندىمىدى ، ھاياتلىقتىن بىرەر شەپىمۇ بەرمىدى . قۇتلۇق ئاخىر ئاچچىق رېئاللىققا بىقۇۋۇللارچە تەن بەردى ـ دە ، مەڭزىنى سۈرتتى ، ئوغۇللۇق بۇرچىنى ئادا قىلىشقا تۆتۈنۈپ ، ئۆسۈك تىرناقلىرىنى نەمخۇش تۇپراققا پاتۇردى…

«ئوغلۇم ، — دېدى مۇشۇ يانباغىردا ، قويۇق ئارچا شاخلىرى ئارىسىدىكى قاراڭغۇلۇقتا پەيدا بولغان گېجەك ساقاللىق ، قوي

كۆزلۈك بىر ئادەم سالماق تەلەپپۇزدا ، — مەن يىراقتا ، قارىساڭ كۆزۈڭ ، توۋلىساڭ ئۇنۇڭ يەتمەيدىغان بىر يەردە . كۆڭۈل كۆزۈم كۆرۈپ تۇرۇپتۇ ، جاپاكەش ئاناڭنىڭ روھى تەڭرىمىز ئۆلگىن[1] نىڭ دەرگاھىغا كەتتى . مانا ئەمدى سەن ئۇنىڭ تېنىنى ئۇ ئىلاھنىڭ ھۇزۇرىغا ئۇزاتماقچى بولۇۋاتىسەن . ئوبدان بالام ، يادىڭدا تۇت ، ئۇنى ئابا ـ ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۇدۇمى بىلەن ئىلاھىي قۇياش چىراي كۆرسەتكەندىن كېيىن ئاندىن يەرلىكىدە قوي ، بىچارە ئاناڭ تەڭرى ئالدىغا يورۇق يۈزى بىلەن كەتسۇن ! » دېدى ۋە «لىپ» قىلىپلا غايىب بولدى .

قۇتلۇق گۈلدۇرمامدەك تورلۇق ، سۇ شىلدىرلىغاندەك تەمكىن ، سەلكىن ئەسكەندەك يەڭگىل بۇ ئاۋازنى بىر ئاڭلاپلا ئىلغا قىلىۋالدى . قارلىق تاغدەك سۈرلۈك كەلگەن بۇ چىراينى بىر قاراشتىلا تونۇۋالدى . بۇ ئاۋاز دادىسىنىڭ ئاۋازى ، چىرايمۇ دادىسىنىڭ چىرايى ئىدى . بىراق ، قۇتلۇق كۆزلىرىنى قانچە چىمچىقلاتسىمۇ ، چۆچەكتەك يوغان ئاچسىمۇ ئۇنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈۋېلىشقا مۇيەسسەر بولالمىدى .

قۇتلۇق دادىسىنى شۇنچىلىك سېغىناتتىيۇ ئۇنىڭ ئاشۇ كۆكۈچ شاخلار ئارىسىدا قايتا پەيدا بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتى ، ئاڭلىغىنىنىڭ ۋە كۆرگىنىنىڭ بىر دەقىقىلىق خىيالىي تۇيغۇ ئىكەنلىكىنىمۇ ئوبدان چۈشىنەتتى . چۈنكى ئۇ ، دادىسىز ئۆتكەن بىر ئاي ئىچىدە ، بولۇپمۇ مۇسىبەتلىك بىر كېچىنىڭ ئىچىدە بىردىنلا چوڭ بولۇپ ئەقىللىق يىگىتكە ئايلىنىپ قالغاندەك قىلاتتى .

قۇتلۇق دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقىنى مۇلاھىزە قىلدى :

«دۇرۇس ، ئۆتكەن يىلى ئاكامنىڭ ئېتى ئۇنىڭ جەسىتىنى يىراق جەڭگاھتىن ئېلىپ كەلگەندە دادام ئۇنى كۈن كۆتۈرۈلگەندە ئاندىن يەرلىكىگە قويغان ئەمەسمىدى ؟ »

---

① ئۆلگىن — شامان تەڭرىسىنىڭ نامى ، ئۇنىڭ يەتتە ئوغۇل ، يەتتە قىزى بارمىش .

قۇتلۇق يېرىم كېچىدىن تاڭ ئاتقۇچە ، تاڭدىن تارتىپ كۈن كۆتۈرۈلگۈچە يەرلىك يېنىدا ئولتۇرۇپ چىقتى ، ئاياغلىرىنىڭ ئۈيۈشۈپ ، پەيلىرىنىڭ نەشتەر سانجىلغاندەك سىرقىراشلىرىغىمۇ پەرۋا قىلمىدى ، كۈنچىقىش تەرەپتىن بىردەمدۇ كۆز ئۇزمىدى…

مانا ئەمدى تاڭ ئاتتى . قۇياش ئۆرلەپ ، دادىسى بېشارەت بەرگەن خاسىيەتلىك دەقىقىمۇ كېلىپ قالدى . ئۇ دادىسىنى دوراپ ئۇستۇبشىنى بىرقۇر تۇزەشتۇردى - دە ، خەس چاپلاشقان قۇلاقلىرىنى قېقىپ ، ئۆسۈك چاچلىرىنى يۆگەپ - يۆگەپ تېرە تەلپىكىنىڭ ئاستىغا باستۇردى . كۈن چىقىشقا ، كۆز چېقىۋاتقان سارغۇچ قۇياشقا قاراپ چوڭقۇر تەزىم قىلىپ ، كەينىگە بۇرۇلدى . يانباغىردىن چۈشۈپ ، كىچىك ئېقىن بويىدىكى چۆپلۈك تەكشىلىككە يېتىپ كەلدى . بۇ تەكشىلىكتە ئۆزى كۆز ئاچقان ، قەھرىتان قىش ۋە تومۇز كۈنلەردە جەددى - جەمەتىگە پاناھ بولغان كىگىز ئۆيى جايلاشقانىدى .

ئۇ ئۆيىگە كېلىۋېتىپ ساناقسىز قارا قاغىلارغا ئوخشايدىغان قارا داشقاللار ئارىسىدا كۆمۈلۈپ ياتقان تۆمۈرچىلىك ئوچىقىغا خۇرسىنىش ئىچىدە قاراپ قويدى ، دادىسىنىڭ بىر ئۆمۈرلۈك ئىزى قالغان بۇ خارابىدىن نەزىرىنى يۇلۇۋېلىپ ، ئىشكىنى قايرىدى .

دائىرىسى ئانچە چوڭ بولمىغان ، كىگىزلىرىنىڭ تۆۋەن تەرىپى كونا قىغدەك چىرىپ كەتكەن بۇ يۇمىلاق ئۆي بىر ئاياغلىق توپا پەگا ۋە بىر غېرىچچە كۆتۈرۈلگەن سۇپىغا بۆلۈنەتتى . پەگا نەم بولغىنى بىلەن ، سۇپىغا سىپتا چىغ بورا ، بورا ئۈستىگە سەل پۇچۇلغان گۈللۈك تەڭلىمات سېلىنغانىدى . تەڭلىماتنىڭ بىر بېشىدا ئاشلانغان ۋە ئاشلانمىغان قوي تېرىلىرى يۆگەكلىك تۇراتتى . تەڭلىماتنىڭ چەت - ياقىسىدىن ، تېرىلەر ئارىسىدىن ئاندا - ساندا ئۇنۇپ چىققان ئۆڭسىز ئوت - چۆپلەر بەئەينى كىچىك بالىنىڭ رەزگى كوكۈلىسىغا ئوخشايتتى . پەگا يېنىدىكى قوپال تاختايلار تۆپىسىدە باشقىلارنىڭ روزىغارىدا ئانچە كۆپ تېپىلمايدىغان ، لېكىن بۇ ئۆيدە خېلى مول بولغان تۆمۈر قازان -

قومۇچلار قالايمقان تاشلىنىپ تۇراتتى . سەل ئېگىزگىرەك چاكاندا ، ئادراسمان دېگەندەك خەيرلىك ئۆسۈملۈكلەر ئېسىلغانىدى . سۇپىنىڭ تۆر تەرىپىدە نىمكەش ئاق كىگىز ئۈستىدە قۇتلۇقنىڭ ئانىسى بەخىرامان ئۇخلاۋاتقاندەك سوزۇلۇپ ياتاتتى ، تۆپىسىگە ئەيلەنگەن يۇمشاق تېرىدىن قۇراپ تىكىلگەن پاكىز يوتقان يېيىقلىق ئىدى .

قۇتلۇق چورۇق ئىچىدە سەل قورۇلۇۋاتقان ئاياغلىرىنى تەستە يۆتكەپ ، پەگادىن سۇيىغا چىقتى ، بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ ئانىسىنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇنى ئويغىتۇۋېتىشتىن ھەزەر ئەيلىگەندەك ، تىۋىشسىزلا تىزلاندى ، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ چىرايىغا سەپسالدى .

خۇدانىڭ كۇنى تورغاي بىلەن تەڭ تۇرۇپ ئۆچكە ساغىدىغان ، ئوتتۇز قەدەم نېرىدىكى چوڭقۇر ئېقىندىن ئېغىر ئىدىش بىلەن سۇ توشۇپ كېلىپ ناشىتىلىق تەييارلايدىغان ، تېزەك تېرىپ ، ئوتۇن تۇشۇيدىغان جاپاكەش ئانىنىڭ چىرايىدا تەشۋىش ۋە بىئارامىلىق ئالامەتلىرى ئۇيۇپ قالغانىدى . بوز كۆزلىرىمۇ نېمىنىدۇر كۆرۈپ قانمىغاندەك يېرىم ئېچىلىپ تۇراتتى ، سارغۇچ كەلگەن چىشلىرىنى يېپىۋېلىشقا ئۇلگۇرمەيلا قېتىپ كەتكەن تۇم ـ تۇم لەۋلىرى جان ئۈزۈش ئالدىدىكى ۋەسىيىتىنى تەكرارلاپ : «ئوغلۇم قۇتلۇق ، ئانىسى يوق قوزىدەكلا يېتىم قالدىڭ ، سەن تېخى كىچىك ، بۇ ستەمكار دۇنيادا يالغۇز ياشاش ساڭا ئېغىر كېلىدۇ ، بارغىن ، ياغلاقارلار قوۋمىغا بارغىن ، تەڭرىمىزگە ، تەڭرىمىزنىڭ يەتتە ئوغۇل ، يەتتە قىزىغا سېغىنىپ قاراقىر[1] تەرەپكە قاراپ مېڭىۋەر ، داداڭنى ئۇلار ئاشۇ تەرەپكە ھەيدەپ كېتىشكەن··· » دەپ مىدىرلاۋاتقاندەك قىلاتتى .

قۇتلۇق غەملىك بېشىنى ساڭگىلىتىپ ، ئانىسىنىڭ چىرايىغا سەپسالغان پېتى قانچە ئۇزۇن ئولتۇردىكىن ، ئۇينىڭ كۇنچىقىش

---

① قاراقىر — شامان ئېتىقادىچە ، قارا رەڭ شىمالنىڭ بەلگىسى .

تەرىپىدىكى كالا كۆزىچىلىك تۆشۈكتىن ئالتۇن نوغۇچتەك ئېتىلىپ كىرىۋاتقان بىر دەستە قىزىل شولا ئەمدى تولۇق ئاقاردى . ئانىسىنىڭ سوزۇنچاق ، تېرىسى يىرىك كەلگەن چىرايى ، قىڭراق بىسىدەك قىرلىق قاڭشىرى ، قۇلاقلىرىنى يوشۇرۇپ تۇرغان يىرىك سېكىلەكلىرى ئوت تەپتىدە تاۋلىنىۋاتقان تۆمۈر قالقاندەك جۇلالىنىشقا باشلىدى .

«كۆك ئىلاھى ئانامنى ئۆز دەرگاھىغا چىللاۋاتسا كېرەك ، بەلكى ئۇنى ئۆزىتىپ قويىدىغان پەيت يېتىپ كەلگەندۇ··· »

قۇتلۇق ئانىسىنىڭ تولۇن ئايدەك تولغان چىرايىدىن كۆز ئۇزمەيلا ئۆرە بولدى ، ئارقىدىنلا ئۆي ئۆگزىسىدىن ئىككى تال بادرىنى كۈچەپ تارتىپ سۈغۇرۇۋېلىپ ، سۈپىغا ئېلىپ كەلدى .

«ئەي ئۇلۇغ تەڭرىم ، بىر پەسكە ، پەقەت بىر پەسكىلا تاقەت قىلىپ تۇر ، كۆرۈۋاتسەن ، ئانام ھازىر ئۇخلاۋاتىدۇ ، دادام قىلغاندەك قىلىپ جىرغا ياسايمەن ، ئۇنى جىرغامغا يانقۇزۇپ ، ئويغاتماي ، تەۋرەتمەي ھۇزۇرىڭغا ئۇزىتىپ قويىمەن··· »

قۇتلۇق ئۆزىچە پىچىرلىغاچ ، ئۆي بىساتلىرى ئارىسىدىن بىر پارچە ئاق كىگىزنى سۆرەپ كېلىپ ، ئۇنى تەكىيە يېنىغا تۆپتۈز قىلىپ يايدى ، بادرىلارنى كىگىز ئۈستىگە تاشلاپ ، كىگىزنىڭ ئارتۇق قىسمىنى بادرىلاردىن شۇنداق ئارتىلدۇرۇۋېدى ، ئەپچىلگىنە بىر جىرغا تەييار بولدى .

«ئوبدان ئانا ، بەكلا چارچاپ كەتتىڭ ، يەنە ئۇخلا ، ئۇخلاۋەرگىن ، يەر يۈزىگە قانداق كەلگەن بولساڭ ، ئاسمانغىمۇ شۇنداق چىقىپ كەت ، جېنىم ئانا ، ئازراق ، يەنە ئازراق چىداشلىق بەر ، مانا ، ھاردۇق يەتكەن ئاياغلىرىڭنى جىرغىغا ئالدىم ، مانا ، غەمگە تولغان بېشىڭنىمۇ جىرغىغا قويدۇم . »

قۇتلۇق يەرلىك كولاپ ئالقانتەك قىزىرىپ كەتكەن بارماقلىرى بىلەن پېشانىسىدە ئېسىلىپ تۇرغان قويۇق تەر مۇنچاقلىرىنى سۈرتۈۋەتتى ، كۆكسىنى كۆرۈكتەك كۆپۈرۈپ ئۆپكىسى تولغۇچە نەپەس ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئالىقانلىرىغا تۈكۈردى ، كالپۇكىنى

چىشلەپ ، جىرغىنى ھارۋا سۆرىگەندەك سۆرىگەن پېتى تالاغا ماڭدى .

كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قارىتىپ قېزىلغان تارغىنە يەرلىكنىڭ تەكتىگە بىر قەۋەت قۇرۇق شاخ يېيىتىلغاندى . يەرلىك تېممۇ سامانلىق كاكىل لايدا سىيپالغاندەك سىلىق كۆرۈنەتتى . تاڭ شەبنىمى ۋە كۆز يېشى بىلەن نەملەنگەن قوڭۇر تۈپراق ئاپتاپ تەپتىدىن ھارارەت سۈمۈرۈپ ئەمدىلەتىن قۇرۇپ كېلىۋاتاتتى .

قۇتلۇق ئانىسىنىڭ جەسىتىنى جىرغىدىن چۈشۈرۈپ ، ئاۋايلاپ يەرلىككە ياتقۇزدى ، بېشىنى كۈنچىقىشقا توغرىلاپ ، يۈزىگە چىغ يېپتى . ئاسمانغا قاراپ ئۇنسىز ئىلتىجا قىلىۋالغاندىن كېيىن ئېسەدەپ تۇرۇپ قوللىرىنى توپىغا ئۇزاتتى...

2 . ئاتا ، سەن قەيەردە

قۇتلۇق ئېسىنى بىلگەن چاغلاردا كۈنچىقىشتىكى تاغ ئېتىكىدىن تا مۈشۈ پاكار تاغقىچە سوزۇلغان ، كۈنپېتىش تەرىپىمۇ يەنە شۇنچىلىك ئۇزاققا كەتكەن كەڭ يايلاقنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا شوخ تايچاقتەك ئويناپ يۈرەتتى . راست ، سوغۇقى سۆڭەك ـ سۆڭەكتىن ئۆتۈپ كېتىدىغان قارا قىش كۈنلىرىدە ئۇ تالا ـ تۈزگە كۆپ چىقالمايتتى . تازا قىلسا ، چېدىر ئىشىكىدىن بېشىنى چىقىرىپ ، نېمىشقىدۇر ئاق كىگىز ئاستىدا قالغان كەڭ دالاغا شۇنداق بىر قارىۋالاتتى ـ دە ، بېشىنى چاپسانلا ئىشىك ئىچىگە ئالاتتى . تالاغا بىر قەدەم دەسسىدىمۇ ، ئانىسى ئېيتقاندەك «بۇرنى پۇچۇق ، قۇلىقى چۈناق غەلىتە مەخلۇق»قا ئايلىنىپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى . بىراق ، ئۇ قورقىدىغان ، سارىڭ بولغۇدەك زېرىكىدىغان ئۇزۇن قىش پەسلى بەربىر ئۆتۈپ كېتەتتى . ئەتىياز يېتىپ كېلەتتى ، جەنۇبتىن شىمالغا قاراپ ئېسىدىغان ئىسسىق شامال بىر ئەتىگەندىلا ھېلىقى ئاق كىگىزلەرنى نەلەرگىدۇر

ئۇچۇرۇپ كېتەتتى . ھاۋا ئىللىپ ، ئوت ـ چۆپلەر ئۈچ كۆرسەتكەن ھامان ئۈنۈك كۈنى تۇغۇلاتتى ـ دە ، ئانىسىغا ئەگىشىپ ، يانباغىرنى باغاشلاپ يۈرۈپ دۆڭ ئۈستىگە چىقىۋالاتتى .

ئـۇ دۆڭـدە تۇرۇپ خۇددى چوڭ كىشىلەردەك ، قوللىرىنى كەينىگە قىلىۋېلىپ كۈنچىقىشقا قارايتتى . «توۋا ، — دەيتتى ئۇ ، خېلى يىراقتىن كۆزگە تاشـلانـغان ھەرە چىشىدەك ئېگىز ـ پەس تـاغـلارغا قاراپ ، — ئەجەب زور بىر مەخلۇقكەنغۇ ئۇ ، يا سۇ ئىچكىلى يەرگە چۈشكەن بۇلۇتلارمىدۇ ، بۇلۇت بولسا نېمىشقا ئاق بـولـمـايـدىـكىن ، ماقۇل ، قارا بولسۇنمۇ دەيلى ، ئەمما نېمىشقا مىدىرلاپمۇ قويمايدىكىنە ؟··· »

كېيىن ئۇ ئوڭ قولىنى بېسىپ ئاستا چۆرگىلەيتتى ، يايلاقنىڭ چەت ـ چەتـلىرىگە كۆز يەتـكۈزۈشـكە ئۇرۇناتـتى ، كىچىككىنە ئالىقىنىنى چېكىسىگە قويۇۋېلىپ ، كۆزىنىمۇ ، ئاغزىنىمۇ يوغان ئاچاتتى ، ئارىنى يېقىن قىلماقچى بولغاندەك ، گۆشلۈك گەۋدىسىنى سەل ئالدىغا ئېگەتتى . شۇنداقتىمۇ ، يايلاقنىڭ ئۇ چېتىنى زادىلا كۆرەلمەيتتى ، كۆزىنىڭ ئۆتكۈر ئەمەسلىكىدىن ياكى كۆز ئالدىنى قـاناقتۇر بىرنەرسىنىڭ توسۇۋالغىنىدىن خاپا بولۇپ ، غۇدىراپ قـويـاتـتى . بەزىدە ئۆزىچە خۇيلىنىپ ، كىمگىدۇر قېيىدىغاندەك دوكـكـىـدە ئـولـتـۇرۇۋېـمۇ قالاتتى ، ئولتۇرۇۋېرىپ زېرىكەتتى ، يايلاقنىڭ ئۇ چېتىدىكى سىر ئۇنى يەنە ئاياغقا تۇرغۇزاتتى .

ھـېـچـنـېـمـىنى كۆرەلمىگەنسېرى ، قۇتلۇقنىڭ ھەيرانلىقى ھەسسىلەپ ئاشاتتى ، ئۆزىچە قىياسلار قاينىمىغا شۇڭغۇپ كىرەتتى .

«ھە ، بىلدىم ، ئۇ تەرەپتە بەك چوڭ ، بەك چوڭ بىر ئانا بولسا كېرەك . بولمىسا ، ھەر كۈنى كەچتە شۇ تەرەپتە تۇنەيدىغان قۇياشنى كىم ئەللەي ئېتىدۇ ، كىم چـۆچـەك ئېيـتىپ بېرىدۇ ، كىم ئۇنى بـاغـرىـغا بېسىپ پەپىلەيدۇ ، كىم ئۇنى ئەتىگەنلىك ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ كۈنچىقىش تەرەپكە ئاپىرىپ قويىدۇ ؟··· »

ئـۇ ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بەرگەچ ، نەزىرىنى ئاسمانغا يۆتكەيتتى ، ئالدى بىلەن كۆك ھېقىقەتەك كۆك ئاسمان ، ئاندىن

كېيىن ئاچ يېشىل ئاسمان سەزگۈ دائىرىسىگە ئۇسۇپ كىرەتتى . ئاق قۇلاردەك ئۇزۇپ يۇرگەن ئەركىن بۇلۇتلارنى كۆرگەندە بولسا بارمىقىنى بۇلۇتلارغا چېنەپ ، بەزىسىنى رەڭدار تۆگىگە ، بەزىسىنى مۆڭكۈگەك توپاقلا ، كىچىكرەكلىرىنى چوك قۇيرۇقلۇق ئادىز قويلىرىغا ئوخشىتاتتى ، قوزا ـ ئوغلاقلارغىمۇ تەققاس قىلاتتى . «ئاشۇ قويلارنىڭ كەينىدە ئانام يۇرگەن بولمىسۇن يەنە» دېگەن بىر پەرەز خىيالىدىن كەچكەن چاغدا بۇلۇت ئارىسىنى ئىزدەپ يۇرۇپمۇ ئانىسىغا ئوخشاش ئىسسىق كۆرۈندىغان ، ئايىغى چاققان ، كۆيۈمى چوڭقۇر مېھرىبان بۇلۇتتىن بىرنىمۇ تاپالمايتتى...

بىر چاغلاردا ئۇنىڭ بۇنداق نەتىجىسىز ، مەززىسىز ئوخشىتىشلاردىن كۆڭلى قالاتتى . ئاسماندىن بىزار بولغاندەك دومسىيىپ قويۇپ ، يەر بېتىگە كۆز سالاتتى . كۆزلىرى ئاياغ ئاستىدىن يۆتكىلىۋېرىپ ، چوققا چېچى چۈشۈپ كەتكەن مويسىپىتىنىڭ بېشىغا ئوخشايدىغان تاقىر تاغ ئۈستىدە توختاپ قالاتتى ، بىراق قۇتلۇق كۈنچىقىش تەرەپتە كۆرۈنىدىغان ھېلىقى قارا مەخلۇق بىلەن بۇ پاكار تاغنى چورتلا ئوخشىمايدىغان ئىككى خىل نەرسە ، دەپ ھېسابلايتتى . ئۇ قارا مەخلۇق يەنىلا سىرلىق تۇيۇلاتتى . تۈپتۈز يايلاقتىن تاسادىپەن ئۇنۇپ چىققان ئاشگۈمبىگە ئوخشايدىغان ، بەلدىن تۆۋىنى ئوت ـ چۆپلۈك ، يۇقىرىسى تاقىر تاش بىلەن قاپلانغان بۇ كىچىك تاغ ئۇنى ئۆزىگە تارتاتتى . تاغ قاپتىلىدا ئەجدىھانىڭ ئاغزىدەك ئېچىلىپ تۇرغان بىرقانچە كامار ئۇنى ئۆز يېنىغا چىللاۋاتقاندەك قىلاتتى .

ئۇنىڭ پەمىچە ، بۇ كامارلار ئۇ ئەقىل تاپقاندىن بېرى كۈنسايىن كۆپىيىپ بارماقتا ئىدى . تېخى يادىدا ، قار ئېرىپ ، يەر يۈمشاپ ، قۇلاق توڭلىمىغۇدەك كۈنلەر يېتىپ كەلگەن ھامان ئىشچان دادىسى تاڭ بىلەن تەڭ تۇرۇپ كېتەتتى . ئاپتاپ ئىلاھىغا تېۋىنىۋالغاندىن كېيىن ، تۈلۈم بىلەن گۈرجەك كۆتۈرۈپ ئاشۇ كامارلارنىڭ بىرىگە كىرىپ كېتەتتى . ئالاھازەل چۈشكە يېقىن ئاندىن بىر تۈلۈم تاشنى يۈدۈپ دوڭغاق سۆگەتتەك پۈكلەنگەن پېتى

كامارىدىن چىقاتتى ۋە تۇلۇمنى سەينا ئالدىدىكى تۆمۈرچىلىك ئوچىقىنىڭ يېنىغا ئېلىپ كېلەتتى . ئوچاققا ھەر ھەپتىدە ئىككى قېتىم ئوت يېقىلاتتى ، دادىسى قاغا تۇخۇمىدەك ئۇششاقلانغان جىگەر رەڭ تاغ تاشلىرى بىلەن نەدىندۇر تېپىپ كەلگەن پارقىراق قارا تاشلارنى ئېدىتلاپ ئارىلاشتۇرۇپ ئوچاققا تاشلايتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇنغا سوزۇلغان كۆرۈك بېسىشلار باشلىنىپ كېتەتتى .

قۇتلۇقچە ، پەقەت تەتۇر پېشانە ئادەملا كۆرۈك بېسىشقا يارىتىلاتتى . دېمىسىمۇ ، ئوچاققا تاش تاشلاش لازىم تېپىلغاندا دادىسىنىڭ ئورنىغا ئۆتىدىغان ئاكىسىنىڭ ، قاتىلاڭچىلىق مەزگىلىدە بۇ ئىشقا جەلپ قىلىنىدىغان ئانىسىنىڭ كۆرۈك باسقان قوللىرى بىردەمدىلا سېزىمىنى يوقىتىپ ، ئوق تەگكەن قۇشنىڭ قانىتىدەك لەپەڭشىپ قالاتتى . چوغ ئارىسىدىن ئۆرلەپ تۇرىدىغان ئوت تەپتى ، قولتۇق پەيلىرىنى سىرقىرىتىۋېتىدىغان جىددىي ھەرىكەت ئۇلارنى سۇغا چۈشكەندەك ھۆل قىلىۋېتەتتى ، پېشانىسىدىن ، بويۇنلىرىدىن تەپچىپ چىققان ئاچچىق تەر تۇگمەن نورىدىن ئاققاندەك ئېقىپ ، تاپىنى ئاستىغا كەلگەندىلا ئاندىن توختاپ قالاتتى . يېلىنجاپ تۇرغان ئوچاق ئوتىنى ئۇلار كۆرۈك بىلەن ئەمەس ، بەلكى ئۆپكىسىدىن ئېتىلىپ چىققان يەل بىلەن پۈۋلىشەتتى .

— مۇشتۇمچىلىك كىچىك كۆرۈكنى ئىككى قېتىم باسار - باسمايلا يامغۇردا قالغان ئوغلاقتەك پالاقلىغىلى تۇردۇڭغۇ ئەمدى ، — دەيتتى دادىسى ئوچاقتا تاش تاشلاۋېتىپ ، ھالسىزلانغىنىدىن قوللىرىنى ئەمەس ، بەلكى گەۋدىسىنى ئىرغاڭلىتىۋاتقان ئاكىسىغا زەردە قىلىپ ، — كۈچ بىلەن باس دەيمەن ئۆلۈمتۇك ، مەن سەندەك چېغىمدا قوي كۆرۈكىنى ئەمەس ، كالا كۆرۈكىنىمۇ بېسىۋېتەتتىم ، ھەر قېتىم يەل ئۇرغىنىمدا مۇشتۇمدەك - مۇشتۇمدەك يوغان تاشلار ئوچاقتىن ئىككى غېرىچ ئۆرلەپ كېتەتتى !...

بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئۆزىدىن ئۈچ - تۆت ياش چوڭ بولغان

ئاكىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ قالاتتى . بىراق ، قۇتلۇققا نېمە ئامال ، كۆرۈك ئاغزىدىكى ئىككى تال كۆندىلەكنى ياغاچ ئۇنىڭ ئالىقانلىرىغا تۇغرا كېلەتتىمۇ ؟ بۇ يېشىدا ئاكىسىنىڭ ئورنىنى ئېلىپ ئاكىسىدەك كۆرۈك باسالايتتىمۇ ؟

— تېنى قاتمىغان كىچىك بالىغا بۇنچىلىك زەردە قىلغىنىڭ نېمىسى ئەمدى ، — ئانىسى ئوچاق چوخچىلاۋاتقان دادىسىغا قاراپ شۇنداق دەيتتى ۋە ئاكىسىنىڭ قولىدا توختاپ قالاي دېگەن كۆرۈككە قول ئۇزىتاتتى .

بىراق ، ئۇ يەنىمۇ قاتتىقراق تەنبىھەك دۇچ كېلەتتى :

— ئانىسى ، ئوغلۇڭنى بېلى چىڭ ئەركەك بولسۇن دېسەڭ ، ئوت يېنىدا ئۇزاقراق ئولتۇرغىلى قوي ، بېلى قاتمىغان ئوغۇل بالىدىن قانقان داشقال ياخشى !

ئۇ شۇنداق دەيتتىيۇ ، ئوچاقنىڭ سوۋۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ كۆرۈكنى يۇلۇپلا قولىغا ئالاتتى . ئات يايلىمەك يىرىك چاچلىرىنى تاسما بىلەن باغلىۋالغان ، ئويۇم ـ ئويۇم مۇسكۇللىرى ياغ قاپىقىدەك پارقىراپ تۇرغان زەبەردەس ئاتا ئەنە شۇنداق ئىشلەيتتى . ئەنە شۇنداق سۆزلەيتتى . بىر كېچە ـ كۈندۈزگىچە سوزۇلغان پاتىپاراقچىلىقتىن كېيىنلا ئۇ پېتىۋاتقان كۈندەك قىزارغان ، پىژىلداپ ئوت چېچىپ تۇرغان تۆمۈر سۈيىنى قاتار ـ قاتار سېغىز چاناقلارغا قۇيۇپ چىقاتتى . ھەربىر چاناققا بىر ئوچۇمدىن ئۇۋاقلانغان كالا مۇڭگۈزى تاشلايتتى . مۇڭگۈز تاشلاش تاكى تۆمۈر سۈيى سوۋۇپ مۇڭگۈزنى كۆيدۈرەلمىگەنگە قەدەر داۋاملىشاتتى . قانقان تۆمۈر كۆپ ئۆتمەيلا يەنە ئوچاققا تاشلىناتتى ، بىردەمدىن كېيىن بۇ تۆمۈرنى لاخشىگىر بىلەن كاپىلا قىلىپ قىسىۋالاتتى ـ دە ، چوغ ئارىسىدىن تارتىپ چىقىپ سەندەلگە قويىاتتى . بازغان بىلەن خېمىر يۇغۇرغاندەك يۇغۇراتتى ، مومدەك ئىزەتتى ، بۇ «خېمىر»دىن ئۇزۇن ـ ئۇزۇن «قىڭراق»لارنى ، ئىككى بىسلىق «پالتا»لارنى ، ئوچى ئوچلۇق «سۈمبە»لەرنى ياساپ چىقاتتى ، ئاخىرىدا يەنە قىزدۇرۇپ ، تۇز سۈيىدە سۇغىراتتى ، قۇم

چاققا تۆتۈپ پەردازلايتتى ، ياغاچ بىلەن ساپلايتتى...

قۇتلۇقنى ھەيران قىلىدىغىنى ، جاپا بىلەن تەييارلانغان بۇ «ئەسۋاب»لار ئۇلارنىڭ ئىلكىدە ئانچە ئۇزۇن تۇرمايتتى . كۈنچىقىشتىكى قارا مەخلۇق تەرەپتىن ، بەزىدە يايلاقنىڭ ئۇ بېشىدىن پات - پات كېلىپ تۇرىدىغان پەيلى يامان ئادەملەر بىرەر تۇقلا ، ياكى بىرەر قوتۇر ئوغلاقمۇ بەرمەي تۇرۇپ ئۇلارنى سۈپۈرۈپلا ئېلىپ كېتەتتى . قازانغىمۇ ، چۆمۈچكىمۇ ، پىچاق ، پالتىغىمۇ ئوخشىمايدىغان بۇنداق نەرسىلەرنىڭ نېمىگە ئىشلىتىلىدىغانلىقى قۇتلۇققا تېپىشماق بولۇپ تۇيۇلغاندەك ، پات - پات كېلىپ - كېتىدىغان ئۇ ئاچ كۆزلەرنىڭ كىملىكىمۇ قۇتلۇق ئۇچۇن بىر تۇگۇن ئىدى . ئۇ پەقەت ئاچچىقىنى يۇتالمىغان دادىسىنىڭ بەزىدە : «ئىنساپ دېگەننى ئۇنتۇپلا كەتتىغۇ بۇ ياغلاقار[1]لار ، ئادەمنىڭ بۇنچىلىك بوزەك قىلغان بارمۇ ؟» دەپ قاقشىغىنىنى ئاڭلىغاندىلا ئاندىن «ياغلاقارلار ياخشى ئادەملەر بولمىسا كېرەك» دېگەننىلا پەرەز قىلالايتتى .

شۇڭا ، ئۇنىڭ دادىسىدىن نېمىدەپ بۇنچىلىك كۆيدى - پىشتى بولىدىغانلىقىنى ، ياغلاقار دېگەنلەرنىڭ نېمە ئادەملەر ئىكەنلىكىنى سوراپ باققۇسى كېلەتتى . دادىسىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكىدىن ، ئۆزىگە بولغان كۆيۈمىدىن شۇبھىلەنمىسىمۇ ، بىراق تۆمۈر سۆيىدەك ئوت چاچراپ تۇرىدىغان كۆزلىرىدىن ، كەمدىن - كەم كۈلكە كۆرۈنىدىغان چىرايىدىن خېلىلا ئەيمىنەتتى .

ئانىسى ئۆچكە ساغقىلى ، ئاكىسى ئوتۇن كەسكىلى كەتكەن بىر كەچلىكى قۇتلۇق ئۆيدە دادىسى بىلەن بىللە قالدى . دەل شۇ پەيتتە دادىسى ئۇزۇن «قىڭراق» بىسىغا بىلەي سۇركەۋېتىپ ، ئۆزىچە ئېغىز ئېچىپ قالدى :

— ئوغلۇم قۇتلۇق ، ئاغزىڭنى ئۇشلاپ بولۇپ يەنە

---

① ياغلاقار — ئۆز زامانىسىدا ئۇيغۇر قەبىلىسىنى تەشكىل قىلغۇچى توققۇز چوڭ ئۇرۇقنىڭ ئەڭ چوڭى ، تۇرالار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر قەبىلىسى ۋە ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ دەسلەپكى دەۋرىدىكى قاغان ئۇرۇقى .

تـوختـۇالدىڭ ، خاتالاشمىسام ، ماڭا دەيدىغان گەپ - سۆزلىرىڭ بـارغـۇ دەيـمـەن ، قېنى دەۋەر ، يېگىت دېگەن تارتىنچاق بولسا بولمايدۇ ، — دېدى ئۇ قۇتلۇققا قاراپ مەنىلىك كۈلۈمسىرەپ .

قۇتلۇق يۈرەكلىكرەك بولالمىغىنىدىن ئىزا تارتقان بولسىمۇ ، لـېـكـىـن دادىـسـىـنـىڭ كـەيـپـى چـاغ ئـىـكەنلىكىنى دەرھال جەزملەشتۈردى . تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقۇپ ، سورىدى :

— دادا ، سەن ياسىغان جابدۇقلارنى ئۇلار نېمە قىلىدۇ ؟

قـۇتـلـۇقنىڭ دادىسى سەل گاڭگىراپ قالدى . بۇ «چاتاق» سـوئـالـىـنـى ئـاڭـلاپ ، كـۆزىـنـى يـۇمـۇپلا يالغان ئېيتماقچىمۇ ، بىرنېمىلەرنى دەپ ئۆتۈپ كەتمەكچىمۇ بولدى . ئاخىرىدا ئوغلىنى ئـالـداشـنى ئۆز مىزانىغا مۇناسىپ كۆرمىدى بولغاي ، ئەگىتىپ ئولتۇرمايلا جاۋاب بەردى :

— ئۇنىڭ بىلەن ئادەم ئۆلتۈرىدۇ ، ئوغلۇم !

دادىـسـىـنىڭ پەرىزى توغرا بولۇپ چىقتى . قۇتلۇق داغمال يېقىلغاندەك چۆچۈپ كەتتى ، دادىسىنىڭ جاۋابىنى تەئەججۈپ بىلەن تەكرارلىدى :

— ئادەم ئۆلتۈرىدۇ ؟

— شۇنداق ، ئادەم ئۆلتۈرىدۇ ، ئوغلۇم !

قۇتـلـۇقـنـىڭ دېـمـى ئـىچىگە چۈشۈپ كەتتى ، قاشلىرى قـىـسـقـىـراپ ، قـوشـۇمـسى تۇرۇلدى ، كېيىنكى سوئالى بولسا ئېھتىياتچان دادىسىنى تېخىمۇ قىيىن ئەھۋالدا قالدۇردى .

— نېمىدەپ ئادەم ئۆلتۈرىدىغان ئۇنداق نەرسىلەرنى ياسايسەن دادا ؟

دادىـسـى بـىـر قىزىرىپ ، بىر تاتىرىپ دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەردى :

— داداڭـنـىـڭ بۇنداق نەرسىلەرنى ياسىغۇسى بار دەمسەن ئوغلۇم ، ئەمما ياساپ بەرمىسەم...

ئاۋازى بوغۇزىغا قاپلاشتى بولغاي ، ئۇنىڭ شەمشەردەك ئۆتكۈر تـىـلـى بـىـردىنلا ئۆز كارامىتىنى يوقاتتى . قۇتلۇق ئاستىرتىن

سەپسىلىپ دادىسىنى كۆز جىيەكلىرى نەملەنگەن ، چىرايى بوزارغان ، كالپۇكلىرى تىترىگەن ھالدا كۆرگەندە بولسا ، قانداقتۇر بىرەر ئىشنى خاتا قىلغاندەك ، بېشىنى ئاستا تۆۋەن چۈشۈردى .

كېيىنكى كۈنلەردىكى پاراڭ ئارىسىدا ، قاغان سانغۇنلىرىنىڭ دادىسىنى قورال - جابدۇق ياساپ بېرىش شەرتى بىلەن يىراق خاكاسلار[1] يۇرتىغا ئۇرۇشقا بېرىشتىن ئازاد قىلغانلىقىنى ، ئۆز جەمەتىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ گۈناھلىق بىر ئىشقا مەجبۇرەن قول تىقىۋاتقىنىنى بىلگىنىدە ، قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى بەكمۇ يېرىم بولدى ، يۈرەك - باغرى ئامبۇردا قىسقاندەك مۇجۇلدى...

ئارىدىن ئىككى - ئۈچ يىل ئۆتۈۋىدى ، ئەمدىلا 15نىڭ قارىسىنى ئالغان مەرھۇم ئاكىسى ھېلىقى ئادەملەر تەرىپىدىن تاغ كەينىدىكى چېڭ قوۋمىغا قارشى جەڭگە ئاتلاندۇرۇلدى . ئۈچ ئايدىن كېيىن ئۇ مىنىپ كەتكەن چىلان تورۇق ئات تۆت پېرىگە ئوق قادالغان بۇ لەشكەرنى ئۆز ئۆيىگە قايتۇرۇپ كەلدى . ئويلىمىغاندا يۈز بەرگەن بۇ بالا - قازا دادىسىغا بەكمۇ ھار كەلدى . ئۇ جىن تەگكەندەك يىغلاپ يۈرۈپ ئوچىقىنى چاقتى ، كۆرۈكىنى يىرتىپ تىتما - تىتما قىلىۋەتتى ، بولقا - بازغانلىرىنىمۇ ئۆي كەينىگە چۆرۈۋەتتى .

«بالا كەلسە قوش كەپتۇ» دېگەندەك ، قەرەللىك ئېلىۋاتقان جەڭ جابدۇقلىرىنى ئالالماي قالغان ياغلاقارلار جابدۇق ئورنىغا دادىسىنى ئېلىپ كەتتى . ئۇنىڭ : «يىل - يىللاپ ئىشلەپ

---

① خاكاسلار — تاڭ دەۋرىدە جۇڭگونىڭ غەربىي شىمالىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان قەدىمىي مىللەت ، بۈگۈنكى قىرغىزلارنىڭ ئەجدادى . خاكاسلار ئەڭ دەسلەپ «تارىخنامە» ۋە «خەننامە»لەردە «كەنكۇن» دېگەن نام بىلەن ئۇچرايدۇ . ئىككى خەن دەۋرىدە كەنكۇنلەر بۈگۈنكى يېنىسەي دەريالىرىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا ياشىغان . مىلادىيە 7 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۇيغۇر قاغانلىقى قۇرۇلغاندا ، يېنىسەي دەريالىرى ۋادىسىدىكى خاكاسلار بۇ قاغانلىقنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بولغان . مىلادىيە 840 - يىلى ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ ئىچكى قىسمىدا نىزا كۆپەيگەندە خاكاسلار پۈرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ھۆكۈمران گۇرۇھ ئىچىدىكى ئۆكتىچىلەر بىلەن بىرلىشىپ ، ئۇيغۇر قاغانلىقىنى غۇلاتقان ۋە خاكاس خانلىقىنى قۇرۇپ چىققان («شىنجاڭ مىللەتلەر لۇغىتى» ، 382 - بەت) .

بەرگىنىمنىڭ يۈزىنى قىلىڭلار ، خوتۇنۇم بىلەن نارەسىدە بالامغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن» دەپ يالۋۇرۇشلىرىمۇ ھېچنېمىگە دال بولالمىدى...

ئاكىسىغۇ ئۆلۈپ كەتتى . ئەمدى «ئۆلگەننىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك ، ئانىسىمۇ ئۇنى تاشلاپ كېتىپ قالدى . تۇتۇپ كېتىلگەن بولسىمۇ ، ھايات بولسىلا ، قۇتلۇققا مۇرەببە بولىدىغانغا بۇ دۇنيادا پەقەت بىر دادىسىلا قالدى !

— دادا ، سەن قەيەردە ؟...

3 . نامەلۇم ئاتىلىقلار

يېشىل موۋزۇت ئۈستىگە تاشلاپ قويۇلغان غايەت زور دۇبۇلغىغا ئوخشايدىغان تاغ باغرىدا ، يايلاقتىن بىر غېرىچچە كۆتۈرۈلگەن ئىككى دۆڭە توپا ئارىسىدا مۇڭلىنىپ ئولتۇرغان قۇتلۇق تېگى يوق ئويلار بىلەن مەشغۇل ئىدى . ئۇ جۈپلەنگەن تىزلىرىنى بىر - بىرىدىن ئاجراپ كەتمىسۇن دېگەندەك مەھكەم قۇچاقلىۋالغان ، ئېڭىكىنى تىزىغا قويغان پېتى جىمجىت ئولتۇراتتى . ئەتىگەندە قوزغالغان غۇر - غۇر شامال ھېلىھەم ئېسىپ تۇراتتى . ئۆز ئېسىشىدا قۇتلۇقنىڭ قۇلىقىدىن ئارتىلىپ مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇرغان پاخما چاچلىرىنى ، جۇۋىسىنىڭ ياقىسىدىن بۆرتۈپ چىققان بىر تۇتام يۇمران موينى سىلىققىنە سىيپاپ ئۆتەتتى ، ئۇنى خىيال ئىسكەنجىسىدىن تارتىپ ئالماقچى بولغاندەك ، ئۇ يەر - بۇ يېرىنى غىدىقلايتتى . جۇۋىسىنىڭ پېشىنى كۆتۈرۈپ ، يەنە چۈشۈرەتتى . شوخ چوپان يىگىتلەردەك توختىماي ئۇشقىرىتاتتى .

ئەپسۇس ، قىيامىغا يەتكەن قۇياشنىڭ ئىللىق ھارارىتىمۇ ، باش ئۈستىدىن سايراپ ئۆتكەن كۈيچى قۇشلارمۇ ، مەخمەل كەبى جىلۋىلەنگەن يېشىل دۇنيامۇ ، گۈل - گىياھلارنىڭ مەستخۇش قىلىغۇچى ھىدىمۇ ، ۋاقىتمۇ ، ماكانمۇ قۇتلۇقنىڭ مۇستەھكەم

تاقالغان سەزگۈ قورغاننىڭ تېشىدا تۇراتتى . ياشلىق كۆزلىرى ئىككى ئايغىنىڭ ئارىسىدا تىنىمسىز مەڭدەپ يۈرگەن يالغۇز چۈمۈلە ئۇستىدە ئىدى .

چۈمۈلە ئۆمىلەيتتى ، قۇتلۇقنىڭ كۆز قارىچۇقلىرىمۇ چۈمۈلە بىلەن بىللە مىدىرلايتتى . توپىدىن ئايرىلغان بەختسىز جاندار تۇرۇپ توختىۋالاتتى ، تۇرۇپلا قاياققىدۇر قاراپ ئالدىراش يۈرۈپ كېتەتتى . يول تۇرىغان قۇرۇق چۆپلەردىن ۋە كىچىك يېرىقچىلاردىن بىر ئامال قىلىپ ئۆتۈۋالاتتى ـ دە ، كۆپ ئۇزىماي ، نىشانىنى يوقاتقان بىتەلەي يولۇچىلاردەك ، بىردىنلا كەينىگە بۇرۇلاتتى . بېشىدىن چوڭ كەلگەن كېلەڭسىز قۇيرۇقى ئۇنى ھاردۇرغانمۇ ، تۇرۇپ ئارام ئالاتتى ، ئىنچىكە بۇرۇتلىرىنى دىڭگايتىپ ، تەرەپ ـ تەرەپكە توغرىلاپ كۆرەتتى ، لىكىلدىتاتتى . يەنە نەلەرنىدۇر مولجالاپ سەپىرىنى داۋام قىلاتتى . بىراق ، نەگە بارمىسۇن ۋە قانچىلىك كۈچىمىسۇن ، پەقەت ئالىقانچىلىك دائىرە ئىچىدە چۈرگىلىگىنى چۈرگىلىگەنىدى…

«ھەي چۈمۈلە بالىسى ، — قۇتلۇق چۈمۈلىگە شۇنداق خىتاب قىلدى ، — سېنىڭمۇ ئاناڭ ئاسمانغا چىقىپ كەتكەنمۇ ، داداڭچۇ ، ئۇنى چۈمۈلىلەر پادىشاھى تۇتۇپ كەتكەنمۇ ؟ ئۇ نېمىدەپ سېنى ئىزدەپ كەلمەيدۇ ؟ سېنى باقمايدۇ ؟ بولدى ، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما ، داداڭنىڭ سېنى ئىزدەپ تاپقۇسى ، باغرىغا باسقۇسى باردۇ ، ئېھتىمال ئۇ ئامالسىزدۇ . سەنچۇ ، سېنىڭ ئامالىڭ بارغۇ ، يول يۈرەلەيسەنغۇ ، ئالدىڭغا قاراپ مېڭىۋەر ، مەقسەتسىز لاغايلاپ يۈرگەندىن قىلچە پايدا يوق ، مېڭىۋەرسەڭ بەلكى داداڭ ئۇچراپ قالار ، بەلكى بەختىڭ ئۇچراپ قالار… »

قۇتلۇق نەم ئوتلاققا پېتىپ كەتكەن چوڭقۇر ئۆچكە ئىزىدىن چىقالماي ئاۋارە بولۇۋاتقان چۈمۈلىگە بىر تال چۆپ غولىنى تاشلاپ بەردى . ئۇنى چۆپكە ياماشتۇرۇپ ، خەتەرلىك يەردىن چىقىرىپ قويدى .

قورسىقى توساتتىنلا كورىكىرىۋىدى ، قۇتلۇق ئىككى كۈندىن

بۇيان ئاغزىغا قۇرت چاغلىق بىرنېمە سالمىغىنىنى يادىغا ئالدى . لېكىن ، ئۇ بىرەر نەرسە يەۋېلىشى ، يېتىم بولسىمۇ ياشاپ قېلىشى كېرەك ئىدى . ئەمدى ئۇ ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كىرىپ «ئانا ، نان» دەپ ئەركىلىيەلمەيدۇ ، چۈنكى ئانىسى ئۆيدە يوق ، ئاسقۇغا ئېسىلغان تالقان سېۋىتىگە قول ئۇزارتالمايدۇ ، چۈنكى ئۇ سېۋەتتە ئەمدى ھېچنېمە يوق ، بىرەر سەقىم كېپەكمۇ ، بىرەر تال ئارپىمۇ يوق .

قۇتۇلۇق گەجگىسىنى تاتىلىدى ، تەلپىكىنى ئېلىپ ئىختىيارسىز مىجىقلىدى ، تۇرغان ئورنىدا تۇرۇپ ، يەنە بىر مەرتەم پىرقىراپ چىقتى .

— ھاي... ھا... ي

ئۇ يەل توشقان كۆرۈكتەك ئېسىلىپ ئۇننىڭ بارچە توۋلاپ بېقىۋىدى ، ھېچكىم جاۋاب يانداۋرمىدى ، ئىلاھ تۇرىدىغان ئاسماندىنمۇ ، بەندىلەر ئىستىقامەت قىلىدىغان زېمىندىنمۇ ، جىن ـ شايا تۇنلار ماكان تۇتقان تەھتىسارادىنمۇ ھېچبىر سادا كەلمىدى . بالىلىقى تۇتۇپ يەرگە قاتتىق بىرنى تەپكىنىدىلا ئاندىن بوينىغا ئېسىلغان ساپسېرىق بۆرە ئوشۇقى كۆز ئالدىدا پۇلاڭلاپ كەتتى .

خاتىرىسىدىن مەلۇم بولۇشچە ، بۇ ئوشۇقنى دادىسى تاغ ئىچىدىن ئېلىپ كېلىپ ، ئىسكىنە بىلەن تۆشۈك ئېچىپ بەرگەنىدى . ئانىسى ئۇنى ئوغلىنىڭ بوينىغا ئېسىپ تۇرۇپ :

«بالام ، بۇ ئوشۇقنىڭ خاسىيىتى تولا ، ئۇنى كۆز قارىچۇقۇڭ ـ نى ئاسرىغانىدەك ئاسرا ، نېمىشقا دېسەڭ ، ئۇ بىزنى جىن ـ شايا تۇنلارنىڭ پالاكىتىدىن ، يامان كۆزلەرنىڭ مالامىتىدىن خالاس قىلىدۇ ، قاچانكى بېشىڭغا كۈن چۈشسە ئۇنىڭغا ئىلتىجا قىلساڭ ، مۇراد ـ مەقسىتىڭگە يەتكۈزىدۇ ، مۇشكۈلۈڭنى ئاسان قىلىدۇ» دېگەنىدى .

قۇتۇلۇقنىڭ كۆڭلىمۇ ، كۆز ئالدىمۇ خۇددى مىڭ قۇياش پارلىغاندەك يورۇپ كەتتى . يۈرەك بېغىشىغا چاڭ سالغان ماتەم ئازابىمۇ ئاز ـ تولا يەڭگىللەپ قالغاندەك بولدى ، ئۈمىد مەلھىمى يۈرەك يارىسىغا ئوبدانلا ئارام بەردى .

ئۇ ئانىسى دېگەندەك قىلدى ، كۆكسى ئۇستىدە ، توغرىسى ، يۈرىكىنىڭ دەل ئۇدۇلىدا تۇرۇۋېرىپ كەھرىۋادەك پارقىراپ كەتكەن ئوشۇق بېغىنى بويىندىن ئېلىپ ، ئالىقىنىغا ئاۋايلاپ قويدى ـ دە ، قوش قوللاپ تۇتۇپ بېشىدىن ئۇستۇن كۆتۇردى . سارغۇچ ئوشۇق رەڭگى قۇياش بىلەن سىڭىشىپ بىر جان ، بىر تەن بولۇپ كەتكەندىلا ئاندىن ئۇ ئاسمانغا قاراپ ناله قىلدى ، يادىدا قالغانلىكى تەڭرىلەرنى بىرمۇبىر ئاتاپ ، تىلەك تىلىدى ، نان تىلىدى ، سۇت تىلىدى . ئارقىدىنلا بۇ تىلىكىدىن پېنىۋالدى . بىردىنبىر تىلىكىنى ، يەنى ھېلىقى قارغىش تەگكۇر ياغلاقارلارنى جازالاپ ، دادىسىنى قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى ، ئۆتۈندى ، يالۋۇردى...

بۇلدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان ئىسسىق ياش ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىنى لىققىدە تولدۇردى ، كۆز نۇرى ئاشۇ ئىسسىق ياش قاتلىمىنى تېشىپ ئۆتۈپ ، ئۇدۇل كۆككە ئېتىلدى .

مۆجىزە يۈز بەردى ، ئاسماننىڭ قەرىدە ، قامچىدىن ئۇركۈپ كەتكەن پادىلاردەك دەۋرىشىپ يۈرگەن بۇلۇتلار ئارىسىدا كۆك رەڭلىك ، كۆك يايلىلىق بىر ئەركەك بۆرە پەيدا بولدى . قۇتلۇق بۆرىنى كۆردى ، بۆرىمۇ يەر تەرەپكە بېشىنى بۇراپ قۇتلۇققا قارىدى . جازىبىلىك ، مېھىرلىك بوز كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تەسەللى بەردى ، ئۇنى پەپىلىدى ، ئۇنى ئەركىلەتتى...

يەنە مۆجىزە يۈز بەردى ، كۆك بۆرە ئىلىنجا قىلغۇچىنىڭ تەن ـ جىسمىنى ئۆز خاھىشى بىلەن مەھكەم باغلىۋالغىنىغا ئىشەنچ قىلدىمۇ ، قۇتلۇقتىن كۆز ئۈزمەي تۇرۇپ كۇنىپىتىش تەرەپكە سۇ-رۇلدى ، كۆكتىكى ئىلاھىي قۇياشمۇ ، رەڭگارەڭ بۇلۇتلارمۇ ، تاغ ـ دەريا ۋە قۇتلۇقنىڭ روھ ـ جىسمىمۇ كۆك بۆرىگە ئەگەشتى...

ئارىدىن قانچە قەرنە ياكى قانچە دەقىقە ئۆتتىكىن ، قۇتلۇق «قارا مەخلۇق»قا يېقىن دېسە يېقىن ، يىراق دېسە يىراق بىر يەردە ئۈزىنى كۆردى . ئۇ ئۆزىنىلا ئەمەس ، ئوت ـ چۆپلىرى بولۇق ئۆسكەن بىر پارچە يايلاقنى ، يايلاقتا بەخىرامان ئوتلاپ يۈرگەن

بـــرقـانـچـه ئـۆچـكـــنـى كۆردى . بوينىدىكى مونچاقلىرىدىن ، دادىسىنىڭكىدەك ساقاللىرىدىن ، كۈموش يىڭنىلەردەك پارقىراق چۈپۈرىدىن ئۇ ئۆز ئۆچكىلىرىنى تونۇۋالدى .

«تـوۋا ، ئـۆچـكـــلـــەر مـاڭـا ئەگىشىپ كەلدىمۇ ، يا مەن ئـۆچكىلەرگە ئەگىشىپ كەلـدىمـمۇ ، ھېلىقى كۆك بۆرىچۇ ، ئۇ قېنى ؟ »

قۇتلۇقنىڭ بۇ ئۆچكىلىرى پۈۋلەپ قويغاندەك سېمىز ئىدى ، چـۈپـۈرلـىرى كىرپە تىكىنىدەك دىڭگىيىپ تۇراتتى ، لىق سۈت تـولـغان يېلىنلىرى خام قاپاقتەك ساڭگىلاپ يەرگە تېگەي دەپلا قالـغانىدى . ئۇ ئۆچـكىلەرنىلا ئەمەس ، ئالا پاچاق ئوغـلاقلارنىمۇ ، بېشىنى سىڭايان قىلىپ ئۆزىگە سىنچىلاردەك قاراپ تۇرغان چوڭ سەركىنىمۇ تونۇۋالدى . يادىدا تۇرۇپتۇ ، ئۇچ ـ تۆت يىل بۇرۇن ئۇ ئاشۇ چوڭ سەركىگە مىنىۋالاتتى ، ياغاچ قىڭراقنى نەلەرگىدۇر چـېـنەپ تۇرۇپ لەشكەرلەردەك سۈرەن سالاتتى ، دادىسى ياساپ بـەرگـەن مـۇڭـگـۇز بـۇرغىسىنى «ھۇجۇم» پەدىسىگە پۈۋلىگەچ سـەركـىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ، قوزۇقتا كىيدۈرۈلگەن كونا جـۇۋىـغـا قەھرى بىلەن «نەيزە» سانجىيتتى ، كەينىگە قارىتىپ «ئوق» ئۇزەتتى ، قىزىقارلىق بۇ ئويۇننى ئۇ تاكى ئۆزلىرىنىڭ ئېتى بولغۇچە داۋاملاشتۇرغانىدى .

قۇتلۇق يېنىغا كېلىۋېلىپ كىچىك خوجايىنىنىڭ تاپشۇرۇقىنى كۈتۈپ تۇرغان قېرى سەركىگە مەيۈسانە قاراپ قويدى ، ئۆچكىلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ ، ئەڭ سېمىز بىر ئۆچكىنى ئارقا ئايىغىدىن «كاپ» قىلىپلا تۇتۇۋالدى ـ دە ، يېلىنىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ ، ئەمچىكىنى ئاغزىغا ئالدى ، ئاچ كۆزلۈك بىلەن سۈمۈرگىلى تۇردى .

قـۇتـلـۇقـنـــڭ كۈن ـ كۈنلەپ داۋام ئەتكەن ئاچلىقىمۇ ، دەرمانىنى خوراتقان تەشنالىقىمۇ ۋاپادار ئۆچكىسىنىڭ مەرھەمىتى بىلەن بىر يولىلا ئەمىن تاپتى ، شامال سوققان قومۇش پۈپۈكىدەك لىڭشىپ قالغان بەستىگىمۇ يېڭىۋاشتىن جان قېتىلدى .

ئـۇ يـــقـــلـــــپـــمـۇ ، ئۆلۈپمۇ قالمىدى ، يىغلاۋېرىپ يېشى

تۇگىگەن ، قورقۇۋېرىپ يۇرىكى قاتقان بولسا كېرەك ، ئەمدى ئۆلۈمنىمۇ يادىغا كەلتۈرمەيتتى . قىسمىتىگىمۇ كۆپ كۆڭۈل بۆلمەيتتى ، نازۇك سېزىمى تاشقا تەگكەن پىچاق بىسىمەك گاللاشقاندى . ئايانكى ، يەر ـ ئاسمان ئارىسىدا تىكەندەك يالغۇز قالغان ، ئاھ ئۇرسا ئاھى ، زارلانسا زارى ھېچكىمگە ئاڭلانمايدىغان يېتىم ئوغۇلغا ئۆز تىزگىنىنى تەقدىر ئىلاھىنىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇرماقتىن ، ئۇنىڭ يېتىلىشىگە ياۋاش قويدەك بويسۇنماقتىن ئۆزگە ئامال قالمىغاندى...

قۇتلۇق ئۆزگەرگەندى ، ئۇنىڭچە ئۇ تەقدىرگە جەڭ ئېلان قىلالايتتى . تەقدىر دېگەن تۆگىدەك يوغان ، بۇقىدەك كۈچلۈك مەخلۇق بولسىمۇ ، گېزى كەلسە ئۇنىڭ گېلىنى بوغالايتتى ، ھەتتا باش ئۇستىدە پىرقىرىتىپ «قارا مەخلۇق»نىڭ ئۇ تەرىپىگە ئاتالايتتى...

ئوت يۈزلۈك ياز قۇياشىنىڭ ئاسمان گۈمبىزىگە مىخلاپ قويغاندەك جىم تۇرۇۋېلىشى ، ھېلىقى كۆك بۆرە كەتكەن تەرەپكە سەپەر قىلماسلىقى قۇتلۇقنى تولىمۇ شۇبھىگە سالاتتى . ئۇنى مۇرەببىسىدىن مەھرۇم بولغان ، قايتارغا ئۆيى يوق ، بارارغا يېرى يوق بىچارە مۇساپىر سۈرىتىدە كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى . ھەتتا ئىلاھ بولسىمۇ ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىغۇسى ، مەدەت بەرگۈسى كېلەتتى ، قانىتى بولسا بىر ئۇچۇپلا ئۇنىڭ يېنىغا چىقىپ ھەمراھ بولغۇسى ، ئاغىنە بولۇپ بىللە ئوينىغۇسى بار ئىدى...

ئەپسۇس...

قۇتلۇق كۆزلىرىنى قىسقان پېتى قۇياشقا قاراپ بىرنېمە دېمەكچى بولۇپ تۇرغاندا ، قۇلىقىغا قانداقتۇر بىر تونۇش شەپە كىرىپ قالدى ، ئالقىنىنى چېكىسىدىن چۈشۈرۈپ مەيدىسىگە قويدى ، يۈرىكى تېز ـ تېز سوقۇۋاتاتتى ، رىتىملىق دۈپۈلدەيتتى ، لېكىن بۇ دۈپۈلدەش قۇلىقىغا كىرىۋاتقان ھېلىقى تونۇش شەپىگە زادىلا ئوخشىمايتتى ، ئەمدى بۇ دۈپۈلدەشكە دادىسى «يۇمىلاق تۆمۈر»لەرنى سوققاندا چىقىدىغان جاراڭ ـ جۇرۇڭ ئاۋاز

قوشۇلۇۋاتاتتى .

ئــۇ سایاق قۇیاشنى ۋە ئۇ قۇیاشنىڭ تەقدىرىنى بىر پەسكە یادىدىن چىقاردى ، بۇرۇلۇپلا شەپە كەلگەن تەرەپكە ئالدىنى قىلدى - دە ، یىراقلارغا نەزەر سالدى .

ئۇنىڭ ئۆتكۇر كۆزلىرىگە تاشلىنىۋاتقىنى جەنۇب تەرەپتىن ئات چاپتۇرۇپ ، چۇقان سالغان پېتى كېلىۋاتقان بىر توپ ئادەم ئىدى .

— بىر ... ئىككى ... ئۈچ ... یەتتە...

قۇتلۇق خېلى ھەپىلىشىپ ئاران ئون ئالتىگىچىلا سانىيالىدى . «یــۇمــىلاق تــۆمــۇر»لەرنى بىر - بىرىگە ئــۇرۇپ ، ئــۇزۇن «قىڭراق»لارنى ھاۋادا پۇلاڭلىتىپ كېلىۋاتقان ئۇ كىشىلەر چېپىپ كــېلىۋېتىپ دەممۇدەم ئورۇن ئالماشتۇراتتى ، بىرى - بىرىنىڭ گەۋدىسىنى توسۇۋالاتتى . بۇ ھال ئۇنىڭ ساناق سانىشىغا توسقۇنلۇق قىلاتتى . ئەمما ، ئادەم سانى قانچە بولسۇن بۇ قۇتلۇق ئۇچۇن مۇھىم ئەمەس ئىدى . مۇھىمى ، چۆچەكلەردىلا مەلۇم بولىدىغان بۇنداق كۆپ ، بۇنداق ئۇچقۇر ئادەملەرنى ئۇ ئەقلىگە كەلگەندىن بېرى تېخى تــۇنجى قېتىم كۆرۇۋاتاتتى . ئىشىنىڭ قىزىقمۇ مانا مۇشۇ یەردە ئىدى .

ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان بىرنەچچەیلەننىڭ كۆك داكا باغلانغان ئۇزۇن خادىلارنى كۆتۇرۇۋالغىنى قۇتلۇققا تولىمۇ كۇلكىلىك بولۇپ تــۇیــۇلدى . بۇ كۆك داكىلار كۇچلۇك شامالدا قاتتىق لەپىلدەپ بەئەینى قامچا سىلكىگەندەك ئاۋاز چىقىراتتى . خادا كۆتۇرۇۋالغان ســۇمــبــاتــلــىق كىشىلەر چېپىپ كېلىۋېتىپ نېمىلەرنىدۇر دەپ ۋارقىرایتتى . قۇتلۇق قۇلىقىنى دىڭ قىلىۋىدى ، پەقەت «كەلدى... كەلدى» دېگەن گەپنىلا ئاڭقىرالىدى .

«یا تەڭرىم ، بۇ نېمە ئادەملەردۇر ، كەلدى ، دېگىنى نېمىسى ئۇلارنىڭ ؟»

قۇتلۇق ، ھاڭۋاققان پېتى تۇرۇپ قالدى . غەلىتە یېرى ، بۇ ئادەملەر قانداق تېز پەیدا بولغان بولسا یەنە شۇنداق تېزلىكتە ئۇپۇق ســــزىــقىنىڭ كەینىگە ئۆتۈپ كەتتى . ئۆچكىلەرنى ئۇركىتىپ ،

تورغايلارنى ئۇچۇرۇۋەتكەن قاتتىق سۇرەنمۇ بۇ يوچۇن ئادەملەرنىڭ قارىسى بىلەن تەڭلا يوقالدى .

قۇتلۇق ئۆز ئىزىغىلا زوڭزايدى ، ئادىتى بويىچە تىزلىرىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ، ئېڭىكىنى تىزى ئۈستىگە قويدى . ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولغان بۇ ناتونۇش ئادەملەرنىڭ دادىسى سوققان قازانداك بىرنېمىلەرنى ، ئۇزۇن «قىڭراق»لارنى ، ئۇچلۇق تۆمۈرلەرنى كۆتۈرۈۋالغىنى ئۇنى قاتتىق تەئەججۇپكە سالدى ، دادىسىنىڭ سۆزى يادىغا يېتىپ ، ئۇلارنى ئادەم ئۆلتۈرگىلى كېتىۋاتسا كېرەك دەپ قىياس قىلدى .

قۇياش تەڭرىسى ئاخىر كۈنپېتىش تەرەپكە يانپاشلىدى . قۇتلۇق قانچە ئۇزۇن ئولتۇردىكىن ، گۈمانىدىن قانداق خۇلاسە چىقاردىكىن ، بىر چاغلاردا بۇ كونا تېپىشماقنى يەنە يېڭى تېپىشماق كېلىپ قوشۇلدى .

توساتتىن ، ھېلىقى ئادەملەر كەلگەن تەرەپتىن خۇددى جەددال قوپقاندەك توپا - چاڭ كۆتۈرۈلدى . قۇتلۇق بۇنى بىر قاراشتا سېرىق بورانغا ئوخشاتتى ، بىر قاراپ قۇيۇنغا ئوخشاتتى . توپا - چاڭ ئارىسىدىن ئاپئاق بىرنېمىلەر كۆرۈنگەندە بولسا بۇ قىياسىنى كەسكىن رەت قىلدى - دە ، بېشىنى سىلكىۋېتىپ ، كۆزىنى سۈرتۈۋېتىپ كۆرگەنلىرىنى سىنچىلاپ كۆزىتىشكە باشلىدى .

ئالاھازەل مىڭ قەدەم بوشلۇقنى ئىگىلەپ كېلىۋاتقان ئاق چېكىتلەر ھايال ئۆتمەي كۆپەيگىلى تۇردى . بىرى ئون ، ئونى يۈز بولدى ، بېرىپ - بېرىپ كەڭ يايلاق دەۋرەپ كېلىۋاتقانلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا قالدى . ئاسمان - پەلەك كۆتۈرۈلگەن توپا بورىنى قۇياشنىمۇ ، بۇلۇتنىمۇ خىرەلەشتۇردى . ھارۋىلارنىڭ قۇلاق - مېڭىنى يەپ كەتكۈدەك غىچىرلاشلىرى ، داپ - دۇمباق ئاۋازى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ، بۇقىلارنىڭ مۆرەشلىرى ئالەمنى بېشىغا كىيدى .

«قارا ، ئاق نېمىلەر بىر قارىسائ ئۆيگە ئوخشايدۇ . ئۆيلەرنى ئات ، ئۆكۈزلەرنىڭ سۆرەپ كېلىۋاتقىنىغا قارىغاندا ئۇنى يەنىلا

هـارۋا دېـگـەن تـۇزۇك . ياپىرىم ، هارۋا دېگەنمۇ شۇنداق چوڭ بولامدۇ ؟ بىر... ئىككى ... ئالتە... »

قـۇتلۇق بۇ دورەمنۇ ساناقتا ئازدى . ئەمەلدە ئۇ ئۆيگىمۇ ، هارۋىغىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان غالتەكلىك ئۆيلەرنى سانايمەن دەپ بىكاردىن ـ بىكار ئاۋارە بولۇۋاتاتتى . ئەقىللىق بولغىنىغا قارىماي ئۇ سانىيالايدىغان ساناق سان كۆپ بولغاندا يۇزدىن ئاشمايتتى .

مـانـا ، هەممە تېپىشماق ، هەممە كارامەت قۇتلۇقنىڭ كۆز ئالدىدا ئاشكارا بولدى . بۇ غەلىتە بىرنېمىلەر بايام ئۆتۈپ كەتكەن غـوۋغاچى ئادەملەرنىڭ ئىزىدىن ، ئۇنىڭغا ئانچە يىراق بولمىغان تەكشىلىكتىن قاتارلىشىپ ئۆتۈشكە باشلىدى . سىنچىلاپ قاراپ ، گـەۋدىـلـىـك كەلگەن ، ئالىپتە كىيىنگەن بىر ئادەمنىڭ ئالتۇن جـابـدۇقـلـۇق ئاق بـوز ئـاتـنـى سەپنىڭ ئەڭ ئالدىدا يېتىلەپ كـېلىۋاتقىنىنى ئېنىق كۆردى① . ئارقىدىنلا ، ئاق ، قارا ، جەدە ئـاتـلارغا مىنىپ ، يۈمىلاق تۆمۈرلەرنى دۈمبىسىگە تېڭىۋالغان ، ئۇچلۇق خادىلارنى كۆتۈرۈۋالغان كىشىلەر سېپى تاپ بېسىپلا يېتىپ كېلىشتى . ئون نەچچە ئات ياكى ئون نەچچە كالىغا سۆرىتىلگەن تاغدەك ـ تاغدەك يوغان ئۆيلەر ئۆتكەندە بولسا قۇتلۇق بارمىقىنى چىشلىگەن پېتى هاڭ ـ تاڭ قالدى . مىڭلاپ ـ مىڭلاپ يۈكلۈك هـارۋىـلارنـىـڭ ، سـان ـ ساناقسىز ئاتلىقلارنىڭ ئايىغى تا كۈن پاتقىچىمۇ ئۇزۇلمىدى . مۇهىمى ، ئاشۇ سەپ ئىچىدە ئۇ دادىسىغا ئوخشاپراق كېتىدىغان سۈمباتلىق بىر ئادەمنى كۆرۈپ قالدى...

قـۇتـلـۇق يـەنـە ئـولتۇرۇۋالدى ـ دە ، تىزلىرىنى مەھكەم قۇچاقلىدى . يېپىيېڭى بىر قىياس ئۇنىڭ خىيالىغا رۇخسەتسىزلا كىرىپ كەلدى :

«تـوخـتـاپ تـۇر ، ئـاشـۇ ئـادەمىلەر ئارىسىدا دادام بولماي

① قەدىمكى ئۇيغۇرلار ۋە ئۇيغۇرلار بىلەن قانداش قوۋملارنىڭ ئادىتىدە ئاق بوز ئات ئىلاهىي ئات تەرىقىسىدە ئۇلۇغلىنىاتتى ، جەڭگە ئاتلانغاندا بۇنداق ئاتقا ئادەم مىنمەيتتى ، ئاتنىڭ هەشەمەتلىك ئېگىرىگە ئۇچ دانە ئۇرۇش ئەلىمى بېكىتىلىپ ، قوشۇننىڭ ئالدىدا يېتىلەپ مېڭىلاتتى . ئۇلارنىڭ قارىشىچە ، بۇنداق ئىلاهىي ئاتقا جەڭ تەڭرىسى سولدى مىنەتتى ، باش سەركەردە يېنىدىلا بېقىلاتتى .

قالاتتىمۇ ، شۇنچە كۆپ يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى ، ئەگرى قىڭراقلارنى دادام ياساپ بەرمىسە ، ئۇلارغا يەنە كىم ياساپ بېرەتتى ، دۇرۇس ، يەنە كىممۇ ياساپ بېرەلەيتتى ؟... »

4 . تەقدىرنىڭ بۇرۇلۇشى

ئاسىي سانغۇن ئۆڭلۈك[1] ، سۆيگۈن[2]لەرنىڭ ئۇزۇن يىللىق مالىمانچىلىقىنى باشتىن كەچۈرگەن تاڭ سۇلالىسى ئوچۇن مىلادىيە 762 - يىلىمۇ مۇسىبەتلىك ۋە ئەنسىزلىككە تولغان بىر يىل بولدى .

شۇ يىلى ئەتىياز ئېيىنىڭ ئاخىرىدا شاھىنشاھ تاڭ شۇەنزۇڭ[3] شىنلۇڭ سارىيىدا ۋاپات بولدى . ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولغان پادىشاھ تاڭ سۇزۇڭ[4] ئىچكى سارايدا ھازا ئاچتى ، تەيجى سارىيىغا جەم بولۇشقان تۆت مىڭدەك ئادەم شاھىنشاھى ئۇچۇن يۇزىنى تىلىپ ، قۇلىقىنى كېسىپ ماتەم بىلدۇردى .

شاھىنشاھىنىڭ ئۆلۈمى بىتاب يانقان تاڭ سۇزۇڭغا قاتتىق تەسىر قىلدى . 50 ياشتىن ئېشىپ قالغان تاڭ سۇزۇڭ ئۆز

① ئۆڭلۈك — يەنى ئەن لۇشەن ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ نامى بار «غۇز سانغۇنى» ، «ئۆڭلۈك - سۆيگۈن توپىلىڭى »نىڭ باش پىلانلىغۇچىسى ، ئانىسى تۇرك ، ئۆگەي دادىسى شەرقىي تۇرك قاغانلىقىغا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان بۇخارا سوغداقلىرىدىن . ئۇ مىلادىيە 755 - يىلى ئۇچ ئايماقنىڭ ۋالىيسى سۈپىتى بىلەن فەنياڭ دېگەن يەردە تاڭ سۇلالىسىگە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرگەن .

② سۆيگۈن — يەنى شى سىمىڭ ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ سېپىق نامى پۇر كەتكەن «غۇز سانغۇنى» ، توپىلاڭچىنىڭ يەنە بىر باش جىنايەتچىسى ، ئانىسى تۇرك ، دادىسى سەمەرقەندتىن كۆچۈپ كەلگەن سوغداقلاردىن . ئۇ مىلادىيە 755 - يىلى تاڭ سۇلالىسىگە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرگەن .

③ تاڭ شۇەنزۇڭ — ئىسمى لى لوڭجى ، يەنى تاڭ مىڭخۇاڭ ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى . ئۇ مىلادىيە 685 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 762 - يىلى ئۆلگەن ، مىلادىيە 712 — 756 - يىللار ئارىلىقىدا تەختتە ئولتۇرغان .

④ تاڭ سۇزۇڭ — ئىسمى لى جىك ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى . ئۇ مىلادىيە 711 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 762 - يىلى ئۆلگەن ، مىلادىيە 756 — 762 - يىللار ئارىسىدا تەختتە ئولتۇرغان (« جۇڭگو تارىخ لۇغىتى» 2539 - بەت) .

ئـوغلىنى ۋەلىئەھدلىككە تەينىلەپ بولۇپ شۇ ئايدىلا ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلدى .

مىلادىيە 762 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى ۋەلىئەھد تاڭ دەيزۇڭ[1] تاڭ سۇلالىسىنىڭ سەلتەنەت تەختىگە ئولتۇردى .

تـاڭ دەيزۇڭ تەختكە چىققان چاغلار ئۆڭلۈك ـ سۈيگۈنلەر يوقىتىلغان بولسىمۇ ، ئەمما تەپرىقىچىلىك تېخى تۇگىمىگەن ، شى چـاۋيـى خـبـلـو ئايمىقىنى ئىگىلىۋېلىپ سۇلالە ئۈچۈن كۈچلۈك تەھدىت سېلىۋاتقان چاغلار ئىدى .

شى چاۋيى ئاسىي سەركەردە سۈيگۈنىنىڭ چوڭ ئوغلى ئىدى ، دادىسى بىلەن بىللە يۈرۈپ لەشكەر تارتقاچقىمۇ ، لەشكەرلەر ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلايتتى ، دېگىنىنى قىلاتتى . بىراق ، بۇ ئىشلار ئىچى تار سۈيگۈنگە زادى ياقمايتتى . شۇ سەۋەبلىك ، ئۇ چوڭ ئوغلىغا ئۆچمەنلىك قىلىپ كەنجى ئوغلى شى چاۋچىڭغا كۆپ ئىلتىپاتلار كۆرسىتەتتى . پۈرسەت كەلسە ، شى چاۋيىنى كۆزدىن يوقىتىپ ، ئۆز ئىشىغا ئۇنى ۋارىس قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى .

بىر قېتىملىق قانلىق جەڭدە سەردار سۈيگۈن تاڭ سەركەردىسى لـى گۇاڭبىنى يېڭىۋالدى ۋە پۈرسەتنى چىڭ تۇتۇپ ، ئاستانىگە تـەگـمەك بولۇپ غەربىي سەپكە لەشكەر يۆتكىدى . شى چاۋيىنى ئالـدىن يۈرەر لەشكەرلەرگە سەردار قىلىپ چاڭئەن[2] گە ئەۋەتتى . ئـۆزى چـوڭ قـوشـۇننى باشلاپ يۆنىلىشىنى ئۆزگەرتىپ جەنۇب تەرەپتىن ھوجۇمغا ئۆتتى . كىم بىلسۇن ، مىلادىيە 761 ـ يىلى ئەتىيازدىكى بىر جەڭدە شى چاۋيى بۇرنىغا يېدى . بۇ ئەجەللىك مەغلۇبىيەت پۈتكۈل جەڭ ۋەزىيىتىنى ئۆزگەرتىۋەتكىنى ئۈچۈنمۇ

---

① تاڭ دەيزۇڭ — ئىسمى لى يۆ ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى . مىلادىيە 727 ـ يىلى تۇغۇلۇپ ، 779 ـ يىلى ئۆلگەن . مىلادىيە 762 — 779 ـ يىللىرى ئارىلىقىدا تەختتە ئولتۇرغان .

② چاڭئەن — ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ شىئەن شەھىرى . ئۆز ۋاقتىدا تاڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى بولۇپ ، «چاڭئەن» دەپ ئاتالغان ، يەنە «چوڭ ئاستانە» ، «غەربىي ئاستانە» دەپمۇ ئاتالغان . ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىگە تەۋە لوياڭ شەھىرى ئۆز ۋاقتىدا تـاڭ سۇلالىسىنىڭ يەنە بىر پايتەختى بولۇپ ، چاڭئەن شەھىرىنىڭ شەرقىدە بولغاچ ، «شەرقىي ئاستانە» دەپ ئاتالغان .

ياكى ئەتەي شۇنداق قىلدىمۇ سەردار سۆيگۈن چوڭ ئوغلىنىڭ ئالدىغا تولىمۇ قىيىن بىر ئىشنى تاشلاپ قويدى :

ئالاھىدە ئادەم ئەۋەتىپ ، شى چاۋيىغا ناھايىتى كۆپ ئاشلىق سىغدىغان بىر چوڭ قازناق ياساش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى ۋە ئاران بىر كۈنلۈكلا مۆھلەت بەردى . دادىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تۈيۈپ قالغان شى چاۋيى بار كۈچى بىلەن ئىشقا كىرىشىپ بۇ قازناقنى دېگەن قەرەلدە پۈتتۈردىيۇ ، ئەمما ياماڭ ئاتاقتىن يەنىلا خالىي بولالمىدى .

كىچىك سەردار شى چاۋيى دادىسىنىڭ قىلمەن دېگىنىنى قىلماي قويمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى . چوڭ سەركەردە كىچىك سەركەردىگە قول سىلىپلا قالسا ئۆزلىرىنىڭمۇ ئامان قالمايدىغانلىقىنى تۈيۈپ تۇرغان ئەمەلدارلار شى چاۋيىغا «ئالدىن قول سىلىش ، ئاپەتنى يوق قىلىش» ئەقلىنى كۆرسەتتى ، دادىسى تاش سانسا ، ئوغلى قۇم سانىدى . شۇنداق قىلىپ لۇيۇ دېگەن كىچىك سەردار 300 نەپەر لەشكەر بىلەن تەدبىر كۆرۈپ ، سۆيگۈننى ئۆلتۈردى ، جەستىنى پالازغا ئوراپ ، تۆگىگە ئارتىپ شەرقىي ئاستانىگە ئېلىپ كەلدى . شۇنىڭ بىلەن كىچىك سەركەردە شى چاۋيى شەرقىي ئاستانىدە ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئېلان قىلىپ ، ئاسىي كۈچلەرنى يېنىغا توپلاپ چاڭئەن شەھىرىگە قول سوزدى ، ساڭجۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالدى . ئەگەر ساڭجۇ قولدىن كەتسە ، شى چاۋيىنىڭ لەشكەرلىرى چوڭ ئاستانىگە قاراپ يوپۇرۇلۇپ كىلەتتى . يامان يېرى ئاستانىدە ئەل نوپۇسى جىددىي خوراپ ، لەشكەر كېمەيگەن ، باج تۆۋەنلەپ خەزىنە قۇرىغان بىر ھالەت ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى . ئوردا مۇداپىئەسى خەتەرلىك بىر پەيتتە تۇرۇۋاتاتتى .

شاھلىق تەختى مانا مۇشۇنداق خەۋپ ئۈستىگە قۇرۇلغان تاڭ دەيزۇڭ ، كۈنپېتىشتىكى تۈبۈتلەرنىڭ پاراكەندىچىلىكىنى ، ئەل ئىچىدىكى باشباشتاق تەپرىقىچىلەرنىڭ غوۋغاسىنى ۋاقتىنچە قويۇپ تۇرغاندىمۇ ، ئاسىي شى چاۋيىنىڭ ئىشىنى ھېچ كىچىكتۈرمەي بىر ياقلىق قىلىشى زۆرۈر ئىدى .

تاڭ دەيزۇڭ ئۇيان ئويلاپ ، بۇيان ئويلاپ ئاخىر سەلتەنەتنىڭ ھەممەم بولالايدىغان بىردىنبىر ئىشەنچلىك كۈچ — ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىنى يادىغا كەلتۈردى . ئەتىسى دۆانغا چىقىپلا نائىب ئەمىر لىيۇچىڭتەنگە ئۇيغۇرلارنىڭ ئوردا شەھىرى قارا بالغاسۇن[1]غا ئاتلىنىشقا پەرمان بەردى .

شۇ كۈنلەردىن بەش يىل بۇرۇن ، ئۇچ ئايماقنىڭ باش ۋالىيسى ئۆڭلۈك سانغۇن ئىسيان كۆتۈرگەندە تاڭ دەيزۇڭ تېخى ئەمىرلەشكەر ئىدى . شۇ چاغلاردا فەنياڭ كۆرەسىدىن كۆتۈرۈلگەن بۇ توپىلاڭ قارا بوراندەك ھەيۋە پەيدا قىلىپ ، ئوردا تەقدىرىگە تەھدىت تۇغدۇرغانىدى . ئۇزۇن ئۆتمەي ، تاڭ سۇزۇڭنىڭ تەكلىپى بىلەن ياردەمگە كەلگەن ئۇيغۇر قاغانى[2] بايانچۇرنىڭ چوڭ ئوغلى يابغۇ تېكىن لەشكىرىنى باشلاپ فېڭشياڭ قورۇلىدا چۈشكۈن قىلدى . ئەمىرلەشكەر تاڭ دەيزۇڭ يابغۇ بىلەن بىللە تۇرۇپ ئۇلۇغ جەڭلەرگە ئات سالدى . بىرقانچە قېتىم كەسكىن جەڭ قىلىپ لوياڭ ئەتراپىغا يېتىپ كەلدى ۋە ئۆڭلۈك قوشۇنىغا ئىككى تەرەپتىن ھۇجۇم قوزغىدى . كۆپ ئۆتمەي ، ئۆڭلۈك ئىسيانى تارمار قىلىنىپ لوياڭ شەھىرى قايتۇرۇۋېلىندى . ئۆز ۋاقتىدىكى ئەمىرلەشكەر — بۈگۈنكى شاھ تاڭ دەيزۇڭ شۇ چاغدا ئۇيغۇر شاھزادىسى يابغۇ بىلەن قىيامەتلىك دوستلۇق ئورناتقان ، ھەتتا ئاكا ـ ئىنى بولۇشۇپ قەسەم ئىچىشكەنىدى . بۈگۈنكى كۈندە ئۇ تاڭ پادىشاھى تەختىدە ئولتۇرۇۋاتقان بولسىمۇ ، يەنىلا ۋاپادار ئىنىسى يابغۇنى ، ئۇنىڭ باتۇر قوۋمىنى ئېسىدىن چىقارمىغان ، ئاتىسى تاڭ سۇزۇڭنىڭ يولىنى تۇتۇپ ئۇيغۇر قاغانىغا ئەلچى ئەۋەتكەنىدى .

---

① قارا بالغاسۇن — ھازىرقى موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ پايتەختى ئۇلانباتۇر شەھىرىنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدا . تارىخچى ياڭ شېڭمىن ، لىن گەن ۋە گاۋ زىخۇلارنىڭ قەيت قىلىشچە ، بۇ شەھەرنىڭ خارابىسى ھېلىمۇ مەۋجۇت ئىكەن .

② قاغان — خان ـ پادىشاھلارنىڭ ھۆرمەت نامى . بۇ ئاتاق ئەڭ دەسلەپتە جۇرجانلار تەرىپىدىن قوللىنىلغان . كېيىن تۈركلەر ، ئۇيغۇرلار ، موڭغۇللارمۇ بۇ ئاتاقنى قوللانغان . تارىخىي ماتېرىياللاردا يەنە قىرغىز ، تۇيغۇن ، جۇرجىت ، كېدان مىللەتلىرىنىڭمۇ بۇ ئاتالغۇنى قوللانغانلىقى ھەققىدە خاتىرىلەر ئۇچرايدۇ .

تاڭ دەيزۇڭنىڭ ئەلچىلىك دەستىكىنى قوش قوللاپ كۆتۈرۈۋالغان ئەمىر لىيۇچىڭتەن قورۇقچى - سىپاھلارنى ئەگەشتۈرگەن پېتى تەڭرىقاغان يولى بىلەن ئۇدۇل شىمالغا قاراپ يۈرۈۋەردى . مەنزىل - مەنزىللەردىكى رابات بەگلىرى ياخشى ئات ۋە قۇۋۋەتلىك تائام بىلەن تەمىن ئەتتى . ئىككى ئايچە يول يۈرگەندىن كېيىن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ مەنزىلىگە ئۇلاشتى .

بۇ چاغدا ، ئۆتۈلۈك - سۆيگۈنلەرنى يەر چىشلىتىپ ئوردا ئۇچۇن چوڭ تۆھپە كۆرسەتكەن بايانچۇر قاغانمۇ ، قاغانىڭ چوڭ ئوغلى — تاڭ دەيزۇڭنىڭ قىيامەتلىك ئىنىسى يابغۇ تېكىنمۇ ئالەمدىن ئۆتكەن ، يابغۇ تېكىننىڭ ئىنىسى ئېدىگەننىڭ بۆكۈ قاغان دېگەن نام - ئاتاقتا قاغان بولغىنىغا ئۇچ يىلچە بولۇپ قالغانىدى .

ئەلچى لىيۇچىڭتەنگە ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ ئاستانىسىنى زىيارەت قىلىش نېسىپ بولمىدى . ئۇ بۆكۈ قاغان بىلەن چوڭ قۇملۇقنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇچ تەسلىم شەھىرى ئەتراپىدا ئۇچرىشىپ قالدى . شى چاۋىيىغا ئالدانغان بۆكۈ قاغان ئاسىي شى چاۋىينىڭ يالغان - ياۋىداقلىرىدىن قايمۇقۇپ ئولجا كۆزلەپ جەنۇبقا سۈرۈلگەن بولسىمۇ ، يەنىلا تاڭ دەيزۇڭنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كۆردى . بىكەسى قەيسن قاتۇن ۋە نەۋرە ئاكىسى تۇنباغا تارخانلارنىڭ ھەمراھلىقىدا تۆت - بەش مىڭچە لەشكەر بىلەن جەنۇب سەپىرىگە ئاتلاندى .

بۆكۈ قاغان كەچ كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە سارىغ ئۆگۈز[1] دەرياسىنىڭ شىمال تەرىپىگە يېتىپ كەلدى ، «ئۇھ» دېيىشكىمۇ ئۇلگۈرمەيلا جەڭگە كىردى . بۆكۈ قەيسن[2]نىڭ لەشكەرلىرى بىلەن

---

① سارىغ ئۆگۈز — خوانخې دەرياسى .

② بۆكۈ قەيسن — بەزى مەنبەلەردە «بارغوت خويۇن» دەپمۇ ئېلىنىدۇ ، تەكتى تۈرالاردىن ، تاڭ سەركەردىسى . شى چاۋيى توپلىڭنى باستۇرۇشقا خىزمەت كۆرسەتكەن ، ئىككى قىزى تاڭ مەلىكىلىرى قاتارىدا بۆكۈ قاغانغا ياتلىق قىلىنغان . ئەمما ، كېيىن ئاسىيلىق قىلىپ ، ئوردىغا ئۆكتە قويۇقان . «يېڭى تاڭنامە» نىڭ 224 - جىلدىدا ئۇنىڭغا ئاسىي ئەمەلدارلار قاتارىدا مەخسۇس تەرجىمھال بېرىلگەن .

بۆكۇ قاغانىڭ قوشۇنى ھۇجۇمچىلار سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىغا ئۆتۈپ سانجۇ ئايمىقىدىن يولغا چىقتى ـ دە ، ئۆتكۈر شەمشەردەك لوياڭغا قادالدى . ئۇيغۇر ئاتلىقلىرى جەنۇبىي تاغدىن قىستاپ كەلدى . بۆكۇ قەيسىن شىيۇەندىن قوزغالدى . شى چاۋيى گەرچە يۈز مىڭ لەشكەر بىلەن تەلۈلەرچە تىركەشكەن بولسىمۇ ، لېكىن ئاتلىقلارنىڭ زەربىسى ئالدىدا ئاخىر پۈت تىرەپ تۇرالمىدى . ئاسىيلارنىڭ باش سانغۇنى يەنۋاڭ بەگ لىڭباۋغا چېكىندى . قاقشاتقۇچ زەربە يېگەن شى چاۋيى قالدى ـ قاتتىق لەشكەرلىرىنىڭ ھمايىسىدە خېياڭ تامان بەدەر تىكىۋەتتى . بۆكۇ قاغان ۋە بۆكۇ قەيسىن ئىككى مىڭ چاقىرىملىق يولنى بېسىپ شىچىڭ قورۇلغا يېتىپ كەلگەندە ، تاتابى ۋە كېدان قوۋمىنى كۆزلەپ قېچىۋاتقان شى چاۋيىنى تۇتۇۋالدى ۋە ئۇنىڭ بېشىنى ئالدى . تاڭ دەيزۇڭغا ئەلچى ئەۋەتىپ شەرقىي ئاستانىنىڭ قايتۇرۇۋېلىنغانلىقىنى مەلۇم قىلدى . خۇش خەۋەردىن مەمنۇن بولغان تاڭ دەيزۇڭ ئەلچى بۇرخاننى ئىچكى دىۋاندا قوبۇل قىلدى ، سېخىيلىق بىلەن ئىككى يۈز توپ شايى ـ دۇردۇن سۆيۈنچە بەردى .

شەرقىي ئاستانە بىلەن چوڭ ئاستانە زەپەر تەنتەنىسىگە چۆمۈلدى... تەنتەنە كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، تاڭ دەيزۇڭ بۆكۇ قاغان ۋە ئۇنىڭ جىمى ۋەزىرلىرىنى كاتتا زىياپەت بىلەن كۈتۈۋالدى . بۆكۇ قاغانغا «تەڭرىدە بولمىش بىلگە قاغان» دېگەن كاتتا نامنى ، سەردار بولۇپ جەڭگە كىرگەن قاغان بىكەسىگە «بىلگە قاتۇن» ئۇنۋانىنى ھەدىيە قىلدى . ئەمىرلەشكەر تۇنباغا تارخان ، ئوڭ ـ سول شاد ۋە بۇيرۇق ـ ۋەزىرلەردىن بولۇپ ئىككى مىڭ مەنسەپدارغا تۆھپىسىگە لايىق نام ـ ئاتاق بەردى . قاغان قېينىاتىسى بۆكۇ قەيسىن پادىشاھنىڭ يارلىقىغا بىنائەن بۆكۇ قاغانىنى ۋە قاغانىنىڭ تاۋار ـ دۇردۇن ، تون ـ پەرىجە بېسىلغان نەچچە مىڭ ھارۋىلىق قوشۇنىنى سەددىچىنىنىڭ سىرتىغىچە ئۇزىتىپ باردى .

مىلادىيە 763 ـ يىلى باش ئەتىيازدا شەرقىي ئاستانىدىن يولغا چىققان قاغان قوشۇنى تەڭرىقاغان يولىدىكى 66 ئۆتەڭنىڭ 60 نىنى

بىسىپ ئۆتۈپ ، قارابالغاسۇنغا ئالتە ئۆتەڭ كېلىدىغان كەڭ يايلاققا يېتىپ كەلدى ، كۈن قايرىلغان مەھەلدە قۇتلۇق تۇرۇۋاتقان نامەلۇم مەنزىل يېنىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى .

شۇنچىلىك چوڭ ، شۇنچىلىك كۆپ ھارۋىلارنى ، ھېسابى يوق ئات ـ قېچىر ۋە ئاتلىقلارنى تېخى تۈنجى قېتىم كۆرۈۋاتقان قۇتلۇق بارمىقىنى چىشلىگەن پېتى قېتىپ قالدى . بۇ ئاتلىقلار ۋە ھارۋىلارنىڭ باش ـ ئايىغى تا كۈن پاتقىچمۇ ئۈزۈلمىدى . مۇھىمى ، ئۇ ئاشۇ سەپ ئىچىدە دادىسىغا ئوخشاپراق كېتىدىغان بىر ئادەمنى غىل ـ پال كۆرۈپ قالدى .

قۇتلۇق يەنە ئولتۇرۇۋالدى ، تىزلىرىنى قۇچاقلىدى ، يېپىيېڭى بىر قىياس ئۈنىڭ خىيالىغا تەكەللۇپسىز كىرىپ كەلدى .

«تۇختاپ تۇر ، ئاشۇ ئادەملەر ئارىسىدا دادام بولماي قالاتتىمۇ ، شۇنچە كۆپ يۈمىلاق تۆمۈرلەرنى ، ئۈچلۈق خادىلارنى دادام ياساپ بەرمىسە ، ئۇلارغا يەنە كىم ياساپ بېرەتتى ، دۇرۇس ، يەنە كىممۇ ياساپ بېرەلەيتتى ؟... »

قۇتلۇق ھايا جانلاندى ، دادىسىنىڭ گەپ قىلغاندا توختىماي لىكىلداپ ، ئاچچىقلانغاندا تىترەپ كېتىدىغان قويۇق ساقىلى ، ئىسلاپ قويغاندەك قارىمۇتۇق ، سوقا تېشىدەك پارقىراپ تۇرىدىغان چىرايى كۆز ئالدىدا ئايان بولدى . ئۇ ئاتلىقلار بىلەن كېتىپ بېرىپ ، ئات ئۈستىدە ئۆرە تۇرۇپ ئۆزىگە ئاتلىق نەزىرى بىلەن قاراۋاتقاندەك قىلاتتى . نېمىشقىدۇر بۇ تەرەپتىن كۆزىنى ئۈزەلمەيتتى ، ئۆزىگىمۇ ، تۆمۈرچىلىك ئوچىقىنىڭ خارابىسىگىمۇ ، ياكى ئاغزىنى ئېچىپ دۈمدەك چوقچىيىپ تۇرغان كامارلىق تاغقىمۇ ، ئارچىلىق دۆڭ باغرىدىكى ئىككى قەبرىگىمۇ ، ئىشقىلىپ ، مۇشۇ تەرەپتىكى بىر نۇقتىغا تىكىلگىنى تىكىلگەنىدى .

«دادىسى» كۆپ بولسا ئىككى يۈز قەدەملا كېلىدىغان بىر يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتى . تەھقىقى ، يالغۇز ئوغلىنى ، ئوغلىنىڭ ئانىسىنى كۆرگۈسى كېلەتتى . ھېلىقى مۇز تەلەت ياغلاقارلار يول قويمىسا كېرەك ، ئۇ سەپتىن ئايرىلالمايتتى . ئوغلىنىڭ ئىسمىنى

چاقىراتتى ، بىرنېمىلەرنى دەپ ۋارقىرايتتى . ھارۋىلارنىڭ ئەنسىز غىچىرلاشلىرى ، ئاتلارنىڭ بەسلەشكەندەك كىشنەشلىرى ، كالىلارنىڭ بۇرغا چالغاندەك مۆرەشلىرى ، يۈمىلاق تۆمۈرلەرنىڭ يېقىمسىز جاراڭلاشلىرى ئۇنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كېتەتتى .

قۇتلۇق ئويلىغانسېرى تېخىمۇ بەكرەك ھاياجانلاندى ، ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپلا قېرى سەركىنىڭ ، يېلىنى چوڭ ئانا ئۆچكىنىڭ ، قارا پاچاق ئوغلاقلارنىڭ ئۆز ئىگىسىنى «نېمە قىلىۋاتىدىكىن» دەپ كۆزىتىۋاتقاندەك ، نېمە ئويلاۋاتقىنىنى پەرەز قىلىۋاتقاندەك ئەتراپىنى ئورىۋالغانلىقىنى ، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قالدى .

ئۇ قېرى سەركىنىڭ دۈمبىسىنى سىيپاپ ئەركىلىتەتتى . ئانا ئۆچكىنىڭ تۇلۇمدەك يوغان يېلىنىنى پۇتنىڭ ئۇچى بىلەن كۆتۈرۈپ باقتى . مۇشتىنى تۈگۈپ ، ئالا پاچاق بىر ئوغلاقنىڭ ماڭلىسىغا «دوك ـ دوك» قىلىپ ئۇرۇپمۇ قويدى .

قېرى سەركىمۇ ، ئۆچكىلەرمۇ ، يۈرەكسىز ئوغلاقلارمۇ ئۇنىڭدىن قاچمىدى ، ئۇنى ئارىغا ئالغان پېتى تۇرىۋەردى .

قۇتلۇق ئۆچكىلەرگە قاراپ تەنتەنە بىلەن شۇنداق دېدى :

— ھەي ئوبدان ئۆچكىلەر ، ئوغلاقلار ، يۈرۈڭلار ، ئىگەڭلار بىلەن بىللە مېڭىڭلار ، ئەنە ئاۋۇ ئادەملەر ئارىسىدىن دادىمىزنى ئىزدەيمىز ، ئۇنى تېپىۋالساق ماڭمىمۇ ، سىلەرگىمۇ ياخشى...

ئۇ ئۆچكىلەرنىڭ ئارىسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ ، ئىككى ـ ئۈچ قەدەمچە ئىلگىرىلىدى ۋە «ئۆچكىلەر كەينىمدىن كېلىۋاتىدۇ» دېگەن ئىشەنچ بىلەن كەينىگە قارىدى .

بىراق ، قېرى سەركىمۇ ، ئۆچكىلەرمۇ ، ئالا پاچاق ئوغلاقلارمۇ تۇغۇلغان ماكانىغا قىيمىغاندەك تۇرغان يېرىدىن بىر قەدەممۇ ئىلگىرى سىلجىمىغانىدى . نېمىلەرنىدۇر دەپ نەلەرگىدۇر قاراپ كېتىۋاتقان كىچىك ئىگىسىنى ئاخىرقى قېتىم كۆرۈۋالماقچى ، سېيىماسىنى كۆز قارىچۇقلىرىدا قالدۇرماقچى بولغاندەك باشلىرىنى سىڭاريان قىلىپ قاراپ تۇرۇشاتتى .

قۇتلۇق ئۆچكىلەرنى چۈشىنەلمىدى ، ئۇلارنىڭ ۋاپاسىزلىقى ئۈنى قاتتىق تېرىكتۈردى ، مۇشتىنى تۈگۈپ قېرى سەركىگە قارىتىپ پۇلاڭلاتتى ۋە زەردە بىلەن :

— ھۇ تۈزكورلار ، دادام بىزنى بېقىپ چوڭ قىلدىغۇ ئاخىر ، ئەمدىلىكتە··· — دېدى .

قۇتلۇق بوغۇلدى ، ئۆچكىلەرگە كۆڭلى قالغاندەك ھومىيىپ قويۇپ ، بارغانسېرى ئۇزاپ كېتىۋاتقان لەشكەرلەر توپىغا قاراپ قەدەم تاشلىدى ، كۆپ ئۆتمەيلا توپقا يېتىشىپ ، ئادەملەر ئارىسىغا كىرىپ كەتتى .

5 . ساقاللىق ئادەملەر

قۇتلۇق چۈش كۆرۈۋاتاتتى ، دادىسى تۆمۈر سۈيىنى تۆكۈۋەتتىمكىن ياكى ئالەمگە ئوت كەتتىمكىن ، كۆزى كۆرگەنلىكى يەرنىڭ ، نەزىرى يەتكەنلىكى توقايلارنىڭ ھەممىسى ئوتقاشتەك قىزارغاندى . ئەنە ، كۈنچىقىشتا چوقچايغان ئاۋۇ سىرلىق مەخلۇقنىڭ رەڭگىمۇ ئۆزگەرگەن . ئۇ بەئەينى يوغان چوغدانغا ئوخشايدۇ ، چوغ تەكتىدىن ئېتىلىپ چىققان ئوت يالقۇنى ئەجدىھانىڭ تىلىدەك قىزىل . بەزىدە ئوتتەك قىزىرىپ ، بەزىدە سامانداەك سارغىيىپ تۇرىدىغان ئىلاھىي قۇياشمۇ بەجايىكى ، قانغا مىلەنگەن . ئەنە ، قىزىل چاچ ، قىزىل ساقال ، قىزىل تەن ئاتا ، ئۇ قىپقىزىل بازغاننى كۆتۈرۈپ ، قىزىل ئاسمانغا تاقاشتۇرۇپ ، قىزارغان تاغ ئۈستىگە ئۇردى . تاغ بېشىدىن چاچراپ چىققان پارچە ـ پارچە ئوتلۇق تاشلار يۇلتۇزلاردەك چېچىلىپ ئالەمگە تارالدى . ئۇ قىزىل تاشلارنى ئوچاققا تاشلاپ ، قىزىل كۆرۈكنى شۇنداق باستى ـ دە ، ئوت ئىچىدىن قىپقىزىل يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى تارتىپ ئېلىپ ، قىزىل ساپلىق بازغان بىلەن ئۇرىۋەردى···

جاراڭلىغان ئاۋاز ، جاراڭ ـ جۇرۇڭ شەپە···

قۇتلۇق ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئاچقاندا ، كىرپىدەك تۇگۈلگەن پېتى ھارۋا چاقىغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى . ئەتىگەنلىك قۇياشنىڭ قىپقىزىل شولىسى پېشانىسىنى قىزدۇرۇپ ، كۆزلىرىگە ئالتۇن مىختەك سانجىلماقتا ئىدى . ئۇ ئالقانلىرىنى ئالدىغا سوزۇپ ، ھاۋانى ئىتتىرىپ ، ئاپتاپ زەربىسىدىن ئۆزىنى قاچۇردى ، كۆزلىرىنى ياش چىقىپ كەتكۈدەك كۈچەپ ئۇۋۇلىدى ، كۆڭلىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە لەيلەپ يۈرگەن پارچە - پۈرات خاتىرىلەرنى بىر يەرگە يىغىۋىدى ، تۇنۇگۈن بىرلا تەۋەككۈل بىلەن نامەلۇم ئادەملەرنىڭ كەينىگە ئەگەشكىنىنى ، كۈن پاتقۇچە بىللە يۈرۈپ بۇ مەنزىلگە يېتىپ كەلگىنىنى ، ئاچلىق ۋە ھارغىنلىق تۈپەيلى ، تېزلا ئۇيقۇغا كەتكىنىنى ۋە قانداق چۈشلەرنى كۆرگىنىنى دەرھال يادىغا ئالدى .

بىر كېچىلىك تاتلىق ئۇيقۇ ئىككى كۈنلۈك ھاردۇقىنى ھەيدىۋەتكەن بولسا كېرەك ، ئۇ ئۆزىنى خېلى روھلۇق ھېس قىلدى ۋە لەككىدە ئورنىدىن تۇردى ، سەل ئەيمىنىش نەزىرى بىلەن ئەتراپىغا كۆز تاشلىدى .

كۆردىكى ، چاققا چاق تەگكۈدەك يېقىن قىلىپ توختىتىلغان سان - ساناقسىز يار - يار ھارۋا ناھايىتى چوڭ بىر دۇگىلەك دائىرە ھاسىل قىلغانىدى . ئېغىر يۈكلۈك چوڭ ھارۋىلار يەنە بىر ئىچ ھالقىنى تەشكىل قىلاتتى . ئات ، ئۆكۈزلەر ۋە چاقلىق ئۆيلەر بۇ ھالقىلارنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا تۇراتتى .

قۇتلۇق قاراۋېتىپ ، ئەجەبلەندى :

«ئاتلار مۇگدەپ تۇرۇپتۇ . ھارۋىلار ۋە چاقلىق ئۆيلەر ئۆز جايىدىن قوزغالماپتۇ ، ئەجەبا ، ئادەملەر ، تۇنۇگۈنكى بىھېساب لەشكەرلەر ئەمدى نەلەرگە كەتتىكىنە ؟ »

شۇ ئەسنادا ، قۇتلۇق كۈنچىقىشتىن كېلىۋاتقان كۈچلۈك بىر سادانى ئاڭلاپ قالدى . بۇ سادا ئارىسىدا شاۋقۇن - سۈرەنمۇ ، داپ - دۇمباق ئاۋازىمۇ بار ئىدى . دادىسى يۇمىلاق تۆمۈرلەرنى ، يوغان قىڭغراقلارنى سوققاندىمۇ دەل ئەنە شۇنداق ئاۋاز چىقاتتى . توغرا ،

ئـۇ بۇنداق سادانى چۈشىدىمۇ ئاڭلىغان ، ئويغىنىپمۇ ئاڭلىغان ، شـۇغـىنـىسـى ، خيال بىلەن بولۇپ كېتىپ ، بۇ ساداغا زەن قويمىغانىدى .

قـۇتـلۇق بىرلا سەكرەپ ئېگىز چاق ئۈستىگە چىقىۋالدى ، قوللىرىنى قانات قېقىۋاتقان قۇشنىڭ قانىتىدەك كېرىپ تۇرۇپ تەڭپۇڭلۇقىنى تەڭشىۋالغاندىن كېيىن ، سادا كېلىۋاتقان تەرەپكە قىزىقسىنىپ قارىدى . «ئېھتىمال ، دادام ئاشۇ ئالاماندىدۇر» — دېدى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە ئاگاھ بېرىپ ، يىراقتىنراق نىھايەت كۆپ ئادەملەرنى كۆرۈپ . ئۇ شۇنداق دېگەچ ، چاق ئۈستىدىن سەكرەپ چـۈشـتـى ـ دە ، يۈزلەپ ھارۋا ، ئاق ئۆيلەرنى ئارىلاپ ئۆتتى ، تېكىدەك تاقلاپ ، كۈنچىقىش تەرەپكە قاراپ ماڭدى ، كەڭ كەتكەن بىر بوشلۇققا يېتىپ كەلدى .

قۇتلۇقنىڭ كۆرگىنى چايقىلىپ تۇرغان ئادەم دېگىزى بولدى . بۇ دېگىزدا كۆز چاقىدىغان پارقىراق تاج ۋە ھەسەن ـ ھۈسەندەك جۇلالىنىپ تۇرىدىغان زەرياب تـون كىيـگەنـلەرمۇ ، ئۇچى قىزىل تـۆمـۈر بـۆك ، بەلدەم ـ بەلدەم تۆمۈر چاپان ، قونچلۇق ئۆتۈك كـىـيىپ ، ئۇزۇن «قىڭراق»لارنى ئېسىۋالغانلارمۇ ، كەشتىلىك سـايـىـۋەنـلەرنى كۆتۈرۈۋالغانلارمۇ ، كۆك ماتا باغلانغان ئۇزۇن خادىلارنى پۇلاڭلىتىۋاتقانلارمۇ بار ئىدى . ئۇلار ئۆرلەۋاتقان قۇياشقا قاراپ تەنتەنە قىلاتتى ، قوللىرىنى كۈنچىقىشقا سوزۇپ ، تەلۈلەرچە سـۈرەن سالاتتى ، توختىماي چاۋاك چالاتتى . بەزىلىرى يۈملاق تۆمۈرلەرنى ، ئۇزۇن قىڭراقلارنى بىر ـ بىرىگە ئۇرۇپ ، ئالەمنى مـالەم قىلاتتى . غاز بويۇنلۇق بۇرغىلاردىن تارقالغان ئاۋاز ئاچ تۆگىنىڭ بوزلىشىغا ، ھۇرۇن ئۆكۈزنىڭ مۆرىشىگە ئوخشايتتى .

قـىـزىق يېرى ، بېشىغا پەي قادالغان ئۇچلۇق كۈلاھلارنى ، ئۇچىسىغا ئاچ قىزىل قوراق پەرىجىلەرنى كىيىۋالغان 50 — 60 چە يـالاڭ ئـاياغ ئـادەم تـوپ ئـوتـتـۇرىـسـىدىكى بوشلۇقتا ئوتقاش كـۆتـۈرۈۋېلـىـپ ئۈسسۈل ئويناياتتى ، قۇيۇندەك پىرقىراۋېتىپ توساتتىن ئۇيۇپ قالاتتى ، ئاياغلىرىنى كېرىپ ئاتقا مىنگەندەك ياكى

ئاسمانغا يول ئالغاندەك ھەرىكەتلەرنى قىلاتتى ، غۇلاچلىرىنى سوزۇپ ، بېشىنى كەينىگە تاشلايتتى ، ئاغزىدىن ئاپئاق كۆپۈك ئۆرلەيتتى ، دۈمباقلارنى بولۇشىغا ئۇرۇپ ، سۇنايلىرىنى جور قىلاتتى...

بۇ تەنتەنىلىك ھال ، تاكى قۇياش ئۆرلەپ كۇن چېچىلغۇچە داۋام قىلدى . جەڭ دۈمباقلىرى قانداقتۇر بىر پەدىگە چېلىنغاندىن كېيىن ، ئادەملەر توپى ھارۋا ۋە ھارۋىلىق ئۆيلەر تەرەپكە سۇرۇلدى ، بىردەملىك پاتىپاراقچىلىقتىن كېيىن تۇنۇگۇنكى ھالەتنى ئەسلىگە كەلتۈردى . رەڭ بويىچە سەپ تۇزۇشكەن ئاتلىق لەشكەرلەر ھەيۋەتلىك ئاق بوز ئاتنىڭ كەينىگە چۈشتى . ئات قېتىلغان چاقلىق ئاق ئۆيلەر ئاتلىقلارنىڭ كەينىدىن ماڭدى . ئۇنىڭ كەينىگە ھارۋىلار ۋە پىيادىلەر ئەگەشتى . بەلۋېغىنى مەھكەم چىڭىتىپ ، كورکىراۋاتقان قورسىقىنى ئەيۋەشكە كەلتۈرۈۋالغان قۇتلۇقمۇ رەھمدىل قېرى ھارۋىكەشنىڭ ئىجازىتى بىلەن يۈك بېسىلغان توپاق ھارۋىسىنىڭ يان ياغىچىنى تۇتۇپ سەپ بىلەن بىللە يۈرۈپ كەتتى .

چۈشكە يېقىن ، قۇتلۇقنىڭ كونا چورۇقى ئىككى يەردىن تېشىلىپ كەتتى ، تۆشۈكتىن بۆسۈپ چىققان بارماقلىرى شورلۇق يولنىڭ ئۈپرىتىشى بىلەن مايماقتەك ـ مايماقتەك قاپىرىپ چىقتى ، ئۇزۇن ماڭمايلا تېشىلىپ ، تۇز سەپكەندەك ئېچىشقىلى تۇردى .

ئۇ ئۇندىمەي كېلىۋاتقان كەم سۆز ھارۋىكەشكە ئىككى ئېغىز ئوبدان گەپ قىلىپ ، ئۇنىڭ ھارۋىسىغا چىقىۋالماقچى بولدى . ھارۋا يۈكى خېلى كۆپ ئىدى ، ئۇنى جايلاشتۇرۇش ئىككى توپاق تەسلىكتە سۆرەپ بېرىۋاتاتتى . بىراق ، ھارغىن ، قۇيرۇقى بىلەن كۆكۈيۈن قورۇۋاتقان توپاقلارغا ئىچى ئاغرىدىمۇ ، يا ئاغزىنى ئۈپراتقۇسى كەلمىدىمۇ ، ئىشقىلىپ ئۇ بوۋايغا ئېغىز ئاچمىدى ، ئاغرىقتا چىداپ ، چىشىنى ـ چىشىغا قويدى ۋە غەيرىتىگە ئېلىپ ئۆز يولىدا مېڭىۋەردى .

— ھەي بالا ، ھارۋىغا چىقىۋالاي دېمەيسىنا ئەجەب ، گەدىنىڭ

يەر بەرمىدىمۇيا ؟ — دېدى بىر چاغلاردا ھارۋىكەش بوۋاي تۈيۇقسىز ئېغىز ئېچىپ ، قۇتلۇق بوۋاينىڭ گېپىنى تازا ئاڭقىرالمىسىمۇ ، لېكىن ئۇ ئۇنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى .

بوۋاي ھارۋىسىنى ئاستىلاتتى ، قولىنى ئۇزىتىپ ، بىر كۈچەپلا قۇتلۇقنى ھارۋىغا چىقىرىپ يېنىغا ئولتۇرغۇزدى ، بىر ئوچۇمچە تالقان بىلەن قۇلاقچىلىك پىششىق گۆش بەردى :

— مە ، بۇنى يە ، پۇت ـ قولۇڭغا دەرمان بولىدۇ...

ھەمىسەپەر بولغاندىن كېيىن ، ياتسىراش تۈگەپ ، ئارا ئېچىلدى . چىرايىنى پۈرۈم ـ پۈرۈم قورۇق باسقان ھارۋىكەشنىڭ ئىشارەت ئارىلاشقان گەپ ـ سۆزلىرىدىن ئۇ ، بۆكۈ قاغان باشلاپ ماڭغان لەشكەرلەرنىڭ قانداقتۇر «تابغاچ» دېگەن چوڭ قوۋمنىڭ يۇرتىغا بارغانلىقىنى ، بىر يىللىق سەپەرنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ، ئوردۇبالىق دېگەن يەرگە قايتىپ كېتىۋاتقىنىنى بىلىۋالدى . ئوردۇبالىقنىڭ ئاۋاتلىقى ۋە كاتتىلىقى ھەققىدە نۇرغۇن تەرىپلەرنى ئاڭلىدى .

بوۋاي غورا قاپاق ، توڭ مىجەز كۆرۈنگىنى بىلەن ئەسلىدە خېلى ئوچۇق ۋە گېپى تولا ئادەم ئىكەن . ئۇ قامچىسىنى ئويناپ تۇرۇپ ئۆزىنى «ئۇيغۇرلارنىڭ قوغۇرسۇ ئۇرۇقىدىنمەن» دېدى . بوۋاي قاغان بىلگە قاغاندىن باشلاپ ھازىرقى قاغان بۆكۈ قاغانغىچە بولغان ئۇچ ئەۋلاد قاغانلارغا قانچە يىل خىزمەت قىلغىنى ، قانداق جەڭلەرگە قاتنىشىپ ، قانداق نام ئالغىنى ، جەڭ پالتىسى گۈمپىسىدا سانغۇندىن كەم تۇرمايدىغىنى توغرىلىق بىر ھازا ماختىنىپ بەردى . «قېرىپ قالدى» دېگەن گەپ بىلەن ھارۋىكەشلەر سانغۇنىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلگىنىدىن نارازى بولۇپ «مەن تېخى قېرىمىدىم ، كۈچۈمدىن قالمىدىم» دەپ ۋايسىماپمۇ قويدى .

«جېنىم دادا ، ئوغلۇڭ كەلدى ، سېنى ئىزدەپ كۆزى تالدى . جاۋاب بەرگىن ، سەن قەيەردە ؟ ئاتىلىقلارنىڭ سېپىدىمۇ ياكى ھارۋىلىقلار ئارىسىدىمۇ ؟ سەپنىڭ ئالدىدىمۇ ياكى كەينىدىمۇ ؟ قېنى

ئېيت ، نە سەۋەبتىن سېنى ئىزدەپ تاپالمايمەن ، سەزگۈلىرىڭ ئۆتكۈر تۇرۇپ ، نېمىدەپ سەنمۇ مېنى كۆرەلمەيسەن ؟ ماڭا ئايان ، جەزمەن مېنى كۆرەلەيسەن ، كۆرىسەنۇ ، مەن بۇ يەردە دېيەلمەيسەن . ئەجەبا ، پۇت ـ قوللىرىڭ باغلاقلىقمۇ ، كۆزلىرىڭ بۇگۇنگىچە تېڭىقلىقمۇ ؟ ياكى گەپ قىلغۇدەك ئەركىڭ يوقمۇ ؟... »

تاڭ ئېتىپ ، ئىبادەت باشلانغان ، كۈن ئۆرلەپ قوشۇن قوزغالغاندىن بېرى قۇتلۇقنىڭ بىر جۇپ كۆزى بىردەممۇ جىم تۇرمىدى ، ئۆتكەنلەرگە نەزەر سالدى ، كەلگەنلەرگە زەن قويدى ، كۆرگەنلا ئادەمگە سىنچىلاپ قاراپ چىقتى . ۋاقتى كېلىپ لەشكەرلەر ئىچىدە دادىسىنىڭ يوقلۇقىغا كۆزى يەتكەندە بولسا ، كۆڭلى بۆلەكچىلا يېرىم بولدى . بىراق ، بالىلارچە يېڭى ئىستەك — ئاستانىنى كۆرۈش ئىستىكى كۆڭلىدىكى يېرىملىقنى شۇ ھامان تولدۇرۇپ ئۇلگۈردى .

ئورۇقلاپ ، بۆرتۈپ چىقىقان ئۇستىخانلىرى تېرىسىنى تېشىۋېتەي دەپ قالغان توپاقلارغا ھاردۇق يەتكەنمۇ ، ھارۋا شىكەستىلەنگەن چۈمۈلىدەك ئاستا ماڭاتتى . ياغلانمىغلى ئۇزۇن بولغان ئېگىز چاقلار تىلسىز توپاقلارنىڭ پەريادىدىن خەۋەر بەرگەندەك ، بىر خىل غىچىرلايتتى . مىڭلىغان ئات ـ كالىنىڭ تۇياقلىرىدا ساپان سالغاندەك تىلغانغان يولدا ئۆلۈك توپا خۇددى ئەگىز سۇدەك لۆمشۇپ ئاقاتتى . كاتاڭلارمۇ تونۇردەك يوغان ئىدى . بۇنداق كاتاڭلاردىن ئۆتۈش توپاقلارنىڭلا ئەمەس ، بەلكى ھارۋىكەشىنىڭمۇ ۋايجېنىنى چىقىرىۋېتەتتى . توپاقلارنىڭ ئېغىر ـ ئېغىر تىن ئېلىشلىرى ، قامچىلارنىڭ قارسىلدىشى ، ھارۋىكەشلەرنىڭ غەزەپلىك ھەيۋىسى شۇنداق بىر سادانى ھاسىل قىلاتتىكى ، بۇ ساداً تاغ سېلىدەك گۈلدۈرلەپ يەر ـ جاھاننى تىترىتەتتى .

تۈگمەس يول ۋە زېرىكىشلىك سەپەر قېرى ھارۋىكەشنىمۇ ، بالا قۇتلۇقنىمۇ ئوخشاشلا زېرىكتۈردى ، پاراڭلىشىۋېرىپ ،

گـەپلىرىمۇ تۇگەپ قالدى . بوۋاي ئۆز ئۇرۇقىدا كەڭ تارقالغان قـانـداقتۇر بىر كۈيگە غىڭشىغىلى تۇردى . ئۇلار شۇ مېڭىشىدا چۈشكە يېقىن تاغ باغرىدىن يېرىپ چىققان بىر ئېقىنغا يانداشتى . بـوۋاي قـۇتلۇقىنىڭ سوئال قويىدىغىنىنى پەملىۋېلىپ ، ئۆزىچىلا ئېغىز ئاچتى :

— سەن بىلمەيسەن بالا ، ئاۋۇ تاغنى ئۆتۈكەن دەيمىز ، ئۇنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرى تېخى ئالدىمىزدا . ئۇرخۇن دېگەن ئاۋۇ دەريا تا ئـاسـتانىمىزگىچە ئېقىپ بارىدۇ ، ئاستانىدىن يانداپ ئۆتۈپ بىر يەرلەرگە بارغاندا ، يەنە تولا سۇيى بىلەن قوشۇلىدۇ ـ دە ، كاتتا ئـېقىنغا ئايلىنىپ ، تاغ كەينىگە ئۆتۈپ كېتىدۇ . بىلىپ قوي ، ئۆتۈكەن تېغى ئىلاھي تاغ ، ئىلاھقا ئەڭ يېقىن تۇرىدىغان تاغ ، — دېدى بىرىدىنلا جانلىنىپ .

ئـۇلار بـىـرەەم مـاڭـغانـدىـن كـېيىن ، ئۇرخۇن سۇيىدىن يـىـراقـلاشـتـى ، هـارۋا بـىـرىدىنلا پەسكە سىيرىلىپ ، توپاقلارنى ئالدىراتقىلى تۇردى . تاغ باغرىدىكى بىر تەكشىلىك ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولدى .

تاغلارنىڭ بەلدىن يۇقىرىسى قارا تاشلىق بولغىنى بىلەن ، تاغ تۆۋىنىدىكى بۇ تەكشىلىك بەكمۇ چىرايلىق ئىدى . تاغ باغرىدا ئوتلاپ يۈرگەن قوي ، كالىلار ، قىر ـ تاشلاردا تاقلاپ يۈرگەن ئۆچكە ـ ئوغلاقلار ساي ھۆسىنىگە ئاق خاللاردەك يارىشىپ تۇراتتى . قىيالارغا يىلتىز تارتقان شالاڭ ئارچىلار تەكشىلىكنى كۆزەت قىلىۋاتقاندەك تـىـك تۇراتتى . نېپىز تۇمان ئاق ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىدە لەيلەك قۇشتەك ئەگىپ يۈرەتتى . بۇ كەڭرى ساي ئۆز ئىگىسىنىڭ باتۇر جەڭچىلىرىگە كەڭ قۇچاق ئاچقانىدى .

سەپ ئالدىدىكى ئاق بوز ئات ساي مەركىزىگە يېتەر ـ يەتمەيلا هاۋانىڭ ئەلپازى بۇزۇلدى . تاغ كەينىدىن كۆتۈرۈلگەن تۇرۇم ـ تۇرۇم قارا بۇلۇت بىر پەستىلا كۆكنى قاپلىدى . قۇياش قارىيىپ ، ئـاپـتـاپ يـوقـالـدى . بىرەەملىك تەتۇر شامالدىن كېيىن ، هاۋا گۈلدۈرلەپ ، چاقماق چېقىلغىلى تۇردى . پۈتكۈل قوشۇن كەلگەن

يېرىدىلا توختاپ قالدى .

— ھەي بالا ، دەرھال ھارۋىدىن چۈش ، — دېدى بوۋاي پەسكە سىيرىلغاچ ، قۇتلۇقنى ئالدىرىتىپ .

ھەر يىلى تۇنجى چاقماق چېقىلغان كۈنى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆزلىرىنى يېتىلەپ تالاغا ئېلىپ چىقىدىغانلىقى ، بۇلۇت ئارىسىدا تولغىنىۋاتقان ئوتلۇق ئارغامچىغا دۇئا قىلىپ ، تىلەك تىلەيدىغانلىقى ، ھاۋارايى ئوبدان كېلىپ ، تۆللەر تولۇق ئەي بولغان يىللاردا بىرەر قوي ياكى بىرەر ئۆچكىنى ، ھېچبولمىغاندا بىرەر ئوغلاقنى چاقماق ئىلاھىغا ئاتاپ قۇربانلىق قىلىدىغانلىقى قۇتلۇقنىڭ يادىدا ئىدى .

بۇگۈنمۇ ھەم بۇ ئادەت ئۆز تەرتىپى بىلەن داۋام قىلدى . شاھى تونلۇق ئادەملەرمۇ ، تۆمۈر بۆكلۈك لەشكەرلەرمۇ ، ئاتلىقلار ۋە پىيادىلەرمۇ جاي ـ جايىدا توختىۋېلىپ ئاسمانغا قاراپ ئۇنلۇك دۇرۇت ئوقۇشتى . يۈگۈرۈك ئاتلارغا مىنىۋالغان يۇزچە چەۋەندىز سەپ كەينىگە ئۆتۈپ ، بىرى بىردىن قوينى غانجۇغىلاپ ، ئاق ئۆيلەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كېلىشىپ ، ئېسىل كىيىملىك ئادەملەر ئالدىغا قويۇپ قويدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تۆمۈر بۆكى كۆز قاماشتۇرىدىغان ، قامىتى ۋە قەدەم ئېلىشلىرى ئۆزگىچىرەك كەلگەن بىرەيلەن قويلارنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە ، شەمشىرىنى سۇغۇرۇپ ، بىرنېمىلەرنى ھۇرىگەندىن كېيىن بىر قوينىڭ گېلىغا ئۇردى . قوينىڭ بېشى بىر زەرب بىلەنلا تېنىدىن ئايرىلدى . ئونلاپ ئادەم يەنە ئونلاپ قوينىڭ بوغۇزىغا پىچاق سېلىشتى . قىزىل قان چۆپلەرنى قىزارتتى ، ساينى قىزارتتى ، يەر يۈزىنى شەپەق رەڭگىگە كىرگۈزدى . قۇربانلىق بىلەن تەڭ يېقىلغان گۈلخان ئوتلىرىمۇ ئاشۇ قانادەك قىزىل رەڭ ئالدى . ئاتلىقلارغا ئىجازەت بېرىلدى . ئۇلار تىزگىن سىيرىپ ، چاپچىپ تۇرغان ئاتلىرىنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتتى . ئاق ئاتلىقلار ئوغلاق تارتىشتى . بوز ئاتلىقلار چەۋگەن ئويناشتى ، پىيادىلەر ئۆز جايىدا سورۇن تۈزۈپ پالۋانلارنى چېلىشقا چۈشۈردى…

قۇتلۇق هارۋىكەشنىڭ ئاگاھلاندۇرۇشىغا پەرۋا قىلماي ، هارۋىدىن ئايرىلىپ ، قازاندەك قاياناپ تۇرغان كەڭ ساينىڭ ئوتتۇرىسىغىچە بېرىپ قالغانىدى . كىرپىگە ئوخشايدىغان يۇمىلاق نەرسىنى ئەگرى چوماقلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن ئىلىپ تارتىپ ، نەگىدۇر ئېلىپ كېتىۋاتقان بوز ئاتلىق چەۋەندازلارغا قاراپ هاڭۋېقىپ تۇرغاندا ، كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ بىلىكىنى مەھكەم قىستى .

— هەي بالا ، ئۆزۈڭ كىم ، بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىپ يۈرىسەن ؟

قۇتلۇق چۆچۈگەن پېتى كەينىگە بۇرۇلدى . كۆزلىرىگە تىك قادالغان ، تەلەتىدىن قار يېغىپ تۇرغان بىر ئادەمنى كۆرۈپ قالدى - ده ، هودۇققىنىدىن جاۋابىنىمۇ تاپالمىدى .

— كىمنىڭ بالىسى بولسۇن ئۇنى دەرهال ئۆز هامىيسىغا تاپشۇرۇۋېتىڭلار ، ئاتلىقلار ئارىسىدا دەسسىلىپ ئۆلۈشى مۇمكىن ، — دېۋىدى ، ئۇلار شۇ هامان هەربىكەتكە كېلىپ ، قۇتلۇقنىڭ پۇتلىرىنى يەرگە تەگكۈزمەي ، كۆتۈرگەنچە كۆتۈرۈپ قاياققىدۇر ئېلىپ ماڭدى .

— ئۇنداق قىلماڭلار ، مېنى قويۇپ بېرىڭلار !

— ئاڭلىمىدىڭمۇ ، بىزگە بۇيرۇق شۇ ، سېنى ئاتا - ئاناڭنىڭ قېشىغا ئاپىرىۋېتىمىز !

— مېنىڭ ئاتا - ئانام يوق !

قۇتلۇقنى ئېلىپ كېتىۋاتقانلار بىر پەسكە توختىۋالدى - ده ، بىر - بىرىگە قاراپ كۆز بېقىشىۋالغاندىن كېيىن :

— هە ، مۇتتەهەمىلىك قىلماقچىمۇسەن ؟ ئاتا - ئاناڭ بولسۇن - بولمىسۇن ، سېنى بەربىر سەپىنىڭ تېشىغا ئاپىرىۋېتىمىز ، — دېدى ۋە مېڭىشنى داۋام ئەتتى .

— هىم ، سېنى قويۇۋەتكىلى بېشىمىز ئونمىدى بىزنىڭ ، ۋەزىرئەزەمنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ ؟ سېنى ئات تۇيىقى ئاستىدا ئۆلمىسۇن دېگىنىگە خۇش بولساڭ بولىدۇ تېخى !

قۇتلۇق ئاياغلىرىنى پلىتكىلىتىپ بار كۆچى بىلەن قارشىلىق كۆرسەتتى .

— يالغان گەپ ! ئات دېگەن ئادەم دەسسىمەيدۇ ، مەنمۇ ئات بېقىپ ، ئات مىنىپ باققان بالىمەن ، ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئوقيا ئېتىشنىمۇ بىلىمەن...

قۇتلۇق دۇچ كەلگەن بۇ تەڭسىزلىك تەنتەنىدىن مۇستەسنا تۇرۇپ هارۋا يېنىدا ئۆز ئىبادىتى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان تۆت كىشىنىڭ دىققىتىنى تارتتى . ئاق تونلۇق ، قارا قالپاقلىق بۇ كىشىلەر ئىبادەتتە ئولتۇرۇۋېتىپ ، تۇنباغا تارخانىنىڭ بۇ بالىغا قاتتىق قوللۇق قىلغىنىنى كۆرۈپ قالغانىدى . ئۇلار باخشىلاردىن مەدەت تىلەپ ، ئۆزلىرىنى چۆكتۈرىدىغان بۇ غەيرىي دىنلىق سەردارغا ئەتەي قىر كۆرسىتىپ ، قوللىرىنى شۇنداق سوزۇپلا يېنىدىن ئۆتۈۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ يولىنى توستى .

— هەي نادانلار ، ناله قىلىۋاتقان بۇ بالىنى قىينىاپ نېمە قىلىسىلەر ؟ ئىنسانىنى ئىنسان خالىمايدىغان ئىشقا زورلاش گۇناهلارنىڭ گۇناهى ئەمەسمۇ ، — دېدى لەشكەرلەرگە گۆلىيىپ سېرىق ساقال ، بوز كۆزلۈك بىرى .

پەس ۋە تورلۇق ئېيىتىلغان بۇ سۆزلەر ئۆز تەسىرىنى ئۆتكۈزدىمۇ يا قاغانىنىڭ هېممىتىگە ئېرىشۈاتقان بۇ ئادەملەردىن تەپ تارتتىمۇ ، قورۇقچىلار قارماققا ئىلىنغان بېلىقتەك پلىتكىلاپ تۇرغان قۇتلۇقنىڭ قوللىرىنى شۇ يەردىلا قويۇۋەتتى . قىزىل ساقال ، چېقىر كۆز بىرى قۇتلۇقنىڭ سىرقىراۋاتقان قولىنى ئاۋايلاپ تۇتۇپ ئالدىغا يۆكۈندۈردى . جىمى بەندىئەزاسىغا بىرەر ئەيىب ئىزدىگەندەك سىنچىلاپ قاراپ چىققاندىن كېيىن :

— كۆرۈۋاتىمەن ، ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى يالتىراپ تۇرغان ئىلاهىي يورۇقنى كۆرۈۋاتىمەن . تەهقىقكى ، مانى بۇرخان ئالەمنى يارانقاندا بۇ ئوغۇل هەم ئالەم مۆجىزاتلىرى بىلەن بىللە ئاپىرىدە بولغان ، دىلىغا يورۇق نىيەت ، يورۇق ئوي بەخشەندە قىلىنغان . ئۇ ئازابلانسا بەش تەڭرىم يىغلايدۇ ، ئۇ خۇش بولسا بەش تەڭرىم

خۇشال بولىدۇ ، — دېدى ئاۋازىنى تىترىتىپ . ئۇلارنىڭ چوڭىمىكىن ، يەنە بىرەيلەن سۆز ئېلىپ ، دېدى :

— ياخشىسى ، بۇ ئوغۇلنى ئەمىرلەشكەرنىڭ ۋاستىسى بىلەن قاغان ھوزۇرىغا باشلاپ بېرىڭلار ، قاغان ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى تەڭرى بۇرخانىنىڭ روشەن ئالامەتلىرىنى كۆرۈپ كۆزىنى ئاچسۇن . بەلكى قاغان مانى بۇرخانىنىڭ بەش خىسلىتىنى بالدۇرراق ھېس قىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس...

قۇتلۇق بۇ سېرىق ساقاللىقلارنى ۋە ئۇلارنىڭ «تەڭرىم بۇرخان» ، «بەش خىسلەت» دېگەندەك مۇرەككەپ گەپلىرىنى چۈشىنىپ كەتمىسمۇ ، لېكىن ئۇ قانداقتۇر بىر ئىسسىق ئېقىمنىڭ ئۇلارنىڭ كۆزىدىن چىقىپ ئۆز جىسمىغا كىرىپ كەلگەنلىكىنى ، يۇرىكىگىچە ئورنىشىپ تومۇر - تومۇرىغىچە تارالغانلىقىنى ھېس قىلدى . تەڭسىز ۋە ئادالەتسىز مۇئامىلىگە دۇچ كەلگەندە ئۆزىنى چۈشەنگەن ، ئۆزىگە باشپاناھ بولغان ، ئۆزى ئۈچۈن لىللا گەپ قىلغان بۇ بەتبەشىرە كىشىلەرنىڭ سېيىماسى ئۇنىڭ سەبىي قەلبىدە ئەڭ چىرايلىق ، ئەڭ سۈباتلىق ئادەملەر قاتارىدا ئورۇن ئالدى .

دەبدەبىلىك ۋە سىرلىق ئىبارىلەر بىلەن روھىي رام بولۇپ ، جىسمىدىن ئىختىيار قاچقان لەشكەرلەر سېرىق ساقاللىقلارنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلدى . قۇتلۇقنى يېتىلەپ ، داپقا چۈشكەن پۈرچاقتەك سەكرەۋاتقان پېرىخونلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ، قاغان بارگاھىغا يېقىن يەردىكى ياسىداق چاقلىق ئۆينىڭ ئالدىغا كەلدى . داستىخان ئالدىدا بەدەشقان قۇرۇپ ، بىر توپ سانغۇن ، سەردارلار بىلەن بىللە غىزالىنىۋاتقان ۋەزىرئەزەمنىڭ ئالدىدا تىزلاندى :

— جانابىي ۋەزىرئەزەم ، بۇ نە ئاتا - ئانىسى ، نە مۇرەببىسى يوق يېتىم بالا ئىكەن ، سەپ - سەپلەرنى ئاختۇرۇپ يۇرۇپ ئۇنىڭغا ھامىي بولىدىغان بىرەر ئادەمنى تاپالمىدۇق ، ئۇنى يەنە ئالدىلىرىغا ئېلىپ كەلدۇق ، — دېدى بىرى ۋە ھەمراھىنى «سەنمۇ گەپ قىل» دېگەندەك قوپال جەينەكلەپ قويدى . يەنە بىر قورۇقچى :

— ئۆزىنىڭ ئېيتىشچە ، ئۇ ئات مىنەلەيدىكەن ، ئوق

ئۇزەلەيدىكەن ، — دېدى ۋە «ئەمرلەشكەر خالىسا قۇلى بولسام ، ئېتىنى بېقىپ بەرسەم دەيدۇ تېخى» ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

سىبرىق ساقال ئادەملەرنىڭ سېھىر ـ جادۇسىدىن ۋە بۇ ئادەملەرگە ئالاھىدە يېقىنچىلىق قىلىدىغان بۆكۈ قاغاندىن ئەيمەنگەن قورۇقچىلار قۇتلۇقنى ھەيدەپتىشكە جۈرئەت قىلالمىغانىدى . شۇڭا ، ئەمرلەشكەرنىڭ ئات مىنىش ۋە ئات ئۇستىدە ئوقيا ئېتىش ماھارىتىگە ئالاھىدە ئىخلاس قىلىدىغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ ، قۇتلۇقنىڭ گېپىنى كۆپتۈرۈپ بۇ مەلۇماتنى توقۇپ چىققانىدى . قورۇقچىلارنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلاپ ، قۇتلۇققا مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن تىكىلىپ ئولتۇرغان تۆمۈر بۆكلۈك ، تۆمۈر چاپانلىق قاتتىق قول بۇ ئادەم دەل ئەمرلەشكەر تۇنباغا تارخان ئىدى . ھازىر ئۇنىڭ تەلەتى بايامقىدەك قورقۇنچلۇق كۆرۈنمەيتتى . تۇنباغا خۇشياقمىغاندەك قىلىپ :

— قۇشقاچچىلىك جۇغۇڭ بىلەن ئاتقا مىنەلەمسەن تېخى ، ئەپتىڭگە قارىغاندا لاپچى بالا ئوخشىمامسەن ، — دېدى ھېچكىمدىن ھېيىقماي ، قوللىرىنى كەينىگە قىلىپ ، مەيدىسىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان قۇتلۇققا قاراپ .

قۇتلۇق ئۇندىمىدى ، ئۇندەشنىمۇ خالىمىدى ، بېشىنى كەينىگە تاشلاپ ، يۇقىرىدىن ـ تۆۋەنگە قاراپ «ئىشەنمىسەڭ سىناپ باقمامسەن قېنى» دېگەندەك دىمىغىنى قېقىپ قويدى .

ئەمرلەشكەر تۇنباغا غاجىلاۋاتقان تۆش سۆڭەكنى داستىخانغا تاشلاپ ، بۇرۇتىنى تالاپ قويدى ، ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇرۇپ ، قۇتلۇقنىڭ ئالدىغا كەلدى ، چويۇندەك ئېغىر ئالقىنى بىلەن ئۇنىڭ مۇرىسىگە بىرنى ئۇرۇپ ، قورۇقچىلارغا :

— قېنى ، ئات بىلەن ئوقيا كەلتۈرۈڭلار ، ئاۋۇ تېۋىلغا ئۇستىگە نىشان قاداڭلار ، — دېدى كۆرسەتمە بېرىپ .

قورۇقچىلار بىردەمدىلا ئات بىلەن ئوقيا كەلتۈردى . قۇتلۇق ئاتا ـ ئانىسىغا سېغىنىپ مەدەت تىلىدى . چاپچىپ تۇرغان ئاق ئارغىماق ئۇنىڭ خىيالىدا بىرلا پىرقىراپ ھېلىقى قېرى سەركىگە

ئايلاندى . ئۇ بىر قولى بىلەن تىزگىنگە ئېسىلىپ بىر پۇتىنى ئۇزەڭگىگە قويدى ـ دە ، يەڭگىلگىنە قاڭقىۋىدى ، ئات ئۈستىدە ئۆزىنى كۆردى .

قۇتۇلۇق تىزگىننى قويۇۋەتتى . ئات كىرپىتىن ئايرىلغان ئوقتەك ئۇچۇپ بىر دەمدىلا نىشان قادالغان تېۋىلغىدىن 50 قەدەمچە نېرىسىغا يېتىپ باردى . ئۆزىنى جەڭگە كېتىۋاتقان جەڭچى دەپ قىياس قىلىۋاتقان قۇتلۇق ، بوينىغا ئۆتكۈزۈلگەن يايىنى ئېلىپ تىزگىن تۇتقان قولىدا تۇتتى ـ دە ، ئوك قولىنى دۇمبىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ كۆن ئوقداندىن ئوق ئالدى . نىشان ئەتراپىدا چۆرگىلەپ يۈرۈپ ئارقىمۇئارقا ئوق ئۇزدى ، ۋىزىلداپ ئۇچقان ئوق ئۇچۇپ بېرىپ پاكا تېۋىلغىغا ئېسىلغان كالتە جۇۋىنىڭ ياقىسىغا ۋە پېشىگە قادالدى ، بىرىمۇ زايە كەتمىدى .

ئۇ تىزگىن تارتىپ ، ئەمىرلەشكەرنىڭ ئالدىغا قايتىپ كەلگۈچە توپ ئىچىدىن چۇقان كۆتۈرۈلدى . بۇ قىزىقچىلىققا داخىل بولغان ھەممە ئادەم باركاللا توۋلاشتى .

قۇتلۇق قايتىپ كەلدى . خۇشاللىقىدىن كۆزلىرى يۇمۇلۇپ كەتكەن تۇنباغا تارخان قۇتلۇقنى بىرلا كۆتۈرۈپ ئاتتىن چۈشۈردى ـ دە :

— يارايسەن بالا ، كۆك تەڭرى ، قوڭۇر يەر گۇۋاھ بولسۇنكى ، سەن ئەمدى مېنىڭ ھمايەمگە كىردىڭ ، ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ ئەمىرلەشكىرى تۇنباغا تارخانىنىڭ ئاسراندى ئوغلى بولدۇڭ ، — دېدى ھەممەيلەنگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ .

6 . ئوردۇبالىق بوسۇغىسىدا

قۇتلۇقنىڭ نەزىرىدە ، ئۇنىڭ دادىسى بۇ دۇنيادا ئەڭ قامەتلىك ۋە ئەڭ قۇدرەتلىك ئادەم ھېسابلىناتتى . بىراق ، چاقماق چاققان ھېلىقى كۈنى ئەمىرلەشكەر تۇنباغانى تۇنجى قېتىم كۆرگەن

چېغىدىلا ئۇ ئۇنىڭ قامەتتە بولسۇن ياكى كۆچ - قۇدرەتتە بولسۇن ، دادىسىدىن كۆرۈنەرلىك ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىنى ھەيرانلىق ئىچىدە ئېتىراپ قىلغانىدى . ئۆزىنى سار چۈجە ئالغاندەك بىر قولى بىلەنلا قامالالاپ ، ئاتتىن لىككىدە كۆتۈرۈپ چۈشۈرگەندە بولسا ، ئۇنىڭ كۆچىگە قول قويغان ، «بىر قوينىڭ گۆشىنى بىر ۋاخلىق قىلىۋېتىدىغان ئىشتىھالىق ئادەم بولسا كېرەك» دەپ پەرەز قىلغانىدى .

قۇتلۇقنىڭ پەرىزى ئەلۋەتتە خاتاسىز ئىدى . ئۇ چاقلىق چېدىردا تارخان ۋە تارخان ئەتراپىدىكىلەر بىلەن بىللە غىزالانغاچ ، ئالاھازەل بىر ئوغلاقنىڭ گۆشىنى يەۋەتكەندىن كېيىن ، يەنە بىر سان گۆش بىلەن ھەپىلىشۋاتقان ئاتاق دادىسىغا قاراپ ، ھەيرانلىقىنى ئاران يوشۇرالىدى .

ئەمىرلەشكەر تۇنباغا قارا قاشلىق ، يىلپىز بۇرۇتىدەك تىك تۇرىدىغان قاش مويلىرى ئىشەنچ قاينايدىغان بوز كۆزلىرىگە سايە تاشلايدىغان ، قاڭشارلىق ، ئاغزى چوڭ ئادەم ئىدى . قارىغاي مەدىكىدەك يوغان بۇرنى ، چوڭ بارماق كەڭلىكىدىكى قېلىن كالپۇكلىرى ئۇنى ئاجايىپ سۆلەتلىك قىلىپ كۆرسىتەتتى . ئوتتۇزلارغا بارماي تۇرۇپ قويۇۋەتكەن سارغۇچ ساقىلى ياقىسىنى يېپىپ تۇراتتى ، بۇرۇتىنىڭ قويۇقلۇقىدىن ، تۆمۈر بۆك كىيىۋالغاندا پەقەت كۆزلىرى بىلەن قاڭشىرىنلا كۆرگىلى بولاتتى .

ئۇ بۆكۈ قاغانىنىڭ چېدىرىغا بېرىپ ، ئۆلۈم - يېتىم ۋە ئوزۇق - تۈلۈك ئەھۋالىدىن مەلۇمات يوللاش ، كەچلىك غىزادا ھەمداستىخان بولۇشتىن ئۆزگە ، مۇھىم ۋە چاتاق چىقىش ئېھتىمالى بولغان بەزى ئىشلارنى ئۆزى قول سېلىپ بىر تەرەپ قىلاتتى . كۈندۈزلىرى چاقلىق چېدىردا چايقىلىپ ئولتۇرۇشنى خالىمىسا كېرەك ، ئاتقا مىنىپ ، نۆكەر - قورۇقچىلىرىنى كەينىگە سېلىپ ئەجدىھادەك سويلاپ كېتىۋاتقان ئۇزۇن سەپنىڭ بەزىدە ئالدىغا ، بەزىدە كەينىگە ئۆتەتتى . سانغۇن ، سەردارلاردىن ئەھۋال ئۇقاتتى ، يۈك - تاقلارنى تەكشۈرەتتى . ئوزۇق - تۈلۈكلەرنى

مۇڭاپسق تەڭشەشكە بۇيرۇق چۈشۈرەتتى ، كىملەرنىدۇر خۇش قىلىپ ، كىملەرنىڭدۇر رەسۋاسىنى چىقىراتتى . ئۇ مەيلى ئۆيدە ياكى سەپ ئارىسىدا بولسۇن ، ھېچكىمگە قاپاق ئاچمايتتى ، چىش يېرىپ كۈلمەيتتى . قاغان ھۇزۇرىدىن قايتقاندىكى بەزى ئالامەتلەرگە قاراپ ، قانداقتۇر بىر ئىشنىڭ دىتىغا ياقمايۋاتقىنىنى قىياس قىلغىلى بولاتتى .

ھېلىقى كۈنى ئەمرلەشكەر قۇتلۇققا : «ئوغۇل بالا بىكار يۈرسە بولمايدۇ ، ھازىرچە مىراخورغا ھەمدەم بولۇپ ئات بېقىپ تۇرغىن» دېگەنىدى . زېرەك قۇتلۇق قورساق غېمىدىن قۇتۇلغىنىغا ، بولۇپمۇ كۆچتۈڭگۈر بىر ھىمات تېپىۋالغىنىغا رازى بولۇپ ، بۇ خىزمەتنى جان دەپ قوبۇل قىلدى ، ئاتلارغا ئوبدان قارىدى ، ئاتاق دادىسىنىڭ تۆت ئېتىنى چۈشكۈن بولسىلا يۇيۇپ - تاراپ ، ياغلاپ قويغاندەك پارقىرىتىۋېتتى . ئارىدىن ھەپتە ئۆتۈۋىدى ، ئەمرلەشكەر بىر يارلىق بىلەنلا ئۇنى ئات بېقىشتىن ئازاد قىلىۋەتتى . چورۇقىنى تاشلاتقۇزۇپ ، لەشكەرلەرچە ئۆتۈك كىيدۈردى ، ئاتقان يۇڭدەك پاخپىيىپ قالغان كونا جۇۋىسىنى سالدۇرۇۋېتىپ ، ئۇستۈبشىنى تۈزەشتۇرۇۋىدى ، قۇتلۇققا ئوبدانلا ئىسكەت كىرىپ قالدى .

قۇتلۇقنى ھمايىسىگە ئالغاندىن بۇيان ، تۇنباغا ئۇنى بۇگۈن تۇنجى قېتىم سەپ ئارىلاشقا بىللە ئېلىپ چىقتى . جۇغى ۋنجىك ياغما ئېتىغا مىنىۋالغان قۇتلۇق ئېتىنى يورغىغا سېلىپ ، تۇنباغاغا ئەگەشتى . ئۇ تېخى ئاتاق دادىسى سۇۋغا قىلغان نەقىشلىك ئوقيانى دۇمبىسىگە ئېسىپ ، قورۇقچىلاردىن سورىۋالغان چوڭ «قىڭراق»نى يېنىغا تاقىۋالغانىدى .

ئۇلار ئۇيان ئارىلاپ ، بۇيان ئارىلاپ ، كۈن تىكلەنگەن مەھەلدە ئاق ئاتلىقلار مەنزىلىگە يېتىپ كېلىشتى . كۆچلۇك ئاپتاپ ۋە يېرىم كۈنلۈك تاغ يولىدا چارچاپ كەتكەن مىڭباشىلار ، يۈزباشى ۋە لەشكەرلەر دەريا بويىدىكى دەرەخلەرگە ، مۇخ باسقان قورام تاشلارغا يۆلىنىپ ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى . ئويغاقلىرى بەل تۇتۇشۇۋاتاتتى ،

قول قايرىشۇاتاتتى . ئىككى - ئۇچ ئاي جەڭ قىلماي ، قولى قىچىشۇاتقانلار ئات ئويىنىتىپ ، شوخلۇق قىلىشاتتى . «بىز ئاق ئاتلىقلارنىڭ مەرگەنلىرى» دەپ مەيدىسىگە مۇشتلايدىغان ئون نەچچە لەشكەر بۇلۇت ئارىسىدا ئەگىپ يۇرگەن تەنها سارغا ئوق ئۇزۇش بىللەن ئاۋارە ئىدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىرقانچە يۇزباشىمۇ پايپاسلاپ يۇرەتتى .

تۇنباغا يېقىنلاپ كېلىۋېتىپ ئاسماندىن ۋىزىلداپ چۇشۇۋاتقان بىر تال ئوقنى «كاپ» قىلىپلا تۇتۇۋالدى - دە ، ئېتىنى ئاستىلىتىپ ، كەينىدىن يېتىپ كەلگەن قۇتلۇققا تۇتقۇزدى .

ئەمىرلەشكەر بۇ ئوقنى مەقسەتسىزلا تاشلاپ بەرگەنىدى . لېكىن ، قۇتلۇق بۇنى باشقىچە مەنىدە چۇشەندى بولغاي ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ تەكشۈرەك بىر يەردە توختىدى . ئۇ كۆك قەردە قانات يېيىپ لەگلەكتەك ئۇيۇپ قالغان قېرى سارنى كۆزەتكەچ ، دۇمبىسىدىن يانى ئالدى ، ئوقنى كىرىچقا تىرەپ كۇچەپ تارتقاندىن كېيىن ، ئوق ئۇچىنى ئاسمانغا قاراتتى - دە ، كىرىچنى «ۋاق» قىلىپ قويۇپ بەردى .

ئوق تەككەن قېرى سار ھەممىنىڭ كۆزىچىلا يەرگە چۇشتى . ھېچنېمىگە زەن قويماي ئۆز يۇرۇشىنى داۋام قىلىۋاتقان تۇنباغا تۇساتتىن كۆتۈرۈلگەن ئالقىش ساداسى بىلەن تەڭ ئېتىنى توختىتىپ بېشىنى كۆتۇردى ، تەئەججۇپ بىلەن ئەتراپىغا نەزەر تاشلىدى . بۇ چاغدا پۇتكۇل جىرا قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەنىدى . ھەممەيلەن ئۆرە تۇرۇشاتتى . ھېلىقى ئاق ئاتلىق كۆرەڭ مەرگەنلەر قۇتلۇقنى ئالقانلىرىغا ئېلىپ ، ئاسمانغا ئاتماقتا ئىدى .

بىر مىڭباشى ئۆلگەن سارنى ئوق بىلەن قوشۇپلا ئېلىپ كەلدى ۋە بۇ مۆجىزىنى تۇنباغاغا كۆرسەتتى . قۇتلۇق ئاتقان ئوق قېرى سارنىڭ تۆشىدىن كىرىپ ، دۇمبىسىدىن تېشىپ چىققانىدى . ئوق بولسا ، مىڭباشى ئاتقان ، تۇنباغا تۇتۇۋالغان ھېلىقى ئوقنىڭ دەل ئۆزى ئىدى . ئوق كەينىدىكى تونۇشلۇق پەي بۇنى دەللەپ تۇراتتى .

ئەمرلەشكەر ھاڭ ـ تاڭ قالدى ، ئاجايىپ مەرگەنلىكى بىلەن يۇزىنى كۆتۈرگەن قۇتلۇققا ئاتىلارچە مېھىر بىلەن تىكىلدى ، سەپ ئارىلاشنى توختىتىپ ، كەينىگە ياندى ، بارگاھىغا كەلگەندىن كېيىن ئۇرۇق ـ تۇغقان ، يار ـ بۇرادەرلىرىنى يىغىپ قۇتلۇقنىڭ بۇگۈن-دىن باشلاپ ئۆزى بىلەن بىر داستىخاندا غىزالىنىدىغانلىقىنى ، ئۆز بارگاھىدا تۇرۇپ ، بىر ھارۋىدا سەپەر قىلىدىغانلىقىنى جاكارلىدى . بۇ جاكار كۆپ ئۆتمەي ، سەردارلار ئارىسىغا ، بارگاھتىن ـ بارگاھقا تارقىلىپ كەتتى...

قۇتلۇق تۇنباغاغا بالا بولغان كۈنى ، چوڭ قوشۇن پەسلەۋاتقان تاغلارنى تۇگىتىپ ، تاغ ئېغىزىغا ، ئاندىن كېيىن ئەينەكتەك تۈز ۋە كەڭ يايلاققا كېلىپ توختىدى . ئۇ ياياق بىلەن دەريا بويلاپ بىر كۈنچە ماڭغاندىن كېيىن ، ئوردۇبالىقا يېرىم كۈنلۈك يول قالغان يەردە ، سانسىز چېدىر ۋە ھېسابسىز تۇغ ـ ئەلەملەرنى كۆردى .

ئوتلاققا چېدىر تىككەن بۇ كىشىلەر بۆكۈ قاغانىنىڭ ۋە شەرقىي ئاستانىدىن قايتقان غالىبلارنىڭ ئالدىغا چىققان ئاكابىر ـ ئەشىرەبلەر ، ئەمەلدار ـ ئەلەمدارلارنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ، دوست ـ بۇرادەرلىرى ، شۇنداقلا ئوردۇبالىقنىڭ ئاۋام ـ پۇقرالىرى ئىدى .

چوڭ مۇراسىم ئەتىگەندە ، قۇياش يۇز كۆرسەتكەن ياخشى پەيتتە رەسمىي باشلاندى .

ئالدى بىلەن تۇغ ـ ئەلەملىك سەينا تۇزۇلدى . داڭگىرلىغان 30 داپنىڭ ئاۋازى ئىچىدە رەڭمۇرەڭ تاش ، پۇرۇچلار بىلەن بېزەلگەن قارا باخشى بىر تاقلاپلا سەيناغا چۈشتى . قوڭغۇراقلىق شىلدىرمىسىنى بار كۈچى بىلەن شىلدىرلىتىپ ، ۋارقىراپ تۇرۇپ دۇرۇت ئوقۇدى . بىر توپ باخشىنى كەينىگە سېلىپ ، قاغان بارگاھىنى ، چوڭ ـ كىچىك ھارۋىلارنى ۋە ۋەزىر ـ تارخانلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ئاسمانغا يۇزلەندى . «ئى كۆك تەڭرى ئۇلۇغبن ، قاغانىمنىڭ ۋە جىمى مۇخلىسلىرىڭنىڭ ئايىغىنى پاكلا ، ئاستانەڭگە

كىرىدىغان يەتتە توسۇقنى ئېچىۋەت ، يەتتە ئوغۇل ، يەتتە قىزنىڭ ئۇلارغا مەھەتكار قىل ، ئون يەتتە قەۋەت ئاسمىنىڭدىن ئۇلارغا جاي بەر » دەپ مۇناجات ئوقۇۋالغاندىن كېيىن ، يەرگە كۇچەپ يەتتىنى تەپتى . جەھەننەمدىكى جىن ـ شەيتانلارغا «ئاگاھ» بېرىلگەندىن كېيىن ، ئوتتۇز قوي ۋە توققۇز كالا قۇربانلىق قىلىندى . توقسان يەرگە گۇلخان يېقىلىپ ، ئىسرىق سېلىندى . ئوتتىن ئاتلاپ پاك بولغانلار كۇن ـ ئاي ، تاغ ـ دەريا ھەققىدە تەنتەنىلىك دۇئا قىلغاندىن كېيىن قاغان ھارۇنسىغا ئەگىشىپ ، نەغمىلەرنى چالۇ كەلتۇرگەن پېتى ئوردۇبالىق[1]قا قاراپ سۇرۇلدى .

تۆت سوغداقلا ئەمەس ، بەلكى بۆكۇ قاغانىنىڭمۇ ئوتتىن ئاتالاشنى رەت قىلغانلىقى ، قارا باخشىنىڭ دۇئاسىغا دۇئا قايتۇرمىغنى تۇنباغا تارخاننى ئويغا سالدى . بۆكۇ قاغانىنىڭ ئون ئۇيغۇر ۋە توققۇز ئوغۇز قوۋمىنىڭ ئاتا مىراس ئادىتىنى بۇزۇپ ، تېگى نامەلۇم بەتبەشىرىلەرگە زىيادە ئىلتىپات كۆرسىتىشى ، ئۇنى چۆرىن يەۋالغاندەك غەش قىلىپ قويدى . شان ـ شەۋكەتلىك ئۇيغۇر قاغانى بىلەن ئۇيغۇر قوۋمى بىر ئۆرۇلۇپلا قارا يۇز بولۇپ قالغاندەك ، نومۇستىن يۇزىنى قويىدىغانغا يەر تاپالماي قالدى .

قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ، خىيال قاينىمىغا چۆكۈپ كەتكەن تۇنباغا يېرىم كۇنلۇك يول ئۇستىدە ھارۇندىنمۇ چۇشمىدى ، غىزامۇ يېمىدى ، خۇددى تىلدىن قالغاندەك ، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۇرمىدى . قۇتلۇق ئاتاق دادىسىنىڭ ھالىدىن ئەنسىرەپ تۇرغاندا ، ئۇ سەل روھلىنىپ ، تۇيۇقسىز ئېغىز ئېچىپ قالدى ، بۆشۇكتەك تەۋرىنىپ كېتىۋاتقان شاھانە ھارۇننىڭ رۇجىكىنى قايرىۋېتىپ ، دېدى :

— قۇتلۇق ، ئەنە ئاۋۇ تەرەپكە قارا ، ئوردۇبالىقنىڭ ئالتۇن مۇنارلىرى ، ئالتۇن قۇببىلىرى بەئەينى كۇندەك يالتىراپ تۇرۇپتۇ .

---

① ئوردۇبالىق — مەھمۇد قەشقەرىينىڭ «دىۋان»دىكى مەلۇماتىدىن قارىغاندا ، ئوردۇبالىق — خان تۇرىدىغان شەھەر ، ئوردا شەھىرى . بۇ يەردە ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ ئوردا شەھىرى قارابالغاسۇن كۆزدە تۇتۇلىدۇ .

ئۇيۇلتاشتەك مەزمۇت تۇرغىنى ئۇچ قەۋەت سېپىل ، تۆت تۆمۇر قوۋۇق ئىچىدىكى قاغان بارگاھى . ئاۋۇ ئېگىز تاغنى ئەل ئۆتۈكەن تېغى[1] دەيدۇ . بۇ تاغدا مۇقەددەس تەڭرى تۇرغان ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىزى قالغان . ئەنە ئاۋۇ ئۇرخۇن سۇيىدە بوۋىلىرىمىز ، ئۇلۇغ بوۋىلىرىمىز ئېتىنى سۇغارغان ، قارا ، بىزنىڭ شەھىرىمىز نېمىدېگەن چوڭ ، نېمىدېگەن ھەيۋەتلىك...

كۆك بىلەن بوي تالاشقان ئۆتۈكەن تېغىنى ، يىراقتىنلا كۆز تاشلانغان ئوردۇبالىقنى ، ئوردۇبالىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە بەجايىكى كۈموش لېنتىدەك جىلۋە قىلىپ تۇرغان ئۇرخۇن سۇيىنى ئىما قىلىۋاتقاندا ، تۇنباغانىڭ چىرايىدا بايامقى خاپىچىلىقتىن ئەسەرمۇ قالمىغان ، ئويچان كۆزلىرىدىمۇ كۈلكە ئالامەتلىرى پەيدا بولغانىدى .

تۇنباغا تارخان ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىغان ، نامى بىلەن پەخىرلەنگەن بۇ شەھەر ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىنىڭ كۈنچىقىش قىرغىقىغا جايلاشقان ئاۋات شەھەر قارابالغاسۇن ئىدى . ئۇزاق زامانلاردىن بېرى كۆپ قوۋملەر بارگاھ قۇرغان بۇ شەھەرگە ئون ئۇيغۇرنىڭ داڭدار سەردارى تۇمىد ئېلتەبىر[2] ئۇل سالغان . باتۇر قاغان قۇتلۇق بىلگە يېڭى تۇس ئاتا قىلغان . ئۇنىڭ ئوغلى بايانچۇر زامانىغا كەلگەندە ، تۆت ئەتراپقا

---

① ئۆتۈكەن تېغى — ج . شۇرېتنىڭ نەق مەيداندىكى تەكشۈرۈشى ۋە تەتقىقاتلىرىغا ئاساسلانغاندا ، ئۆتۈكەن تېغى بۈگۈنكى تاشقى موڭغۇلىيەدىكى ھانگاي تاغ تىزمىسىنىڭ مەركىزي قىسمىدا بولۇپ ، شىمالىي كەڭلىك 47°—48° بىلەن شەرقىي ئۇزۇنلۇق 97°—98° لار ئارىسىغا توغرا كېلىدۇ . بۇ تاغنىڭ ئەڭ ئېگىز چوققىسىنىڭ دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى 4031 مېتىر ، قىش ـ ياز قار ـ مۇز بىلەن قاپلىنىپ تۇرىدۇ («شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى» ، 1995 ـ يىلى ، 2 ـ سان ، 130 ـ بەت) .

② تۇمىد ئېلتەبىر — تۇرالار دەۋرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ چوڭ ئاقساقىلى . ئۇ ئۇيغۇر سەردارى بۇساتنىڭ ئورنىغا ۋارىسلىق قىلغان ۋە تاڭ سۇلالىسى لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ سىر ـ تاردۇشلارنى يوقاتقان ، مىلادىيە 646 ـ يىلى ئۆزىنى قاغان دەپ ئاتىغان ، تاڭ سۇلالىسى ئۇنىڭغا «مەرىپەت قۇچقان ئۇلۇغ سانغۇن ، قوشۇمچە دەشتى ماكان تۇتۇقبېگى» دېگەن ئوتۇغاتنى بەرگەن . ئۇ مىلادىيە 648 ـ يىلى جىمەنى ئوغۇر تەرىپىدىن قەستلەپ ئۆلتۈرۈلگەن .

كېڭەيتىلگەن ، بايانچۇرنىڭ كەنجى ئوغلى بۆكۈ قاغان مىلادىيە 759 - يىلى بۇ شەھەرگە ئەۋلادى مىراسخور بولغاندىن بېرى ، شەھەر يەنە يېڭىچە قىياپەتكە كىرمەكتە ئىدى .

تۇنباغا تارخان بىلەن كەيپى چاغ قۇتلۇق هارۋا رۇجمكىگە چاپلاشقان پېتى بىر هازا ماڭغاندىن كېيىن ، يايلاق تۆگەپ ، دەرەخلىك توقايلار ، رەت - رەت ئېتىزلار ، تاناپتەك تۈز ئېرىق - ئۆستەڭلەر پەيدا بولۇشقا باشلىدى . بۇغداي ، ئارپا ، پۇرچاق مايسىلىرى قىر ياپقان ئېتىزلاردا چېچىنى گەجگىسىگە تۆگۈۋالغان ، كۆكسى ئوچۇق كۆڭلەك كىيىپ ، بېلىنى پوتا بىلەن باغلىۋالغان ئېكىنچىلەر ئىشلەپ يۈرەتتى . يول ئۈستىدە يوغان - يوغان ساندۇقلارنى ، ئۆكۈز قورسقىدەك كۆپۈپ تۇرغان كاناپ تاغارلارنى يۈكلىۋالغان ئېگىز چاقلىق هارۋىلار ، ئات - تۆگە كارۋانلىرى ئۇچراپ قالاتتى . قاغان هارۋىلىرى كەلگەن هامان كارۋانلار ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىشاتتى .

قۇياش تاغ تەرەپكە ئېگىلگەن مەزگىلدە ئۇلار تەڭرىقاغان قوۋۇقىغا يېتىپ كېلىشتى . يەنە بىر ئاددىي مۇراسىمدىن كېيىن قاغانىنىڭ سەككىز ئاتلىق هارۋىسى بۇ قوۋۇقتىن بىمالال كىرىپ كەتتى .

— مانا بۇ ئوردىمىزنىڭ جەنۇبقا قارايدىغان چوڭ قوۋۇقى ، بۇنداق قوۋۇقتىن يەنە بىرنەچچىسى بار . ئۇ تۇچ بىلەن تۆمۇردىن ياسالغان ، ئوتتا كۆيمەيدۇ ، سۇدا ئاقمايدۇ . ئۇنى بۇزۇش هەرقانداق دۇشمەننىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ ، — دېدى قۇتلۇققا چۇشەندۇرۇپ تۇنباغا تارخان .

ئۇلار چوڭ كوچا بىلەن كېلىپ ، پاكار ئۆيلەر ئارىسىدىن كېسىپ ئۆتتى ، بىر قاپقىدىن ئۆتۈپ بىر چاغلاردا يەنە بىر قاپقا ئالدىغا كېلىپ قالدى . قارىماققا بۇ قاپقىمۇ چوڭ قوۋۇقتىن قېلىشمايتتى ، قۇتلۇق ئاتاق دادىسىنىڭ سۆزلىرىدىن بۇ قاپقىنىڭ ئوردا شەھرىنىڭ قاپقىسى ئىكەنلىكىنى ، بۇ قاپقىدىن ئۆتسىلا ئۆزلىرىنىڭ تۇرالغۇسىغا يېتىپ بارالايدىغانلىقىنى بىلىۋالدى .

تۇنباغا تارخاننىڭ دېيىشچە ، قاغان بىلەن تۇركەن قاتۇن ئوردا شەھىرىدە تۇرىدىكەن . ئوردا شەھىرى بىلەن ئىچكى شەھەر ئارىسىدا تۇرىدىغان تارخانلار ، ئىچبۇيرۇق[1] ۋە چەتبۇيرۇقلار ، شاد ، سانغۇن ۋە ئېلتەبىرلەر پەقەت زور كېچەشمىلەردە ، مۇراسىملاردىلا ئوردا شەھىرىگە كىرىپ - چىقالايدىكەن .

قۇتلۇق شۇ كۈنى كۆز باغلانغان مەھەلدە ئوردا شەھىرىگە كىرىپ كەلدى ۋە ئاتاق دادىسىنىڭ ئاتىلارچە ئىلتىپاتى بىلەن روزىغارى تولۇق بولغان ئايرىم بىر ھۇجرىغا جايلىشىۋالدى .

7 . شەھەر قاينايدۇ

ئۆتۈپ كەتكەن يىل - ئايلاردىن بېرى ، ئۆز قاغانىنى ، ئەل باشچىلىرىنى ، ئۇرۇق - تۇغقان ، يار - بۇرادەرلىرىنى زارىقىپ كۈتكەن بۇ تەلەيلىك شەھەر كۈتكەن چاغقا ئاخىر ئۇلاشتى . ئەتىيىزى ئوبدان كېلىپ ، پادىلىرى ئاۋۇغان ، جاپالىق مېھنەتلىرى مول نېمەتلەر بىلەن تارتۇقلانغان يۇرت ئەھلى سېغىنغان ئادەملىرىنى قۇچاق ئېچىپ كۈتۈۋالدى ، ئەندىشە تۇگەپ ، شادلىق يامىرىدى . قاينىاق شەھەر ئايەم تەنتەنىسىگە چۆمۈلدى . ئۆز يېقىنلىرى بىلەن خۇشال - خۇرام جەم بولۇشقان ئەھلى ئاۋام ئەمىنلىك تىلەپ ، شامانلاردىن دۇئا ئالدى ، ئىلاھلارغا قان قىلدى . ئۆزئارا يوقلىشىدىغانلار ، قۇدا چۈشۈپ ، توي ئويناىدىغانلارمۇ كوچا - كوچىلاردا تولۇپ تۇردى .

ئەلۋەتتە ، شەرقىي ئاستانىدىكى كەسكىن جەڭلەردە ، يولى ئۇزاق مۇشكۇل سەپەردە قازا يېتىپ ئۆلۈپ كەتكەنلەر ئۆز يۇرتىنى قايتا كۆرەلمىدى . ئۆلگەنلەرنىڭ ئۇرۇق - جەمەتى بۇ تەنتەنىنىڭ

---

① ئۆز ۋاقتىدىكى ئەمەل نامى ، ۋەزىر بىلەن باراۋەر . ئەينى چاغدىكى ئۇيغۇر قاغانلىقىدا ئىچبۇيرۇق ۋە چەتبۇيرۇق بولۇپ ، جەمئىي توققۇز بۇيرۇق تەسىس قىلىنغان .

تېشىدا قالدى . ئۇلار ئۆلگەنلەرگە ھازا ئېچىپ ، نەزىر - چىراغ قىلدى . تالاي - تالاي قىز - چوكانىڭ يۈزى تىلغاندى . موماي - بوۋايلارنىڭ كۆزى ياشلاندى ، يېتىملارنىڭ بېشى ئېگىلدى . ئۆتۈكەن ئېتىكىدە قەبرە كۆپەيىپ ، قەبرى دەرەخلەر لاتىغا پۈركەندى . ئوۋغا چىقىش ۋە سەپەر قىلىش تەڭ چەكلەنگەن ماتەملىك ئاي ، ھىلال ئاي كۆرۈنگەن چاغدىلا ئاندىن ئاياغلاشتى .

بىراق ، بۆكۈ قاغان يېرىم كۈنلۈك مەنزىلدىن تا ئوردا قوۋۇقىغچە سوزۇلغان ئادەم دېڭىزىنى يېرىپ ئۆتۈپ ، ئوردا شەھىرىگە كىرىپ ، بارگاھ - قەسىرىگە جايلىشىۋالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ پەقەت قەسىردىلا تۇرۇۋاتاتتى ، نە تەنتەندىن ، نە ماتەمدىن مۇستەسنا ئىدى ، قاتۇن بارگاھىغا بېرىپ بىرەر كۈنچە تۇرۇپ كەلگەندىن ئۆزگە ، دىۋانغىمۇ ، تالا - تۈزگىمۇ چىقمايتتى ، پات - پات قوزغىلىپ تۇرىدىغان ئوۋ خۇمارىمۇ نېمىشقىدۇر بېسىقىپ قالغانىدى . بۆكۈ قاغان خىيالدىن زېرىككەندە ، دىۋان مۇشاۋىرىنى ھازىر قىلىپ ، بىرەر قول شاھمات ئوينىغاندىن باشقا جىمى قىزىقىشلىرىدىن قول ئۈزگەنىدى . دەسلەپتە ، قاغانىڭ جىمغۇر ، خىيالچان بولۇپ كەتكىنىنى كۆرگەن تۇركەن قاتۇنمۇ ، ئوردا ئەھلىمۇ ئۇنى زىيادە چارچاپ كەتتىمكىن دەپ پەرەز قىلىشتى . ئەمما ، ئۇلار ئۇچۇن ئايدىڭ ئىدىكى ، تېخى 30غىمۇ يەتمىگەن بۆكۈ قاغان قاپلاندەك بەقۇۋۋەت ، شەمشادتەك تەندۇرۇس ئىدى ، ئات ئۈستىدە ئەر بولۇپ ، جەڭگاھلاردا جەۋلان قىلىپ پىشقاچقىمىكىن ، جەڭ جاپاسى ياكى يول ئازابى ئۇنى ھېچنېمە قىلالمايتتى . ئاستانىدىكى ئۇرۇش ، تەڭرىقاغان يولىنىڭ مۇشكۈلاتلىرى تۇرۇپ تۇرسۇن ، دىۋە - جىن بىلەن جەڭ قىلىپ ، پۈتۈن ئالەمنى چۆرگىلەپ ، كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە ئون يىل پىيادە يۈرسىمۇ ، ئۇنىڭ پىسەنتىگە كەلمەيتتى .

بۆكۈ قاغان بۈگۈن ئۆز ساقلىقىدىن تەشۋىش يېگەن ئوردا ئەھلىنى ، ئۇلار باشلاپ كەلگەن شامان باخشىلىرىنى ھۈزۈرىدىن ئىتتىنى قوغلىغاندەك قوغلاپ چىقاردى ، بارگاھىدا ئۇيان - بۇيان

مېڭىپ يۈرۈپ خىيال سۈرۈشكە باشلىدى ، ئۇنىڭ ئۇچقۇر خىيالى ئۆتمۈش بىلەن بۇگۈن ئارىسىدا قانات قاققىلى تۇردى .

باتۇر بوۋىسى بىلگە قاغان ئاقساقال چاغلىرىدىلا ئۇرخۇن ۋادىسىدىكى ئون ئۇيغۇر ۋە توغلا ۋادىسىدىكى توققۇز ئوغۇزنى يېتەكلەپ ، ئاۋۋال شەرقىي تۈركلەرنى ، كېيىن قارلۇق ، باسمىللارنى يوق قىلدى . ئۇ مىلادىيە 744 - يىلى ئۆتۈكەن باغرىغا بارگاھ قۇرۇپ ، ئۆزىنى قاغان دەپ ئاتىدى ۋە سۇلالىگە ئەلچى ئەۋەتتى ، پادىشاھ تاڭ شۇەنزۇڭنىڭ پەرمانى بىلەن «رەھىمدىل قاغان» دېگەن ئوتۇغانتا ئىگە بولدى ، غەربتە ئالتۇن تاغدىن شەرقتە قىتانلارغىچە ، شىمالدا بايقال كۆلىگىچە بولغان كەڭ زېمىننى ئىلكىگە ئېلىپ ، ئۇلۇغ ئىشلارنى ۋۇجۇدقا چىقاردى ، بوۋىسىنىڭ بۇ سەلتەنىتى مىلادىيە 747 - يىلى دادىسى بايانچۇرغا مىراس بولۇپ قالدى .

دادىسى بايانچۇر قاغان ئاتالغاندا ئاران 28 ياشتا بولسىمۇ ، ئەلدە قانۇن ئورناتقان ، خاكاس ۋە چېكلارغا ھۇجۇم قىلىپ ، سەككىز ئوغۇر ۋە ئون تاتارنى تىنچىتقانىدى . ئۆتۈكەننىڭ غەربىدە ، تەز دەرياسىنىڭ بېشىدا قەد كۆتۈرگەن قاسار قوردان ئوردىسىمۇ ، سىلىنغا بويىدا بەرپا قىلىنغان بايبالىق شەھرىمۇ دادىسى بايانچۇر بىلەن ئانىسى ئېل بىلگە قاتۇننىڭ تۆھپىسى بولۇپ ھېسابلىناتتى .

بۆكۈ قاغان بىلەن ئۇنىڭ ئاكىسى قۇتلۇق يابغۇ ئېل بىلگە قاتۇندىن تۇغۇلغان ئىككى شاھزادە ئىدى . بىراق ، بۆكۈ قاغان ئاتىسىنىڭ زامانىدىلا سەردار بولۇپ جەڭگە كىرىپ ، قارلۇقلارنى تىترەتكەن ، دادىسىغا ھەمدەم بولۇپ مىڭ ئۆلۈپ ، مىڭ تىرىلگەن بولسىمۇ ، ئەمما ئۇ دادىسى بايانچۇرنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشەلمىدى ، ئۆزىنى تارخانلىققا قويۇپ ، ئاكىسى بىلگىنى يابغۇلۇق مەرتىۋىسىگە ئىگە قىلدى ۋە نەچچە ئون مىڭ لەشكەر تۇتقۇزدى .

ئېسىدە قېلىشچە ، ئاكىسى يابغۇ لەشكەر تارتىشىنىغۇ

تارتاتتىيۇ ، لېكىن نەپسى ياماڭ ۋە تاش يۈرەك ئادەم ئىدى ، كەلسە - كەلمەس قان تۆكەتتى ، سانغۇن - تارخانلارنى يېنىغا تارتىپ كۆمەك توپلاپ ، ھەق - ناھەقنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىپ ، چوڭ تەمەلەردە يۈرەتتى .

مىلادىيە 755 - يىلى ئۆڭلۈك - سۆيگۈنلەرنىڭ توپىلاڭ كۆتۈرۈشى ۋە دادىسىنىڭ ئۇنى نەچچە مىڭلاپ لەشكەر بىلەن ئاستانگە ئەۋەتىشى ئۇنىڭ خورىكىنى تېخىمۇ ئۆستۈرۈۋەتتى ، قۇتلۇق يابغۇ ئاچ كۆز بولغىنى بىلەن ، جەڭ ئىشىغا كەلگەندە يەنىلا ياماڭ ئەمەس سەردار ھېسابلىناتتى . ئۇ بۇ قېتىمقى جەڭدىمۇ ئۆزىنى راسا بىر كۆرسىتىۋالدى . شۇ يىلى دەيخەن دېگەن جىلغىدا تاڭ سەركەردىسى گوزىيى بىلەن ئۇچراشتى ۋە دەرھال توپىلاڭچى قوشۇن تەركىبىدىكى توڭرا ۋە غۇز لەشكەرلىرى بىلەن تۇتۇشتى . يۇلىن دەريا‌سى بويىدا ئېلىپ بېرىلغان تۇنجى جەڭدىلا ئۇ زەپەر قازىنىپ 30 مىڭ دۇشمەن لەشكىرىنى يەر چىشلىتىپ ، 10 مىڭ لەشكەرنى تىرىك تۇتتى ، ئەمىرلەشكەر لى يۆ بىلەن ئاكا - ئىنى بولۇشۇپ ، ئاسىيلارغا قارشى جەڭنى يەنە بىر يېڭى بالداققا كۆتۈردى . قۇتلۇق يابغۇ تاڭ سانغۇنى بۆكۈ قەيىن بىلەن تەڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ، ئاسىيلارنىڭ چوڭ سەردارى جاڭ توڭرونىڭ لوياڭ بوسۇغىسىنى ساقلاۋاتقان 150 مىڭ لەشكىرىنى تىرىپىرەن قىلىۋەتتى . 10 - ئايدا شاھ ئىنىسى — خەنجۇڭ ۋاڭى لى يۆ لەشكەر تارتىپ لوياڭغا كىرىپ كەلدى ، يابغۇ بىلەن مۇشۇ يەردە قايتا ئۇچراشتى . 10 - ئاينىڭ 29 - كۈنى يابغۇ باشلىق 50 مىڭ ئاتلىق لەشكەر ئوردۇبالىقتا قايتىش تەرەددۇتىغا چۈشتى . تاڭ شاھى تاڭ سۇزۇڭ جەمى ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ چاڭلې راباتىغا بېرىپ ئۇلارنى ئۆزىتىشىغا يارلىق چۈشۈردى ، ئۆزى شۇەنجىڭ سارىيىدا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ يابغۇنى كۈتۈۋالدى . 11 - ئاينىڭ 15 - كۈنى تاڭ سۇزۇڭ بىلگە يابغۇغا «ساداقەتمەن ۋاڭ» ئوتۇغاتىنى ئىنئام قىلدى ، ئۇيغۇرلارنىڭ تۆھپىسىنى تارتۇقلاپ ھەر يىلى 20 مىڭ توپ تاۋار - دۇردۇن بېرىپ تۇرۇشقا ۋەدە بەردى .

بۇ قېتىمقى جەنۇب سەپىرى قاغانلىق ئۇچۇن ھېسابسىز مال ـ دۇنيا ۋە ياخشى نام ـ شۆھرەت ئېلىپ كەلدى . بۇ شۆھرەت چوڭ ئىشلارنى چۈشەپ يۈرگەن بىلگە يابغۇنى تېخىمۇ كۆرەڭلىتىۋەتتى . قاغانلىقتا يۈز بەرگەن بەزى سىرلىق ۋەقەلەر قاغان بايانچۇرنى ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويدى . ئاتا ـ بالا ئارىسىدا باشلانغان تەخت تالىشىش ۋە يوشۇرۇن ئېلىپ بېرىلغان قەستلەشلەر ئاخىر بۆكۈ قاغانىنىڭ كۈتكىنىدەك ، دادىسىنىڭ غالىبىيىتى ۋە ئاكىسىنىڭ ئېچىنىشلىق ھالاكىتى بىلەن ئاخىرلاشتى . بۇ كۈرەشتە باشتىن ـ ئاخىر دادىسى تەرەپتە تۇرۇپ كەلگەن بۆكۈ تارخان تارخانلىقتىن يابغۇ تېكىنلىككە كۆتۈرۈلۈپ ، ۋەلىئەھد دەپ جاكارلاندى ، دادىسىنىڭ ئارىغا چۈشۈشى بىلەن تاڭ سەرداری بۆكۈ قەيىنىنىڭ ئىككى قىزىغا ئۆيلەندى ، ئارىدىن كۆپ ئۆتمەيلا ، دادىسى بايانچۇر ئاخىرەتكە سەپەر قىلدى . ۋەلىئەھد بۆكۈ تېكىن قاغانلىققا تەيىن تېپىپ ، يۈرت سوراشقا باشلىدى .

ئەمما ، قاغان بولۇپ ئەل سوراش ئۇ ئويلىغاندەك ، ئۇنچە ئاسان ئىش ئەمەس ئىدى . قاغانلىقنى تىنچلاندۇرۇش ، ئەل ـ ئاۋامنىڭ ھال ـ كۈنىنى ياخشىلاش ، چېگرىلارنى ئەمىن تاپقۇ- زۇش ، گېزى كەلسە لەشكەر تارتىپ قانلىق ئۇرۇشلارنى ئېلىپ بېرىش كېرەك ئىدى .

چوڭ ئوردا بىلەن خېلى ئىناق ئۆتۈۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن بېشىبالىق ئەتراپىدىكى تۇبۇت قوۋمى نىزا تۇغدۇرۇپ چوڭ ئوردا بىلەن يارىشىۋالسا ياكى ئېلتەبىرنىڭ ۋاستىسى بىلەنلا قاغانلىققا ئىتائەت قىلىۋاتقان غەربىي قارلۇقلار بىلەن بىرلىشىۋالسا ، ئۆزىگە بېۋاستە تەھلىكە سالالايتتى . شىمالدىكى خاككاسلارمۇ ھە دېسىلا توپىلاڭ كۆتۈرەتتى ، كۆرۈنۈشتە ئەل بولغان بىلەن خەۋپ ـ خەتەر ھامان مەۋجۇت ئىدى . بۇ خەۋپنى تۇگىتىش ئۇچۇنمۇ ، ھەشەمەتلىك ئوردا قۇرۇپ ، راھەت ـ پاراغەتتە ياشاش ئۇچۇنمۇ پۇل كېرەك بولاتتى .

دەرۋەقە ، مىلادىيە 758 ـ يىلدىن بېرى ئۇزۇلمەي داۋام قىلىپ

كېلىۋاتقان ئات - يىپەك سودىسى ئارقىلىق ھەر يىلى چوڭ ئوردىغا 100 مىڭ تۇياق ئات ئۆتكۈزۈپ 4 مىليون توپ تاۋار - دۇردۇنغا ئېرىشىۋاتقان ، مەئىشىتىدىن ئاشقىنىنى سوغدىيانا ۋە پارس يۇرتلىرىغا ئاپىرىپ سېتىپ ، غايەت زور پايدا ئېلىۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن بۇ پايدا بۆكۈ قاغاننى قانائەتلەندۈرەلمەيتتى . قانداق قىلىپ بولمىسۇن ، يەنە كۆپرەك پايدا تېپىپ ، كاتتا شەھەرلەرنى ، ياسداق ئوردا - سارايلارنى بىنا قىلىشى ، قوشۇنا ئەل - ئۇلۇسلارنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرگۈدەك ھۈزۈر - ھالاۋەت سۈرۈشى كېرەك ئىدى .

بۆكۈ قاغان ئۆز ئۆمرىدە چوڭ ئاستانىگە ئىككى قېتىم سەپەر قىلدى ، تۇنجى قېتىمدا ئەلچىلىككە باردى ، ئىككىنچى قېتىم قاغان سۈيىتى بىلەن ئەل ئاسىيلىرى ئۈستىگە لەشكەر تارتتى . ئۇ يەردىكى نى - نى شەھەرلەر ، ھەشەمەتلىك ئايۋان - سارايلار ، ئوردىدىكى رەڭگارەڭ تۇرمۇش ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ئالا چەكمەن قىلىۋەتتى . تاڭ دەيزۇڭنىڭ ھەيۋەتلىك تەختى ، زەر گۈللۈك دۇردۇن پەردىسى ، كەيپ - ساپالىق مەئىشىتى ئۇنى ئوبدانلا مەپتۇن قىلىۋالدى . راستىنى ئېيتقاندا ، ئۇ پادىشاھ ھۈزۈرىدا بولغاندا ئۆز ئەھۋالىدىن ئازراق خجىل بولۇپمۇ قالدى .

ئۇنىڭچە ، ئۆزى ھەم قاغان بولغانكەن ، قاغانەڭ ياشىشى ، شاھ - قاغانلاردا بولىدىغان ھەرقانداق نەرسە ئۆز ئىلكىدىمۇ تەل بولۇشى كېرەك ئىدى . بۇنىڭ ئۈچۈن يەنىلا پۇل بولمىسا بولمايتتى .

ئۆڭلۈك - سۆيگۈن يېغىلىقى تىنچىتىلغان بولسىمۇ ، لېكىن بۇ يېغىلىق تاڭ ئوردىسىنىڭ ئابرۇيىنى تۆكۈپ ، ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇردى . خېبىبي ، خېنەن ، شەندۇڭ زېمىنى تەپرىقىچىلەرنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتتى . تاڭ شاھى بىلەن ئۇزەڭگە قېقىشتۇرۇشقا جۇرئەت قىلغان تۇبۇت زەنپۇسى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، خېشى كارىدورىنى ئىگىلىۋالدى . سۇلالىنىڭ غەربىي دىيارىدىكى ھەننۇا مەمۇرلىرى ، بېشبالىق ۋە كۇسەن تۈتۈقلىرى ئۆز جايىدا قامىلىپ قالدى . غەربىي رايون بەگلىرىنىڭ ئولپان تاپشۇرىدىغان يولىمۇ

شۇنىڭ بىلەن ئۇزۇلدى . بۇ ئەھۋال ئۇيغۇر قاغانلىقىغا ئىنتايىن پايدىلىق بىر پۇرسەتنى ئاتا قىلدى . غەربىي دىيار بىلەن سۇلالىنىڭ باج - ئولپان ئەلچىلىرى ، خارجى ئىشلار يالۋاچلىرى ۋە سودا - سېتىق كارۋانلىرى ئۇيغۇر قاغانلىقى ئارقىلىق ئۆتىدىغان بولدى . شۇنىڭ بىلەن تۇنجى قېتىم «ئۇيغۇر يولى» ئېچىلدى . ئۇيغۇرلار ئۆتكەن - كەچكەنلەردىن پۇل - پۇچەك يىغىپ ، گېزى كەلسە قاقتى - سوقتى قىلىپ ، غەرب - شەرق سودىسىنىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئالدى ، جەنۇب بىلەن شىمال ئارىسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىچكى سودىغىمۇ تېپىلغۇسىز ئوبدان چاغلار يېتىپ كەلدى .

بۇ قېتىمقى ئەھمىيەتلىك سەپىرىدە ، بۆكۈ قاغان ئوردا ئۈچۈن جەڭ قىلدى ۋە ئوردىنى كۆزەتتى ، قېينىتىسى بۆكۈ قەيىنىنىڭ كۆپتۈرمىلىرىنى قويۇپ تۇرغاندىمۇ ، سۇلالىنىڭ بىتاپ ئادەمدەك ئاجىزلاپ كېتىۋاتقىنىنى ئۆز سەزگۈسى ئارقىلىقلا سېزىپ ئۇلۇگۈردى . ئۇنىڭچە ، ئۆڭلۈك - سۆيگۈن توپىلىڭىدىن كېيىن شەرقىي شىمالدىكى كەڭ بېدىلىكلەر قولدىن كەتكەن ، تاڭ ئوردىسى ئات يېتىشتۇرۇش ئىقتىدارىدىن تامامەن مەھرۇم قالغانىدى ، لەشكەر تولۇقلاش ئۈچۈنمۇ تېخىمۇ كۆپ ئۇيغۇر ئېتىغا موھتاج بولاتتى . تۇبۇت زەنپۇسىنىڭ تەھدىتىگە تاقابىل تۇرۇش ، ئىچكى مالىمانچىلىقنى تىنچىتىش ئۈچۈنمۇ ئۇيغۇرلارغا تايانمىسا بولمايتتى . بۇلارنىڭ ھەممىسى قاغانلىقنىڭ ئورنىنى كۆتۈرۈپ ، ئۇيغۇر ئېتىنىڭ قىممىتىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرماقتا ئىدى .

قاغانلىققا نەپ يەتكۈزگەن بارلىق سودىدا بىلگە قاغانمۇ ، بايانچۇر قاغانمۇ كۆپ ھاللاردا چېچەن سوغداقلارغا تايانغانىدى . ئۇلارنىڭ نەپ ئېلىشقا ماھىرلىقىغا بۆكۈ قاغانمۇ قول قوياتتى . ئۇلار ئۇيغۇرلار بىلەن بىللە ھەر قېتىمدا 10 مىڭلاپ سەر خىل ئاتنى ھەيدەپ بېرىپ ، تاڭ ئوردىسىغا تاپشۇراتتى - دە ، ئات بېشىغا باھا قويۇپ تاۋار - دۇردۇن ، دورا - دەرمەك دېگەندەك ئەتىۋارلىق بۇيۇملارنى ئېلىپ كېلەتتى ، ئاز بۆلىكىنى ئوردىدا قالدۇرۇپ ،

قالغىنىنى قارام قەبىلىلەرگە ساتاتتى ، ياكى بېشىبالىق يولى بىلەن توققۇز جاۋۇپ يېرىگە ، پارس ۋە ئەرەب بازارلىرىغا ، ھەتتا يىراق رۇم شەھەرلىگىچە ئاپىرىپ سودا قىلاتتى ، قايتىشىدا ئۇدۇن قاشتېشى ، كۇسەن نۆشۈدۇرى ، ھىندى گەزمىلى ، قۇچۇ ماتاسى دېگەندەك لازىمەتلىكلەرنى ئېلىپ كېلىپ ، تەڭرىقاغان يولى ئارقىلىق ئىچكى ئىقلىم شەھىرىگە ئاپىراتتى . ئەلۋەتتە ، بۇ سودىدا ئازراق پايدا سوغداقلارغا ، كۆپرەك پايدا قاغانلارغا مەنسۇپ بولاتتى .

سودا ـ سېتىقنىڭ ئالتۇن دەۋرى يېتىپ كەلگەن بۇ كۇنلەردە ، قاغان ئۇچۇن ، سوغداقلاردىن باشقىسى بىكار ئىدى . ئۇيغۇر سودىگەرلەر كۆپ بولسىمۇ ، ئۇنىڭ نەزىرىدە ئۇلار سودىغا خام ۋە مۇلاقەتتە ساددا ئىدى ، چېچەنلىكتە ۋە قۇۋلۇقتا سوغداقلارنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيتتى . قۇۋ سوغداقلار ھېچ تۇيدۇرماي توكۇر ئاتقا سەرخىل ئات نەرقىدە مال ئالالايتتى ، تېيىن ئۇستىدە تىك تۇرالايتتى ، باھا تالاشقاندا ئاسانلىقچە بەل قويۇۋەتمەيتتى ، زۇۋاندارلىقتا ھېچكىمگە گەپ بەرمەيتتى ، تىلى بالدەك تاتلىق ، دىلى تاشتەك قاتتىق ئىدى .

سودىدا سوغداقلارنىڭ يارىمى ۋە رولىغا ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان بۆكۇ قاغان چوڭ ئاستانىدە تۇرۇۋاتقان كۇنلىردە سوغداق كاتتىلىرى بىلەن كۆپرەك ئۇچراشتى ، قېينىاتىسى بۆكۇ قەيسەن بىلەن بولغان ئىككى قېتىملىق خاس سۆھبەت ئۇنىڭ قارىشىدا زور ئۆزگىرىشلەرنى پەيدا قىلدى . ئۇ تۆت نەپەر مانى سوغداقنى «ئەسقېتىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دېگەن خىيالدا ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ كەلدى ، شامان باخشىلىرىنىڭ نارازىلىقىدىن ، ۋەزىر ـ سانغۇنلارنىڭ خاپا بولۇشىدىن قورقۇپ قالمىدى .

بۆكۇ قاغان ئويلاۋېتىپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ، ئىچكى شەھەردە مېھمان بولۇپ تۇرۇۋاتقان تۆت سوغداقنى يەنە بىر قېتىم يادىغا كەلتۇردى ، شۇ ھامان ھۆدەيچى ئەۋەتىپ ، ئۇلارنى ئۆز بارگاھىغا چىللاپ كەلدى .

8 . ئاق يەكتەكلىك كىشىلەر

مىلادىيىنىڭ 216 - يىلى پېرسىيىدىكى تېگىرىس دەرياسىنىڭ شەرقىي قىرغىقىدىكى مارىنوس دېگەن يەردە بىر ئوغۇل بالا دۇنياغا كۆز ئاچتى . ئوغۇل ئاتا قىلغىنىغا ئۆز تەڭرىسىگە مىڭ مەرتەم شۇكۇرانىلىق بىلدۈرگەن رىياكار ئاتا - ئانا تەلىپەكتەك يېنىك ، پېشانىسى كەڭ ، قوللىرى ئۇزۇن كەلگەن بۇ بوۋاققا «مانى» دەپ ئات قويۇشتى . كۈنلەر ئۆتتى ، كۈنلەر يىغىلىپ ئاي ئۆتتى . يىل بىلەن تەڭ مانىمۇ چوڭ بولدى ، ئەقىل كىرگەندىن باشلاپ تىرىشىپ - تىرمىشىپ يۈرۈپ مۇنەججىملىكتە ، رەسسامليقتا تېزلا داڭق چىقاردى . ئەقلى كامالەت تاپقان يىللىرى ئۇ ئۇزۇن يىللىق كۆزىتىشلەردىن كېيىن ، يېپىيېڭى بىر دىننى تەرغىب قىلىشقا باشلىدى . «زۇلمەت بىلەن يورۇقلۇقنىڭ يولى باشقىدۇر ، يورۇقلۇق ياخشىلىققا ، قاراڭغۇلۇق يامانلىققا تەئەللۇقتۇر» دېگەن ئەقىدىنى ياقلايدىغان بۇ يېڭى دىن تەرغىباتچىسىنىڭ نامى بىلەن «مانى دىنى» دەپ ئاتالدى . مانى ئۆزى ياراتقان بۇ يېڭى دىننى تېخىمۇ كەڭ جايلارغا ، تېخىمۇ كۆپ ئادەملەر ئارىسىغا تارىتىشنى بىر ئۆمۈرلۈك بۇرچى دەپ بىلدى . ئۇ ئۆز يۇرتىدىن ھالقىپ چىقىپ ، ئەنەتكەك ۋە كەشمىرلەردە بار كۈچى بىلەن تەرغىبات ئېلىپ باردى . شاپور I ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرغان يىللاردا بابىلغا كىردى . شاپورنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا يەنە ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەلدى .

بىراق ، مانىنىڭ يېڭى ئەركان ۋە يېڭى تەشەببۇسلىرى ئۇنداق ئاسان تارقىلىۋەرمىدى . ئەل ئارىسىدا دۆلەت دىنى ماقامىدا يىلتىز سۇرگەن زورۇئاستىر مۇخلىسلىرىنىڭ جاھىلانە قارشىلىقىغا دۇچ كەلدى . تەرىقەتلىرى تەقىبكە ئۇچراپ ، ھاياتىغا خەۋپ يۇزلەنگەن مانى ئاخىر جېنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر

بولدى . شاپور I ئۆلۈپ ، هورمۇز I دەۋران سۈرگەن كۈنلەردە مانىغا يەنە بىر رەت ئامەت يۈزلەندى ، ئىشى ئوڭغا تارتتى . ئۇ پادىشاھنىڭ ھامىيلىقىغا كىرىپ دەۋەت دائىرىسىنى يەنە بىر قېتىم كېڭەيتىشكە مۇۋەپپەق بولدى .

بىراق ، بۇنداق كۈنلەر ئۇزاققا بارمىدى . هورمۇز I نىڭ شاھلىق تەختىگە ۋارىس بولغان بەھرام I بولسا ، زورۇئاستىر دىنىنىڭ سادىق مۇخلىسى ، كۈچلۈك ھمايىچىسى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ ، مانىنىڭ ئەركىنلىكىگە چەك قويۇپ ، ئۇنى ھەپسىگە ئالدى ، چاھار مىخ قىلىپ مىخلاپ ئۆلتۈرۈپ ، تېرىسىنى تەتۈر سويدى .

ئۆز تەڭرىسى مانى بۇرخاننىڭ تەقدىر ـ تالاپىتىدىن ئۆز قىسمىتىنىڭ ئەتىسىنى كۆرۈپ ئۇلگۈرگەن مانى مۇخلىسلىرى ئانا يۇرتىنى تاشلاپ ، ئۇۋۇسى بۇزۇلغان چۈمۈلىدەك پىتىراپ تەرەپ ـ تەرەپلەرگە قاراپ قېچىپ كېتىشتى .

يىراق پېرسىيىدىن قېچىپ چىققان مىڭلىغان مۇخلىس ئۇدۇل شىمالغا قاراپ مېڭىپ سوغدىيانە دىيارىغا يېتىپ كەلدى ، بۇ دىياردا يىلتىز تارتىپ ، تۇرمۇش ـ تەرىقەتلىرىنى داۋام ئەتتى . مانى قاچاقلىرىدىن مانى دىنىنى قوبۇل قىلغان سوغداق قوۋمىمۇ تۈرك قاغانلىقى مەزگىلىدىلا تارىم ۋادىسىغا ، ئۇرخۇن ، سىلىنغا بويلىرىغا كېلىپ ماكانلىشىشقا باشلىغانىدى . ئۇيغۇر قاغانلىقى ئاپىرىدە بولۇپ يەتتە يىلدىن كېيىن ، يەنى مىلادىيە 751 ـ يىلى يۇز بەرگەن تالاس ئۇرۇشىدىن كېيىن سوغدىيانا دىيارىدىكى مانى سوغداقلىرىنىڭ بېشىغا توساتتىنلا كۈن چۈشتى . ئۇلارنىڭ گۈزەل ، باي ماكانى ئابباسىيلارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى . ۋەھشىيلەرچە قىرغىنچىلىق سوغداقلارنى كۈن چىقىش تەرەپكە قاراپ سىلجىشقا مەجبۇر قىلدى .

شۇ قېتىمقى قانلىق يېغىلىقتا سوغدىيانانى تاشلاپ چىققان قاچقۇنلار ئارىسىدا خېلى كۆپ مانى ئۆلىمالىرىمۇ بار ئىدى . ئەجەل پۇراپ تۇرىدىغان قارلىق تاغلاردىن ھالقىپ ، گىياھسىز دەشت ـ

بـايـاۋانلارنى كەينىدە قالدۇرۇپ ، چوڭ ئاستانە چاڭئەنگە يېتىپ كېلەلىگەن راھىبلار ئىچىدە ئاق يەكتەك ، قارا قالپاق كىيگەن تۆت مانىي راھىبى ئالاھىدە كۈزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . قىزغۇچ ساقال ، چېچىقىر كۆزلۈك بۇ راھىبلار ئارىسىدا ئۆزىنى «مارئامۇ» دەپ ئاتايدىغان ، باشقىلار «موزاك» دەپ خىتاب قىلىدىغان بىرەيلەن قارىماققا بۇ سوغداقلارنىڭ كاتتىسىدەك قىلاتتى ، ياشتىمۇ چوڭدەك كۆرۈنەتتى .

بـۇ كـۈنـلـەردىن بەش يىل بۇرۇن ، سوغداق كارۋانلىرىغا قوشۇلۇپ چوڭ ئاستانىگە بىر قېتىم كېلىپ كەتكەن راھىب موزاك سوغدىيانانىڭ شەرقىدىكى ئۇزۇن يول بىلەن ، بولۇپمۇ تاڭ دىيارى بـىلەن مۇپەسسەل تونۇشلۇق ئىدى . ئاببىاسىيلارنىڭ زەربىسىدىن پـىتـىراپ كەتكەن سوغداقلارغا كۈن چىقىشتىن پاناھ ئىزدەش مەسلىھەتىنى بەرگەنمۇ ، ئۆز قوۋمىگە يول باشلاپ بېشىبالىقتا ئېلىپ كەلگەنمۇ يەنە شۇ موزاك ئىدى . چوڭ ئاستانە چاڭئەننىڭ بۇنچىۋالا كـۆپ ئـادەمـنـى سـىغدۇرۇپ كېتەلمەيدىغىنىنى ، يەنە كېلىپ ، ئـۆتـكەنكى سەپىرىدە ئاستانە ئەھلىنىڭ ئۆزلىرىگە ئۇنچە ئوبدان مـۇئامىلە قىلىپ كەتمىگىنىنى ياخشى بىلىدىغان راھىب موزاك سوغداقلارغا تەكلىپ بەردى . شۇڭا ، ئۇلار بېشىبالىقتا كەلگەن ھامان ئىككى يولغا بۆلۈندى .

زور بىر قىسمى بېشىبالىقتىن يولغا چىقىپ شەرقىي شىمالغا قـايـرىـلىپ ئىككى ئايچە سەپەر قىلغاندىن كېيىن ، ئۇرخۇن ۋە سىلىنغا ۋادىلىرىغا يېتىپ كېلىپ ، ئۇيغۇرلار ۋە قوۋمداشلىرىغا قـوشۇلدى ، ئۇلارنىڭ سانىنى ئاۋۇتتى ، يەنە بىر بۆلىكى سارىغ ئۆگۈزنىڭ شىمـالـىنى بويـلاپ جەنۇبـقا چۈشۈپ ، خالىغان يېرىدىن ماكان تۇتـتى . ھۇنەرۋەنـلەر ھۇنەر قىلـدى ، تەقۋادارلار ئىبادەتتە بولدى ، سودىگەرلەر سودا قىلدى ، خوتۇن ئېلىپ بالا ـ چاقىلىق بولدى . ئۆتۈپ كەتـكەن توقـقۇز يىلـدا ياۋا چۆپتەك تېز ئاۋۇپ نە ـ نەگىچە پېلەك يايدى .

چوڭ ئاستانىگە يول ئېلىشقان سوغداق قوۋمىنىڭ ئەڭ ئالدىدا

يېتىپ كەلگەن راھىب موزاك ئۆزى بىلەن بىللە كەلگەن ئۇچ سوغداقلا باشچى بولۇپ ، ئىبادەتتىن كېچە - كۈندۈز باش ئالمىدى . ساڭرام[1] - سەجدىگاھلارنى بەرپا قىلىپ ، دەۋىتىنى تېزلەتتى . مۇرىتىنى غولداتتى .

بىراق ، زامان - زامانلاردىن بېرى بۇددانى ئۇلۇغلاپ ، بۇدساتۋاغا باش ئۇرغان ، بار - يوقىنى بۇددا يولىغا ئاتىۋەتكەن بەگ - پۇقرالار موزاكنىڭ جايى - جايلاردا قاتراپ يۈرۈپ «باغ» ، «روشان» ، «زائۇر» ، «زېرۋېت»[2] دەپ زىكىر - تىلاۋەت قىلىشلىرىغا ئاخىر چىداپ تۇرالمىدى . ئوق ئۇچى تاشقا تاقالدى . سوغداقلارنىڭ دەۋەت - دالالىتى قاتتىق تەقىبكە دۇچ كەلدى . تاڭ ئوردىسى يارلىق چۈشۈرۈپ ، سوغداقلارغا توسۇق قويدى . ساڭرامىلار تاقالدى ، راھىبلار ھەيدەلدى .

ئاق يەكتەكلىك سوغداقلار ئەتىۋارىدىن قېلىپ ، قۇرت - قوڭغۇزدەك خار بولغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، مانى بۇرخان ئىخلاسمەن مۇرىتى راھىب موزاكنىڭ ئىلتىجاسىنى قوبۇل كۆردى بولغاي ، ئۇنىڭ كەپسىگە ناتونۇش بىر ئادەم كىرىپ كەلدى .

— سىلى - بىز بۇ ئالەمنىڭ ئىككى چېتىدە كۆز ئاچقان بولساقمۇ ، بۇ ئاستانىدە ئوخشاشلا مۇساپىرمىز ، — دېدى ، بويى ئېگىز ، گەجمەك ساقال ، كىچىك كۆز كەلگەن ئۇ كىشى ، — كەمىنە ئۇلپەتلىرى بۇددا ئېلىدىكى بىر لەشكەر بېشى بولسامۇ ، دىل - ئېتىقادىم يەنىلا مانى بۇرخانغا يېقىندۇر ، تەقدىرىم قارا بولسىمۇ ، پېشانەم يورۇقتۇر . شۇ ۋەجدىن ، پېقىرلىرى كۆپتىن بېرى ھەرقايسىلىرىنىڭ قەدەم - قامەتلىرىگە يېقىندىن كۆز سېلىپ ، گەپ - سۆزلىرىگە زەن قويۇپ ، دەۋەتلىرىنى خۇپىيانە تۇرده كۆڭۈل - كۆكسۈمگە ئورناتتىم ۋە زارۋانغا ئىنتىلدىم . ھالا بۇگۈنكى كۈندە ھەرقايسىلىرىنىڭ بېشىغا كەلگەن جەبرى -

---

① ساڭرام — مانى مۇخلىسلىرىنىڭ دىنىي سەجدىگاھى .

② مانى مۇخلىسلىرىنىڭ دىنىي دۇئاسى . «باغ» — تەڭرى ، «روشان» — يورۇقلۇق ، «زائور» — كۆچلۈك ، «زېرۋېت» — دانا دېگەن مەنىلەرنى ئۇقتۇرارمىش .

كۆلپەتلەر پىقىرنىڭ كۆڭلىنى بىئارام قىلغاچ ، ياردەم قولۇمنى سۇنماسلىقىم مۇمكىن ئەمەس . مانى بۇرخانىمىز بېشارەت بەردىكى ، ھەرقايسىلىرىنىڭ تەلەي يۇلتۇزى ئۆتۈكەن ئاسمىنىدا پارقىراپ تۇرۇپتۇ . مالال كەلمىسە ، پات ئارىدا شۇ تەرەپكە يول ئالغايلا ، شۇنداق قىلغاندىلا ئاندىن دەھرىي جاھالىتى يوق بولۇپ ، بۇددا مالامەتلىرى تۈگەپ ، ئاپتاپلىق كۈنلەر يۈز ئاچقۇسىدۇر…

سىرلىق گەپ - سۆزى بىلەن تۆت سوغداقنى گاڭگىرىتىۋەتكەن بۇ ناتونۇش كىشى دېگەندەكلا تاڭ سانغۇنىدەك كىيىنگەنىدى . بىراق ، چىراي - تۇرقى تاڭ قوۋمىدىكىلەرگە ئانچە ئوخشاپ كەتمەيتتى . سەدەپتەك ئاق چىشلىرىنى پارقىرىتىپ ، ئاغزىنى پىيالىدەك ئېچىپ قالغان موزاك «ئەتە كەچتە ، كۈن پاتماستا غوز ساريىدا كۆرۈشەرمىز» دەپ قويۇپلا قايتىپ كېتىۋاتقان ناتونۇش كىشىگە قاراپ تەۋەززۇ بىلەن :

— ئى باھادىر لەشكەر بېشى ، مۇبارەك ناملىرىنى بىلسەك ، كۆڭۈل تۆرىمىزدە مەھكەم ساقلىساق… — دېۋىدى ، ئۇ كىشى كەينىگە بۇرۇلماي تۇرۇپلا :

— نامىنى تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق ئادەممەن ، تەڭرى بورخان راۋا كۆرسە ، پەيتى كەلگەندە ئاندىن مەلۇم قىلۇرمەن ، — دەپلا كۆزدىن غايىب بولدى .

بۇ ناتونۇش ، سىرلىق كىشىنىڭ ۋەيرانە كەپىدە خۇددى يەردىن ئۇنگەندەك پەيدا بولۇشى سوغداق راھىبلارنى قورقۇنچ ۋە ھاياجان قاينىمىغا ئىتتىرىۋەتتى . مېھمان غايىب بولغان تەرەپكە قاراپ بىر ھازا تىكىلىشكەندىن كېيىن ھەر خىل ئالامەتلەر چاقناپ تۇرغان تۆت جۈپ كۆز بىر - بىرى بىلەن ئۇچراشتى . تۆت كىشىدە تۆت خىل قىياس پەيدا بولدى . بىرى ، ئۇنى تاڭ ئوردىسىنىڭ ئايغاقچىسىمىكىن دەپ تەشۋىشلەندى . يەنە بىرى ، ئۇنى ئۆزلىرىگە خالىسانە قول بەرگەن شەپقەتچىگە ئوخشاتتى . يەنە بىرى ، ئۇنى مانى بورخان ئەۋەتكەن نىجاتلىق ئەلچىسىمىكىن دەپ قالدى . موزاك «جاھان يەتكۈچە مالىماتاڭ بولۇۋاتقان بۇنداق كۈنلەردە يەنىلا

ئېھتىياتنى ھەمراھ قىلغان تۇزۇك ، كىملەر دوست ، كىملەر دۇشمەن بىلىپ بولمايدۇ ، قىلدەك قىيىق كېتىدىغان بولساق جېنىمىزنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئۆزى بىر گەپ » دېگەنلەرنى ئويلاپ قالدى ـ دە ، بىراۋ خەنجەر تەڭلەپ ئېتىلىپ كېلىۋاتقاندەك ، ئەتراپىغا ئالاق ـ جالاق بولۇپ قارىۋالدى . قۇرۇق چۆپتەك چېچىلىپ تۇرغان شالاڭ بۇرۇتنى مەقسەتسىزلا تاراپ ، نېپىز لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ ، نېمىلەرنىدۇر دەپ تېۋىنىۋالدى .

بىراق ، ئۇ كىشىنى كىم دەپ ئويلىسۇن ياكى مۇددىئا ـ مەقسىتىنى قانداق چۈشەنسۇن ، ناتونۇش كىشىنىڭ ئۆزگىچە سېيىماسى خۇددى پۈتۈن سەزگۈسىگە نەقىش قىلىپ ئويۇۋېتىلگەندەك ، موزاكنىڭ كۆز ئالدىدىن بىردەممۇ نېرى كەتمىدى . ئۇنىڭ كېسىپ ـ كېسىپ ئېنىق ئېيتقان سىرلىق گەپلىرى قۇلاق تۈۋىدە جاراڭلاپ تۇردى . بۇ ھال ئۇلارنى قايتا ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلدى . ھەر ئىش ۋە ھەر گەپنى ياخشى تەرەپكە بۇراشتىن كۆرە ، كۆپرەك يامان تەرەپكە تارتىپ مۇلاھىزە قىلىدىغان موزاكمۇ ئۆز ھۆكۈمىنى يېڭىۋاشتىن دەڭسەپ باقتى .

«ئۇ راستىنلا دۇشمەنمىدۇ ؟ ناتايىن ، دۇشمەن بولسا ، خېلىدىن بېرى كۆزىتىپ يۈرگەن يەردە ، يەنە نېمىدەپ بىزگە قول سالمايدۇ . سەرگەردان بولۇپ ئىگە ـ چاقسىز قالغان ئادەمنى كىچىك بالىمۇ بوزەك قىلالايدىغۇ··· »

ئەقىللىق موزاك تەكرار ـ تەكرار پىكىر يۈرگۈزدى . ناتونۇش كىشىنى يامان دەيدىغانغا تېرىقچىلىك ئاساس تاپالمىدى . ئۇيالدى ، يۈزى قىزاردى . ھەمراھلىرىغا قاراپ كەسكىن ئاھاڭدا :

— يادىڭلاردا بولسۇن ، پۈرسەت كەلگەن ھامان ئۇ دېگەن يەردە ھازىر بولىمىز ، — دېۋىدى ، بىرەيلەن سەل دەرگۈماندا سورىدى :

— ناتونۇش كىشى چىللىغان ھېلىقى يەردە دەمدىلا ئۇستاز ؟ ئۇنداق قىلساق «ئۆلگۈسى كەلگەن چاشقان مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلەپتۇ » دېگەندەك ئەخمىقانە بىر ئىش بولارمىكىن ؟

— ئويلاپ قويدۇم ، تەڭرى بورخانغا تېۋىنىپ ، غوز سارىيىغا

مەن بالدۇر كىرىمەن ، بىرەر پالاكەت يۈز بەرمىسە ، سىلەرگە بەلگە بېرىمەندە ، سىلەرمۇ كىرىسىلەر ، ئەگەر چۆگۈن قاينىغۇچىلىك پۈرسەتتە قايتىپ چىقمىسام ، مەن بىلەن كارىڭلار بولمىسۇن ، ئۆز جېنىڭلارنى ئۆزۈڭلار قوغداڭلار...

شەھەر چېتىدىكى يالغۇز كەپىدىن يىلانباغرى چىغىر يول بىلەن شەھەرگە كىرىش ، خىلۋەت كوچىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى غوز سارىيىنى تېپىش ئۇلار ئۈچۈن ئانچە تەسكە توختىمىدى . ئاستاننى خالتا كوچىلىرىغچە بىلىپ كەتكەن بۇ سوغداقلار ساراي ئالدىغا كېلىشىگىلا ھېلىقى كىشىنى يەنە ئۈچراتتى . ئۇ كىشى ئىللىق چىراي بىلەن سالام قايتۇردى - دە ، ئالدىدا مېڭىپ ، ئۇلارنى سارايىنىڭ ئەڭ ئىچكىرىدىكى مەخسۇس خانىغا باشلاپ كىردى .

بۇ خاس خانىدە نەقىشلەنگەن ئۆي جابدۇقلىرى ، لوڭقا - بېزەك ۋە كۆرپە - چۈشەكلەردىن ئۆزگە ئىنىس - جىن يوق ئىدى . خېلى كۈنلەردىن بېرى پۈتۈن يېتىپ ، پۈتۈن قوپۇپ ، تاپسا نان يەپ ، تاپالمىسا ھاۋا يەپ يۈرگەن بۇ سوغداقلار بۇلۇتتەك يۇمشاق كۆرپىلەردە ئولتۇرۇپ ، مول نازۇنېمەتلەردىن ھۇزۇر ئالدى . قورساقلىرى تويۇپ ، بوغۇزىدىن تۇنجى كېكىرىك ئېتىلىپ چىققۇچە ، ساھىبخانا كىم ، بۇ كىمنىڭ داستىخىنى دېگەنلەرنى سوراپمۇ قويمىدى . پەقەت ھاممامدىن چىققاندەك تەر بېسىپ ، مەيدىسى بىر لوقما ئاشنىمۇ سىغدۇرالماي قالغاندىلا ئاندىن غىزادىن باش كۆتۈرۈپ ، تۆت تامدىكى تاۋار - دۇردۇن پەردىلەرگە ، نەپىس جاۋاھىرات ساندۇقلىرىغا ئەيمىنىپكىنە قاراپ چىقتى ۋە ئۆزلىرىنىڭ قانداقتۇر بىر چوڭ مەنسەپدار ياكى كاتتا زەردارنىڭ ھۇزۇرىدا تۇرۇۋاتقىنىغا كۆز يەتكۈزدى . پارقىراپ تۇرغان يالىڭاچ قىلىچلىرىنى مۇرىسىگە تاشلاپ ، ئىشىك ئالدىدىن ئۇياق - بۇياق ئۆتۈپ يۈرگەن قورۇقچىلارنى كۆرگەندە بولسا ئۇلارنى يەنە ۋەھىمە باستى .

«تۇزاققا دەسسىدۇقمۇ نېمە ؟» دېگەن ئويغا كەلگەن گۇمانخور موزاك غىزادىن قول ئۈزۈپ ، بىر خىللا كۈلۈمسىرەپ ئولتۇرغان

ناتونۇش كىشىگە قورقۇپقىنە قارىۋالدى . موزاكىنىڭ تەشۋىشلىك قارىشىنى چۈشەنگەن ناتونۇش كىشى :

— ئارتۇقچە ۋەھىمە يېمىگەيلا ، بۇ ئاستانىدىكى ئەڭ ئىشەنچلىك ، ئەڭ بىخەتەر جاي ، بۇ يەرگە بىر تەڭرىدىن ئۆزگە ، پەقەت تەڭرىدىن بولمىش تەڭرىزادىلا ئىگىدارچىلىق قىلالايدۇ ، نە شاھ ۋە شاھىنشاھنىڭ پەرمانلىرى ئۆتمەيدۇ .

ناتونۇش كىشىنىڭ ئاۋازى بېسىقمايلا خانىگە قىزغۇچ سېرىق تۇن يېپىنچاقلىۋالغان ، ئىچ كەمزۇلىنى ھېقىق كۆزلۈك كەڭ كەمەردە باغلىغان ، بېشىغا سۆسۈن رەڭلىك غۇز تەلپىكى كىيگەن ، ئوتتۇرا بوي ، توغرىلىق كەلگەن بىر كىشى يان ئىشىكتىن كىرىپ كەلدى . ناتونۇش كىشى ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە تۇرغان يېرىدىلا قول باغلىدى . تۆت سوغداقمۇ بىئىختىيار ئاياغقا تۇرۇشتى . كىرگەن كىشى ئۇدۇل بېرىپ ، خانە تۆرىدىكى خاس جايدىن ئورۇن ئالدى ۋە بەزگەكتەك تىترەپ تۇرغان سوغداقلارغا :

— ئولتۇرۇڭلار ، ئۆزۈڭلارنى ئەركىن تۇتۇڭلار ، — دېدى ، قولىنى يېنىك سىلكىپ .

كىرگەن كىشى پەشلىرىنى قايرىۋېتىپ ، بەدەشقان قۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، ھېلىغىچە نوغۇچ يۇتۇۋالغاندەك ئۆرە تۇرۇۋاتقان سوغداقلارنى «گېپىمنى ئۇقالماي قالدىمكىن» دەپ ئويلىدىمۇ ، ناتونۇش كىشىگە قاراپ يەنە ئېيتتى :

— ئۇستازلارغا ئۇقتۇرۇڭ ، ئۇلار ئولتۇرسۇن ، ھۇزۇرۇمدا بولغان ھەرقانداق كىشى ئۆزىنى ئەركىن ھېس قىلىشى كېرەك .

سوغداقلار بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان بۇ كىشىنىڭ سۆزلىرىنى ئاباياللا چۈشەنگەندى . بىراق ، كىشىنى ئەيمەندۇرىدىغان بۇ سۆلەتلىك ئادەمنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇشقا تېخىچە جۈرئەت قىلالمايۋاتاتتى .

— ئولتۇرۇڭلار ، ئۆرە تۇرۇۋەرسەڭلار كۆزىمىزگە سىغمايدىكەنسىلەر ، — دېدى ناتونۇش كىشى .

سوغداقلار ئولتۇردى ، تىزلىرىدىن ماغدۇر قاچقاچ ، پاچىقىغا

توقماق تەگكەندەكلا تېز ئولتۇردى ، ئولتۇرۇپ بولۇپ ، ناتونۇش كىشى بىلەن نېمىلەر توغرىسىدىدۇر سۆزلىشۋاتقاندا سۆلەتلىك كىشىنىڭ چىرايىغا ئوغرىلىقچە سەپسالدى .

ئۇ كىشى ئېشىپ كەتسە 30 ياش چامىسىدا بولۇپ ، پېشانىسى كەڭ ، سەل تومپايغان ئىككى مەڭزى گىل سۇرتكەندەك قىزىل ئىدى . كۆتمەك ، مويلۇق قاشلىرى ئاستىدىكى بىر جۈپ كۆزى بۇركۇتنىڭكىدەك ئويناپ تۇراتتى . كۆزلىرىنىڭ ئارىسى خېلىلا يىراق ئىدى . سۆزلىگەندە تورلۇق سۆزلەيتتى . تاۋۇشمۇ دانە - دانە ئىدى . بۇنىڭدىن ئۇنىڭ چۈس مىجەز ، بىر سۇزلۇك ، كەسكىن ئادەم ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى .

— سىلەر سوغداقلار بەك چېچەن ئادەملەر سىلەر ، بىرنى ئىككى ، ئىككىنى تۆت قىلىشنى بىلىسىلەر ، — دېدى ، ئۇ كىشى ئوچۇق چىراي بىلەن سوغداقلارنى ماختاپ .

— يوقسۇ... يوقسۇ... — دېدى بۇ سۆلەتلىك كىشىدىن بۇ تەرىقە ماختاشنى ئاڭلاپ پۇت قولىغا جان كىرگەن موزاك .

ئۇ كىشىنىڭ سۆزمەنلىكى ، ناتونۇش ئادەمنىڭ پايلاپ تۇرۇپ گەپ قىستۇرۇشى سۆھبەت كەيپىياتىنى بىردىنلا جانلاندۇرۇۋەتتى . ناتونۇش كىشى پادىشاھتىن تارتىپ ئوردا ئەھلىگىچە بولغان بۇددا مۇخلىسلىرىنىڭ ئۇلارنى قانداق قىسمەتلەرگە دۇچار قىلغانلىقى توغرىسىدا گەپ تەشكەندە ، ئۇ كىشى جىمجىت ئولتۇرۇپ قۇلاق سالدى . گەپ سوغداقلارنىڭ دىنى ئۇستىگە كۆچكەندە ، ئۇ ئاتايىن گەپ كوچىلاپ ، بۇ دىنىنىڭ تەرىقىتىنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغچە سۇرۇشتۇردى . تۇن ھەسسىگە يېقىن سوغداقلارغا قاراپ :

— تەيىار بولۇڭلار ، سىلەرنى ئۆز ئوردامغا بىللە ئېلىپ كەتمەكچىمەن ، — دېدى . بۇيرۇققىمۇ ، پەرمانغىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ سۆز سوغداقلارنى ئەرشكە چىقارغاندەك خۇشال قىلىۋەتتى .

بۇ كىشى ئۇيغۇر قاغانى بۆكۈ قاغان بولۇپ ، بۇ ۋەقەلەر ئۇنىڭ سۆلالىنىڭ دەۋرىدە بىلەن ئاسىي شى چاۋىينى جازالاش ئۈچۈن

جەنۇبقا قاراپ لەشكەر تارتقان ۋە ئۇرۇشتىن كېيىن سۇلالىدە تۇرۇۋاتقان چاغلىرىدا يۇز بەرگەنىدى .

ناتونۇش كىشى تاڭ دەيزۇڭنىڭ چوڭ سەردارى ، ئۇچ ئايماقنىڭ ھېراۋۇلى بۆكۈ قەيىن ئىدى ، ئۇنىڭ تېگى باشتا تۇرالارغا ، كېيىن ئۇيغۇرلارغا تەۋە بولغان بۆكۈ قەبىلىسىگە بېرىپ تاقىلاتتى . ئىككى قىزى تاڭ سۇزۇڭنىڭ رايى بىلەن بۆكۈ قاغانغا ياتلىق قىلىنغىنى ئۈچۈن ، قاغان قېينىناتسى بولۇپمۇ ھېسابلىناتتى .

شۇنداق قىلىپ ، قېينىناتسى بۆكۈ قەيىن غەرەزلىك توغرىلىغان بۇ سۆھبەتتىن كېيىن بۆكۈ قاغان موزاك باشلىق تۆت راھىبقا ۋە ئۇلارنىڭ دىنىغا قىزىقىپ قالغان سەۋەبلىك ، ئۇلارنى ئەتىۋارلاپ قارا بالغاسۇنغىچە بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى .

9 . تۇنباغانىڭ گۈمانلىرى

تۇنباغانىڭ تۇرالغۇسى قاغانغا ۋە قاغان جەمەتىگە مولجالانغان ئوردا شەھىرىنىڭ چوڭ قاپقىسىغا يېقىنلا بىر يەرگە جايلاشقانىدى . تۇرالغۇنىڭ كەينى تېمى سېپىلغا تاقىلاتتى ، دەرۋازىسى كۈن چىقىشقا قارايتتى . تۇنباغادىن باشقا بۇيرۇق - ۋەزىرلەر ، سانغۇن - تارخانلار ئوردا شەھىرىنىڭ تېشىدا ، يەنى ئىچكى شەھەردە تۇراتتى . بۇ كىشىلەر ، مەلۇم دەستەك ياكى قاغان ئىجازىتىنىڭ كۈچى بىلەنلا ئوردا شەھىرىگە كىرىپ - چىقالايتتى .

ئېگىز سېپىل ، قاتمۇقات قورۇقچىلار بىلەن قورشالغان ئوردا شەھىرىدە ياشاش تۇنباغاغا ئانچە خوپ كەلمەيتتى . «ئالتۇن قەپەس» كە سولانغىنىنى قاغان تۇغقانچىلىقنىڭ يۈزىنى قىلىپ شۇنداق قىلىۋاتىدۇ ، دېگەندىن كۆرە ئۆزىنى كۆزدىن يىراق قىلماسلىق ئۈچۈنلا شۇنداق قىلىۋاتىدۇ دەپ قارايتتى .

ئەمما ، ئۇ ھېس قىلسۇن - قىلمىسۇن ، قاغان قەسرىگە يېقىن

تۇرۇشىنىڭ يەنە ئۆزىگە تۇشلۇق ئوبدان تەرىپىمۇ بولاتتى . قاغان بىلەن ، قاتۇن ۋە قاغان جەمەتىنىڭ ھەرقاندىقى بىلەن بىمالال بېرىش - كېلىش قىلالايتتى . قاغان ئۇنى قانداق كۆزەتسە ، ئۇمۇ قاغانىنى شۇنداق كۆزىتەلەيتتى . قاغان ھۇزۇرىدىكى ئىنتايىن نازۇك ئۆزگىرىشلەرنى ، قاپقىدىن كىرىپ - چىققانلارنى ئۇ ئادەتتە بەش قولدەك ئېنىق كۆرەلەيتتى .

ئۇ بۇگۈن ئەتىگەن قۇياشقا تەزىم قىلمۇبتىپ ، ئەنە شۇنداق نازۇك ئۆزگىرىشلەرنىڭ بىرىگە مۇنداقچىلا كۆز سېلىپ قالدى . ئاۋۇال ئىككى نەپەر پەرمانبەگ قاغان قەسىرى قاپقىسىدىن ئات ئويىنىتىپ چىقىپ كەلدى - دە ، ئوردا شەھىرىنىڭ ئەمدىلەتىن ئېچىلغان قاپقىسىدىن چىقىپ كەتتى . بىرەر يېگىلىنىڭ يۈز بېرىشىنى كۈتۈپ تۇرغان تۇنباغا ، كۆپ ئۆتمەي پەرمانبەگنىڭ ھېلىقى بەتبەشىرە سوغداقلارنى باشلاپ قاغان ھۇزۇرىغا كىرىپ كەتكىنىنى ئېنىق كۆردى . ئادەتتىكى ئادەملەر ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمەيدىغان بۇ كىچىك ئىش تۇنباغاغا خېلى چوڭقۇر تەسىر قىلدى .

تۇنباغا بۆكۈ قاغاندىن خېلىلا چوڭ بولغىنى ئۈچۈن ئۇنى ئۆز ئوغلىدەك ياخشى كۆرەتتى ، ھەم تاغىسى ، ھەم ۋەزىرى بولۇپ ، ئۇنىڭ سەلتەنەت مۇراسىمىغمۇ ئۆزى باش بولغانىدى . بۆكۈ قاغان قاغان بولغاندىن كېيىنمۇ ئۇ تارخان مەرتىۋىسىدىكى ئەمىرلەشكەر نامى بىلەن ئېغىر يۈكنى زىممىسىگە ئېلىپ ، يىراق قارلۇقلارغا ، تۇركەشلەرگە ، تۇبۇتلەرگە قارشى لەشكەر تارتتى ، نەچچە يىللىق قان - تەرى بىلەن ئۇنىڭ كونا تامدەك لىڭشىپ قالغان تەختىنى مۇستەھكەملەپ تۇردى .

تۇنباغانىڭ يادىدا ، ئۆتكەن يىلى ، تاڭ ئوردىسىغا مۇشت كۆتۈرگەن تۈزكور شى چاۋيى ماتەم پەيتلىرىنى پۇرسەت دەپ بىلىپ توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلىماقچى بولدى ۋە قاغانلىققا يامان مەقسەتتە مەخپىي ئەلچى ئەۋەتتى . دۇنياپەرەس بۆكۈ قاغان شى چاۋيىنىڭ دامىغا چۇشۇپ ، نىيىتىنى بۇزدى ، نەسىھەتكە قۇلاق سالماي ، ئوردا تامان لەشكەر تارتتى . ئۇچ تەسلىم شەھىرىگە يېقىن يەردە ، ئوردا

ئەلچىسى لیۇ چىڭتەنگە ئۇچراپ قالغاندا ئۇ ھەددىدىن ئېشىپ : «ئاڭلىشىمچە تاڭ ئوردىسى ئىگىسىز قاپتۇ ، ئىگىسىز ئەلنىڭ قانداقمۇ ئەلچىسى بولسۇن» دەيدىغان يەرگە يەتتى . ئۇرۇش ۋە ئاسايىشلىق قاش بىلەن كىرىپكىنىڭ ئارىسىدا قالدى . بۇ جىددىي پەيتتە ئەلچى لیۇ چىڭتەن قاغان بىلەن ئايرىم ئۇچراشتى ۋە شى چاۋيىنىڭ غەرىزىنى قويماي پاش قىلىپ ، كونا ئەھدۇپەيمانلارنى يادىغا سالدى . بۆكۆ قاغانىنى مەرھۇم ئاتىسىنىڭ ئىزىدىن مېڭىپ ، شى چاۋيغا قارشى لەشكەر تارتىشقا كۆندۈردى . ئۇنى يار لېۋىدىن قايتۇرۇپلا قالماي ، ئۇتۇغات ۋە نام - شۆھرەتكە ، ھەددى - ھېسابسىز مال - دۇنياغا ئىگە قىلدى .

ئەمما ، بۆكۆ قاغانىنىڭ ئاستانىدە بولغان كۈنلەردە تاڭ قوۋمىگە غۇم ساقلاپ يۇرگەن يات سوغداقلار بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇپ كېتىشى سەزگۈر تۇنباغانى ئۇمىدسىزلەندۈردى . ئۇلارنى ئالىقىنىدا كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ ، شاد - تېكىنلەردەك ئەتىۋارىنى قىلىپ ئوردۇبالىقا باشلاپ كېلىشى ، ئۇنىڭ خەۋپسىرىشىگە سەۋەب بولدى .

تۇنباغا سوغداقلارنى ئوبدان بىلەتتى . ھىيلىگەرراق سوغداقلارنىڭ يوشۇرۇن قىلمىشلىرىغا ، قاغانلىقنىڭ سودىسىغا قول تىقىپ ، غايەت زور پايدا ئېلىشلىرىغا ئۇزۇندىن بېرى زەن قويۇپ ، نارازى بولۇپ يۈرەتتى . بەزىلىرى شۇملۇق قىلىپ ، تۇشمۇتۇشتا قاتراپ يۈرۈپ ، قوشنا ئەللەر بىلەن ئارىنى بۇزاتتى ، بەزىدە قان تۆكۈلۈشلەرنىمۇ پەيدا قىلاتتى ، ئارقىدىنلا ئارىنى ئەپلەشتۇرۇش باھانىسى بىلەن قاغانلاردىن دەستەك ئالاتتى . شۇنداق قىلىپ ، قاغانلارنىڭ تەدبىرلىك ئەلچىسىگە ، يېقىن مۇشاۋىرىگە ئايلىنىپ ، قورسىقىغا كىرىۋالاتتى - دە ، يابغۇ - تېكىنلەردىن قېلىشمىغۇدەك مەرتىۋىگە ئىگە بولۇۋالاتتى . سوغداقلارسىز كېچەش ئۆتىمەيتتى ، سوغداقلارسىز كارۋان ماڭمايتتى ، سوغداقلارسىز ئەھدە تۈزۈلمەيتتى .

ئۇنىڭ پەمچە ، قاغان قېينىتىسى بۆكۆ قەينىمۇ بىر قولدا

ئوت ، بىر قولىدا تۇتۇرۇق كۆتۈرۈپ يۈرۈيدىغان ئالانىيەت ئادەملەردىن ئىدى ، ھېيلە ـ نەيرەڭ ھۇنىرىدە سوغداقلاردىن قېلىشمايتتى ، ئوردا بىلەن ئۇيغۇرلار ئارىسىدىكى ئالاھىدە مۇناسىۋەتتىن پايدىلىنىپ ، ئۇنى بۇنىڭغا چاقاتتى ، بۇنى ئۇنىڭغا يامان كۆرسىتەتتى . ئۇ ئۇيغۇرلارنىڭ تىزگىنىنى ئۆز قولىدا تۇتقان قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقىپ ، تاڭ ئوردىسىدىن تېخىمۇ چوڭ مەنسەپلەرنى تەلەپ قىلاتتى . مىش ـ مىش گەپلەردىن قارىغاندا ، بۆكۆ قاغان يابغۇ تېكىنگە قەست قىلغاندا ، بۆكۈ قەيىنىنىڭ قوللىرىمۇ قانغا بويالغاندەك قىلاتتى .

بۇ دورەم ، بۆكۈ قەيىنىنىڭ قاغان بىلەن سوغداقلار ئارىسىدا تاسادىپەن پەيدا بولۇشىمۇ شەكسىزكى ، بىر شۇملۇقتىن دېرەك بېرەتتى . بۆكۈ قەيىن قانچە ئېھتىيات قىلسىمۇ ، ئۇنىڭ شۇبھىلىك يۈرۈش ـ تۇرۇشلىرى ، سىرلىق ھەرىكەتلىرى تۇنباغانىڭ نەزەرىدىن قېچىپ قۇتۇلالمىغانىدى...

ئەمىرلەشكەر ئىبادەتنى تۈگىتىپلا ئۆيگە كىردى . ئۇ پەگاغا كېلىپلا ، تۇيۇقسىز بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك توختىۋالدى ـ دە ، ئاتاق دادىسىنىڭ قولىغا سۇ بېرىشنىڭ تەرەددۇتىدە بولۇۋاتقان قۇتلۇقتىن سورىدى :

— جاۋاب بەر ، قۇتلۇق ، ئوردا شەھىرىنىڭ قاپقىسىدىن كىرىپ ـ چىقىشنى ئۆگىنىۋالدىڭمۇ ؟

ئاتاق دادىسىنىڭ ئۆزىگە بىرەر خىزمەت تاپشۇرىدىغانلىقىنى پەملىگەن قۇتلۇق چاقچاقلىق بىلەن :

— ئۆگىنىۋالدىم ، ۋەزىر دادامنىڭ زەر دەستىكىنى قوۋۇقچى بەگكە كۆرسىتىمەن ـ دە ، ئىجازەتكە ئېرىشىمەن ، — دېدى ۋە قولىدىكى چۆگۈننى كەدىرەگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، جەڭگە ھازىرلانغان چەۋەندازدەك تىك تۇردى . تۇنباغا ئۇنىڭ مۇرىسىگە يېنىك شاپىلاقلاپ قويدى . بۇ ئۇنىڭ كىمنىڭدۇر ئىشىدىن ياكى جاۋابىدىن قانائەت ھاسىل قىلغاندا مەمنۇنىيەت بىلدۈرىدىغان ھەرىكىتى ئىدى . ئۇ قۇتلۇقتىن يەنە :

— قارا باخشىنىڭ تۇرالغۇسى يادىڭدىدۇر ، — دەپ سورىدىيۇ ، ئۇنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا ، — بارغىن قۇتلۇق ، باخشى جانابلىرىغا ئېيتقىن ، ئۇ ئالدىمغا بىر كېلىپ كەتسۇن ، — دېدى جىددىي ئاھاڭدا .

قۇتلۇق زەر دەستەكنى قوش قوللاپ تۇتۇپ ، ئىشكتىن يۈگۈرۈپ دېگۈدەك چىقىپ كەتتى .

قۇتلۇق ئادەم سانى كۆپ بولمىغان بۇ ئۆيگە كېلىپ ئۆز ئۆيىدە تۇرغاندەكلا كۆنۈپ كەتتى ، ئىللىقلىقى كىگىز بىلەن قاپلانغان تار ئۆيگە يەتمىسىمۇ ، بۇ ئۆينىڭ ھەشەمىتىدىن ئاز - تولا قورۇنۇپ تۇرسىمۇ ئۇنىڭغا نېمە ئامال ؟ بۇ سەرگەردانىدەك ئاھ ئۇرۇپ ، تاغ - دالىدا قاڭقىپ يۈرگەندىن كۆپ ياخشى - دە !

ئۇ تۇنباغاغا بالا بولغان شۇ كۈنىلا ئۇنى «دادا» دەپ ئاتىدى . «تىلى تاتلىق موزاي ئىككى ئاننىڭ ئېمىپتۇ» دېگەندەك ، تاتلىق تىلى تۇنباغانىڭ ئاتىلىق مېھرىنى غىدىقلىۋەتتى بولغاي ، ئۇ قۇتلۇقنى «ئوغلۇم» دەپ ئەركىلەتمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن مۇلايىملىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ ، ئۇنىڭ بېشىنى ئاتىلارچە سىلاپ قويدى .

ھېلىقى كۈنى كەچقۇرۇن ، تۇنباغا قۇتلۇقنىڭ قولىدىن يېتىلىگەن پېتى ئۆيگە باشلاپ كىرىۋىدى ، توقال بىلەن ئويناپ يۈرگەن تاراسنىڭمۇ ، يوغان كۆزلۈك ، قارا قۇمچاق كەدىرەنىڭمۇ كۆزلىرى چەكچىيىپ ، چاڭقىدىن چىقىپ كېتەي دەپلا قالدى . ئۇلار كۆرمىگىنىگە بىرەر يىلچە بولغان ، چىرايى كۆڭۈل ئەينىكىدىن ئۆچۈپ كېتەيلا دەپ قالغان دادىسىغا ئەمەس ، بەلكى دادىسىنىڭ يېنىدا مۆكمۈكىلەڭ ئويناۋاتقان بالىدەك يېتىرقاپ تۇرغان نامەلۇم بىر ئوغۇلغا تىكىلىشتى . تۇنباغا تاراس بىلەن كەدىرەنى «ئوبدان ئوغلۇم» ، «ئوبدان قىزىم» دەپ ئەركىلەتكەندىن كېيىن ، قۇتلۇقنى ئىما قىلىپ تۇرۇپ :

— قاراڭلار ، بۇ يىگىتنىڭ ئېتى قۇتلۇق ، ئۇنى سىلەرگە ئاكا بولسۇن دەپ ئېلىپ كەلدىم ، ياقتۇرامسىلەر ، — دەپ سورىدى .

تاراس «ئاكا» ، «ئىنى» دېگەنلەرنىڭ نېمىلىكىنى تازا ئوبدان ئاڭقىرىپ كەتمەيتتى . «ياقتۇرۇش» ، «ياقتۇرماسلىق» دېگەنلەرنى ئويلاپمۇ ئولگۇرمىگەنىدى .

بىراق ، ئۇ بىرده دادىسغا ، بىرده قۇتلۇققا قاراپ چىققاندىن كېيىن ، دادىسىنىڭ ئوچلۇق بوۋكى ، كېلە تېرىسىدەك قاسىراقلىق چاپىنى ، ئۆسۈپ كەتكەن ساقال - بۇرۇتى دىتىغا ياقمىدىمۇ ، تۇنباغاغا ئەمەس ، بەلكى قۇتلۇققا قاراپ پىسكۈكىده كۈلۈپ قويدى . قۇتلۇق يېتىرقاشنى قايرىپ قويۇپ ئېسىنى يىغدى ، تاراسقا يېقىن كېلىپ كۆزلىرىگە سەپسالدى . تاراسنىڭ كۆزى ۋەزىرئەزەمنىڭ ، ياق ، ئاتاق دادىسىنىڭ كۆزلىرىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى ، توختىماي پىلدىرلاپ تۇرىدىغان كۆز قارىچۇقىدا ئاتىغمۇ ، بالىغمۇ ئورتاق بولغان بىر خىل كۆك شولا ئەكس ئېتەتتى . كۆك شولا تالاسى ئىچىده ھېچكىمگە ئايان بولمىغان نامەلۇم قىسمەت يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى .

ئەمىرلەشكەر تاراسنىڭ ئېتىلىپ كېلىپ ئەركىلىمىگىنىگە خاپا بولمىدى ، ئەكسىچە ، قۇتلۇقنى ئېتىراپ قىلغىنىغا ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنۈپ كەتتى .

شۇغىنىسى ، كىچىككىنە كەدىرە ئاكىسىنىڭ ئالدىراقسانلىق قىلىپ قويغىنىغا نارازى بولغاندەك ، تاراسقا قاراپ ھومىيىۋالدى ، ئۇنىڭ نادانلىقىنى تۇزەتمەكچى بولدىمۇ ، يا ئاكىسىغا كۆرسىتىپ قويماقچى بولدىمۇ ، دادىسغا يېپىشىپ ، قوڭغۇراقتەك زىل ئاۋازى بىلەن «دادا» دەپ چاقىرىپ ، يۈزىنى يۈزىگە سۈركەپ ئەركىلىدى .

تۇنباغا كەدىرەگە «قىزىم» دەپ خىتاب قىلغان ۋە قۇچقىغا ئېلىپ ، تاشتەك قاتتىق چاپان ئۇستىدىن باغرىغا باسقان بولسىمۇ ، كەدىرەنىڭ ئۆز قىزى ئەمەسلىكى كەدىرەگىمۇ ، توقال - مۇلازىملارغىمۇ ئايانىدى . ئۇ بايانچۇر قاغان ۋاپاتىدىن ئىككى يىل بۇرۇن ئالتۇنتاغ ئەتراپىدىكى قارلۇقلارغا جازا يۈرۈشى قىلغاندا ، ئۇنى ئىگىسىز قالغان بىر چېدىردىن تېپىۋالغان ، يېتىم قىزغا ئىچ

ئاغرىتقان تۇنباغا ئۇزۇن يولنى بىللە بېسىپ ئۇنى بۇ شەھەرگە ئېلىپ كەلگەن ۋە ئايالىنىڭ تەربىيىسىگە تاپشۇرغاندى ، ئايالى قازا قىلىغاندىن كېيىن ، ئۇنى ئايال مۇلازىملار ، توقاللار بېقىپ كېلىۋاتاتتى . بىراق ، ئۇ قىلىقى تاتلىق كەدىرەنى ئۆز پۇشتىدىن تامىغاندەك ياخشى كۆرەتتى ، كۆڭلىدىكى ئوزنىمۇ تاراس بىلەن باراۋەر ئىدى...

تۇنباغا ئۇلۇغ ئېچىلغان ئىشككە قاراپ تىت - تىت بولۇپ تۇرۇۋىدى ، شامان ساپايىسىنىڭ شىلدىرلىشى ئاڭلاندى . ئارقىدىنلا قۇتلۇق بىلەن قارا باخشى سوڭدىشىپلا كىرىپ كەلدى .

قارا باخشى تۇۋرۇكتەك ئېگىز ، قورايدەك ئورۇق ئادەم ئىدى ، قوڭۇر چېچى كۇزەك يۇڭدەك پاخپىيىپ تۇراتتى ، پېشانىسىگە بەند قىلىنغان يۇمىلاق ئەينەك ئۆي تۇڭلۇكىدىن چۈشۇۋاتقان ئاجىز يورۇقتا نامەلۇم يىرتقۇچنىڭ كۆزىدەك پارقىرايتتى ، چورۇق كۆرمىگەن پاچاقلىرىمۇ ، جەندىسىدىن چىقىپ تۇرغان ئۇزۇن بىلەكلىرىمۇ كۆسەيدەك قارا ئىدى ، ئىلاھ قونچاق ئۆلگىن بىلەن ئۇپراپ كەتكەن كونا ساپايە ئۇنىڭ قوللىرىدا خۇددى تىرىك مەخلۇقتەك سەكرەيتتى ، بەلۋېغىغا ئېسىۋالغان باخشى دېپى ، يادا تېشى ، تەڭرىنىڭ يەتتە ئوغۇل ، يەتتە قىزىغا تەقلىد قىلىنغان ئۇششاق قونچاقلار توختىماي پىلدىرلايتتى .

قارا باخشى كىرپىكسىز كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ چېكەتكەندەك بىر سەكرەپلا سۇپىغا چىقىۋالدى ، ھېلىلا لاي كەچكەندەك بېزەپ ئايىغلىرى بىلەن يېڭى شىرداق ئۇستىگە رىتىملىق تېپىشكە باشلىدى ، قاپاققا كىرىۋالغان ھەرىدەك گۇڭۇلداپ ، بولۇشىغا داپ چېلىپ ، ئۆي ئىچىنى توققۇز مەرتەم ئايلىنىپ چىقتى ، بىر ئىزدا تۇرۇپ توقۇز قېتىم پىرقىرىۋالغاندىن كېيىن ، غۇلاچلىرىنى كېرىپ ، ئاسمانغا قاراپ ئىلتىجا قىلدى :

— ئى كۆك ئىگىسى ئۆلگىن تەڭرىم ، تەڭرىلەرنىڭ تەڭرىسىسەن ، ئۇلۇغلارنىڭ ئۇلۇغىسەن ، قوبۇل قىلغىن ، باخشى قۇلۇڭ ساڭا سىغىنىدۇ ، ساڭا ئىلتىجا قىلىدۇ . ئى تەڭرىم ، قېنى ،

يەتتە قات دەرۋازاڭنىڭ قانىتىنى ئاچ ، تىلەكلىرىم دەرگاھىڭغا چىقىپ دىدارىڭغا قېنىپ چۈشسۇن . ھەممىتىڭ بىلەن كۆچلىنىپ ، تاغۇتاشلارنى دەس كۆتۈرۈپ ، شەيتان ـ شايتانۇنلارنىڭ بېشىغا ئۇراي ، ئۇ مۇرتەتلەر بۇ دۇنيادىن يىراق تۇرسۇن ، بەندىلىرىڭنىڭ ھالال رىزقىدىن ئىپلاس قوللىرىنى يىراق تارتسۇن...

قارا باخشى مۇناجات ئوقۇۋېتىپ ، تام ئۆرۈلگەندەك ، «گۈپ» قىلىپلا كەينىچە يىقىلدى ـ دە ، كەڭ سۇپىدا سۇنايلىنىپ يېتىۋالدى . لەۋلىرى قېتىق ئىچكەندەك ئاقاردى ، جاۋغىيىدىن بۇزغۇن ئۆرلىدى . پۇت ـ قولىنى جان تالىشىۋاتقاندەك تېز ـ تېز مىدىرلاتقاندىن كېيىن ، بىر ھازاغىچە ئۇنچىقمىدى . «ھوي ، ئۆلۈپ قالدىمۇ نېمە بۇ قېرى» دەپ ئويلىدى تاراس بىلەن كەدىرە قورققىنىدىن تامغا قەغەزدەك چاپلىشىپ تۇرۇپ .

تەلەتىدىن بەجايىكى گۆرىدىن قوپقان ئەرۋاھقا ئوخشايدىغان ، تۇرغان تۇرقى بىر دۆۋە لاتىدىن پەرق قىلمايدىغان بۇ ئادەمنى قۇتلۇققىنىڭ كۆرەرگە كۆزى يوق ئىدى . ئۇ ئاجىزلارغا يان باسىدىغان ، ئاجىزلارنىڭ دەردىگە يېتىدىغان ھېلىقى مېھرىبان موزاكتىن ئاسمان ـ زېمىن پەرق قىلاتتى .

ئىككى كۈن مۇقەددەم تۇنباغا تارخان قارا باخشىنىڭ تۇرالغۇسىدا ئۆتكۈزۈلگەن قۇربانلىق ئىبادىتىگە قۇتلۇقنى بىللە ئېلىپ بارغانىدى . قۇتلۇق ئىلاھ ئۆلگىنىنىڭ نامىغا نەزىر بېرىلىدىغان بۇ ئىبادەتتە قارا باخشىدەك كىيىنىۋالغان خېلى كۆپ ئادەملەرنى كۆردى . ئۇلار قوللىرىغا ئوتقاش ئېلىۋېلىپ ، گۈرۈلدەپ يېنىۋاتقان گۈلخانىنى چۆرىدەپ ، قاينامدەك پىرقىراشتى ، ئالىتاغىل چۇقان سېلىپ تىلاۋەتخانىنى تەۋرىتىۋەتتى . بىر چاغلاردا قارا باخشى خۇددى مانا مۇشۇنداق ھوشىدىن كەتكەن ۋە جان كىرگەن مۇردىدەكلا چاچراپ تۇرۇپ ، موزاك ۋە موزاكنىڭ مۇرتلىرىغا تەقلىد قىلىنغان ئاق يەكتەكلىك ، قارا تەلپەكلىك تۆت قونچاقنى جادۇ قىلىپ غەزەپ بىلەن ئوتقا تاشلىغانىدى ، ئۇنىڭ قارا كۆڭۈل قارا باخشىغا بولغان

تۇنجى تەسىراتىمۇ ئەنە ئاشۇ يەردە پەيدا بولغان ، ئۆچمەنلىكىمۇ ئەنە ئاشۇ يەردە بىخلانغانىدى .

قارا باخشى يىقىلغان يېرىدە بىردەم جىم ياتقاندىن كېيىن ، يەنە كونا ئادىتىنى تەكرارلىدى ، تېزلا ئۆرە بولۇپ ، تۇنباغانىڭ ئالدىغا كەلدى ، ئۆلۈپ بولۇپ قايتا تىرىلگەندەك ، ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك تىكىلگەنچە تۇرىۋەردى . قارا باخشىنىڭ بۇ قارىشىنى «نېمە خىزمەت» دەۋاتىدۇ دەپ چۈشىنىۋالغان تۇنباغا باخشىغا دېدى :

— پال كېرەك ، پال...

قارا باخشى باش لىڭشىتتى ، ئېڭىكىنى سەل كۆتۈرۈپ ، مەنسىتمىگەن قىياپەتتە :

— كىمگە پال ئاچاي تەقسىر ، قاغانغىمۇ ، يە يەنە... — دەپ سورىۋىدى ، تۇنباغا تارخان تىكەنگە دەسسىۋالغاندەك چۆچۈپ كەتتى ۋە ئالىقىنىنى سوزۇپ تۇرۇپ :

— يوقسۇ ، يوقسۇ... تەڭرىزادىنىڭ نىيىتى ـ ئىقبالى تەڭرىدىن كەلگەن ، تەڭرىزادىگە پال ئاچقىلى ھەددىمىز ئەمەس ، — دېدى ئالاقزادە بولۇپ .

قارا باخشى نېمىدۇر كۆڭلىگە ياقمىغاندەك ئاستا باش چايقىدى ، چاكارلارغا شەرەت قىلىپ چوغدان كەلتۇرۈشنى بۇيرۇدى . چوغدان سۇپىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا توختىتىلدى ، ئىككى ئايىلىق ئاق ئوغلاقمۇ بىللە كەلتۇرۈلدى . قارا باخشى تەمكىن ھەرىكەت بىلەن ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى تورۇسقا باغلىدى ، ساڭگىلىغان بىر ئۇچىغا ئوغلاقنى ئاستى ، چوغدان بىلەن ئاق ئوغلاقنى ئايلاندۇرغاندىن كېيىن ، قىسقا تىغلىق پىچىقىغا دۇرۇت ھۇرۇپ ، شارتلا قىلىپ ئاق ئوغلاققا پىچاق ئۇردى . ئوغلاق قېنى ئۇدۇل چوغدانغا چۈشتى . «گاز ـ گۈز» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ كۆتۈرۈلگەن كۆك تۇتۇن ئۆي ئىچىگە تولۇپ كەتتى . بەجايىكى تۇمان ئارىسىدا يۈگۈرۈپ ھارغان قارا باخشى تۇتۇن تارىلىشىغىلا قۇراق جەندىسىنىڭ قوينىدىن ھاكتەك ئاقىرىپ كەتكەن بىر تاغاق

سۆڭەكـنى چىقاردى ـ دە ، ئوت ئۇسـتىگە تاشـلىدى . سۆڭەكـكە ئاستا ـ ئاستا ئوت تۇتاشتى :

— كۇن تەڭرى ، ئاي تەڭرى ، يېشىن تەڭرى ، قۇت تەڭرى ، يـەل تـەڭرى ، ئوماي تەڭرى ، سىلەرگە سىغىندىم ، تەڭرىمنىڭ تەڭرىسىگە سىغىندىم ، سىغىندىم...

ئۆزىنى ئۇنتۇغان قارا باخشى چوغدان بىلەن ئۆلۈك ئوغلاقنى سـۆڭـەك كۆيۈپ كۇل بولغۇچە پىرقىرىدى ، ئارقىدىنلا سۆڭەك ئۇستىگە بىر نوگاي سۇ تۆكتى ، چاك ـ چاك دەز كەتكەن تاغاق سـۆڭـەكنى قولىغا ئېلىپ ، كۆزىگە يېقىن ئەكەلدى ، مۇقەددەس دەستۇرلارنى ئوقۇغاندەك ، سىنچىلاپ قارىدى ، ئاندىن بۇرغىنىڭ ئاۋازىدەك بوغۇق ، تىترەك ئاۋاز بىلەن :

— كۆرۈۋاتىمەن ، جەھەننەمدىن قېچىپ چىققان تۆت ئەرۋاھنى كۆرۈۋاتىمەن ، ئۇلار ئاتا ـ بوۋىمىزنىڭ مىڭ يىللىق ، يۈز يىللىق ، ئـون يـىـلـلـىـق قەبرىسىنى بۇزۇۋاتىدۇ ، ئۇلار گۇناھ قىلدى ، كەچۈرگۈسىز گۇناھ قىلدى ، ئېھتىيات... ئېھتىيات ، — دېدى .

10 . قاغان نېمە دەيدۇ

ئۇرخۇن ۋە توغلا دەريالىرى ئارىسىدىكى بۇ ساخاۋەتلىك زېمىن ئالەم يارالغاندىن بېرى «تەڭرىلەر جايى» دەپ ئاتىلىپ كەلگەنىدى . دېمىسىمۇ ، تاغ ـ ئېدىرى ، ئويمان ـ چوڭقۇرى ، ئوت ـ سۇيى ، جـاي ـ جايىدا يارىتىلـغان بۇ ھىمـمـەتـلىك يۇرت بېجىرىم بىر ساھىبجامالغا ئوخشايتتى . بۇ ساھىبجامال نۇرغۇن قاغانغا ئۆز قولى بىلەن تاج كىيدۇرگەن ، ئۆز نېمىتى بىلەن تالاي قوۋمنى پەرۋىش ئېتىپ قاتارغا قوشقانىدى .

چوڭ قوۋۇقى كۇنچىقىشقا يۇزلەنگەن ، تاڭ جىلۋىسىنى ، تاڭ قـۇيـاشـىـنـىـڭ نـۇرلـۇق رۇخسارىنى ھەممىدىن ئاۋۋال تاماشا قىلالايدىغان ئوردۇبالىقمۇ دەل مۇشۇ ۋادىدىن ئورۇن ئالغانىدى .

چېكى يوق ئوتلاق ، ياپيېشىل ئورمان ، تاختا ـ تاختا ئېكىنزارلىقلار بىلەن قورشالغان بۇ شەھەر كۆك دېڭىزدا لەيلەپ تۇرغان غايەت زور كېمىدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى . تارام ـ تارام داغدام يوللار بۇ شەھەرگە تۇتىشاتتى . يەتتە ئىقلىمنى باغلاپ تۇرىدىغان كارۋان يوللىرى بۇ شەھەردىن تارىلاتتى . بۇ شەھەردىن تارىلىپ ، تېخىمۇ ئۇزاققا ، پايانى يوق كەڭ ئۇپۇققا باش قويياتتى .

ئاقباش تاغلار ۋە تار جىرالاردىن ئېقىپ كېلىدىغان ئۇرخۇن دەرياسىمۇ بۇ زېمىننىڭ قان تومۇرى ، سۈتى ئەلۋەك ئانىسى ئىدى . ئوتلاق ھۆسنىگە كۈمۈش بەلۋاغدەك ياريشىدىغان بۇ ئەزىم دەريا ئېتىز ـ قىرلارنى ، مال ـ چارۋىلىرىنى قاندۇرغاندىن كېيىن قەدىم ناخشىلارغا توۋلىغىنىچە يۇرت شىمالىغا قاراپ ئېقىپ كېتەتتى .

زېمىن قاراۋۇلى ئۆتۈكەن تېغى ئوردۇبالىقنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئاق تۇماق كىيگەن بەقۇۋۋەت يىگىتتەك ، مەردانە قىياپەتتە قەد كېرىپ تۇراتتى . پاناھ ئىزدەپ ، نە ـ نەلەردىن كۆچۈپ كەلگەن سەرسان بۇلۇت تاغ بېلىدىن ماكان تۇتۇپ ئويناپ يۈرەتتى .

يانباغىردىن باشلىنىپ دەريا بىلەن قۇچاقلاشقان يېشىل ئوتلاق تۇرلۇك ـ تۇمەن گۈل چېچىلغان كۆك تاۋاردەك رەڭدار ۋە كۆركەم ئىدى . تاقىر قىيا تۇۋىدىكى تاغ باغرىدا ئارچىزارلىق كۆكلەپ تۇراتتى . يانباغىر پەسلىگەنسېرى ، قېرى تاغ تېرەكلىرى ، تېۋىلغا ، ئازغانلار كۆپىيىپ باراتتى . ئازغانلار پاكار چاتقاللارغا ، چاتقاللار بۇلۇق ئوت ـ چۆپلەرگە ئورۇن بەرگەن يانتۇلۇقتا چاپچىپ يۈرگەن تېمەن تايلار ، ئۇيۇر ـ ئۇيۇر قوي ـ پادىسى خۇددى كېچە ئاسمىنىدىكى چوڭ ـ كىچىك يۇلتۇزلاردەك ھەممە يەرگە تارالغانىدى . توقلۇقتىن شوخلۇق قىلىۋاتقان يىلقىلارنىڭ بەس ـ بەس بېلەن كىشنەشلىرى ، كاللارنىڭ مۆرەشلىرى ، قوي ـ ئۆچكىلەرنىڭ سۈناي چالغاندەك سوزۇپ مەرەشلىرى ئۇچقۇر چوپانلارنىڭ «ھايت ـ ھۇيت»لىرى بىلەن يوغۇرۇلۇپ ، پۈتكۈل ئوتلاقنى چاڭ كەلتۈرەتتى . پاكار دۆڭلەرنىڭ تەسكىيىدىكى ياغاچ ئۆيلەر ۋە ئۇچى ئۇچلۇق كىگىز ئۆيلەر ئاقۇچ تۇتۇن ئارىسىدا ،

تۇمانلىق دېڭىزدىكى چاچما ئاراللاردەك چوقچيىپ تۇراتتى . كۆشەۋاتقان كالىلارنىڭ ئاياغ ئاستىدىن ئۇچۇپ چىققان بوز تورغايلار كۆك قەرىگە چىقىۋېلىپ ۋىچىرلاپ قويىاتتى .

ئالەم تىنچ ، ئاسمان ئوچۇق ياز كۈنلىرىدە بۇ كەڭ ئوتلاق مانا شۇنداق قاياپ كېتەتتى .

مىلادىيە 764 - يىلى گۈزەل ياز كۈنلىرىنىڭ بىرى ، كۈن ئۆرلىگەن چاغ . ئوردۇبالىق شەھرىنى مۇشۇ گۈزەل يايلاققا ئۇلايدىغان يىلان باغرى چىغىر يولدا ئاتلىرىنى يورغىسىغا قويۇپ بەرگەن تۆت - بەشچە ئاتلىقنىڭ قارىسى كۆرۈندى . ناشتىدىن كېيىنلا دۆڭگە چىقىۋېلىپ ، شەھەر يولىغا تەقەززالىق بىلەن قاراۋاتقان بىر ئوغۇل بالا بۇ ئاتلىقلارنى تۇنجى بولۇپ كۆرۈۋالدى - دە ، دومىلاپ دېگۈدەك يۈگۈرۈپ چۈشۈۋېتىپ ، ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراشقا باشلىدى .

— دادا ، ئەمىرلەشكەر كەلدى ، ئەمىرلەشكەر كەلدى...

مېھمانلىق كىگىز ئۆيدە كىگىز پىشۇرۇۋاتقانلارنىڭ ھۈنىرىگە نازارەت قىلىۋاتقان قۇلقارا ئوغلىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپلا ئالدىراپ قالدى . ئۇستىلارغا ئىشنى توختىتىپ ، ئۆينى يىغىشتۇرۇشنى تاپىلاپ بۇلغۇچە ، ئەمىرلەشكەرمۇ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ قالدى .

قۇلقارا 30 ياشنىڭ قارىسىنى ئالغان ، ئۆسكىلەڭ ۋە تەمبەل كەلگەن يىگىت بولۇپ ، مۇشۇ يايلاقتا كۆز ئاچقان ، دادىسىغا ئەگىشىپ يۈرۈپ ، يىلقىلار كەينىدە چوڭ بولغانىدى . ئۇ 14 يېشىدا ئانىسىدىن ئايرىلدى ، كۆپ ئۆتمەي دادىسىدىن يېتىم قالدى . قائىدە بويىچە ، ئاتا ئىشىغا ۋارىس بولۇپ ، تۇنباغا تارخاننىڭ نەچچە يۈز يىلقىسىنى ۋە نەچچە ئون يىلقىچىنىڭ نازارەتچىلىكىنى ئۆز زىممىسىگە ئالدى ، زىممىسىگە ئالدى دېگەندىن كۆرە ، ھەر ئادەم ۋە ھەربىر ئىشقا قاتتىق تەلەپ قويىدىغان گىجىڭ تۇنباغا ، كاللىسى ئىشلەيدىغان ، مۇشەققەتتىن ۋايسىمايدىغان ، كۆڭلى ئاق قۇلقارانى ئۆز ئىختىيارى بىلەن تاللىۋېلىپ ، ئىگىلىكىنىڭ تىزگىنىنى ئۇنىڭغا تۇنقۇزدى دېگەن تۇزۇكرەك بولاتتى .

تۇنباغا تارخان قۇلقارانى ئۇنىڭ دادىسى هايات ۋاقتىدىلا كۆزىتىپ يۈرەتتى ، بەزىدە كەينىگە ئادەم سېلىپمۇ باققانىدى . كۆزەتكىنىگە لايىق ، ئۇ قۇلقارانىڭ ئەمگەكچان ۋە چېچەن يىگىت ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئىشەنچلىك مەلۇماتقا ئىگە بولدى . باشقىلارنىڭ مەلۇماتى ۋە ناگان ـ ناگاندا توغرا كېلىدىغان بىۋاستە كۆزىتىشلەرگە قارىغاندا ، قۇلقارا ئۆز نەسلى ۋە ئۆز رەڭگى بويىچە بېقىلىدىغان ئاتلارنى بىر ـ بىرىگە ئارىلاشتۇرۇۋەتمەيتتى ، قۇرىقان ئاتلىرىنىڭ نەسلىنى ساپ تۇتاتتى ، يازدا يانباغىردا يايلىتىپ ، قىشتا قىشلاقلاردا باقاتتى ، كۈز كېلىپ ئوت ـ چۆپ پىشقاندا ، ئۆزى قول سېلىپ ئوت ئورۇيتتى ، تايلارنى قېرىندىشىدەك ئاسراپ ، ئۆز ۋاقتىدا تامغىلايتتى ، ئاتلارغا سوغۇق قول تەگكۈزمەيتتى ، يىلقىچى قۇللارغا كۆز ـ قۇلاق بولاتتى ، سالما تاشلاش ، ئايغىر پىچىش هۆنىرىدە هېچكىم ئۇنىڭغا يېتەلمەيتتى .

شۇ ۋەجىدىن ، ئۇچ ـ تۆت يىل ئۆتەر ـ ئۆتمەيلا تۇنباغانىڭ يىلقىلىرى تېزلىكتە كۆپەيدى . ساپ نەسىلىك قۇرىقان ئاتلىرى ئات سودىسىدا قاغان ئاتلىرىدىنمۇ بەكرەك بازار تاپتى . باشقىلارنىڭ ئېتىتىدەك ، بىر تۇياق ئات قىرىق تەپكە شايىغا ئەمەس ، بەلكى سەكسەن تەپكە ، يۈز تەپكە شايىغا ياراپ تۇردى ، 30 ئاتلىق كىچىك كارۋىنى ئوردۇبالىق بىلەن توققۇز جاۋۇپلار ئارىسىدا ئۆز قەرەلى بىلەن يۈرۈشۈپ تۇردى .

تۇنباغا تارخان بۇنداق ئوبدان ئات سودىسىدىن ، توغرىسى ئاتلىرىنى ئوبدان بېقىپ ، ئوبدان ئاۋۇتۇپ ، بايلىقىغا بايلىق قوشقان قۇلقارادىن بەكمۇ رازى ئىدى . ئۇ ئانقا ئامراق ئىدى ، قۇلقارانى ئاتتىن بەكرەك ئەزىزلەيتتى .

تۇنباغا سەپەر غوۋغاسى بىلەن بىرەر يىلچە ئاۋارە بولۇپ ، يىلقىلىرىنىڭ هالىدىن ۋاقتىدا خەۋەر ئالالمىدى ، يېڭى تۇغۇلغان تايلارنى كۆرگۈسى كەلدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئوردىدا ، ئۆز ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان بەزى ۋەقەلەر ، تېگى يوق ئويلار ئۇنى ئوبدانلا هالسىرىتىپ قويدى . ئۇ بۇ كۆڭۈلسىزلىكلەردىن بىركۈن بولسىمۇ

يىراقراق تۇرۇش ، راۋاب تارىدەك چىڭىپ كەتكەن ئەسەبلىرىنى ئاز ـ تولا ئارام ئالدۇرۇش ئۈچۈن ، بۇگۈن تاراس بىلەن قۇتلۇققا بىردىن ئاتىنى تەييارلاتتى ـ دە ، ئىككىلا قورۇقچىنى ئەگەشتۈرۈپ قۇلقارانىڭ مەنزىلىگە يېتىپ كەلدى .

قۇلقارا ۋە ئۇنىڭ شوخ ئوغلى ۋەزىر تۇنباغانى يەرنى سۆيگۈدەك ئېگىلىپ تۇرۇپ قارشى ئالدى ، ھەش ـ پەش دېگۈچىلا پاقلان سويۇپ تەڭرىلەر نامىغا نەزىر بەردى ، مېھمانلارغا ئىسرىق سالدى .

تۇنباغا ئاتتىن چۈشۈپ ، ئۇدۇل قۇلقارانىڭ ئۆيىگە كىردى . ئۇ قۇلقارانىڭ بىساتىنى كۆرۈپ بېقىپ ، كۈنى بەك غۇربەتچىلىكتە ئۆتۈۋاتقان بولسا ، بىرقانچە تەپكە ئاق ماتا ۋە ئازراق تاڭ دۇردۇنى بىلەن تارتۇقلىماقچى بولغانىدى .

دادىسىغا ئەگىشىپلا كىرىپ كەلگەن كىچىك تاراس ئۆي تېمىغا يۆلەپ قويۇلغان بىر يۆگەم چىغ پالازنى كۆرۈپ بەكلا ھەيران قالدى ، بىر بۇلۇڭغا دۆۋىلەنگەن ئاق بۇلۇتتەك ئاپئاق يۇڭمۇ ئۇنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىدى ، كىگىز چىلەر يىغىشتۇرۇشقا ئۇلگۇرەلمىگەن ئەسۋابلارنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ :

— ۋەزىر دادا ، ئاۋۇ نېمە ، ئاۋۇلارچۇ ؟ — دەپ سوراۋەردى دادىسىدىن . ئوغلىنى ئۇمىدسىز قالدۇرۇشنى راۋا كۆرمىگەن تۇنباغا :

— ھە ، ئۇمۇ ، ئۇ كىگىز ئېتىدىغان نەرسىلەر ، كىگىز دېگەننى بىلسەنغۇ بالام ، — دەپ جاۋاب بەردى مۇنداقچىلا قىلىپ .

ساۋاپ تەييارلانغان يۇمشاق يۇڭنىڭ قانداق قىلىپ ھەم قېلىن ھەم پۇختا كىگىزگە ئايلىنىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىغان كىچىك تاراس بۇ سىرنىڭ تېگىنى كوچىلاۋەردى .

— كىگىزچى قۇللارغا دېگىن ، ئۇلار كىگىزنى ئېتىۋەرسۇن ، — دېدى ، تۇنباغا ئوغلىنىڭ قىزىقىشىنى ھېسابقا ئېلىپ .

قازاندىكى پاقلان گۆشىنىڭ پىشىشىغا بەربىر ۋاقىت كېتەتتى ، ئۇنىڭغىچىلىك ئاتلار ئۈستىدە پاراڭلىشىۋالغىلىمۇ ،

كىگىزچىلىك ھۈنىرىنى تاماشا قىلىۋالغىلىمۇ بولاتتى . شۇڭا ، قۇلقارانىڭ ئىشارىسى بىلەن بېلىگىچە يالىڭاچلىنىۋالغان ئوچ كىگىزچى دەرھال ئۆز ئىشىغا تۇتۇش قىلدى .

ئۇلار بىر دۆۋە كۈزەك يۇڭنى ئەۋرىشىم چىۋىق بىلەن ئېدىتلاپ ساۋاپ چىققاندىن كېيىن ، تاراسنى قىزىقتۇرغان ھېلىقى چىغ پالازنى بىر تېپىك بىلەنلا يەرگە يايدى ، ئاندىن كېيىن مامۇقتەك يۇمشاق يۇڭنى چىغ ئۈستىگە يېيىپ چىقتى ، كۈنجۈت كۈنجۈرىسى چىلانغان ئىسسىق سۇنى يېيىتىلغان يۇڭ ئۈستىگە پۈركۈپ بولغاندىن كېيىن ، چىغنى يۆگەپ ، تانا بىلەن مەھكەم باغلىدى . ئۆرە تۈرۈپ ، قوللىرىنى كەينىگە قىلىۋالغان ئوچ كىگىزچى ئاياغلىرى بىلەن چىغنى تېپىپ ، دومىلاتقىلى تۇردى . تاراس بىر تەرەپتە قاراپ تۇرغان قۇتلۇقنى تارتىپ كەلدى ـ دە ، كىگىزچىلەر قاتاردا تۇرۇپ كىگىز پىشۇرۇشقا باشلىدى .

— گۆش كەلدى ، مانا ، پاقلان گۆشى كەلدى...

ئايالى يىلقىلارنىڭ كەينىدىن كېتىپ قالغاچقا ، پاقلان گۆشىنى ئۆز قولى بىلەن پىشۇرۇپ كىرگەن قۇلقارا ياغاچ تەڭنىنى تۇنباغانىڭ ئالدىغا قويدى . قائىدە يۇزىسىدىن قاقچىلىك گۆشنى كېسىۋېلىپ ئاغزىغا سالدى .

تۇنباغا مىلىق ـ مىلىق پىشىپ كەتكەن تارغاق گۆشكە ئەمدىلا قول ئۇزىتىۋىدى ، قۇلقارانىڭ چېچەن ئوغلى تاشقىرىدىن يەنە يۇگۈرۈپ كىردى ـ دە ، ھاسىراپ تۇرۇپ :

— ئا... ئات... ئاتلىق ئادەملەر كېلىۋاتىدۇ ، — دېدى .

— نېمە دېدىڭ ، ئاتلىقلار كېلىۋاتىدۇ دېدىڭما ؟

— دېدىمغۇ... ئات... ئاتلىقلار كېلىۋاتىدۇ دەپ...

كۆڭلى بىرنېمىنى تۇيدىمۇ ، تۇنباغا ئىتتىك بېشىنى كۆتۇردى ، گۆشنى تەڭنىگە قويۇپ ، پىچىقىنى غىلاپقا سالغاچ ، تالاغا ماڭدى .

ئۇنىڭچە ، پەقەت ئىجازەتلىك ئادەملەر ۋە زەر دەستەكلىك

مەنسەپدارلار بۇ سويۇرغال زېمىندا ئىختىيارىچە ئات چاپتۇرۇپ يۈرەلەيتتى ، قارا بۇدۇن[1] ۋە قارام قۇللار ئۇنداق قىلىشقا پېتىنالمايتتى .

بالىنىڭ ئېيتقىنىمۇ ، تۇنباغانىڭ پەرزىمۇ توغرا بولۇپ چىقتى . ئېتىمۇ ، ئۆزىمۇ چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمگەن بەگبارىس ئىشىك ئالدىدىلا قاراپ تۇراتتى . ئۇ كېسىلىپ تۇرغان دېمىنى ئاران ئۇلاپ :

— ئەمىرلەشكەر جانابلىرى ، چاپسان ئاتقا مىنسىلە ، قالغان گەپنى يول ئۈستىدە قىلىشارمىز ، — دېدى ـ دە ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ ، ساغرىسىغا «تارس» قىلىپ بىر قامچا ئۇردى…

ئۇلار بەيگىگە چۈشكەندەك ئات چاپتۇرۇپ ، كەچكە يېقىن ئوردا شەھىرىگە كىرىپ كەلدى ، ئارام ئېلىۋېلىشقىمۇ ئۇلگۈرمەي ، قاغان ھۇزۇرىدا ئۆزلىرىنى كۆردى .

ھەشەمەتلىك كەڭرى دىۋان قورقۇنچلۇق تۈس ئالغانىدى . قاپاق سالغان بۆكۈ قاغان ئالتۇن تەختتە گۆلىيىپ ئولتۇراتتى . ئىچىۋېرۈق ۋە چەتبۇيرۇقلار دىۋان قائىدىسىگە خىلاپ ھالدا قاغانىنىڭ چەپ قولىدىن جاي ئېلىشقانىدى . تېكىن ـ يابغۇلار ، تارخان ـ سانغۇنلار قاغاندىن پەستە ، يەنى تەخت ئالدىدىكى پەگادا يېتىم بالىمەك بويۇن قىسىپ تۇرۇشاتتى . تۇنباغانى ئەجەبلەندۇرگىنى شۇ بولدىكى ، بۇ يىغىلىش قەرەللىك بولۇپ تۇرىدىغان توققۇز بۇيرۇق كېڭىشىگىمۇ ، نەزىر ـ چىراغ مۇراسىمىغىمۇ ئوخشىمايتتى . قاغان ئەتراپىدا يا تۇركەن قاتۇن ، يا قارا باخشى كۆرۈنمەيتتى .

بەگبارىس قايتىپ كېلىۋېتىپ : «پاراڭلاردىن قارىغاندا ، قاغانىمىز ھېلىقى ئورا كۆز سوغداقلار بىلەن ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ھەمسۆھبەت بولۇپتۇدەك ، پەرمانبەگنىڭ گېپىچىمۇ ، ئۇ بۇگۈن مۇھىم بىر قارارىنى جاكارلايدىغان ئوخشايدۇ . ئۇ سوغداقلار

---

① قارا بۇدۇن — پۇقرا ، شۇ زاماندىكى تۆۋەن قاتلام .

قاغانىمىزنىڭ كۆزىنى بويىاپ ، قاغانلىقىمىزنىڭ زىمىنىغا بىرەر ئىش قىلىپ يۈرگەن بولمىسۇن دەپ كۆپ خاۋاتىرلەندىم . چوڭ پىشكەللىك يۇز بەرمەستە قاغانىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ بېقىپ ، گېزى كەلسە ئىككى ئېغىز نەسىھەت قىلارمىكىن دېگەن ئۈمىدتە سىلىنى مالال قىلدىم . ئۆزلىرىگە مەلۇم ، قاغان جاكاسى ئاتقان ئوق ، ئوق ئېتىلىپلا قالسا ئۇنى قايتۇرۇپ بولمايدۇ » دېگىنىدە ، تۇنباغا قارا باخشى بېشارەت بەرگەن پالاكەتنىڭ بۇنداق تېز يۇز بېرىشىگە ئانچە ئىشەنمىگەن ، «چوڭ ئىش بولسا ۋەزىرلەر كېڭىشى ئۆتكۈزەر ، كېڭەش ئۆتكۈزسە ئۆزىنى مەسلىھەتكە چاقىرار ئىدى » دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەنىدى .

بىراق ، تۇنباغا بىرەركىمنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىغاندەك قىياپەتتە قاپاق تۇرگەن قاغانىنى ، ئەيىبكارداەك باش ئېگىشكەن ۋەزىر - سانغۇنلارنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ چىققاندىن كېيىن ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىغا ، ئويلىمىغان بىرەر ۋەقەنىڭ يۇز بېرىدىغىنىغا سۆزسىز ئىشەندى . قانداق كېڭەش بولسا بولسۇن ، پەرمان بىلەن بولۇۋاتقان بۇ سورۇندا قاغانلىقنىڭ ئەمرىلەشكەر ۋەزىرىنىڭ ئېتىبارسىز قالدۇرۇلغىنى تۇنباغاغا ئەلەم قىلدى ، قارا باخشىنىڭ «كۆرۈۋاتقىمەن ، جەھەننەمدىن قېچىپ چىققان تۆت ئەرۋاھنى كۆرۈۋاتىمەن ، ئەنە ، ئۇلار ئاتا - بوۋىمىزنىڭ مىڭ يىللىق ، يۇز يىللىق ، ئون يىللىق قەبرىسىنى بۇزۇۋاتىدۇ » دېگەن بوغۇق ئاۋازى قۇلاق تۈۋىدە قايتا جاراڭلىدى .

خۇددى بىر كومزەك ئوغا ئىچىۋالغاندەك ئاچچىق يۇتۇۋالغان تۇنباغانىڭ خىيالى بىر باشقا چىققۇچە ، قاغان زورىغا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ :

— ئى سادىق ۋەزىرلىرىم ، باتۇر سانغۇنلىرىم ، بۇگۈن مۇشۇ ئۇلۇغ كۈن ، ئۇلۇغ دەقىقىدە ، تەڭرىلەرنىڭ تەڭرىسى مانى بورخانىنىڭ ئىرادىسى بىلەن سىزلەرگە تۆت ئىززەتلىك مېھمانىنى تونۇشتۇرىمەن ، — دېدى - دە ، قوللىرىنى كۆتۈرۈپ ، ئۈچ مەرتەم چاۋاك چالدى . چاۋاك بىلەن تەڭ ، دىۋانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى

دۇردۇن پەردە ئاستا قايرىلدى . پەردە ئارىسىدىن ئاق پەرىجە ، قارا قالپاق كىيىۋالغان ساقاللىق موزاك ، ئارقىدىنلا موزاك بىلەن ئوخشاش تەقلىدتىكى ئۇچ سوغداق چىقىپ كەلدى ـ دە ، كەلگەنچە كىرىپ قاغانىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىن ئورۇن ئېلىشتى . موزاك تەكەببۇرانە نەزەر بىلەن گۇناھكارلارچە بېشىنى سالغان دېۋان ئەھلىگە سۇۋارىسىغا قاراپ چىققاندىن كېيىن ، قاغانغا تەزىم قىلدى . قاغان سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ۋەزىرلىرىم ، سانغۇنلىرىم ، ئون ئۇيغۇر ، توققۇز ئوغۇز ئۇيغۇرلىرىم ، مۇشۇ كۈن ، مۇشۇ دەقىقىدىن باشلاپ ، يورۇقلۇق دۆلىتىنىڭ يەكتاسى بولمىش مانى بورخانىنىڭ مۇبارەك دىنىنى سىلەرنىڭ دىنىڭلار قىلىپ تەيىن قىلدىم . مادراسپانتىنىڭ شاگىرتى بولمىش ھۆرمەتلىك موزاكنى بەش تەڭرىگە ۋەكىل قىلىپ ، قاراڭغۇ دىلىڭلارنى يورۇتۇشقا ، زارۋانىڭ ماھىيىتىنى تونۇتۇشقا مۇئەككەل قىلدىم ، قېنى ئوقۇڭلار ، پىركامىل موزاكقا ئەگىشىپ ئوقۇڭلار...

— باغ ، — دېدى ، موزاك دېۋان ئەھلىنى ئۆزىگە ئەگىشىپ ئىوقۇشقا دالالەت قىلغاندىن كېيىن . لېكىن ، ئۇنىڭغا قاغان ۋە ئىككى ۋەزىردىن ئۆزگە ھېچكىم ئەگەشمىدى .

— روشان ، زائور ، زېرۋېت ، — دېدى ئۇ يەنە تېخىمۇ قاتتىق تەلەپپۇزدا . بۇ قېتىم يەنە ھېلىقىلار ئەگىشىپ ئوقۇدى . قاغان ۋەزىر ـ سانغۇنلارغا يەپ كەتكۇدەك ئالايغاندىن كېيىن ، تەلەپپۇزى غەلىتە بولسىمۇ ، موزاكقا ئەگىشىپ دۇرۇت ئوقۇيدىغانلار ئاستا ـ ئاستا كۆپىيىشكە باشلىدى .

تومۇز ئايلىرىدىمۇ تىترەپ تۇرغان تۇنباغانىڭ ئاغزى نېمىشقىدۇر گەپكە كەلمىدى . ئۇنىڭ قېنى بوران سوققان كۆل سۈيىدەك قالايمىقان مەۋج ئۇراتتى ، مېڭىسى يەل سالغاندەك چىڭقىلاتتى ، ئاھانەت ۋە خورلۇق ھېسى شەكىلسىز بىر قۇرتقا ئوخشاش ، يۈرەك ـ باغرىنى رەھىمسىزلەرچە غاجىلىماقتا ئىدى .

ئۇ قارا باخشىنىڭ ھېلىقى قورقۇنچلۇق بېشارىتىنى كۆڭلىدە مىڭ قېتىملاپ تەكرارلاپ چىقتى ، جاراھەتلىك يۈرىكىنىڭ قانلىق

قاتلىرىدا پەيدا بولغان بىر ھەق سادانى قاغان ئالدىدا ، دىۋان ئەھلى ئالدىدا ئاشكارىلىماقچى بولدى . «لېكىن نېمە ئىلاج ، بەگبارىسىنىڭ ئېيىتقىنى توغرا ، قاغاننىڭ جاكارسى خۇددى ئانقان ئوق ، ئوق ئېتىلغانكەن ، ئۇنى قايتۇرۇپ بولاتتىمۇ ؟ »

— باغ··· روشان··· زېرۋېت···

شۇ ئەسنادا تۆيۈقسىز داپ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى . كۆزى چەكچەيگەن بۆكۈ قاغانمۇ ، دۇرۇتتىن ئازغان سوغداقلارمۇ ۋە ۋەزىر ـ سەردارلارمۇ دىۋان ئىشىكىگە قاراشتى . قورۇقچىلارنىڭ كالىتىكىگە پەرۋا قىلماي داپ چالغانچە كىرىپ كەلگەن باتۇر كىشى — تونى يىرتىلغان ، باش ـ كۆزلىرى تىلغانغان غەزەپلىك قارا باخشى ئىدى . ئۇ داپقا كەلتۇرۇپ ئۇنلۇك ۋارقىرايتتى :

— كۆرۈۋاتىمەن ، جىن ـ شايتانلار ماكانىدىن قېچىپ كەلگەن تۆت ئەرۋاھنىى كۆرۈۋاتىمەن . ئۇلار ئاتا ـ بوۋىمىزنىڭ مىڭ يىللىق ، يۈز يىللىق ، ئون يىللىق قەبرىسىنى بۇزۇۋاتىدۇ . ئۇلار گۇناھ قىلدى ، كەچۈرگۈسىز گۇناھ قىلدى···

دىۋانبېگىدىن بۇيرۇق ئالغان قورۇقچىلار قارا باخشىنى شور سوققاندەك كالتەكلەيتتى ، ئاغزىنى لاتا يىرتقاندەك يىرتاتتى ، گېلىنى بوغاتتى ، دېپىنى تارتىۋېلىپ يەرگە ئۇراتتى . قارا باخشى كالتەك زەربىدىنمۇ ، مۇشت ـ تېپىكلەردىنمۇ ئۆزىنى قاچۇرمايتتى ، جېنىنىڭ بارچە غوۋغا سالاتتى :

— كۆرۈۋاتىمەن··· كۆرۈۋاتىمەن···

قارا باخشى مۆلدۈردەك يېغىۋاتقان تاياق ـ توقماق ئالدىدا دەم يىقىلىپ ، دەم ئۆرە بولاتتى ، كەسلەنچۈكتەك ئۆمىلەيتتى ، تامدەك تاتارغان بۆكۈ قاغانغا ئورۇق بارمىقىنى چېنەپ تۇرۇپ ، قاقاقلاپ كۈلەتتى ، كىرىشكەن چىشلىرى ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققان بۇ كۈلكە شۇنچىلىك ئاچچىق ۋە مەسخىرىلىك ئىدىكى ، بۇ كۈلكە ئاسىي قاغانغا ئوق بولۇپ قادىلاتتى ، قاغان غەزەپ قىلاتتى ، قارا باخشى ئۇنى كۆزگە ئىلىپمۇ قويمايتتى . ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ، يىاق ، تېخى تۇنۇگۈنكى ئاخىرقى ئىبادەتكىچە تەڭرىدەك ئۇلۇغ ،

ئۆلگىنىدەك ئابرۇيلۇق بولغان بۆكۈ قاغان بۇگۈن ئېتىقادىدىن يۈز ئۆرۈگەن سەۋەبلىك ، بىر يارىماس مەخلۇققا ، بىر بىچارە بايقۇشقا ئايلانغانىدى .

— تەڭرىم ئۆلگىن ، ئىمانىم بىلەن ، ۋىجدانىم بىلەن ، ئاق يۈزۈم بىلەن دەرگاھىڭغا كېتىدىغان بولدۇم ، ئى تەڭرىم ئۆلگىن···

قاغان تەلۋىلەردەك غەزەپلەندى ، قورۇقچى بېشىغا خىرقىراپ دېدى :

— ئېلىپ چىقىڭلار بۇ سارالڭ باخشىنى ، كاللىسىنى كېسىپ ، مۇرىتلىرىغا ئىبرەت قىلىڭلار !

قارا باخشى تاش ـ توقماقلارغا ئۆزىنى ئۇرۇپ ، يارىلانغان ئەركەك شىردەك ھۆركىرەيتتى ، ئېتىقادى ئۈچۈن جان تىكەتتى ، ئېتىقادىنىڭ قۇدرىتىنى نامايىش قىلاتتى ، ئادەمنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغىنى ، تىلغانغان تېنى كونا جۇۋىدەك تىتىلىپ ، ئون ئۆكۈزنىڭ قېنىچىلىك قان ئاققان بولسىمۇ ، ئۇ يەنىلا تاقلاپ يۇرەتتى .

قورۇقچىلار بوي بەرمەيۋاتقان قارا باخشىنى تەرەپ ـ تەرەپتىن ئىسكەنجىگە ئالدى ۋە پۇتلىرىنى چۈل ـ چۈل قىلىۋەتكەندىن كېيىن ، تاپىنى سۆرىگەندەك سۆرىگەن پېتى دۈڭ ئىشكىدىن ئېلىپ چىقىپ كەتتى .

«ئېتىقاد دېگەن ئاددىي بىر نەرسە . بىراق ، ئۇ ئىنسان روھىدىن ئورۇن ئالغان ھامان شۇنداق ئۇلۇغلۇقلارغا ئېرىشىدۇكى ، ئۆزى بىلەن ئۆيناشقانلار ئۈچۈن ئۇ قىيان دېسە قىيان ، بوران دېسە بوران ، ئوت دېسە ئوت ، تەڭرى دېسە تەڭرى . بىلىش لازىم ، جاھاندا ئۆيناشقىلى بولمايدىغان نەرسىمۇ مانا مۇشۇ تۆت نەرسە ، ئېتىقاد بىلەن قوشقاندا جەمئىي بەش نەرسە··· » لېۋىنى چىشلەپ قان قىلىۋەتكەن تۇنباغا ئۆزىنى زورىغا بېسىۋالدى ، مۇشۇلارنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەچ ، ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلىدى : «ئۇلۇغ تەڭرىم ، قاغانىمغا مەغپىرەت قىلغايسەن ، ناھەق قان تۆككەن گۇناھىدىن ئۆتكەيسەن··· »

تۇنباغا قاغان ئۈچۈن مەغپىرەت تىلىدى ، ئىنساپ ۋە ئادالەت

تىلىدى . بىراق ، بۇ ھاقارەتلىك كۆرۈنۈش ، بۇ نومۇسلۇق كۈن ئۇنىڭ يۈرىكىدە مەڭگۈلۈك قارا ئىز قالدۇردى .

11 . ئەھۋال ئۆزگەرمەكتە

ئاپتاپلىق سۈزۈك ئاسمان ، خۇش ھىدلىق سالقىن ھاۋا ، ئالەم كەبى كەڭرى زېمىن ، دىلغا يېقىن بەلەن كۆيلەر...

يايلاقتىكى ھەممە نەرسە يايلاق سېغىنىپ كۆزى تۆت بولغان قۇتلۇقنى ئۆز ھۆسنىگە ئەسىر قىلىۋالدى . شەھەر قاتىلاڭچىلىقلىرى بىلەن يېگىلەپ قالغان تېنى بىردىنلا كېڭەيگەندەك ، كۆزى ئېچىلىپ ، تاۋى ئۆسۈپ قالغاندەك ھېس قىلدى . قۇلقارا چاكار بولسىمۇ ، ھۈنىرى كۆپ ، ئىشىنىڭ ئېپىنى بىلىدىغان چاكار ئىكەن . ئۇ قۇلقارادىن ئات ئوستىدە ئۆرە تۇرۇش ، ئات قورسىقىغا چۇشۇۋېلىپ يادىن ئوق ئۇزۇش دېگەندەك ئۆزى بىلمەيدىغان ئەپچىل ماھارەتلەرنى خېلى پىششىق ئۆگىنىۋالدى .

ئىرادىسى بويىچە بولغاندا ، قۇتلۇقنىڭ بۇ يەردە بىرەر يىل ، بىرەر ئاي ، ھېچبولمىسا بىرەر ھەپتە تۇرغۇسى بار ئىدى . لېكىن ، ئاتاق دادىسىنىڭ خۇددى شەھەرگە ئوت كەتكەندەك ئالدىراپ كېتىپ قېلىشى ئۇنى خاۋاتىرلەندۈرۈپ قويدى . قارا باخشى پال ئاچقان چاغدا ئۇنىڭ چىرايى بۆلەكچىلا ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى . بۇ قېتىممۇ شۇنداق بولدى . بەگبارىس قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىۋىدى ، ئۇ يەنە شۇنداق ئۆڭۈپ كەتتى ، ھەتتا تاراسقا ، قۇتلۇققا خوش دېيىشنىمۇ ئۇنتۇدى .

قۇتلۇق تۇنجى كۈنى يايلاق قىزىقچىلىقلىرى بىلەن بولۇپ كېتىپ شۇ كۈنى يۇز بەرگەن بۇ بىنورمال ئىش ئوستىدە ئويلاشقا چۇلىسى تەگمىدى . ئىككىنچى كۈنى كېچىسى ئۇنىڭ ئۇيقۇسى قاچتى ، دادىسى بىلەن بىللە قايتمىغىنىغا ، ئوغۇل بولغاندىكىن ، ھەر ئىش بولسىمۇ دادىسىنىڭ يېنىدا دەرقەمتە تۇرمىغىنىغا

پۇشايمان يەپ قالدى ـ دە ، ئۇچىنچى كۈنى تاڭ يورۇشغىلا تاراسنى كۆندۈرۈپ ، شەھەرگە قايتتى .

قۇتلۇق چوڭ قوۋۇقتىن كىرىپلا شەھەر ئىچىدىكى ئەڭ ئۇششاق ئۆزگىرىشلەرنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمىدى . ئۇنىڭچە ، ئادەتتە پاكىز شېشىدەك سۈزۈك تۇرىدىغان تىنىق ئاسمان بۇگۈن نېمىشقىدۇر چالما رەڭگىگە كىرىپ قالغان ، ئەكسىچە ، يەر بېتى بولسا خۇددى مىس داشقىلىدەك سۇس يېشىل رەڭ ئالغاندى . كۆك يۈزىدە توپ ـ توپ بولۇپ ئۇچۇپ يۈرىدىغان موللاقچى كەپتەرلەرمۇ ، كۆك شايغا سىزىپ قويغان سۈرەتتەك جىم تۇرۇۋالىدىغان لەيلەك ، سارلارمۇ ، شوخ يىگىتلەر ئىسقىرتقاندەك سايراپ قويىدىغان بۇز تورغايلارمۇ كۆرۈنمەيتتى . شەھەر سېپىلىمۇ ، تۇتاش كەتكەن لەمپىلىك ئۆگزىلەرمۇ پاكارلاپ قالغاندەك قىلاتتى . داغدام يوللار ، كوچا ـ كويلار گۈرىستاندەك جىمجىت ئىدى . كېلىپ ـ كېتەرلەرمۇ قورسىقىدا گېنە بارەك ، ئۇن ـ تىن قىلىشمايتتى . دۇكاندىكى دۇكانىدارمۇ خۇددى خېرىدارىدىن رەنجىپ قالغاندەك ، زۇۋانسىزلا ئولتۇراتتى . سايىلەرگە كىرىۋېلىپ ، ئېتىكى بىلەن يەلپۇنگەچ مۇڭدىشىدىغان بوۋايلارنى ، غۇزمەك بولۇۋېلىپ خامانغا چۈشكەن قۇچقاچتەك چۈرۈقلىشىدىغان بالىلارنى كۆرگىلى بولمايتتى . ئۇلارنىڭ ئورنىنى چۈمۈلىدەك پىتىرىشىپ يۈرگەن ئاتلىق ۋە پىيادە قورۇقچىلار ئىگىلىگەنىدى .

قۇتلۇق يانداشىپ كېلىۋاتقان تاراسقا قاراپ ئاغزىنى ئۆمەللىدىيۇ ، بوغۇزىغا كەلگەن گېپىنى يەنە يۇتۇۋەتتى . ئۇنىڭچە ، تاراس بىلەن مۇڭدىشىش كالىنىڭ قۇلىقىغا راۋاب چالغاندەكلا بىر ئىش بولاتتى . دېمىسىمۇ ، ئۇ قۇتلۇقتىن نەچچە ياشلا كىچىك بولغىنى بىلەن ، جىرىڭلاپ تۇرىدىغان بالىلاردىن ئەمەس ئىدى . ئەتىگەندىن كەچكىچە ، خۇددى تىلتۇمارنى يوقتىپ قويغاندەك روھسىز ۋە خىيالچان يۈرگىنى يۈرگەنىدى . سەزگۈر ئادەملەرگىلا ئەمەس ، بەلكى ئەقلى گال ئادەملەرگىمۇ تەسىر قىلىدىغان روشەن ئۆزگىرىشلەرمۇ ئۇنىڭ دىققىتىنى قوزغىيالمىشى ناتايىن ئىدى .

شەھەردىكى ئىشلار راستىنلا ئىزىدىن چىققانمۇ ، ياكى ئۆزىگە شۇنداق تۇيۇلدىمۇ ، ئىشقىلىپ قۇتلۇق تامغا ئوسۇۋالغاندەكلا گاڭگىراپ قالدى . ھەممىگە ھەيران بولغان پېتى ئۆيىگە قايتىپ كەلدى . يولدا «دادامدىن تولا ئەنسىرەپ ، بەلكى گۇمانخور بولۇپ قالغاندىمەن ، كۆرگەن ئالامەتلەر بەلكى خىيالىمدۇر ، بەلكى ھەممە نەرسە ئۆز جايىدىدۇر... » دەپ كەلگەن بولسا ، بوسۇغىغا قەدەم قويغان ھامان بۇ ئويىنى تەرك قىلدى .

چۈنكى ، شەھەر كوچىلىرىدىلا ئەمەس ، ئۆيىدىمۇ نېمىلەردۇر ئۆزگەرگەن ، ئۆزگەرگەندىمۇ ئادەمنى ئويلاندۇرغۇدەك ئۆزگەرگەندى .

قۇتلۇق ھويلىغا كىرە ـ كىرمەيلا :

— دادا ، بىز قايتىپ كەلدۇق ، — دەپ خۇشال ۋارقىرىۋىدى ، ھويلىدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى ، ھەتتا ھاردۇق سورايدىغان ۋە ئات تىزگىنىنى قويدىغان ئالدىغان مۇلازىملارمۇ كۆرۈنمىدى . بۇسوغىدا بىردەم تېڭىرقاپ تۇرغاندىن كېيىن ، ئات يايلىنى تاراش بىلەن ئاۋارە بولۇۋاتقان تاراسنى تالادا قالدۇرۇپ ، ئىشكنى قوش قوللاپ ئېچىپ ئۆيگە كىردى ، بەگبارس بىلەن روبىرو ئولتۇرغان دادىسىنىڭ نېمىلەر ئۈستىدىدۇر قىزىشىپ سۆزلەۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، پەگەدىلا توختاپ قالدى .

ئۇلار پەس ئاۋازدا سۆزلىشەتتىيۇ ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قوللىرىنى قىلىچ ئۇرغاندەك سىلكىيەتتى ، چىرايىمۇ چوڭ دۈشمەنگە دۇچ كەلگەندەك جىددىي تۇس ئالغانىدى . بىر چاكار جىگدە سىقىپ ئۈسسۇلۇق تەييارلاۋاتاتتى ، قالغانلىرى قوتاز قۇيرۇقى يەلپۇگۈچ بىلەن ھە دەپ چۈن قورۇماقتا ئىدى .

قۇتلۇق نېمە قىلارىنى بىلمەي ، پەگادىلا تۇرىۋەردى ، بۇ ھال باشقىچە تۇيۇلدىمۇ ، تۇنباغا قۇتلۇق تەرەپكە بۇرۇلدى ـ دە ، كەسكىن تەلەپپۇزدا :

— بوسۇغىدا تۇرساڭ يامان بولىدۇ ، چوڭلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالغۇچە چاپسان چىقىپ ئېتىڭنى سوۋۇت ! — دېدى ئاچچىق

قىلغاندەك .

چوڭلارنىڭ سۆھبىتىگە قۇلاق سېلىش قۇتلۇقنىڭ خىيالىغا كىرىپمۇ چىقمىغانىدى . قۇلاق سالدى دېگەندىمۇ ، يەر تېگىدىن چىققاندەك پەس ۋە باش - ئاخىرى يوق گەپلەردىن ئۇ ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمايتتى .

قۇتلۇقنىڭ غۇرۇرى زەربە يېدى ، قارىغا كەتكەن گۇناھكاردەك ئازابلاندى ، دادىسىنىڭ ئۆزىنى خاتا چۈشەنگىنىگە قورسىقى كۆپتى . «چوڭلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالىتىمىشىمەن تېخى ، قۇلاق سالسام نېمە بوپتۇ ، ھېچنېمىنى چۈشەنمەيدىغان بوۋاق بالىمىدىم - يا ؟ بۇرۇتۇمنىڭ خەت تارتىپ قالغىنىنى كۆرمىدىمىكىنە ئۇلار ؟... »

قۇتلۇق ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ ، قايتىپ كەلگىنىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرمەكچى ، ئۆزىنى ئاقلىماقچى بولدىيۇ ، جاھىللىقى تۇتۇپ بۇ خىيالىنىمۇ چۆرۈپ تاشلىدى ، ئىككى قەدەم كەينىگە داجىپ ، شارتتىدە بۇرۇلۇپ تالاغا چىقىپ كەتتى .

ئۆزى ئويلىغاندەك ، قۇتلۇق خېلىلا چوڭ بولۇپ قالغانىدى . ئاتا مىراس جاھىللىقى ۋە زىيادە غۇرۇرى تۈپەيلى بىردەملىككە «خورلانغان» بولسىمۇ ، لېكىن ئاتا مىراس سالماقلىقىمۇ تەخىرسىزلا ئۆزىنى كۆرسەتتى ۋە تاپتىن چىققان ئەقلىنى يەنە تېزدىنلا ئۆز قېلىپىغا چۈشۈردى ، تاشقىرىغا چىقىپ ئېتىنى سوۋۇنتاچ ، ئۇزۇلۇپ قالغان ئويىنى يەنە ئۇلىدى :

«دادام بىلەن بەگبارىس تاغام ئىشىك - تۆڭلۈكنى دۈملىۋېلىپ زادى نېمە ئىش قىلىدۇ ، ئۇلار نېمە ئۈچۈن بۇنچە غەمكىن ۋە پاراكەندە ، دادام نېمىدەپ يوقلاڭ بىر ئىش ئۈچۈن بۇنچە تېز تېرىكىپ كېتىدۇ ، بۇلارنىڭ شەھەردىكى ئۆزگىرىشلەر بىلەن قانداق ئالاقىسى بار ، بۇ يەردە زادى نېمە ۋەقە يۈز بەردى ؟... »

كۈنلەر ئۆتتى . قۇتلۇقنىڭ ئويلىرىمۇ بىر باشقا چىقمىدى . غەلىتىلىكلەر ئاستا - ئاستا يوق بولۇپ ، ھەممە نەرسە ئەسلىگە قايتتى . پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان ئىبادەت ۋە نەزىر - چىراغلار سوغۇق سۇ قۇيغان قازاندەك جىمىپ قالغاندىن ئۆزگە ، تۇرمۇش

يەنە ئۆز يولى بىلەن داۋام قىلىۋەردى . ھاۋانىڭ قىزىتمىسى يېنىپ ، دەرەخلەر قەددىنى رۇسلىدى ، ئوت - چۆپلەر بېشىنى كۆتۈردى .

بىراق ، تۇنباغانىڭ چۇشۇپ كەتكەن بېشى قايتا رۇسلانمىدى ، نېمە ئۈچۈندۇر ئاشكارا ئىبادەتتىن يوشۇرۇن ئىبادەتكە ئۆتتى ، دۇئانغىمۇ ئانچە كۆپ بارمايدىغان بولۇۋالدى .

ئەتىسىدىن ، ئۇنىڭ كىشىگە ئېيتقىلى بولمايدىغان بىرەر دەردى بارەڭ قىلاتتى ، تۇرۇپ ئۇھ تارتىپ ، تۇرۇپ بىئارام بولاتتى . قۇتلۇققا تۇگۇل ، تاراسقىمۇ ، كەدىرەگىمۇ چىش يىرىپ گەپ قىلمايتتى ، پات - پات كېلىپ تۇرىدىغان بەگبارىستىن ئۆزگە ، ھېچكىمگە ئوچۇق چىراي كۆرسەتمەيتتى ، پەگادا ئۇيان مېڭىپ ، بۇيان مېڭىپ ، بارماقلىرىنى بېسىپ نېمىلەرنىدۇر سانايتتى ، گېپى ئازلاپ ، چاكارلارنى دۆشكەلەشلىرى ئاۋۇپ بارماقتا ئىدى .

بىر كۈنى تۇنباغا ئۆتۈكەنگە ئىبادەتكە كېتىشىگىلا ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بەگبارىس كېلىپ قالدى . قۇتلۇق بىلەن ئادەتتىكىدەك سالاملاشتى . ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ئەمىرلەشكەر قايتىپ كەلگۈچە ساقلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ سۇپىغىلا باداشقان قۇردى . ئۇزايىدىن ئۇ بىرەر مۇھىم ئىش بىلەن ئەمەس ، بەلكى مۇنداقچىلا كەلگەندەك قىلاتتى .

يۈزى گۆشلۈك ، ئۆڭى قىزىل ، جۇغى ئارا ۋە پاكارراق كەلگەن بەگبارىس ھېسابتا تۇنباغانىڭ بىردىنبىر يېقىنى ئىدى . ياش قۇرامدا تۇنباغادىن سەل كىچىك ، مەرتىۋىدە ئىككى بەلدەم تۆۋەن بولغىنى بىلەن ، يۈزباشىدىن ئون نەچچىسى ، مىڭباشىدىن بىرنەچچىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايتتى . جەڭ بولغاندا جەڭگە كىرەتتى . جەڭگە كىرسە ئولجىسىز قايتمايتتى . جەڭ بولمىسا ئات سودىسى قىلاتتى . پەقەت زەردارلار ۋە غالىب سانغۇنلاردىلا بولىدىغان ھاكاۋۇرلۇق بەگبارىسنىڭ خۇلقىدىمۇ ئاشكارا ئىدى .

بەگبارىسنىڭ بۇ مىجەزىنى تۇنباغا ئۇنچە زىغىرلاپ كەتمىگىنى بىلەن ، بۆكۈ قاغان چورتلا ياقتۇرمايتتى . پەقەت جىڭ باسقۇدەك

گۈناھ تاپالمىغاچقىلا ئۇنىڭغا يول قويۇشقا مەجبۇر ئىدى .

بەگبارىس بۆكۈ قاغانىنىڭ ئويلىرىدىن ئەلۋەتتە خەۋەردار ئىدى . لېكىن ، قاغان بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدا تۇنباغادەك چوڭ ۋەزىرنىڭ بولغانلىقى ، لەشكەرلىرىنىڭ جانبازلىقى ، پەرمانبەردارلىقى سەۋەبلىك بېشىنى ئۇستۇن ، كۆڭلىنى توق تۇتۇپ يۈرەتتى ، بىرەر تاسادىپىيلىق يۈز بەرسىمۇ ئۆز كۈچىگە ئىشەنچ قىلالايتتى .

قاغانىنىڭ سوغداقلارنى ئۇستاز تۇتۇپ ، سۇلالىنىڭ يېغىرىغا تەگكەنلىكى ، توغرىسى ، چوڭ ئوردا بىلەن بولغان ئات سودىسىنى بۇزۇپ ، چۆنتىكىگە چۈشەي دەپ قالغان بەھىساپ پۇل - پۇچەكتىن قۇرۇق قالدۇرغىنى ئۈچۈن ، بۇ دورەم ئۇ بۆكۈ قاغاندىن تازا خاپا بولدى ، ئويلا - ئويلا ئاخىر «ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ» دېگەن يەرگە كەلدى - دە ، بۇ ئويىنى تۇنباغاغا ئېيتتى .

ئۇ باشتا ، ئېغىزغا ئالسا تىل كۆيىدىغان ، قاغان بىلسە باش كېتىدىغان بۇ ئويىنى تۇنباغا شۇبھىسىزلا قوبۇل كۆرىدۇ ، دەپ پەرەز قىلىغانىدى . بىراق ، تۇنباغا ئۇنىڭ بۇ ئويىنى ئاڭلاپ دەماللىققا چۆچۈپمۇ كەتمىدى ، ماقۇلمۇ كۆرمىدى ، بەگبارىسنىڭ سۆزى تۈگىگەن ھامان :

— ھازىر ۋاقتى ئەمەس ، — دەپلا گەپنى ئۇزۇۋەتتى . بىرقانچە قېتىملىق خاس سۆھبەتتە بەگبارس بۇ ئويىنى قايتا - قايتا دەللىلىگەنمۇ بولدى ، بىراق تۇنباغا «ھازىر ۋاقتى ئەمەس» دېگەن گەپىدە يەنلا چىڭ تۇردى ، قاچان ۋاقتى كېلىدىغانلىقىنىمۇ ئېيتمىدى...

بەگبارس يانپاشلاپ يېتىۋېرىپ ، زېرىكتى ، قايتىپ كېتەي دېسە كۆڭلى ئۇنمىدى ، ئاخىر تاراس بىلەن قىلىچ ئويۇنى قىلىۋاتقان قۇتلۇقنى چاقىرىۋالدى - دە ، تاغدىن - باغدىن سۆزلەشكىلى تۇردى . ئۇلارنىڭ پارىڭى بېرىپ - بېرىپ مۇھىم ئىشلارغا كۆچتى . قۇتلۇق پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ سورىدى :

— سانغۇن ئاكا ، دەپ بېرىڭە ، دادامغا نېمە بولدى ؟

بەگبارس گەپنى چاقچاققا بۇراپ جاۋاب بەردى :

— داداڭغا نېمە بولاتتى ، ئۇ سەللىمازا ساق تۇرۇپتۇغۇ .

— ساق تۇرۇشىغۇ تۇرۇۋاتىدۇ ، شۇغىنىسى ، ئۇ بۇرۇنقى دادامغا ھەرگىز ئوخشىمايدۇ .

ھېلىقى كۇندىن باشلاپ ، تۇنباغانىڭ كەم سۆز ، ئويچان ۋە چېچىلغاق بولۇپ قالغانلىقى بەگبارىسقىمۇ ئايانىدى . ئۇ قۇتلۇقنىڭ ئەقىللىق بالا ئىكەنلىكىگە قول قويسىمۇ ، ئۇنى تۇنباغادىكى بۇنداق نازۇك ئۆزگىرىشلەرگە دىققەت قىلار دەپ ئويلىمايتتى . ئۇ قۇتلۇققا «يالت» قىلىپ قارىۋالدى ـ دە ، زورىغا كۇلۇپ قويدى .

— ھا... ھا... نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىڭ قۇتلۇق بالام ، چۈشلارنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ئويلايدىغانلىرى بولىدۇ ، نېمە ئويلىغىنىنى ئۇششاق بالىلارغا دەپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوقتە...

بەگبارس بۇ گەپلەرنىڭ ئاغزىدىن قانداق چىقىپ كەتكىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى ، گېپىنىڭ ئاخىرى ئاغزىدىن چىقىپ بولغۇچە ، قۇتلۇقنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغىنىنى تۇيۇپ ، دۇدۇقلىدى .

بەگبارىسنىڭ بەئەينى دادىسىدەك ، ئۆزىنى كىچىك بالا دەپ كۆزگە ئىلمىغىنى قۇتلۇقنىڭ ئوغىسىنى قاينىتتى ، يۈزى قىزىرىپ ، قۇلاقلىرى قىمىرلىدى ، دادىسىنى كەچۈرگىنى بىلەن بەگبارىسنى كەچۈرگۈسى كەلمىدى .

— خۇش بولۇپ كېتەي ، ئەمدى مېنى كىچىك بالا دەۋەرمەڭلار ، ئاڭلىسام ، سىلەرمۇ مەندەك ۋاقىتسىزلاردا يۈز لەشكەرگە يۈزباشى بوپتىكەنسىلەرغۇ ، — دېدى كۇچىنى نامايان قىلماقچى بولغاندەك مۇشتىنى تۇگۇپ .

قۇتلۇق راست سۆزلەۋاتاتتى . ئاشۇ يىللىرى دۇشمەن قارا بورانىدەك يوپۇرۇلۇپ كەلدى ، تۇنباغامۇ ، بەگبارىسمۇ بويى ئاتقا يېتەر ـ يەتمەيلا ، يۈز ئەمەس ، بەلكى مىڭ لەشكەرگە سەردار بولۇپ جەڭگە كىردى . چوڭلار بىلەن تەڭ تۇرۇپ ئۇر ـ چاپ قىلىپ ، چوڭلار بىلەن بىر جەڭگاھتا قىلىچ ئۇردى ، ئوق ئاتتى .

بەگبارىس قۇتلۇقنىڭ كۆزىدىن كۆزلىرىنى ئەپقاچتى . ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ، خۇپسەنلىكى ئۈچۈن ناماقۇل بولۇش مەقسىتىدە بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن ئۇنى خەۋەردار قىلىش قارارىغا كەلدى .

ئۇ ئۆزى تارتقان نەق زىياندىن زىنھار گەپ ئاچمىدى . بىراق ، ھېلىقى كۈنى دۇئاندا يۈز بەرگەن كۆڭۈلسىز ئىشلاردىن باشلاپ ، قارا باخشىنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىگىچە بولغان ۋەقەنىڭ ھەممىسىنى قالدۇرماي ئېيتىۋەتتى . گەپ قارا باخشى ۋە ئۇنىڭ ئۆلۈمى ئۈستىگە كۆچكەندە تېخى ئاۋازى تىترەشكە ، بوغۇلۇشقا باشلىدى ، قىسقا ـ قىسقا ئۆپكىدىگەندىن كېيىن ئاۋازى چورتلا ئۈزۈلدى .

قۇتلۇق بەگبارىسنىڭ ئېيتقانلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، بۇرۇقتۇرما بولۇپ يۇرگەن دادىسى كۈچلۈك بورانغا دۇچ كەلگەن يالغۇز دەرەخ سۈرىتىدە كۆز ئالدىغا كېلىۋىدى ، يۈرىكى بىردىنلا ئېچىشتى .

قۇتلۇق سوغداقلارنى جادۇ قىلغان قارا باخشىغىمۇ ، شامان تەرىقىتى دېگەنلەرگىمۇ چورتلا قىزىقمايتتى ، باخشىلارنىڭ ئۆلۈپ ـ تىرىلىشىگىمۇ كۆڭۈل بۆلۈپ يۈرمەيتتى . بىراق ، دادىسىنىڭمۇ ، بەگبارىسنىڭمۇ دىنىغا ياقمايدىغان بىمەنە ئىشلارنى قىلغىنى ئۈچۈن ، ئۇ بۆكۈ قاغانىنىڭ تەڭرىدىن بولغانلىقىغا شەك كەلتۈرمەيمۇ قالمىدى .

«ماقۇل ، قاغاننى دادىسىنىڭ ، بەگبارىسنىڭ ، شۇنداقلا جىمى ئەل ـ جامائەتنىڭ خاھىشىغا خىلاپ ئىش قىلغان يامان ئادەممۇ دەيلى ، ئەمما ئۇ يامان ئادەم بولسا نېمىدەپ ھېلىقى سېرىق ساقال ياخشى ئادەملەرگە ھامىي بولىدۇ ؟ سېرىق ساقاللىقلار يامان ئادەم بولسا يەنە نېمە ئۈچۈن ئۆزىدەك يېتىم ئوغۇلغا خەيرخاھلىق قىلىدۇ ؟ دادام ۋە بەگبارىسلار سوغداقلارنى خاتا چۈشىنىپ قالغان بولسا ـ ھە ؟ »

قۇتلۇق ئىختىيارسىز كىچىكلىكىگە قايتتى ، تامغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ئاياغلىرىنى قۇچاقلىدى ، ئېڭىكىنى تىزىغا قويدى ، ئويلىغانسېرى ، خىيالى كونا سېۋەتتەك چۈۋۈلدى ، تۇمانلىق جىراغا

قاملىپ قالغان تەنها يولۇچىدەك تېڭىرقىدى . بۇ تۇمانلىق جىرادا بىر ھازا قايمۇقۇپ يۈرگەندىن كېيىن ئاخىر بەگبارىسقا مۇراجىئەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى .

— سانغۇن ئاكا ، ھەممىگلار سوغداقلارنى يامان دەيدىكەنسىلەر ، ئۇلار راستىنلا يامان ئادەملەرمۇ ؟

— بالام ، سوغداق دېگەن چوڭ بىر قوۋم ، — جاۋاب بەردى بەگبارىس ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا ، — چوڭلىرىمىز سوغداقلارنى بوۋىمىزنىڭ ، ئۇلۇغ بوۋىمىزنىڭ زامانىدا كۈنپېتىشتىن كۆچۈپ كەلگەن دېيىشىدۇ . ئەلمىساقتىن بېرى مۇشۇ يەردە بار ئىدى دېگۈچىلەرمۇ يوق ئەمەس ، ساڭا دېسەم ، سوغداق دېگەن ئوبدىنىدىن ئەسكىسى كۆپ ، تۈزلىرىدىن قاقۇاشلىرى تولا بىر قوۋم…

بەگبارىس تۆت سوغداق ئۇستىدە خېلى كۆپ بىرنېمىلەرنى سۆزلىدى . ئۇنىڭ ئېھتىياتى بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى نېمىشقىكىن ، قۇتلۇقنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى ، ئۇ يەنە ئاشۇ تۇمانلىق جىرادا ئۇيان - بۇيان دوقۇرۇپ ، مەڭدەپ يۈرىۋەردى ، چېكىلىرى چىڭقالغۇچە باش قاتۇرغان بولسىمۇ ، كىمنىڭ ئوبدان ، كىمنىڭ ئەسكىلىكى ، كىمنىڭ تۈز ، كىمنىڭ قاقۇاشلىقى ئۇستىدە بىرەر يەكۈن چىقىرالمىدى . مەيلى يەكۈن چىقارسۇن - چىقارمىسۇن ، دادىسىغا ، بەگبارىسقا ئىشىنىش ، ئۇلارنىڭ قولىغا قول ، پۇتىغا پۇت بولۇش قارارىغا كەلدى .

12 . ئەتىيازدىكى جۇدۇن

قۇياش تەقۋىمى ھېسابىدا ئەتىياز ئايلىرى كىرىپ قالغان بولسىمۇ ، ھاۋا يەنىلا سوغۇق ئىدى . ئۆتۈكەن چوققىلىرىنىڭ كۈنگەي يۈزى ، مال - چارۋايلارنىڭ ئاياغ ئىزى ، ئادەم ماڭغان كوچا - كويلار ، ئەگرى - بۈگرى چىغىر يوللار ئانچە - مۇنچە يۇز كۆرسىتىپ ، كۈل چېچىۋەتكەندەك قارايغان بولسىمۇ ، ئۆزگە يەر

ھېلىغىچە قار ئاستىدا ئۇخلاپ ياتاتتى . قىش سوغۇقى يەر يۈزىنى تاشتەك توڭلىتىۋەتكەن ، بېسىلغان قار قاتتىق مۇزغا ئايلانغانىدى . كۆپكۆك مۇز تەكتىگە يوشۇرۇنغان ئۇرخۇن سۇيىمۇ دەردىمەن ئادەمدەك ، ئۇنسىز ۋە شاۋقۇنسىز ئاقاتتى . گەجگىسىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر مۇزلار ئۇنى بىقۇۋۇل ھالغا چۈشۈرۈپ قويغانىدى . قىزىغان قۇملۇقنىڭ ئىللىق تەپتىنى ئېلىپ كېلىپ ئويناق بىر مەۋسۇمدىن دېرەك بېرىدىغان ، يەر - زېمىنغا يېڭى تون كىيگۈزۈپ ، ھەممىگە ھايات بېغىشلايدىغان جەنۇب شامىلىمۇ نەلەردىدۇر ھېرىپ قالغاندەك قىلاتتى . شەھەر ئۆيلىرىنىڭ ئۆگزىسىدە ، يالىڭاچ دەرەخلەرنىڭ ئۇچلىرىدا ئۇيۇپ قالغان قارا بۇلۇت تۇگمەن تېشىدەك ئېسىلىپ تۇراتتى . كۈمۈش ئۇۋاقلىرىدەك ئۇچۇۋاتقان قار ئۇچقۇنى قارغىمۇ ، قىروغىمۇ ئوخشمايتتى . سۇرمە رەڭلىك غۇۋا بوشلۇق ئۇنىڭ ئاجىز چاقناشلىرىنمۇ ئاچ كۆزلەرچە يالماپ كېتەتتى .

كۆك ئىڭرايتتى ، يەر ئىڭرايتتى ، سوغۇق دەملىك تاغلاردىنمۇ ، كېپەن كىيگەن دالادىنمۇ نەھايەت پەس ۋە نەھايەت مىسكىن بىر سادا كېلەتتى . بۇ سادا قىش ئازابىدىن جاق تويۇپ ، ئوت يۈزلۈك قۇياشقا ، خۇش چىراي ئەتىيازغا زارىققان گۈل - گىياھلارنىڭ ، ئەركىن قانات قېقىپ ، كارامىتىنى كۆز - كۆز قىلىشقا ئۇمتۇلۇشكەن تۇرنىلارنىڭ ، تورغايلارنىڭ ئاھ - زارى ئىدى . رودۇپايدەك كۆك مۇزلارنى ۋەيران قىلىپ ، سۆيگەن كۈينى توۋلاشقا ئىنتىلگەن تەخىرسىز سۇنىڭ ، قىزىپ تۇرغان تۇياقلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ ، يول سېغىنغان تۇلپارلارنىڭ پەريادلىق نىداسى ئىدى .

— ھەي ، ھەق يولدىن ئازغان ، گۇناھى كەبىرگە پاتقان بۇ زېمىنغا تەڭرىنىڭ غەزىپى كەلمەي قالامتى ، — دېدى بىر ەيلەن ئۇچەي - باغرى قېچىپ چىققۇدەك ئېچىنىشلىق خورسىنىپ .

— بۇ ئىقلىمغا كىملەرنىڭدۇر ئايىغى ياراشمىدى . ئويلاپ بېقىڭلار ، ئۆتكەن يىلى بۇ كۈنلەردە ئوت - چۆپلەر ئوشۇقنى

يـاپقاندى ، مال ـ ژارانلىرىمىزنى يازلىق يايلاققا ھەيدەپ ، تۆل ئېلىشقا تۆتۈش قىلغاندۇق ، ئەمدى كۆككىمۇ ئۇلىشالمايۋاتىمىزغۇ مانا ، — دېدى قېرى چوپان قۇۋۋەتلەپ .

— ھەتتىگىنەي ، شامانلىرىمىزغا يول بولسا ئىدى ، ئۆتۈكەنگە چىقىپ كۆك تەڭرىگە نەزىر بەرسە ، ئۇ ئىلاھ شەپقەت قىلسا مالىلىرىمىزمۇ قىرىلىپ كەتمەسىدى . تەڭرى رەنجىپ قالسا تېخى كۆرىدىغىنىمىز بارغۇ بىزنىڭ ، — دېدى بىر ياش يىگىت گەپ ئارىلاپ .

— ئۇنىمۇ دەيسىلەر ، بۇنىمۇ دەيسىلەر ، چاتاقنىڭ نەدىلىكىنى بىلمەيۋاتىسىلەر ، — گەپنى ئۇلغايتتى ، كەكە ساقال بىر مويسىپىت ئۇلارغا قوشۇلۇپ ، — مەن دېسەم ، يەنىلا ئاشۇ تۆت سوغداقنىڭ ئايىغى ياراشمىدى…

بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ بېشىنى بىر قىلىۋالغان پۇقرالار ئارىسىغا كىرىپ قالغان تۇنباغا بۇ كىشىلەرنىڭ مۇلاھىزىسىنى ئېنىق ئاڭلىدى ۋە ئەتراپىغا بىر قارىۋېتىپ :

— «پۇت يۇگۇرۈكى ئاشقا ، ئېغىز يۇگۇرۈكى باشقا» دېگەن گەپ بار بىزدە ، ئاغزىم بار دەپ غەلەت سۆزلەپ ، تىلىڭلار ئۇزۇلمىسۇن ، بېشىڭلار كېسىلمىسۇن ، چاپسان تارقىلىڭلار ، ئۆز جايىڭلارغا بېرىڭلار ، — دېدى سوغۇقلا قىلىپ .

پۇقرالار يېنىدىلا قاراپ تۇرغان ئەمىرلەشكەرنى كۆرۈپ قۇرغۇيدىن قورققان قۇشقاچتەك جىم بولۇشتى ، ھوش ـ كاللىسىنى يىغىپ ، توڭ يەرگە تىزلاندى ـ دە ، خۇددى تەڭرىگە باش ئۇرغاندەك باش ئۇرغىلى تۇردى .

— ۋەزىرئەزەم جانابلىرى ، سوغداقلارنىڭ ، ياق… ياق… مانى بۇرخانىنىڭ يامان گېپىنى قىلىپ گۇناھقا پاتتۇق . ئەقىلسىز قۇللىرىنى كەچۈرسىلە ، بىر قوشۇق قېنىمىزدىن كەچسىلە ، — دېيىشتى بىرقانچە كىشى غال ـ غال تىترەپ .

— چاپسان تۇرۇڭلار ، گەپنى ئاز قىلىپ ، ئىشىڭلارغا تۆتۈش قىلىڭلار !

سوغداقلار سەۋەبلىك ، ئۆز شامانلىرىدىن ، ئېتىقادىدىن ئايرىلغان خەلق بىر ھېسابتا دەل تۇنباغانلىقى كۆڭلىدىكى گەپنى قىلىشقانىدى . مۇبادا ئۇ ئۆز سالاھىيىتىنى ئۇنتۇپ قالغان بولسا ، ياكى كالپۇكىغا تۇك ئۇنمىگەن بالا بولغان بولسا بەلكى ، كۆڭلى ئازار يېگەن پۇقراغا قوشۇلۇپ سوغداقلارنى تىللاپ ـ تىللاپ رەسۋا قىلغان ۋە تازا بىر پۇخادىن چىقمۇالغان بولاتتى .

بىراق ، تۇنباغا ئۇنداق قىلالمايتتى . كىم ئۇنى قاغان تاغىسى بولسۇن دەپتۇ ، كىم ئۇنى ئەمىرلەشكەر ۋە ئىچبۇيرۇق بولسۇن دەپتۇ ؟ شۇنداق بولغانىكەن ، ئۇ قاغانغا بويسۇنۇشى ، ئۇنىڭ تاللىشىغا ھۆرمەت قىلىشى كېرەك ئىدى . قاغان ياخشى دېگەننى ئۇ ياماق دېيەلمەيتتى ، ئاق دېگەننى قارا ، قارا دېگەننى ئاق دېيىشكە ھەددى يوق ئىدى . بۆكۈ قاغان گەرچە سوغداقلارغا قول بەرگەن ۋە بىدئەتلىككە باش ئەگكەن بولسىمۇ ، بۇ ئەگرى نىيەت سوغداقلارنىڭ سېھىر ـ جادۇسى بىلەن بولۇۋاتقان ئىش ئىدى . قاچانكى سوغداقلارنىڭ جادۇسى تۇگەپ ، قاغان ھەق يولغا قايتقۇچە ئۇ بۇ ھالغا چىداشلىق بەرمىسە بولمايتتى .

يەنە كېلىپ ، ئاسمان تەڭرىسى بىلەن چاقماق خۇداسىمۇ ، يەر مۇئەككىلى بىلەن تاغ ئىلاھىمۇ روي بېرىۋاتقان ھەممە ئىشنى ئوچۇق كۆرۈپ تۇراتتى ، ئۆز قوۋمىگە ھامىي بولغان بۇ تەڭرىلەر ھامان بىر كۈن يەرگە چۈشەتتى . گۇناھى بار سوغداقلارنى ۋەيران قىلىپ قاغان دىلىغا ئىنساپ بېرەتتى ، ئالۋاستىلار يوق بولۇپ ، ئېتىقادىمۇ ، ھاياتىمۇ ئۆز ئەسلىگە قايتاتتى . بۇ كۈنلەرمۇ ئۇزاق ئۆتمەي يېتىپ كېلەتتى . شۇ كۈنلەر يېتىپ كەلگۈچە ، نادان خەلقىنىڭ قاغان ئەمرىگە شەك كەلتۈرۈشىگە ، بېشىغا بالا تېپىۋېلىشىغا قاراپ تۇرالمايتتى . غەيۋەتچى پۇقرانى ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا ئەدەپلەپ قويۇشىمۇ دەل مۇشۇ سەۋەبتىن ئىدى .

جامائەت ئارىسىدا ۋەزىرئەزەمنى تونۇيدىغانلارمۇ بار ئىدى ، تونۇمايدىغانلارمۇ ئۇنىڭ نام ـ شەرىپىنى ، داڭق ـ تۆھپىسىنى ئوبدان بىلىشەتتى .

ئۇلار تۇنباغانى كۆرۈپلا ئۆزىنىڭ قانداق گۈناھ سادىر قىلغىنىنى تۈيۈپ قالدى ـ دە ، ۋەزىرئەزەمنىڭ كېسىمىنى كۆتۈپ باش ئۇرۇپ تۇرۇشتى . چۈنكى ، قاغان تەڭرى دېسە تەڭرى ، ئىلاھ دېسە ئىلاھ ئىدىكى ، ھېچكىم قاغاننى ئادەمزات قاتاردا كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمەيتتى . قاغان قانچىلىك مۇقەددەس بولسا ئۇنىڭ دېگىنىمۇ ، ھەتتا ئاددىي ئىشارىتىمۇ شۇ قەدەر مۇقەددەس ھېسابلىناتتى . قاغان ئاتاق بەرگەن سوغداقلارمۇ ، سوغداقلارنىڭ بورخانمۇ ئەلۋەتتە مۇقەددەس ئىدى . ئۇلارغا تىل تەگكۈزۈش جىنايەتتىن دېرەك بېرەتتى .

نەشتەردەك تېگىۋاتقان سوغۇقتىنمۇ ، گۈناھىنىڭ قورقۇنچىدىنمۇ ئوخشاشلا تىترەپ تۇرغان ئالامان تۇنباغا يەنە بىر قېتىم قوغلىغاندىن كېيىن ئاندىن قۇلاقلىرىغا ئىشىنىپ ئۇپۇل ـ توپۇل تارقىلىشتى ـ دە ، تاشلىنىپ ياتقان سايمانلىرىنى قولغا ئالدى .

ئۇلار كۆچەپ ئىشلەيتتى ، بېگىزدەك ئۆچلۈق سۈمبىلەرنى تاش يېرىقلىرىغا قويۇپ ، بازغان بىلەن قاتتىق ئۇراتتى . يېگىتلەرنىڭ ھە ـ ھۇلىرى بازغان ساداسى بىلەن كۆچىيىپ ، سوغۇق ئاسمانىنى تەۋرىتەتتى . بىرەر ئاش پىشمىچە ھەپىلىشىشلەردىن كېيىن ، تۆمۈر سۈمبە تاش يېرىقلىرىغا چوڭقۇر پاتاتتى ـ دە ، ئۇيۇل تاشتا ئەگرى ـ بۈگرى دەز پەيدا قىلاتتى . قۇلاقلىرىنى ئۇۋۇلاپ ، ئالىقانلىرىنى ھورداپ تۇرۇشقان بالداقچىلار مەزمۇت بالداقلارنى تاش ئارىسىغا ئەپچىللىك بىلەن كىرگۈزۈپ ، قىساس ـ چۇقان بىلەن پەسكە باساتتى . دەرەخ ئۆرۈلگەندەك قاراسلاپ سۇنغان چوڭ ـ چوڭ تاشلار بىر تەرەپكە دومىلىتىلاتتى ، بازغانچىلار ئۇنى يەنە پارچىلايتتى . تاشچىلار مېتىن بىلەن چاسىلايتتى . بازغانچى لەشكەرلەرنىڭ نەيزە ـ قىلىچلىرى ، ئوقيا ، پالتىلىرى يېقىن بىر يەردە دۆۋىلەكلىك تۇراتتى .

شەھەر بىلەن تاغ ئارىسىدا ھارۋىلار غىچىرلايتتى ، ئېغىر يۈكتىن بىزار بولغان ئۇي ـ كالىلار داتلانغاندەك مۆرىشەتتى . تاش

يۇدۇشكەن پسيادىلەر بەئەينى ئىشچان ھاشار چۇمۇلىلىرىدەك تىزىلىپ ، تاغ باغرىدىن تا شەھەر دەرۋازىسىغىچە سوزۇلاتتى . شۇ سوزۇلغانچە ، خۇددى ياز كۈنىدىكى سەل سۈيىدەك لۆمشۈپ ئاقاتتى . تۈلكە قۇلاقچە ، قېلىن ئۆڭ جۇۋا كىيىۋالغان ئاتلىق ئادەملەر — مىڭباشلار ، ئېلىتەبىرلەر ئۇياق - بۇياق چېپىپ يۈرەتتى ، قامچىسىنى پۇلاڭلىتىپ ھەيۋە قىلاتتى ، ماجالىدىن كەتكەنلەر ، يىقىلىپ قالغانلار تۇشمۇتۇشتا ئۇچراپ تۇراتتى .

ئېقىۋاتقان ئادەت بويىچە ، تۇنباغا تارخان بۇنداق سوغۇق كۈنلەردە ھاشار ئورنىغا كەلمىسىمۇ ، ئىسسىق ئۆيدە سۈتلۈك چاي ئىچىپ مەززە قىلسىمۇ بولىۋېرەتتى . قاغانمۇ ، بىلگە قاتۇنمۇ ئۇنى ھەرگىز زورلىمايتتى . تاشچىلارنىڭ ، ياغاچ كەسكۈچىلەرنىڭ ، خۇمدانچىلارنىڭ ئىشمۇ ئۆز يولى بىلەن كېتىۋېرەتتى .

شۇنداقتىمۇ ، ئەمىرلەشكەر كېلىۋەردى ، چۇنكى بۆكۈ قاغان بىر ئاي بۇرۇن ، تاڭ مەلىكىسى نىڭگو قاتۇن بايانچۇرغا ياتلىق بولغاندا ئاستانىدىن بىللە كەلگەن ئوردا قىزى كىچىك نىڭگونى داغدۇغىلىق توي ئۆتكۈزۈپ ئەمرىگە ئالدى ، تۇغقانچىلىقنى ئۇلاپ ، سۇلالىگە خېلى كۆپ تويلۇق مالمۇ ئەۋەتتى ، تاڭ تەيزۇڭنىڭ تەبرىكىنى قوبۇل قىلدى . شۇنىڭ بىلەن تۇنباغانىڭ «بۆكۈ قاغان سوغداقلارنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ ، سۇلالىگە يامان كۆزدە قارارمىكەن ياكى بىرەر ئەخمەقلىق قىلىپ قويارمىكەن» دېگەن ئەندىشىسى بىرئاز بېسىقتى . قاغان گەرچە تويدىن كېيىن سوغداق ۋە تاڭ ئۇستىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ كاتتا ئوردا بىنا قىلىشقا تۇتۇنغان ، پۇقرا - لەشكەرنى ھاشارغا ھەيدەپ سۆلەتۈازلىق يولىغا كىرگەن بولسىمۇ ، بۇنى كىچىك ئىش دەپ ھېسابلىدى . لەشكەرلىرى جاپا چەكسىمۇ ، ئوردا - قەسىر پاتراق پۈتۈپ ، قاغان مۇرادىغا يەتسە ، ئەل ئىشىنى يادىغا ئالار ، سەۋەنلىكلەر تۈزۈلۈپ كېتەر دېگەن ئارزۇ بىلەن جىمى لاۋۇلەشكىرىنى باشلاپ ، ئىشنىڭ ئەڭ ئېغىرىنى زىممىسىگە ئالدى .

ئەمىرلەشكەر ئوغلى تاراسنىمۇ ، قۇتلۇقنىمۇ بۇ يەرگە بىللە

ئېلىپ كەلدى . ئاۋام - پۇقرا ، لەشكەر بىلەن ئەسرار بولۇپ جاھاننى بىلسۇن ، تېنىنى تاۋلىسۇن دەپ بازغانچىلار ئارىسىغا قوشۇۋەتتى . بەگبارىسنى ئۇلارغا نازارەتچى قىلىپ تەينىلىدى . سېمىز تاراس قوش مۇشتچىلىك كىچىك بازغاننى باشقۇرالماي كەينىگە پىلتىڭشىدە ئۇچۇپ كەتكەن بولسىمۇ ، قۇتلۇق ئۆز كۆچىنى تازا كۆرسەتتى ، دادىسىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا ئۆگەتكىنى بويىچە ، ئۇ بازغاننى كەينىچە ئايلاندۇرۇپ ، باش ئۇستىدە تىك تۇرغۇزاتتى - دە ، زەرب بىلەن تاشقا ئۇراتتى . كۆچلۈك زەربىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن يوغان تاش خۇددى ئۇيۇل مۇزدەك يىمىرىلەتتى ۋە «چارس» قىلىپ ئىككى پارچە بولاتتى . نەزىرىنى بازغان بىلەن تەڭ ئايلاندۇرۇۋاتقان ئىشلەمچىلەر «گۇرس» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ «بارىكاللا» دەپ توۋلىشاتتى ، چاقماق چاققاندەك خۇشال بولاتتى . «بۇ قايسى باھادىرنىڭ بالىسىدۇ» دەپ سوئال قويۇشاتتى . كەيپى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان تۇنباغا گەرچە «بۇ مېنىڭ بالام» دەپ مەيدىسىگە ئۇرمىسىمۇ ، لېكىن قۇتلۇقنىڭ كارامىتىدىن ئىچىدە سۆيۈنەتتى ، قاقاقلاپ كۈلەتتى ، يوتىسىغا شاپىلاقلايتتى . قۇتلۇقنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك چۆرگىلەپ يۈرۈپ : «ھوششەرە ، يارايسەن ، ئوغۇل بالا دېگەن ئىشنى مانا مۇشۇنداق قىلىدىغان» دەپ تەنتەنە قىلاتتى ، بازغاننى ھەربىر كۆتۈرگەندە ، ھە - ھۇ قىلىپ ، قۇتلۇققا مەدەت بېرەتتى ، بازغان تاشقا تەگكەن ھامان مۇشتۇمى بىلەن ئالىقىنىغا ئۇراتتى . بىر يىلدىن بېرى ، ئۇنى تۇنجى قېتىم بۇنداق خۇشال ھالەتتە كۆرۈۋاتقان بەگبارىسمۇ ھەيرانلىقىنى يوشۇرالمايۋاتاتتى .

شۇغىنىسى ، تۇنباغانىڭ كۆڭۈل كۆكسى بىر يۈزى كۈنگەي ، بىر يۈزى تەسكەي ئېگىز تاغدەك يېرىمى يورۇق ۋە يېرىمى تۇتۇق ئىدى . يورۇق يېرىدىن كۈلكە چىقاتتى ، ئۇ يەردە قاغانغا ئۇمىد ۋە ئۆز - ئۆزىگە تەسەللى تولۇپ ياتاتتى ، تۇتۇق يۈزىگە ئەل - يۇرت غېمى ۋە تەشۋىش يوشۇرۇنغانىدى .

ئۇ بىلەتتىكى ، يېقىندىن بېرى ئۇن ئوقلار يېرىدە ماكان

تۇتقان ئۇچ قارلۇقلار قاغان ئېلتەبىرىنى كۆزگە ئىلماي ، ئۆز يابغۇسىنىڭ ھماتى بىلەن كۈنسېرى كۈچلىنىپ ، ئالتۇنتاغدىن كۈنچىقىش تەرەپكە قاراپ سۈرۈلۈۋاتاتتى ، بويۇنتاۋلىق قىلىپ ، باج - ئولپاندىن ئۆزىنى قاچۇرۇۋاتاتتى . ئەگەر لەشكەر چىقىرىپ توسۇلمىسا ، چوڭ ئاپەتكە ئايلىناتتى .

شىمالدىكى خاكاسلارمۇ ئۆز ئېلتەبىرىنى قاغانلىققا كۆتۈرۈپ ، كۈچ توپلىماقتا ۋە جەنۇب تەرەپكە قاراپ كۆز سالماقتا ئىدى . تېزىنى باسسا ، مېزى قوپاتتى . ئۇ يەردىكى ئۇيغۇر ئېلتەبىرىمۇ كارغا كەلمەيۋاتاتتى . مۇبادا خاكاسلار يېرىگە لەشكەر ئەۋەتىلمىسە ، ئاھالە كۆچۈرۈپ ئادەم ئاۋۇتۇلمىسا ، ئەھۋال چاتاق ئىدى .

تەرەپ - تەرەپتىن ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان بۇنداق شۇم خەۋەر بۆكۈ قاغانغا ئايان ئىدى . قاغان بولسا قۇلقىنى يوپۇرۇۋېلىپ ، ئەيش - ئىشرەت بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتاتتى .

كەچ كىرىپ ، قاش قارايدى ، گۈمبۇرلىگەن بازغان ئۈنى ئاستا - ئاستا شالاڭلاشقا باشلىدى . بازغانچىلارمۇ ، تاشچىلارمۇ ئۆز ئىشىنى يېغىشتۇردى ۋە ھەر كىم ئۆز تۇرالغۇسىغا كىرىپ ، ئوت ياقتى ، قازان ئاسىدىغانلىرى قازان ئاستى . بىلەكلىرى سۇنۇپ كەتكەندەك سىرقىراۋاتقان لەشكەرلەرمۇ ، بارماقلىرى قاناپ كەتكەن تاشچىلارمۇ ئاستا - ئاستا ئۇيقۇغا كېتىشتى .

بايىرقۇ ۋە چۈبەلەردىن كېلىدىغان ئېلتەبىرلەر بىلەن كۆرۈشۈشكە پۈتۈشۈپ قويغىنى ئۈچۈن ، تۇنباغا تارخان شەھەرگە قايتماقچى بولدى . قورۇقچىلارنى ئاۋارە قىلىشنىمۇ خالىمىدى . لەشكەرلىرىنى بەگبارىسقا تاپشۇردى - دە ، تاراس بىلەن قۇتلۇقنى ئەگەشتۇرۈپ شەھەرگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى .

قارا بۇلۇت قاپلاپ كەتكەن كەڭ ئاسماندا نە ئايمۇ ، نە يۇلتۇزمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئاسمان بىلەن يەر ئارىسى پەۋەس قارا بوياق تولدۇرۇلغان چوڭ ئىدىشقا ئوخشايتتى . بۇ ئىدىشنىڭ شىمال تەرىپىدە پەيدا بولغان قۇتۇپ ياغدۇسى تاڭ شامىلىدا يەلپۇنۇۋاتقان

كۆك شايىدەك لىغىرلايتتى . توزغاقتەك توزۇپ تۇرغان قار ئۇچقۇنى يۈزىگە تېگىپ ئېرىگەن چاغدىلا ، ئۇلار چۈش بىلەن تەڭ ئۇچقۇنداشقا باشلىغان ئاجىز قارنىڭ ھېلىھەم يېغىۋاتقىنىغا ھۆكۈم قىلالايتتى .

شادا پاچاق ، نوغۇچ بەللىك «ئاسىلقارا» مېڭىپ ئۆگەنگەن يولىدا خۇددى قىلىيورغىدەك يورغىلايتتى ، كۆچلۈك تۈياقلىرى شور ئۆرلەپ تۇرىدىغان ھۆل توپىلىق يول يۈزىگە چېڭ ـ چېڭ تەگكەن بىلەن ، قوي ماڭغانچىلىكمۇ شەپە چىقارمايتتى . ساغرا زەنجىرىنىڭ شىپىرلىشى ۋە قاياقتىندۇر كېلىۋاتقان سۇس ھۇۋلاشلاردىن بۆلەك ، پۈتكۈل يايلاق زېرىكەرلىك سۈكۈناتقا ئەسىر بولغانىدى .

كەڭ يايلاقنىڭ ئادەم شالاڭ بىر يېرىدە چوڭ بولغان قۇتلۇق ئۇچۇن ، بۇنداق يول ۋە بۇنداق سۈكۈنات ئۆگىنىپ كەتكەن ئەرمەك ھېسابلىناتتى . بىر چاغلاردا ئوتۇن كېسىپ ، ياكى پىتىراپ كەتكەن قويىنى ئىزدەپ كەچ قالغاندا ، ئۇ مۇشۇنداق يايلاقتا ، مۇشۇنداق قاراڭغۇدا بىر ئۆزىلا يول يۈرەتتى . جىمجىتلىقنى بۇزغۇسى كېلىپ ، خاتىرىسىنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىدە ساقلىنىپ قالغان ئەللەي ناخشىسىنى يادىغا ئالاتتى ـ دە ، كەلسۇن ـ كەلمىسۇن بولۇشىغا غىڭشىيتتى .

بۇگۈنكى بۇ كېچىلىك سەپەر ئاللىقاچان ئۆتمۈشكە ئايلانغان ئاشۇ بالىلىق چاغلىرىنى ، ئاشۇ كونا ئاھاڭلارنى قۇتلۇقنىڭ يادىغا سېلىۋاتاتتى . شۇ تاپتا ئۇ ئۆتكەن كۈنلەرنىڭ قۇربانىغا ئايلانغان ئۈيقۇلۇق يەرنىمۇ ، قارا كۆكنىمۇ ، تۇنباغانىمۇ ، تاراسنىمۇ يادىدىن چىقارماقتا ئىدى . ئاشۇ تونۇش مۇڭ ، ئاشۇ تونۇش كۈي ۋۇجۇدىدىن تېشىۋاتقان ۋولقاندەك كۈۋەجەپ تۇراتتى ، بەزى ـ بەزىدە ، دەل بوغۇزىغا كېلىپ پارتلاپمۇ قالاتتى .

— ھاۋ... ھاۋ... ھاۋ... كۈچۈكىنىز كەلدى ، بالام .

— دىك... دىك... دىك... توشقىنىڭىز كەلدى ، بالام...

قۇتلۇق ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس غىڭشىپ كېلىۋېتىپ ، كەلگەن يېرىدە توختاپ قانداقتۇر بىر شەپىگە زەن قويۇۋاتقان تۇنباغاغا

ئۇسۇۋالغىلى تاس قالدى .

— بولدى ، ئۇنىڭنى ئۆچەر ، — دېدى تۇنباغا قاراڭغۇدا ئوڭ قولىنى كەينىگە سوزۇپ .

ئۇلار شەھەرگە ئۇن يېتىم كېلىدىغان يەردە توختاشقانىدى . راست دېگەندەك ، جەنۇب تەرەپتىن سوزۇلۇپ كېلىپ تەڭرىقاغان يولىغا قوشۇلىدىغان ئوغرى چىغىر تەرەپتىن گۇڭگۇر - مۇڭگۇر ئاۋاز كېلىۋاتاتتى ، بۇ ئاۋازغا قوشۇلۇپ ، ئاتلارنىڭ ئېغىر پۇشۇلداشلىرىمۇ ، تۆگىنىڭ سالماق قەدەم تاشلىشىمۇ بارغانسېرى ئېنىق ئاڭلانماقتا ئىدى .

«شەھەر قوۋۇقى تاقىلىدىغان ، دەستەكسىزلەر يول يۇرەلمەيدىغان بۇنداق چاغدا بۇ تەرەپكە كېلىۋاتقانلار زادى كىمدۇ ؟ كارۋانمىدۇيا ؟ ياق ، بۇنداق سوغۇق كۈنلەردە نەنىڭ كارۋىنى ئۇ بۇ يەرگە كېلىدىغان ؟ »

دۆڭ كەينىدە ئوۋ پايلاپ يانقان قاپلاندەك مۆكۈپ تۇرغان تۇنباغا نامەلۇم كىشىلەر دۆڭ يېنىغا كېلىشى بىلەن تەڭ بىرلا سەكرەپ يول ئوتتۇرىسىغا چۈشتى - دە :

— كىمسەن ، جايىڭدا توختا ، دەستىكىڭ بولسا دەستەكنى چىقار ، گېپىڭ بولسا گېپىڭنى دە ! — دېدى ، جېنىنىڭ بارچە ھۆركىرەپ .

نامەلۇم كىشىلەر تىلى تاڭلىيىغا چاپلىشىپ قالغاندەك ، بىر ئېغىزمۇ ئۇنچىقمىدى . تۇنباغا قىلىچىنى يالىڭاچلاپ قەدەممۇقەدەم قىستاپ كېلىۋەردى . قۇتلۇق بىلەن تاراسمۇ دادىسىغا ئەگەشتى . قورسىقىدا جىنى بارمۇ ، ياكى قورقۇنچى غالىب كەلدىمۇ ، نامەلۇم كىشىلەر قولىدىكى تىزگىننى تاشلاپ شەمشەرلىرىنى قىنىدىن سۇغۇرۇشتى . ھېچ نەرسىنى كۆرۈپ بولمىسىمۇ ، لېكىن شەمشەرنىڭ قىنىدىن سۇغۇرۇلۇۋاتقىنىنى تۇيۇپ قالغان تۇنباغا ئالدىن قول سىلىپ تۆت كىشىنى ئارقىمۇئارقا يەرگە يىقىتتى .

— سەنلەر كىملەر ، راست گېپىڭنى قىلىش ، بولمىسا جېنىڭنى ئېلىپ يېنىڭدا قويىمەن ! — دېدى ئۇ ، بىرەيلەننىڭ

گەجگىسىگە دەسسەپ تۇرۇپ .

— بوينۇم سۇنۇپ كېتەي دەپلا قالدى ، ئاياغلىرىنى بوشاتسىلا دەيدىغانىنى دەي ، دېگىنىمگە كۆنمىسىلە ، بالاغا قالارلىمىكىن !

تۇنباغا ئۇيغۇرچىغا زۇۋانى ئەپلەشمەيۋاتقىنىغا قاراپ ، ئۇلارنى بىر بولسا سوغداقلار ياكى بىر بولسا تاڭلىقلار دەپ پەرەز قىلدى ۋە يوغان گەپ قىلىۋاتقىنىدىن ئەرۋايى ئۇچۇپ ، قۇيقا چاچلىرى تىك تۇرۇپ كەتتى ، شۇنداق بولسىمۇ ئاچچىقىنى بېسىپ ، «ئۇلارنى بىر سۆزلىتىپ باقمايمەنمۇ» دېگەن ئوي بىلەن دېدى :

— قېنى ، راست گېپىڭنى دە ، ئۆزۈڭ كىمسەن ، نەدىن كېلىۋاتسەن ، كىمنى پاناھ تارتىپ كېلىۋاتسەن ؟

يەردە ياتقان بىرى چالا بوغۇزلانغان قويدەك خىرقىراپ تۇرۇپ ئېغىز ئاچتى :

— بىز ئۇلۇغ تاڭ ئېلىنىڭ بۇيۇك سەردارى بۆكۈ قەيىن جانابلىرىنىڭ ھوزۇرىدىن كېلىۋاتىمىز .

— قاغانىمىزغا سوۋغات ئېلىپمۇ ؟

— قاغان بىلەن ئۇلۇپەتلىشىدىغانغا ھەپسىلىمىز يوق ، پەقەت جانابىي موزاك بىلەن كۆرۈشۈپ ، بۆكۈ قەيىنىڭ ئامانىتىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ ، سۆزىنى يەتكۈزمەكچىمىز !

— ئەمدىغۇ يولنى بوشتارسەن ، قاراپ تۇرۇپ گۇناھقا پاتاي دەمسەن يا چۈپرەندە ، — دېدى ، نامەلۇم كىشىلەردىن بىرى تۇنباغاغا ھەيۋە قىلىپ .

مۇمىن كىشىنىڭمۇ ئوغىسىنى قاينىتىدىغان بۇ ھاقارەتلەر تۇنباغاغا ئانچە تەسىر قىلمىدى . ئۇ ئەمدى ئاچچىقلانمىدى ، غەزەپلەنمىدى ، ئۆزىگە ھاي بېرىپ ئەقىل بىلەن ئىش قىلىش قارارىغا كەلدى . ئۇنىڭچە ، بۇلاردا مۇھىم بىر سىر بار ئىدى ، بۇ سىر ئېچىلسا ، تەھقىقكى ، ئۇ نۇرغۇن سوئاللىرىغا جاۋاب تاپالايتتى ، بۆكە قەيىن بىلەن موزاكنىڭ بىر يىپ بىلەن چېتىلىشى ياخشىلىقتىن دېرەك بەرمەيتتى .

— ھەي باتۇر جەڭچىلەر ، بۇ ئەلچىلەرنى مەھكەم باغلاڭلار ،

ئۇننى ئۆچۈرمسه ئاغزىغا توپا تىقىڭلار ، گېپىڭلارغا كىرمسه بېشىنى كېسىپ قاغا ـ قۇزغۇنغا يەم قىلىپ بېرىڭلار !

تۇنباغا ئوغۇللىرىغا شۇنداق بۇيرۇدى ـ ده ، ئۇلارنى چەمبەرچاس قىلىپ باغلاتقۇزدى . يەتته ئات ۋە ئون تۆگىلىك مال ـ دۇنيانى ئۆز ئىلكىگه ئېلىپ ، قۇلقارانىڭ مەنزىلىگه قاراپ ھەيدەپ مېڭىشتى .

13 . قۇتلۇقنىڭ بىر ئىشى

كەدىرەنى نەزەردىن ساقىت قىلغاندا ، تاراس تۇنباغانىڭ ئەڭ تۇنجى ، شۇنداقلا ئەڭ كەنجى ئوغلى بولۇپ ھېسابلىناتتى ، يىللار قەدىمى يېشىغا ياش ، بويىغا بوي قوشقان ، بۇرۇتى ئوسمىدەك خەت تارتىپ يىگىتلىك يېشىغا يانداشقان بولسىمۇ ، ئۇنىڭ بالىلىق خۇي ـ پەيلى تېخى ئۆزگەرمەيۋاتاتتى . دۇرۇس ، «سۇت بىلەن كىرگەن خۇي سۇت بەرگۈچىنى تارتىدۇ» دېگەن گەپ بىكار ئەمەس ئوخشايدۇ ، ئۇ ئانىسىنى ئەمەس بەلكى كالا ـ قوي سۇتى ئېمىپ چوڭ بولغاچقىمۇ مىجەزىدە كالىنىمۇ ، قوينىمۇ تارتقانىدى . بىراق ، ئۇ ھەرقانچە ئېغىر ، ھەرقانچە ياۋاش بولۇپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ، ئۇ ئۆز نەسەبىنى بىلمىگۈدەك دەرىجىدە دۆت ئەمەس ئىدى .

تاراس ئادەتته ، تۇمەنباشى ، ئېلىتەبىرلەر كىيىپ يۇرۇيدىغان تاۋار تاشلىق كەمزۇل كىيەتتى ، قىش كۇنلىرى چەكمەن تاشلىق جۇۋا كىيىپ قار بوۋايدەك قېتىۋالاتتى ، جۇۋىنىڭ ئۈستىدىن تۆت ئىلىك كەڭلىكتىكى كۆن كەمەر باغلايتتى ، كەمبىگه سۆلەت ئۇچۇن ئېسىۋالغان قىسقا قىلىچى ، كۇموش ساپلىق خەنجىرى ئۇنى بالا جەڭچىلەردەك كۆرسىتىپ تۇراتتى ، ئۇ بەگبارىسقا ھەۋەس قىلاتتى ، يول يۇرگەنده بەگبارىستەك ئىرغاڭلاپ ، ئۆردەكتەك قەدەم تاشلايتتى ، ئات ئۈستىده بەگبارىستەك يانتۇ ئولتۇراتتى ، گەپ ـ سۆزىدىمۇ ئۇنى دورايتتى ، دورايمەن دەپ كۇلكىلىك قىلىقلارنى

قىلىپ قويۇشتىنمۇ خالىي بولالمايتتى . ئۇ كىينىگەندە چۆرىلەرسىز ئۇششى پۇتمەيتتى ، كىينىۋېتىپ ئۇخلاپمۇ قالاتتى ، غىزا يېيىشتىمۇ ، چۈن قورۇشتىمۇ بەزىدە چۆرىلەرگە مۇراجىئەت قىلاتتى . بىرەر ئىت ياكى مۇشۇك كۆردىمۇ ، بەئەينى جەددال كۆرگەندەك ، رەڭگى ئۆڭۈپ غال ـ غال تىترەيتتى .

— ھەي ، كىمنى تارتتىكىن بۇ بالا ، ئانىسىنى تارتتىمكىن دېسەم ، ئانىسى ئوماي[1] دەك ئەقىللىق ، ئوغلاقتەك چاققان بىر مەزلۇم ئىدى ، مېنى تارتتىمكىن دېسەم ، مەن ئۇنىڭ يېشىدا جەڭگاھلاردا مىڭ لەشكەرگە سەردار بولۇپ يۈگۈرۈپ يۈرەتتىم…

تاراسقا سىڭدۈرگەن ئەجرىنىڭ شامالغا ئۇچۇپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن تۇنباغا بەزىدە مانا مۇشۇنداق قاقشاپمۇ قويياتتى .

راست ، تاراستا ئۆزىنىڭكىدەك ، يەنى ئەجدادلىرىنىڭكىدەك بىر مەجەز يېتىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۇ ئاز بولمىغان يۈرەك قېنىنى سىڭدۈردى ، ئالتە يېشىدىن باشلاپ ئۇنىڭ يېنىدا خاس مەشقاۋۇل ۋە ئۇستاز تۇرغۇزدى ، كۆزى ئېچىلسۇن دەپ بەزى مۇراسىملارغا بىللە ئېلىپ باردى ، يۈرىكى قاتسۇن ئۈچۈن ئاۋۋال كەكلىك ، كېيىن قوي بوغۇزلاشنى ئۆگەتتى . ھاسىلات شۇ بولدىكى ، بۇ ئۇرۇنۇشلارنىڭ ھېچقاندىقى ئارزۇسىدەك ئۇنۇم بەرمىدى ، قارىغاندا زاھىتلارچە رايىشلىق ، ھۇرۇنلارچە ئېزىلەڭگۈلۈك قان ـ قېنىغا سىڭىپ ، ئۇنىڭ مەجەزىنى چاڭگىلىغا ئېلىۋالغاندەك قىلاتتى . بۇ مەجەز ئۆز رىزقىنى ئات ئۈستىدىن ، يوشۇرۇن ۋە ئاشكارا قان تۆكۈشلەر ئارىسىدىن تاپىدىغان ، ئۇنى باھادىرلىق بەدىلىگە قوغدايدىغان ئوتلاق ئادەملىرى ئۈچۈن ، مۇھىمى ، سۆڭىكى ئاق ياغلاقار ئەۋلادى ئۈچۈن ئەجەللىك بىر نۇقسان ھېسابلىناتتى ، ئۆزىدىن كېيىن قالغاندا ئاتا مىراس سەردارلىقنى ساقلاپ قالالايدىغان ـ قالالمايدىغانلىقىغا بىرنېمە دېيەلمەيتتى .

---

① ئوماي — شامان ئېتىقادىدا ئىلاھلارنىڭ بىرى ، ئۇيغۇرلاردا بالىلارنىڭ ھامىيسى ، شەپقەت ئانىسى .

ئەمما ، ئوغلى تاراس تولمۇ بىتەلەي ۋە شور پېشانە بالا ئىدى . تېخى زاكىسى قۇرىمايلا ، ئۇ ئانىسىدىن مەھرۇم بولدى . قىسقىسى ئۇچ ئايغا ، ئۇزۇنى بىرەر يىلغا سوزۇلىدىغان ئايىغى چىقماس لەشكىرىي يۇرۇشلەر ، مېڭىنىڭ قېتىقىنى چىقىرىۋېتىدىغان ئوردا قاتىلاڭچىلىقلىرى ، تۇغمەس قورساق سوقۇشلىرى ئۇنىڭ ئاتىلىق بۇرچىنى ، شۇنداقلا ئانىلىق بۇرچىنى ۋايىگە يەتكۈزۈپ ئادا قىلىشىغا توسقۇن بولدى . ئوچۇقىنى ئېيتقاندا ، تاراس ئاتا ـ ئانا تەربىيىسىدە ئەمەس ، بەلكى ئىنىكئانا ۋە توقال ، دېدەكلەرنىڭ تەربىيىسىدە چوڭ بولدى ، ئېچىرقىغاندا تويۇنالمىدى ، يىغلىغاندا تەسەللى تاپالمىدى ، قورققاندا مەدەت ئالالمىدى ، ئاخىر ، چاڭقاق يەردە ئۇنىگەن دەرەخ شاخ يايالمىغاندەك ، ئانىسىز قوزا ئەت ئالالمىغاندەك ئىش بولدى ، ئەمدىلىكتە ئۇ ئوغلىنى نېمىدەپ ئەيىبلىيەلەيدۇ ، نېمىدەپ ھۇرۇن دېيەلەيدۇ ؟

تۇنباغا سەۋەنلىكنى ئۆزىدىن كۆرەتتى ، ئوغلىنى ۋاقتىسىزلا يېتىم قىلغان تەقدىرنى ئەيىبلەيتتى ، دەردىنى تېشىغا چىقارمايتتى ، ئوغلىنىڭ كۆڭلىنى ئايايتتى ، ئۇنى ئاقچى ـ كۆكچى دېيىشكە ، قاتتىق قوللۇق قىلىشقا ، ئەقەللىيسى يۇزتۇرا تەنبىھ بېرىشكىمۇ جۇرئەت قىلالمايتتى .

«قارىغۇنى كۆزدىن ئايرىسىمۇ ، ھاسىسىدىن ئايرىماپتۇ» دېگىنى راست ئوخشايدۇ ، قىسمەت شامىلى كۈتۈلمىگەن بىر پەيتتە يېتىم قۇتلۇقنى تۇنباغانىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ تاشلىدى . قورسىقىدا تۇڭگۇز قاترايدىغان ئاشۇ سوغداقلار ئەسلىدە ئۇنىڭ ھۆكۈمىگە شىلتىڭ ئېتىپ قارشىلاشماقچى ، چىشىغا تەگمەكچى بولغانىدى . بىراق ، ئۇلارنىڭ قىلمىشى ئەكسىچە ئۇنۇم بەردى . ئۇ پېشانىسى ئوچۇق ، زېھنى ئۆتكۈر ، ھەيران قالغۇدەك مەرگەن بالا قۇتلۇقنى بىر كۆرۈپلا ياقتۇرۇپ قالدى ۋە ئۇنى ئۆز قوينىغا ئالدى . گەرچە ئۇنى «ئوغلۇم» دەيدىغان چاغلىرى كۆپ بولمىسىمۇ ، ئەمەلدە ئۇ يەنە بىر ئوغۇللۇق بولۇپ قالدى . قۇتلۇقنىڭ كىشنى سۆيۈنىدۇرگۈدەك چېچەنلىكىگە قايىل بولغان تۇنباغا ئوخشاشلا

ئۇنىڭ ئۇچۇن خاس ئۇستاز ۋە مەشقاۋۇل بەلگىلەپ بەردى . ئۇنىمۇ ئوخشاشلا كەينىگە سېلىپ يۇرۇپ دۇنيانى كۆرسەتتى . قۇتلۇق تاراسنىڭ كەمچىلىكى ، ئەقىلدىكى چولتىلىقى سەۋەبلىك تۇنباغانىڭ ئۇمىد ئاسمىنىدا پەيدا بولغان بوشلۇقنى بىر ـ بىرلەپ تولدۇرۇشقا باشلىدى .

«بۇمۇ قاملاشقىنى ، تاراس بىلەن قۇتلۇق ئاكا ـ ئۇكا بولۇشۇپ ئىناق ئۆتسە ، قۇتلۇق تاراسقا ھەمدەم بولسا كېيىنكى ئىشلاردىن غەم قىلمىسامۇ بولغۇدەك... »

تۇنباغا بەزىدە شۇنداق ئويلاپ قالاتتى ، «كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس » دېگەندەك ، بەزىدە ئۆتكۇر نەزىرىنى كۆز ئالدىغىلا كېلىپ قالغان كېلەر كۇنلەرگە ئاغدۇراتتى . بۆكۇ قاغانىنىڭ ئامراق قىزى تاراس بىلەن ، كۇنىگە بىر غېرىچچە بوي تارتىۋاتقان ئوماق كەدىرە قۇتلۇق بىلەن قول تۇتىشىپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكەندەك بولاتتى ، ئۇ كەمدىن ـ كەم تېپىلدىغان كۇلكىسىنى كۇلەتتى ، ئۇلارغا چىن كۆڭلىدىن بەخت تىلەيتتى ، دۇئا قىلاتتى .

تاراسنىڭ دادىسىنى ئەڭ خۇشال قىلغان يېرى ، ئۇ ياتسىراپ تۇرغان قۇتلۇقنى ئېسىلزادىلەرنىڭ ئەۋلادىغا خاس كەڭ قورساقلىق بىلەن قوبۇل قىلدى ، دادىسىنىڭ «بۇ سېنىڭ ئاكاڭ بولىدۇ » دېگەن بىر ئېغىز گېپى بىلەنلا ئۇنى ئاكا قىلىۋالدى ، بىرقانچە قۇر دۇردۇن كىيىمىنى ، قىممەتباھا كالتە جۇۋىسىنى مەردلىك بىلەن ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلىۋەتتى . كەدىرەمۇ قۇتلۇقنى چۇچۇك تىلى بىلەن «ئاكام » دەپ چاقىرىدىغان بولدى . بۇ ھال تۇنباغانى باش ئۇستىدىن بېسىپ تۇرغان قورام تاشنى ئېلىۋەتكەندەك يەڭگىل ھېس قىلدۇردى .

بىراق ، ھېلىقى كۇنى يۇز بەرگەن كىچىككىنە بىر ۋەقە تۇنباغانى سەل ئەپسۇسلاندۇرۇپ قويدى .

ئۇ كۇنى نامەلۇم يولۇچىلارنى ھەيدەپ تاغ ئارقىسىغا يول ئالغان تۇنباغالار تاڭ سۇزۇلگەندە ئاندىن قۇلقارانىڭ مەنزىلىگە يېتىپ كېلىشتى ، بۇ يەر شەھەردىن يىراق ۋە تىنچ جاي ئىدى ،

ئوتلاقتىن تارتىپ ، چوڭ ـ كىچىك ئادەملەرگىچە تۇنباغاغا قارام بولغاچ ، سىر ساقلاشمۇ تەسكە توختمايتتى .

تۇنباغا بۇ يەرگە كېلىپ ، كۆك تەڭرىنىڭ نامى بىلەن قۇربانلىق قىلدى ، ئىبادەتتىن پارىغ بولۇپ كۆزى تېڭىلغان توّت «ئەلچى»نى خالىي بىر ئۆيگە ئېلىپ كىرىپ سوراق قىلىشقا باشلىدى . تاراس بىلەن قۇتلۇق شەمشەرلىرىنى چىڭ تۇتقان پېتى دادىسىنىڭ يېنىدا پىداكار جەڭچىلەردەك تىك تۇرۇشتى ، بەستىدىن كۇچ تېمىپ تۇرىدىغان قۇلقارا ئەڭ مەمەدان «ئەلچى»دىن بىرنى سۆرەپ كېلىپ ، خوجايىنىنىڭ ئالدىدا تىزلاندۇردى . تۇنباغا سوراقنى باشلىدى :

— قېنى ئېيت ، ئېتىڭ نېمە ، ئەمىلىڭچۇ ؟

— خوجا ئاكاڭنى ئاۋۋال هۆرمەتلىك موزاكنىڭ هۇزۇرىغا باشلاپ بار ، سوئالىڭغا ئۇنىڭ ئۆزى جاۋاب بېرىدۇ !

— ئارىلىقنى يىراق كۆرمىسەڭ ، بىزنى چوڭ ئاستانىدىكى بۇيۇك سەردار بۆكۇ قەيىن جانابلىرىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بار ، سوئالىڭغا ئۇ سەردارنىڭ ئۆزى جاۋاب بېرىدۇ ، — دېدى ، تېخى سوراق نۆۋىتى كەلمىگەن ، ئۆي تۇۋرۇكىگە باغلۇۋېتىلگەن ئۇچ «ئەلچى»دىن بىرى قوپاللىق بىلەن گەپ قىستۇرۇپ .

بۇ گەپلەر تۇنباغانىڭ غەزىپىنى قوزغاپ قويدى . ئۇ بۇ هاكاۋۇر تۇنقۇنلارنىڭ نوخلىسىنى ئېلىپ قويمىسا بولمايدىغانلىقىنى تۇيۇپ قىلچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ هېلىلا چېپىۋېتىدىغان ئەلپازدا هۆركىرىدى :

— بىلىپ قوي ، ئەبلەخ ، بۇ يەر ئوردۇبالىقا بىر كۇنلۇك كېلىدىغان پىنهان مەنزىل ، سەنلەرنى گەپ ـ سۆزسىزلا جەهەننەمگە ئۇزىتىۋەتسەم ئۆلگىنىڭنى ئىنس ـ جىنمۇ تۇيمايدۇ . راست گېپىڭنى قىلامسەن يا ئۆلۇمنى تاللامسەن ؟

تۇنباغانىڭ بۇ چارىسى ئۇنۇم بەردى ، تۇۋرۇككە باغلانغان «ئەلچى»لەردىن بىرى دەرهال زۇۋانغا كەلدى :

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، بېگىم ، ئۆز يۇرتۇمدا

قبرى ئانام ، نارەسىدە بالىلىرىم بار ، بۇ سوغداقلار مېنى قورقۇتۇپ تۆگە يېتىلەتكۈزدى ، بىلىدىغىنىمىنىڭ ھەممىسىنى دەي ، مەن دەي··· — دېدى قورقىنىدىن دۈدۈقلاپ .

— تۇفي··· تۇزكور !

يېنىدا باغلاغلىق تۇرغان بىر «ئەلچى» ئۇنىڭ يۈزىگە شالاققىدە بىرنى تۇكۈردى .

ئەمىرلەشكەر تۇنباغا بۇ كەكە ساقال ، ئەرۋاھتەك ئورۇق تۆگىچىگە «قېنى ، دەيدىغىنىڭنى دەۋەرمەمسەن» دېگەندەك گۆلىيىپ قارىۋىدى ، ئۇ سۆزلەشكە باشلىدى :

— بۇ سوغداقلار قارا نىيەت ئادەملەر ئىكەن ، يول ئۇستىدە گەپ ـ سۆزىگە قۇلاق سالسام ، ئۇلار بۆكە قەيىن دېگەن چوڭ سەردارنىڭ يېقىنلىرى ئىمىش ، ئاۋۇ قبرى ھەممەيلەننى باشقۇرىدىكەن ، بۇلار مېنى سوغداقچىنى بىلمەيدۇ دەپ ئاغزىغا كەلگەننى دەۋەردى ، لېكىن مەن سوغداقچىنى ئوبدان بىلىمەن···

— ئاغزىڭنى يۇم ، ئايغاقچى تابغاچ···

سوراق چاشكىنچە داۋام قىلدى . سوراقتا تۇنباغا بۇ ئۇچ سوغداقنىڭ بۆكۈ قەيىن بىلەن مۇزاك ئارىسىدا قاتناپ تۇرىدىغان مەخپىي «ئەلچى»لەر ئىكەنلىكىنى ، تاڭ ئوردىسىغا قارشى توپىلاڭ قوزغىماقچى بولۇۋاتقان بۆكۈ قەيىن مۇزاك ئارقىلىق ، بۆكۈ قاغانىنى ئوردا ئۇستىگە لەشكەر تارتىشقا كۆندۈرمەكچى بولغانلىقىنى بىلىۋالدى . ئۇلار بىر يىل ئاۋۇال ئوردۇبالىقا خۇپىيانە كېلىپ مۇزاك بىلەن ئۇچراشقان ۋە قانداق كەلگەن بولسا شۇنداق قايتىپ كەتكەنىكەن ، ئات ، تۆگىلەردىكى تاۋار ـ دۇردۇن ۋە ئونچە ـ مەرۋايىتلار قاغانىنى ئىندەككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان يەمچۈكى ئىكەن .

تۆگىچىنىڭ ئاۋازى بېسىقمايلا ئاچچىقلانغان تۇنباغا خۇددى غالىبلاردەك ھەجىيىپ تۇرغان باشچى سوغداقنى كېلىشتۇرۇپ بىر تەستەك ئۇرۇۋەتتى ۋە :

— چۆچۈرىنى خام ساناپسەن ئەبلەخلەر ، سەنلەر بىزنىڭ

بـۇيـۇك قاغانمـزنى بىلىشمەيسەن ، دەپ قويماي ، ئۇنىڭ ئاتىسى قـۇياش ، ئانىسى ئاي ، كۆك تەڭرى ئۇيغۇرلارغا ئىنئام قىلغان تـەڭـرىـزادە ، ئـۇ سەندەكلەرگە گول بولمايدۇ ، بۆكۈ قەيسەرلىك چـۇپـرەندىلەرنىڭ گېپىگە كىرمەيدۇ ، ئەمدى نېمە دەيسەن ؟ — دېۋىدى ، باشچى سوغداق يەنە بىلجىرلاشقا باشلىدى :

— هـەي بىچارە ئىنسان ، ئەپتىڭدىن قارىغاندا قويچى قۇل ئـوخشايسەن ، تازا بولساڭ يۇزباشىدۇرسەن ، بىلىپ قوي ، سەن چـوڭ بىلگەن ئۇ قاغانىڭ موزاكىنىڭ ئالىقىنىدىكى بىر قونچاققا ئايلانغان . ھۆرمەتلىك موزاك ئالىقىنىنى تۇز تۇتسىلا قاغانىڭنىڭ كۈنى تۇغدى دېگەن شۇ ، مۇبادا ئۇ ئالىقىنىنى شۇنداق دۇم قىلسا ئۇ ئۆزىنى جەھەننەمدە كۆرىدۇ . قونچاقنىڭ ئالىقىنىدىكى قونچاق تـۇرۇقـلـۇق بـىزگە يەنە نېمە دەپ يوغان گەپ قىلسەن ، ئەڭ ياخشىسى بىزنى قويۇپ بەر ، موزاكىنىڭ ئالدىغا بېرىپ بىر قوشۇق قېنىڭنى تىلە . بىز چاپسان شەھەرگە كىرىشىمىز كېرەك .

— مـەن قـويـۇپ بـەرگەن بىلەن ، باتۇر قورۇقچىلىرىمىز سـەنـدەك شـۇم ئاياغلارنى شەھەر قوۋۇقىدىن كىرگۈزۈشمەيدۇ ، پۇتۇڭنى يەرگە تەككۈزمەي قۇۋۇق بېگىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارىدۇ !

— ھاھ... ھاھ... ھاھ...

باشچى سوغداق كوچىدا ئەركىن سەيلە قىلىپ كېتىۋاتقاندەك ئۇنىنى قويۇۋېتىپ كۈلدى ۋە تۇنباغاغا دېدى :

— قېنى خاپا بولماي قالىپقىمنى ئېلىۋېتە قويچى ، ئۇ يەردە نېمىنى كۆرىسەنكىن ؟

تـۇنـباغا ھاقارەتلەنگىنىنى ھېس قىلدى ، بىراق ئۇ ئۆزىنى قونچاق دېسە نېمە بوپتۇ ، قويچى دېسە يەنە نېمە بوپتۇ ، ئۇ نېمە دېسە شۇ بولۇپ كەتمەيدۇغۇ ئاخىر . بۇلار ئانچە مۇھىم ئەمەس ، مۇھىمى...

ئەمىرلەشكەر لەۋلىرىنى مەھكەم چىشلىدى ، قىلىچ سېپىنى سـىـقـىـمدىۋالغان قولىنى بوشاتتى ، قىزارغان كۆزلىرىنى يېرىم يـۇمـدى ، يـۇزىـدىـكى مۆلدۈرەك ئېسىلىپ تۇرغان قارا تەرنى

سۇرتۇۋەتتى ـ دە ، قۇتلۇققا «قېنى ، ئۇنىڭ قالپىقىنى ئېلىۋەت» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى .

قۇتلۇق قىلىچىنىڭ ئۇچى بىلەن شۇنداق نوقۇۋىدى ، باشچى سوغداقنىڭ ئۇزۇن قالپىقى پوككىدە قىلىپ يەرگە چۈشتى . ئالىقان چوڭلۇقىدىكى بىر دەستەكمۇ قالپاق بىلەن تەڭ يەرگە چۈشتى . بۇ نەرسە ھەممەيلەننىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى .

سوغداقلارنىڭ ئەلپازىدىن سەل ئەيمىنىپ تۇرغان تاراس زەر دەستەكنى چۆچۈپ تۇرۇپ يەردىن ئېلىپ دادىسىغا ئۇزاتتى .

تۇنباغا دەستەككە قارىدى ، كۆز ئېقى كېڭىيىپ ، قارىچۇقى كىچىكلىدى ، پېشانىسىدىن يەنە تەر تېشىپ چىقتى ، بارماقلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترىدى .

ۋەزىر ، ئەمرىلەشكەر ۋە يابغۇ ـ تېكىنلارغىلا بېرىلىدىغان بۇنداق دەستەك شۇنچىلىك قۇدرەتكە ئىگە ئىدىكى ، ئۇنى كۆتۈرۈۋالغان ھەرقانداق ئادەم قاغانلىق دائىرىسىدىلا ئەمەس ، بەلكى چوڭ ئاستانىدىمۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى . ئوردۇبالىقنىڭ ھەننۇا قوۋۇقىدىن بىمالال كىرىپ ـ چىقالايتتى .

باشچى سوغداق تۇنباغانىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىق كۆردى . خۇددى بۇرنىغا كۆكۈيۇن كىرىۋالغان قېرى ئاتتەك ، تۇنباغاغا قاراپ ، بېشىنى چايقىدى ـ دە ، شۆلگەيلىرىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ :

— چالماق ئەمدىغۇ سۇغا چۈشكەندۇ قويچى ، كىملىكىمىزنى بىلگەن بولغاندىكىن ، بىزنى تېز قويۇۋەت . بولمىسا پۇشايمانىنى ئالىدىغانغا قاچا تاپالمايسەن جۇمۇ ! — دېدى .

گۇرەن تومۇرى كۆپۈپ ، چىرايى قارىداپ كەتكەن تۇنباغا غەزىپىنى زورىغا بېسىۋېلىپ سورىدى :

— قېنى ئېيتە ، بۇ دەستەكنى قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈردۇڭ ؟

باشچى سوغداق تۇنباغاغا يەر تېگىدىن قاراپ قويدى ، ئۆزىنى كۆرسەتمەك بولدىمۇ ، ياكى ئەمدى ئۆزىنى بىخەتەر دەپ ئويلىدىمۇ ،

سوراققا توغرىدىن - توغرا جاۋاب بەردى :

— راستتىنلا كالۋا بىر نېمىكەنسەن قويچى ، زەر دەستەكىنىڭ كىمىنىڭ قولىدىن چىقىدىغانلىقىنى بىلمىسەڭ ، بوپتۇ ئېيتىپ بېرەي ، ئۇنى ماڭا ھۆرمەتلىك موزاك بەرگەن ، بۇ قاغانىڭنىڭ رازىلىقى بىلەن بولغان ئىش ئەلۋەتتە !

تۇنباغا تاش چاققۇچى لەشكەرلەر قېشىغا ئۆڭ جۇۋا ۋە سالۋا تەلىپەك كىيىپ كەلگەچكىمۇ ، سوغداقلار ئۇنى قويچى قۇل دەپ ئاتىدى . مەيلى ئۇلار نېمە دېسۇن ، ئۇ تابغاچ تۆگىچىدىن ۋە كۆرەڭ سوغداقتىن نۇرغۇن نەرسىلەرنى بىلىۋالدى - دە ، ئۆز سالاھىيىتىنى ئاشكارىلاپ قورسىقىنى بوشىتىۋېلىش ، ئاندىن كېيىن كۆڭلىگە پۈككىنى بويىچە ئىش قىلىش قارارىغا كەلدى .

ئۇنىڭ ئويلىنىپ قالغىنىنى قورقۇۋاتىدۇ دەپ چۈشەنگەن باشچى سوغداق تېخىمۇ ئەزۋەيلىگىلى تۇردى . تۇنباغا سوغداقلار بىلەن تاكاللىشىۋېرىشنىڭ ئارتۇقچە ئاۋارىچىلىك بولىدىغانلىقىنى تۇيدى - دە ، سول قولىنى قوينىغا سېلىپ ، تاۋلانغان تۆمۈردەك پارقىراپ تۇرغان ئالتۇن دەستەكنى تارتىپ چىقاردى . ئۇ سوغداقلارنىڭ دەستىكى بىلەن ئۆز دەستىكىنى ئالمىنىغا قويۇپ ، كۆرەڭ سوغداقنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىغچە ئېلىپ كەلدى ، «بىچارە ئىنسان ، ئەمدى مېنىڭ كىملىكىمنىمۇ بىلىپ قال» دېگەندەك ، ئاستا پۇلاڭلاتتى .

باشچى سوغداق مىخقا ئوسۇۋالغاندەك چۆچۈپ كەتتى ، كۆز قارىچۇقى چاناقلىرىدىن ئىككى ئىلىك بۆرتۈپ چىقتى ، چىرايى مۇمدەك قارايدى ، كۆكىرىپ كەتكەن كالپۇكلىرى ئارىسىدىن پەقەت بىر ئېغىز سۆزلا ئېتىلىپ چىقالمىدى :

— سەن··· سەن ئۆزۈڭ كىم ؟

«ئاقىلغا ئىشارەت» دېگەندەك ، ئەقلى - ھوشى جايىدا بولغان ھەرقانداق ئادەم ئۇچۇن ئالتۇن دەستەكلىك ئادەمگە «ئۆزۈڭ كىم ؟» دېگەن سوئالنى قويۇش زىيادە گالۋاڭلىقتىن بېشارەت بېرەتتى . شۇڭا ، ئۇلار قانداق رەقىبكە دۇچ كەلگەنلىكىنى ناھايىتى

تېزلا بىلىۋالدى ۋە قانداق ھىيلىلەر بىلەن تاقابىل تۇرۇش ئۇستىدە ئويلىنىشقا باشلىدى . ئۇنىڭ بىلىشچە ، ئۇيغۇر كاتتىلىرىنى ئالداش ، پارا بىلەن قىزىقتۇرۇش تاشقا قوزۇق قاققاندىنمۇ مۇشكۈل ئىش ئىدى ، قۇرۇق تېرە تاراقشىتىشلا قاپقاندىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر ئەپلىك چارىسى ھېسابلىناتتى .

باشچى سوغداق ئۆزىگە تەمكىن تۇس بەردى ، ھېچ ئىش بولمىغاندەك ، سالماق قىياپەتكە كىرىۋالدى .

— بولدى ، كىملىكىڭنى سۇرۇشتۇرمىسەمۇ سۇرۇشتۇرمەي ، بىراق بىلىپ قالغىنكى ، بۇيۇك سەردار بۆكۈ قەيىن 100نەچچە مىڭ قوموق ، تاڭغۇت ۋە ئۇيغۇر باتۇرلىرىنى باشلاپ كېلىپ چاڭئەن يېنىدا جەڭگە تۇتۇش قىلدى ، لەشكەرلىرى ئارىسىدا قاغانىڭ ئەۋەتكەن نەچچە مىڭ ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىمۇ بار تېخى . قەيىن سەردار پات ئارىدا ھالسىراپ جۇلىقى چىقىپ كەتكەن تاڭ ئىلىنى ئۆز ئىلكىگە ئالىدۇ . قاغانىڭمۇ بىر پەشۋاغا يارىمايدۇ ، نىيىتىڭدىن يېنىپ خوجا ئاكاڭنى ھۆرمەتلىك موزاكىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بارساڭ بەلكى گۇناھىڭدىن ئۆتەرمىز ، ئىنئام بېرىپ ، مەرتىۋەڭنى ئۇستۇن قىلارمىز...

— تىلىڭنى تارت مۇناپىق ، — ئاچچىقلاندى تۇنباغا يېرىلىپ كەتكۈدەك چىڭقىلىپ تۇرۇپ ، — ئۇخلىماي تۇرۇپ چۈش كۆرۈپسەن ، ئاسىي سەردارىڭنىڭ ھەرقانچە كۆچى بولسىمۇ ، تاڭ ئىلىنىڭ بىر تال مويىنىمۇ تەۋرىتەلمەيدۇ ، ئۆڭلۈك - سۆيگۈنلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى بىلىشمەمسەن تېخى ، ياخشىسى تىلىڭنى يىغ ، تەڭرىگە تېۋىنىپ ئۆلۈمىڭنى كۈت !

تۇنباغا ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇردى - دە ، قىلىچىنى «ئەلچى»لەرگە چېنەپ تۇرۇپ دېدى :

— ھەي قۇلقارا ، ھەي باتۇر يىگىتلەر ، ئاۋۇ تابغاچتا گۇناھ يوق ، ئۇ ئۇيغۇر يۇرتىدىمۇ تۇرمىسۇن ، ئۆز يۇرتىغىمۇ قايتمىسۇن ، يىراق شۇبدلارغا بېرىپ جېنىنى جان ئەتسۇن ، تاپىلاڭلار ، ئاغزىغا ئۆلگۈچە ھېزى بولسۇن ! ماۋۇ ئوچ سوغداقنى دوزاخنىڭ تېگىگە

يولغا سېلىڭلار ، ئۇلار ئۆز ئەسكىلىكىنىڭ جازاسىنى تارتسۇن ، ئات ـ تۆگىلەردىكى مال ـ دۇنيانى قۇلقاراغا قالدۇرۇڭلار ، بۇ ئۇنىڭ نېسىۋىسى !

تۇنباغا ئايغاقچى سوغداقلارنى قويۇۋېتىشنىڭ مۆلچەرلىگۈسىز يامان ئاقىۋەتلەرنى ئېلىپ كېلىدىغىنىنى بىلەتتى ، سىرنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىمۇ ، ئۇنى ۋە پۈتكۈل ئەلنى ئۇدۇل گۆر ئاغزىغا سۆرەپ بېرىشى مۇمكىن ئىدى ، شۇڭا ئۇ ئەڭ بىخەتەر ۋە ئەڭ ئۇنۇملۇك بىر چارىنى تاللىۋالغانىدى .

تۆگىچى تاڭلىق شۇ يەردىلا قويۇپ بېرىلدى . قۇلقارا بىلەن تاراس جېنىدىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ ، جاھىل توپاقتەك تىرەجەۋاتقان سوغداقلارنى تاشقىرىغا ھەيدەپ مېڭىۋىدى ، خېلىدىن بېرى ئۇندىمەي تۇرغان قۇتلۇق ئويلىمىغاندا غۇلچىنى كېرىپ ، ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسىدى ۋە تۇنباغاغا بۇرۇلۇپ جىددىي تەلەپپۇزدا :

— ياق ، ھەزرەت مۇژاك يامان ئادەم ئەمەس ، ئۇنىڭ ئادەملىرىمۇ ئەسكى ئادەملەر ئەمەس ، ئۇلارنى ئۆلتۈرسەڭلار زادى بولمايدۇ ، — دېدى ۋە دادىسىنىڭ بۇيرۇقىغا كەسكىن تۇردە قارشىلىق بىلدۈردى .

تۇنباغا قۇتلۇقنىڭ بۇ قىلىقىغا تولىمۇ ھەيران بولدى . گەرچە ، جىددىي بۇيرۇق ۋە قاتتىق ئەيىبلەشلەر تۇپەيلى قۇتلۇقنىڭ ئىلتىجاسى ئۇنۇم بەرمىگەن ، سوغداقلار شۇ زامانلا جەھەننەمگە يوللانغان بولسىمۇ ، لېكىن بۇ ئىش تۇنباغانى ئويغا سېلىپ قويدى ، قانچە ئوبدان ئويلانسىمۇ ، قۇتلۇقنىڭ قارا نىيەت سوغداقلارغا ئىچ ئاغرىتىشىنىڭ سەۋەبىنى زادىلا ئۇقالمىدى .

14 . ئىسىق شامال

تاڭمۇ ئېتىۋەردى ، كەچمۇ كىرىۋەردى . لېكىن ، قەھرىتان قىش پەسلى بەئەينى ئاساۋۇ ئاتتەك تىرەجەپ ، بىر چامداممۇ ئىلگىرى

باسمىدى . نازۇك سەزگۈسى قانداقتۇر بىر پېشكەللىكنىڭ تەۋشۈشىنى تۇيۇپ تۇرغان ئەل - جامائەت بەجايىكى دوزاخ بوسۇغىسىغا كېلىپ قالغاندەك ، تەشۋىش ۋە ساراسىمگە چۈشۈپ قالدى .

ھېلىھەم شۇكۇر ، ئەل يۇرىكى ئېزىلگەن بىلەن روھى ئۆلمىگەنىكەن ، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆز تەڭرىسى ئۆلگىنگە ئۈمىد باغلىغان يەتتە شامان قورۇقچىلارنىڭ كۆزىنى باغلاپ ، ھاشارچىلار ئارىسىدىن غىپىدە سۇغۇرۇلۇپ چىقىشتى . نەلەردىدۇر مۆكۈپ يۇرۇپ ، كۆمۈپ قويغان قۇراق جەندە ۋە ساپايىلىرىنى تېپىۋېلىشتى ، ئۇنى كىيىپ ، داپ گەردىشىگە تېرە باغلىدى ، بىر كېچە - كۈندۈز يول يۇرۇپ ئۆتۈكەن باغرىغا يېتىپ كەلدى - دە ، تاغقا چىقىپ كۆك تەڭرىگە يېقىن تۇرۇپ مۇناجات ئوقۇدى ، كۈتكەن مۆجىزىلەر ئاخىر يۈز بەردى .

تىلاۋەتتىن كېيىنكى بىر ئەتىگىنى توساتتىن شامال كۆتۈرۈلدى ، جەنۇب شامىلى ھەيدەپ كەلگەن ئىسسىق ئېقىم ئوت كەبى لەۋلىرى بىلەن يەر - زېمىننى سۆيۈپ چىقتى . يۇرت ئاسمىنىدا شىلىمەك يېپىشىپ تۇرغان سۇر بۇلۇتلار بىر پەستىلا توزۇپ كەتتى .

قار ئېرىدى ، يوللاردا ، يانباغىرلاردا تارام - تارام ئەگىزلەر پەيدا بولدى . كۆك نېمىتىدىن كېچىكىپ بەھرە ئالغان ئامەتلىك ئوت - چۆپلەر قىسقۇچتا قىسىپ تارتقانەك تېز بوي كۆرسىتىپ بوز دالانى يېشىللىققا پۈركىدى . تاغ كۈنگىيىدىكى ئارچىلارمۇ ، قارىغاي ۋە ئاق تېرەكمۇ بىردىنلا رەڭ ئۆزگەرتتى .

ئوتلاق جانلاندى ، قۇرت - قوڭغۇزلار ئۆچەكتىن چىقتى . قاناتلىرى كېرىلگەن ، باھار شادلىقىغا چۆمۈلگەن ئۇچار قۇشلار شوخ كۈيلىرىنى باشلىۋەتتى...

ئەنە شۇ يېشىللىقتا ، يېشىل يايلاقنىڭ ياقىسىدىكى جاڭگال يولىدا ئاتلىرىنى چوڭ يورغىغا قويۇپ بەرگەن تۆت ئاتلىق كىشى يانمۇيان كەلمەكتە ئىدى . يان قوۋۇقتىن تاڭ ئاتماستا چىقىۋالغان

بۇ ئاتلىقلار ئاستانىگە ئۇچ مەنزىل كېلىدىغان ئاقجاڭگالغا كېتىپ باراتتى . تۇلكە ، توشقان ، بۇغا ـ جەرەنلەر بىلەن تولۇپ تۇرىدىغان ئاقجاڭگال ئۇۋغا ئامراق قاغانىمۇ ، يابغۇ ـ تېكىنلەرنىڭمۇ كۆڭۈلىدىكىدەك شىكارگاھى ھېسابلىناتتى . شۇبھىلىك يېرى ، ئەتىگەنلا ئۇۋغا ماڭغان بۇ ئاتلىقلار يا ئۇزۇن ساپلىق ئوۋ نەيزىسى ، يا يېتەرلىك ئوق ئېلىۋالمىغانىدى . ئاتلارنىڭ كەينىدە نە ئوۋ ئىتى ، نە ئوۋ قورشىغۇچىلار كۆرۈنمەيتتى . بۇ غەلىتىلىك تۇنباغانىڭ گېپى بىلەن ئۇۋغا چىققان بەگبارىسنىمۇ ، قۇتلۇق بىلەن تاراسنىمۇ ئەجەبلەندۇرەتتى . قووۇقتىن چىقىپ جاڭگال چېتىگە ئۇلاشقىچە زۇۋان سۇرمەي كېلىۋاتقان ئەمىرلەشكەرنىڭ ئوۋدىن بۆلەك بىرەر مەقسەت ـ مۇددىئاسى بارەك قىلاتتى .

ئەمىرلەشكەر بەگبارىسنى ئۆزىگە يېقىن تۇتاتتى . مال ـ دۇنيا ۋە سەرخىل ئاتقا ئامراق بولغىنى بىلەن ، ئۇنىڭ جەڭدە خېلى ئېپى بار ئىدى . غەنىيمەتتىن نەپ ئالسىلا ، نېرىسىنى ئويلاپ يۇرمەيتتى .

ھەربىر سانغۇن ۋە ئەمەلدارەك ، بەگبارىسمۇ دەسلىپىدە قاغانلارنى چوڭ بىلەتتى . ئۇنىڭ نەزىرىدە سەردار دېگەن بىر ئوق ئىدىكى ، قاغان نەگە ئاتسا شۇ يەرگە ئۇچاتتى .

دادىسىنىڭ مەدىتى بىلەن ، ئۇ 15 يېشىدا راستتىنلا بىر ئوققا ئايلاندى ، بىرلا ئەمەس ، بەلكى ئىككى قاغانغا ئوق بولدى . ئالتۇن تاغ تەرەپكە ئېتىلىۋىدى ، ئۇدۇل بېرىپ ، قارلۇقلارنىڭ كۆكسىگە قادالدى . قاغان ئۇنى جەنۇبقا ئېلىپ بېرىۋىدى ، شى چاۋىينىڭ ۋەتۋەرىكىنى چىقىرىۋەتتى . ئۇنىڭغا نېمە قالدى ، مۆلچەرىدىن خېلى تۆۋەن مالدىن باشقا ، نەيزە بىلەن قالقان قالدى . مال ـ دۇنياچۇ ، خوتۇن ـ قىزلارچۇ ؟ بۇلار قاغانغا قالدى...

«بەگبارس ئوق بولدى ، قاغان ئەمدى نېمە بولدى ؟ ئۇرۇش بولمىۋىدى ، ئۇ ئەمدى بەگبارىسنى ئۇنتۇدى ، بار راھەتنى ئۆزى كۆردى ، ئوردا بىلەن ئۇچەكىشىپ ، سودىنى بۇزدى . ئات بازىرىنى كاسات قىلىپ ، پايدا ـ نەپتىن مەھرۇم قىلدى . ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ، يەنە ئوق بولغۇلۇقمۇ ؟ نەگە دېسە شۇ يەرگە

ئۇچقۇلۇقمۇ؟ دۇرۇس ، يەنە ئوق بولغۇلۇق ، پايدا يوق يەرگە ئۇچمىغۇلۇق ، پايدا بار يەرگە جەزمەن ئۇچقۇلۇق··· »

ئۇلار ئانچە ئۇزاق ماڭمايلا ، قويۇق يۇلغۇن بىلەن قورشالغان بىر كىچىك تەكشىلىككە يېتىپ كەلدى ، ئەتىياز كەلگىنىنى ئەمدىلەتىن تۇيۇپ ، تىرناقتەك ـ تىرناقتەك يوپۇرماق كۆرسەتكەن بىر تۇپ چوڭ توغراق تەكشىلىككە ئالا ـ بۇلا سايە تاشلاپ تۇراتتى .

ئۇلار تىزگىن تارتىشتى ، ئاتلار ئىككى چاپچىپ ئاندىن توختاشتى . ئەقىللىق قۇتلۇق دادىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى دەرھال بىلىۋالدى ـ دە ، ئاتتىن چۈشۈپ ، ئېلىپ كەلگەن تەڭلىماتنى توغراق ئاستىغا يايدى .

ئىككى سەردار بىر پەسكىچە ھال ـ مۇڭ بولۇشتى ، نېمىلەرنىدۇر تالاشتى ، نېمىدىندۇر مەمنۇن بولۇپ ، قاقاقلاپ كۈلۈشتى ، ئولتۇرۇۋېرىپ پۈتى تالدىمۇ ، يا ئەتىياز ئالامەتلىرىنى كۆرگۈسى كەلدىمۇ ، ئورنىدىن تۇرۇشتى ۋە ئانقا مىنىشتى .

ئۇلار ماڭغانسېرى ئوت ـ چۆپ شالاڭلاپ ، جىغان ، سۆكسۆك ، قامغاق دېگەندەك غوللۇق چاتقاللار كۆپىيىشكە باشلىدى ، پاكار توغراقلار ، يۇلغۇنلۇق دۆڭلەر ئاتلىق سەردارلارنى ئارىغا ئالدى . ئۇلار ئۇزەڭگىلىك ئاياغلىرىنى لەپەڭشتىپ ، ئاياغلىرىغا بۇدۇشقاقتەك چاپلىشۋاتقان تىكەنلەرنى يېرىپ ئۆتۈپ ، بىرقانچە دۆڭدىن ئاتلىغاندىن كېيىن كۆز يەتمەس بىر چاتقاللىققا كىرىپ قالدى .

— ۋەزىر دادا ، ئاۋۇ دۆڭنىڭ تۆپىسىگە چىقىپ شۇنداق قارىساق دۆڭ كەينىدە بەك جىق تۆگىلەر تۇرىدۇ ، چېدىر ، ئادەملەرمۇ بار تېخى ، — دېدى تاراس قۇتلۇق بىلەن ئات ئوينىتىپ يېتىپ كېلىپ . ئۇ گېپىنى تەستىقلاتماقچى بولغاندەك قۇتلۇققا قارىۋالدى ـ دە ، بارمىقى بىلەن كۈنپېتىش تەرەپنى كۆرسەتتى .

تۇنباغا كۆپ ئويلاپ ئولتۇرمىدى ، قىزىقىشى غالىب كەلدى بولغاي ، بەگبارىسقا قاراپ «قېنى ، كەتتۇق» دېگەن مەنىدە ئىشارەت قىلدى . ئۇنىڭغا غەلىتە تۇيۇلغىنى ، بۇ جاڭگال گەرچە

قاغانلىقىنىڭ 30 نەچچە تۆگىچىسىگە تەۋە بولسىمۇ ، لېكىن بۇ يەردە تاراس ئېيتقاندەك ئۇنچە كۆپ تۆگە ۋە ئاتلارنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . يەنە كېلىپ ، ئادەت بويىچە ، تۆگىچىلەر چېدىر تىكمەيتتى ، ئوت ـ چۆپ قوغلىشىپ كۆچۈپ يۈرگەچكە ، دۆڭ ئارىسىدىكى سېغىزلىقلاردا ، پاناھ بولغۇدەك دەرەخ ئاستىدا يېتىپ ـ قوپۇۋېرەتتى . ئۇرخۇن دەريا سىنىڭ تاشقىن مەزگىلى يېتىپ كەلمىگۈچە ، بۇ جاڭگالدىن بىر تامچىمۇ سۇ تاپقىلى بولمايتتى .

ئۇلار كەلگەن ئىزى بىلەن كەينىگە يېنىپ ، بىر دۆڭدىن ئۇتۇپلا توپتوغرا كۈنچىقىش تەرەپكە بۇرۇلدى . تەڭرىقاغان يولىنىڭ تارمىقىغا چىقىپلا يول بويىدا يېيىلىپ ياتقان چوڭ بىر كارۋان يېنىغا يېتىپ كەلدى .

ئېغىر يۈكلىرى يېنىغىلا چۈشۈرۈپ قويۇلغان تۆگىلەر چاپاق باسقان كۆزلىرىنى ئاران ئېچىپ ، ھۇرۇن بايۇەچچىلەردەك كۆشەپ ياتاتتى ، لوكىلىرى قۇرۇق تۇلۇمدەك بىر تەرەپكە قىيسايغان ، تېرىسىمۇ داسلىغان تېرىدەك تاقىر ئىدى . قاق ئۇستىخان بولۇپ قالغان ئورۇق ئاتلار بەئەينى قۇرۇق توغراقلا ئوخشايتتى ، قىللىرى قورام تاشلارنىڭ يېرىقلىرىدا ، ئازغان ـ تىكەنلەرنىڭ ئارىسىدا قالغان قۇيرۇقلىرى قارا كالتەكتەك كۆتمەك ئىدى . بۇ ئالامەتلەر بۇ كارۋاننىڭ ئاي ـ ئايلاپ يول يۈرگەنلىكىدىن بېشارەت بېرەتتى .

تۇنباغا ئېگىز چاقلىق ھارۋىلارغا ، پىچەتلەنگەن ساندۇقلارغا ، توپى بىلەن تاي قىلىنغان گەزماللارغا بىر قاراپلا بۇ ماللارنىڭ چاڭئېن مالىلىرى ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ كارۋاننىڭ ئاستانىدىن قوزغىلىپ ، ئوردۇبالىقا قاراپ كېتىۋاتقىنىنى پەملىۋالدى . بىراق ، چوڭمۇ ئەمەس ، كىچىكمۇ ئەمەس بۇ كارۋاننىڭ كىمگە تەئەللۇقلۇقىنى زادىلا ئاڭقىرالمىدى . چۈنكى ، ئات ـ تۆگىلەرگە تەرلەپ ـ پىشىپ گەزمال ئارتىۋاتقان خىزمەتچىلەرمۇ ، يالقۇنجاۋاتقان گۈلخاننى چۆرىدەپ گۆش يەۋاتقان كىشىلەرمۇ

ئۇنىڭغا ناتونۇش ئىدى .

تۇنباغا ئىسكەتلىك بىر چېدىر ئالدىدا بار ئىشتىهاسى بىلەن غىزا يەۋاتقان بىر توپ كىشىنىڭ يېنىغا كەلدى ـ دە ، ئەدەپ بىلەن سورىدى :

— بۇ كىمنىڭ كارۋىنى ، نەدىن كېلىپ ، نەگە كېتىۋاتىسىلەر ؟

ئۇلار بۇ ئاۋازدىن چۆچۈپمۇ كەتمىدى ، ئېرەنمۇ قىلمىدى ، كۇلكە ـ چاقچاق قىلىشقاچ ، يەيدىغىنىنى يەۋەردى ، تۇنباغا سوئالىنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىغاندىلا ئاندىن بىرەيلەن خۇشياقمىغاندەك بېشىنى كۆتۈردى ـ دە ، بىر قوۋۇز قوي گۆشىنى ئالدىرىماي يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن يەر تېگىدىن چىققاندەك پەس ئاۋازدا :

— بىلگۈڭ بولسا بىلىپ قالغىن ، مەزكۇر كارۋان بورخان ئەلچىسى ھۆرمەتلىك موزاكقا تەئەللۇقتۇر ، بۆكۈ قاغانىنىڭ پەرمانى بىلەن مانى موزاكقا ئىنئام قىلىنغان ئاتلارنى تابغاچ دىيارىغا ئېلىپ باردۇق ، ئۇ ئاتلارنى مال ـ دۇنياغا تېگىشىپ ئوردۇبالىققا ئېلىپ كېتىۋاتىمىز . گەپ مانا شۇ ، — دەپ جاۋاب بەردى ۋە تۇنباغاغا قاراپ چۈشەن ئۇركۈتكەندەك ، «ئەمدى كەت» دېگەن مەنىدە شەرەت قىلدى .

بۇنى ئاڭلاپ ، تۇنباغانىڭ بەدىنى بىردىنلا تىكەنلىشىپ كەتتى . «قاغانلىققا نان تېگىدىغان مۇشۇ ئات سودىسىلا قالغان ئىدىغۇ ئاخىر ، قاغان يېنىدىكى ئورنىمىزنىمۇ ، ئېتىقادىمىزنىمۇ تارتىۋالسا ، ئەمدى كېلىپ ئات سودىسىنىمۇ ئىلكىگە ئېلىۋالسا ، بىزگە نېمە قالدى بۇ جاھاندا ! »

تۇنباغانىڭ خاپا بولۇشى ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق ئىدى . دېمىسىمۇ ، بايانچۇر قاغان زامانىدا باشلانغان ئات سودىسى قاغانلىقنى يۆلەپ تۇرۇۋاتقان بىردىنبىر تۈۋرۈك ئىدى . بىر ئاتقا 40 تەپكە شايى تېگىشىلىدىغان بۇنداق سودىدىن قاغانغىمۇ ، ئاۋامغىمۇ نەپ يېتەتتى .

ئەڭ مۇھىمى ، شى چاۋيى توپلىڭى باستۇرۇلغاندىن كېيىن ، تاڭ شاھى ئۇيغۇرلار ئېلىپ كەلگەنلىكى ئاتنىڭ ھەممىسىنى سېتىۋېلىش توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇرلار چوڭ ئاستاندىكى خوڭلوسى دېگەن يەردە يىل - يىللاپ تۇرۇپ ئات ، يىپەك سودىسىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى . شۇ يىلى بۆكۈ قاغان يالۋاچ ياشىنىپ 10 مىڭ تۈياق ئات بىلەن چوڭ ئاستانىگە ئەۋەتىپ ، ئوردىدىن سودا قىلىشنى ئىلتىماس قىلدى . تاڭ ئوردىسى بۇنداق چوڭ سودىغا ئاجىزلىق قىلسىمۇ ، ئۇيغۇرلارنىڭ ، بۆكۈقاغانىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرمىدى . ئات ئۈچۈن تۆلەنگەن ئالتۇن - كۈمۈش ، تاۋار - دۇردۇنلار ئوردۇبالىقا توشۇپ كېلىندى ، ياكى يىراق داكچىنلار ئىقلىمىغا ئېلىپ بېرىلىپ ھەسسىلەپ پايدا ئېلىندى . بۇ پايدا قاغانلىقنى يۆلىدى ، ۋەزىر - سانغۇنلارنى ، پۇقرا - بۇدۇننىمۇ يۆلىدى...

ئەمىرلەشكەر چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ، قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ، قان تۆكۈشكە تەييار تۇرغان بەگلىرىنى توسۇۋېلىپ ، كۆزلىرىگە جۇت - شۇبرغاندەك يامان كۆرۈنۈۋاتقان سوغداقلاردىن ئۆزىنى چەتكە ئالدى .

ئاقجاڭگالدا ياۋا ھايۋان شۇنچىلىك تولا ئىدىكى ، قاياقتا قارىساڭ ئوۋ كۆرۈنەتتى . تۆت - بەش قەدەمچە يەردە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرغان بىغەم توشقانىنى قول ئۇزىتىپمۇ تۇتۇۋالغىلى بولاتتى .

بىراق ، ئەمىرلەشكەر توشقانغىمۇ كۆز سالمىدى ، ئەقەللىيسى يا ئوقىنى كىرىچكە قويۇپ ، توشقانلارغا چېنەپمۇ باقمىدى . قانات چىقارغاندەك چېپىپ يۈرگەن تاراس بىلەن قۇتلۇقنى ئۆز رايىغا قويۇۋېتىپ ، بەگلىرىنى ئەگەشتۈرگەن پېتى كونا چۈشكۈنىگە قايتىپ كەلدى .

ئاسمان گۈمبىزىدە تۇرۇۋېرىپ مادارىدىن كەتكەن قۇياش ئاخىرى غەرب تەرەپكە ئېگىلدى ، تۇنباغا تاراس بىلەن قۇتلۇقنى

يېنىغا چاقىرىۋالدى ۋە پىششىق گۆشنى غاجىلىغاچ ، بەگبارىس بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى .

تۇنباغا بەگبارىستىن سورىدى :

— قۇلىقىڭ ئۇزۇن ئادەمسەن ، سۆلالىدە قاغان قېينىتىسى بۆكۈ قەيىنىڭ پادىشاھقا قارشى كۆتۈرۈلگىنىنى ئاڭلىدىڭمۇ ؟

— ...

بەگبارىسنىڭ كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ، ئۆزىگە ھەيرانلىق ئەزىرىدە تىكىلگىنىنى كۆرگەن تۇنباغا سەل توختىۋالدى ـ دە ، گېپىنى داۋام ئەتتى :

— «قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەن موزاي تېزەكلىمەي قالمايدۇ» دېگەن گەپ بار بىزدە ، بۆكۈ قەيىن چوڭ ئاستانىدىكى چېغىمىزدىلا قۇيرۇقىنى كۆتۈرگەنىدى ، مانا ئەمدى ئاخىرى تېزەكلەپتۇ ، 100 مىڭچە لەشكەر يىغىپ ئوردىغا قارشى توپىلاڭ قوزغاپتۇ .

— بۇ گەپلەرنى نەدىن ئاڭلىدىڭ ، ئويلاپ تاپقان مىش ـ مىش گەپتۇ ھەقاچان ؟

بەگبارىسنىڭ بۇ سوئالى تۇنباغاغا ياقماي قالدى . نېمىشقىدۇر كۆڭلى ئۆيۈپ ، ئۆز تىلىغا ئۆزى ھېزى بولدى ـ دە ، ئەسلىي ئويىدىن ۋاز كېچىپ ، قۇلقارا يايلىقىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلاردىن بىر ئېغىزمۇ سۆز ئاچمىدى .

— ماقۇل ، قانداق دىسەڭ شۇنداق بولسۇن ، لېكىن گەپنىڭ مۇھىمى تېخى مانا ماۋۇ يەردە ، بۆكۈ قەۋمىدىن چىققان بۇ ۋاپاسىزنىڭ قول ئاستىدا تېخى ئۇيغۇر لەشكەرلىرىدىن نەچچە مىڭى بار ئىكەن ، — دېدى ئۇ ، سۆھبەتنى چاندۇرمايلا ئۆز ئىزىغا قايتۇرۇپ كېلىپ .

تۇنباغانىڭ بۇ گەپلىرى بەگبارىسنىڭ يارىسىغا تۇز سېپىۋەتتى ، ئۇ ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ـ دە :

— بۇ مۇمكىن ئەمەس ، يا سېنىڭ ، يا مېنىڭ خەۋرىمىز بولمىسا ، ئۇيغۇر لەشكەرلەر نېمە ئىش قىلىدۇ ئۇ يەردە ، — دېدى .

— مەيلى ئىشەن ، مەيلى ئىشەنمە ، بۆكۈ قەيەننىڭ توپىلاڭ قىلىدىغىنىدىن قاغانىمىزنىڭ خەۋىرى بار ئىكەن . ئۇ تېخى گەنجۈ ئەتراپىدىكى لەشكەرلىرىمىزدىن نەچچە مىڭ ئاتلىقنى ئۇ ئاسىيغا يۆتكەپ بېرىپتۇدەك . بۇمۇ يەتمىگەندەك ، قاغان يەنە تابغاچلارغا لەشكەر تارتقۇدەك .

— قاغانىنىڭ شۇنداق ئويىمۇ بارمىكەن تېخى ، — دەپ سوربدى بەگبارس ھەيرانلىقىنى يوشۇرماي ، — ھەرقانچە بولسىمۇ قاغان ئۇنداق قارامىلىق قىلماس دەيمىنا !

تۇنباغا سەل تىنچلىنىۋالغاندىن كېيىن ، بېشىنى بەگبارس تەرەپكە سوزدى ۋە :

— بۆكۈ قاغان ئاللىقاچان بىر قارارغا كېلىپ بولۇپتۇمىش ، پات ئاربدا بىر كېچەش ئۆتكۈزۈپلا 10 مىڭ لەشكەرنى تابغاچ تامان يولىغا سالغۇدەك ، — دېۋىدى ، بەگبارسنىڭ كۆزلىرى چاقنىق يىرتىلىپ كەتكۈدەك چەكچەيدى ۋە :

— تابغاچلار كىم ، بىز كىم ؟ سىڭگەن نېنىمىزنى يەپ ، ئېتىمىزنى سېتىپ پۇل تاپساق بولمامدۇ بۇ كۈنلەردە ، — دېدى ئارقىمۇئارقا باش چايقاپ .

— ئەگەر كەم ئەقىللىق قىلىپ سۇلالە بىلەن ئارازلاشساق ، ئۇلار ئاچچىقىدا شىمالدا خاكاسلار بىلەن ، جەنۇبتا تۇبۇتلەر بىلەن ئەھدە تۈزۈۋالىدۇ ، ئۇچ قارلۇقمۇ تابغاچلارغا ئەگەشمەي قالمايدۇ ، ئۇ چاغدا بىز تۈۋرۈكى يوق ئۆيگە ئوخشاپ قالىمىز .

بەگبارس بىر چاغلاردا تۇنباغانىڭ ئۆيىگە بېرىپ ، قاغان ھەققىدە بەزى گەپلەرنى قىلغانىدى . بىراق ، تۇنباغا قاغاندىن ئۇمىد كۈتتىمۇ يا ئارتۇقچە ئېھتىيات قىلىپ قالدىمۇ ، ئۇنىڭ تەكلىپىگە كېسىپ بىرنېمە دېمىدى . پەقەت «ھازىر ۋاقتى ئەمەس» دەپلا گەپنى ئۈزۈۋەتتى . ئەمدىچۇ ، ئەمدى ئۇ ئۆزگەرگەن ، ئۇنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئاۋۋال قارا باخشىنىڭ ئۆلۈمى ، سوغداقلارنىڭ كۈلكىسى سەۋەب بولغان بولسا ، ئەمدى قاغانىنىڭ تاڭ ئېلىگە مۇشت

كۆتـۈرمـەكـچى بولغىنى يەنە بىر سەۋەب بولغانىدى . بەگبارىس تۇنباغادىكى بۇ ئۆزگىرىشنى سېزىپ ئۇلگۈردى ۋە ئوت ئۈستىگە ياغ چېچىپ ئويلىغىنىنى ئوتتۇرىغا تاشلىدى .

— قاغان تۆت سوغداقنىڭ كەينىگە كىرىۋەرسە ، قارا باخشىغا قـىلغانىنى بىزگىمۇ قىلىدۇ تېخى ، بويىنىمىزغا قىلىچ تەگمەستە قاغانىنى يامان يولدىن توسماق كېرەك .

تۇنباغا بەگبارىسقا سوئال قويۇپ ، دېدى :

— قانداق توسىمىز ؟

— كېڭەش بولىدىكەن ئەمەسمۇ ؟ كېڭەشتە گەپنىڭ ئوچۇقىنى قىلىمىز .

— گەپ بىلەن توسالمىساقچۇ ؟

— ئۇنداقتا ، شەمشەر بىلەن توسىمىز !

تـۇنـباغـانـىڭ كۆزلىرى چىراغتەك پارقىراشقا باشلىدى ، قوشۇمىسى تۇرۇلدى ، بەگبارىسنىڭ لاغىلداپ تىترەۋاتقان قولىنى تۇتتى ـ دە :

— ھېسابتا كەلسە ئىككى كۆزنىڭ بىرىنى ئويىمىز ! — دېدى .

ئادەم دېگەن شۇنداق بولىدىكەن ، بۇ ئۇنى كۆزلەيدىكەن ، ئۇ بۇنى كۆزلەيدىكەن ، كۆزلىگىنىگە يەتمەك ئۈچۈن ، بۇ ئۇنىڭدىن پايدىلانماقچى بولىدىكەن ، ئۇ بۇنىڭدىن پايدىلانماقچى بولىدىكەن . شۇنداق قىلىپ ، ئىككى ئادەم ئويلىمىغاندا بىر چىغىرغا كىرىپمۇ قالىدىكەن .

ئىككى سەردار قول بېرىشىپ ۋەدىلەشتى . چىڭ يېپىشقان بىر جـۈپ قولـغا بۇ پاراڭنى چالا ـ بۇلا ئاڭلاپ قالغان قۇتلۇقنىڭ كىچىك ، ئەمما كۈچلۈك قولى كېلىپ قوشۇلدى . ئۇ دادىسىنىڭ كۆزلىرىگە بىر پەس تىكىلگەندىن كېيىن :

— ۋەزىـر دادا ، سانغۇن تاغا ، ئەمدى مەن چوڭ بولدۇم ، كەينىڭلاردىن بىللە يۈرۈپ ئاق ـ قارىنى بىلىپ قالدىم ، ماڭا يول كـۆرسـىتىڭلار ، لەشكەر تۇتقۇزۇڭلار··· — دېدى ۋە تاراسىنىڭ قولىنى تارتىپ كېلىپ ئۆز قولى ئۈستىگە قويدى .

15 . كۇتۇلمىگەن ۋەقەلەر

مىلادىيە 779 ـ يىلى 5 ـ ئايدا تاڭ پادىشاھى تاڭ دەيزۇڭ بىتاب بولۇپ يېتىپ قالدى . گاھى كاۋاپتەك قىزىپ ، گاھى مۇزدەك تەرلىدى . ھۆكۈمالار دورا بەردى . چېكىسىدىن قان ئېلىپ ، گەجگىسىگە لوڭقا قويدى . مۇنەججىملەر پال بېقىپ ، قۇمىلاق ساناپ ئۇمىدلىك گەپلەرنى قىلىشقان بولسىمۇ ، بىراق بۇ ئەقىللىق ھۆكۈمالار بىتابنىڭ تومۇرى پەسلەپ ، كالپۇكىنىڭ كونا مىستەك كۆكىرىۋاتقىنىنى كۆرۈپلا كۆڭلى يېرىم بولۇپ ، كۆزلىرىگە ياش ئالدى .

تاڭ دەيزۇڭ ئاتا ـ ئەجدادىدەك قامەتلىك ۋە ئۆسكىلەڭ ئادەم ئىدى ، تاج ـ تەختىلا ئەمەس ، ئېڭىكىنى ياپقان تال ـ تال ساقىلى ، كۆندىلەڭ قويۇق قاشلىرى ، يوغان بۇرنى ، سېرىق زەر تونىنى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان كۈچلۈك مۇسكۇللىرى ئۇنى سۈرلۈك ۋە بەقۇۋەت قىلىپ كۆرسىتەتتى .

ئەمدى ئۇ بىھۇش ئىدى ، كېسەل تەگكىنىگە بىرەر كۈن بولار ـ بولماي ، بېلى پۈكۈلۈپ ، مەڭزى تاتىرىپ ، چوڭ ـ چوڭ كۆزلىرى كاتاڭدەك ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ، قاتمۇقات دۇردۇن چۈشەك ئۇستىدە توختام سۈدا لەيلەپ قالغان بىر تال پاخالدەك سوزۇلۇپ ياتاتتى .

پادىشاھنىڭ خىرە تۇيغۇسىدا ھەر خىل سېيمالار — ئوردا ئەركانلىرى ، قەھىرلىك سەردارلار ۋە قىزىپ كەتكەن جەڭ مەيدانلىرى پەيدا بولاتتى . يامغۇرلۇق كۈنلەردىكى سۇس سايىدەك لىغىرلاۋاتقان بۇ كۆرۈنۈشلەر تۇرۇپ يوقىلىپ ، كۆز ئالدى بىرەر چېكىتمۇ بولمىغان ئاق قەغەزگە ئايلىناتتى ، بۇ قەغەزدىن يەنە ئاللىكىمنىڭ چىرايىمۇ كۆرۈنەتتى . پادىشاھ بۇ ئادەملەرنى تونۇيتتى . ۋەزىرلىك مەرتىۋىسىدىكى چوڭ ئوغلى لى كو ،

ئاقىللارنىڭ ئاقىلى گو زىيى ، يەنە يابغۇ تېكىن ، بۆكۈ قەيىن ، قۇلاقچىلىق تۆپە كىيگەن تۇبوت زەنپۇسى...

تاڭ دەيزۇڭ ئۇيغۇسغا قانغان ئادەمدەك لىپ قىلىپلا كۆزىنى ئاچتى ۋە ھېلىقى سېيمالارنى ئىزدىگەندەك ، ئۇيان - بۇيان قارىدى . ئەتراپتا پەس ۋە تىترەپ تۇرغان مەدھىيە سادالىرى كۆتۈرۈلدى :

— كەرەملىك شاھ ، ياشىغايلا ، ياشىغايلا ، تۇمەنمىڭ يىل ياشىغايلا...

پادىشاھ مەدھىيىگە ئېرەن قىلمىدى ، نەزىرىنى تورۇستىن تارتىۋالدى ، كۆزقارىچۇقى يەنە ئىككى مەرتەم پىلدىرلاپ ، بېشى ئۇستىدە ئۆرە تۇرغان لى كوغا ، كېيىن كونا ئۇلپىتى گو زىيىغا قادالدى ، سۇسىز سېغىزدەك چاك كەتكەن كۆكۈچ لەۋلىرىنى كۇچەپ مىدىرلىتىپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى . لى كونىڭ يارىدىمى بىلەن ھۆل كۆتەكتەك ئېغىرلاپ كەتكەن بېلىنى تەستە كۆتۈرۈپ ، تەكىيىگە يۆلەندى :

— بۇددا مېنى چىللاۋاتىدۇ ، ئۇ چىللىغان يەرگە بارماي ئامال يوق ، مەنمۇ بارىمەن ، سىلەرمۇ بارىسىلەر ، قۇلاق سېلىڭلار ، شاھىڭلارنىڭ ئېيتىدىغىنى بار...

ھالسىراۋاتقان پادىشاھ ئۇزۇپ - ئۇزۇپ سۆزلەيتتى ، ئاۋازى بۇرنىدىن چىققاندەك ئاجىز ئىدى . چوغداندەك قىزىپ تۇرغان ئالتىنى لى كونىڭ قولى ئۇستىدە مىدىرلايتتى . سۆزسىزكى ، ئۆچۇۋاتقان جىنچىراغ ئاخىرقى قېتىم كۇچەپ كۆيمەكتە ئىدى .

— مەن ئېيتاي ، ئۇيغۇر قوۋمى ئىتائەتمەن قوۋم ، بىلىسىلەر ، بېشىمىزغا كۇن چۈشكەندە ئەسقاتقانمۇ شۇلار ، سۇلالىنى دەپ قان تۆككەنمۇ شۇلار ، ئۇنتۇماڭلار ، ئىناقلىقنى قەدىرلەڭلار ، مۇلاقەتتە كەڭ قورساق بولۇڭلار ، قائىدىدە چوڭ قوۋم كىچىك قوۋمگە ، ھاكىم قوۋم قارام قوۋمگە ، ئاكىسى ئىنىسىغا يول قويماق بار...

ھاياتلىق چوققىسىدىن خۇددى ئىتتىرىۋېتىلگەن قورام تاشتەك دومىلاپ چۈشۈۋاتقان تاڭ دەيزۇڭ ھېلىھەم سەگەك ئىدى ، بۇ

گەپلەر ئاڭلىماقتا «تۆلۈمدىن توقماق چىققاندەك» تۇيۇلسىمۇ ، لېكىن ئۇ چوڭقۇر مەنىنى ، چوڭقۇر ئىزتىراپنى ئۆز ئىچىگە يوشۇرغانىدى .

مىلادىيە 762 ـ يىلى تاڭ دەيزۇڭنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۇيغۇر قاغانى بۆگۈ قاغان ئوردىغا ھەمدەم بولۇپ ، ئاسىيلارنى تىنچىتقىلى ئاستانىگە يېتىپ كەلدى . ئاشۇ كۈنلەردە يۈز بەرگەن بىر كۆڭۈلسىز ۋەقە تاڭ دەيزۇڭنىڭمۇ ، ئەمىرلەشكەر لى كونىڭمۇ ئېسىدە بار ئىدى . بۇ ۋەقە مۇنداق يۈز بەرگەنىدى :

بىر كۈنى تاڭ ئوردىسىنىڭ ئەمىرلەشكىرى ۋە ۋەلىئەھدى شاھزادە لى كو سانغۇن ـ سەردارلىرىنى باشلاپ بۆگۈ قاغان بارگاھىغا سالامغا كەلدى ، لى كونىڭ بارگاھ ئالدىغا كېلىپلا سالام قائىدىسى بويىچە ئۇيغۇرچە ئۇسۇل ئويىنمىغىنىغا خاپا بولغان بۆگۈ قاغان ئۈنى ئۇسۇل ئويناشقا دالالەت قىلدى .

— ئەمىرلەشكەر لى كو مەرھۇم شاھ تاڭ سۈزۇڭنىڭ نەۋرىسى ، — دەپ سەۋەب كۆرسەتتى لى كونىڭ ھەمراھى زى ئاڭ ، — ھازىر ئۇ شاھ قازا قىلدى ، ئوردىمۇ ، ئەل ئىچىمۇ ماتەمدە ، شاھ نەۋرىسىنىڭ ماتەم كىيىمى بىلەن ئۇسۇل ئويىنىشى ئەدەپتە جايىز ئەمەس .

تىركىشىش خېلى ئۇزاق داۋام قىلدى . زى ئاڭ يەنە بىر قېتىم ئارىغا چۈشۈپ : «ئەمىرلەشكەر تاڭ پادىشاھى تاڭ دەيزۇڭنىڭ ۋەلىئەھدى ، بىر ئەلنىڭ ۋەلىئەھدى بىر قارام ئەل قاغانى ئالدىدا ئۇسۇل ئويناپ يۈرگەن نەدە بار ؟» دەپ سالا قىلغاندىن كېيىنلا بۆگۈ قاغان ئاران يۇمشىدى ، ئىش ئوڭغا تارتتى① ...

شاھ ئۆلۈۋاتاتتى ، ئۆلۈۋېتىپمۇ ئەل غېمىنى يەيتتى ، ئوغلى لى كونىڭ ئۆتكەن ئىش ئۈچۈن گېنە ساقلاپ ، ئۇيغۇرلارنى خاپا قىلىپ ياكى ئۆچ ئېلىپ مۇلاقەتنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلاتتى . بۇنداق قىلىشنىڭ ئېغىر كۈنلەردە تۇرۇۋاتقان سۇلالە

---

① «كونا تاڭنامە» — «ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»دىكى ئەسلىي سۆز .

ئۇچۇن نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقى تاڭ دەيزۇڭغا ھېلىھەم ئايانىدى...

پادىشاھ كۆزلىرىنى تەستە ئېچىپ ئىككى بارمىقىنى جۇپلەپ ، نېمىلەرنىدۇر ئىشارەت قىلدى ، باش پۈتۈكچى قەلەم - قەغەز ئېلىپ كەلدى .

5 - ئاينىڭ 21 - كۈنى دەيزۇڭ شاھ پۈتۈك يازدۇرۇپ ، ۋەلىئەھدى لى كونى ئۆز تەختىگە ۋارىس قىلدى . قابىل ۋەزىر گو زىمىنى ۋەزىرئەزەملىك مەقامىغا كۆتۈردى . بۇ كۈنلەردىن 15 يىل بۇرۇن ، يەنى ئاسىيلار ئۈستىدىن نۇسرەت قازانغاندا ، دەل مۇشۇ ئاستانىدە ئۇيغۇر شاھزادىسى يابغۇ بىلەن قىيامەتلىك ئاكا - ئىنى بولۇشقان ، يابغۇ بىلەن بىلگە قاتۇنغا شۆھرەتلىك نام - ئاتاق ، بېھىساب تاۋار - دۇردۇن ئىنئام قىلغان بۇ كەرەملىك شاھ شۇ كۈنى تاڭ ئاتمايلا كۆز يۇمدى . شى چاۋىيىنىڭ مالىمىنى ئۈنى خېلى ئاۋارە قىلدى ، تۈزكور سانغۇن بۆكۈ قەيىننىڭ ۋاپاسىزلىقى ئۈنىڭغا ئوبدانلا ھار كەلدى ، تۇبۇت زەنپۇسى بىلەن بىر مەھەل بەل تۇتۇشتى . زىيادە چارچاش ، ئارتۇقچە ۋەھىمە بۇ پادىشاھنى مەزگىلسىزلا ئۇ ئالەمگە ئېلىپ كەتتى .

مىلادىيە 779 - يىلى 5 - ئاينىڭ 25 - كۈنى تاڭ تەختى بىر يېڭى شاھنى كۈتۈۋالدى . ۋەلىئەھد لى كو يىغا - زار ۋە داپ - دۇمباق ساداسى ئىچىدە شاھلىق تاجىنى كىيىپ ئۆزىنى تاڭ دېزۇڭ① دەپ ئاتىدى .

بىراق ، تاڭ دېزۇڭنىڭ شاھلىق ۋاقتى تاڭ تارىخىنىڭ ئەڭ ياماق مەزگىلىگە توغرا كەلدى . ئۆڭلۈك - سۆيگۈن مالىمىنى كونا چۈشكە ئايلانغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ ئەل تېنىدە ساقايماس جاراھەتلەرنى قالدۇرغانىدى . نوپۇسنىڭ ئوندىن سەككىزى ئازايغان ، باج تۆۋەنلەپ ، خەزىنە خورىغان ، چەت ئايماقلار قولدىن

① تاڭ دېزۇڭ — ئىسمى لى كو ، تاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى . ئۇ مىلادىيە 742 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 805 - يىلى ئۆلگەن ، مىلادىيە 779—805 - يىللار ئارىسىدا تەختتە ئولتۇرغان .

كېتىپ ، چېگرا ـ قورۇللارنىڭ ئامانلىقى بۇزۇلغاندى .

تاڭ دېزۇڭ ئەنە شۇنداق ئەنسىز چاغدا پادىشاھ بولدى . تەقدىر شۇنداقمۇ ياكى كونا ئاداۋەت شۇنداق قىلدۇردىمۇ ، ئۇ شۇ يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، پۈتۈن ئەلگە پەرمان جاكارلاپ ، ئاستانىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر ۋە سوغداقلارنى تاڭلىقلارنى دورىماسلىققا ، ئۆز رەسمى بويىچە كېينىپ ، يامان ئىش قىلماسلىققا بۇيرۇدى .

دەرۋەقە ، شۇ چاغلاردا چوڭ ئاستانە چاڭئەندە ئۆي ـ جاي قىلىپ ماكان تۇتقان ئۇيغۇرنىڭ سانى 1000دىن ئاشاتتى . ئۇلارنىڭ كۆپى خوتۇلوسى ئەتراپىدا ئات ـ يىپەك سودىسى بىلەن مەشغۇل بولاتتى . سوغداقلارنىڭ سانىمۇ بۇ سانىنى بىر قاتلايتتى . ئۇلار جازانىگە پۇل بېرەتتى ، ئەرزان ئېلىپ ، قىممەت ساتاتتى ، ئىشقىلىپ ، پۇل كىرىدىغانلىكى تىجارەتنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ، شۇلارنىڭ قولىدا ئىدى .

بەزى ئۇيغۇر ۋە سوغداقلار ئادەتتە تاڭلىقلاردەك كىينەتتى . قىز ـ چوكانلارنى ئازدۇرۇپ ، پوخۇرلۇق قىلاتتى . ئېپى كەلسە قول سالاتتى ، غوۋغا كۆتۈرۈپ ، جېدەل تۇغدۇراتتى . قورۇقچىلار كىينىشىگە قاراپ ، ئۇلارنى يەرلىكلەردىن پەرق قىلالمايتتى ـ دە ، جىنايەتنىڭ ئىگىسى چىقمايتتى ، ئىگىسى چىققان بىلەن ئۇلارغا چىشى پاتمايتتى .

ھاياتىدا كۆپ قېتىم ئۇيغۇرلارنىڭ مەدىتىگە ئېرىشكەن ، ئات ـ يىپەك سودىسىدا يامان ئەمەس پايدا كۆرگەن تاڭ دەيزۇڭ ئۇيغۇر ۋە سوغداقلارغا زىيادە كەڭ قورساقلىق قىلاتتى ، گۈناھ قىلسا سورىمايتتى ، سورىسىمۇ جازا بەرمەيتتى ، ئايماق بەگلىرىگە يارلىق چۈشۈرۈپ ، ئۇلارنى پىششىق يىمەكلىكلەر بىلەن تەمىنلەشكە بۇيرۇغانىدى[1] .

---

① «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئۆرنەكلەر» 42 جىلىد — «تاڭ خاتىرىلىرى»دە شۇنداق دېيىلگەن .

تاڭ دېزۇڭنىڭ يېڭى پەرمانى شۇ ھامان ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى . شەھەر تەۋرەپ ، ئۇر ـ چاپ باشلاندى ، گۈناھكارلارغا گۈناھ ئارتىلدى ، گۈناھسىزلارغا ئىبرەت قىلىندى ، ئۇيغۇرلار سوغداق دېيىلدى ، سوغداقلار ئۇيغۇر دېيىلدى ، بېرىپ ـ بېرىپ گۈناھلىقلار بىلەن گۈناھسىزلار سۇ بىلەن سىياھتەك ئارىلىشىپ كەتتى...

ئاستاندىن ئۇچار قۇشتەك ئۇچۇپ چىققان بۇ جىددىي خەۋەر ئۇچقانسېرى غولداپ كەتتى . تەڭرىقاغان يولىنى بويلاپ شىمالغا ئۇچۇپ ، تاڭ ئوردىسىنىڭ ماتەم ئەلچىسى لياڭ ۋېنشيۇدىن بالدۇرراق ئۇيغۇرلارنىڭ ئوردا شەھىرىگە يېتىپ كەلدى ، ئالدى بىلەن تۆت سوغداققا ، ئاندىن كېيىن بۆكۈ قاغانغا ئاڭلاندى ، قۇرۇق تۇتۇرۇققا بىردىنلا ئوت تۇتاشتى .

ئەلچى لياڭ ۋېنشيۇ كېچە ـ كۈندۈز يول يۈرۈپ قارابالغاسۇن شەھىرىنىڭ تەڭرىقاغان قوۋۇقىدىن كىرىپ كەلگەندە ، ناھايىتى چوڭ بىر ۋەقەنىڭ دەل ئوستىدىن چۈشتى . مۇز تەلەت قوۋۇق قورۇقچىلىرى ئۇنى تۇتۇپ ، ئۇدۇل قاغان ھۇزۇرىغا ئېلىپ كېلىشتى . باش ـ كۆزىنى توپا باسقان ، لەۋلىرىنى گەز باغلىغان ، ئورۇقلاپ قارانچۇققا ئوخشاپ قالغان بۇ بىتەلەي ئەلچى دېۋانغا كىرىپلا چىرايى ئۆزگەرگەن ، كۆزلىرى ھۇۋقۇشنىڭ كۆزىدەك پارقىراپ تۇرغان بۆكۈ قاغانىنى ، قوللىرى قايرىلغان تۇنباغانى ۋە تىرىسىگە پاتماي كەتكەن سوغداقلارنى كۆرۈپ ، خۇددى ئويغاق تۇرۇپ چۈش كۆرگەندەك ، كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى .

دېۋان ئىچى سۇكۇتكە چۆكتى ، مۇقەددەس بۇرچنى ھەر مىنۇت يادلاپ تۇرغان لياڭ ۋېنشيۇ بۇ يەردە نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بەرگىنىنى ۋە بېرىدىغىنى ئوستىدە كۆپ ئويلىنىپ ئولتۇرمىدى . چېچىلغان پىكرىنى بىر يەرگە جەملەپ ، سەپەر ھاردۇقى بىلەن ھالسىزلانغان ئاياغلىرىنى تۇزلىدى ، ئەلچىلىك دەستىكى بىلەن دۆلەت خېتىنى ئىككى قوللاپ ئېگىز كۆتۈردى ، بېشىنى سەل تۆۋەن قىلىپ :

— ئۇلۇغ تاڭ ئوردىسىنىڭ ماتەم ئەلچىسى لياڭ ۋېنشيۇ

ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ئاي تەڭرىدە قۇت بولمىش ئالىپ قۇتلۇق بىلگە قاغانغا مەرھۇم شاھ تاڭ دەيزۇڭنىڭ ماتەم خەۋىرىنى يەتكۈزىدۇ ، كۈنچىقىشنىڭ ئاپتىپى ، جاھاننىڭ خوجىسى تاڭ دېزۇڭنىڭ شاھانە سالىمىنى يوللايدۇ ، — دېدى .

سۈكۈت يەنە داۋام قىلىۋەردى ، دېۋان ئىچى چۈڭ ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك تىمتاسلىققا چۆمدى . كىمنىڭدۇر ئېسەدىشىدىن ، كىمنىڭدۇر ئىچىنى تارتىشىدىن ئۆزگە ، ھېچقانداق تېۋىش ئاڭلانمىدى . بۇ ھالەت دۆلەت خېتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئاخىرقى ماغدۇرىنى يىغىپ ئۆرە تۇرۇۋاتقان لىياڭ ژېنشيۇنى تەئەججۈپكە سالدى .

«ئەجەبا ، بۆكۈ قاغان قۇلىقىدىن كەتتىمۇ ، ئۇ نېمىشقا ئۇنچىقمايدۇ ، نېمە ۋەجىدىن دۆلەت خېتىنى قوبۇل قىلمايدۇ ، ئۇ تېخى ئۇلۇغ خان جەمەتىگە كۈيئوغۇل ـ ھە؟ تاڭ دەيزۇڭنىڭ ، ئاكىسى يابغۇ بىلەن قىيامەتلىك ئاكا ـ ئىنى بولۇشقىنى يادىدا يوقمىكىنە؟ مەرھۇم شاھىمىزنىڭ شاپائىتى ، ئىنئام ـ ئوتۇغاتلىرى ئۇنتۇلغانمىدۇ··· »

بۆكۈ قاغان قول قوۋۇشتۇرۇپ ئۆرە تۇرغان موزاكقا مەنىلىك قاراپ قويدى .

— تىزلان ، — دەپ ژارقىرىدى لىياڭ ژېنشيۇغا بارمىقىنى نەيزىدەك چېنەپ تۇرۇپ موزاك . ئۇ ئەمدى قاغان يېنىدىكى ئىچبۈيرۇقنىڭ كۈرسىدا كېرىلىپ ئولتۇراتتى .

لىياڭ ژېنشيۇنىڭ خىيالى بۆلۈندى ، ئۇ بايام قاغانىڭ سەزگۈسىدىن گۇمانلانغاندى ، ئەمدى ئۇ ئۆز سەزگۈسىدىن گۇمانلىنىپ قالدى ، بېشىنى سەل قىيسايتىپ ، بىر قۇلىقىنى ئەتەي قاغان تەرەپكە توغرىلىدى .

— قۇلىقىڭ ئېغىرمۇ سېنىڭ ، تىزلان دېگەندىكىن تىزلان !

لىياڭ ژېنشيۇ ئېنىق ئاڭلاۋاتاتتى ، بۇ دورەمقى كەسكىن بۇيرۇق موزاكنىڭ ئەمەس ، بەلكى قاغانىڭ ئاغزىدىن چىققانىدى . ئوڭ شادمىكىن ، ياكى سول شادمىكىن ، دوغلاقراق بىر ئەمەلدار

قاغاننىڭ سۆزىنى ھەدەپ قۇۋۋەتلەيتتى :

— تىزى بار تۇرۇپ تىزلانمىغاننىڭ ، بېشى بار تۇرۇپ باش ئەگمىگەننىڭ ھالىغا ۋاي...

لياڭ ۋېنشيۇنىڭ تېنى غۇزۇلدا قىلىپ قالدى ، قانداقتۇر بىر كۈچ ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى ، ئاياغلىرى تۇۋرۇكتەك تۇزلەندى ، قوللىرىمۇ ئەلەم خادىسىدەك تىك كۆتۈرۈلدى .

— پېقىر تاڭ ئەلچىسى تاڭ پادىشاھىنىڭ جەمەتىدىنىدۇرمەن ، ھەممىگە ئايانكى ، شاھ جەمەتى قارام ئەل قاغانى ئالدىدا ، ئۆز جەمەتىنىڭ كۆيئوغلى ئالدىدا ھەرگىز تىزلانمايدۇ ، قاغان ئەپۇ قىلغاي ، — دېدى دانە ـ دانە قىلىپ .

— ھىم... قارام ئەل ئىمىش ، — ئاغزىنى پۈرۈشتۇردى بۆكۈ قاغان لاغىلداپ تىترەپ تۇرۇپ ، — پادىشاھىڭ ئاستانەڭدىكى يالۇاچىلىرىمىزنى ، سودىگەرلىرىمىزنى ئۇرۇپ ـ سوقسۇن ، ئۆلتۈرسۇنىيۇ ، مەنمۇ ئوخشاش قاغان تۇرۇپ سەندەك بىر نومۇسسىز ئايغاقچىنى تىز پۈكتۈرەلمەمدىمەن؟ كېلىڭلار ، بۇ تەكەببۇر ئەلچىنى تىزلاندۇرۇڭلار...

بەستى ئېيىقتەك يوغان ، كۆزىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان بىر قورۇقچى كېلىپ ئايپالتىسىنىڭ سېپى بىلەن لياڭ ۋېنشيۇنىڭ تىقمىغا بىرنى سالدى . كۇچلۇك زەربىدىن لياڭ ۋېنشيۇ سەل سەنتۈرۈلدىيۇ ، پۈكۈلەي دېگەن تىزىنى تېزدىن ئوڭشۇۋېلىپ ، قەددىنى تىك تۇتتى :

— پېقىر ئۇلۇغ تاڭ ئەلچىسىمەن ، قاغاندىن ئەھدىگە ئەمەل قىلىپ ، ھازا ئېچىشنى ، تۇغقانلىق ـ ئىناقلىقنى قەدىرلىشىنى سورايمەن ، ناۋادا ئەھدە بۇزۇلۇپ ، شاھ غەزەپكە كەلسە ، شاھ غەزىپى قىيان ، ئۇششاق ئەللەر ئۇنىڭ ئالدىدا بىر تال غازاڭدۇر !

قاغان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . ئۇ قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ ، تورۇسقا قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈۋالغاندىن كېيىن ئورنىغا ئولتۇردى ۋە ساقلىنى تاراپ تۇرۇپ :

— پۇ ئاتساڭمۇ جايىدا ئات ئەلچى ، پۇقرالىرىڭنىڭ قارنى

ئـاچ ، خـەزىنەڭنىڭ تېگى قۇرۇق ، لەشكەرلىرىڭنىڭ ئېتى يوق ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ دەمسەن مېنى؟ مانا ئەمدى شاھىڭ ئۆلدى ، دېزۇڭ دېگىنىڭ بىر جاللات ، قاراپ تۇر ، سەن پور كۆتەكلەرنىڭ ئۈستىگە شۇنداق بىر ئات تارتايكى ، ئۆزۈمنى ئاستانەڭدە كۆرەي ، ئېتىمنى دەريالىرىڭدا سۇغىراي ، — دېدى قىن ـ قىنىغا پاتماي مەيدىسىنى كېرىپ .

بۆكۈ قاغان راست گەپ قىلمۇاتاتتى ، دېگەندەك ، ئۇ خېلىدىن بېرى ، بولۇپمۇ تاڭ دەيزۇڭ قازا قىلغاندىن بېرى ، نىيىتىنى بۇزۇپ ، كېچە ـ كۈندۈز قىلىچ بىلمەكتە ۋە لەشكەر تۇزمەكتە ئىدى . ياماڭ يېرى تاڭ دېزۇڭنىڭ «جاللاتلىقى» پۇرسەتپەرەس سوغداقلارنى ئالتۇن تېپىۋالغاندەك خۇشال قىلمۇەتتى ، ئۇلار بۇ خەۋەرنى ئېسىپ كۆپتۇردى ، يوقنى بار قىلدى ، كىچىكنى چوڭ قىلدى ، بېرىپ ـ بېرىپ ، قاغاننى ئۆزىنى بىلمەيدىغان ۋە ئەقلىدىن ئازىدىغان يەرگە ئېلىپ كەلدى . بۈگۈنكى بۇ كېڭەشمۇ دەل مۇشۇ ئىش ئۈچۈن چاقىرىلغان ئاخىرقى كېڭەش ئىدى .

— ئەي تۇغقانلىرىم ، پۇقرالىرىم ، — دېدى قاغان كېڭەش باشلانغاندا سۆز قىلىپ ، — بىلىسىلەركى ، ئۆزىنى چوڭ چاغلايدىغان تابغاچ ئېلى ئۇچ قېتىملىق ئاپەت بىلەن ئوبدانلا كۈچىدىن كەتتى ، يۇز ـ ئابرۇيى يەرگە ئۇرۇلدى ، ئەسلىدە ئۇلار سىڭگەن نېنىنى يەپ ئۆز كۈنىگە شۈكۈر قىلىشى كېرەك ئىدى ، بىراق ئۇلار ئۇنداق قىلمىدى ، ئاتتىن چۈشسىمۇ ئۇزەڭگىدىن چۈشمەي ، قان ـ قېرىنداشلىرىمىزنى قاقشاتتى ، بىزنى كۆزگە ئىلماي ، سودىگەرلىرىمىزنى ئۇردى ، ئۆلتۈردى ، بۇ نى نومۇس ، نى ئاھانەت ، قاغانىڭلار دەيدۇكى ، بۇ نومۇسنى قان بىلەن يۇيماي ، ھاقارەتكە ھاقارەت بىلەن جاۋاب بەرمەي بولمايدۇ···

— قاغان دانا ، قاغان دانىشمەن···

— قانغا قان ، جانغا جان···

— ئەل ئىشى ئۈچۈن جېنىمىز تەسەددۇق !

قۇلاققا ياقمىدىغان ماختاش سادالىرى ، ھاياجانلىق بارىكاللا

قىچقىرىشلار ئاڭلاندى . چېچىكى چاي بولغان سوغداقلار ۋە بەزى ساداقەتمەن سەردارلار قاغاننى كۆرسۈن ۋە ئاڭلىسۇن دېگەندەك ، تەخت ئالدىغا سەكرەپ چۈشۈپ مەجنۇنلارچە ئۇسسۇل ئويناشتى ، باشخىلاردەك تاقلاشتى ، ئەسەبلىرى ئازغانلار ئىچىدە «تابغاچلار ئۇستىگە بۇگۈنلا لەشكەر تارتمىز ، تەختىنى چەيلەپ ، ئېتىزلىرىدا ئاتلىرىمىزنى يايلىتىمىز» دېگەنلەرمۇ بولدى . ئۆز قارارىدىن مەمنۇن بولغان بۆكۈ قاغان ئوت ئۇستىگە ياغ چاچتى :

— ئېسىل تابغاچ دۇردۇنلىرى ، پەرىدەك ئۇز تابغاچ گۈزەللىرى ، ھەددى ـ ھېسابسىز ئالتۇن ـ كۈمۈشلەر... ھەممىسى... ھەممىسى سىلەرنىڭ ، سىلەرنىڭ...

«قاغان ساراڭ بوپتۇ ، راستتىنلا ساراڭ بوپتۇ ، — دەپ ئويلىدى تۇنباغا ئەسەبىيلەشكەن ئادەملەرگە ئېچىنىش نەزىرى بىلەن قاراپ ، — ياق ، قاغانغا يەنە نەسىھەت قىلماي بولمايدۇ ، قان تۆكۈلمەي يولدىن يانسا تېخى ياخشى ، ناۋادا قان تۆكمەي ئىلاج بولمىسا تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بويىچە ئىش قىلماي ئامال يوق...»

تۇنباغا شۇنداق ئويلىدى ، بىر ئۇلۇغ كۈچ ئۇنى قاغانىنىڭ ئالدىغا ئىتتىردى ، ئاۋازىغا گۈلدۈرمامىدەك ھەيۋەتلىك تۇس بەردى .

— ئۇلۇغ قاغانىم ، پېقىر قاغان تاغسىنىڭ ئېيتقىدىغان گەپلىرىم بار ئىدى ، بىلمىدىم ئىجازەت بارمىكىن ، يوقمىكىن ، — دېدى ئۇ قاغانىنىڭ ئالدىغا تىز پۈككەندىن كېيىن ئۇنلۈك قىلىپ .

دىۋان ئىچى جىم بولدى ، ھەيكەلدەكلا قېتىپ قالغان ئوردا ئەھلى «بۇنداقمۇ قاپ يۈرەكلەر بار ئىكەن» دېگەندەك ، ھەيران بولۇپ بىر ـ بىرىگە قاراشتى . چاتاقچى تاغسىنىڭ نېمە دەيدىغىنىنى ئوبدان بىلىدىغان بۆكۈ قاغان سەل ئوڭايسىزلاندى ، چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ ، چۈشىنىكسىز ئىشارەت قىلدى .

تۇنباغا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ئېغىز ئاچتى :

— ئاي تەڭرىدە قۇت بولمىش ئالىپ قۇتلۇق بىلگە قاغانغا مەلۇم بولغايكى ، تاغلىرىنىڭ قارىشچە ، تابغاچلارغا لەشكەر

تارتىش ۋاپاغا جاپا قىلغانلىقتۇر . تاڭ ئوردىسى بىزگە ھېچبىر يامانلىق كۆزلىمىدى ، قاغانىمىزنى كۆيئوغۇل بىلىپ ، نام ـ ئاتاقىقا مۇشەررەپ قىلدى . يەنە كېلىپ ، ئۇ ئاجىزلىغان بىلەن بىزدىن چوڭ ، بىز ھەرنە بولايلى ئۇلاردىن كىچىك ، قاراپ تۇرۇپ تۇزكورلۇق قىلمىغىنىمىز ، تۇخۇمنى تاشقا ئۇرمىغىنىمىز تۇزۇك . ئۆتكەن يىلى دەيجۇ ئايمىقىغا تېگىش قىلىۋىدۇق ، ئويلىمىغاندا ئەدەپ يەپ ، چوڭ زىيان تارتتۇق① . تەڭرىگە شۇكۇر ، تاڭ دەيزۇڭ ئۆچ ئېلىش نىيىتىدىمۇ بولمىدى…

«بېشى مۇرىسىگە ئېغىر كەلگەنلەر پادىشاھقا نەسىھەت قىلسۇن» دېگەن گەپ بىكارغا ئېيتىلمىغانكەن . گەپ مۇشۇ يەرگە كېلىگەندە تاقىتى ئۇزۇلگەن قاغان ساغرىسىغا مىخ قاققاندەك ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە :

— بولدى ، بەس ، — دەپ ۋارقىرىۋىدى ، قۇمدەك ئېتىلىپ چىققان شۆلگەيلىرى تۇنباغانىڭ باش ـ كۆزىگە چېچىلدى .

قورۇقچىلار ھەربىكەتكە كەلدى ، تۇنباغانىڭ قوللىرىنى كەينىگە قايرىپ كەپتەر قۇيرۇقى قىلىپ پەگاغا ئېلىپ باردى ۋە قاغاننىڭ ئەمرىنى كۈتۈپ ساقلاپ تۇرۇشتى .

دەل شۇ چاغدا يەنە بىر ئىش يۈز بەردى ، ئالدىن بېرىلگەن يارلىقا بىنائەن ، قوۋۇق قورۇقچىلىرى سۈلالىنىڭ ماتەم ئەلچىسىنى تۈتۈپ قاغان ئالدىغا يالاپ كىرىشتى…

لىياڭ ۋېنشيۇ تىزلانمىدى ، قاغان سۆز قىلىپ ، «ئېتىمنى دەريايىگدا سۇغىراي» دېگەن يەرگە كەلگەندە شۇنداق قاتتىق كۈلۈپ كەتتىكى ، ئالەمچە مەسخىرە يوشۇرۇنغان بۇ كۈلكىدىن دۈۋان تاملىرى خېلىغچە يانغۇ قايتۇردى .

قاغان بۇ مەسخىرىگە چىداپ تۇرالمىدى ، گېلى بوغۇلغاندەك

---

① تاڭ دەيزۇڭنىڭ دالى 13 ـ يىلى (مىلادىيە 778 ـ يىلى) ئۇيغۇرلار تاڭ سۈلالىسىنىڭ دەيجۇ ئايمىقىغا (ھازىرقى تەييۈەن شەھىرى)غا ھۇجۇم قىلغان . دەيجۇ ۋىلايىتىنىڭ ۋالىيسى جاڭ گۇاڭشىن لەشكەر باشلاپ كېلىپ ئۇيغۇرلارنى چېكىندۈرگەن . ئۇيغۇرلار چوڭ زىيان تارتقان .

خىرقىراپ تۇرۇپ پەرمان چۈشۈردى :

— بۇ كۆرەڭ ئەلچىنىڭ ساقلىنى قىرقىپ ، يۈزىگە كۈيە سۈركەپ ئوردۇبالىق كوچىسىدا سازايى قىلىڭلار ـ دە ، قاغانلىق تەۋەسىدىن ھەيدەپ چىقىرىڭلار ، ئەتىلا تابغاچ دىيارىغا لەشكەر تارتىمىز !

«پىچاق سۆڭەككە يەتتى ، ئۆلۈم بىلەن كۆرۈم قاش بىلەن كىرپىك ئارىسىدا قالدى ، ئەمدى قان تۆكمەي ئىلاج يوق ، ئى تەڭرىم ، شامانلارنىڭ شامانى ، بەندىلىرىڭگە مەدەت بەرگەيسەن ، يولىنى ئوچۇق ، يۈزىنى يورۇق قىلغايسەن ! »

قورۇقچىلارنىڭ قامالىدا تۇرغان تۇنباغا ئۆز ـ ئۆزىگە شۇنداق دېدى ـ دە ، قىلىچ سېپىنى تۇتۇپ ئۇلگۇرگەن بەگبارىسقا قاراپ باش لىڭشىتتى . بەگبارس بىرلا سەكرەپ نەرە تارتقان پېتى تەخت ئالدىغا يېتىپ كەلدى ۋە كۈچ بىلەن قىلىچ ئۇردى . قاغاننىڭ بېشى تاۋۇزدەك ئۇزۇلۈپ يەرگە چۈشتى ، ئالتۇن تەخت قانغا بويالدى .

دىۋان ئۆرىتۆپە بولدى ، تۇنباغا ۋە بەگبارسنىڭ يىگىتلىرى ئەرىش جانبازلىرىدەك پەيدا بولۇپ دىۋاننى ، ئوردىنى تىنتىشقا باشلىدى .

16 . شۇيرغانلىق كەچ كۈز

ئۆتۈكەن تېغى بىلەن ئۇرخۇن ئەتراپى ئەنە شۇنداق كارامەت يۇرت . ئۇنىڭ يېزى شۇنداق كاتتا كېلىدۇكى ، بۇلۇتلارغا باش قويغان يۈكسەك تاغلارمۇ ، تاغقا تۇتاش كەڭ ئوتلاقلارمۇ كۆك كىيىملىك پەرىزاتتەك ياسىنىدۇ . قاقىرلار «قاق» قىلماستىنلا يايلاق ياشىرىدۇ ، ئۇ ياشىرىپ ، زەڭگەر كۆكتەك چىراي ئاچىدۇ ، زەڭگەر يايلاق بىر تىنىقتا ، پەقەت بىر كېچىدىلا مىڭ ـ مىڭلاپ ئاق ئۆيلەرگە تولۇپ كېتىدۇ . بۇ ئۆيلەر چېكىم ـ چېكىم ئاق چېكىت بولۇپ ، ساما گۈمبىزىدىكى ئاي ، يۇلتۇزدەك چاراقلايدۇ .

ئاق ئۆيلەردە ئوت تۇتەيدۇ ، ئوچاقلاردا قازان قاينايدۇ ، ئاق ئۆيلەرنىڭ تۆڭلۈكىدىن ، ئۆي ئالدىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاقۇچ ئىس ئاق كىيىملىك پەرىزاتنىڭ شايى بەلۋېغىغا ئوخشايدۇ . بۇ بەلۋاغ سەلكىن تاغ شامىلى بىلەن تۇماندەك لىغىرلايدۇ ، شۇ لىغىرلىشىدا ئاجايىپ كارامەتلەرنى كۆرسىتىدۇكى ، يەر بىلەن ئاسماننى ، ئۆي بىلەن بۇلۇتلارنى ، ئادەم بىلەن كۆك تەڭرىنى چەمبەرچاس باغلايدۇ ، سېخىي تەڭرى ئاق بەلۋاغنىڭ بىر ئۇچىدىكى مۇنبەت يەرگە ، ئاق ئۆيدىكى ئىشچان ئادەملەرگە جەننەتنىڭ كۆركى بىلەن جەننەتنىڭ مەئىشىتىنى ئاتا قىلىدۇ . ئوت ـ چۆپلەر سەمرىيدۇ ، مالالار ئاۋۇيدۇ ، بەرىكەتكە بەرىكەت قوشۇلىدۇ . ئامىتى كەلگەن ئادەملەر ئۆز رەھمىتىنى ، دۇئا ـ تەكبىرىنىڭ ئەڭ ئۇلۇغىنى ئاشۇ بەلۋاغ ئارقىلىق كۆك تەڭرىگە يوللايدۇ ، تەڭرىمۇ خۇشال بولىدۇ ، ئادەملەرمۇ خۇشال بولىدۇ .

ئۆتۈكەن تېغى بىلەن ئۇرخۇن ئەتراپى مانا مۇشۇنداق كارامەت يۇرت . ئۇنىڭ قىشى شۇنداق كېلىدۇكى ، ئۇنى ھېچكىم چىللاشنىمۇ خالىمايدۇ ، چىللاشنىمۇ خالىمايدۇ ، ئۇ كەلگەندە ئاسمان قارىيىپ ، قۇياش يوقايدۇ ، دەريا قېتىپ ، تاغلار مۇزلايدۇ ، قار ئۇچىدۇ ، بوران ھۇۋلايدۇ .

شۇنداقتىمۇ ، بۇ يەرلىكلەر قىشتىن قورقمايدۇ ، قاردىن زېرىكمەيدۇ . بىلىدۇكى ، قىش بولمىسا يازمۇ كەلمەيدۇ ، ياز كېلىدىكەن ، قىشمۇ كېلىدۇ . قېلىن قار ھەممىنى ئۆز ئاستىغا بېسىۋالغان بىلەن ، ئادەمنىڭمۇ ، ھايۋانىنىڭمۇ ، ئۇچار قۇش ۋە قۇرت ـ قوڭغۇزنىڭمۇ ئۆز نېسىۋىسى بولىدۇ .

ئۇچقۇر چانىلاردا ئولتۇرۇشقان ئەر يۈرەكلەر قارلىق قاپتاللارنى كېزىپ ، ئولجىسىنى قوغلاپ يۈرۈپ ئوۋ ئوۋلايدۇ . قىز ـ چوكانلار ئەرلەر ئۇچۇن ئېگىن تىكىدۇ . جاڭگاللاردا ئوتۇن ئۆكسۈمەيدۇ . قازانلاردا گۆش قاينايدۇ ، ھايات ئۆز يولى بىلەن داۋام قىلىۋېرىدۇ...

ئۆتۈكەن تېغى بىلەن ئۇرخۇن ئەتراپى مانا مۇشۇنداق كارامەت

يۇرت .

بىراق ، بۇ كارامەت يۇرتنىڭ كەچ كۆز پەسلى يەرلىكلەرگىمۇ ، يەرلەشكىلى ئون بەش يىلدىن ئېشىپ قالغان قۇتلۇققىمۇ تازا يېقىپ كەتمەيدۇ ، ئۇلار تەبىئەتنىڭ كەچ كۆزىدىن ئۆز ئۆمرىنىڭ كەچ كۆزىنى كۆرگەندەك بىزار بولۇشىدۇ . سېمىز چارۋىلاردىن ئۆزگە ، جىمى مەۋجۇدات كۆزىگە سەت كۆرۈنىدۇ . ئۆلۈۋاتقان چالدەك سارغىيىپ ، ئوق تەگكەن لەشكەردەك يىقىلغان چۆپلەرگە ، توزغان گۈللەرگە ، ئوت كەتكەندەك يالىڭاچلانغان دەل ـ دەرەخلەرگە ، مۇزلاۋاتقان ئېقىنلارغا ، قىرو باسقان يايلاقلارغا قاراپ ئېچىنىشلىق ئاھ ئۇرىدۇ . ئۆزگەرگەن ھاۋا تىنچ كۆڭۈللەرنى چالغىتىدۇ . سوغۇق ئاسماندا قۇتراپ يۇرگەن كۆرۈمسىز بۇلۇتلار كۆڭۈلنى سىقىدۇ . قۇرۇق شاخلارغا ئېسىلىپ ، دىر ـ دىر تىترەۋاتقان غازاڭلار سەكراتتىكى بىمارنى ئەسكە سالىدۇ . قۇلاقلارنى چىمداپ ئۆتىدىغان رەھىمسىز شامال ، ئاياغلارنى دەم تارتىدىغان پاتقاقلىق يوللار ئادەمنى خاپا قىلىدۇ . بۇلۇت كەينىدە مۆكۈپ تۇرغان ھارارەتسىز قۇياش ئوتى يوق ئوچاقتەك بىمەززە كۆرۈنىدۇ . ئاسماننى خىرەلەشتۇرگەندەك ، كۆڭۈل ۋادىسىنىمۇ نۇرسىزلاندۇرىدۇ…

مىلادىيە 783 ـ يىلى ، ئەنە شۇنداق بىئىسكەت كەچ كۆز كۈنلىرىنىڭ بىرى . يىراق خاكاسلار قوۋمىدە بەش يىل جەڭ قىلغان قۇتلۇق سانغۇن نەچچە ئونمىڭ لەشكەر بىلەن ساناقلىقلا قوي ـ كالىنى ئەگەشتۇرۇپ ، قاغان يارلىقى بىلەن قايتىپ كەلمەكتە ئىدى .

ئۇ يېنىسىي دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىكى ، كۆگمەن تېغىنىڭ ئارقىسىدىكى ئاشۇ يۇرتتىن قوزغالغىلى ئازغىنە كەم تۆت ئاي بولدى . قېتىقتەك لۆمشىپ تۇرىدىغان سازلىقلارنى ، قار قاپلىغان داۋانلارنى ، ئوقتەك تېز ئاقىدىغان ئوس ، بېكىم دەريالىرىنى ، قويۇق قومۇشلۇقلارنى ، گىياھ ئونمەيدىغان شۇۋاقلىقلارنى كەينىدە قالدۇردى . گاھى ئاتقا مىنىپ ، گاھى ئات

يېتىلەپ كۈنىگە ئۈچ ـ تۆت ئۆتەڭ يول يۈردى ، ئىككى قېتىم ياتلارنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈردى ، بىر قېتىم كۆگمەن تېغىنىڭ قارلىق جىلغىسىدا ئون نەچچە كۈن قامىلىپ قالدى . مۆلچەرلەنگەن ئاش ـ ئوزۇقتىن چاتاق چىققاچقا ، بەزىدە ئاچ يۈردى ، بەزىدە توق يۈردى ، نېمىلا بولمىسۇن ، ئۇنىڭ قېلىن جۇۋا ئۈستىدىن باغلىۋالغان كۆن بەلۋېغى ئەمدى بېلىگە بوش كېلىدىغان بولۇپ قالدى .

— غەيرەت قىلىڭلار يىگىتلەر ، يەنە تۆت كۈن چىداشلىق بەرسەكلا ئىسسىق ئۆيلىرىمىزگە يېتىۋالالايمىز ، ئەنە قاراڭلار ، ئوردۇبالىقىنىڭ ئېگىز قوۋۇقلىرى كۆزۈمگە كۆرۈنۈۋاتىدۇ مېنىڭ ، — دەپ چاقچاق قىلاتتى ئۇ مىڭباشى ، يۈزباشىلارغا مەدەت بېرىپ .

بۇنداق چاغلاردا ، قايسىبىر گەپدان تۇمەنباشى ئۇنىڭ گېپىگە گەپ ياندۇراتتى :

— قۇتلۇق سانغۇن ، يىگىتلىرىڭىزدىن خاتىرجەم بولۇڭ ، سىز ماڭالىسىڭىز ، جاھانىنىڭ ئۇ چېتىگىمۇ كېتىۋېرىمىز تېخى !

ئۇلار جەنۇبقا قاراپ نەچچە مىڭ چاقىرىم يول يۈردى ، مانا ئەمدى ئىككى تەرىپى تىك تاغ بىلەن يانداڭغان تار جىلغىدا كېلىۋاتاتتى . تاغ ئۈستىدىن خۇددى ئېغىر تاشتەك چۈشۈپ كەلگەن تەتۇر شامال ئۇدۇل جىلغا تېگىگە ئۇرۇلاتتى ـ دە ، توپتەك تىك قاڭقىپ ، ئاتلارنىڭ ، ئاتلىقلارنىڭ كۆزىگە قار ئارىلاش توپا تىقاتتى . كەچ كۈز بولۇشىغا قارىماي ، ھاۋا شۇنچىلىك جۇتلۇق ئىدىكى ، تۇكۇرگەن تۈكۈرۈك يەرگە چۈشمەيلا قېتىپ قالاتتى . ئادەملا ئەمەس ، سوغۇق بەلۋاغقا كۆنۈپ كەتكەن ئۇزۇن تۈكلۈك خاكاس ئاتلىرىمۇ كاچكۇلدىن چىققاندەك شۇمشەيىتتى .

ھاۋا تۇتۇق ، يەنە كېلىپ تىك قىيالار كۈن نۇرىنى توسۇپ تۇرغاچقا ، جىلغا ئىچى بەئەينى جىنچىراغ يېقىلغان ئۆڭكۈردەك خىرە ئىدى . باش ئۈستىدە چوۋۇتۇلغان كۇل رەڭ ماتادەك بوزىرىپ

تـۇرغـان تار ئاسمانلا كۆندۈزدىن بېشارەت بېرىدىغان بىردىنبىر ئالامەت ھېسابلىناتتى .

قـۇتـلـۇقـلار جىلغا بويلاپ مېڭىۋەردى . بىر چاغلاردا يول تۆۋەنلەپ ، چۆل يۈزى بىلەن تەڭ بولدى . كۈن پاتماستا جىلغىدىن چـىـقـىـپ قـويـۇق چـاتـقـاللار بىلەن قاپلانغان خېلى كەڭ بىر تۈزلەڭلىككە يېتىپ كەلدى .

ئـادەمـلەر ھارغان ئىدى ، بەزىلىرى ئات تىزگىنىنى بېلىگە باغلاپ ، قامچىسىنى بەلۈېغىغا قىستۇرۇپ قويۇپ ، ئات ئۈستىدىلا مـۇگدەپ كېلەتتى . نەشتەردەك سانجىلىدىغان ئاچچىق شامالمۇ ، ئاچلىق ۋە تەشنالىق ئازابىمۇ ئۇلارغا كار قىلمايتتى .

كىمنىڭدۇر ھارغىن ئېتى تۈز يەردىمۇ مۈدۈرۈلەتتى ، ئۇيقۇ بىلەن چېلىشىۋاتقان ئىگىسىنىڭ كۆزىنى بويداپ ، سۈيدۈك پۈركىغان بولۇۋېلىپ قەدەمدە بىر توختاپ قالاتتى . ئات ئىگىسى ساغرىسىغا «تارس» قىلىپ بىرنى سالغاندىلا ئاندىن ھوشىنى تېپىپ ، توپ بىلەن بىللە مېڭىشقا مەجبۇر بولاتتى . زاپاس ئاتلارنىڭ ھالىمۇ يۈكلۈك ئاتلارنىڭكىدىن بەتتەر ئىدى .

قـۇتلۇق توختىدى . ئالىقانلىرىنى كۈچەپ ھوردىدى ـ دە ، قىزارغان يۈزىگە سۈركىگەچ ، ئەتراپىغا نەزەر سالدى .

ئۇ يىراق تاغ بېشىدا خۇددى بايراملىق پانۇستەك ئېسىلىپ تۇرغان گۈنسىز قۇياشنى كۆردى . قۇتلۇقنىڭ يەكۈنچە ، تېخى ھە دېگـەنـدىلا قـاراڭغۇ چۈشۈپ كەتمەيتتى . نەگە قارىساڭ ئوتۇن كـۆرۈنـەتـتـى . شـىـۋىـرغـانـدىـن پـانـاھـلانـغـىلى ، ئوت قالاپ ئـىـسـسىنىۋالغىلى بولىدىغان بۇ جاڭگال لەشكەرلەر ئۈچۈن ئەڭ مۇڭاپىق قونالغۇ ئىدى . ئۇۋ ئوڭدىن كەلسە ، كېيىك بولامدۇ ، تـوشـقـان بـولامدۇ ، ئىشقىلىپ يېگىلى بولىدىغان بىرنېمىلەرنى ئـېـتـىـۋالـغىلى بولاتتى . قورساقنى جۆندەپ بولۇپ قېنىپ بىر ئۇخلىۋالسىلا ھەممەيلەنگە جان كىرىپ قالاتتى .

قۇتلۇق قانائەت ھاسىل قىلىپ ، كەينىگە بۇرۇلدى ۋە ئۇنلۇك

ئاۋازدا :

— يـاغـلاقـار لـىڭ[1] ، ئۇيقۇڭنى ئاچ ـ ته ، مىڭباشىلارغا گېپىمنى يەتكۈز ، بۇگۈن مۇشۇ يەردە تۇنەيمىز ، ھەركىم كەلگەن يېرىدە توختىسۇن ، يۈزباشى ئۆز يۈزىگە ، ئونباشى ئۆز ئونىغا ئاگاھ بولسۇن ، ئانچە ـ مۇنچە ئوۋ قىلسىمۇ مەيلى دېسۇن ، — دېۋېدى ، 14 ـ 15 ياشلاردىكى ياغلاقار لىڭ ئېتىنىڭ بېشىنى بىرلا بۇراپ كەينىگە ياندى ـ دە ، ۋارقىرىغان پېتى چېپىپ كەتتى .

— ئاڭلاڭلار ، قۇتلۇق سانغۇن شۇنداق دەيدۇكى ...

بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل مۇقەددەم ، يەنى بۆكۈ قاغان زامانىدا مىڭباشى بولۇپ يۈرگەن قۇتلۇق سانغۇن پەرمان بىلەن قارا ئاتلىق شىرۋىلارغا لەشكەر تارتتى ، قايتىش سەپىرىنىڭ بەشىنچى كۈنى قونالغۇدا ياغلاقار لىڭنى ئۇچرىتىپ قالدى .

— بۇ بالا لەشكەرلەر ئارىسىغا كىرىۋاپتۇ ، كىم بىلىدۇ ، بىرەر دۇشمەن قەبىلىنىڭ ئايغاقچىسىمۇ تېخى ؟ — دېدى ئۇنى تۇتۇپ كەلگەن قورۇقچىنىڭ بىرى .

— زاكىسىدىن چىقار ـ چىقمايلا ئايغاقچىلىق قىلغىنىنى بۇنىڭ ، — دېدى يەنە بىر قورۇقچى مەسخىرە قىلىپ . بىر يۈزباشى «مۇشۇ چۆلگە تاشلاپ كېتىلى ، يامان بولسا بېشىنى يەر ، ياخشى بولسا ئېشىنى يەر» دېۋېدى ، بۇ گەپ بەزىلەرگە يېقىپ قالدى .

— تىلىڭنى تارت ، — دېدى قۇتلۇق دەرغەزەپ بولۇپ .

شۇم ئېغىز يۈزباشىلار قۇيرۇقىنى خادا قىلغاندىن كېيىن قۇتلۇق بۇ «ئايغاقچى»نى قولىدىن يېتىلەپ ھارۇنسىغا ئېلىپ چىقتى ، ئالدىغا گۆش ، نان قويۇپ ، قىمىز قۇيۇپ بەردى .

قۇتلۇقنىڭ تېرىكىشى ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق ئىدى . ئۇ بۇ بالىنى كۆرگەن ھامان 15 يىل ئىلگىرى بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى كۆز

---

① يـاغلاقار لىڭ — تارىخىي شەخس . «كونا تاڭنامە . ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» دە : «لىڭ تاڭ زېمىنىدىن بولۇپ ، فامىلىسى لۇي ئىدى . ئۇيغۇرلار زېمىنىغا كەلگەندىن كېيىن قاغانغا ئاسرانىدى بالا بولدى . ئارقىدىن قاغانىنىڭ فامىلىسى بويىچە ياغلاقار لىڭ دەپ ئاتالدى ۋە دۆلەت ئىشلىرىغا قاتناشتى» دېيىلگەن .

ئالدىغا كەلتۈرگەنىدى . قۇتلۇق دەل مۇشۇ بالىچىلىك چاغلىرىدا ئىگە ـ چاقسىز يېتىم بولدى ، ئاسمان يىراق ، يەر قاتتىق كېلىپ بارارغا يەر ، يۆلىنەرگە يۆلەك تاپالمىدى ، قانداقتۇر بىر ئىرادە بىلەن چوڭ قوشۇنغا ئەگەشتى . راست ، ئۇ چاغدا ئاتاق دادىسى تۇنىباغامۇ ئوخشاشلا ئۇنى ھەيدىۋەتمەكچى بولغانىدى . لېكىن ، سوغداقلارنىڭ سەۋەبى بىلەن ئاتاق دادىسى ئۇنى بېقىۋالدى ، مۇھەببەتلىك ئائىلىدە چوڭ قىلىپ ، قاتارغا قوشتى . ئەگەر ئۇلار تاشلاپ كەتكەن ياكى ھەيدىۋەتكەن بولسا ئۇنى يەنە قانداق قىسمەتلەر كۈتەر ئىدىكىن ؟ تۇنباغادەك كۆيۈمچان ، تاراستەك ئاق كۆڭۈل ، كەدىرەدەك مېھرىبان ئادەملەر بىلەن ئۇچرىشالايتتىمۇ ؟ سانغۇنلۇق ئاتاق ـ ئابرۇي ۋە توققۇزى تەل بەختلىك ئۆي ئۇنىڭغا نېسىپ بولاتتىمۇ ؟

«بۇ بەلكى ماڭا ئوخشاش يېتىم بالىدۇ ، ياكى تەتۇر قۇترايدىغان تەقدىر شامىلى ئۇنى ئۆز يۇرتىدىن ، ئاتا ـ ئانىسىدىن ئايرىۋېتىپ ، بۇ چۆللەرگە تاشلاپ كەتكەندۇ ، ئەتىمالىم دادىسىنى دەپ بۇ يەرلەردە ساياپ يۇرگەندۇ··· »

قۇتلۇق قورقۇمسىراپ تۇرغان بالىنى سىنچىلاپ كۆزىتىپ چىقىپ ئۇنىڭ تاڭ قوۋمىدىن ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى ، گۆشتىن يانغاندىن كېيىن تىلماچ چاقىرىپ ، مەقسەتتىن سۆز ئاچتى :

— ئېتىڭ نېمە ئۇكام ؟

— بىلمەيمەن !

— ئاتا ـ ئاناڭ كىم ، ئۇلار نېمە ئىش قىلىدۇ ؟

— ···

— ماڭا دېگىن ، ئۆيۈڭلەر قەيەردە ؟

بالا تۇمشۇقى بىلەن جەنۇب تەرەپتىكى ئېگىز تاغنى ئىما قىلدى ۋە پاڭىلداپ ئېتىلىپ كەتتى . ئۇ قۇتلۇققا تاشلىنىپ يېلىنغان تەلەپپۇزدا :

— ئاكا ، ئاتا ـ ئانامۇ يوق ، يۇرتۇممۇ يوق ، مېنى بىللە

ئېلىپ كېتىڭ ، سىزگە شايى توقۇپ بېرىمەن ، — دېدى .
— شايى توقۇپ بېرەمسەن تېخى؟ — دېدى قۇتلۇق ئۇنىڭ كىيگىزدەك چىڭدىلىپ كەتكەن قارا چاچلىرىنى تۇزەشتۇرۇپ تۇرۇپ ، — سەن بىلمەيسەن ، بىزنىڭ بۇ يەرلەردە ئۇجمە ئۆسمەيدۇ ، مەشۇت چىقمايدۇ ، ھازىرچە غىزا يەپ قاچا بىكارلاپ بەرسەڭمۇ چوڭ گەپ...
— «ھايۋان بالىسىنى بېقىۋالساڭ ئېغىز - بۇرنۇڭنى ياغ ئېتەر ، ئادەم بالىسىنى بېقىۋالساڭ ئېغىز - بۇرنۇڭنى قان ئېتەر» دېگەن گەپ بار ، قۇتلۇق سانغۇن ئوبدان ئويلاپ بىر ئىش قىلارلا...
— مۇبادا بىرەر بالىمىز تابغاچ يۇرتىدا يالغۇز قالسا ، تابغاچلار ئۇنىڭغا مۇشۇنداق گۆش ، نان بېرەرمۇ؟
— نەدىكىنى ، ئۇلتۇرۇپ يەپ كەتمىسمۇ ، قۇل قىلار ، ياكى ئېلىشىغا سېتىۋېتەر ، دەيمەنا...
بۇ گەپلەر قۇتلۇقنى يەنە بىر قېتىم تېرىكتۇردى ، «ئاغزىڭغا تاش !» دېگىنىچە سۆزمەنلەرگە خىرىس قىلغىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى . تىلى يۇمشاق سەردارنىڭ بۇنداق قاتتىق ئاچچىقلانغىنىنى كۆرۈپ باقمىغان يۇزباشىلار بىردىنلا جىمىپ قېلىشتى .
قۇتلۇق بىر قارارغا كەلمەستىنلا بۇ تەرىقە يامان گەپلەرنى ئاڭلىغىنى ئۈچۈن ، بۆكۈ قاغان ۋە تۆت سوغداقنىڭ يەنە نېمە دەيدىغىنىنى تولۇق ھېسابقا ئېلىپ ، تېگىشلىك گەپ - سۆزلەرنى تەخ قىلىپ قويدى .
يۇزباشىنىڭ تەنە گەپلىرىنى «ئۆزىنى ھەيدەۋاتىدۇ» دەپ چۈشەنگەن بۇ بالا ھەدەپ بۇرنىنى تارتاتتى ۋە «ماقۇل دەڭ ئاكا» دېگىنىچە توختىماي يالۇۇراتتى .
شۇنداق ، بىر ئادەمنىڭ تەقدىرى بەزىدە ئاللىكىملەرنىڭ «ماقۇل» ياكى «ياق» دېيىشىگە باغلىق بولۇپ قالىدۇ . «ماقۇل» دېگەن سۆز بىلەن تەڭ ، ئۇ گۈزەل كېلەچەككە ئېلىپ بارىدىغان داغدام يولنى تېپىۋېلىشىمۇ ، «ياق» دېيىلگەن بىر سۆز تۈپەيلى ، ئۆمۈرلۈك قارا قىسمەتكە مەھكۇم بولۇشىمۇ مۇمكىن . بىراق ،

«ماقۇل» ياكى «ياق» دەيدىغان ئادەمنى تاللىۋالغىلى بولمىغىنىدەك ، «ماقۇل» بىلەن «ياق»نمۇ تاللىۋالغىلى بولمايدۇ . تەقدىر ئۇنى ئۆزى تاللاپ ، ئادەملەرگە تاشلىدۇ...

تەقدىر دېگەن مانا شۇ !...

ئۇلار شۇ كۈنى ئۇچ ئۆتەڭلىك ئۇزۇن يولدا بىللە مېڭىپ ، بىر كېچىنى بىللە ئۆتكۈزدى . قۇتلۇق ئۇنىڭ ئاتا لەقمىنىڭ «لۇي» ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىمۇ ، لېكىن قاغان قوۋمىنى يادىغا ئېلىپ ، ئۇنىڭغا «ياغلاقار لىك» دەپ يارىشملىق ئات قويۇپ قويدى .

— ئاڭلاڭلار ، قۇتلۇق سانغۇن پەرمان قىلىدۇكى...

قۇتلۇق بىلەن ئالتە يىلچە بىللە يۈرۈپ ، نى ـ نى جەڭ ۋە ئىسىق ـ سوغۇقنى بېشىدىن كەچۈرۈپ ، چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قالغان ياغلاقار لىك قۇتلۇقنىڭ پەرمانىنى تەكرارلىغىنىچە ، سەپ بويلاپ يۈرۈپ كەتتى . بۇ پەرمان ھالسىزلانغان يۈزباشلارغىمۇ ، لەشكەرلەرگىمۇ خۇددى ئىنئام بەرگەندەك يېقىپ كەتتى . قوشۇن توختاپ تارالدى ، ئاق ئۆيلەر تىكىلدى .

قۇتلۇق سانغۇن لەشكەرلەرنىڭ توشقان ئوۋلىغىنىنى بىردەم تاماشا قىلغاندىن كېيىن خاس چېدىرىغا قايتىپ كىرىپ ، تۇتەپ تۇرغان گۈلخان ئالدىدىكى يىلپىز تېرىسىگە يانپاشلىدى .

گۈلخان كۆيدى ، چېدىر ئىچى تونۇرەدەك ئىسسىپ كەتتى ، ياغلاقار لىك تۇتۇپ كەلگەن پاقلانەدەك چوڭ توشقانمۇ بىردەمدىلا ھېچقىتەك قىزىل جاڭگال كاۋىپىغا ئايلاندى . ئۇ قۇلاقچىسىنى ئېلىپ ، جۇۋىسىنى يەشتى ـ دە ، ياغلاقارغا خۇددى ئوغلاق تاشلىغاندەك تاشلاپ بېرىپ ، مەززە قىلىپ كاۋاپ يېدى ، كىمدۇر ئېلىپ كىرگەن كۆمەچكە ئېغىز تەگدى ، سەپەر تۇلۇمىدىن قىمىز قۇيۇپ ، قانغۇچە ئوتلىدى .

جاڭگال كېچىسى باشلاندى . بۇ جاڭگال لەشكەرلەرنىڭ ئاياغ تىۋىشى ، ھارۋىلارنىڭ غىچىرلىشى بىلەن قانداق تېز ئويغانغان بولسا يەنە شۇنداق تېز ئۇيقۇغا كەتتى .

ئەمدى بۇ يەر تۇن بۆشۈكدە تەۋرىنەتتى . ئاق ئۆيلەردىن تۇرۇم - تۇرۇم ئىس ئۆرلەيتتى ، نەلەردىدۇر گۈلخان چوغى يېلىنجايتتى . لەشكەرلەر ھارارەتسىز گۈلخان ئەتراپىدا كىگىزلەرگە ، جۈۋىلارغا پۈركىنىپ ھەر خىل قىياپەتتە سۈنايلىنىپ يېتىشاتتى . يۈلغۇن تۈۋىدىن ، قومۇشلار ئارىسىدىن خورەك ئاۋازى ئاڭلىناتتى . ئات - قېچىرلار تېپىشەتتى ، ياپراقسىز سۆكسۆك ئارىسىدىن يىلاندەك سويلاپ ئۆتۈۋاتقان سوغۇق شامال كېچە جىمجىتلىقىغا تەشۋىش سالاتتى .

ھەممە يەر قاراڭغۇ ، ھەممە يەر تىنچ .

پەقەت ، قۇتلۇقىنىڭ خاس چېدىرىلا قاراڭغۇدىن ۋە تەشۋىشتىن خالىي ، ئىشىك ئالدىدا بىر ياش لەشكەر كۆزەت قىلىدۇ ، مىڭ يىللاپ قۇرۇپ ياتقان يۈلغۇن قاقشىلى چېدىر ئوتتۇرىسىدىكى گۈلخاندا قۇرتتەك چىرسىلداپ كۆيۈپ تۇرىدۇ . چارچىغان ياغلاقارمۇ جۇۋىسىنى يەشمەيلا ئات ئېگىرىگە بېشىنى قويۇپ ئۇخلاپ كەتكەن ، ئۇ ئەمدى چۈش ئالمىدە ئويناپ يۈرىدۇ ، ئۇ يەردە ئۇ بىر ئۆمۈر شايى - دۇردۇن توقۇپ چىققان ، كېيىن مەنسەپدارلارنىڭ تۇگمەس ئالۋىنى تۇپەيلى جېنىدىن تويۇپ تىنچ دۇنياغا كېتىپ قالغان بەختسىز ئاتا - ئانىسى بىلەن دىدارلىشىدۇ ، قۇچاقلىشىدۇ ، كۆز يېشى قىلىشىدۇ ، ۋەسلىگە قېنىشىدۇ...

تەبىئەتمۇ ئۇيقۇدا ، ئادەملەرمۇ ئۇيقۇدا . بىراق ، ئادەملەر ئىچىدە پەقەت بىرلا ئادەم تېخى ئۇيقۇدىن بىدار . ئۇنىڭ تەتۇر جۇۋىنى يېپىنچاقلاپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشى گويا قارلىق قىيادا تۇرۇپ ئوۋ كۈتۈپ تاقەتسىزلەنگەن ئاق ئېيىققا ئوخشايدۇ ، بەقۇۋەت قوللىرىنى جۇپلەنگەن تىزى ئۈستىگە قويۇۋالغان ، ساقاللىق ئېڭىكىنى سەل ئالدىغىراق سوزغان ، جىمى سەزگۈسى كۆز ئالمىسىغا مۇجەسسەملەشكەن . ئۇ ئاشۇ كۇچلۇك سەزگۈ بىلەن جازىبىلىك تولغىنىۋاتقان گۈلخانغا ، گۈلخان يالقۇنىنىڭ قات - قاتلىرىغا تىكىلىدۇ . ئوت تولغىنىدۇ ، تولغىنىپ ، تولغىنىپ ئادەملەرنىڭ ۋە ئاجايىپ كۆرۈنۈشلەرنىڭ سۈرىتىگە كىرىدۇ . بۇ

سۇرەت مېھرى ئىسسىق ئېزىنتقۇدەك ئۇنى مەپتۇن قىلىدۇ ، ئۇنى ئۆز قوينىغا چىللاپ تۇرىدۇ...

ئەنە ، ئۇنىڭ غەم ـ غۇسسىسىز سەبىي چاغلىرى . ئۇ ئويناپدۇ ، ئاكىسى ئىنجىقلاپ تۇرۇپ كۆرۈك باسىدۇ ، دادىسى كۆيۈپ ـ پىشىپ بازغان سوقىدۇ ، ئانىسى سۇت ساغىدۇ ، تۇرمۇش ئۆز ئىزىدا ، ھەممەيلەن خاتىرجەم ، ھەممە بەختلىك...

كۆز ئالدىدا ياماق كۇنلەر ، ئاكىسىنىڭ جەستىنى جەڭ مەيدانىدىن ئېلىپ كەلگەن ئات ئىشىك ئالدىدا نەملەنگەن كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ قاراپ تۇرىدۇ . كىملەردۇ دادىسىنى سۆرەۋاتىدۇ . ئۇنىڭ چىرايىدىن سۇر ئەمەس بەلكى قايغۇ ياغىدۇ . ئۇ كېتىۋېتىپ قايىرىلىدۇ ، «ئەمىسە خوش ، بۇ ئالەمدە كۆرۈشەلمىسەك ، ئۇ ئالەمدە كۆرۈشەرمىز» دېگىنىچە يىغلاپ كېتىدۇ...

ئەنە كېيىنكى ياخشى ـ ياماق كۇنلەر ، ئۇ ياغلاقار لىڭدەك ، ناتونۇش ئاتلىقلارنىڭ كەينىدە قەلەندەردەك سوكۇلداپ يۈرىدۇ ، كىمدۇر بىرى «كەت» دەپ قوغلايدۇ ، يەنە بىرى «قال» دەپ سۆزلەيدۇ . «كەت» دېگەنلەر ئۇنىڭ يادىدا يوق ، «قال» دېگەنلەرنى ئۇ تاكى قىيامەتكىچە ئۇنتۇپ كېتەلمەيدۇ . ھە ، راست ، «قال» دېگەنلەر نەدىكىنە ؟ ئەنە ئۇ راھىب سوغداقلارنى كۆردى . ئۇلار ئەجەل گىردابىدا مەڭدەپ تۇرۇۋاتىدۇ . ئۇستىدە ئاق قاردەك ئاپئاق پەرىجە ، باشلىرىدا پەي پۆپۈكلۈك قارا قالپاق...

ئۇ كۆرۈۋاتىدۇ ، مانا بۇ بەش يىل بۇرۇنقى كۆڭۈلسىز چاغلار ، يەنى مىلادىيە 779 ـ يىلىنىڭ جۇت ـ يامغۇرلۇق كۇز كۇنى ، دۇئان قانغا بويالغاندىن كېيىنكى يەنە بىر قانلىق مەنزىرە .

گۇناھكارلاردىن ئەللىك چامدام يىراق يەردە تۆت گەز ئېگىز بىر جازا سۇپىسى تۇرىدۇ . بۇ سۇپا كىگىز ، گىلەم ۋە سەرخىل رەخت بىلەن توي سەيناسىدەك كاتتا بېزەلگەن . سۇپىدا سانجاق ـ سانجاق قورۇقچىلار ئارىسىدا ئاتاق دادىسى — يېڭى قاغان تۇنباغا بىلەن تۇمەنباشى بەگبارىسلار تۇرىدۇ . ئۇلار جىنايەتكار تۆت سوغداقنى ۋە ئىككى مىڭچە مانى «مۇرتەت»نى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدۇ .

بۆكۇ قاغاننىڭ كىچىك نىڭگودىن تۇغۇلمىش ئىككى بالىسىغىمۇ ھېچ كىچىكمەي جازا بېرىشىدۇ . قاغاننىڭ ھۆكۈمىنى كۈتۈپ تۇرغان ئاسىي ئەمەلدارلارمۇ ئاز ئەمەس .

جاللات ئالدىدا كۆكرەك كېرىپ ، توختىماي دۇرۇت ئوقۇپ تۇرغان تۆت سوغداق چوڭ سۇپىنىڭ يېنىدا تۇرغان بىر يىگىتكە ئۈمىد بىلەن قاراپ قويىدۇ . بۇ قاراش بىلەن «بالام قۇتلۇق ، بىزنى قۇتقۇزغىن ، ياخشىلىقىمىزنى ئۇنتۇما ، پەقەت تەڭرى بىلەن سەنلا بىزنى چۈشىنىسەن» دېگەن ئىلتىجانى ئۇقتۇرماقچى بولىدۇ ، يىگىت ئىككى ئوت ئارىسىدا ئۆرتۈنىدۇ ، ئۇلارنىڭ كۆزىگە ئۇدۇل قاراشتىنمۇ خىجىل بولىدۇ . «مەندەك بىر مىڭباشنىڭ قولىدىن نېمە كېلىدۇ ، — دەيدۇ ئۇ ، بولۇمسىزلىقتا ئۆزىنى ئەيىبلەپ ، — راست دەيسىلەر ، مەن سىلەرنى چۈشىنىمەن ، سىلەر يامان ئادەملەر ئەمەس ، ئەمما دادام يامان دېگەننى مەن ياخشى دېيەلمەيمەن ، ياخشى دېگەننى يامان دېيەلمەيمەن كەچۈرۈڭلار ، مېنى كەچۈرۈڭلار···»

ئۇ سوغداقلارنىلا ئەمەس ، بەلكى ئىككى نارەسىدىنى ، تۇۋا قىلغان بارلىق ئادەمنى قۇتقۇزۇشنى ئويلايدۇ ، «بۆكۇ قاغان تارتقۇلۇقىنى تارتتى ، ئاققان قان ئاقتى ، كەتكەنلەر كەتتى ، ئەمدى سوغداقلار بىلەن نارەسىدىلەرگە بولسىمۇ ھاياتلىق يولى بەر» دېگۈسى كېلىپ دادىسىغا قارايدۇ .

ئۇ ئاڭلاۋاتىدۇ . دادىسى : «يىلان ئىكەن ، ئۇ زەھەرلىكتۇر ، ئۇنى نەدە كۆرسەڭ شۇ يەردە ئۆلتۇر . بەلكى چاناپ قىيما ـ چىيما قىل ، ئۇۋىسىنى بۇز ، تۇخۇمىنى قۇرۇت ، ئۇنىڭغا رەھىم قىلساڭ ياكى تولۇق ئۆلتۇرمىسەڭ ، ئۆزۈڭگىمۇ ، ئۆزگىنىمۇ زىيان سالىسەن . ئۆزۈڭگە سالغان زىيىنىڭ ئۆزۈڭگە ھېساب . بىراق ، ئۆزگىنگە سالغان زىيىنىڭنىڭ گۇناھى سېنى ئۇدۇل دوزاخقا سۆرەيدۇ» دەۋاتقاندەك قىلىدۇ···

قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ ئويغانغىنىنى ۋە گۈلخانغا بىرقانچە تال قاقشال تاشلىغىنىنى تۇيمايلا قالدى ، قاقشالغا يېڭىۋاشتىن ئوت تۇتاشتى . ئۇ ئۇلغىيىۋاتقان ئوت ئەۋجىگە قاراپ ، ئۆز خىيالى بىلەن

بەند بولىۋەردى .

ئۇ يەنە ماۋۇلارنى كۆرۈۋاتىدۇ : قىلىچ چېپىلىۋاتىدۇ ، سوغداقلارنىڭ بېشى كېسىلىۋاتىدۇ ، قان ئەگۈز سۈيىدەك يېيىلىپ ئېقىۋاتىدۇ . ئەنە ، قېرى موزاكنىڭ تۈكلۈك بېشى بىر قىلىچ بىلەنلا چورت ئۈزۈلۈپ ، گۈپ قىلىپلا يەرگە چۈشتى ، دومىلاپ كېلىپ يىگىت تەرەپكە يۈزلەندى ، ئالايغان كۆزلىرى قۇتلۇقنىڭ كۆزىگە تىكىلدى .

مىڭلاپ سوغداق ۋە يۈزلىگەن سەردار بۇ قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى . يەنە ئىككى بالىمۇ جاللات قولىغا ئۆتتى . جاللات : «قارا باخشى ئۈچۈن ئوبدان قۇربانلىق» دېدى ـ دە ، ئۇلارنىڭ باشلىرىغا قىلىچ ئۇردى .

ئەنە ئوردا شەھىرى ، ئەنە تاشقى شەھەر . باش شامان تاللاپ بەرگەن خەيرلىك كۈن . ئوردا شەھىرى توي ئەۋجىدە ، ئۇسسۇلچىلار پىرقىرايدۇ . كۈنى تۈغقان بەگ ـ باخشىلار ناغرا چالىدۇ ، داپ ـ دۇمباقلار گۈمبۈرلەيدۇ . يېڭى قاغان تۈنباغا زەر جىيەكلىك لىباس كىيىپ ، قۇياش ئىلاھىغا ، كۆك تەڭرىگە تەزىم قىلماقتا ، ئاق كىگىزگە ئولتۇرۇپ ، توققۇز گۈلخاندىن ئاتلاپ ئۆتۈپ ، ئالتۇن تەختتىن جاي ئالماقتا .

ئەنە ئۇ مانى تەرىقىتىنى بىكار قىلىپ ، قارا باخشىنىڭ تالىپى ئېرچۈك باخشىنى چوڭ شامان قىلغانلىقىنى جاكارلىماقتا . ئەنە ، تاراس بىلەن بەگبارىسقا ۋەزىرلىك ۋە تۇمەنباشلىق دەستىكىنى تەقدىم قىلماقتا . ئۇ ئۆزى ھەم دەستەك ئېلىپ ئون مىڭ لەشكەرگە سەردار بولدى...

ئەنە ، قاغان ھۇزۇرىدا ئوردا كېڭىشى ، قاغان تۈنباغا تەختىدە ئولتۇرۇپ ، ھەربىر سۆزگە زەن قويماقتا . ناتونۇش بىر ئادەم خاكاسلار ھەققىدە مەلۇمات بەرمەكتە . ئاخىر مەزلۇم خاكاسلار ئۇستىگە لەشكەر تارتىش قارار تېپىلدى . قاغان «بۇ جەڭگە كىم باش بولغاي ؟» دەپ باش قاتۇرماقتا ، سەردارلارنى بىر ـ بىرلەپ كۆزەتمەكتە . مانا ئەمدى ئوبدان بولدى ، بىر ياش سەردار ھازىر

بولۇپ ، بۇ مۇشكۇل ئىشنى ئۆز زىممىسىگە ئالدى .

ئەنە ، قاغان كۇلمەكتە ، مىسكىن كۆڭلى سەپەر تارتقان قۇتلۇق سانغۇن لەشكەر ـ سەرۋازلارنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ چوڭقۇر ئېقىنلاردىن كېچىپ ئۆتمەكتە ، تىغدەك داۋانلاردىن ئاشماقتا ، قوقاستەك قۇملۇقلارنى كەچمەكتە...

گۇلخان ئۆچتى ، دۇمباق چېلىندى ، ئۇزاق بىر كەچ كۇز كېچىسىنى كىرپىك قاقماي تاڭ ئاتتۇرغان قۇتلۇق سانغۇن چېدىر تېشىغا چىقىپ كۇنچىقىش تەرەپكە تەزىم قىلدى . ئۇ تاڭ بىلەن تەڭ يېتىپ كەلگەن قاغان خادىمىنى قوبۇل قىلدى ۋە «ئوردىغا تېز قايتقايسىز ، كۆزىمىز يولىڭىزدا» دېگەن يارلىقنى تاپشۇرۇۋېلىپ ، ناشتا قىلمايلا يولغا چىقىش بۇيرۇقىنى چۈشۈردى . ياغلاقار لىڭ قۇتلۇقنىڭ گېپىنى تەكرارلىدى :

— سەردارىمىز دەيدۇكى ، ئولتۇرغانلار قوپسۇن ، قوپقانلار ماڭسۇن ، ماڭغانلار يۇگۇرسۇن...

17 . ئاتا ۋە بالا

— جانابى سانغۇن ، ئوردۇبالىق ئورنىدىن قوزغىلىپ كەتتىمۇ ، يا مېڭىپ ـ مېڭىپ قىردىن ئاشالمايۋاتامدۇق ، — دېدى بىر مىڭباشى قۇتلۇققا ياندىشىپ كېلىپ ، — ئەجەب كۆرۈنمەيدىغۇ ئۇ شەھەر ؟

قۇتلۇق كۇلۇپ قويۇپ ، كونا گېپىنى تەكرارلىدى :

— غەيرەت قىل توغرۇل مىڭباشى ، بىردەم ماڭساڭلا ئىسسىق ئۆيۈڭگە يېتىۋالالايسەن .

قۇتلۇقنىڭ چىرايىدا ئاتا مىراس سۇر بولغىنى بىلەن ، خېلى گەپدان ۋە چاقچاقچى ئىدى ، ئادەملەر بىلەن ئاسانلا ئىچەكىشىپ كېتەلەيتتى . «بۇرۇنىڭ بۇرۇنسىدا» دەپ گەپ باشلايتتى ئۇ جاپالىق چۇشكۇنلەردە لەشكەرلەرنىڭ ئارىسىغا كىرىۋېلىپ .

«بۇرۇننىڭ بۇرۇنسسدا»دىن كېيىن تۇخۇمغا ئۆتەتتى ، تۇخۇمدىن چۈجىگە ئۆتەتتى ، چۈجىدىن توخۇغا ئۆتەتتى . توخۇدىن كېيىن يەنە تۇخۇمغا قايتىپ كېلەتتى ، ئۇنىڭ چۆچىكى مانا مۇشۇنداق داۋام قىلاتتى . ئەمەلدە بۇ كىچىك چېغىدا ئانىسىدىن ئۆگىنىۋالغان «ئۇيقۇ كەلتۈرگۈچى» چۆچەكلەر ئىدى .

«بىر دەم ماڭساقلا» دېگەن گەپنى يېقىندىن بېرى قانچە قېتىم تەكرارلىغىنىنى قۇتلۇقنىڭ ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ . نېمىلا بولمىسۇن بەش يىل مابەينىدە خۇددى كۆچمەن چوپانلاردەك كۆچۈپ يۈرۈپ ، گاھى جەڭ قىلىپ ، گاھى يول بېسىپ ئون جېنىنىڭ بىرى قالمىغان بۇ لەشكەرلەر بۇ گەپتىن كېيىن ئوبدانلا جانلىنىپ كېتەتتى .

دېمىسىمۇ ، ھېلىقى جاڭگالدا «بىر دەم ماڭساڭلا ئىسسىق ئۆيۈڭگە يېتىۋالالايسەن» دېگەن گەپ تەكرارلانغاندىن بېرى ، ئۇلار يەنە نەچچە كۈنلەپ جىددىي يول يۈردى ، قارلىق تاغدىمۇ توختاپ قالمىدى . ئون ئۇيغۇر ، توققۇز ئوغۇز ھامىيلىقىدىكى قارام قەبىلىلەردىن ئۆتكەندە ، ئىسسىق ئۆيلەردە ئانچە - مۇنچە مېھمانمۇ بولۇشتى ، ئوزۇق - تۈلۈك تولۇقلاپ ، ئات يەڭگۈشلىۋېلىشتى . ئىككى قېتىملىق قاغان يارلىقى ئۇلارنىڭ ئايىغىنى خېلىلا چاپسانلاشتۇردى .

شامالىق ئەمما بۇلۇتسىز كۈنلەرنىڭ بىرى . قۇتلۇق كېتىۋېتىپ ئات ئۈستىدە ئۆرە بولدى - دە ، يىراقتا كۆز تىكىپ نېمىلەرنىدۇر كۆرگەندەك :

— قاراڭلار ، ئوردۇبالىقنىڭ ھەيۋەتلىك قوۋۇقلىرىنى كۆرۈۋاتمەن ، — دەپ توۋلىۋەتتى ھاياجان بىلەن .

توغرۇل مىڭباشى ، ياغلاقار لىڭ ۋە باشقا بىرقانچە سەردار ئىگەردىن كۆتۈرۈلدى ، رەڭمۇرەڭ تۇغ - ئەلەملەرنىڭ ئۇچىنى كۆرۈپ سانغۇننىڭ چاقچاق قىلمايۋاتقىنىغا چىنپۇتتى ۋە بىر - بىرىگە قارىشىۋېلىپ ، شارتتىدە كەينىگە بۇرۇلدى .

— ئاڭلاڭلار ، قۇتلۇق سانغۇن دەيدۇكى...

ئۇلار كېچىك بىر تۇزلەڭلىكنى بېسىپ ئۆتۈپ خاكاس دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى كەڭرى تىلاۋەت مەيدانىدىن چىقىپ كەلدى ، ئۇ يەردە يۈرت ئەھلىنىڭ بىتاقەت بولۇپ ئۆزلىرىنى كۈتۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈشتى .

تۇزلەڭلىك ئادەم بىلەن لىق تولغانىدى ، قارىماققا ، ئوردۇبالىقنىڭ جىمى پۇقراسى بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلگەندەك قىلاتتى . ئاق چاچلىق ئاتلار ھەم ئانلار ، بالىلىق چوكانلار ۋە بالىلار ئادەم دېگىزىنىڭ ئالدى گىرۋەكلىرىدە تۇراتتى . ئەركەكلەر قوي سويىاتتى ، ئوتۇن توشۇپ ئوت قالايىتتى ، تۇلۇم - تۇلۇم سۈت - قىمىز تېخى ھارۋىلاردىن چۈشۈرۈلمىگەن ، لەشكەرلەرنى ئىسسىنىۋالسۇن دەپ ئاق ئۆي تىكىلىپ ، يۇزلەپ يەرگە گۈلخان يېقىلغانىدى .

تەقەززا بولغان پەيتلەر يېتىپ كەلدى . ئىككى تەرەپ بەئەينى كۈچلۈك دولقۇنلاردەك ئالغا سۈرۈلدى . ئادەم بىلەن ئادەم قوشۇلدى ، ئەلەم بىلەن ئەلەم گىرەلەشتى . ناغرا بىلەن دۇمباق جور بولدى . كۈلكە بىلەن كۈلكە بىرلەشتى . يىغا بىلەن يىغا ئۇلغايدى . بەش يىللىق كۈتۈش ، بەش يىللىق زارىقىش ئادەملەرنى بىر جان ، بىر تەنگە ئايلاندۇرۇۋەتتى .

ئايرىلىش دېگەن شۇنداق بولىدىكەن ، ئۇ بۇنى سېغىنىدىكەن ، بۇ ئۇنى سېغىنىدىكەن ، ئايلار ئۆتىدىكەن ، يىللارمۇ ئۆتىدىكەن . ئايرىلغانلار ھايات بولسىلا دىدارلىشىدىغان قۇتلۇق كۈنلەر ھامان يېتىپ كېلىدىكەن .

تۇمەنباشى بەگبارس بىلەن ئىنىسى تاراس تېكىننى قۇتلۇق سانغۇن يىراقتىنلا تونۇۋالدى . ئۇلار ئايالى كەدىرە بىلەن ئوماق قىزى ئايچەچەكنى بۇ يەرگە بىللە ئېلىپ كەلگەنىدى . قۇتلۇق سانغۇن ئۇلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى ، ئايالىنى باغرىغا باستى ، ئايچەچەكنى تويماي سۆيدى .

مۇراسىم باشلاندى ، ئېرچۇك باخشى ئىسرىق سېلىپ جىن كۆچۈردى . لەشكەرلەر كۈن تەڭرىگە ۋە تاغ تەڭرىگە توققۇز مەرتەم

باش ئۇرۇپ ، كۆك ئەلەمگە ئۇچ قېتىم تەزىم قىلدى ، گۈلخانلاردىن ئاتلىدى ، يېڭىۋاشتىن سەپ تۈزۈپ شەھەر تامان يۈرۈپ كەتتى .

قۇتلۇق ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئوردۇبالىقنىڭ شىمالدىكى چوڭ قوۋۇقىدىن ئۆتۈپ ، شەھەر ئىچىگە كىرىپ كەلدى ـ دە ، غول كوچىلارنىڭ بىرىگە قەدەم قويدى .

ئۇلار ئاتلىرىنى ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىپ ، يانمۇيان كېلىشەتتىيۇ ، كۆڭلىدە تۈگۈن بارەك ھېچكىم ئۇندىمەيتتى . «تاراسقۇ سۆزگە ناقىس چوڭ بولغان ، ئەمما بەگبارىسچۇ ، بەگبارىسقا نېمە بولدىكىن ، قاغان يېنىدىكى يېڭى مەنسەپ ئۇنى ئېغىر ـ بېسىق قىلىپ قويدىمىكىن ؟ »

قۇتلۇق ئايرىلغىنىغا كۆپ يىللار بولغان ، كۆپ قېتىم چۈشىگە كىرگەن بۇ شەھەرگە ، تونۇش كوچىلارغا تويماي قارايتتى . لېكىن ، بۇ يەر ئوبدانلا ئۆزگەرگەن ، موكىدەك ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان ئادەملەرنىڭ ، كولدۇرمىلىق كارۋانلارنىڭ ئاۋازى شالاڭلاشقان ، ئىككى قاسناقتىكى تۇتاش دۇكانلار نېمىشقىدۇر تاقالغان ، بۇ يەردە دائىم سودا قىلىدىغان تابغاچ ۋە سوغداق سودىگەرلىرىنىڭ ، يەرلىك دۇكاندارلارنىڭ ئۆز مېلىنى ئۆز تىلىدا ماختاپ ـ ئۇچۇرۇشلىرى ، قوشاق قېتىپ خېرىدار چاقىرىشلىرى ئاڭلانمايدىغان بولۇپ قالغانىدى . كوچا چۆلدەرىگەن ، ئەتراپتا شامال ھۇۋلايتتى . سوغۇق شامال نەلەردىندۇر تېپىۋالغان كىرپىدەك يۇمىلاق قامغاقلارنى ۋە پارچە پايتىمىلارنى قوغلاپ يۈرەتتى . ئۆيمۇئۆي قاتراپ يۈرۈيدىغان غېرىب ـ غۇرۋالار ، ئاجىز ـ ئورۇق قەلەندەرلەر ، ئىگە ـ چاقسىز مۇساپىرلار قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇراتتى .

بۇ مەنزىرىدىن قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى يېرىم بولاتتى ، ئۆزىچە بۇ سىرلارنىڭ تەكتىگە چۆكەتتى .

ۋاقىت مانا شۇنداق نەرسە ، ئۇ ئاللىكىملەرگىدۇر شاپائەت قىلىپ ، قىرانلىق ، كۈچ ـ قۇۋۋەت ۋە گۈزەللىك ئاتا قىلىدۇ ، يەنە ئاللىكىملەرگىدۇر تەتۇر قاراپ ، قىرانلىقىنى ، كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى ۋە گۈزەل چاغلىرىنى تارتىۋالىدۇ . مانا بۇ ھەقىقەت ،

مانا بۇ ئىمتىياز . لېكىن ، ئادەملەردىمۇ شۇنداق ئىمتىياز بارىكى ، ئۇلار ئەقىل ۋە باتۇرلۇق بىلەن ۋاقىتنىڭ ئىمتىيازىغا چەك قويالايدۇ . ئەقىل ۋە باتۇرلۇقتا كەم بولسا ، ئادەملەر ئاقىۋەتنى ئۆزىدىن كۆرسۇن !

شۇنداق ، شەھەر ئۆزگەردى ، ئادەم ئۆزگەردى . كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچىلا ئۆتۈپ كەتكەن بەش يىل ئىچىدە ئادەملەر ئادەم پېتى قېلىۋەردىيۇ ، ئادەملەرگە جەڭگاھ بولغان بۇ كەڭ دۇنيا ئەقەللىيسى بىر دەقىقىمۇ جىم تۇرمىدى...

ئاتىنىڭ ھۆكۈمى — تەڭرىنىڭ ھۆكۈمى .

تۇنىباغا تارخاننى دادا دەپ بىلگەن ، بەگبارىسنى تاغا دەپ كۆنگەن قۇتلۇق مىڭباشى قەتلىئام كۇنى دادا پەرمانى ۋە تاغا پەرمانى بىلەن مىڭ نەپەر جانباز لەشكەرنى باشلاپ كېلىپ دۇئان ئىچىگە ئەڭ ئاۋۋال بۆسۈپ كىردى . ئەركەك يولۋاستەك ھەيۋە كۆرسىتىپ ، «تۇت» دېگەننىڭ ھەننۇاسىنى تۇتتى ، «چاپ» دېگەننى چاپقۇزدى ، «ئات» دېگەنگە ئوق ئۇزدى ، دەھشەتلىك قۇيۇن بولۇپ ، ئىچكى ـ تاشقى شەھەرلەرنى نەچچە قېتىم پىرقىراپ چىقتى . ئۇ كىرمىگەن ئوردا ئىچى ، قاتۇن شەھىرى ، ئاسىيلارنىڭ ئۆيى ـ جايى قالمىدى . ۋاپادارلىق مانا شۇنداق ھەغدادىغا يەتكۈزۈلدى .

كىم بىلسۇن ، تەقدىر تاپتىن چىقتى ، تۇنقان ئادەملىرىنىڭ بىرى قالدۇرۇلماي جاللات ئالدىغا ھەيدەپ بېرىلدى . باشلار كېسىلدى ، قان يامرىدى ، سوغداقلارمۇ ، ئاسىيلارمۇ ، ئۇششاق بالىلارمۇ ھەسرەت بىلەن جان بەردى .

بىراق ، ئىش بۇنىڭلىق بىلەن تۇگىمىدى ، ئاققان قانلاردىن قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى ئاينىدى ، چۈشى بۇزۇلدى ، ئارامى قاچتى ، بېشى تەكىيىگە تەگدىمۇ ، ئاق يەكتەكلىك مانى موزاكنىڭ جىلمىيىپ تۇرغان تەلەتى كۆز ئالدىغا كېلىۋالدى ، ياق ، موزاك ئەمدى كۆلمەيتتى ، ئۇ قۇتلۇقنى نەزىرىدىن ساقىت قىلىۋەتكەندەك ، مەسخىرىلىك باش چايقايتتى . «مانى بورخان نەزەر سالغان ،

پىشانىسىدىن نۇر چاقنايدىغان ھېلىقى يىگىت سەنمۇ» دەپ سوئال قويغاندەك قىلاتتى. بۇ سوئال ئۇنى قىينايتتى، بۇنداق چاغلاردا ئۇ ئاقىلىنىڭ «ئادەم تەڭرى بىلەن ھايۋان ئوتتۇرىسىدىكى بىر مەخلۇق، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا تەڭرىنىڭ مېھرىبانلىقى بىلەن ھايۋانىنىڭ ۋەھشىيلىكى تەڭ باراۋەر ئورۇن ئالغان. لېكىن، بۇ ئىككى ئالامەت شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشى تۈپەيلى، بىر ۋۇجۇدتا تەڭ نىسبەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمايدۇ، تەڭرىنىڭ ئۆلۈشى غالىب كەلسە، ئادەم تەڭرىگە تارتىدۇ، مېھرىبان بولىدۇ. ھايۋانىنىڭ ئۆلۈشى غالىب كەلسە، ئادەم ھايۋانغا تارتىدۇ، ۋەھشىي بولىدۇ. مېھرىبانلىق ۋە ۋەھشىيلىك تەڭرى بىلەن ھايۋانىنىڭ تۈپ ئالامىتىدۇر» دېگەن سۆزىنى ئەسكە ئالاتتى ۋە ئۆزى كۆرگەنلىكى ئالامەتنىڭ ھەممىسىنى ئالقىنىغا قويۇپ دەڭسەشكە باشلايتتى.

ئۇ ئاشۇ كۈنلەردە بۇلارنى دەڭسەپ كۆردىيۇ، نەتىجىگە قاراپ بىر قىسما بولۇپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن ئونىڭباشلىق سەردار بولۇپ كۆپ ئۆتمەيلا قاغانىنمۇ، ئۆزىنمۇ تەڭلىكتىن خالاس قىلىدىغان، كاۋاپمۇ، زىخمۇ كۆيمەيدىغان بىر چارىنى تېپىۋالدى - دە، ئۆز - ئۆزىنى مەلۇم قىلىپ خاكاسلار يۇرتىغا قاراپ يۇرۇپ كەتتى...

قۇتلۇق ئاتلاندى، ئۇنى قاغان ئۆزى ئۇزاتتى، قاغانىنىڭمۇ، قۇتلۇقىنىڭمۇ كۆڭلى تىنچىدى. بىراق، قاغانلىقنىڭ تۇرلۇك ئىشلىرى تەڭرى ئۇرغاندەك، ياكى موزاكنىڭ قارغىشىغا كەتكەندەك، نېمىشقىدۇر ئىلگىرى باسمىدى.

تۇمەنباشى بەگبارس ئادەت بويىچە، ھارۋا - ھارۋا ئېسىل تارتۇقلارنى، پىلدەك يوغان ئارغىماقلارنى ۋە يېڭى قاغانىنىڭ سالام - سەھىتىنى ئېلىپ، تاڭ ئەلچىسى لياڭ ۋېنشيۇ بىلەن بىللە چوڭ ئاستانىغا يېتىپ باردى. تارتۇق تاپشۇرۇلدى، سالام يەتكۈزۈلدى، ئەمما ئىشلار بەگبارس ۋە لياڭ ۋېنشيۇنىڭ كۈتكىنىدەك نەتىجە بەرمىدى. تاڭ دېزۇڭ تارتۇقلارغا تارتۇق بىلەن، سالامغا سالام بىلەن جاۋاب قايتۇردىيۇ، قاغان ئەلچىسىگە بۇرۇنقى شاھلار

ئىلتىپات كۆرسەتكەندەك ئىلتىپات كۆرسەتمىدى . ئەڭ يامىنى ، ئۇ يېڭى قاغان تۇنباغاغا مۇنداقچىلا نام بېرىپ قويۇپ ، قاغانلىق نامى بىلەن ئېتىراپ قىلىشنى نىمىشقىدۇر تىلغا ئالمىدى . ئات ـ يىپەك سودىسىغىمۇ ھەۋەس قىلمىدى .

زامانلاردىن بېرى ، تاڭ قوۋمى بىلەنمۇ ، ئۇيغۇرلار بىلەنمۇ خۇددى ئىت ـ مۇشۇكتەك يامان ئۆتۈۋاتقان تۇبۇت زەنپۇسىنىڭ ئەمدى تاڭ ئوردىسىغا ئەركىن كىرىپ ، ئەركىن چىقىۋاتقىنىنى ، ئوردىنىڭ ئۇلارغا ئوڭ كۆزى بىلەن قاراۋاتقىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بەگبارس بىرمۇنچە ئاچچىق يۇتۇپ ، رەللە بولۇپ قايتىپ كەلدى .

شۇ يىلى يازدا يەنە «ئۆلمەكنىڭ ئۇستىگە تەپمەك» دېگەندەكلا بىر ئىش يۈز بەردى . بۇ ۋەقە يېڭى قاغان تۇنباغاغا خىلى قاتتىق ھار كەلدى . يەنى ، تاڭ دەيزۇڭ زامانىدىن بېرى ئۇلۇغ ئاستانىدە تۇرۇپ ئات سودىسى قىلىۋاتقان قاغان تاغىسى تۇدۇن يالۋاچ چاڭئەنىدىن قوغلىنىپ ، ئوردۇبالىقا قاراپ يولغا چىقىپ جەنۇبۇ[1]غا يېتىپ كەلگەندە ، جەنۇبۇ باقاۋۇلى جاڭ گۇاڭچىڭ تەرىپىدىن قەتلىئام قىلىندى ، نەچچە مىڭ ئات ـ تۆگە ، يۈز مىڭ توپ تاۋار ـ دۇردۇن ئۇنىڭ چۆنتىكىگە چۈشۈپ كەتتى . توققۇز يۈز نەچچە ئادەممۇ تۇدۇن بىلەن بىللە ئۆلتۈرۈلدى . يەنە بۇ باقاۋۇل بېگى پادىشاھقا مەكتۇپ يوللاپ ، ئۇيغۇرلار ئۇستىگە لەشكەر تارتىشنى ئىلتىماس قىلىۋاتقۇدەك[2] دېگەن گەپلەرمۇ تۇنباغانىڭ قۇلىقىغا ئاڭلىنىپ ئۇلگۈردى .

چوڭ ئاستانىدىن يېتىپ كەلگەن مىش ـ مىشلارغا قارىغاندا ، تاڭ دېزۇڭ ئاتا ۋەسىيىتىنى يەتتە قات ئاسمانىنىڭ ئۇ قېتىغا چۆرۈۋېتىپ خەتەرلىك بىر ئىشقا قول تىققان ، يەنى تۇبۇتلەر بىلەن

---

① جەنۇبۇ — تاڭ دەۋرىدىكى بىر مۇھىم بازارنىڭ نامى ، ئورنى ھازىرقى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدىكى ئۆلۈنگىر ئايمىقىنىڭ غەرب تەرىپىگە توغرا كېلىدۇ .

② «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» 226 ـ جىلدتىكى ئەسلىي سۆز .

ئەھدە تۈزۈپ ، ئۇيغۇرلارنى چەتتە قالدۇرۇش كويغا چۈشكەنىدى .

مىلادىيە 630 - يىلى تۇبۇت ئاتامانى سۇڭزەن گەنبۇ چىڭخەي - شىزاڭ پاسىلىدا تۇبۇت خانلىقىنى قۇرۇپ ، لىخاسانى مەركەز قىلغان ۋە ھەدەپ كۈچىيىشكە باشلىغانىدى . مىلادىيە 641 - يىلى تاڭ ئېلى مەلىكە ۋېن چىڭنى ئاتامان سۇڭزەن گەنبۇغا ياتلىق قىلدى ۋە ۋاقىتلىق تىنچلىقنى قولغا كەلتۈردى . مىلادىيە 650 - يىلى بۇ ئاتامان ئۆلۈۋىدى ، ئارا بۇزۇلدى ، تاڭ چېگرا سى يەنە تىنچىمىدى .

مىلادىيە 755 - يىلى تاڭ سەردارى ئۆڭلۇك - سۈيگۈن ئىسيان كۆتۈردى ، ئىككى ئاستانە قولدىن كېتىپ ، ئەھۋال يامانلاشتى . تاڭ ئېلىگە كەلگەن بۇ بەختسىزلىك تۇبۇتلەرگە پۇرسەت يارىتىپ بەردى . ئۇلار تەرەپ - تەرەپكە لەشكەر چىقىرىپ ، گەنسۇنىڭ خېتاۋ ۋە لۇڭشى ئەتراپلىرىنى قامال قىلىۋالدى . تاڭ ئوردىسى ئادەت بويىچە ئۇيغۇر قاغانلىقىدىن ياردەم سورىدى ۋە نىڭگو مەلىكىنى بايانچۇر قاغانغا ياتلىق قىلىپ ، تۇغقان بولدى . ئۇيغۇر ئاتلىقلىرى تۇبۇتلەر ئۇستىگە تاشلاندى ، تۇبۇتلەرنى سۇر - توقاي قىلىپ ، ۋەتۇەرىكىنى چىقىرىۋەتتى . تاڭ ئوردىسىمۇ ئۇيغۇرلارغا ئىشەنچ باغلاپ ، ئۇيغۇرلارنىڭ غەربىي يۇرتتىكى تۇبۇتلەرگە زەربە بېرىشىگە ۋە غەربىي يۇرتىنىڭ تىزگىنىنى قولغا ئېلىشىغا سۇكۇت قىلغانىدى .

يالۋاچلارنىڭ ئېيتىشچە ، تاڭ دېزۇڭ تېخى يېقىندىلا تۇبۇتلەر بىلەن ئەھدە تۈزۈپ ، ئۇلارنىڭ تارىم يۇرتلىرى ۋە خېشى كارىدورىغا ئىگە بولۇۋېلىشىغا يول ئېچىپ بەرگەنىدى . شەكسىزكى ، تاڭ ئوردىسىنىڭ ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ غەربىي يۇرتتىكى جىمى مەنپەئىتى ئەمدى يامان كۆزدىن خالىي بولالمايتتى . ئوتتۇرا ئىقلىمدىن ئەمىن تاپقان تۇبۇتلەرنىڭ شىمالدىكى ئۇيغۇرلارغا قاراپ شىلتىڭ ئاتىدىغىنى كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى .

تۆت يىلدىن بېرى ئوتتۇرا ئىقلىمدا بىرەر چوڭ يېغىلىق بولمىدى ، چېگرا تىنچلىقتا ئۆتتى . لەشكەرلەرگە ئات سەپلەشنىڭ

هاجىتى قالمىدى . ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ چۈبە ۋە بايىرقۇ قەبىلىلىرىدىن ئەرزان باھادا ئات سېتىۋالمىدىغان بولۇپ قالدى . چوڭ ئاستانىدە سېتىلمىدىغان بىر ئۇيغۇر ئېتىنىڭ باھاسى تاڭ دەيزۇڭ زامانىدىكى قىرىق تەپكە شايىدىن ، ئاران بىر تەپكە شايىغا چۈشۈپ قالدى . ئات بازىرىغا ئاپەت تەگدى . قاغانلىق سودىسىنىڭ جان تومۇرى ئۇزۇلۈشكە قاراپ يۈزلەندى . سوغداقلار قارىقويۇق قەتلىئام قىلىنغاچ ، سودا قىلمىدىغان سوغداق قالمىدى . كارۋان ئازلاپ ، مال يۈرۈشمىدى ، قاغانلىقمۇ ، مەنسەپدار ۋە ئاۋام - پۇقرامۇ نامراتلىققا يۈزلەندى...

لىللا گەپ قىلغاندا ، قاغان تۇنباغا بۇنداق ئىشلارنىڭ يۈز بېرىشىنى ئەسلا ئۈمىد قىلمايتتى . ئۇنىڭ قانداشلىقىنى قايرىپ قويۇپ بۆكۈ قاغانغا تەخ سېلىشمۇ ، سوغداقلارنى جازالاپ ، پاك قولىنى قانغا بويىشمۇ تاڭ دېزۇڭنى رەنجىتمەسلىك ئۈچۈن ، مۇھىمى ، قاغانلىق بىلەن پۇقرانىڭ مەنپەئىتى ئۈچۈن ئىدى .

«نېمە ئۈچۈن ئوردا ماڭا ئوتۇغات بەرمەيدۇ ، نېمە ئۈچۈن بۇنچىۋالا كۆپ كۆڭۈلسىزلىكلەر يۈز بېرىدۇ ؟» دېگەن بىر تالاي قىيىن سوئال تۇنباغانىڭ مېڭىسىدە لەيلەپ يۈرەتتى ، تۇن قاراڭغۇسىدا قالغاندەك گاڭگىرايتتى ، كاللىسى قاپاق بولۇپ كەتسىمۇ ، خىيالىنى بىر ياقىغا چىقىرالمايتتى ، ئېرچۈك باخشىنىڭ رەملىرىدىنمۇ تۇزۇكرەك بىر جاۋابقا ئېرىشەلمەيتتى ، تەڭرىگە ئاتاپ قىلغان قۇربانلىقلىرىمۇ ، نەزىر - تىلاۋەتلىرىمۇ كۆچىنى كۆرسەتمەيۋاتاتتى .

پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇپ قالغان تۇنباغا بىرقانچە قېتىم كېڭەش چاقىرىپ ، ئاقسىل - مۆتىۋەرلەرنىڭ تەكلىپلىرىنى ئاڭلاپمۇ باقتى ، ۋەلىئەھد تاراسمۇ دەردىگە دەرمان بولالمىدى . ئاستانىدىن خاپا بولۇپ قايتىپ كەلگەن بەگبارس ھېچكىمگە چىراي ئاچمايدىغان ، ئېچىلىپراق گەپ قىلمايدىغان بولۇۋالدى ، گەپ قىلدىمۇ ، ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئوبدان گەپ چىقمايتتى .

— بىز تابغاچلاردىن نېمىمزنى ئايدۇق ، لەشكەر دېسە

لەشكەر ، ئات دېسە ئات بەردۇق ، — دەيتتى ئۇ ، سېرىق چىشلىرىنى تاش چاينىغاندەك غۇچۇرلىتىپ ، — قارىمامدىغان ئەمدى ئۇلارنىڭ ھالىغا . باش ئاغرىقى ئازراق ساقىيىۋىدى ، كونا ئۇلپىتىنى ئۇنتۇپ ، تۇبۇتلەر بىلەن ئىچ پەش تارتىشقىلى تۇردى . قاغان تاغىسىنى ئۆلتۈرگىنىنى دېمەمدىغان تېخى ، بۇنداق خورلۇقنى كۆتۈرۈپ يۈرگۈچە··· — دەيتتى ئۇ بەزىدە ئۆزىچىلا قايناپ كېتىپ .

تۇنباغا بەگبارىسنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنەتتى ، بەزىدە ئۆزىمۇ شۇنداق ئويلاردا بولاتتى . بىراق ، ئۇنىڭ چۈشىنىدىغىنى ئەلۋەتتە بەش يىل بۇرۇنقى بەگبارىس ، ھەتتا كۆپ يىللار ئىلگىرىكى بەگبارىس ئىدى . ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ، بۇنداق قايناپ ، قاغان ئۇچۇن ۋە قاغان تاغىسى ئۇچۇن ئەمەس ، بەلكى ئۆزى ئۇچۇن قورساق كۆپۈكى قىلىۋاتقىنىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى .

بەگبارىس ئوتۇغات ئىلتىماسىنى ئېلىپ ئەلچىلىككە بارغاندا يارام ئاتتىن بەش يۇز ئاتنى بىللە ئېلىۋالدى . بىراق ، تاڭ ئوردىسى نېمىشقىدۇر بۇ ئاتلارنى سېتىۋالمىدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاتلىرىنى تۇدۇن يالۋاچقا ئامانەت قويۇپ ، قۇرۇق قوللا قايتىپ كەلدى . تۇدۇن يالۋاچ جىنۇۋىدا ئۆلتۈرۈلگەندە ئۇ ھەيدەپ كېلىۋاتقان بۇ ئاتلارمۇ ئولجا قاتاردا جاڭ گۇاڭچىڭنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتكەنىدى .

بىراق ، يېقىندىن بۇيان بەگبارىسنىڭ بەگ ـ سانغۇنلار ئارىسىدا بەزى بولمىغۇر گەپ ـ سۆزلەرنى قىلىپ يۈرگەنلىكى ، قاغانلىقنىڭ جەنۇبىدىكى چابىش قەبىلىسىدە تۇرۇشلۇق يىگىرمە مىڭ لەشكەرنى يەنە ئون ئۆتەڭ جەنۇبقا يۆتكەپ ، «جاڭ گۇاڭچىڭ بىلەن تۇتۇشۇپ ، قاغان تاغىسىنىڭ ئۆچىنى ئالىمىز » دەپ داۋراڭ سېلىۋاتقىنى قاغانغا ئاڭلىنىپ قالدى . نېمىدىندۇر خاۋاتىرلەنگەن تۇنباغا قاغان لەشكەر ئىچىگە تۆت ـ بەش قېتىم ئايغاقچى ئەۋەتتى ، لېكىن ئۇ ھېچقانداق يىپ ئۇچىغا ئېرىشەلمىدى . يامان يېرى ، تۆت ئايغاقچى سۇغا چۈشكەن تاشتەك يوقىلىپ كەتتى . ئويلىمىغان

كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا ، تايانغۇدەك بىرەر ئادەمنىڭ يوقلۇقىغا كۆزى يەتكەن تۇنباغا قۇتلۇقنى ئېسىگە ئالدى ۋە ئىككى مەرتەم يارلىق يوللاپ ، ئۇنى تېز قايتىشقا دەۋەت قىلدى...

قۇتلۇق قاغان ھۇزۇرىغا ئاچ قورساق پېتى يېتىپ كەلدى . چانمىسۇن ئۇچۇن ، قاغان دەستلەپ تۆت كىشىلىكلا كېڭەش ئۆتكۈزدى . ئاكىسىنى كۆرگۈسى كېلىپ ، تېخى تاڭ ئاتماستىلا تىلاۋەت مەيدانىغا چىقىۋالغان تاراس ئۇيقۇدىن زادىلا باش كۆتۈرەلمىدى . بەگبارس ئۆز گېپىنى يورغىلاتتى ، ئاخىرىدا قۇتلۇق بىلەن گەپ تالىشىپ قېلىپ ، ئۆزىنى چەتكە ئالدى . ئاخىرقى كېڭەش قاغان بىلەن قۇتلۇق ئارىسىدىلا داۋام قىلدى .

بەگبارس ۋە تاراس تېكىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، قۇتلۇق دادىسىنىڭ چىرايىغا سىنچىلاپ قارىدى ، ئۇنىڭ مۇشۇ بەش يىل ئىچىدە تېزلا قېرىپ ، باشقا بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى . ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقان ھالدا :

— كۆرۈشمىگەن بەش يىلدىن بېرى بەكلا جۇدەپ كېتىپسىز . بىر يېرىڭىز ئاغرىمايدىغاندۇ ـ ھە ، — دېۋىدى ، تۇنباغا قويۇق ئاق سانچىلغان ساقىلىنى سىيلاپ تۇرۇپ كۈلۈپ قويدى .

قۇتلۇق شۇم ئىغىزلىق قىلىپ قويغىنىغا شۇ ھامان پۇشايمان يەپقالدى ، ئارقىدىنلا ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسماق بولۇپ ، دېدى :

— قاغان دادا ، ھۆكۈمالارنىڭ ئېيتىشچە ، ئادەم دېگەن جۇدىگەنسېرى بەردەم بولارمىش ، كىم بىلىدۇ ، يىگىتلىكىڭىزگە قايتىۋاتامسىز تېخى ؟...

— ھا... ھا... ھا...

ئاتا ـ بالا ئىككىيلەن قوللىرىنى بىر ـ بىرىنىڭ مۇرىسىگە قويۇپ ، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ كۈلۈۋېلىشتى . بىراق ، تۇنباغانىڭ كۈلكىسى شۇنچىلىك ياسالما ۋە جانسىز ئىدىكى ، ئۇ ھارارەتلىك يۇرەك قېتىدىن ئەمەس ، بەلكى ئاغزىنىڭ ئۇچىدىنلا چىققاندەك قىلاتتى . قۇتلۇقنىڭ كۈلكىسىمۇ قالقانغا قالقان ئۇرۇلغاندەك يېقىمسىز ئىدى .

قاغاننىڭ كۈلكىسى خۇددى ئۆمرى كوتا ئەتىياز ئاپتىپىدەك غىل - پال كۆرۈنۈپ قويۇپلا ئۆچۈپ كەتتى ، چىرايى پاتلا ئەسلىگە قايتتى . ئۇ ئوق تەگكەن كېيىكنىڭ كۆزىدەك پىلىلداپ قالغان چوغدانغا ئالىقانلىرىنى قاقلىۋالغاندىن كېيىن :

— ھەممىنى ئاڭلىدىڭ ، داداڭنىڭ ۋە قاغانلىقنىڭ ئەھۋالى مانا مۇشۇ ، ئوردا تېخى ئوتۇغات بەرمىسە ، تۇبۇتلەر بىر ياقتا دۈەيلەپ تۇرسا ، يا ئاتلىرىمىزنى ئالىدىغانغا ئادەم چىقمىسا . مەندىن قانداق سەۋەنلىك ئۆتتى ، نېمىنى خاتا قىلدىم دېگەنلەرنى كۆپ ئويلاندىم ، ئويلانغان بىلەن ئۇنىڭ نەق جاۋابىنى تاپالمىدىم ، — دېدى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ .

قايتىپ كەلگىنىگە يېرىم كۈن بولا - بولماي ، قۇتلۇق نۇرغۇن ئىشلارنى بىلىپ ئۇلگۈردى ۋە دادىسىغا يېقىن كېلىپ پەس ئاۋازدا دېدى :

— پەقەت بىرلا ئىش بار دادا ، شۇ ئىش ئوڭغا تارتسىلا ھەممە ئىشىمىز يۈرۈشۈپ كېتىدۇ .

— زادى قايسى ئىش ؟ — سورىدى تۇنباغا بىتاقەت بولۇپ .

— چوڭ ئوردىغا يېقىنلاشماق ، بوۋىلار ئىزىدىن مېڭىپ ئوردىدىن قاغانلىق ئوتۇغاتى ئالماق زۆرۈر ، — قۇتلۇق سۆزىنى چۆچەك ئېيتقاندەك ئالدىرىماي داۋام قىلدى ، — قايسى ئەل ۋە قايسى قوۋم تاڭ شاھىدىن ئوتۇغات ئالسا مەدەت ئالغانغا باراۋەر بولىدۇ ، شۇ ئەلنىڭ گېپىمۇ ، كۆچىمۇ چوڭ بولىدۇ .

— بىز ئالىمىز دېدۇق ، لېكىن ئۇلار بەرمىدى . تابغاچلارنى دەپ قولىمىزنى قانغا بويىدۇق ، ئۇلار بۇنى بىلمىدى ، دوست - دۇشمەن ئالدىدا يۈزىمىزگىمۇ سەت بولدى . ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ؟ — سورىدى تۇنباغا جىددىيلەشكەندەك بولۇپ . قۇتلۇق ئۇلاپلا جاۋاب بەردى :

— كىبىرىمىزنى چۆرۈپ تاشلاپ ، كۆڭلىمىزنى بىلدۇرەيلى ، ئالايلۇق ، بىر ئوردا مەنسەپدارى قاغان تاغىسىنى ئۆلتۈردى ، ئەمما بۇ تاڭ پادىشاھىنىڭ سەۋەنلىكى ئەمەس . قانىنى قان بىلەن يۇيىمىز

دەپ قىيىمداپ يۈرگۈچە ، قانىنى سۇ بىلەن يۇيدىغانلىقىمىزنى بىلدۇرسەك ، پادىشاھ بۇنىڭدىن تەسىرلەنمەسمۇ ؟

— سۆزلەۋەر ئوغلۇم ، گەپلىرىڭنىڭ جېنى بارەكەن قىلىدۇ...

— يەنە بار...

ئۇلار ئىچىلىپ - يېيىلىپ پاراڭلاشتى . گەپ ئۇلغىيىپ بەگبارىس ئۇستىگە كېلىپ توختىدى . تۇنباغا بىر تالاي پاكىتلارنى يايغان بولسىمۇ ، قۇتلۇق يەنىلا دېلىغۇل بولۇپ قالدى .

— قاغان دادا ، بەگبارىس سانغۇننى ئوبدان چۈشىنىمەن ، مىجەزى توڭ ، مال - دۇنياغا ھېرىسمەن بولغىنى بىلەن باشقىلارغا قارا سانمايتتىغۇ .

— ھاياتىڭ ئۇجۇر - بۇجۇرىنى بىلمەيسەن ئوغلۇم ، ئادەم دېگەن ئۆزگىرىدىكەن ، تەڭرىمىز ئىنسان بالىسىنى نېمىدەپ قولىنى ئىچىگە ئېگىلدىغان قىلىپ ياراتتىكىنتاڭ ، نەپسى بالا ئادەملەر تېخىمۇ چاپسان ئۆزگىرىدىكەن . ئۇ بەر دېۋىدى ، تۇمەنباشىلىقىنى بەردىم ، ئەلچىلىككە باراي دېۋىدى ، ئۇنىڭغىمۇ ياق دېمىدىم . ئۇنىڭ ئاستانىگە بېرىپ كېلىپلا نە ۋەجدىن بۇ تەرىقە ئۆزگىرىپ كەتكىنىنى زادىلا ئۇقمايمەن . بىراق ، ئۇنىڭ ئۆزگەرگىنى راست ، بايىقى پەلىپەتىش گەپلىرىنى ئۆزۈڭمۇ ئاڭلىدىڭغۇ .

قۇتلۇق تۆشەك ئۇستىگە باداشقان قۇردى ، جەينىكىنى تىزىدا قويۇپ ، مۇشتۇمى بىلەن چېكىسىنى تىرىدى . بۇ ئۇنىڭ قىيىن ئىشلارغا يولۇققاندا تەكرارلايدىغان كونا ئادىتى ئىدى . ئۇ بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن كېسىپلا دېدى :

— قاغان دادا ، تابغاچلار بىر كىم چېقىلمىسىلا باشقىلارغا چېقىلىدىغان خەق ئەمەس . ھازىرچە ئۇلاردىن بىزگە خەۋپ يەتمەيدۇ . خەۋپ كەلسە ئوردا بىلەن ئەھدە تۈزۈپ ، يۈرىكى چوڭايغان ئاشۇ تۇبۇتلەردىن كېلىدۇ . شۇڭا ، چابىش يېرىدە تۇرۇۋاتقان يىگىرمە مىڭ لەشكەرنى باسمىللارنىڭ شىمالىي تەرىپىگە يۆتكەشكە ، ئوغلىڭنى سەردار قىلىشقا پەرمان چۈشۈرۈڭ . بەگبارىس سانغۇننى ئوردۇبالىق ئەتراپىدىكى ئىككى تۇمەن

لەشكەرگە چوڭ سانغۇن قىلىپ ، ئۇنى كۆزىڭىزگە يېقىن تۇتۇڭ ، قالغىنىنى ئالدى بىلەن كۆك تەڭرىگە ، ئاندىن كېيىن كەمىنە ئوغلىڭىزغا تاپشۇرۇڭ...

— بۇ... بۇنداق قىلسام قاملىشارمۇ ؟

— قاملاشمىسا بېشىم بىلەن جاۋاب بېرىمەن . پەقەت ياغلاقار لىڭنى بەگبارس سانغۇننىڭ قول ئاستىغا قويۇپ ، بىرەر مىڭنىڭ مىڭباشلىقىغا كۆتۈرسىڭىزلا كۇپايە .

— ھېلىقى تابغاچ بالىنىما ؟

18 . سىرلىق سايە

قۇتلۇق ، قاغان ئالدىدىن قايتىپ چىققاندا ياغلاقارنىڭ ساقلاپ تۇرغىنىغا بىر ئاش پىشىم بولۇپ قالغانىدى . ئۇ ياغلاقاردىن تىزگىننى ئېلىپ ، ئاسلقاراغا بىر ئىرغىپلا مىنىۋالدى ۋە دۋان دەرۋازىسىدىن چىقىپ تۇن قاراڭغۇسىغا قاراپ شۇڭغىدى .

— قارا ئۇكا ، شەھىرىمىز نېمىدېگەن چوڭ ، ئاسمىنى نېمىدېگەن كەڭ ، ئاۋۇ يۇلتۇزلارچۇ تېخى ؟ — دېدى قۇتلۇق بەخىرامان كېتىۋاتقان ياغلاقارغا گەپ تاشلاپ .

كۇھىقاپتىن چىققاندەك ھۇشقىتىپ تۇرغان كۇز شامىلى گۇگۇم چۈشمەستىلا توختاپ قالغان ، شامالدىن كېيىنكى كەڭ ئاسمان خۇددى يۇيۇپ قويغان قارا شېشىدەك سۇزۇلۇپ كەتكەنىدى . شېشە يۇزىدە يۇلتۇزلار كۆز قىسىشاتتى ، گاھىلىرى تولغان ئايدەك يوغان ، گاھىلىرى چېچىۋېتىلگەن ئالماس ئۇۋۇنقىدەك كىچىك ئىدى . ئاسمانىڭ بۇرجىكىدە ، قۇتلۇققا تونۇش خاكاس قوۋمى تەرەپتە قۇتۇپ يۇلتۇزى يورۇپ تۇراتتى . ساما كىندىكىدىن ئۇزۇلۇپ چۈشكەن بىر تەنھا يۇلتۇز ئۇچۇۋېتىپ ئۇزۇن بىر ئوتلۇق ئارغامچىنى ھاسىل قىلاتتى ـ دە ، خۇددى پادىچى ئاتقان سالمىدەك ، ئۇدۇل بېرىپ قۇتۇپ يۇلتۇزى تەرەپكە تاشلىناتتى .

قـۇتلۇق دادىسى بىلەن مۇڭداشقاندا ، ھەر قېتىم تاۋى بىر غېرىچ ئۆسۈپ ، تېرىسى كەڭرىپ قالغاندەك يەڭگىللەپ قالاتتى . بۇگۈنمۇ دەل شۇنداق بولدى . ئۇ قاغان بىلەن ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ يـاراڭلاشـتـى ، دەردى بـىلەن ئورتاقلاشتى ، دادىسىنىڭ كۆڭلى كـۆتـۈرۈلـۈپ ، ھـەرھـالدا خۇشال بولىۋىدى ، بۇ خۇشاللىقتىن قۇتلۇقمۇ تەڭ لەززەت ئالدى .

قـۇتلۇق بىلىدۇ ، ئۇ تېخى ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتمەستىلا تۇنباغانىڭ ئۆيىگە كەلدى . ئۇ چاغلار ئۇنىڭ ئاتا سۆيگۈسىگە ، ئانا مۇھەببىتىگە ۋە قېرىنداشلىق مېھرىگە تويۇنمىغان چاڭقاق چاغلىرى ئـىدى ، قەلبىدىن ئىبارەت بۇ سۇسىز بىنەم كىملەرنىڭدۇر سۇ باشلىشىنى ، كىملەرنىڭدۇر ئۇرۇق چېچىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى . ئۇ تۇنباغا بىلەن ئۇچراشقان كۈنلا تەشنا يۇرىكىگە مېھىر ـ مۇھەببەت ئۇرۇقىنىڭ چېچىلغانلىقىنى ، ئاتىلىق مېھرى بـۇلـىقىدىن ئېقىپ كەلگەن سۆيگۈ دەريـاسىنىڭ چىلاشقۇدەك سۇ بەرگەنلىكىنى ھېس قىلدى . ئاتا ـ بالىلىق ، ھەتتا ئانا ـ بالىلىق ئۇرۇقلىرى شۇنداق تېز يىلتىز سۇردىكى ، ئۆتۈپ كەتكەن يىگىرمە نەچچە يىل مابەينىدە بۇ يىلتىزدىن سۇ ئىچكەن كۆچەت باراقسان كـۆكلەپ ، ھەرقانداق بوران ـ چاپقۇنغا بەرداشلىق بېرەلىگۈدەك يـوغـان شـەمـشـادقـا ئـايـلانـدى ، ئۇنىڭ سايىسى دادىسىنىڭمۇ ، ئـۆزىـنـىـڭـمـۇ ، تـاراسنىڭمۇ ھەتتا بۇ جەمەتتىكى كېلىنچەك ـ نەۋرىلەرنىڭمۇ پاناھگاھى بولۇپ قالدى .

قـۇتـلـۇق ئـىشىنەتتىكى ، مىڭ غۇلاچ چوڭقۇرلۇققا يىلتىز تارتقان بۇ شەمشاد تا قىيامەتكىچە ياشىيتتى ، ئاتا ـ بالا مېھرى ئۇنى بوران ـ چاپقۇندىن ، يامغۇر ـ يېشىندىن ساقلايتتى ، مۆرىتى كەلسە ، بۇ شەمشاد ئۇچۇن جان بەرسىمۇ ، ئۇ رازى ئىدى .

— ئاستا...

يـاغلاقارنىڭ پىچىرلاپ دېگۈدەك ئېيتقان سۆزى قۇتلۇقنىڭ خـىـيـال يـىـپـىـنـى ئـۆزۈپ تاشلىدى . ئۇنىڭ سەزگۈر ئاتىتەك سـەگـەكـلـىـشىپ ، قانداقتۇر بىر شەپىگە قۇلاق سېلىۋاتقىنىنى

كۆرۈپ ، ئېتىنى توختاتتى .

— قۇتلۇق ئاكا ، ئاڭلاپ بېقىڭا ، كەينىمىزدىن بىرەر شەپە كېلىۋاتامدۇ نېمە ؟

قۇتلۇق قۇلاق سالدى . يىراق بىر يەردە مۇشۇك مىياڭلايتتى ، نەدىدۇر ئىككى - ئۈچ چېكەتكە بەسلەشكەندەك چىرىلدايتتى . كىمنىڭدۇر ئېتى ئۈزۈپ - ئۈزۈپ قاۋايتتى .

— قۇلىقىڭدىن چاتاق چىقمىغاندۇ ياغلاقار ، — سورىدى ، قۇتلۇق ھېچقانداق شەپە ئاڭلىمىغاندىن كېيىن خىيالىنى بۇزۇۋەتكىنىگە خاپا بولغاندەك مەسخىرە بىلەن .

ياغلاقار ئۆز قۇلىقىغا ئىشىنەتتى . ئەمما ھازىر قانچە زەن قويۇپمۇ ، بايىقى شەپىنى قايتا ئاڭلىيالمايۋاتاتتى .

— ياق... ياق... تېخى ھېلىلا بىر يوچۇن شەپىنى ئاڭلىغىنىم راست ، ئادەمنىڭ ئاياغ تىۋىشىغا ئوخشايدۇغۇ دەيمەن ، — ياغلاقار شۇنداق دېدى ، غۇدۇڭشۇپ قويۇپ ئېتىغا يېنىك قامچا ئۇردى ، ئېتى تالاموشۇكىدەك شىپىرلاپ ، مېڭىشىنى تېزلەتتى .

ئۇلار كۆپ بولسا ئەللىك قەدەمچە يول يۈردىمىكىن ، ئەمدى ياغلاقار ئەمەس ، قۇتلۇق سانغۇن ئېتىنى توختاتتى .

ئۇ ياغلاقارغا «گەپ قىلما» دېگەندەك بېشارەت بېرىپ ، كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى كەينىدە قالغان كىچىك كوچىنىڭ ئاغزىغا چېنىدى .

ياغلاقار سىيرىلىپلا ئاتتىن چۈشۈۋالدى ، دۇمبىسى بىلەن ئالىقىنىنى چوڭ كوچا ياقىسىدىكى توپا تامغا تىرەپ يانتۇ مېڭىپ ئىلگىرىلىدى ، كوچا ئاغزىغا كېلىپ جىنىدەك جىم تۇرۇۋالدى ۋە نېمىنىڭدۇر ئۈستىگە «گۈپ» قىلىپلا ئۆزىنى ئاتتى .

قارا قوي تېرىسىدىن تەتۈر جۇۋا كىيگەن ، قۇمۇقلارنىڭكىدەك كالا چورۇقى تارتىۋالغان بۇ ناتونۇش «ئولجا»نى ئۇلار ئانقا ئارتىپ ئۆيىگە ئەكېلىشتى . گۆشنان دۇملەپ ، قىمىز سورۇپ ساقلاپ تۇرغان كەدىرە جىنچىراغنى كۆتۈرگەن پېتى يۈگۈرۈپ چىقىپ ئىشىك ئاچتى ، ئات ئۈستىدە توغرا ياتقان ئادەمنى كۆرۈپ

توۋلىۋەتكىلى تاس قالدى .

— جىم بول ، چاكارلارنىمۇ كۆزدىن نېرى قىل ، — دېدى قۇتلۇق كەدىرەگە ئاگاھ بېرىپ ، — قېنى خوتۇن ، چىرىغىڭنى مايەرگە ئەكەلگىنە .

ياغلاقار تۇتۇۋالغان يۇچۇن ئادەمنى خۇددى تاغار كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ هويلىغا ئېلىپ كىردى ۋە يىرگەنگەندەك يەرگە تاشلىدى . ئەمما ، ئۆگزىدىن تاشلانغان بىر قاپ گۆشتەك «گۇپ» قىلىپ يەرگە چۈشكەن بۇ كىشى غىڭ قىلمايلا ياتقىنى ياتقاندى ، مىدىرلاپ قويايمۇ دېمەيتتى .

قۇتلۇق ئۆتۈكىنىڭ ئۇچى بىلەن نوقۇپ بېقىۋىدى ، يەنە هېچقانداق ئىنكاس بولمىدى ، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياغلاقارغا دېدى :

— قاراپ باق ، تىنىقى بارمۇ - يوق ؟

— تىنىقى يوق !

— گۆرەن تومۇرىنى تۇتۇپ باق بولمىسا ؟

ياغلاقار ئۇنىڭ قۇلاقچىسىنىڭ كەينىدىن قولىنى تىقىپ يەنە تارتىۋالدى ۋە :

— تومۇرىمۇ سوقمايدۇ ، سوۋۇپ كەتكىنىگە قارىغاندا ئۆلۈپ قالغان ئوخشايدۇ ، — دېدى . بۇنى ئاڭلىغان قۇتلۇق بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ :

— هەي سېنىزە ياغلاقار ، بۇركۇت جېنىدا تاپقا ئېتىلمايدۇ ، ئۆلۈپ قالغان مۇساپىرنى تۇتۇپ كەلگىنىڭنى قارىمامدىغان سېنىڭ ، — دېۋىدى ، ياغلاقار يەنە ئۆزىنى ئاقلاشقا تۇتۇندى :

— تەڭرى گۇۋاھ ، بايام ئۇ تام تۈۋىدە ئولتۇرۇۋالغانىكەن ، تۇتۇۋالغاندىمۇ ، ئاتقا ئارتقاندىمۇ تىرىك ئىدىغۇ...

— يۈزىنى بۇياقتا قارات !

بۇ «ئولجا» راستىنلا ئۆلۈپ بولغاندى ، بىرەر ئەزاسىدا يارا ئېغىزىمۇ كۆرۈنمەيتتى ، ئەمما چىرايى قازان كۆيىسىدەك قارايغان ، ئاغزىدىن ماغزاپتەك كۆپۈك ئۆرلەپ تۇراتتى .

ئۆلۈكىنىڭ بۇ تۇرقى قۇتلۇقنى سەگەكلەشتۈرۈپ قويدى .

ياغلاقارنى ئۇنىڭ يېنىنى ئاختۇرۇشقا بۇيرۇدى ، ياغلاقار ئۆلۈكنىڭ قويىنىدىن كىچىككىنە بىر تېرە خالتىنى تېپىۋېلىپ ، قۇتلۇققا ئۇزاتتى . ئۇ خالتىنى ئاچتى ، خالتىدىن نېمىنىدۇر ئېلىپ تىلىنىڭ ئۈچىغا تەگكۈزدى ، كەينىگە بۇرۇلۇپ ، ئاغزىنى ئېچىپ قالغان ياغلاقارغا بۇيرۇدى :

— تاڭ ئاتقۇچە كۆمۈپ تاشلاڭلار بۇ نىجاسەتنى !...

«دېمەك ، كەينىمدە دۇشمەن بار ، ئۇ نېمىلەرنىدۇر بىلمەكچى ، نېمىلەرنىدۇر قىلماقچى... »

تۇن ھەسسىلەردە كۆز يۇمغىنىغا قارىماي ، تاڭ بىلەن تەڭ تۇرۇپ كەتكەن قۇتلۇق سانغۇن تۆگە قۇمىلىقىدەك ئىششىپ چىققان غورا قاپاقلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ ئاشۇلارنى ئويلىۋالدى - دە ، يۇزىنى يۇيۇپ ، ئەتىگەنلىك ئىبادەتكە تۇتۇش قىلدى .

ئۇ سەينادىكى سۇپىدا تۇرۇپلا قۇياش ئىلاھىغا چوڭقۇر تەزىم قىلدى ، سادىق قۇلدەك باش ئۇردى ، تەزىمدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ، قۇياش يۈزىگە مەجنۇنلارچە ئۇمتۇلدى . تولا جەڭ كۆرۈپ ، پارقىراپ كەتكەن كونا مىس قالقانغا ئوخشايدىغان قۇياشقا بۇگۈن توساتتىنلا جان كىرىپ ، قاش - كىرپىك ، ئېغىز - بۇرۇن ئۆسۈپ قالغانىدەك تۇراتتى . ئۇنىڭ ئاغزى مىدىرلايتتى ، مىدىرلاپ : «ئارقاڭدا دۇشمەن ، ئارقاڭدا دۇشمەن» دېگەندەك قىلاتتى .

— ئۇ كىم ، نېمە قىلماقچى ؟

قۇياشنىڭ ئوتقاشتەك قىزىل ئاغزى يەنە مىدىرلايتتى :

— ئارقاڭدا دۇشمەن... ئارقاڭدا دۇشمەن...

قۇتلۇق سەجدە قىلىپ ، پىشانىسىنى يەرگە قويدى . يەر قىمىرلاپ ، يەردىنمۇ شۇنداق سادا كەلدى :

— ئارقاڭدا دۇشمەن... ئارقاڭدا دۇشمەن...

دەريا سۈيى قورام تاشقا دۇچ كەلگەندە ۋە قورام تاشتىن ئاتلاپ ئۆتكەندە ئاندىن شارقىرايدۇ . ئاشۇ شارقىراش ئۆزىگىمۇ ، ئۆزگىگىمۇ سۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ھېس قىلدۇرىدۇ . ئىنسان ھاياتىمۇ شۇنداق ، ئۇمۇ توسقۇنغا دۇچ كەلگەندىلا ئاندىن توسقۇن

بـــلـــەن تـوقـۇنـۇشۇپ ، سادا چىقىرىدۇ . ئاشۇ سادا ئىنسانىنىڭ ئـۆزىـگـــمـــۇ ۋە ئـۆزگـــلەرگىمۇ شۇ ئىنسانىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى تونۇتىدۇ . توسقۇنسىز تۇرمۇش ، دۇشمەنسىز ھايات ئىنسانىنى تىرىك تۇرغۇزۇپ گۈرگە ئۇندەيدىغان تولىمۇ زىرىكىشلىك ۋە زىيانلىق ھاياتتۇر .

ئەمدى نېمە چارە ، قۇتلۇق خاھىشىغا خىلاپ ھالدا دۇشمەنلىك بولۇپ قالدى ، دۇشمەنلىك بولغىنى ئۈچۈن ئۇ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ۋە قـــمـــمـتىنى يېڭىۋاشتىن تونۇپ يەتتى ، مۇسكۇللىرىغا كۈچ قـېتىلىپ ، توساتتىن پەيلىرى چىڭىپ تەڭداشسىز بىر باھادىرغا ئايلاندى...

ئـــبـــادەت ئـايـاغـلاشتى ، لېكىن قۇتلۇق ھەرنېمە قىلىپمۇ خـــيالدىن بېشىنى ئالالمىدى ، پەقەت ئوغلى قولانقارا يۈگۈرۈپ كېلىپ پاچاقلىرىغا ئېسىلغاندىلا ئاندىن ئۇنى دەس كۆتۈرگەنچە ئۆيگە كىرىپ كەدىرەنىڭ ، قىزى ئايچەچەكنىڭ يېنىدا ئولتۇردى . كەدىرە ئېرىنىڭ ئاق توشقانىنىڭ كۆزىدەك قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە ، ئارچا پوستىدەك قات ئۆرلەپ تۇرغان يۈزىگە قاراپ ئېغىر بىر تىن ئېلىۋالدى ۋە :

— دادىسى ، بەك جاپا تارتقاندەك قىلىسىز ، قاغان دادامغا يالۋۇرايلى ، ئۇ ئەمدى سىزنى يىراق يەرلەرگە ئەۋەتمەسۇن ، — دېدى يىغلامسىراپ .

قۇتلۇق كەدىرەگە «خاكاسلار يېرىگە دادام ئەۋەتمىگەن ، ئۆزۈم خـالاپ بـارغـان» دەپ سەپىرىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندۈرمەكچىمۇ بولدى . «ئوغۇل بالىنىڭ رىزقى تالادا» دېگەن گەپمۇ ئاغزىنىڭ ئۇچىغىلا كەلدى . بىراق ، ئۇ ئۆزىدىن باشقا ھېچكىم چۈشەنمەيدىغان بـۇ گـەپلەرنى بىراقلا تىلى ئاستىغا دەپنە قىلىۋېتىپ ، پىيالىنى قولىغا ئالدى ـ دە ، ئايالىغا قاراپ خاتىرجەمگىنە كۈلۈپ قويۇپ ، ناشتىغا تۇتۇندى .

چىرايى ئون تۆت كۈنلۈك تولۇن ئايدەك تولۇپ تۇرغان كەدىرە ئۆز ئېرىنىڭ مۇشۇ كۈلكىسىنى ياقتۇراتتى . پەقەت مۇشۇ كۈلكىلا

ئۇنى ئون ئۇچ يېشىدا ئۆزىگە قارىتىۋالغانىدى . قۇتلۇق ئايالىنى يەنە بىر قېتىم كۆرۈۋالسۇن دېگەندەك ، قايتا بىر كۈلۈمسىرەپ قويۇپ :

— كەدىرە ، سېنىڭ تارتقان جاپايىڭمۇ ئاز ئەمەس ، بالىلىرىمىزنى باقتىڭ ، ئىگىلىكىمىزنى تۆۋرۈك بولۇپ تىرەپ تۇردۇڭ ، ئورنۇڭدا باشقا بىرى بولغان بولسا ، كۈدە ـ كۆرپىسىنى يىغىشتۇرۇپ ، ئانىسىنىڭكىگە كېتەر ئىدى دەيمەن ! — دېۋىدى ، كەدىرە نازلىنىپ تۇرۇپ :

— كەتسەم كېتەر ئىدىم ، ئەمما سىزدەك ئەرنى تاپالىشىمغا كۆزۈم يەتمىدى ! — دېدى قۇتلۇقنىڭ پېشانىسىگە يەڭگىلگىنە نوقۇپ قويۇپ .

— ھا... ھا... ھا...

قۇتلۇق تۇنباغالارنىڭكىگە بالا بولۇپ كەلگەندە كەدىرە تېخى قىزى ئايچەچەكتەك بار ، قارىمۇتۇق ، يىغلاڭغۇ بىر قىز ئىدى . قارلۇقلار يېرىدىن ئېلىپ كېلىنگىنىنى بىلگەچكە ۋە «قارلۇق» دېگەن سۆز «قارىمۇق» دەپ ئاڭلانغاچقا قارىمۇتۇق سېڭلىسىغا مەستلىكى كەلگەن قۇتلۇق بەزىدە ئۇنى «قارامۇق... قارامۇق... » دەپ تېرىكتۈرەتتى . بۇنداق چاغلاردا كەدىرە تازا رەللە بولۇپ ، يۇڭ ساۋايدىغان يۇلغۇن چۈشىنى قولىغا ئېلىۋالاتتى ـ دە ، ئاكىسىنى قوغلاپ كېتەتتى . قۇتلۇق قاچاتتى ، قېچىپ كېتىۋېتىپ «قارامۇق... قارامۇق» دېگەن چاقچاقنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى .

تۇنباغانىڭ ئۆيىدە تاراسمۇ چوڭ بولدى ، قۇتلۇقمۇ چوڭ بولدى ، چوڭ بولغاندىن كېيىن ، كۈندىن ـ كۈنگە رەڭ تۇزۇپ ، چىرايلىقلىشىپ كېتىۋاتقان «قارامۇق»قا ئىككىيلەنلا ئۆزگىچە نەزەر بىلەن قارايدىغان بولۇپ قېلىشتى . بەزىبىر ئويۇنلاردا كەدىرەنى تالىشىپ ، ئىككىسى چۈجە خورازدەك چوقۇشۇپمۇ قالاتتى . ئۇيقۇسى قاچتىمۇ «دادام كەدىرەنى تاراس ئىنىمغا ئېلىپ بېرەرمۇ ؟» دېگەن بىر ئەمەلە سوئال قۇتلۇقنىڭ تۇيغۇسىدىن نېرى كەتمەيتتى .

بىراق ، بۇ ئىشتا دادىسى يەنىلا قۇتلۇق تەرەپتە تۇردى ، ئۆز تويىدىن بىر يىل بۇرۇن ، ئىنىسى تاراسقا بەگبارىس سانغۇننىڭ قىزتۇرمىش دېگەن چىرايلىق قىزىنى ئېلىپ بەردى . ئۇ تاراسقا كەدىرەنى چېتىپمۇ قويار ئىدى ، كەدىرەمۇ كېلىنىم بار دېسە دېگۈچىلىكى بار قىز بولغانىدى . ئەمما ، ئەجدادلارنىڭ ئۇدۇمى ، قاغان جەمەتىنىڭ قائىدىسى تاراسقا ياغلاقار ئۇرۇقىدىكىلەردىن ئۆزگىلەرنىڭ قىزىنى ئېلىپ بېرىشكە يول قويمايتتى . كەدىرەنىڭ ئۇيغۇرلارغا قارام مېھمان قەبىلە ھېسابلىنىدىغان قارلۇق قېنىغا تەۋە ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم ئوبدان بىلەتتى .

كەدىرە بىلەن توي قىلىش بەختىگە ئېرىشكەن قۇتلۇق خۇشاللىقىدىن كەدىرەنى ياغلاقارلاردىن ئەمەس ، بەلكى قارلۇق پۇشتىدىن تۆرەلدۇرگەن تەڭرىگە يۈز مىڭ شۇكۈرلەر بىلدۈردى .

تۇنباغا قائىدىمىز بۇزۇلمىسۇن دېدىمۇ ، يا ئەل ـ كۇن ئالدىدا سەت بولمىسۇن دېدىمۇ ، ئىشقىلىپ ، تويدىن بۇرۇن ئاتايىن قۇلقارا مەنزىلىگە بېرىپ ، تەڭرىلەرنى گۇۋاھ قىلىپ سەرخىل ئاتتىن يۈز ئاتنى ئۆز نامىدىن ئوغلى قۇتلۇقنىڭ نامىغا ئۆتكۈزدى . قۇتلۇق بۇ ئاتلارنى تويلۇق مال قاتارىدا تۇنباغاغا تاپشۇرغان بولدى ۋە كەدىرە بىلەن توي قىلىۋالدى .

قۇتلۇقلار تويدىن كېيىن ئۆزلىرى چوڭ بولغان ھويلىدا تۇرىۋەرسىمۇ بولاتتى . ئۇي ـ جايمۇ كەڭ ـ كۇشادە ئىدى . بىراق ، كەڭ يايلاقتا ئەركىن ئويناپ چوڭ بولغان قۇتلۇق ئوردا شەھىرىدىكى قورشام تاملىق بۇ ھويلىدا قورۇنۇپ ياشاشنى خالىمىدى بولغاي ، كەدىرەنى كۆندۇرۇپ ، دادىسىنىڭ ئىچكى شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كونا قورۇ ـ جايىغا كۆچۈپ باردى . تۇنباغا قاغان بولغاندىن كېيىنمۇ يەنە شۇ يەردە تۇرىۋەردى . قارارى يوق لەشكىرىي سەپەرلەر ۋە تۇگىمەس كېڭەشلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا ئەر ـ خوتۇن ئىككىيلەن ئاي ـ ئايلاپ بىللە بولالايتتى ، تۇرمۇشىمۇ بەگ قاتارى ئوبدان ئۆتەتتى .

ئەمدى ئەھۋال ئۆزگەردى . تۇن ھەسسىدە پەيدا بولغان

سىرلىق سايە ۋە بۇ سايىنىڭ يېنىدىن تېپىلغان بىر ئوچۇم مەرگىمۇش قۇتلۇقنىڭ پىكىر يولىنى باشقا ياقتا بۇرىۋەتتى. شەكسىزكى، تۇلكىدىن قۇۋۇ ۋە شەيتاندىن قاقۋاش نامەلۇم دۇشمەن ئەمدى ئۇنىڭ پېيىغا چۈشكەن، كەينىگە سالغان ئادەمگە «تۇتۇلۇپ قالساڭ مۇنۇ تالقاننى ئاغزىڭغا سال» دەپ بىر ئوچۇم زەھەرلىك مەرگىمۇشنى تۇتقۇزغان!

ناشتا ئارىلىقىدا قۇتلۇق «كېچىكسەممۇ ئوت ئۈچى چىققاندا لەشكەرگاھقا كېتىپ قالمەن، قاچان قايتىپ كېلىمەن، كېلەلمەسمەن، كېلەلمەسمەن، بۇ تەڭرىگىلا مەلۇم، خوتۇن - بالىلىرىم ئەمدى بۇ يەردە تۇرسا ھەرگىز بولمايدۇ» دېگەن يەرگە كەلدى ۋە ھېلىھەم گاڭگىراپ تۇرغان ياغلاقارغا كەسكىن قىلىپ:

— كۇن تىكلەنگىچە لاقا - لۇقىلارنى يىغىشتۇرۇڭلار، قاغان دادامنىڭ بۇرۇنقى ھويلىسىغا كۆچۈپ كېتىمىز، — دېدى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى ھويلا دېگىنى تۇنباغانىڭ ۋەزىرئەزەم بولماستا ئولتۇرغان يەنە بىر كونا ئۆيىنى كۆرسىتەتتى. بۇ ھويلا ئىككى ئادەم ئېگىزلىكىدىكى يۇلغۇن سېپىلى بىلەن قورشالغان بولۇپ، سېپىلدىن ئادەملەرلا ئەمەس، ئەڭ ئۇچقۇر ھايۋانلارمۇ ئاتلاپ ئۆتەلمەيتتى. بۇ ھويلا شەھەر ئىچىدىكى ئەڭ بىخەتەر ھويلا ھېسابلىناتتى.

خوجىسىنىڭ تۇيۇقسىز چىقارغان بۇ قارارى ئۇنىڭسىزمۇ مەڭدەپ تۇرغان ياغلاقارنى يەنە ھەسسىلەپ مەڭدىتىۋەتتى. قاچا - قۇچا يىغىشتۇرۇۋاتقان كەدىرەمۇ تۇتقىنىنى تۇتقان پېتى تۇرۇپ قالدى.

— مۇشۇنداق كەچ كۇزدىمۇ ئۆي كۆچكەن بارمۇ؟— دەپ قاقشىدى ياغلاقار. قۇتلۇق مىڭباشىلارنى ئەدەپلىگەندەك زەردە قىلدى:

— سەنزە، ئارتۇق ئىشقا ئارىلىشىپ نېمە قىلىسەن، كۆچ دېگەندىكىن كۆچمەمسەن!؟

قۇتلۇق ئات باقارغا ئات تەييارلاتتى. كەدىرەمۇ، ياغلاقارمۇ

تەڭ ئاڭلىسۇن دېگەندەك :

— كۆچۈش ئىشى سىلەرگە قالدى بالىلىرىم ، مەن قاغان دادامنىڭ ھۇزۇرىغا كەتتىم ، — دېدى ئۇنلۇك قىلىپ . ئۇ ئاسىلقاراغا قامچا ئۇرۇپ تۆت ـ بەشچە قورۇقچىنىڭ ھەمراھلىقىدا دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى .

قۇتلۇقنىڭ قۇلا ئېتى كۆكسى قالقاندەك كەڭ ، پۇتى ئۇزۇن ، بېلى ئىنچىكە ، قۇلاقلىرى قومۇش يوپۇرمىقىدەك تىك تۇرىدىغان ساپ نەسىللىك قۇرىقان ئاتلىرىدىن ئىدى .

پۇتكۈل ئۇيغۇر ئېلى ۋە ئۇيغۇر ئاتچىلىرى ئىچىدە قۇرىقان قەبىلىسىدىكىلەردىن ئۆزگە ، پەقەت تۇنباغا بىلەن بەگبارىستىلا بولىدىغان ۋە قۇلقارا يايلىقىدا ئۆستۇرۇلىدىغان بۇنداق ياخشى ئاتنى ئوتتۇرا ئىقلىملىقلار «دۇلدۇل نەسىللىك ساماۋى ئات» دەپ چوڭ بىلەتتى . بۇنداق ئات تېپىلدىمۇ ، باھاسى يۇز تەپكە شاتاۋا ياكى مىڭ تاختا ئېسىل چايدىن كەم بولمايتتى .

قۇتلۇق بۇ ئامراق ئېتىنى «ئاسىلقارا» دەپ قىچقىراتتى ، تويى ئۇچۇن تارتۇق قىلىنغان بۇ ئېسىل ئات شۇنچىلىك كۈچلۈك ۋە چاپقۇر ئىدىكى ، كۈنىگە ئون بەش ئۆتەڭ يول يۇرسىمۇ ، گېزى كەلسە يەنە بەيگىگە چۈشەلەيتتى ، كۈن ـ كۈنلەپ ئاچ قالسىمۇ ، تۆگىدەك بەرداشلىق بېرەلەيتتى ، جەڭلەردە «ھايت» دېسىلا چۈمۈلىدەك قويۇق دۈشمەن سېپىگە خۇددى ئوق ئۇچىدەك بۆسۈپ كىرەتتى ـ دە ، ئۇلارنى قاق بەلدىن ئىككىگە بۆلۈۋېتەتتى . نەيزە ـ قىلىچلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، قىيقاس سېلىپ جەڭگە چۈشكەن باھادىرلار قۇتلۇق ئاچقان يولغا كىرىپ ، ئوڭ ـ سولىغا بۇرۇلاتتى ، دۈشمەننى تىرپىرەن قىلىپ ، بىردەمدىلا ئىشنى تۈگىتەتتى .

— ئاسىلقارا ، ئوبدان ئېتىم ، چاپسان چاپ ، قاغانىمنىڭ ھۇزۇرىغا چاپسانراق يېتىۋالايلى...

ئاسىلقارا قۇتلۇقنىڭ زۇۋانىنى چۈشەندى بولغاي ، قانات چىقارغاندەك تېز چاپتى ، ئىچكى شەھەردىن ئوردا شەھىرىگە ئۆتۈپ ، بىردەمدىلا قەسىر ئىشىكىگە يېتىپ كەلدى ، ئالتۇن

دەستەكنى قۇلاقچىسىغا قىستۇرۇۋالغاچ ، ئۆتكەنلىكى قاپقىلاردا ھېچقانداق توسالغۇغا ئۇچرىمىدى ۋە قەسىر ئىچىگە كىرىپ كەلدى .

— قاغان ئېتىكاپتا ، — دېدى قۇتلۇقنى تونۇيدىغان باش قورۇقچى ئىشىك تۈۋىدە ئۇنى خەۋەرلەرندۇرۇپ .

قۇتلۇق ، قاغان دادىسىنىڭ ھەر كۈندىكى ئەتىگەنلىك ئىبادەتتىن كېيىن ، ئىككى ئاش پىشىم ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ ، ئىبادەت قىلىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى ، ئېتىكاپقا ئولتۇردىمۇ ، ۋاقتى ـ قەرەلى توشمىغۇچە ، ئورنىدىن تۇرالمايتتى ، يەر تەۋرەپ ئاسمان ئۆرۈلسىمۇ ئۇنى تەۋرىتەلمەيتتى . قۇتلۇق يېڭى كەلگەن چاغلىرىدا ئاتاق دادىسىنىڭ بۇ ئادىتىدىن ھەيران قالغان ۋە ئۇنىڭدىن بۇنداق ئولتۇرۇپ نېمە قىلىدىغانلىقىنى سوراپ كۆرگەن ، دادىسى : «تەڭرىم بىلەن سۆزلىشۋاتىمەن» دەپ ئاددىيلا جاۋاب بەرگەنىدى . كېيىن ئېيتىشچە ، تەڭرى بىلەن بۇنداق ئۇسۇلدا سۆزلىشىشنى شامان باخشىسىمۇ ، تابغاچ باخشىسىمۇ ، ئەيتاۋۇر نامەلۇم بىر باخشى ئۆگىتىپ قويغانىكەن .

تۇنباغا قاغان بۇگۈن يەنە ئادىتى بويىچە باخشىلاردەك باداشقان قۇرۇپ ، كۆزلىرىنى كىرپىكلىرى سۇنۇپ كەتكۇدەك مەھكەم يۇمۇپ ، قوللىرىنى ئاچا ياغاچتەك كېرىلگەن تىزىغا قويۇپ ، دۇنيا تەۋرىشلىرىدىن خالىي ھالدا تەڭرى بىلەن سۆزلەشمەكتە ئىدى . سۆھبەت قىزىپ كەتكەن بولسا كېرەك ، تۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتاتتى ، تۇرۇپ چايقايتتى ، تەڭرىنىڭ گېپىگە ئېتىراز بىلدۇرگەندەك ، ئالقىنى بىلەن تىزىغا يېنىك شاپىلاقلايتتى ، تۇرۇپ مۇرىسىنى قىسىپ قويىاتتى . كۆرگەن ئادەم ئۇنى «تەڭرى بىلەن گەپ تالىشىپ قالغان ئوخشايدۇ» دېگەن تۇيغۇغا كەلمەي قالمايتتى .

قۇياش ئادەم بويى كۆتۈرۈلدى . تۇنباغامۇ ئېتىكاپتىن پارىخ بولدى . ئۇ كىرىپ كەلگەن قۇتلۇققا «مەزگىلسىز كېلىپ قاپسەن ، بىرەر زۆرۈر ئىشىڭ بارمۇ» دېگەن مەنىدە قاراپ قويدى .

قۇتلۇق قاغان دادىسىنى چۆچۈتۈپ قويماي دېدىمۇ ياكى باشقا

سەۋەب بارمۇ ، تۇنۇگۈن كېچىدە يۇز بەرگەن سىرلىق ۋەقە ئۇستىدە زىنھار ئېغىز ئاچمىدى . پەقەت كېچەشكەن ئىشلارنى بالدۇرراق جاكارلاشنى ، بەگبارىسنىڭ يېنىدىكى مېڭباشلىق مەنسەپكە ياغلاقار لىڭنى ئەمەس ، بەلكى توغرۇل مېڭباشنى قويۇشنى تەلەپ قىلدى ۋە ئاغزىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكەلدى...

19 . بەگبارىسنىڭ خىيالى

مىلادىيە 783 - يىلى ، يىل بېشى ، ئەتىگەن .

تاراس تېكىننىڭ ياسداق ھويلىسى خۇددى بازار كۈنىدىكىدەك قىزىپ كەتكەنىدى . خاكاس دەرۋازىسىدىكى ئايەملىك تىلاۋەتتىن بالدۇرلا قايتىپ كەلگەن تاراس تېكىن ھويلىدىكى سۇپا ئۈستىگە چىقىۋېلىپ ، كىملەرنىدۇر ئىشقا بۇيرۇيتتى ، كىملەرگىدۇر تەنبىھ بېرەتتى . پۈتى چۈشەلگەن سېمىز پاقلانلار ، يېشىغا تەگمىگەن يۈڭلۈق ئوغلاقلار قاسساپ قولىدا تېپىرلايتتى ، مەرەشلىرى يۇرەكنى ئېزەتتى . تۆت - بەشچە چاققان چاكار يوغان - يوغان سوغىلارنى كۆتۈرۈۋېلىپ ، سۇ توشۇيتتى ، پالتىلىرىنى جەڭ پالتىسىدەك پىرقىرىتىپ ئوتۇن يارىتتى . قونچاقتەك ياسىنىشىپ ، يەڭلىرىنى جەينەكلىرىگچە شىمايلاشقان قىز - چوكانلار قىزتۇرمىشنىڭ كۆز ئالدىدا قولى - قولىغا تەگمەي ئىشلەپ يۇرەتتى ، قازانغا قېزا سالاتتى ، ئوچاققا ئوت ياقاتتى ، چوغدانغا كۆمۈر تاشلايتتى .

كۈن ئۆرلەپ ، ھاۋا ئىللىدى . دادىسىدىن ، چوڭ دادىسىنىڭ ئايەم پەتىسىگە كېلىدىغىنىنى ئاڭلىغاندىن بېرى بىر ئايىغى ئىشىك تېشىدا تۇرغان كىچىك ئايچور پۇتلىرىغا پۇتلاشقانچە يۇگۈرۈپ كىردى :

— دادا ، ئانا... بوۋام كەلدى... بوۋام كەلدى...

تاراس تالاغا يۇگۈردى ، قىزتۇرمىش ئايچورنىڭ قولىدىن

يېتىلىگىنىچە دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى .

قىزتۇرمىش بەگبارىسىنىڭ يالغۇز قىزى ئىدى . ئۇ ئوڭ ـ سولىنى بىلگەن چاغلاردا ئۆيىدە چىرايى كۆمۈردەك قارا ، بوغۇرساقتەك سېمىز ، ئاچچىقى يامان بىر ئايال ھۆكۈمرانلىق قىلىپ يۈرەتتى . دادىسى بەزىدە ئۇ ئايالنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ : «ئۇ سېنىڭ ئاناڭ» دەپمۇ قويىاتتى . قىزتۇرمىشمۇ ئۇنى ئۆز ئانىسى دەپ بىلەتتى ۋە ئۇنىڭغا «ئانا» دەپ خىتاپ قىلاتتىمۇ ، قانداقتۇر بىر يېرى — كۆزىمۇ ، قېشىمۇ ، چېچىمۇ ، ئىشقىلىپ ئىنىق ئېيتىپ بېرەلمەيدىغان بىر يېرى ئانىسىنىڭكىگە زادى ئوخشىمايتتى . ئۇنىڭچە ئۇنىڭ ئانىسى مۇز چىراي ئەمەس بەلكى ئىسسىق چىراي ، جېدەلخور ئەمەس بەلكى قۇزىدەك ياۋاش ، تاش يۈرەك ئەمەس ، بەلكى يۇمشاق كۆڭۈل بىر ئايال بولۇشى كېرەك ئىدى . قانچە سەپسالسىمۇ ، سامانلىقتىن يېڭىنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپ باقسىمۇ ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن بۇنداق ئالامەتلەرنىڭ سايىسىنىمۇ تاپالمايتتى . ھەر قېتىم سەۋەبسىز دۆشكەلەشكە دۇچ كەلگەندە ، رەھىمسىز ئاھانەتلەرنىڭ ئازابىنى تارتقاندا ئۇ ئانىسىنى ئەمەس ، يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى «ئانا» دەپ يۈرگەندەك زەردىگۆش بولاتتى .

قىزتۇرمىش بەزىدە دادىسىغا دەرد تۆكۈپمۇ باقاتتى . ئەمما ، ئۇ نەق جاۋابتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ، «ئۇ سېنىڭ ئاناڭ» دېگەن كونا گەپنى تەكرارلىغىنى تەكرارلىغاندى .

«ئۇ راستتىنلا ئانامىمدۇ ، ئانا دېگەن شۇنداق بولامدىغاندۇ ؟» دەپ ئويلىغان قىزتۇرمىش قۇلىقىغا ئورناپ كەتكەن ئاشۇ كونا گەپلەرنى ئاڭلىغىنىدا دادىسىنىڭ كۆز قارىچۇقىدا قانداقتۇر ئەپسۇندەك ئۆزگىرىشچان بىر مەۋھۇم چېكىتنى كۆرۈپ قالاتتى ، ئۇ بۇ چېكىتكە سەپسالاتتى . بىر قارىسا روچىۋىنىڭ قانىتىغا ، بىر قارىسا چوغداندىكى چوغ ئارىسىدىن ئۆرلەپ تۇرىدىغان يېشىل ئۇچقۇنغا ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ غەلىتە چېكىت توساتتىن زۇۋانغا كېلىپ ئۇنىڭغا نېمىلەرنىدۇر ئېيتىپ بېرەتتى ، نېمىلەرنىدۇر كۆز ئالدىغا يايىاتتى . شەپقەتسىز رېئاللىقتىن ، ئاچچىق ھەقىقەتتىن

دېرەك بەرگۈچى بۇ يېشىل چېكىت ئۇنى ئانا مېھرىدىن ئايرىپ تاشلايتتى ، يېتىملىك دەشتىدە سەرسان قىلاتتى .

قىزتۇرمىشنىڭ نالەشلىرى تەڭرىگە ئاڭلاندى ، ئېھتىمال تەقدىرنىڭ رايى شۇنداق بولدى ، قىزتۇرمىش ئون ياشلارغا ئۇلاشقان يىلى بۇ ئايال قاياققىدۇر كېتىپ قالدى ، بىر كەتكەنچە قايتىپ كەلمىدى . دادىسىمۇ ئايالى ئەمەس ، بەلكى بىرەر تاي ياكى بىرەر توقلىسى يوقلىپ كەتكەندەكلا بەخىرامان يۈرۈۋەردى .

ئارىدىن خېلى ئايلار ئۆتۈپ كەتتى . قىش كېتىپ ، يازمۇ كەلدى . ھاۋا ئوت كەتكەندەك ئىسسىپ تۇرغان بىر كۈنى ، دادىسى ئارابوي ، ئىسسىق چىراي ، مۇلايىمغىنە بىر ئايالنى باشلاپ كىردى ۋە يېڭە ئىشى قىلىپ ئولتۇرغان قىزتۇرمىشقا :

— قىزىم ، ئوبدان قارا ، مەن كىمنى باشلاپ كەلدىم ، — دېدى قاپىقىنى ئاچماي تۇرۇپ .

قىزتۇرمىش بېشىنى كۆتۈرۈپ ، دادىسىغا «لاپ» قىلىپ قارىۋالدى ، ئارقىدىنلا بوغچىسىنى تاشلاپ ، ئۆزىگە قاراپ ئىتتىك قەدەملەر بىلەن كېلىۋاتقان ئۇ ئايالغا سەپسالدى .

قىزتۇرمىش ئادىتى بويىچە ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ ئۇدۇل تىكىلدى ۋە بەك ھەيران بولدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى شۇنچىلىك يېقىملىق ئىدىكى ، ئۇنىڭدا كەڭ يايلاقنىڭ كەڭلىكى ، كۆك ئاسمانىنىڭ كۆكلىكى ، باھار كۈنلىرىنىڭ ئاپتىپى ئەكس ئېتەتتى . ئۇ يەنە تېگى يوق دېڭىزغىمۇ ئوخشايتتى . بۇ دېڭىزدا سۇ ئەمەس ، بەلكى مۇھەببەت چايقىلاتتى ، چايقىلىپ قىرغاقلارغا ئۇرۇلاتتى ، ئاسمان ـ پەلەك دولقۇن ياساپ ، مەرۋايىتتەك مۇھەببەت بۇزغۇنلىرىنى چاچرىتاتتى ، توختىماي شاۋقۇن كۆتۈرەتتى .

بۇ بۇزغۇنلار ئۇدۇل بېرىپ قىزتۇرمىشنىڭ چاڭقاپ تۇرغان يۈرەك قاتلىرىغا خۇددى كۆكلەم يامغۇرىدەك تۆكۈلدى ، كۆچلۈك شاۋقۇن ئۇخلاپ ياتقان سەزگۈسىنى ئويغاتتى ، كۆڭۈل كۆزى ئىللىق قۇچقىنى ئالەمدەك كەڭ ئېچىپ ئۆزىگە تەلپۈنۈۋاتقان ئۇ ئايالنى تونۇدى .

— ئانا...

— قىزىم...

ئوتلۇق خىتابلار پەلەككە ياڭرىدى ، ۋۇجۇدلار ئېرىپ ، سەلدەك يامرىدى ، ئانا مېھرى بالا مېھرى بىلەن قوشۇلدى . تەشنا يۈرەكلەر مۇھەببەت جامىدىن قېنىپ ـ قېنىپ شەربەت ئىچىشتى .

بىراق ، ئايناك ئونبەشى يورۇق ، ئونبەشى قاراڭغۇ بولىدىكەن ، ياخشى كۈننىڭمۇ يامىنى كېلىپ قالىدىكەن .

ئانا ـ بالا جەم بولۇپ ئىككى يىل ئۆتەر ـ ئۆتمەي ، رەھىمسىز ئەجەل ئۇلارنى يەنە بىر قېتىم ئايرىۋەتتى ، كاج پەلەك قىزتۇرمىشنى يەنە بىر رەت يېتىم قىلدى . ئۇ ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلىدى ، ياقا يىرتىپ يۇز تىلغىدى ، بىراق نېمە چارە ، كەتكەنلەر كەلمەيدىكەن ، قالغانلار كېتەلمەيدىكەن . ئاخىر ئۇ قىسمەتكە بوي بېرىپ ، بۇ ۋاپاسىز دۇنيادا ياشاپ قالماقتىن ئۆزگە چارە تاپالمىدى .

قىزتۇرمىش يىغلاپ ـ قاقشاپ چوڭ بولدى ، يېشىمۇ ئۆستى ، ئەقلىمۇ ئۇلغايدى . ئۇ ئۆزىنى سىرلىق دوقمۇشلاردا تەمتىرىتىپ كەلگەن بەزى تۇغۇنلەر ئۇستىدە كۆپرەك باش قاتۇرىدىغان بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ ئۆز ئانىسى بار تۇرۇقلۇق يەنە ئۆگەي ئانىنىڭ قولىدا قالغانلىقى سۆزسىزلا بىر سىر ئىدى ، ئۆز ئانىسىنىڭ توساتتىن پەيدا بولۇپ قالغانلىقىمۇ بىر چىگىش تېپىشماق بولۇپ ھېسابلىناتتى ، مەرھۇم ئانىسىنىڭ بۇ تېپىشماقنى ئۇ ئالەمگە بىللە ئېلىپ كېتىشىمۇ سىر ئىچىدىكى سىر ئىدى . بۇ سىرلار كۈندۈزىمۇ ، كېچىسىمۇ ، ئوڭىدىمۇ ، چۈشىدىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى ، قوغلاپمۇ قوغلۇتېلەيتتى .

دادىسى بەگبارىس نەلەرگىدۇ كېتىپ قالغان ، ئۆزىگە ھامىسى بىلەن چاكار ئاياللار قاراپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە قىزتۇرمىش خوجىدار چال ئىلياروۇقتىن چاندۇرمايلا گەپ ئالدى . ئۆمرىدە ئۆيلەنمىگەن ، قىزتۇرمىشنى ئۆز قىزى دەپ بىلىدىغان ئىلياروۇق

جىنىنى ئالقىنىغا ئېلىپ قويۇپ بۇ مەخپىيەت ئۇستىدە ئېغىز ئاچتى .

— كۆك تەڭرى ئادەمزاتنى ئاپىرىدە قىلغاندا ھەركىمنى ئۆز ھەۋىسى بىلەن يارىتىدىكەن قىزىم ، — دەپ گەپ باشلىدى ، قىزتۇرمىشنىڭ چىرايلىق گەپلىرىدىن خۇددى سۇغا چۈشكەن چالمىدەك ئېرىپ كەتكەن غوجىدار ، — تەڭرىم بەگبارىس بېگىمنىڭ كۆڭلىگىمۇ ئات ئىشتىياقىنى سالغانكەن . ئۇ بالا چاغلىرىدىلا ھەرقانداق ئۇيغۇر بالىسىغا ئوخشاش ، ئات دېگەنگە ئاجايىپ ئامراقلىق قىلاتتى ، بولۇپمۇ نەسلى ئېسىل قۇرىقان ئېتىنى كۆردىمۇ ، ئۇ ئاتنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانە ئىدى . كېيىن ئۇ يىگىت بولدى ، دادىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئون بەش يېشىدا ئاتقا مىنىپ جەڭلەرگە كىردى ، يۇرت ئېلىپ يۈز تاپتى ، ئاتا مىراس يايلىقىدا ئات بېقىپ ئانچە ـ مۇنچە ئات قىلدى . بىلىسەن قىزىم ، بىز خەقكە ئات بولمىسا بولمايدۇ ، ئاتسىز مال باقالمايسەن ، ئاتسىز جەڭگە كىرەلمەيسەن ، جەڭگە كىرمىسەڭ ئولجا ئالالمايسەن ، ئىلكىڭدە ئات كۆپمۇ ، سەن باي ، ئات ئازمۇ ، سەن نامرات ، يۈزۈڭمۇ ئات بىلەن ، گېپىڭمۇ ئات بىلەن .

بىلىشىمچە ، بەگبارىس بېگىمگە يايلاق قېلىپ ، ئات قالمىغان ، قالسىمۇ كۆپ قالمىغانىدى . شۇڭا ، ئۇ كۆپرەك ئات قىلىپ ، باي بولۇشقا ، باي بولۇپ ئابرۇي تېپىشقا نىيەت قىلىپ قالدى . چاتاقمۇ دەل مۇشۇ يەردىن باشلاندى .

شۇ يىللاردا ، قۇرىقان ئاقساقىلىنىڭ چىرايى بەتبەشىرە ، مىجەزى ئوسال ، ئەركەكزەدەك بىر قىزى بولغانكەن . شۇنداق بولسىمۇ ، ئۇ ئاقساقال قىزىغا بەكلا ئامراق ئىكەن . كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ «كۈيئوغلۇم شۇنداق كۈيئوغۇل بولسۇنكى ، ئاتقا مىنسە ئاتلىققا تۇتۇق بەرمىسۇن ، جەڭگە كىرسە دۈشمىنگە بوزەك بولمىسۇن ، قىزىم بىردىنبىر ئايالى بولسۇن ، كۈندىشى بولمىسۇن ، شۇنداق يىگىتنى تاپسام تويلۇقى ئۇچۇن ئۇچ يۈز ئات ئېلىپ ، ئۇچ مىڭ تۈياق قۇرىقان ئېتى بەرگەيمەن» دەپ مەيدىسىگە ئۇرۇپتۇ .

مال - دۇنيا يولىغا كىرگەن ئادەمگە ئۇچ مىڭ تۇياق ئات دېگەن ئاز گەپ ئەمەستە ، يەنە كېلىپ ئۇ كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان قۇرىقان ئاتلىرى تېخى .

بۇ خەۋەر ئېغىزدىن ئېغىزغا ، قۇلاقتىن قۇلاققا يېتىپ بەگبارىس بېگىمگىمۇ مەلۇم بولۇپتۇ .

ئۇنىڭ تۇنجى ئايالى ياغلاقار گۈزەللىرىدىن بولسىمۇ ، لېكىن ھال - كۇنى ئادەتتىكىدەك بىر جەمەتنىڭ قىزى ئىدى . گۈزەل ھۆسنى ۋە پەرىلەردەك لاتاپىتى بىلەن ئۇرۇق بەگزادىلىرىنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋەتكەن بۇ قىزنى بەگبارىس بېگىم دادىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئۆز ئەمرىگە ئالغان ۋە بىر بالىلىق بولۇپمۇ قالغانىدى .

كىم بىلسۇن ، بەگبارىس بېگىم ئۇچ مىڭ تۇياق ئات ئۇچۇن ئايالىنى ئۆيدىن قوغلاپ ، ئامراق قىزنى ئېلىپ قالدى ۋە ھېلىقى جەللىگۇرنى ئۆگەي ئانا قىلىپ ئۆيگە ئېلىپ كىردى .

بىراق ، كۆك تەڭرىم ئاسماندا تۇرۇپ ھەممىنى كۆرىدىكەن ، ھەممىنى ئاڭلايدىكەن ، ھەق - ناھەقنى تەڭشەپ ، ئاجىزلارنىڭ ئاھىغا يېتىدىكەن ، نەپسى بالا ئادەملەرگىمۇ ئۆز قۇدرىتىنى كۆرسىتىپ ، ئۆز ھۆكۈمىنى يۈرگۈزىدىكەن .

كېيىن نېمە بولدى دېمەمسىز ، نېمە بولاتتى ، بەگبارىس بېگىم ھېلىقى ئاقساقالنىڭ ئالدىمغا چۈشۈپ كەتتى ، ئۇچ يۈز ئاتتىن قۇرۇق قالغانىنى ئاز دەپ ، تويدىن كېيىن ئۇچ مىڭ ئەمەس ، ئۇچ مىڭ ئاتنىڭ مىڭدىن بىرىنىمۇ ئالالمىدى ، ئالغان ئاتلىرىمۇ بازىرى كاساد قۇمۇق[1] ئېتى بولۇپ چىقتى . شۇنىڭ بىلەن ئىزاغا چىدىمىغان بەگبارىس بېگىم قۇرىقان ئايالىنى ھەيدەپ چىقىرىپ ، كونا ھەمراھىنى قايتۇرۇپ كەلدى . «يامانغا ئۆلۈم يوق ، ياخشىغا كۆرۈم» دېگەندەك ئىش بولدى ، ئۇ بەختسىز مەزلۇمە بۇ دۇنيادا

---

① قۇمۇق ئېتى — ئۆز زامانىسىدا ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ شەرقىدە ياشايدىغان قۇمۇق قەبىلىسىدىن يۆتكىلىپ ، پاكار ئەمما چىدامىلىق بىر خىل ئات چىقاتتى .

كۆپ ياشىيالمىدى ، قىزى قالدى ، ئۇ كەتتى ، بولغان ئىش مانا مۇشۇ...

«دۇنيا دېگەن شۇنداق بولىدىكەن ، ھايات دېگەن شۇنداق ئىكەن . بىرى مېھىر - ۋاپا دەپ ياشايدىكەن ، يەنە بىرى مال - دۇنيا ، ئاتاق - ئابرۇي ئۈچۈن ھەممە نەرسىسىدىن ۋاز كېچىدىكەن . سەن ئەمدى قايسىسىغا ئىشىنەلەيسەن ، دۇنياغىمۇ يا ئادەمگىمۇ ؟ »

قىزتۇرمىش توساتتىنلا ئۆزگەردى ، ئۆز - ئۆزىدىن ياتلىشىپ ، ئۆزىگىمۇ ناتونۇش بىر ئادەمگە ئايلاندى . پەقەت ئاق كۆڭۈل غوجىدارنىڭ بىمەھەل ئۆلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈنلا بارلىق سىرنى يۈرىكىگە كۆمۈپ تاشلىدى ، باغرى تاش دادىسىنىڭ رايىغا بېقىپ ، ئۆزى كۆيگەن ئادەمگە ئەمەس ، دادىسى كۆيگەن تاراس تېكىنگە ياتلىق بولدى ، ئەپلەپ - سەپلەپ كۈن ئۆتكۈزدى...

ئەل ئادىتى بويىچە ، تاراس تېكىن ئات تىزگىنىنى قولىغا ئېلىشقا ئۇلگۈرمەيلا بەگبارىس ھويلىغا كىرىپ كەلدى ۋە خۇشال - خۇرام سالام بەردى :

— ئايىمىڭلارغا مۇبارەك بولسۇن بالىلىرىم ، تېنىڭلار ساقمۇ ، مال - چارۋىلىرىڭلار ئامانمۇ ؟...

كەيىنىدىنلا ، تۆت - بەشچە مۇلازىم ھەل بېرىلگەن تابغاچ ساندۇقلىرىنى ، پەتنۇس - پەتنۇس پارس زەربابلىرىنى ۋە بەكمۇ نەپىس ئۇدۇن شامدانلىرىنى كۆتۈرۈپ كىرىشتى . چەكمەن تون كىيىپ ، بېلىنى سېرىق پوتا بىلەن باغلىۋالغان ، قاشتېشىدىن كۆز قويۇلغان سوغداق تەلپىكىنى بېشىغا قوندۇرۇۋالغان مەخسۇس مۇلازىم چىرايلىق بىر قۇلا تايىنى يېتىلىگەن پېتى ھويلىدا ھازىر بولدى .

چىرايى بۆلەكچىلا ئېچىلىپ كەتكەن بەگبارىس چۆچۈپ ، تېپىرلاپ تۇرغان قۇلا تايىنى ئەركىلىتىپ سىلاپ تۇرۇپ :

— مانا بۇ ساپ نەسىلىڭ قۇرىقان ئېتىدىن تۇغۇلغان تاي تايچاقتەك شوخ نەۋرەم ئايچورغا تارتۇق ، — دېۋىدى ، «قۇرىقان ئېتى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا يۈرىكى «جىغغىدە» قىلىپ ، ئەزايى

شۇركۇنۇپ كەتكەن قىزتۇرمىش ئاستا تامغا يۆلەندى ، ئۆزىنى تەسلىكتە تۇتۇۋېلىپ ، ئاللىقاچان ئوغلى ئايچورنىڭ قولىغا ئۆتۈپ بولغان قۇلا تايدىن ئويچان كۆزلىرىنى ئەپقاچتى .

— مانا بۇ تابغاچ كەمەرى ، پارس دۇردۇنلىرى ۋە ئۇدۇننىڭ قاشتېشى جابدۇقلىرى باتۇر كۈيئوغلۇم بىلەن ئامراق قىزىمنىڭ ئايەملىكى بولسۇن ، — دېدى ، بەگبارىس ئېلىپ كەلگەن تارتۇقلىرىنىڭ بىرمۇبىر تەرىپىنى قىلىپ .

— ۋەزىر دادامغا رەھمەت ، كۆپ رەھمەت ، — تۇزۇت قىلدى تاراس ئۆزلىرى توي قىلغاندىن بېرى تۇنجى قېتىم بوسۇغا ئاتلاۋاتقان بەگبارىسقا ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ ، — سانغۇن دادا ، قېنى ، ئىچكىرى ئۆيگە مەرھەمەت قىلسىلا...

بەگبارىس تاراسقا قاراپ رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈپ قويدى ، دۇردۇن پەرىجىسىنىڭ پېشىنى كۆتۈرۈپ ، بوسۇغىدىن ئاتلىدى .

تاراس تېكىننىڭ خۇشاللىقى ، خۇشاللىقىنىمۇ ۋە ھەيرانلىقىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغاندەك قىلاتتى . ئويلىغىنىدەك ، بۇگۈن قۇياش كۈنپېتىشتىن چىققاندەك بىر غەلىتە ئىش بولۇۋاتاتتى ، ئۆمرىدە تۇنباغادىن ئۆزگە ھېچكىم بىلەن باردى ـ كەلدى قىلمايدىغان ، جەڭگاھتىن قايتسىلا ئولجا ئاتلىرىنى ئۆز يايلىقىغا ھەيدەپ بېرىپ ، ئات يېنىدىن كېتەلمەيدىغان ، يات ئادەمگە بەكە چاغلىق تارتۇق بەرمەيدىغان قېينىاتىسى بۇگۈن تولىمۇ تۇغقانچى ۋە ساخاۋەتچى بىر ئادەمگە ئايلىنىپ كەتكەندى .

«ئادەم قېرىسا قېينىاتامدەك تۇغقانچى بولۇپ كەتسە كېرەك ، ئادەتتە تۆگە سويۇپمۇ چىللاپ كەلگىلى بولمايدىغان ئەزىز مېھمانىڭ بۇگۈن ئۆز ئايىغى بىلەن كەلگىنىنى قارىمامدىغان» دەپ ئويلىدى ، تاراس تېكىن خۇشال ھالدا .

تاراس تېكىن شۇنداق ئويلىدى ۋە تىرناقچىلىك غەيرىي ئوينىمۇ كۆڭلىگە يېقىن يولاتمىدى . بىراق ، ئۇ دەل مۇشۇنداق رايىش مىجەزىنىڭ ۋە قاغانلىقتىكى ئالاھىدە ئورنىنىڭ قېينىاتىسىنى ئۆز بوسۇغىسىغا باشلاپ كەلگىنىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىدى .

بەگبارىسىنىڭ مەرھۇم دادىسى ئاتاچۇق بۆرە بىر قارىسا يۈرت كېزەر ئەۋلىياغا ، بىر قارىسا تەركىدۇنيا باخشىلارغا ئوخشاپ كېتىدىغان غەيرىي بىر ئادەم ئىدى . بەگبارىسىنىڭ قۇرىقان ئاتلىرىغا مەيلى چۈشۈپ قالغاندەك ، ئۇمۇ ھەم بۆرىلەرگە ئىچىكەپ يۈرەتتى . شۇ سەۋەبلىك ، ئۇنىڭ ئىسمى ئەل ئارىسىدا «بۆرە» دېگەن لەقەم بىلەن بىللە ئاتىلاتتى .

قوشۇخان[1] زامانىدىلا تىغ ئوينىتىپ جەڭگە كىرگەن ئاتاچۇق بۆرە گۆر بالا[2] قاغان بولغان تۇنجى يىلى ئەلەم ئىشىدىن بىراقلا قول ئۈزدى ، سەپەر تۈلۈمىنى ئۆشىنىسىگە سېلىپ ، ئوقيا - نەيزىسىنى كۆتۈرۈۋېلىپ ، تاغ ئارىسىغا قاترايدىغان بولۇپ قالدى .

لەشكەر ئىچىدىكى سەردارلىق مەنسىپىدىن بىر يوللا ۋاز كېچىپ ، تەنھا شامانەك تاغ ئارىلاشقا قىزىقىپ قالغىنىغا قاراپ ئۇنى «ئەقلىدىن ئېزىپتۇ» دېگۈچىلەرمۇ چىقىپ تۇردى . بەزىلەر ئۇنى تاغ ئارىسىدا ئالتۇن كولامدىكىن ، يا تۈرك قاغانى تاشلاپ كەتكەن بىرەر خەزىنىنى تېپىۋالدىمىكىن دەپ ئىزىغا چۈشۈپمۇ باقتى .

بىراق ، ئاتاچۇق بۆرە ئەقلىدىنمۇ ئازمىغان ،كىملەرنىڭدۇر خەزىنىسىنىمۇ تېپىۋالمىغاندى . ئۇ كۈنلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى تاغدا ئۆتكۈزەتتى ، ئۆۋ ئوچرىسا ئوۋ قىلىپ قورساق باقاتتى ، ئۇچرىمىسا ئېلىۋالغان ئاش - ئوزۇقتىن بەھرىمەن بولاتتى - دە ، بۆرىلەرنىڭ كەينىگە چۈشەتتى . ئۇلارنىڭ ئوينىشىنى ، بىر - بىرىگە ھەمدەم بولۇپ ئوۋغا ئېتىلىشىنى ، چوڭ يىرتقۇچلارنىڭ خىرىسىدىن قۇتۇلۇشنى ، ئىشقىلىپ ، بۆرىلەرنىڭ ھەربىر قىلىقىنى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆزىتەتتى ، كۆرگىنىنى ئادەملەرگە ،

---

① قوشۇخان — ئۇيغۇر ئاقساقىلى دوتىنىڭ ئوغلى ، مىلادىيە 743 - يىلى ئۆلگەن . 774 - يىلىدىكى ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ قۇرۇلۇشىغا مۇستەھكەم ئاساس سالغان .

② گۆر بالا — يەنى قوتلۇق كۈل بىلگە قاغان ، ئۇرخۇن ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ تۇنجى قاغانى . مىلادىيە 744 - ، 745 - يىللىرى ئارىسىدا تەختتە ئولتۇرغان ، تاڭ سۇلالىسى ئۇنىڭغا «سۆيۈنگىل قاغان» دەپ نام ئوتۇغات بەرگەن .

ئادەملەرنىڭ رەڭگارەڭ تۇرمۇشىغا تەققاس قىلىپ ، ئۆزىچە يەكۈن چىقىراتتى .

ئۇ بەزىدە كەيپى چاغ ھالىدا ئۆيىگە قايتاتتى ، ئىشكىتىن كىرەر - كىرمەي توققۇز - ئون ياشلاردىكى بەگبارىسنى تالاغا چاقىرىۋالاتتى - دە :

— كەل ئوغلۇم ، ئويۇن ئويناپمىز ، — دەيتتى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ . ئۇ «ئويناپمىز» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ كۆزلىرىنى چوڭ - چوڭ ئاچقان بەگبارىسقا چۈشەندۈرۈپ مۇنداق دەيتتى :

— مەن كۆردۈم ، بەك ئوچۇق كۆردۈم ، چوڭ بۆرىلەر كىچىك بۆرىلەر بىلەن بىللە ئويناپدىكەن ، ئويناۋېتىپ ، بالىلىرىغا ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان ھۈنەرلەرنى ئۆگىتىدىكەن . بىزمۇ ئويناپلى ، مەن دادا بۆرە بولاي ، سەن بالا بۆرە بولغىن...

شۇنداق قىلىپ ، ئۇ ئوغلى بىلەن «ئويۇن»نى باشلىۋېتەتتى . ئۇنىڭغا قىلىچ ئۇرۇشنى ، قىلىچتىن ئۆزىنى قاچۇرۇشنى ، يېتىۋېلىپ ئوق ئۇزۇشنى ، قالقان تۇتۇپ زەربىدىن ساقلىنىشنى ، بۆرە بالىلىرىدەك موللاق ئېتىپ چەبدەسلىك بىلەن دوملاشنى ئۆگىتەتتى . بۇ قىزىقارلىق «ئويۇن» بەگبارىسنى ئۆزىگە بەكلا جەلىپ قىلاتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ بىلىپ - بىلمەي نۇرغۇن ماھارەتلەرنى ئىگىلىۋالاتتى .

— ئىلاھىي بۆرىنىڭ ئوۋ ئوۋلىشىنى ئۆگىنىۋال بالام ، — دەيتتى ئاتاچۇق بۆرە يەنە بىر قېتىم تاغدىن قايتىپ كەلگەندە ، — بىر توپ بۆرە بىر توپ بۇغىنى ئۇچرىتىپ قالسا قانداق قىلىدىكەن ، بىلەمسەن ، بۆرىلەر تۆت تەرەپتىن خىرس قىلىپ بۇغىلارنى بىر يەرگە توپلايدىكەن - دە ، جۇغى چوڭ بىر ھۇجۇمچى بۆرە توپ ئىچىگە تىغدەك بۆسۈپ كىرىپ ، كۆڭلىگە پۈكۈپ ئۇلگۇرگەن بىر ئاجىز بۇغىنى نىشانلاپ ، پۈتىنى «كاپ» قىلىپ چىشلەپ قويۇپلا كەينىگە يانىدىكەن ، ھۇجۇمچى بۆرە ئالمىشىپ ، يەنە شۇ ئىشنى تەكرارلايدىكەن . بۆرىلەرنىڭ قورسىقى ئېچىپ ھالى قالمىغان تەقدىردىمۇ ، بۇغا ئاجىزلاپ بىر پەشۋاغا يارىمايدىغان ھالغا كەلگۈچە

ئۆزىنى تۇتۇۋالمىدىكەن ـ دە ، نۇرغۇن قېتىمدىن ۋە قارشىلىق كۆچىنى يوقاتقان بۇغا يىقىلاي دېگەندىلا ئاندىن بىر پەشۋا بىلەن مەززە قىلىپ يەۋېتىدىكەن…

بەگبارىس بۆرە بولۇپ ئويىنىدى ، بۆرە بولۇپ چوڭ بولدى ، بۇرۇتى خەت تارتىپ لەشكەر بولغان تۇنجى يىلى بىللە ئويىنايدىغان دادىسىمۇ ئۇنى تاشلاپ كېتىپ قالدى .

بەگبارىس بۆرىدىن ئادەمگە ئايلاندى ، ئادەملەر دۇنياسىغا يېڭىۋاشتىن قايتىپ كەلدى . ئۇ ئەتراپىنى كۆزەتتى ، ئادەملەرنى كۆزەتتى . نېمە ئۈچۈندۇر ، نېنى پۈتۈن بولغان بىلەن ، يەنە بىر يېرى ئاچتەك بىلىندى ، روھىدىكى يېڭى بىر بوشلۇق مانا مەن دەپ ئۆزىنى ئاشكارىلىدى .

نەتىجىدە ، مېڭىشىلىققا كۆز تىكىۋىدى ، ئۇنىڭغىمۇ ئېرىشتى ، ئامەت كېلىپ ، ئاتلىرىمۇ كۆپەيدى . ئۇلۇغ ئاستانىدە يالۋاچ تۇر-غۇزۇپ ، ئات ئەۋەتىپ ئات سانتى ، مال ئەكېلىپ ، كۆكئارت[1] نىڭ ئۇ تەرىپىگىچە كارۋان ماڭدۇردى ، ئۇزۇن ئۆتمەي تېخى تۇمەنباشىمۇ بولۇپ قالدى .

بىراق ، نەپسى يوغان ئادەمنىڭ نەپسى بەئەينى بىر تېگى يوق ھاڭغا ئوخشايدىكەن ، بىرگە ئېرىشسە ئوننى كۆزلەيدىكەن ، ئونغا ئېرىشسە يۈزنى كۆزلەيدىكەن . شۇنداق قىلىپ ، بۇ ھاڭمۇ تولمايدىكەن ۋە تەگسىز نەپسىمۇ قانائەت تاپمايدىكەن .

بەگبارىس چىرايى قىش ئاسمىنىدەك تۇتۇلۇپ تۇرىدىغان مۇز تەلەت ، چاشقانغا كېپەك ئالدۇرمايدىغان خەسىس ئادەم بولغىنى بىلەن ، ئۇنى ئۇلپەتسىزلەر قاتارىغا چىقىرىۋەتكىلىمۇ بولمايتتى . راست گەپنى قىلغاندا ، ئۇ تۇنباغا تېخى تۇمەنباشى بولماستىلا ئۇنىڭ بىلەن خېلى قويۇق باردى ـ كەلدى قىلىپ يۇرەتتى . تۇنباغانىڭ كەڭ قورساقلىقى ، كەڭ قوللۇقلۇقىدىن ئۆزگە ، ئۇنىڭ قۇلقارا يايلىقىدىكى چىرايلىق ئاتلىرىمۇ ئۇلار ئارىسىدىكى بىر يېلىم ۋە

---

① كۆكئارت — ھازىرقى پامىر تاغلىرى .

مۇھىم بىر رىشتە ئىدى .

يـاز ئـېـيـىـنـىڭ ئىسسىق كۈنلىرى ئۇ تۇنباغانىڭ كەينىگە كىرىپ ، رەڭمۇرەڭ گۈللەر بىلەن قاپلانغان يايلاققا بېرىپ ئات تـاماشـىسى قىلىشقا ھېرىسمەن ئىدى . يايلاقنىڭ ھەممە يېرىدە ئـويـنـاپ يۈرگەن قۇرىقان ئاتلىرىغا ، خانزادىلەردەك كېلىشكەن تايچاقلارغا قاراپ مەشۇقىغا تىكىلگەن ئاشقىتەك تىكىلىپ ، ئۆزىنى يوقىتىپ قويغىلى تاس ـ تاماس قالاتتى . بۇ ئاتلارنىڭ چوڭ ئاستانە بازىرىدىكى نەرخ ـ ناۋاسىنى ، ئۆز ئاتلىرىنىڭ بازىرى كاساتلىشىپ ھېچقانچە پۇلغا يارىمايۋاتقىنىنى يادىغا ئالغىنىدا «لاپ» قىلىپ ئوت ئالغان رەشىك ئوتى پۈتۈن بەدىنىگە تارىلىپ ، تومۇر ـ تومۇرىنى كـۆيـدۈرەتـتـى ، ئـارقـىـدـىـنلا چىرايىدىن قان قېچىپ ، رەڭگى ئۆزگىرەتتى .

«بويۇم تـۆت ئېلىك پـاكـار بولـسا نېمە بوپتۇ ، — دەپ ئويـلايتتى بەگـبارىس ئىمـكانقەدەر چاندۇرماسلىققا تىرىشىپ ، — ئـەجەب ، تۇنباغا تۇنقان قىلىچنى مەن تۇتمىدىمۇ ، ئۇ كىرگەن جەڭـلەرگە مەن كىرمىدىمـمۇ ؟ ئۇنىڭـدا بار نەرسە نېمىشقا مەندە يوق ، بۇ ئاشۇ مەنسەپنىڭ — ئەمىرلەشكەرلىكنىڭ شاراپىتى بولماي نېمە ؟... »

بـىراق ، ئۇ مال ـ دۇنيا ئۈچۈن قارايۇز بولسۇنمۇ ، ئادەم باشلاپ كېلىپ كۆزنىڭ يېغىنى يەيدىغان قۇرىقان ئاتلىرىنى بىر كېچىدىلا بۇلاپ كەتسۇنمۇ ؟ ئات بىلەن مال ـ مۇلۈكنىمۇ بۇلاپ ئالغىلى بولار ، ئۇنىڭ مەنسىپىنىچۇ ؟ ئۇنىمۇ بۇلاپ كېتەلەرمۇ ؟

بەگبارىس ھەسەت قىلىپ ھەرنېمىلەرنى ئويلايتتىيۇ ، تېشىغا چىقىرالمايتتى ، قولىدىن كېلىدىغىنى ، ئامال قىلىپ چوڭراق بىر مەنسەپ تۇتۇش ، ئاندىن كېيىن تۇنباغادەك مەنسەپ بىلەن زەردار بولۇش ئىدى .

مـەنـسـەپ تـەمـەسىدە سارىڭ بولاي دەپ قالغان كۈنلەرنىڭ بـىـرىـدە ، بـەگـبـارىس تۇنباغانىڭ ئۆيىگە كېلىپ ھەمداستىخان بولۇشتى ـ دە ، گەپ ئارىلىقىدا ئۇنىڭ بەزىبىر ئويلىرىنى بىلىپ

قالدى ۋە كۆز ئالدى يوروپ كەتتى . پۈتۈن ھۈنەرنى ئىشقا سېلىپ ، پۈتلەرنغا ھۆل خىش قويدى ، ئېپى كەلسە ئارنغا ئوت ياقتى . بىلەتتىكى ، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئاجايىپ داغدام ۋە ئاجايىپ تۈز ئىككى يول پەيدا بولاتتى ، بۇ ئىككىلا يول ئۇنى مۇراد ۋادىسىغا باشلاپ بارالايتتى . ئىش ئوڭغا تارتسا ، تۈنباغا قاغان بولاتتى ۋە ۋەزىرئەزەملىكنى ، ھېچبولمىسا ئوڭ شادلىقنى ئۆز قولىدا پەرقەرىتاتتى . ئىش تەتۈر كەلسە ئاغىنىدارچىلىقنىڭ يۈزىنى قايرىپ قويۇپ ، تۈنباغانى بۆكۈ قاغانغا «قىممەت باھا»دا سېتىۋېتەتتى ـ دە ، ئوخشاشلا مۇددىئاسىغا يېتىۋېرەتتى .

بەگبارس «بۆرە» بىلەن توپتوغرا بىر كېچە «مۇڭداشقان» دىن كېيىن ، ئاخىر ئىككى يولنىڭ ئالدىنقىسىنى تاللىۋالدى ـ دە ، ئاق جاڭگالدا ئوۋ ئوۋلاپ يۈروپ تۈنباغاغا ھە دەپ يەل بەردى . قەتلىئام كۈنى بىرنى دېسە ئىككىنى قىلدى ، قالپىقىنى ئېلىپ كەل دېسە ، بېشىنى ئېلىپ كېلىپ ، ئوردۇبالىقنى قانغا بويىدى ، ئون كۈنگىچە قىلىچىنى قىنىغا سالمىدى .

تۈنباغا قاغان بولدى . لېكىن ، ئۇ بەگبارىسنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ قالغانمۇ ياكى بەگبارس چوتنى خاتا سوققانمۇ ، ۋەزىرئەزەملىكنى ۋەلىئەھدى تاراسقا تۈنقۇزدى ، بەگبارىسنى ئاران ئىككى تۈمەن ئاتلىق لەشكەرگە چوڭ سەردار قىلىپ ، ئۈمىد ـ ئارزۇلىرىنى بىر يولىلا يەرگە ئۇردى .

بەگبارس بىئارام بولدى ، ئۆيىگە كىرىۋېلىپ ، ئىشىك ـ تۈڭلۈكنى مەھكەم تاقاپ ، قان قۇرىمغان قىلىچىنى نەلەرگىدۇر شىلتىدى ، كىملەرنىدۇر بەزەپ سۆزلەر بىلەن ھارغۇچە قارغىدى . قانچىلىك قان يىغلىسۇن ۋە قانچىلىك ئاچچىق يۇتسۇن ، ئۇ ئەمدى كېچىككەنىدى ، دەريا سۇيى كەينىگە يانمايتتى ، ئۆتكەن ئىشلار قايتىپ كەلمەيتتى . تۈنباغا قاغانلىق تەختىدە شۇنچىلىك مەھكەم ئولتۇرۇۋالغان ئىدىكى ، ئوق ئاتسا ، ئوق سۇنماتتى ، قىلىچ چاپسا قىلىچ كار قىلمايتتى . بەگبارىسقا دەردىنى ئۆزى بىلىپ ، سۇنىڭ ئېقىشىغا ، تۈكىنىڭ يېتىشىغا قاراپ ئىش تۈتماقتىن ئۆزگە چارە

قالمىغانىدى .

ئۇ «بۆرە» بىلەن يەنە بىر كېچە «سۆزلەشتى» ، تاڭ ئاتقاندا تىلاۋەتتە ھازىر بولدى ـ دە ، تۇنباغاغا ساداقەت بىلدۈرۈپ ، ئايىغىغا باش ئۇردى ، ئەلچىلىك دەستىكىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ، ماتەم ئەلچىسى لياڭ ۋېنشيۇ بىلەن چوڭ ئاستانىگە يۈرۈپ كەتتى...

ئارىدىن ئۇچ ـ تۆت يىلچە ئۆتۈپ كەتتى ، ئۇنىڭ ئارزۇسىغا لايىق ، سۇلالە تۇنباغاغا قاغانلىق ئوتۇغاتى بەرمىدى ، ئىشلىرى ياماڭ ئەمەس يۈرۈشۈۋېدى ، ئۆچەكەشكەندەك ، يولىدا تىكەن ئۇنۇپ ، ئارىدا قۇتلۇق پەيدا بولدى ، بولۇپمۇ قاغانىنىڭ ئۇنى خاكاسلار يېرىدىن پەۋقۇلئاددە پەرمان بىلەن قايتۇرۇپ كەلگەنلىكى ئۇنى تېخىمۇ سەگەكلەشتۈرۈپ قويدى . ئايان ئىدىكى ، قۇتلۇق سانغۇن تۇنباغا قاغانغا ئۆزىدىن بەكرەك يېقىن تۇراتتى ، قاغان ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلايتتى . پاراسەتلىك قۇتلۇقنىڭ قايتىپ كېلىشى قاغان ئۇچۇن سۇغا سۇ قوشۇلغاندەك ، تاغقا تاغ يانداشقاندەك بىر ئىش بولاتتى ، ئۆزىنىڭ نەچچە يىللىق ئەجرىمۇ قاراپ تۇرۇپ سۇغا چىلىشاتتى .

بەگبارس مەرھۇم دادىسىنىڭ تەلىمىنى يېڭىۋاشتىن يادىغا ئالدى :

«— دۇشمەنىڭنى يېقىتاي دېسەڭ يادىڭدا تۇت بالام ، — دېگەنىدى ، دادىسى بىر چاغلاردا تاغدىن قايتىپ كېلىپ ، — ئىلاھىي بۆرە گۆش يېيىشنى ئويلايدۇيۇ ، ئولجىسىغا كەلسە ـ كەلمەس تاشلانمايدۇ ، ئۇ ئاۋۇال ئاجىز ۋە ئورۇق ئولجىدىن بىرنى تاللاپ ئىزىغا چۈشۈپ ، كۇن ـ كۇنلەپ كۆزىتىدۇ ، يېقىنلىشىدۇ ، ئويۇن ئويناشقا باشلايدۇ ، يېقىن كېلىپ پۇراپ قويىدۇ ، قارنى توقتەك كېتىپ قالىدۇ ، بىراق پەيتنى پايلاپ شۇنداق ئېتىلىپ كېلىدۇكى ، ئولجا نېمە ئىش بولغىنىنى ئاڭقىرىپ بولغىچە ، ئۇنىڭ قارنىغا كىرىپ بولىدۇ... »

بەگبارس تىلىكىگە يەتكۈزمىگەن تۇنباغاغىمۇ ، ئۆزىگە باش ئاغرىقى تېپىپ بېرىدىغان قۇتلۇققىمۇ ئۇدۇلدىن زەربە بېرىشكە

پـېتىنالمايتتى . ئۇلارنى قان چىقارماي يەۋېتىش ئۈچۈن ، يەنىلا سـامـانـنـىڭ ئاستىدىن سۇ قۇيۇپ بېرىشكە ، ئولجىلارنىڭ ئەڭ ئاجىزىغا ئاۋۇال قول سېلىپ ، كالىغا مىنىپ توشقان ئوۋلاشقا بەل بـاغلىدى ۋە كۈيئوغلى تاراس تېكىننى تاللىۋېلىپ ، ئەتىگەنلىك تـىـلاۋەتـتىلا ئۇلارنىڭكىگە پەتىلەپ كېلىدىغانلىقىنى ئۇقتۇردى . ئۇنىڭچە ، تۈز كۆڭۈل ۋە ساددا چوڭ بولغان تاراس تېكىن ئەڭ ئـاسـان يـېـقـىنلاشقىلى ، خالىغان سەنەمگە ئۇسسۇل ئويناتقىلى بولىدىغان مۇھىم بىر ئولجا ئىدى...

بـەگبـارس ياسداق مېھمانخانىغا كىرىپ ، تۈزۈت قىلمايلا تـۆرگـە ئـۆتۈپ ئولتۇردى . داستىخاندىكى نازۇنېمەتلەرگە ئېغىز تـېـگـىـپ كۈيئوغلى بىلەن قىزىنى بىر هازا ماختاپ چىققاندىن كېيىن ، قىزتۇرمىشنى ، ئايچۇرنى ۋە كۆزى كۆرەلەيدىغان ، قۇلىقى ئـاڭـلـىـيـالايـدىـغـانـلـىـكـى كـىـشىلەرنىڭ هەممىسىنى ئۆيدىن چەتلەشتۇرۇپ ، تاراس بىلەن پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى .

20 . تاراس تېكىن لەشكەر سورايدۇ

— مـىـلادىيە 782 - يىلى قارا قىشتا ، تۇبۇتلەر بۇرۇنقى چـاغـلاردا ئەسىر ئالغان ۋە تۈتۈپ كەتكەن سەككىز يۈزچە لەشكەر - پۇقرانى تاڭ ئوردىسىغا قايتۇرۇپ بەردى① .

— مىلادىيە 783 - يىلى ئەتىيازدا ، فىڭشياڭ هىراۋۇلى جاڭ يـى تـۇبـۇت ۋەزىـرى شـياڭجېرەن بىلەن چىڭشۇي دېگەن يەردە ئىتتىپاق تۈزدى② .

— ...

ئـاشـكـارا يالۋاچ③ ۋە يوشۇرۇن ئايغاقچىلار ئېلىپ كەلگەن

① «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» 227 - جىلىد .
② «كونا تاڭنامە» ، 12 - جىلد — «دېزۇڭ تەزكىرىسى . ئالدىنقى قىسىم» .
③ يالۋاچ — ئەلچى ، ئارىچى .

بۇنداق خەۋەرلەر قاغان ئوردىسىدا خۇددى تىنچ سۇغا تاش تاشلىغاندەك قاتمۇقات دولقۇنلارنى پەيدا قىلدى . تاڭ ئوردىسىنىڭ يېڭى قاغانغا ئوتۇغات بەرمەسلىكى ، ئۇيغۇر سودىگەرلىرىنىڭ چوڭ ئاستانىدىن قوغلاپ چىقىرىلىشى ، قاغان تاغىسى تۇدۇن يالۋاچ ۋە بىرمۇنچە سودىگەرلەرنىڭ جىڭۋۇدا قەتلىئام قىلىنىشى قاتارلىق كۆڭۈلسىزلىكلەر تۇپەيلى كېلىپ چىققان يىرىكلىكنى خۇددى چوغ ئۈستىگە قۇرۇق پاخال تاشلىغاندەك ئەدىتىۋەتتى . تاڭ دېزۇڭدىن خاپا بولۇپ يۈرگەنلەر بىردىنلا بېلىنى رۇسلاپ «بىز نېمە دېگەن» دېيىشىپ گېپىنى راستقا چىقاردى . مەزگىلسىز كۆتۈرۈلگەن بىر قارا بوران دەريادىكى قېيىقتەك لەپەڭشىپ تۇرغان قاغان تەختىنى يەنە بىر قېتىم چالغىتىپ ئۆتتى .

گەپ ئۇلغايدى ، ئىشمۇ كۆپەيدى . تۇنباغا قاغان توساتتىنلا تىك يار لېۋىگە كېلىپ قالغاندەك ساراسىمىگە چۈشتى ، خىيالى چىگىشلەشتى ، قانچە ئىزدىسىمۇ بۇ چىگىش يېپىنىڭ ئۇچىنى تاپالمىدى ـ دە ، كېڭەش ئۆتكۈزۈشكە يارلىق چۈشۈردى .

بۇگۈن قاغانلىق تەۋەسىدىكى تېكىن ، ئەمىرلەر ، توققۇز بۇيرۇق ۋە ئېلىتەبىرلەر تاڭ بىلەن تەڭ قاغان ئالدىدا هازىر بولغانىدى . ئۇلار دۈۋان ئالدىدىكى كەڭ سەيناغا كېلىپ قاغانىنىڭ كەينىدە سەپ بولۇپ تىك تۇرۇشتى ۋە قۇياشقا يۈزلىنىپ تەزىم قىلىشتى . ئېرچۈك باخشىنىڭ داپ چېلىپ ، تۇگمەن تېشىدەك پىرقىراشلىرىغا هەمدەم بولۇپ ئارزۇ ـ تىلەكلىرىنى بايان قىلغاندىن كېيىن ، يەنە قاغانغا ئەگىشىپ دۈۋانغا قايتىپ كىرىشتى ، هەركىم تېگىشلىك جايىدىن ئورۇن ئېلىشتى .

دۇۋانىدىكى غەيرىي كەيپىيات بەئەينى بوران ئالدىدىكى جىمجىتلىققا ئوخشاپ كېتەتتى . تورۇستىكى چاسا تۆڭلۈكتىن كىرگەن قىزغۇچ شولا سۈرلۈك چىرايلارنى تۇچ رەڭگىگە كىرگۈزگەندى . شاپتۇل شەكىللىك قارا كۇلاه ، قايرىما ياقىلىق ئۇزۇن چاپان كىيىپ ، بېلىنى كۆن تاسما بىلەن باغلۇۋلىشقان ، هاجەتمەن مۇساپىردەك بويۇن قىسىپ ، مۆمىنلەرچە قول

قوۋشتۇرۇپ تۇرغان كىشىلەر نېمىلەرنىڭدۇر يۇز بېرىشىنى كۈتۈۋاتقاندەك قىلاتتى ، يۇرىكىنىڭ كۈچلۈكرەك سوقۇشى ياكى تىنىقىنىڭ ئېغىر تۇشى تۇپەيلى سۇكۇنات بۇزۇلسىلا ، يەر يېرىلىپ ، ئاسمان غۇلاپ چۈشىدىغاندەك ، مەيدىسىنى ئاستا بېسىپ ، تىنىقىنى قىسىپ ـ قىسىپ چىقىراتتى . قاغانىڭ سۆزى خۇددى كىملەرگىدۇر ئەجەل شارابى ئىچكۈزىدىغاندەك ياكى كىملەرنىدۇر ئوت كۆيۈپ تۇرغان ۋەيلۇن دوزاخقا تاشلىۋېتىدىغاندەك ئېغىر تىترىشەتتى . چۈنكى ، ھەركىم بىلگەندەك ، بۇ كېڭەش ئويلىمىغاندا چاقىرىلغان مەزگىلسىز كېڭەش ئىدى .

ۋاپادار ھازىردارەك باش سېلىپ تۇرغان ھەربىر كىشى قاغانىڭ ھەربىتىنى ، چىراي ئالامەتلىرىنى پەقەت كۆز قۇيرۇقى بىلەنلا كۆزىتىپ تۇراتتى . ۋاقىتنىڭ مانا مۇشۇنداق سۇكۇنات ۋە كۆز قۇيرۇقىدا قاراش بىلەن ئۆتۈپ كېتىشىنى خالايتتىكى ، قاغانىڭ سۆزى بىلەن بىراۋغا ، ياق ، ئۆزىگە بىرەر مالامەت يېتىپ قېلىشىنى ئەسلا خالىمايتتى .

شۇ ئەسنادا تۇنباغا قاغان ئىككى تەرىپىگە بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئىرغىنىۋالدى ، جۇپلەنگەن بارماقلىرى بىلەن شىرەنى رىتىملىق چېكىپ قويدى ، ئىككى مەرتەم يېنىك يۆتىلىپ ئاۋازىنى تەڭشىۋالدى . ئالدى بىلەن ئوڭ تەرەپتىكىلەرنى ، كېيىن سول تەرەپتىكىلەرنى كۆزىتىپ بولۇپ ، قاتتىقمۇ ئەمەس ، يۇمشاقمۇ ئەمەس بىر تەلەپپۇز بىلەن :

— ۋەزىرلىرىم ، سەردارلىرىم ، ئۆزۈڭلارنى ئەركىن تۇتۇڭلار ، قاغانىڭلار بۇگۈن ھېچكىمگە غەزەپ قىلماقچى ئەمەس ،— دېدى جىددىيلىشىپ كىرىشىپ كەتكەن ئوگلىرىنى بوشىتىۋالماقچى بولدىمۇ ، تەختتىن سەل كۆتۈرۈلۈپ ، غۇلاچلىرىنى كېرىدى .

تۇنباغا ئەسلىدىلا ھەشەمەتچىلىك بىلەن خۇشى يوق ، قائىدە ـ يوسۇن بىلەن ئانچە ھېسابلىشىپ كەتمەيدىغان ئادەم ئىدى . ئۇ ئەمىرلەشكەر چاغلىرىدىمۇ يۇرۇش ـ تۇرۇشتا سالاپەت

قوغلاشمايتتى ، قىش كۈنى قۇچۇ چەكمىنىدە تاشلانغان ئەلتىرە جۇۋا ، كەينى پىشى گەجگىسىنى يېپىپ تۇرىدىغان سالۋا قۇلاقچا ۋە تارخانلارچە يەڭگىلگىنە باسمىل ئۆتۈكى كىيىۋالاتتى . ياز كەلسە ، تۆل ئېلىنىۋاتقان چاغلاردىمۇ يەنىلا ئەلتىرە جۇۋا ، تاشلىق قۇلاقچا بىلەن يۈرۈپ‌ئېرەتتى . بىراۋنىڭ «سەرداربم ، تومۇز ئىسسىقتا جۇۋا كىيىپ سېسىپ كەتمىسلە جۇمۇ» دېگەن چاقچىقىغا ئۇ : «سىلەر تومتۇركلەر نېمىنى بىلەتتىڭلار ، يۈرتىمىز قار ـ مۇزى تولا يۇرت ، قىشى بىر غۇلاچ ، يېزى بىر غېرىچ . جەڭ قىلىمىز ، تۆل ئالىمىز ، جەڭ قىلىمىز دەپ ساپلا تاغدا يۈرۈيمىز ، قېلىن كىيىنگەن ئادەمگە سوغۇقمۇ ، ئىسسىقمۇ ئۆتمەيدۇ ، يېلىڭ كىيىنگەن ئادەمگىچۇ ، ئىسسىقمۇ ، سوغۇقمۇ ئۆتۈۋېرىدۇ···» دەپ جاۋاب بېرەتتى ۋە مەيدىسىگە «دوك ـ دوك···» قىلىپ مۇشتلاپ قويا‌تتى ، مەيدىسىگە ئۇرغىنى ئۇنىڭ چاقچاق قىلغىنى ئىدى .

قۇلقارا ۋە قۇلقارا يايلىقىدىكىلەر تۇنباغانىڭ چاغاناي[1]نى مۇڭلۇق پەدىلەرگە چالالايدىغىنىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى . ئۇ ھەر قېتىم يايلاققا كەلگەندە ، قۇلقارا ۋە چاكار چوپانلار بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ غىزا يەيتتى . قۇلقارالا پىشۇرالايدىغان مەززىلىك قېرىن كاۋېپنى تويغۇچە يەپ ، تۆت ـ بەش ئاياق قىمىز ئىچىۋالغاندىن كېيىن ئاتلارنى تاماشا قىلاتتى ، يېڭى تۇغۇلغان تايلارنىڭ نەسلىنى تەكشۈرەتتى ، ئارقىدىنلا كۆجۈم قارىغاي بىلەن قاپلانغان ، چوغلۇقلار ھۇپپىدە ئېچىلىپ كەتكەن تاغ قىياسىدا ئولتۇرۇۋېلىپ ، چاغاناي چالاتتى . چاغاناينىڭ بوغۇق ئاۋازى تاغلاردىن ، جىرالاردىن يانغۇ بېرەتتى ـ دە ، يايلاق ئاتلاپ يىراقلارغا كېتەتتى . ئادەملەر كۆزلىرىگە ياش ئالاتتى ، شوخ تايچاقلار توختاپ تۇرۇپ ، قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلاتتى . ھەتتا ، تۇنباغا بىلەن بىللە كېلىدىغان بەگبارىسمۇ چاغاناينىڭ ئاۋازىغا جىم ئولتۇرۇپ قۇلاق سالاتتى .

بىراق ، ھېلىقى يىلى ئوردۇبالىق كوچىسىدا ئېرىق ـ ئېرىق

---

① چاغاناي — ئۆز دەۋرىدىكى ئۇيغۇر چالغۇسى ، قومۇش نەي .

قـان ئاققۇزغاندىن كېيىن كىشىلەر تۇنباغادىن تەپ تارتىدىغان ، ئېيىقتىن قورقانىدەك قورقىدىغان بولۇپ قېلىشتى . «بۆكۈ قاغاننى ئـۆلـتۈرسغۇ مەيلىدى ، شۇغىنىسى ، شۇنچە كۆپ سوغداقنىڭ ، مـەنـسـەپدارلارنىڭ ھەممىسىنى يامان ئادەملەر دېگىلى بولارمۇ ، مـاقـۇل ، ئۇلارنىمۇ يامان دەيلى ، ھېلىقى نارەسىدىلەرنىڭ نېمە گـۇنـاھـى بـولـغىيدى ؟ » دېيىشتى بەزىلەر بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا ياقىسىنى چىشلەپ . بەزىلەر يەنە «ئادەم ئۆلتۈرگەن كىشى ئادەم ئۆلتۈرۈشكە خۇمار بولۇپ قالىدۇ دەيدۇ ، بۇ راستىمىدۇ ؟ » دەپ بـىر - بىرىگە سوئال قويۇشتى . «ئەمدى يەنە كىمنى ئۆلتۈرەر ؟ » دەپ دەككە - دۈككىگە چۈشۈشتى .

مانا ئەمدى ئوبدان بولدى ، قاغانىڭ مۇنداقچىلا ئېيتىلغان سۆزى تۆۋەندە تۇرغانلارنىڭ كۆڭلىدىكى ۋەھىمىنى كۆتۈرۈۋەتتى . ئـۇلارنىڭ ھارۋا ئارغامچىسىدەك چىڭ تارتىلىپ ، ئۇزۇلەي دەپ قـالغان ئەسەبلىرى بىردىنلا بوشاشتى ، قاغانىڭ غۇلاچ سوزۇپ كېرىلىشى بىلەن تەڭ ئۇلارنىڭمۇ مۇسكۇللىرى يۇمشاپ ، بەدەنلىرى خېلى راھەتلىنىپ قالدى .

قـاغـان ئـادەتـتـى بـويـىچە پەس يۆتىلىپ ، دىۋانىدىكىلەرنىڭ دىققىتىنى ئاغزىغا قاراتقاندىن كېيىن سۆز باشلىدى :

— ۋەزىرلىرىم ، سەردارلىرىم ، كەمىنە قاغانىڭلار تەڭرىنىڭ ئىرادىسى ۋە ئۇرۇق - ئەجدادىمىزنىڭ ئادىتى بىلەن ئاق كىگىزگە ئولتۇرۇپ قاغان بولغىلى خېلى يىللار بولۇپ قالدى . سىلەرگە دېسەم ، قاغانىڭلارنىڭ كۆزدە تۇتقىنى ئەلنى ئامان ، پۇقرانى بايىاشات قىلىپ ، ئارامـخۇدا تىرىكچىلىك قىلىش ئىدى . شـۇ مەقـسـەتـتە يىراق - يېقىنغا لەشكەر تارتىپ ئاسىيلارنى ئەل قىلدىم ، ئاۋامنى ئۇرۇپ - سوقۇلۇشتىن خالاس ئەتتىم . بىراق ، سىلەرمۇ كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر ، كۈتكىنىم كەلمەيۋاتىدۇ ، باشقا كۆڭۈلسىزلىكلەرنى دېمەيلا تۇراي ، ئاتلىرىمىزنىڭ بازىرى ئۆلۈپ ، خەزىنىمىز خوراپ كېتىۋاتىدۇ ، كارۋان تۆگىلىرى بىلەن رەۋەندە ئاتلىرى ئېغىلىدا بىكار يېتىۋاتىدۇ ، يېقىندىن بۇيان بەزى شۇم خەۋەرلەرمۇ ئاڭلىنىپ

تۇرىدىغان بولۇپ قالدى . كەمىنە قاغانئىلار ئەسلىدە يۇقىرىدا كۆك تەڭرىگە ، تەڭرى ئەلچىسى ئۆلگىنىگە تېۋىنىپ ئۆزى بىلىپ بىر يول تۇتار ئىدى . بىراق ، تەڭرىنىڭ خاھىشى بىلەن تەڭرىدىن بولمىش قاغانئىلارنى تېگىشلىك ئورۇنغا كۆتۈرگەنمۇ سىلەر ، قانىتىممۇ ، قولۇممۇ سىلەر ، شۇڭا سىلەرگە ئۇشبۇ كېڭەشنى لايىق تاپتىم . بىلگىنىئىلارنى سۆزلەئىلار ، تەڭرىمىزنى ۋە تەڭرىدىن بولمىش قاغانئىلارنى مەنمۇن قىلىئىلار...

تۇنباغانىڭ دۇمباق ئۇنىدەك تۇم ۋە ناغرا ساداسىدەك تورلۇق ئاۋازى دىۋانىدا ئەكس سادا پەيدا قىلدى . سادا ئۆچتى ، گۇلدۇرمامىدىن كېيىنكى تىنچ ئاسماندەك جىمجىت مۇھىت ھەممىنى ئۆز قوينىغا ئېلىۋالدى . ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن باشلىرىنى يەنە ئېگىپ ، قوللىرىنى يېڭىۋاشتىن يەڭلىرىگە تىقىشقان كىشىلەر ئاستىرتىن كۆز بىقىشۇالدى - دە ، زۇۋان سۇرمەي قېتىپ تۇرۇشتى .

جىمجىتلىقتىن قاغانىڭ يۇرىكى سىقىلدى بولغاي ، تەختتىن چۈشۈپ ، يۇمشاق تەلەپپۇزدا يەنە ئەسكەرتتى :

— قاغانىئىلار بۇگۈن قانداق گەپ بولسا ئاڭلاۋېرىدۇ ، ھېچكىمگە گۇناھ ئارتمايدۇ ، — دېدى ، تەختكە قايتىپ جايلىشۇېلىپ ، شىرەنى چېكىشنى داۋام ئەتتى .

قۇتلۇق بۇنداق كېڭەشنىڭ ئۆتكۈرلۈشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ كېلىۋاتاتتى . ئۇنىڭچە كېڭەش ئۆتكۈرلۈسىلا ھەممە ئىش ھەل بولۇپ كېتەتتى ، ئۆزىنىڭ سۆز ئېلىشمۇ بىھاجەت ئىدى . پەقەت قاغانىنىڭ ئۆزىلا بەگباربىسقىمۇ ، ئۇنىڭ بىرقانچە گۇۋاھچىسىغىمۇ پەرمان بىلەنلا تېتىيالايتتى .

بىراق ، قۇتلۇق شۇنداق بىر كېڭەشنى كۈتۈپ يۇرگەندە ، تاڭ ئۇردىسىنىڭ تۇبۇتلەر بىلەن ئەھدە تۈزگەنلىك خەۋىرى تېخى يېتىپ كەلمىگەن ، قۇلاققا مۇشت ئۇرغاندەك ئاڭلانغان بۇ شۇم خەۋەر بەزىلەرنى خاپا قىلىپ ، بەگبارىس تەرەپكە ئىتتىرىۋەتكەندى . تۇنباغانىڭ بۇ خەۋەردىن كېيىن نېمە ئويلاردا بولغىنىنى بىر

ئـــلاهـــنىڭ ئۆزىلا بىلەتتى . مۇبادا ئۇ ئەقىلىدىن ئېزىپ قالسا ، بەگبارىسقا يان بېسىپ ئۇنداق ـ مۇنداق گەپ قىلىپ سالسا ئىش بۇزۇلاتتى . شۇڭا ، ئۇ ئېغىز ئېچىشى ، ئاۋۋال قول سىلىپ قاغانغا بېشارەت بېرىشى زۆرۈر ئىدى .

قۇتلۇق ئالدىغا قاراپ مەزمۇت بىر قەدەم تاشلىدى ، سولغا بۇرۇلۇپ قاغانغا يۈزلەندى ، بىر تىزىنى يەرگە قويۇپ ، سۆز ئالدى :

— جانابىي تەڭرىزادەم ، ئىجازەت بولسا ، كەم ئەقىل قۇللىرى ئىككى كەلىمە سۆز قىلغۇم بار ئىدى .

قـاغـان سـەل ئـالـدىغىراق ئېڭىشتى ، ئالىقىنىنى يۇقىرىغا قارىتىپ ، لىكىلداتتى :

— ئىجازەت ، ئۇرنىڭىزدىن تۇرۇپ سۆزلەڭ .

قۇتلۇق ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆز ـ ئۆزىگە مەدەت بەردى ـ دە ، ئۆپكىسىنى تولدۇرۇۋېلىپ سۆزىنى باشلىدى :

— قاغانىم دادۇر ، ھەممە سىرلاردىن خەۋەردارىدۇر ، شۇنداق بـــولسىمۇ مەلۇم بولغايكى ، ھەر ئېقىنىنىڭ بېشى ، ئارغامچىنىڭ ئـۇچـى بـولىدۇ . ئوت ـ چۆپنىڭ يىلتىزى ، نەتىجىنىڭ سەۋەبى بولىدۇ . دەريادا توسۇق بولسا سۇ ئاقالمايدۇ ، كۆڭۈلدە توسۇق بـولـسـا ئىش يۈرۈشمەيدۇ . قاغانىم ئېيتقان دېشۇارچىلىقلارنىڭ سەۋەبى بىردۇر ، ھەل قىلماقنىڭ چارىسىمۇ بىردۇر…

قـۇتلۇق سۆزلەۋېتىپ ، «بىردۇر» دېگەن يەرگە كەلگەندە ، قاغاننى چۈشىنەلمەي قالمىسۇن دېگەندەك ، كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى چىقىرىپ قويدى .

— قۇتلۇق سانغۇن ، قېنى سۆزلەڭ ، سەۋەب قايسى ، چارە نېمە ؟

— سەۋەب شۇكى ، مەيلى تابغاچ شاھىدىن كەتكەن بولسۇن ، ۋە مـەيـلى بىزدىن كەتكەن بولسۇن ، تابغاچلار بىز بىلەن ، بىز تـابـغـاچـلار بـىلەن ئەپ ئۆتەلمىدۇق . چارە شۇكى ، تەۋەلىكىنى چىگىتىپ ، ئاداۋەتنى تاشلاپ ، مۇلاقەتنى ياخشىلىماق ، قاغانىمىز ئۈچۈن رەسمىي ئوتۇغات ئالماق لازىم . قاغانىمىز ئوتۇغات ئالالمىسا يات قوۋملار بىزنى كۆزگە ئىلـمـايـدۇ ، ئارىغا دۇشـمـەن كـىرىدۇ .

شۇڭا...

قۇتلۇقنىڭ ئېنىق ۋە ھېسسىياتلىق ئېيتىلغان بۇ سۆزى دېۋان ئىچىدە كىچىككىنە زىلزىلە پەيدا قىلدى. ھېلىدىن - ھېلىغا قورۇنۇپ، خۇددى يېتىمچىدەك تۇگۇلۇپ تۇرغان كىشىلەر باشلىرىنى ئەركىگە قويۇپ بېرىپ، پۈتكۈل سېزىمىنى قۇلاقلىرىغا جەم قىلىشتى. بەزىلەر «گەپ دېگەننى مۇنداق قىلغۇلۇق» دېگەندەك بىر - بىرىگە قاراپ باش لىڭشىتتى. يەنە بىرەيلەن ئاڭلانغۇدەك قىلىپ، دىمىغىنى قېقىپ قويدى. بەزىلەر بارىكاللىمۇ قىچقارمىدى، دىمىغىنىمۇ قاقمىدى، «قاغان نېمە دەيدىكىن» دېگەندەك، تەخت تەرەپتىن كۆز ئۇزمىدى. شۇ ئەسنادا، ساقلىنى بارمىقىغا يۆگەپ كۆزلىرىنى قۇتلۇققا قاداپ ئولتۇرغان قاغان يېنىدىن يەنە بىر ئاۋاز ئاڭلاندى:

— ئۇلۇغ تەڭرىزادە، ئۇلۇغ قاغان...

ھەممەيلەن كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ تەخت تەرەپكە قاراشتى. قۇتلۇقنىڭ سۆزىمۇ قاق بەلدىن ئۇزۇلۇپ قالدى. قاغانمۇ ئۇيقۇدىن ئويغانغانىدەك چۆچۈپ يېنىغا قارىدى. كۆردىكى، بەگبارىس سۆزلەۋېتىپ، قوللىرىنى پۇلاڭلاتقان ھالدا تەخت ئالدىغا چۈشۈپ كەلمەكتە ئىدى.

— ئۇلۇغ تەڭرىزادە، كەرەملىك قاغان، — ئۇ قاغانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىز پۈككەندىن كېيىن دېدى، — قۇللىرىغا ئىجازەت بەرسىلە، ئىجازەت...

بەگبارىس جەددىيلىشىپ قالغاچقىمۇ، قاپاق ھەرىدەك گۈڭگۈلدايتتى، كالۋالاشقان تىلى ئاران - ئاران گەپكە كېلەتتى.

قاغان گاچىدەك گېپى ئاز، تاشتەك ئېغىر بەگبارىسنىڭ بىر دېنلا يەڭگىلتەك ئادەمگە ئايلىنىپ، قۇتلۇقنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تەپكىنىدىن ۋە ئىجازەتسىزلا ئوتتۇرىغا چۈشۈۋالغىنىدىن ئازراق خاپا بولدى، بىراق كونا ئۇلۇپەتچىلىكىنىڭ يۈزىنى قىلىپ، قۇتلۇقتىنمۇ ئوبدانراق بىرەر ئەقىل كۆرسەتسە ئەجەب ئەمەس، دېگەن ئوي بىلەن ئۇنىڭغا «قېنى سۆزلە» دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. بۇ چاغدا بەگبارىس سېھىرگەردەك ئۆزگىرىپ، تىترىكىنى بېسىۋالغان،

يۇرىكىنى توختىتىپ ئەسلىگە قايتقاندى . ئۇ ئالدىنئالا ئويلاپ قويغانىدەك ئىتتىك سۆزلەشكە باشلىدى :

— تەڭرىدىن بولمىش ئۇلۇغ قاغانىم ، ئەدەپسىزلىك قىلغىنىم ئۈچۈن ئۆلۈمگە مەھكۇممەن . بايام قۇتلۇق سانغۇن شۆھرەتلىك قاغان ئالدىدا ، شۇنچە كۆپ تۆھپىكار سەردارلار ئالدىدا تەپتارتماي ، تابغاچلارنى ماختاپ ئۇچۇرۇپ ، ئۇيغۇر ئېلىنى چۆكۈرۈپ ، ئىززەت - نەپسىمىزنى يەرگە ئۇرىدىغان بەزى گەپلەرنى قىلدى . كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتسام ، شۇ كەمگىچە ۋىجدان ، غۇرۇرلۇق ياشاپ كەلگەن كىشىنە قۇللىرى بۇنداق گەپلەرگە ھەرگىز چىداپ تۇرالمايمەن .

دىۋان ئىچى توختام سۈرەك جىمىپ قالدى . كېڭەش ئەھلى بىر قۇتلۇققا ، بىر بەگبارىسقا كۆز تاشلىدى ، نەزەرىنى قاغان ئالدىدا قول باغلاپ بېشىنى سىڭايان قىلىپ قاراپ تۇرغان بەگبارىس ئۈستىدە توختىتىشتى . بەگبارىس قاغانىمىڭ ئۈندىمىگىنىنى كۆرۈپ كۆڭلىنى تىندۇردى - دە ، يىغلىۋېتىدىغانىدەك ئاۋازدا سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— يۇز يىللار مۇقەددەم تابغاچلار بىلەن بىللە قان كېچىپ كوريىەنى باش ئەگدۈرۈپ ، پىيوڭياڭ قوۋۇقىدىن تۇنجى بولۇپ كىرىپ كەلگەنمۇ بىز[1] . 50 مىڭ ئاتلىق بىلەن جەڭگە چۈشۈپ ، تابغاچ ئۈچۈن ئاشنا قۇلىنى تىرىپىرەن قىلىپ ، بېشىبالىق بىلەن كۈسەنىنى تىنچىتىپ بەرگەنمۇ بىز[2] . ئۆڭلۈك - سۆيگۈنلەرنى ئىككى ئاستانىدىن ھەيدەپ چىقىرىپ ، تابغاچ شاھىنى قايتا تەختكە

---

① مىلادىيە 660 - يىلى كورىيىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان جەڭدە شياۋسي باش بولۇپ ، ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ ئاتلىقلىرىنى ھەممىنىڭ ئالدىدا ماڭدۇردى . تۇنجى بولۇپ پيوڭياڭ شەھىرىگە يېتىپ بارغانلار يەنىلا ئۇيغۇرلار بولدى . («ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» ، 200 - جىلد) .

② تاڭ گاۋزۇڭ سۇدىڭغاڭنى باش ئاغلاقچى قىلىپ ، 20 مىڭ ئوردا قوشۇنىغا ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىدىن 50 مىڭنى قوشۇپ ماڭدۇردى . ئۇيغۇر قوشۇنىغا تۇمىدىنىڭ ئوغلى بايانخان قوماندانلىق قىلدى . ئۇلار ئاشنا قۇلىنى يېڭىپ ، بېشىبالىقنى قايتۇرۇۋالدى ، جىمىسارىدىكى چىگىل قەبىلىسى بىلەن ماناستىكى چۇمۇل قەبىلىسىنى مەغلۇپ قىلدى («ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر» 199 - جىلد) .

چـمـقارغانمۇ بىز . يىللاپ ـ يىللاپ ئات تارتۇق قىلىپ ، تابغاچ لەشكەرلىرىنى ئاتلىق قىلغانمۇ يەنىلا بىز .

ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ، قىيىن ئۆتكەلدىن ئۆتۈۋالغان تابغاچلار ئەسلىنى ئۇنتۇپ ، ئۇلپىتىنى يادىدىن چىقاردى ، ۋاپاغا جـاپـا قـىلىپ ، قاغانىمىزنى كۆزگە ئىلمىدى . مانا ئەمدى كونا رەقـىـبـىـمـىـز تـۈبۈتلەر بىلەن ھە ـ ھۇ دېيىشىپ بىزگە قىر كـۆرسـتـىـۋاتـمـۇ . قورسقىمىزنى كەڭ تۇتۇپ ئۆتكەن ئىشقا سـالاۋاتـمـۇ دەيلى ، بىراق تابغاچلارنىڭ يۈرىكىنى قاپتەك قىلىپ قاغان تاغسىنى ئۆلتۈرگىنىگە ، پۇل ـ مېلىنى قارىغا باسقىنىغا سـەۋر قـىـلىپ تۇرىۋېرىمىزمۇ ؟ قاغان تاغسىنى ئۆلتۈرگەنلىك قـاغانـغا ھاقارەت قىلغانلىق ، قاغانغا قىلىنغان ھاقارەت ئۇيغۇر قـوۋمـىـگـە قـىـلىنغان ھاقارەت . ھەرقايسى سەردارلارغا ، ماڭا قىلىنغان ھاقارەت . پېقىر قۇللىرى شۇنداق قارايدۇكى ، تابغاچلار چـاناپ ئۆلتۈرگەن قاغان تاغىمىز ئۈچۈن يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان ئەل ئارىسىدا ھازا ئاچايلى ، قانغا قان ، جانغا جان تۆلىتىۋالايلى ، ۋاي بىچارە تاغام ، ۋاي بەختسىز تاغام... دۇشمەن قولىدا ناھەق ئۆلدۈگىنۇ تاغام ، بىزنى دەپ كۆزۈڭ ئوچۇق كەتتىڭۇ تاغام...

بەگبارس يىغا ـ زار قىلغاچ ، تىترەپ تۇرغان قولى بىلەن «شارت» قىلىپ شەمشىرىنى سۇغاردى ـ دە ، قاغانغا يۈزلىنىپ ، ئۇنى پېشانىسىگە ئۇردى ، سەل دوقماق كەلگەن پېشانىسىدە تازا تـورلاشـقـان قوغۇننىڭكىدەك تال ـ تال سىزىقلار پەيدا بولدى ، سـىـزىـقلاردىن تەپچىپ چىققان قان قاشلىرىدىن ئېقىپ ئۆتۈپ ، كۆزىگە چۈشتى ، كۆزلىرىدىن بۇلدۇقلاپ ئېقىۋاتقان ياشقا قوشۇلۇپ تۆۋەنگە ساقىدى ، بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىنى بويلاپ سەلدەك ئېقىپ چـۈشۈۋاتقان قانلىق ياش بۇرۇتىغا كەلگەندە ئىككىگە ئايرىلىپ ، جاۋغايلىرىدىن تامچىلاشقا باشلىدى .

— ئاھ تاغام ، نېمە ئانچە تەتۈر پېشانىسەن تاغام ، تابغاچلار سېنى ئۆلتۈردىغۇ تاغام ، سېنىڭ ئورنۇڭدا مەن كەتسەمچۇ تاغام...

بـەگـبـارسنىڭ غىجەك ئۇنىدەك تىترەپ ، تاغ يانغۇسىدەك

دولقۇنلىنىۋاتقان ئاۋازى خېلى كۆپ كىشىنىڭ يۇرىكىنى ئەزدى بولغاي ، دىۋان ئىچىدە ئۆپكىدەشلەر ، بۇرۇن تارتىشلار ئاڭلانغىلى تۇردى . قاغان تاغىسى تۇدۇن يالۋاچنىڭ ئۈچ ـ تۆتچە كونا ھەقەمسايىسى مىشىلداپ ـ مىشىلداپ كېلىپ ، ئاخىر ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ يىغلاشقا باشلىدى . خۇددى تاۋۇت ئالدىدا تۇرغان ماتەمدارەك ، قاغان ئاستا بېشىنى چۈشۈردى ، كۆزلىرى رەڭ سۇركىگەندەك قىزاردى ، شالاڭ كىرپىكلىرى ئارىسىدىن دومىلاپ چىققان ئىككى تامچە ياش تىزلىرى ئۈستىگە چۈشۈپ ، تاۋار تامبىلىغا سىڭىپ كەتتى…

قاغانىڭ قايغۇلۇق كەيپىياتى ئەمدى قاغانىڭ يېنىدا ئۆرە تۇرغان تاراس تېكىنغا تەسىر قىلدى . دىۋاندىكىلەر بىلەن قوشۇلۇپ ، ئېسەدەپ ، پوتلىسىنى تارتىشقا باشلىغان تاراس تېكىن بەگلىرىنىڭ مەنىلىك تىكىلىشى بىلەن «پاڭگىدە» يىغلاپ تاشلىدى ، چوڭ ـ چوڭ چامداپ كېلىپ قاغان بىلەن روبىرو تۇردى ۋە بەلۋېغىدا پۇلاڭلاپ تۇرغان نەقىشلىك غىلاپتىن شەمشىرىنى چىقىرىپ ، پېشانىسىنى تىلىشقا تەمشىلدى . بەگلىرىس چاققان بىر ھەرىكەت بىلەن ئۇنىڭ شەمشىر تۇتقان قولىنى كاپپىدە تۇتۇۋېلىپ :

— ۋاپادار ۋەلىئەھدىم ، ھازىرچە ئۆزىڭىزگە ھاي بەرگەيسىز ، قاغانىمىزنىڭ يارلىقى بىلەن قاغان تاغىسىغا ھازا ئاچقاندىن كېيىن ئاندىن قايغۇڭىزنى بىلدۇرگەيسىز ، — دېدى ، تاراس تېكىنىڭ شەمشىرىنى ئاۋايلاپ تارتىۋېلىپ ، غىلىپىغا سىلىپ قويدى .

تاراس تېكىن يىغىسىنى تەستە توختىتىۋېلىپ ، دادىسىنىڭ ئىجازىتىنى كۈتمەيلا تەزىم بەجا كەلتۇردى ۋە :

— قاغان دادا ، بەگلىرىس سانغۇن ھەقنى سۆزلەيدۇ . قەدىم بۇۋىمىز سۇكون ئېركىن[1] ، بۇسات ئېلتەبىر[2]دىن تارتىپ نەق قاغانىمىز ئالىپ قۇتلۇق بىلگە قاغانغىچە بولغان كۆپ يىل مابەينىدە

---

① سۇكون ئېركىن — ئىسمى سۇكون ، ھۆرمەت نامى ئېركىن ، ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ تۈرالار دەۋرىدىكى تۇنجى ئاقساقلى . مىلادىيە 605 ـ يىللىرى ئاقساقاللىق قىلغان .

② بۇسات ئېلتەبىر — يەنى تېرىك ئېلتەبىر ، ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ سۇكوندىن كېيىنكى ئاقساقلى ، مىلادىيە 627 ـ يىلىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ئاقساقاللىق قىلغان .

تابغاچلار هېچكىمنى قاغانىمىزنى بوزەك قىلغاندەك بوزەك قىلمىغان . غۇرۇرىمىزنى يەرگە تەڭ قىلىدىغان بۇنداق خورلۇقنى كۆتۈرۈپ ياشىغاندىن كۆرە جەڭ قىلىپ ئۆلگەن تۈزۈك . تۈدۈن تاغامنىڭ ئۆلۈمى يۈرىكىمنى پارە ـ پارە قىلىۋەتتى . ئۇ زات بىزنى دەپ يۈرتتىن ئايرىلدى ، ئەلنى دەپ سوداىمىزغا باش بولدى . ئەمدىلىكتە تىرىك قالغانلار ئۇنىڭ قىساسىنى ئالمىساق كۆك تەڭرى ئالدىدا قارا يۈز بولىمىز . ئىلتىماسىم شۇكى ، قاغان ئاتام پېقىرنى كىچىك كۆرمەي قولۇمغا لەشكەر بەرسە ، ۋەزىرلىك سالاھىيىتىم بىلەن لەشكەر تۈتۈپ ، جەڭنىڭ ئەم ـ قامىنى بىلىۋالسام ، گېزى كەلگەندە تاغام ئۇچۇن قىساس ئېلىپ ، نومۇسنى ئاقلىسام…

بەگلىرىس تاراس تېكىننىڭ تەلىپىنى دەماللىقا قوللاپ چىقمىدى ۋە ئۇنى ئاڭلىمىغاندەك ، يېڭىۋاشتىن ھازا باشلىدى . ئۇ ئەمدى تاراس تېكىننىڭ بوينىغا گىرە سېلىپ ، بېشىنى مۇرىسىگە قويۇپ ، ئۇنىڭغا ھەشقىپىچەكتەك چاپلىشىۋالغانىدى .

«قوينىڭ قوزىسىدەك ياۋاش ، ئاق كۆڭۈل ، كەم سۆز تاراس تېكىن شۇمۇ ، تاغىسى ، ياق دادىسىنىڭ تاغىسى ئۆلۈپ كەتكەندىن بېرىقى ئۇچ يىل ئىچىدە بىرەر ئېغىزمۇ گېپىنى قىلمىغان ، بىر تامچىمۇ ياش تۆكۈپ باقمىغان ، توغرىسى ، چالا تونۇش تاغىسىنى ئاللىبۇرۇن ئۇنتۇپ كەتكەن تاراس تېكىن ئەمدى كېلىپ ھازا ئاچسا ھە ؟ ئۇنىڭ ھازا ئاچقىنى راستمۇ ياكى لەشكەر تۇتماقچى بولغىنىمۇ ؟ ئەقەللىيسى مۇڭگۈزى بار قوچقارىدىنمۇ قورقىدىغان ، بىر تال چۇمۇلىگىمۇ ئازار بەرمەيدىغان تاراس تېكىن نېمە ئۇچۇن لەشكەر تۇتۇشقا قىزىقىپ قالدىكىن ؟… »

بايىتىن بېرى ، بەئەينى ئويۇن كۆرگەندەك ، ئېرچۇك باخشىنىڭ چۇشىنىكسىز كەلىملىرىنى ئاڭلاۋاتقاندەك گاڭگىراپ قالغان قۇتلۇق ، تاراس تېكىننىڭ ئاخىرقى جۇملىسىدىن ئۇنىڭ كەينىدە قانداقتۇر بىر سايىنىڭ ئالۋۇندەك قىمىرلاپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەندەك بولدى . ئۇنىڭ تاسادىپىي تاشلانغان تەلىپىگە قاغان نېمە دەيدىكىن ، دېگەندەك ئۇنىڭغا سەپسالدى .

قاغان تۇرۇپ ـ تۇرۇپ سىلكىنىۋاتقان بەگبارىسنى خۇددى قۇرۇق قاپنى يۆلىگەندەك يۆلەپ تۇرغان ئوغلىغا قاراپ خۇددى بۇتتەك قېتىپ قالغان ، ياش دېغى بىلەن قورۇلغان گۆشسىز كۆزلىرى يۇلتۇزسىز ئاسماندەك قاراڭغۇ ئىدى ، كىرپىكىمۇ قىمىر قىلمايتتى . قارىماققا ئۇ بۇ دۇنيادىن ، رەڭگارەڭ ئادەم ، خىلمۇخىل ۋەقەلەرگە ئورۇن بەرگەن بۇ پانىي ئالەمدىن چىقىپ ، يەر ـ ئاسمان ئارىسىدىكى يەتتە توسۇق[1]تىن ئۆتۈپ ، تۇرلۇك ـ تۇمەن مۆجىزاتلارنىڭ ئىگىسى بولمىش كۆك تەڭرى بىلەن خاس سۆھبەت قىلىۋاتقاندەك تۇراتتى .

ئارىدىن بىر پەس ئۆتتى . قاغان كۆكتىن چۈشكەندەك ، توساتتىن ئۆزىگە كەلدى ، قولىنى گەجگىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ بارمىقىدىن ئىككى نۆۋەت قاس چىقىرىۋىدى ، بىر چۆرە قىز بىر چاغاناي ئېلىپ كېلىپ ، قاغانغا قوش قوللاپ ئۇزاتتى .

قاغان چاغانايىنى ئالدى ، تويۇپ نەپەس ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئۇنى لەۋىگە قويدى ، سەل چېكىلىپ پۇۋلىۋىدى ، چاغانايدىن شۇنداق بىر كۈي ئېتىلىپ چىقتىكى ، پۈتكۈل دىۋان مۇڭغا تولدى .

چاغانايدىن مۇڭ تۆكۈلدى . بۇ مۇڭ دەسلەپ يەر قارىندىن ئوخچۇپ چىققان بۇلاق سۈيىدەك شىلدىرلىدى ، كېيىن تاش ئاتلاپ ئېقىۋاتقان تېز ئېقىندەك شارقىرىدى ، بارا ـ بارا ئەزىم دەريادەك شاۋقۇن سېلىپ ، قاش يالىغان قارا قىيانەك گۈرۈلدىدى ، قارا قىيان دەم ئۇلغىيىپ ، دەم تارتىلدى ، ئاخىر كەڭ دېڭىزغا قۇيۇلدى بولغاي ، كۈي ناۋاسى تۆۋەنلەپ ، ئاستا ـ ئاستا يوقالدى .

— بۇ كۈي بولامدىكەن ، — قاغان مۇڭلۇق كۈيدىن يۈرەك ـ باغرى خۇددى يارغۇنچاققا چۈشكەن دانەك ئېزىلىپ كەتكەن ماتەمدار كىشىلەرگە سوئال قويدى .

بەگبارىس كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى :

---

① شامانلارنىڭ ئېتىقادىدا ، باش تەڭرى ئۆلگەن كۆكتە تۇرارمىش ، ئۇنىڭ ھۆزۈرىغا چىقىدىغان يولدا يەتتە توسۇق بارمىش . بۇ يەتتە توسۇق شامانلار تەرىپىدىنلا ئېچىلارمىش .

— بۇ شۇنچىلىك بەلەن كۆي ئىكەنكى ، مەرھۇم قاغان تاغسىنىڭ سېيماسىنى كۆز ئالدىمىزدا ئايان قىلدى .

— دۇرۇس گەپ بولدى . بۇ بەلەن كۆينى مەرھۇم تاغام تۇدۇن يالۋاچ ئۆزى ئاپىرىدە قىلىپ ، كىچىك چېغىمدىلا ماڭا ئۆگىتىپ قويغان ، ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ نى ـ نى جەڭگاھلارنى كېزىپ چىققان بۇ چاغانايىنىمۇ ئۇ چوڭ ئاستانىگە كېتەر چاغدا ماڭا يادىكار قىلىپ قالدۇرغانىدى ، — دېدى قاغان ۋە بۇ تەسىرلىك سۆزلەر بىلەن يېڭىۋاشتىن ئېسەدىگىلى تۇرغان كېڭەش ئەھلىدىن سورىدى :

— تاغام تۇدۇن قانداق ئادەم ئىدى ؟

— تېپىلغۇسىز بەلەن ئادەم ئىدى .

— شۇنداق ، ئۇ بۇرۇن بەلەن ئادەم ئىدى ، كېيىن بەلەن ئادەم بولماي قالدى ، — دېدى قاغان كىمگىدۇر ئاچچىق قىلغاندەك قاتتىق تەلەپپۇزدا .

ئاڭلىغانلار بەئەينى بېشىغا بىر توقماق يېگەندەك چۆچۈپ كېتىشتى ، يېرىم ـ يارتا ئاڭلىغانلار قۇلىقىغا ئىشەنمىگەندەك ، ئاڭلىغانلارغا مۇراجىئەت قىلىشتى .

قاغان ئوڭ ئالىقىنى بىلەن تەختىنىڭ قول قويغۇچىسىغا قاتتىق بىرنى ئۇرۇۋەتتى ، چىرايى بىردىنلا جىددىي تۈس ئالدى ، ئورنىدىن قوزغىلىپ ، ئاۋازىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈردى :

— شۇنداق ، ئادەم ئەۋەتىپ ھەممىنى بىلدىم ، تاغام كېيىنكى كۈنلەردە بەلەن ئادەم بولماي قالدى . كىم ئۇنى تابغاچلارغا جازانە تارقىتىپ ، ئاجىزلارنى قاقتى ـ سوقتى قىلسۇن دەپتۇ ، كىم ئۇنى ئادەم ئۇرۇپ ، ئادەم خورلىسۇن دەپتۇ ، كىم ئۇنى جىڭۇۋدىكى ئاۋام پۇقرانى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغانىنى ئاز دەپ ، بىگۇناھ تابغاچ قىزلىرىنى سانداۋقا سولاپ ئوغرىلاپ كەلسۇن دەپتۇ ، يەنە كىم ئۇنىڭغا قاغانلىققا تەۋە ئات پۇلىنى چۆنتىكىگە سالسۇن دەپتۇ ؟...

باشتا ھەممىلارغا سۆز بەرگەنمەن ، ھېلىھەم لەۋزىمدە تۇرۇپ ، يۈزمۈيۈز سۆزلىگەنلەرگە غەزەپ قىلمايمەن . بىلىپ

قېلىڭلار ، قاغانڭلار تابغاچلارغا شۇنداق دەيدۇكى : «سىلەر تۇدۇن قاتارلىقلارنى ئۆلتۈردۈڭلار ، بىز يەنە سىلەرنى ئۆلتۈرۈپ قانىنى قان بىلەن يۇيساق ئاداۋەت تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتمەمدۇ ؟ بىز ئەمدى سىلەرنى ئۆلتۈرمەيمىز ، قانىنى سۇ بىلەن يۇيىمىز ، بۇ ياخشى ئەمەسمۇ ؟ »[1]

21 . نامەلۇم ئۇچىنچى قەبرە

— كۆرۈۋاتامسەن ياغلاقار ئىنىم ، يايلاقلىرىمىز راستىنلا كېڭ ، راستىنلا كۆركەم ـ ھە ، قارىساڭ قارىغۇڭ كېلىدۇ ، قارىساڭ ـ قارىساڭ كۆزۈڭ تويمايدۇ .

— شۇنداق ئاكا ، تەڭرىنىڭ نەزىرى چۈشكەن ئالامەت بىر يۇرت ئىكەنغۇ بۇ ، مۇشۇنداق كەڭرى يەردە ياشىغان ئادەمنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسىمۇ ئالەمنى سىغدۇرالمىغۇدەك كەڭ بولىدىكەن . چۈشىنىۋاتامسىز قۇتلۇق ئاكا ، كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ دېگەندە مەن تۇنباغا قاغانىنى كۆزدە تۇتۇۋاتىمەن . ئۇ زات راستىنلا قاغانلارغا قاغان بولغۇدەك ئادەمكەن جۇمۇ !

— ماۋۇ تابغاچىنىزە ، ئۆز زۇۋانىڭدا ئەمەس ، بىزچە زۇۋاندا سۆزلەۋاتساڭ يەنە نېمىدەپ گېپىڭنى چۈشىنەلمەيدىكەنمەن ؟ قاغانىڭ كەڭ قورساقلىقىنى مەن سۆزلەپ بەرمىگەن بولسام ، سەن كىمدىنمۇ ئاڭلار ئىدىڭ ـ ھە ؟

قۇتلۇق ھېلىقى كۈنى قاغان ئالدىدىن كەيپى چاغ ھالدا قايتىپ كەلگەن ۋە تەقەززا بولۇپ بوسۇغىدا ئولتۇرغان كەدىرەگە كۆرۈنۈپ قويۇپلا ئۇدۇل ياغلاقارنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى قالدۇرماي سۆزلەپ بەرگەنىدى . ئۇلارنىڭ بۇ پارىڭىمۇ دەل ئاشۇ كېڭەش ئۇستىدە كېتىۋاتاتتى .

---

① «يېڭى تاڭنامە . ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» دىكى ئەينى سۆز .

مىلادىيە 784 - يىلى توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى[1] دىن ئۇچ ئاي ئۆتكەن ، قىش كېتىپ باھار كەلگەن چاغ . قاغانىڭ كېڭەشتىكى ئاخىرقى قارارغا بىنائەن ، چابىشلار يېرىدە تۇرۇۋاتقان ئىككى تۈمەن خىل لەشكەرنى ئۆز قولىغا ئېلىش ئۈچۈن يولغا چىققان قۇتلۇق بىلەن ياغلاقار سەپىرىنىڭ ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە قىيپاش كۈنپېتىشقا قاراپ ئاتلىق كېلىۋاتاتتى . قۇتلۇق سەردارلىق ئۇستۈبشىنى سېلىپ تاشلاپ ، يولۇچى يالۋاچلاردەك كىيىنىۋالغان . بىللە كېلىۋاتقان ياغلاقار لىكمۇ تاشلانمىغان تېرە كەمزۇل ۋە گىرۋەكلىك كىگىز قالپاق كىيىۋالغانىدى . قارىماققا ئۇ يالۋاچلارغا سايىدەك ئەگىشىپ يۈرۈيدىغان قورۇقچى چاكارلاردىن ھېچقانچە پەرقلەنمەيتتى .

— ئارتۇقچە ھەشەم - دەرەم قىلمىشنىڭ نېمە كېرىكى ، — دېگەنىدى قۇتلۇق سەپەر ئالدىدا ، — قورۇقچىمۇ ئالمايمىز ، ياراغنىمۇ غانجۇغىغا تېڭىۋېتىمىز ، تاپقانىنى يەپ ، توغرا كەلگەن يەردە قونۇپ ئۆز يولىمىزغا كېتىۋېرىمىز...

ئەمدىلەتتىن چېچىلىشقا باشلىغان قۇياش شولىسى ھېسابسىز يېڭىلەردەك ئۇچۇپ كېلىپ ، ئۇلارنىڭ كۆزىنى چاقاتتى . بۇنداق يولغا كۆنۈپ كەتكەن قۇتلۇق بولسا ، يېرىم قىسىلغان يۈمىلاق كۆزلىرىنى قۇياشتىن قاچۇرۇپ ، قۇياش ئاستىدا غايەت زور چىراغپايەدەك گىدىيىپ تۇرغان ئېگىز تاغلارغا تىككەنىدى . ياغلاقار كىگىز قالپىقىنىڭ گىرۋىكىنى چۈشۈرۈۋېلىپ چوڭ يورغىدا كېتىۋاتقان ئات ئۈستىدە بەئەينى قىرغا قونغان تاز قاردەك دېڭگىيىپ ئولتۇراتتى .

ياغلاقار رەسمىي يىگىت بولغان ، سانىۋالغۇدەك شالاڭ ، تەسكەي دۆڭدە ئۆسكەن چۆپتەك رەزىن قارا مويلار ئۇنىڭ قۇلاق ئاستىنى ، ئۈستۈن كالپۇكىنى قاراقات سۇركەپ قويغاندەك

---

① توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى — ئۆز زامانىسىدىكى ئۇيغۇر قاغانلىقىدا ئەڭ ئالىي كېڭەش . بۇنداق كېڭەشكە ئىچىۋىرۇق ۋە چەتبۇيرۇق بولۇپ توققۇز بۇيرۇق (ۋەزىر) قاتنىشاتتى .

قارايتىۋەتكەنىدى .

— ياغلاقارنى ئۆيلەش كېرەك ، يېتىمنىڭ بېشىنى سىلىغانىنىڭ ساۋابى تولا ، — دەيتتى قۇتلۇق كەدىرەگە بەزىدە ياغلاقارغا ئاڭلاتماي تۇرۇپ ، — تابغاچ قىزلىرىغۇ بىزدە تولا گەپ ، لېكىن ئۇلارنىڭ بىرىمۇ مەرتىۋىلىك ئائىلىنىڭ قىزى ئەمەس . ياخشىسى ، قىچقارسا ئېتى بار ، تۇتسا سېپى بار تابغاچتىن بىرەرسىنى تېپىپ ، ئۇنىڭ قىزىنى ئېلىپ بەرمەسەك نامىمىزغىمۇ مۇناسىپ كەلمەس . ئۇنداق قىزنى نەدىن تاپىمىز ؟ ئەلۋەتتە ، سېپىلىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى تابغاچلار دىيارىدىن تاپقۇلۇق...

قۇتلۇق بىلەن كەدىرە ياغلاقارنىڭ توي ئىشىغا خېلى ئوبدان كۆڭۈل بۆلدى ، كېلىپ - كېتەر يولۇچىلاردىن ئۇنى - بۇنى سۈرۈشتۈردى . بىراق ، چابىشلارنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى تابغاچلار يۇرتى ئوردۇبالىقتىن بەك يىراق بولغىنىدەك ، ئۇلارنىڭ ئارزۇسىمۇ يىراق پېتى قېلىۋەردى .

ھېلىمۇ ياخشى ، توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى قۇتلۇققا يەنە يېڭى ئۇمىدلەرنى ئېلىپ كەلدى ، ھەممە ئىشلار ئويلىغىنىدەك يۈرۈشۈپ كەتكەندىن تاشقىرى ، ياغلاقارنى ئوردۇبالىقتا قالدۇرىدىغان ئويىدىن يېنىپ ، ئۇنى يېنىغا ئېلىپ جەنۇب سەپىرىگە بىللە ئاتلاندى . نامدا ئۇنى خۇسۇسىي قورۇقچى قىلىۋالغىنى بىلەن ، ئەمەلدە قۇتلۇقنىڭ يەنە بەزى يېڭى ئويلىرىمۇ بار ئىدى .

ئۇلار يايلاق ئاتلاپ ، ئېقىن بويلاپ ئۇچ كۈنچە يول يۈرگەندىن كېيىن ، بىر تاغنى بەلگە قىلىپ جەنۇب تەرەپكە قايرىلدى ۋە تەڭرىقاغان يولىغا چۈشۈۋالدى . مىڭ يىللار مابەينىدە قارامۇرەن ، قورۇلۇن ، سېلىنغا ۋە ئۇرخۇن ۋادىسىدا نامى پۈر كەتكەن قاغانلىق ۋە مەھكىمىلەرنى قۇرۇپ چىققان ھونلار[1] نىڭ ، سىيانپىلار[2] نىڭ ،

① ھون تەڭرىقۇتلۇقى — مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 240 - يىلى قۇرۇلۇپ ، مىلادىيە 216 - يىلى ھالاك بولغان ، ئاۋۋال ھازىرقى كۆكخوت شەھىرىگە يېقىن تەڭرىبالىق شەھىرىدە بارگاھ قۇرغان ، كېيىنچە بارگاھىنى ئۇرخۇن دەرياسىنىڭ شەرقىگە يۆتكىگەن .

② سىيانپىلار خانلىقى — مىلادىيە 150 - يىلى قۇرۇلۇپ ، مىلادىيە 235 - يىلىغىچە ھۆكۈم سۈرگەن ، بۈگۈنكى جاڭجىياكۇ ئەتراپىدا بارگاھ قۇرغان .

ئاۋارلار[1] نىڭ ، سىر ـ تاردوشلار[2] نىڭ ، كۆك تۈرك[3] لەرنىڭ ، تاڭ لەشكەرلىرى ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاياغ ئاستىدا ئېچىلغان بۇ داغدام يول ئەمدىلىكتە تاشلاندۇق كونا بەلۋاغدەك سوزۇلۇپ ياتاتتى . يول يۇزى قۇرۇق ياتاق ، قۇرۇق قومۇش ۋە ئاق تىكەنلەر بىلەن تولۇپ كەتكەن . كەچكىسى 50 قەدەم كەلگۈدەك يول ئىزناسىدا پەقەت يالغۇز ئاياغلىق چېغىرلا ساقلىنىپ قالغانىدى . ئۆتەڭ ـ راباتلارمۇ گۈرىستاندەك چۆلدەرەپ قالغان ، تاملىرى ئۆرۈلۈپ ، ئۆگزىلىرى غەلۋىردەك ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەن ، ئەسىرلەردىن بېرىقى قاينىاق هاياتتىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى ، ئاندا ـ ساندا ئۇچراپ قالىدىغان هۆل تېزەك ۋە قۇمىلاقلار بۇ يولدىن ئۆتىدىغان كارۋانلارنىڭ تولىمۇ ئاز ئىكەنلىكىدىن ئۇچۇر بېرەتتى . زامان ـ زامانلاردىن بۇيان هارۋا ئىزىدىن پەيدا بولغان ئېرىقچە ـ كاتاڭلار شىمال شامىلى ئۇچۇرۇپ كەلگەن قۇم ـ شېغىل بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى . بەزىدە بۇغا ـ بۆكەن ، سۇغۇر ، توشقان دېگەندەك چۆل هايۋانلىرى هېيىقماستىن يولنى كېسىپ ئۆتۈشەتتى .

بىر كۈنلۈك ئۇزاق سەپىرىنى تۈگەتكەن هارغىن قۇياش كۈنپېتىش تەرەپكە قىڭغايدى ، كۆپ ئۆتمەي تاغ بېشىنى تەكىيە قىلىپ ئېگىز چوققىلارغا باش قويدى . يول جاپاسى قۇياشنىلا ئەمەس ، بەلكى قۇتلۇقنىمۇ ، سۇيى يوق تۈلۈمدەك بوشاپ كەتكەن ياغلاقارنىمۇ هارغۇزۇپ ، ئارام ئېلىشىلىشقا مەجبۇر قىلدى .

— ئەجەبمۇ ئۇسساپ تۇرىمەنا بۇگۈن ، ئۇرخۇن سۇيىدەك سوزۇك ، تولا سۇيىدەك مۇزلۇق ئېقىنىدىن يەنە بىرى ئۇچراپ قالسىچۇ بۇ چۆلدە .

ياغلاقار لىڭ ئات ئۇستىدە ئېزىلىپ ئولتۇرۇپ ۋايسۇندى ،

---

① ئاۋار خانلىقى — مىلادىيە 394 ـ يىلىدىن مىلادىيە 552 ـ يىلىغىچە سەلتەنەت سۈرگەن . ئۇرخۇن ، توغلا دەريالىرى ئارىسىدا بارگاھ قۇرغان .

② سىر ـ تاردوشلار قاغانلىقى — مىلادىيە 628 ـ يىلى قۇرۇلۇپ ، 646 ـ يىلى هالاك بولغان .

③ كۆك تۈرك قاغانلىقى — مىلادىيە 535 ـ يىلىدىن مىلادىيە 744 ـ يىلىغىچە داۋام قىلغان ، ئۆتۈكەن تېغى ئەتراپىدا بارگاھ قۇرغان .

دەرھال قوتلوقنىڭ ئېتىرازىغا دوچ كەلدى .

— ئو دېگەن كۆك تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى ياغقان يەر تۇرسا ، ئۇنداق ئەلۋەك ئېقىنلاردىن يەنە بىرى بولمايدۇ ـ دە بۇ جاھاندا ، — دېدى قوتلوق ۋە يىراقلارغا زەن قويۇۋېتىپ بىردىنلا ئېتىنى توختاتتى ، ئالدى تەرەپنى ئىما قىلىپ تۇرۇپ :

— قارىغىنە ، ئاۋۇ كۆجۈم دەرەخلىكنى كۆرۈۋاتامسەن تابغاچ ، ئاكاڭنىڭ كۆڭلى تۇيۇپ تۇرىدۇ ، شەك يوقكى ، ئو يەردە ئادەم بار ، ئادەم بولمىسا بۇلاق بار ، ھېچبولمىسا ئىككىمىزگە بىر كېچە پاناھ بولغۇدەك ماكان بار...

ئۇلار قامچىسىنى پۇلاڭلاتقانچە ئات ئويناتىپ ، كۆرۈنگەن يەرگە بىرەدەمدىلا يېتىپ كېلىشتى . پايانى يوق باياۋاندا ، بەئەينى يانسۇ كۆلى[1] دىكى يېگانە ئارالدەك ياشىرىپ تۇرغان بۇ ئۆتەڭنى كۆرۈپ باغقا كىرگەندەك خۇشال بولۇشتى .

قارىماققا ، غولىغا غۇلاچ يەتمەيدىغان ئون تۇپچە كاداك دەرەخ كىمنىڭدۇر يامان كۆزىدىن ھەزەر ئەيلىگەندەك ، ئۆتەڭ ئەتراپىنى سىپىل كەبى ئوراپ تۇراتتى . قوتلوق توغرا ئېيتقانىدى . يەر تېگىدىن سىزىپ چىققان بۇلاق سۇيى دەرەخلەرنى يالاپ ، ئۆي كەينىگە ئۆتۈپ كېتەتتى . ئۆي كەينىدە بولسا ، قويۇق قوموش ۋە كۆكوش يېكەنلەر چۆل ئاخشىمىنىڭ سەلكىن شامىلىدا لەرزان يەلپۇنەتتى .

ئۆتەڭ ھويلىسىدىكى ئېغىل ئالدىدا ئات باغلايدىغان موما ياغاچ ، ئوچ ـ تۆتچە كونا ئوقۇر تۇراتتى . قاچانلاردىندۇر ئېشىپ قالغان بىر دۆۋە بېدە كۇچلۇك ئاپتاپتا قاقشالدەك قۇرۇپ ، چۆلدە قالغان قوش سۆڭىكىدەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى . پىچان توغرايدىغان كونا جادۇ ، سامان تاسقايدىغان كونا ئۆتكەمە دېگەندەك ئۆتەڭ بۇيۇملىرى بىر بۇلۇڭدا ئۇخلاپ ياتاتتى . ھويلا تېخى بايات‌تىلا

---

① يانسۇ كۆلى — ھازىرقى بايقال كۆلىنىڭ ئوز زامانىسىدىكى نامى . خاكاس ۋە قۇرىقان قەبىلىلىرى مۇشۇ كۆل ئەتراپىدا تىرىكچىلىك قىلاتتى .

سۇپۇرۇلگەن بولسا كېرەك ، ئەينەكتەك تەكشى ۋە پاختىدەك يۇمشاق قۇمسال توپىدا يالاڭ ئاياغ دەسسەلگەن ئادەم ئىزى ئوچۇق تۇراتتى .

ئۇلار هويلىغا كىرىپلا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ مەقسەتلىك شەپە بەرگەن بولسىمۇ ، بىرەركىممۇ ئۆزىنى كۆرسەتمىدى . قۇتلۇق هويلىنىڭ بىر تەرىپىدىكى ئوچاق كۈلۈڭىدا تولۇپ تۇرغان كۈلنى تۇتۇپ بېقىۋىدى ، خېلىلا قىزىق تۇيۇلدى ۋە تۆت تەرەپكە قاراپ توۋلاشقا باشلىدى :

— ئادەم بارمۇ ؟

— بىز يولۇچى ، بىزگە قونالغۇ كېرەك ، ئادەم بارمۇ بۇ يەردە ؟

— دېدىمغۇ ، بۇ ئۆتەڭدە جەزمەن ئادەم بار ، ئەمما ئۇنىڭ ئېهتىيات قىلىپ يوشۇرۇنۇۋالغىنى ئېنىق . تولا توۋلاپ يۈرمەي ، ئۆز ئىشىمىز بىلەن مەشغۇل بولۇۋېرەيلى ، — دېدى قۇتلۇق ياغلاقارنى ئالدىرىتىپ .

ئىككىيلەن ئاتلىرىنى مومىغا ئېسىپ يۈك ـ تاقلىرىنى چۈشۈردى . خۇرجۇنلىرىنى ئېچىپ چاقماق تېشى بىلەن تالقان چىقاردى . قۇتلۇق ئوت ياقتى . ياغلاقار سۇ ئەكېلىپ ، سەپەر قازىنىنى ئوچاققا ئاستى . يۇلغۇن كۆتىكىنىڭ مەستخۇش هىدى هويلا ئىچىنى بىر ئالدى .

قازان قاينىدى ، تالقان چېلىندى . ئۇلار سەپەر قازىنىدىكى تالقان ئۇمىچىغا ئەمدىلا قوشۇق تەگكۈزۈۋىدى ، ئوچاق ئالدىدا جۇلدۇر كېپەن بىر ئادەم پەيدا بولدى ، پىسخىكىدە كۈلۈپ دوستانە سالام بەردى .

ئۆرە تۇرغان بۇ ئادەم ئۇيغۇر تىلىدا راۋان سۆزلەيتتىيۇ ، بىراق يەنىلا چاندۇرۇپ تۇراتتى . «قانداق »نى «كانداك » دەيتتى ، «سىز »نى «سەن» دەيتتى . چاچ ـ ساقاللىرىنىڭ شالاڭلىقىدىن ، يالاڭ قاپاقلىرىدىن ، ياندىن ئىزمىلىنىدىغان كونا چاپىنى ۋە كىيىۋالغان لاتا كەشتىدىن قارىغاندىمۇ ئۇ كېمى يوق تاڭلىقلاردىن

ئىدى . قۇتلۇق بۇ ئۆتەڭدە بۇنداق بىر كىشىنى كۆرۈپ تومۇزدا مۇز ئۇچرانقاندەك ئەجەبلەندى ، ئەدەپ يۇزىسىدىن ئۇنى ئۇماچ ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى .

بوۋايمۇ تۇزۇت قىلمايلا ئولتۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا خۇددى پانىدەك قىسىلدى ، ئېرىتىلگەن ئالتۇن سۇيىدەك لىغىرلاپ تۇرغان ساپسېرىق تالقان ئۇمىچىغا ئاچ كۆزلۈك بىلەن تىكىلدى .

— قارىمامدىغان ما ئىشنى ، قوشۇق ئىككى ، ئادەم ئۈچ ، — دەپ غودۇڭشىدى ياغلاقار قۇتلۇقنىڭ تەكلىپىگە نارازى بولغاندەك دومسىيىپ تۇرۇپ ، — ئەمدى قانداق ئىچكۈلۈك بۇ ئاشنى ؟

ياغلاقارنىڭ بىھۇرمەتلىك پۇراپ تۇرغان گەپلىرىدىن قۇتلۇق سەل خاپا بولدى ـ دە :

— بولدى ئۇكا ، تولا تارلىق قىلمىساڭچۇ ، بىر قوشۇقتا ئۆزۈڭ ئوڭچە ئىچىۋەر ، مەن ماۋۇ ئاكام بىلەن بىر قوشۇقنى ئىشلىتەي ، شۇنداق قىلساقمۇ بولار ؟ — دېدى قولىدىكى قوشۇقنى ياغلاقارغا تۇتقۇزۇۋېتىپ .

تارلىق قىلغىنىدىن ئىزا تارتتىمۇ ياكى ئوتنىڭ تەپتىدىنمۇ ، ياغلاقارنىڭ يۈز ـ كۆزى خۇددى چوغ چاپلاشقاندەك ئوت ئېلىپ كەتتى . ئۇ بوۋايغا قاراپ ناماقۇل بولغاندەك ھىجىيىپ قويۇپ ، قوشۇقنى ئۇنىڭغا ئۆتۈندى .

— ئاكا ، قۇتلۇق ئاكام توغرا ئېيتىدۇ ، رىزقىمىز بىر قازاندا ئىكەن ، بىر قوشۇق بىلەن نۆۋەتلىشىپ ئىچەيلى ، — دېۋىدى ، ئاچلىقتىن جۇدەپ كەتكەن بۇ بوۋاي «خىجىل بولما ، ھېچقىسى يوق» دېگەندەك مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ قوشۇقنى قوش قوللاپ تاپشۇرۇۋالدى .

ياغلاقارنىڭ تاماق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ھەييارلارچە ھىجىيىشلىرى بۇ بوۋاينى ئويغا سېلىپ قويدى . بۇس ئۆرلەپ تۇرغان قىزىق ئاشنى ئاغزىغا يېقىن ئاپاردىيۇ ، ئۇنى دەرھاللا ئىچىۋەتمەي ، تۇمشۇقىنى ئۇشلاپ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن پۇۋلەۋەردى ، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن خىيال سۈردى .

«ئەجەب ئىش ، بۇنداق تاماق چىشلارنى ، يەنە كېلىپ ، ئىككىسى ئۈزۈن ، ئىككىسى قىسقا سېرىق چىشلارنى مەن زادى قەيەردە كۆرگەندىمەن ؟ ئوڭۇمدىمۇ ياكى چۈشۈمدىمۇ ؟... »

«بۇ بوۋاينىڭ يېرىم يۇمۇق كۆزلىرى نېمىدېگەن تونۇشلۇق - ھە ؟ بىرى ئېگىز ، بىرى پەس كۆتمەك قاشلىرىچۇ تېخى» دېگەن گادىرماچ ئويلار بىرلا ۋاقىتتا ياغلاقارنىمۇ خىيال قاينىمىغا دەم تارتىپ كەتتى .

بوۋاي بىلەن ياغلاقار نۆۋەتلىشىپ ئۈماچ ئىچىشكەچ ، ئۆز پارىڭىغا چۈشۈپ كەتتى . بېرىپ - بېرىپ ئۆز تىلىنى تېپىۋېلىشتى . ھايال ئۆتمەي ، قوشۇقنى تاشلاشقا ئۇلگۈرمەيلا چىڭگىلىكتەك چىرمىشىپ ، ئۆز تىلىدا نېمىلەرنىدۇر دەپ ھازا ئاچقاندەك ئۇن سېلىپ يىغلاپ كېتىشلىرى قۇتلۇقنى ھەيرانۇھەس قالدۇردى .

ئۇلار قانغۇچە يىغلاشتى ، ھارغىچە قۇچاقلاشتى . ياغلاقار بىر چاغلاردا ئېسىنى يىغىپ ، كۆزلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ كۈلۈمسىرىدى . ھېلىھەم ئۆپكىدەپ تۇرغان بوۋاينى بېشى بىلەن ئىما قىلىپ قۇتلۇقتىن :

— ئاكا ، بۇ كىشىنىڭ كىملىكىنى بىلەمسىز ؟ — دەپ سورىدى ۋە باش چايقاپ تۇرۇپ ئۆز سوئالىغا ئۆزى جاۋاب بەردى ، — بىلمەيسىز ، ھەرگىز بىلمەيسىز ، ھەتتا خىيالىڭىزغىمۇ كەلتۈرەلمەيسىز...

— ئۇنىڭ كىملىكىنى مەن ئۆزۈملا ئېيتىپ بەرسەمچۇ ؟ — قۇتلۇق سىرلىق كۆز قىسىپ ئەتەي جىم بولۇۋالدى ۋە دېدى ، — بۇ سېنىڭ داداڭ !

— قۇتلۇق ئاكام نېمىدېگەن ئەقىللىق - ھە ؟ — دېدى ياغلاقار چىن يۈرىكىدىن چىقىرىپ .

— ئۆي - جايىمىز سەددىچىنىڭ ئىچىدىكى جەننەتتەك گۈزەل بىر سەھرادا ئىدى ، — دەپ گەپ باشلىدى بوۋاي ئوچاققا قوراي تاشلاپ ئوتنى ئۇلغايتىقاچ ، — ئاتا مىراس شايى - يىپەكچىلىك ھۇنىرىمىز بار ئىدى . يۇرتداشلار ئۇجمە تىكىپ پىلە باقاتتى ، بىز

پىلە ئېلىپ يىپەك چىقىراتتۇق ، يىپەكلەرنى بويىاپ - تاراپ شايى - دۇردۇن توقۇيتتۇق . دۇردۇنلارنى پۇل قىلىپ ، كۇنىمىزنى كۇن ئۆتەتتۇق . بىراق ، بۇ بالام بەش ياشلارغا كىرگەن يىلى يۇرت بەگلىرى ئۆي - ئۆيلەرگە ئالۋان سالدى ، بىر توپ شايى توقۇساق بىر توپىنى ئېلىپ كېتىپ يۇردى ، ئىنىساپ قىلسا توپ بېشىغا بىر كۇرىدىنلا ئاشلىق بەردى . بۇنىڭغىمۇ ماقۇل دېدۇق . بەگلەرنىڭ بەرگىنىنى يەپ ، بەرمىگىنىگە قول ئۇزارتمىدۇق .

كېيىن نېمە بولدى دېمەمسىز ، ئۇلار ھەددىدىن ئېشىپ ، يىللىق ئالۋاننى ئايدا ، ئايلىق ئالۋاننى ھەپتىدە ئالىدىغان بولۇپ قېلىشتى . پۇتتۇرەلمىسەك ئۇرۇپ - سوقتى ، ئۆي بېشىغا بىردىن بەگ قويدى . مىش - مىش گەپلەرگە قارىغاندا ، پادىشاھىمىز كىملەردىندۇر ئات سېتىۋالىدىكەن ، ئات پۇلىغا شايى - دۇردۇن تۆلەپ تۇرىدىكەن . ئوغلىمىز توققۇز ياشقا كىرگەن يىلى يۇرتىمىزدا ئاپەت بولدى ، تۆت كېچە - كۇندۇز بوران چىقىپ بىر كېچە - كۇندۇز توپا ياغدى . ئۇجمىلەر سارغايدى ، پىلە قۇرتلىرى ئۆلۈپ تۇگىدى . ئۇجمە بولمىسا پىلە قۇرتى نەدە بولسۇن ، پىلە بولمىسا يىپەكنى نېمىدىن چىقىرىمىز ، يىپەك بولمىسا شايى - دۇردۇننى نېمە بىلەن توقۇيمىز دەيسىز . باغرى تاش بەگ - بەچچىلەر بۇنى كۆرۈپ كۆرمەسكە سالدى ، بىلىپ تۇرۇپ بىلمەس بولۇۋالدى ، دۇردۇن ئالۋىننى قاتلاپ ئېلىشقا ، بەش يىللىق ئالۋاننى ئالدىن تاپشۇرۇشقا پەرمان چۇشۇردى . ئاڭلىساق ، بۇ تېخى پادىشاھنىڭ پەرمانى ئىكەن .

شۇ پەرمان بىلەن ھاياتلىق يولىمىز كېسىلدى ، ياشاشتىنمۇ ئۇمىد قالمىدى . شۇنداق قىلىپ ، يۇرت چوڭلىرى خۇپىيانە باش قوشۇشتۇق ۋە سەددىچىننىڭ تېشىغا قېچىپ ، بوز يەر ئېچىپ كۇن ئالماقا ۋەدىلەشتۇق . بالىلارنى يېتىلەپ ، چوڭلارنى يۆلەپ دېگۇدەك ، بىر كېچىدىلا يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كەتتۇق .

كىم بىلسۇن ، سېپىل تېشىدىمۇ بىزدەكلەرگە ئامانلىق بولمىدى ، مىڭلاپ لەشكەر كەينىمىزدىن قوغلاپ كېلىشتى . بىز

قورقتۇق ، قورققاندىمۇ شۇنداق قورقتۇقكى ، تۆت تەرەپكە پىتىراپ كېتىشتۇق .

تۇتالىغىنىنى تۇتۇپ ، بۇلايدىغانلىنى بۇلاپ ، لەشكەرلەرمۇ كېتىپ قالدى . بوران توختاپ ، ھاۋا سۇزۇلدى . قارىغۇدەك بولسام مۇنۇ ئوغلۇم يېنىمدا يوق ، يىغلاپ باقتىم ، توۋلاپ باقتىم ، قۇملارنى قازدىم ، دۆڭلەرنى ئاختۇردۇم ، سارىڭدەك مېڭىۋېرىپ خېلى كۇنلەردىن كېيىن مۇشۇ ئۆتەڭگە يېقىن بىر يەرگە كېلىپ قالدىم .

— دادا ، شۇنچە يىلدىن بېرى مۇشۇ يەردە بىر تەرزدە تۇرىۋەردىڭمۇ ، — دەپ سورىدى ، دادىسىنىڭ كەچۈرمىشىدىن كۆزىگە ياش ئالغان ياغلاقار .

— ئالدىراپ كەتمە ئوغلۇم ، تۇن تېخى ئۇزۇن ، سىلەرگە ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن ، — دېدى بوۋاي بىر يۇتۇم سۇ ئوتلاپ گېلىنى نەمدىۋالغاندىن كېيىن گېپىنى ئۇلىدى ، — بىر چاغلاردا كۆزۇمنى ئاچسام بىر ناتونۇش كىشىنىڭ قۇچىقىدا يېتىپتىمەن ، قىيابېتىمۇ باشقىچىرەك ، قارىسام ، 60 لەردىن ھالقىپ قالغان ، ئاق ساقىلى مەيدىسىدە يەلپۇنۇپ تۇرىدىغان بۇ كىشى ئاغزىمغا سۇ تېمىتىپ ئولتۇرۇپتۇ . ئۇنىڭ سۈيىدە نېمە خاسىيەت بار ، بۇنى بىلمىدىم ، بىراق بۇ ئۆتەڭگە ئېلىپ كېلىنىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا سەللىمازا ساقىيىپ قالدىم . ئاڭلىسام ئۇ كىشى ئوۋ ئىزدەپ يۈرۈپ بىر دۆڭنىڭ كەينىدىن مېنى تېپىۋالغانىكەن .

يۈرىكىمدىكى گەپنى قىلسام ، ئۇ كىشىدەك مېھرىبان ، ئۇ كىشىدەك كۆيۈمچان ئادەمنى ئەل ئۆمرۈمدە كۆرۈپ باقمىغانىكەنمەن . باشتا تىل ئۇقۇشالماي مەقسىتىمىزنى ئىما - ئىشارەت بىلەنلا ئۇقتۇرۇشتۇق ، كېيىنچە ، ئۇنىڭ تىلىنى مەن ، مېنىڭ تىلىمنى ئۇ ئانچە - مۇنچە ئۇقالايدىغان بولدۇق . ئۇ قوۋم ، بۇ قوۋم دەيدىكەنمىزيۇ ، ئىنسان يۈرىكى ئوخشاشلا گۆشتىن پۈتكەن بولىدىكەن . ئادەملەر ئارىسىدا ئادىمىيلىك بولسىلا ، تىل دېگەننىڭمۇ كارى چاغلىق بىر نېمىكەن . ئۇ كەچۈرمىشلىرىمنى

ئاڭلىغاندىن كېيىن : «بارارغا يېرىڭ يوقكەن ، قېرىنداشلىرىڭدىنمۇ ، يۇرتۇڭدىنمۇ ئايرىلىپسەن ، خالىساڭ مۇشۇ يەردە تۇر ، ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرگە بىللە خىزمەت قىلىلى ، تاپقاننى تەڭ يەيلى ، هاجەتمەنلەرگە خىزمەت قىلساق تەڭرىمىز ساڭىمۇ ، ماڭىمۇ ئاسماندىن جاي بېرىدۇ » دېۋىدى ، ئۇنىڭ گېپىنى خوپ كۆردۇم ، بۇ يەردە تۇرۇپ قالدىم .

ئۇ چاغلارنى قانداق چاغلار دېمەمسىلەر ، بۇ يولدىن هەر كۈندە 10 تۆگىلىك ، 100 تۆگىلىك چوڭ كارۋانلار ، هەر ئىقلىمدىن يېتىپ كەلگەن يالۇاچ ، سەيياهلار ، كاسىپ ـ هۆپىگەرلەر ۋە راهىب ـ باخشىلار ئۆتۈپ تۇراتتى ، قاغانلارمۇ قەرەلدە ئاشلىق بېرەتتى ، هال ـ كۈنىمزمۇ پاراۋان ئىدى .

بىراق ، بەش يىلدىن بۇيان جاهان ئۆزگەردى ، يول چۆلدەرەپ ، كۈنگە ئون ئادەممۇ ئۆتمەس بولۇپ قالدى . قاغانلارمۇ بىزنى ئۇنتۇدى ، هالىمىز كۈندىن ـ كۈنگە خارابلاشتى . تەڭرىگە شۈكۈر ، هەمراهىمنىڭ قاپقان قويۇپ ئۇنى ـ بۇنى تۇتىدىغان هۈنىرى بار ئىكەن ، تاپساق يېدۇق ، تاپالمىساق ، ئوت ـ چۆپ بىلەن كۈن ئۆتكۈزدۇق .

مەن ئۇنىڭغا «نەگە دېسەڭ شۇ يەرگە كېتەيلى ، سېنىڭ تەڭرىڭ بىزنى بىر يولغا سالار » دېدىم ، ئۇ «كىندىك قېنىم مۇشۇ يەرگە تۆكۈلگەن ، دادامۇ ، بوۋامۇ ، بوۋامنىڭ بوۋىسىمۇ مۇشۇ ئۆتەڭدە تۇرۇپ ئەل خىزمىتىدە بولغانىكەن ، كەتمەيلى ، كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ ، ئىشەنگىنكى ، بۇ يول يەنە ئاۋاتلىشىدۇ ، كارۋانلار بۇ ئۆتەڭگە ، سەن بىلەن ماڭا موهتاج بولىدۇ » دەپ ماڭا يېلىندى .

بوۋاي دەرەخلەر ئارىسىدا بىر پارچە بوشلۇققا قارىۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى :

— هەمراهىم 70 لەرگە بېرىپ قالغان ئادەم ئىدى . بىر كۈنى ئۇ ئەتىگەندە «قاپقان قويىمەن» دەپ چىقىپ كېتىپ زادى قايتىپ كەلمىدى ، يۇرىكىم بىر پىشكەللىكنى سېزىپ تۇرغاچ ، ئىز قوغلىشىپ چۆلگە باردىم . قارىسام ، ئۇ مەن يانقان هېلىقى دۆڭ

يېنىدا يىقىلىپ قاپتۇ . چېكە تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىۋىدىم ، تىنىقى بارلىقى مەلۇم بولدى ، ئۆتەڭگە ئېلىپ كەلدىم . ئۇ ماڭا لەۋلىرىنى بەك تەسلىكتە مىدىرلىتىپ «يول دېگەن ئۆتەڭ بىلەن يول ، ئۆتەڭ دېگەن ئادەم بىلەن ئۆتەڭ ، ئوبدان ھەمراھىم ، ساۋابلىق ئىزدىسەڭ بۇ يەردىن كەتمە ، ئۆتەڭ خاراب بولمىسۇن ، بۇلاق قۇرىمىسۇن» دېۋىدى ، كۆزۈمدىن تارام ـ تارام ياش قۇيۇلدى .

ئۇ ھەمراھىم شۇ كېچىسىلا قازا قىلدى ، ۋەسىيىتى بويىچە ئاۋۇ دەرەخلەرنىڭ كەينىدىكى دۆڭ باغرىغا دەپنە قىلدىم ، دېگىنىنى يادىمدا ساقلاپ ، تەڭرىقاغان يولىنىڭ راۋان بولۇشىنى ، ئۆتەڭنىڭ يەنە بىر قېتىم ئاۋاتلىشىپ كېتىشىنى كۈتۈپ ياشاۋاتىمەن...

بىر كېچە ئەنە شۇنداق ئۆتۈپ كەتتى . تۇن سۈزۈلۈپ ، تاڭ ئاتتى . ئۆتەڭ ئەتراپىدىكى باراقسان دەرەخلەرگە ئۇۋا سالغان چۆل قۇشلىرى يېڭى تاڭنى يېڭى غەزەللىرى بىلەن كۈتۈۋالدى . بۇ قۇشلار ئۆز سايرىشىدا ئۆزى تونۇيدىغان ، ياق ئۆزىلا ئەمەس بەلكى ئۆز دادىسى ، بوۋىسى ، ئۇلۇغ بوۋىسى تونۇيدىغان ئاشۇ ئاقساقال بوۋايىنىڭ «كۈتۈڭلار ، تەڭرىقاغان يولى ئاخىر بىر كۈن ئاۋات بولىدۇ» دېگەن سۆزىنى تەكرارلىغاندەك قىلاتتى .

قۇتلۇق كۈن بىلەن تەڭ تۇرۇپ ، مۇزدەك سوغۇق بۇلاق سۈيىدە يۇز ـ كۆزىنى يۇيۇۋالدى ۋە ئىبادەتنى يالغۇز تاماملاپ ، دەرەخلەر كەينىدىكى ھېلىقى دۆڭ باغرىغا يېتىپ كەلدى . ئۇ ياغلاقار بىلەن ئۇنىڭ دادىسىنىڭ بۇ يەرگە ئۆزىدىن بۇرۇنراق كېلىۋالغىنىنى ، ئەتىگەنلىك ئىبادەتنى قەبرە ئىگىسى بىلەن بىللە تۇرۇپ تامام ئەتكىنىنى كۆردى . ئۇ ياغلاقارغا قاراپ دېدى :

— ياغلاقار ئۇكام ، دادىڭنىڭ يېنىدا كۆپرەك تۇرۇپ قانغۇچە مۇڭدىشىۋالغىن ، ئۇ سېنى چوڭ ئاستانىگە باربىدىغان بىرەر كارۋان ياكى بىرەر سەييياھقا قوشۇپ قويسۇن ، ئىككى يولغا ئايرىلىدىغان ۋاقتىمىزمۇ بولۇپ قالغانىدى...

ياغلاقار قۇتلۇقنىڭ سۆزىگە كۆنىدىغاندەك ئەمەس ئىدى :

— لەشكەرگاھقا ئالدىرايدىغانلىقىڭىزنى ئوبدان بىلىمەن ،

سىزنى يالغۇز يولغا سېلىپ قويۇشقا كۆڭلۈم قانداق ئۇنايدۇ ئاكا ، بۇنىڭغا داداممۇ ماقۇل بولمايدۇ تايىنلىق ، سىزنى چاپىش يېرىگە يەتكۈزۈپ قويغاندىن كېيىن ئاندىن يول ئايرىپ ئاستانە تەرەپكە ماڭاي ، — دېدى ئۇ ئۆتۈنۈش تەلەپپۇزى بىلەن .

— شۇنداق بولسۇن ، — دېدى بوۋاي قۇتلۇقنىڭ قولىنى مەھكەم سىقىپ ، — ئوغلۇم ماڭا ھەممىنى سۆزلەپ بەردى . ئۇ ماڭا ئەمەس ، سىزگە كۆپرەك خىزمەت قىلىشى كېرەك ، ھايات بولساقلا ھامانەم بىر كۈنى مۇڭدىشىۋالىدىغان گەپ ئىكەنغۇ ئاخىر .

— مەندىن غەم قىلماڭلار ، بۇنداق يوللاردا كۆپ يۈرگەنمەن ، ياغلاقار مېنى ئايرىپ قويمەن دەپ يولدىن قالمىسۇن ، ئۇنىڭ ئىشى مېنىڭ ئىشىمدىنمۇ مۇھىمراق ، تەڭرىم ئۇنىڭغا ئاق يول ئاتا قىلسۇن…

كېچىككىنە تالاش ـ تارتىشتىن كېيىن ، گەپ بىر يەردە توختىدى . ياغلاقار كارۋان ساقلاپ دادىسىنىڭ يېنىدا قالدى . قۇتلۇق يولغا چىقتى ، يېرىم كۈندىن كېيىن ، ئۇ بىر تەرىپى ئۇپۇققا تۇتاشقان ، بىر تەرىپى تاغقا باش قويغان كونا يولدا يالغۇز كېتىپ باراتتى . قۇتلۇق نە «چۇ» دېيىشنىمۇ ، نە قامچا سىلكىپ ھەيۋە قىلىشنىمۇ يادىدىن چىقىرىپ ، ياغلاقارنىڭ جەدە ئېتىنى ئۆز ھالىغا قويۇپ بەرگەنىدى . كەينى تەرىپىدىن ئۇرچۇقتەك چۆرگىلەپ بېسىپ كەلگەن سېرىق قۇيۇن بىر پىرقىراپلا باش ئۇستىدىن ئاتلاپ ئۆتكەنده ، ئات دەماللىققا چۆچۈپ كېتەتتى . ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ، قامچىسىنى پات ـ پات سىلكىپ قويىاتتى ، كۆپ ئۆتمەيلا جانۋارمۇ ئۆز مېڭىشىغا قايتىپ كېلەتتى . بىراق ، قۇتلۇقنىڭ كالا سىڭىرىدەك كۈچلۈك پەيلىرى ، مۇشتەك ـ مۇشتەك ساغلام مۇسكۇللىرى نېمىشقىدۇر بوشاپ كەتكەندەك قىلاتتى ، مۇرىلىرى چۈشۈپ ، بېشىمۇ ئاتنىڭ ئاياغ رىتمىغا ماس ھالدا ئىرغاڭلايتتى . يەتتە يىل يېتىم يۈرگەن ياغلاقارنىڭ بىمەزگىل يوقاپ كەتكەن دادىسى بىلەن تاسادىپەن ئۇچرىشىپ قېلىشى ئۇنى زىيادە ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەندەك قىلاتتى . شۇ ھاياجاندا تاشقى

سەزگۈسىنىڭ دەرۋازىسىنى تامامەن ئېتىپ تاشلاپ ، ئىچكى دۇنياسىنىڭ پىنھان دوقمۇشلىرىدا ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆھبەت قۇرماقتا ئىدى .

قۇتلۇقنىڭ ئەستىلىك قەلئەسىنىڭ جىمى دەرۋازىسى دادىسىغا قاراپ يوغان ئېچىلغانىدى . بۇ ئىشىكتىن يالغۇز دادىسىلا ئەمەس ، كۆلۈپ تۇرغان ئانىسىمۇ ، كۆزى يۇمۇق ئاكىسىمۇ كىرىپ كېلەتتى . ئۇ ئۇلارنىڭ هوردالغان تاش ئەينەكتەك غۇۋالىشىپ قالغان تەۋەررۈك سىيماسىنى بىر - بىرلەپ كۆرگۈسى ، ئۇلارنى ئۇچ پارچە تەسۋىرگە ئايلاندۇرۇپ ، يۇرىكىگە ئۆچمەس قىلىپ ئويۇۋالغۇسى كېلەتتى . لېكىن ، ئۇ ئۇنداق قىلالمايتتى ، ئۇچ مەرھۇم سىيما ، ياق ، ئىككى مەرھۇم سىيما (ئۇ دادىسىنى ھېلىمۇ هايات دەپ ئىشىنەتتى) ئۇيۇلتاشتەك ئۇيۇپ كېتىشكەن ئىدىكى ، ئۇلارنى ئاجرىتىپ بولمايتتى ، بىرىنىڭ سىيماسىدا يەنە بىرى مەۋجۇت ئىدى ، بىرىنىڭ سىيماسىدا قالغانلىرى جىلۋە قىلاتتى . باغرى سۇنۇق قۇتلۇقنىڭ قەلبىدە ئۇلار بىر تەن ۋە بىر جان تەرىقىسىدە ياشاپ يۇرەتتى .

«ئاھ ، ئاشۇ ئاسماندا ، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەنمۇ بولسام ، بىللە يۇرۇپ ، بىللە كۈلسەم - هە ، مەن نېمىدەپ ئۇلاردىن تۆۋەندە ، جاپاسى بار ، ۋاپاسى يوق يەر يۈزىدە ياشاپ يۈرىمەن؟ ئۇلارچۇ ، ئۇلار تەكرىنىڭ قېشىدا ، نە غېمى يوق ، نە تەشۋىشى يوق . ئۇ نېمىدېگەن تاكامۇل دۇنيا ، نېمىدېگەن تاكامۇل هايات؟... »

قۇتلۇق چويۇندەك ئېغىرلاپ ، قۇم تىققاندەك چىكىلىپ كەتكەن بېشىنى تەستە كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قارايتتى ، كۆزى يەتكەنلىكى يەرگە نەزەر ئاغدۇرۇپ ، تونۇش چىرايلارنى ئىزدەيتتى . بىراق ، ئاسماندىمۇ شۇنداق ئىدى ، ئانىسىنىڭ كۆزىدە دادىسىنىڭ چىرايى غىل - پال قىلىپ كۆرۈنۈپ قالاتتى ، ئاكىسىمۇ ئاشۇ كۆزلەرنىڭ چوڭقۇر يېرىدە كۆزىنى مەھكەم يۇمۇپ ، سوزۇلۇپ ياتاتتى...

قۇتلۇق ئىختىيارسىز باش چايقايتتى ، ئۆتۈپ كەتكەن 20 يىل

ئۇنىڭغا ئۇزاق ئۆتمۇشتەك تۇيۇلاتتى . 20 يىلنىڭ ئۇ تەرىپىدە چاڭ باسقان غۇۋا سۈرەتلەرلا جىلۋە قىلاتتى ، تىرىك جاندىن — دادىسىدىن قىلچە ئەسەر يوق ئىدى .

«توۋا ، مانا ئەمدى نېمىلەرنى كۆرۈۋاتىمەن ، مەن ئەرشتىمۇ يا يەر يۈزىدىمۇ ؟ ئۇخلاپ چۈش كۆرۈۋاتامدىمەن ياكى ئويغاق تۇرۇپمۇ ؟... »

قۇتلۇق تىزگىن تارتماستىلا توختىۋالغان ئات ئۇستىدە تۇرۇپ توۋلاپ تاشلىدى ، ئۆز ئاۋازى ئۆزىگە ئاڭلاندى . ئۇ ئۆز ئاۋازىنى تونۇيتتى ، ئاۋازىدىنلا ئەمەس ، تونۇش تاغدىن يېنىپ كەلگەن يانغۇنمۇ تونۇيتتى . ئۇ كىچىك چېغىدا ، بارماقلىرىنى قۇلىقىغا تىقىۋېلىپ ، مانا مۇشۇنداق توۋلاپ ئوينايتتى . بىر ئاۋاز ئىككى بولاتتى . ئىككى ئاۋاز تۆت بولاتتى . بۇ ئويۇن ئۇنىڭ ئۇچۇن ئەڭ كۆڭۈللۈك ئەرمەك ئىدى .

— دادا... ئانا... ئاكا... سىلەر نەدە ؟

تونۇش تاغدىن يەنە ئوخشاشلا يانغۇ كەلدى :

— دادا... ئانا... ئاكا... سىلەر نەدە ؟

قۇتلۇق يانغۇنى بېسىپ چۈشكۈدەك قاتتىق نەرە تارتىپ ، يانغۇغا جاۋاب بەردى :

— دادا... ئانا... ئاكا... مەن ماۋۇ يەردە ، قۇتلۇق سىلەرنى يوقلاپ كەلدى...

قۇتلۇق تونۇش تاغدىن يانغۇ كەلگۈچە تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى . ئۇ كۆكۈيۇن بىلەن توختىماي ھەيلىشۇاتقان يۈڭلۇق ئېتىنىڭ بوينىغا مەھكەم گىرە سالدى ، ئۇنىڭ ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىگە ، ئاق قاشقىلىق پېشانىسىگە يېنىش ـ يېنىشلاپ سۆيۈپ قويدى .

چۈنكى ، قۇتلۇق خىيال بىلەن بەند بولۇۋاتقاندا مۇشۇ ئات ، دەل مۇشۇ ئەقىللىق ئات ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغان ، ئۇنى باغرى تۆشۈك تونۇش تاغقا ، خوشلاشقىنىغا 20 يىل بولغان دۆڭ باغرىغا ئېلىپ كەلگەنىدى .

قۇتلۇق تۆت پۇتلۇق بولۇپ يۇگۇرگىنىچە پاكار دۆڭ ئۈستىگە چىقىپ كەلدى . ئۇ دۆڭدە تۇرۇپ تونۇش تاغنىڭ ئۆڭكۈرلىرىگە ، ئۆيى جايلاشقان ئېقىن بويىغا ، سۆيۈملۈك قارا داشقاللارغا بىرمۇبىر نەزەر سالدى . ھەممە نەرسە ئۆزگەرگەن ، ئۆز رەڭگىنى يوقاتقان ، ئېقىنلار قۇرۇپ ، دەرەخلەر چالداپ كەتكەنىدى . پەقەت يېقىنلا بىر يەردە ، ئانىسىنى ئۆز قولى بىلەن دەپنە قىلغان ئىككى تۈپ دەرەخ ئارىسىدا خېلى ئېگىز ئۇچ دۆۋە تاش چوقچىيىپ تۇراتتى . ئۇ بىلەتتى ، ئۇچ دۆۋە تاش ئۇچ قەبرىگە نىشانە ، يەنە كېلىپ بۇ قەبرىلەر كىملەر تەرىپىدىندۇر تۈجۈپىلەپ ياساپ چىقىلغانىدى .

«ئىككى قەبرە نېمىدەپ ئۇچ بولۇپ قالىدۇ ؟ ئۇچىنچى قەبرە ئەجەبا ئۆزى ئۇچۇن ، ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولغان قۇتلۇق ئۇچۇن ياسالغانمۇ ؟ »

قۇتلۇق بالا چاغلىرىدىكىگە ئوخشاش ، قەبرە يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇردى ، جەينەكلىرىنى تىزىغا قويۇپ ، چوڭ ـ چوڭ مۇشتۇملىرى بىلەن ئېڭىكىنى يۆلىدى ، كۆز ئالدىدىكى بۇ ئاجايىباتلاردىن پەقەت بىرلا يەكۈنگە ئېرىشەلىدى .

«دادام ھايات··· دادام بۇ دۇنيادا ھايات ياشاۋاتىدۇ··· »

قۇتلۇق شۇنداق ئويلىدىيۇ ، تۇيغۇسىغا تەڭ دېگۈدەك كىرىپ كەلگەن يەنە بىر سوئالغا ، يەنى «دادام ھايات ئىكەنۇ ، ئۇ قەيەردە ؟ » دېگەن سوئالغا زادىلا جاۋاب تاپالمىدى .

22 . خەتەرلىك قىلتاق

ھەر يىلى ئەتىياز ئۇزاپ ، ياز مەۋسۇمى چىراي ئاچقان تۇنجى ئايلارنى ئاقجاڭگالنىڭ ئەڭ ئوبدان مەزگىلى دېيىشكە بولىدۇ . بۇ ئايلاردا ، داستىخىنى تار قارا قىشتا جېنىدىن جاق تويۇپ ، ئەتىياز تۇشى بىلەن تەڭلا ئىنىدىن چىققان ، بەرىكىتى كەڭ ياز كۇنلىرىگە زارىقىش ئىلكىدە ئۇلاشقان ياۋا ھايۋانلار تۇشمۇتۇشتا ئويناپ

يۇرىدۇ ، شوخلۇقى تۆتۈپ پۇراپ يۇرۇپ جورا ئىزدەشكە باشلايدۇ . مىڭ يىللىق توغراقلار ئارىسىدا بۆكەن كۆرۈنىدۇ ، يۇلغۇنلۇق دۆڭ باغرىدا بۇغا ـ مارال ئوتلايدۇ ، قېلىن قومۇشلۇق كۈل رەڭ توشقانلارغا ماكان بېرىدۇ . نەپسى يامان ياۋا توڭگۇزلار خورەك تارتقاندەك خورتۇلدىشىپ ، شەمشەردەك ئۆتكۈر چىشلىرى بىلەن ئۇدۇل كەلگەننى تىلغايدۇ . قېرى چالدەك مۇكچەيگەن دۇمچەك دەرەخ ئۈستىدە مولۇنلار مۇگدەپ ياتىدۇ . چەكسىز كەتكەن سازلىقلاردا ياۋا ئۆردەك غاقىلدايدۇ . نەلەردىدۇر ياۋا توخۇ قاقاقلايدۇ . تۇرلۇك قۇشلار پەرۋاز قىلىدۇ ، ياۋا كەپتەر موللاق ئاتىدۇ ، ئاق بۇلۇتتەك ئاق قۇلار ، قايچىسىمان سەپ تۈزۈشكەن تۇرنىلار كۆكنى بېزەيدۇ...

قۇياش قىيامىدىن يانغان ، ئەمما ، قىسمىتىگە تەن بەرمەي ، مۇئەللەقتە ئوچاق كەبى ئوت پۇركۈپ تۇرغان چاغ . بۇ يەرگە ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن يېتىپ كەلگەن بەگبارىس ۋە تاراس تېكىن خاس چېدىرىدا غىزالانغاچ ، چىڭقى چۈشىنىڭ كۆيدۇرگۈچ ئاپتىپىدىن پاناھلاندى ۋە قارچىغىلىرىنى بىلەكلىرىگە قوندۇرۇۋېلىپ ، ئوقيالىرىنى دۇمبىسىگە ئېسىپ ، ئۈزەڭگىگە ئاياغ قويۇشتى . 300چە لەشكەرنى كەينىگە سېلىپ ، چانقاللىق دۆڭدىن ھالقىپ ئۆتكەندىن كېيىن ، قېلىن ئورمانلىقنىڭ بىر چېتىگە يېتىپ كېلىشتى . يېڭى ئۈزۈن كالتە كەمزۇل ، تاغاردەك كەڭ چەكمەن ئىشتان ، قونچى تىزىغا كېلىدىغان كۆن ئۆتۈك كىيىپ ، بەئەينى چەبدەس ئوۋچىلاردەك ياسىنىۋالغان بەگبارىس لەشكەرلەرگە ئات ئۈستىدە تۇرۇپلا بۇيرۇق قىلدى :

— ئىشقارا يۈزباشى كۈنچىقىشقا ، ئىلبوغا يۈزباشى كۈنپېتىشقا ، بەدروز يۈزباشى تۆۋەن تەرەپكە قاراپ 2000 قەدەم يۈگۈرۈڭلار ـ دە ، تەبلباز① ئاۋازى بىلەن تەڭ كەينىڭلارغا

---

① تەبلباز — بىر خىل دۇمباق ، جەڭدە ۋە ئوۋدا ئىشلىتىلىدۇ . ئوۋدا كۆندۈرۈلگەن قارچىغا ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تەبلباز «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا «تەبلجاڭ» دېيىلگەن .

بـۇرۇلـۇپ ، قـەدەممۇقەدەم قىستاپ كېلىكىلار ، كىمىكى توشقان چاغلىق بىر ئولجىنى قاچۇرۇپ قويسا جازاسى نەق ، كەچۈرۈمى نېسىدۇر ، — دېدى لەشكەرلەرگە قورقاق سېلىپ .

قورشاۋچى لەشكەرلەر سۇ يۇزىدىكى ھالقىسىمان دولقۇنلاردەك ئەتراپقا يۇزلىنىپ ، بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولۇشتى . ئۇزايىدىن مـەمـەدانلىق چىقىپ تۇرغان بەگبارىس ئاغزىغا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغان تاراسقا دېدى :

— يـابـغـۇ كـۆيـئـوغـلـۇم ، سـەمـىكىزگە سېلىپ قويماي ، كـامـانـدازلىقتا كامالەتكە يەتمەي تۇرۇپ قابىل سەردار بولغىلى بولمايدۇ . دۈشمىنىگە قاقشاتقۇچ سوققا بېرىش ، گېزى كەلگەندە ئـۆزىـنـى مـۇھـاپىزەت قىلىش ئۈچۈن كامانداز لىق ماھارىتىدىن ئوبدانراق ماھارەت يوقتۇر ، كامانداز لىق كامالىتى كۆپ ھاللاردا ئوڭدا يېتىلىدۇ . شۇڭا ، بۇ جاڭگالنى بىر جەڭگاھ دەپ بىلىڭ ، ھـەربـىـر ئـوۋنـى دۈشـمـەن دەپ ھـېـسـابلاڭ . قېنى ئەمىسە ، باشلىۋەتتۇق !

— بىر... ئىككى... ئۈچ...

يېشى توختالغان تەبىلبازچى ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ 2000 غىچە ساناپ چىقتى ـ دە ، زوڭ ئولتۇرۇپ چاتىرىقىغا قىستۇرۇۋالغان چويۇن تەبىلبازغا قىرما كالتەك بىلەن بىرنەچچىنى ئۇردى .

— قېنى ، كەتتۇق ، — دېدى ، بەگبارىس يانى قولىغا ئېلىپ ، چوڭ دۈشمەنگە دۇچ كەلگەن لەشكەر قىياپىتىدە تەق بولۇپ تۇرغان تـاراس تـېـكىنگە قاراپ . ئۇ ، بۇرۇنلىرىنى كېرىپ ، توختىماي چاپچىۋاتقان ئېتىنى ئىختىيارىغا قويۇۋەتتى ، بىر تالاي قورۇقچىنىڭ قورشاۋىدا بۇك ئورمانىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى...

بـىـر ئـاي بـۇرۇنـقـى توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى تۈمەنباشى بەگبارىسنىڭ ئارزۇ ـ خىيالىرىنى خۇددى كۈچلۈك شامالغا دۇچ كـەلگەن مامكاپ گۈلىدەك توزۇتۇۋەتتى . بەزى كۈشەندىلىرىنىڭ ئـاڭـلـىـتـىـپ ، ئاڭلاتماي تۇرۇپ قىلىپ يۈرگەن گېپى بويىچە ئـېـيتقاندا ، قاغان بىر پەشۋا بىلەنلا ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇپ ،

تاۋۇزىنى قولتوقىدىن چوشۇردى ، مەرھۇم دادىسى بىلەن قىلىشقان خىيالىي سۆھبەتلىرى ئارقىسىدا ۋۇجۇدقا كەلگەن ھىيلە - تەدبىرلىرىنىڭ سۇغا چىلىشىشى ، بولۇپمۇ 200 قۇرىقان ئېتىنىڭ باھاسى بىلەن تەڭ تۇرغۇدەك مال - مۇلۇكىنىڭ تاراس تېكىنگە بىكاردىن - بىكار تاشلاپ بېرىلگىنى ، تاراسىنىڭ لەشكەر تۇتۇش تەلىپىنىڭ ئىجازەتسىز قالدۇرۇلغىنى ئۇنى ئون كۈن جوۋازغا قاتقاندەك ھالىدىن كەتكۈزۈۋەتتى .

«قاغان نېمە ئۈچۈن ئويلىمىغان يەردىن چىقىپ جىنۇۋدىكى قەتلىئامنىڭ سەۋەبىنى ئۆز تاغىسىنىڭ گەدىنىگە يۈكلەيدۇ ؟ قاتىلدىن خۇن تەلەپ قىلمىغانىنى ئاز دەپ ، يەنە نېمە ئۈچۈن تابغاچلارنىڭ پايدىسىغا گەپ قىلىدۇ ؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى قۇتلۇقنىڭ كۆرسەتكەن ئەقلى بولماي نېمە ؟ ئۇنىڭ قاغانىنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇش بەدىلىگە چاپىشلار يېرىدىكى نەچچە ئون مىڭ لەشكەرنىڭ سەردارلىق ھوقۇقىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغىنى بۇنى دەلىللەپ تۇرمامدۇ ؟... »

بەگبارس بىر ئۈۋا ھەرە كىرىۋالغاندەك غۇڭۇلداۋاتقان كاللىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ، ھەر خىل قىياسلارنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى . قىياسلاردىن تۇغۇلغان دەھشەتلىك ھۆكۈملەر ھوش - كاللىسىنى پايخان قىلىپ ، ئۇنى بۇرنىدىن يېتىلىگەنچە يېتىلەپ ئۆچ - ئاداۋەت كوچىسىغا باشلاپ كىردى .

بەگبارس بىردىنبىر بۇرادىرى تۇنباغانى خېلى ئوبدان چۈشىنەتتى . بىراق ، بۆشۈكىدىنلا قىلىچ كۆتۈرۈپ قوپقان پەيلى يامان ، قولى ئوچۇق بۇ ئەلەمدارنىڭ نېمىدەپ بۆكۈ قاغانىنى ئۆلتۈرۈشكە مەجبۇر بولغىنىنى ، قاغانىنى ئۆلتۈرەلمىگۈدەك يۈرەك ۋە شىجائەتنى زادى نەدىن ئالغىنىنى تا ھېلىغىچە ئاڭقىرالماي ئاۋارە ئىدى . مانا ئەمدى ئۇ ھەممىنى بىلگەندەك بولدى . «باشقا كەلگەندە ھەممە ئادەم باتۇر بولىدىكەن ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، ئۆز يەكۈنىدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ ، — مانا بۇگۈن ئۆز ۋاقتىدىكى تۇنباغادەك ،

مۇراد ـ مەقسەت دالىسىدا يالاڭ ئاياغ يول ئىزدەپ يۈرۈپتىمەن . يول نەدە ، يول بولمىسا قانداق قىلىش كېرەك ؟ ئەلۋەتتە تۇنباغانىڭ كونا يولىنى تۇتۇپ ، ئوتىنىڭ تېشىدا كۆيگۈچە ، ئىچىدە كۆيۈش كېرەك ! »

شۇنداق قىلىپ ، بەگبارىس قول ئاستىدىكىلەرگە تاپىنىپ قاغانىنىڭ ئىشىنى بىر ياقلىق قىلىپلا جەنۇبقا قاراپ لەشكەر تارتماقچى ، چابىش قەلئەسىگە بېرىپ قۇتلۇقنى جۆندەپ ، نەچچە ئون مىڭ لەشكەر بىلەن تاڭ ئوردىسىغا تەھدىت سېلىپ ، قاغان تاغىسىنىڭ ئۆچىنى ئېلىش باھانىسىدە قولىدىن كەتكەن مال ـ دۇنياسىنى تۆلىتىۋالماقچى ، قاغانلىقنىڭ تەختى بىلەن تۇنباغانىڭ ھەننۇا ئاتلىرىغا يالغۇز ئىگىدارچىلىق قىلماقچى بولۇپ ، شەمشەر سېپىغا قول تەككۈزدى .

— قولۇڭنى تارت ئوغلۇم !

شۇ كۈنلەردە ، ئاسماندىنمۇ ، يەر تېگىدىنمۇ ياكى ئۆز تېنىدىنمۇ ، ئىشقىلىپ شۇنداق بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ ، ئۇنى سەگىتىپ قويدى :

— غەزەپ قىلىچى قىنىدىن چىقسا ، ئەقىل ـ ئىدراك باشتىن چىقىدۇ ، ئەقىل تىغى غەزەپتىن ئىلگىرى كەلمەك لازىم ، ئىلاھىي بۆرىدىن ئۆرنەك ئال ، ھەر ئىش قىلساڭ ، ئالدى بىلەن ئەقىلگە ، ئاندىن كېيىن ئۆز كۈچۈڭگە مۇراجىئەت قىل ، بەرھەقكى ، تەۋەككۈل دەپ ئۇرۇلغان قىلىچ تاشقا چېپىلغان قىلىچتۇر...

بۆرىنىڭ ھۇۋلىشىغىمۇ ، ئىلاھنىڭ بېشارىتىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ ئاۋاز ، شەك يوقكى مەرھۇم دادىسى ئاتاچۇقنىڭ ئاۋازى ئىدى . ئۇ ئون تۆت قەۋەت ئاسمانىنىڭ ئەڭ يۇقىرىسىدا تۇرۇپ ، ھەممىنى ئاڭلاپ ، ھەممىنى كۆرۈپ تۇراتتى . ۋاپادار بەگبارىس بىر ئۆمۈر ئۆزى ئۈچۈن جان كۆيدۈرگەن ئاتىسىنىڭ غايىبانە ئاۋازىغا ئېتىبارسىز قارىيالمايتتى .

بۇ گەپ بىلەن ، بەگبارىسنىڭ بېشىغا تەپكەن تامامى قان

بىر دىنلا تەتۇرىسىگە ئېقىپ ، بارماقتەك ـ بارماقتەك كۆپۈپ چىققان چېكە تومۇرلىرىنى بوشاتتى ۋە ئۆز جايىدا قارار تاپتى ، بوز كۆزلىرىدە پىلدىرلاپ تۇرغان غەزەپ ئۇچقۇنى گويا سۇ سېپىلگەن چوغدەك ، ئاستا ـ ئاستا خىرەلىشىپ ، ئاخىر قاپقارا كۈلگە ئايلاندى ، شەمشەر سېپى بىلەن بىر بولۇپ كەتكەن تۇم ـ تۇم بارماقلىرى قوقاسقا پۇچىلانغان بىيە شېخىدەك سۇلىشىپ ، بىر ـ بىرىدىن ئاجرىدى . ئەمدى ئۇ غايىبتىن كەلگەن خىسلەتلىك سادا ئۇستىدە سوغۇق قانلىق بىلەن ئويلىنىشقا باشلىدى .

ـ ئىللا گەپ قىلغاندا ، غايىب نەسىھەتچىنىڭ ، يەنى مەرھۇم دادىسىنىڭ دېگەنلىرى تامامەن توغرا ئىدى . دېمىسىمۇ ، ھازىرقى ئەھۋال تۇنباغا قاغان بۆكۈ قاغانغا قول سالغان چاغدىكى ئەھۋالغا زادى ئوخشىمايتتى . ئۇ چاغدا تۇنباغا ئەل رايىنى ئۆزىگە قارانقان ، خېلى نۇرغۇن قەلەمدار ، ئەلەمدارلارنىڭ مەدىتىگە ئېرىشكەن ، ھەتتا ئۆزىمۇ تۇنباغانىڭ ئوڭ قولى بولۇپ ، ئۇنىڭ ئىشىنى ئىش يۈز بەرگۈچە سىر تۇتقانىدى .

ئۇ لەشكەرلىرىگە تايىنىشىنغۇ تايىنار ، بىراق لەشكەر ئىچىدىكى ئىككى تۇمەنباشى ، ئون نەچچە مىڭباشى ، يۈزنەچچە يۈزباشىنىڭ يەنە قانچىسى تەڭرىزادىگە قەست قىلىدىغان بۇنداق ئىشقا ئىختىيارەن قول تىقار ؟ ئارىدا ئايغاقچى بولۇپ ، مەخپىيەتلىك ئاشكارىلىنىپ قالسا ئاقىۋىتى قانداق بولار ؟

يۇرۇش ـ تۇرۇشلىرىدىن سىپاگەرلىك چىقىپ تۇرىدىغان ، قىيالارغا چىقىۋېلىپ چاغاناي چالىدىغان تۇنباغانىڭ دۇشمىنىگە دۇچ كەلگەندە ئولجىسىنى چەيلەپلا قالماي ، بەلكى يەتتە ئەزاسىنى تىتما ـ تىتما قىلىپ ، ئۇستىخانلىرىنى چاپناپ پۇركۇۋەتمىگۈچە بولدى قىلمايدىغان رەھىمسىز بىر يىرتقۇچقا ئايلىنىدىغانلىقىنى ئۇ بۆكۈ قاغان ۋەقەسىدە ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىدى . قاغان بىلەن قۇتلۇق ئارىسىغا تاشلاپ قويغان ھەييار ئايغاقچىنىڭ قۇدۇققا چۈشكەن تاشتەك دېرەكسىز يوقلىپ كېتىشىمۇ ، توققۇز بۇيرۇق

كېڭىشىنىڭ ئالدى ـ كەينىدىكى كەسكىن كۆرەشلەردە قۇتلۇقنىڭ بىر كۈچەپلا ئۇستۈنلۈككە ئىگە بولۇۋېلىشىمۇ قۇتلۇقنىڭ تاقابىل تۇرماق قىيىن بولغان كۈشەندە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى . ئىككىيلەننىڭ ئالىقىنىغا چۈشۈپ قېلىش سۆزسىزكى ھالاكەتتىن دېرەك بېرەتتى .

سەردار بەگبارىس ئاتىسىنىڭ روھى بىلەن يەنە بىر كۈن «مۇڭدىشىپ» چىقتى . پىرىخونلارنى چىللاپ كېلىپ ، خۇپىيانە رەم سالغۇزدى . ئاخىرىدا دۈشمىنى بىلەن تىغمۇتىغ تۇتۇشۇشتىن ۋاز كېچىپ ، بۆرىنىڭ ئۆز ئولجىسىنى قانسىرتىپ ئۆلتۈرۈش چارىسىنى قوبۇل كۆردى ، تاراس تېكىندىن داۋاملىق پايدىلىنىپ ، سالماقلىق بىلەن ئىش كۆرمەكچى بولدى .

«بىراق ، ئولجىنى قانسىرتىش ۋاقتىنىڭمۇ چېكى بولۇشى كېرەك ، چابىشلار مەنزىلگە بېرىۋالغان قۇتلۇقنى تابغاچلار بىلەن ئاستىرتىن يارىشىۋالمايدۇ ياكى قاغان بىلەن تابغاچلارنى ياراشتۇرمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ . قۇتلۇقنىڭ غەرىزىنى بالدۇرراق بىلىۋېلىش ئۈچۈن ، ئۇنىڭ ئوردۇبالىقتا قالدۇرۇپ كەتكەن ئايغاقچىلىرىنى ئۆز ئايىغى بىلەن ئۆۋىسىدىن چىقىرىش كېرەك» دېگەن ئويىنى كۆڭلىگە پۈكتى ۋە ئىنتايىن ئەپچىل بىر چارىنى ئويلاپ تاپتى .

بىر كۈنى ئۇ تاراس تېكىنىنىڭ ئالدىدا ئوۋ قىلىشنى «ئۇنداق كۆڭۈلسۈك ، مۇنداق قىزىقارلىق» دەپ ئاغزىغا پاتقىنچە لاپ ئۇردى . ئاتقان پو ساددا تاراسقا ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتتى ، ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئوۋ ئىشتىياقىنى سالدى . ئوغلىنىڭ تۇيۇقسىز ئوۋ خالاپ قالغىنىدىن خۇشال بولغان تۇنباغا قاغان «ئوۋ ئەركەكنى تاۋلايدۇ ، قورقۇنچاقنى قورقۇمسىز قىلىدۇ» دېدى ۋە ۋەلىئەھدىنىڭ ئوردىدىن چىقىشىغا رازىمەنلىك بىلەن ئىجازەت بەردى . بەگبارىس يۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، تۇمەنباشىدىن ئونباشىغىچە بولغان بارلىق ئەلەمدارلارنى بىر يەرگە يىغىپ بۇ خەۋەردىن

خەۋەرلەندۈردى ، كۈن كۆتۈرۈلۈپ ، شەھەر قىزىغان مەھەلدە ھەيۋەتلىك ئوۋ قوشۇننىڭ باشلاپ ، تۆۋەن دەرۋازىدىن چىقىپ ، ئاقجاڭگال مەنزىلىگە قاراپ داغدۇغا بىلەن يۈرۈپ كەتتى .

بۇگۈنكى ئوۋ بەگلىرىنىڭ ئېيتقىنىدەك ، تولىمۇ كۆڭۈللۈك ۋە ھاسىلاتلىق بىر ئوۋ بولدى . ئۆتكۈر چىشلىرىنى ھېڭگايتىپ ، ئاچ يولۋاستەك خىرس قىلىپ كەلگەن تورپاقتەك يوغان ئىككى يېڭا تۇڭگۇزنىڭ ئېتىپ تاشلانغانلىق شەرپى ، توڭگۇزلارنىڭ كېمىنىڭ ئوقىدا ئۆلگەنلىكىدىن قەتئىينەزەر ، تاراس تېكىنگە تەئەللۇق قىلىندى . تاراس تېكىننىڭ باتۇر قارچىغىسى يەنە ئاق مويىلىرى مەشۇتتەك پارقىراپ تۇرىدىغان ئىككى ئاق تۇلكىنى گەجكىسىدىن قامالاپ كېلىپ ، ئۆز خوجىسىنىڭ ئالدىغا تاشلىدى . ئۇنىڭ ئوۋ قارچىغىسى بىلەن تۇتۇلغان ۋە ئۆز ئوقى بىلەن ئېتىپ چۈشۈرۈلگەن قىرغاۋۇل ، يېڭا توشقان دېگەندەك ئۇششاق ئولجىسىنىڭ سانىنى ھېچكىمۇ ھېسابلاپ ئولتۇرمىدى .

— كۆزى بارلارنىڭ كۆزى كۆردى ، قۇلىقى بارلارنىڭ قۇلىقى ئاڭلىدى ، جانابىي كۈيئوغلۇم شۇنچىلىك ماھىر كامانداز ئىكەنكى ، بۇ زامانىدا ئۇلۇغ قاغانىمىز تۇنباغادىن ئۆزگە ھېچبىر كامانداز ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدۇ . كۆك تەڭرى پېقىر تۇمەنباشىغا بىر پۇرسەت ئاتا قىلىپ ، مەرگەنلىك ۋە باتۇرلۇقتا تەڭدىشى يوق ۋەلىئەھدىمىزنىڭ بىر ئوق بىلەن ئىككى توڭگۇزنى تىك موللاق چۈشۈرگىنىنى نەق مەيداندا كۆرۈپ تاماشا قىلىشقا نېسىپ ئەيلەپتۇ...

كەچ كىرىپ شەپەق قىزارغاندا ئوۋ غەنىيمەتلىرىنى ئېلىپ قونالغۇغا قايتىپ كېلىۋاتقان بەگلىرىس ۋەلىئەھد تاراس تېكىننى مارجاندەك تىزىلغان چىرايلىق گەپلەر بىلەن ئەنە شۇنداق ماختاپ ئۇچۇردى . پۈتكۈل توپ تاراس تېكىننى بۇ دورەمقى مەرگەنلىكى ئۇچۇن ئالقىش ـ تەۋەززۇلارغا كۆمۈپ تاشلىدى .

جەزم قىلىش كېرەككى ، دۇنيادا باشقىلارنىڭ ماختىشىنى خالىمايدىغان ۋە ئۇنى قوبۇل قىلمايدىغان بىرمۇ ئىنسان يوق ! مەيلى

ئۇ ساراڭ بولسۇن ياكى مەجنۇن بولسۇن ، چىرايلىق گەپلەر بىلەن ماختىماق تۇگۈل ، مۇرىسىگە ھەجىيىپ تۇرۇپ بىرنى شاپىلاقلاپ قويساڭلا ، كېسەلدىن ئامان قالغان بېجىرىم نېرۋىلىرى دەرھال جانلىنىپ ، مېڭىسىگە ھاياجانلىنىش ئۇچۇرىنى يەتكۈزىدۇ . بۇ ئۇچۇر شۇ زاماتلا ئۇنىڭ چىرايىدا ئۆزىنى چوڭ بىلىش ۋە قانائەتلىنىش ئالامەتلىرىنى پەيدا قىلىدۇ . ئادەملەرلا ئەمەس ، ھايۋانلارمۇ بۇنداق مىساللارنىڭ سىرتىدا ئەمەس ، سەن ئىتنىڭ بېشىنى سىلاپ «سەن قالتىس ئىت» دېگەن ماختاش مەنىسىنى ئۇقتۇرالىساڭلا ، ئۇ قۇيرۇقىنى دەرھال شىپاڭلىتىدۇ ۋە ساڭا رازىمەنلىك بىلەن قاۋاپ بېرىدۇ .

بەگبارىسىنىڭ ماختاشلىرى ئالدىدا تاراس تېكىننىڭ چىرايىدىمۇ ماختالغۇچىلارنىڭ چىرايىدا پەيدا بولىدىغانلىكى ئالامەتلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزىنى كۆرسەتتى . ئۇ راستتىنلا ئۆزىنى تەڭدىشى يوق مەرگەن دەپ سانىدى ، شۇ كەمگىچە كۆمۈلۈپ ياتقان قەدىر ـ قىممىتىنى مۇشۇ ئوۋ بىلەنلا تونۇپ يەتكەندەك خۇشال بولدى . ماختاشنى ھەقدادىغا يەتكۈزگەن بەگبارىسمۇ كۆزىگە باشقىچىلا ئىسسىق كۆرۈندى .

قولى چاققان مۇلازىملار ھۈنەر ـ كارامەتلىرىنى نامايىش قىلىپ ، ئوۋ غەنىيمەتلىرىدىن تەييارلانغان كەھرىۋادەك رەڭدار كاۋاپلارنى ، قوقاستا پىشۇرۇلغان قوش تۇخۇملىرىنى ، ئەنەتكەك خۇرۇچلىرى بىلەن تەڭشەلگەن مەززىلىك دۇملىمىلەرنى تاراس تېكىننىڭ داستىخىنىغا دۆۋىلىۋەتتى . ئىشتىھانى قوزغايدىغان مەزىلەرنىڭ خۇش پۇرىقى چېدىر ئىچىنى پەۋەس تولدۇردى .

— بۇنداق مەززىلىك تائاملارنى ھېچقاچان تېتىپ كۆرگەن ئەمەسمەن ، — دېدى تاراس تېكىن قاقلاپ پىشۇرۇلغان بۆدۈنە كاۋىپىنى ئۇستىخىنى بىلەن قوشۇپ چاينىۋېتىپ ، — ھۆرمەتلىك قېينىناتام مەرھەمەت قىلىپ بۇ يەرگە باشلاپ كەلمىگەن بولسا ئوۋ لەززىتىنى بىلمەي يۈرەركەنمەن…

— پېقىرنى خىجىل قىلماڭا كۈيئوغلۇم…

ئىشتاھالىق تاراس تېكىن كاۋاپلارغا ئاچ قاپلانده‌ك تېگىش قىلدى . بەگبارىس ئۇنىڭ قاچىسىنى ئاقجاڭگالىنىڭ تۆگە قىمىزى بىلەن پات - پات تولدۇرۇپ تۇردى . تاراس تېكىنىنىڭ قورسىقى كالا قېرىنىنى چاپلاپ قويغانده‌ك تومپىيىپ ، كۆزلىرى كېيىك كۆزىنده‌ك پارقىراشقا باشلىغاندا ، بەگبارىس پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، ئۇنىڭغا ئىسسىق ئۆتكۈزۈشكە باشلىدى .

— جانابىي كۆيئوغلۇم ، مىش - مىش گەپلەردىن قارىغاندا ، لەشكەر تۇتۇش ئارزۇيىڭىزنىڭ قاغان ئاتىڭىز تەرىپىدىن رەت قىلىنىشى كىملەرنىڭدۇر قۇزغۇق - شۇملۇقلىرى بىلەن چېتىشلىقتەك قىلىدۇ ، بۇنىڭدىن خەۋىرىڭىز بارمىكىن ؟

بەگبارىس قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېۋىدى ، تاراس تېكىن پەرۋاسىزلا جاۋاب بەردى :

— پەقەت گېپىڭىزنى ئاڭلاپلا لەشكەر تۇتىمەن دېگىنىم راست ، كۆڭلۇمدىكىنى ئېيتسام ، لەشكەر - پەشكەر دېگەن بىلەن ئۇنچىلىك خۇشۇممۇ يوق . لەشكەر تۇتىمەن دەپ باشقىلار بىلەن ئۇزەڭگە قېقىشتۇرۇپ نېمىمۇ تاپارمەن ؟ شۇنداق ئىكەن ، كىممۇ ماڭا قۇزغۇق - شۇملۇق بىلەن ئۆچمەنلىك قىلار - ھە ؟

بەگبارىس تاراس تېكىنىنىڭ ئۇدۇللا بەرگەن جاۋابىدىن سەل چۆچۈدى ۋە ئۇمىدسىزلەندى . سەۋەبى ، ئۆز گېپىگە كىرگەنلىكى ئۈچۈنلا لەشكەر تۇتماقچى بولغىنىنى ئۇ ئۆز ئاغزى بىلەن ئېتىراپ قىلىۋاتاتتى . ئەگەر بۇ گەپ قاغانغا ياكى قۇتلۇققا ئاڭلىنىپ قالغۇده‌ك بولسا ، مەقسىتىنىڭ مېزى چۈۋۈلۈپ ، تۇمشۇقى تاشقا تەگمەي قالمايتتى . يەنە بىرى ، ئەقلى گال بۇ ۋەلىئەھد ئاز خېمىرتۇرۇچ بىلەن ئۆرلىمەيدىغانده‌ك قىلاتتى .

بەگبارىس بىردەمدىلا مۇشۇلارنى ئويلاپ بولدى - ده ، بۇ پېتىر خېمىرغا خېمىرتۇرۇچنى بولدى دېگۈچە ئارىلاشتۇرۇش قارارىغا كەلدى . ئىلىك شوراش بىلەن ئاۋاره بولۇۋاتقان تاراس تېكىنگە تېخىمۇ يېقىنراق سۈرۈلدى ۋە :

— جانابىي ۋەلىئەھدىم ، كۆڭلىڭىزگە كەلسىمۇ دەۋېرەي ،

مۇشۇنداق كۈنلەردىمۇ يەنە ئاق كۆڭۈللۈك قىلىۋاتىسىز ، باشقىلارنى پۈتلىمايمەن دېگىنىڭىز بىلەن ، باشقىلار سىزنى ئوخشاشلا پۈتلاۋېرىدۇ ، ۋەلىئەھد بولغان ئىكەنسىز ، دۈشمىنىڭىز بولماي قالمايدۇ ، — دېدى .

قېتىمقىتەك قويۇق تۆگە قىمىزى كەيپى كەم تاراس تېكىنىڭ كەيپىنى كۆتۈرۈپ ، ئۇنى دۇنيا سورۇقچىلىقلىرىدىن كۆڭۈل ئۈزدىغان يەرگە ئېلىپ كەلگەنىدى ، ئۇ قاق ئوتتۇرىدىن ئىككى قىلىنغان پاچاق سۆڭەكنى بالىلارچە شوراپ ، خۇددى يالغۇزەكنىڭ ئاۋازىدەك ئاۋاز چىقىراتتى . مايلاپ قويغان قارا ساقىدەك پارقىراپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزى بەئەينى يېڭى ئۆسۈپ چىققان بىر ئەزانى بايقىغانىدەك ، بەگبارىسنىڭ چىرايىغا قادالغان ، گويا كى ئۇ ھېچقانداق بىر تەۋىشنى ئاڭلىمىغانىدى .

بەگبارىس تاراس تېكىنىڭ بالىلارنىڭكىگىمۇ ، ئەقلى چولتا تېجىمەللەرنىڭكىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان ، خۇپسەنلىك قىلىۋاتقىنىنى ياكى راستىنلا مەست بولغىنىنى ئايرىۋالغىلى بولمايدىغان بۇ قىلىقلىرىغا قاراپ يا كۈلۈشنى ، يا يىغلاشنى بىلمەي تۇرغان شۇ ئەسنادا ، مەھرەمبېگىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ ، ئۇنى بۇ ئېغىر ئەھۋالدىن ئازاد قىلدى . مەھرەمبېگى چېدىر سىرتىدا تۇرۇپ ئۇنلۇك ئاۋازدا مەلۇمات بەردى :

— ئەل كاتتىلىرىغا مەلۇم بولغاي ، ئىشقارا يۈزباشى بىلەن بەدروز يۈزباشى تۇتۇۋالغان ئىككى ئايغاقچىنى ۋەلىئەھد ھۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى !

— ئايغاقچى ؟ — بەگبارىس ئىختىيارسىز توۋلىۋەتتى . ئۇنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان قاپاقلىرى بىردىنلا كۆتۈرۈلدى ، ۋۇجۇدىغا يېڭىۋاشتىن جان قېتىلدى ، گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ ، ۋەلىئەھدنىڭ بىرنېمە دېيىشىنى كۈتۈپ تۇرمايلا تاشقىرىغا قاراپ «ئىجازەت» دەپ ۋارقىرىدى .

بەگبارىس نەچچە كۈنلەپ باش قاتۇرۇپ نامەلۇم دۈشمىنىنىڭ «ئۆتەر يولى»غا قويۇپ قويغان نىقابلىق قاپقانغا ئاخىر ئولجا

چۇشكەنىدى . بۇ ئولجا ئۇنىڭ ئۇچۇن نەچچە يۈز قۇرىقان ئېتىدىنمۇ قىممەترەك تۇراتتى .

بەگبارىس باشتىن ـ ئاياغ قارا كىيىم كىيگەن ، ئوتتۇرا بوي ۋە توغرىلىق كەلگەن بۇ ئىككى تۇتقۇنغا ئېشەككە باھا قويماقچى بولغان قاقۇاش بېدىكتەك بىر ھازا قاراپ چىققاندىن كېيىن ، ئۇلارنىڭ نىقابىنى ئېلىۋېتىشكە بۇيرۇق قىلدى . قورۇقچىلار تارتقۇشلاپلا نىقابىنى ئېلىپ تاشلاشتى .

— ھە ، توغرۇل مىڭباشىغۇ سەن ؟

بەگبارىسنىڭ جەددال قويقاندەك چۆچۈپ ، كەينىگە بىر قەدەم داجىغىنىنى كۆرگەن ئىككى يۈزباشى ئۆزلىرى تۇتۇپ كەلگەن تۇتقۇنلارنىڭ ئادەتتىكى كىشىلەردىن ئەمەسلىكىگە ئىشەندى ۋە ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلىگىلى تۇردى :

— تۇمەنباشى ھەزرەتلىرى ھەممىنى سېزىپ ، ھەممىنى بىلگۈچى دانا زات ئىكەنلا ، ئۆزلىرىنىڭ دېگىنى بويىچە ، ئاقجاڭگالنى بىر چوڭ تاغار دەپ بىلىپ ، كەچ كىرىشى بىلەنلا بۇ تاغارنىڭ ئاغزىنى ھاڭغىرقاي ئېچىپ قويغان ئىدۇق . نېمە بولدى دېمەمدىلا ، قاش قارايغان مەھەلدە جاڭگالنىڭ ئىككى تەرىپىدە خۇددى ئەرۋاھتەك پەيدا بولغان بۇ ئىككى ئادەم ئۇدۇل تاغارنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ كەلدى ـ دە ، بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ ۋەلىئەھدنىڭ چېدىرى تامان سۈرۈلگىلى تۇردى . بىزمۇ ئىز بېسىپلا ئەگەشتۇق . ئاخىر ، تاغارنىڭ ئاغزىنى «كاپ» قىلىپ ئېتىپ تاشلىدۇق ، تۇتقۇنلارنى تاغارغا سولاپ ئىشنى تۇگەتتۇق . ھەممە ئىش تۇمەنباشىنىڭ ئويلىغىنىدەك بولدى . يەنە…

— بولدى ، بەس ، قىچىشمىغان يەرنى قاشلايدىغان قانداق ئادەملەر سىلەر ؟

بەگبارىس بىرلا گۆلدىيىپ ، يۈزباشىلارنىڭ گېپىنى قېقىۋەتتى ، بېشىنى تاڭشۇرۇلغان ئاتنىڭ بېشىدەك تىك تۇتۇپ ، چېدىرنىڭ ئاللىقانداق بىر يېرىگە قادىلىپ تۇرغان توغرۇل مىڭباشىغا ئەجەبلەنگەن ھالدا قاراپ قويدى .

قول ئاستىدىكى نەچچە ئون مىڭباشىنىڭ بىرى بولغان توغرۇل مىڭباشىنى ئۇ ئوبدان چۈشىنىمەن دەپ ئېيتالمىسمۇ ، لېكىن ئوبدان تونۇيتتى . ئادەتتە ئۇ ئىتائەتمەن قۇل سۈپىتىدە خىزمەتتىگە قول باغلاپ تۇراتتى . خاكاس سەپىردە قۇتلۇق بىلەن بىر مەھەل بىللە بولغىنى بىلەن ، مىڭباشلىققا قاغان تەرىپىدىن تەينىلەنگەن بولغاچقا ، ئۇنىڭدىن ھېچقاچان گۇمانلانمىغان ، قۇتلۇقنىڭ ، ھەتتا قاغان ۋە ۋەلىئەھدىنىڭ سۆز - ھەرىكىتىگە كۆز - قۇلاق بولىدىغان مۇھىم ئىشلارنىمۇ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ تاپشۇرغانىدى . مانا ئەمدى ئۇ ئۇنىڭ ئالدىدا «سورايدىغىنىڭنى سوراۋەر ، قايسىبىرىنى ئاۋۋال دەۋېتىمەن» دەيدىغان ئەلپازدا غادىيىپ تۇراتتى .

«ياخشىسى ، ئۇنى تاراس تېكىنىڭ ھۇزۇرىدا سوراق قىلماسلىق كېرەك ، ھەر ئىش بولسا خۇپىيانە بولغىنى تۈزۈك» دېگەن ئويغا كەلگەن بەگبارىس قوندىقىغا چىققان توخۇدەك مۇگدەيىشكە باشلىغان تاراس تېكىنگە پەس ئاۋاز بىلەن :

— ۋەلىئەھدىم ، ئارامىڭىزنى بۇزۇپ ، سىزنى مالال قىلماسلىق ئۈچۈن بۇ نائەھلى ئايغاقچىلارنى ئۆز چېدىرىمغا ئېلىپ كېتىپ سوراق قىلاي دەيمەن ، سىزچە شۇنداق قىلسام بولارمۇ ؟ — دەپ سورىۋىدى ، تاراس تېكىن «نېمە قىلساڭ قىل» دېگەندەك قول ستىلكىدى ، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ، ئەقىل تىلىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ئەسنىۋالغاندىن كېيىن تەكىنىگە باش قويدى ، ئارقىدىنلا يېنىك خورەك ئاۋازى ئاڭلاندى .

— ۋەلىئەھدىمنىڭ ئىشەنچ قىلغىنىغا ھەشقاللا ، — دېدى بەگبارىس ، قاتمۇقات چۈشەكلەرگە قورام تاشتەك چۆكۈپ ، ئۆلگەندەك ئۇخلاۋاتقان تاراس تېكىنگە قاراپ بېشىنى چايقاپ .

جاڭگال كېچىسى ئادەم ئەيمەنگۈدەك شاۋقۇنلۇق ئىدى . كۈنچىقىش تەرەپتىكى بۇك قومۇشلۇقتىن بىر - بىرىنى چايناپ قېيما - چېيما قىلىۋېتىشكە ئۈمتۈلگەن ياۋا توڭگۇزلارنىڭ قاتتىق چىرقىرىشى كېلىپ تۇراتتى . ئۆتۈكەن باغرى بىلەن ئاقجاڭگال ئارىسىدىكى ئىدىرلىقتا ھۇۋلاۋاتقان چىلبۆرىلەر ھەرقانداق جانلىققا

قورقۇنچ سالاتتى . ئوغرى تۇلكىلەردىن ئۇركۈپ كەتكەن ئورمان قۇشلىرى پالاس قاققاندەك پالاقلاپ ، قاياقلارغىدۇر كۆچۈشەتتى . ئاقجاڭگالنى يايلاق بىلەن باغلاپ تۇرىدىغان سازلىقلاردا ياۋا ئۆردەكلەر غاقىلدايتتى ، پاقىلار كوركىرايتتى . يېقىن يەردە ماكان تۇتقان سېغىزغانلار خۇددى ياڭاق تاسقىغاندەك شاراقلايتتى . تاغ تەرەپتىن شامال ئەسكەندە ، ئاسمان ـ پەلەك بوي سوزۇشقان قويۇق ئورمانلىق گويا سەل كەلگەندەك گۇرۇلدەيتتى...

بۇ سۇرلۇك كېچە ۋە سۇرلۇك جاڭگال ، سىرلىق ۋەقە بىلەن گۇناھلىق ئىشلارغا ھەم ھەقدار بولۇۋاتاتتى . بەگبارىس بىلەن تاراس تېكىننىڭ بىنورمال ئالاقىسىگە قىزىقسىنىپ ، «ئاقجاڭگال سەپىرىدە چوقۇم بىر سىر بار» دەپ جەزم قىلغان ۋە توزاققا چۈشۈپ ، تۇتقۇن بولغان توغرۇل مىڭباشى دەل مۇشۇ سۇرلۇك كېچە ۋە شاۋقۇنلۇق جاڭگالدا تۇزاق ئىگىسى بەگبارىسنىڭ سوئال ـ سورىقىنى قوبۇل قىلماقتا ئىدى .

بىراق ، قۇتلۇقنىڭ سىرداش دوستى ، 30 ياشلاردىكى قاۋۇل يىگىت توغرۇل مىڭباشى بەگبارىسنىڭ سوئال ـ سورىقىغا پەقەت سوغۇق كۈلۈمسىرەش بىلەنلا جاۋاب قايتۇردى . بەگبارىسنىڭ پوشكالدەك يۇمشاق گەپلىرى ، تەلۈلەرچە ۋارقىراشلىرى ، قورقاق ۋە تەھدىتلىرى قىلچىلىكمۇ كار قىلمىدى . ئوتقاش يورۇقىدا ، ئاقجاڭگالنىڭ بىر چېتىدىكى چوڭقۇر خەندەككە يۇزلەندۈرۈلگەندىلا ئاندىن ئۇ ئېغىز ئېچىپ ، دېدى :

— مېنى ئۆلتۈرگىنىڭ رەزىللىكىڭنىڭ گۇناھى ئەمەس ، بەلكى سەۋەنلىكىمنىڭ جازاسى بولسۇن ، ئەيىب ۋىجدانىمدا ئەمەس ، بەلكى بىخەستەلىكىمدە...

توغرۇل مىڭباشى شۇنداق دېدى ۋە خەندەك بويىغا ئىختىيارەن تىزلاندى ، تىزلاندىيۇ ، زادىلا باش ئەگمىدى . «بۇلارنىڭ پېيىغا چۈشكەن يەنە بىر تۇتقۇن زادى كىم» دېگەن بىر سوراق ئۇنىڭ جانسىز تېنى بىلەن بىللە خەندەك ئاستىدا مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى .

23 . ياغلاقارنىڭ كارامەتلىرى

شەرقىي ئاستانىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىن جاي ئالغان كارۋان ساراي تاڭ سۈزۈلمەستىلا جانلىنىپ كەتتى . سەھەر قوپۇپ ، بارار يېرىگە بالدۇرراق يېتىۋېلىشقا ئالدىرىغان يولۇچىلار تاڭ ئاتارغا توخۇ چىللىغان ھامان ئورنىدىن تۇرۇپ ، ھۇجرا ئىشكىلىرىنى تاراقلىتىشقا ، گېپىنى قىرىپ ، ئۇنلۇك ـ ئۇنلۇك يۆتىلىشكە باشلىدى . ئوقۇر ئالدىدا مۈگدەپ تۇرغان ئاتلارنى ئويغىتىپ ، شەپە بىلەن يۈك ئارتىشلار ، قازان ـ قومۇچىنىڭ يېقىمسىز تاراڭلاشلىرى ، پوكاندەك قىزارغان يولۇچى بىلەن باداڭ قورساق ساراي ئىگىسىنىڭ ئۇنىنى قويۇۋېتىپ تاكالىشىشلىرى ساراي ئىچىگە بىر كەلدى .

ياغلاقار لىك رۇجەكتىن كىرىپ ئۇدۇل يۈزىگە چۈشۈپ تۇرغان قىزىق بىر پارچە ئاپتاپتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ، بېشىنى يوتقان بىلەن مەھكەم چۈمكىۋالدى ، ئۇيان ـ بۇيان ئۆرۈلدى ، بارمىقىنى قۇلاق تۆشۈكلىرىگە مەھكەم پاتۇرۇپ ، زېرىكىشلىك سۈرەنلەردىن خالاس بولماقچى ، يەنە بىردەم ئۇخلىۋېلىپ ، ئىككى ئايلىق ھاردۇقىنى بىرئاز بولسىمۇ يەڭگىللەتمەكچى بولىۋىدى ، بۇمۇ قاملاشمىدى .

— تاراق ـ تۇرۇقتىن خويمۇ زېرىكتى كىشى ، قېنىپراق ئۇخلىۋالغان بولسام كىمنىڭ دەردى ؟ — ياغلاقار مازلىرى مۇشتىتەك ـ مۇشتىتەك تۆگۈلۈپ قالغان ماتا يوتقانىنى تام تۆۋىگە ئىرغىتىپ تاشلىدى ، كۆزلىرىنى يارا بولغۇدەك قاتتىق ئۇۋۇلىۋېتىپ ، ئەتراپىنى كۆزىتىپ چىقتى .

ئانچە كەڭ بولمىغان ، تاملىرى سىياھ سۈركىگەندەك قارىداپ كەتكەن بۇ ھۇجرىدىكى ئونچە ئورۇننىڭ تامامەن بوش تۇرغىنىنى كۆرۈپ ، كۈنىنىڭ خېلى بىر يېرگە بېرىپ قالغىنىنى تۇيۇپ

قالدى ـ ده ، چالا ـ بۇلا كىينىپلا تالاغا چىقتى .

ئۇزۇن چىغ سۇپۇرگىنى ھۇرۇنلۇق بىلەن سۆرەپ يۇرۇپ ، چېچىلىپ يانقان بېدە ئۇۋاقلىرى ، چىگە پارچىلىرى ، ئات ـ ئېشەك تېزەكلىرى دېگەندەك ئەخلەتلەرنى تازىلاۋاتقان ئىككى خىزمەتچىدىن ئۆزگە ، تالادا ھېچبىر ئادەم كۆرۈنمەيتتى .

ياغلاقار لىك ئارغامچا بويى ئۆرلىگىنىگە قارىماي ، كۆيدۇرگۈچ ئاپتىپى بىلەن يەر ـ جاھاننى تۇتۇنگە ئايلاندۇرۇۋەتكۈدەك ئەلپازدا قىزىپ تۇرغان قۇياشقا قارىۋېلىپ ، ئۆزىچىلا سۆزلەپ كەتتى :

— مانا قارىمامدىغان ، كۇنمۇ خېلى بىر يەرگە بېرىپ قاپتۇ . ھاۋانىك سۆرۈنلۇكىدە ئۇخلاپ ياتقىنىڭنىك دەردىنى چۈش بولغاندا تارتىسەنغۇ ئەمدى...

قۇتۇلۇق چابىشلار يېرى تامان يۇرۇپ كەتكەندىن كېيىن ، ياغلاقار لىك دادىسىنىك كونا ئۆتىكىدە ئۇچ ـ تۆت كۇنچە تۇرۇپ قالدى ، ھاردۇقى چىقىپ ، دېيىشىدىغان گەپلىرىمۇ بىر يەرگە بارىدى ، ئارىلىقتا كارۋان تۇگۇل ، بۇ ئۆتەكدىن بىرەر ئادەممۇ ئۆتمىدى ، پۇتى كۆيگەن توخۇدەك تېپىرلاپ تۇرغان ياغلاقار لىك دادىسى بىلەن خوشلاشتى ـ دە ، تەۋەككۇل دەپ بىر ئۆزىلا يولغا ئاتلاندى .

ئۇ تەكىرىقاغان يولىنى بويلاپ جەنۇبقا مېڭىپ ، چۈمگەك بۇلاقتىن ئۆتتى ، ياپيېشىل چۇغاي تاغلىرىدىن ئوكۇشلۇق ھالقىپ ، سەددىچىننىك شىمالىدىكى ئۇچتەسلىم شەھىرىگە كېلىۋىدى ، بەختىگە يارىشا ، بېشىبالىقتىن چىقىپ ئاستانە بازارلىرىنى مولجالاپ كېلىۋاتقان خېلى چوك بىر كارۋانغا يولۇقۇپ قالدى . يۇزچە ئات ، ئەللىكچە تۆگىگە قۇچۇ ماتارى ، پارس دۇردۇنى ، ئۇدۇن قاشتېشى ۋە مەستەكى رۇمى ، نۆشۇدۇر دېگەندەك پۇللۇق مالالارنى يۈكلىۋالغان بۇ كارۋان ياغلاقارنى ئاسانلا ئۆز ئارىسىغا ئالدى . ئۇلار داۋاملىق جەنۇبقا مېڭىپ ، جىنۇۋ ، تەييۇەن ، پۇگۇەن دەيدىغان يۇرت ـ ئايماقلاردىن ئۆتۈپ ، ئالدىنقى كېچىسى ئۇچىنچى جېسەكتە ئاندىن شەرقىي ئاستانە قوۋۇقىغا يېتىپ كېلىپ ، بۇ سارايغا

جايلىشۇالغانىدى . كارۋان ئۆز پىلانى بويىچە شەرقىي ئاستانىدە بىر مەزگىل تۇرۇپ ، ئاندىن چوڭ ئاستانىگە باراتتى . ياغلاقار لىك قۇتلۇقىنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە ياز ئايلىرىنىڭ ئاخىرىدىن بۇرۇن چوڭ ئاستانىگە بېرىشى ، زىممىسىدىكى مۇھىم ئىشنى بىر كۈن بولسىمۇ بالدۇرراق ئورۇندىشى زۆرۈر ئىدى . شۇڭا ، ئۇ بۇ شەھەردە ئارتۇقچە كۆپ تۇرالمايتتى .

ياغلاقار ئاسمانغا قاراپلا ئالدىراپ قالدى ، چالا ـ بۇلا يۇيۇنۇپلا ، سوغۇق سۇغا تالقان چېلىپ ناشتا قىلدى ، قۇتلۇق بەرگەن ئاسلقاراغا مىنىپ يولغا چىقتى .

ئوتتۇرا ئىقلىمنىڭ يازلىق كىلىماتى نەمخۇش بولاتتى . بۇ نەملىك سەھەر پەيتلىرىدە تۇمان شەكلىگە كىرىپ ، كاھىشلىق ئۆگزىلەردە ، پەلەمپەي ئېتىزلاردا ، دەرەخلەرنىڭ ئۇچىدا ئاق تۇتۇندەك لەيلەپ يۇرگىنى بىلەن ، قۇياش كۆز ئاچقان ھامان جادۇ قىلغانىدەك غايىب بولاتتى . چىرىلداپ ھارمايدىغان تومۇزغىلارمۇ ئاپتاپ تەپتىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ، كۈندۈزلۈك ئۇيقۇغا غەرق بولاتتى . مىس ياپراقتىن ياسالغاندەك تىك تۇرۇشقان يوپۇرماقلار بىردەمدىلا يۇمشاپ دەرەخ شاخلىرىغا چاپلىشىپ كېتەتتى . ئالدىنقى كۈنى گۈگۈم چۈشكەن ھامان ئۇچۇشقا باشلايدىغان غۇر ـ غۇر شامال كىمدىندۇر پەرمان كەلگەندەك ، چىپىدە توختاپ ، كۈچلۈك ئاپتاپقا ئورۇن بېرەتتى . ئېكىنزارنى كېسىپ ئۆتىدىغان بوز توپىلىق يوللارمۇ ، دەرىخى ئاز توپا دۆڭلەرمۇ ، دۆڭ قاپتىلىدىكى بېرىم يالىڭاچ قورام تاشلارمۇ ئوتتىن چىققان داشقالدەك قىزىشقا باشلايتتى .

چۈشقى چۈش پەسلى ، ياغلاقار ئىككى ئاستانىنى تۇتاشتۇرىدىغان ئۇلۇغ يول بىلەن ئاستا كېتىۋاتاتتى . ئىككى ئاي ئاچ ـ توق قالغىنىغا قارماي ، ئاسلقارا خېلى مەزمۇت قەدەم تاشلايتتى . يىللاردىن بېرى يەپ كېلىۋاتقان سېمىز پاقلان گۆشى بىلەن سۇت قوشۇلغان ئارپا نېنى تەن ـ تېنىگە سىڭىپ ، ئېچەكلىرىگە ساقال ئۇنگەن ، بويى ئېگىزلەپ ، رەڭگى سۇزۇلۇپ ،

كۇچتۇڭگۇردەك سالاپەتكە كىرگەن ياغلاقار لىك ئات ئۇستىدە تىك ئولتۇراتتى . سۇپەتلىك ئالتاي قۇيۇچىدىن سوقۇلغان ئەگمەچ قىلىچى ، ئىككى غۇلاچ نەيزىنىمۇ ئوتتۇز قەدەم نېرىسىغا ئاتالايدىغان مۇڭگۇز ئوقياسى ئۇنىڭ قامىتىگە قامەت قوشقانىدى .

ئۇ بوغۇناقلىق سەھرا يولىنى تۇگىتىپ ، يۇز ئۆيلۇكچە ئادىمى بار ئىخچامغىنە بىر بازارغا كەلگەندە كالا قوشۇلغان كۆتەك هارۋىلارغا روزىغارىنى ئارتىپ ، يۈك ئۇستىدە قېرى - چۆرىلەرنى ئولتۇرغۇزغان ، ئەپچىل سېۋەتلىرىگە بالىلىرىنى سېلىپ ، دۇمبىسىگە تېڭىۋالغان ، ئۇستۇبشىنى توپىدا يۇمىلانغاندەك چاڭ - توزان باسقان ئەنسىز كىشىلەرنى ئۇچرىتىشقا باشلىدى . كېلىۋاتقانلارنىڭ چىرايى ئىتتىن قورققان قەلەندەرنىڭكىدەك بىئارام ئىدى ، يۇرۇش - تۇرۇشىدىن تەشۋىش ، هولۇقۇش ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى ، قەدەملىرىمۇ قامچا يېگەن بايتالنىڭكىدەك ئىلدام ئىدى . بەزىلىرى قۇلاقلىرى سالپايغان ، تۇياقلىرى تېتىرەۋاتقان ئېشەكلىرىنى ، كالىلىرىنى هەدەپ تىللايتتى ، دۇمباق چالغاندەك دۇمبالايتتى . بەزىلىرى كەينىگە بۇرۇلۇپ ، كەلگەن تەرىپىگە قورقۇنچ بىلەن قاراپ قوياتتى .

«بۇ نېمە ئادەملەردۇ ، نەدىن كېلىپ ، نەگە كېتىۋاتقاندۇ ؟ » دېگەن تەئەججۇپ ياغلاقارنى بىردىنلا ئۆزىگە قارىتىۋالدى . «ئىشقىلىپ تويغا كېتىۋاتقانلار ئەمەس ، تويدىن كېلىۋاتقانلارمۇ ئەمەس ، سەپىرىدە ياخشىلىقتىن يامانلىق كۆپرەك » دەپ يەكۈن چىقاردى قىياس قىلىشقا ئامراق ياغلاقار لىك .

— نەدىن كېلىپ ، نەگە كېتىۋاتىسىلەر ؟ — دەپ سورىدى ، ئۇنتۇپ كېتەي دەپ قالغان ئانا تىلىنى تەستە قاملاشتۇرۇپ ، بالىسىنى پەپىلەۋاتقان بىر ئايالدىن ئۇ .

— كەينىمىزدىكىلەردىن سوراڭ ، — دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى ئۇ ئايال ، زەردە قىلغاندەك تەلەپپۇزدا .

ئايالنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتقان يادائغۇ بىر ئادەممۇ ياغلاقارنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىپ ، خودىدى مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا

«كەينىمىزدىن كېلىۋاتقانلاردىن سوراڭ» دېگەن سۆزنى تەكرارلىدى .

گۈگۈم چۈشۈپ ، ئاجىز - ئورۇقلار توشۇپ كەتكەن كىچىك ئۆتەڭگە كەلگەندىلا ئۇ ، يولۇچىلارغا قوشۇلۇپ نەلەرگىدۇر كەتمەكچى بولۇپ تۇرغان ئۆتەڭ ئىگىسىگە ئىككى - ئۈچچە تەڭگە شۇڭغۇنقاندىن كېيىن ئاندىن ، ھەقىقىي جاۋابقا ئېرىشەلىدى . ئۆتەڭ ئىگىسى لاقا - لۇقىلىرىنى يىغىشتۇرۇۋېتىپ :

— جۇسى دېگەن مەنسەپدار ئۇلۇغ ئاستانىدە توپىلاڭ كۆتۈردى ، ئۇ ھازىر ھۆكۈمەت لەشكەرلىرى بىلەن ئۇرۇشۇۋاتىدۇ ، بۇلار ئاستانىدىكى ئۇرۇش ۋەھىمىسىدىن قورقۇپ ، تىنچ يۇرتلارغا قاراپ قېچىپ كېتىۋاتقانلار ، — دېدى .

تاڭ پادىشاھى تاڭ دېزۇڭ ئاتىسىنىڭ شاھلىق تەختىگە ۋارىسلىق قىلغاندىن كېيىن ، ئاتىسىنىڭكىگە ئوخشىمايدىغانراق يول تۇتتى . قوشنا قوۋملارغا چېپ كۆزى بىلەن قارىغاندىن ئۆزگە ، ۋەزىرى ياڭ يەننىڭ تەكلىپى بىلەن ، مىلادىيە 780 - يىلى كونا باج قانۇنىنى تۈپتىن ئۆزگەرتتى . ئىتتائەتتىن باش تارتىشقان ئايماق - ئۇلۇسلارغا لەشكەر تارتىپ ، ھوقۇقنى ئۆز چاڭگىلىغا يىغىۋېلىش ئارزۇسىدا بولدى . ئالدىراپ يولغا قويۇلغان بۇ تەدبىرلەر بەزى ئەمەلدارلارنىڭ دىتىغا ياقمىدى ، چاتاق زىچىڭ[1] تۈتۈقى لى جېڭچىنىڭ مىلادىيە 782 - يىلى ئۆز جايىدا توپىلاڭ كۆتۈرۈشى بىلەن باشلاندى . مىلادىيە 783 - يىلى خۇاڭخې دەرياسىنىڭ شىمالىدىكى ئۈچ ئايماق تاڭ ئوردىسىدىن بىراقلا يۈز ئۆرۈدى ، شۇ يىلى ياز ئايلىرىدا سەركەردە جۇسى[2] چوڭ ئاستانىدە تۇغ تىكلەپ ، ئۆزىنى پادىشاھ دەپ ئاتىدى[3] . ئوردىدىكى ئۇرۇش

---

① زىچىڭ — بۇگۇنكى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ يىدۇ دېگەن يېرى .

② جۇسى — تارىخىي شەخس . ئۇ مىلادىيە 742 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 784 - يىلى قول ئاستىدىكىلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن ، تاڭ ئوردىسىغا قارشى توپىلاڭ كۆتۈرمەستىن بۇرۇن بىرقانچە ۋىلايەتتە ھىراۋۇل بولغان («جۇڭگو تارىخ لۇغىتى» ، 1049 - بەت) .

③ «مەشھۇر تارىخىي كىشىلەر لۇغىتى» ، 204 - ، 205 - بەتلەر .

ئوتى ھەمە ئادەمنى يوراكزادە قىلىۋەتتى . ياغلاقار لىك كۆرۈپ تۇرغان بۇ كىشىلەر ئاستانە پۇقرالىرىنىڭ ئەڭ قورقۇنچاق ، شۇنداقلا ئەڭ ئالدىنقى ئاجىز قاچاقلىرى ئىدى...

كىچىك بازارنىڭ كىندىكىدىن ئورۇن ئالغان يالغۇز ئۆتەڭ گۈگۈم بېسىپ كەلمەستىلا بوشاپ قالدى . ئۆتەڭ ئىگىسىمۇ ياغلاقار بىلەن قىسقىلا سۆزلىشىپ بولۇپ ، يۈك ـ تاقلىرىنى ئېشەككە ئارتتى ـ دە ، قاچقۇنلار قاتارىغا قېتىلدى .

— ئاستانە قوۋۇقى تاقالدى ، قاچالمىغانلار قامىلىپ قالدى . توپىلاڭچىلارنىڭ لەشكەرلىرى قوغلاپ كەلگۈچە جېنىڭلارنى جايلاڭلار ، — دېدى پۇتۈكچىلەرگە ئوخشايدىغان ئۇزۇن تونلۇق بىر كىشى ئۆتەڭدە بەخىرامان قازان ئېسىپ ئۇماچ ئېتىۋاتقان ياغلاقارغا ئاڭلىتىپ تۇرۇپ .

ياغلاقار لىك قېچىش ـ قورقۇش دېگەنلەرنى ئويلاپمۇ قويمىدى . ئۇيغۇر قوۋمىدىن كېلىۋاتقان ئەلچى تۇرسا ئۇ يەنە نېمىدىن قورقىدىكەن ، نېمىشقا قاچىدىكەن ؟ يامىنى كەلسە ، توپىلاڭچى بولامدۇ ، ئوردا لەشكىرى بولامدۇ ، ئىشقىلىپ ، ئۆزىگە خىرىس قىلغانلىكى كىشىگە تەقىب ۋە تەڭقىسلىقتىن خالاس قىلالايدىغان زەر دەستەكنى كۆرسەتسىلا ئىش تامام ۋەسسالام . ھېلىغۇ توپىلاڭچىلار ئىكەن ، ئەرش لەشكەرلىرى ئالدىنى تورىسىمۇ ئۇ ئامال قىلىپ ئوردا كاتتىلىرى بىلەن كۆرۈشىدۇ ـ دە ، مۇددىئاسىنى يۈزمۈيۈز تۇرۇپ بايان قىلىدۇ ، ئىشىنى ئۈتۈقلۇق تاماملاپ ، پەرۋىشكارى قۇتلۇققا ۋە ئۇيغۇر قوۋمىگە يۈز كېلەلىگۈدەك خىزمەت قىلىدۇ !

ئاتتا ئولتۇرۇۋېرىپ ، غولى ئۇيۇشۇپ ، بېلى سىرقىراپ تۇرغان ياغلاقار لىك ھوجرا تېمىغا يۆلەنگەن پېتى مەززە قىلىپ غىزالىنىۋالدى . ئەنسىز ۋارقىراشلار ، ئېچىنىشلىق ئىڭراشلار ، ئات ـ ئۇلاغلارنىڭ زېرىكىشلىك شەپسىدىن خالاس بولۇپ ، مازاردەك سۈكۈتكە پاتقان بۇ ئۆتەڭدە بىر ئۆزىلا قالغاچقىمۇ ، ئۆزىنى كۆك قەردە لەيلەپ يۈرگەن ئەركىن بۇلۇتتەك ، يەڭگىل

ۋە ئازادە ھېس قىلدى ، ئىزدەشتۇرۇپ يۈرۈپ ، كونا بولسىمۇ بىر پارچە سېلىنچا تېپىۋالدى ، قۇرۇق قالغان ھۇجرىلاردىن بىرىگە كىرىپ تېزلا ئۇيقۇغا كەتتى .

تاڭ ئاتارغا يېقىن ، ئۇ بىر چۈش كۆردى . چۈشىدە ئۇ بۇركۈتكىمۇ ، تاز قارىغىمۇ ، ئەيتاۋۇر يوغان بىر قۇشقا ئايلىنىپ ، ئاسمانىنىڭ ئەڭ ئېگىز يېرىدە لەيلەپ تۇرغۇدەك . يەر يۈزىدە دولقۇنلۇق دېگىزدەك داۋالغۇغان ئادەم توپى ئاسمانغا قاراپ نېمىلەرنىدۇر دەپ توۋلاشقىنىچە ئۆزى بىلەن تەڭ يۈگۈرۈپ يۈرگۈدەك ، بىر ـ بىرىنىڭ ئىسمىنى چارقىرىشقۇدەك ، بىر چاغلاردا قاپلاندىن يوغان بىر ئاجايىپ مەخلۇق پەيدا بولۇپ ، يەر يۈزىدىكىلەرنىمۇ ، ئۆزىنىمۇ ، تاغ ـ دەريا ، دەل ـ دەرەخلەرنىمۇ دەم تارتقۇدەك . ئۇ قانات قاققانچە بېرىپ ئاچ كۆز مەخلۇقنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ كەتكۈدەك ، كۆز ئالدى زۇلمەتلىك كېچىگە ئايلانغۇدەك . كېچە قاراڭغۇلۇقىدا ئاتلار دۈپۈرلەشكۈدەك ، ئادەملەر گۇڭۈرلاشقۇدەك...

ياغلاقار لىڭ چۈش ئاسمىنىدا ئۇچۇۋېتىپ توساتتىنلا رېئاللىقنىڭ غۇۋا شولىسىنى كۆرگەندەك بولدى . ھويلا تەرەپتىن كېلىۋاتقان يوچۇن ئاۋازلار قۇلىقىغا كىرىپ قالدى . چۈش ئاسمىنىدىن يەرگە چۈشۈپ ، دىققىتىنى جەملىدى .

— ئالىيلىرى ، ئۇ ئاسىيلار كۆپ بولغاندا بىر ئاش پىشىم پۇرسەتتە شەھەر سېپىلىدىن كاجۇۋا تاشلانغانلىقىنى بايقاپ قالىدۇ ـ دە ، ئىز قوغلاپ بۇ يەرگە يېتىپ كېلىدۇ . شۇڭا ، تېز پۇرسەتتە پاناھلانغىلى بولىدىغان بىر نىشان تاللاپ ، ئۆز يولىمىزغا راۋان بولساقمىكىن دەيمەن .

— ھودۇقماڭلار سانغۇنلىرىم ، ياخشىسى ، خەن شىن[1]نىڭ چارىسى بويىچە مۇشۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا بۆكتۈرمە قۇرايلى ، پەمىچە ،

---

① خەن شىن — غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ياشىغان ھەربىي ئالىم . ئۇ «جەڭ مىزانى» دېگەن كىتابىدا بۆكتۈرمە قۇرۇشنى تەكىتلىگەن ۋە ئۆزىمۇ شۇنداق قىلغان . بۇ ئارقىلىق نۇرغۇن جەڭلەردە غەلىبىگە ئېرىشكەن .

خورىكى ئۆسۈپ ئۆزىنى بىلمەي قالغان ئاسىيلار دامىمىزغا چۈشمەي قالمايدۇ !

— ئۇستاتىلىق قىلغىنىم ئۈچۈن قۇللىرىنى كەچۈرسىلە ئالىيلىرى ، پېقىرنىڭ قارىشچە ، قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتقان بۇنداق پەيتتە بۆكتۈرمە قۇرۇش ئېھتىمالىم تەۋەككۈلچىلىك بولار . ئاسىيلار لەشكىرى ئەللىك ـ ئاتمىشتىن ئېشىپ كەتمىسىغۇ بىر نۆرى ، مۇبادا يۇز ، ئىككى يۈز بولۇپ قالسا خەۋپ ـ خەتەردىن قۇتۇلماق تەس . ياخشىسى ، سەردار سۇن زىنىڭ دېگىنىنى قىلىپ ، 36 ھىيلىنىڭ ئاخىرقىسىنى قوللانغان تۈزۈك .

— بۇ يەردىن كېتىش كېرەك دېمەكچىمۇ ؟

— ئالىيلىرى ھەممىنى بىلگۈچىدۇر .

— ئۇنداقتا قەيەرگە قاراپ يول سالغىنىمىز خوپ ؟

— فېڭتىيەن[1] ئايىمقىغا ، ئالىيلىرى ، ئۇ يەردە ئوردا لەشكەرلىرىمۇ ئاز ئەمەس ، قوغدىنىشقىمۇ ئەپلىك . ئەڭ مۇھىمى ، ئۇلۇغ ئاستانىگە يېقىنمۇ ئەمەس ، يىراقمۇ ئەمەس . فېڭجۇ ئايمىقىدا بىر مەزگىل تۇرۇپ دۈشمەن ئەھۋالىنى يېقىندىن كۆزەتسەك ، پەيتنى پايلاپ بىر ھۇجۇم بىلەنلا ئاستانىنى قولغا ئالساق...

قويۇق شاخلىرى ئۆتەڭ ئۆگزىسىگە ساڭگىلاپ تۇرغان سېدە دەرىخى ئاچىسىدا ئۇخلاپ قالغان بىغەم خوراز سوزۇپ ـ سوزۇپ ئۇچ قېتىم چىللىۋەتتى . ئالىقانچىلىكمۇ بۇلۇت بولمىغان كۈنچىقىش تەرەپ بېلىق قورسىقىدەك سۈزۈلدى . گىرىمسەن ئۇيۇقتىن ئېقىپ كەلگەن ئۆپكە سۈيىدەك گىل رەڭ شولا ئاستا ـ ئاستا ئاقىرىپ ، ئۆتەڭ تاملىرىنى ، ئۆتەڭ ھويلىسىدا تۇرۇۋېلىپ ئەمدىلا بىر پىكىرگە كەلگەن يىگىرمىچە ئادەمنى ، ئادەملەرنىڭ كاسكىلىرىنى ، نەيزىلىرىنىڭ ئۇچىنى ، ئاتلىرىنىڭ ئېسىل جابدۇقلىرىنى خۇددى بىر قەۋەت ئالتۇن سۈيى يالتىلىغاندەك پارقىرىتىۋەتتى .

---

① فېڭتىيەن — بۇگۈنكى سەنشى ئۆلكىسىگە قاراشلىق چېەنشيەن ناھىيىسى .

بۇ مەزگىلسىز تاڭ بۇ بىر توپ ئادەمنى ئالدىرىتىۋەتتى . ئۇلار فېڭتيەنگە قاراپ يولغا چىقىش تەرەددۇتىگە چۈشتى . چوڭ سەردار سىياقىدىكى گەۋدىلىكرەك كەلگەن بىر كىشى ئۇزەڭگىگە پۈتىنى ئىلىۋېتىپ ھۇجرا ئىشىكى كەينىدە مەقسەتسىزلا گەپ تېڭىشاپ تۇرغان ياغلاقارنىڭ خادىمەك ئۇزىراپ كەتكەن سايىسىنى ، كېيىن قايقارا گەۋدىسىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، سەگەكلىشىپ شەمشىرىنى ھۇجرا تەرەپكە چېنىدى :

— ئەي توخۇ يۈرەك ئىنسان ، ئۆزۈڭ كىم ۋە ئۆتەڭدە نېمە قىلىپ يۈرۈيسەن ؟ ئوغۇل بالا بولساڭ ، ئوغرىمۇشۇكتەك مارىلاپ تۇرماي چاپسان مەيدانغا چىق ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ قىيان بېسىپ كەلگەندەك قاتتىق ئاۋاز بىلەن .

سەردار قىياپەتلىك بۇ كىشىنىڭ كۈتۈلمىگەندە ۋارقىرىشى ئاتلىرىغا مىنىۋېلىپ ، قامچە شىلتاي دەپ تۇرغان ئادەملەرنى بىردىنلا چۆچۈتۈۋەتتى . ئۇلار ئۆتەڭ ھويلىسىدا تۇرۇپ قىلىشقان مۇھىم پاراڭلىرىنىڭ نامەلۇم بىر كىشى ئالدىدا ئەمدى سىر بولماي قالغانلىقىنى تەڭلا ھېس قىلىپ ئۇلگۈرگەنىدى . كېچە بويى ئۆتەڭدە ، ساقاللىرىنىڭ ئاستىدا تۇرغانلىقى قىياس قىلىنغان بۇ كىشىنىڭ دۈشمەن ئايغاقچىسى بولۇش ئېھتىماللىقىنىمۇ ھېچكىم چەتكە قاقالمايتتى .

ئۇلار ئېغىزدۇرۇقىنى چاينىاپ ، چاپچىپ تۇرغان ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، «بۇ نېمە ئىش ؟ » دېگەندەك ، بىر ـ بىرىگە قاراشقان پېتى جايىدىلا تۇرۇپ قېلىشتى . كىملەردۇر ، سەردار تۇرۇقلۇق ، بۇ تەرىقە بىخۇدلۇق قىلغىنىدىن ئىزا تارتقاندەك ، چاندۇرماي ، يۆتىلىپ قويدى . كۆپ ئۆتمەي ، ئۇلار باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىپ نېمىلەر توغرىسىدىدۇر پىچىرلىشىشتى . ئاردىدىن زەنجىرلىك ساۋۇتقا ئورىلىۋالغان ، كۆز قارىچۇقلىرى كاسكا كۆزلۈكىدىن ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان بىرەيلەن :

— سىرىمىزنى بىلىۋالغانكەن ، ئۇنىڭ كىم بولۇشى بىز ئۈچۈن بەربىر ، ئۇنى تۇتۇڭلار ـ دە ، تېگىشلىك جايىغا ئۇزىتىپ

قويۇڭلار ، سىرنىڭ بىخەتەر جايى لەھەتتىن باشقا يەردە ئەمەس... — دېۋىدى ، ئۇچ - تۆتەيلەن ئاتلىرىدىن ئۇچۇپ چۈشۈشتى - دە ، شەمشەرلىرىنى تەخ قىلىشتى ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ، ھۇجرا ئىشىكىگە قاراپ دېۋىلەپ كەلگىلى تۇردى .

— ئا... ئالىيلىرى ، ئاسىيلار بېسىپ كەلدى... ئاسىيلار كەلدى...

ئۆتەڭ كەينىدىكى چۇجگۇنلۇكتىن ئاۋازسىزلا ئۇچۇپ كەلگەن بىر تال ئوق ئۆتەڭ ئۆگزىسىدە ئاداققى بۇرچىنى ئادا قىلىۋاتقان قېرى كۆزەتچىنىڭ نەق گېلىغا قادالدى . ئۇ ھەمراھلىرىغا ئاگاھ بەرگەن پېتى موللاق سېلىپ غۇلاپ چۈشتى . بۇ ۋەقە ئوچۇق ئاسماندا چاقماق چېقىلغاندەك تاسادىپىي يۈز بەردى .

— ئىش چاتاق ، فېئىتىيەنگە قاراپ قاچايلى !

— ئاۋۇ يوچۇن كىشىنى قانداق قىلىمىز ؟

— ...

ئەقىللىق ياغلاقار قۇلىقىغا كىرىپ قالغان پارچە - پۇرات سۆزلەردىن ۋە ئادەملەرنىڭ تەقى - تۇرقىدىن ئۆزىگە قول سېلىشقا ئۇلگۈرمەيلا كېتىپ قالغان كىشىلەرنىڭ قامال قىلىنغان ئاستانىدىن قېچىپ چىققان ئوردا ئادەملىرى ئىكەنلىكىنى پەملەپ بولغانىدى . قوغلاپ كېلىۋاتقانلار ئەلۋەتتە ئاسىيلارنىڭ نەق ئۆزى ئىدى .

«ماۋۇ پېشكەلچىلىكنى قارىمامدىغان ، — دېدى ياغلاقار قىيا ئوچۇق تۇرغان ھۇجرا ئىشىكىدىن بېشىنى چىقىرىپ ئەتراپقا زەن قويۇۋېتىپ ، — بۇ يەردە تۇرىۋەرسەم ، ئاسىيلار كېلىپ ، ئوردا ئادەمى دەپلا ناھەق جاجامىنى بېرىشىدۇ ، قاچقانلارغا ئەگەشسەم ، ئاسىيلارنىڭ ئايغاقچىسى دەپ كۆرگۈلۈكۈمنى كۆرستىدۇ ، يا تەڭرىم ، ئوت بىلەن سۇنىڭ ئارىسىدا قالىدى دېگەنىنىڭ ئۆزىغۇ بۇ... »

ياغلاقار ياش بولغىنى بىلەن ، قۇتلۇققا ئەگەشكەن يەتتە - سەككىز يىلدىن بېرى تاسادىپىي يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ئالدىدا تېز

ۆه توغرا هۆكۈم چىقىرىشنى خېلى ئوبدان ئۆگىنىۋالغانىدى . ئۇ بۇ يەردىمۇ شۇنداق قىلدى . بىر دەقىقە كۆزىنى يۇمۇپ ، خىيال ئالىمىنى چاقماق سۈرئىتىدە كېزىپ چىقتى ، دەرھال بىر پىكىرگە كېلىپ ، ئاسىيلار بىلەن بىر قەپەس ئېلىشماقچى ، ئوردىدىكىلەرگە ياردەم بەرگەچ ، ئىچ پۈشۈقىنى چىقىرىۋالماقچى بولدى . ئالاھازەل يۈز نەچچە لەشكەر ساماۋى ئادەملەردەك پەيدا بولۇپ ، ئۆتەك ھويلىسىغا توما بۇزغان كەلكۈندەك بېسىپ كەلگەندە ، ياغلاقار ئاللىقاچان ئات ئۈستىگە جايلىشىپ بولغانىدى . ئۆتەك يېنىدىكى بېدىلىكتە تولۇق بىر كېچىنى ئۆتكۈزگەن ئاسىلقارا قانات چىقىرىپ ئۇچىدىغان ئەلپازدا تاقەتسىزلىنىپ تۇراتتى . ياغلاقار تىزگىننى شۇنداق بوشىتىۋىدى ، ئات ئالدى ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈردى - دە ، يەرگە زەرب بىلەن بىرنى تەپتى ، قىزغۇچ توپا يۈزىدە جاۋۇر چوڭلۇقىدا ئىككى ئورەك قالدۇرۇپ ، ئوردىدىكىلەر كەتكەن تەرەپكە قاراپ ، سالغىدىن ئايرىلغان سالغا تېشىدەك شىددەت بىلەن يۈرۈپ كەتتى .

ئۆتەك سەيناسىدا ئەقلىدىن ئازغان ساراڭلاردەك پىتىرىشىپ يۈرگەن لەشكەرلەر چەبدەسلىكى ۆه قورقماسلىقى بىلەن كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتكەن بۇ ناتونۇش چەۋەندازنىڭ كارامىتىگە قاراپ بىر پەسكە تېڭىرقاپ قېلىشتى . سەردارىنىڭ ھەيۋە قىلىشى بىلەن يامان چۇشتىن ئويغانغاندەك چۆچۈشۈپ ، قارىسى يوقلاي دەپ قالغان ئاسىلقارانىڭ كەينىدىن تۆت - بەش تالدىن ئوق ئۇزۇشتى - دە ، ئاتلىرىنى دېۋىتىپ قاچقانلارنى قوغلاشقا تۇتۇندى .

«ئەر قانىتى ئات» دەپ بىكار ئېيتمىغانكەن بوۋىلار . ئەر ئارىسىغا پەقەت جەڭ ئۈچۈنلا يارالغان ، ئىگىسى قۇتلۇقنى مۆلدۈردەك يېغىۋاتقان ئوق ئارىسىدىن ، تاشنى ئېرىتىۋېتىدىغان ئوت ئىچىدىن تىرناقچىلىك زەخمەتكە ئۈچراتماي ، ساق - سالامەت ئېلىپ چىققان ئاسىلقارا بۇگۈن ھەم يېڭى ئىگىسىنىڭ ئىلكىدە ئوق بورىنىنى يېرىپ ، ئەپسانىلەردىكى دۇلدۇلدەك تېز چاپماقتا ئىدى ،

ئاسىلقارا بىلەن قاناتلانغان ياغلاقار قۇلاق تۈۋىدىن ۋىژىلداپ ئۆتۈۋاتقان يا ئوقىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ، پات - پات ئالدى - كەينىگە قاراپ ، سەل ئالدىغا ئېگىشىپ پېتى بىخۇدۇك كېتىپ باراتتى ، تۇرۇپ - تۇرۇپ ئات يايلىغا چاپلاشقاندىن ئۆزگە ، كونا جەڭچىلەرنىڭكىدەك تەمكىن چىرايىدا نە قورقۇش ، نە هودۇقۇش ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى .

«چاپ ، تېخىمۇ تېز چاپ ئارغىمىقىم ، خاكاسلار يېرىدە چىكلار زېمىنىدا چاپقاندەك چاپ ، ئىگەڭنى قارا يۇز ئاسىيلارنىڭ ئوقىدىن يىراقلاشتۇر ، ئىزىڭغا چۈشكەنلەر تۈيىقىڭدىن كۆتۈرۈلگەن چاڭ ئاستىدا گۆرگە كۆمۈلگەندەك كۆمۈلۈپ قالسۇن ، كۆزلىرىگە توپا كىرىپ قىيامەتلىك كور بولسۇن··· »

ئاسىلقارا بوراندەك تېز ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى ، قامچىسىدىن قاس چىقىرىپ ، بار كۈچى بىلەن قېچىپ كېتىۋاتقان ئوردا ئەھلى بىلەن ئاسىلقارانىڭ ئارىلىقى بارغانچە قىسقارماقتا ئىدى . بىراق ، ئاسىيلارنىڭ ئاتلىرىمۇ چاپقۇرلۇقتا ئاسىلقارادىن قېلىشمايدىغاندەك قىلاتتى . ياغلاقار لىڭ سەللا بوش كەلسە ، بۇ ئاتلار ئاسىلقاراغا ، يامىنى ئاللىقاچان دەرماندىن كەتكەن پاكار ئوردا ئاتلىرىغا يېتىشىۋالىدىغاندەك تۇراتتى .

ياغلاقار قوغلاپ كېلىۋاتقانلارنىڭ چۇقان - سۈرەنلىرىنى خېلى ئېنىق ئاڭلاۋاتاتتى ، كىمدۇر بىرى «ئات» دەپ ۋارقىرايتتى ، يەنە بىرى «تىرىك تۇت» دەپ توۋلايتتى . يا ئوقى شالاڭلاپ قالغىنى بىلەن ، ئات تۈيىقىنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاۋازى يېقىنلا بىر يەردىن كېلىۋاتاتتى .

ياغلاقار لىڭ قېچىپ كېتىۋېتىپ ئات يالىغا يەنە بىر قېتىم يېپىشتى - دە ، بېشىنى بۇراپ ، كەينىگە قارىدى ، ئىز بېسىپ يېقىن كېلىۋاتقان ئاسىلقارادەك ئېگىز ، بېلى قۇلۇننىڭكىدەك ئىنچىكە ، بېشى بۆرىنىڭكىدەك كىچىك ، ئاياغلىرى بادىرىدەك ئۇزۇن يارام ئاتلارغا بىر قاراپلا ئەجەبلەنگىنىدىن ئاتتىن يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى . كېلىۋاتقىنى پۈتكۈل يۇرت تەۋەسىدە پەقەت تۇنباغا قاغان

ۋە ئاتخۇمار بەگبارىستىلا بولىدىغان داڭقى بار قۇرىقان ئاتلىرى ئىدى . ئاسىلقارا بىلەن نەسىلداش بولغان بۇنداق ئېسىل ئاتلارنىڭ ئاسىيلارنىڭ ئىلكىدە پەيدا بولۇشى ھەيران قالارلىق ھادىسە ئىدى .

بىراق ، قاتتىق قامچا يەپ ، پەقەت ئون چامدام يەردىلا قوغلاپ كېلىۋاتقان بۇ قۇرىقان ئاتلىرى ياغلاقارغا بۇ تېپىشماق ئۇستىدە ئويلىنىپ ئولتۇرۇشقا ئىمكان بەرمەيتتى . شۇ تاپتا ئۇ ئوردا قاچاقلىرىنىڭ ھارغىن ئاتلىرىغا يېتىشىپ قالغانىدى . ئەگەر غايىبتىن بىرەر مۆجىزە يۈز بەرمىسىلا ، ئاسىي لەشكەرلەر ئۆزىگىمۇ ، ئوردا قاچاقلىرىغىمۇ يېتىشىۋالاتتى ـ دە ، چوڭ قىرغىنلار يۈز بېرەتتى . ياغلاقارنىڭ غۇرۇرى ، كۈتۈلمىگەن بۇ بەل تۇتۇشۇشتا ئۇتتۇرۇپ قويۇپ ، ئۇيغۇر ئەلچىسىنىڭ ۋە ئاسىلقارانىڭ يۈزىنى تۆكۈشىگە ھەرگىز يول قويمايتتى .

— قېنى ، كېلىشە ئاسىيلار ، ئۇيغۇر ئاتلىرىغا مىنىۋېلىپ ، ئۆزۈڭنى قالتىس چاغلىشامسەن تېخى؟ بىلىپ قوي ، بىزنىڭ ئاتلىرىمىز ياماننى ئەجەل ئاغزىغا ، ياخشىنى زەپەر دەرۋازىسىغا باشلاپ باردىغان ساماۋى ئات ، جەنىكىدىن تويغان بولساڭ ، مانا ئەمدى ساڭا...

قۇتلۇقنىڭ مەجەزىنى تارتقان ، ئادەتتە ئاسان ئاچچىقلانمايدىغان ياغلاقار ئەمدى راستتىنلا ئاچچىقلاندى ، قاتلىرىدىن قان پۇراپ تۇرغان بۇ ئاچچىق سۆزلەر ئۇنىڭ تىترەپ تۇرغان ۋۇجۇدىدىن ئېتىلىپ چىقتى . ئۇ چېپىپ كېتىۋېتىپ ، ئۇزىتىپ مۇڭگۇز ياسىنى تەقلىۋالدى ـ دە ، پەي قادالغان ئىككى تال ئوقنى كىرىچكە تىرىدى ، بەدىنىنى كەينىگە تارتىپ ، ئاسىلقارانىڭ بېقىنىغا ئۆزىنى تاشلىدى ، تاۋۇزدەك تۇگۇلۇپ ، ئات يايلىنى چىشلەپ كېلىۋاتقان ئاسىيلارغا ئوق ئۇزدى .

«ۋايجان» دېگەن پەريات بىلەن تەڭ ، ئەڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان ئىككى سەردار ئات ئۈستىدىن خۇددى شامال تەگكەن قەغەز ئادەمدەكلا ئۇچۇپ چۈشتى . ئىككى ئات ئارتۇقچە يۈكتىن خالاس بولغىنىدىن تېنى يايراپ ، خۇددى كۆرۈنمەس چۈلۇۋۇر بىلەن

باغلانغاندەك ، ئاسىلقاراغا ئەگەشتى .

ياغلاقار لىك يەنە ئوق ئېتىپ ، تۆت - بەشچە لەشكەرنى يەر چىشلەتكەندىن كېيىن ، بىر پۇتنى ئۇزەتكىگە قويۇپ بىرلا كۆچىۋىدى ، ئېگەردىن ئارتىلىپ ، ئاسىلقارانىك يەنە بىر بېقىنىغا ئۆتۈۋالدى ۋە يەنە ئوق ئاتتى . ئەزرائىلدىن قورقماندەك قورقۇپ ، كىرىچنى تارتار - تارتمايلا ئوق ئېتىۋاتقان لەشكەرلەر ئارقا - ئارقىدىن دۈم چۈشكىلى تۇردى . ياغلاقار لىك چۈشىنىكسىز بىرنېمىلەرنى دەپ ، كىملەرنىدۇر تىللىغان پېتى «لىك» قىلىپلا ئات ئۈستىدە تۇز ئولتۇرۇۋالدى - دە ، ئاتنىك بېشىنى بۇرىدى ، يان تەرەپتىن قىستاپ كەلگەن تۆت لەشكەرگە كۆچەپ تۆت نەيزە ئۇرۇۋۇشدى ، ئۇلار شۇ زاماتلا تىن تارتماي جان بەردى . ئات ئايىغىدىن ئۆچۈپ چىققان بوغۇناق كۆزلەرنى خىرەلەشتۇردى . ياغلاقار لىك ئاسمان - پەلەك بوغۇناق ئارىسىدا بەئەينى بۇلۇت ئىچىدە جەڭ قىلىۋاتقان ئىلاھىي باھادىرەك يۆتكىلىپ يۈرۈپ ، سارىاڭدەك پىتىراپ ، تېرىقتەك چېچىلىپ كەتكەن ئاسىي لەشكەرلەرنى بىر - بىرلەپ يوق قىلغىلى تۇردى . كېيىنكەن باشلار ، بېشى يوق تەنلەر يول ئۈستىنى ياپتى ، قان بىلەن نەمدەلگەن يەر ئات ئايىغىدا خۇددى خېمىرەك يۇغۇرۇلدى...

سەردار بولسا كېرەك ، بىرەيلەن ئاۋۋال كەينىگە بۇرۇلدى ، ئېتىنىك ساغرىسىغا رەھىمسىزلەرچە قامچا ئۇرۇۋېتىپ ، ئۇنىنىڭ بارچە ۋارقىرىدى :

— قېچىڭلار ، ئا... ئاستانىگە قاراپ قېچىڭلار ، سىلەر بىلمەيسىلەر ، ئۇيغۇر چەۋەندازلىرىلا ئەنە شۇنداق كەينىچە ئوق ئاتالايدۇ ، بۇنداق ياۋايىلارغا تەڭ كېلىپ بولمايدۇ...

تېخىچە پۇخادىن چىقمىغان ياغلاقار لىك ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي قېچىپ كېتىۋاتقانلارنى خېلى بىر يەرگىچە قوغلاپ باردى ، غەزەپ بىلەن ئاتقان بىرقانچە ئوق قاچقانلارنىڭ دۈمبىسىگە قادالدى . ئاسىيلارنىڭ قوغلاپ كېلەلمەيدىغىنىغا كۆز يەتكۈزگەندىن كېيىن ، كەينىگە يېنىپ يارامراق ئولجىلارنى غانجۇغلاپ ،

بىرمۇنچە قۇرىقان ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى ئېگەرگە باغلىغان پېتى ئۆز يولىنى داۋام قىلدى .

ئۇزاققا سوزۇلمىغان بىلەن ، بەكمۇ كەسكىن ئۆتكەن بۇ جەڭ ياغلاقارنى خېلىلا چارچىتىپ قويدى . بىراق ، ياشلىق دېگەن بەربىر ياشلىقتە ، ئۇ باش - كۆزلىرىدىكى قان ئىزلىرىنى سۈرتۈپ ، غۇلىچىنى سوزۇپ ، بىر - ئىككى قېتىم كېرىلىپلا خورىغان كۇچ - قۇۋۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈۋالدى - دە ، ئاسىلقارانى يورغىلىتىپ ، كۆپ ماڭمايلا يولىغا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغان ئوردا قاچاقلىرىغا يېتىشىپ كەلدى .

— خۇش كەپتىلا قامەتلىك پالۋان ، ئۇلۇغ تاڭنىڭ ئەمىر لەشكىرى كەمىنە لى چېڭ[1] كەرەملىك شاھمىزنىڭ مۇبارەك نەزىرىگە نائىل بولمىش قوش ئوقلۇق چەۋەندازغا چەكسىز ھۆرمەتلەر بىلدۈرىدۇ ، — دېدى ، قاراشلىرىدىن زوقلىنىش ۋە ھۆرمەت ئالامەتلىرى چىقىپ تۇرغان ئوتتۇزچە ئادەم ئارىسىدىن ئايرىلىپ چىققان سالاپەتلىك بىر كىشى ئالىقانلىرىنى جۈپلەپ لىڭشىتىپ تۇرۇپ . يېشى ئەللىكلەردىن ھالقىغان ، چاچلىرى ۋە كەكە ساقىلى ئارىلاپ ئاقىرىشقا باشلىغان ، بۇرنىنىڭ يان تەرىپىدىكى قىيپاش تاتۇق مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇرغان بۇ كىشى توپ ئىچىدىكى ئېگىز بوي ، سالاپەتلىك بىرەيلەن بىلەن كۆز بېقىشۇالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى :

— ئۇلۇغىمىز ئۆزىگە ۋە ئۆز ھەقەمسايىلىرىگە ئۇنتۇلغۇسىز ياردەملەرنى كۆرسەتكەن تەڭداشسىز پالۋاننى شاھانە تارتۇقلار بىلەن تارتۇقلاشتىن ئىلگىرى ، تارتۇقلانغۇچى پالۋانمىزنىڭ نام - ئەملىنى ، يۇرت - قوۋمىنى بىلىشنى خالايدىكەن ، مالال كەلمىسە ،

---

① لى چېڭ — تارىخىي شەخس ، مىلادىيە 727 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 793 - يىلى ئۆلگەن . ئۇ تاڭ ئوردىسىدا ھەربىي ئەمەل تۇتقان ، توپىلاڭچى جۇسىنى قوغلاپ چىقىرىپ ، چاڭئېنىنى قايتۇرۇۋېلىشتا چوڭ تۆھپە كۆرسەتكەن («جۇڭگو تارىخ لۇغىتى» ، 1371 - بەت) .

ئىلتماسىمىزنى قوبۇل كۆرگەيلا .

ياغلاقار لىك ئاتتىن چۈشەي دېمەيتتى . يېرىم ئاي شەكلىدە سەپ تۈزۈپ ، بىر - بىرىگە ئوخشىتىپ سىزىلغان سۈرەتلەردەك بىر خىللا ھەجىيىپ تۇرۇشقان ئوردا ئەھلىگە مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن قاراپ ، نېمىگىدۇر ئېچىنغاندەك باش چايقايتتى . ئۇ ئالىقىنى بىلەن قۇلاق تۈۋىدە غىڭشىپ يۇرگەن پاشىلارنى قوغلاپ تۇرۇپ ، ھېلىقى سانغۇندىن قايتۇرمىلاپ سورىدى :

— ئالدى بىلەن ئۆزۈڭلارنى مەلۇم قىلغايسىلەر ، سىلەر كىم ۋە نېمىدەپ ئۇ ئالتە توك - توك رەزگى لەشكەردىن بۇنچىۋالا قورقۇپ يۈرىسىلەر ؟ نېمىدەپ قاق سەھەردە مېنى تۇتماقچى بولىسىلەر ؟

— بىز... بىز ئۇلۇغ تاك ئوردىسىنىك ۋەزىر - ۋۇزرالىرى بولىمىز...

ياغلاقار قورقۇنچاقلىقىدىن ئىزا تارتىپ دۇدۇقلاۋاتقان ئەمرلەشكەرگە قاراپ مۇنداقلا كۇلۇپ قويدى ۋە :

— ھە ؟ بولدى دېگۈچە سېلىپ ، جەمەتىمىزنى خانىۋەيران قىلىۋەتكەن مەنسەپدارلار سىلەر ئىكەنسىلەر - دە ، ئەپسۇس ، بۇرۇنراق بىلگەن بولسام... — دەپ قاقشاپ قويدى .

ياغلاقارنىك گەپلىرىنى چۈشىنەلمەي ، رەللە بولغان ئادەملەر بىر - بىرىدىن جاۋاب ئىزدىگەندەك ، ئۆزئارا تىكىلىشىۋالدى .

— بىلگۈڭلار بولسا بىلىۋېلىڭلار ، — جاۋاب بەردى ياغلاقار لىك ئېتىدىن خۇددى قىيادىن سەكرىگەن يولۋاستەك سەكرەپ چۈشۈپ ، ئەمرلەشكەرنىك ئالدىغا كېلىپ ، — كەمىنە سانغۇننىك ئېتى ياغلاقار ، ئۇيغۇر قوۋمىنىك سەردارلىرىدىن بولىمەن ، ئەلچى بولۇپ ئالدىڭلارغا كېلىپ ، مانا بۇ يەردە ئويلىمىغان دىشۋارچىلىقلارغا يولۇقۇپ يۈرۈپتىمەن...

لاي بىلەن ياساپ ، چوققىسىدىن بېسىۋەتكەندەك پاكار ، بويى تۇتۇۋالغان نەيزىسىنىك يېرىمىغىمۇ يەتمەيدىغان بىرەيلەن دىمىغىنى

قېقىپ قويۇپ :

— قاراڭلار ، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئۇيغۇر دەۋالغىنىنى ، ئەلچىمەن دېگىنىچۇ تېخى ؟ — دېۋىدى ، بۇ گەپ ئەس ـ يادى قۇرىقان ئاتلىرىنىڭ سىرىدا قالغان ياغلاقارنىڭ يارىسىغا تۆز سەپتى بولغاي ، ئۇ :

— ھە ، ئۇيغۇر بولسام نېمە بوپتۇ ؟ ئۇيغۇردىن ئاكاڭدەك جانباز ئەلچى چىقمامدىكەن ، — دېدى كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ .

ياغلاقار بىلەن روبىرو تۇرغان ئەمىرلەشكەر لى چېڭ پاكار كىشىنىڭ گەپدانلىق قىلىمەن دەپ ياغلاقارنىڭ چىشىغا تېگىپ قويغانلىقىنى تۇيۇپ قالدى ـ دە ، قاتماللىقنى ئوڭلىماقچى بولۇپ شۇ ھامان چۈشەنچە بەردى :

— خاتا چۈشىنىپ قالمىغايلا باتۇر ئەزىمەت ، دېۋانبېگى مۇبارەك چىرايلىرىنىڭ بىز خەقنىڭكىگە ئوخشاپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ ، شۇنداق دېگەن چېغى...

— ئات ئاتقا ئوخشايدۇ ، ئادەم ئادەمگە ئوخشايدۇ ، بۇنىڭ ئەجەبلەنگۈدەك نېمىسى بار ئىكەن ؟

ئۇنىڭ «ئەلچىمەن» دېگەن سۆزى ھېلىغىچە گەپكە ئارىلاشماي ئۆچكە ساقلىنىۋاتقان تۇرغان ھېلىقى سالاپەتلىك كىشىنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان بولسا كېرەك ، ئۇ ئەمىرلەشكەرگە بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىۋىدى ، ئەمىرلەشكەر سوقا سۆرىگەن ئۆكۈزدەك پۇشۇلداپ تۇرغان ياغلاقاردىن ئەدەپ بىلەن سورىدى :

— ھۆرمەتلىك پالۋان ، ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ باتۇرى ئىكەنلىكلىرىگە ھەممەيلەن چىنپۇتتۇق ، ئەلچى بولسىلا بىرەر نام ـ نىشانلىرى باردۇ ؟

— بولمىدىغان ، — ياغلاقار لىڭ قامچىسىنى بەلۋېغىغا قىستۇرۇپ قويۇپ ، قولىنى قوينىغا سالدىيۇ ، يەنە ئىتتىك تارتىۋېلىپ قولىغا قاراپ تۇرغانلارنى نا ئۈمىدتە قويدى . نېمىنىدۇر يادىغا ئېلىپ ، دېدى :

— ئاستانىنىڭ ۋەزىر ـ ۋۇزرالىرى بولساڭلار ئېيتىڭلار ،

قايسىكلار ۋەزىرئەزەم گو زىيى[1] بولسىلەر ، ئىگەم بەرگەن دەستەكنى ۋەزىرئەزەم گو زىيىغىلا تاپشۇرىمەن ، دەيدىغىنىمنىمۇ شۇ ھەزرەتنىڭ ئۆزىگە دەيمەن !

گو زىيىنىڭ گېپى چىققان ھامان ، بەزىلەرنىڭ چىرايى قانسىراتقان ئۆپكىدەك ئۆڭۈپ كەتتى . بەزىلەر يەر تېگىدىن قارىشىپ ، ئىچ - ئىچىدىن ئۇسۇپ چىققان كۆلكىسىنى ئالىقانلىرى بىلەنلا توسۇۋېلىشتى . بەزىلىرى قورۇقچىلارنىڭ ھمايىسىدە غادىيىپ تۇرغان سۆلەتلىك كىشىگە چاندۇرمايلا قاراپ قويدى . ئەمرلەشكەرنىڭ ئېغىز ئېچىشى بىلەن ، ئاردىكى قاتاللىق بۇزۇپ تاشلاندى .

— قارىغاندا ، بىلمەيدىغان ئوخشايدىلا ، گو زىيى ھەزرەتلىرى تۆت يىل مۇقەددەم ئالەمدىن ئۆتكەنىدى ، — دېدى ئۇ ھازا پۇراپ تۇرغان پەس ئاۋاز بىلەن .

— گو زىيى ۋەزىرئەزەم قازا قىلدى ؟

ۋەزىرئەزەم گو زىيى تۆت يىل بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، بىراق ئارىنىڭ يىراقلىقى ، مۇھىمى ، تاڭ دەيزۇڭنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن ئىككى قووۋم ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت يىرىكلىشىپ ، باردى - كەلدى ئازايغانلىقى سەۋەبلىك ، بۇ خەۋەر ئۇيغۇر قاغانلىقىغا يېتىپ كېلەلمىگەن ، كەلگەن بولسىمۇ ، ياغلاقار لىڭ بىخەۋەر قالغانىدى .

ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ باتۇرى ۋە ئەلچىسى تۇرۇقلۇق ، تاڭ

---

① گوزىيى — تاڭ سۇلالىسىنىڭ مەشھۇر ھەربىي ئەمەلدارى ، دۆلەت ئەربابى ، مىلادىيە 697 - يىلى تۇغۇلۇپ ، 781 - يىلى ئۆلگەن ، ئۆڭلۈك - سۆيگۈن توپىلاڭ كۆتۈرگەنىدە ، ئەمرلەشكەر بولۇپ ، توپىلاڭنى تىنچىتقان . ئۇ ئۇيغۇر ، خەنزۇ لەشكەرلىرىنى باشلاپ لەشكىرى يۈرۈش قىلىپ ، چاڭئەن ، لوياڭلارنى قايتۇرۇۋالغان ، تاڭ دەيزۇڭ زامانىدا ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ ۋەلىئەھدى يابغۇ تېكىن بىلەن ئاكا - ئىنى بولۇشۇپ ، ئوردا ئاسىيلىرىغا بىرلىكتە قارشى تۇرغان ، ئۇيغۇرلار بىلەن ئىتتىپاق ئۆتۈشنى تەشەببۇس قىلىپ ، ئات - يىپەك سودىسىدا ئۇيغۇرلارغا يول قويغان ، ئاردىدا يۈز بەرگەن ئۇقۇشماسلىقلارنى توگىتىشتە مۇھىم رول ئوينىغان . تاڭ دەيزۇڭ ئۆلۈپ ، تاڭ دېزۇڭ تەختكە چىققاندا ئۇ ئاتا قاتاردا ھۆرمەتلەنگەن ، لېكىن لەشكىرى ھوقۇقتىن چەتلەشتۈرۈلگەن .

ئوردىسىدا يۈز بەرگەن بۇنداق چوڭ ۋەقەدىن تېخىچە خەۋەرسىز يۈرگىنىنى چاندۇرۇپ قويغان ياغلاقار لىك ئۆز خىجالىتىنى يوشۇرۇشقا تىرىشتى ۋە كۆڭلى يېرىم بولغاندەك ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋېلىپ دېدى :

— ئۇ ھەزرەتنى ھەممە ئادەم تەرىپلەيتتى ، بوپتۇ ، ئۆلگەن بولسا كۆك تەڭرىم ئۇنىڭغا ئۆز دەرگاھىدىن پاناھ بەرگەي...

— ئەلچى جانابلىرى ، كۆپ قايغۇرۇپ كەتمىسىلە ، گو زىيى ھەزرەتلىرى كەتكەن بىلەن ، كەمىنە سانغۇنلىرى شاھ ئەمرى بىلەن ئۇنىڭ ئىشىنى يۈرگۈزۈپ يۈرۈپتىمەن . خالىسلا دەستەكنى كەمىنلىرىگە تاپشۇرغايلا ، ئىشەنچ قىلالمىسلا كەرەمىلىك شاھىمىز دېزۇك ئالىيلىرىغا كۆرسەتسىلمۇ بولىدۇ .

ئەمرلەشكەر لى چېڭنىك تەكلىپى ياغلاقارغا ياقمىدى بولغاي :

— ياق... ياق... — دېدى ئۇ ، ئارقىمۇئارقا بېشىنى چايقاپ ، قوينىنى ئالىقىنى بىلەن مەھكەم بېسىۋېلىپ ، — تاك دېزۇك دېگەن ئادەمگە بېرىشكە بولمايدۇ ، ئۇ ئاتىسى تاك دەيزۇكدەك رەھىمدىل ئەمەس ، قوۋمىمىزنى چۈشەنمەيدۇ ، ھەرگىز چۈشەنمەيدۇ...

بۇ گەپ بىلەن تەك ، ئۆكسىلى قاچقان لى چېك بىر غايىب قول مەيدىسىدىن ئىتتىرگەندەك ، ئىككى قەدەم كەينىگە ياندى ۋە كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ كەتتى . ئادەملەر تۇرغان يېرىدىلا تىز چۆكۈشتى ، «گۇناھ بولدى... گۇناھ بولدى» دېيىشىپ ، پىشانىسىنى يەرگە ئۇرغىلى تۇردى .

— ھاھ... ھاھ... ھاھ...

توساتتىن ئاڭلانغان ياڭراق كۈلكە ھەممەيلەننى ھەيران قالدۇردى ، ئارقىدىنلا تىترىشىپ تۇرغان كىشىلەر ئۈستىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر يۈكتىن خالاس بولغاندەك ، ئاستا - ئاستا باش كۆتۈردى . سېرىق زەر تونىنىڭ كەڭ يەڭلىرىگە يوشۇرۇنغان قوللىرىنى كەينىگە قىلىپ ، توپ ئىچىدىن قىيپاش قەدەم تاشلاپ چىقىپ كەلگەن سۆلەتلىك كىشى ئۇدۇل ياغلاقارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، مۇرىسىگە يېنىككىنە ئۇرۇپ قويدى - دە ، پەرمان كۈتۈپ

باش ئېگىپ تۇرغان لى چېڭغا قاراپ :

— قېنى ، تۇز سۆزلۈك ، قاپ يۈرەك بۇ باتۇرنى ئېتىغا مىندۈرۈپ ، تۆت مەھرەمگە يېتىلىتىڭلار - دە ، ئۇدۇل فىڭچېڭ ئايمىقىغا باشلاپ بېرىڭلار ، جاۋانمەردلىك قىلىپ جېنىمىزنى قۇتقۇزغان ، سۇلالىگە سادىق بولغان بۇ يىگىتكە ئۆز قولۇم بىلەن تون - سەرپاي ياپماقچىمەن ! — دېۋىدى ، ياغلاقار لىڭ ئەمرلەشكەر لى چېڭدىن پەس ئاۋاز بىلەن سورىدى :

— ئەمىر قىلغۇچى كىم بولىدۇ ؟

— كۇنچىقىشتىن كۇنپېتىشقىچە بولغان جىمى زېمىننىڭ ئىگىسى ، زامانىمىزنىڭ شاھىنشاھى تاڭ دېزۇڭ ئالىيلىرى بولمامدۇ ؟ ! — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ سەل ئەيمىنىپرەك .

ياغلاقار لىڭ ئەمرلەشكەر لى چېڭنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ «هە ، مۇنداق ئىكەنده» دېگەندەك ، بېشىنى لىڭشىتتى ۋە تاڭ دېزۇڭغا ئۆزرە قويۇپ ، سالام - سەھەتنى بەجا كەلتۇردى . ئۇنى ئارىغا ئالغان بىر توپ ئاتلىق كىشى ئاتلىرىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ فىڭچېڭ شەھىرىگە قاراپ يولغا راۋان بولدى .

24 . ئاستاندىن ئەلچى كەلدى

ئۇچ كۇنلۇك قىيپاش شامالنىڭ كارامىتىدىنمىكىن ، قىش ئايلىرى كەمدىن - كەم ئوچۇق بولىدىغان يايلاق ئاسمىنى بۇگۇن زۇمرەتتەك رەڭلىنىپ كەتكەن . تۇمانسىز ياز كۇنلىرىلا كۆرگىلى بولىدىغان ئاقباش چوققىلار ، كۆلەڭگۈدەك غۇۋا تۇرىدىغان كەسمە قىيالار بىر كېچىدىلا ئورۇن يۆتكەپ ، قۇلقارا يايلىقىغا يېقىنلاپ قالغاندەك قىلاتتى . خېلى يىراقتا ، يانتۇلۇقلار ، تۆزلەڭلىكلەردە قېلىن قارغا كۆمۈلۈپ كەتكەن ئارچا - تېرەكلەرمۇ قاتمۇقات جۇۋا كىيىۋالغان سېمىز چوپاندەك كۆرۈنەتتى . تومۇر - تومۇرلىرىغچە تۇڭلاپ كەتكەن قارلىق زېمىن ، زېمىن گەجگىسىدىكى قارلىق

دۆڭ ، قارلىق دالا ، قارلىق چاتقاللار كۆك ئاسمان بىلەن روشەن چېگرا ئاجرىتىپ ، ئىككى دۇنيا تەرىقسىدە كۆزگە چېلىقاتتى .

قاغان ئەتىگەنلىك تىلاۋەتكە چىقماستىلا پەرمانبەگكە :

— پۇختا ھازىرلىق قىلىڭلار ، كۆڭلۈم قۇلقارا يايلىقىنى خالاپ قالدى ، — دېۋىدى ، بۇ پەرمان تۇنجى بولۇپ تاراس تېكىنگە سەل باشقىچىرەك تۇيۇلدى . ئۇ ئىچىدە : «قارا قىشتا قاغان دادامنىڭ دالا سەيلىسىنى خالاپ قالغىنىنى قارىمامدىغان ، ئاتلار ۋە ئادەملەر قىشلىق يايلاققا كۆچۈپ كەتكەن تۇرسا ، كۆڭۈل ئاچقۇدەك يەنە قانداق ئەرمەك بولسۇن ئۇ يەردە ؟ » دەپ غۇدۇراپ قويدىيۇ ، بىر ئېغىزمۇ قارشى زۇۋان سۇرەلمىدى . نەچچە ئايدىن بېرى ، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ ، ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەپ يۈرگەن بەگبارىس قاغانىنىڭ كەينىگە خۇددى سادىق ئىتتەك ئەگەشتى . ئېرچۈك باخشى قىللىدىغانغا ئىش چىققىنىدىن مەمنۇن بولۇپ ، باخشىلىق سايمانلىرى بىلەن لىق تولدۇرۇلغان ئالا خۇرجۇنىنى چامبۇل ئېشىكىگە پۇختىلاپ ئارتتى .

قاغان ئىخلاس بىلەن ئىبادەت قىلدى ، ئىبادەتتىن كېيىن سۆسەر قۇلاقچىسىنى باستۇرۇپ كىيىپ ، سۇلەيسۇن جۇڭىسىغا پۇركىنىپ ، ئېتىغا ئاۋايلاپقىنە قامچا ئۇردى . ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى بىلەن تەڭ قۇلقارا يايلىقىغا يېتىپ كەلدى ـ دە ، ئۇدۇل تونۇش قىيا ئۇستىگە چىقىپ ، تۆت ئەتراپقا نەزەر سالدى .

تازا ئەۋجىگە چىققان قەھرىتان قىشتا يالىڭاچ يېتىمچىدەك توڭلىغان زېمىن تىترىكىنى زوربغا بېسىۋېلىۋاتقاندەك ، ھەربىكەتسىز ۋە تىۋىشسىز ئىدى . بىراق ، ئۇيۇل تاشتەك قېتىپ كەتكەن يەر يەنىلا سەزگۈدىن قالمىغان ، كۆرۈمسىز چاغلىرىنىمۇ كۆرۈملۈك چاغلاپ ، سوغۇق شامىلىنىمۇ ئاتەش دەملەرگە تەڭ بىلىپ ئۆز قوينىغا يېتىپ كەلگەن قاغان ئىگىسىنىڭ ئاياغ تىۋىشىنى تونۇۋالغان ۋە ئۇنى مۇبارەك كۆكسىدىكى مۇھەببەت تەختىدە ئەتىۋارلاپ كۆتۈرۈۋالغاندى .

چۈنكى ، زېمىن ئۇنى بىلەتتى .

زامانلارنىڭ ئاۋۇللىدە ، تۇرالار[1]نىڭ چاپقۇر ئاتلىرى تاغ - تاشلارنى دىر - دىر تىترىتىپ ، شىرۋىلاردىن سوغدىيانىغچە ، بايقال كۆلىدىن جەنۇبقىچە بولغان بىپايان يەرلەرنى كېزىپ يۈرگەنىدى . ئاقساقال بۇسات سىر - تاردۇشلار بىلەن بىرلىشىپ شەرقىي تۈركلەرنىڭ شىمالىي بۆلىكىگە ھۇجۇم قىلغاندا ، تۇنباغانىڭ ئەجدادلىرى مانا مۇشۇ يەردىن قوزغالغانىدى . تۈرك قاغانى ئىلىك قاغان يوقۇق شاد باشچىلىقىدا ئاتلاندۇرغان 10 تۈمەن لەشكەرنى بىر زەربە بىلەنلا تارمار قىلىپ زەپەر ناغرىسىنى ياڭراتقاندا ، تۇنباغانىڭ بوۋىلىرى كۆك ئەلەملىرىنى لەپىلدىتىپ ، مۇشۇ قىيادا ئوينىتىپ تۇراتتى .

تاغ ئۇنى تونۇيتتى .

ئۇيغۇرلار باسمىل[2] ۋە قارلۇق[3] قوۋمى بىلەن ئەھدە تۈزۈپ ، ئۆزمىش قاغان[1]نى غۇلاتقاندا ۋە كۆپ ئۆتمەي باسمىل - قارلۇقلارنىمۇ يوق قىلىپ ، بۇساتنىڭ ئەۋلادى ، ئۇيغۇر ياغلاقارلىرىنىڭ سەرخىلى بولمىش كۇل بىلگە قاغاننى تەختكە چىقارغاندا ، مۇشۇ ئەتراپتا كاتتا بىر مۇراسىم بولۇپ ئۆتكەنىدى . مۇراسىم تەنتەنىسى بىلەن تۇنجى قاغاننىڭ : «بۇ زېمىن مۇقەددەس زېمىندۇر ، بالىلىرىم ، نەۋرىلىرىم ۋە چەۋرىلىرىم ئۇنى جان تىكىپ قوغدايدۇ ، پۇقرالىرىمنى پاراۋان قىلىدۇ» دېگەن سۆزلىرى مۇشۇ تاغلارنىڭ قات - قېتىغچە سىڭىپ كەتكەن ، بۇ تاغلار سەلتەنەتلىك ئۆتمۇشكە قىيامەتلىك ھەقدار ئىدى . قاغاننىڭ بۇ ئاۋازى

---

① تۇرالار — قەدىمكى جۇڭگونىڭ غەربىي شىمالىدا ياشىغان چوڭ قوۋمنىڭ نامى . ئۇيغۇرلار قاغانلىق قۇرۇشتىن بۇرۇن ، تۇرالار تەركىبىدىكى مۇھىم قەبىلە بولغان .

② باسمىل — دەسلەپتە تۇرالارنىڭ بىر قەبىلىسى ئىدى ، كېيىن ئۇيغۇر ۋە قارلۇقلار بىلەن بىرلىشىپ باسمىل قاغانلىقىنى قۇرغان ، تېخىمۇ كېيىن ئۇيغۇرلار تەرىپىدىن يېڭىلىپ ، ئۇيغۇر قاغانلىقىغا بېقىنغان ۋە ئۇيغۇر قاغانلىقىدىكى مېھمان قەبىلىگە ئايلانغان .

③ قارلۇق — ئەسلىدە كۆك تۈرك قاغانلىقىنىڭ بىر قەبىلىسى ئىدى ، مىلادىيە 744 - يىلىدىن كېيىن ئۇيغۇرلارغا بېقىنغان ۋە ئۇيغۇر قاغانلىقىنىڭ بىر قەبىلىسىگە ئايلىنىپ ، مېھمان قەبىلە دەپ ئاتالغان .

① ئۆزمىش قاغان — كۆك تۈرك قاغانلىقىنىڭ ئاخىرقى قاغانى .

هېلىھەم جاراڭلاپ تۇراتتى ، تۇنباغا قاغان دەل قاغان ئېيتقان ئاشۇ ئەۋلادلارنىڭ بىرى ئىدى .

ئاق قارلارمۇ ھەممىگە گۈۋاھلىق بېرەتتى .

نەس باسقان يىللاردا ۋەزىر تۇنباغا ئەل ئوتىدا كۆيۈپ ، ئەل سۈيىدە ئاققاندا ، ئەيش ـ ئىشرەتكە ئەسىر بولۇپ ، ئەل غېمىنى ئۇنتۇغان بۆكۈ قاغانغا قىلىچ بىلەن چەك قويۇپ ، ئەلنى ئامان ، پۇقرانى بايات قىلىمەن دەپ قەسەم بەرگەندە مۇشۇ ئاق قارلار بۇلۇتنىڭ قارنىدا تۇرۇپ ھەممىنى ئاڭلىغان ، ھەممىگە شاھىت بولغان ، تاغ يۈرەك بۇ ئىنسانغا تەھسىن ئوقۇپ ياخشى تىلەكلەرنى تىلەشكەنىدى...

ئاق يېپىنچا يېپىنىپ ، تۇرقىدىن قار باسقان بىر تۇپ ئارچىغىلا ئوخشاپ قالغان ئاشۇ قاغان بۇگۈن بۇ تەۋەررۈك زېمىندا ، ئارچىلارنىڭ ئارىسىدا خۇددى بىر تۇپ تىرىك ئارچىدەك ئۆرە تۇراتتى . قويۇق قىرو باغلاپ كەتكەن بۇرۇت ـ ساقاللىرى ئارىسىدىن تىز ـ تىز ئېتىلىپ چىقىۋاتقان بىر دەستە بۇس بىلەنلا ئۇنى جانسىز ئارچىلاردىن پەرقلەندۈرۈپ بولاتتى . ئۇ ئارچىدەك ياكى قورام تاشتەك قىمىر قىلماي تۇرغىنى بىلەن ، مۇرەككەپ ئويلار بىلەن چۇلغانغان ، بوران سوققان دېڭىزدەك ئۆرتۆپە بولۇۋاتقان تۇيغۇسى چۈش كەبى ئاجايىپ ھېسلارغا ئورۇن بەرمەكتە ئىدى .

دەسسەپ تۇرغان بۇ زېمىن بەجايىكى ، يۇكى ئېغىر كەلگەن توپاقتەك ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ تەۋرەپ قوياتتى ، تاپىنىدىن تېشىپ ئۆتكەن بۇ تەۋرىنىش تومۇرىنى بويلاپ يۇقىرىغا ئۆرلەيتتى ـ دە ، يۈرىكىگە يېتىپ بېرىپ ، رەھىمسىزلەرچە مۇجۇپ ئۆتەتتى...

نېمىشقىدۇر ئۆز ئورنىنى تەرك ئەتكەن سوغۇق قۇياش ئاسماندىن چۈشۈپ ، يېقىنلا بىر يەرگە كېلىپ ، ئۇنىڭ كۆزىگە بەئەينى يەكچەشمىدەك قاراپ تۇراتتى ، ھەق ـ ناھەق ئالدىدا يۈزلەشمەكچى بولغاندەك ۋە ياكى قىيىن بىر ئىمتىھاندا جاۋاب كۈتكەندەك تىكىلگىنى تىكىلگەنىدى...

سوغۇق شامال يىلاندەك شۇنرلايتتى ، ھاۋا چىدىغۇسىز سوغۇق ئىدى . بىراق ، نېمىشقىكىن قاغاننىڭ قورۇق باسقان گۆشلۈك يۈزى داغمال ياقىقاندەك قىزىپ تۇراتتى ، قىزارغان يۈزىدە گويا كى سان ـ ساناقسىز چۈمۈلىلەر ئۆز مەيلىچە قاتراپ يۈرەتتى ، يەتتە ئەزايى جىمجىلدە يانقاندەك تەرلەپ تۇراتتى . بۇ تەرلەر ئۇگە ـ ئۇگىلىرىنى يۇمشىتىپ ، ۋۇجۇدىنى مومدەك ئېزەتتى…

بوشاپ قالغان يايلاق ئاسمىنىدا ئۇزۇن قۇيرۇقلىرىنى لەپەكلىتىپ ئۇياق ـ بۇياق ئۇچۇپ يۈرگەن ۋاتىلداق سېغىزغانلار ئۇنى مازاق قىلغاندەك ئۆز تىلىدا بىرنېمىلەرنى دەپ شاراقلايتتى . قاغان قۇشلارنىڭ تىلىنى بىلەتتى ، ئاغزى يامان سېغىزغانلارنىڭ نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقى ئۇنىڭ كۆڭلىگە ئايانىدى…

— ئاھ شەپقەتلىك تەڭرى ، قۇل بەندەڭگە هىممەت كۆرسىتىپ ، خىجالەتتىن ئەمىن قىلغايسەن ، جىن ـ شايتانۇنىڭ قەستىنى ۋەيران قىلغۇدەك كۈچ ـ قۇدرەت بەخش ئەتكەيسەن . ئۇلارنىڭ سېھرىنى بۇزۇپ ، ئوردا ئوتۇغاتىنى ئېلىپ شۇنداق بىر ئىش قىلايكى ، پۇقرالىرىمنىڭ ئالدىدا يۈزۈم يورۇق ، قوشنا قوۋملەر ئارىسىدا مەرتىۋەم ئۇستۇن بولسۇن ، جىمى تەئەللۇقاتىمنى ، هەممە چارۇپايلىرىمنىڭ جېنى ۋە قېنىنى سەن ئېگەمگە قۇربانلىق قىلاي…

قاغان ياش ئەگىۋاتقان كۆزلىرىنى ئاسمانغا تىكىپ ، ئىلاهلارنىڭ ئىلاهىغا قول سوزۇپ ، يۈرىكىنى يېرىپ چىققان بوغۇق ئاۋاز بىلەن مۇناجات ئوقۇشقا باشلىدى . ئاشۇ قىيادا پەيدا بولغان ئېرچۈك باخشى قۇلقارانىڭ قۇرۇق ساتمىسىدىن سۇغۇرۇۋالغان بادرا بىلەن موما تىكلەپ ، بىر چار خورازنى مومغا ئاستى ـ دە ، داپ چېلىپ ، قوڭغۇراقلىرىنى شالدىرلىتىپ ، قاغان ئەتراپىدا مەست تۆگىدەك پىرقىرىغىلى تۇردى .

قاغان تىلاۋەت قىلاتتى ، ئۇنىڭ تىلاۋىتى شۇنچىلىك ساپ ۋە سەممىي ئىدىكى ، يىغلامسىراپ ئوقۇغان مۇناجاتلىرى تاشنىمۇ ئېرىتەتتى ، ئىلتىجالىق ئاهى توختىماي چۆرگىلەۋاتقان ئېرچۈك

باخشىنىڭ يىرتىق دۇمباقتەك يېقىمسىز ئاۋازىنىمۇ بېسىپ چۈشەتتى . ئۇ قېرىشقاندەك ئۆزىگە باقمايۋاتقان زاماندىن ، مەقسەت گۈللىنى ئېچىلدۇرمايۋاتقان تەقدىردىن شىكايەت قىلاتتى .

دۇرۇس ، قاغان يىغلايتتى ، يىغلىغاندىمۇ چىن دىلىدىن يىغلايتتى ، دېمىسىمۇ ، ھازىر بىر تەڭرىدىن ئۆزگە ، بىر زېمىن ئىلاھىدىن ئۆزگە ئۇنىڭ يىغىسىغا قۇلاق سالغۇدەك ، دەردلىرىگە دەرمان بولغۇدەك يەنە كىمى بار ئىدى ؟

تۇمەنباشى بەگبارىسچۇ ؟ قەدىناس ئۇلپىتى ، قول ئاستىدىكى چوڭ سەردارى تۇرۇقلۇق ، قاغان ئۇنى سىردىشى دەپ بىلمەمدىكىنە ؟

ئاتسىز ، ئەرمەكسىز يايلاق مەنزىرىسىدىن ئۆلگۈدەك بىزار بولۇپ ، قىياغا يېقىن يەردە تۇرۇۋېلىپ قاغانغا ئايغاقچىدەك كۆز سېلىۋاتقان بەگبارىسنىڭ ئايانچلىق قىياپىتى «لىپ» قىلىپ كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇۋىدى ، قاغان نېمىشقىدۇر شۇركەندى ، بۇ قىياپەتنى كۆرمىگەنگە سېلىپ ، ئالدىنى باشقا تەرەپكە بۇرۇۋالدى .

راست ، تۇنباغا قاغان بەگبارىس بىلەن مىڭباشى بولۇپ يۈرگەن كۈنلىرىدىلا تونۇشقانىدى . بايانچۇر قاغانغا ئەگىشىپ كۆپ جەڭلەردە باتۇرلۇق كۆرسەتكەن ، كامانداز لىق ھۈنەرى بىلەن تەدبىر ـ ھىيلىلەرنى تەڭ ئىشلەتكەن ياش بەگبارىس ئۇ چاغدا ، تۇمەن لەشكەرنىڭ سەردارى بولمىش تۇنباغا سانغۇنغا قېرىندىشىدەك يېقىنچىلىق قىلاتتى ، ھالىغا ھال ، مۇڭىغا مۇڭ بولاتتى .

بىراق ، ئۇ چاغدا بەزىلەردىن : «بەگبارىس پۇل ـ پۇچەككە دۇم چۈشكەن ئادەم ، ھېزى بول ، بۇنداق ئادەم دوستىغا ژاپا قىلمايدۇ» دېگەنلەرمۇ بولدى . شۇنداقتىمۇ تۇنباغا ئۇنداقلارنى «ئىچى تار ئادەملەر» قاتارىغا چىقاردى ۋە ئۆزىگە قانداق ئىشەنگەن بولسا بەگبارىسقىمۇ شۇنداق ئىشىنىۋەردى . بۆكۈ قاغان ۋەقەسىدە ئۇ ئۆزى بىلەن «بىر يەڭدىن قول ، بىر ياقىدىن باش» چىقىرىۋىدى ، ھېلىقىدەك گەپ قىلغانلار جىمىپ قالدى ، مىش ـ مىش گەپلەر قۇدىچىلىققا ھالاقەت يەتكۈزەلمىدى .

كېيىنكى كۈنلەردە ، بەگبارىسنىڭ ژۇجۇدىدا راستتىنلا ئادەمنى سەسكەندۈرىدىغان بەزى ئىللەتلەرنىڭ بارلىقى سېزىلدى . تۇنىباغا بۇ ئىشلارنى يەنە ياخشى تەرەپكە جورۇپ ، ئالەمنى سىغدۇرالايدىغان كەڭ قورساقلىقى بىلەن لايىقىدا مۇئامىلە قىلدى . «مەن قاغان بولدۇم ، ئۇ ئاران تۇمەنباشى بولدى ، ئەتىمالىم نەپسى ئىزا تارتقاندۇ ، ۋە بەلكى ئۇنىڭغا كۆپرەك يول قويۇشۇم ، ئەتىۋارلىشىم كېرەكتۇ» دېگەن يەكۈن بىلەن ئۆزىگە تەسەللى بەردى .

بىراق ، بەگبارىسنىڭ قۇتلۇق بىلەن تۆر تالىشىشلىرى ، تاراس بىلەن ئوۋغا چىقىشلىرى ۋە سەۋەبسىزلا تۇدۇنىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ئوت قۇيۇرۇقلۇق قىلىشلىرى قاغانىنىڭ ئەقلىگە سىغمىدى ، ئارتۇقچە سىپاگەرلىك ساختىلىق تۇيغۇسىنى بېرىپ قويدى . ھەيران قالىدىغان يېرى ، قاغان قۇتلۇقنىڭ بەزى ئاگاھلاندۇرۇشلىرىغا قۇلاق سالمىۋىدى ، نەتىجە يەنىلا قۇتلۇقنىڭ دېگىنىدەك بولۇپ چىقتى .

قاغان بەگبارىسنى ھىيلىگەر دۇشمەن قاتارىدا كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپمۇ باقتىيۇ ، لېكىن قايىل بولغۇدەك پاكىت تاپالمىدى ، ئاقمۇھت قانداق بولدى؟ قاغان ئۇنىڭ دوست ياكى دۇشمەن ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلالمىدى ، لېكىن ئۇنى دوست دەپمۇ ، دۇشمەن دەپمۇ قارىمايدىغان بولدى .

ئۆز ئوغلى تاراس تېكىنچۇ؟ دادىسى ئەل غېمىنى يەپ ياش دەريالىدا ئېقىۋاتقاندا ، قۇلقارادىن بوشاپ قالغان كونا ئۆيگە كىرىۋېلىپ ، ئوتسىنىغاچ ، بەگبارىسنىڭ ئېزىتقۇ ھەقەمسايىلىرى بىلەن مەيخورلۇق قىلىۋاتقان بىغەم ۋەلىئەھد — تاراس تېكىنچۇ؟

ئۆز پۇشتىدىن تامغان يالغۇز ئوغۇل بولغىنى ئۈچۈنمۇ ياكى ئانا مېھرىگە قانمىغىنىغا ئېچ ئاغرىتقىنى ئۈچۈنمۇ ، تۇنباغا تاراس تېكىنىنى كىچىكىدىن باشلاپلا ئالىقىنىدىكى بىر پارچە گۆھەردەك ئەتىۋارلاپ باقتى . تاراسنىڭ ئانىسى ھايات چېغىدا «بار - يوقى بىرلا ئوغلىمىز بار ، ئۇرۇق - ئەۋلادىمىزنىڭ چىرىغىمۇ شۇ» دېگەن

گەپنى ئولتۇرسا ـ قوپسا ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى .
تاراس تۆت ياشقا توشقان يىلى ئانا ـ بالا ئىككىسى قاتۇنبالىقا كېتىۋىدى ، كۆپ ئۇزماي ، ئانىسى قازا قىلدى ، تاراس ئاق باغلانغان مەپە بىلەن ئوردۇبالىقا قايتۇرۇپ كېلىندى . تۇنباغا يېتىم تاراسنى ئامراق ئايالىنىڭ ئۆزىگە قالدۇرغان بىردىنبىر يالدامىسى دەپ بىلىپ ، تېخىمۇ ئەتىۋارلىدى ، ۋەزىرئەزەم بولۇپ هال ـ كۇنى ياخشىلانغان هامان نەچچىلەپ ئىنىكئانا تەينىلەپ ، بايا‌شات مۇهىتتا چوڭ قىلدى ، يالغۇزلۇق تارتمىسۇن دەپ ، ئالدى بىلەن كەدىرەنى ، كېيىن قۇتلۇقنى بالا قىلىۋېلىپ ، ئۇنىڭغا هەمراه تېپىپ بەردى .
يىللار كارۋىنى ئىز بېسىپ ئۆتىۋەردى ، كىچىك تاراس كوكۇلىسىدىن سوزغاندەك بوي تارتىپ ، كۆڭۈلچەك ، باغرى يۇمشاق يىگىت بولۇپ قاتارغا قېتىلدى . ئۆزىنىڭ مۇهىم بىر بۇرچىنى بەك كېچىكىپ ئەسكە ئالغان تۇنباغا ئۇستا مەشقاۋۇلدىن بىرنى ئەكېلىپ جانبازلىقتىن ساۋاق بېرىۋىدى ، نەيزە مەشقىنىڭ تۇنجى كۇنلا تاراسنىڭ «يالغان جەڭ»دىن خۇشى كەتتى . ئىلمى كامىل باخشى ـ ئۇستازلار ئۇچ ـ تۆت ئايچە خەت ئۆگەتتى ، ئون هەرپنى ئۆگەنمەيلا بۇنىڭدىنمۇ زېرىكتى . ئىلمى هېساب ، ئىلمى نۇجۇمدىن ساۋاق بەرگەندە ، ئۇ بۇنى تەس كۆرۇپ ، ساۋاقتىن قاچتى ، ئاغىنىسىنىڭ نېمە قىلارىنى بىلمەيۋاتقىنىنى كۆرگەن بەگبارس تۇنباغاغا : «تاراس بېگىمنى ئۆيلەپ قويماق زۆرۇر ، بالا دېگەن ئۆيلەنگۈچە يەنىلا بالا ، ئۆيلىنىپ بىر ئۆينى بېشىغا كىيگەندىن كېيىن ئاندىن چوڭ بولىدۇ» دەپ مەسلىھەت بەردى ۋە قىزى قىزتۇرمىشنى كېلىنلىككە شىپى كەلتۇردى . تۇنباغا ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلىپ ، ئوغلىنى تۇرمۇشنىڭ ئاچچىق ـ چۈچۈكىنى كۆپ تېتىغان قىزتۇرمىش بىلەن چېتىپ قويدى .
پەلەك چاقى ئوڭ چۆرگىلەپ تۇنباغا قاغان بولغاندىن كېيىن ، ئەل قائىدىسى بويىچە تاراسنى ۋەلىئەهد دەپ جاكارلاپ ، ئۇنىڭ ئىقبالىغا يەنە بىر قېتىم داغدام يول ئېچىپ بەردى . «سۇت بىلەن

كىرگەن خوي جان بىلەن چىقىدۇ» دېگەن گەپ راست بولسا كېرەك، ۋەلىئەھەد دېگەن ئاتاق ئۆزگەرگەن بىلەن، ئۇ يەنە ئۆز قېلىپىدا ياشاۋەردى، ئۆز يولىدا مېڭىۋەردى. ئەپسۇس ۋە پۇشايماندا يۇغۇرۇلغان «ئۆزۈمدىن كەتتى» دېگەن بىر ئېغىز سۆز تۇنباغانىڭ ئەڭ كۆپ تەكرارلايدىغان سۆزى بولۇپ قالدى...

— قۇتلۇق، قۇتلۇق بالام، نەدىسەن؟

مۇناجاتتا ئوقۇلىدىغان دۇئا ـ تەكبىر ئېچىدە «قۇتلۇق» دېگەن سۆز مەۋجۇتمۇ؟ ياق! كۆڭلى سۇنغان قاغان ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ ھۆرمەت تەختىدىن ئورۇن ئالغان مەرھۇم ئۇلۇغ تاغىسى قۇتلۇق بىلگە قاغاننى ياد ئېتىپ قالدىمۇ؟ ياق! قاغانىنىڭ ئېتىقادىنى ئۆزىگە رام قىلغان بىرەر تەڭرىنىڭ نامى قۇتلۇقمىكىن يا؟ ياق!

تۇنباغا قاغان يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان قۇتلۇقنى تولا چۇشەيدىغان، تەمكىنلىك، پاراسەت، باتۇرلۇق ئالامەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان چىرايىنى پات ـ پات كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدىغان بولۇپ قالغانىدى. يا جانبازلىققا، يا مەنسەپكە قىزىقمايدىغان تاراس تېكىندىن كۆڭلى قالغان چاغلىرىدا قۇتلۇقنى ئۆز پۇشتىدىن يارىتىمغىنى ئۈچۈن تەقدىردىن بەكلا خاپا بولاتتى. ئەگەر كاج تەقدىر شەپقەت قىلىپ، قۇتلۇقنى ئۆز ۋۇجۇدىدا، ياغلاقارىنىڭ قارنىدا ئاپىرىدە قىلغان بولسىدى، ئۇ قۇتلۇقنى ۋەلىئەھەد قىلىپ تاللاشقا مەك مەرتەم رازى بولار ئىدى.

قاغان قۇتلۇقنىڭ چابىشلار يېرىگە كەتكىنىنىڭ سەۋەبىنى تا ھېلىغىچە چۈشەنمەي يۈرەتتى. بەزىدە بېشىنى سىلكىۋېتىپ، «ئىككى تۇمەن لەشكەرنىڭ تىزگىنىنى بەگبارس تۇتقاندىن كۆرە، ئۇنىڭ تۇتقىنىمۇ خوپ» دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللى بېرەتتى.

— جەھەننەمدىن قېچىپ چىققان دۆ ـ پەرىلەر، قاغانمدىن يىراق تۇرۇڭلار، جايىڭلارغا جۆنەپ كېتىڭلار، ھە... ھۇ... ھە... ھۇ...

تولا دۇرۇت ئوقۇپ، جاۋغايلىرى يارا بولۇپ كەتكەن ئېرچۇك باخشى قاغاننى دەۋر قىلىپ چاقپەلەكتەك چۆرگىلەيتتى، قاغانىنىڭ

هالىغا قاراپ ، ئۇنى تەھتىسارادىن قېچىپ چىققان شاياتۇنلار ئاۋارە قىلىۋاتقان بولسا كېرەك دەپ پەرەز قىلاتتى ۋە ساپايىسىنى يەرگە ئۇرۇپ ، پەقەت ئۆزىلا كۆرۈۋاتقان ، ئۆزگىلەرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەيدىغان ياۋۇز جىن ـ شاياتۇنلارنى پاتراق ھەيدىۋېتىشكە تىرىشاتتى ، جىنلارغا غەزەپ قىلىۋېتىپ خىرىلدايتتى ، بار ماغدۇرىنى ئىشقا سېلىپ يەرگە تېپەتتى .

تۇنباغا ئاسمانغا يېقىن تۇرۇپ تەڭرى بىلەن غايىبانە «سۆھبەت» قۇرغاندىن كېيىن ، ئىچى بوشاپ ، ئىنى كېڭىيىپ قالغاندەك بولدى . كىشىنى ھەيرەتتە قالدۇرغىنى شۇكى ، بۇ «سۆھبەت»دىن كېيىن ئۇنىڭغا قۇتلۇقنىڭ «جىنى» چاپلاشتى . نەگە قارىمىسۇن ، قارىغان يېرىدە قۇتلۇقنىڭ قوللىرىنى بېلىگە تىرەپ ، بېشىنى سەل ئالدىغا سوزۇپ ، تەمكىن ھالدا كۈلۈمسىرەپ تۇرغان تۇرقى كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى .

ئەسلىدە ئۇ ئادەت بويىچە ئېرچۈك باخشىغا قوشۇلۇپ توقۇز مەرتەم پىرقىراپ چىققاندىن كېيىن موما ئۇستىدىكى قۇربانلىق خورازنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈشى ، ئۆلگەن خورازنى ئېرچۈك باخشىغا نەزىر قىلىپ ، ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشى كېرەك ئىدى . تەڭرىدىن قانداقتۇر بىر بېشارەت ئېلىپ ئوبدانلا ھاياجانلانغان تۇنباغا قاغان كونا ئادەتنى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ ، چۆرگىلەۋاتقان باخشىدىن ، سۇغا چۈشۈپ كەتكەن ئوغلاقتەك شۇمشەرەپ تۇرغان بەگلىرىستىن ئەگىپ ئۆتۈپ كەتتى ـ دە ، تاراس تېكىنىنى چاقىرتتى . ئۇنىڭغا :

— پەرمانبەگكە يەتكۈزگىن ، ئاز كۈن ئىچىدە قۇتلۇق سانغۇنىنى كۆرگۈم بار ، — دېدى پەرمانغىمۇ ، ئۆتۈنۈشكىمۇ ئوخشىمايدىغان غەيرىرەك تەلەپپۇز بىلەن .

قاغانىنىڭ ئاۋازى بېسىقمايلا ئوردۇبالىق يولىدىكى تۆپىلىك كەينىدىن ئاتلارنىڭ سىلكىنىۋاتقان بېشى كۆرۈندى ، بىرئازدىن كېيىن دۆڭ ئۇستىدىكى ئۇپۇق سىزىقىدا بىر توپ ئاتلىقلار پەيدا بولدى . ئۇ ئاتلىقلار ئاتلىرىنىڭ شامالدەك تېز چېپىۋاتقىنىغا

قارىماي ، ناھاللىق ئۆتۈكلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئاتلارنىڭ بېقىنىنى تېشىۋەتكۈدەك قاتتىق دۈپتەتتى ، قار ـ يامغۇردەك قامچا ياغدۇراتتى . ئات ئايىغىدىن توزۇپ چىققان قار ۋە قارا تۈپراق چۆچۈپ كەتكەن قاغا كەبى تىك ئۇرلەپ يەنە يەرگە چۈشەتتى . ئات ئويىنىتىشلىرىدىن قارىغاندا ، ئۇلار جەڭگاھتىن زەپەر خەۋىرى ئېلىپ كېلىۋاتقان يەلتاپان شاتۇرلارغا ئوخشايتتى .

بەيگىگە چۈشكەندەك ئۇچۇۋاتقان بۇ ئاتلىقلار 500 قەدەمدە قارشىسىدىن چىقىپ ، ئالدىنى تورغان سەزگۈر قورۇقچىلارنى نېمىلەرنىدۇر دەپ ئەيۋەشكە كەلتۈردى ـ دە ، قاغانىڭ قارىسىنى كۆرۈپلا يوشۇرۇن توسۇق تامغا ئوسۇۋالغاندەك ، چىپچىدىلا توختاشتى . ئاتلىرىنى يېتىلەپ پىيادە كېلىۋاتقانلار ئارىسىدىكى بىرەيلەن قاغانىڭ ئالدىغا كېلىپ ئەدەپ بىلەن ئېگىلدى ۋە :

— قاغان ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك دىدارىنى كۆرگىنىمگە خۇشالمەن ، مەلۇم بولغايكى ، پېقىر مىكباشى ياغلاقار لىڭ قۇتلۇق سانغۇننىڭ پەرمانىغا مۇۋاپىق ، سەردار قۇتلۇقنىڭ ۋە ئەللىك كىشىلىك ئوردا ئەلچىلىرىنىڭ ئوردۇبالىق دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقىنىدىن خەۋەر بېرىمەن ، قوۋۇق قورۇقچىلىرىدىن قاغان ئالىيلىرىنىڭ مۇشۇ ئەتراپتا تىلاۋەت قىلىۋاتقىنىدىن خەۋەر تېپىپ ، ئۇدۇل بۇ تەرەپكە قاراپ ئات چاپتۇردۇم ، — دېدى ۋە پىشانىسىدىن قۇيۇلۇۋاتقان سوغۇق تەرنى چاندۇرماي سۈرتۈۋالدى . ئۇ قاغانىنى ئىشەنمەي قالمىسۇن دېدىمۇ ، قۇتلۇق بەرگەن زەر دەستەكنى قوينىدىن چىقاردى .

— ئوردا ئەلچىلىرى كېلىۋاتىدۇ دېدىڭما ؟ ئوردىدىن ئەلچى كېلىۋاتىدۇ دېمەكچىمۇسەن ، بۇ گېپىڭ يالغان ئەمەستۇر ـ ھە بالا ؟

— ئالىيلىرىغا يالغان ئېيتقىلى بېشىم ئون ئەمەس !

ياغلاقار لىڭ ئىشەنچ بىلەن جاۋاب قايتۇردى .

— ھە ، مۇنداق دېگىن ، تابغاچلاردىن ئەللىك كىشى كەپتۇ ـ دە .

قاغان خاتىرجەمگىنە بىر نەپەس ئېلىۋالدى ، يۈز - كۆزلىرىدىن كۈلكە بالقىدى ، تىلىكسىنى بۇ قەدەر تېز ئىجابەت قىلىپ ھەيران قالغۇدەك كارامەت كۆرسەتكەن كۆك تەڭرىگە يەنە بىر قېتىم تېۋىنىۋالدى ، توڭلاپ ، قىزىلمۇچىتەك قىزىرىپ كەتكەن ئالقانلىرىنى بىر - بىرىگە سۈركىگەچ ، ئاستا قەدەملەر بىلەن مېڭىپ ھېلىغىچە سالامدا تۇرغان ياغلاقارنىڭ ئالدىغا كەلدى - دە ، كۆزلىرىگە مېھىر بىلەن سەپسالدى . قاغان :

— ھەي يىگىت ، سەن قۇتلۇقنىڭ ھىمايىسىدىكى ھېلىقى تابغاچ بالىسىغۇ دەيمەن ، شۇنداقمۇ ، — دەپ سورىدى . ياغلاقار بالىلارچە ھىجىيىپ قويۇپ جاۋاب بەردى :

— ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك نەزىرىگە ھەشقاللا ، ئېتىم ياغلاقار ، لەقەمىم لىك ، بۇرۇن تابغاچ بالىسى ئىدىم ، ھازىر ئۇيغۇر بالىسىمەن...

قاغانىنىڭ يامغۇردىن كېيىنكى ھاۋادەك ئېچىلىپ كەتكەن قاتاڭغۇر چىرايىدا قانائەت كۈلكىسى كۆرۈندى . ئۇ ئەتراپىدىكىلەرگە ئاڭلىتىپ تۇرۇپ :

— كەمىنە قاغان ئايىغى تېز ، تىلى چاققان بۇ يىگىتنى ياقتۇرۇپ قالدىم ، خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگىنىڭ سۆيۈنچىسىگە ئېگەر - جابدۇقلۇق بىر ئېسىل ئات ئىنئام قىلماقچىمەن ، — دېدى - دە ، پۇتۇكچىگە پۈتۈك يازدۇرغاندىن كېيىن ، قايتىش ئۈچۈن يارلىق چۈشۈردى...

تۇرلۇك - تۇمەن ئاجايىباتلارنى ئۆزىدە جەم قىلغان ، ھەربىر كۈن ۋە ھەربىر دەقىقىدە ھېسابسىز سىر - كارامەتلەر زاھىر بولۇپ تۇرىدىغان بۇ دۇنيادا ، ئادەمنىڭ ئۆز كۆرمىشى ۋە كەلگۈسىنى بىلمەسلىكى ئەقىلنى لال قىلىدىغان بىر قىزىق ئىش ئىكەن .

مانا شۇنداق قىزىق ئىشنىڭ بىرى ، ياغلاقار لىك چوڭ ئاستانە بوسۇغىسىغا كېلەر - كەلمەيلا يۈز بەردى . ئۇ قۇتلۇقنىڭ مەخپىي تاپشۇرۇقىنى ئېلىپ كېتىۋېتىپ ، نەس باسقان ھېلىقى ئۆتەڭدە تاڭ دېزۇك ۋە ئۇنىڭ ۋەزىر - ۋۇزرالىرى بىلەن تاسادىپەن ئۇچرىشىپ

قالدى .

«ئېلىشمىغۇچە تېپىشماس» دېگەن تەمسىلمۇ ھەر ھالدا توغرا ئوخشايدۇ . دېگەندەك ، تۇنجى قېتىملىق ئۇچرىشىشتىلا ئۇلار چۈجە خورازدەك راسا ھۇرپىيىشتى . يامان چاغدا ئەسقاتقاچقىمۇ ياكى قاقۇاش تەقدىر شۇنداق ئورۇنلاشتۇرغانمۇ ، شاھ دېزۇك ياغلاقارنى ياقتۇرۇپ قالدى ، فېئوتيەن شەھىرىگە بارار - بارمايلا مەي ئىچىشىپ ، كونا تونۇشلاردەك ئۇلپەتلىشىپ كەتتى .

ئۇلپەتلىشىۋېتىپ ، ياغلاقار لىك دەيدىغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى دەۋالدى . پۇرسەت كېلىپ ، پادىشاھ ئۇلۇغ ئاستانىگە تېگىش قىلىۋىدى ، ئاسىلقارانى يىلپىزدەك چاپتۇرۇپ ، جەمى سەردارلارنىڭ ئالدىدا ماختى ، «قوش كامانلىق چەۋەنداز» ۋە ئوردا نەيزىچىلىرىدىن قورقۇپ جېنى چىققان ئاسىيلار بىر ھۇجۇم بىلەنلا شەھەرنى تاشلاپ بەدەر تىكىۋەتتى . شەھەر شاھ قولىغا ئۆتكەندىن كېيىن ياغلاقار لىك زىياپەتلەرگە داخىل بولۇپ ، خېلى ئوبدان تارتۇقمۇ ئالدى . ئەل ئارىلاپ ، ئۇنى - بۇنى سوراپ يۈرۈپ قۇرقان ئاتلىرىنىڭ سىرىنى ئاچاي دەپ قېلىۋىدى ، پادىشاھتىن پەرمان كېلىپ قالدى ، قاتمۇقات قوۋۇقلاردىن ئۆتۈپ سېپىلنىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدىكى كاتتا سارايغا كىرىپ كەلدى .

— ئەل چوڭلىرى ۋە ئاقىللارنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى ئوبدان ئويلىنىپ كۆردۇم ، ئەقىلدارلىرىمنىڭ گېپىنمۇ ئاڭلاپ باقتىم ، — دېدى پادىشاھ ھەشەمەتلىك كاتتا سارايدا سەل قورۇنۇپراق ئولتۇرۇۋاتقان ياغلاقارغا مۇلايىملىق بىلەن ، — جەنۇبۇ دورغاپى جاڭ گۇاڭچىك تۇدۇن يالۋاچنىڭ تېگىنى بىلىپ تۇرۇپ ، ئوردىغا مەلۇم قىلمايلا قاتتىق قوللۇق قىلىپ قويۇپتۇ . تۇدۇن يالۋاچ يامان ئىش قىلغان بولسا ، پۇل - مېلىغا تەگسىمۇ جېنىغا زامىن بولمىسا بولاتتىغۇ ، قاغانئاللارنىڭ قانىنى قان بىلەن يۇماي سۇ بىلەن يۇغۇلۇق دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ ، مەرھۇم شاھ دادامنىڭ ۋەسىيىتى يادىمدىن كېچىپ قالدى . سىلەر كەڭ قورساق قووۇم ئىكەنسىلەر ، ئوردىمىزغا بەيئەت قىلغىنىڭلاردىن ئۆزگە ، ئاتا -

بوۋنلىرىمنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە كۆرسەتكەن خىزمىتىگىلارمۇ ئاز ئەمەس . ئويلىسام ، ئاداۋەتنى تاشلاپ ئارىنى ياخشىلايدىغان چاغمۇ بولۇپ قاپتۇ . شۇ ۋەجىدىن سەردارلاردىن بىرىنى ئەلچىبېشى قىلىپ قاغانىڭلارنىڭ ئالدىغا بىرقانچە ئون ئادەم ئەۋەتىپ ، مەرھۇم تۇدۇننىڭ خۇنى ئۈچۈن ئۆزرە ئېيتاي دەيمەن ، يەنە ئات سودىسىدا تارتقان زىيىنىڭلار ھېسابىغا 100 مىڭ توپ شايى ، 100 مىڭ سەر كۈموش تۆلەم بەرمەكچىمەن[1]...

بۇ ئىشتىن چۆچەك ئاڭلاۋاتقان بالىدەك باش لىڭشىتىپ ئولتۇرغان ياغلاقار لىڭ پادىشاھنىڭ ئېنىق ۋە ئاستا ئېيتقان سۆزلىرىدىن تېزلا تەسىرلىنىپ كەتتى . ئۇ «قۇتلۇق ئاكام نېمىدېگەن دانا ، نېمىدېگەن ئەقىللىق ، ئۇنىڭ يۈرەك قېنى ئاخىر بىكارغا كەتمىدى» دەپ ۋارقىرىماقچى بولدىيۇ ، يېقىندىلا ئۆگىنىۋالغان ئوردا قائىدىسىنى ئەسكە ئېلىپ ، ئاۋازىنى يۇتۇۋەتتى ، ئورنىدىن تۇرۇپ ، تاڭ ۋەزىرلىرىنى دوراپ يەڭلىرىنى «پاس - پۇس» قىلىپ قېقىۋەتكەندىن كېيىن :

— شاھ ئالىيلىرىنىڭ ھەممىتىگە ھەشقاللا ، — دېۋىدى ، پادىشاھ ئۇنىڭ دوراميۇق بالىدەك سەبىي ھەركەتلىرىگە قاراپ تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلۈپ كەتتى ۋە :

— دادىڭىزغا ئېيتىڭ ، «قۇش قېرىسا ئۆز يۇرتىغا قايتار» دەپتىكەن ، يۇرتىغا قايتىپ كېلىپ ئۆز ئوقىتى بىلەن مەشغۇل بولىۋەرسۇن ، ئەمدى ئۇنى ھېچكىم بوزەك قىلالمايدۇ ، — دېدى .

ياغلاقار لىڭ فېڭتىيەندىكى ۋاقتىدىلا ئۆيدىكىلەرنىڭ بەختسىزلىكلىرىنى پادىشاھقا ئېيتىپ بەرگەنلىكىنى يادىغا ئېلىپ ، يۈزى قىزىرىپ كەتتى ۋە يەنە بىر قېتىم تەزىم قىلىۋەتتى . ئۇ پادىشاھنىڭ ئەسىنەۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، چىقىپ كېتىشكە ئىجازەت سورىۋىدى ، پادىشاھ ئۇنى يەنە توختىتىۋالدى .

---

① لىن گەن ، گاۋزىخۇ : «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى»نىڭ 60 - بېتىدىكى ئەينەن مەلۇمات .

— يەنە بار !

پادىشاھ ياغلاقارغا يەر تېگىدىن قاراپ قويۇپ ، ئېدىتلىق قىلىپ يۆگەلگەن بىر ئورام سېرىق قەغەزنى قول باغلاپ تۇرغان قېرى پوتۇكچىگە ئۇزاتتى . پوتۇكچى پادىشاھنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ ، قەغەزنى ئاۋايلاپ ئېچىپ ئونلۇك ئوقۇشقا باشلىدى :

— ئىنىمنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ، مەزمۇنى ئوستىدە ئۇزاققىچە ئويلاندىم ۋە ئۆزۈمگە تەسەللى بەردىم . ئىنىم تۇنباغا ، سىز تالانت ۋە بىلىم دائىرىڭىزنىڭ كەڭلىكى جەھەتتە باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشىسىز ، باشقىلارغا مېھىر ـ شەپقەت قىلىسىز ، قوشنا قوۋملار بىلەن ئىناق ئۆتىسىز ، قائىدە ـ يوسۇنلارنى ياخشى چۈشىنىسىز ، كۆكس ـ قارىڭىز كەڭ ، يېغىلىقلارنى تۇگمىتىپ ، پەزىلىتىڭىزنى نامايان قىلىدىڭىز[1]...

— مانا بۇ قاغانڭلارنىڭ خېتىگە ئۆز قولۇم بىلەن يازغان جاۋابنامە ، سىز ئەتىلا كەلگەن يېرىڭىزگە قاراپ يولغا چىقىسىز ، ئەلچىلەرمۇ ئۇلىشىپلا ئاستاندىن قوزغىلىدۇ ، جاۋابنامىنى ئەلچىبېشى ئېلىپ بېرىپ قاغانڭلارغا تاپشۇرىدۇ...

ياغلاقار لىڭ بەزى گەپ ـ سۆزلەرنى چۈشىنىپ كەتمىسىمۇ ، لېكىن ئۆز قاغانىنىڭ ماختالغانلىقىنى چۈشىنىپ ، شاھ دېزۇڭغا ھۆرمەت بىلەن جاۋاب قايتۇردىيۇ ، ئۇنىڭ ئۆز قاغانىنى نېمە سەۋەبتىن بۇنداق كۆپ ماختىغىنىنى چۈشىنەلمەيلا سارايدىن چىقىپ كەتتى .

ئاقىللار ئېيتقاندەك ، بۇ ئالەم سەۋەبنىڭ ئالىمى ، شامال چىقمىسا دەرەخ لىڭشىمىغاندەك ۋە شامالنىڭ چىقمىقمۇ سەۋەبكە باغلىق بولغاندەك ، قاغانىنىڭ بەش يىل بۇرۇنقى خېتىگە ئەمدى جاۋاب بېرىلمىشىدە ۋە ماختاشلارنىڭ ئالدى ـ كەينىدە نېمە

---

① لىن گەن ، گاۋزىخۇلار يازغان ، ئابلەت نۇردۇن تەرجىمە قىلغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» ناملىق كىتابنىڭ 60 ـ بېتىدىكى «تاڭ سۇلالىسىگە دائىر مۇھىم خاتىرىلەر» 464 ـ جىلد «ئۇيغۇر قاغانى بىلەن يېزىشقان خەتلەر»دىن ئېلىنغان ئەسلىي سۆز .

سەۋەبلەرنىڭ بارلىقىمۇ ياغلاقارغا قاراڭغۇ ئىدى .

قەيت قىلىنغاندەك ، مىلادىيە 755 ـ يىلى فەنياڭ[1] ھىراۋۇلى ئۆڭلۈك يۈزسىزلەرچە غەلىيان كۆتۈردى ، نەچچە ئونمىڭ لەشكەر بىلەن جەنۇبقا يۈرۈش قىلىپ ، لوياڭنى بېسىۋالدى ۋە ئۆزىنى بۇيۇك يەن خانى دەپ جاكارلىدى . بۇنىڭ بىلەن چوڭ ئاستانە تەۋرەپ كەتتى . لۇڭيۇ ھىراۋۇلى قوشۇخان[2] لۇڭيۇ لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ ، شەرقتىكى تۈڭگۈەن قوۋۇقىنى تۈتۈپ تۇردى . باشقا سەردارلارمۇ قوشۇنلىرىنى شەرققە يۆتكەپ ، جاي ـ جايلاردا بارگاھ قۇردى . لەشكەرلەر ئىچكىرىگە يۆتكەپ كېتىلگەچكە ، غەربىي چېگرا بوش قالدى . تۇبۇت زەنپۇسى پۇرسەت كەلدى دەپ بىلىپ بوش شەھەرلەرگە بىر ـ بىرلەپ پۈت تىققىلى تۇردى ، ئىككىنچى يىلى شىياۋچىڭ قەلئەسىنى بېسىۋالدى . شۇنىڭدىن كېيىن تۇبۇت ئاقسۆڭەكلىرى بىر تەرەپتىن تاڭ ئوردىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپ تۇپىلاڭنى باستۇرۇشقا ياردەم بېرىشنى ئىلتىماس قىلسا ، بىر ياقتىن لۇڭيۇدىكى ئايماق ، ناھىيىلەرنى ئىشغال قىلىۋەردى . كۆپ ئۆتمەي ، لۇڭيۇ تەۋەسى تامامەن تۇبۇتلەرنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى . تۇبۇت زەنپۇسى يەنە ئىچكىرىلەپ چوڭ ئاستانىگە ھۇجۇم قىلىۋىدى ، گوزىيى تەرىپىدىن چېكىندۈرۈلدى . شۇنىڭدىن باشلاپ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىك بىلەن غەربىي يۈرت ئارىسىدىكى ئۇلۇغ كارۋان يولى پۈتۈنلەي تاقىلىپ قالدى . ئوردا بىلەن ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ ، يېتىم ھالغا چۈشۈپ قالغان بېشىبالىق ۋە غەربتىكى تۆت قەلئە باقاۋۇللىرى قۇملۇقنىڭ شىمالىنى ئۇنۇملۇك تىزگىنلەپ تۇرۇۋاتقان ئۇيغۇرلارنىڭ ياردىمى بىلەن ، شىمالدىن ئۆتىدىغان

---

① فەنياڭ — ھازىرقى بېيجىڭ شەھەر رايونى ، مەركىزى يۆجۇ .

② قوشۇخان — تارىخىي شەخس . ئۇ تاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى تۈركلەرنىڭ تۈركەش قەبىلىسىدىن ، كۈسەن (بۈگۈنكى كۈچا)دە تۇغۇلغان ، 40 يېشىدا ئەلەم بىلەن شۇغۇللانغان ، ئىلگىرى ـ كېيىن لوڭشى ، خېبى ھىراۋۇلى بولغان . ئۆڭلۈك ـ سۆيگۈن توپىلاڭ كۆتۈرگەندە نائىب ئەمىرلەشكەر بولۇپ ، 120 مىڭ كىشىلىك تاڭ قوشۇنىنى باشلاپ ، تۈڭگۈەندە ئۇرۇش قىلغان («جۇڭگو تارىخ لۇغىتى» ، 2412 ـ بەت) .

«ئۇيغۇر يولى» ئارقىلىقلا ئۇلۇغ ئاستانىگە قايتىپ كېلەلمىدى .

خېشى بىلەن لۇكچۇن ئىشغال قىلغان تۇبۇتلەر يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ ، ئېۋىرغول[1] ئايمىقىغا قول سوزدى ، ئايماقبېگى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن ، ئۇ يەرنىمۇ ئىشغالىيىتى ئاستىغا ئېلىۋالدى .

مىلادىيە 783 - يىلى ئەمىرلەشكەر جۇسى ئىسيان قوزغاپ ، تۇيۇقسىز چوڭ ئاستانىنى بېسىۋالدى . پادىشاھ دېزۇڭ چوتنى خاتا سوقۇپ ، ئاسىيلارغا قارشى ئۇرۇشتا تۇبۇتلەرنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولدى - دە ، جۇسىنى يوقىتىپ ، چوڭ ئاستانىنى قايتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، بېشىبالىق بىلەن غەربتىكى تۆت ئايماقنى تۇبۇتلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىشكە ۋەدە بەردى . تۇبۇت لەشكەرلىرى شەرقىقە ئىلگىرىلەپ يىنجۇ ئايمىقى[2]غا يېتىپ كەلگەندە ، چوڭ ئاستانىدىن قوغلىنىپ ، يىنجۇ ئەتراپىدا سۇقۇنۇپ يۈرگەن جۇسى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى . ھېيلىگەر جۇسى تۇبۇت كاتتىلىرىغا بىرمۇنچە مال - دۇنيا ئىنئام قىلىۋىدى ، ئۇلار دەرھال ئاسىيلار تەرەپكە ئېغىپ كەتتى ۋە تاڭ ئوردىسىغمۇ ياخشىچاق بولۇۋالدى .

تۇبۇتلەر ئاسىيلار بىلەن بىرلىشىپ ۋۇگۇڭ[3]نى ئالغاندىن كېيىن ، پۈرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ مىسلىسىز چوڭ بۇلاڭ - تالاڭ يۈرگۈزدى . بۇلاڭ - تالاڭدىن كېيىن يۈز بەرگەن ئاغرىق - سىلاق تۇبۇتلەرنى جەڭنى تاشلاپ قايتىشقا مەجبۇر قىلغان بولسىمۇ ، چوڭ ئاستانە ئېلىنغاندىن كېيىن ، يەنە تەييارغا ھەييار بولۇپ تاڭ ئوردىسىغا ئەلچى ئەۋەتتى ۋە ئوردىدىن زېمىن تەلەپ قىلدى . تاڭ دېزۇڭ ۋەدىسىگە ۋاپا قىلماقچى بولۇۋىدى ، مەھرەم بېگى لى مى مۇنداق دەپ تەكلىپ بەردى :

— بېشىبالىق بىلەن غەربىي تۆت قەلئەنىڭ ئادەملىرى باتۇر ئادەملەردۇر ، ئۇلار غەربىي يۈرتتىكى 57 بەگلىك بىلەن ئون ئوق

---

① ئېۋىرغول — بۇگۇنكى قۇمۇل .

② يىنجۇ ئايمىقى — ھازىرقى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ يىنشەن ناھىيىسى .

③ ۋۇگۇڭ — ھازىرقى ۋۇگۇڭ ناھىيىسى .

تـۇركلەرنى تۇتۇپ تۇرۇۋاتىدۇ . ئۇلار يەنە تۇبۇتلەرنىڭ كۆچمنى بـۆلـۈپ تـاشلىغاچقا ، تۇبۇتلەر شەرققە قاراپ يۇرۇش قىلىشتىن مەھرۇم بولدى . مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا ، بۇ جايلارنى نېمىدەپ دۇشمەنگە بېرىۋېتىمىز ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ، بېشىبالىق ۋە غەربىي تۆت قەلئەلىكلەر سەممىي ، سادىق ، چېگرىنى قوغداۋاتقىلىمۇ 20 يىلچە بولۇپ قالدى . ئۇلارغا ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىيدۇ ، ئەمدىلىكتە ئۇلار بىلەن كارىمىز بولمىسا ، ئۇلار ياتلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدۇ - دە ، بىزدىن قاتتىق ئاغرىنىدۇ . تۇبۇتلەر بۇ تەرەپكە ھۇجۇم قىلىپ قـالسا ، ئۇلار بىلەن بىللە كېلىپ بىزدىن ئۆچ ئالىدۇ . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، تۇبۇتلەر ئۆتكەندە جەڭگە كىرمەي ، بىر ياقتا تۇرۇپ تاماشا كۆردى ، ئىككىلا تەرەپكە ياخشىچاق بولۇۋېلىپ ، ۋۇگۇدا كەڭ كۆلەمدە بۇلاڭ - تالاڭ يۈرگۈزدى . ئۇلارغا يەنە نېمىدەپ زېمىن بېرىمىز ؟[1]...

تـاڭ دېـزۇڭ مـەھـرەم بېگى لى مىنىڭ تەكلىپىنى ماقۇل كـۆرۈپ ، نـىـيـىـتـىـنى ئۆزگەرتتى ، تۇبۇتلەرگە زېمىن بېرىش ۋەدىسىدىن يېنىۋالدى .

«بـىـراق ، ئاۋات بېشىبالىق بىلەن مېلى كۆپ تۆت قەلئەگە خـېـلـىـدىن بېرى كۆز قىزارتىپ كېلىۋاتقان تۇبۇت كاتتىلىرى بۇنىڭلىق بىلەن بولدى قىلارمۇ ؟ كونا قىلىقىنى تەكرارلاپ ، جاي - جايلاردا قېچىپ يۈرگەن ئاسىي كۆچلەر بىلەن بىرلىشىپ سۇلالىگە قارشى مۇشت كۆتۈرمەسمۇ ؟... »

تەشۋىش ۋە تېپىشماقتا تولغان بۇنداق خىياللار تاڭ دېزۇڭنى كېچە - كۈندۈز قىيناپ تۇراتتى . يەنە كېلىپ ، لى مى ئېيتقان سـەممىي ، سادىق ، باتۇر كىشىلەر ، يەنى تۇبۇتلەرنىڭ كۆچمنى بـۆلـۈپ تـۇرغـان بـېشىبالىق كىشىلىرى ئاساسلىقى ئۇيغۇرلارنى كـۆرسـىـتـەتـتى . ئۇيغۇرلارغا تەۋە بولغان ئۇچ قارلۇق ۋە ئاق

---

① «جۇڭگونىڭ غەربىي يۇرتىنى ئىدارە قىلىش تارىخى» — «شىنجاڭ تەزكىرىسى» ژۇرنىلى ، 1996 - يىللىق 1 - سان ، 120 - بەتتىكى ئەسلىي تېكىستتىن ئېلىندى .

يەكتەكلىك تۇركلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى . تاڭ ئوردىسىنىڭ تۇبۇتلەرنى چەكلەپ تۇرۇش پىلانىمۇ ئۇيغۇرلارغا چېتىلمايلا قالمايتتى . ئوردىنىڭ بېشىبالىق ۋە تۆت قەلئە بىلەن بولغان جەمى باردى - كەلدىسىمۇ ، ئاستانىگە كېلىپ - كېتىدىغان كارۋانلارمۇ «ئۇيغۇر يولى» ئارقىلىق ئۆتمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى . بۇنىڭ ئۈچۈن ، ئۇيغۇرلار بىلەن ئەپ ئۆتۈش ، ئۇيغۇرلارنى دەپ تۇبۇتلەرنىڭمۇ چىشىغا تەگمەسلىك دېگەن ئاخىرقى مىزان ئەقىللىق تاڭ دېزۇڭ بىلەن ئاقىل لى مىنىڭ ئويلاپ تاپقان ئەڭ ئۇنۇملۇك چارىسى ئىدى . ياغلاقارنىڭ كۆز ئالدىدا زاھىر بولۇۋاتقان خىلمۇخىل ئىشلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ چارە بىلەن تومۇرداش ئىدى .

ياغلاقار لىڭ قۇتلۇقنىڭ رايى ئۈچۈنلا ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئەلچىلىك ئىشىنى بۇنچىۋالا چىرايلىق قاملاشتۇرۇپ كېتەلەيدىغانلىقىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىدى . ئۇ تاڭ دېزۇڭنىڭ سەممىيەت چىقىپ تۇرغان قارارىنى ئاڭلاپ قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كېيىن ، ئۆزىگە ئىشەنگەن ، ئۆزى ئۈچۈن پۈرسەت بەرگەن قۇتلۇققا غايىبانە ئاپىرىن ئوقۇدى ، ئۆزىنى بىردىنلا ئەقلى توشۇق ، سالماقلىق ، ئىشىنىڭ ئېغىرلىقى بىلىدىغان قاقۇاش مويسىپىتكە ئايلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلدى . تۇنجى سەمەرىسىدىن ، خۇشاللىقىدىن قۇتلۇق بىلەن ئورتاق بەھرىمەن بولۇش ، مۇھىمى يولىغا قاراپ تۇرغان قۇتلۇقنى بۇرۇنراق خاتىرجەم قىلىش ئارزۇسى بىلەن ئۇ ئەتىسىلا چوڭ ئاستانىدىن چىقىپ كەتتى . سوغۇقنى سوغۇق دېمەي ، كېچە - كۈندۈز يول يۇرۇپ ، قۇتلۇقنىڭ قېشىغا يېتىپ كەلدى . چاپىشلار يېرىدە ئون بەش كۈنچە تۇرۇپ قالدىمكىن ، ئوردا ئەلچىلىرىمۇ يېتىپ كەلدى . قۇتلۇق ۋە ئوردا ئەلچىلىرى بىلەن بىللە يولغا چىقىپ ، قارابالغاسۇن شەھىرىگە بىر كۈنلۈك يول قالغاندا ئالدىن يۇرۇپ كەتتى - دە ، قاغانىنى تېپىپ ، ئۇنىڭغا بۇ خۇش خەۋەرنى يەتكۈزدى...

قاغان ئوردا ئەلچىلىرىنى تەكرىقاغان قوۋۇقىنىڭ سىرتىدا ، كەڭ شاھسۇپىدىكى خاس چېدىرىدا كۈتۈۋالدى .

ئەلچىلەر شاھانە چېدىرنى كۆرۈپلا ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، باش - كۆزىنى قېقىپ ، ئۆزلىرىنى ئوڭشاشتى . سوۋغا - سالام بېسىلغان ھارۋىلارنى ، ئات - قېچىرلارنى كەينىگە ئۆتكۈزدى ، ئىككىدىن سەپ بولۇپ ، قۇتلۇققا ئەگەشتى ، داپ - دۇمباق ، ناغرا - سۇناي ياڭراپ تۇرغان تەنتەنىلىك مۇراسىم مەيدانىغا يېتىپ كېلىپ ، چېدىر ئالدىدىكى بوشلۇققا تىكىلگەن كۆك ئەلەمگە تەزىم قىلدى ۋە قول - پۇتى كەلگەنلەر بىلگىنىچە ئۇسسۇل ئويناندى ، تۆت چاسا تاش ئوچاقتا تۇتەپ تۇرغان ئىسرىقتىن ئاتلاپ ئۆتكەندىن كېيىن[1] قاغانىنىڭ چېدىرىغا كىرىپ كېتىشتى .

25 . تۆھمەت

— ئۆيدە ئادەم بارمۇ ، ئۆيدە ئادەم بارمۇ دەۋاتىمەن ؟...

قاغان بولغاندىن بۇيان ئۇيغۇر بارگاھىغا تۇنجى قېتىم كېلىۋاتقان ئوردا ئەلچىلىرىنى كۆرۈپ ، تۇنباغا قاغان جەڭدىن قايتقان يېقىن كىشىلىرى بىلەن قايتا دىدارلاشقاندەك خۇشال بولۇپ كەتتى . ئەلچىلەرگە ئوبدان جاي بېرىپ ، ئۇدا ئۇچ كۈنگىچە زىياپەت ئۆتكۈزدى . زىياپەتتە ۋە زىياپەت ئارىلىقلىرىدا ئوردا نەغمىچىلىرى نەغمە قىلىپ تۇردى . قىزىقچىلار ئويۇن كۆرسەتتى . دارۋازلار داردا ماڭدى ، قىش بولغىنىغا قارىماي ئوغلاق تارتىشىش ، ئات بەيگىسى دېگەندەك دالا ئويۇنلىرىمۇ ئوينىلىپ تۇردى . ئۆيىدىن ئايرىلغىنىغا ئۇزاق بولغان ، سەپەر جاپاسى ۋە ئەلچىلەرنى كۈتۈش بىلەن چوڭ بىر جەڭنى تۈگەتكەندەك ھېرىپ كەتكەن قۇتلۇق سانغۇن تۆتىنچى

---

① ياڭ شېڭمىن يازغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار» دېگەن كىتابنىڭ «مەدەنىيەت ۋە ئۆرپ - ئادەت» قىسمىدا «كونا تاڭنامە . ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»گە ئاساسلىنىپ ، بۇ مەزمۇندا ئېنىق مەلۇمات بېرىلگەن .

كۇنى كەچقۇرۇن ، قاغان بىلەن ئەلچىبېشى خاس سۆھبەتكە تۇتۇش قىلغان ھامان ئىجازەت ئېلىپ ، ئۆزى يالغۇز ئۆيگە قايتىپ كەلدى .

— ھوي كەدىرە ، سىلەر ئۆيدە بارمۇ ، ھوي ياغلاقار ، ئورنۇڭدىن تۇرساڭچۇ ؟...

خوتۇن - بالىلىرىنى كۆرۈشكە شۇنچىلىك تەقەززا بولغان ئىدىكى ، قۇتلۇق مەھكەم دەملەنگەن قارا دەرۋازىنى كۇچىنىڭ باشچە مۇشتلايتتى ، مۇشتلاپ تۇرۇپ ۋارقىرايتتى . ئۇنىڭ - بۇنىڭ ئېتىنى چاقىراتتى .

بىر پەستىن كېيىن ، قايسىدۇر بىر ئىشىك غىچىرلاپ قالدى ، ھويلىدىن ياغلاقارنىڭ ئۇيقۇلۇق ئاۋازى ئاڭلاندى . ئوردا ئەلچىلىرى بىلەن بولىدىغان رەسمىي مۇلاقاتتا ھېچقانداق ئىشى بولمىغاچ ، ئۇ سەپەردىن يانغان كۇنىلا ئۆيگە قايتىپ كەلگەنىدى .

— قۇتلۇق ئاكا ، سەل تەخىر قىلىڭ ، مانا مەن كەلدىم ، مانا مەن كەلدىم...

ياغلاقار ئىشىكنى ئاچتى ، ئۇنىڭغىچە ياغلاقارنىڭ ئېگىز - پەس ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئويغانغان چاكارلارمۇ ، بالىلارمۇ يۇگۇرۇشكەنچە ھويلىغا چىقىپ كېلىشتى .

قۇتلۇق ھويلىغا كىرىۋېتىپ ، يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا شۇنداق قاراپ ، بىر ساياق ئۇزۇمدەك غۇژمەكلىشىپ تۇرغان ئۇكەر يۇلتۇزىنىڭ سەل غەربكە ئېگىلگەنلىكىنى كۆرۈپلا ، ئۆزىچە خىجىل بولۇپ قالدى ، چۇنكى ئۇكەرنىڭ ئېگىلگىنى تۇننىڭ تەڭ بولغانلىقىدىن بېشارەت بېرىدىغان بىر ئالامەت ئىدى .

قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ بىغەملىكى ئۇچۇنمۇ ، چاكارلارنىڭ يالقاۋلىقى ئۇچۇنمۇ چېچىلمىدى . قارا قىشتا تالاغا يېرىم يالىڭاچ دېگۈدەك يۇگۇرۇپ چىققان بالىلىرىنى جۇڭسىنىڭ ئىككى پېشى بىلەن يۆگىگەن ھالدا كەدىرەنىڭ خاس خانىسىغا كىرىپ كەلدى .

— ئوبدان تۇردىڭىزمۇ ؟ — ئۇ بوسۇغىدىن ئاتلاپلا سۆيىدا يوتقانغا پۈركىنىپ ياتقان كەدىرەدىن ئەھۋال سورىدى . ئارقىدىنلا

ئۆزىچە غۇدۇرىدى :

— بالىلارنىڭ مۇشۇنداق سوغۇقتا جۇۋا كىيمەيلا تالاغا چىققىنىنى قارىمامدىغان ، ئالمادىس تومۇ تېگىپ قالسا قانداق قىلغۇلۇق ئەمدى ؟

قۇتلۇق ئاغزىدا بۇنداق دېگىنى بىلەن ، ئەمەلدە كەلگىنىنى تۇيۇپ تۇرۇپ تۇيماسقا سالغان ، ئورنىدىن تۇرۇشقا ئېرىنىپ ، ئالدىغا يۇگۇرۇپ چىقمىغان «تاش يۇرەك» كەدىرەگە ئاچچىق كىنايە قىلىۋاتاتتى .

كەدىرە كۆزىنى ئاچتى ، ئورنىدا قىمىر قىلماي يېتىپ ، ئېرىدىن ئەپۇ سورىغاندەك قاراپ قويدى ۋە :

— خاپا بولماڭ ، بالىلار تۆت كۈندىن بېرى سىزنى كۈتۈۋاتىدۇ ، ئاغرىنغىنىز كەلسە مەندىن ئاغرىنىڭ ، ئۇلارنىڭ چىقىپ كەتكىنىنى تۇيماي قاپتىمەن ، — دېدى .

كەدىرەنىڭ قەغەزدەك نېپىز لەۋلىرى بەكمۇ ئاستا مىدىرلايتتى ، تۇرۇپ دېمى ئۇزۇلۇپ ، ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كېتەتتى . يېپىنىۋالغان يوتقىنىمۇ تېز - تېز كۆتۈرۈلەتتى . قاش - كۆزلىرى بىر يەرگە يىغىلىپ ، قاپاقلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان قۇتلۇقنىڭ يۈرىكى بىردىنلا «قارت» قىلىپ قالدى . ئايالىغا نېمە بولغىنىنى تۇيۇپ تۇرسىمۇ ، بۇ رېئاللىقنى تەن ئالغۇسى كەلمىگەندەك ، شۇمشىيىپ تۇرغان بالىلىرىغا قارىدى . بالىلىرىنىڭ كۆزلىرىدە ياش قاينايتتى . ئانىسىنى ناھەق ئەيىبلىگىنى ئۈچۈن دادىسىغا ئېتىراز بىلدۈرگەندەك دومسىيىپلا تۇراتتى .

قىز بالىنىڭ كۆڭلى نازۇك بولسا كېرەك ، ئانىسىغا تېرىسىنى چاپلاپ قويغاندەك ئوخشايدىغان قىزى ئايچەچەك ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ «پاڭگىدە» ئېتىلىپ كەتتى .

— ئانام... ئانام...

— ئادەمنى تەقەززا قىلماي تېز ئېيتىڭ ، ئانىڭىزغا نېمە بولدى ؟

— ئانام... ئانام ئاغرىپ قالدى ، نەچچە كۈندىن بېرى يا نان

يېمەيدۇ ، يا سۇ ئىچمەيدۇ ، بىز قورقتۇق...
قىز شۇنداق دېدى ـ دە ، ئېسەدەشكە باشلىدى .
قۇتلۇق جۇۋىسىنى يېشىپ پەگاغا تاشلىدى ، تەكچىدىن جىنچىراغنى ئېلىپ ، ئايالىغا ئېگىشتى .
كەدىرە زوربغا كۈلۈمسىرىدى ، قوللىرىنى يوتقان ئاستىدىن چىقارماقچى بولىۋىدى ، ئۇرۇنۇشى بىكارغا كەتتى .
— قوزغالماڭ ، ھەرگىز قوزغالماڭ...
قۇتلۇق جىنچىراغنى يېقىن ئەكېلىپ ، ئايالىغا سەپسالدى .
ئۇنىڭ كۈلكە چاقناپ تۇرىدىغان بىر جۈپ كۆزى گۈمۈرۈلگەن گەمىدەك ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ، ئەينەكتەك جۈلالىق ئىككى مەڭزى توپىدەك رەڭسىزلەنگەن ، ياڭاق سۆڭەكلىرى تومپىيىپ ، لەۋلىرى ھاك سۈرتكەندەك ئاقىرىپ قالغاندى . ئۇ پېشانىسىنى تۇتۇپ بېقىۋىدى ، ئالىقانلىرى ئوتقا تەگكەندەك بولدى . يۈرىكى قوقاسقا پوچۇلانغاندەك ئېچىشىپ ، ۋۇجۇدىنى يېغا باستى .
«ئاھ كەدىرە ، سەرۋىدەك قامەتلىك ، چوغلۇقتەك بەرنا ئىدىڭ ، چىرايىڭدىن توققۇز قۇياش ، توققۇز ئاينىڭ نۇرى ياغار ئىدى . كۈلسەڭ كۈلكەڭدىن يۈرىكىم سۇ ئىچەر ئىدى ، ئەمدى نېمە بولدۇڭ ، كېسەل سەۋىنى نېمە قىلدى ، يىلتىزى قىرقىلغان دەرەختەك يىقىلىپسەن ، ئۇششۇك تەگكەن گۈل ـ گىياھدەك غازاڭ بوپسەن ، ساڭا تەنە قىلغان تىلىمغا مەرەز چىقسۇن ، سېنى تاشلاپ كەتكەن پۇتۇمغا پالتا تەگسۇن... »
— كۆڭ... كۆڭلىڭنى يېرىم قىلماڭ ، كەتسىڭ ئەل ئىشىغا كەتتىڭ ، كەلسىڭ بىزنى دەپ كەلدىڭ...
قۇتلۇق ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ ياتقان ئايالىنىڭ يۈزىگە يۈزىنى ياقتى ، يېرىم كېچىدىكى تىۋىشسىز تىمتاسلىق ، يۈزىگە ئۇرۇلغان ھارارەت ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا چۈشتەك بىلىنىپ تۇرغان رەڭمۇرەڭ بىر دۇنيانى نامايان قىلدى .
يادىدا قېلىشچە ، ئۇ كەدىرەنى تۇنجى قېتىم كۆرگەندە كەدىرە بەش ياشلاردىكى تېنى ئاجىز ، پات ـ پات تومۇقاپ ، قىزىپ

تۇرىدىغان ئاۋاق بىر قىز ئىدى ، بېشى سەل ئۇزۇن ، پۇتلىرى تەمەچتەك ئىنچىكە ، بىلەكلىرى چوڭ بارماقچىلىك كىچىك كۆرۈنەتتى . يېتىم قىز بولغاچقىمۇ ، تۇنباغا ئۇنىڭغا بەكلا جان كۆيدۈرەتتى ، تەكچىدىن دورا ، بوسۇغىدىن ئەمچىنى ئايرىمايتتى ، قارا باخشىنى تەكلىپ قىلىپ ، كۈن ئارىلاپ پېرە ئوينىتىپ ، ئوتلاپ قېقىپ تۇراتتى .

دەسلەپتە كۆرگەن چاغدىلا ، قۇتلۇق ئۇنى بېقىش تاپمىغان قوتۇر ئوغلاققا ئوخشاتقان . بىراق ، يېڭى كېلىپ يات ماكان ، يات ئادەملەردىن يېتىرقاپ تۇرغىنىدا ئۆزىنى تاتلىق كۈلكىسى ، مۇشۇك مىياڭلىغاندەك مىسكىن ئاۋازى بىلەن قارشى ئالغىنى ئۇچۇنمىكىن ، كۆپ ئۆتمەيلا كۆزىگە تەكىيدەك سېمىز ، ئاق توشقاندەك ئاق بولۇپ كۆرۈنۈشكە باشلىغانىدى .

كەدىرە جىن يالىۋەتكەندەك ئورۇق بولغىنى بىلەن ، جېنى چوڭ ۋە ئىچى كۈچلۈك قىز ئىدى . چوپچوڭ يىگىت بولۇپ قالغىنىغا قارىماي ، ئۇخلاپ ئۇيقۇغا قانمايدىغان ، بۈگۈن چاقىرسا ئەتىسى ھە دەيدىغان تاراس بىلەن روشەن سېلىشتۇرما بولۇپ ، شوخ كۈلكىلىرى ۋە تاتلىق قىلىقلىرى بىلەن ئۆينى بازارەدەك قىزىتىۋېتەتتى ، دادىسىنىڭ توسقىنىغا قارىماي ، تەمتىپ يۈرۈپ ئۇسۇل ئوينايتتى ، ئالمادىس يىقىلىپ قالسا ، ئەڭ بالدۇر يۆلەيدىغىنى يەنىلا قۇتلۇق بولاتتى .

تەقدىر دېگەن شۇنداق بولىدىكەن ، بارنى يوق قىلىدىكەن ، يوقنى بار قىلىدىكەن ، ئۇنى بۇنىڭدىن ئايرىيدىكەن ، بۇنى ئۇنىڭغا ئۇچراشتۇرىدىكەن ، بىرىدىن مەھرۇم قىلسا ، يەنە بىرىگە قوشلاپ بېرىدىكەن .

كەدىرە قۇتلۇقنى «ئاكا» دەيتتى . قۇتلۇق ئۇنى «سىڭلىم» دەپ چاقىراتتى . تەقدىرنىڭ كۈچى بىلەن ئالەمنىڭ چەت ـ چېتىلىرىدىن كېلىپ ، مېھرىلىك بىر ئۆيدە جەم بولۇشقان بۇ يېتىملەر ھېچبىر ئىشتا يېتىملىك تارتمايى ، تاۋى چىگىلمەي بىر تۇغقان ئاكا ـ سىڭىللاردەك ئېجىل چوڭ بولدى .

دەرۋەقە ، كەدىرە 13 ـ 14 لەرگە كىرگەن يىلى بىر يازدىلا ئۆزگىرىپ ، زىلۋا بويىلۇق ، گېجەك چاچىلىق ، خۇمار كۆزلۈك ، قەلەم قاشلىق بىر گۈزەل نازىنىنغا ئايلاندى . قۇتلۇقنى ھەيران قالدۇرغىنى ، ئۇنىڭ قارامتۇل تېرىسى ئۇپا سۈرتكەندەك سۈزۈلۈپ ، ئەڭلىك ئوتتەك قىزاردى ، گېپى ئازلاپ ، تارتىنچاق بولۇپ قالدى . يايلاق گۈلى كېپىنەكلەرنى ئۆزىگە تارتقاندەك ، كۆيۈۋاتقان چىراغ پەرۋانىنى چىللاپ كەلگەندەك بىر ئىش يۈز بېرىشكە باشلىدى . قۇتلۇق كېپىنەككە ئايلاندى ، بەلكى ئىشقىۋاز پەرۋانىنىڭ ئۆزى بولدى . ئالدى بىلەن ئىككى يېتىمنى ، كېيىن ئىككى يۈرەكنى بىر ـ بىرىگە ئۇچراشتۇرغان كەڭ قورساق تەقدىر يەنە بىر قېتىم سېخىيلىق قىلدى . تاراس تېكىن چوڭلارنىڭ ئىرادىسى بىلەن ئۇرۇقدىشى بەگبارىسقا كۈيئوغۇل بولۇپ بىر يىلدىن كېيىن ، تەقدىر ئەلچىسى تۇنباغا يەتتە كېچە ـ كۈندۈز توي ئۆتكۈزۈپ ، ئىككى بالىسىنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويدى . گۈلى گۈلىگە كەلگەن بۇ قوشۇلۇش ئىككى ياشقا بەختلىك بىر ئائىلە ۋە بۇدرۇققىنە بىر جۇپ بالا ئاتا قىلدى .

ياخشى ئەرنىڭ كۆڭلى ئۆيدە ، ئىشى ھەر يەردە بولىدۇ ، ياخشى سەردارنىڭ كۆڭلى ئەلدە ، ئىشى جەڭگاھتا بولىدۇ ، ئەلدىن تانغان ، جەڭدىن يانغان سەركەردە ياخشى سەردارمۇ ئەمەس ، ياخشى ئەركەكمۇ ئەمەس .

شۇ ۋەجدىن ، قۇتلۇق سانغۇن ئۆي بىلەن تالا ، راھەت بىلەن جاپا ئارىسىدىن تالا بىلەن جاپانى تاللىۋالدى . ئەل غېمىنىڭ تۇرتكىسى بىلەن ، لەشكەرگاھقا بىر كەتكەنچە يىللاپ قايتىپ كېلەلمىدى . بىراق ، ئۇ ياز كۈنلىرى ئوچاقتەك قىزىپ ، قىش كۈنلىرى كاچكۈلدەك سوۋۇپ تۇرىدىغان كىگىز ئۆيلەردە بولغان ، قارلىق تاغ ، لۆم ـ لۆم سازلىقلاردا لەشكەر باشلاپ يۈرگەندە راھەتلىك ئۆيىنى سېغىنغانمىدىغۇ ؟ تاپسا يەپ ، تاپالمىسا ئەرۋاھتەك ئاچ قالغاندا ئايالىنىڭ ئىسسىق چىرايىنى ، ھور ئۆرلەپ تۇرغان قىزىق چېيىنى ، تەملىك غىزالىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ

تاڭلىمىنى قاققان ئىدىغۇ؟ يالغۇزلۇقتىن زېرىككەن چاغدا، ئەتە - ئاخشاملىرى غېرىبسىنغاندا بالىلىرىنىڭ شوخ ئېقىندەك كۈلكىسىنى، قارلىغاچتەك ۋىچىرلاشلىرىنى ئەسلەپ قالغان ئىدىغۇ؟

ئەمدى ئۇلار قېنى، كۈلۈپ تۇرىدىغان مۇلايىم كۆزلەر، شوخ كۈلكە، ئويۇن - چاقچاقلار قېنى؟

قۇتلۇق تۆت تېمىدىن مۇز يېغىپ تۇرغان سوغۇق ئۆيدە بىرلا هارارەتنى، يەنى ئايالىنىڭ دەقىقىلەپ پەسلەپ بېرىۋاتقان بەدەن هارارىتىنى سېزىپ تۇراتتى، كۆزىنى قويۇپ، يۇرىكىدە يىغلايتتى، پۇشايمان ئوتىدا پۈچىلىناتتى، ئايالى ساقايسا ئىدى، ئۆزىنى تەستەكلەشكىمۇ، ئۆمۈر بويى بوسۇغىدىن بىر قەدەم ئاتلىماسلىققىمۇ ۋەدە بەرگەن بولاتتى.

«مەن نېمە قىلىۋاتىمەن، كەدىرە كېتىپ قېلىۋاتىدۇ، ئۇنىڭ كېتىپ قېلىشىغا بىر ئەر تۇرۇپ شۇنداقلا قاراپ تۇرىمەنمۇ؟»

قۇتلۇق سانغۇن بارماقلىرىنى چىشلەپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي بويۇن قىسىپ تۇرغان بالىلىرىنىڭ بېشىنى سىلاپ قويۇپ، بوسۇغا ئۈستىدىكى ياغلاقارغا جىددي قىلىپ دېدى:

— ياغلاقار، بارغىن، چېچەنرەك چاكاردىن بىرنى هەمراه قىلىپ، ئەمچىنى تېپىپ كەل!

ياغلاقار ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلدىيۇ، بىرنەرسىنى ئېسىگە ئالغاندەك توختاپ يەنە قايرىلدى:

— ئېرچۇك باخشىنىمۇ چىللىغاچ كېلەيمۇ، ئاڭلىسام ئۇ جىنلارنى قوغلىۋەتسە بىمار ئادەم ئاسانلا شىپا تاپىدىكەن، — دېۋىدى، قۇتلۇقتىن دەككىسىنى يېدى:

— بىلجىرلىما، بار دېگەن يەرگە بېرىپ، ئەمچىنى تېپىپ كەل!

ئېرچۇك باخشىنىڭ ئېتىنى ئاڭلىدىمۇ، قۇتلۇقنىڭ ئەجىلى قولىشىپ، ئەرۋاهى ئۇچاتتى. ئۇنىڭچە، ئېرچۇك باخشىمۇ، يەنە باشقا باخشىلارمۇ تەڭرىنىمۇ، بەندىنىمۇ ئالدايدىغان، قۇيرۇق

كۆرستىپ ئۆپكە ساتىدىغان يۈزى قېلىن نەيرەڭۈازلاردىن ئىدى . پەقەت مەرھۇم موزاكلا نەزىرىدە چىن ئادەم ، ھەقىقىي ئەمچى سۈپىتىدە ، تا ھېلىغىچە خاتىرىسىدىن كۆتۈرۈلمەي كېلىۋاتاتتى .

قۇتلۇق ياغلاقارنى ماڭغۇزۇۋېتىپ ، ئايالىنىڭ تومۇرىغا ئەمدىلا قول تەگكۈزۈۋىدى ، ئات تۇيىقىنىڭ دۈپۈرلىگەن ئاۋازى ئۇنى تاشقىرىغا قۇلاق سېلىشقا مەجبۇر قىلدى .

شۇ ئارىدا قۇرۇپ كەتكەن دەرۋازا ئۇلگۇجىكىنىڭ يېقىمسىز غىچىرلىشى ئاڭلاندى . ئادەملەرنىڭ ئۇنلۇك سۆزلەشلىرى ، چاكار - چۆرىلەرنىڭ قىيا - چىيالىرى ۋە تاراق - تۇرۇقلار قوشۇلۇپ ، كېچە ئاسمىنىنى قوچۇەتتى .

قۇتلۇق ئايالىنىڭ بىلىكىنى قويۇۋېتىپ ، شاۋقۇن - سۈرەنلەرنىڭ تېگىنى بىلىپ بولغۇچە ، بىر چاكار يۈگۈرگەن پېتى ئۆيگە كىرىپ كەلدى - دە ، نەپسى بوغۇلغاندەك ھاسىراپ تۇرۇپ دېدى :

— ۋەي... ۋەزىرئەزەم جانابلىرى... ۋەي...

— تىلىڭنى چاينىماي چاپسان گەپ قىلمامسەن ، تاشقىرىدا نېمە بولدى زادى ؟

— بىرمۇنچە... ئا... ئادەملەر... ياغ ... ياغ ...

قۇتلۇق سانغۇن بىتاقەت بولۇپ ، تېز - تېز چامداپ تالاغا چىقىۋىدى ، بىر توپ ناتونۇش ئادەمنىڭ ھويلىغا تولۇپ كەتكىنىنى كۆردى . ئۇ سىنچىلاپ قاراپمۇ ، يۈلتۇز يورۇقىدا بۇ ئادەملەرنىڭ غۇۋا پارقىراپ تۇرغان كاسكىلىرىدىن ۋە قالقانلىرىدىن ئۆزگە ، ھېچنېمىنى پەرق ئېتەلمىدى . بىراق ، يېرىم كېچىدە كەلگەن بۇ چاقىرىلمىغان مېھمانلارنىڭ قانداق كىشىلەر ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلىشقا مۇشۇلارنىڭ ئۆزىلا يېتىپ ئاشاتتى .

ئۇنىڭغىچە ، قايسىدۇر بىر ئەقىللىق چاكار چىراغ ئېلىپ چىقتى . كۆڭلى نامەلۇم بىر كېلىشمەسلىكنىڭ يۈز بېرىدىغىنىنى تۇيۇپ تۇرغان قۇتلۇق سانغۇن شۇنداق قاراپلا ئون - ئونبەشچە قوراللانغان قورۇقچىنىڭ ياغلاقارنىڭ قولىنى قايرىپ ، گەدىنىدىن

بېسىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ قالدى . كىيىنىشىدىن ۋە قوراللىرىدىن قارىغاندا بۇ قورۇقچىلار قاغاننى قورۇقلايدىغان بەگبارىس تۇمەنباشىنىڭ ئادەملىرىدەك قىلاتتى .

قۇتلۇق ھەيران بولۇپ «بۇ نېمە ئالامەتتۇ ؟ يېڭىلىشىپ ، ئادەمنى خاتا تۇتۇپ يۈرگەن بولمىسۇن يەنە» دەپ ئويلىدى ، «يېڭىلىشىمەيدىغان كىم بار ، ياغلاقارنىڭ ياكى مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى بىلسىلا ئادەمنى ھازىرلا قويۇۋېتەر» دېگەن خۇلاسىنى چىقاردى .

— ھەي لەشكەرلەر ، چاپسان ئېيتىڭلار ، باشڭلار كىم ، ئونباشىمۇ ، ئەللىكباشىمۇ ياكى يۈزباشىمۇ ؟ — قۇتلۇق يۇمشاق تەلەپپۇزدا سورىۋىدى ، بولۇشىغا بوي تارتقان ، تۇتاش زەنجىرلىك چاپان كىيگەن ، چىرايىنى روشەن كۆرگىلى بولمايدىغان بىرەيلەن بېشىنى بازلاۋاتقان خورازنىڭكىدەك تىك تۇتۇپ جاۋاب بەردى :

— ئونباشىمۇ ، يۈزباشىمۇ ئەمەس ، پېقىر خاس قورۇقچىلار مىڭباشى قامىل قاناچ قاغان تەڭرىكەنمىزنىڭ پەرمانى بىلەن گۇناھكار ياغلاقارنى تۇتقىلى كەلدۇق . باشقا گەپ بولمىسا ، ئۇنى ئوردىغا ئېلىپ ماڭدۇق . مانا دەستەك !

قاغاننىڭ پەرمانىغا گۇۋاھ بولىدىغان ئالىي دەستەك قۇتلۇقنى بىردىنلا ساراسىمگە سېلىپ قويدى .

گەپدان مىڭباشىنىڭ گېپى تۇگىگۈچە ، قورۇقچىلار قولمۇقول تۇتىشىپ ، ياغلاقارنى تىرىك قولغا چۈشكەن ياۋا يىرتقۇچنى باغلىغاندەك چەمبەرچاس قىلىپ باغلاپ بولغاندى ، گەپ تۇگىشىگىلا ئۇنى تۇرتكۈشلەپ ، دەرۋازا تەرەپكە ئېلىپ ماڭدى . شۇنداقتىمۇ قۇتلۇق بولدى قىلمىدى :

— توختاڭلار ، دېسەم ـ دېمىسەم ئادەمنى خاتا تۇتتۇڭلار ، بىلەمسىلەر ، تۇتقىنىڭلار ئاتلىقلارنىڭ مىڭباشى ياغلاقار لىڭ بولىدۇ ! ئۇ تېخى يېقىندىلا قاغانمىزنىڭ كاتتا ئىنئامىغا ئېرىشكەن .

... —

— ئۇنى تونۇمساڭلارمۇ مەيلى ، لېكىن مېنى تونۇيسىلەر ، مەن قاغان ئوغلى ، ۋەزىرئەزەم قۇتلۇق سانغۇن بولىمەن... قۇلاقلىرىڭلار پاڭمۇ ، مەن ئەمىرلەشكەر دەۋاتىمەن...

قورۇقچىلار قۇتلۇقنىڭ سۆزلىرىگە پەرۋا قىلمىدى ، خۇددى چاپچىغان ئاتلاردەك دۈپۈرلىشىپ ، نېمە بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي ، ساراڭدەك گاڭگىراپ قالغان ياغلاقارنى ئىتتىرگىنىچە دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى .

قۇتلۇق بوغۇلۇپ قالغۇچە ۋارقىرىدى ، ئاچچىقىدىن يەرگە تەپتى ، ياغلاقار غايىب بولغان قاراڭغۇلۇققا قاراپ بىر ھازا تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن ئاندىن ھاۋادا ئېسىلىپ قالغان قولىنى چۈشۈردى .

قۇتلۇق خالىسا ئىدى ، قىلىچنىمۇ ، نەيزىنىمۇ ، ئىشقىلىپ ، دەھەلىزدىكى قورالنىڭ بىرەرىنى ئېلىۋالسىلا ، ھېلىغۇ ئونبەش ئەسكەن ، يۈزبەش قورۇقچىغىمۇ بىمالال تېتىيالايتتى ، قۇرۇق مۇشت بىلەنمۇ بىر ئىشلارنى قىلىپ ، ياغلاقارنى تارتىۋالالايتتى .

بىراق ، قۇتلۇق ياغلاقارغا ، ئادالەتكە ئىشەنگىنى ئۈچۈنلا ئۇنداق قىلالمايتتى . ئېھتىيات ۋە ئېھتىماللىق ئۇنى بۇنداق قىلىشتىن توسۇپ تۇراتتى .

«ئاچچىق — بىر ئوغرى ، سەۋر ـ تاقەت — ئەقىل خەزىنىسىنىڭ دەرۋازىسىدۇر . شۇنداقمۇ چاغلار بولىدۇكى ، ئاچچىق ئاتلىق بۇ ئوغرى ئەقىل خەزىنەڭگە قول سالماقچى بولىدۇ ـ دە ، دەرۋازاڭنى كۈچەپ قاقىدۇ . ئاچچىققا يول بېرىپ ، دەرۋازاڭنى ئېچىپ بەردىڭمۇ ، بۇ ئوغرىنىڭ ئەقىل خەزىنەڭنى قۇپقۇرۇق قىلىۋەتمىگىنىنى كۆر . ئەقىلسىز تەن — ھەر تەرەپكە ئېتىلىپ تۇرغان كۆزى يوق يىلپىزدۇر . بۇ يىلپىز ھەق بىلەن ناھەق ، ئاق بىلەن قارا ، ياخشى بىلەن يامان دېگەنلەرنى ئايرىپ ئولتۇرمايدۇ ، كۆرگەننى تالايدۇ ، ئۇچرىغاننى چىشلەيدۇ . بىلگىنكى ، يىلپىزنىڭ گۈناھى يىلپىزغا ئەمەس ، بەلكى سەۋر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىپ ، ئەقلىنى ئوغرىلاتقۇچىغا ھېسابتۇر . سەن ئاقىل ، سەن سەردار ،

سەۋر دەرۋازاڭنى مەھكەم تۇت ، بوۋاڭ ئېيتقاندەك ، سەۋرنىڭ تېگىدە ئالتۇن ياتىدۇ··· »

قۇتلۇقنىڭ تارتىشىپ كەتكەن پەيلىرى ئاستا ـ ئاستا بوشاشقا باشلىدى ، كىرىشىپ كەتكەن چىشلىرىمۇ بىر ـ بىرىدىن ئاجرىدى .

«بۇلۇت تارقاپ ، ھاۋا ئېچىلسىلا قۇياش شولىسىنى كۆرگىلى بولىدۇ ، ھازىرچە ھاۋا تۇتۇق ، ھەقمەت غۇۋا ، ئەتە ھاۋا ئېچىلىدۇ ، قۇياشنىڭمۇ يۈزى كۆرۈندۇ ، قېنى ، ئەتە بولۇپ باقسۇن··· »

قۇتلۇق ئۆز ـ ئۆزىگە تەسەللى بېرىپ ، پۈتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ ئۆيگە قايتىپ كىردى ـ دە ، ئايالىنىڭ ئالدىدا خۇددى ئىبادەتتە ئولتۇرغاندەك يۈكۈنۈپ ئولتۇردى .

تاتارغان كەدىرە يەنىلا سامانىدەك سارغىيىپ ياتاتتى ، تازا سەپسالمىسا ، تىنىقمۇ بىلىنمەيتتى ، لەۋلىرى قېتىپ قالغاندەك جانسىز ئىدى ، كىرپە تىكىنىدەك توم ۋە ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئارىسىدا توختاپ قالغان ئىككى تامچە ياشنىڭ سىماب ساقىدەك تەۋرىنىشىلا ئۇنىڭ تىرىكلىكىگە گۇۋاھلىق بېرەتتى .

«ئاھ تەڭرىم ، ماڭا شامانلارغا ، ياق ، ھېلىقى ساقاللىق كىشىلەرگە بەرگەندەك ئۇلۇغ خىسلەتلەرنى ئاتا قىلساڭ ، بىر ئېپسۇن بىلەن يامان جىنلارنى قوغلاپ ، ئايالىمنى ساقايتسام ، ۋەدەمدە تۇرۇپ ، ئۇنى ئالىقىنىمدا كۆتۈرۈپ ئالتاي تاغلىرىغا ئېلىپ بارسام ، تۇغۇلغان يۇرتىنى كۆرۈپ ، ھىدىنى پۇراپ مۇراد ـ مەقسەتلىرىگە يېتىۋالسا··· »

ئايالىنىڭ چىرايىغا قاراپ ، قۇتلۇقنىڭ كۆزىگە ياش قاپلاشتى ، تەقدىر ئالدىدا ، كېسەل ئالدىدا ئۆزىنى تۇنجى قېتىم ئاجىز ۋە بىچارە ھېس قىلدى . قانچە يىل بولدىكىن ، تامغا ئېسىقلىق تۇرۇپ قۇرۇپ كەتكەن گۈلنەپشە گۈللىرىنى ئۇزۇپ ئېلىپ ، ئۆز قولى بىلەن كاشكاپ دەملىدى ، قوشۇق بىلەن ئايالىنىڭ لەۋلىرىنى نەمدەشكە باشلىدى .

قۇتلۇق بۇ كېچىنى كۆك تەڭرى تاڭ ئاتمايدىغان قىلىپ

يارانقانمىكىن دەپ پەرەز قىلدى . تاڭ ، تاڭنى كۈتكەن كىشىگە مانا مۇشۇنداق نېزىقاپ قالسا كىرەك دەپمۇ ئويلىدى . ئۇ نېمىدەپ پەرەز قىلسۇن ۋە نېمىلەرنى ئويلىسۇن ، ئۇيقۇسىز ئۆتكەن بىر كېچىنىڭ قەرەلى توشقاندا ئاندىن ئۇ تاڭ شولىسىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدى .

قۇتلۇق ئايالىنىڭ چىرايىدىن كېچىچە كۆز ئۈزمىدى . ئۆتۈكەن گۈلنەپشىسى ئۇنىڭ تومۇرلىرىغا تاڭغا يېقىن يېتىپ بارغان بولسا كىرەك ، ئۇ ئۇخلاپ قالغاندەك قىلاتتى . تىنىقمۇ روشەن ۋە ئاستا ئىدى . قۇتلۇقنى تېخىمۇ مەپتۇن قىلسۇن دېگەندەك ، تۆڭلۈكتىن ئېقىپ كىرگەن غۇۋا شولا ئۇنىڭ يۈزىنى يۇيۇپ ، چىرايىنى پەردازلاپ تۇراتتى .

«تەڭرىم ئاھىمغا يەتكەن ئوخشايدۇ ، قېنىپ ئۇخلاپ ، ئوبدانراق ئارام ئېلىۋالسا ئەتە - ئۆگۈن ئورنىدىن تۇرۇپ كەتسە ئەجەب ئەمەس » دېگەنلەرنى ئويلاپ يۈرىكى جايىغا چۈشكەن قۇتلۇق كەدىرەنىڭ يوتقىنىنى تۈزەشتۈرۈپ ، ھېلىمۇ قىزىپ تۇرغان پېشانىسىگە ئاۋايلاپ سۆيۈپ قويدى . ئىككى چۆرىنى دەھلىزگە چاقىرىۋېلىپ ، بىر تاغار گەپلەرنى تاپىلىدى ، ئاللىبۇرۇن تەق قىلىپ قويۇلغان ئاسلقاراغا مىنىپ ، ئىككى قورۇقچىنى يېنىغا ئېلىپ ئوردا تامان يۈرۈپ كەتتى .

«غەلىتە ئىش ، قورۇقچىلارنىڭ چۈمۈلىدەك مىغىلدىشىپ كەتكىنىنى قارىمامدىغان ؟ » ئويلىدى قۇتلۇق تاشقى ئوردا قاپقىسىغا يېقىنلىشىپ كېلىۋېتىپ . مۇشۇنداق ئويلاپ ، بۇ «غەلىتىلىك » كە مۇڭاپىق جاۋاب تاپقاندەك بولدى ۋە «بۇ بەلكى تابغاچ ئەلچىلىرىنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن بولسا كىرەك... » دەپ يەكۈن چىقاردى .

قورۇقچىلار سانجاق - سانجاق تۇرۇپ كەتكەن بىلەن ، ئۇ ھەيۋەتلىك قاپقىدىن ئىلگىرىكىدەك نوچىلىق بىلەن كىرىپ كەتتى . دەستەككىمۇ ھېچكىم قاراپ قويمىدى . قاپقا ئالدىدا ئۇزۇن ساپلىق نەيزىسىنى قۇچاقلاپ ، نوغۇچ يۈتۈڭالغاندەك غادىيىپ تۇرغان تونۇش قورۇقچىغا قاراپ ئاتايىن باش لىڭشىتىپمۇ قويدى .

ئەمما ، قاغان قەسرى قاپقىسىدا ئەھۋال باشقىچىرەك ئىدى . ساقال - بۇرۇتىنى ئېدىتلاپ ياساپ ، سۆسەر جۇۋا ئالماشتۇرۇۋالغان بەگبارىسىنىڭ سوغۇق شامالغا قارىماي ، قاپقا ئالدىنى قەدەملەۋاتقاندەك مېڭىپ يۇرۇشلىرىدىن قارىغاندا ، ئۇ كىمنىڭدۇر يولىغا قاراۋاتقاندەك قىلاتتى .

قۇتلۇق كېلىۋىدى ، ئۇ قۇتلۇقنىڭ بىرنېمىسى ياقمىغاندەك ، بېشىنى چايقاپ قويدى ۋە قورالسىز قورۇقچىغا ئىما قىلدى . قورۇقچى يورغىلاپ كېلىپ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى ئالدى .

— كېلىدىغىنىڭىزنى بىلەتتىم ، ئەمىرلەشكەر ، يولىڭىزغا قاراپ كۆزۈم تۆت بولدىغۇ بۇگۈن ، — دېدى بەگبارىس بىرقىسما ھەجىيىپ .

بەگبارىس ئوردا ئادىتىنى بۇزۇپ ، قۇتلۇقنىڭ ئالدىغا چۈشتى ، قۇتلۇق قەسىرنىڭ دىۋانىغا تۇتىشىدىغان يولىنى بىلمەيدىغاندەك ، ئۇنى باشلاپ ماڭدى .

قاغان ئادەتتىكىدەك ، ئالتۇن تەختتە چايدا ئولتۇرۇۋاتقان بايۇەچچىدەك باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى . ئۇ بۇگۈن دىۋانغا ئادەتتىكىدىن ئەتىگەنرەك چىقىۋالغانىدى . بىراق ، چىرايى ئادەتتىكىگە زادى ئوخشىمايتتى ، قاپاقلىرى قوي يىغلاڭغۇسىدەك ساڭگىلاپ كەتكەن ، كەكرە چاينىۋالغاندەك تۇرۇلگەن قوشۇمىسى ئاستىدىكى كۆزلىرىدىن كىشىنى ئەيمەندۇرگۇدەك يېشىل نۇر چاقنايتتى ، سارغۇچ ساقلى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەيتتى ، غىلاپلىق قىلىچىنى ئىككى قوللاپ سىقمداپ ، بىر ئۇچىنى يەرگە تىرىۋالغانىدى . مۇشۇ ھالەتنىڭ ھەممىسىلا قاغاننىڭ خاپا ئىكەنلىكىگە نىشانە ئىدى .

قۇتلۇق ئوردا تەزىمىنى بەجا كەلتۈردى . قاغاندىن ئامانلىق سورىدى ، رەسمىيەتلەرنى تۈگىتىپ ، ئۆز جايىغا ئۆتمەك بولۇپ تەخت تەرەپكە قەدەم تاشلىۋىدى ، بەگبارىس ئۇنىڭ ئالدىنى توراپ :

— ھۆرمەتلىك ئەمىرلەشكەر ، سارىنىڭ ئورنىمۇ بەزىدە ئاسماندا ، بەزىدە يەردە بولىدىكەن . قاغان بۇگۈنكى مۇناسىپ

ئورنۇڭنى تېپىۋال دەپ بېشارەت بېرىۋاتىدۇ ، خاپا بولماي بۇ ياققا ئۆتكەيلا ، — دەپ يان تەرەپنى كۆرسەتتى . پەگاھقا يېقىن بۇ ئورۇنىنڭ بىرەر قەبىلىگە نازارەتچىلىككە ئەۋەتىلگەن ئېلتەبىرنىڭ تۇرىدىغان جايى ئىكەنلىكىنى يادلىۋالغاندەك ئېنىق بىلىدىغان قۇتلۇق ، بېشىدىن تۇتۇن چىقىپ كەتكىنىگە قارىماي ، كۆرسىتىلگەن يەرگە ئۆتۈپ ، ئۆرە تۇردى . ئۇنىڭچە ، بۇ ئالامەتلەرنىڭ ھەممىسى بىر كېچىنىڭ ئىچىدىلا ئوردىدا نۇرغۇن ئىشلارنىڭ بولۇپ ئۆتكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى . ياغلاقارنىڭ تۇنقۇن قىلىنىشىمۇ بۇ ئىشلار بىلەن چېتىشلىقتەك قىلاتتى .

— ئۇ ئايغاقچىنى ئېلىپ چىقىڭلار !

قاغانىنىڭ مىڭلاپ لەشكەرگە بۇيرۇق چۈشۈرگەندەك كۈچەپ ۋارقىرىشى قۇتلۇقنى يۇرەكزادە قىلىۋەتتى . كۆزلىرىدىن دەھشەت يېغىپ تۇرغان ئىككى قورۇقچى يان ئۆيدىن ياغلاقارنى ئېلىپ چىقىپ ، قاغان ئالدىدا تۆگە چۆكتۈرگەندەك تىزلاندۇردى .

قاغان ئۇنى ئۆزى سوراق قىلىشقا باشلىدى :

— قېنى ئېيت ، سېنى بۇ يەرگە قايسى تابغاچ ئەۋەتكەن ؟

— ...

— ئېيتە ، سېنى ئايغاقچىلىققا ئەۋەتكەن تابغاچ زادى كىم ؟

— قېنى ، ئېيتە ، زادى كىم ، — دەپ سوردى بەگبارىس ، قاغانىنىڭ سوئالىنى تەكرارلاپ .

بۇ غەلىتە سوئالنى ئاڭلاپ ، ياغلاقارنىڭ ئىچىگە كۈلكە كىرىۋالدى . ئەمدى ئۇ قاغانىنىڭ كۆزىچىلا قاقاقلاپ كۈلۈۋەتسۇنمۇ ، تېلىقىپ قالغۇچە كۈلۈپ ، قاغاننى تازا ئوبدان مازاق قىلىۋالسۇنمۇ ؟

قاغانىنىڭ تەڭرى كەبى ئۇلۇغ نوپۇزى ۋە قۇتلۇقنىڭ يۇزى ئۇنى بۇ ئويىدىن ۋاز كېچىشكە قىستىدى . مىجەزى چۈس ياغلاقار لىڭ قاغاندىن ھالقىپ ئۆتۈپ ، بىر بۇرۇلۇپلا ئۆزى بىلەن قېرىشىۋاتقان بەگبارىسنى نىشانغا ئالدى ۋە ئۇنىڭغا سوئال قويدى :

— قېنى ، تۇمەنباشى جانابلىرى ئېيتىپ باقسۇن ، قانداق ئەل ۋە قانداق كىشى توققۇز ياشلىق بىر بالىنى يات قوۋمغا ئايغاقچىلىققا ئەۋەتەر ؟

قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ چېچەنلىكىدىن قەۋەتلا سۆيۈنۈپ كەتتى . ئۇنىڭ كۆچلۈكلەردىن چەتلەپ ئۆتۈپ ، ئاجىزغا ھۇجۇم قىلىش چارىسى شۇ ھامان ئۇنۇم بەردى .

— بۇ··· بۇ···

بەگبارىسنىڭ زۇۋانى تۇۋاقلاندى ، مەدەت تىلىگەندەك قاغانغا قارىۋىدى ، قاغانىنىڭ ئۆزىدىن بەتتەرەك ئوسال بولغىنىنى سېزىپ قالدى . كىچىككىنە جىمجىتلىقتىن كېيىن ، قاغان گەپنىڭ تېمىسىنى يۆتكىدى :

— تولا گەپدانلىق قىلما ، سېنى توققۇز ياشتا ئايغاقچىلىق قىلالمايدۇ دەپمۇ تۇرايلى ، ئەمسە ، چوڭ بولغاندا ئوردۇبالىقتىن ئون بىر ئاي يوقاپ كېتىپ زادى نەگە باردىڭ ؟ — سورىدى قاغان توقماقنىڭ يوغىنىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ .

قاغان بۇ سوئال بىلەن ياغلاقارغا تۇنۇقۇن قىلىنىشىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بەرگەندەك بولدى . ئۆز گۇناھىنى بىلەلمەي ، زەردىگۆش بولغان ياغلاقار مەغرۇرانە جاۋاب بەردى :

— قاغان ئالىلىرىنىڭ پېقىردەك ئەرزىمەس بىر كىچىك مىڭباشىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلغىنىغا تۇمەنمىڭ مەرتەم ھەشقاللا ، بىراق راست گېپىمنى ئېيتاي دەيمەنۇ ، قاغان ئالدىدا ئۇششاق ـ چۇششەك ئىشلارنى تىلغا ئېلىپ يۇرۇشتىن قورۇنمەن···

— نېمە بولسا ، شۇنى دە ، گەپ يورغىلىتىپ كۆز بويايمەن دېمە !

ياغلاقار گەدىنىنى سىلاپ ، يەر ئاستىدىن ئەتراپىدىكىلەرگە بىرمۇبىر قاراپ چىقىپ نېمىشقىدۇر ئۇڭايسىزلانغاندەك قىياپەتتە دېدى :

— راستىمنى ئېيتاي ، ئاستانگە ئۆيلەنگىلى باردىم .

— كىمدىن ئىجازەت ئالدىڭ ؟

— ئەمرلەشكەرگە تەۋە بولغاندىكىن ، ئەمرلەشكەر جانابلىرىدىن ئىجازەت ئالدىم .

— ھە ؟ ئەمرلەشكەرنىڭمۇ كۆزىنى بويايسەن ـ دە ، ئەبلەخ ؟ ! — قاغان ئۇندىمەي تۇرغان قۇتلۇققا قاراپ ھومىيۇالدى ، تەختتىن چۈشۈپ ، قولىنى ياغلاقارغا چىنىدى ۋە دېدى ، — قېنى ئېيت ، قاغان ئالدىدا يالغان ئېيتقۇچىنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولىدۇ ؟

— بېشى كېسىلىدۇ ، ئالىيلىرى .

— ئەمسە ، چوڭ ئوردىغا ئۆكتە قوپقان ئاسىي جۇسغا ئاستىرتىن 400 تۇياق ئات ئاپىرىپ بەرگىنىڭنى نېمىشقا دېمەيسەن ؟ قارىغاندا سېنى سەگىتىپ قويمىسا بولمايدىغان ئوخشايدۇ ، ئەدەپلەڭلار بۇ بىنومۇس ئايغاقچىنى !

قاغانىنىڭ گېپى مىسالى بىر شامال بولۇپ ، قۇتلۇقنىڭ مېڭىسىنى غوۋالاشتۇرۇپ تۇرغان ئىس ـ تۈتەكلەرنى قوغلاپ سۇر ـ توقاي قىلىۋەتتى . ياغلاقارنىڭ ئاسىيلار ۋە ئاسىيلارنىڭ ئىلكىدىكى نۇرغۇن قۇرىقان ئاتلىرى ئۇستىدە سۆزلەپ بەرگىنىنى يادىغا ئېلىپ ، كىملەردۇر سادىر قىلغان بۇ گۇناھنىڭ ئەمدى ياغلاقارغا دۆڭگەلگىنىدىن خېلىلا چۆچۈپ قالدى . ئۇنى چۆچۈتكىنى بۇلا ئەمەس ، بەلكى بۇ تۆھمەتنى توقۇپ چىققان مەلۇم بەتنىيەت ۋە قاغانىنىڭ بۇ بەتنىيەتكە ئىشەنگىنى بولدى .

قۇتلۇق قاغانىنىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ بېرىپ ، «بۇ تۆھمەت» دەپ ۋارقىرىغۇسى كەلدى ، ياغلاقارنىڭ تۆھپىسىنى ئاشكارىلاپ ، ئۇنى ياخشىلىققا ياخشىلىق بىلەن جاۋاب بېرىشكە كۆندۈرمەكچى بولدى .

— ئەمرلەشكەر قۇتلۇق سانغۇن قاغان ئالىيلىرىدىن ئىجازەت سورايدۇ !

— ئوتنى كىم تۇتسا شۇنىڭ قولى كۆيىدۇ ، گۇناھكار كىم بولسا ھېسابىنى شۇ بېرىدۇ...

قۇتلۇق قايتا ـ قايتا ئىجازەت سورىدى ، نېمە سەۋەبتىندۇر ، قاغان ئۇنىڭغا ئىجازەت بەرمىدى . قاغان ئىجازەتنۇ بېرەر ،

بەرمسە ، زورلۇق بىلەن تارتىپمۇ ئالار ، بىراق ئىجازەت ئالسا ، ئۇ يەنە نېمىمۇ دېيەلەر ؟ گۇناھكارنىڭ كىملىكىنى بىلمىسە ، يا تۆھمەتخورنىڭ ئېتىنى ئېيتىپ بېرەلمىسە ، ئۇنىڭ گېپىگە يەنە كىملەرمۇ ئىشىنەر ؟ تۆھپىسىنى ئاشكارىلاش ئارقىلىق ياغلاقارنى قۇتقۇزماقچى بولسىچۇ ؟

ئۇنىڭچە ، ئۇ ئۆز ئويىنى قاغاندىن سىر تۇتۇپ ، ياغلاقارنى ئاستانىگە يولغا سالغان چېغىدىلا بۇ ئىش ئاشكارىلاپ بولمايدىغان بىر مەخپىيەتلىكىكە ئايلانغانىدى ، تاغىسىنىڭ قىلغان - ئەتكەنلىرىدىن خەۋەر تاپقاچقىلا ئانچە - مۇنچە ھەق گەپلەرنى قىلغان بىلەن ، تۇنباغا ئاتتىن چۈشسىمۇ ، ئۆزەڭگىدىن چۈشمەيتتى ، ئابرۇيىنى ئاياپ ، ئاستانىگە ئاۋۋال ئەلچى ئەۋەتىشكە ئەلۋەتتە قوشۇلمايتتى . بىراق ، سۇلالە بىلەن يارىشىدىغان چوڭ ئىشنى ئارقىغا سۈرۈپ بولمايتتى ، ئەگەر بىرەر ئادەم ئارىغا چۈشمىسە ، ھېچكىم ھېچكىمگە ئەلچى ئەۋەتمەيتتى - دە ، بۇنىڭ زىيىنىنى ئىككى تەرەپ ئوخشاشلا تارتاتتى . شۇ سەۋەبتىن ، قۇتلۇقلار ياخشى ئىشنىمۇ مەخپىي قىلىشقا ، تۆھپىنىمۇ پىنھان تۇتۇشقا مەجبۇر بولغانىدى .

قاغانىنىڭ پەرمانسىز قىل تەۋرىمەيدىغان ، قاغان تەڭرىدەك ئۇلۇغ سانىلىدىغان بۇ ئەلدە ، قاغانىنىڭ پەرمانسىز قىلىنغان ئىش بەربىر يامان ئىش دەپ قارىلاتتى - دە ، قاغانىنىڭ غەزىپىگە دۇچ كەلمەي قالمايتتى . ياغلاقارنى قۇتقۇزىدىغان ئەڭ ئەپچىل چارە ياغلاقارنىڭ تۆھپىسىنى ئاشكارىلاش ئەمەس ، بەلكى سەۋر قىلىش ، ئامال بار گۇناھنى ياغلاقارغا دۆڭگەپ قويغان چوڭ تۆھمەتخورنى ، ھەقىقىي گۇناھكارنى تېپىپ چىقىپ چاۋسىنى چىتقا يېيىش ئىدى .

«ئۇنداقتا ، ئاسىيلارغا مەدەت بەرگەن ، قىلغۇلۇقنى ئۆزى قىلىپ ، ياغلاقارغا تۆھمەت ئارتقان زادى كىم ؟ ياغلاقارنى پايلاپ يۈرۈپ ، قاغانغا چاققان زادى كىم ؟... »

قاغانىنىڭ غەزىپى — تەڭرىنىڭ غەزىپى ، قاغانىنىڭ پەرمانى — تەڭرىنىڭ پەرمانى . قاغان «ئونبەش قامچا ئۇرۇڭلار» دەپ

ھـۆركىرىۋىدى ، قامچا كۆتۈرگەن ئىككى قورۇقچى ئالىقانلىرىغا تۈكۈرگەن پېتى يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە ، ياغلاقارغا قارىقويۇق قامچا ئۇرغىلى تۇردى .

— بىر... ئىككى... ئۈچ...

قـامچا ئۇرۇلۇپ ئونغا بارمايلا ، ياغلاقارنىڭ كالتە جۈۋىسى خـۇددى ئـاتـقـان يـۈگـدەك تىتما ـ تىتما بولۇپ ، ھەر تەرەپكە ئـۈچـۈشـقىلى تۇردى . جۈۋا تېشىلىپ بۆز كۆڭلىكى ، كۆڭلەك تـېـشـىلىپ ، دۈمبە تېرىسى كۆرۈنۈپ قالدى . ئارقىدىنلا قامچە ئىزىدىن قان سىرغىپ چىقتى .

چار يىلاندەك سويلاۋاتقان قانلىق قامچا ياغلاقارنىڭ دۈمبىسىگە ئەمەس ، بەلكى يۈرەك بېغىشىغا تېگىۋاتقاندەك ئازابلانغان قۇتلۇق سانغۇن بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىغاچ ، ئىختىيارسىز كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى .

يـاغلاقار چىدىدى ، بىر ئېغىزمۇ پەريات سالماقتا يوق ، بىر قـىـسىملا كۈلۈمسىرەپ ، قاغاندىن زادىلا كۆز ئۈزمىدى . قاغان ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن زېرىكتىمۇ ياكى چاچراپ تۇرغان قىزىل قانىنى كۆرگۈسى كەلمىدىمۇ ، تەتۈر قارىۋېلىپ ۋارقىرىدى :

— ئەبلەخلەر ، ئۇر دېسە شۇنچە قاتتىق ئۇرامسەن ، ئۇ ئۆلۈپ قالسا ، تابغاچلارغا كىمنى تاپشۇرىمەن ؟...

نەچچە كۈندىن بېرى ئوچۇق تۇرغان شەھەر ھاۋاسى بۇگۈن تاڭ ئاتارغا يېقىن تۇيۇقسىز ئۆزگىرىپ قالدى . كۈنچىقىشتىن كۈن بىلەن بىللە بېسىپ كەلگەن قېلىن بۇلۇت ھەش ـ پەش دېگۈچە ئاسمانىنى قاپلاپ ، ئۇپۇق يۈزىنى خىرەلەشتۇردى . كۈنپېتىشتا يۇرت قـورۇقـچىسىدەك كېرىلىپ تۇرغان مۇقەددەس ئۆتۈكەنمۇ قېنىق پەردە ئارقىسىغا ئۆزىنى ئالدى . شەھەر ۋە شەھەر سىرتىنى قاپلاپ كەتكەن قېلىن قار بىر قەۋەت كۈل چېچىلغاندەك ئاستا ـ ئاستا سۈسلىشىشقا باشلىدى .

ئۆز قۇياشىنى يوقاتقىنى ئۈچۈن ، ئاسمان ھازىدار ئىدى . ئۆز ئامرىقىدىن ئايرىلغىنى ئۈچۈن ، قۇتلۇق ماتەمدار ئىدى . قۇتلۇق

ۋە قوتلۇقنىڭ بالىلىرى ، چۆرە - چاكارلىرى ، يېقىن - يورۇقلىرىدىن بولۇپ 90 چە كىشى يوپۇق يېپىلغان ئاق ھارۋىنىڭ كەينىدىن خۇددى تۇرنىلاردەك ئۇزۇن سەپ تۈزگەنىدى . ئۆلگۈچىنىڭ ئەجداد ئېتىقادى ئۇچۇنلا چىلاپ كېلىنگەن ئونلاپ باخشى مېيىت ھارۋىسىنى چۆرگىلەپ ساما سالاتتى ، دۇرۇت ئوقۇپ ، داپ چالاتتى . قوتلۇقنىڭ بالىلىرى ئانىسىدىن ئايرىلغان يېتىم بوتىلاقتەك بوزلايتتى ، ئانىسىنى قىچقىراتتى ، ئۇنى قارىسا كۆزى ، چاقىرسا ئۇنى يەتمەيدىغان يىراق بىر يۇرتقا ئېلىپ كېتىۋاتقاندەك ، تاۋۇتقا ئېسىلاتتى ، پەرۋانىدەك ئۆزىنى ئۇراتتى .

ھازىدار قوتلۇق قارا جەندە ۋە قارا كۇلاھ كىيىپ ، بېلىنى قارا شوينىدا باغلاپ ، بىر قولى بىلەن تاۋۇتنى تۇتۇپ ئېغىر قەدەملەر بىلەن كېلىۋاتاتتى . چېكىسىنى قاپلاپ كەتكەن يېرىقلاردىن تارام - تارام قان ئاقاتتى .

ئۇ ئامراق سىڭلىسى ئۇچۇنمۇ ، ۋاپادار خوتۇنى ئۇچۇنمۇ ئىككى كىشىلىك ھەسرەت چېكىپ ئۇنى بوغۇلدى . «ئەگەر لەشكەرگاھقا كەتمىگەن بولسام ، ئۇ ئاغرىماس ئىدى ، ئەتىگىنى ئوردىغا بارمىغان بولسام ئۆلۈپ قالماس ئىدى» دەپ ئۆزىنى ئەيىبلىدى ، شۇ ئاچچىقىدا قاغانغا ھازا خەۋىرىمۇ ئەۋەتمىدى ، ماتەمگىمۇ چىللىمىدى .

ئەمدى ئۇ تاۋۇت يېنىدا گۇناھى مەڭگۈگە ساقىت بولمايدىغان مەھكۇم گۇناھكاردەك باش ئېگىپ ماڭغىنى ماڭغاندى . پۇشايمانلىق توۋا ، نادامەتلىك ئىستىغپار ئۇنى باش ئېگىشكە ، ۋىجدان ئازابىنى يەڭگىللىتىشكە مەجبۇر قىلاتتى .

ئۇلۇغ ئاش ۋاقتى . يىغا - زار بىلەن شەھەر قوۋۇقىدىن چىقىپ كەلگەن ھازىدار قوشۇن ئۆتۈكەن ئېتىكىنى كۆزلەپ ، ئاستا قەدەملەر بىلەن ئالغا سۈرۈلمەكتە ئىدى . ئۇلار قېلىن قار ئاستىدا كۆمۈلۈپ ياتقان تەڭرىقاغان يولىنى كېسىپ ئۆتمەكچى بولۇۋىدى ، شۇ يولدىن بىر مەھبۇس ھارۋىسى كېلىپ قالدى ۋە بىر پەستىلا ھازىدارلار قېشىغا يېتىپ كەلدى .

قۇتلۇق قەدىمىنى ئاستىلاتتى ، نېمىشقىدۇر مېيىت هارۋىسىنىمۇ توختاتتى ، كۆڭلى بىرەر نەرسىنى تۈيۈپ قالدىمۇ ياكى بۇ هارۋا كۆزىگە باشقىچىرەك كۆرۈندىمۇ ، قەپەس ئىچىگە زەن سالدى .

ئۇ پۇتىنىڭ ئۇچى بىلەن دىڭگىيىپ ، مەھبۇس قەپىسىگە قاراپلا ياغلاقارنىڭ تونۇش قۇلاقچىسىنى كۆرۈپ قالدى ـ دە ، توۋلاپ تاشلىدى :

— ئىنىم ياغلاقار...

ياغلاقارنىڭ قۇلاقچىلىق بېشى قەپەس ئۈستىدىن چىقىپ تۇراتتى ، قولى كىشەنلەنگەن ، ئايالىرى قېلىن پېيما ئۈستىدىن مەھكەم چېتىلغانىدى ، تۇرقىدىن ئىككى قات جۇۋا كىيىۋالغاندەك قىلاتتى . ئەمما ، ئۇنىڭ قاپقارا يۇمىلاق كۆزلىرىدىن ئەركىن چاغلىرىدىكىدەك ئوت چاقناپ تۇراتتى ، تەبىئىي خاتىرجەملىك ئەكس ئېتەتتى .

— ياغلاقار ئىنىم...

قۇتلۇق قورۇقچىلارنىڭ ۋە ئوزۇق ـ تۈلۈك ئارتىلغان قېچىرلارنىڭ كۆپلۈكىگە قاراپلا قاغاننىڭ هېلىقى سۆزىنى ئېسىگە ئالدى . ئويلىدىكى ، قاغان ياغلاقارنى ئاسىيلارنىڭ شېرىكى ۋە ئات ئوغرىسى قاتاردا ئوردا ئەلچىلىرىگە تاپشۇرۇپ بەرگەنىدى . «بالا كەلسە قوش كەپتۇ» دېگەندەك ، نەس باسقان بۇ ئىككى كۈن ئىچىدىلا قۇتلۇق ئەڭ يېقىن ئىككى ئادىمىدىن ئايرىلىۋاتاتتى . ئۇ :

— ئاھ تەڭرى ، كەلگۈلۈكنىڭ هەممىسى ماڭىلا كېلەمدۇ ؟ — دەپ پىغانلىق ئاھ ئۇردى ، كەدىرەنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر بەرمەكچى بولغاندەك ، مېيىت هارۋىسىغا قاراپ قويۇپ ، يىغلامسىرىدى .

— ئاكا ، خەنجىرىڭنى چىقىرىپ ، چېكەمنى تىلىۋەت ، — دېدى ، قۇتلۇقنىڭ ئىماسىدىن ۋە مېيىت هارۋىسىدىن هەممىنى چۈشەنگەن ياغلاقار .

قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلىش قارارىغا كەلدى . ئەگەر ئۇنىڭ چېكىسى تىلىنسا ، ئۇزۇن يول ۋە قاتتىق

سوغۇقتا يارا ئىزى شەلۋەرەپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى . ھاياتىغا خەۋپ يەتمەيدۇ دېگىلىمۇ بولمايتتى . قۇتلۇق دەرھال بىر باھانە تاپتى ۋە :

— كۆڭلۈڭ ئاچاڭغا تېگىل بولدى ، سىلەردە ئۇنداق ئادەت بولمىغاندىكىن چېكەڭنى تىلىپ ماتەم تۇتۇشۇڭنىڭ ھاجىتى يوق ، — دېدى ئۆزىگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ .

ياغلاقار بۇ گەپنى ئاڭلاپ ، قۇتلۇقتىن قاتتىق بىر تەستەك يېگەندەك بىئارام بولدى . زەنجىرلەنگەن پۇتى بىلەن يەرگە تەپتى ، قوللىرىنى بوشاتىشقا ئۇرۇنۇپ كۆردى ، لېكىن ھېچبىر ئامال قىلالمىدى . ئاخىرى ، مەھبۇس قەپىسىنىڭ يان ياغىچىغا شۇنداق بىر ئۇسۇۋدى ، پېشانىسى يېرىلدى ، يېرىقتىن ئېقىپ چىققان قىپقىزىل قان قاشلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، كۆزلىرىگە ساقىدى . ئۇ ھاڭ ـ تاڭ قالغان قۇتلۇققا ، ئاندىن مېيىت ھارۋىسىغا قاراپ «ئەلۋىدا ئاچا» دېدى ـ دە ، قورۇقچىلارغا :

— ئەمدى ھارۋاڭنى ھەيدە ! — دەپ ۋارقىرىدى .

26 . قاغانىنىڭ ئۆيلەنگۈسى بار

قۇتلۇق كەدىرەنىڭ ئۆلۈمىنى كۆڭۈلدىكىدەك ئۇزىتىپ ، نەزىر ـ چىراغ ئىشلىرىنى جايىدا بېسىقتۇرۇۋېلىۋىدى ، سۇنغان دىلى ئانچە ـ مۇنچە تەسكىن تېپىپ قالغاندەك بولدى . بىمەزگىل يۇز بەرگەن مۇئەللەق قازا تۇپەيلى ، روھىي دۇنياسىدا پەيدا بولغان غايەت زور بوشلۇقنى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە تولدۇرۇشقا ۋە يۈرەك يارىسىنى سەللىمازا ساقايتىشقا ئىمكان بولمىسىمۇ ، قىسمەتكە تەن بېرىپ ، ھازا ئىسكەنجىسىدىن خېلى تېزلا قۇتۇلۇپ چىقتى .

«كەدىرەنى كۆك تەڭرىنىڭ ئۆزى ئاپىرىدە قىلدى ، يورۇقلۇق ئالەمگىمۇ ئۆزى ئېلىپ كەتتى . ئۇ ئەمدى كۆك ئىلاھىنىڭ شەپقىتىگە نائىل بولۇپ ، پەرىشتىلەرچە كۈن كەچۈرەر ، ۋاپاسىز

ئېرىنىڭ يولىغا تەلمۇرۈپ ، پانىي ئالەمنىڭ جاپاسىنى تارتىپ يۈرمەس . بىراق ، يېتىم ياغلاقارچۇ ؟ ئۇمۇ تەڭرىنىڭ ھۆكۈمى بىلەن كەدىرەدەك كېتىپ قالغان بولسا ئىدى ، «قازاغا رىزا» دېمەكتىن ئۆزگە ئامال يوق ئىدى . ئۇ نېمە ئۈچۈن تىرىك تۇرۇپ دوزاخ ئازابىغا مەھكۇم قىلىنىدۇ ؟ بۇ دۇنيا ياخشى ئادەملەرگە نېمانچە رەھىمسىزلىك قىلىدۇ ؟ » دېگەن ئويلار ئۇنىڭ ماتەمدىن ئەمدىلا خالاس بولغان ۋۇجۇدىنى تۆمۈر چىشلىق يامان قۇرتتەك توختاۋسىز غاجىلىغىلى تۇردى ، خاتىرجەملىكىنى ، ئارامىنى ۋە مەئىشىتىنى بىر يولىلا يوق قىلدى . ياغلاقارنىڭ مەھبۇس ھارۋىسىدىكى تەقىبلەنگەن يىرتقۇچتەك غەزەپلەنگەن ھالىتى ، ئۇۋال قىلىنغانلاردىلا بولىدىغان ھەممىنى كۆزگە ئىلمايدىغان ، ھەممىدىن بىزار بولىدىغان قورقۇنچلۇق قاراشلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا كېلىۋالدى . «ئىنىڭغا ئۇۋال قىلىنغىنىنى بىلىپ تۇرۇپ ، سۇكۇت قىلغىنىڭ نېمىسى ؟ ئىككىنچى قېتىم ھاياتلىق ئاتا قىلىپ ، تۇرمۇش سەھنىسىگە باشلاپ كىرگەن مېھرىبان ئاكام سەن ئەمەسمىدىڭ ؟ قېنى سەندىكى مېھرىبانلىق ؟ قېنى سەندىكى ئادالەتپەرۋەرلىك ؟ قېنى سەندىكى تاغنى تالقان قىلالايدىغان ھېسابسىز كۈچ ؟... » دېگەن ئاۋاز قۇلىقىدىن كىرىپ ، يۈرىكىنى تىترەتمەكتە ئىدى . مانا شۇ ئاۋاز ئۇنى ماتەم گىردابىدىن تېزلا قايتۇرۇپ كەلدىيۇ ، يەنە يېڭى جەڭگاھقا يۈزلەندۈردى . تەتۇر قىسمەت ، ئالا نىيەت كىشىلەر بىلەن يەنە بىر نۆۋەت بەل تۇتۇشۇشقا دەۋەت قىلدى .

گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتقاندا ، ئۇ ھازىر قاغان دادىسىنىڭ ۋۇجۇدىدىن بۇرۇنقى بىر سۆزلۈك ، ھەقىقەتچىل ئەمرلەشكەر دادىسىنىڭ ئىزناسىنى ئىزدەيتتى . لېكىن ، قانداقلا ئىزدىمىسۇن ۋە قايىقىتىن نەزەر تاشلىمىسۇن ، ئۇ بۇ ئىزنانى تاپالمايتتى . ئەمرلەشكەر دادىسى بىلەن قاغان دادىسى بىر - بىرىدىن يىراقلاپ كېتىۋاتقان ئىككى ئاتلىققا ئوخشايتتى . شۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك ، ئۇنىڭ قەلب جامىدا لىقمۇلىق توشۇپ تۇرغان پەرزەنتلىك

مۇھەببەتى بەئەينى تۇۋى تۆشۈك سوغىغا قاچىلانغان سۈزۈك سۇدەك ، ئاز - ئازدىن ئىچىپ ، بارغانچە ئازلاپ بارماقتا ئىدى . تۆھمەتخورنى ئاشكارىلاپ ، دار ئالدىغا قاراپ قەدەممۇقەدەم سىلجىپ كېتىۋاتقان ياغلاقارنى قۇتقۇزۇش ئۈنىڭ ئەڭ مۇھىم قېرىنداشلىق بۇرچى ئىدى . ئەمما ، ئۇ قاغاندىن ياردەم تەلەپ قىلالمايتتى . ئۇنىڭچە كۆز نۇرى ساختىلىق تۈمانى بىلەن توسۇلۇپ كەتكەن قاغاننى ئەيۋەشكە كەلتۈرۈش ھازىرچە نەتىجە بەرمەيدىغان بىھۇدە ئۇرۇنۇش بولۇپ ھېسابلىناتتى . ئۆز - ئۆزىگە ئۈمىد باغلاش ، ئۆزى بىلەن بىر يولدىكىلەرگە تايىنىشلا قۇتلۇقنىڭ قولىدىن كېلىدىغان بىردىنبىر چارە ئىدى .

شۇنىڭ بىلەن ئۇ قورالسىزلا جەڭ قىلىدىغان يەنە بىر يېڭى جەڭگە ئاتلاندى . ئۇ «تۆھمەتخورنى تېپىپ ھەق - ناھەقنى ئايدىڭلاشتۇرمىغۇچە ھەرگىز بولىدى قىلمايمەن» دەپ قەسەم ئىچتى - دە ، پىلەكنى بويلاپ خەمەك تېپىش ئۈچۈن ، توغرۇل مىڭباشى بىلەن ، بەگبارىسنىڭ يېنىغا سۇقۇپ قويغان يەنە بىر قورۇقچىنى يادىغا ئالدى .

بىراق ، ئەۋەتىلگەن مەخپىي چاپارمەنلەر كۆپ ئۆتمەيلا كۆڭۈلسىز بىر خەۋەرنى ئېلىپ كېلىشتى . ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ، توغرۇل مىڭباشى بىر يىل بۇرۇن چىقىپ كەتكەنچە لەشكەرگاھتا قايتا كۆرۈنمەپتۇ . ئۇنىڭ بىرەر قەبىلىگە كېتىپ قالغىنى ياكى بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچرىغىنى توغرىسىدا ھېچكىم ھېچ نەرسە ئېيتىپ بېرەلمەيدىكەن . بىراق ، خەۋەرلەردە ئېيتىلىشىچە ، ھېلىقى نامەلۇم كىشى ھازىر توغرۇل مىڭباشىنىڭ ئورنىدا مىڭباشى بولۇپ ، بەگبارىسنىڭ لەشكەرگاھىدا ئۆز ئالدىغا دۆ سۈرۈپ يۈرۈۋاتقانىكەن .

يەر - جاھان قاغا قانىتىدەك قاراڭغۇ ، لەھەتتەك جىمجىت بولغان بىر كېچىسى پەرمانبەردار چاپارمەنلەر ئوغرى مۇشۇكتەك ماراپ يۈرۈپ ، ھېلىقى نامەلۇم مىڭباشىنى بىر تار كوچىدا يالغۇز ئۇچراتتى - دە ، بېشىغا قاپ كىيدۈرۈپ ، قۇتلۇقنىڭ ئالدىدا ھازىر قىلدى .

قۇتلۇق گەپ ئەگىتىپ ئولتۇرمايلا ، سورىدى :
— قېنى ئېيت ، مۇشۇ بىر يىلدىن بۇيان نېمە ئىشلارنى قىلدىڭ ؟

— ئېيتاي ، ئەمرلەشكەر جانابلىرى ، تاپشۇرۇقلىرىغا لايىق ، غەيرىي ئىش - غەيرىي ئادەملەرگە كۆز - قۇلاق بولدۇم . ئەگەر دېگەنلىرىدىن تېيىپ كەتكەن بولسام مېنى تەڭرى ئۇرسۇن ، تەن - جىسىمىمغا ۋابا تېگىپ تىن تارتماي ئۆلەي...

نامەلۇم كىشىنىڭ ئۇستاتلىق قىلمىەن دەپ چاندۇرۇۋاتقىنىنى تۇيۇپ قالغان قۇتلۇق ئۇنىڭ قورسىقىدا جىن بارلىقىغا ئىشەندى ، ئەمەل - مەنسەپ دېسە ئانىسىنى سېتىۋېتىشتىن يانمايدىغان ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېسابقا ئېلىپ ، ئالدىغا يەمچۈك تاشلىدى ۋە :

— سەن بىلەن مۆكۈشمەك ئويناشقا ھەپسىلەم يوق . ئېرچۈك باخشىغا پال ئاچقۇزدۇم ، ھەممىنى بىلدىم ، قىلغان - ئەتكەنلىرىڭنى يوشۇرىمەن دەپ ئاۋارە بولما ، خىزمىتىڭ كۆڭلۈمگە يېقىپ قالسا مەرھەمەتىمگە ئېرىشىپ تۇمەنباشى بولۇپ قالساڭمۇ ئەجەب ئەمەس ، — دېدى .

نامەلۇم كىشى بىردىنلا ئەيۈشكە كەلدى . قۇتلۇقنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ ، ئىچ - باغرىنى قويماي تۆكۈپ تاشلىدى .

— جانابلىرى ، ئالىيلىرى ، مەن ئاسىي شەپقەتلىرىنى ئۇنتۇپتىمەن ، تۇز بەرگەن تۇزلۇققا تۇكۇرۇپتىمەن ، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، مەن ھەممىنى دەي ، ھەممىنى دەي...

نامەلۇم كىشىنىڭ ئىقرار قىلىشچە ، ئۇ بەگبارسىنىڭ تاراس تېكىنىنى باشلاپ ئۇۋىغا چىقىدىغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپلا ، بۇ ئۇۋدا بىر گەپ بار دەپ گۇمان قىلغان ، شەھەردىن غىپىدە چىقىۋېلىپ ، ئۇلارنىڭ ئىزىغا چۈشكەن ، شاھانە چېدىرغا يېقىنلىشىشقا ئۇلگۈرمەيلا بەگبارسىنىڭ يوشۇرۇن قورۇقچىلىرى تەرىپىدىن تۇتۇلۇپ قالغان ، ئۇنىڭ ئازدۇرۇشلىرىغا بەرداشلىق بېرەلمەي ، ياغلاقارنىڭ چوڭ ئاستانىگە يۈرۈپ كەتكىنىنىمۇ ئاشكارىلىۋەتكەن .

— قېنى ئېيتىپ باق ، توغرۇل مىڭباشىنى تونۇمتىڭ ؟

— راست گەپنى قىلسام ، ئۇنى بىر - ئىككى قېتىملا كۆرگەنمەن .

— ئۇنى ئاخىرقى قېتىم نەدە كۆرگەنىدىڭ ؟

— كۆرگىنىم يوق... كۆرگىنىم يوق...

نامەلۇم كىشى گەپتىن ئېزىپ دۇدۇقلاشقا باشلىدى ، چىرايى تاتىرىپ ، ئېڭەك گۆشلىرى لىكىلدىدى . بۇ ھال قۇتلۇقنى شۇبھىگە سالدى . ئۇ قىلىچ سېپىنى شۇنداق سىلىۋىدى ، نامەلۇم كىشى يەنە زۇۋانغا كەلدى . ئۇ :

— ئۇنى... ئۇنى ھېلىقى كېچىسى بەگبارىس تۇمەنباشىنىڭ چېدىرىدا ئاخىرقى قېتىم كۆرگىنىم يادىمدا ، ئۇمۇ چېدىر ئەتراپىدا تۇتۇلۇپ قالغان چېغى... — دېدى تىلىنى چاينap . قۇتلۇق يەنە سورىدى :

— كېيىنچۇ ؟

— كېيىن ئۇ تۇمەنباشىنىڭ ئالدىدا ھەرگىز سىر بەرمىدى ، بىر ئېغىزمۇ زۇۋان سۇرمىدى .

— ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ ؟

— تۇمەنباشى قۇللىرىنى چېدىرغا سولاپ قويۇپ ، توغرۇل مىڭباشىنى ئەپچىقىپ كەتتى .

— نەگە ئاپچىقىپ كەتتى ؟

— بىلمىدىم ، راستىنلا بىلمىدىم ، ئۇلار بىرەمدىن كېيىن قايتىپ كىرىپ ، مېنى ئوردۇبالىقا قايتۇرۇۋەتتى .

— نېمىدەپ قايتۇرۇۋەتتى ؟

— بۇ ئىشلارنى ھېچكىمگە تىنما ، تىنىپ سالساڭ مىڭباشىمۇ بولالمايسەن ، جېنىڭنىمۇ ساقلاپ قالالمايسەن ، دېدى...

قۇتلۇقنىڭ پەرىزى مانا ئەمدى توغرا بولۇپ چىقتى ، ئېنىق ئىسپاتقا ئېرىشەلمىگەن بولسىمۇ ، توغرۇل مىڭباشىنى توزاقتا دەسىتىپ ، ئۇنىڭغا سۇيىقەست ئىشلەتكۈچىنىڭ بەگبارىس ئىكەنلىكىگە شەكسىز ئىشەندى . پەرىزچە ، يەنە ئاشۇ بەگبارىس نامەلۇم كىشىنىڭ ئىقرارىدىن ياغلاقارنىڭ مۇھىم ئىش بىلەن

كېتىۋاتقىنىنى بىلىپ قالغان ، ئۇنىڭ كەينىگە ئادەم سېلىپ ، ھەربىر قەدىمىنى يېقىندىن كۆزەتكەن . ئاسىيلارغا ئات سېتىشتەك چوڭ گۇناھنى توپلاڭ مەزگىلىدە ئاستانىگە بېرىپ كەلگەن ياغلاقارغا ئىتتىرىپلا بىر چالمىدا ئىككى پاختەكنى سوقماقچى بولغان .

«پۇتكۇل قاغانلىقتا قۇرىقان ئاتلىرىنى قاغان بىلەن بەگبارىسلا بېقىۋاتسا ، قاغان يەنە نېمە ئۈچۈن تۆھمەتكە ئىشىنىدۇ ؟ ياغلاقارنى ئات ساتتى دېگەن ئىكەن يەنە نېمىدەپ بۇ گۇناھقا ئۆزىنىمۇ شېرىك قىلمايدۇ ؟ ياغلاقاردا بۇنچە كۆپ قورىقان ئاتلىرى نېمىش قىلسۇن ؟ ئۇنداقتا قاغان نېمىدەپ ھەقىقىي ئات ساتقۇچىنى ئىزدەپ تاپمايدۇ ؟ بۇ قاغانىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىش ئەمەسقۇ »

چۈۋۈق يىپتەك گادىرماچ ، ئەمما كۆپ كۈچمەيلا ئۈچىنى تاپقىلى بولىدىغان بۇ بىرنەچچە سوئالدىن «ئۇنداقتا ، ھەقىقىي ئات ساتقۇچى زادى كىم ؟» دېگەن بىر ئاددىي سوئال تۇغۇلاتتى . بۇ ئاددىي سوئال ھەممە تۈگۈنىنىڭ ئاچقۇچى سۈپىتىدە قۇتلۇقنى ئوبدانلا ئاۋارە قىلىپ تۇراتتى .

بىراق ، قۇتلۇق ئىشىنەتتىكى ، تۇنباغا قاغان بۇنداق زىل چاغلاردا ئاسىيلارغا ئات بېرىپ ، تاڭ ئوردىسىنىڭ چىشىغا تېگىدىغان ئەخمىقانە ئىشلارنى قىلمايتتى . قىلدى دېگەندىمۇ ، قاغانلىق نوپۇزىغا تايىنىپ ئوچۇق ـ ئاشكارا قىلمۇھرەتتى . بۇ سودىنى گۇناھ ھېسابلاپ ، باشقىلارنى جازالاپمۇ يۈرمەيتتى . بەگبارىس ، ئىچىدە توڭگۇز قاترايدىغان ئاشۇ بەگبارىسلا بۇنداق ئىپلاسلىقلارنى قاملاشتۇرۇپ كېتەلەيتتى ، ئۇنىڭ بۇ پەسكەش سودىنى پۇل ـ مال ئۈچۈنلا ئەمەس ، بەلكى قورقۇنچلۇق بىر شۇم غەرەز ئۈچۈن قىلغانلىقى ئېھتىمالغا يېقىن ئىدى .

قۇتلۇق جىڭدا توختىغۇدەك ئىسپات تېپىش ئۈچۈن تاراس سېكىنىنى چېكىپ بېقىشنىڭ يولىنى قىلىپ يۈرگەن كۈنلەردە ، تۇنباغا قاغانىنىڭ «ھۇزۇرۇمغا كېلىپ كۆرۈنۈش قىلسۇن» دېگەن جىددىي پەرمانىنى تاپشۇرۇۋالدى ، قىزىتىلغان تۆمۈر ئۈستىدە يالاڭ

ئاياغ ماڭغاندەك مېڭىپ ئىچكى ئوردىغا يېتىپ كەلدى .

هوقۇق ـ مەنسەپ شۇنداق بىر نەرسىكى ، ئۇ تۇمەن خىل ناز ـ كەرەشمىسى بىلەن جەلپكار سەتەڭگە ئوخشايدىكەن ، بۇ سەتەڭ ھەممە ئادەمگە قاراپ تەبەسسۇم قىلىدىكەن . ئۇ بولسا يۇز ـ ئابرۇي ، مال ـ دۇنيا بولىدىكەن ، شۇڭىمۇ ، ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا تەلپۈنىدىكەن ، ئىشقى ـ پىراقىدا كۆيۈپ ـ پىشقان مەجنۇنلارغا ئۇ : «ماڭا ئېرىشمەن دېسەڭ ، قىلىچ ـ نەيزەڭگە تايان ، ھىيلە ـ مىكىرنىڭ كوچىسىغا كىر ، گېزى كەلسە دوست ـ بۇرادىرىڭنىڭ مۇرىسىگە دەسسە... »دەيدىكەن ـ دە ، ئادەملەرنى ھەر كويلارغا سالىدىكەن .

دەرۋەقە ، ئادەملەر ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلىدىكەن ، قىلغاندىمۇ جان دەپ قىلىدىكەن ، كېچە ـ كېچىلەپ باش قاتۇرۇپ ، يىل ـ يىللاپ ئاۋارە بولىدىكەن . كۈنلەر كېلىپ ، بۇ ئىشقىۋاز تەلەي تاۋكاسىدا ئۇتۇپ چىققان بىر مەجنۇنغا قاراپ قۇچاق ئاچىدىكەن ـ دە ، هوقۇق ـ مەنسەپ تاجىنى كىيىدۇرۇپ ، ئۇنى باشقىلاردىن ئەزىز ، ئۆزگىلەردىن ئۈستۈن قىلىدىكەن .

بىراق ، گۈلنىڭ تىكىنى ، ھەسەلنىڭ ھەرىسى بارلىقى بۇ تاجىدارلارنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمەيدىكەن . هوقۇق سەتىڭنىڭ گۈلىنى ئۈزگەندە ئۇنىڭ تىكىنىنى كۆرمەيدىكەن . ھەسىلىنى تېتىغاندا ھەرىسىنى يادىدىن چىقىرىدىكەن ، ياكى كۆرۈپ تۇرۇپمۇ كۆرمەسكە سالىدىكەن . قاچانكى بىر كۈنلەر كېلىپ ، گۈل سۈلۈپ تىكەن ، ھەسەل خوراپ ھەرە قالغاندا تاج ئېگىسىگە ھەمراھ بولىدىغىنى پەقەت ھەسرەت بىلەن نادامەتلا بولىدىكەن .

ھالبۇكى ، ئىنتىلگەن سەتىڭنىڭ نەزىرىدىن ئۆتۈپ ، سەلتەنەتلىك تاج كىيگەن ، تەڭرىنىڭكىدەك ئابرۇي تېپىپ ، تەڭرىلەرچە ھۆكۈم سۈرگەن تۇنباغامۇ بۇ كۈنلەردە گۈللىرى قۇرۇپ ، قارىقويۇق تىكەن باسقان باياۋاندا ھارغىن مۇساپىردەك دەلدۇگۇنمەكتە ئىدى .

دەرھەقىقەت ، ئۇ ئاشۇ باياۋانغا كىرىپ كەلگەندىن بۇيان

تاپىنىغا كۆپ قېتىملاپ تىكەن پاتتى ، يەتتە ئەزاسىنىڭ ئۇچ ـ تۆتىگە ھەسەل ھەرىسى نەشتەر سالدى . 50 ياشتىن ئۆتە ـ ئۆتمەي ، چاچ ـ ساقىلى تامام ئاقىرىپ ، كۆزلىرىدىن نۇر قاچتى ، قەددى ئېگىلىپ ، پېشانىسىگە قورۇق چۈشتى ، قاپاقلىرى ساڭگىلاپ ، قىزغۇچ چىرايى بەئەينى سوقۇم گۆشتەك قارىيىپ كەتتى .

قاغان ئىچ ـ ئىچىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان كالتە يۆتەلنى مىڭ تەسلىكتە بېسىپ تۇرۇپ مەلۇماتچىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى ، شۇئاقلىقتەك ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى سۈرتۈۋەتكەندىن كېيىن پەگاھتىلا ئۆرە تۇرغان قۇتلۇققا قارىۋىدى ، قۇتلۇق دۈۋان قائىدىسىنى خالار ـ خالماس بەجا كەلتۈردى :

— ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ئۇلۇغ قاغانىغا سالام ، مۇبارەك تەنلىرى كۆك تەڭرىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ئەبەدىلىئەبەد ساق ـ سالامەت بولغاي...

قۇتلۇق تەخت ئالدىغا كېلىپ سالام بېرىشكە تەرەددۇت قىلىۋىدى ، چىڭقىلىۋېرىپ يۈزى كۆپكەن ، ھەرە تارتقاندەك ھاسىراۋاتقان قاغان ئوڭ قولىنى ئالدىغا سوزۇپ ، بوغۇملىرى قېتىپ كەتكەن بارماقلىرىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس قىمىرلاتتى ۋە :

— نېمانچە تولا ئەدەپ ـ قائىدە بۇ ، تولا ئېگىلىپ ، تىزلىنىپ يۈرمەي چاپسانراق يېنىمغا كەل ئوغلۇم ، — دېدى سەل خىرقىراپ .

«ئوغلۇم ؟» — ئوغۇل دېگەن نېمە ئۇ ؟ دۇرۇس ، ئوغلۇم دېگەن بۇ مۇقەددەس سۆز ئاتىلارنىڭ ئۆز پۈشتىغا قىلىدىغان مۇھەببەتلىك خىتابى ، قېنىنىڭ جەۋھىرى ، نەسلىنىڭ داۋامىغا بولغان ئېتىراپلىق چاقىرىشى ئەمەسمۇ ؟ بۇ خىتابنىڭ تېگىگە قانچىلىك ئەركەكلىك ، قانچىلىك مەردانىلىك ۋە قانچىلىك مەسئۇلىيەت يوشۇرۇنغان ـ ھە ؟

«ئوغلۇم» دېگەن سۆز قارىماققا بوغۇز يېرىپ چىققان بىر دەقىقىلىك ئاددىي نەپەس ، بىر قارىماققا بىر ئۇچى يۇرەككە ، بىر ئۇچى ۋىجدانغا تۇتىشىدىغان ، ۋەزنى ئېگىز تاغدىن كەم

تۇرمايدىغان ، تەپتى ئېغىزنى كۆيدۈرىدىغان بىر ئوتلۇق نەپەس !

«ئەجەب ئىش ، قاغان نېمە ئۈچۈن ئۆزىگە ئىزا تارتماي ‹ئوغلۇم › دەپ خىتاب قىلىدىكەنە ؟ ‹ئوغلۇم › دېگەن بۇ سۆزنىڭ ۋەزنىنى بىلمەمدىكىنىيا ؟ »

دۇرۇس ، ئۇ ئۇنىڭ ئوغلى ، ئۇنىڭ قېنىدىن ، ۋۇجۇدىدىن تۆرەلمىگەن بولسىمۇ ، يەنىلا ئۇنىڭ ئوغلى ، باش ئۇستىدىكى كۆك تەڭرى ، ئاياغ ئاستىدىكى قوڭۇر تۇپراق بۇ قىيامەتلىك ھەقىقەتكە گۇۋاھلىق بېرىپ تۇرغان يەردە ، قان ۋە ۋۇجۇد بىلەن ھېسابلىشىپ ئولتۇرۇشنىڭ نېمە ھاجىتى ؟

ئاغزىدىن ئانا سۈتى پۇراپ تۇرغىنىغا قارىماي گەدىنى قاتتىق ، غۇرۇرى كۈچلۈك چوڭ بولغان قۇتلۇق ئۇنىڭ ئاتىلارچە غەمخورلۇقىنى ، ياق ، ئاتىلارچە مۇھەببىتىنى چىن كۆڭلىدىن ئېتىراپ قىلغاچقا ، قاغاننى ئۆز ۋاقتىدىلا «ئاتا» دەپ ئاتىدى ۋە «ئاتا» دەپ چوڭ بولدى . قۇتلۇق ئۇنى «ئاتا» دەپ ئاتىغانىكەن ، ئۇ قۇتلۇقنى «ئوغلۇم» دېسە نېمە بولۇپتۇ ؟ ئەگەر بۇ ئىلگىرىكى كۈنلەر بولسىدى ، بۇ بىر كەلىمە سۆز قۇتلۇقنىڭ سەبىي قەلبىدە ئالەمشۇمۇل ئىپتىخار قوزغاپ ، قەلب دېڭىزىنى كارامەت بىر تەرزدە داۋالغۇتۇۋېتەر ، شامالدەك ئۈچۈپ بېرىپ ئاتىسىنىڭ ئاتەشتەك ئىللىق قۇچىقىغا تاشلىنار ۋە يىرىك ساقىلىنى ئويناپ ، يۈزىگە يۈزىنى يېقىپ قوزىچاقتەك ئەركىلەر ئىدى .

ئەمدىچۇ ؟ قاغان ئۆزىگە يەنىلا «ئوغلۇم» دەپ خىتاب قىلىۋاتىدۇ ، ئەمما بۇ خىتاب ئۇنىڭغا كىچىك چاغلىرىدىكىدەك جازىبىدار ، پاساھەتلىك بولۇپ ئاڭلانمايدۇ ، بۇ سۆزنىڭ ۋەزنىدە ئەمدى ئۇنداق ھېكمەت يوق ، بۇ سېھىر ۋە بۇ ھېكمەت «ئوغلۇم» دەپ خىتاب قىلىۋاتقان ئاشۇ قاغاننىڭ ھۆكۈمى بىلەن تۆھمەت ئىسكەنجىسىگە مەھكۇم قىلىنغان بىگۈناھ ياغلاقار بىلەن بىللە غايىب بولغان ، غايىب بولمىدى دېگەندىمۇ ئۇ بۇگۈن تۇمان ئارىسىدىكى ھىلال ئايدەك ، ياكى مايسىرىغان جىنچىراغتەك غۇۋالاشقان…

قاغان قۇتلۇقنىڭ زىيان تارتقان دۇكاندارىدەك دومسىيىپ ، تۇرغان يېرىدە ئۈيۈپ قالغىنىغا سەل ئەجەبلەندى ، ئادىتى بويىچە بارماقلىرىنىڭ ئۇچىنى ئىلمەك قىلىپ رەققاسلارنىڭكىدەك مىدىرلاتتى .

— بۇگۈن ساڭا نېمە بولدى ئەمىرلەشكەر ؟ — دېدى قاغان خاپا بولغان ھالدا چىرايىنى پۇرۇشتۇرۇپ ، — ئوغلۇم دېسەم بىر ئېغىزمۇ مۇڑەپ قويمايسەن ، ئەمدى مەن ئوغلۇمغا ئەمەس ، بەلكى ئەمىرلەشكەرگە بۈيرۇق قىلىشقا مەجبۇرمەن . ئالدىمغا كەل !

تەنە بىلەن سۇغۇرۇلغان بۇ تىكەنلىك سۆز قۇتلۇقنى خۇددى كاچكۇلغا چۆمۈلدۇرگەندەك سەگىتىپ قويدى ، ئۆزىنىڭ بىر تەڭرىزادىنىڭ ھۇزۇرىدا تۇرغىنىنى دەرھال يادىغا ئالدى ـ دە ، ئۇنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ تەخت ئالدىغا كېلىپ قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇردى .

قاغان قۇتلۇقنىڭ ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلىمىغاندەك ، كۆز ئالدىغا كەلگىنىنى تۈيمىغاندەك ، تومۇرلىرى كۆك تانابتەك بۆرتۈپ چىققان كەڭ ئالماقانلىرىنى تىزلىرى ئۈستىگە قويغىنىچە جىمجىت ئولتۇراتتى . ھېلىھەم خىرە يۇلتۇزدەك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى تەخت ئالدىدىكى ئۇدۇن زىلچىسىنىڭ قايسىبىر گۈلىگە قادالغانىدى . بۇ گۈلدىن ئەندىزە ئېلىۋالماقچى بولغان ئۈستا خالۋاپتەك ياكى بۇ گۈلنى قانغۇچە تاماشا قىلىۋالماقچى بولغاندەك ، كىرپىك قېقىشقىمۇ رايى بارمايتتى . پەقەت ھېقىق كۆزلۈك ئالتۇن ئۇزۇكلەر پارقىراپ تۇرغان بارماقلىرىلا تىزلىرى ئۈستىدە قانداقتۇر بىر ئويناق پەدىگە داپ چەككەندەك ، رىتىملىق مىدىرلايتتى .

يۈرەكلەرنى مۇجۇپ تۇرغان بۇ سۈكۈنات قانچە ئۇزاق داۋام قىلدىكىن ، بىر چاغلاردا ھاۋا گۈلدۇرلىگەندەك بىر ئاۋاز ئاڭلاندى . سۈكۈناتنى تۇنجى بولۇپ بۇزۇۋەتكەن تۇنباغا قاغان قۇتلۇققا چەكچىيىپ تۇرۇپ سورىدى :

— قېنى ، گەپ قىل ، كەدىرەنىڭ ئۆلۈمىدىن نېمىدەپ قاغان

داداڭنى خەۋەردار قىلمايسەن ؟...

— ...

— قېنى مېنىڭ يۈرەك پارەم ، قېنى مېنىڭ ۋاپادار قىزىم... ئۆز قىزىغا ماتەم تۇتالمىغان ئاتىغا بۇنداق قاغانلىقنىڭ نېمە كېرىكى ؟...

قاغانغا تىكىلىپ قاراشقا ھېچكىمنىڭ جۈرئىتى بولمىغاچقا ، دېۋان ئەھلى ئۇنىڭ تىترەك ئاۋازىنى ئاڭلىيالمىدىيۇ ، مۇڭلانغان كۆزلىرىنى ، كۆزلىرىدىن تامچىپ ئاققان قانلىق ياشنى كۆرەلمىدى ، توققۇز كۆزلۈك ئالتۇن تاج ۋە تاج بىلەن ئېغىرلاشقان بېشىنىڭ ھەسرەت بىلەن چايقالغانلىقىنى تۇيۇپ تۇردى .

قۇتلۇق دادىسىغا ئىچ ئاغرىتىپ قالدى ، ھەتتا ئۆزىنىڭ توغرا قىلمىغىنىنى گەدىنىگە ئالغۇسىمۇ كەلدى . كەدىرە سەكراتقا چۈشكەندە قاغانىنىڭ ئوردا ئەلچىلىرى بىلەن مۇلاقاتتا بولۇۋاتقىنىنى ئېيتىپ ، ئۆزىنى ئاقىلماقچى بولىدىيۇ ، گەپلىرىنى يالماپ يۇتۇۋەتتى . چۈنكى ، ئۇ بۇ ئۆلۈم ۋە ئۆلۈمگە ئەگىشىپ كەلگەن جىمى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى قايتا تىلغا ئېلىشنى خالاپ كەتمەيتتى ، تىلغا ئالدىمۇ ، ئەگىشىپلا ياغلاقارنىڭ تۇتقۇن قىلىنىش ۋەقەسىمۇ ئوتتۇرىغا تاشلانماي قالمايتتى ، قۇتلۇقچە ، چوڭ ئىشتىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ، قەستەن خۇپسەنلىك قىلىۋاتقان قاغان ئالدىدا بۇ ۋەقەنى تىلغا ئېلىش ئۆكۈزنىڭ قۇلىقىغا ساتار چالغاندەكلا بىر ئىش ئىدى . «تۇغۇچنى كىم چەگكەن بولسا ئۇنى شۇ يەشسۇن ، ۋاقتى كېلىپ ياغلاقارغا ئۇۋۇال قىلغىنى يادىغا يەتسە ، ۋىجدانى قورۇنسا ئەجەپ ئەمەس... » دەپ ئويلىدى قۇتلۇق ئۇندىمەي تۇرۇپ .

قاغان قۇتلۇق بىلەن گەپ تالىشىپ ئولتۇرمىدى ، بەھۇرمەتلىك قىلىپ ، سوئالىنى جاۋابسىز قالدۇرغىنىغىمۇ ئىرەن قىلمىدى . ئاجىز يورۇپ تۇرغان دېۋانىنىڭ ئۈيەر - بۇ يېرىگە كۆز يۇگۇرتۇپ يېنىدىلا قول باغلاپ تۇرغان مۇراسىم بېگىنى تەستە ئىلغا قىلىۋالدى - دە ، ئۇنىڭغا قول شىلتىپ :

— ھەممىڭلار چىقىڭلار ، قاغانىڭلارنى ئەمرلەشكەر بىلەن

يالغۇز قويۇڭلار ، — دېدى بەلغەم قاپلىشۇاتقان بوغۇزىنى قىرىپ قويۇپ .

مۇراسىم بېگىنىڭ ئىشارىتى بىلەن ، قاغانىڭ مۇرىسىگە مۇشتلاۋاتقان كېنىزەكلەرمۇ ، چوغدانىنى چۇخچىلاۋاتقان مۇلازىملارمۇ ، قورۇقچى ـ مەھرەملەرمۇ ، باخشى ـ پېرىخونلارمۇ دارىدا ماڭغاندەك ئېھتىيات بىلەن مېڭىپ چىقىپ كېتىشتى ، دۇاندا قاغان ۋە ئۇنىڭ ئەمرلەشكىرى يالغۇز قېلىشتى .

دۇاندا يەنە شۇ سۇكۇنات ، يۇرەكنى سقىدىغان ، نەپەسنى بوغۇدىغان ، نېمىدۇر «پاك» قىلىپ ئېتىلىپ كېتىدىغاندەك ، قار باسقان ئۆگزىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان قايسىبىر لىم «قارس» قىلىپ سۇنىدىغاندەك تەسىر بېرىدىغان قورقۇنچلۇق سۇكۇنات ، ھازىرلا يۇز بېرىدىغان قانداقتۇر يامانلىقتىن ياكى تىنىق ئىچىدىلا زاھىر بولىدىغان ياخشىلىقتىن بېشارەت بېرىدىغان مىڭ پاتمانلىق ئېغىر سۇكۇنات...

قاغانىنىڭ كونا كېسىلى يەنە قوزغالدى . دۇان ئىچى سۇكۇناتتىن خالاس بولدى . قاغان بىر ھازاغىچە قېقىلىپ تۇرۇپ تەختىنىڭ يۇلەنچۇكىگە ئېسىلغان پېتى مىڭ تەسلىكتە ئۆرە بولدى ، قۇتلۇقنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ساقال ـ بۇرۇتىنىڭ ئارىسىدىن ئاران كۆرۈنۈپ تۇرغان لەۋلىرىنى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكەلدى ۋە :

— داداڭنىڭ تابغاچ مەلىكىسىگە ئۆيلەنگۈسى بار ، — دېدى ، دانە ـ دانە قىلىپ .

— ئاڭلىدىڭمۇ ، قاغان داداڭنىڭ تابغاچ مەلىكىسىگە ئۆيلەنگۈسى بار ، — دەپ تەكرارلىدى ئۇ قۇتلۇقنىڭ تەئەججۇپلۇك كۆزلىرىگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ .

قۇتلۇقنىڭ قۇلاق قالقانلىرى بىرەر شەپە سەزگەن ئاسلقارانىڭ قۇلاقلىرىدەك قىمىرلاپ كەتتى ، كۆزىنى غايىبتىن كارامەت كۆرگەندەك چىمچىقلىتىپ تۇرۇپ قۇلاق تۇۋىدە ئېگىز قىيادىن قايتىپ كەلگەن ئەكس ساداەك جاراڭلاۋاتقان بۇ سۆزنى ئۆز سۆزىگە ئايلاندۇرۇپ ھەجلەپ باقتى :

« — هـــم ، قـاغـانـمنىڭ ئۆيلەنگۈسى بار ، باشقا بىرىگە ئەمەس ، بەلكى تابـغاچ مەلىكسىگە ئۆيلەنـگۈسى بار... ئۆيلەنگۈسى بار... ئۆيلەنگۈسى بار... »

قـاغـان ئۆز ئىستىكىنى خۇددى «غىزالانغۇم بار» ، «چاي ئـىـچـكـۈم بـار» دېگەن سۆزنى ئېيتقاندەك تەبىئىي ، ئاددىي ۋە چـۈشـىـنىشلىك قىلىپ ئېيتتى ، قۇتلۇقنىڭ ئىنكاسىغا ئېتىبار قىلمىغاندەك ، بۇرۇلۇپلا ئۆز ئورنىغا قايتتى ، گۈنسىز كۆزلىرىنى ئۇدۇل تامدىكى نامەلۇم بىر نۇقتىغا قاداپ تۇرۇپ تىلاۋەتتە تەكبىر ئوقۇغاندەك ئۇرغۇلۇق قىلىپ دېدى :

— سەن بىلمىسەن ، تا شۇ كەمگىچە نىكاھسىدا قاتۇن تۇتمىدىم ، بىر ئەلدە قاغان بولمىسا بولمايدۇ ، قاتۇن بولمىسمۇ بولمايدۇ ، مۇھىمى ، چوڭ ئوردىغا كۈيئوغۇل بولىدىغان ئوبدان پەيتلەر يېتىپ كەلگەندەك قىلىدۇ...

قۇتـلـۇق قـاغـانـنىڭ تەلىپىنى ناھايىتى ئېنىق ئاڭلىدىيۇ ، دەمـاللىققا بىرنېمە دېيىشكە ئالدىرىمىدى . لېكىن ، ئۇ ئۆزىنىڭ مۇرەككەپ ھېسلارنىڭ قورشاۋىغا چۈشۈپ ، تامغا مىنىپ قالغىنىنى بىلىپ ئۇلگۈردى .

ئۇنىڭچە ، ئۇ مىنىپ تۇرغان تامنىڭ بىر تەرىپىدە كۆپ يىللىق ئـارزۇسىغا مۇناسىپ كېلىدىغان ، ئەل ـ يۇرتنى ئاسايىشلىق ۋە بايلىقلىققا باشلاپ بارىدىغان بىر يېڭى يول يېيىلىپ ياتاتتى . بۇ يېڭى يولنىڭ قاغان ئۈچۈن قانچە قېتىملاپ تەۋسىيە قىلىنغىنى ئۇنىڭ يادىدا ئىدى . بۇ مەنىدىن ، بۇنداق ئىزگۈ يولغا قەدەم قويغان قاغان دادىسى قوش قوللاپ قۇۋۋەتلەشكە ئەرزىيتتى .

بىراق ، تامـنىڭ ئـۇ تەرىپىدە شۇبـھە بىلـەن تولۇپ تۇرغان ، ئوڭ ـ سولىنى ۋە تەگ ـ تېگىنى كۆرۈپ بولمايدىغان تۇمانلىق بىر دۇنـيـا خۇددى شەيتان سۈيدۈكىدەك جىمىرلايتتى . بۇ تۇمانلىق دۇنيادا قاغانـنىڭ سۈرىتى كۆرۈنەتتى ، ئوردا ئەلچىلىرىنىڭ تەلەتمۇ خىرە ـ شىرە كۆرۈنۈپ قالاتتى . قاغان بىلەن ئەلچىلەر ئارىسىدا ئادەم سۈرەتلىك بىر تادان تۇلكە قۇيرۇقىدا ئوت سۆرەپ يۈرەتتى .

بۇ تۇلكه باشقا بىرى ئەمەس ، بەلكى تىرىك مەخلۇقاتلارنىڭ ئەڭ يىرگىنچلىكى — بەگبارىس ئىدى .

قارىماققا بۇ بىر توپ كىشى يوشۇرۇنچه سودا قىلىۋاتاتتى . بەگبارىس جىمى شۇملۇقلارنى ئىشقا سېلىپ ، قاش ئېتىپ ئويۇن ئوينايتتى . قاغان ياغلاقارنى دوغا تىكىپ ئۇنى قۇربانلىق قىلىشقا ۋەدە بېرەتتى . بۇ سادىقلىق ، بۇ كەڭ قوللۇقلۇق ئوردا ئەلچىلىرىنى سۆيۈندۈرەتتى . بۇ ئەلچىلەر يانپېشىغا بىر ئۇرۇپلا قانداقتۇر بىر مەللىكىنى ياساپ چىقاتتى ۋە قاغان ئۇچۇن ياتلىق قىلماق بولۇشاتتى . بۇ سودىدىن ئۇلار رازى ئىدى . قاغان مەيدىسىنى تۇتۇپ قاقاقلاپ كۈلەتتى ، ئەلچىلەرمۇ كۈلۈپ - كۈلۈپ تېلىقاتتى ، بەگبارىس كۈچۈكلىنىپ شەيتانلارچه دوست تارتاتتى . بىراق ، بۇ كۈلكىلەر ئارىسىغا نەپرەتلىك ئىدا ۋە ھەسرەتلىك يىغا ئاۋازى ئارىلاشقانىدى . بۇ ئاۋاز ياغلاقارنىڭكىگمۇ ، نامەلۇم مەلىكىنىڭكىگمۇ ئوخشايتتى...

— ئۇنچىقمىساڭمۇ ، نېمىلەرنى ئويلاۋاتقىنىڭنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن ئوغلۇم ، — دېدى قاغان ئوت بىلەن سۇ ئارىسىدا تۇرۇپ خىيالىي ئاۋازلارنى ئاڭلاۋاتقان قۇتلۇقنىڭ پىكىر يىپىنى ئۇزۇپ ، — ئۇنچىقمىساڭ ئىختىيارىڭ ، لېكىن پەرمان شۇكى ، ئەلچىلىك ئىشىدىن باش تارتىمەن دېمە ، پەيتى كەلگەندە بىلمىگەننى بىلىۋالسەن ، چۈشەنمىگەننى چۈشىنىۋالسەن !

«بارمايمەن دېگەن تۇگمەنگە يەتتە قېتىم بېرىپتۇ» دېگىنى مۇشۇ ئەمەسمۇ ، بۇ يىل نېمىدېگەن نەس يىل ، ئايالىنىڭ تېنى سوۋۇماي تۇرۇپ ياغلاقارنى قارا باستى ، سىرلىق تۇگۇنلەرگە ئەمدىلا قول ئۇزىتىۋىدى ، پەرمان بىلەن قولى ئۇزۇلدى . ئەمدى ئۇ يەنە بىر مەرتەم سەرسان بولامدۇ ؟ چىگىش سىرلار سىر پېتى قالامدۇ ؟ خۇددى ئادەم تېپىلمىغانىدەك ، قاغانىنىڭ ئۆزىنى ئەلچى قىلىپ تاللىۋالغىنىنى دېمەمدىغان ؟...

شۇ تاپتا ، چېقىر كۆزلەردىن چاچراپ چىققان ئۇمىد ئۇچقۇنى تال - تال ئوققا ئايلىنىپ شۇنداق تېز ئۇچاتتىكى ، ئۇچۇپ بېرىپ

قوتلوقنىڭ كۆز قارىچوقىغا قادىلاتتى . بۇ ئوقلار شۇنچىلىك چىڭ سانجىلغان ئىدىكى ، ئاسانلىقچە يۇلۇپ بولمايتتى . قوتلوق رازىلىق بەرمىسە ، قاغانمۇ ئۇنى يۇلۇۋالمىغاندەك قىلمايتتى .

يولۇق بولسۇن ، يولسىز بولسۇن ، قاغان بەربىر قاغان ئىدى . ئۇنىڭ تەڭرى نامى بىلەن بىللە جاكارلىنىدىغان ھەربىر پەرمانى شۇنداق بىر پەرمان ئىدىكى ، ئۇنى ھېچكىم يىرالمايتتى ، ھېچكىم بۇزالمايتتى . ئەمىرلەشكەر قوتلوقمۇ ئاشۇلارنىڭ بىرى ئىدى .

«بۇنداق ئوبدان ئىشتىن نېمىدەپ باش تارتقۇدەكمەن ؟ »

قوتلوق ئەلچىلىك سەپىرىنىڭ ئالدى ـ كەينىنى بىر قۇر دەڭسەپ كۆرگەندىن كېيىن كەسكىن بىر قارارغا كەلدى ، قارارىنى قاغانغا بىلدۇرۇپ ، ئۇنى قەۋەتلا خۇشال قىلىۋەتتى . ئەلچى بولۇپ قاغان ئۇچۇن ، ئەل ـ يۇرت ئۇچۇن ئانچە ـ مۇنچە ئوبدان ئىش قىلىپ بەرگەنلىگى تېشىدا ، چوڭ ئاستانىدە ياغلاقارنى كۆرۈۋېلىشنى ، پۇرسەت تاپسا ئامال قىلىپ ئۇنى بىر يولىلا ئازاد قىلىۋېلىشنى ھەم كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى . ئىككى ئايلىق جىددىي ھازىرلىقتىن كېيىن ، قار ـ مۇز ئېرىپ يول ئېچىلغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوتتۇز نەچچە مۇلازىم بىلەن ئەللىك تۆگىلىك كارۋانىنى باشلاپ ، تۆگىلەرگە بەھېساب سوۋغا ـ تارتۇقلارنى يۈكلەپ ، قاغان دادىسىنىڭ سالامىنامىسىنى قوينىغا سېلىپ ، ئۇدۇل چوڭ ئوردىغا قاراپ يۇرۇپ كەتتى .

27 . ئاستانىدىكى كۈنلەر

چوڭ ئاستانىگە ئاتلىق بىر كۈنلۈك مۇساپىدىكى بۇ قەدىمكى بازار بۇگۈن بۆلەكچىلا قىزىپ كەتكەنىدى . بازارنىڭ تار ئەمما تانابتەك تۈز كوچىلىرى ئايەم تۈسگە كىرگەن . كوچا ئاغزىدىكى ھەشەمەتلىك زىننەت دەرۋازىسىغا ، مۈڭ باسقان قىزىل كاھىشلىق

ئۆگزىلەرگە ، مەھكىمە ـ قەسرلەرنىڭ ، قاينىاق ئاشپۇزۇللارنىڭ ئىشىك باشلىرىغا قادالغان رەڭگارەڭ شايى ئەلەملەر باش يازنىڭ سەلكىن شامىلىدا ئاجايىپ لەرزان لەپىلدەيتتى . ئالدى ئوچۇق كۆڭلەكلەرنى ، كەڭ پۇچقاقلىق ئىشتانلارنى كىيىپ ، بەللىرىگە قىزىل پوتا باغلاپ ، بېشىغا قاردەك ئاق لۆڭگىلەرنى تېڭىۋالغان چاققان يىگىتلەر لاتا ئەجدىھاغا جان كىرگۈزۈپ ، باش ئۇستىدە ئوينىتاماقتا ئىدى . داپ گەردىشىدەك ھالقا بولۇۋېلىپ ، خۇش كەيپ چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان ئاۋام ئارىسىدا ئۇچ ـ تۆتچە يالغان شىر باش چايقىشىپ تاقلاپ يۈرەتتى . داپ ـ دۇمباقلارنىڭ گۈمبۈرلەشلىرى ، تەبىلبازلارنىڭ داڭگىرلاشلىرى ۋە كاناي ـ سۇنايلارنىڭ ئوغلاق مەرىگەندەك سوزۇق ئاۋازى كۈلكە ـ چاقچاقلار بىلەن بىللە ، يىراق ـ يىراقلارغا ئۇچۇپ كېتەتتى .

تاڭ دېزۇڭنىڭ پەرمانى بىلەن توي تەنتەنىسىگە چۆمۈلگەن بۇ بازار مىسالى ئوتى كۈچلۈك داش قازاندەك پورۇقلايتتى . ئۇيغۇر ئەلچىسىنىڭ ھۆرمىتىنى دەپ ئالايىتەن يېتىپ كەلگەن ئوردا ئەمىرلىرى بازار تېشىدىكى چوڭ چېدىرلاردا تۇرۇپ تاقەتسىزلەرچە يولغا قارايتتى .

كەچكى قۇياش كۈنپېتىشقا يانپاشلىدى ، يەر ـ زېمىنىڭ قىزىتمىسى ياندى . دۇمبۇرلىگەن كولدۇرما ئاۋازى ئاڭلىنىپ ، ئۇيغۇر ئەلچىسىنىڭ ئۇزۇن كارۋىنى ئۇپۇق سىزىقىدا بوي كۆرسەتتى ، كۆپ ئۆتمەيلا ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى .

— ئىنىم ياغلاقار ، بۇ سەنمۇ ؟ قېنى ئېيتقىن ، بۇ ئوڭۇممۇ يا چۈشۈممۇ ؟...

تامدەك ئېگىز ئاسىلقارانىڭ ئۇستىدە بەجايىكى تىكلەپ قويغان قوۋرام تاشتەك مەزمۇت ئولتۇرغان قۇتلۇق سانغۇن قائىدىنى بۇزۇپ ، چېدىر ئالدىغا كېلەر ـ كەلمەيلا توۋلاپ تاشلىدى . چۈنكى ، ئۇ ھۆرمىتىگە قول باغلاپ ، «مەرھابا» دەپ توۋلاپ تۇرغان بىر توپ ئوردا ئەمىرلىرى ئارىسىدا بىر تونۇش چىرايىنى ، يەنى ئامان ـ

ئىسەنلىكى نامەلۇم بولغان ، كېچە ـ كۈندۈز ياد ئېتىپ يۈرگەن ياغلاقار لىكنى كۆرۈپ قالغان ، بۇ ئۇچرىشىش ئۇنى ھەم خۇشال قىلغان ، ھەم كۈپكۈندۈزدە چۈش كۆرگەندەك ئاجايىپ ھەيرەتتە قالدۇرغانىدى .

ھايا-جاندىن كۆزى ياشلانغان قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ ياقىسىنى سىلىكىيەتتى ، مۇرىسىدىن مەھكەم قامالالاپ ، كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرىگە ، قىزىرىپ كەتكەن مەڭزىلىرىگە ، مۆجىزىدەك ئامان قالغان بوي ـ بەستىگە تويماي قارايتتى ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ باغرىغا باساتتى ، قار ـ يامغۇردەك سوغۇل ياغدۇراتتى ، تۇنۇگۈنى بۇگۈنگە ، بېشى ئايىغىغا ئوخشمايدىغان ، ھوش ـ كاللىسىنى گاراڭ قىلغان بىر غەلىتە مۇئەممانىڭ تېگىنى بىلىشكە ئالدىرايتتى .

— ئالدىرما ئاكا ، ئاۋۇال مۇنۇ ئەمرلەرنىڭ سالامنى قوبۇل قىل ۋە سالامغا سالام قايتۇر . سەن بىلمەيسەن ، بۇ ئەمرلەر قائىدە ـ يوسۇننى بەك زىغىرلايدىغان خەق ، ئاستانىگە بېرىپ ، ئارامخۇدا ئولتۇرغاندا ئاندىن ساڭا ھەممىنى سۆزلەپ بېرىمەن ، — دېدى ياغلاقار ئۆزىنى باسالمايۋاتقان قۇتلۇقنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ .

زۆرۈر مۇراسىملار تۈگەپ ، ئەدەپ ـ قائىدىلەر جاي ـ جايىدا ئادا قىلىندى . نەچچە ئون ھۆرمەت قاراۋۇلىنىڭ ھمايىسىدە يولغا چىققان ئەمىر ، ئەلچىلەر بىر كۈنلۈك كالتە سەپەردىن كېيىن چوڭ ئاستانىگە يېتىپ كېلىشتى . ئەدەپ ـ يوسۇن مەھكىمىسىدە ئۆتكۈزۈلگەن كاتتا زىياپەتتىن كەيپى چاغ ھالدا قايتىپ چىققان ئاكا ـ ئىنىلەر نامى بار بىر چوڭ سارايغا جايلىشىۋالدى .

زىياپەت ئەھلىنىڭ قۇۋۋەتلىگىنىدەك ، ئۇيغۇر ئەلچىلىرىنىڭ ئايىغى ياراشتى ، بىر ئايدىن بېرى بىر تامچىمۇ سۇ كۆرمىگەن ، مايسىلىرى ئوت كەتكەندەك سولۇپ تۇرغان ئاستانە ئېكىنزارلىقى ئەلچىلەرنىڭ ئايىغى تەگكەن ھامان تامچىلاشقا باشلىغان قارا يامغۇردىن قانغۇچە سۇ ئىچىۋالدى .

توختاۋسىز چۈشۈۋاتقان يامغۇر تامچىسى شېغىل چاچقاندەك شاراقلاپ ، كېچە جىمجىتلىقىغا تەھدىت سالماقتا ئىدى . كاھىشلىق

ساراي ئۆگزىسىدىن ئېقىپ چۈشكەن ئېرىق - ئېرىق سۇ خۇددى تاغ شارقىراتمىسىدەك شارقىراپ تۇراتتى . بىراق ، ئاسماندىن يامغۇر ياغسۇن ياكى تاش ياغسۇن ، ئۆگزىدىن ئېرىق ئاقسۇن ياكى دەريا ئاقسۇن ، مۇڭداشقاق ئاكا - ئۇكىلارنىڭ سۆھبىتىگە دەخلى قىلالمايتتى .

ئۇلار شاھانە مەپىدىن چۈشۈپ ، سارايغا تاقلاپ دېگۈدەك كىرىپ كېلىشتى ۋە تون - قالپاقلىرىنى مۇلازىملارغا تۇتقۇزۇپ كەشتىلىك تەكىيىلەرگە يانپاشلىدى .

ياغلاقارنىڭ ئاغزىنى كوچىلىماقچى بولدىمۇ ، ياكى يامغۇردىن راستىنلا زېرىككەنمۇ ، قۇتلۇق تەكىيىگە يانپاشلاۋېتىپ گەپ تەشتى . ئۇ :

— يامغۇرى ئەجەبمۇ قاتتىق ياغدىكىنا بۇ ئاستانىنىڭ ، — دېدى ۋە ياغلاقارغا «بىرنېمە دېمەمسەن» دېگەن مەنىدە قاراپ قويدى . ئۇ ياغلاقاردىن گەپ ئاڭلاشنى خالايتتى ، مېڭىسىنى كۈن بويى قوچۇپ چىققان سىرلىق سوراقلار ، قىياس - تەخمىنلەر ئۇنى تاقەت كوچىسىنىڭ چېتىغچە قىستاپ بېرىپ ، سەۋر قاچىسىنى تاشتۇرماقتا ئىدى .

ئارىدا جىنىدەك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . ئويلا - ئويلا ، گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلمۇالدىمىكىن ، ياغلاقار كۈتۈلمىگەن يەردىن ئېغىز ئاچتى :

— ئاكا ، سوراپ باقاي ، — دېدى ئۇ پىشقان ئادەملەردە بولىدىغان سالماق تەلەپپۇز بىلەن ، — قاغانىمىزنىڭ يەتتە ئىقلىمدىكى جىمى قاغانلار ئىچىدىكى ئەڭ ئەقىللىق ، ئەڭ زېرەك قاغان ئىكەنلىكىگە ئىشىنەمسىز ؟

قۇتلۇق تەكىيىدىن ئىتتىك ئۆرە بولۇپ ، كۆرپە ئۈستىدە بەلچىلەپ ئولتۇردى ، ياغلاقارنىڭ نېمە دەۋاتقىنىنى ئاڭقىرالمىغاندەك ، بىر ھازاغچە ھاڭۋېقىپ قالدى .

— ئاكا ، دېگىنىمنى ئاڭلاۋاتامسىز ؟

ياغلاقار سوئالىنى يەنە بىر قېتىم تەكرارلىغاندىن كېيىنلا

ئاندىن ئېسىگە كەلگەن قۇتلۇق :
— بۇرۇن ئىشىنەتتىم ، ئۇنى ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى ، ئادەملەرنىڭ ئەڭ ئەقىللىقى دەپ بىلەتتىم ، — دېدى ۋە گېپىنى داۋاملاشتۇرغۇسى كەلمىگەندەك جىم بولۇپ قالدى .
— ھازىرچۇ ؟ بۇگۈنكى كۈندىچۇ ؟
— ھازىر ئۇنىڭ قاغان ئىكەنلىكىگىلا ئىشىنىمەن ، قالغىنىنى كۆك تەڭرىنىڭ ئۆزى بىلىدۇ...
قۇتلۇقنىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ قالغان ياغلاقار تەكىينى تۇلۇقچى قوڭغۇز تېزەك سۆرىگەندەك سۆرەپ ، ئاكىسىنىڭ يېنىغا ئەكەلدى .
— مەن ئىشىنىمەن ، ئۇنىڭ سىزدىنمۇ ، مەندىنمۇ ، ئەقىللىق ئىكەنلىكىگە ئىشىنىمەن ، — دېۋىدى ، بۇ گەپ نېمىشقىدۇر قۇتلۇققا تەسىر كۆرسەتتى .
— ئاكا ، چىرايىڭىز بىرقىسما بولۇپ كېتىۋاتىدۇغۇ ، بۇنداق چاغدا ساقسىز بولۇپ قالسىڭىز بولمايدۇ جۇمۇ ! — دېدى ياغلاقار قۇتلۇققا چاقچاق ئارىلاش تەنە قىلىپ .
بۇ چەك باسمايۋاتقان سۆھبەت ياغلاقارنى بۆلەكچىلا سەگەكلەشتۇرۇپ قويدى . بۇ تاقتا ـ تۇققا گەپلەردىن قاغان بىلەن قۇتلۇق ئارىسىدىكى ئاتا ـ بالىنى ئايرىپ تۇرغان شەكىلسىز بىر ھاڭنى كۆرگەندەك بولدى ، يۈرەك رىتمى ئىتتىكلەپ ، نېمىدىندۇر خاۋاتىرلىنىپ قالدى . ئۇنىڭچە ، ئۇيغۇر ئېلى شۇنداق بىر ئىمارەت ئىدىكى ، قاغان ئۇنىڭ چوڭ لىمى ئىدى ، ئەمرلەشكەر بۇ لىمنىڭ ئېغىرىنى كۆتۈرۈپ تۇرغان غول تۈۋرۈككە ئوخشايتتى . ئەگەر لىم بىلەن تۈۋرۈك ئارىسىدا چاتاق چىقسا ، بۇ ئىمارەت بىر دەقىقىمۇ ئۆرە تۇرالمايتتى . ياغلاقار ئاكىسىنىڭ يۈرىكىگە قول سېلىپ باقماقچى بولۇپ ، سورىدى :
— ئەجەب بىر گەپلەرنى قىلىسىزغۇ ئاكا ، گېپىڭىزنىڭ ئۇرانىدىن قارىغاندا ، قاغاندىن كۆڭلىڭىز قالغان ئوخشىمامدۇ ؟
قۇتلۇق يەنە ئۇنچىقمىدى ، ياغلاقار ئۇنىڭ كۆزىگە

كىرىپلىۋالدى :

— ئىنىڭىزغا ئىشەنسىڭىز ، سەۋەبىنى دەپ بېرەرسىزمۇ ؟

قۇتلۇقنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ ، ئېقى چوڭايدى ، ياغلاقارنىڭ يادىدا ، جەڭدىن قاچقانلارنى ئەدەپلىگەندە ياكى ناھەق ئىشلارغا يولۇققاندا ئاكسىنىڭ چىرايىدا مانا مۇشۇنداق ئالامەتلەر پەيدا بولاتتى . بۇ ئالامەتلەر ئەلۋەتتە ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ئەمەس ئىدى .

— سەۋەبىنى مەندىن سورىغىچە ، ئۆزۈڭدىن سورا ، — قۇتلۇق ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ، ياغلاقارنىڭ ئەتراپىدا پېرىخوندەك چۆرگىلەپ ، ئەزۆەيلىگىلى تۇردى ، — سەندىن سوراي ، بەگبارىس قانداق ئادەم ؟

— كۆڭلى قارا ، ئەسكى ئادەم .

— دۇرۇس ، بەگبارىس راستىنلا ئەسكى ئادەم ، ئۇنداقتا ، ئەسكى ئادەمنىڭ گېپىگە كىرگەن ئادەم زادى قانداق ئادەم ؟

— ...

— سەن ئات ئوغرىسىمۇ ؟ ئاسىيلار بىلەن ئات سودىسى قىلدىڭمۇ ؟

— تەڭرى گۇۋاھ ، مەن ئات ئوغرىسى ئەمەس ، ئاسىيلار بىلەن ئات تۇگۇل ، ئوغلاق سودىسىمۇ قىلغان ئەمەس !

— ھە ، مۇنداق دە ، بىگۇناھ ئادەمنى گۇناھكار دېگەن ، ۋاپاغا جاپا قىلغان ئادەم قانداق ئادەم ؟

— ...

— دوستىنى يىغلىتىپ ، دۇشمىنىنى كۈلدۇرگەن ئادەم زادى قانداق ئادەم ؟

— ...

ياغلاقارنىڭ تىلى تۇتۇلدى ، تۆپە ـ تۆپىلەپ يېغىپ كەتكەن ئۆتكۇر سوئاللار ئۆتكۇر تىغدەك ئۇچۇپ كېلىپ ئۇنىڭ زۇۋانىنى كاردىن چىقاردى . بىراق ، بىردەملىك دەشنەم ۋە بىردەملىك سوراق ئۇنى يېپىيېڭى بىر دۇنياغا ئېلىپ چىقتى ، ئەقلىنى ئويغىتىپ ، كۆز ئالدىنى «پاللىدە» يورۇتۇۋەتتى .

«هەي ياغلاقار ، نادان ياغلاقار ، ئاكاڭ سېنى دەپ ئۆز ئاتىسىدىن رەنجىپ يۈرۈپتۇ . سەن بولساڭ بۇنى بىلمەپسەن ۋە ئۇنى تەتۈر قىينىاپسەن . ئەمدى بەس ! ھەقىقەت يۈزىدىكى قارا پەردىنى چاپسان يۇلۇپ تاشلىغىن ، ئۇ ئۆز ئەسلىنى نامايان قىلسۇن ، ئاكاڭنىڭ يۈرىكىدىكى كۆڭۈل يارىسى ھەقىقەت مەلھىمى بىلەن شىپا تاپسۇن ، لېم بىلەن تۇتۇرۇك ئارىسىغا ئەسلا دەز كەتمىسۇن··· »

ياغلاقار ئۆز خاتاسىدىن خىجىل بولغان كىچىك بالىدەك ، يىغلاۋەتكىلى تاس ـ تاماس قالدى ، ئۇ ئاكىسىنىڭ شامال سوققان يوپۇرماقتەك تىترەۋاتقان قولىنى مەھكەم تۇتۇپ ئاڭلىغان ـ بىلگەنلىرىنى زىر ـ زەۋىرىگچە سۆزلەپ بەردى .

ئۇنىڭ ئېيتىشچە ، تۇنباغا قاغان ئاسىيلارغا ئات سالغانلىق ئىشىنى بىردىنبىر بەگبارىستىنلا كۆرىدىكەن . بىراق ، ئۇ ، ئەڭ چېچەن ئادەملىرىنى ئىشقا سېلىپمۇ تۈزۈكرەك بىرەر پاكىت تاپالماپتۇ . بىراق ، ھېيلىگەر بەگبارىس ئىغۋا توقۇپ ، گۇناھلىق ئات سودىسىنى رەقىبى قۇتلۇققا دۆڭگەۋېرىپتۇ ، ياغلاقارنىڭ خۇپىيانە يول تۇتۇپ چوڭ ئاستانگە بېرىپ كەلگىنىنى دەستەك قىلىۋاپتۇ .

دەرۋەقە ، تاڭ ئوردىسى ئاسىيلارغا قانات بولغان ئېسىل ئاتنىڭ پەقەت ئۇيغۇرلاردىنلا چىقىدىغىنىنى ئوبدان بىلىدىكەن ، قايسىبىر ئۇيغۇر زەردارىنىڭ ئاسىيلارغا ئات سېتىپ ئوردا غەلىيانىغا مەدەت بەرگىنىگىمۇ ئىشىنىدىكەن . شۇڭا ، كەلگەن ئەلچىلەر شاھ ئەمرىنى تۇتۇپ ، ئات سالغان گۇناھكارنى ئاستانگە ئېلىپ كېتىمىز ، دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ . بۇنداق كۆچلۈك تەلەپ قاغاننى تەڭلىكتە قالدۇرۇپتۇ . ئۇ تاڭ ئەلچىلىرى بىلەن مەخپىي كېڭەشكەندىن كېيىن بەگبارىسقا تەن بەرگەن بولۇۋېلىپ ، ئۇنىڭ قولى بىلەن ياغلاقارنى تۇتۇپتۇ ـ دە ، ئۇنىڭغا بەرھەم بەرمەسلىك شەرتى بىلەن تاڭ ئەلچىلىرىگە تاپشۇرۇپتۇ . قاغاننىڭ قارىشچە ، مۇشۇنداق قىلسا ئوردىنىڭ تەلىپى قاندۇرۇلغان بولىدىكەن ، قۇتلۇققىمۇ زىيان يەتمەيدىكەن ۋە بەگبارىسمۇ بىخۇدلىشىدىكەن . ۋاقىت ئۆتۈپ ، قېچىپ يۈرگەن غەلىيانچى ئاسىيلار قولغا چۈشىلا

ھەق ـ ناھەق ئايدىك بولىدىكەن ياكى راست گۇناھكار سەكرەپ چىقىپ ، ئۆزىنى ئاشكارىلايدىكەن...

— ماڭا قارا ، ئەلچىلەردىن ساڭا راستتىنلا زىيان ـ زەخمەت يەتمىدىمۇ ؟ — سورىدى قۇتلۇق ياغلاقارنىڭ گەپلىرىگە ئىشەنمىگەندەك قىلىپ . ئۇ ئىنىسىنىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلاپ بەئەينى ئەپسانە ئاڭلىغاندەك گاڭگىراپ قالغانىدى .

ياغلاقار مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى ، مەيدىسىگە ئۇرۇپ تۇرۇپ :

— ئاكا ، ئىنىڭىز قاچان سىزگە يالغان ئېيتقان ، مانا كۆرۈپ تۇرۇپسىز ، بىر تال مويۇمۇ كەملەپ كەتكىنى يوققۇ ؟ — دەپ جاۋاب بەردى .

— ئەمىسە ئۇلارنىڭ سېنى قارغىش تەگكۈر مەھبۇس ھارۋىسىغا ئىت باغلىغاندەك باغلۇۋالغىنى نېمىسى ؟

— يەنە دېسەم يەنە شۇ ، قاغانىمىزنىڭ باشقىلار كۆرسۇن دەپ ئەتەي شۇنداق قىلغىنى بولمامدۇ ، ئوردۇبالىقتىن ئۇزاپلا ئەلچىلەر مېنى باغلاقتىن بوشاتتى ، جۇڭا ئۇستىگە جۇڭا كىيدۈرۈپ ئاتلىرىغا مىندۈرۈڭبلىشتى ، ڭەقەنىڭ ئۆتمۈشىدىن مېنى خەۋەرلەندۈرۈپ ، قاغانىمىزنى «بەك تەدبىرلىك قاغان ئىكەن» دېيىشىپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختاشتى . جاپا چەككىنىم ئۈچۈن ناماقۇلمۇ بولۇشتى . ئاستانىگە كەلگەندىن بېرى ئۇلارنىڭ ئەتىۋارلىق مېھمىنى بولۇپ قالغىنىمنى دېمەمسىز تېخى ؟ ڭەزىرئەزەمىنىڭ تاپشۇرۇقىغا لايىق ، تالا ـ تۈزگە كۆپ چىقمايمەن ، خالىسام كىتاب كۆرىمەن ، خالىسام ئوردا قورۇقچىلىرىغا ئانچە ـ مۇنچە گۈمپا ئۆگىتىپ قويىمەن...

قۇتلۇق ئازراق ئويلىنىڭالدى ، بېشىنى سىلكىپ قويۇپ دېدى :

— ھە ، مۇنداق ئىشلارمۇ بار دېگىن تېخى ، ئالدىنقى كۈنى سېنى ئوردا ئەمىرلىرى ئارىسىدا كۆرگەن چېغىمدىلا كۆڭلۈم بىر نەرسىنى تۇيغاندەك قىلىڭىدى ، قاغان ئاتامنىڭ «پەيتى كەلگەندە بىلمىگەننى بىلىپ قالىسەن» دېگىنى بىكار ئەمەس ئىكەندە ئەسلىي...

ئىككىيلەن ئۆزلىرىنى يۇگۇرۇپ - يۇگۇرۇپ مەنزىلىگە يەتكەن كىشىدەك ھېس قىلىشىپ يېڭىۋاشتىن تەكىنىگە يانپاشلىدى . قۇتلۇق نېمىنىدۇر يادىغا ئالغاندەك سورىدى :

— بۇ يەردە ئىشلار قانداقراق ، ئات ساتقانلار توغرۇلۇق بىرەر يىپ ئۇچى تېپىلدىمۇ ؟

— ھە راست ، بۇنداق دېسەڭىز بىر ئىش يادىمدىن كېچىۋاتىدۇ ، ئاڭلىسام ، توپىلاڭچى ئاسىيلارنىڭ بىر كاتتىسى قېچىپ يۇرگەن يېرىدە قولغا چۈشكەنمىش ، ئۇ ئوردا گۈندىخانىسىدا تۇمەنباشى بەگبارىستىن ئات ئالغانلىقىنى ، توپىلاڭ رويابقا چىقسىلا ئات ھەققىگە مەنسەپ بېرىشكە ۋەدە قىلغانلىقىنى تەن ئاپتۇ ، دېگەن مىش - مىش گەپلەر بار . قارىغاندا ، قاغانىمىز راستىنىلا ئالدىن كۆرەلەيدىغان دانا زات ئىكەن...

— ماقۇل ، قاغان دانا زاتىمۇ بولسۇن ، ئۇلۇغ زاتىمۇ بولسۇن ، — دېدى قۇتلۇق ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، — بىراق مىش - مىش گەپ بىلەن ئىش تاڭاتمايدۇ ، مىش - مىش گەپنىڭ تېگىنى تېپىپ ، قاغان ئالدىغا ئادەم ئەۋەتىش كېرەك . بەگبارس چار يىلاندەك سەزگۈر بىرنېمە ، ئۇنىڭ ئاستاندە كۆز - قۇلىقى يوق دەپ ھۆددە قىلالمايمىز ، مۇبادا ، ھېيلە - مىكرىسىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قالغىنىنى بىلىپ قالغۇدەك بولسا ، ئۇ نىيىتىنى بۇزماي قالمايدۇ ، يامان يېرى بىز بۇ يەردە ، قاغانىڭ يېنىدا ھەگە ھە بولغۇدەك ئادەممۇ يوق...

قۇتلۇق ئىككىنچى كۈنى چۈشكە يېقىن تاڭ دېزۇڭ ھۇزۇرىدا ئۆتكۈزۈلگەن شاھانە مۇراسىمغا داخىل بولدى ، قۇدا چۈشۈش قائىدىسى بويىچە تۇنباغانىڭ تاڭ شاھىغا كۈيئوغۇل بولۇپ ، ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلىش ، ئوردا ئوتۇغاتىنى قوبۇل قىلىپ ، ئوردا ئۇچۇن خىزمەت قىلىش ئارزۇسىنى شاھ ئالدىدا بايان قىلدى . ئۇنىڭدىن كېيىنكى بىر ھەپتە ئارام ئېلىش ، پەتىگە كەلگەن تاڭ كاتتىلىرى ۋە ئويغۇر ، غۇز يالۋاچلىرىنىڭ پەتىسىنى قوبۇل قىلىش ، مۇڭداشقاقلار بىلەن مۇڭدىشىپ ، خوشى تۇتسا شاھمات

ئويناش ، ئانچه ـ مۇنچه قەدەھ تۇتۇپ مېھمانلارنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش بىلەن ئۆتۈپ كەتتى .

ئارقىدىنلا ۋەزىرئەزەم لى مىنىڭ ھەمراھلىقىدا ، غەربىي خەنىدىن تارتىپ تاڭ خانىدانىغىچە ئۆتكەن ئۇزۇن يىللاردا تۆت خانىدانىغا ئاستانە بولغان چاڭئەن شەھىرىنىڭ قاياق رەستىلىرىنى ، ئۇيغۇر يالۋاچلىرى ئىستىقامەت قىلىدىغان خۇڭلۇسى دېگەن يەرنى ، بۇتخانا ـ رەسەتلەرنى ۋە قابىل ئۇستىلارنىڭ يېتۈك ھۈنەرلىرىنى بىرنەچچە كۈن تاماشا قىلدى ، ئارقا تاغقا ئۆتۈپ ، مىڭ يىللىق ئافاڭگۇڭ سارىيىنى كۆرۈپ كەلدى . كەچ ـ ئاخشاملىرى پەرىزاتتەك لاتاپەتلىك شەش قىزلىرىنىڭ ئۇسسۇل دۇردانىلىرىدىن كۆڭلى قانغۇچە ھۇزۇر ئالدى .

ياغلاقار بىلەن يالغۇز قالغان بىر ئاخشىمى ، قۇتلۇق چاكار ـ قۇللارنى چىقىرىۋېتىپ ، ئىشىك ـ تۆڭلۈكنى مەھكەم تاقىدى ، پەردىلەرنىمۇ قويماي چۈشۈرۈۋېتىپ ، ئاستا شۇڭىرلىدى :

— ئاڭلا ئۇكا ، كېلىپ ـ كېتەر مېھمانلاردىن ئاساقچىلاپ سوراپ باقتىم ، ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ئاسىيلارنىڭ بىر كاتتىسى راستىنلا قولغا چۈشۈپتۇ ، ئۇ تېخى بەش يىل بۇرۇن سەددىچىننىڭ سىرتىدىكى مەلۇم جايدا بەگبارىس بىلەن خۇپىيانە ئۇچرىشىپ ، يوشۇرۇن ئەھدە تۈزگەنلىكىنى ، ئەھدىگە لايىق ئۇچ ـ تۆت يۈزچە قۇرىقان ئېتىنى تۈن كېچىدە نەق تاپشۇرۇپ ئالغىنىنى ئۆز ئاغزى بىلەن ئىقرار قىلىپتۇ .

قۇتلۇق ئوڭ قولىنىڭ مۇشتى بىلەن سول قول ئالقىنىغا بىرقانچىنى ئۇرۇپ قويغاندىن كېيىن :

— بۇنى ۋەزىرئەزەم لى مى جانابلىرىمۇ ئىسپاتلاپ بەردى ، — دەپ قوشۇپ قويدى .

ياغلاقار ئاكىسىنىڭ جىددىيلىشىۋاتقىنىنى تۇيۇپ تۇراتتى . ئۇنىڭ كۆز گەردىشى سەل ـ پەل ئاقارغان ، يېرىم يۇمۇق لەۋلىرىگە يېنىك تىترەك ئولاشقاندى . مانا بۇ بەگبارىسقا بولغان ئۆچمەنلىك ۋە قاغانغا بولغان سەمىمىي ساداقەتتىن تۇرەلگەن بۇرچ تۇيغۇسىنىڭ

ھەدىگەندە تېشىغا تېپىشى ئىدى .

— ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ئاكا ؟

— قاغانغا خەۋەر بېرىۋەتمەي بولمايدۇ . خەۋەر يەتسىلا ئۇ بەگبارىسنى تۇتۇپ ، گۇناھىنى يۈزىگە سالىدۇ ، بېشىنى كېسىپ ، تەڭرى قاغان دەرۋازىسىغا ئېسىپ بارلىق مۇناپىقلارغا ئىبرەت قىلىدۇ !

— قاغانغۇ شۇنداق قىلار ، بىراق ئۇنىڭغا خەۋەر يەتكۈزۈشنىڭ ئۆزى بىر گەپتە…

— ھەي ، قانىتىم بولسا ئۇچۇپلا بارسام ، ئۇ تۇزكورنى ئۆز قولۇم بىلەن ئۇجۇقتۇرسام دەيمەن ، شۇغىنىسى ، پادىشاھنىڭ جاۋابىنى ئالمىغۇچە بۇ يەردىن بىر قەدەممۇ نېرى كېتەلمەيمەن ، يەنە قانچىلىك ساقلايمەن ، بۇ تەڭرىنىڭ ئىرادىسىگە باغلىق ئىش…

ياغلاقار كىچىك بالىدەك بارمىقىنى چىشلەپ ، قاشلىرىنى ھىمىرىدى . ئۇ :

— بولدى ، بۇ ئىشقا كۆپ باش قاتۇرماڭ ئاكا ، ئىنىڭىزنى ئەۋەتسەڭىزلا ئىش پۈتىدىمۇ ، بۇ يەردە بىكار يۈرسەممۇ يۈرىدىكەنمەن ، — دېدى قۇتلۇققا يېلىنىپ .

تامغا قاراپ نېمىلەرنىدۇ خىيال قىلىۋاتقان قۇتلۇق ئىتتىك كەينىگە بۇرۇلدى ۋە :

— بولمايدۇ ، سەن تابغاچ ئوردىسىغا يالاپ كېلىنگەن گۇناھكار تۇرساڭ ، يۈرت تەرەپكە بېرىپ قاراڭنى كۆرسەتتىڭمۇ ، ئىش تامام ۋەسسالام . جىم ياتقان يىلاننى ئۇركىتەي دەمسەن ، بەگبارس ئۆز ئايغاقچىلىرىنى بىكارغا باقىدۇ دەپ ئويلامسەن ؟ — دېدى ياغلاقارنى سادىلىقتا ئەيىبلەپ .

— خاپا بولماڭ ، ئىشنىڭ بۇ يېقىنى ئويلىماپتىمەن ئاكا…

تام بىلەن تام ئارىسىدا مېڭىپ يۈرگەن قۇتلۇق توساتتىن ئىشىك تۈۋىگە ئولتۇرۇپ ، تامغا يۆلەندى ، بالا چاغلىرىدىكىدەك ، جەينەكلىرىنى تىزىغا تىرەپ ، ئېڭىكىنى ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئالدىيۇ ، بىر ھازاغىچە ئورنىدىن تۇرمىدى .

يـاغلاقار توساتتىنلا خۇشال بولۇپ كەتتى ـ دە ، ئاكىسىنى تارتقۇچلاپ تۇرۇپ :

— تـاپتىم... تاپتىم ، قاغاننىڭ ئالدىغا دادامنى ئەۋەتسەكلا بولىدۇغۇ ، ياشانغان ئادەمدىن ھېچكىمنۇ گۇمان قىلىپ يۈرمەيدۇ...

قۇتلۇق ئېڭىكىنى يۆلەپ تۇرغان قوللىرىنى بوشاتتى ، يوچۇن بىر تەۋىش ئاڭلىغاندەك دىققىتىنى بۇرىدى .

قـۇتـلۇق تاناپتەك ئورۇق ، شوتىدەك ئېگىز ، «پۇۋ» دېسە ئـۇچـۇپ كېتىدىغان ئەلپازدا لەڭشىپ تۇرغان ئۇ بوۋاينى يادىغا ئالدى . ئۇزايىدىن 60 — 70 لەرگە كىرىپ قالغان ئۇ بوۋاينى ئۇ تەڭرىقاغان يولىدىكى ھېلىقى ئۆتەڭدە ئۇچراتقانىدى .

— ھـەيـران قـالـمـاڭ ، ئاكا ، — دېدى ياغلاقار قۇتلۇققا چـۈشـەنـدۈرۈپ ، — ئـاسـتـانـىـگـە كېلىۋاتقىنىمدا ئۇنى ئوردا ئەلچىلىرىگە يالۇۋۇرۇپ يۈرۈپ بىللە ئېلىپ كەلگەنىدىم .

— ھە مۇنداق دېگىنە ئادەمنى ئېلىشتۇرماي ، داداڭ ساق ـ سالامەت تۇرۇۋاتامدۇ ؟

— تەڭرى ئۆز پاناھىدا ساقلاۋاتىدۇ ، ئاستانىگە كەلگەندىن بېرى بۆلەكچىلا ياشىرىپ كەتتى تېخى ، ئۇ ھازىر شەھەر تېشىدىكى بىر ئۇستىخانىدا كاسىنىغا دۇردۇن توقۇۋاتىدۇ ، شۇغىنىسى ، «بۇ يەرنىڭ ئابھاۋاسىغا كۆنەلمىدىم ، كونا ئۆتەڭگە قايتقۇم كېلىۋاتىدۇ» دەپ قاقشايدۇ دەڭە .

— ھىم... داداڭنى ئەۋەتسەك بولىدىغاندەك قىلىدۇ ، بىراق سـوربـمـسام بولمايدۇ ، داداڭ ئاشۇ يېشى بىلەن يول جاپاسىغا بەرداشلىق بېرەلەرمۇ ؟

— نېمىشقا بەرداشلىق بېرەلمەيدىكەن ؟ ئاتىنى سىز بېرىسىز ، يولنى ئۇ ئاتلىق ماڭىدۇ ئەمەسمۇ ؟ قارىسىڭىز ، ئۇ مەندىن بەردەم ، مەندىن قۇۋۇەتلىك...

— يەنە بىر گەپ ، خەۋەر ئېلىپ بارغان ئادەم خەۋەرنى يادىدا تۇتۇۋېلىشى ، قاغانغا ئۆز ئاغزى بىلەن ئېيتىپ بېرىشى كېرەك ، پۇتۇك ئەۋەتىشكە ، ئارىغا تىلماچ سېلىشقا بولمايدۇ ، بۇنىڭغا نېمە

دەيسەن ئۇكام؟

— چاتاق يوق، كېرەك بولسا، ئۇ كۈڭزى ھەزرەتنىڭ جىمى دەستۇرلىرىنى بىمالال يادلاپ بېرەلەيدۇ. سىزمۇ ئاڭلىدىڭىز، ئۇيغۇر زۇۋانىغا ئۇ مەندىن بەكرەك پىششىق...

— ئەمىسە كېلىشتۇق.

— چاتاق يوق!

ياغلاقارنىڭ دادىسىنى يولغا سېلىۋەتكەندىن كېيىن قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى يەنە ئارامغا چۈشتى. ماڭىدىغانلار ماڭدى، قالىدىغانلار قالدى، تاڭ ئېتىپ، كەچ كىرىۋەردى، باردى - كەلدىلەر ئۆز يولىدا داۋام ئەتتى. بىرمۇنچە ۋاقىت شاۋقۇنسىز ئاققان تىرەن سۇدەك، تىپتىنچ ئۆتۈپ كەتتى. ئەل ئىچى ۋە ئەل تېشىدىكى بەزى ئالامەتلەردىن، ئوردىدىن كېلىپ تۇرغان ئوبدان بېشارەتلەردىن، ئەلچى قۇتلۇق، قاغان ئېيتقان بەلەن پۈرسەتنىڭ كۈنسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاياغ تىۋىشىنى سەگەكلىك بىلەن سېزىپ تۇردى. دېمىسىمۇ، شۇ ئاي - شۇ كۈنلەردە ئەل ئىچىدە زاھىر بولغان بەزى ئارازلىقلار قاغان ئۇچۇن تاڭ دېزۇڭ بىلەن تۇغقان بولۇشنىڭ ئاجايىپ ياخشى پۈرسىتىنى ئېلىپ كەلمەكتە ئىدى.

مىلادىيە 786 - يىلى تۇبۇت زەنپۇسى ئەھدىنى بۇزۇپ تاڭغا تەۋە زېمىنلاردىن يەنجۇ ئايمىقى[1] بىلەن شاجۇ[2] ئايمىقىنى بېسىۋالدى. نەچچە ئونمىڭ قوشۇن توپلاپ، لىڭجۇ ۋە فېڭجۇ ئايماقلىرىغا ئۇرۇش ئوتىنى تۇتاشتۇردى. بىر يىللىق قاتتىق قامالدىن كېيىن، بۇ ئايماقلار قولدىن قولغا ئۆتۈپ تۇردى. شىددەتلىك كەلكۈن كەبى يامراپ كەلگەن تۇبۇت لەشكەرلىرى تەرەپ - تەرەپكە قىلىچ چېنەپ، تاڭ ئوردىسىغا تەھلىكە پەيدا قىلدى.

لىڭجۇ بىلەن فېڭجۇ ئايمىقى شۇنداق بىر مۇھىم دەرۋازا

---

① يەنجۇ ئايمىقى — بۈگۈنكى شەنشى ئۆلكىسىنىڭ دىبيەن دېگەن يېرى.

② شاجۇ — بۈگۈنكى ئىچكى موڭغۇلنىڭ ئوشىن خوشۇنى.

ئىدىكى ، چوڭ ئاستانە ۋە ئۇيغۇر كارۋانلىرى مۇشۇ يەردىن ئۆتمەي قالمايتتى . شۇ ۋەجىدىن تۇبۇت زەنپۇسى ئىككى ئايماقنى ئىگىلەپ ، ئىككى قوۋمنىڭ باردى ـ كەلدىسىنى ئۇزۇپ تاشلاپ ، ئۇيغۇرلارنى غەربىي جەنۇبتىن قىستاشقا بار كۈچى بىلەن تەييارلانماقتا ئىدى . بۇ ھالەت تاڭ ئوردىسىغىمۇ ، ئۇيغۇر قوۋمىگىمۇ پايدىسىز ئىدى .

تاڭ دېزۇڭنىڭ بېشى قاتتى ، بىراق مۇھىم پەيتتە ۋەزىرئەزەم لى مىدىن سادا كەلدى . ئۇنىڭ «شىمالدا ئۇيغۇرلار بىلەن بىرلىشىپ ، جەنۇبتا يۈننەن بىلەن ئالاقە باغلاپ ، غەربتە ئەرەب ۋە ئەنەتكەكلەر[1] بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ تۇبۇتلەرنىڭ مەسلىسىنى ھەل قىلىش كېرەك»[2] دېگەن ئاقىلانە تەكلىپى تاڭ دېزۇڭغا چاڭقاق يەرگە سۇ ياققاندەك يېقىپ كەتتى ، ۋەزىر ـ ۋۇزرالارنىڭمۇ رايىغا خوپ كەلدى . ئەقىللىق تاڭ دېزۇڭ ئۇيغۇرلار بىلەن قۇدا بولۇپ ئىناق ـ ئېجىللىقنىڭ تۈنجى قەدىمىنى مەردانە ھالدا باسماق بولدى . «ئۇيغۇر ئېلى تاڭ ئوردىسىغا بەيئەت قىلىش ، ئۇيغۇر ئەلچىلىرى ھەر قېتىم ئاستانىگە كەلگەندە ئادەم سانى 200دىن ئېشىپ كەتمەسلىك ، ئەلچىلەر سېتىش ئۈچۈن ئېلىپ كەلگەن ئات سانى 500دىن كۆپ بولماسلىق ۋە ئۇيغۇر ئەلچىلىرى قايتقاندا پۇقرالارنى ، سوغداقلارنى ئەگەشتۈرۈپ چىقىپ كەتمەسلىك شەرتى بىلەن»[3] ئۆزىنىڭ سەككىزىنچى قىزى شىيەنئەن مەلىكىنى قاغان تۇنباغاغا ياتلىق قىلىشقا ماقۇل بولدى . مۇنەججىملەر تاللىغان خەيرلىك كۈنلەرنىڭ بىرىدە كاتتا مۇراسىم ئۆتكۈزۈپ ، مۇراسىم ئەھلى ۋە ئۇيغۇر ئەلچىلىرىنىڭ ئالدىدا بۇ قارارنى جاكارلىدى . قاغان تۇنباغاغا «ئۇزاق ئۆمۈرلۈك قۇتلۇق قاغان» دېگەن

---

① ئەنەتكەك — قەدىمكى ھىندىستان .

② «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئۇمۇمىي ئۆرنەكلەر» ، 233 ـ جىلد .

③ لىن گەن ، گاۋزىخۇلار يازغان ، ئابلەت نۇردۇن قاتارلىقلار تەرجىمە قىلغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى»نىڭ 61 ـ بېتىگە قارالسۇن . يەنە «كونا تاڭنامە . ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» بىلەن «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئۇمۇمىي ئۆرنەكلەر» دېگەن كىتابلارنىڭ 233 ـ جىلدىغىمۇ قارالسۇن .

سەلتەنەتلىك ئوتۇغاتنى ئىنئام قىلىپ ، ئات سودىسىدىكى كونا زىيانىنى بەش تۆمەن توپ شايى بىلەن تولدۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى تەنتەنە بىلەن ئۇقتۇردى .

ئەلچى قۇتلۇق تاڭ دېزۇڭغا ئەل نامىدىن تەزىم قىلدى ، قاغان ئاتىسىنىڭ ئالدىن تەييارلانغان مىننەتدارلىق مەكتۇپىنى قاغان قىيناتىسىغا ئۆز قولى بىلەن تاپشۇرۇپ بەردى . قاغان مەكتۇپىدىكى «بۇرۇن ئىنىڭىز ئىدىم ، ئەمدى كۈيئوغۇل بولدۇم . كۈيئوغۇل يېرىم ئوغۇل دېمەكتۇر . زەنپۇنى تارمار قىلىشقا ئورنىڭىزدا مەن جەڭگە چىقاي »[1] دېگەن مەردانە قۇرلار تاڭ دېزۇڭنى چىن دىلىدىن سۆيۈندۈرۈۋەتتى .

28 . ئۆتۈكەندىكى ئىلاھ

ئۆتۈكەن تېغى ئاجايىپ بىر تاغ ، ئۇ تاغلا ئەمەس ، ئەل نەزىرىدە تەڭداشسىز ئىلاھ ، ئىلاھ نەزىرىدە بىر تىرىك ئىنسان . ئۆتۈكەن — بۇ تەڭداشسىز ئىلاھ ۋە ھىممەتلىك ئاتا ، چاپقۇر ئاتلىق چەبدەس ھونلارنى ، قوۋمى تولا دىل ـ تۇرالارنى ، جورجان ، باسمىل ، سىيانپىلارنى ، ئاق بوز ئاتلىق كۆك تۇركلەرنى ، سىر ـ تاردۇشلار ۋە خاكاسلارنى ، لاچىن سۈپەت ئۇيغۇر[2] قوۋمىنى ئۆز ھېكمىتىدىن ئاپىرىدە قىلىپ ، ئۆز باغرىدا ئاۋۇندۇردى ، ئەلۋەك سۈيىدە ئېغىزلاندۇرۇپ ، ۋۇجۇدىغا كۈچ ـ مادار بەردى ، كۆڭۈل ـ كۆكسىنى ئۆز قۇچىقىدەك كەڭ يارىتىپ ، ئىرادىسىنى ئۆز تېشىدەك مۇستەھكەم قىلدى…

مانا بۇگۈن ئۇ چەت ـ چېگرىسىغا كۆز يەتمەيدىغان كەڭ

---

① «كونا تاڭنامە . ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە »دىكى ئەسلىي سۆز .

② مىلادىيەنىڭ ئالدى ـ كەينىدىن تاڭ سۇلالىسىگە قەدەر قۇملۇقنىڭ شىمالىدا ، ئۆتۈكەن تېغى جايلاشقان ھانگاي تاغ تىزمىسىنىڭ ئەتراپىدا بۇ مىللەت ـ قوۋملار ھەر خىل نامدىكى يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنى بەرپا قىلغان .

زېمىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدا يەنىلا تەڭداشسىز ئىلاھ ۋە ھىممەتلىك ئاتا كەبى قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ . يورۇق دۇنياغا كۆز ئاچقان ھەر بىر بالا يىغلاپ ـ يىغلاپ يەرگە چۈشىدۇ ، بۇ تاغنى كۆرۈپ يىغىدىن توختاپ ، تاتلىققىنە كۈلۈپ قويىدۇ . قېرى شامان تاغدىن كېلىدۇ ، ئۆتۈكەن قومۇشىنى تىغ قىلىپ ، بوۋاقنىڭ كىندىكىنى كېسىدۇ . ئۆتۈكەن يامغۇرىدەك تامچىلىغان قىپقىزىل قان تاغ باغرىغا سىڭىپ كېتىدۇ .

بوۋاق چوڭ بولىدۇ ، چوڭ بولۇپ جەڭگە كىرىدۇ ، ئات سەكرىتىپ ، قىيقاس سالىدۇ . يا يېڭىدۇ ، يا يېڭىلىدۇ . ئەجەل ئوقى ئۇچۇپ كېلىپ يۈرىكىگە قادالغان چاغدا ئۇ بىر ئۆرۈلۈپ ئۆتۈكەنگە يۈزلىنىدۇ ـ دە ، ئېگەر ئۈستىگە «گۈپ» قىلىپ يىقىلىدۇ . ئۇ ئانقا يىقىلىدۇ ، لېكىن يەرگە يىقىلمايدۇ . ئۆتۈكەن باغرىدا چوڭ بولغان ئەقىللىق ئات ئۆتۈكەننى ئىزدەيدۇ ، تاغ ھىدىنى پۈراپ تىكەنلىك چۆلدىن يول تاپىدۇ ۋە ئىگىسىنى كۆتۈرۈپ ، ئۆتۈكەن باغرىغا يېتىپ كېلىدۇ ، ئات كىشنەيدۇ ، ئۆز تىلىدا چۈقان سالىدۇ . يۇرت ئويغىنىدۇ . يۇرت ئەھلى ئۆز ئوغلىنى تونۇۋالىدۇيۇ ، ياش تۆكۈشۈپ ، پەرياد سالمايدۇ . ئۇنى ئۆتۈكەن باغرىغا دەپنە قىلىپ ، ئاداققى رەت «خوش» دەيدۇ ـ دە ، باتۇرنى تاغقا تاپشۇرىدۇ .

تاغ سىلكىنىدۇ ، باتۇرنى ئۆز قوينىغا ئالىدۇ . ئۆتۈكەنىڭ خىسلىتى بىلەن ئاشۇ كۈنى ، ئاشۇ سائەتتە تاغ باغرىدا يەنە بىر بوۋاق تۇغۇلىدۇ . ئاشۇ شامان قومۇش كۆتۈرۈپ ئۆتۈكەندىن يەنە كېلىدۇ...

پەلەك چاقى بەزەن ئوڭ ، بەزەن تەتۈر چۆرگىلەيدۇ . تەتۈر چۆرگىلىگەندە كىمدىندۇر ئامەت قاچىدۇ ، كىمنىڭدۇر بەشىغا كۈن چۈشىدۇ . دەردمەنلەر ئۆتۈكەنگە كېلىپ ، ئىلاھ ئۆلگىنگە يېقىن يەردە تۇرۇپ ئىلاھىغا دادلىنىدۇ ، ئۆتۈكەنگە تېۋىنىدۇ . ئۆلگىنمۇ ، ئۆتۈكەنمۇ باغرى يۇمشاق ، غەمخور كېلىدۇ ، دادلانغانغا شەپقەت قىلىدۇ ، تېۋىنغانغا ھەمدەم بولىدۇ...

ئۆتۈكەن باغرىدا تۇغۇلۇپ ، ئۆتۈكەننى كۆرۈپ چوڭ بولغان قاغان تۇنباغا بۇ ھېكمەتنى بىلگەچكىمۇ ، بۇگۈن ئۇ ئىزگۈ تىلەكلەرنى ھەمراھ قىلىپ ئۆتۈكەن باغرىغا يېتىپ كەلدى ، نەچچە يۈز «كارامەت ئىگىسى»نىڭ قورشاۋىدا دۇئا ـ تىلاۋەتنى باشلىۋەتتى .

دەسلىپىدە ئۇ سەككىز ئادەم كۆتۈرىدىغان كۆك تەختىراۋانغا ، كېيىن تۆت ئادەم يۈدۈۋالىدىغان تۇنقۇچلۇق كۇرسقا ئولتۇرۇپ ، ئۆتۈكەننىڭ ئادەم چىقالايدىغان ئەڭ ئېگىز يېرىگە چىقىۋالدى ـ دە ، باخشىلارنىڭ دوست تارتىشى بىلەن مۇناجىتىنى باشلىۋەتتى .

— ئەي ، 17 قەۋەت[1] ئاسمانىنىڭ ئىگىسى ، يەتتە تومۇقنىڭ مۇئەككىلى ، ئىلاھ ياشىن ، ئىلاھ يەل ، ئىلاھ قۇت ، ئىلاھ ئۇماي[2] ، ئىلاھ ئۆلگىنىنىڭ ئوغۇل ـ قىزلىرى ، سىلەردىن بەندىلىك بىلەن تىلەيمەنكى ، ئەلچى ـ يالۋاچلىرىمنى ئامان قىلىڭلار ، تىلەكلىرىمگە قانات بېرىڭلار ، ئۇمۇت ـ گۈرزلىرىڭلارنى ئىشقا سېلىپ ، تۈزكور قۇمۇقلارنىڭ ، چاتاقچى قىتانلار[3]نىڭ بېشىغا ئۇرۇڭلار ، پېقىر بەندەڭلەرگە خىرىس قىلغان ياۋ ـ دۈشمەننى يەر بىلەن يەكسان قىلىڭلار ، تەكتى دوزاختىن چىقىپ يەر يۈزىدىكى قاغانلىق ھەيۋەمگە خىرىس قىلغان جىن ـ شايتانلارنى كەلگەن يېرىگە قوغلىۋېتىڭلار...

— قوغلىۋېتىڭلار... قوغلىۋېتىڭلار...

قاغان تىكلەنگەن قۇياشقا قولىنى سوزۇپ ، كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ ، ئاۋازى پۈتكۈچە داد ـ پەرياد قىلدى . بۇ ئۇنىڭ ئۆزىگە ئۇمىد ئىزدەپ كەتكەن قۇتلۇققا ئېسىنلىك تىلىگىنى ، تاڭ مەلىكىسىگە تەلپۈنۈپ ، مۇراد ـ مەقسىتىگە ئىنتىلگىنى ئىدى . ئۇ قارغاپ چىققان قۇمۇق ۆڭ قىتانلار قاغانلىققا تىغ كۆتۈرۈپ ، ئۆز

---

① شامان ئېتىقادىدا ، ئاسمان 17 قەۋەت بولارمىش .

② شامان تەڭرىلىرىنىڭ نامىلىرى .

③ قۇمۇق ۆڭ قىتانلار — ئۆز زامانىسىدا ، قاغانلىقنىڭ شەرقىدىكى قورۇلۇن ۆڭ شارمۇرۇن دەريالىرىنىڭ بويىدا ياشايدىغان قەبىلىلەر .

ئالدىغا يابغۇ تىكلىۋالغان قارام قوۋمىلەر بولۇپ ، قۇمۇق بېگىگە ياتلىق قىلىنغان ئۇيغۇر مەلىكسىمۇ يېقىندا شۇ ئىسيان تۈپەيلى قېچىپ كەلگەنىدى .

قاغانىنىڭ ئاۋازى تېخى ئۆچمەيلا ، تاغ باغرىدا شام تىكلىگەندەك تۇرۇپ كەتكەن باخشى ـ پېرىخونلار داڭگىرلىتىپ داپ چېلىشقا باشلىدى . داقا ـ دۇمباقلارنى چۆرىدەشكەن توپ ـ توپ باخشىلار ياغاچ قونچاق ۋە قىلىچ ـ نەيزە كۆتۈرۈۋېلىشقانىدى ، لاچىن قاناتلىق قالپاقلىرىنىڭ چېكىسىگە قادىۋالغان يۇمىلاق ئەينەكلەر كۈن نۇرىدا «پار ـ پۇر» قىلىپ ، تاغ تەسكىيىگە كۆچمەن يۇلتۇزلاردەك شولا تاشلايتتى . باخشى ـ پېرىخونلار ئارىسىدا قۇراق بۆزدىن بەل كۆڭلەك كىيىۋالغان موتا[1] لارمۇ سەكرەپ يۇرەتتى . دۇئاگۇيلار سەكرەپ ـ سەكرەپ سەپ راسلىدى ۋە ئادەملەردىن ھالقا ھاسىل قىلدى . ئەۋرەت لاتىسىدىن ئۆزگە ھېچقانداق ئېگىن كىيمىگەن ، مۇسكۇللىرى كالا يېلىنىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان بىر توپ ئادەملەر نەچچە ئون ئۆچكە ـ قوينى سۆرەپ ـ تارتىپ ھالقا ئىچىگە ئېلىپ كىردى ـ دە ، ھالقىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىدا بەئەينى خامانغا تىكلەنگەن مومىدەك تىك تۇرغان ئېرچۇك باخشىنىڭ ئالدىغا تاشلاپ قويدى . نېمىشقىدۇر مانىلارنى دوراپ جىن يۇزلۇك نىقاب تارتىۋالغان ئېرچۇك باخشى بىردەم ئاسمانغا ، بىردەم يەرگە قاراپ چۈشىنىكسىز تەكبىر ئېيتتى ۋە تاقلاپ بېرىپ ، قاغانىنىڭ پېشىدىن تارتقۇشلاپ ھالقا ئىچىگە ئېلىپ كىردى .

قويلار مەرەشتى ، ئۆچكىلەر تېپىچەكلەپ جان تالاشتى ، خەنجەرلەر قىزاردى . يەر بېغىرلاپ ئېقىپ يۇرگەن قانغا قاراپ ، قاغان نېمىشقىدۇر ھالقا تېشىغا مېڭىۋىدى ، روچىۋىنىدەك كۆزگە كىرىۋالغان ئېرچۇك باخشىدىن زادىلا قۇتۇلالمىدى . ئۇ قاپ يۇرەك ئېرچۇك باخشىغا ئوبدانراق دەككە بەرمەكچى بولدىيۇ ، تەڭرىگە ھۆرمەتسىزلىك بولمىسۇن دېدىمۇ ياكى ئۆزى باشلاپ بەرگەن بۇ

---

① موتا — شامان باخشىلىرى ئارىسىدىكى ئايال باخشىلار «موتا» دەپ ئاتىلاتتى .

تىلاۋەتتىن باش تارتقۇسى كەلمىدىمۇ ، چارچاپ تۇرغىنىغا قارىماي ، قان ئىچىدە ياتقان قۇربانلىقنى دەۋر قىلىپ زورمۇزور چۆرگىلەشكە باشلىدى .

قۇتۇلۇق كەتكەندىن بېرى ، قاغان نىمىسىنىدۇر يوقتىپ قويغاندەك ياكى يەتتە ئەزاسىنىڭ بىرەرىدىن ئايرىلىپ قالغاندەك بىئارام بولۇپ يۈردى . قۇتلۇق ئېلىپ كېلىدىغان ئىلتىپات - ئوتۇغاتلارغا باغلانغان ئاخىرقى ئۈمىدى سۇغا تاشلانغان ئالمىدەك ، گاھ چۆكۈپ ، گاھ لەيلەپ ، خىلمۇخىل تەخمىنلەر ئارىسىدا ئېقىۋەردى .

ئۆتكەن يىلى ئاستانىدىن ئەلچى كېلىپ ، ئۇقۇشماسلىقلار تۇغىپ ، ئىش ئوڭغا تارتقاندەك قىلغان بىلەن بۇ تەسىرلىك كۆرۈنۈشلەر خۇددى ئەتىيازنىڭ ئاپتىپىدەك ، پارقىراپ قويۇپلا يوقاپ كەتتى . ھاۋا بۇزۇلۇپ ، تۇمان دەۋرەشكە باشلىدى . قۇتلۇقتىن خەۋەر كەلمىگەننى ئاز دەپ ، بەگبارىس ئۆتە بىشەم ۋە ئۆز بېشىمچى بولۇپ كەتتى ، خورىكى يوغىناپ ۋەلىئەھدى تاراسنىمۇ «پوش» دەيدىغان يەرگە يەتتى . قاغان لەشكەر تارتىپ چاتاقچى قوۋملەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىشكە بۇيرۇۋىدى ، ئۇ «يول ئۇزاق ، يېتەرلىك ئوزۇق يوق ، كۇزلۇك يىغىمدىن كېيىن بىر گەپ بولار» دەپ بويۇن تولغىدى . يالغۇزلۇق ھېس قىلىپ تۇرسىمۇ قاغان يەنىلا تاراس تېكىنىنى ئەۋەتىشكە مەجبۇر بولدى . خەۋەرلەردىن كۆرە ، ئازغۇنلارنىڭ ئىشىنى ئارقىغا سۆرەپ بولمايتتى . ئۇلار ھەددىدىن ئېشىپ ، رەنجىپ يۈرگەن تۇبۇتلەر بىلەن ياكى باشقا قوۋملەر بىلەن تېپىشىۋالسا ، تەسەۋۋۇردىن تاشقىرى يامان ئاقىۋەتلەرنىڭ پەيدا بولىدىغانلىقى قاغانىنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى . قۇتلۇق يېنىدا بولسىدى ، قاغان بەگبارىستەك كۆكەمىلەرگە يول قويۇپمۇ يۈرمەيتتى . بىراق ، ئالەم تىنچ ئەمەس ، قۇتلۇقمۇ ، تاراسمۇ يوق ، ئەمدى ئۇ چىشىنى چىشىغا بېسىپ ، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىنى ، ئوغۇللىرىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى تىلەيتتى ، «خەپ توختاپتۇر» دېمەكتىن ئۆزگە ئامالىمۇ يوق ئىدى .

داپلار داراڭلايتتى ، شامان شالدىرمىلرى شالدىرلايتتى ، دۇرۇت ئاۋازى گۈرۈلدەيتتى ، باخشىلار چۆرگىلەيتتى ، قاغانمۇ پىرقىرايتتى...

قاغان شۇنداق ساداقەتمەن شامان ئىدىكى ، ئۇ ئەتىگەنلىك تىلاۋەتنى تەرك ئەتمەيتتى ، كۈن چىقتىمۇ ، كۈننىڭ سايىسىدەك ، كۈن ئالدىدا پەيدا بولاتتى . ئايەم كۈنلىرىدىلا ئەمەس ، بەلكى چۈشى بۇزۇلغان ۋە كۆڭلى يېرىم بولغان چاغلاردىمۇ ئاتا - بوۋىسىنىڭ روھىناتىغا سېغىنىپ ، چوڭ - كىچىك دۇئا - تەلەپلەرنى ئۆتكۈزۈپ قويىاتتى . ئۆتۈكەندىكى كاتتا تىلاۋەتكە چىشى چىققاندىن بېرى قاتنىشىپ كېلىۋاتقاچقىمكىن ، بۇنداق تىلاۋەتلەرنىڭ قائىدىسىنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغچە ئوبدان بىلەتتى . بىراق ، بۇگۈنكى بەزى غەلىتىلىكلەر ئۇنىڭ كۆزىگە سىغمايۋاتاتتى .

«ئەجەبا ، ئېرچۈك باخشىنىڭ سوغداق باخشىلىرىدەك چىلتەكلىك نىقاب تارتىۋالغىنى نېمىسى ؟ ئوردۇبالىقتا شۇنچىلىك كۆپ باخشى - پېرىخونلار بارمىكىنە ؟ نېمىدەپ ئۇلار سۇۋارىسىغا نىقابلىنىۋالمىدۇ ؟ نېمىدەپ نەيزە - قىلىچ كۆتۈرۈۋالمىدۇ ؟ بايا ئويناپ يۈرگەن شالدىرمىلرى ، ياغاچ قونچاقلىرى قېنى... »

داپ - دۇمباق رىتمى ئېرچۈك باخشىنىڭ «هە - هۇ»لىرىگە ئەگىشىپ ، بارغانچە ئىتتىكلىدى . يورۇق دۇنيانى كۆرگۈسى كەلمىگەندەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، سارائدەك ئالچاڭلاپ ، باشلىرىنى ئۆلۈك توخۇنىڭ باشلىرىدەك گىلدىڭلىتىپ يۈرگەن باخشىلار يوغان ھالقا بولۇپ ، سۇيى كۈچلۈك تۈگمەن تېشىدەك پىرقىرايتتى ، پىرقىراۋېرىپ كىچىكلەيتتى ، كىچىكلىگەنسېرى شۇنچە تېز پىرقىرايتتى . ھالقا گىرۋىكىدە پىرقىراۋېتىپ ، قوللىرىنى مەھكەم گىرەلەشتۈرۈۋالغان باخشى - موتالار شۇنچىلىك زىچ ئىدىكى ، ئارىسىدىن ئوقمۇ ئۆتمەيتتى ، سۇ چاچسا سۇمۇ سىڭمەيتتى .

قاغان بېرىپ - بېرىپ ، شىددەتلىك گىرداب كىندىكىدىكى بىر تال ياپراقتا ئوخشاپ قالدى . گىرداب چۆرگىلەيتتى ، قاغانمۇ گىرداب بىلەن بىللە چۆرگىلەيتتى ، پۈت - قولى بىگىز تىققاندەك

سىرقىرايتتى ، مېڭسى بوران چىققاندەك غوڭۇلدايتتى ، يۈرىكى نېمىشقىدۇر قېپىدىن چىقىپ بوغۇزىغا تىقىلاتتى ، كۆڭلى ئۆيۈپ گۈمانلىق ھالقىدىن چەتلىمەكچى بولاتتىيۇ ، گىرداب ئۇنى قويۇپ بەرمەيتتى . ئېرچۈك باخشىنىڭ ئاسمان قەرىدىكى تەڭرىگە ، باش ـ كۆزى يوق ساما سېلىۋاتقان باخشى ـ موتالارغا قىلغان خىتابى قۇلىقىغا كىرىپ تۇراتتى .

— ئى ئۆلگېن تەڭرىم ، ئى كۆك تەڭرىم ، شامال تەڭرىم ، زېمىن تەڭرىم ، ئوماي تەڭرىم··· كۆرۈپ تۇرۇپسىلەر ، سىلەرگە سىغىنىمەن ، سىلەرنىلا ئۇلۇغلايمەن··· سىلەرگە باش ئۇرىمەن . مەنكى ، سىلەر بىلەن بەندىلەرنىڭ ئارىسىدا ئەلچىلىك قىلغۇچى ، ئاۋازىڭلارنى ئالەمگە يايغۇچى ئاجىز ئەلچىمەن··· ماڭا شەپقىتىڭلارنى ئىلتىپات قىلىڭلار ، بەندىلەرگە ۋەھىي بېرىڭلار ، مەن ئۇنى جىمى مۇرتىلىرىڭلارغا يەتكۈزەي ، ۋەھىي بېرىڭلار ، ۋەھىي بېرىڭلار···

ئېرچۈك باخشى تۇۋلاۋېرىپ ، چىلىق ـ چىلىق تەرگە چۆمۈلدى ، كېكىردىكى توسۇلغاندەك خىرىلداشقا ، بوغۇلۇشقا باشلىدى ، قاغاننىڭ كۆزىچىلا تىغ تەگكەن ياۋا توڭگۈزدەك «گۈپ» قىلىپلا يىقىلدى . يەردە يېتىپ تېپچەكلەپ ، بىر پەسكە ھوشىدىن كەتتى . تۇيۇقسىز جان كىرگەندەك مىدىرلاپ ، ئورنىدىن تۇردى ، ھالقا ئىچىنى بىر مەرتەم ئايلىنىپ چىققاندىن كېيىن قاغانغا قولىنى چېنەپ تۇرۇپ :

— ئاڭلاۋاتىمەن ، شۇنداق ئېنىق ئاڭلاۋاتىمەن ، تەڭرى ۋەھىي قىلىدۇكى ، تەھتىسارادىن قېچىپ چىققان مۇدھىش جىنلارنىڭ ئەڭ چوڭى ئارىمىزغا سۇقۇنۇۋاپتۇ . قاغان سۇرىتىگە كىرىۋالغان بۇ يامان جىننى يوق قىلمىساق ، يەر يېرىلىپ ، كۇن كۆيىدۇ ، ئادەملەر ئۆلۈپ ، مال قىرىلىدۇ . قېنى ئۇنى ئۆلتۇرەيلى ، قېنىنى ئېقىتىپ تەڭرىلەر يولىدا نەزىر قىلايلى ، — دېدى ئۇ تۇكۇرۇكىنى چاچرىتىپ .

«ئېرچۈك باخشى» ، «شارت» قىلىپ نىقابىنى ئېلىۋەتكەندىن كېيىنلا ئاندىن قاغان نېمە ئىش يۈز بەرگىنىنى بىلىپ ئۇلگۈردى .

ساما سېلىپ قىستاپ كېلىۋاتقان بىرقانچە تونۇش «باخشى»لارغا قاراپ ئاچچىق بىلەن ۋارقىرىدى :

— ئۇ ئېرچۈك باخشى ئەمەس ، ئۇ بەگبارىس ، مەن جىن ئەمەس ، قاغان ، توختاپ تۇرۇۋاتقان ، كۆزۈڭلەرنى چوڭ ئېچىپ قاراڭلار ، سىلەر قاغانڭلارنى نېمىدەپ تونۇمايسىلەر ، — دېدى ، قوللىرىنى سوزۇپ ، ئۆزىنى دالدىغا ئېلىۋېتىپ .

— جىنىنىڭ گېپىگە ئىشەنمەڭلار ، جىنىنىڭ گېپىگە ئىشەنگەنلەر جىن بولۇپ كېتىدۇ ، ئۇ قاغان سىياقىغا كىرىۋالغان ئالدامچى جىن…

بەگبارىسنىڭ تەلەتى تولىمۇ يىرگىنىشلىك ۋە ئايانچلىق تۇس ئالغانىدى . ئۇ خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، قان تولغان كۆزلىرىنى جېنىنىڭ بارچە قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان قاغانىڭ كۆكسىگە تىكتى…

يەر تەۋرىدى ، ئۆتۈكەن تەۋرىدى . قاغانىڭ هايات ـ ماماتى قاش بىلەن كىرپىكنىڭ ئارىسىدا قالغان جىددىي پەيتتە ئاجايىپ بىر مۆجىزە يۈز بەردى . باخشىلار ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققان تاراس تېكىن ، نەدىن كۈچ كىردىكىن ، زەردە بىلەن نىقابىنى يۇلۇپ تاشلىدى ـ دە :

— ئىپلاس ، قولۇڭنى تارت ! — دېگىنىچە بەگبارىسنىڭ كۆتۈرۈلگەن بىلىكىگە نەيزە بىلەن كېلىشتۇرۇپ بىرنى سالدى .

بەگبارىسنىڭ قولىدىكى خەنجەر يىراقلارغا ئۇچۇپ كەتتى . توپ ئىچى بۆرە تەككەن قوتانەك پاتپاراق بولۇشقا باشلىدى . تاراس تېكىن چۈش كۆرۈۋاتقانەك قېتىپ قالغان دادىسىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ، ئەتراپىغا تېز ـ تېز كۆز يۈگۈرتتى ـ دە ، ئۇنلۇك توۋلىدى :

— تۇتۇڭلار ، ئۇ تۇزكور ئەبلەخنى…

تاراس تېكىنىڭ «باخشى»لىرى قىلىچلىرىنى پۇلاڭلىتىپ ، ئۆرىتۆپە بولۇۋاتقان يالغان باخشىلارنىڭ چاپىدىغىنىنى چاپتى ، تۇتىدىغىنىنى تۇتتى ، بىراق هەربىر ئادەمنى نەزەردىن ئۆتكۈزۈپ ،

ئىنچىكىلەپ ئىزدىگەن بولسىمۇ ، بەگبارىسنى زادى تاپالمىدى .
— ئەنە ، ئۇ ئاۋۇ ياقتا قېچىپ كېتىۋاتىدۇ ، — دېدى تاراسنىڭ يىگىتلىرىدىن بىرى ، كۈنپېتىش تەرەپكە ئىما قىلىپ .
تاراس ئۇ كۆرسەتكەن تەرەپكە قاراپ قۇراق جەندىسىنى تاشلاپ ، بېلىنىڭ ئۇستىنى يالىڭاچلىۋالغان بەگبارىسنىڭ ئەللىك قەدەم نېرىدا ئۆلە - تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆردى - دە ، قاغاننى ئىشەنچلىك قورۇقچىلارغا تاپشۇرۇپ ، ئۇنى قوغلاپ كەتتى . قاتىلاڭچىلىقتا جەندە - كۈلاھىنى تاشلاشقىمۇ ئۇلگۈرمىگەن بىرقانچە يىگىت ئۇنىڭغا ئەگەشتى .
يېشى بىر يەرلەرگە بېرىپ قالغىنىغا قارىماي ، بەگبارىس قاپلاندەك تېز چاپاتتى . تاراسلارمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايتتى . پەقەت تاراسلار كۆپ بولغىنى ، يەنە كېلىپ ، ئۇچ يولغا بۆلۈنگىنى ئۈچۈنلا ئۇنىڭ يولى قەدەمدە بىر كېسىلىپ تۇراتتى . قاياقتا قاچسا ، ئۇنىڭ ئالدىدىن ئادەم چىققىنىدى .
بەگبارىس بىر يالغۇز شەمشاد تۇۋىگە كېلىپ توختاپ قالدى ، ئاسمانغا قارىۋىدى ، ئاسمان تولىمۇ يىراق كۆرۈنىدى ، ئاچچىقىدا يەرگە تەپتى ، يەرمۇ قاتتىق بىلىنىدى ، تەۋەككۈل قىلىپ ، يۈگۈرۈپ - يامىشىپ يۇرۇپ ئۇدۇل كەلگەن بىر قىيانىڭا چىقىۋىدى ، قىيا تۇۋىدە قارىيىپ تۇرغان چوڭقۇر جىرا ئەجەل سىرتمىقدەك سوزۇلۇپ ، ئۇنىڭ يولىنى توستى . بەگبارىس جىلغىغا كەينىنى قىلىپ ، ئالدى تەرەپكە قارىۋىدى ، تاراسنى كۆردى - دە ، ئۇنىڭغا سوغۇققىنە كۈلۈپ قويدى .
تاراس قىلىچىنى قىنىغا سىلىۋەتتى ، يىگىتلىرىنىمۇ شۇنداق قىلىشقا بۇيرۇدى ۋە :
— ياردىن سەكرە تۇزكور ئىت ، قىلىچىمنى ئىپلاس قىنىڭ بىلەن بۇلغىغىم يوق ، — دېدى - دە ، بەگبارىسنى يار لېۋىگە قىستىغىلى تۇردى .
قارىغاندا ، تاراسنىڭ ھەيۋىسىمۇ ، دەقىقىلەپ يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئۆلۈم ۋەھىمىسىمۇ بەگبارىسقا ئۇنچىلىك تەسىر

قەلەمغاندەك تۇراتتى . ئۇ يار لېۋىدە ئاياغلىرىنى كېرىپ ، قوللىرىنى بېلىگە تىرەپ بەخىرامان تۇرغىنى تۇرغاندى .

— مېنىڭمۇ قىلىچلىك ئاستىدا جان بەرگۈم يوق ، قىز بەرگىنىمنىك يۈزىنى قىل دەپ يالۋۇرۇپمۇ يۈرمەيمەن ، ياغلاقار پۇشتىنىك دۇشمىنىگە يېلىنمايدىغىنى ساڭىمۇ ئايان ، چوڭ ئىش يوق ، سەن يەڭدىك ، مەن يېڭىلدىم . يەڭگەنلەر ياشايدۇ ، يېڭىلگەنلەر ئۆلىدۇ ، شۇ ، — دېدى بەگبارس سالماق ئاۋازدا .

ئۇ تاراسقا قاراپ ئاخىرقى قېتىم دىمىغىنى قېقىپ قويۇپ ، ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك ، كەينىچە مېڭىپ بىر قەدەم تاشلىدى ، تاراستىن كۆزىنى يۆتكىمەي ، تىك تۇرغان پېتى يار لېۋىدىن چۈشۈپ كەتتى .

تاراس يارغا ئېڭىشتى ، يۈز غۇلاچ پەستە خۇددى تۇن ئاسمىنىدەك قارىيىپ تۇرغان چوڭقۇر ھاڭنى كۆرۈپ بېشى قايغاندەك بولدى ۋە «تۇفىي» دەپ تۇكۇرۇپ قويۇپ قاغانىنىڭ قېشىغا كېتىپ قالدى .

تەقدىر — تاسادىپىيلىقلارغا باي ۋە بېشارەتلەردە بېخىل بىر نەرسە . ئۇ ئەتەڭنى ساڭا ئېيتىپ بەرمەيدۇ ، ئۆگۈنۈڭنى تېخىمۇ سىر ساقلايدۇ . ئۇنىڭدىن نېمە قىسمەتلەرگە دۇچ كېلىدىغىنىڭنى سۇراپ ئاۋارە بولما ، ۋاقتى كەلگەندە ئۇ ئۆز كارامىتىنى ئاشكارىلايدۇ ـ دە ، ئىنسانغا خالىغىنىچە نېسىۋە ئاتا قىلىدۇ . سەن ئۇنىڭ رايىنى ئۆزگەرتەلمەيسەن ، پەقەت ئۇنىڭ رايىنى ئۆزۈڭگە قارىتالايسەن . تەقدىرنىڭ جازاسىدىن قورقما ، ئۇنىڭدىن مۇكاپاتمۇ تەمە قىلما . ياخشىسى ، نىيەت ـ ئىقبالىڭنى دۇرۇس قىلىپ ، ياخشى ئەمەللىرىڭ بىلەن ئۇنىڭ كۆزىگە تىك قارا ، ئۇ ئۆزىگە تىك قارىيالمىغانلارغا رايىش كېلىدۇ . نىيەت ـ ئىقبالى دۇرۇس ئەمەسلەر ، ئىش ـ ئەمەلى يامان بولغانلار ئۇنىڭ كۆزىگە تىك قارىيالمايدۇ ـ دە ، تەقدىرنى ئۆزىدىن يىرگەندۇرىدۇ .

تەقدىر ھەر كۇن ، ھەر دەقىقىدە ۋە ھەركىمنىڭ ئۇستىدە مۆجىزە كۆرسىتەلەيدۇ . ئۇ ئۆزىگە ياققانلارنى يار لېۋىدىن تارتىپ

كېلىدۇ ، كۆڭلى يېراقلارنى يار لېۋىگە قىستاپ ئاپىرىدۇ ـ ده ، رەھىمسىزلەرچە تاشلاۋېتىدۇ...

دېگەندەك ، ئىلاھىي تەقدىر ئاجايىپ بىر كارامەت كۆرسىتىپ ، قاغانىنى گۆر ئاغرىدىن تارتىپ كەلدى . ئويلىمىغاندا ، مەغرۇر بەگبارىسىنىڭ بېلىنى ئېگىپ ، ئۆلۈم گىردابىغا ئىتتىردى . لېكىن ، بۇ يەردە ھېچكىممۇ تەقدىر ئاتلىق بىرەر زاتنى كۆرمىدى . يەڭگەنلەرنىڭمۇ ، يېڭىلگەنلەرنىڭمۇ كۆرگىنى يەنىلا شۇ تاراس بولدى . بەزىلەر دېدى : «تاراس تېكىن تەقدىرنىڭ ئۆزىمىدۇ ؟» ، «تەقدىرنىڭ ئەلچىسىمىدۇ ؟ يا تەقدىرنىڭ قۇلىمىدۇ ؟...»

ئۆتۈكەنده يۈز بەرگەن بۇ سىرلىق ۋەقه قاغان ئوردىغا قايتماستىنلا پۈتكۈل شەھەرگە پۇر كەتتى ، «كۆك تەڭرى تاراس تېكىنگە شۇنداق بىر بېشارەت بېرىپتۇكى ، ئۇ دادىسىنى چۈشەپ قاپتۇ ، چۈشىده دادىسىنىڭ ئۈستىده بىر قارا بۇلۇت ئەگىپ يۈرگۈدەك . ئۇ تەڭرى ئامىنى زىكرى قىلىپ بىرلا يۇمىلاپتىكەن ، قانىتى بار ئەركەك يولۋاسقا ئايلىنىپتۇ ـ ده ، يېرىم يولدىن يېنىپ ، شۇ ئۇچقان پېتى ئۆتۈكەنگە يېتىپ كەپتۇ . بېشارەتتە كۆرگەنلىرىنى كۆرۈپ ، «يا ، تەڭرىم ، دەپلا جەڭگە كىرىپتۇ . ئۇ نەيزىسىنى پىرقىرىتىپ بىر ئۇرغانىكەن ، تاغ تىترەپ ، يەر يېرىلىپ ، بەگبارىسىنى دەم تارتىپ كېتىپتۇ ، قاغانمۇ بىر ئۆلۈمدىن ئامان قاپتۇ» دېگەن گەپ ـ سۆزلەر بەئەينى ئۇچقۇر شامالدەك ، ئۆي ـ ئۆيلەرنى ئارىلاپ چىقتى ، تاراسنىڭ نامى نە ـ نەلەرگە تارالدى . باتۇرلارنى چوڭ بىلىدىغان ئۇيغۇر قىزلىرىنىڭ ئۇيقۇسى قاچتى . كالا سېغىۋاتقان سەھرا قىزى سېغىن سوغىسىنى تاشلاپ قويۇپ ، قارلىغاچتەك تېز ئۇچتى ـ ده ، شەھەرگە كېلىپ ئۆز باتۇرىنى بىر كۆرۈۋېلىش تەقەززاسىدا كوچىمۇكوچا ئايلىنىپ يۈردى .

بىراق ، بەگبارىسىنىڭ ئۆلۈمى ياۋاش قىزتۇرمىشقا ئېغىر كەلدى . قىسمەتنىڭ دادىسىنى ئۆزگىلەرنىڭ قولى بىلەن ئەمەس ، بەلكى ئۆز ئېرىنىڭ قولى بىلەن ئۆلتۈرگىنى ئۇنىڭغا قاتتىق ئەلەم قىلدى .

قىزتۇرمىش ئادەتتە دادىسىنى ئانچە كۆپ يوقلاپ كەتمەيتتى ، بىرەر ھاجەت ياكى بىرەر ئىش بىلەن كەلمىسە ، ئۇمۇ كەلمەيتتى . ئۇنى كۆردىمۇ ، مەرھۇم ئانىسى كۆز ئالدىغا كېلىۋالاتتى ۋە ئۇ ئوتتۇرىغا قىسىلىپ ، ئاتا ـ بالا ئارىسىدا كۆزگە كۆرەنمەيدىغان بىر توسۇق تام ھاسىل قىلاتتى ، قەلبىنىڭ نامەلۇم يېرىدە خۇددى تەنھا قۇشتەك ئەگىپ يۇرگەن ئازغىنە مېھرىمۇ بىردىنلا يوقاپ ، ئورنىدا قاغجىرىغان بىر بوشلۇق قالاتتى . بۇ بوشلۇق بىردەمدىلا كۆڭۈلسىز ئەسلىمىلەرگە ئورۇن بېرەتتى ، غەشلىك بىلەن تولۇپ كېتەتتى .

— ھېزى بولۇڭ ، دادام مال ـ دۇنياغا ھېرىسمەن ، نەيرەڭلىرى تولىراق ئادەم جۇمۇ ، — دەيتتى ئۇ بەزىدە ئېرىگە ، دادىسى بىلەن بىللە بولغان چاغلىرىدا تاراسنى ئاگاھلاندۇرۇپ .

ئەمدى ئۇ نېمىشقىدۇر ئۇلارنى ئۇنتۇپ كەتتى . ھېلىقى بوشلۇقتا پەيدا بولغان ئاجايىپ بىر سېزىم يۇرىكىنى خېلى چوڭقۇر تىلغاپ ئۆتتى . بۇ ھال ئاتا ـ بالا ئارىسىدىكى مۇھەببەت خۇرۇچىنىڭ خوراپ تۈگىمىگەنلىكىنى ، ئۇنىڭ ئاستا ـ ئاستا قىمىرلاپ ، ئۆزىنى كۆرسىتىۋاتقىنىنى ھېس قىلدۇرۇپ قويدى .

ئۇ ئەمدى قانداق قىلسۇن ؟ داد ـ پەرياد سېلىپ ، ياقىسىنى يىرتسۇنمۇ ؟ تاراسنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ خۇن دەۋاسى قىلسۇنمۇ ؟ ۋە ياكى بوغچىسىنى كۆتۈرۈپ يامانلاپ كەتسۇنمۇ ؟

قىزتۇرمىش دادىسىنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ئويلاپ باقتى ، ئېرىنىڭ مەۋقەسىدە تۇرۇپ خىيال سۈردى ، ئەل تەرىپىدە تۇرۇپ يەكۇن چىقاردى ، ئاخىر ئۇ دادىسىنىڭ نامەردلىك قىلىپ ، قاغانغا يوشۇرۇن قەست قىلغىنىنى زادىلا كەچۈرەلمىدى ـ دە ، ئايچۈرنى قۇچاقلاپ ، تازا بىر يىغلىۋالغاندىن كېيىن ، چۆچۈرىدەك ئىششىپ چىقان كۆزلىرىنى قىزارتىپ يۇرۇپ ، ئۆي ئىشى بىلەن بەند بولىۋەردى ، تەشۋىشتىن خالاس بولغان تاراس تېكىن :

— ئاجايىپ ئوبدان خوتۇنسەن جۇمۇ ، — دەپ قويۇۋىدى ، ئۇ زورۇقۇپراق كۈلۈپ قويدى…

ئاپەت كېتىپ ، ئەل تىنچىدى ، ئۆتۈكەندە زاھىر بولغان بۇ

يامان چۇش هه دېگەندىلا ئۇنتۇلۇپ ، ئىبرەتلىك ئۆتمۇشكه ئايلاندى . ئۆمرىده تالاي قېتىم قان كەچكەن ، نەچچه ئۆلۈپ ، نەچچه تىرىلگەن تۇنباغا بۇ ژەقەدىن قورقۇپ ، چۆچۈپ يۇرمىدى . ئۇ تاغدىن قايتىپلا نەدىندۇر تېپىپ كەلگەن ئېرچۇك باخشىنى ھەمراھ قىلىپ ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز ئىستىغپار ئېيتتى ـ دە ، ئۆز تەختىدىن ئورۇن ئالدى . تاراس يەنه سەپەر قىلدى . قۇمۇق بىلەن قىتانلارنى تىنچىتىپ ، قان تۆكمەيلا قايتىپ كەلدى .

تەبىئەتنىڭ تىنىقى سۇۋۇپ ، تاغ تېرىكى زەپىراندەك سارغايدى . قايچىدەك سەپ تۇزۇشكەن كۆچمەن تۇرنىلار يايلاق ئاسمىنىنى كېسىپ ئۆتۈپ ، جەنۇب تامان ئۇچۇپ كەتتى . قىرو باسقان سولغۇن ئوتلاقلارنى سۆيۈپ ئاققان ئۇرخۇن سۇيى ناخشىسىنى توختىتىپ ، ئوغلاق كۆتۈرگۈدەك مۇز تۇتتى . يۇرتقا كۆز تىكىپ ، ھۆرمەتلىك يۇرت قېرىسىدەك چوقچىيىپ تۇرغان ئۆتۈكەن تېغى تەبىئەت ئىنئام قىلغان ئاق تۇمىقىنى قىرلاپ ، قىر قويچىلىرىدەك ئاق جۇۋا كىيىۋالدى . ۋاقىت خۇددى ئاتقان ئوقتەك ئۆتىۋەردى . ئەنه شۇنداق يۇگۈرۈك پەسىللەردىن ئىككىسى كېتىپ ، كۆكلەم بەرنالىرى يەنه يۇز كۆرسەتتى .

ئەتىياز بىلەن يازنىڭ ئارىسى . ھاۋا كۇلگۈنچەك كېلىنچەكنىڭ چىرايىدەك ئېچىلىپ كەتكەن . كۆك ئاسمان كۆك ياقۇتتىن كۆك ، يېشىل زېمىن يېشىل زۇمرەتتىن يېشىل .

تۇنباغا قاغان خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگەن پەرمانبەگكه بىر ھەمىيان كۇموش تەڭگه تاشلاپ بەردى ـ دە ، تاراسنى ئېلىپ ، بىر تۇقاي بېكە ـ مەزلۇملارنى كەينىگه سېلىپ ، تەختىراۋاندا ئولتۇرغانچه شەھەر تېشىدىكى شاھسۇپىغا يېتىپ كەلدى .

شاھسۇپا يەر يۇزىدىن ئادەم بويى كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان سايىۋەنلىك پەشتاق ئىدى . پەشتاق ئۇستىدىن قارىغاندا ، كەينىدىن ھەيۋەتلىك تەڭرىقاغان قوۋۇقىنى ، ئالدىدىن قوۋۇققا قاراپ كېلىۋاتقان كارۋان قارىسىنى خېلى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى .

قاغان ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن ئۆرنەك ئېلىپ ، جەڭگاھتىن قايتىپ

كەلگەن غالىب سانغۇنلارنى ، نامى بار ئەلچى - يالۋاچلارنى دەل مۇشۇ يەرگە كېلىپ كۈتۈۋالاتتى . كۆك تەڭرىگە قۇربانلىق قىلىپ ، جىن - ئەرۋاھتىن خالاس قىلاتتى ، تەشنالارغا سۇ ، ئېچىرقىغانلارغا ئاش بېرىپ ، شەھەرگە بىللە ئېلىپ كېتەتتى .

بىراق ، بۇگۈن كېلىدىغىنى سانغۇنمۇ ئەمەس ، لەشكەرمۇ ئەمەس ، بەلكى قاغان تۇنباغا بىر يىلدىن بېرى ، ياق ، كۆپ يىللاردىن بېرى كۈتۈۋاتقان ، چاڭقاق يەر يامغۇرنى سېغىنغاندەك ، سوپى تورغاي تاڭنى سېغىنغاندەك سېغىنىپ كەلگەن ئەلچى قۇتلۇق ۋە مەلىكە شىيەنئەن ئىدى .

چوڭ كارۋاننىڭ كېلىر ۋاقتى دۇرۇس مۆلچەرلەنگەچكىمۇ ، قاغان كېلىپ ئانچە ئۇزۇن ساقلاپ كەتمىدى . قۇياش تېخى تىكلەنمەيلا ، ئۇپۇق يۇزىدە پەيدا بولغان چۈمۈلىدەك قارا چېكىتلەر بىر دەمدىلا چوڭىيىپ ، تىرىك - پۈتۈن مەپىلەرگە ، ئات - تۆگىلەرگە ئايلاندى ۋە كولدۇرمىسىنى كولدۇرلىتىپ شاھسۇپا ئالدىغا يېتىپ كەلدى .

قاغان تاراسنىڭ ياردەمىدە سۇپىدىن چۈشۈپ ، بىرقانچە قەدەم ئالغا سىلجىدى ، مەپىدىن سەكرەپ ، يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان قۇتلۇققا قاراپ ، قۇچىقىنى كەڭ ئاچتى ، تىترەك ئاۋازى بىلەن ھال - ئەھۋال سورىدى :

— ئوبدان ئوغلۇم ، كۆزۈمدىن ئۇچۇۋىدىڭ ، دىدارىڭ يەنە نېسىپ بولدى . دۇئادا ياد ئېتىۋىدىم ، كۆك تەڭرى تىلىگىنىمنى بەردى . داداڭنى دەپ مۇشەققەت چەكتىڭ ، قېنى ئېيىت ، تېنىڭ ساق ، كۆڭلۈڭ جايىدىمۇ ، سەپەردە جاپا تارتىپ قالمىغانسەن ؟...

قۇتلۇق قاغانىنى مەھكەم قۇچاقلاپ ، يۇزىنى يۇزىگە ياقتى ، نۇرى قاچقان كۆزلىرىگە ، بىر يىلدىلا ئاقىرىپ كەتكەن بۇرۇت - ساقىلىغا ۋە يادەك ئېگىلىپ قالغان بوي - بەستىگە چاندۇرماي سەپسېلىپ چىقتى ، كۆڭلى بۇزۇلۇپ ، يۇرىكى ئېچىشتى . «ۋاقىت نېمىدېگەن رەھىمسىز ، ئۇ قاغانىنى نېمانچە تېز قېرىتىۋەتكەن - ھە ؟» دەپ ئويلىدى ئۇ ، تاراس بىلەن كۆرۈشۈۋېتىپ .

قاغان مەلىكىنى مەپدىن چۈشۈشكە تەكلىپ قىلمىدى ، ئۇسسۇزلۇق ۋە تەييار غىزانى مەخسۇس قىزلار ئارقىلىق مەپىگە كىرگۈزۈپ بېرىپلا بولدى قىلدى . ئۇيغۇرلارنىڭ رەسمى بويىچە ، تاڭ ئوردىسىدىن مەلىكە چۈشۈرگەندە ئەر - خوتۇن بولىدىغانلار پەقەت ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە ئۆتكۈزۈلگەن تويدىن كېيىن مەلىكە قاتۇن بولغاندىلا ئاندىن بىر - بىرى بىلەن كۆرۈشەلەيتتى . قانچىلىك تەقەززا بولسۇن ۋە ئالدىرىسۇن ، قاغان ئەدەپ - يوسۇنغا ئەمەل قىلىشى ، رىزقى قېتىلىدىغان ئاشۇ كۈننى تاقەت قىلىپ كۈتۈپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى .

شىيەنئەن مەلىكە قىز كۆچۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتىلگەن 1000دىن ئارتۇق قىز - جۇۋان ۋە ئۇلۇغ ئاستانىدىن بىللە كەلگەن ئون مەپىلىك يەڭگە - ھەمشىرىلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا يېتىپ كەلگەنىدى .

چۈشتىن كېيىن كارۋان قوزغالدى . داقا - دۇمباقچىلار ئالدىدا ماڭدى ، لەۋھە - ئەلەمچىلەر ئۇلارنىڭ كەينىگە كىردى . داقا - دۇمباقچىلار ئارقىسىدىن مەلىكىنىڭ مەپىسى ئەگەشتى . مەلىكىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن قاغان تەختىراۋان بىلەن مەپىگە يانداشتى .

29 . قاغان ئۆيلەندى

قاغان شىيەنئەن مەلىكىنى ئوبدان كۈتۈۋېلىپ ، كۆڭلىدىكىدەك جايلاشتۇرۇپ قويدى - دە ، ئەتىسىلا قۇتلۇق بىلەن تاراس تېكىنىنى ئالدىغا چاقىرىۋېلىپ :

— ئېرچۈك باخشىغا ئۇچ كۈنلۈكلا مۆھلەت بېرىمەن . ئۇ ئىدىتلاپ رەم سېلىپ خەيرلىك كۈندىن بىرنى تاللىسۇن ، توي ھازىرلىقىمۇ چاپسانلىتىلسۇن ، مېنىڭ بۇ تويىنى كەينىگە سوزغۇم يوق ، — دېدى ۋە مەلىكە بىلەن بىللە كەلگەن قىز - جۇۋانلارنىڭ

قىش كىرمەستىن بۇرۇن ئاستانىگە قايتمىسا بولمايدىغىنىنى سەۋەب قىلىپ كۆرسەتتى .

تاراس دۇاندىن قايتىپ چىقىۋېتىپ ئالدى - كەينىگە قورقۇپقىنە قارىۋالغاندىن كېيىن ، يېنىدا ئۇنچىقماي كېتىۋاتقان قۇتلۇققا :

— «قېرىغاندا قېرى تارتۇق ، قىلىقلىرى ئاندىن ئارتۇق» دېگەندەك گەپ بولدىغۇ بۇ ، قاغان ئاتامنىڭ توي قىلغىلى ئالدىراپ كەتكىنىنى قارىمامدىغان ، — دېدى ۋە ھەزىلكەش بالىلاردەك تىلىنى چىقىرىپ قويدى .

قۇتلۇق مۇشتۇمى بىلەن تاراسنى نوقۇپ قويۇپ قىزىقچىلىققا قىزىقچىلىق بىلەن جاۋاپ بەردى :

— سەن تېخى مەلىكىنى ئوبدانراق كۆرۈپ باقمىدىڭ ، ئۇ تولۇن ئايدەك چىرايلىق ، پەرىزاتتەك لاتاپەتلىك بىر قىز . قاغان دادامنى ئۇنىڭغا كۆرمەي تۇرۇپلا ئاشىق بولۇپ قالمىدى دېيەلەمسەن ؟ قارىمامسەن ئۇنىڭ بىتاقەت بولۇپ كەتكىنىگە .

تاراس قۇتلۇقنىڭ گېپىنى تەستىقلىغاندەك بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى .

تاراس تېكىنىگە راستتەك بىلىنگەن بۇ گەپلەر ئەمەلدە قۇتلۇقنىڭ چاقچىقى ئىدى . بىراق ، قۇتلۇق بىلەتتىكى ، قاغانىنىڭ ئالدىرىشى يەنە بەزى سەۋەبلەرگە باغلىنىپ تۇراتتى .

ئالايلۇق ، تۇنباغا قاغان بۇرۇن ئۆتكەن قاغانلاردەك ژارىسلىق قىلىش يولى بىلەن ئەمەس ، بەلكى شەمشەرنىڭ كۈچى بىلەن قاغانلىق تەختىگە ئولتۇردى . بۇنى كۆك تەڭرىنىڭ ئىرادىسى ۋە ئەل - يۇرتنىڭ رايى دېگەندىمۇ ، ئۇ بەربىر قان تۆكتى ، تۆككەندىمۇ دەريا - دەريا قان ئاققۇزدى . بەزىلەر ئىككى قوللاپ چاۋاك چالدى ، بەزىلەر كۆرۈنۈشتە چاۋاك چالدىيۇ ، چىن كۆڭلىدىن قايىل بولمىدى . يات قوۋملەر قاغانىنى كۆزگە ئىلمىغانىنى ئاز دەپ ، ئەل ئىچىمۇ تىنچ بولمىدى . ئالتۇنتاغ قارلۇقلىرى بىلەن بېشبالىق ئۇيغۇرلىرى بۆكۈ قاغان ئۆلتۈرۈلۈپ ، 2000چە غۇز -

سوغداقنىڭ قەتلىئام قىلىنغىنىغا نارازى بولۇپ ، ئۇچ يىلغىچە غوۋغا قىلىشتى . «ئۇيغۇر دېگەن كىچىك ئەل ، خاۋاتىرلىنىشكە ئەرزىمەيدۇ»[1] دەپ داۋراڭ سالغان تۇبۇت زەنپۇسىنىڭ باسمىللارنى ، تۈركەشلەر[2]نى ، بېشبالىق ئەتراپىدىكى ساددا چۆل تۈركلىرى[3]نى ئالداۋاتقانلىقى ھەر كۈنى دېگۈدەك قۇلاققا كىرىپ تۇردى . نىڭگو مەلىكىدىن تۇغۇلغان ئىككى نارەسىدىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىمۇ تاڭ ئوردىسىغا ئېغىر كەلدى...

ياق ، قاغان بۇلارغا سۈكۈت ساقلاپ تۇرالمايدۇ ، بۇنداق ئۇقۇشماسلىقلارنىڭ ھەممىسگە بىر يولىلا خاتىمە بېرىدۇ . ئەمدى ئۇ ئاجايىپ بىر توي ئۆتكۈزىدۇ ، تاڭ دېزۇڭنىڭ سەككىزىنچى قىزى شىيەنئەن مەلىكىنى داغدۇغا بىلەن ئەمرىگە ئالىدۇ ـ دە ، بۇ ئالەمدىكى ئەڭ قۇدرەتلىك ۋە ئەڭ بايباشات پادىشاھقا كۈيئوغۇل بولىدۇ ، ئۆزى ئېيتقاندەك ، كۈيئوغۇل دېگەن يېرىم ئوغۇل دېگەن گەپ ، ئۇنىڭغا «ئۇزاق ئۆمۈرلۈك ، قۇتلۇق قاغان» دېگەن نام ـ ئەمىلى قوشۇلۇپ ، ئۇنى رەسمىي ئوغۇلغا ئايلاندۇرىدۇ .

قاغان يەتتە ئىقلىم ، 18 مىڭ ئالەمگە جاكارچى ئەۋەتىپ بۇنى جاكارلايدۇ ، ئۇنى ھەممە ئادەم ، ھەممە قوۋم بىلىپ كېتىدۇ . يوغان گەپ قىلغان تۇبۇت زەنپۇسىمۇ ، تۇبۇتلەرگە يانتاياق بولغان قارلۇق يابغۇسىمۇ ئەيمەنگەن ھالدا ئۇنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ «ئۇ تاڭ دېزۇڭنىڭ كۈيئوغلى» دەپ بىر ـ بىرىنى ئاگاھلاندۇرىدىغان بولىدۇ . ئۇنىڭ ئوتۇغاتىغا ۋە لەشكەرلىرىگە ھېچكىم ئالىيىپ قارىيالمايدۇ ، يول راۋان بولۇپ ، ئۇيغۇر ئاتلىرى ئاستانىگە ، تاڭ دۇردۇنلىرى ئۇيغۇر ئېلىگە خۇددى ئۇزۇلمەس ئېقىندەك ئېقىپ

---

① «كونا تاڭنامە» — «ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»دىن .

② تۈركەشلەر — تۈركلەرنىڭ بىر تارمىقى . ئۇلار دەسلەپتە ، بۇگۇنكى تارباغاتاي ئەتراپلىرىدا تىرىكچىلىك قىلغان ، تاڭ سولالىسى دەۋرىدە قارلۇقلارنىڭ غەربكە كۆچۈشى سەۋەبلىك ، ئاستا ـ ئاستا ئاجىزلاپ ، قارلۇقلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن .

③ چۆل تۈركلىرى — بەزى مەنبەلەردە «ساتارلار» دەپمۇ ئاتىلىدۇ . قەدىمكى جۇڭگودىكى شىمال مىللەتلىرىدىن بىرى . ئۇلار ئەسلىدە شەرقىي تۈركلەرنىڭ چېگىل قەبىلىسىنىڭ بىر تارمىقى ئىدى ، تاڭ دەۋرىدە بۇگۇنكى جىمىسار ئەتراپلىرىدا ياشايتتى .

تۇرىدۇ ، تۇبۇتلەرنى توۋا قىلدۇرۇپ ، «ئۇيغۇر يولى»نى ئىلكىگە ئېلىپ ، جاي ـ جايلارغا كارۋان ماڭدۇرىدۇ ، ئەل خەزىنىسىمۇ ، ئاۋام ھەمىيىنىمۇ تىللا ـ تەڭگىلەرگە توشۇپ كېتىدۇ...

ئـۇلار ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ ، ئىچكى شەھەر قاپقىسىدىكى چـوڭ ئاچالغا كەلگەندە تاراس خوشلاشماقچى بولۇۋىدى ، قۇتلۇق ئۇنى توختىتىۋالدى .

— ئـىـنـىـم ، كـۇن تـېخى ئەتىگەن ، قىزتۇرمىشقا خەۋەر بـېـرىۋەت ، سېنى ساقلاپ قالمىسۇن ، ئىككىيلەن بىزنىڭ ئۆيگە بارايلى ـ دە ، ئانچە ـ مۇنچە مۇڭدىشايلى ، — دېدى تاراسقا .

تاراس تېكىن ئەدەپ بىلەن تۇزۇت قىلدى :

— ئـوبـدان گەپ قىلدىڭ ، ئاكا ، مۇڭداشمىغىلىمۇ ئۇزاق بولۇپتۇ . مۇنداق بولسۇن ، ياخشىسى ، سەن بىزنىڭ ئۆيگە قەدەم تەشرىپ قىلغىن ، چاي دەملەپ بەرگىلى قىزتۇرمىش بار ئەمەسمۇ ؟

بۇ گەپ بىلەن ، قۇتلۇق مەرھۇم ئايالىنى ئەسلەپ قالدى ، ئايالىنىڭ ھەمىشە كۈلۈپ تۇرىدىغان ئوماق چىرايى كۆز ئالدىغا كېلىۋىدى ، ئۇنى يىغا باستى . ئاكىسىنىڭ ئويغا پاتقىنىغا قاراپ ، پـۇشايماندا ئاغزىغا ئۇرغۇدەك بولۇپ كەتكەن تاراس تېكىن ئالمان ـ تالمان گېپىنى ئوڭشۇۋالدى :

— مۇنداقچىلا دەپ قويدۇم ئاكا ، ئۆيۈڭگە بارساق باردۇق ئەمىسە ، ئاستاندىن بەلكى قۇرۇق قول كەلمىگەنسەن ھەقاچان ؟

ئـۇلار شـۇنـداق كـېلىشتى . ئېرچۇك باخشىنىڭ مەنزىلىگە بېرىپ ، دەيدىغانىنى دەپ بولۇپلا قۇتلۇقنىڭكىگە يېتىپ كېلىشتى .

تاراس قۇتلۇقنىڭ ئىككى بالىسىنى بىر ھازا ئەركىلەتكەندىن كـېـيـىـن سـالـقىن ئايۇانغا راسلانغان داستىخان ئالدىغا كېلىپ ئـولـتـۇردى . چـاكارلار قولىغا سۇ بەردى ، قولى گۇل ياغلاقار ئاستانىدە ئۆگەنگىنى بويىچە داستىخانىنى نەچچە تۈرلۈك ئاستانچە تائام ـ قورۇمىلار بىلەن تولدۇرۇۋەتتى . قورۇمىلارنىڭ مەززىلىك پۇرىقى ئىشتىھالىق تاراسنىڭ دىمىغىنى غىدىقلاپ ، ئاغزىغا سېرىق سۇ كەلتۈردى . ئۇ تارتىنىپ ئولتۇرمايلا تائاملارغا قول ئۇزاتتى .

— قانداقراق ، بىر كۈن قاتراپ يۈرگىنىڭنىڭ بىرەر پايدىسى بولدىمۇ ؟ ئاكاڭ خۇشال بولغۇدەك بىرەر خەۋەر بارمۇ ؟

قۇتلۇق بېشى چۈشۈپ ، تىلدىن قالغاندەكلا جىمغۇر بولۇپ كەتكەن ياغلاقاردىن سورىۋىدى ، ئۇ چىرايىنى ئاچماي تۇرۇپ ، بېشىنى مەيۈسانە چايقاپ قويدى .

تاراس تېكىن ئوخشاپ كەتكەن قورۇملارنى ئاغزىغا سامان تىققاندەك تىقىپ ، چاينار - چاينمايلا يۇتماقتا ئىدى ، قۇلىقىغا گەپمۇ كىرمەيتتى . ئۇ تاڭامدىن بېشىنى كۆتۈرگەندە بولسا ، ياغلاقارنىڭ ھۈنرىنى ماختاپ ، تامىقىنى تامشىپ قويىاتتى ، قورۇمىنىڭ قىزىق شورپىسى تومۇز تەپتى بىلەن قوشۇلۇپ ، ئۇنى يامغۇردا قالغان ئۆچكىدەك ھۆل قىلىۋەتكەنىدى .

قۇتلۇق تاراسنىڭ ئىشتىھاسىغا مەستلىكى كەلگەندەك كۈلۈپ قويدى ، بىر چەتتە خىيال بىلەن ئولتۇرغان ياغلاقارغا زاڭىقى بىلەنلا ئىشارەت قىلىپ ، ئىچكىرى ئۆينى كۆرسەتتى . ياغلاقار ئۆيگە كىرىپ كېتىپ ، ئاغزى شەلپەر بىلەن پېچەتلەنگەن بىر كومزەكنى ئېلىپ چىقىپ داستىخانغا قويۇپ قويۇۋىدى ، بۇ كومزەك شۇ ھامان تاراسنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى ۋە كۆزلىرىدىن ئوت چىقىرىۋەتتى .

— پاھ ، دېمىدىممۇ تابغاچلاردىن قۇرۇق قول كەلمىگەنسەن دەپ ، بۇنداق نەرسەممۇ بار دېگىنە تېخى...

قۇتلۇق كومزەكنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، بۇلاق سۈيىدەك سۈزۈك ، ئەنبەردەك خۇش پۇراقلىق گۈرۈچ شارابىنى پىيالىلەرگە بۇلدۇقلىتىپ تۆكتى . پىيالىنى تاراسنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويۇپ دېدى :

— ئىنىم ، بەگبارىسنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ ، ئارىمىزدىن بىر ئاپەتنى يوق قىلىپسەن ، قاغان ئاتىمىزغىمۇ ئۆز ۋاقتىدا ئەسقېتىپسەن ، ئانچە - مۇنچە شاراب ئوتلاپ مۇشۇ ئىشىڭنى قۇتلۇقلىمىساقمۇ بولماس ئەمدى .

— دۇرۇس گەپ قىلدىڭ ئاكا ، — دېدى تاراس مۇرىلىرىنى كەينىگە تارتىپ ، مەيدىسىنى كېرىپ تۇرۇپ ، — دېگىنىڭدەك ،

ئاپەت يوق بولدى ، قاغان ئاتاممۇ ئامان قالدى . بۇنى بىز قۇتلۇقلىمساق كىم قۇتلۇقلايدۇ ؟

تاراس پىيالىنى بىر كۆتۈرۈشتىلا پاك - پاكىز قۇرۇقدىۋەتتى ۋە ئۇنى قۇتلۇققا تەڭلىدى . قۇتلۇق شاراب قۇيدى ، تاراسنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ ، گېپى ئاۋۇغىچە قۇيۇش ۋە ئىچىش مانا مۇشۇ تەرىقىدە داۋاملاشتى . تاراس بىر چاغلاردا قۇرۇق پىيالىنى داستخانغا «گۇپ» قىلىپ ئۇردى ۋە جاۋغىينى ئېرتىپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئەل ئىچىگە تاراپ كەتكەن ھېكايەمنى سەنمۇ ئاڭلىغانسەن ئاكا ، ئەمدى ساڭا ئۆز ئاغزىم بىلەن ئېيتىپ بېرەي ، قۇمۇق - قىتانلارنى يەر چىشلىتىپ ۋايجىنىنى چىقىرىۋېتەي دەپ بايا‌ۋاندا كېتىۋاتسام ، قۇلىقىمغا تۇيۇقسىز «كەينىڭگە قايت ، قاغان خەۋپىتە» دېگەن بىر ئاۋاز ئاڭلاندى ، سانغۇنلىرىمدىن بۇ ئاۋازنى ئاڭلىدىڭلارمۇ دەپ سورىسام ، ئۇلار «بىزدىن قەسەمكى ، ئۇنداق ئاۋازنى ھېچ ئاڭلىغىنىمىز يوق» دېيىشىپ ، تەڭرىنىڭ نامى بىلەن قەسەم ئىچىشتى ، بىلدىمكى ، بۇ ئاۋازنى پەقەت مەنلا ئاڭلىيالىغانكەنمەن .

شۇنىڭ بىلەن «يا تەڭرىم ، ۋەلىئەھدىڭگە ئۆزۈڭ ئىگە بولغايسەن» دېدىم - دە ، بىر توپ لەشكىرىمنى باشلاپ كەينىمگە ياندىم ، ئاسماندا ئۇچتۇممۇ ، يەردە ماڭدىممۇ ، ئەسلا يادىمدا يوق ، بىر چاغلاردا قارىسام ، ئۆتۈكەندە تۇرۇپتىمەن . يەنە شۇنداق نەزەر سېلىۋىدىم ، ئېرچۈك باخشىنىڭ سۇرىتىگە كىرىۋالغان بەگبارىس ۋە ئۇنىڭ بىر توپ بەتبەشىرە ئادەملىرىنى تونۇۋالدىم . ئۇلار نىقاب تارتىۋېلىپ ، قاغان ئاتامنى بوزەك قىلغىلى تۇرۇپتۇ ، نىيەت - ئىقبالىمۇ دۇرۇس ئەمەستەك تۇرىدۇ...

گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ، تاراس كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ تۇرۇپ «شاراب» دەپ توۋلىۋىدى ، قۇتلۇق ئازراق شاراب قۇيۇپ بەردى . ئۇ شارابنى پۇرقۇۋەتكەندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى :

— شۇ چاغدا كاللام شۇنداق بىر ئىشلەپ قالدى دېگىنە ئاكا ، ئاشكارا تېگىش قىلسام ، تۇزكور بەگبارس قاغان ئاتامغا قەست قىلىدىغاندەك تۇرىدۇ ، شۇنىڭ بىلەن ، تاغ كەينىدىكى بىر توپ باشقىنى چەمبەرچاس قىلىپ باغلۇۋېتىپ ، نىقابلىرىنى تارتىۋالدىم ـ دە ، ئۇنى لەشكەرلىرىمگە تارقىتىپ بەردىم ، ئۆزۈممۇ تاقىدىم ، باشلاردەك «هە ـ هۇ» دېيىشىپ ، ئۇلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتۇق . «هەي باتۇر ۋەلىئەهد ، ئەمدى قول سال» دېدى هېلىقى غايىب ئاۋاز . مەن قول سالدىم ، بىر سېلىپلا بەگبارسنىڭ خەنجىرىنى بىر يېقلارغا ئۇچۇرۇۋەتتىم ۋە قاغان ئاتامنى قۇتۇلدۇردۇم…

— كېيىن قانداق بولدى ، — دەپ سوئال قويدى ، جەڭنامە ئاڭلاۋاتقاندەك هاياجانلىنىۋاتقان قۇتلۇق تاراسنى ئالدىرىتىپ .

— نېمە بولاتتى ، ئاتامنى همايەمگە ئېلىپ تۇرۇپ قارىغۇدەك بولسام ئۇ ئەبلەخ ئەللىك قەدەم نېرىسىدا قېچىپ كېتىۋاتامدۇ ؟ ئاچچىقىمدا مېڭەمدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى ، بەئەينى ئەركەك ئارقاردەك ، تاشتىن تاشقا سەكرەپ يۈرۈپ ئۇنى يار لېۋىگە قىستاپ باردىم ، مەردلىكىم غالىب كېلىپ «سەكرە ، قېنىڭدا قىلىچىمنى بۇلغىغىم يوق» دەپ نەرە تارتتىم . ئۇ قورقۇپ دىر ـ دىر تىترىدى ، يار لېۋىدىن تاشتەك چۈشۈپ كەتتى ، پەسكە قارىسام ، ئۇ شۇنداق چوڭقۇر جىرا ئىكەنكى ، هەيهات ، جىرادىكى قىرلىق تاشلار ئۇ تۇزكورنىڭ پاسىق تېنىنى پارە ـ پارە قىلىۋەتتى بولغاي ئەتمالىم…

— ئەتمالىم ؟… ئەتمالىم دەۋاتىسەنغۇ ئىنىم ، — قۇتلۇق قولىدىكى پىيالىنى يەرگە قويۇپ قويدى ۋە تاراسقا يېقىنراق سۈرۈلۈپ سورىدى ، — ئۇنىڭ پارە ـ پارە بولۇپ كەتكىنىنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆردۈڭمۇ يا شۇنداق ئويلىدىڭمۇ ؟

بويىنى ئەيلەنگەن تاسمىدەك يۇمشاپ كەتكەن تاراس تېكىن بېشىنى گىلدىڭلىتىپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى :

— كۆرسەم نېمە بوپتۇ ؟ كۆرمىسەم نېمە بوپتۇ ؟ پارە ـ پارە بولۇپ كەتتى دېگەندىكىن ، جەزمەن شۇنداق بولۇپ كەتتى . قا…

قاغا... قۇزغۇنلار يەپ بولدى... يەپ بولدى...

— هە ، مۇنداق دېگىن ؟...

قۇتۇلۇق نېمىشقىدۇر لاسسىدە بولدى ، ياغلاقارنىڭ يېنىغا بېرىپ ، تامغا يۆلەندى ، «پارە - پارە بوپتىمىش... پارە - پارە بوپتىمىش... » دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ .

بۇ چاغدا تاراس تېكىن شاراب ئىچىشتىن توختاپ ، خۇددى ئۇلى كولانغان كونا تامدەك قىيسايماقتا ئىدى ، ئۇنىڭ تۇگمەن تېشىدەك ئېغىرلاپ كەتكەن بېشىنى يۆلەپ تۇرغان قاتتىق مۇشتۇمى ياڭاق گۆشلىرىگە چۆكۈپ تۇراتتى ، قىزىللىقى يېنىپ ، ئادراسمان چېچىكىدەك تاتىرىپ كەتكەن يۈزىدە ، يېرىم يۇمۇق كۆزلىرىدە چۈشىنىكسىز بىر ئىپادە ئەكس ئېتەتتى ، لەۋلىرى توختىماي مىدىرلايتتى .

— ئاكا... ئاكا ، مەن يالغان ئېيتتىم...

— بولدى قىل ، گەپ بولسا ئەتە قىلىشايلى ، بولامدۇ ؟

تاراسنىڭ ھالىغا قاراپ ، قۇتلۇقنىڭ ئىچى ئاغرىپ قالدى . «شاراب ئىچىپ كۆنمىگەن ئادەمگە شۇنچە كۆپ شاراب ئىچۈردۈڭ-مۇ ، ئەمدى ئۇنىڭ دەردىنى تارت » دېگەن ئويىنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈز-دى ، ئۇنى يۆلەپ ئاز - تولا ئەيۋەشكە كەلتۈردى ، ئات قېنىدەك قېنىق چايدىن زورلاپ تۇرۇپ ئىككى پىيالە ئىچۈرۈۋەتتى .

— ئاكا... مەن يالغان ئېيتتىم ، ئويىنىشىپ يالغان ئېيتتىم...

— غەلەت گەپ قىلما ، ۋەلىئەھد دېگەنمۇ يالغان ئېيتامدۇ ؟

قۇتۇلۇق دەسلىپىدە ئۇنى مەستچىلىكتە جۆيلۈۋاتىدۇ دەپ تەخمىن قىلدى . بىراق ، تاراسنىڭ ئارقىمۇئارقا ئېيتىلغان بىر ئېغىز سۆزى ئۇنى بۇ تەخمىننى تەرك ئېتىشكە مەجبۇر قىلدى .

— سېنى يالغان ئېيتىدۇ دېسە كىممۇ ئىشىنىدۇ ؟

— مەن يالغان ئېيتمىدىم ، پو ئاتتىم...

— قېنى ئېيتە ، قانداق پو ئاتتىڭ ؟

— راستىنى ئېيتسام ، غايىبتىن ھېچقانداق ئاۋاز كەلمىگەنىدى ، بەگ... بەگبارسنىڭ قاغان ئاتامغا قەست

قىلىدىغىنىنى ماڭا بىر تاپاچلىق دېگەن...
— قانداق تاپاچلىق ئىكەن ئۇ؟
— بىر قېرى تاپاچلىق... بويى ئىگىز، ئۆزى ئورۇق بىر تاپاچلىق...
قۇتلۇق ئۇزۇپ - ئۇزۇپ سۆزلەۋاتقان تاراسنى خۇددى ئۇجمە ئىرغىتقاندەك سىلكىدى. ياغلاقارمۇ تام تۆۋىدىن چاچراپ قوپتى، تۆت پۇتلاپ كېلىپ، تاراسنىڭ ئاغزىغا تىكىلدى. قۇتلۇق يەنە سورىدى:
— ئۇ تاپاچ ساڭا نېمە دېدى؟
— «ئېتىم ئۆلدى، مادارىم كەتتى... ئوردۇبالىقا يېتىپ بارالمايدىغان ئوخشايمەن، قاغانىڭ ئادىمى بولساڭ چاپسان بېرىپ قاغانىنى قوغدا. قاغانىڭ دۇشمىنى بولساڭ ھېچ كىچىكمەي مېنى ئۆلتۈرۈۋەت» دېدى. ئۇ بىزنىڭ تىلىمىزنى خۇددى سۇدەك سۆزلەيدىكەن...
ياغلاقارنىڭ دادىسىنى يولغا سېلىۋەتكەندىن بېرى، ئۇلار بۇ بۇزايدىن ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىغانىدى. قاغانغا قەست قىلماقچى بولغان ئىپلاس بەگبارىسنىڭ ئۆز ۋاقتىدا جاجىسىنى يېگەنلىكىنى ئۇلار ئاستاندىكى چېغىدىلا ئاڭلىغان، بۇزايىنىڭ ئوردۇبالىقا ساق - سالامەت يېتىپ كەلگىنىدىن قىلچە گۇمانلانمىغانىدى.
بىراق، ئۇلار بۇ بۇزايىنىڭ ئاستانىدە كېلىشكەندەك، قۇتلۇقلارنىڭ ئۆيىگە كەلمىگىنىنى ئۇقتى. ياغلاقار لىڭ تۇشمۇتۇشتا قاتراپ يۈرۈپ ئۇنى ئىزدەپ باقتى. ئاخىر، تاپالمىغانىنى ئاز دەپ بىرەر ئىشەنچلىكرەك خەۋەرمۇ ئۇقالمىدى ۋە سالپايغان پېتى ئۆيگە قايتىپ كەلدى. ئالامەتلەردىن قارىغاندا، تاراس ئېيتقان ئۇ بۇزاي شەكسىزكى ياغلاقارنىڭ دادىسى ئىدى.
— ئۇنى نەدە كۆردۇڭ، ھازىر نەدە؟ — سورىدى قۇتلۇق ھاياجانلىنىۋاتقان ياغلاقارنىڭ يوتىسىنى بېسىپ تۇرۇپ. ئۇنىڭ ۋەلىئەھدىگە يۈزتۇرا تۇرۇپ سوئال قويۇشى ئوردا ئۇدۇمىغا توغرا كەلمەيتتى.

— ئۇيقۇڭنى ئاچ ئىنىم ، ئۇ ھازىر نەدە دەۋاتىمەن ؟...
ئارقىمۇئارقا ئىچۈرۈلگەن قېنىق چاي تەسىر قىلدىمۇ ياكى قۇتلۇقىنىڭ تەقەززاسى تەسىر قىلدىمۇ ، تاراس ئاستا ـ ئاستا كۆزىنى ئاچتى ۋە :
— ئۇ... ئۇ تابغاچلىق ئۆلۈپ كەتتى... — دېدى .
— ئۆلۈپ كەتتى ؟ مۇنداقچىلا دەۋاتامسەن ؟ ياكى راست گەپ قىلىۋاتامسەن ؟
— راست... راست گەپ قىلىۋاتىمەن...
— ئەمىسە ، ئېيت ، قانداق بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى ؟
— باياۋاندا ئۇچراتقاندا ئۇ بوۋاي ئۆلۈپ قالاي دەپ قاپتىكەن ، ماڭا ھېلىقى گەپنى دېدى ، دەپ بولۇپلا نەپەستىن قالدى... ئۇنى... ئۇنى دەپنە قىلىپ قويدۇق...
تاراس تېكىن ئەزەلدىن يالغان ئېيتمايتتى ، چاقچاققىمۇ ھەپسىلىسى يوق ئىدى ، ئۇنىڭ بۇ تەرىپىنى ئۇنىڭ بىلەن كۆپ يىل بىللە ياشىغان قۇتلۇق بەكمۇ ئوبدان بىلەتتى . ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىدىن ، بوۋاينىڭ نەلەردىدۇر كارۋاندىنمۇ ، ئېتىدىنمۇ ئايرىلىپ قالغانلىقىنى ، قېرىلىق ياكى تەشنالىق تۈپەيلى يىقىلىپ قالغاندا تاراسقا ئۇچراپ ، دەيدىغانلىنى دەپ بولۇپلا كۆز يۇمغانلىقىنى تەھقىقلەشتۇرگىلى بولاتتى .
قۇتلۇق ئاغزىدىن گېپى چۈشۈپ قېلىۋاتقان تاراسنى ئاستا يانقۇزۇپ قويدى ، بېشىنى تەستە كۆتۈرۈپ ، قايغۇلۇق نەزەر بىلەن يىغلاقارغا قارىدى ۋە ئۇنىڭ ئوخچۇپ چىقىۋاتقان كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ :
— قايغۇرما ئۇكا ، داداڭ قاغانىمىزنى قۇتقۇزدى ، بىزنىمۇ قۇتقۇزدى ، توي ئۆتۈپ ، قاتىلاڭچىلىقلار بىرئاز بېسىقسۇن ، ئۇنى ئۆزۈم تېپىپ كېلىپ ، تەڭرى دەرگاھىغا دادامنى ئۇزاتقاندەك ئۇزىتىپ قويىمەن ، — دېدى تەنتەنە بىلەن .
تەقۋادار قارا باخشىنىڭ يارىلىق شاگىرتى بولغىنى ئۈچۈن ، ئېرچۈك باخشى تەڭرىگە يېقىن ، شامان ھېكمىتىدە كامالەت تاپقان ،

قاغانغا ئىخلاسى كۈچلۈك بىر ئادەم ئىدى .

ئۆتۈكەندە تىلاۋەت بولغان كۈنى تاڭ سەھەردە ئۇ ھېكمەت ئەينىكىدە بىر كارامەت كۆردى ، قارىغۇدەك بولسا ، تىرناقلىرىدىن قان تېمىپ تۇرغان بىر قارا قۇش قاغانىنىڭ بېشىدا ئەگمە يۇرگۈدەك . ئۇ بۇ ھېكمەتنىڭ مەنىسىنى پەملەپ «ئىش چاتاق» دېدى ـ دە ، ئۇدۇل قاغانىنىڭ قېشىغا چاپتى . بىراق ، «رەقىبلەر تار يولدا ئۇچرىشىپتۇ» دېگەندەك ، ئۇ ئوردا قوۋۇقىغا بارار ـ بارمايلا ئايغاقچىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالدى ـ دە ، بەگبارىسنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىلدى .

— قورسىقىڭدا سوققان چوتكىنى بىلىپ تۇرۇپتىمەن ، — دېدى بەگبارس ئۈنى بىر پىنھان ئۆيدە تامغا چىڭ نىقتاپ تۇرۇپ ، — سەن مېنى چاقماقچىسەن ، ئۆلمەي دېسەڭ ئاغزىڭنى يۇم ، چاندۇرماستىن ئۆتۈكەنگە بار ـ دە ، دېگىنىمنى قىل !

ئېرچۇك باخشىمۇ بوش كەلمىدى . ئۇ :

— دۇرۇس شامان يامان ئادەمنىڭ گېپىگە كىرمەيدۇ ، — دېدى ئۇ ئۆزى ئەڭ ئۆڭ كۆرىدىغان بەگبارىستىن قىلىچە ھېيىقماي ، — بىلەمسەن ، قاغان دېگەن تەڭرى ئەۋلادى ، تەڭرى ئەۋلادىغا قەست قىلغانىنىڭ جېنى كۆيىدۇ .

— بۇ جىنكەش باخشىنى پىنھان يەرگە ئاپىرىپ ، تىلىنى كېسىڭلار ، كۆزىنى ئويۇڭلار ! — ئېرچۇك باخشىنىڭ تىغدەك ئۆتكۈر گەپلىرىدىن رەسۋاسى چىقىپ كەتكەن بەگبارس ئايغاقچىلارغا شۇنداق دەپ ۋارقىرىدى ۋە چىچاڭلىغان پېتى ئۆتۈكەنگە كېتىپ قالدى .

بىراق ، ئېرچۇك باخشىنى ئوبدان بىلىدىغان ئايغاقچىلارنى تۇيۇقسىز سۇر باستى ، ساغرىسىغا چۇنۇق يېگەن ئېشەكتەك تىترەپ قول سىلىشقا ھەرگىز پېتىنالمىدى ، ئاخىرىدا گېپىنى بىر قىلىپ ، ئۈنى چالا ـ بۇلا باغلاپلا ئات ئېغىلىغا تاشلاپ كېتىشتى .

ئۆتۈكەن ۋەقەسىدىن كېيىن ، قاغان ئۈنى تاپتۇرۇپ كېلىپ ، تىلاۋەتتە بىللە بولدى…

قاغان ئېيتقاندەك ، ئېرچۇك باخشى بەجانىدىل پال ئاچتى ، بىر كۈن قۇرئى سېلىپ ، ئوبدان كۈندىن بىرنى تاللىدى - دە ، ئۇنى ئۆزى بېرىپ قاغانغا ئۇقتۇردى .

ھەر قېتىمدىكىدەك ، ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى ھۆكۈمىمۇ ئاجايىپ توغرا چىقتى . ئۇ تاللىغان كۈن شۇنداق بىر كۈن بولدىكى ، تۆت كۈندىن بېرى تامچىلاۋاتقان سىم - سىم يامغۇر كۈن قىزىلى بىلەن تەڭلا ، ئاسمان يۈزىگە پەردە تارتىلغاندەك ، چېپىدە توختاپ قالدى . تاغ كەينىدىن ، شەھەر ئاسمىنىنىڭ ئۇ چېتىدىن تۇرۇپ - تۇرۇپ مۆڭگەك توپاقتەك ئۇسۇپ چىقىدىغان بەترەڭ بۇلۇتلارمۇ كىمدىندۇر ھېيىقانىدەك ، ئۆز يولىنى ئۆزگەرتتى . ھەشەمەتلىك توي تاماشىسىغا قىزىققان قۇياش ئادەتتىكىدىن بۇرۇن كۆتۈرۈلۈپ ، شەھەر رۇخسارىغا ئالتۇن ھەل بەردى . ئۆتۈكەندىن ئۆتۈپ كەلگەن سەھەر سەلكىنى يول - يوللارنى سۈپۈرۈپ ، چاڭ - توزاندىن خالاس قىلدى .

ئېرچۇك باخشى تاللىغان قۇتلۇق كۈندە ، يەنى مىلادىيە 788 - يىلى ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، ئوردۇبالىقنىڭ ھەممە يېرى توي تەنتەنىسىگە چۆمۈلدى ، تويغا ئاتاپ يوللار ياسالدى ، يول قاسىنىقىدىكى ئۆي - ئىمارەتلەر ھاك بىلەن ئاقارتىلدى . چوڭ - كىچىك قوۋۇقلارغا ، كوچا ئېغىزلىرىدىكى ئارچا دەرۋازىلىرىغا تاڭ شايىسىدىن شەلپەر ئېسىلدى . قوۋۇق بېشىدىن ، تىلاۋەت پەشتاقلىرىدىن ئورۇن ئېلىشقان ماھىر ئۇستىلار توي نەغمىسىنى ئەۋجىگە كۆتۈردى . ئەمەل - مەنسەپ تۇتقانلار توي شەرىپىگە كەڭ يەڭلىك ، پەشلىرى يەردە سۆرۈلۈپ تۇرىدىغان تاڭ تونلىرى بىلەن ياسىنىۋېلىشتى . تار بەللىك ، تار يەڭلىك ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ ، تال - تال قارا چاچلىرىنى تال چىۋىقىتەك لەپىلدىتىپ يۇرگەن قىز - چوكانلار توي ھۆسنىگە ھۆسن قوشتى .

تاشقى شەھەرنىڭ ئالتە قوۋۇقى ئوچ كۈندىن بېرى ئوچۇق تۇردى . كىرگەن - چىققانلارغا كۆز - قۇلاق بولىدىغان قوۋۇق قوروقچىلىرىمۇ مۇلايىم غۇلامىلارغا ئورۇن بەردى . قوشنا قوۋملار -

نىڭ يابغۇ ـ تارخانلىرى ، قارام ئۇرۇغلارنىڭ ئېلىتەبىر ـ مۆتىۋەر-لىرى ، يۇرت كاتتىلىرى توي يارىشقىنى قىلىپ ، ساندۇق ـ ساندۇق جاۋاھىراتلارنى ، مۇشكى ـ ئەنبەر ، گەزلىمىلەرنى ئات ـ ھارۋىلىرىغا يۈكلىتىپ ، خالىغان قوۋۇقلاردىن كىرىپ كېلىۋەردى ، تەكىيەخانىلار توشۇپ ، دەڭ ـ سارايلارمۇ بىكار قالمىدى ، ئوردۇبالىق ئادەم دېڭىزىغا ئايلاندى .

توي تەنتەنىسى ئۆز يولىدا داۋام قىلدى . ئەتىگەنلىك تىلاۋەتمۇ ئۆز قەرەلىدە تامام بولدى . قۇياش ئۆرلەپ ، سېپىل بىلەن ئەمدىلا تەڭلىشىۋىدى ، دۇمباقلار تېخىمۇ تېز ۋە قاتتىق گۈمبۇرلىگىلى تۇردى . ئۇزۇن كانايلارمۇ بوغۇق ئاۋاز بىلەن ئۇن سېلىشقا باشلىدى . كوچىلارغا تولۇپ كەتكەن ئادەملەر ئىككى ياققا بۆلۈنۈپ ، ئىچكى شەھەرگە يول ئالغان ھەشەمەتلىك مەپىلەرگە ، گۈللۈك تەختىراۋانلارغا يول بېرىشتى .

ئېرچۇك باخشىنىڭ خاھىشى بىلەن ، توي ئورنى دۆڭان ئالدىدىكى كەڭ سەينىغا ھازىرلانغانىدى . سەينانىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە ئالتۇن قۇببىلىق ، قوش قەۋەتلىك بىر ئىمارەت قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى .

سەينادا كۆتۈپ تۇرغان توي ئەھلى قانچىلىك تەقەززا بولدىكىن ، بىر چاغلاردا ناغرا چېلىنىدى . قىزغۇچ سېرىق تون ، توققۇز بۇرجەكلىك تەلپەك كىيىپ ، زۇمرەت كۆزلۈك ئالتۇن كەمەر باغلىۋالغان تۈنباغا قاغان توققۇز بۇيرۇقنىڭ ھەمراھلىقىدا دۆڭان ئىشىكىدىن مەزمۇت قەدەملەر بىلەن چىقىپ كەلدى ـ دە ، پېشايۋانغا چىقىپ ، كۈنچىقىشقا يۈزلەنگەن پېتى ئالتۇن كۇرستا ئولتۇردى .

كاتتا ئىمارەتنىڭ ئالدىدا غايەت زور قار دۆۋىسىدەك ، ئاپئاق بىر كىگىز ئۆي تۇراتتى . شىيەنئەن مەلىكىگە ئاتاپ تىكىلگەن بۇ كىگىز ئۆي مەلىكىنىڭ ۋاقىتلىق تۇرالغۇسى ئىدى . مەلىكە بۇ ئۆيدە مەرتىۋىلىك ئۇيغۇر مومايلاردىن ئۇيغۇر يوسۇنلىرى توغرىسىدا تەلىم ئالاتتى ، كىيىپ كەلگەن ئوستۇبشى سالدۇرۇلۇپ ، ئۇيغۇر

قىزلىرىدەك كىيىندۇرۇلەتتى .

ناغرا ئاۋازى يەنە ئەۋجىگە چىقتى . ئاق ئۆينىڭ ئىشىكى قايرىلىپ ، شىيەنئەن مەلىكە چىراي كۆرسەتتى . ئۇ چاچلىرىنى ئالدىغا تۆگۈپ ، ياقۇت كۆزلۈك سىرغا تاقاپ ، قوش پېشى بار كۆڭلەك كىيىپ قىزىل گۈلدەك ئېچىلغان ، كۆز ـ قېشىغا ئەڭلىك ئېتىپ ، بارمىقىغا خېنە قويۇلغان ، قەددى بىلەن ئەڭنى قوشۇلۇپ ، ئۈيغۇر قىزلىرىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشاپ كەتكەنىدى .

مەلىكە سەھەر شامىلىدەك يېنىك قەدەم تاشلاپ ، مەجنۇنتالدەك تولغىنىپ ، ئەدەپ ئانىسىنىڭ قولىنى تۇتقان پېتى كاتتا ئىمارەتنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، كۈنچىقىشقا قاراپ توققۇز مەرتە باش ئۇردى ، ئارقىدىنلا كەينىگە بۇرۇلۇپ ، قاغانغا «لاپ» قىلىپ قارىۋالدى ـ دە ، نازلىق تەبەسسۇم بىلەن توققۇز قېتىم تەزىم قىلدى .

قاغان پېشايۋاندا ئولتۇراتتى . لىڭشۇاتقان يۇمران كۆچەتتەك ئەپچىل ئېگىلىپ ، چىن كۆڭلىدىن تەزىم قىلىۋاتقان مەلىكىگە كۆز ئۇزمەي قارايتتى ، نەزىرى مەلىكىنىڭ ئەۋرىشىمدەك قامىتىگە ، سۇرەتتەك چىرايلىق قاش ـ كۆزىگە چۈشكەندە بولسا ئىختىيارسىز قىمىرلاپ قويىاتتى ، تەڭرىگە تېۋىنىپ ، مۇراسىمنى تېزرەك تۈگىتىشنى ، قۇياش ئىلاھىنى ئالدىرىتىپ ، تاغ كەينىگە پاتراق قوغلۇپتىشنى تىلەيتتى . بىراق ، قاغان قانداق ئويلىسۇن ، ئۇ كۈتكەن پەيتلەر بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى .

شىيەنئەن مەلىكە يەنە شۇنداق نازۇك قەدەملەر بىلەن مېڭىپ بېرىپ ئالدىن تەقلەنگەن گۈللۈك تەختىراۋانغا ئولتۇردى . ئىمارەت ئالدىدا تەييار تۇرغان توققۇز بۇيرۇق تەختىراۋاننى نۆۋەتلىشىپ كۆتۈرۈپ ، مەلىكىنى ئوردا ئىچىگە ئېلىپ كىردى ، ئوردىنى توققۇز قېتىم ئايلاندۇرغاندىن كېيىن يەنە ئىمارەت سەيناسىغا ئېلىپ چىقتى .

ئەدەپ ئانىسى شىيەنئەن مەلىكىنى تەختىراۋاندىن يۆلەپ چۈشۈرۈپ ، توققۇز باسقۇچلۇق پەلەمپەي بىلەن پېشايۋانغا باشلاپ

چىقىپ ، قاغانغا يانمۇيان ئولتۇرغۇزۇپ قويدى . مەلىكە قاغانغا قاراپ تاتلىق بىر كۈلۈپ قويغاندىن كېيىن ، قاغانغا ئوخشاش كۈنچىقىشقا قاردى . بۇ نىكاھنىڭ ھالال بولغانلىقىدىن ۋە مەلىكىنىڭ قاتۇنلۇق مەقامىغا كۆتۈرۈلگىنىدىن دېرەك بېرىدىغان ئالامەت ئىدى .

— ئۇزاق ئۆمۈرلۈك ، قۇتلۇق قاغانغا مۇبارەك بولسۇن ، — دەپ توۋلاشتى توققۇز بۇيرۇق ، يابغۇ ـ ئىلتەبىر ۋە جىمى يۇرت كاتتىلىرى ھاياجانلىنىپ تۇرۇپ .

— ئۇزاق ئۆمۈرلۈك بىلگە قاتۇن[1]غا شەرەپلەر بولسۇن ، — دېيىشتى ۋەزىر ـ ۋۇزرالارغا قوشۇلۇپ پۈتكۈل توي ئەھلى .

ئالقىش ۋە تەبرىك سادالىرى ئىچكى ئوردىدىن تېشىپ چىقىپ ، پۈتكۈل ئوردۇبالىقنى تولدۇردى ، نەغمە ـ ناۋا باشلاندى . ئاستانىلىك تابغاچ مېھمانلار پوجاكزا ئېتىپ ، ئۆز تەبرىكىنى ئىزھار قىلىشتى . سوۋغا ـ سالاملار مۇراسىم بېگىگە تاپشۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىمارەت ۋە سەينادىن ئورۇن ئالغانلارغا ، قوشنا ئەل ۋە قارام قوۋمدىن كەلگەن ئەزىز مېھمانلارغا ئۆز جايىدا ئاش تارتىلدى . كۆلدەك يوغان داشلاردا پىشۇرۇلغان مەززىلىك تورپاق گۆشلىرى ، قىزىرىپ پىشقان پاقلان كاۋاپلىرى ، تىللادەك سارغايتىلغان بوغۇرساقلار ۋە سوغا ـ سوغا قېتىق ـ قىمىزلار توي داستىخىنىنى بەكلا مول قىلىۋەتتى…

قورساق تويدى ، شوخلۇق باشلاندى . توزدەك كەك ئېتەك يېيىپ ، قۇيۇندەك تېز پىرقىراۋاتقان كۈسەن قىزلىرى توي ئەھلىنىڭ كۆزلىرىنى ئالىچەكمەن قىلىۋەتتى . دوقمۇش ـ دوقمۇشلاردا قىزىپ كەتكەن شىر ئويۇنى ، بېشىبالىق دارۋازلىرىنىڭ داردا مېڭىشلىرى ۋە مايمۇندەك تېز موللاق ئېتىشلىرى ھەممەيلەننى ھەيرەتتە قالدۇردى . كارامەتلىك قۇچۇ سېھىرگەرلىرى يېلىنجاپ تۇرغان قىزىق چوغ ئۈستىدە خۇددى

---

① «ئۇزاق ئۆمۈرلۈك بىلگە قاتۇن» — ئۇيغۇر قاغانلىقىدىن شېنئەن مەلىكىگە بەرگەن قاتۇنلۇق ئاتاق .

مـۇزدا مـاڭـغاندەك بىمالال مېڭىپ ، ئاغزىدىن ئەجدىھادەك ئوت پۈركۈشتى . توققۇز كۈندۈز ، توققۇز كېچە داۋام قىلغان بۇ كاتتا توي ئوردا ئەلچىلىرى تويلۇق ئۇچۇن ھازىرلانغان 1000 تۈياق يارام ئاتنى ئالدىغا سېلىپ ئوردۇبالىقتىن ئۇزىغاندىلا ئاندىن ئاياغلاشتى .

30 . بېشىبالىق خەۋپىتە

قاچاندۇر بىر چاغلاردا نامەلۇم ئاقىل ، ئىنسان كەچمىشىدىن يەكۈن چىقىرىپ : «ئۆمۈردە ۋاپا يوق» دەپ خورسىنغانىكەن .

ئۇ ئاقىل ھەق گەپ قىلىدۇ . ئۆمۈر دېگەندە راستىنلا ۋاپا يوق ، ئۇ «بەر» دېگەنگە بېرىلمەيدۇ ، زېرىككەنگە يېلىنمايدۇ ، «كەت» دېگەنگە كەتمەيدۇ ، «كەل» دېگەنگە كەلمەيدۇ . مىسالى بىر ساغرۇ ئادەمدەك ، ئامراتنىڭمۇ ، بېخىلنىڭمۇ ، ئاجىزنىڭمۇ ، كۆچلۈكنىڭمۇ ، پۇقرانىڭمۇ ، پادىشاھنىڭمۇ گەپ ـ سۆزىگە قۇلاق سالماي ، ئۆز يولى بىلەن كېتىۋېرىدۇ . قاچانكى بىراۋنىڭ دولىسى ئاپتاپ كۆرۈپ ، تەقدىرى ھالاۋەتكە يېقىنلاشقاندا ياكى ئامەت بوسۇغىسىغا ئاياغ قويۇپ ، ھاياتنىڭ قەدىرى ئۆتۈلگەندە توساتتىن خۇيى تۇتۇپ يۇزسىزلىك قىلىدۇ ـ دە ، ئۆمۈر ئىگىسىنى ۋاپاسىزلارچە تاشلاپ كېتىدۇ .

مىلادىيە 789 ـ يىلى كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئۇ ئاقىلنىڭ ئېيتقانلىرى قارا بالغاسۇندا ئايان بولدى ، ھەشەمەتلىك توي ئۆتۈپ ئىككى ئايدىن كېيىن ۋە «ئۇيغۇر» سۆزىنىڭ تاڭ يېزىقىدا يېزىلىشىنى «لاچىندەك پەرۋاز قىلۇر» دېگەن خەتلەر بىلەن ئىپادە قىلىش ئىلتىماسى① ئوردا تەرىپىدىن ماقۇل كۆرۈلگەندىن كېيىن

① «تاڭ سۇلالىسىگە دائىر مۇھىم خاتىرىلەر» ، 98 ـ جىلد «ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە»دە مۇنداق خاتىرىلەنگەن : «جىنيۈەن 5 ـ يىلى (توغرىسى 4 ـ يىلى 10 ـ ئاي) تۇنيۇغا تاڭ سۇلالىسىگە مەكتۇپ سۇنۇپ ، ‹خۇيخې (回纥) ›نى ‹لاچىندەك پەرۋاز قىلۇر› ، دېگەن مەنىدىكى ‹خۇيخۇ (回鹘) › ، دېگەن خەتكە ئۆزگەرتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى» («قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» 62 ـ بەت) .

قاغان تۇنباغا تۆيۇقسىز ئۇ ئالەمگە كېتىپ قالدى . ھېلىقى دانىشمەن ئاقىلدەك ، «ئۆمۈردە ۋاپا يوق» دەپ داد - پەريات قىلىشقىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى .

ئوردا قارا تۇتتى ، ئوردۇبالىق ھازا تۇتتى . قاغانىڭ ئۆلۈمى تاراسقىمۇ ، قۇتلۇققىمۇ ئېغىر كەلدى . ئۇلار يۇزلىرىنى تىلىپ ، كۆز يېشى ئېقىپ تۇگىگىچە «ئاھ دادا» دەپ يىغلاشتىيۇ ، قاغان ئاتىسىنى تىرىلدۈرەلمىدى .

ئۇيغۇر ئېلى ماتەمگە چۆمدى ، بىراق ئەل - يۇرتنىڭ دەريا - دەريا كۆز يېشىمۇ قاغانىڭ ھاياتىنى قايتۇرۇپ كېلەلمىدى .

ئېرچۇك باخشى تەڭرىگە يالۇۋردى . شۇنداقتىمۇ ، ھەممىگە قادىر كۆك تەڭرىمۇ ، ئىلاھ ئۆلگېنىمۇ ئۆلگەن قاغانغا قايتا ئۆمۈر ئاتا قىلالمىدى...

دۇرۇس ، ئۆمرى ۋاپا قىلسىدى ، قاغان يەنە ياشىغان بولاتتى . شىيەنئەن بىلەن بىللە ئۆتۈپ ، جىمى قوۋمغا كۆيئوغۇللۇق ھەيۋىسىنى كۆرسىتىپ قويالايتتى ، ئاستانىگە جابدۇنغان يۇز تۆگىلىك كارۋاننىڭ ئونمىڭ تۇياق ئات ئېلىپ يولغا چىققىنىنى كۆرەلەيتتى . ئات بەدىلىگە قولغا كەلگەن تاۋار - دۇردۇندىن ئېگىن كىيىپ ، قول - ئىلكى پۇل كۆرگەن پۇقرانىڭ كۇلكىسىنى ئاڭلىيالايتتى . بۇ ئۇنىڭ ئارزۇسى ئىدى .

بىراق ، ئۆمۈر ئۇنىڭغا يۇزسىزلىك قىلدى . كۆك تەڭرى قاغانغا ئۇزاق ئۆمۈر بەرمىگەن بىلەن ۋاپادار ئوغۇللارنى بەرگەنىكەن . بۇ ئوغۇللار ، ئەھلى يۇرتنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ھازا ئېچىپ ، قاغان ئاتىسىنى تاغ باغرىغا دەپنە قىلدى ، قەبرە تىكلەپ ، پۈتۈك ئويدۇردى ، مۇسىبەت ئۇچ ئايغىچە داۋام ئەتتى . قاغان ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان شاھ دېزۇڭمۇ قۇدىلارچە قارا تۇتۇپ ، ئۇچ كۈنگىچە دىۋانغا چىقمىدى ، ئۇچىنچى جەرىكىدىن يۇقىرى قەلەمدار ، ئەلەمدارلارنى ئىبادەتخانىغا جەم قىلىپ ، قاغان ئۇچۇن ماتەم بىلدۇرۇشكە بۇيرۇدى ، ئۇ بەگ گوفېڭنى ماتەم ئەلچىسى قىلىپ

تەينىلەپ ، ئوردۇبالىققا ئەۋەتىپ ، ئۆز قايغۇسىنى ئىزھار قىلدى[1] .

قاغان ئۆلدى . يۇز يىللاپ داۋام قىلغان ئادەت بويىچە ، ۋەلىئەھد تاراس تېكىن قاغانلىق تەختىگە ئولتۇردى . ياغلاقارنى يولغا سېلىپ ، تاڭ ئوردىسىدىن ئوتۇغات تەلەپ قىلدى . ئوردا يارلىقىغا مۇناسىپ ، تاراس قاغان «ساداقەتمەن ، پاك قاغان» دېگەن ئۇلۇغ ئۇنۋانغا مۇيەسسەر بولدى ، بۇۋىلارنىڭ يوسۇنىغا ئەمەل قىلىپ ، شىيەنئەن مەلىكىنى ئۆز نىكاھىغا ئالدى ۋە ياخشى باشلانغان تۇغقانچىلىقنى ئۇزۇپ قويمىدى . ئوردا ئوتۇغاتنى قوبۇل قىلغان ئاشۇ كۈنى تاراس قاغان ۋەزىر قۇتلۇقنى «ئېل ئۆگەسى»[2] مەقامىغا مۇشەررەپ قىلدى . ياغلاقارمۇ تۇمەنباشلىق مەرتىۋىسى بىلەن تارتۇقلاندى .

شۇنداق قىلىپ ، قاغانلىقنىڭ ئەمدىلا كاتاڭدىن چىققان بۇ چوڭ ھارۋىسى ئاستا ـ ئاستا ئىتتىكلەپ ، يېڭى مەنزىلگە يۈزلەندى…

بىراق ، تەقدىرنىڭ چاقچىقى يەنە باشلاندى ، ئوبدان كۈنلەر قىسقا بولدى . بېشبالىقلىق چۈيە جىنجۇڭ[3] ئاجايىپ بىر نەس خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى : قاغان ئۆلۈمىنى پۈرسەت دەپ بىلگەن تۇبۇت زەنپۇسى توساتتىنلا نامەردلىك قىلىپ ، بېشبالىق[1] شەھىرىنى قاتمۇقات قامالغا ئېلىۋالدى !

---

① يېڭى ، كونا «تاڭنامە . ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە» دىكى ئەينى مەلۇمات . «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى» 62 ـ بەت .

② ئېل ئۆگەسى — قەدىمكى ئۇيغۇر قاغانلىقىدا قوللىنىلغان چوڭ ۋەزىرنىڭ ھۆرمەت نامى . ئېل — ئەل ، دۆلەت مەنىسىدا . ئۆگە — ئەقىل ـ پاراسەت مەنىسىدە . تاراس قاغان زامانىسىدا ئېل ئۆگەسى قاغاننىڭ يۈكسەك ئەتىۋارىغا ئېرىشكەن ، سىياسىي ۋە ھەربىي ئۇرنى ئىنتايىن يوقىرى بولغان («شىنجاڭ مىللەتلىرى لۇغىتى» 141 ـ بەت) .

③ چۈيە جىنجۇڭ — تارىخىي شەخس ، غەربىي تۈركلەر قارىمىقىدىكى چېگىل قەبىلىسىنىڭ بىر تارمىقى بولغان چۆل تۈركلىرىنىڭ ئاقساقىلى ، يەنى بېشبالىق تۇتۇقبېگى چۈيە فۇگۇنىڭ نەۋرىسى . چۈيە — چېگىل ـ چۆل تۈركلىرى ئاقساقاللىرىنىڭ جەمەت فامىلىسى .

① بېشبالىق — بەش شەھەر دېگەن مەنىدە . بۇگۈنكى جىمسار ناھىيىسى تەۋەسىدىكى بېشبالىق قەدىمكى شەھىرى .

دەرۋەقە ، بايانچور زامانىدا كۇچىگە كەلگەن تۇبۇت خانىدانلىقى جاي ـ جايلاردا ئات ئوينىتىپ ، گەنسۇ ، سىچۇەنلەرنىڭ خېلى كۆپ زېمىنىغا ئىگە بولۇۋالغان ۋە مەشرىق تەرەپكە قاراپ داۋاملىق كېڭەيگەن ، تاج كىيەر ـ كىيمەيلا ھېسابسىز ئىچكى مالمانچىلىقلارغا دۇچ كەلگەن تاڭ دېزۇڭ تۇبۇتلەردىن خەۋپسىرەپ ، مىلادىيە 783 ـ يىلى ئەھدە تۈزۈپ ، ئۇلارنىڭ ئىگىلىۋالغان يېرىدە يېتىۋېرىشىگە كەڭ قورساقلىق بىلەن يول قويۇۋەتكەنىدى .

ئەھدىدە ئېيتىلغاندەك ، تۇبۇتلەر ياتقان يېرىدە يېتىۋەردى ، ياتقانسېرى كۇچلىنىپ ، بايلىقى ئاشتى ، ئاتلىرى سەمرىپ ، ئاياغلىرى قۇۋۇەتكە تولدى ، گاھىدا تاڭ ئوردىسىغا مۇشت ئاتسا ، گاھىدا ئۇيغۇرلارغا چېقىلدى . ئەھدە ئۇنتۇلۇپ ، ئارا بۇزۇلدى . بولۇپمۇ «ئۇيغۇر يولى» ئارقىلىق ئۇيغۇر يۇرتىغا ، ئۇيغۇر يۇرتى ئارقىلىق چوڭ ئاستانىگە ، غەربتىن قاراقۇچۇ ھەتتا سۇيئابلارغىچە بارغىلى بولىدىغان ئاۋات بېشبالىق ئۇلار ئۇچۇن يېڭى بىر نىشان بولدى . شەكسىزكى ، بېشبالىقنى قولغا كىرگۈزسە ، ئۇلار شەرق بىلەن غەرب ئارىسىدىكى سودا تىزگىنىنى قولغا ئېلىپ ھېسابسىز مال ـ دۇنياغا ئىگە بولالايتتى . دۇلدۇل كەبى تىمەن ئاتلىرى ، تولۇپ تۇرغان مال ـ بايلىقلىرى بىلەن نە ـ نەلەرگە داڭقى كەتكەن بۇ قالتىس شەھەر ھەركىم ئۇچۇن مۇھىم ھېسابلىناتتى . ئوردا لەشكەرلىرى ۋە ئۇيغۇر ئاتلىقلىرى بۇ شەھەرنى دەپ تارىختا تالاي قېتىم جەڭ قىلغانىدى .

مىلادىيە 652 ـ يىلى ، تۈرك سەركەردىسى ئاشناقۇلى بېشبالىق بىلەن قاغانبۇت[1] شەھىرىنى بېسىۋالدى . ئوردا سەركەردىسى سۇدىڭفاڭ بىلەن ئۇيغۇر ئاقساقىلى بايانخان[2] 20 مىڭ

---

① قاغانبۇت — بەزى مەنبەلەردە «قاغانساي» دەپمۇ ئاتىلىدۇ . ئالىملار بېشبالىقنىڭ شەرقىدىكى بۇ شەھەرنى ھازىرقى باركۆل ناھىيىسى ئەتراپىدا دەپ قىياس قىلىدۇ .

② بايانخان — تۇرالار دەۋرىدىكى ئۇيغۇر ئاقساقىلى تومىدىنىڭ ئوغلى . تاڭ سۇلالىسى ئۇنى دەشت ـ ماكان تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ ھىراۋۇللۇقىغا تەينىلىگەن ، تاڭ ئوردىسىنىڭ سەركەردىسى سۇپىتىدە كۆپ ئۇرۇشلارغا قاتناشقان .

ئوردا لەشكىرى ۋە 50 مىڭچە ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىنى باشلاپ كېلىپ ، ئاشناقۇلنى مەغلۇپ قىلىپ ، بېشبالىقنى قايتۇرۇۋالغانىدى .

مىلادىيە 743 - يىلى ئۇيغۇرلار باسمىل ۋە قارلۇقلار بىلەن بىرلىشىپ ، ئاخىرقى قاغان ئوزامىشنى ئۆلتۈرۈپ ، شەرقىي تۈرك قاغانلىقىغا خاتىمە بەرگەن ، غول قەبىلە — باسمىللار بېشبالىقنى ئوردا قىلىۋالغانىدى . مىلادىيە 744 - يىلى ئۇيغۇرلار قارلۇقلار بىلەن ئىتتىپاق تۈزۈپ ، باسمىللارنى يەڭگەندە بۇ شەھەرنى باسمىللاردىن تارتىۋالغانىدى ، شۇ يىلى قارلۇقلارنى ئالتۇنتاغ تەرەپلەرگە قوغلىۋېتىپ قاغانلىق قۇرغاندىمۇ بېشبالىق ئۇيغۇرلارغا بېقىنغانىدى...

تاڭ ئوردىسى بۇ شەھەردە مىلادىيە 702 - يىللا بېشبالىق تۇتۇق مەھكىمىسى[1]نى تەسىس قىلىپ ، تۇتۇق تۇرغۇزدى ۋە ئەتراپتىكى قارام بەگلىكلەرگە ھوقۇق يۈرگۈزدى . تۇبۇتلار تاڭ ئوردىسى بىلەن بېشبالىق ئارىسىدىكى خېشى يولىنى ئۇزۇۋېتكەندىن بېرى بۇ مەھكىمە بىپايان چۆلدىكى يالغۇز توغراقتەك يېتىم قالغان بولسىمۇ ، بىراق ئوردا تۇتۇقى ، ئوردا لەشكەرلىرى ، ئۇيغۇرلار ۋە باشقا قوۋملەر بۇ يەردە ھالال پۇقراچىلىق قىلىپ ، تىنچ ۋە ئىناق ياشاپ كەلمەكتە ئىدى...

تۇنباغانىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان تۇبۇت زەنپۇسى بۇ قېتىم ھىيلە بىلەن تەھدىتنى تەڭ ئىشقا سېلىپ بەزى قوۋملارنى ئېچىللىك بىلەن ئۆزىگە قارىتىۋالدى .

مىلادىيە 756 - يىلى ئۇيغۇرلاردىن ئەدەپ يېگەن ئۇچ قارلۇقلار غەربكە — بېشبالىق ۋە يەتتىسۇ ئەتراپلىرىغا كۆچۈپ

---

① بېشبالىق تۇتۇق مەھكىمىسى — تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي دىيارىدىكى ھەربىي ، مەمۇرىي ئورگىنى . ۋۇزېتىيەن سەلتەنەتىنىڭ چاڭئەن 2 - يىلى (مىلادىيە 702 - يىلى) قۇرۇلغان ۋە تەڭرىتاغنىڭ شىمالىدىكى رايونلارنى باشقۇرغان . مىلادىيە 640 - يىلى قۇرۇلغان كۇسەن تۇتۇق مەھكىمىسى بولسا پامىرنىڭ غەربىي ۋە تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىنى باشقۇرغان .

بېشبالىق تۇتۇق مەھكىمىسى مىلادىيە 790 - يىلى تۇبۇتلەر تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغان . كۇسەن تۇتۇق مەھكىمىسىمۇ مىلادىيە 791 - يىلى تۇبۇتلەر تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىنغان .

كەلگەنىدى . ئۇلار بەزىدە دۇشمەنلەرنىڭ دامىغا چۇشۇپ ، ئۇيغۇرلارنىڭ رەقىبلىرى قاتاردا ئوتتۇرىغا چىقىپمۇ قالاتتى . بېشبالىقلىق بەزى ئۇيغۇرلار كېلىپ - كېتەر كارۋانلارنى شىلىپ يېگەندەك ، ئۇلارغىمۇ يولسىزلىق قىلاتتى . قاغانبۇت شەھىرىنىڭ شەرقىدە ، بېشبالىققا يېقىن يەردە ئىستىقامەت قىلىدىغان 6000 ئۆيلۈك چۆل تۇركلىرىمۇ ئۇيغۇرلاردىن خاپا ئىدى . ئادەتتە ئۇيغۇرلارغا ئەل بولغاندەك قىلغىنى بىلەن ، يۇرىكىدە گېپىنە ساقلايتتى ، پەيتى كەلسە ئۆچ ئېلىشتىنمۇ يالتايمايتتى .

تۇبۇتلەر كېلىشىدى ، بۇ قوشۇلمىلار ئازراق يەمچۈك بىلەنلا قارماققا ئىلىنىدى . قارلۇقلار تۇبۇتلەرنىڭ تەرىپىنى ئالدى ، چۆل تۇركلىرى يول باشلاپ بەردى . تۇبۇتلەر قارلۇق يىگىتلىرى بىلەن ئۆز كۇچىنى ئۇلغايتىپ ، چۆل تۇركلىرىنىڭ يېرىدىن ئۆتۈپ ، بىر كېچىدىلا بېشبالىققا يېتىپ كەلدى - دە ، 200 مىڭچە لەشكەرنى جايى - جايغا چېچىپ ، بۇ شەھەرنى كۇچلۇك تەقىب ئاستىغا ئالدى ، ئۇيغۇرلارلا ئەمەس ، بېشبالىق تۇتۇق مەھكىمىسىنىڭ ھىراۋۇلى يېڭى شىگگومۇ 2000 چە لەشكەر بىلەن بۇ شەھەرگە قامىلىپ قالدى . پەقەت چۆل تۇركلىرىنىڭ ئاقساقلى — ئىنسابلىق چۇيە جىنجۇڭلا قامالىدىن قېچىپ ، ئوردۇبالىقا كېلىپ خەۋەر يەتكۇزدى...

ئېل ئۇگەسىنىڭ تەكلىپى بىلەن ، تاراس قاغان خەۋەر كەلگەن شۇ كۈنلا توققۇز بۇيرۇق كېڭىشى چاقىردى ، كېڭەشتە چۇيە جىنجۇڭغا ئاۋۋال سۆز بەردى . چۇيە جىنجۇڭ گېپىنى تۇبۇتلەر ئۇستىدىن دادلاشتىن باشلىدى :

— بېشبالىقتىكى ئۇيغۇر ، تابغاج ، باسمىللار ۋە ئاق يەكتەكلىك تۇركلەر ئىجىل - ئىناق بىللە ئۆتەتتۇق ، ساراي - ئاشىپۇزۇل ئېچىپ ، كارۋانلارنىڭ خىزمىتىدە بولاتتۇق ، ئات تاقىلاپ ، ئېگەر - جابدۇق ياسايتتۇق ، تىجارەت قىلىپ ، ئارامخۇدا كۇن ئالاتتۇق .

كىم بىلسۇن ، تۇنجى قار ياغقان كۇنى كېچىسى شەھىرىمىزدە

قىيامەت قايىم بولدى ، چۆچۈپ ئويغىنىپ ، قورۇقچى - لەشكەرلەرنىڭ ئۆرىتۆپە بولۇپ كەتكىنىنى ، قوۋۇقلارنىڭ مەھكەم تاقالغانلىقىنى كۆردۈق . ئاڭلىساق ، لەك - لەك تۈبۈت لەشكەرلىرى يوپۇرۇلۇپ كېلىپ ، بېشىمىزنى تۆت تەرەپتىن قورشۇۋاپتۇدەك . يامان يېرى ، مېنىڭ كۆزى كور قوۋمىمۇ ، جىن ئۇرغان قارلۇق ، باسمىللارمۇ يول باشلاپ ، ئاش - ئوزۇق بەرگەننى ئاز دەپ ، ئۇلارغا يانتاياق بولۇپ ، بىزنى قورشاپ يۈرگۈدەك . بۇنى ئۇقۇپ ، يۈزۈم قىزىشتى ، سېپىل قوختىسىغا يامىشىپ چىقىپ ئۇلارنىڭ ئازغانلىقىنى يۈزىگە سالدىم ، چامانىڭ يېتىشچە ئاگاھلاندۇردۇم . ھەي ، قارىسام ، بۇ ئاسىيلارنىڭ توۋا قىلمىغان ئەلپازى يوق ، ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۇپ نېمە دەيدۇ تېخى...

— ئۇلار نېمە دېدى؟ زادى نېمە دېدى؟

ئاتىسىنى دوراپ ، ئالىقانلىرىنى ئىككى تەرەپكە قويۇپ ، كۆرسەتكۈچ بارماقلىرى بىلەن تەختىنى چېكىپ ، كىچىك بالىدەك ئەسىنەپ ئولتۇرغان تاراس قاغان بىردىنلا دىققەتكە ئۆتتى - دە ، ساغرىسىنى تۆت ئىلىك كۆتۈرۈپ ، چۈيە ئاقساقالدىن كوچىلاپ سورىدى .

ئوت يېقىلمىغىلى خېلى كۈن بولغان دېۋان ئىچى مۇزخانىدەك سوغۇق ئىدى . دېۋاننىڭ سوغۇقلۇقىغا قارىماي ، چىلىق - چىلىق تەرلەپ كەتكەن چۈيە ئاقساقال ، قاغاننىڭ كەسكىن سوئاللىرىدىن ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ بىردىنلا تۇگۈلۈپ قالدى . قۇتلۇق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ : «سىز قوۋمىڭىزدىكىلەرگە ئوخشىمايسىز ، سىزنىڭ ساداقەتمەن ئاقساقال ئىكەنلىكىڭىزنى كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز ، قورقماڭ ، نېمە گەپ بولسا دەۋېرىڭ» دەپ مەدەت بەرگەندىن كېيىنلا ئۇ :

— دەي دېسەم تىلىم كۆيىدۇ ، دېمەي دېسەم... — دەپ دۇدۇقلىدىيۇ ، قۇتلۇقنىڭ خاتىرجەملىك يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ ، راست گەپ قىلسىمۇ ھېچ ئىش بولمايدىغانلىقىغا كۆز يەتكۈزدى . ئۇ موۋۇت تاشلىق جۇۋىسىنىڭ يېڭى بىلەن پېشانىسىدە

پۇرچاقتەك ـ پۇرچاقتەك ئېسىلىپ تۇرغان قارا تەرنى سۈرتۈۋېتىپ دېدى :

— ئۇ ئاسىيلار : «ئۇيغۇرلارنىڭ ئالۋىنىدىن تويۇپ كەتتۇق ، ئۇلارنىڭ دەستىدىن قولىمىزدا يا بىر تال مال ، يا بىر تال دان قالمىدى ، كونىلار «بېشىڭنى كىم سىلىسا ماشايىقىڭ شۇ» دەپتىكەن ، ئەمدى تۇبۇتلەرگە ئەگەشمەي ئامالىمىز يوق» دېيىشتى . پېقىرنى نېمە دەپ تىللىسا تىللاۋەرسۇن ، بىراق...

ئاقساقال ئەندىشە قىلغان ئىش ئاخىرى يۈز بەردى . قاغان لىڭگىرتاقتاقتا كۆتۈرۈلگەندەك ، لىككىدە ئاياغقا تۇردى ـ دە ، كالتە نېمچىسىنىڭ ئۈستىدىن قاپلىۋالغان ئۇزۇن تونىنىڭ پەشلىرىنى خۇددى پالاس سۆرىگەندەك سۆرەپ تۆۋەنگە چۈشتى . ئۇ لاغىلداپ تېتىرەۋاتقان چۈيە ئاقساقالنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىگە بىردەم تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن كەينىگە يېنىپ ، ۋەزىرلەرگە قول شىلتىدى :

— ئۇيغۇرلارنى ئۇنداقچى ، مۇنداقچى دەيدىغانغا جېنى ئونمىكەن ئۇ ئاسىيلارنىڭ ، — دېدى ئاچچىقىدىن پۇچىلىنىپ ، — بېرىڭلار ، ھازىر بېرىڭلار ، ئۇ قوۋمىنىڭ بىر ئادىمىنىمۇ قالدۇرماي قىلىچتىن ئۆتكۈزۈڭلار !

قاغان چالۋاقىغان پېتى بېرىپ ئورنىغا ئولتۇردى ، ئولتۇرۇپ كۆپ ئۆتمەيلا كەيپى يەنە جايىغا چۈشتى بولغاي ، ھېچنېمە بولمىغاندەك ئەسنەپ قويۇپ ، بارماقلىرى بىلەن تەختنى چەككىلى تۇردى .

كىچىك تونۇشقىنىغا قارىماي ، قۇتلۇق تاراس بىلەن بىر يوتقاندا يېتىپ دېگۈدەك چوڭ بولغاندى ، ئىشتىھاسى ئوبدان تۇرۇق-لۇق ، قۇۋۋەتسىزرەك بولغاچقىمۇ ، كىچىك تاراس تۇز يەردە كېتىۋېتىپمۇ پۇتلىشاتتى ، يېقىلىپ كەتتىمۇ ، باشقىلار يۆلىمىگىچە ئورنىدىن تۇرمايتتى ، ھەتتا يېقىلغان يېرىدە يېتىپلا ئۇخلاپ قالاتتى ، غىزادىن ئۆزگە ھېچ نەرسە خۇش ياقمايتتى . بىر توپ بالا بىللە ئويناسىمۇ ، ئۇ قورقۇپ تېتىرەپ بىر بۇلۇڭغا تېقىلىۋالاتتى ـ دە ،

ئويۇن تۇگىگىچە شۇ بۇلۇڭدىن زادى چىقمايتتى .

تېخى تۇنۇگۈنكىدەك يادىدا ، تاراس ئون ياشلاردا بولسا كېرەك ، تۇنباغا تارخان بىر كۈنى ئىككى ئوغلىغا بىر مەشقاۋۇل تەيىن قىلدى ـ دە ، ئات مىنىشنى ئۆگىتىشكە بۇيرۇدى . مەشقاۋۇل ئات ئۆگەتتى ، قۇتلۇق ئاتقا بىر مىنگەنچە ئىككى دۆڭدىن ئېشىپ ، خېلى بىر يەرلەرگىچە بېرىپ كەلدى ، ھەر خىل ماھارەتلەرنى ئوبدان ئورۇنداپ ، مەشقاۋۇلنى رازى قىلدى . ئەمما ، تاراس ئاتقا مىنىش تۇگۇل ، ئاتقا يېقىنمۇ بارالمىدى . مەشقاۋۇل نەدىندۇر يوغان بىر سەركىنى تۇتۇپ كېلىپ ، ئۇنى مىندۇرۇۋىدى ، تاراس سەركە ئۇستىدىمۇ راۋۇرۇس ئولتۇرالمىدى .

تاراستىن ئۇمىد ئۈزگەن مەشقاۋۇل ، كەچلىكى بۇ ئىشنى ئۇنىڭ ئاتىسىغا مەلۇم قىلىۋىدى ، ئاتىسى تاراسنى لامزەللىلىكتە ئەيىبلەپ ئىبرەت قىلماقچى بولدى ، لەپىلدەپ قار يېغىۋاتقان تالادا يېرىم كۈن ئۆرە تۇرۇشقا بۇيرۇدى . كىم بىلسۇن ، تاراس ئۇ يەردە بىر ئاش پىشىمىمۇ ئۆرە تۇرالمىدى ، مەشقاۋۇل يۆلەپ تۇرغۇزدى ، تاراس قۇرۇق تاغاردەك سىيرىلىۋەردى ، مەشقاۋۇل يۆلەپ ھاردى ، تاراس بولسا ياتقان يېرىدىلا پۇشۇلداپ ئۇيقۇغا كەتتى...

تاراس چوڭ بولدى ، چوڭ بولۇپ ئاتقا مىنىشنىمۇ ئۆگىنىۋالدى ، ئەقلىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ ، نۇرغۇن ئېۋەنلىرى ئوڭشىلىپ كەتتى ، بىراق ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشۈۋاتسا ، ئاستىدا يېتىپ مانتا يەيدىغان ، پۇرسەت تاپسىلا ئۆزىنى كۆرسىتىدىغان ، ئاسان قىزىپ ، ئاسان سوۋۇيدىغان بەزى نۇقسانلىرى ئانچە ئۆزگەرمىدى .

بۇنىڭدىن ئۆزگە ، تاراس قاغان ئاق كۆڭۈل ۋە ساددا ئىدى . ئاچچىقلانغاندا ، كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى . قۇتلۇقچە ، ئارتۇقچە ئاق كۆڭۈللۈك ئەخمەقلىقتىن دېرەك بېرەتتى . ساددىلىق سەللا ئېشىپ كەتتىمۇ ، كۆپ چاغلاردا دۇشمىنىگە سەل قاراشقا ، رەقىبىگە رەھىم قىلىشقا ئېلىپ باراتتى ـ دە ، يوشۇرۇن ئاپەتكە يول قويىاتتى . غەزەپخورلۇق ، ئاچچىقلىنىش قاراملىققا ۋە

شەپقەتسىزلىككە ھامىي بولۇپ ، كۆپىنچە دوست - دۇشمەننى ئايرىماسلىقنى ، دوستلارغا دۇشمەنلەرچە مۇئامىلىدە بولۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىراتتى . بۇ ئىككى مىجەز ھۆكۈمدارلىق بىلەن ئوت بىلەن سۇدەك سىغىشالمايتتى .

بىراق ، قانداق بولسا بولسۇن ، تاراس ھازىر بۇرۇنقى تاراس ئەمەس ، يەر - سۇيى ، ئەل - قوۋمى بار بىر يۇرتنىڭ قاغانى ئىدى . تاراسنىڭ تاج كىيگەن ۋاقتى مانا مۇشۇنداق بىر چاغلارغا توغرا كېلىپ قالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇ قاغانلىق قىلىشى ، قىلغاندىمۇ ئەل ئاغزىدا نامى قالغۇدەك راۋۇرۇس قىلىشى كېرەك ئىدى . ھېلىمۇ ياخشى ، ساخاۋەتلىك كۆك تەڭرى بىرلا كارامەت كۆرسىتىپ ئۇنى قۇتلۇق بىلەن تۇغقان قىلمىدىمۇ ؟ دادىسى ئۇنىڭ يېنىدا ئەقىل دېسە بىر دانىشمەننى ، جەڭ دېسە بىر باھادىرنى قالدۇرۇپ كەتمىدىمۇ ؟

ئەگەر تاراس ھازىرقى تاراس ئەمەس ، بەلكى بۇرۇنقى بالا تاراس بولسىدى ، قۇتلۇق بايامقى يولسىزلىقى ئۈچۈن ئۇنى تازا ئوبدان بىر ئىزا تارتقۇزار ۋە چۈيە ئاقساقالغا ئۆزرە ئېيتقۇزار ئىدى . پۈتۈن قوۋمى تۇبۇتلەرگە ئۆتۈپ كەتكەن يەردە ، قاغانغا ساداقەت ساقلاپ ، رەنج - مۇشەققەت تارتىپ مەلۇمات ئېلىپ كەلگەن تۇرۇقلۇق ، يەنە تۆپىلەپ دەشنام يېسە قانداق بولغىنى ؟ قارام قوۋمىلەرنى قاقشاتقان نائىنساپ ئۇيغۇر بەگلىرىگە ئەمەس ، شۇ بەگلەر ئۇستىدىن شىكايەت قىلغۇچىغا غەزەپ قىلىش ئادىل ھۆكۈمدارنىڭ ئىشمۇ ؟

بىراق ، قۇتلۇق ئۇنى يۇزتۇرا ئەيىبلىيەلمەيتتى ، بەلكى ئۇنى ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ بېرىش ئارقىلىقلا قىڭغىرىنى تۈزلەپ ، يولدىن چىققان ئىشىنى يەنە يولغا سالالايتتى . پەقەت مۇشۇلا قۇتلۇقنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ۋە ئونىڭ ۋۇجۇدىدىن تېپىلىدىغان ئالاھىدە ماھارەت ئىدى .

قۇتلۇق ئازراق كاللا يۈگۈرتۈپلا ئىشنىڭ ئېپىنى تېپىۋالدى - دە ، قاغانغا تىك كەتكەن سەزگۈر سۆزلەردىن ئەگىپ ئۆتۈپ ئەسلىي

گەپكە قايتىپ كەلدى .

— چۈيە ئاقساقال ، قاغاننى ئارامىغا قويۇپ بېرىپ ، قالغان گەپنى بىز سۆزلىشەيلى ، — دېدى قۇتلۇق ، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇۋالغان قاغانغا قاراپ قويۇپ ، — قېنى دەڭ ، سېپىل ئىچىدىكى لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئەھۋالى قانداق ، پۇقرا رايىچۇ ؟

ئاقساقال جاۋاب بېرىپ دېدى :

— ئوبدان سورىدىلا جانابلىرى ، شەھەر قورۇقچىلىرى تۇبۇتلەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشقىنى بىلەن ، ئۇلار ئونىڭغىمۇ يەتمەيدۇ ، ھىراۋۇل ياڭ شىگگۇنىڭ 2000 دەك تابغاچ نۆۋكىرىنى قوشقاندىمۇ يەنە شۇنچىلىكلا ئادەم . خەۋەرلەرگە قارىغاندا ، تۇبۇتلەرنىڭ سېپىل تۇۋىدىكى لەشكىرلا 200 مىڭدىن ئاشىدىكەن . پۇقرا دېگەن قويغا ئوخشايدۇ . نەگە ھەيدىسە شۇ يەرگە كېتىۋېرىدۇ . ئالمادىس يەيدىغىنى تۇگەپ ، قۇدۇقلىرى قۇرۇپ كەتسە دۇشمەن تەرەپكە ئۆتۈپ كەتمەيدۇ دېگىلى بولمايدۇ . پۇقرا ئاينىسا لەشكەرلەرنىڭ ھالى خاراب !

— ھازىرقى ئەھۋال نەدىن ـ نەگىچە ؟

— شەھەر قورشاۋدا قالغاندىن بېرى ، كەلگەن كارۋان كىرەلمىدى ، كىرگەنلىرى چىقالمىدى ، توختاپ قالغان ئادەم كۆپ ، ئوزۇق ـ تۈلۈك قىس ، ئوغرى ، بۇلاڭچىلارمۇ كۆندىن ـ كۈنگە ئاۋۇپ كېتىۋاتىدۇ . ھىراۋۇل بېگى ياڭ شىگگو بىلەن ئىككىمىز بېشىبالىقتا دەرھال ياردەم بېرىلمىسە ، ئوزۇق ـ تۈلۈكتىن قىسىلغان ، بەگ ـ تارخانلاردىن كۆڭلى قالغان ئاۋام ـ پۇقرا ئويلىمىغاندا توپىلاڭ قىلىپ ، شەھەر قوۋۇقىنى تۇبۇتلەرگە ئېچىپ بېرەمدىكىن دېگەن ئەندىشىدىمىز . ئەھۋال مانا مۇشۇ ، شۇڭا جېنىمنى ئالىقىنىمغا ئېلىپ ، بىر ئامال قىلىپ شەھەردىن قېچىپ چىقتىم ـ دە ، ئوردۇبالىقتا يېتىپ كەلدىم .

قۇتلۇق بېشىنى لىكشىتىپ ، بەخىرامان تەخت چېكىپ ئولتۇرغان قاغانغا مۇنداقچىلا قاراپ قويۇپ ئويغا پاتتى ، بارماقلىرىنى بېسىپ نېمىلەرنىدۇر ساناۋاتقاندا ئىچىۋىرۇق

ئىنانقۇلى سەكرەپ دېگۈدەك ئوتتۇرىغا چۈشتى ـ دە ، قاغانغا چوڭقۇر تەزىم قىلىپ بولۇپ :

— قاغان ئالىيلىرى ، ئېل ئۈگەسى جانابلىرى ، بېشبالىق خەۋپتە قالغانكەن ، لەشكەر تارتماقتىن ئۆزگە تاللىشىمىز يوق ، دەرھال ئاتلىنىپ ، چاتاقچى دۈشمەننىڭ جاجىسىنى بېرەيلى ، رىيازەت چېكىۋاتقان لەشكەر ـ پۇقرالار بىزگە موھتاج ، — دېۋىدى ، گېپىنىڭ قۇيرۇقى ئۇزۇلمەيلا يەنە بىر ۋەزىر ئىنانقۇلنىڭ يېنىغا كېلىپ تىز پۈكتى ـ دە :

— بېشبالىق تارىم ئەتراپىدىكى تۆت قەلئە[1]نىڭ چوڭ قوۋۇقى ، بۇ قوۋۇق قولدىن كەتسە تۆت قەلئەنىڭ قولدىن كېتىشىمۇ تۇرغان گەپ ، سۈلالىگە تەۋە بولغان زېمىننى قاراپ تۇرۇپ باشقىلارغا تارتقۇزۇپ قويساق ئاتا ـ بوۋىلارغا قانداق يۈز كېلەلەيمىز ، قاغانىنىڭ بىر ئېغىز گېپى بولسىلا مانا بىز تەييار ، — دېدى بىر كىم گېپىنى تارتمۇالمىدىغاندەكلا ئالدىراپ .

قۇتلۇق تاراس قاغانىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈۋالماي دېدىمۇ ياكى ۋەزىرلەرنىڭ قورسقىدىكىنى بىلىپ باقماقچى بولدىمۇ ، كاللىسىدا ئاللىبۇرۇن پىشىپ بولغان ئويىنى ئالدىراپ ئاشكارىلىمىدى . چوڭلارنىڭ تېخى كېسىپ بىرنېمە دېمىگىنىدىن ئۈستىلىق بىلەن پايدىلانغان ۋەزىر قانتۇر ئىنانقۇلى بىلەن ھېلىقى ۋەزىرنىڭ ئارىسىغا قىسىلىپ كىردى ـ دە ، تۇمقىنى تۇزلەپ ، جۇۋىسىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈپ قويغاندىن كېيىن ئالدىرىماي سۆزگە كىرىشتى :

— قاغانلارنىڭ قاغانىغا ، جانابىي ئېل ئۈگەسىگە مەلۇم بولغاي ، ھەممىنىڭ بېشىنى قاتۇرغان بۇ چوڭ ئىشقا ئالدىراپ بىرنېمە دېمەسلىكىمدىكى سەۋەب شۇكى ، لەشكەر تارتىش تارتىمەن دەپلا تارتقىلى بولمىدىغان ئاددىي ئىش ئەمەس . بۇ ئىشقا ھۆكۈم قىلىشتا ، پايدا ـ زىيانىنى ، ياخشى ـ يامانىنى دەڭسەپ كۆرۈپ ئاندىن

---

① تۆت قەلئە — «ئەلنى ئىدارە قىلىشقا پايدىلىق ئومۇمىي ئۆرنەكلەر»دە بۇ تۆت قەلئە : كۇسەن (بۇگۇنكى كۇچا) ، ئۇدۇن (بۇگۇنكى خوتەن) ، سۈلى (بۇگۇنكى قەشقەر) ، كىنگىت (بۇگۇنكى قارا شەھەر) دەپ كۆرسىتىلگەن .

بىر قارارغا كەلمەكلىك كېرەك . ئالايلۇق ، ئوردۇبالىق بىلەن بېشبالىق ئارىسىدا بىرنەچچە ئېگىز تاغ ، بىرنەچچە سۇلۇق ئېقىن ۋە سۇسىز قۇملۇق بار . قىش كۈنلىرى كۈز كۈنلىرىدىكىگە ئوخشىمايدۇ ، ئات تاقىسى چۈشۈپ قالسىلا ، تاشلىقلاردىن ئۆتمەك بەسىي مۇشكۈل ، ئاش - ئوزۇق ، ئوت - بوغۇز تولىمۇ كەمچىل ، ئۆزىمىزنى چاغلىماي شىلتىك ئېتىپ يېرىم يولدىن قايتىپ كەلگۈچە ، ھاۋا ئىللىپ ئوت ئۈچى چىققاندا ئاندىن لەشكەر تارتساقمۇ كېچىكمەيمىز . ئۇنىڭغىچە بېشبالىقنى كۆك تەڭرى ئۆز پاناھىدا ساقلاپ تۇرار ، — دېدى ۋە كۈندۈز كۈنى يۈلتۈز كۆرگەندەك ، ئەتراپىغا مەغرۇرانە قاراپ قويدى .

قاغانىمىڭ تەخت يۆلەنچۈكىگە تاشلانغان تېنى بىردىنلا رۇسلاندى ، بۇرنىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئېرىقچىلار چوڭقۇرلىشىپ ، كۆز گىرۋەكلىرىدە ئۇششاق سىزىقلار پەيدا بولدى ، كۆز ئالمىسى پارقىراپ كەتتى . ئۇ تۇرۇپ :

— ھەببەللى ، مانا ماۋۇ قانتۇر سانغۇندەك كاللا ئىشلەتسە كىشى ، دېمىسىمۇ ، بېشبالىق يىراق ، ھاۋا - جاھان سوغۇق ، بۇنداق چاغدا لەشكەر تارتىپ نېمىمۇ تاپارمىز ، ئەتىياز كەلگۈچە ساقلاپ باقساق بىر گەپ بولار دەيمەنا ، — دېۋىدى ، بۇ گەپ بىلەن ئاغزى - قۇلىقىغا يەتكەن قانتۇر سانغۇن قاغاننى ماختاپ ، دېۋاننى بېشىغا كىيدى .

قۇتلۇق تاراسنىڭ بېپەرۋا ، راھەتپەرەس ئادەم ئىكەنلىكىنى ئوبدان بىلسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ بۇنداق زىل چاغدا بۇ تەرىقە بولمىغۇر گەپلەرنى قىلىپ تاشلايدىغىنىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى .

«بولار ئىش بولدى ، ئەمدى قانداق قىلغۇلۇق ؟ قاغانىمىڭ ئىناۋىتىنى دەپ ھەق يولدىن يالتايغۇلۇقمۇ ؟ راست گەپنى يوشۇرغۇلۇقمۇ ؟ ئۇنىڭ ئويلانمايلا قىلغان گېپى بىلەن بېشبالىقنى تۇبۇتلەرگە تاشلاپ بەرگۈلۈكمۇ ؟ بۇ نى ئۇيات ، نى نومۇس - ھە ؟... »

قۇتلۇق بۇ ئىشقا بۇرۇنراق بىرنېمە دەۋېتىپ ، قاغانغا بېشارەت

بىرىۋەتمىگىنىگە شۇ ھامان پۇشايمان يەپ قالدىيۇ ، ئالدىراپ بوشۇشۇپ كەتمىدى ، تاراسىنىڭ ئاسانلا گەپ يەيدىغان مىجەزىنى كۆزدە تۇتۇپ ، نەسىھەتكە تۇتۇش قىلدى . دىۋان قائىدىسىنى ھەغدادىغا يەتكۈزۈپ ، قاغانغا تەزىم قىلدى ۋە :

— قاغانىنىڭ ھەربىر سۆزى بىز ئۇچۇن پەرماندۇر ، ئىپتىقانلىرى ھەم دۇرۇستۇر . بىراق ، مەرھۇم قاغان ئاتىمىز شىيەنئەن مەلىكىگە ئۆيلەنگەندە پادىشاھنىڭ ئورنىدا جەڭگە چىقىشقا ، زەنپۇنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ ، ئوغۇللۇق بۇرچىنى ئادا قىلىشقا قەسەم ئىچكەن . بۇگۇن ئۆزىڭىز ھەم تاڭ دىزۇڭنىڭ يېرىم ئوغلىدۇرسىز ، ئوردا ھىراۋۇلى ياڭ شىڭگومۇ پۇقرالىرىمىز بىلەن بىللە قورشاۋدا يېتىپتۇ ، دېمەك ، زەنپۇ قېينىناتىڭىزنىڭمۇ دۇشمىنى ، سىزنىڭمۇ دۇشمىنىڭىز ، ئىلتىماسىم ، مەرھۇم ئاتىمىزنىڭ ۋەسىيىتى ئۇنتۇماڭ ، ئوغۇللۇق بۇرچىڭىزنى ئادا قىلىڭ . بىر ئېغىز پەرمان بەرسىڭىزلا ، پېقىر ئېل ئۇگەسى لەشكەر تارتىپ بېشبالىقنى تۇبۇتلەردىن خالاس قىلغايمەن ، ھەرنە جاپانى راھەت دەپ بىلگەيمەن ، — دېدى ۋە تىز پۇكۈشكە تەمشەلدى . ئۇنىڭ گېپىنى زېھىن قويۇپ ئاڭلاۋاتقان قاغان تەختتىن سەكرەپ قوپتى ـ دە ، چۇجىسىنى قوغداۋاتقان مېكىيانەڭ قانات كېرىپ كېلىپ قۇتلۇقنى يۆلىۋالدى . ئۇ كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ تۇرۇپ :

— ئېل ئۇگەسى ئەلنىڭ دانىشمىنىدۇر ، شۇنداقلا قاغانىنىڭ قېرىندىشىدۇر . شۇ ۋەجىدىن ئېل ئۇگەسىنىڭ قاغان ئالدىدا تىزلىنىشى ئەبەدىلئەبەد جايىز ئەمەستۇر ، ئاكىسىنىڭ ئىنىسى ئالدىدا تىزلىنىشى تېخىمۇ لايىق ئەمەستۇر ، — دېدى سەل خىرقىراق ئاۋاز بىلەن .

قاغان شۇنداق دەپلا كەينىگە قايرىلدى ، تۆت ـ بەشچە ۋەزىر خۇددى تام يىقىلغاندەك يىقىلىپ ، ئۇنىڭ ئايىغىغا باش ئۇردى ، ئارقىدىنلا ئىنانقۇلى سانغۇننىڭ ياڭراق ئاۋازى ئاڭلاندى :

— ئەرزىمەس ۋەزىرلىرى ئېل ئۇگەسىنىڭ ئورنىدا ئۆزلىرىگە

باش ئۇراي ، ئېل ئۇگەسىنىڭ ئۆتۈنۈشىگە ئېتىبار قىلغايلا ، ئەھدە - قەسەمگە ئەمەل قىلىپ ، لەشكەر تارتىشقا پەرمان چۈشۈرگەيلا...

قاغان قۇلىقىنى يوپۇرۇپ ، يۈرۈشىنى داۋام قىلىۋەردى ، تەختكە قايتىپ تىك ئولتۇردى ۋە «ئالىي پەرمان» دەپ ۋارقىرىدى ، ئېل ئۇگەسىمۇ ، ۋەزىر - بۇيرۇقلارمۇ زېھنىنى جەملەپ ، تۇرغان يېرىدىلا باش ئېگىشتى . دىۋان ئىچى جىمجىتلىققا غەرق بولدى .

— ئالىي پەرمان ، — تەكرارلىدى قاغان ۋە گېپىنى ئۇلىدى ، — ئاكام ئېل ئۇگەسىنىڭ گەپ - سۆزلىرى بەرھەق راست . ئاتا ئەھدىگە ۋاپاسىلىق قىلىپ ، كۈيئوغۇللۇق بۇرچۇمنى ئادا قىلماق ئۈچۈن تۇبۇت زەنپۇسى ئۈستىگە لەشكەر تارتماقچىمەن ، قېنى باتۇرلىرىم ، ئۇلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ ، ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرۇڭلار ، ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىنىڭ داڭقىنى يەنە بىر قېتىم يەر - جاھانغا تارىتىڭلار...

يۇلتۇزسىز كېچە ئاسمىنىدا قار ئۇچقۇنداياتتى . ۋېزىلداۋاتقان شىمال شامىلى مەھكەم تاقالغان ئىشىك - تۆشۈكلەردىن ، ئۆگزىلەردىن چار يىلاندەك سويلاپ ئۆتەتتى . ياتاق ئۆي يېلىنجاپ تۇرغان ئىككى چوڭ چوغدانىنىڭ هارارىتى بىلەن ئەتىياز كۈنلىرىدىكىدەك ئىللىپ تۇرغىنىغا قارىماي ، قۇتلۇق زادىلا ئۇخلىيالمايۋاتاتتى . ئۇ كۆزلىرىنى شۇنداق يۇمدىمۇ ، ئاق قار ، كۆك مۇز بىلەن قاپلانغان ئەينەكتەك تېيىلغاق تاغ يوللىرى ، ئات - تۆگىلەرنىڭ ئاياغلىرىنى ئاچ كۆزلەرچە شوراپ كېتىۋاتقان كۆز يەتمەس قوملۇقلار ، ئاچلىق ۋە تەشنالىق چىقىپ تۇرغان سان - ساناقسىز كۆزلەر ۋە دەريا - دەريا قان - يىرىڭلار كۆز ئالدىغا كېلىۋالاتتى ، گىرەلەشكەن قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ جاراڭ - جۇرۇڭلىرى ، جەڭ ئاتلىرىنىڭ جەڭگاھلاردا كىشنەشلىرى ۋە گۈلدۇرمامىدەك گۈلدۇرلىگەن ئۇر - چاپ ئاۋازى قۇلاق تۆۋىدە ياڭراپ ، ئۇيقۇ ئىلاھىنى قوغلاپ تۇراتتى .

راست ، ھېلىقى كېچەش كۈنى ئۆز ئارزۇسى ۋە قاغان پەرمانى

بـــلەن بېشبالىقغا لەشكەر تارتىش ئىشىنى زىممىسىگە ئالغاندىن بۇيان ، قۇتلۇق بىر كېچىمۇ قېنىپ ئۇخلىيالمىدى ، خىللانغان 30 مىڭ لەشكەرنى لەشكەرگاھقا تەق قىلىپ ، بىر تۈمەندىن ئۇچكە ئايىرىدى ، ئۇچ سانغۇننى تۈمەنباشى قىلىپ ، قالدى ئىشنى مەشقاۋۇللارغا تاپشۇردى . جەڭگە ماھىر ، پەم ـ پاراسەتتە توشقان ئىنانقۇلىنى مۇشاۋۇر قىلىپ ئۆز يېنىدا ئېلىپ قالدى .

چــاپارمەنلەر تەرەپ ـ تەرەپكە چېپىپ كېتىشتى . قەبىلە ـ قوۋمــلەرگە يــارلىق يوللانــدى ، يارلىقــقا بىنــائەن ، قوشۇ[1] ۋە تــۇغرا[2] لارغا ئات ئالۋىنى سېلىنىدى . بۆكۈ[3] لەر بىلەن دولان ـ غۇتلار[4] ئارپا ـ بۇغداي چىقاردى . بايىرقۇ[5] ئاقساللىرى سېمىز قويدىن 10 مىڭنى ئېلىپ كەلدى . ئوردۇبالىقغا يېقىنراق جايلاشقان ئۇششاق قوۋملەرمۇ ھالىغا يارىشا بىر ئىش قىلىپ ، ئوت ـ بوغۇز ، يەم ـ خەشەك ۋە كۈلا ـ ئارغامچىلارنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى . ئاتلار تاقىلىنىپ ، ھارۋا ئوقلىرى ياغلاندى ، قىلىچ ـ نەيزىلەر سوقۇلۇپ ، ئوقيا كىرىچلىرى ئالماشتۇرۇلدى ، ئۆي ـ ئۆيلەردە ئوق ياسىلىپ ، لەشكەرگاھقا توشۇلۇپ تۇردى .

سەپەر ھازىرلىقى پۈختا ئىشلەندى ، بىراق ئېل ئۈگەسى بۇ كــېچىمۇ يەنە ئۇخلىيالمىدى ، ئۇيان ئۆرۈلۈپ ، بۇيان ئۆرۈلۈپ ئۆزىنى ئۇيقۇغا زورلاپ باقتى ، ئاخىرىدا ئۇيقۇ ئىلاھىغا قېيىداپ قالغاندەك ئورنىدىن تۇرۇپ ، چوغدان ئالدىغا زوكزايدى . ئۇ ئىشىك تــېشىدىكى قورۇقچىغا قاراپ «ياغلاقار» دەپ توۋلىۋىدى ، ھايال ئۆتمەيلا ياغلاقارنىڭ ھۇجرىسىنىڭ ئىشىكى تاراقلىدى .

— بۇگۈن ماڭا نېمە بولدىكىن ، ئۇيقۇم قېچىپلا كەتتى ، — دېــدى جــۇۋىــسىنى يېپىنچاقلىۋالغان ياغلاقار ئىشىكتىن كىرىپ كېلىۋېتىپ .

ئۇ قۇتلۇقنىڭ قارشىسىغا كېلىپ ئولتۇردى ، قولىنى ئونقا

---

①②③④⑤ ئۆز زامانىسىدا ، ئۇيغۇر قاغانلىقىغا قارايدىغان چوڭ ـ كىچىك قەبىلە ، ئۇرۇقلار .

قاقلاۋېتىپ ، ئۇنىڭ چوغ يورۇقىدا مىس قالقاندەك قىزىرىپ كەتكەن چىرايىغا زەن سالدى .

«ئاھ ، ئاكامنىڭ كۈنلىرى نېمىدېگەن مۇشەققەتلىك ـ ھە ؟ — ئويلىدى ئۇ چاندۇرماي خورسىنىۋېلىپ ، — 40 لارغا كىرەر ـ كىرمەي چېكە چاچلىرى ئاقىرىپ ، ساقلىغا ئاق سانچىغىنىنى قارىمامدىغان ، پېشانىسىدىكى قورۇقلارچۇ تېخى ؟ مۇبادا ئەل غېمى گەجگىسىنى بېسىپ تۇرمىسىدى ، بۇ ئۇنىڭ مۇشۇنداق پۇچۇلۇپ كېتىدىغان چاغلىرىمىدى ؟... »

قۇتلۇق ئۇيقۇسىزلىقىنىڭ ئازابىدىن بىر ھازا داتلاپ بەرگەندىن كېيىن :

— كەل ، ئاكاڭغا يېقىنراق ئولتۇر ، ئۇيقۇ بىلەن چېلىشىپ ۋاقىتنى بىكار ئۆتكۈزگىچە ئاز ـ تولا مۇڭداشمايلىمۇ دەپ قالدىم .

— مەنمۇ شۇنداق ئويلاپ تۇراتتىم ، ئەتە يولغا چىقىپ كەتسەڭىز ، قاچان كۆرۈشەلەيدىغىنىمىزنى ھېچكىم بىلمەيدۇ .

— شۇنداق ، ئەتە ئەتىگەنلىك تىلاۋەتتە قاغان بىز بىلەن بىللە بولىدىكەن ، يەنە شەھەر پۇقرالىرى بىلەن بىللە شاھسۇپىغچە ئۇزىتىپ چىقىدىكەن ، مۇڭدىشىدىغانغا نەدە ۋاقىت دەيسەن ، قاچان كۆرۈشىدىغىنىمىز تېخى نامەلۇم تۇرسا .

ئىككىيلەن مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا چۈخچىلىغۇچنى تەڭ قوللىرىغا ئالدى ۋە چوغ ئارىسىدىن نېمىنىدۇر ئىزدىگەندەك ، بىر ئوبدان يالقۇنجاۋاتقان ئوتنى ھەدەپ كوچىلىغىلى تۇردى . ئاردىن ياغلاقار گەپ تەشتى :

— ئىنانقۇلى سانغۇندىن ئاڭلىسام ، ھازىرلىقلار خېلى پۇختا بولۇپتۇدەك ، يول ئۇستىدە قىينالماسسىز ـ ھە ؟

— پۇختا بولۇشىغۇ پۇختا بولدى ، — دەپ جاۋاب بەردى قۇتلۇق چوغداندىن كۆزىنى ئۈزمەي تۇرۇپ ، — يەنە تېخى بەش يۈز چىدىر كەم . بۇنىغۇ يول ئۇستىدىكى قەبىلىلەردىن تولۇقلىۋالارمىز . بىراق ، مېنى يەنە بەزى ئەندىشىلەر قىيناپ تۇرىدۇ . سەنمۇ بىلىسەن ، تاڭ دېزۇڭ بىزگە قىز بەردى ، ئات

سودىسىدا تارتقان زىينىتكلار ئۇچۇن دەپ بىرمۇنچە تۆلەم قايتۇردى ، تېخى ھەر ئىككى قاغانغا ئوتۇغاتمۇ ئىنئام قىلدى . بىزدە «ئالماقنىڭ بەرمىكى بار» دېگەن گەپ بار ، ئالغان ئىكەنمىز ئەلۋەتتە قايتۇرۇشىمىز ، ئالغاندىنمۇ كۆپرەك قايتۇرۇپ ، ئىناقلىقنى ھەغدادىغا يەتكۈزۈشىمىز كېرەك . ئاستانىگە يۇز يىلدىن بۇيان ئاراملىق بەرمەيۋاتقان زەنپۇنىڭ دەككىسىنى بېرىشنىڭ ئۆزىلا ھەقىقىي قەرز قايتۇرغانلىق . شۇڭا ، بۇ جەڭدە يېڭىشكىلا بولىدۇكى ، يېڭىلىشقا بولمايدۇ . زەنپۇنى يېڭىشنىڭ ئۆزى ئوردىغىمۇ ، بىزگىمۇ پايدىلىق .

— ئاكا ، ئارتۇقچە ئويلاپ كەتتىڭىزمۇ نېمە ، سىز قايسى بىر جەڭدە يېڭىلىپ باققان ؟

— يېڭىشنىمۇ يەڭگەن ، ئەمما بۇ قېتىمقىسى ئوخشىمايدۇ ، تۇبۇتلەر جەڭدە پىشقان ، قولى قاتتىق بىر قوۋۇم ، ئۇلارنىڭ بىر چاغلاردا شۇنچە كۈچلۈك تاڭ ئېلىنىڭ ئاستانىسىگە قەدەر بېسىپ كىرەلىگىنىنى تېخى ئۇقمايسەن . ئات ئۈستىدە جەڭ قىلىشقا ماھىر بولغانلىقىمىز ئۇچۇنلا بىزنىڭ رەقىبىمىز بولمىغان ، بۇ دورەم دۇچ كېلىدىغىنىمىز بىزگە ئوخشاش ئاتلىق ئەل . يەنە كېلىپ ، خاكاس ، چېكلارغا قارشى لەشكەر تارتقاندىن بېرى ، بىرەر چوڭراق جەڭ قىلىپ باقمىدۇق ، لەشكەرلىرىمىزنىڭ سۆڭىكى يۇمشاپ ، ئېتى بوشاپ كەتتى . ئەڭ يامىنى ، بېشىمالىق شەھىرىدىكى ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى قارام قوۋملارغا زۇلۇم قىلىپ ، ئۇلارنىڭ ھىمايىسىدىن مەھرۇم بولدۇق ، ئۆزۈق - تۇلۇكنى ، چىقىم بولغان جەڭ ئاتلىرىنى كىم ئارقىلىق تولۇقلايمىز ؟ قۇچۇ بىلەن كۈسەن دىيارىدىكى چوڭ ئوردا لەشكەرلىرىنىڭمۇ ھالى چاغلىق...

— دېگەنلىرىڭىزغۇ ئورۇنلۇق ، شۇنداقتىمۇ ھەرنېمە قىلىپ بولسىمۇ بېشىمالىقنى قايتۇرۇۋالماي بولمايدۇ - دە ، قاپلاننىڭكىدەك يۇرىكىڭىز ، دانىشمەنلەرنىڭكىدەك پەم - پاراسىتىڭىز بار ، بۇ جەڭدە يېڭىپ چىقىشىڭىزغا ئىشەنچىم كامىل .

— دېگىنىڭ كەلسۇن !

قۇتلۇق چوغداندىكى ئۆچۈڭانقان چوغلارنى خۇددى جەڭ مەيدانىدا لەشكەر ئورۇنلاشتۇرغاندەك ئۇياق - بۇياق قىلغاچ ، گېپىنى داۋاملاشتۇردى :

— بىر تەرەپتىن ، ئوردۇبالىقنىڭ ئىشلىرىدىنمۇ تازا خاتىرجەم بولالمايۋاتىمەن ئۇكا ، نېمىشقا دېسەڭ ، قاغانىنىڭ بولۇشى شۇ ، قولۇڭدا قالغان لەشكەرلەرنى تېرىپ - تۆشسەڭمۇ يەتتە مىڭدىن ئاشمايدۇ ، تۇمەنباشى بولغاندىكىن ، ھېزى بول ، ئۆتمۈشتىن مەلۇمكى ، ئاستانە لەشكەرلىرى يىراق يۇرتلارغا يۈرۈپ كەتكەندە ئۆز ئىچىدىن بۇزۇلغان ، يات قوۋملار قاغانلىققا تېگىش قىلغان مىساللارمۇ ئاز ئەمەس . بەگبارىسنى ئۆلدى دەيدۇ ، لېكىن ماڭا ئۇ تىرىكتەك ، قەيەرلەردىدۇر پۈرسەت كۈتۈپ ماراپ ياتقاندەكلا بىلىنىدۇ...

قوۋۇق بېشىدا تۇن ھەسسىدىن خەۋەر بېرىپ ، دۇمباق چېلىنىدى ، قۇتلۇق ياغلاقارنى ئۇزىتىۋېتىپ :

— كەچۈرگىن ، سەپەر ھازىرلىقى بىلەن بولۇپ كېتىپ ، ئاتاڭنىڭ جەسىتىنى ئېلىپ كېلەلمىدىم ، ئۇقۇشسام ، ئۇ يول بويىغا كۆمۈلگەنىكەن ، يېنىدا توختاپ دۇئا قىلىپ ئۆتەرمەن ، — دېدى خىجىل بولغاندەك بېشىنى سېلىپ تۇرۇپ .

31 . ئۇنتۇلماس كۈنلەر

— ئىنانچۇلى سانغۇن ، سەزدىڭىزمۇ ، قۇياش بۇ يەردە بىزدىكىدىن كېيىن كۆتۈرۈلۈپ ، كېيىن پاتىدىكەن جۇمۇ ؟

— بېشىبالىقتا كەلگەندىن بېرى قۇياش دېگەننى بىر قېتىممۇ كۆرگىنىم يوق ، سىز دېگەندەكمىكىن دەيمەن ، ئەمما كېسىپ بىرنېمە دېيەلمەيمەن...

يوتقاندەك قېلىن جۇۋا ، گەدەنلىكى بار قۇلاقچا كىيىپ ، قوللىرىنى جەينەكلىرىگىچە قوۋۇشتۇرۇۋالغان ئىككى سەردار تاقىر

دۆڭ ئۈستىگە تىكىلگەن چېدىر ئالدىدا تۇرۇپ ، ئۇ يەر - بۇ يەردىن پاراڭلاشماقتا ئىدى ، قىرو باسقان كىرپىكلىرىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ يىراقلارغا نەزەر تاشلايتتى ، كۆزلىرىنى ئاپتاپ چاقىنىدەك ، ئالىقانلىرىنى چېكىسىگە قويۇۋېلىشقانىدى ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ تۇرۇپ ، بويۇنلىرىنى قاقىرىنىڭكىدەك ئۇزۇن سوزۇشاتتى ، ئەلپازىدىن نېمىنىدۇر كۈتۈۋاتقاندەك قىلاتتى .

ئىنانقۇلى توغرا ئېيتىدۇ . ئۇلار بېشىبالىق ئەتراپىغا كېلىپ ، شەھەر سىپىلىنى تۆت تەرەپتىن قورشۇۋالغان تۈبۈت لەشكەرلىرىنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى ۋە كۆز يېتىم يەردە ھىلال ئاي شەكىللىك مۇھاسىرە چەمبىرىكىنى ھاسىل قىلدى . گاھى ئۇلار تۈبۈتلەرگە تېگىپ ، گاھى تۈبۈتلەر ئۇلارغا تېگىپ دېگۈدەك ئىككى ئايچە ئۆتۈپ كەتتى . بىراق ، شۇ ئىككى ئايدىن بۇيان ئۇلار قۇياش تۇگۇل ئالىقان چوڭلۇقىدىكى ئوچۇق ئاسماننىمۇ كۆرەلمىدى ، مەيلى ئۇيۇقتا قارىسۇن ۋە مەيلى باش ئۈستىگە قارىسۇن ، كۆرىدىغىنى پەيلى يامان تۈتۈق ئاسمان ، كۆمتۇرۇلگەن قازاندەك قاراڭغۇ ئالەم ، تەڭرىنىڭ قۇتلۇق كۈنى ئېزىتقۇدەك ھۇشقىتىپ تۇرىدىغان سوغۇق شامال ، قار - مۇزلارنى تۇرتۈپ كېلىدىغان شىددەتلىك بوران…

— قاراڭە ئېل ئۇگەسى ، كۈنپېتىش تەرەپتىكىلەر گۈلخانلارغا ئوت ياقتى بولغاي ئەتىمالىم ، — دېدى ئىنانقۇلى بارمىقىنى يېڭىدىن چىقىرىشقا ئېرىنىپ ، كۆزى بىلەنلا ئىشارەت قىلىپ .

كۈنپېتىشقا يۈزلىنىپ تۇرغان قۇتلۇق شارتتىدە كەينىگە بۇرۇلۇپ ، ئىنانقۇلى كۆرسەتكەن تەرەپتە يىپقا تىزىلغان ئوتلۇق مارجانىدەك يېلىنجاپ تۇرغان قاتار - قاتار چېكىتلەرگە قاراپ قويۇپ ، ئىنانقۇلىغا دېدى :

— ئۇ ياقتىكىلەرمۇ راسا ۋاقتىدا ئوت يېقىشتى ، ئەنە ، ئىككى تەرەپتىكى گۈلخانلار بىر - بىرىگە ئۇلىنىۋاتىدۇ .

لەشكەرلەر ئوردۇبالىقتىن قوزغالغاندىن كېيىن ، قۇتلۇقنىڭ بۈيرۇقى بىلەن قونالغۇلارنى قىسقارتىپ ، كېچە - كۈندۈز يول

يۈردى . نەچچە مىڭلاپ ھارۋا ـ چانا ، نەچچە ئونمىڭ قوي ، كالا ۋە بىللە كەلگەن بالا ـ چاقىلارنى كەينىگە ئەگەشتۈرۈپ كېلىۋاتقان بۇ قوشۇن توختاپلا قالسا ، كەم دېگەندە يېرىم كۈندە ئاندىن قوزغىلىپ بولالايتتى ، قونالغۇغا جايلىشىشقىمۇ يەنە شۇنچىلىك ۋاقىت كېتەتتى ، بولۇپمۇ تۈكۈرگەن تۈكۈرۈك يەرگە مۈز بولۇپ چۈشىدىغان بۈندىق سوغۇقتا مىدىرلاپ تۇرۇشقىلا بولاتتىكى ، توختاپ بولمايتتى . توختاپ قالغانلار ، توغرىسى ئۇخلاپ قالغان يېلىڭ لەشكەرلەر شەكسىزكى ، ئۇدۇل تەڭرىنىڭ دەرگاھىغا كېتىپ قالاتتى .

لەشكەر سېپىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چېدىرلىق ھارۋا بىلەن كېتىۋاتقان ئېل ئۈگەسى چېدىرى يوق لەشكەرلەر ئۈچۈن كۆپرەك باش قاتۇردى . پات ـ پات كېلىپ يوقلاپ تۇرىدىغان تۇمەنباشلارغا ئىمكان بار توختاپ قالماسلىق ، توختىغاندا ئۇخلاپ قالماسلىق ۋە ئۇخلىغاندا جۇۋا سالماسلىق توغرۇلۇق تۆپە ـ تۆپىلەپ جېكىلەپ تۇردى .

بىراق ، ئېرگىنە دەرياسىنىڭ شىمالىدىن چىقىپ ، ئادەم بويى قار بېسىپ كەتكەن ئات يايلى تېغىدىن ئۆتكەندە بەختسىزلىك يۈز بەردى . تۆت كۈنلۈك تاغ يولىدىكى ئايدالا قونالغۇسىدا توساتتىن جۇت كۆتۈرۈلۈپ ، مىڭلارچە يېلىڭ لەشكەر ۋە ئونمىڭلاپ قوي ـ كالىنىڭ بېشىغا چىقتى . چابىشلار يېرىدىن كېلىدىغان 10 مىڭ لەشكەرمۇ يول توسۇلغان سەۋەبلىك ، چوغاي تاغلىرىدىن ھالقىپ ئۆتەلمىدى . لەشكەر تولۇقلاپ كۈچ ئۇلغايتىشقا ئامالسىز قالغان ئېل ئۈگەسى مۇشاۋىر ئىنانقۇلىنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بارگاھ ـ بارگاھلاردا گۇلخان يېقىپ ، ئاز لەشكەرنى كۆپ كۆرسىتىش ۋە بەھۈدە ئۆلۈملەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش قارارىغا كەلگەنىدى . ئۇلارنىڭ كۆرۈۋاتقىنى بارگاھلارغىلا ئەمەس بەلكى پۈتكۈل تاشقى مۇھاسىرە چەمبىرىكىگە تۇتاشتۇرۇلغان سان ـ ساناقسىز ئۇلۇغ گۇلخانلار ئىدى .

— «ئۇرۇشنىڭ بىرى جەڭ ، توققۇزى رەڭ» دېگىنى مانا

مۇشۇ . بۇ ھەقتە سۇن زى[1] ھەزرەتلىرىمۇ كۆپ توختالغان ، 30 نەچچە مىڭ لەشكەر بىلەن تۇبۇتلەرنىڭ 200 مىڭ لەشكىرىگە تاقابىل تۇرماق ئۈچۈن رەڭ بىلەن ھەپىلەشمەي بولمايدۇ ، — دېدى ئىنانقۇلى بۇ ھېيلىدىن قانائەتلەنگەن ھالدا .

بۇ يىل 50 لەردىن ئېشىپ قالغان ئىنانقۇلى توپاقتەك يوغان ، تۇلكىدەك پاراسەتلىك ئادەم ئىدى ، كۆكسىنى يېپىپ تۇرغان چار ساقىلى ، قارىغاچ قانىتىدەك ئەگمەچ بۇرۇتى ۋە ئويناپ تۇرىدىغان بوز كۆزلىرى ئۇنىڭ بۇ سۆپەتلىرىنى تەستىقلاپ تۇراتتى . ئەگەر قىزىل پۈپۈكلۈك دوبۇلغا ، تىغ ئۆتمەس زەنجىر چاپان كىيىۋالمىغان بولسا ، ئۇ تەڭداشسىز پالۋاندەك سۆلەتلىك بولۇپ كېتەتتى .

مىلادىيە 762 ـ يىلى ئۇيغۇر لەشكەرلىرى ئاسىي شى چاۋىيغا قارشى يۈرۈش قىلغاندا ، لەشكەر سېپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا ماڭغان بۇ سانغۇن تازا كۈچكە تولغان ، زېھنى ئۇرغۇپ تۇرغان باتۇر يىگىتلەردىن ئىدى . شەرقىي ئاستانە تاغلىرىدا مىڭباشى بولۇپ جەڭگە كىرگەن بىر كۈنى ئۇ تۇيۇقسىز ئاسىيلارنىڭ نەق ئالدىدىن چىقىپ قالدى .

ئۇ 30دەك ئاتلىق بىلەن ، 300 چە ئاسىيلار لەشكىرىگە ئەلۋەتتە تەڭ كېلەلمەيتتى . ئۇلار ئاتلىق بولسا دۇشمەنمۇ ئاتلىق ئىدى ، يامان يېرى ، كەينىدىكى چوڭقۇر دەريا چېكىنىش يولىنى توسۇپ تۇراتتى . ئۇ :

— ئاغىنىلەر ، ئاتتىن چۈشۈڭلار ، ئاتلىرىڭلارنى ئوتقا قويۇپ بېرىڭلار ، — دېدى . قورقۇنچاق لەشكەردىن بىرى :

— ئىنانقۇلى مىڭباشى ، دۇشمەن كۆپ ، بىز ئاز ، قاچماي ئامال يوق ··· — دېۋىدى ، ئۇ لەشكەر شۇ ھامانلا مىڭباشىنىڭ

---

① سۇن زى — ئەمىنىيە دەۋرىدە ئۆتكەن مەشھۇر ھەربىي ئالىم ، چى بەگلىكىدە تۇغۇلغان ، «سۇن زىنىڭ ئۇرۇش سەنئىتى» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار . ئۇ مەزكۇر ئەسىرىدە «ئۆزگىنىمۇ ، ئۆزىنىمۇ بىلگەنلەر ھەر جەڭدە غالىب كېلۇر» دېگەن مەشھۇر يەكۈنىنى ئوتتۇرىغا قويغان .

دەككىسىگە دۈچ كەلدى :

— بىزنىڭ ئاتلىقلىرىمىز ئەلمىساقتىن بېرى جەڭگاھتىن قېچىپ باققان ئەمەس ، ئاتتىن چۈش دېگەندىكىن چۈشمەمسەن ؟...

لەشكەرلەر ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىلدى ، ئېگەرسىز ۋە يۈگەنسىز ئاتلىرىنى ئوتلاشقا قويۇپ بەردى . ئىنانقۇلى مىڭباشى :

— قېنى يىگىتلەر ، ئويناپدىغان چاغ كەلدى ، دېپى بارلار داپ چېلىڭلار ، دېپى يوقلار ئۈسسۈل ئويناڭلار ، مەن نەي چالاي ، — دېدى ۋە سەپەر خالتىسىدىن نەي ئېلىپ ، ئالامەت بىر شوخ پەدىگە چالغىلى تۇردى .

دۈمبىقلارنىڭ خۇشخۇي ئاۋازى تاغ ئارىسىدا زىلزىلە پەيدا قىلدى . بوز تورغاينىڭ سايرىشىدەك ياڭراۋاتقان نەي ساداسى دۈمبىقا تەڭكەش بولدى ، قالغان لەشكەرلەر ئوقيا ـ قىلىچلىرىنى بىر تەرەپكە تاشلاپ قويۇپ ، قۇيۇندەك پىرقىراپ ئۈسسۈلغا چۈشۈپ كەتتى...

قارشى تاغدا ھەممىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇرغان دۈشمەن لەشكەرلىرى ئاغزىنى ھاڭغىرقاي ئېچىپ قېلىشتى ، ئارىدا تالاش ـ تارتىش كېلىپ چىقتى .

— قالتىس خەقلەر ئىكەن بۇ ، كۆكرىكىگە شەمشەر تاقالغاندىمۇ قۇشقاچتەك سەكرىشىپ يۈرگىنىنى كۆرمەمدىغان ؟

— بىلمەيدىغان ئوخشايدىلا سانغۇن جانابلىرى ، ئۇ خەق بۈددىغا ئەمەس ، باخشى ـ پېرىخونلارغا تېۋىنىدۇ ، ئۆلەر چېغىدا تەڭرىسىدىن شاپائەت تىلەپ پېرە ئويناۋاتقان گەپ !

— ئاغرىڭنى يۇم ، مېنى كالۋا چاغلامسەن تېخى ، ئەگەر دەريا قىرىنىڭ ئىچىدە 5000 لەشكەر مۆكۈپ ياتمىغان بولسا مۇشۇنداق بەخىرامان داپ چېلىپ ، ئۈسسۈل ئويناپ يۈرەرمىدى ئۇلار .

— ماقۇل ، مۆكۈپ ياتقان ئاتلىقلىرىنى 5000 ئەمەس ، 500 مۇ دەيلى ، ئاشۇ 500 لەشكەر بىلەن ئۇرۇشساقمۇ مۇنارغا مۇشت ئاتقاندەك ئىش قىلغان بولمىز ، سانغۇن ھەق گەپ قىلىۋاتىدۇ...

دۈشمەن سانغۇنى بىردەم ئويلىنىپ تۇردى ـ دە ، كاتاڭدىن

ئۇركۈگەن ئاتتەك ئۇركۈپ ، تىترىشىپ تۇرغان لەشكەرلىرىگە تاغدىن چۈشۈپ كېتىش بۇيرۇقىنى بەردى .

دۇشمەنلەر كەينىگە قاراپ ـ قاراپ تاغدىن چۈشۈپ كەتتى . ئۇنىڭغىچە بۆكۈ قاغانىنىڭ غول لەشكىرى يېتىپ كېلىپ ، ئىنانقۇلىلارغا قوشۇلدى ، زور قوشۇن ئەرشىئەلانى تىترەتكۈدەك چۇقان سېلىپ دۇشمەن قوشۇنىنى قوغلاپ يەتتى ـ دە ، تاغ باغرىدا قىلىچتىن ئۆتكۈزدى . شۇ كۈنى تۇن ھەسسىدە شەرقىي ئاستانە قولغا ئۆتتى .

ئىنانقۇلى داڭ چىقاردى ، «نەي بىلەن شەھەر ئالغان باتۇر» دېگەن نامى ئاستانىگە پۇر كەتتى . بىر كۈنى تاڭ سەرداری گو زىيى ئۇيغۇر بارگاھىغا يېتىپ كېلىپ ئىنانقۇلىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلدى ۋە ئۇنى تاپقاندىن كېيىن بۆكۈ قاغانغا :

— جەڭ دېگەندە قارا كۈچ بىلەنلا ئىش تاڭاتمايدۇ ، مانا مۇشۇنداق ئەقىل ئىشلەتمەك كېرەك . نەي بىلەن شەھەر ئالغان بۇ باتۇر بىزدىكى كۈڭ مىڭ[1] ھەزرەتتەك زېرەك ۋە پاراسەتلىك ئىكەن ، خالىسىڭىز ئۇنى ماڭا قالدۇرۇڭ ، سانغۇن قىلىپ ، لەشكەر تۇتقۇزاي ، جەڭبازلىقتىن تەلىم بېرىپ كامالەت تاپقۇزاي ، ئۆگەنگەن ئىلىم يەردە قالمايدۇ . كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆزۈڭلەرگە ئەسقېتىپ قالار ، — دېۋىدى ، بۇ گەپ قاغانغا خوپ كەلدى ، ئوردۇبالىقا قايتقاندىن كېيىنكى ئىككىنچى يىلى ئۇنى ئاستانىگە ئەۋەتىپ بەردى .

ئىنانقۇلى گو زىيىنىڭ قول ئاستىدا تۇرۇپ ، 3000 لەشكەرگە باش سەردار بولدى ۋە خېلى ـ خېلى جەڭلەرگە قاتناشتى . تۇبۇت زەنپۇسى چوڭ ئاستانىگە بېسىپ كىرگەندە ، گو زىيى بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ ئۇچ كېچە ـ كۈندۈز جەڭ قىلدى ، تۇبۇتلەرنى قوغلاپ چىقىرىپ ، چوڭ تۆھپە كۆرسەتتى . شۇ جەڭدە

---

① كۈڭ مىڭ — جۇ گېلىياڭ ، مىلادىيە 181 ـ يىلىدىن 234 ـ يىلىغىچە ياشاپ ئۆتكەن ، ئۇچ دۆلەت دەۋرىدىكى شۇ بەگلىكىنىڭ سىياسىيونى ، ھەربىي ئالىمى .

ئۇچ بارمقىدىن ئايرىلىپ قالغىنىغا قارىماي ، تاڭلىقلارنىڭ تىلىنى ئۆگىنىپ ، ئۇ تىلدا يېزىلغانلىكى ھەربىي دەستۇرلارنى سۆزەك يادلاپ چىقتى .

ئىسنانقۇلى بۆكۈ قاغان تاڭ شاھى سۇزۇڭ بىلەن ئۇزەڭگە سوقۇشتۇرۇۋاتقان يامان چاغلاردا ئوردۇبالىقا قايتىپ كەلدى . «بىتەلەينىڭ ئاغزى ئاشقا تەگكۈچە ، بېشى تاشقا تېگمىتۇ» دېگەندەك ، ئەتىۋارلىنىش ئۇياقتا تۇرسۇن ، «ئايغاقچى» دېگەن بەتنامغا قېلىپ ، يۇرەك ـ باغرى خۇن بولدى . پەقەت ، بۆكۈ قاغان بېشىنى يەپ كونا سەردارى تۇنباغا قاغان دەۋران سۇرگەندىلا ئاندىن ئامىتى ئوڭدىن كېلىپ ، ۋەزىرلىك كۇرسىغا ئولتۇردى . ئاتا سەلتەنىتىگە مىراسخور بولغان تاراس قاغان ئۇنىڭغا ھەم ئىگە بولۇپ ، ئۆز يېنىدىن پەخىرلىك ئورۇن بەردى…

قۇتلۇق بىلەن ئىنانقۇلى تاقىر دۆڭ تۆپىسىدە تۇرۇپ ، زۇلمەت ئىچىگە غەرق بولۇۋاتقان ئاقۇچ ئۇيۇقتا ئىچ ئاغرىتقاندەك بىر ھازا تىكىلىپ تۇرۇشتى . ئۇيۇق سىزىقىدا يېنىپ تۇرغان تۇتاش گۈلخانلار ۋە خىرە ـ شىرە كۆرۈنۈۋاتقان بېشىبالىق سېپىلىغا يېنىشلاپ كۆز تاشلىۋالغاندىن كېيىن ، چېدىرىغا كىرىپ كېتىشتى .

چېدىر ئىچى كاچكۈلدەك سوغۇق ئىدى . بىر ئىلىك قېلىنلىقتىكى چېدىر كىگىزىمۇ تۆت تەرەپتىن ئۇرۇپ تۇرغان سوغۇق شامالغا ئەقەللىيسى بىر قەۋەت قەغەزچىلىك دال بولالمايتتى . تۆچ چوغداندا تولۇپ ياتقان يۇلغۇن چۇچىلىسى ئوت ئۈستىگە سۇ چاچقاندەك ئاجىز پىشىلداپ ، بىر خىللا تۇتەپ تۇراتتى . چۇچىلىدىن ئۇچۇپ چىققان قويۇق كۆك ئىس تىك ئۆرلەپ ھىم يېپىلغان چېدىر تۆڭلۈكىگە ئۇرۇلاتتى ـ دە ، تورۇس بويلاپ يېيىلىپ ، ئۇدۇل پەسكە قاراپ شۇڭغۇيتتى . سەندەل ھىدىغىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان ، ئەما بۇرۇننى غىدىقلاپ دىماغنى ئېچىشتۇرىدىغان قاڭسىق پۇراق چېدىر ئىچىگە بىر كەلگەندى .

ئىككى سەردار كىرگەنچە چوغدان ئالدىغا ئولتۇرۇشتى ـ دە ، ئالىقانلىرىنى يېيىپ ئوتقا قاقلاشتى .

— قىزىق ئىش ، قولىمىزنى ئوتى يوق چۈچىلىغا قاقلاپ ئولتۇرغىنىمىزنى قارىمامدىغان ، جىنچىراغچىلىك ھارارىتى بولسىچۇ كاشكى ، — دېدى قۇتلۇق ۋە ئۆز - ئۆزىنى مەسخىرە قىلغاندەك ئاغزىنىڭ پۈچۈقىدىلا كۈلۈپ قويدى . ئىنانقۇلى :

— بارگاھ ئەتراپىدىكى ھەممە قاقشالنى قالاپ تۈگەتتۇق ، ھۆل كۆتەكىكە قالماي نېمە ئامال ئەمدى ، — دەپلا ، بارگاھ مۇلازىمىنى چاقىرىپ ، قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى . مۇلازىم بىردەمدىلا ئالىقانچىلىك كېلىدىغان چاۋا ياغنى كۆتۈرۈپ كىردى . ئىنانقۇلى ئۇنى ئېلىپ چۈچىلىنىڭ تېگىگە تاشلۇۋىدى ، چاۋا ياغقا ئوت تۇتاشتى ، ئوي بىردەمدىلا ئىللىپ كەتتى .

— ئامال دېگەن مانا ماۋۇ ، ئوتمۇ ئۇلغايدى ، قوي كاۋۇپىنىڭ مەززىلىك ھىدى قاڭسىق پۇراقنىمۇ بېسىپ كەتتى...

— پەم دېگەن بار يەردە بار ئىكەن جۇمۇ ، قالتىس بولدى ، قالتىس بولدى...

بارگاھ مۇلازىمى چىراغ ياقتى . سىمابتەك ئېرىپ تۇرغان قوي يېغىغا مىلەنگەن پاختا پىلىك بىردەمدىلا ئوت ئېلىپ ، چېدىر ئىچىنى گىرىمسەن يورۇتۇشقا باشلىدى . جىمجىتلىقتىن ئىچى پۇشتىمۇ ياكى ئاغزى قىچىشتىمۇ ، ئىنانقۇلى يەنە گەپ تەشتى . بېشىنى سېلىپ ، ئوت ئىچىدىن كارامەت كۆرۈۋاتقان يېتۈك داخانىدەك قىمىر قىلماي ئولتۇرغان قۇتلۇقنى جەينىكى بىلەن نوقۇپ قويۇپ :

— ياتقان بىلەنمۇ كۆزگە ئۇيقۇ كىرمەيدۇ ، بۇنداق كۈندە ھەم ئۇخلاپ بولمايدۇ ، بىكار ئولتۇرغىچە جانابىكىزغا بىر چۆچەك ئېيتىپ بېرەي دەيمەنا ؟ — دېدى .

— قانداق چۆچەك ؟ — سورىدى قۇتلۇق ئېرەنسىزلىك بىلەن .

— ئىشقىلىپ ، ئوبدان چۆچەك ، ئۇنى پېقىر بىر تابغاچ موللىسىدىن ئاڭلىۋالغان .

— ئەمىسە ، ئېختىيارىكىز .

ئىنانقۇلى ئالىقىنى بىلەن ئاغزىنى توسۇپ ، زورىغا بىر

يۆتىلىۋالدى ـ دە ، چۆچەكنى سوئال بىلەن باشلىدى :

— ئۇتكەن زامانلاردا كۈك ھەزرەت[1] دەيدىغان بىر تابغاچ ئەۋلىياسى بولغانكەن ، ئاڭلىغانمىدىڭىز ئىل ئۇگەسى ؟

قۇتلۇق بېشىنى لىككىدە كۆتۈرديۇ ، «تابغاچ ئەۋلىياسىنىڭ جەڭ ئىشى بىلەن قانداق ئالاقىسى بار » دېگەندەك قاراپ قالدى ، شۇنداقتىمۇ ، ئىنانقۇلىنى رەنجىپ قالمىسۇن دېگەندەك ، «مەن ئۇ يەرلەردە كۆپ تۇرمىغان » دەپ قىسقىلا جاۋاب بەردى .

— بىلمەن ، نەگە بېرىپ نەدە تۇرغىنىڭىزنى ئوبدان بىلمەن ، يەنە باشقا كۆڭۈل سىرلىرىڭىزدىنمۇ خەۋەردارمەن .

— قانداق سىرلىرىمنى بىلىسىز ؟ تېخى كۆڭۈل سىرلىرىمۇ بارمىكەن مېنىڭ ؟

قۇتلۇق خىلىلا سەگەكلەشتى ، سوئالىنىڭ جاۋابىنى كۈتۈپ ، ئىنانقۇلىغا قادالدى .

— چاقچاق قىلدىم ، شۇنداق دېمىسەم دىققىتىڭىزنى ئاغزىمغا قارىتالمىغۇدەكمەن ، كەچۈرۈڭ ، ئەمدى چۆچەكمنى باشلايمەن .

— ئىختىيارىڭىز .

باشقىلاردىن مەخپىي تۇنقۇدەك ياكى ئاشكارىلىنىپ قالسا باشقىلارنىڭ ئالدىدا يەرگە قاراپ قالغۇدەك كۆڭۈل سىرى بولمىسىمۇ ، قۇتلۇق ھەر ھالدا بىر قېتىم جىددىيلىشىپ ، بىر قېتىم پەسكارىغا چۈشتى . ئۇ ئىنانقۇلىنىڭ ئۇنداق ـ مۇنداق ئادەم ئەمەسلىكىنى بىلگەچكىمۇ ، ئۇنىڭ چۆچەكنى ئېتىبارسىز قالدۇرغۇسى كەلمىدى . ئىنانقۇلى سۆزنى داۋاملاشتۇردى :

— ئەلقىسسە ، بۇنىڭدىن نەچچە يۈز يىل مۇقەددەم ئۇتكەن ئۇ تابغاچ ئەۋلىياسى ئىلمىدە توشقان زات بولۇپ ، يۇرتمۇيۇرت ئارىلاپ يۈرۈپ ۋەز ئېيتىدىكەن ، بالا ئوقۇتىدىكەن . ئۇنىڭ كارغا

---

① كۈك ھەزرەت — كۈك زى . مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 551 ـ يىلىدىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 479 ـ يىلىغىچە ياشىغان ، ھازىرقى شەندۇڭ ئۆلكىسىنىڭ چۈيفۇ دېگەن يېرىدە تۇغۇلغان . ئۇ ئېلىمىزنىڭ ئەسىنىيە دەۋرىدىكى مەشھۇر مۇتەپەككۇرى ، سىياسىيونى ۋە پېداگوگى ، كۈڭ زىچىلىق تەرىقىتى دىنىنىڭ ئاساسچىسى (« ئۆكيانۇس » 1119 ـ بەت) .

كېلىدىغان 72 شاگىرتنىڭ ئىچىدە زى لۇ دەيدىغان زېھنى ئوچۇق ، ئىلىمگە ھېرىسمەن بىر تالىپىمۇ بار ئىكەن . ئۇ بىر كۈنى كۇڭ ھەزرەتتىن : «ئۇستازىم ، ھاكىمىيەت دېگەن نېمە ، ئۇ نېمىلەردىن تەركىب تاپىدۇ ؟ » دەپ سوراپتۇ .

سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئىنانقۇلى مەقسەتسىزلا ئوت كۆچىلاپ ئولتۇرغان قۇتلۇققا سوئال نەزەرىدە قاراپ قويدى ۋە ئۇنىڭدىن جاۋاب ئىلىشقا كۆز يەتكۈزەلمىدىمۇ ، چۆچىكىنى داۋام قىلدى :

— كۇڭ ھەزرەت : «ھاكىمىيەت لەشكىرىي قوشۇن ، ئوزۇق - تۇلۇك ۋە ئەل رايىدىن ئىبارەت ئۈچ نەرسىدىن تەركىب تاپىدۇ » دەپتۇ .

— كۇڭ ھەزرەت دېگىنىڭىز خېلى ۋەزنى بار گەپ قىلىدىغان موللا ئىكەنغۇ سانغۇن ، — قۇتلۇق چۇخچىلىغۇچنى تاشلىۋېتىپ ، دىققىتىنى يىغدى ۋە ئىنانقۇلىغا يېقىنراق سۈرۈلۈپ ئولتۇردى .

— زى لۇ : «ئەگەر زۇرۇرىيەت تۇپەيلى ، بۇ ئۈچىنىڭ بىرىدىن ۋاز كېچىشكە توغرا كەلسە ئاۋۋال قايسىسىدىن ۋاز كەچكۈلۈك ؟ » دەپ سوراپتىكەن ، كۇڭ ھەزرەت : «لەشكىرىي قوشۇندىن » دەپتۇ . زى لۇ يەنە ئىچكىرىلەپ : «يەنە زۇرۇرىيەت سەۋەبىدىن ئوزۇق - تۇلۇك بىلەن ئەل رايىنىڭ بىرىدىن ۋاز كېچىشكە توغرا كەلسە ، ئاۋۋال قايسىسىدىن ۋاز كېچىش كېرەك ؟ » دەپ سوئال قويغانىكەن ، كۇڭ ھەزرەت ئارىسالدا بولمايلا : «ئوزۇق - تۇلۇكتىن » دەپ كېسىپ جاۋاب بېرىپتۇ .

قۇتلۇق بىردىنلا چىرايىنى پۈرۈشتۇردى ۋە ئىنانقۇلىنىڭ چۆچىكىدىن تېرىق چىقاردى :

— بايىقى گېپىنى ئاڭلاپ ، ئۇنى خېلى دانىشمەن ئادەم ئىكەن دېۋىدىم ، ئەمدى قاملاشماي قالدىغۇ بۇ كۇڭ ھەزرەت دېگىنىڭىز ، ئەمىرلەشكەر ماقۇل دېسە لەشكىرىي قوشۇندىن ۋاز كەچسىمۇ مەيلى ، بىراق ئوزۇق - تۇلۇكتىن ۋاز كەچسە شامال يەپ جان باقامدۇ كىشى ؟ — دېدى قۇتلۇق چىرايىنى پۈرۈشتۇرۇپ .

— ئالدىرماڭ ئېل ئۇگەسى ، گەپنىڭ مېغىزى مانا ماۋۇ يەردە ، ھېلىقى زى لۇ دېگەن چېچەن تالىپ خوددى سىزگە ئوخشاش گاڭگىراپ قېلىپ : «ئۇستازىم ، لەشكىرىي قوشۇندىن ۋاز كەچسەكمۇ مەيلى ، ئەمما ئوزۇق ـ تۇلۇكتىن ھەرگىز ۋاز كەچكىلى بولمايدۇ . ئوزۇق ـ تۇلۇك بولمىسا ئادەم ئۆلمەمدۇ ؟ » دېگەنىكەن ، «ئەل رايى ساڭا يار بولسا ، لەشكىرىڭ بولمىسا لەشكەر بولىدۇ ، ئوزۇقۇڭ بولمىسا ئوزۇق بولىدۇ ، دېمەك ھاكىمىيەت يەنە قولۇڭدا بولىدۇ ، مۇبادا ئەل رايىدىن مەھرۇم قالساڭ ، لاۋۇ ـ لەشكىرىڭ ، ئوزۇق ـ تۇلۇكۇڭ بولغان بىلەن ھەممىسى بىكار » دەپ جاۋاب بېرىپتۇ كۇڭ ھەزرەت...

قوي يېغى بىلەن يۇلغۇن كۆتەكلىرىگە ئوت تۇتاشتى . چىرىسلاۋانقان ئوتۇن ئارىسىدىن بەئەينى تارام ـ تارام ئوينىاق ئېقىنلاردەك ئېتىلىپ چىققان ئوت يالقۇنى بىر ـ بىرىگە قوشۇلۇپ ، خېلى غول بىر ئوت تۇۋرۇكىنى ھاسىل قىلدى ـ دە ، چوغدان ئۇستىدە شامال سوققان شەلپەردەك جازىبىلىك تولغىنىشقا باشلىدى .

قۇتلۇقىنىڭ ئالقانلىرىغا ئۇرۇلغان ئوت تەپتى تومۇرىغا ئۆتۈپ ، قانلىرىنى ئوت تەپتىدەك قىزىتتى ، ئەزىم دەريادەك مەۋج ئۇرۇۋاتقان ئوينىاق قانلىرىغا قوشۇلۇپ ، پۈتۈن جىسمىغا تارالدى . نېمىشقىكىن ، بايانتىن بېرى يالتىراق قوڭغۇزدەكلا يورۇپ تۇرغان جىنچىراغ بىردىنلا ھەيۋەتلىك قۇياشقا ئايلاندى ـ دە ، قۇتلۇقىنىڭ ئەتراپىنى كۇندۇزدەك نۇرلاندۇرۇۋەتتى...

— بېشىبالىق بوسۇغىسىدا تۇبۇتلەردىن ئىككى قېتىم يېڭىلىپ قالغىنىمىزنىڭ سەۋەبىنى ئەمدى چۈشەنگەنسىز ، — سورىدى ئىنانقۇلى قۇتلۇقىنىڭ خىيالىغا بۆسۈپ كىرىپ .

قۇتلۇق «چۈشەندىم» دېگەن مەنىدە باش لىڭشىتتى . ئۇ تاۋلانغان تۆمۈردەك قىزىپ تۇرغان ئالقىنىنى بىلەن پېشانىسىنى تىرىدى ۋە كۆزلىرىنى ئوتتىن ئۇزمەي تۇرۇپ :

— ھەي ، ئاشۇ نەپسى بالا بەگ ـ تارخانلىرىمىزنىڭ

ئەسكىلىكىدىن ئاۋام رايىدىن ئايرىلىپ قالدۇق . سېپىل ئىچىدىنمۇ ، تېشىدىنمۇ بىزگە ھەمدەم بولغۇدەك ئادەم چىقمىدى ، ئاش - ئوزۇق ، كىگىز - گىلەم بېرىدىغانلارمۇ يوق ، قارلۇقلار بىلەن چۆل تۇركلىرى ئات - ئۇلاغلىرىنى تاغ ئارىسىغا ھەيدىۋەتسە ھەيدىۋەتتىكى ، بىزگە بېرىشمىدى .

قۇتلۇق جۇۋۇسىنى سېلىپ تاشلاپ ، قۇلاقچىسىنى ئورۇن - كۆرپىسىنىڭ ئۈستىگە ئاتتى ، بېشىبالىق تەرەپكە قاراپ ھومايدى ۋە :

— خەپ ، بېشىبالىق قولۇمغا ئۆتسۇنچۇ قېنى ، زۇلۇمخور بەگ - تارخانلارنىڭ يەتمىش پۇشتىنغىچە قۇرۇتۇۋەتمىسەم ، — دەپ مۇشتىنى تەڭلەپ ھەيۋە قىلدى .

— دۇرۇس ، زۇلۇمخورلارنى جازالاش كېرەك ، ئۇنىڭ ئۈچۈن ئاۋۋال بېشىبالىقنى قولغا ئېلىش كېرەك ، بىراق ئەل رايىنى رام قىلماي تۇرۇپ بېشىبالىقنى قانداق قولغا ئالالايسىز ؟ ھازىرچە ، ئەل رايىنى ئۆزىمىزگە قاراتماق ئۈچۈن تېخى ئاجىز كېلىمىز . دېمەكچىمەنكى ، سۇنىڭ بېشى لاي !

— سۇنىڭ بېشى لاي ؟

— ھېلىقى كۈنى قاغان زۇلۇمخورلارنىڭ تەرىپىنى ئېلىپ ، زۇلۇم قىلىنغانلارغا غەزەپ قىلغاندا سۇنىڭ بېشىنىڭ لاي ئىكەنلىكىنى بىلىپ تازا ئازابلانغان ئىدىڭىزغۇ ؟ بۇنى پېقىرنىڭ سەزمەسلىكى مۇمكىنمۇ ؟

قۇتلۇق رەللە بولغان بۇقىدەك ، تۇرغان يېرىدە نەچچە قېتىم پىرقىراپ چىقتى ، قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ ، چوغدان ئالدىدا باداشقان قۇرۇپ كېرىلىپ ئولتۇرغان ئىنانقۇلىغا ئېڭىشتى ۋە :

— ماقۇل ، سۇنىڭ بېشى لاي بولغانمۇ بولسۇن ، بىراق سۇنىڭ بېشى كىم ؟ ئۇ قاغان ، بىز بولساق ۋەزىر ، ۋەزىر دېگەن قاغاننىڭ قۇلى ، قاغان قارا نەرسىنى ئاق دېسە ، بىزنىڭ قارا دېيىشكە ھەققىمىز يوق ! — دېدى زەردە بىلەن .

— ھاھ... ھاھ... ھاھ...

ئىنانقۇلى ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ، قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى ، ئىككى مەڭزىدە ياڭاقتەك ـ ياڭاقتەك تومپىيىپ تۇرغان يۇز گۆشلىرى ھېللا ئۇزۇلۇپ چۈشىدىغاندەك لىغىرلاپ ، مويلۇق قاشلىرى يىمىرىلدى ، ئاغزى چىشلىرىنى سانسۇالغۇدەك يوغان ئېچىلدى . ئۇ بىر ھازا تېلىقىپ كۈلگەندىن كېيىن :

— بۇنداق دېسەم قورقۇپ كەتمەڭ جانابلىرى ، ئىشىنىڭكى ، ئەل تىزگىنى ھامان بىر كۈنى قولىڭىزغا ئۆتىدۇ ، سۇنىڭ بېشى پەقەت شۇ چاغدىلا سۇزۇلىدۇ ، — دېدى ۋە ئارقىدىنلا قوقاسقا دەسسەۋالغاندەك بىر قىسما بولۇپ كەتكەن قۇتلۇققا قاراپ ، — بىراق ، ھازىر ئەمەس ، بەلكى كېلەر كۈنلەردە ، — دەپ ئەسكەرتىپ قويدى .

قۇتلۇق ئىتتىك كېلىپ ، ئىنانقۇلنىڭ ئاغزىنى ئالىقىنى بىلەن توسۇۋالدى ۋە يېلىنغان قىياپەتتە :

— بۇ ئالەم ـ ئۇ ئالەم خۇش بولۇپ كېتەي مۇشاۋىر ، باش كېتىدىغان بۇنداق گەپنى ئىككىنچى ئاغزىڭىزغا ئالماڭ ، ئىنىڭىزنى كۈنىنىڭ سېرىقىنى كۆرگىلى قويۇڭ ، — دېدى يالۇرۇپ ۋە ئىنانقۇلدىن ۋەدە ئالماقچى بولغاندەك ئاغزىغا قاراپ تۇرىۋەردى .

— ماقۇل ، دېگىنىڭىزدەك بولسۇن ، ئەمما يەنە بىر دەۋالاي ، شۇنداق بىر كۈن بەربىر يېتىپ كېلىدۇ .

— بۇ مۇمكىن ئەمەس !

— نېمىشقا مۇمكىن بولمايدىكەن ؟

— مەن··· مەن···

— ھە ، چۈشەندىم ، «مەن ئادىز ئۇرۇقىدىن ، ئادىزلاردىن قاغان چىقمايدۇ ، قاغانلىق ياغلاقارلارغا باقمەنده» دېمەكچىمۇسىز ؟

قۇتلۇقنىڭ كۆتەكتەك يوغان گەۋدىسى مۇشت تەگكەندەكلا سەنتۈرۈلۈپ كەتتى ، بىر قىسما كۈلۈپ تۇرغان ئىنانقۇلغا سەپسېلىپ چىقتى . ئۇ بېشىنى سىلكىۋېتىپ ھېلىلا ئاڭلاپ ئۆتكەن ئاجايىپ سۆزلەرنى كۆڭۈل ئەينىكىدىن يەنە بىر ئۆتكۈزدى ، تۇيغۇسىغا ئىشەنچ تۇرغۇزدى ، ئۆزىدىن ، گۈزدە يانقان قوۋم ـ قېرىنداشلىرىدىن ئۆزگە ھەرقانداق ئادەمزات ئۇقمايدىغان ، سەل

كەم ئوتتۇز يىلدىن بېرى يۇرىكىنىڭ ئەڭ چوڭقۇر يېرىدە پىنھان ساقلاپ كېلىۋاتقان بىر مەخپىيەتنىڭ ئويلىمىغاندا ئاشكارا بولۇشى ئۇنى ھودۇقتۇرۇپ قويغانىدى .

— سىز سېھرىگەرمۇ يا باخشىمۇ ؟ — دەپ سورىدى قۇتلۇق سەل دۇدۇقلاپ . ئىنانقۇلى بىخۇدۇك جاۋاب بەردى :

— چۆچۈپ كەتمەڭ ، كەمىنە مۇشاۋىرىڭىز سېھرىگەر ئەمەس ، باخشى بىلەن تېخىمۇ خۇشۇم يوق . پەقەت ئېل ئۇغەسىنىڭ ياخشى پەزىلەتلىرىگە ۋە كامالەتكە يەتكەن ئىش ـ ئەمىلىگە ئۇز ۋۇندىن بېرى قايىل بولۇپ كېلىۋاتقان بىر قېرى سانغۇنمەن .

— ئادىزلىقىمدىن تانمايمەن ، بىراق بۇنى قانداق بىلىۋالغىنىڭىزغا زادى ئەقلىم يەتمەيدۇ .

— قىزىقسىڭىز سۆزلەپ بېرەي ، سۆزلەشتىن بۇرۇن ئېل ئۇغەسىدىن بىر سوئال سورىماقچىمەن . تەڭرىقاغان يولىنىڭ بېشىبالىق يولىغا قايرىلىدىغان ئاچىلىدا لەشكەرلەرنى يېرىم كۈنلۈك چۈشكۈنگە قويۇۋەتكىنىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ ؟

— گېپىڭىز بەرھەق ، تېخى تۇنۇگۈنكىدەك يادىمدا .

— ئاشۇ كۈنى ئەتىگەندە جانابىڭىز يالغۇز چىقىپ نەگە باردىڭىزكىن ؟

بۇ سىرلىق سوئال بىلەن قۇتلۇق يەنە بىر قېتىم قويۇق تۇمان ئارىسىغا كىرىپ قالدى ، تۇمان ئىچىدە يول ئىزدەپ يۇرۇپ ھەپسىلىسى پىر بولغاندىن كېيىن غۇزۇزىدە ئاچچىقى كەلدى ، بىر تاتىرىپ ، بىر سارغىيىپ تۇرۇپ دېدى :

— بەللى··· بەللى··· بىر نامدار ۋەزىر تۇرۇپمۇ ، يۇرىكىڭىزنى قاپىتەك قىلىپ باشقىلارنىڭ كەينىدىن ماراپ يۇرۇپسىز ـ دە ، ئۇياتلىق ئىش ئەمەسمۇ بۇ مۇشاۋىر ؟

— بۇ قانداقمۇ ئۇياتلىق ئىش بولسۇن ؟ قاغانىنىڭ تاپشۇرغىنى شۇ ، سىزگە زىيان ـ زەخمەت يەتمىسۇن دەپلا كەينىڭىزگە كىرگەنىدىم ، تەڭرىنىڭ كارامىتىگە ھەشقاللا ، ئىزىڭىزغا چۈشۈپ ئوبدان قىلغانىكەنمەن . نېمىشقا دېسىڭىز ، سىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىڭىزنى مەن ئاشۇ يەردە بىلىۋالدىم ئەمەسمۇ ؟

ئىنانقۇلى غايىب خەزىنىگە ئۇچراپ قالغاندەك خۇشال ئىدى ، ئادىتى بويىچە ، ئالىقانلىرىنى ھەدەپ بىر - بىرىگە سۈركەيتتى . بۇ ھال قۇتلۇقنى تېخىمۇ بىئارام قىلاتتى .

— ماقۇل ، بارغان يېرىمنىمۇ كۆرگەن بولۇڭ ، لېكىن ئۇ قەيەر ؟ ئاغزىمدىن «مەن ئادىز» دېگەن گەپ چىقتىمۇ - يوق ؟ — قۇتلۇق بىر ئىشنىڭ تېگىگە يەتمىگۈچە بولدى قىلمايدىغان ئادىتىنى تەكرارلاپ ، كوچىلاپ سوراۋەردى .

— سىز كىندىك قېنىڭىز تۆكۈلگەن ئۆيىڭىزگە بارىڭىز ، ئاتا - ئانىڭىزنىڭ ، ئاكىڭىزنىڭ قەبرىسىدە تۇرۇپ تىلاۋەت قىلىڭىز ، ياش تۆكتىڭىز ، ئۆيىڭىزنى نەچچە قېتىم ئايلاندىڭىز...

— مۇشۇلىمۇ ، بۇنىڭ بىلەن مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى قانداق چۈشەندۈرەلەيسىز ؟

— دادىسى ئادىز بولسا ، بالىسىمۇ ئادىز بولىدۇ - دە !

— دادامنى قانداق بىلىسىز سانغۇن ، بىر - بىرىدىن ئۆتە غەلىتىغۇ بۇ گەپلىرىڭىز .

— نېمىدەپ بىلمىگۈدەكمەن ؟ چىرايىمغا ئوبدان قارىڭ ئېل ئۇغىسى ، تۆمۈرچى دادىڭىزنى لەشكىرىي ئالۇاندىن باش تارتتى دەپ تۇتۇپ كەتكەن ھېلىقى ئۇزۇن تۇرا لەشكەرگە ئوخشىمامدىكەنمەن ؟ قولۇمنىڭ دۈمبىسىگە قارىڭ ، بۇ تارتۇقتا چىشىڭىزنىڭ ئىزى يوقمىكەن ؟

قۇتلۇق جىنچىراغنى ئېلىپ كېلىپ ، ئىنانقۇلىنىڭ چىرايىغا ، چولاق قولىنىڭ دۈمبىسىدىكى ياڭاقچىلىك تاتۇقنا ئىنچىكىلىك بىلەن سەپسېلىپ چىقتى ۋە تېڭىرقاش ئىچىدە باش چايقىدى . ئىنانقۇلى قۇتلۇقنا تېخىمۇ يېقىن كەلدى ۋە :

— دادىڭىزنى تۇتۇپ كەتكەن تۆت لەشكەرنىڭ بىرى مانا مەن بولىمەن ، ئاز كەم 30 يىلدىن بۇيان شۇ قېتىمقى ئىش ئۈچۈن كۈرمىڭ قېتىم پۇشايمان يەپ ، ئۆكۈنچ ۋە ئازاب ئىچىدە ياشاپ كەلگەنمۇ مانا مەن ، توۋا - ئىستىغپار ئېيتسام دەپ پۇرسەت كۈتۈپ كەلگەنمۇ مانا مەن ، — دېۋىدى ، ئۇغىلىرى كاردىن چىقىپ ، يەتتە ئەزايى ئوق تەگكەندەك بوشاپ كەتكەن قۇتلۇقنىڭ بېشى قېيىپ ،

تۇۋى يوق چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك ھالسىزلىنىپ ، لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى .

ئىنانقۇلى ئۇكسۇپ - ئۇكسۇپ كۆز يېشى قىلىۋالغاندىن كېيىن ، لەشكەرگاھقا ئېلىپ كېتىلىۋاتقان ئۇ تۇتقۇنىنىڭ يېرىم يولدا قېچىپ كەتكىنىنى ، ئۇچ كۈن ئىزدەپ يۈرۈپمۇ ھېچ يەردىن تاپالمىغىنىنى ئۆزۈندىن - ئۆزۈن ھېكايە قىلىپ ، قۇتلۇقنى ئىشەندۈرۈپ بولغۇچە ، كۈنچىقىش تەرەپ قۇچۇ ماتاسىدەك ئاقىرىپ قالغاندى .

32 . جەڭ شۇنداق بولىدۇ

ئىككى كېچە - كۈندۈز ھۇۋلاپ چىققان مۇزدەك شامال ئۇچىنچى كۈنىگە كەلگەندە بىردىنلا ياۋاشلاپ ، سەلكىن شامالغا ئايلاندى . دېمى ئىللىق بۇ شامال دۆڭ - ئېدىرلارنىڭ كۈنگەي تەرىپىدىكى كۈلتۇك قارلارنى بىر كۈن ئىچىدە پاك - پاكىز يالاپ تۈگەتتى . يالغۇز ئوغۇلنىڭ كوكۈلىسىدەك كۆجۈم ئۆسكەن قېرى يۇلغۇنلارنىڭ ، ئاقتىكەن ۋە سۆكسۆكلەرنىڭ تۈۋى كۆرۈندى . تۇتاش كەتكەن كۈل رەڭ بۇلۇتلار يازغا يۈگدەك پاخپىيىپ ، جايىدىلا ئېرىپ كېتىشتى . ئاي - ئايلاپ غايىب بولۇپ ، تىنالىغ ۋە ئۇچالىغلارنى سېغىندۇرغان ئىسسىق قۇياش كۆك ئاسماندا قايتا يۈز كۆرسىتىپ ، خۇش تەبەسسۇم بىلەن يەرگە تىكىلدى . قار ئورنىدا پەيدا بولغان ئەگىز سۇيى تۇپراق تېگىگە سىڭىپ كىرىپ ، يەر يۈزىنى ئۆپكىدەك ئېسىلدۇردى . تورغاي قاناتلىرى ئاپتاپ كۆردى . قۇرت - قوڭغۇزلار ئۇچەكتىن چىقىپ ، يېڭى كۈيگە كۈي قاتتى . قورۇق قۇلاقلىرىنى دىك قىلىپ ، ئەتىياز تىۋشىنى تۇنجى بولۇپ ئاڭلاۋالغان سەزگۈر قومۇشلار تۇنجى بولۇپ ئۇچ قويۇشنى باشلىۋەتتى…

تىلسىم تاغلار ئاخىر يول بەردى . تاغ باغرىدا پۈرسەت كۈتۈپ ، تولۇق بىر قىشنى ئۆتكۈزگەن چاپىش ئاتلىقلىرى ھانگاي تېغىدىن

هالقىپ ئۆتتى ۋە قىيپاش كۈنپېتىشقا قاراپ يول يۈرۈپ ، بېشىمالقا يېتىپ كەلدى ـ دە ، قۇتلۇقنى قەۋەتلا خۇش قىلىۋەتتى . ھاۋا ئىسسىغان ، ئاش ـ ئوزۇق تولۇقلانغان ، تەبىئەت ۋە ئادەمزات يېڭىۋاشتىن جانلانغان ئاشۇ كۈنلەردە قۇتلۇقنىڭ بارگاھى يەنە قىزىپ كەتتى .

يۈزىنى قىزىپ ، ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى قايچىلاپ خۇددى ياش يىگىتلەردەك روھلىنىپ قالغان ئېل ئۈگەسى چېدىر ئوتتۇرىسىدا تىك تۇرۇپ ، مۇشاۋىر ۋە تۈمەنباشىلاردىن سورىدى :

— ئى باتۇر سەردارلار ، قېنى ئېيتىڭلار ، ئۇ جاھىل تۇبۇتلەرگە كۈندۈزى تېگىش قىلامدۇق يا كېچىسىمۇ ، تېگىش قىلساق قانداق تېگىمىز ؟ ئوق ھۇجۇمى بىلەنمۇ يا ئوت ھۇجۇمى بىلەنمۇ ؟

كۆتەكتەك پاكار ، تاۋۇزدەك دۈمىلاق كەلگەن بىر تۈمەنباشى ئالدى بىلەن سۆز ئالدى :

— پېقىرنىڭ قارىشچە ، ئوق بىلەنمۇ ئەمەس ، ئوت بىلەنمۇ ئەمەس ، بەلكى سۇ بىلەن ھۇجۇم قىلغان تۈزۈك . شەھەرنى ئەگىپ ئۆتىدىغان بېشىمالىق دەرياسىنىڭ سۈيى ئۇلغىيىپ قالدى . شەھەر پەستە ، دەريا ئېگىزدە ، دۈشمەنلەرنى بىخۇت قىلىپ ، دەريانىڭ تۆۋەن قېشىدىن مۇشۇنچىلىك بىر ئېچىق ئېچىۋەتسەكلا تۇبۇتلەرنىڭ تۈگىگىنى شۇ ، — دېدى قىزىشىپ . ئۇ «مۇشۇنچىلىك» دېگەن چاغدا قوللىرىنى چەمبەر قىلىپ كۆرسەتتى .

ئۇنىڭ سۆزى كېڭەش ئەھلى ئارىسىدا غۇلغۇلا پەيدا قىلدى . يېشى چوڭراق بىر تۈمەنباشى دەس تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئېتىراز بىلدۈردى ۋە دېدى :

— «ئويناپ سۆزلىسەڭمۇ ئويلاپ سۆزلە» دېگەن ھېكمەتنى ئاڭلىمىمغانمىدىڭىز تۈمەنباشى ؟ ئەجەب بىر گەپ بولدىغۇ بۇ ، ماقۇل ، دەريادىن ئېچىق ئېچىۋەتتۇقمۇ دەيلى ، بىراق ئويلاپ بېقىڭ ، سۇ ئاز بولسا تۇبۇتلەرگە تالاپەت يەتكۈزەلمەيدۇ . كۆپ بولسا تۇبۇت لەشكەرگاھىدىن ئۆتۈپ ، شەھەرگىمۇ زىيان

يەتكۈزىدۇ . شەھەرلىكلەر كىم؟ ئەلۋەتتە بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز ، ئۇلارنى ئۆز قولىمىز بىلەن سۇغا غەرق قىلامدۇق ـ ھە؟ دەستۇرلاردىكى بايانلارغا قارىغاندا ، سۇ ھۇجۇمى سېپىل تېشىدىكى دۇشمەننى ئەمەس ، سېپىل ئىچىگە بېكىنىۋالغان دۇشمەننى ھالاك قىلىشتا قوللىنىلىدۇ...

— ئاڭلىسام ، تۇبۇتلەرنىڭ ئوقياسى ئوۋ ئوۋلاشقا مۇۋاپىق كېلىدىكەن ، بىزنىڭكىدىن كىچىك بولغاچ ، ئاتقان ئوقىمۇ يىراققا بارمايدىكەن . مەنچە ئۇلارغا ئوق بىلەن ھۇجۇم قىلساقمىكىن دەيمەنا ؟

— قانداق ھۇجۇم قىلساق قىلىۋېرەيلى ، لېكىن كۈندۈزدە ئاشكارا ھۇجۇم قىلايلى ، — دېدى يۈز ـ كۆزلىرى قويۇق تارتۇق بىلەن توشۇپ كەتكەن تەمبر بۇقا مەيدىسىگە مۇشتلاپ تۇرۇپ ، — مەن دۇشمىنىمگە يوشۇرۇن ئوق ئېتىشنى خالىمايمەن ، ئارقىدىن ئوق ئېتىش ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس...

ئۇ بۇنى دەپ ، بۇ ئۇنى دەپ ، تالاش ـ تارتىش خېلى ئۇزۇنغىچە داۋاملاشتى . بەش ـ ئالتە سانغۇن ئىچىدە ئەقەللىيسى ئىككىسىنىڭ گېپىمۇ بىر يەردىن چىقمىدى . ئوردۇبالىقتىن كەلگەنلەر بىلەن چابىشلار يېرىدىن كەلگەنلەرنىڭ ئىككى تام بولۇپ قېلىش خەۋپى تۇغۇلدى . ئېل ئۇگەسى ئۇچقىلى قانات راسلاپ تۇرغان قېرى قۇشتەك تەييار تۇرغان ئىنانقۇلغا «گەپ سىزنىڭ» دېگەندەك بېشارەت بېرىۋىدى ، ئۇ سەل توختىۋېلىپ ، سەردارلارنى ئاغزىغا قاراتقاندىن كېيىن ، دېدى :

— ئاۋۇ سەردار توغرا ئېيتىدۇ ، سۇ ھۇجۇمى ئەسقاتمايدۇ . ئوق ھۇجۇمىمۇ دۇشمەن ئاز ، ئۆز كۆپ بولغاندىلا ئاندىن كارغا كېلىدۇ . ھازىر قانداق ؟ دۇشمەن 200 مىڭ ، بىز بولساق ئاران 50 مىڭ . ھەرقانچە كۆچلۈك بولغىنى بىلەن ، بىر تال ئوقنىڭ تۆت تال ئوققا تەڭ كەلمىكى بەسىي مۇشكۈل . ئاشكارا ھۇجۇم دېگەن گەپكە كەلسەك ، ئۇمۇ دۇشمەن ئاز ۋە ئۆز كۆپ بولغان ، يېڭىپ چىقىشقا تامامەن كۆز يېتىدىغان جەڭلەردە قوللىنىدىغان

چارە ، دۇشمەن ئالدىدا ئوغۇلبالىچىلىق قىلىمەن دەپ زىيان تارتقانىنىڭ پايدىسى يوق . لەشكىرىي دەستۇرلاردا ئېيتىپتۇكى...

ئىنانقۇلى قۇتلۇق بىلەن باش قاتۇرۇپ ئويلاپ قويغان جەڭ چارىسىنى ئوتتۇرىغا تاشلاپ ئازراقلا شەرھلىۋىدى ، قايىل بولغان سەردارلارنىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى . كېڭەشتىن كېيىن ئۇلار ئىشەنچ بىلەن ئۆز لەشكەرگاھىغا يۇرۇپ كەتتى ۋە جەڭ هازىرلىقىنى باشلىۋەتتى .

بارگاھ قورۇقچىسى چۆل تۇركلىرىنىڭ ئاقساقىلى چۇيە جىنجۇڭنىڭ بارگاھ تېشىدا ساقلاۋاتقىنىنى مەلۇم قىلىۋىدى ، قۇتلۇق «مەرھەمەت» دەپ ئىجازەت بەردى .

چۇيە جىنجۇڭ 50 لەرگە تاقاپ قالغان ، ئېگىز بويلۇق ، ئورۇق ۋە قارىمۇتۇق كەلگەن ئادەم ئىدى ، چىراي - تۇرقىنىڭ قانداش تۇغقانلىرى بىلەن ئوخشىمايدىغىنى ئۇچۇنمىكىن ، ياكى كۆسا بولغىنى ئۇچۇنمىكىن قوۋمىدىكى قۇرداشلىرى ئۇنىڭغا «چۇيە تۇبوت» دەپلا خىتاب قىلىشاتتى . بۇنداق خىتاپ كىچىك پېئىل ، چاقچاقچى ئاقساقالغا هار كەلمەيلا قالماي ، بەلكى تىلەپ تاپقاندەك ماقۇل كېلەتتى . «چۇيە تۇبوت دەمسىلەر ياكى چۇيە قارلۇق دەمسىلەر ، پەرۋايىم پەلەك ، پەقەت ئالدىمدا ماختاپ ، كەينىمدىن تىللىمىساڭلارلا مەن شۇنىڭغا خۇش» دەيتتى ئۇ . قوۋمىدىكىلەر ئۇنىڭ غەللە - پاراق ، دەۋا - دەستۇر ئىشلىرىدا هېچكىمگە يان باسمايدىغان ، هەقنى هەق ، ناهەقنى ناهەق دەيدىغان كەسكىن مىجەزىگە تولىمۇ ئامراق ئىدى ، ئەقىدىسى شۇنچىلىك چىڭ ئىدىكى ، ئۇ ئوتقا كىر دېسە ئوتقا ، سۇغا كىر دېسە سۇغا كىرىۋېرەتتى ، ئۇنىڭ گېپىنى تەڭرى ۋەهىيسىدەك چوڭ بىلەتتى .

بىراق ، بۇ قېتىم ئۇنداق بولمىدى ، قوۋم - قېرىنداشلىرى «چۇيە تۇبوت»نىڭ ۋەز - نەسىهەتلىرىگە قۇلاق سالماي ، لاقا - لۇقىلىرىنى هارۋىسىغا بېسىپ ، قوي - ئۆچكىلىرىنى ئالدىغا سېلىپ ، تۇبوتلەرگە ئەگىشىپ كېتىپ قالدى . ئۇ يالۋۇردى ، هەيۋە قىلدى ، بىراق ئۇلار : «سەن ئەمدى ئاقساقىلىمىز ئەمەس ، نەپسى

بالا ئۇيغۇرلاردىن پاناھ تىلەپ قېلىۋەرگىن» دېگەندىن كېيىنلا ئاندىن ئۇ بۇ ئايىنىشنىڭ تېگىگە يەتتى ۋە ياڭ شىڭگونى ئىزدەپ - سوراپ بېشىبالىققا كېلىۋىدى، شۇ يەردىلا قامالغا چۈشۈپ قالدى، قامالدىن قېچىپ قاغان ئالدىغا باردى، لېكىن ئۇ ئوخشاشلا دەشنام يەۋالدىيۇ، ساداقەتتىن يەنىلا قول ئۈزمىدى، قۇتلۇقلارنى باشلاپ كېلىپ، شەھەر سىرتىدا بارگاھ قۇردى. سېپىل ئىچىدىكى ياڭ شىڭگو ۋە بەگ - تۇتۇقلار بىلەن ئالاقە باغلاش ئىشىغا تۇتۇنغىلى ئۇچ كۈن بولغان چۈيە ئاقساقال بۈگۈن يەنە يېڭى خەۋەر ئېلىپ كەلدى.

ئۇلار بىر - بىرىدىن ئەھۋال سوراشتى. تىزىغىچە پاتقاق باسقان، ئۈستۈبشى توپىغا كۆمۈلگەن چۈيە ئاقساقال سالامدىن كېيىن گەپ باشلىدى:

— تۇنۈگۈن كېچە تۈن ھەسسىدە سېپىل ئىچىگە ئوقيا بىلەن پۈتۈك ئېتىۋىدۇق، مانا بۈگۈن ياڭ شىڭگومۇ ئوقيا بىلەن بىزگە پۈتۈك ئاتتى، — دېدى. ئۇ ئارقىدىنلا ئۆتۈكىنىڭ قونچىدىن قاتلانغان بىر پارچە قەغەزنى چىقىرىپ، قۇتلۇققا ئۇزىتىۋىدى، قۇتلۇق ئۇنى ئىنانقۇلىغا بەردى ۋە:

— تابغاچلارنىڭ تۆت چاسا خېتىنى پەقەت سىزلا ئوقۇيالايسىز، — دېدى - دە، بېشىنى ئۇنىڭ مۈرىسىدىن ئارتىلدۇردى. ئىنانقۇلى خەتكە شۇنداق كۆز يۈگۈرتۈپلا:

— 2000 تابغاچ قورۇقچىدىنمۇ، شەھەر پۇقرالىرىدىنمۇ ئۈمىد كۈتمىسەك بولغۇدەك. يېزىلىشچە، ئېھتىيات ئامبىرىدىكى ئاشلىقلارمۇ تۈگەپتۇ، قورۇقچىلار ئىتائەتتىن چىقىپ، «قوۋۇقنى ئېچىپ بېرىمىز» دەپ ياڭ شىڭگونى قىستاۋېتىپتۇ. ئۇلار كۆپ بولغاندا ئونبەش كۈنگە بەرداشلىق بېرەلىگۈدەك، — دېدى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ.

— ئۇنداق بولسا بۇ ئۇرۇشنى تېزلەتمەسەك بولمايدىكەن - دە؟

— شۇنداق، تۇبۇتلەر شەھەرگە شۇنداق باش تىقىۋالسىلا

ئۇلارنى ھەيدىۋەتمەك تەس ، تۆكۈلىدىغان قانىنىڭمۇ ھېسابى بولمايدۇ...

بېشبالىق ئەتراپىدا ئېغىر ئەل ياتقۇ .

يەر يۈزىدە — بېشبالىق بوسۇغىسىدا يۇز بېرىدىغان كارامەتنى تاماشا قىلىۋالماقچى بولغان يۈلتۈزلارنىڭ كۆزى زۇلمەت پەردىسى بىلەن توسۇپ تاشلانغان . تېخى تۇنۇگۈنلا بىپايان ئاسمان دېڭىزىدا بىخۇدۇك ئۇزۇپ يۈرگەن ئاي كېمىسى بۇگۈن نەلەردىدۇر ئۆڭتۇرۇلگەندەك قىلاتتى . كېچە جىمجىتلىقى شەھەردىمۇ ياكى يەر تېگىدىمۇ ، ئىشقىلىپ يېراق بىر يەردە قاۋاۋاتقان كاسكا ئىتلارنىڭ ئەنىسىز ئاۋازى بىلەن بۇزۇلۇپ تۇراتتى . باھار قۇياشىنىڭ ئارامبەخش ئاپتىپىغا دۇمبىسىنى قاقلاپ ، كۈندۈزلا ئۇيقۇسىغا قېنىۋالغان جېدەلخور چېكەتكىلەر ئۇزۇپ - ئۇزۇپ چىرىلداپ قوياتتى .

سېپىل ئۈستىدىكى قورۇقچىلارمۇ ، سېپىل تۈۋىدىكى تۇبۇت لەشكەرلىرىمۇ ئۇيقۇ بۆشۈكىگە بۆلۈنۈپ ، كېچە جىمجىتلىقىدا ئەللەيلىنىپ چۈش ئالىمىدە تاماشا قىلماقتا ئىدى .

— دۇم... دۇم... دۇم...

دۆڭ كەينىدە دۇمباق گۈمبۈرلىدى ، دۇمباق ئۈنىگە بۈرگا ئاۋازى قوشۇلدى . يەر سىلكىنىپ ، ئاسمان تىتىرىدى . «دۇم» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ ئوت يېقىلغان بەھەيسابات ئوتقاشلار ئۇزۇن ئەجدىھاغا ئايلىنىپ ، سېپىلنىڭ بۇ بېشىدىن - ئۇ بېشىغىچە سوزۇلدى ، غەلۋە - غودۇر ئالەمنى مالەم قىلىۋەتتى .

— ئوت ئېتىلسۇن !

بۈيرۇق بىلەن تەڭ ، ئونلارچە ئوتقاش خۇددى ئۇۋىسىدىن ئېتىلىپ چىققان ئوتلۇق تورغايدەك ، كېچە ئاسمىنىغا تىك ئۆرلەپ ، يەر - زېمىننى كۈندۈزدەك يورۇتۇۋەتتى . تىغ ئۆتمەس زەنجىرلىك چاپان ۋە كۆك جالالىق تۆمۇر بۆك كىيگەن مىڭلىغان لەشكەر دۆڭ كەينىدىن ، ئازگاللاردىن ، يۇلغۇنلار ئارىسىدىن سەكرەپ چىقىپ

غالتەكلىك مەنچاناقلار[1]نى سۆرەپ كېلىپ سېپىل تەرەپكە قارىتىشتى . مەنچاناقنىڭ بىر بېشىغا تاۋۇزدەك - تاۋۇزدەك قارا توپچىلارنى قويدى ۋە ئوتقاش بىلەن ئوت يېقىشتى . بىر توپ لەشكەر مەنچاناقنىڭ بىر بېشىنى شۇنداق بېسىۋىدى ، ئوت ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ ، ئاقار يۇلتۇزدەك ئۇچۇشقا باشلىدى ، ئۇدۇل تۇبۇتلەرنىڭ لەشكەرگاھىغا بېرىپ چۈشتى .

بۇ ، قۇتلۇق ۋە ئىنانقۇلىلارنىڭ بېشبالىق ئەتراپىغا كېلىپ جايلاشقان ئۇچ ئايدىن بېرىقى ئەڭ چوڭ ھۇجۇمى ، شۇنداقلا تۈنجى قېتىملىق ئوت ھۇجۇمى ئىدى .

ئۆتۈپ كەتكەن يىللاردىن بۇيان ، قۇتلۇق ئەمرلەشكەر قورۇقچىسى ، مىڭباشى ، تۇمەنباشى ۋە ئاخىرىدا ئەمرلەشكەر نامى بىلەن تالاي جەڭلەرگە قاتناشتى ، كۆگمەن تېغىدىن تۆت مەرتەم ئاتلاپ ، يېنىسای دەرياسىدىن تۆت قېتىم كېچىپ خاكاس ۋە تۇباسلارغا زەربە بەردى . ئەقەللىيسى ، ئۇ كىرمىگەن چاپىش قۇملۇقى ، سايان جىلغىلىرى قالمىدى . خۇددى تۈنباغا ئېيتقاندەك ، ئۇ نەگە بارسا شۇ يەر تىنچىدى ، نەگە ئات سالسا شۇ يەر قارام بولدى . «غالىب سەردار» دېگەن نام ئۇنىڭغا بەجايىكى ئۆز ئىسمىدەك يارىشىپ قالدى .

بىراق ، تەڭرى يارلىقان بىر كۈننىڭ يېرىمى يورۇققا ، يېرىمى زۇلمەتكە تەۋە ئىكەن . نۇسرەتمۇ باققانغا بېقىۋەرمەيدىكەن ، قاچقاندىن قېچىۋەرمەيدىكەن . ھېچكىمگە ھېچ نەرسە ئۆمۈرلۈك باقمەنده بولمايدىكەن .

شۇ سەۋەبلىك ، قۇتلۇق بېشبالىقتا كەلگەندىن بېرى تۇبۇت بارگاھىغا ئىككى نۆۋەت ئات سېلىۋىدى ، كۆك تەڭرى تۇبۇتلەرگە يار باستىمۇ ، يا تەقدىرنىڭ كۆزى كور بولغانمۇ ، ئىككىلا قېتىمدا سوققا يەپ قالدى ، مىڭچە لەشكەر ، مىڭچە ئاتتىن قۇرۇق قالغانىنى

---

① مەنچاناق — تاش ۋە كۆيدۈرگۈچلەرنى يىراققا ئاتىدىغان ئىپتىدائىي ھەربىي قورال .

ئاز دەپ ، كۆچىنى ئاشكارىلاپ ، ئاجىز يېرىنى چاندۇرۇپ قويدى .

ھېلىھەم ياخشى ، ھاۋا ئىسسىپ ، بېدىلىكلەر كۆكىرىپ ، ئات ئاغىزى كۆككە تەگدى . لەشكەرلەر قېلىن جۇۋىلىرىنى سېلىپ تاشلاپ ، قۇش پېيىدەك يەڭگىللەپ قالدى . چابىشلاردىن يېتىپ كەلگەن سەردار ـ لەشكەرلەر قۇتلۇققا يېڭى ئىشەنچ ئاتا قىلدى ـ دە ، ئۇ يەنە يېڭى جەڭگە يەڭ شمايلىدى .

قۇتلۇق سېپىل ئىچىنى تىك تىكلاشنى ، ئامال قىلىپ ، ياڭ شىڭگو بىلەن ئالاقە باغلاشنى چۈيە ئاقساقالغا تاپشۇردى . تۇبۇت بارگاھىنى چارلاپ كېلىشكە چاققان لەشكەردىن ئوننى ئەۋەتتى . كېچىلىرى ئۆزى بىللە بېرىپ ، سېپىل تۈۋىگە ۋە بارگاھلارنى ئوبدان كۆزەتتى . مەلۇم بولدىكى ، سېپىل تۈۋىدە ماكان تۇتقان تۇبۇت لەشكەرلىرى شاخ ـ شۇمبىدا قاشا ياساپ ، ئوت ـ خەسلەر بىلەن ئۇستىنى ياپقان تۇتاش كەپىلەردە تۇرىدىكەن . كەپىلەرنىڭ بىر تەرىپى شەھەر سېپىلىغا تاقىلىدىكەن ، ئۇچ تەرىپى ئوچۇقچىلىققا يۇزلەنگەنىكەن .

قۇتلۇق بۇ كەپىلەرنى چالا ـ بۇلا كۆرگەندىن كېيىن ، كۆڭلىدە ئاجايىپ بىر ئوي بىخ سۈرۈشكە باشلىدى ، قايتىپ كېلىپ بۇ ئويىنى ئىنانقۇلىغا ئاشكارىلىدى ۋە ئۇنى چېكىپ باقماقچى بولۇپ :

— بۇنداق پاخال كەپىلەرگە ئوت ھۇجۇمىدىن ئۆزگىسى بىكار ، تۈگمىدەك بىر ئۇچقۇن چۈشتىمۇ ، دۆۋە ـ دۆۋە شاخ ـ شۇمبا تۈتۈرۈقتەك كۆيۈشكە باشلايدۇ ، بۇ ئوت قورقۇنچاق لەشكەرلەرنى ، چۆچۈگەك ئات ـ قېچىرلارنى بىردەمدىلا پاتىپاراق قىلىۋېتىدۇ . دەل شۇ چاغدا ئاتلىقلىرىمىز دۆڭ كەينىدىن «ئۇر ـ چاپ» توۋلاپ چىقىپ كېلىشىدۇ ، — دېۋىدى ، قىلنى قىرىق يارىدىغان ئىنانقۇلى ئارىسالدى بولغاندەك ، ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ :

— لەشكىرىي دەستۇرلاردا ۋەزىرئەزەم جۇ گېلياڭنىڭ كۇچلۇك شامالدىن پايدىلىنىپ ، ساۋ ساۋنىڭ لەشكەرگاھىغا ئوت ھۇجۇمى قىلغىنىلا تىلغا ئېلىنغان ، شامالسىز مەۋسۇملەردە ئوت

هۇجۇمى قىلغانلىق خۇسۇسىدا ھېچقانداق مىسال يوق ، — دېدى .
قۇتلۇق ئىنانقۇلنىڭ گېپىنى شۇ زامان ئۇزۇپ تاشلىدى :
— دەستۇرلاردا تىلغا ئېلىنمىغانلارنىڭ غەلەت ئىش بولۇشى ناتايىن . بىزنىڭ كەپكە ئوت ھۇجۇمى قىلغىنىمىزنى كېيىنكى دەستۇرلارغا تىركەپ قويىسىزدە مۇشاۋىر...
— تىركەپ قويسام قويماي ، بىراق كەپىلەرگە ئوتنى قانداق ياقىمىز ؟ ئوتقاش تاشلايلى دېسەك ، ئارىلىق يىراق ، ئوت كۆتۈرۈپ يېقىن بارساق ، تۇبۇتلەرمۇ ئەما ئەمەس ، — دېدى ئىنانقۇلى قۇتلۇققا سوئال نەزىرىدە تىكىلىپ ، — چاندۇرساقلا چاتاقنىڭ چوڭى چىقمدۇ بۇ ئىشتىن...
— بۇ تەرىپىنىمۇ ئويلاپ قويدۇم ، چۈيە ئاقساقالنىڭ ئېيتقىنىچە ، بېشىمالقىنىڭ يۇقىرىسىدا ، ئالتۇنتاغنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە يەر تەكتىدىن قايناپ چىقىدىغان قوڭۇر رەڭلىك بىر خىل ياغ بار ئىكەن . بۇنداق ياغقا ئوت يېقىلسا چاپسان ئوت ئالىدىكەنۇ ، ئۆچۈپ قالمايدىكەن . بۇ يەردىن ياغبۇلاققا بارغۇچىلىك تۆت ـ بەش كۈنلۈك مۇساپە تامامەن بىزنىڭ ئىلكىمىزدە ، ئۆتەڭلەردە ئات ـ ئۇلاغلىرىمىزمۇ كەم ئەمەس . ئونبەش ئاتلىق لەشكەرنى بۇگۈنلا يولغا سالىمىز ، ئۇلار سوغا ـ قاپاقلار بىلەن ياغ ئېلىپ كەلگۈچە پاخال ـ مەنگەنلەردىن تۇرمەل ياسايمىز ، تۇرمەللەرنى ياغقا چىلاپ ئوت ياقىمىز .
— ئوت ياققان تۇرمەللەرنى تۇبۇتلەرنىڭ ئالدىغا يۇمىلىتىپ ئاپىرىمىزمۇ ؟
— يەنە غەلەت گەپ قىلدىڭىز مۇشاۋىر ، دۆڭ كەينىدىكى نەچچە ئون مەنچاناقنى يادىڭىزدىن چىقاردىڭىزمۇ ؟
ئىنانقۇلى پىسسىڭىدە كۈلۈپ قويۇپ ، پىشانىسىگە پاققىدە بىرنى ئۇردى ۋە :
— ئېسىم قۇرىسۇن ئېل ئۇگەسى ، مەنچاناقلاردا سېپىلغا تاش ئىناقلى بولغان يەردە ، تۇرمەلنىمۇ ئاتقىلى بولىدۇ ـ دە ، سىز راستىنلا ئاقىل ئادەم ئىكەنسىز جۇمۇ ؟ — دېۋىدى ، قۇتلۇق ئۇنىڭ

ھېللىقى گەپلەرنى يەنە تەكرارلىشىدىن قورققاندەك ، گەپنى ئۇستىلىق بىلەن باشقا تەرەپكە بۇرىۋەتتى...

ئاقار يۇلتۇزدەك ئۇچۇۋاتقان ئوتلۇق تۇرمەللەر كەپىلەرگە ئوت تۇتاشتۇردى ، كەپىدىن - كەپگە ئۆتۈپ ، كەلكۈندەك يامراۋاتقان ئوت يالقۇنى سېپىلنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىنى تامامەن ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالدى .

سېپىل تۈۋىدە دوزاخ پەيدا بولدى . چارسىلداپ كۆيۈۋاتقان كەپە لەملەرى قاراسلاپ ئۇزۇلۇپ ، چۆچۈپ كىشنەۋاتقان ئاتلارنىڭ ، تېپىرلاۋاتقان ئادەملەرنىڭ بېشىغا چۈشۈپ قاقشاتقىلى تۇردى . ئۇلۇغ ئوت يالقۇنى مەھكەم تاقالغان تۆمۈر قوۋۇقنى ، ئېگىز - پەس قوختىلارنى ۋە دۆڭ چوققىلىرىنى قان چاچقاندەك قىزارتىۋەتتى . ئوت ئارىسىدا مىسالى سەمەندەر[1] دەك تاقلاپ يۈرگەن تۈبۈت لەشكەرلىرى جان ئاچچىقىدا دادلاشقا باشلىدى .

دۆڭ تۆپىسىدە تۇرغان قۇتلۇق «پەيت كەلدى» دەپ پىچىرلىدى ۋە ئالىقىنىغا تۈكۈرۈپ ، قىلىچىنى سۇغۇرۇپ ، ئۇنى بېشىبالىق تەرەپكە شىلتىدى .

— ئەي ، يىلپىز سۇپەتلىك چەۋەندازلار ، ئوت ئىچىدە جان تالىشىپ يۈرگەن ئاۋۇ دۈشمەنلىك ئۇستىگە باتۇرلارچە ئات سېلىڭلار ، ئەل - يۇرتنىڭ شان - شۆھرىتى ئۇچۇن جېنىڭلارنى پىدا قىلىڭلار ! — دېدى چاپچىپ تۇرغان ئاسىلقارانىڭ تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ ۋە «ئۇچ تولپارىم» دەپ خىتاب قىلدى .

ئاسمانغا ئوقتاش ئېتىلدى . قاناتلانغان ساماۋى دۈلدۈلدەك ، تۇمەنمىڭ ئات دۆڭ كەينىدىن ئۇچۇپ چىقتى . جەڭ چۈشەپ ، جەڭ سېغىنغان باتۇر لەشكەرلەر نەيزىلىرىنى تېقىمىغا قىسىپ ، قىلىچ - شەمشىرىنى يۇلاڭلىتىپ ، توپتوغرا سېپىل تۈۋىگە يېتىپ كەلدى ۋە ئوت ئىچىگە شۇڭغۇدى .

قۇتلۇق ئۇن سالغان پېتى دۆڭ كەينىدىن ئۇچۇپ چىقىپ ،

---

① سەمەندەر — رىۋايەتلەردىكى ئوت چاشقىنى . ئۇ ئوت ئىچىدە ياشارمىش .

لەشكەرلەرنىڭ ئەڭ ئالدىدا ئات چاپتۇرۇپ ماڭدى . ئىنانقۇلى ساقلاۋاتقان دۆڭ بىلەن سېپىل ئارىسىدىكى كىچىكرەك بىر تۆپىلىككە كەلگەندە ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ ، دۆڭ تۆپىسىگە چىقىپ ، ئوت يورۇقىدا ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاتلىقلارنىڭ يۇرۇشىگە نەزەر سېلىشقا باشلىدى .

ئۇيغۇرلاردا ئۇدۇم بولغان جەڭ قائىدىسىدە ، پەۋقۇلئاددە ئەھۋال كۆرۈلمىسلا ، ئەمرلەشكەر جەڭگە كىرمەيتتى ، جەڭگاھنى ئېنىق كۆرگىلى بولمىغان بىر يەردە تۇرۇپ ، جەڭ ئەھۋالىنى كۆزىتەتتى ، دۇمباق بىلەن بۇيرۇق بېرەتتى ، مىڭ ئوقياچى لەشكەر بىلەن بىر تۇمەنباشى ئۇنىڭ يېنىدا تەق بولۇپ تۇراتتى ، ئاجىز يەرگە لەشكەر يۆتكەيتتى ، زۆرۈر تېپىلسا بۇ زاپاس لەشكەرلەرنىمۇ جەڭگە سالاتتى .

كۆپ ئۆتمەي ، ئوت يالقۇنى بارا ـ بارا پەسلەۋاتقان سېپىل تەرەپتە غەلىتە بىر ھال پەيدا بولدى . قىلىچ ئويناتقان ، لاچىنەك تېز ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئاتلىقلار نەيزە بويى ئېگىزلىكتىكى ئۆستەڭ قىرىدىن ئاتلاپلا خۇددى يەر يۇتقاندەك ، قۇتلۇقنىڭ نەزىرىدىن بىر ـ بىرلەپ غايىب بولىۋەردى . قاش كەينىدىن يانار تاغدەك پۇرقۇپ چىققان قويۇق توپا شىددەت بىلەن يۇقىرى ئۆرلەپ ، كۆيۇپ چوغقا ئايلانغان كەپىلەرنىمۇ ، كەپە كەينىدە ھۇرۇن ئۆكۈزدەك سوزۇلۇپ ياتقان قوۋۇق ـ سېپىلىنىمۇ بىردىنلا ئۆز كەينىگە يوشۇردى . يەر ـ جاھان يەنە زۇلمەت ئىچىگە غەرق بولدى .

«بۇ نېمە ئىش ؟ ئەجەبا ، يەر يېرىلىپ ، ئاسمان يىقىلدىمۇ ؟ ياكى جەڭ ئىلاھى ئۇلۇغ سولدى ئاتلىق لەشكەرلەرنى ئۆز دەرگاھىغا چىللاپ كەتتىمۇ ؟ »

قۇتلۇق ئاچچىق ئىستىن ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى قايتا ـ قايتا ئۇۋۇلىۋېتىپ ، قوللىرىنى ئېگەرنىڭ قۇشىبېشىغا مەھكەم تىرەپ لىككىدە ئۆرە بولدى ، سېپىل تەرەپكە قايتا ـ قايتا كۆز تاشلىدى . ئەمما ، ئۇ تىلسىماتتەك قارىيىپ تۇرغان بىر پارچە بوشلۇقتىن ئۆزگە ھېچ نەرسىنى كۆرەلمىدى ، يامان ئويلار

كۆڭلىدىن كېچىپ ، يۈرىكىمۇ «قارت» قىلىپ قالدى .

— دۇمباق چېلىپ سوراپ بېقىڭلار ، ئاۋۇ يەردە نېمە كېلىشمەسلىك بولدىكىن ؟

قۇتلۇق دۇمباقچىلارغا بۇيرۇق قىلدىيۇ ، دۇمباقچىلارغا ئىشەنمىگەندەك ، ئاتتىن چۈشۈپلا دۇمباق كالتىكىنى تارتىۋالدى . «دۇم... دۇم... دۇم... » قىلغان كۈچلۈك سادا يەر ـ جاھاننى تىترەتتى . جەڭ مىزانىدا ئۇلاپ ئۇرۇلغان بۇنداق ئۈچ ئاۋاز «جەڭگاھتىن لەشكەر ئەۋەتىپ ، جەڭ ئەھۋالىنى جىددىي مەلۇم قىلىڭلار» دېگەن مەنىنى ئاڭلىتاتتى .

قۇتلۇق دۇمباق چالدى ، دۇمباق ئۈنى تېخى ئەۋجىگە يەتمەيلا بېشىنى ساڭگىلىتىپ ، ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان بىر لەشكەرنىڭ گەۋدىسى ئوتقاش شولىسىنىڭ دائىرىسىگە كىرىپ كەلدى . لەشكەر كېلىۋېتىپ :

— لەشكەرلىرىمىز... لەشكەرلىرىمىز... يوشۇرۇن خەندەككە دۈچ كەلدى... — دەپ توۋلىدى ، دۆڭ باغرىغا كېلەر ـ كەلمەيلا «پالاققىدە» قىلىپ يىقىلدى .

«يوشۇرۇن خەندەك ؟... »

قۇتلۇق ئاتاق دادىسى تۇنباغانىڭ بىر چاغلاردا ئېرتىش بويىدىكى قارلۇق قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلغاندا يوشۇرۇن خەندەككە دۈچ كەلگىنىنى ۋە ئويلىمىغاندا نەچچە مىڭ لەشكىرىدىن ئايرىلىپ قالغىنىنى يادىغا ئالدى ، ئىختىيارسىز چۆچۈپ ، دۆڭ ئۈستىدىن پەسكە سىيرىلدى . ئات ئالدىدا جىمجىت يانقان ئۇ لەشكەرنى شۇنداق يۆلەپلا ، تۆپە ـ تۆپىلەپ سوئال ياغدۇردى :

— ھەي باتۇر لەشكەر ، كۆزۈڭنى ئاچ ، ئۇ يەردە خەندەك بار ئىكەن دېدىڭمۇ ـ ھە ؟

... —

— تەڭرىنىڭ ھەققىدە ، بىردەم بولسىمۇ كۆزۈڭنى ئاچ ـ دە ، خەندەكلەر ھەققىدە سۆزلەپ بەر...

... —

قۇتلۇقنىڭ ئىلتىجاسى ئۇنۇم بەردى . دۇمبىسىگە ئوق قادالغان بۇ لەشكەر ئۇزۇن كىرپىكلىرىنى بىر ھازا تىترەتتى ـ دە ، قاپقىنى تەسلىكتە كۆتۈرۈپ كۆزلىرىنى ئاچتى . بىراق ، تەقدىر يەنە كاج كەلدى . ئۇ جىمى قوۋۇتىنى لەۋلىرىگە يىغىپ ، ئاغزىنى ئەمدىلا ئېچىۋىدى ، بولدۇقلاپ ئېتىلىپ چىققان قىزىل قان ئۇنى ھەربكەتتىن توختاتتى .

— كۆك تەڭرىم كۆك قەبىدىن جاي بەرسۇن···

قۇتلۇق ئىچىدە دۇئا قىلدى . بۇ لەشكەرنى جايىغىلا يانقۇزۇپ قويۇپ ، قولىنى تىزىغا تىرىدى ۋە مىلك پاتمان يۈك كۆتۈرگەن قېرى ھاممالدەك ، تەسلىكتە ئۆرە بولۇپ ، «ئات كەلتۇرۇلسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلدى .

ئاسىلقارا كەلتۇرۇلدى . ئۇ ئانقا مىنىپ ، كەينىگە بۇرۇلدى ـ دە ، پەرمانبەردار تۇمەنباشىغا :

— خەنىدەكىچە چېپىپ بېرىپ ئاتتىن چۈشۈڭلار ، ئاتلىرىڭلارنى دالدا قىلىپ ، نامەرد تۇبۇتلەرگە ئاياۋسىز ئوق ئۇزۇڭلار ، — دەپلا سېپىل تەرەپنى كۆزلەپ ، قۇرغۇيدەك تېز ئۇچۇپ كەتتى .

«بېشبالىقنى پىششىق بىلىدىغان چۈيە ئاقساقالمۇ ، ئۇستى ـ ئۇستىلەپ ئەۋەتىلگەن تىكىتكچى لەشكەرلەرمۇ تېخى تۇنۇگۈنكىچە بېشبالىق سېپىلىنىڭ يۇز چامدام بېرىسىدا شەھەرنى ئەگىپ ئۆتىدىغان بىرلا قۇرۇق ئۆستەڭ بار دەپ مەلۇمات بېرىشمىگەنىدى ؟ ئەجەبا ئۇلار ساختا مەلۇمات بەرگەنمىدۇ ؟ ياق··· ياق··· ئۆزى ھەم يۇلغۇن دۆڭنىڭ كەينىدە تۇرۇپ ئۆستەڭ قېشىنى كۆزەتكەن ئەمەسمىدى ؟ بۇ ئۆستەڭ نېمە بولۇپ بىردىنلا خەندەك بولۇپ چىقتى ؟ يايلاق كۆچۈپ يۇرىدىغان تۇبۇتلەرنىڭ خەندەك جېڭى قىلغىنىنى كىم ئاڭلىغان ؟ بۇ ئاشۇ ئاسىي قارلۇقلارنىڭ ئەقلى بولماي يەنە كىمنىڭ ئەقلى بولماقچىدى ؟ تۇبۇتلەر بىز كەلگۈچە ئۆستەڭ ئورنىدىن خەندەك قېزىپ ، چاندۇرماي نىقابلاپ قويغان بولسا ـ ھە ؟··· »

قۇتلۇق ھەش ـ پەش دېگۈچىلا ئۆزى كۆرگەن ئاشۇ «ئۆستەڭ» بويىغا يېتىپ كەلدى . ئۇنىڭ قىياسىمۇ توغرا بولۇپ چىقتى . بىر ياقتىن ئوق ئۇزۇپ ، بىر ياقتىن خەندەك ئىچىدە ئامان قالغانلارنى قۇتقۇزۇش بىلەن ھەپىلىشۋاتقان تەمىر بۇقىدىن ئۇ ، قارا بوراندەك بېسىپ كېلىۋاتقان ئاتلىقلارنىڭ توساتتىن نىقابلانغان چوڭقۇر خەندەككە دۈچ كېلىپ ، بىر مۇنچىسىنىڭ موللاق ئاتقىنىنى ۋە مۆكۈپ ياتقان تۇبۇتلەرنىڭ يولى توسۇلغان لەشكەرلەرگە يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇۋاتقىنىنى بىلىۋالدى .

قۇتلۇق سېپىل تۈۋىنى تېزلىك بىلەن كۆزىتىپ چىقتى . «لاپ» قىلىپلا ئوت ئالغان ئوت ـ خەسلەر ئاللىقاچان كۆيۈپ بولغان ، ئوت ئۆچۈپ ھەممە يەرنى قاراڭغۇلۇق قاپلىغانىدى . ئوق يامغۇرى ھېلىھەم يېغىپ تۇراتتى ، تالاپەتمۇ ئاز ئەمەس ئىدى . بىراق ، ئوق ئاتقان تۇبۇتلەرنى كۆرۈپ بولمايتتى . سۆزسىزكى ، نەلەردىدۇر مۆكۈپ ياتقان دۇشمەنلەر ئوتقاش كۆتۈرۈپ يۈرگەن ئۇيغۇر ئاتلىقلىرىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتى ۋە خاتاسىز ئوق ئۇزمەكتە ئىدى . بىر تۇمەن ئۇستا مەرگەن تەق تۇرغان بىلەن ، تۇبۇتلەرگە ئوق ئېتىش نىشانسىز مۇشت ئاتقاندەك ئەخمەقلىق بولاتتى . بۇ يەردە تۇرۇۋېرىش بىھۇدە قان تۆكۈلۈشتىن دېرەك بېرەتتى .

لەشكەر تەقدىرىنىڭ قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتقىنىنى سەزگەن قۇتلۇق شۇ ھامان بۇيرۇق قىلدى :

— ئوتقاشلارنى ئۆچۈرۈڭلار قاپاق باشلار ، ئوق ئېتىشنى توختىتىپ ، خەندەكتىكىلەرنى قۇتقۇزۇڭلار !

ئوتقاشلار ئۆچۈرۈلدى . زۇلمەت قۇشى يەنە ئۇۋۇسىدىن چىقتى . ھاسىسى يوق ئەمادەك ، ئۇدۇل كەلگەنلا يەرگە ئۈسۈپ يۈرگەن ئاتلىق لەشكەرلەر باشلىرىنى قاقىرىدەك ئىچىگە تىقىشىپ ، قالقانلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قويۇق ئوقتىن پاناھلانغاچ ، تەرەپ ـ تەرەپكە پىتىرىغىلى تۇردى . قالقانلارنىڭ جارانگ ـ جۇرۇڭى ، ئۆز ئىزىدا پىرقىرىۋاتقان جەڭ ئاتلىرىنىڭ كىشنەشلىرى ،

ئۇزەڭگىلەرنىڭ ، نەيزىلەرنىڭ بىر - بىرىگە سوقۇلۇشلىرى ، يارىلانغان لەشكەرنىڭ ئېچىنىشلىق ئىگىراشلىرى قىيامەتنى ئاشكارا قىلدى . قۇتلۇقتىن بەرھەم يېگەن سانغۇن - سەركەردىلەرنىڭ كۆچەپ تەرتىپكە چاقىرىشلىرىمۇ ، تەھدىت بىلەن توۋلاشلىرىمۇ ھېچنېمىگە دال بولالمىدى .

تاڭغا يېقىن ھاۋا بۇزۇلدى . تۇبۇت باخشىسى سېھىر قىلدىمۇ ، تەستە كەلگەن باھار پەسلى بىر تىنىقتا قىشقا ئۆرۈلدى . توساتتىنلا جۇدۇن ئۆرلەپ ، توپا ئارىلاش قار يېغىشقا باشلىدى . تۇتۇق ئاسماندىن پىلدىرلاپ چۈشۈپ يەر يۈزىگە تېگەر - تەگمەي ئېرىپ كەتكەن قار ئېرىق - ئېرىق ئەگىز سۇ بولۇپ ئات ئىزىدا ئۇيۇپ قالغان قانلارغا قوشۇلدى ۋە ئات ئايىغىدا دەسسەپ - چەيلەندى ، بېرىپ - بېرىپ ، گىل رەڭلىك قىزىل تۇپراققا سىڭىپ كەتتى .

قۇتقۇزۇلغانلار قۇتقۇزۇلدى ، قالغانلار قالدى . ئاسارەتلىك كېچە تۈگەپ ، كۈنچىقىش تەرەپ ئۇيۇپ قالغان قىزىل قاندەك قىزىرىپ ، ئاھانەتلىك يېڭى تاڭدىن بېشارەت بولغان چاغدا ، ئاداققى توكۇر سەردار تەمىر بۇقا مىسالى كەسلەنچۈكتەك ئاستا ئۆمىلەپ ، تاقىر دۆڭ ئارىسىدىكى سوغۇق لەشكەرگاھقا قايتىپ كەلدى .

33 . يول ئوردۇبالىققا

— ئەي غەمگۇزار ئانا ، مېھىر - شەپقەت دېڭىزىدەك داۋالغۇپ ، ھارارەتتە مىڭ قۇياشقا تەڭ تۇرىدىغان ئاشۇ نۇرلۇق كۆزلىرىڭنى ئاچ ، ئانا مېھرىگە زارىققان ، يېتىم قوزىدەك غېرىب بولغان ئوغلۇڭغا قاراپ بىر قېتىملا كۈلۈپ قوي . ئوغلۇڭنىڭ مىڭ يىللاپ سۇ كۆرمىگەن تەشنا قۇملۇقتەك چاڭقاق يۈرىكى بىردەم بولسىمۇ سۇ ئىچىۋالسۇن .

ئەي ، ئۇمايدەك مېھرىبان ئانا ، قېنى ، ئوغلۇڭغا بىر دىدار كۆرسەت . سەندىن ئايرىلىپ ، يېتىملىك دەستىدە سەرگەردان

بولۇپ ، كۆڭلى ئېگىلگەن چاغلاردا ئىسسىق چىرايىڭنى سېغىنغان ئوغلۇڭ تەۋەررۈك دىدارىڭنى كۆرۈپ ، كۆڭۈل يارىسىغا مەلھەم چېپىۋالسۇن .

ئانا ، ئورنۇڭدىن تۇر ، ئورنۇڭدىن تۇرۇپ ، ئالەمدەك كەڭ قۇچىقىڭنى ئاچ . تىنچ باغرىڭدىن ئايرىلىپ ، دۇنيا جاڭجاللىرىغا شېرىك بولغان ، قان - ياش بىلەن ھەپىلىشىپ ، يۈرەك - باغرى قېتىپ كەتكەن بېچارە بالاڭ ئىسسىق قۇچىقىڭدا ئەركىلىۋالسۇن ۋە سەبىيلىكىنى تېپىۋالسۇن .

مەن بىلىمەن ، سەن بىر گەز بوز تۇپراقنىڭ تېگىدە ، ئوغلۇڭ ئۆز قولى بىلەن قازغان گۆرنىڭ ئىچىدە ئارامخۇدا ئۇخلاپ ياتىسەن ، ئەمدى سېنى ھېچكىم تاڭ ئاتماستىلا ئويغاتمايدۇ ، ئوغلۇڭ يىغلاپ خەقىشلىك قىلمايدۇ ، ئېچىرقىغان قوي - ئۆچكىلەر مەزگىلسىز مەرەشمەيدۇ . ئۇ يەردە ئۆزگىرىشچان دۇنيانىڭ يامغۇر - يېشىنى يوق . تاغ تەرەپتىن كېلىدىغان لەشكەرلەرنىڭ ئالۋان - ياسىقىمۇ يوق .

ئوغلۇڭ ئوبدان بىلمدۇ ، سەن ئەمدى تۇرالمايسەن ، كۆز ئېچىپ ، دىدارىڭنىمۇ كۆرستەلمەيسەن . ئىشەنگىن ، سېنى ئەمدى «تۇر» دەپ زورلىمايمەن ، كۆزۈڭنى ئاچ دەپمۇ تەڭلىكتە قويمايمەن ، پەقەت ياتقان يېرىڭدە خاتىرجەم يېتىپ ئوغلۇڭنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە ئوبدان قۇلاق سال ، دەپلا ئۆتۈنمەن .

ئوغلۇڭغا ئېيتىپ بەرگىنچۇ ، قار ياغقاندا ، يامغۇر چۈشكەندە ، چاقماق چېقىپ ، خۇشال قىلغاندا ۋە ياكى ئايەم كېلىپ تىلاۋەت پەيتى يەتكەندە سەن بۇ يەردە دادامنى كۆردۈڭمۇ ؟ دۇرۇت ئوقۇپ ، ئىسرىق ياقمىنى ، قەبرەڭنى سۈپۈرۈپ ، سۇ سەپكىنىنى ، ئاكامنىڭ ۋە يەنە بىر نامەلۇم ئادەمنىڭ قەبرىسى ئالدىدا تاشقىن كەبى ياش تۆككىنىنى تۇيۇپ ياتتىڭمۇ ؟

قىياسىمچە ، سەن بەلكى خاتىرەڭگە ئورنىشىپ قالغىنى بويىچە «داداڭ ، تاش يۈرەك ياغلاقارلارنىڭ تۇنۇغا ئايلانغان ، ئېھتىمال ئۇ تاياق يەپ ناھەق ئۆلگەندۇ ، ئېھتىمال ، قايسىبىر جەڭگاھتا

جېنىدىن ئايرىلىپ ، نامەلۇم بىر قەبرىدە ئۇخلاپ ياتقاندۇ » دەپ جاۋاب بېرەرسەن ؟ ھە بەلكى «ئۆلگەننىڭ تىرىلگىنى بارمۇ ؟ » دەپ سۆز ياندۇرۇپ ، ئوغلۇڭنى نادانلىقتا ئەيىبلەرسەن .

ئاڭلاپ تۇر ئانا ، ئوغلۇڭ چوڭ بولدى ، سەندىن ئايرىلىپ ، يىغلاپ - قاقشاپ نۇرغۇن قىش ۋە نۇرغۇن يازنى ئۆتكۈزۈپ ، بالىلىقتىن چورتلا قول ئۈزدى . ئەمدى ئۇ توختالغان ئادەم ، بۇ ئادەم سەن سەزمىگەننى سېزىۋالدى ، سەن بىلمىگەننى بىلىۋالدى . شۇڭا ، ئۇ ئۆز دادىسىنىڭ ھېچقاچان ئۆلمىگىنىگە ، بۇ دۇنيادا ، بۇ زېمىننىڭ قايسىبىر بۇلۇڭىدا ھېلىھەم ھايات يۈرگىنىگە شەكسىز ئىشىنىدۇ .

سەندىن ئۆتۈنەي ، بۇنداق ھاياجانلانما ، ئوغلۇڭغا گۇمان نەزىرى بىلەن قارىما ، يالغان ئېيتقان بولسام ئۆلگىنىمدە ھايۋان بولاي . بىلىمەن ، سەن دېگەندەك ، ئۆلگەنلەرنىڭ روھىناتى تىرىك قالىسمۇ ، تېنى مەڭگۈ تىرىلمەيدۇ . بىراق ، دادام ئۆلمىگەن . ئۇنىڭ روھىمۇ تىرىك ، تېنىمۇ تىرىك . گەپلىرىمگە يەنە ئىشەنمەمسەن ؟ ئوغلۇڭنى خىيالپەرەس دەپ ئەيىبلەمسەن ؟ ئانا ، سەن ئۇنداق قىلما ، جىمجىت يېتىپ گەپلىرىمنى ئوبدان ئاڭلا ۋە ئاندىن كېيىن بىر نېمە دە .

ئاكام كەتتى ، دادام كەتتى ، ئۇلارنىڭ كەتكىنى ساڭا بەكمۇ ئېغىر كەلدى . ئاخىر يىغلاپ يۈرۈپ سەنمۇ كېتىپ قالدىڭ . مەن بولسام بۇ دۇنيادا يالغۇز ئۇچقان تۇرنىدەك يېتىم قالدىم ، مەڭدەپ - مەڭدەپ ، ھاياتىمدىن ئۈمىد ئۈزۈپ ، بۇ جاندىن كېچەي ، ئاخىرەتكە بېرىپ ساڭا ھەمراھ بولاي دېدىم . بىراق ، ئۆزۈڭ بەرگەن خىسلەتلىك ئوشۇق ماڭا يول كۆرسەتتى ، يېتىم - يېسىرلارنىڭ بېشىنى سىلايدىغان ئىلاھىم ئۈماي يېتىم ئوغلۇڭنى بىر ياخشى ئادەمگە ، بىر ياغلاقارغا يولۇقتۇردى . ئۇنداق دېسەم يەنە خاپا بولۇپ قالما ، ئىشەنگىنكى ، ئىنساني مۇھەببەت ئۇرۇق - قووۇمدىن ئەلا بولىدىكەن ، ئادەمگەرچىلىك ئۇرۇق - قووۇم چېگراسىدىن ئاتلاپ كېتەلەيدىكەن .

شۇنداق قىلىپ ، پانىي دوزاختا تېڭىرقاپ يۈرگەن ئىدىم ، بىر دىنلا جەننەتكە چىقتىم . يېتىم بولغان ئىدىم ، ئاتىلىق بولدۇم ، يالغۇز قالغان ئىدىم ، قېرىنداشلىق بولدۇم . ئاچ - زار يۈرگەن ئىدىم ، راھەتكە ئۇلاشتىم . ياغىنىڭ ئىچىدىكى بۆرەكتەك يۇرۇپ شۇنى بىلدىمكى ، مۇھەببەت بۆلەك - بۆلەك بولىدىكەن ، يات ئادەمنىڭ ئەڭ ئوبدىنىمۇ ئۆز ئاتا - ئاناڭغا يەتمەيدىكەن . قاغانىنىڭ قەسىرىمۇ ئۆز ئۆيۈڭدەك ئىللىق بولمايدىكەن . پاراغەتتە ياشىساڭمۇ ، ئاتا - ئاناڭ ، غېرىبانە كەپەڭ بىر دەممۇ كۆز ئالدىڭدىن كەتمەيدىكەن .

خۇشال چاغلىرىمدىمۇ سېنى سېغىندىم ، خاپا بولغاندىمۇ سېنى سېغىندىم . سېغىنغىنىمدا پۇرسەت بولسىلا قەبرەڭگە كېلىپ ، توپىسىنى تۇتىيا بىلىپ ، كۆزۈمگە سۈرتتۈم ، قەبرەڭدىن ئۇنۇپ چىققان يېشىل ئوتلارنى ئىسسىق كۆز يېشىم بىلەن سۇغاردىم .

گەپنىڭ مۇھىمى مانا بۇ يەردە ، ھەر قېتىم قەبرەڭ تاۋاپىغا كېلىگەندە نېمىلەرنى كۆردۈم ، بىلەمسەن ؟ دادام تۆككەن كۆز يېشىنىڭ چېكىم - چېكىم داغلىرىنى كۆرۈپ قالدىم ، ھەربىر زەررە تۇپراقتىن تونۇش ھىدنى پۇراپ قالدىم ، يوغان - يوغان ئىزلىرىنى تونۇپ قالدىم .

شۇ چاغدا ، قەبرەڭ بېشىدا يۇكۈنۈپ ئولتۇرۇپ ، ساڭا قاراپ «دادام ئۆلمەپتۇ ، ئۇ تېخى ھايات» دەپ شەپە بەردىم . بىراق ، ئاۋازىمنى ئاڭلىيالمىدىڭمۇ ، ئەقىدەڭدىن يالتايغۇڭ كەلمىدىمۇ ؟ ۋە ياكى تاسادىپىي زاھىر بولغان بۇ ھەقىقەتنى دەماللىقا قوبۇل قىلغۇڭ كەلمىدىمۇ ، «داداڭ راستىنلا ھايات» دەپ تەستىق بەرمىدىڭ . مەن ئىككىلەندىم . ئانام تەستىق قىلمىغان ئىكەن ، بۇنداق بولۇشى بەلكى مۇمكىن ئەمەس دەپ ئويلاپ قالدىم .

جېنىم ئانا ، ھايات چېغىڭدا بىر ئىشنى «ئۇنداق» دېسەڭ ، مەن «مۇنداق» دېگەن ئەمەسمەن . سېنى ئۇماي دەپ بىلىپ ، ئەقىلىڭ دۇردانىلىرى بىلەن كۆڭۈل كۆلبەمنى زىننەتلەپ كەلگەنمەن . ھېلىھەم سېنى ئىنسان زاتىنىڭ ئەڭ ئەقىللىقى ، ئايال

زاتىنىڭ تاجدار قاغانى دەپ ھېسابلايمەن . ئەمما ، سەندىن بىر سوئال سورايمەن ، تەنتەكلىكىمدىن خاپا بولماسلىقىڭنى ئۆتۈنىمەن . سېنىڭ قەبرەڭ بىلەن ئاكامنىڭ قەبرىسى ئارىسىدا يەنە بىر قەبرىنىڭ پەيدا بولۇپ قالغىنىغا ئەمدى نېمىمۇ دېيەلەيسەن ؟ بۇ كىمنىڭ قەبرىسى ؟ بۇ غەلىتە قەبرىنى كىم ياسىدى ، دېگەنلەرنى ئويلاپ باقتىڭمۇ ؟ كۆرمىدىم ؟ ئويلاپ باقمىدىم دەمسەن ؟ ئۇنداقتا يەنە بىر نۆۋەت سەۋر قىلغىن ، بۇ تېجىمەل ، سارايڭ تەقدىر بىزگە شۇنداق غەيرىي ؟ شۇنداق خاتا بىر يەكۈننى ئىنئام قىلغانكى ، مەن دادامنى ئۆلدى دەپ ھېسابلىغاندەك ، دادامنىڭ مېنى ئۆلدى دەپ ھېسابلىغان . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاتىلىق قەرزى ئۈچۈن بۇ كىچىككىنە قەبرىنى ياساپ ، ئۇنى ماڭا نىشانە قىلغان ؟ دۈگا ـ تەكبىرلىرى بىلەن مېنى ياد ئەتكەن !

كۆپ بىلجىرلاپ ئارامىڭنى بۇزغىنىمنى كەچۈرگىن ئانا . يەنە دېسەم ، ئوغلۇڭنىڭ قول ئاستىدا ئىنانقۇلى دەيدىغان بىر ياغلاقار بار ، بۇ ئاقسۇل مۇشاۋىرنى كىم دەپ ئويلايسەن ؟ ئۇ دەل سەن كۆرگەن ، مەن كۆرگەن ، كۆرۈپلا قالماي ، بىزنى بوزەك قىلغىنى ئۇچۇن ، غورۇرلۇق ئوغلۇڭ ئوڭ قولىنىڭ دۈمبىسىنى بىر چىشلەپلا ئۇزۇۋالغان ھېلىقى ئۇزۇن تۇرا لەشكەرنىڭ ئۆزى شۇ . ئۇ چاغدا دادامنى تۆتۈپ كەتكەن ، ئۆيىمىزگە كۆتۈرگۈسىز دىشۋارچىلىقلارنى ئېلىپ كەلگەن بۇ لەشكەرنى ، ياق ، بۇ سەردارنى پارچە ـ پارچە قىلىپ ، گۆشىنى بېشىبالىقنىڭ لالما ئىتلىرىغا تاشلاپ بەرگۈم كەلدى . بىراق ، پەرمان بىلەن ئىش قىلغىنى ، دادامنىڭ يېرىم يولدا قېچىپ كەتكىنىدىن خەۋەر بېرىپ ، قىياسىمنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلاپ بەرگىنى ئۈچۈنلا ئاچچىقىمغا ھاي بەردىم ، ئۇنى كەچۈردۈم . بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا ، قانات چىقىرىپ قۇش بولسام ، جىمى ئالەمنى ئايلىنىپ دادامنى ئىزدەپ تاپسام ۋە ئايىغىغا باش ئۇرسام ، دېدىم . شۇنداقتىمۇ ، قولۇمدا قاغانىنىڭ پەرمانى ، زىممەمدە ئەل ـ يۇرتنىڭ ئېغىر يۈكى بار ، قېنى ، جەڭ تۈگىسۇن ، بېشىبالىق قولغا ئۆتسۇن دېگەن ئوي بىلەن سەۋر ـ تاقەت ساقلىدىم ،

ئۆز ـ ئۆزۈمگە چەك قويدۇم .

ئانا ، ئوغلۇقىغا ئۇنداق مەنستىمەسلىك نەزىرى بىلەن قارىما ، بېشىبالىقتىن كەلگەن شامالىلار ساقا ھەممىنى ئېيتىپ قويۇپتۇ ئەمەسمۇ ؟ مېنى تولا خجىل قىلما ، ئۈمىدىكىنى يەردە قويۇپ ، ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم نۇسرەتسىز جەڭ قىلغاچقا ، ئۇنىڭسىزمۇ يۇزۈمنى قويىدىغانغا يەر تاپالمايۋاتىمەن . ھېلىقى مۇشاۋىر «جاھاندا ھەممە جەڭدە غالىب كېلىۋېرىدىغان سەردار يوق ، گەپ ، ئەل رايىنى قولدىن بېرىپ ، دۈشمەنگە يول ھازىرلاپ بەرگىنىمىزدە . سىزلا بولىدىكەنسىز ، بېشىبالىق ھامان بىر كۈنى ئەل قوينىغا قايتىپ كېلىدۇ» دەپ كۆڭلۈمنى ياسىغان بولسىمۇ ، لېكىن ئوغلۇقۇ ساقا يۇز كېلەلمەيدۇ ، تاراس قاغانغا يۇز كېلەلمەيدۇ .

— تۇۋا ، ئانا ، يەنە تاراس قاغانغا يۇز كېلەلمەيمەن دەپ يۇرىمەنا ، ئەمدى توغرىسى ، قاغانىنىڭ روھىغا يۇز كېلەلمەيمەن دېگىنىم تۇزۇك . چۈنكى ، يېڭى بىر جەڭگە ھازىرلىق كۆرۈپ تۇرغان چېغىمدا ئوردۇبالىقتىن يەنە بىر يامان خەۋەر كېلىپ قالدى . تاراس قاغان ، ئېنىقىنى دېسەم ، ئوغلۇقىغا يامان چاغدا مۇرەببە بولۇپ ، ئاتىلارچە خوۋلۇق كۆرسەتكەن ھېلىقى ئوبدان كىشىنىڭ يالغۇز ئوغلى تاراس قاغان نامەلۇم سەۋەب بىلەن ئۆلۈپ قاپتۇدەك . ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئوردۇبالىقتا يەنە نېمىلەرنىڭ يۇز بەرگىنىنى بىلىپ بولمايدۇ . شۇڭا ، ئوغلۇقۇ مۇشاۋىر ئىنانقۇلىنى بېشىبالىق لەشكەر گاھىدا توختىتىپ قويۇپ ، ئىككى تۇمەن لەشكەرنى باشلاپ ئوردۇبالىقا ئاتلاندىم . ئوغلۇقۇ ئوغۇز سۇتۇڭدەك پاك نىيەتنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىپ ، كىچىك ئايچورنى قاغان تىكلەيمەن . ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ بەردەم تۇرۇپ يۆلىۋالمەن . دادامنى تېپىپ ، ئۇنى سېنىڭ ئالدىڭغا باشلاپ كېلىمەن .

— خەير ـ خوش ئانا ، ئوغلۇقۇ كېچە ـ كۈندۈز يول بېسىپ ، ئوردۇبالىقا بالدۇرراق يېتىپ بارمىسا بولمايدۇ . ماقا ئاقيول تىلە ، نۇسرەت تىلە ، سېنىڭ تىلەكلىرىڭ ئوغلۇقۇ ئۇچۇن

شەمشەردىن ئىتتىك ، نەيزىدىن خاسىيەتلىك...

قۇتلۇق بىر چاغلاردا ئۆزلىرىنىڭ جەدە ئېتى ئوتلايدىغان قويۇق چىملىقتا ئەمدىلەتىن كۆكلەڭاتقان يۇمران چۆپلەرنى مەززە قىلىپ يەڭاتقان ئاسلقاراغا مىنىڭالدى . قامچىنىڭ ئۇچىنى كۆرەر - كۆرمەيلا يورغىغا چۈشكەن قېرى ئات ئۇنى بىر پەستىلا لەشكەرلەر چۈشكۈن قىلغان كەڭ بوشلۇققا ئېلىپ كەلدى . بېشىبالىقتىن تەڭرىقاغان يولىنىڭ ئاچىلىغىچە يۈگۈرۈپ دېگۈدەك مېڭىپ كەلگەن ئاتلىق لەشكەرلەر بۇ چاغدا تويۇپقىنە ئىسسىق غىزا يەپ ، قانغۇچە ئۇخلاپ ئوبدانلا تېتىكلىشىپ قالغاندى . ئۇگلىرى جايىغا چۈشۈپ ، قورساقلىرى تومپايغان ئاتلار يەرگە تېپىپ بىقارار بولۇشاتتى .

لەشكەرگاھقا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، قۇتلۇقنىڭ ئۇخلاشقىمۇ ، قىزىقراق بىر پىيالە چاي ئىچىشكىمۇ رايى بارمىدى . تۇمەنباشىلارغا بۇيرۇق قىلىپ سەردار - لەشكەرلەرنى جىددىيلەتتى ۋە ئۇلۇغ ئاشۇاقتى بىلەن يەنە يولغا چۈشتى .

قۇتلۇق دۇمبىسى قورۇلۇپ ، تىزلىرىنىڭ ئوتتا كۆيگەندەك ئۇيۇشۇۋاتقانلىقىغا قارىماي ، ئات ئۈستىدە يەنىلا ياش يىگىتلەردەك تېتىك ئولتۇراتتى . دۇبۇلغىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن خۇددى تاش قىسىلچاقلىرىدا ئۇنگەن ئوتتەك بۆرتۈپ چىققان قۇلاق ساقلى يايلاق شامىلىدا يېنىك يەلپۇنەتتى ، ئۇ ئوڭ قولى بىلەن تاسما تىزگىننى مەھكەم سىقىمدىۋالغان ، چەپ قولىنى ئات ئېگىرىنىڭ قوش بېشىغا تېرىۋالغاندى . ئېگەرنىڭ چەپ تەرىپىگە غانجۇغىلانغان تۆمۇر قالقان ئېگەر زىننەتلىرىگە ئۇرۇلۇپ ، ئات يورغىسىغا تەڭكەش قىلىپ جاغ چالغاندەك ، رىتىملىق شەپىلەرنى تارىتاتتى .

ئاسىلقارا يورغىلايتتى . قۇتلۇقنىڭ پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرى يىراقلارغا ، ئاجايىپ ئىشلار يۈز بېرىۋاتقان ئوردۇبالىق تەرەپكە تىكىلگەنىدى . بېشىبالىقتىن ئايرىلغان چېغىدىلا ئۆچمەيدىغان سىرلىق شولىدەك ، كۆز ئالدىغا كېلىۋالغان ھەر خىل تەخمىنلەر تۇتۇق بەرمەس قۇش مىسالى ئۇزاپ باراتتى . قۇتلۇق

ئۇنى قوغلايتتى ، ئۇنى تۇتۇپ ، ئېچ - قارنىنى يېرىپ ، تەخمىنلەرنىڭ تېگىنى بىلمەكنى ئىستەيتتى .

كۆز قارىچۇقىغا تىكەنلەردەك سانچىلىۋاتقان كۈچلۈك شولا ، ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرغان كەڭ دالا قۇتلۇقنىڭ كۆزىنى قاماشتۇراتتى ، ئارامىدىن مەھرۇم قىلاتتى . شۇنداق چاغلاردا ئۇ يول تونۇيدىغان ئاسىلقارانى ئۆز ئەركىگە قويۇپ بېرىپ ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىشقا ، كۈچلۈك نۇر بىلەن شىكەستىلەنگەن سەزگۈسىنى ئازراق ئارام ئالدۇرۇۋېلىشقا مەجبۇر بولاتتى . ئۇ كۆزلىرىنى يۇمدىمۇ ، كۆز ئالمىسى بىلەن هارغىن قاپاقلىرىنىڭ ئارىسىدا ياغلاقارنىڭ جىددىي چىرايى ئايان بولاتتى - دە ، لەۋلىرى گەپكە كېلەتتى .

— چاپسان كەل ، ئاكا ، — دەيتتى ئۇ كۆزلىرى ئوچۇق قالغان ، قورسىقى دومبىيىپ ، چىرايى قەغەزدەك تاتارغان تاراس قاغانىنىڭ سوزۇلۇپ ياتقان مېيىتىنى كۆرسىتىپ .

— ئاكا ، تەڭرىدىن قانات تىلە ، بولمىسا ئۇلگۇرەلمەيسەن ، مېنىڭ تېخى ئىش كۆرمىگەنلىكىمنى بىلسەنغۇ ئاخىر ، — دەيتتى ئۇ ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ ، بوينىنى قىسىپ تۇرغان بالىلىرىغا ئانا بۇركۇتتەك قانات يېپىپ تۇرۇپ .

ئوغلى قۇلاقارا ئۇنى چاقىراتتى ، قىزى ئايچەچەك ئۇنىڭغا يالۇۋراتتى ، ئۇلارنىڭ چاقىرىش ۋە يالۇۋرۇشلىرىدا بىر ئېغىزلا سۆز ، يەنى «چاپسان كەل ، دادا» دېگەن بىر ئېغىزلا ئىلتىجا سالماقلىق ئورۇن تۇتاتتى .

قۇتلۇق «قارس» قىلغان قامچا ئاۋازىدىن ياكى باش ئۇستىدە ئۆزى بىلەن تەڭ ئۇچۇۋاتقان شۇم قاغىلارنىڭ تۇيۇقسىز قاقىلداشلىرىدىن تۇرۇپلا چۆچۈپ ، كۆزلىرىنى ئاچاتتى ، كۈن - كۈنلەپ كېرىپك قاقمىغاچقىمۇ ، ئاتلىق كېتىۋېتىپ ئۇخلاپ قالغىنىنى تۇيۇپ قالاتتى .

«چۇش دېگەن بەربىر چۇش ، خىيال دېگەن بەربىر خىيال» دەپ ئويلايتتى ئۇ ئۆز كۆڭلىنى تەسكىن تاپقۇزۇپ ، «ئېھتىمال

شۇم خەۋەرنىڭ ئۆزىمۇ چۈشتۇر ۋە بەلكى خەۋەرچىنىڭ بىخەستەلىكىدىن ئۇ خەۋەرگە يالغان ئارىلاشقاندۇر . ئېھتىمال ئوردۇبالىقتا ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندۇر ، ھەممە ئادەم سەللىمازا ساق ، ھايات ئۆتكەن كۈنلەردىكىدەك داۋام قىلىۋاتقاندۇر... »

ئوردۇبالىققا بىر كۈنلۈك يول قالغاندا ، لەشكەر بېشىنىڭ ئەڭ ئالدىدا جەڭ ئىلاھى سولدى مىنگەن ئاق بوز ئاتنى يېتىلەپ كېلىۋاتقانلار توساتتىن بىر جەسەتنى بايقاپ قېلىشتى . كۆكسىگە خەنجەر تەگكەن بۇ يىگىتنىڭ نامەلۇم قاتىللار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگىنىنى ۋە ئۇنىڭ ياغلاقارنىڭ ئاتباقارى ئىكەنلىكىنى بىر قاراپلا بىلگۈالغان قۇتلۇق سانغۇن «ئەھۋال چاتاق» دەپ پىچىرلىدى ، لەشكەرلەرنى ئات چاپتۇرۇپ ئىلگىرىلەشكە بۇيرۇدى . ئەتىسى كۈن تىكلەنگەن چاغلاردا ئۇلار ئوردۇبالىق بوسۇغىسىغا يېتىپ كەلدى .

ئوت چىققان مەۋسۇملاردا شەھەر سىرتىدىكى يايلاقلارغا يۇلتۇزدەك تارقاپ كېتىدىغان ئاق ئۆيلەرنىڭ ئەمدى بىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى ، بىرەر چوپان ياكى بىرەر قويمۇ كۆزگە چېلىقمايتتى . جەڭگاھتىن قايتقانلار كۈتۈلىدىغان شاھسۇپىدىمۇ قاغان تۇغۇل ، بىرەر سانغۇنمۇ ، بىرەر مۇلازىممۇ يوق ئىدى . دېھقانچىلىق قاياپ كېتىدىغان بۇنداق پەسلىدە بىرمۇ دېھقان ئېتىزغا چىقمىغان ، ئەتىيازلىق ئوسا قىلىنمىغان ئېكىنزاردا بوران ئۇچاتتى...

قۇتلۇق تەڭرىقاغان يولىنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ ، بىر غېرىچ قېلىنلىقتا توپا بېسىپ ، تاشلاندۇق كەپىدەك غېرىپسىنىپ قالغان شاھسۇپىنىڭ يېنىدىن ئۆتتى . ئۇ سەردارلارغا خاس سەزگۈرلۈك بىلەن ئون نەچچە تىكتىكچى لەشكەرنى ئالدىن ماڭدۇرۇپ ، ئاستا قەدەم بىلەن ئىلگىرىلەشنى داۋام ئەتتى . تىكتىكچىلار ئاتلىرىغا تىنماي قامچا ئۇرۇپ ، ئاسمان ـ پەلەك توپا ئۆرلىتىپ قايتىپ كەلگۈچە ، قۇتلۇقمۇ تۇن ئاسمىنىنىڭ بىر پارچىسىدەك قارىيىپ تۇرغان تەڭرىقاغان قوۋۇقى ۋە شەھەر سىپىلى خېلى ئېنىق

كۆرۈنىدىغان بىر مەنزىلگە يېتىپ كېلىپ ، لەشكەرلەرنى توختاشقا بۇيرۇدى . ئېھتىياتنى ھەمراھ قىلغان قۇتلۇق سانغۇن ئاۋۋال تەكشۈچىلارنىڭ نېمە دەيدىغىنىنى ئاڭلاپ باقماقچى بولغانىدى .

ئېغىرنى ئات كۆتۈرگىنىگە قارىماي ، ئاغزىنى ئاپتاپتا قالغان بېلىقنىڭ ئاغزىدەك يوغان ئېچىپ ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلگەن تەكشۈچىلار يەنە بىر شۇم خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى . تەكشۈچىلار ئارىسىدىكى بىر مىڭباشى قۇم - شېغىلدەك قولاشمايۋاتقان گەپلىرىنى ئاران ئۇقتۇرۇپ :

— شە··· شە··· شەھەرنى توپىلاڭچىلار··· ئىگىلىۋاپتۇ ، سېپىل قو··· قوۋۇقىنى تاقىۋاپتۇ ··· — دېۋىدى ، يەنە بىر تەكشۈچى مىڭباشىنىڭ گېپىنى تولۇقلاپ دېدى :

— توپىلاڭچىلارنىڭ كا··· كاتتىسى قوۋۇق تۆپىسىگە چىقىۋاپتۇ ، تېخى···

«ئۇچ كۈندىن بېرى قاپىقىم بىكار تارتمىغان ئىكەنده ، ھېلىقى ئۆلگۇر قاغىلارچۇ تېخى··· »

قۇتلۇق مۇشۇنداق بولىدىغانلىقىنى ئالدىن بىلىدىغاندەك ، شۇم خەۋەردىن چۆچۈپمۇ كەتمىدى ، چىرايىنىمۇ ئۆزگەرتمىدى . قوۋۇق تەرەپكە قاراپ دىمىغىنى قېقىپ ، مۇنداقچىلا كۈلۈپ قويدى - دە ، سالماق ئاۋاز بىلەن :

— لەشكەرلەر ئاستىراق سۈرئەت بىلەن ئىلگىرىلىسۇن ، — دېدى سەردارلارنىڭ ئويلىمىغان يېرىدىن چىقىپ .

تەكشۈچىلار ئېيتقاندەك ، ئوردۇبالىق قولدىن كەتكەن ، قوۋۇق تاقالغان بىلەنمۇ بۇ يەردىن لەشكەر قايتۇرۇشقا بولمايتتى . قايتۇردى دېگەندىمۇ ، لەشكەر يەنە نەگە بارانتى ، ئوزۇق - تۈلۈك ئۆكسۈگەن ، لەشكەرلەر چارچاپ ، ئاتلار بىر تېرە ، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان بۇنداق چاغدا لەشكەرلەر يەنە نەگىمۇ بارالايتتى ؟ چارۋا ئورۇقلاپ ، ئاشلىق ئۇزۇلگەن سېرىقتال مەۋسۈمىدا قايسىبىر قەبىلە بۇنچە كۆپ لەشكەرنى بېقىپ كېتەلەيتتى ؟

بۇ پەقەت لەشكەرنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلگەن سەردارنىڭلا

ئەندىشىسى ئىدى . قۇتلۇق بولسا ۋىجدان بۇرچى ئۈچۈنلا بۇ مەنزىلدىن بىر قەدەممۇ كەينىگە چېكىنمەيتتى . ئۇيغۇرنى ئۇيغۇر قىلغان ، ئۇيغۇرنىڭ يۈرىكىدەك توختاۋسىز سوقۇپ تۇرغان بۇ شەھەرنى ، جاندىن ئەزىز بالىلىرى ۋە جانجىگەر يۈرتداشلىرىنى نامەلۇم ئاسىيلارغا تاشلاپ بېرەلمەيتتى . ئۇنى ئۇندەپ تۇرغىنى — ئۇرۇش ، پەقەت ئۇرۇشلا ئىدى . بۇنداق چاغدا ئۇرۇش قىلىش — يېڭىشتىن ، چېكىنىش — يېڭىلىشتىن دېرەك بېرەتتى .

بىراق ، ئاسىيلارنىڭ كاتتىسى كىم بولسا بولسۇن ، ئۇنىڭ كۈچى قانچىلىك ئاجىز بولسۇن ، قۇتلۇق دۈشمىنىگە ھەرگىز سەل قارىيالمايتتى . ئۆزلىرى ئايدالادا ، ئوچۇقچىلىقتا ، دۈشمەن بولسا مۇستەھكەم سىپىل بىلەن قورشالغان شەھەر ئىچىدە تۇراتتى . ئوزۇق ـ تۈلۈكتىن ۋاقتىنچە قىسىلمايتتى . ئاشۇ ئېگىز ۋە قېلىن سىپىل شەھەر تېشىدىكىلەر بىلەن ئىچىدىكىلەرنىڭ مەقسەت مۇددىئالىرىنى ، ئۇچۇر ـ خەۋەرلىرىنى بىر ـ بىرىدىن ئايرىپ تاشلايتتى . شەھەر ئەھۋالى ، ئاسىيلارنىڭ كۈچى ۋە تۈزاق ـ ھىيلىلىرى باردا قۇتلۇق تېخى ھېچنېمە بىلمەيتتى . ياغلاقار ۋە نەچچە مىڭ تورغاق لەشكەرلەرنىڭ دۈچ كەلگەن قىسمىتى پەرەزدىكى ئىش ئىدى…

قۇتلۇق لەشكەر سىپىنى بۇزمايلا قوۋۇق ئالدىدىكى ئوق يېتىم يەرگە كېلىپ توختاپ تۇرۇپ ، شەھەر سىپىلىگە سەپسالدى . سىپىل قوختىلىرى ئۇستىدە ئۇخلاپ قالغان لەگلەك قۇشتەك سالپىيىپ تۇرغان غەيرىي ئەلەملەرنى كۆرۈپ ، ئىچ ـ ئىچىدىن يىغا قاياشقا باشلىدى ، يۈرەك ـ باغرى قوچىغاندەك ئېچىشتى . قوۋۇق ئۇستىدە بەگبارىسنىڭ يىرگىنچلىك چىرايى پەيدا بولغاندا بولسا ئۇ تەئەججۇپتە توۋلىۋەتكىلى قىل قالدى .

«ئۇ بەگبارىسمۇ ياكى بەگبارىسنىڭ دوزاختىن قېچىپ كەلگەن ئەرۋاھىمۇ ؟ بەگبارىس ياردىن ئۈچۈپ ئۆلگەنىدىغۇ ؟ ئەرۋاھى بولسا ، ئۇ نېمىدەپ بەگبارىستەك سەت ھېجىيىدۇ ؟ نېمىدەپ بەگبارىستەك كۆرەڭ كۆرۈنىدۇ ؟… »

قۇتلۇقنىڭ كۆزلىرى چانقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك چوڭ ئېچىلىپ ، چىشلىرى شېغىل چاينىغاندەك غۇچۇرلاشقا باشلىغاندا بەگبارىس دوغلاق گەۋدىسىنى تىترىتىپ تۇرۇپ ، قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى ۋە :

— قاغانىنىڭ ئالدىدا تىزلانمايدىغان قانداق ئەدەپسىز لەشكەرسەن ؟ تىزلان ، چاپسان تىزلان دەۋاتىمەن سېنى··· — دېدى مۇشۇكنىڭ قۇيرۇقىدەك يۇڭلۇق بارمىقىنى قۇتلۇققا قارىتىپ .

«ئۇ ئەسلىدە ئۆلمىگەن ئىكەن ـ دە··· »

يۇرىكىنى يىرتىپ چىققان بىر ئاچچىق سېزىم قۇتلۇقنىڭ بېشىغا ئۆرلەپ ، چېكە تومۇرلىرىنى چوكىدەك ـ چوكىدەك كۆپتۇرۇۋەتتى ، تەنلىرى تۇمۇ تەگكەندەك جۇغۇلدىدى . ئۇ ئۆلگەن مۇردا تىرىلگەندەك ھاڭ ـ تاڭ بولۇۋاتقان سەردارلارغا قاراپ قوۋۇق تۆپىسىنى ئىما قىلىپ :

— قاراڭغۇلار ، ئۇ سەۋدايىغا ئوبدانراق سەپسېلىڭلار ، ئۇ قاغانمىش ، ئۇ قاغانمىش تېخى ، — دەپ پىخىلداپ كۈلدى ۋە قىلىچىنىڭ سېپىنى ئېزىۋەتكۈدەك چىڭ سقىمدىدى :

— كەمىنە ئېل ئۇگەسى ھېچقاچان ئۇيغۇر قاغانىنى كۆرگىنىم يوق ، كۆرۈۋاتقىنىم ئاتاچوق بۆرىنىڭ ئازغۇن پۇشتى ، جەھەننەمدىن قېچىپ چىققان بىر گۇناھكار ئەرۋاھ ، ئۆلۈمگە مەھكۇم ئاسىي ! — دەپ توۋلىدى ئۇ چىڭقىلىپ تۇرۇپ .

— كۆزۈڭنى ئوبدان ئاچ ، مەن قاغان ، ئالتۇن تاج كىيگەن ، ئالتۇن كۇرسىدا ئولتۇرغان سەلتەنەتلىك قاغان !

— ئاسماندا قۇياش بىر ، يەردە قاغان بىر ، ئۇ بولسىمۇ تاراس قاغان !

— تاراس قاغان ؟ تاراس قاغان دېگىنىڭ كىم ئۇ ؟ ئۇنىڭ قاغان بەگبارسىنىڭ قولىدا ئاللىقاچان بىر مۇردىغا ئايلانغىنىنى ، ياغلاقار قوۋمىنىڭ ئاتامانى بەگبارسىنىڭ قاغانلىق تەختىگە ئولتۇرغىنىنى تېخى بىلمەيۋاتامسەن ؟ ھا··· ھا··· ھا··· ھەي بىچارە ، ھەي بىچارە···

ئۇلار بىرى پەستە ، بىرى ئېگىزدە تۇرۇپ ، خېلى بىر چاغقىچە

تىل جېڭى قىلىشتى ، گاھى ياقا تۇتۇشتى ، گاھى پومىلاقلاشتى . بەگبارىس «بەيئەت قىلىپ ، گۇناھسىزنى تىلە» دېدى . قۇتلۇقنىڭ نەشتەردەك سانجىلىۋاتقان ئاچچىق جاۋابى بەگبارىسنىڭ يېغىرىغا تەگدى . ئۇ ئېشەكتىن چۈشكەندەك چۈشۈپ كەتتى ، قىلمىشلىرى ئاشكارىلىنىپ ، زۇۋانى تۇتۇلدى ، كەينىگە قاراپ شۇنداق بىر چالۋاقىۋېدى ، لەشكەرلەر 14 ـ 15 ياشلار چامىسىدىكى ئىككى بالىنى سۆرىگەنچە سۆرەپ كېلىپ قوۋۇق ئۈستىگە ئېلىپ چىقتى ـ ده ، بەگبارىسنىڭ ئىككى يېنىغا بىردىن تۇرغۇزۇپ قويدى . چاچلىرى قوتاز قۇيرۇقىدەك چۈۋۈلغان ، ئۈستۈبۈشى يىرتىلغان بۇ بالىلار پەسكە قاراپ قوللىرىنى ئۇزۇن سوزدى ـ ده ، زىل ئەمما زەئىپ ئاۋاز بىلەن «دادا...» دەپ توۋلىدى ، قۇتلۇقنىڭ يۈرىكى قىزىق ياغدا داغلانغاندەك پۈچىلىنىپ كۆزلىرىگە بىردىنلا قاراڭغۇلۇق تىقىلدى ، يوغان گەۋدىسى ئىختىيارسىز ئالدىغا تاشلاندى .

— ئوغلۇم قۇلانقارا ، قىزىم ئايچەچەك ، ھەرگىز قورقماڭلار ، دادا ئۆلار سىلەرنى قۇتۇلدۇرىدۇ...

بۇ يىل يىل ھېسابىدا ، قۇلانقارا 16 گە ، ئايچەچەك 14 ياشقا كىرگەنىدى . قۇلانقارا بوي ـ بەستىتە دادىسىنى تارتقان ، خۇي ـ پەيلى ئانىسىنىڭكىدەك مۇلايىم ۋە رايىشلىققا مايىل ئىدى . ئۇ سەككىز يېشىدىلا ئات مىنىشنى ئۆگىنىۋالغان . ئۇچ يىلدىن بېرى ، قاتتىق قول مەشقاۋۇلنىڭ تەربىيىسىدە ، جەڭ ئىلمىدىن تەلىم ئېلىۋاتاتتى . ياغلاقار بىرەر ئىش بىلەن ياقا يۈرتقا كېتىپ قالمىسىلا ، ئۇنىڭدىن تابغاچچە جانبازلىقنى ۋە قوش ئوق ئېتىشنى ئۆگىنەتتى .

بېشىبالىقتا ئاتلىنىشتىن بۇرۇن ، قۇتلۇق ئوغلىنى سىناپ بېقىپلا ئۇنىڭ ئات ماھارىتى ۋە ھەر خىل جەڭ قوراللىرىنى ئىشلىتىشتە خېلى ـ خېلى لەشكەرلەردىن قېلىشمايدىغانلىقىغا كۆز يەتكۈزدى ۋە ئۇنى بېشىبالىقتا ئېلىپ بېرىپ ، راست جەڭگە قاتناشتۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈكتى . بىراق ، تۇبۇتلەر بىلەن

بولىدىغان بۇ قېتىمقى جەڭ ئۇنداق - مۇنداق جەڭلەرگە ئوخشمايتتى ، تۇبۇتلەر بىلەن ئېلىشىپ باقمىغان بولغاچ ، بۇ جەڭدە ئەھۋالغا قاراپ يول تۇتماي بولمايتتى . ئىشەنچ بولغان بىلەن ، نېمە ئىشلارنىڭ يۈز بېرىدىغىنىنى ئالدىن مۆلچەرلەش قىيىن ئىدى . ئەگەر بىرەر كېلىشمەسلىك يۈز بېرىپ قالسا ، قۇتلۇق كەدىرەنىڭ روھى ئالدىدا يەرگە قاراپ قالاتتى .

شۇڭا ، ئۇ ئوغلىنىڭ «سەن مەندەك چېغىڭدا 1000 لەشكەرگە سەردار بولۇپ چېكلار يېرىگە جەڭگە بېرىپسەن ، ئەمدىلىكتە مېنى كىچىك چاغلاۋاتامسەن» دەپ دەۋا قىلغىنىغا قارىماي ، ئۇنى ۋە ئۇنىڭ سىڭلىسىنى مەشقاۋۇل بىلەن ياغلاقارنىڭ ھىمايىسىگە تاپشۇرۇپلا بېشىبالمقا كېتىپ قالغانىدى . ئۇخلىسا چۈشىدىن ، ئوڭىدا كۆز ئالدىدىن كەتمەيۋاتقان ، كۆرگىلى كۆزى تۆت بولغان ئاشۇ يۈرەك پارىلىرى مانا بۇگۈن رەقىبىنىڭ قولىغا چۈشۈپ ، ئۆزى ئۇچۇن رىيازەت چەكمەكتە ، گۆر لېۋىگە قىستاپ بېرىلماقتا ئىدى . نەھايەت چوڭ بىر خەۋپ - خەتەر ئۇلارنىڭ بېشىدا بەئەينى ئۆلۈم ئەلچىسىدەك ئەگىپ يۈرەتتى . كىچىككىنە چاتاق چىقسىلا قانخور بەگبارس قىلىدىغىنىنى قىلىۋېرەتتى . يامىنى ، بۇلارنىڭ ھەممىسى قۇتلۇقنىڭ كۆز ئالدىدىلا يۈز بېرىشى مۇمكىن ئىدى .

بەگبارس يەنە بىر قېتىم سەۋدايىدەك قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى . بالىلارنىڭ بېشىنى قولتۇقلىرىغا تاۋۇز قىستۇرغاندەك قىستۇرۇۋېلىپ ، پەسكە قاراپ دېدى :

— ئىقرارمەن ، سەن بىلەن خۇپيانە تۇتۇشتۇم ، تابغاچ ئاسىيلىرىغا ئات بېرىپ ، تاڭ شاھىنى غۇلاتماقچى بولدۇم . بۇ نېمە ئۇچۇن ؟ دادام ئېيتقاندەك ، مەنمۇ قاغان بولالايتتىم ، زەردار بولالايتتىم ، ئاخىر نېمە بولدۇم ، قاغانمۇ ، زەردارمۇ بولالمىدىم ، قاغان قولىدا مەھبۇس بولغىلى تاس قالدىم . تانىمايمەن ، ئۆزۈم ئۇچۇن تاراسنىڭ دادىسىنى ئۆلتۈرمەكچى بولدۇم . تاراس مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولدى ، بىراق مەن ئۆلمىدىم ، بىر تۆپ ئەگرى تېرەك جېنىمنى ئامان ساقلاپ قالدى . تاغ - جىرالاردا ، چۆل -

جەزىرىلەردە سوقۇنۇپ يۈرۈپ قىساس پۈرسىتىنى كۈتتۈم . بۆكۈ قوۋمىغا بېرىپ ، بۇ پۈرسەتنى ئاخىر تېپىۋالدىم . ئېرىنى دادىسىدىن چوڭ بىلگەن ۋاپاسىز قىزىمنى ئۆلتۈرۈپ ، بىر يولىلا قىساس ئالدىم . لەشكەر ، سەردارلارنىمۇ بىر ھىيلە بىلەنلا بەند قىلدىم . سەن بىلىسەن ، تابغاچلاردا «يەڭگەنلەر شاھ بولۇر ، يېڭىلگەنلەر قۇل» دەيدىغان بىر تەمسىل بار . مەن يەڭدىم ، شۇڭا قاغان بولدۇم ، سىلەر يېڭىلدىڭلار ، شۇڭا قۇل بولدۇڭلار ، ساڭا كەلسەم ، بېشىمالقتىن قايتىپ كەلمەي ، تۇبۇتلەرنىڭ قولىدا جان بەرگىنىڭ ئوبدانراق بولار ئىدى . خەيرىيەت ، ھېلىھەم قايتىپ كەپسەن ، بىر قۇلنىڭ قاغان ئالدىدا نېمە قىلىشى كېرەكلىكىنى ئوبدان بىلىسەن ، ئامراق بالىلىرىڭمۇ مېنىڭ ئالىقىنىمدا تۇرۇپتۇ ، قاراپ تۇرۇپ خەتەرگە ئۆزۈڭنى ئۇرمىغىنىڭ تۈزۈك...

قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى ئايىنىپ ، قۇسقۇسى كەلدى ، پەيلىرى تارتىشىپ ، مۇسكۇللىرى يېڭىۋاشتىن ھەرىكەتكە كەلدى . ئۇ لەۋلىرىنى يالاپ ، بىنەمدەك قۇرۇپ كەتكەن قېلىن كالپۇكلىرىنى ئازراق نەمدىۋالدى ـ دە :

— كاپشىما جاللات ، — دېدى ئۇ بارمىقىنى بەگبارىسنىڭ كۆزىگە تىقىۋەتمەكچى بولغاندەك چېنەپ تۇرۇپ ، — ئېشەك تاج كىيىۋالسىمۇ بەربىر ئېشەك ، ئېشەك قانچە ئۇنلۇك ھاڭرىسىمۇ بەربىر ئېشەك . ئىپلاس قولۇڭ تەگرى يارلىقىلغان ئۇلۇغ قاغانىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان تۇرۇپ ، ئۆزۈڭنى يەنە قاغان دەۋاتىسەنغۇ تېخى ، بۇ ئالەم ئىگىسى بار ئالەم ، قېنى ، كۆك تەڭرىدىن سوراپ باق ، قوڭۇر يەردىن سوراپ باق ، ئاۋۇ ئۆتۈكەندىن ، قوۋم ـ خالايىقتىن سوراپ باق ، قايسىبىرى سېنى قاغان دەپ تەن ئالىدىكىن ؟ سۇلالە كاتتىلىرى نەزىرىگە ئېلىپ ئوتۇغات بېرەمدىكىن ؟ بالىلىرىم گۇناھسىز ، نېمە دېيىشسەڭ مەن بىلەن دېيىش ، ئۇلارنى ياخشىلىقچە قويۇپ بەر ، بوينۇڭغا ئارغامچا سېلىپ ، گۇناھىڭغا توۋا قىل !

بەگبارىس قۇتلۇقنىڭ دۇمباق ئاۋازىدەك يانغۇ بېرىپ تۇرغان

بۇ سۆزلىرىگە تەمكىن تۇرۇپ قۇلاق سالدى . يۇرىكىگە ئوغا بىلەن سۇغىرىلغان يا ئوقىدەك تەسىر قىلىۋاتقان بۇ سۆزلەرنى يەنە ئاڭلىغۇسى بارىدەك بىردەم جىم تۇردى . قوۋۇقنىڭ كۈنچىقىش ۋە كۈنپېتىش تەرىپىگە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتۈۋالغاندىن كېيىن ، تېپىرلاۋاتقان بالىلارنى قولتۇقلىرىغا تېخىمۇ مەھكەمرەك قىسىپ تۇرۇپ :

— قاغان دېگەن قاغاندەك ئىش قىلىدۇ ، كۆرمىش - ئەتمىشنى تەقدىرنىڭ ئىرادىسىگە باغلايدۇ . مۇنداق بولسۇن ، تۇرغان يېرىڭدە جىم تۇرۇپ ، ماڭا قارىتىپ بىر تال ئوق ئۇز ، ئوقۇڭ ماڭا تەگسە تەقدىر - پېشانەمدىن كۆرىمەن ۋە تەڭرىنىڭ دەرگاھىغا قاغانلىق نامىم بىلەن كېتىمەن . مۇبادا ، ئوق بالاڭغا تەگسە ، ئۆز بالاڭنى ئۆز قولۇڭ بىلەن ئۆلتۈرگەن بولۇپ ، ئەل - يۇرتىنىڭ نەپرىتىگە قالىسەن . مەن بولسام قاغانلىق نامىم بىلەن سېنى قاتتىللىق گۇناھىڭ ئۈچۈن ئۆلۈمگە بۇيرۇيمەن ! — دېدى .

تۇيدۇرماي تۇزاق قۇرۇشتا دادىسىدىن يەتكۈچە تەلىم ئالغان بەگبارس بۇنداق ھالقىلىق دەقىقىلەردە تەۋەككۈلگە ئۆزىنى ئۇرىدىغان نادانلاردىن ئەمەس ئىدى . نۇرغۇن يىللىق ئېلىشىشلارنىڭ يەكۈنى سۈپىتىدە ، قۇتلۇقنىڭ قابىللىقىنى ۋە ئۇنىڭ كەينىدە خىللانغان ئىككى تۈمەن لەشكەرنىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلىپ تۇراتتى . ئۆز ئادىمى كۆپ بولغاندا 4000 دىن ئاشمايتتى . ئۇلار ئارىسىدىكى 3000 ئادەم ، ئىچكى شەھەرگە كىرىۋېلىپ ، ھېلىغىچە تىركىشۋاتقان تۇرغاق لەشكەرلەرگە تاقابىل تۇرمىسا بولمايتتى . شەھەر ئىچىمۇ تىنچ ئەمەس ئىدى . بەگبارىسقا باش ئەگمىگەن بەزى پۇقرالار ئاسىيلارنى تاپقان يەردە نابۇت قىلىشاتتى . ئوردۇبالىق ئون كۈن ئەمەس ، بەش كۈنلا قامال قىلىنسا ، بەگبارىسنىڭ جىمى دەسمايىسى غالتەككە چىقاتتى - دە ، بەربىر مەغلۇپ بولۇۋېرەتتى . يۇرىكى توختاۋسىز پوكۇلداۋاتقان ، باخشىلارغا پېرە ئوينىتىپ ئۆزىگە ئوق تەگمەيدىغانلىقىغا كاپالەت ئالغان بەگبارس ئاخىر بۇ ھىيلىنى ئويلاپ تاپقاندى .

قوتلوق كۆپ ئويلىنىپ ئولتۇرمىدى . ئۇ ئەتراپىدىكىلەرگە :
— ھېچكىم تۇرغان يېرىدىن بىر قەدەممۇ نېرى بولمىسۇن ، پەرمانىمنى ئۆز جايىدا تۇرۇپ بىر ـ بىرىگە يەتكۈزسۇن ، — دېدى ئۇ ، ئات ئۈستىدىكى قىياپىتىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ .

قوۋۇق ئۈستىدە تۇرۇپ ، لەشكەرلەرنى دىققەت بىلەن كۆزىتىۋاتقان بەگبارىسنىڭ لەشكەرلەرنىڭ ھەرىكىتىگە قاراپلا گېپىدىن يېنىۋېلىشىدىن ئەنسىرىگەن ئېل ئۈگەسى سەردارلارنى شۇنداق ئاگاھلاندۇردى ـ دە :

— قوچۇلۇق مانىي ئۈستازلارغا ئېيتىڭلار ، ئۇلار يادا[1] تاشلىرىنىڭ كارامىتىنى كۆرسەتسۇن ، — دېدى ۋە يەنە سەردارلارغا جىكىلەپ ، — ئۇ نائەھلى ئوق يەپ يىقىلغان ھامان 1000 لەشكەر قوۋۇقتا ھۇجۇم قىلسۇن ، قالغانلىرى سېپىل بويلاپ يېيىلىپ ، قارماقلىق ئارغامچا تاشلاپ سېپىلغا ياماشسۇن !

قۇتلۇقنىڭ جىددىي بۇيرۇقى ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ بىر دەمدىلا ھەننۇا مىڭباشىغا يېتىپ باردى . قوچۇدىن كېلىپ ، يېرىم يولدا سەپكە قوشۇلغان ئىككى مانىخەي يادا تاشلىرىنى خۇرجۇنىدىن چىقىرىپ ، دۇرۇت ئوقۇپ يامغۇر تىلەشكە باشلىدى . يا ئوقىنىڭ بەگبارىسقا دەل تېگىشىدىن دەرگۇمان بولۇپ تۇرغان بىر سەردار قوتلۇققا ئاستا پىچىرلاپ :

— جانابلىرى ، ئاتقان ئوق بەگبارىسقا تەگسىغۇ تەگدى ، ئالمادىس بالىلارغا تېگىپ كەتسە··· — دېدى ۋە گېپىنىڭ ئاخىرىنى ئاغزىدىن چىقىرىشقا ھەرگىز پېتىنالمىدى .

— ئوقىنىڭ كۆزى يوق . ئەمما ، كۆك تەڭرىنىڭ كۆزى بار ، — دېدى قوتلۇق جاۋابەن ۋە خاتىرجەمگىنە كۈلۈپ قويدى .

---

① يادا تېشى — قەدىمدە تۈركىي قوۋملاردا ئەپسۇن ئوقۇپ ، يامغۇر ياغدۇرۇشتا ئىشلىتىلىدىغان بىر خىل ھېكمەتلىك تاش . مەھمۇد قەشقەرىي «دىۋان»دا بۇ توغرۇلۇق مەلۇمات بەرگەن . ئەرەب سايا ھەتچىسى ئىبنى فەزلانمۇ ئۆز خاتىرىسىدە تۈرك قىماقلىرىدا «يامغۇرنى ئۆزىگە تارتىدىغان بىر خىل تاش بار ئىكەن ، بۇ تاش بىلەن خالىغان ۋاقىتتا يامغۇر ياغدۇرىدىكەن» دەپ يازغان .

سەردارمۇ ئادەم ، جەڭ ئالدىدا ئۇنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق غەم - ئەندىشىسى بولىدۇ . پەقەت سەردار بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئۇ ئەندىشىسىنى لەشكەرلەردىن يوشۇرىدۇ ، قورقماس قىياپەتتە ئوتتۇرىغا چىقىپ ، لەشكىرىنى جەڭگە ئۈندەيدۇ . ئەمەلدە ، جەڭ تۈگەپ ، نۇسرەت تاپقاندىلا ئاندىن غەم - غۇسسىدىن خالاس بولۇپ ، چوڭقۇر بىر تىن ئېلىۋالىدۇ...

قۇتلۇق بىر سەردار ، ئوخشاشلا ، ئۇمۇ بىر ئادەم ئىدى . ئادەمگە خاس ھېس - تۇيغۇلاردىن مەھرۇم بولمىغاچقىلا ئۇمۇ ھەم غەم - غۇسسىدىن خالىي بولالمايتتى . ھېلىقى سەردارنىڭ ئەندىشىسى ئەلۋەتتە ئورۇنلۇق ئىدى . بىراق ، ئۇ بىر سەردار بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئەندىشىسىنى يوشۇرۇپ ، خاتىرجەمگىنە كۆلۈپ قويياتتى ، پەقەت ئادەم بولغانلىقى ئۈچۈنلا ئادەملەر ئۈچۈن بۇنداق زىل ئىشلارغا تەۋەككۇل قىلماقتا ئىدى .

ئەمىسە ، ئۇ ، ئوردۇبالىقنى قاماللىقىپ ، ئەل - ئاۋامنى قىينىسۇنمۇ ؟ توغرىدىن - توغرا ھۇجۇم ياساپ ، ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ قېنىنى تۆكسۇنمۇ ؟ بەگبارىسىنىڭ شەھەر پۇقرالىرىنى ، تۇتقۇن - مەھبۇسلارنى قىرغىن قىلىشىغا باھانە تېپىپ بەرسۇنمۇ ؟...

قۇتلۇق تەڭرىدىن ئىجازەت ئالماقچى بولغاندەك ، ئاسمانغا قاراپ بىر پەس تىكىلىپ تۇردى - دە ، «يا تەڭرىم ! » دەپ مۈڭگۈز يانى قولىغا ئالدى ، يا ئوقنى كىرىچكە تىرىدى ۋە ئوقنى قوۋۇق تۆپىسىگە قارىتىپ ، كىرىچىنى كۈچەپ تارتتى .

«ئەي ئىلاھىم ، كۆزۈمگە نۇر ، قولۇمغا كۈچ ئاتا قىلغىن . ئەل - يۇرت غەزىپىدىن پۈتۈلگەن ئوقنى شۇنداق ئاتايكى ، ئۇ بەتنىيەت بەگبارىسنىڭ دەل كۆكسىگە قادالسۇن . ئۆزۈڭ ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغۇچىسەن ، كىم گۇناھكار ، كىم گۇناھسىز بىلىپ تۇرغۇچىسەن . ئوقنى مەن ئاتتىم ، نىشانىنى ساڭا تاپشۇردۇم ، ساڭا تاغدەك ئىشەنچىم بار ، بالىلىرىمنى پاناھىڭدا ساقلاپ ، دۈشمەن يۈزىنى تۇن زۇلمەتتەك قارا قىلغايسەن... »

يادىچى مانىخەيلەرنىڭ كارامىتىمۇ ياكى تەڭرىنىڭ ئىرادىسى بىلەن شۇنداق بولدىمۇ ، قوۋۇق ئاسمىنىدا قارا كىگىزدەك ئىككى پارچە قارا بۇلۇت پەيدا بولۇپ ، توساتتىن ھاۋا گۈلدۈرلىدى . «قارس» قىلىغان ھەيۋەتلىك سادا يەر - زېمىننى دىر - دىر تىترەتتى . ئەزرائىلنىڭ نەرسىنى ئاڭلىغاندەك قورقۇپ كەتكەن بەگبارىس ئاسمانغا قارىۋىدى ، قۇلانقارا «شارت» قىلىپ ئۇنىڭ قولتۇقىدىن بېشىنى تارتىۋالدى - دە ، ئايچەچەككە قاراپ : «قاچ سىكىلىم» دەپ ۋارقىرىدى .

قۇلانقارانىڭ جانبازلىقى ئەسقېتىپ قالدى ، بەگبارىسنىڭ بىقىنىغا تازا دەللەپ بىر مۇشت ئېتىۋىدى ، بەگبارىس قورسىقىنى تۇتقان پېتى ئىككى پۇكلىنىپ يالغۇز كۆتەكتەك چىقىپ قالدى . دەل پەيتىدە ئۇچۇپ كەلگەن بىر تال ئوق دەل كۆكسىگە سانجىلىپ ، ئۇنى شۇ زامانلا تىك موللاق چۈشۈردى .

— ئۇلۇغ تەڭرىگە شۈكۈرلەر بولسۇن ، — دېدى قۇتلۇق ئاسمانغا قاراپ تەشەككۇر ئېيتىپ .

— ئېل ئۈگەسىگە شان - شەرەپلەر بولسۇن ، — دېيىشتى سەردار - لەشكەرلەر سېپىلگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ .

34 . ناتونۇش مەھبۇس

بۇ يىل ئەتىياز تولىمۇ غەلىتە كەلدى . ھاۋانىڭ پەيلى بۇزۇلۇپ ، ھە دېسىلا يامغۇر ياغدى . تاغ كەينىدىن شامال سوقتىمۇ ، قارا يامغۇر قارغا ئۆرۈلدى . يېنىشلاپ ئۈششۈك تەگكەن گۈل - گىياھلار بوي تارتالمىغان پاپا ئادەمدەك ، يەر تىڭشاپلا يېتىۋالدى ، غۇنچىلىرى بەرگىدە سولۇپ ، ئېچىلمايلا تۆكۈلۈپ كەتتى . ھاۋا ھادىسىلىرىدىن بىخەۋەر ، يىللىق سەپىرىنى ئۆز بۇرچىدا داۋام قىلىۋاتقان سەييياھ قۇياش تۇيۇقسىز بىر چاقناپ ، ياز مەۋسۇمىدىن بەلگە بەرگەندىن كېيىن ئاندىن بۇ ھۇرۇن پەسىل

يـاز كـۇنـلـىرىگە ئورۇن بەردى . ئۇرخۇن دەريـاسىنىڭ قىرغاق تەسكىيىدىكى ئاداققى مۇز بىر چۈشتىلا ئېرىپ تۆگىدى . باھاردىمۇ دۇگـدەرەشـكەن تاغ دەرەخلىرى پەسلىگە يات جۇۋىسىنى سېلىپ تاشلاپ ، يېشىل رەڭلىك كۆڭلەك كىيىشتى .

ياز كەلدى . ئەتىيازنىڭ ئاخىرقى تىنىقلىرىدا شەھەرگە كىرىپ كېلىشكەن قۇتلۇقلار قاتلاڭچىلىق ئىچىدە ، ھەممىنى توڭلاتقان ، ھەممىنى زېرىكتۇرگەن بىر پەسلىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكىنىنىمۇ تـۇيـماي قېلىشتى . ئۇلار دۇشمەن قامالىنى بۇزۇپ ، ياغلاقارنى قـۇتـۇلدۇردى . 14 ياشلىق ئايچۇرنى قاغان تىكلەپ ، تاراسنىڭ مېيىتىنى داغدۇغا بىلەن دەپنە قىلدى . شەھەر تىنچىتىلىپ ، چوڭ ئىشلار بېسىققاندىن كېيىن ئاندىن ئۆيگە قايتىشقا مۇڭەپپەق بولغان ئېل ئۇگەسى ياغلاقار بىلەن بىللە غىزالىنىۋېتىپ ، ئىچ ـ قارىندا بىخسىپ ياتقان ئاچچىق گەپلەرنى بىراقلا تۆكۈپ تاشلىدى .

— ھـەي يـاغـلاقـار ، ھـەي يـاغـلاقـار ، قىلغان گېپىم بۇ قـۇلىقىڭدىن كىرىپ ، ئۇ قۇلىقىڭدىن چىقىپ كەتتىغۇ سېنىڭ ، شۇنچە كۆچلۈك جانباز تۇرۇپ ، يا قاغاننى ساقلاپ قالالمىساڭ ، يا شەھەرنى تۇتۇپ تۇرالمىساڭ ، «ئىشەنگەن تاغدا كېيىك ياتماپتۇ» دېگـەن مۇشۇ ئىكەن ـ دە ، ئەسلىي ، — دېدى بېشىنى چايقاپ ، مەنىستەمەسلىك نەزىرىدە چىمەلتىكىنى چىقىرىپ .

قـۇتـلـۇقـىنىڭ تاراڭ ـ تۇرۇڭ تەگكىنىگە ، ئوچۇق چىراي بەرمىگىنىگە قاراپ ، بىر ئايدىن بېرى تىل تۇتۇقى بار ئادەمدەك باش چۆكۈرۈپ يۈرگەن ياغلاقار بولدى دېگۈچە ئوڭايسىزلاندى . ئۇ ئـاكـىـسىنىڭ ھامانەم بىر كۈنى مۇشۇنداق دەيدىغىنىنى پەملەپ تۇراتتى . پەقەت «ئېگىلگەن باشنى قىلىچ كەسمەپتۇ» دېگەندەك ، گۇناھىمنى تەن ئېلىپ ، چىن كۆڭلۈمدىن توۋا قىلسامىلا ئۇنىڭ ئەپۇسىغا ئېرىشىمەنغۇ دەپ ئويلاپ يۈرەتتى .

لېكىن ، ياغلاقار «گۇناھى»نى تەن ئېلىش بىلەن بىللە ، يەنىلا بارنى بار ، يوقنى يوق دېيىش قارارىغا كەلدى ۋە قوشۇقىنى قويۇپ ، قۇتلۇققا دېدى :

— ئاكا، مەن گۇناھكارمەن، مەن ئەيىبلىكمەن، ئۇرسىڭىزمۇ، تىللىسىڭىزمۇ ئۇ ئالەم، بۇ ئالەم خاپا بولمايمەن. بىراق... بىراق...

— ساڭا سېنىڭ ئاكاڭ ئەمەس، بەلكى ئېل ئۈگەسى گەپ قىلىۋاتىدۇ، — دېدى قۇتلۇق سىڭارياڭ قاراپ تۇرۇپ ئۇنىڭ گېپىگە رەھىمسىزلەرچە لوقما سېلىپ، — تىلىڭنى چاينap نېمە دېمەكچىسەن؟ ئۆزۈڭنى ئاقلىماقچىمۇ، يا گۇناھىڭدىن تانماقچىمۇ؟

— ئېل ئۈگەسى ئالدىدا گۇناھىمغا ئىقرارمەن، گۇناھىم ئۇچۇن ئۆلۈمگە مەھكۇممەن!

بۇ گەپ بىلەن، قۇتلۇق ئاچچىق ياندۇرىدىغان شىپالىق دورا بېگەندەك، تېزدىنلا بوشىشىپ قالدى ۋە:

— ماڭا ماۋۇ گېپىڭ يارايدۇ، ئوغۇل بالا دېگەن بېشىغا تاغ يىقىلسىمۇ ئەيىبىدىن تانمايدۇ، — دەۋېتىپ، مەيدىسىگە ئۇرۇپ قويدى.

ياغلاقار «گۇپ» قىلىپلا بېسىپ كەلگەن قارا بوراننىڭ ھۇشقىتىپلا ئۆتۈپ كەتكىنىگە ئىشەندى ـ دە، ئۆز گېپىگە قايتىپ كەلدى:

— بايام دېگەندەك، مەندە گۇناھ بار، لېكىن تاراس قاغاندىمۇ سەۋەنلىك يوق ئەمەس، — دېدى. قۇتلۇق «قاغاننى ئەيىبلەشكە نېمە ھەددىڭ» دېگەن مەنىدە ھومىيىپ قويۇۋېدى، ياغلاقار ئۇنى كۆرمىگەنگە سېلىپ، دەيدىغىنىنى دەۋەردى:

— سەۋەنلىك قاغاندا ئەمەس، بەلكى قانتۇر سانغۇندا، مەندىن سىر يوشۇرۇپ، بۆكۈ قوۋمىغا بېرىپ ھېلىقى ھازازۇل خوتۇننى باشلاپ كەلمىگەن بولسا، قاغان ئۇنىڭغا كۆز سالماس ۋە ئوغا ئىچىپ ئۆلۈپ كەتمەس ئىدى. ئېل ئۈگەسىنىڭ تاپشۇرۇقىنى يادىمدىن چىقىرىپ، قانتۇرغا ئوبدانراق كۆز ـ قۇلاق بولمىغىنىم ئۇچۇن بۇ گۇناھقا مەنمۇ شېرىكمەن.

— بۇ گېپىڭنىڭ خېلى جېنى بار، قانتۇر ھامان بىر كۈنى بىرەر ئەسكىلىك قىلىدىغاندەكلا تۇراتتى. ئەمدى ئۇ ئۆلدى،

شۇغىنىسى ، قانتۇر بىلەن بەگبارىس بۆكۈ قوۋمىدا ماكان تۇتۇپ ، نەچچە مىڭلاپ ئادەم توپلاپتۇ ، قاغان قازا قىلغان ھامان ، ئۇ ئوردۇبالىقتا بېسىپ كىرىپتۇ . مۇشۇنداق چوڭ ئىشنىمۇ تۇيماي يۇرگىنىڭ نېمىسى ؟ شۇنچىلىك ئاسىيغىمۇ تەڭ كېلەلمىگىنىڭنى قانداق چۈشەندۇرىسەن ئەمدى ؟

— بەگبارىسنى ئۆلدى دەپلا ھەممىمىز بىخۇد يۇرۇپتۇق . ماڭا ئوردۇبالىقتىن ئايرىلىشقا ، قەبىلە ـ قوۋملارغا بېرىپ تىكتىڭلاشقا ئىجازەتمۇ يوق ئىدى . يامان يېرى ، بۇ بىر تالاي بەختسىزلىكلەرنىڭ ھەممىسى تۇن يېرىمدا يۇز بەردى . قاغانىنىڭ توقال ئالغىنىنى بىلىپ بولغۇچە قاغان قازا قىلدى ، قاغانىنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقۇچە بەگبارىس باستۇرۇپ كىردى . بەگبارىسنىڭ كىرگىنىنى بىلگەن چاغدا بىز ئاللىقاچان لەشكەرگاھقا قامىلىپ قالغانىدۇق ، دۈشمەن بىلەن جان تىكىپ ئېلىشتۇق ، ئەمما ئۇلار تالادا ، بىز قامالدا بولغاچ ، لەشكەرگاھتىن بۆسۈپ چىقالمىدۇق…

قۇتلۇق بەگبارىسنى موللاق ئاتقۇزۇپ ، قوۋۇق بۇزۇپ شەھەرگە كىرگەن كۈنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ئېچىنىشلىق مەنزىرىلەرنى ئەسلەپ قالدى . تاراسنىڭ ئوسمىدەك كۆكىرىپ كەتكەن چىرايىنى ، بۇ ئالەمنى كۆرۈپ قانمىغاندەك ئوچۇق تۇرغان كۆزلىرىنى ، قورقۇپ كەتكەن ئايچۈرىنىڭ قانسىز تەلەتىنى ، كوچا ـ كويلاردا يېتىپ كەتكەن جەسەتلەرنى ، قەتلىئام قىلىنغان تابغاچ ئويمىگەرلىرىنى بىر ـ بىرلەپ كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈۋىدى ، ئۇنىڭ يەنە جەھلى قاتتى . بۇ ئىشلارنى يۇزىگە سېلىپ ، ياغلاقارغا يەنە ئوبدانراق ساۋاق بەرمەكچى بولدىيۇ ، ئۇنىڭ شىلۈپقىتەك نەملىشۈاتقان كىچىك كۆزلىرىگە ، تىترەۋاتقان لەۋلىرىگە قاراپلا پەيلىدىن ياندى . «ئېھتىمال ، تەڭرىنىڭ ئىرادىسى شۇنداقتۇر ، — دەپ ئويلىدى ئۇ ، ياغلاقارغا ئىچ ئاغرىتىپ ، — تەڭرى شۇنداق بۇيرۇغانىكەن ، ئۇنى ئۆزگەرتمەككە ھېچكىمنىڭ ئامالى يوق . ياغلاقارنىڭمۇ ، ھەتتا مېنىڭمۇ شۇنداق… »

قۇتلۇقنىڭ ئىشتىهاسى ئېچىلدىمۇ ، بىر بۇردا نانىنى ئاغزىغا سېلىپ ، ئالدىرىماي چاينىاشقا باشلىدى ، شەھەرگە كىرگەندىن بېرى يىغلاقارغا تۇنجى قېتىم چىراي ئېچىپ ، ئاخىرقى ھورلىرىنى پۇركەپ بولغىنىغا خېلى بولغان بىر پارچە گۆشنى ئۇنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويدى ۋە ئاغزىنى ئۇشلاپ :

— ئالە ، قىز بالىدەك يىغلامسىراپ ئولتۇرماي ، قورسىقىڭنى ئوبدانراق تويغۇزۇۋال ، — دېدى .

ياغلاقار قۇتلۇقنىڭ سەردارلارغىلا ئەمەس ، بەلكى ئۆزىگىمۇ ، جېنىدىن چارە ئوغۇل ـ قىزلىرىغىمۇ قاتتىق قوللۇق بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغىنىنى ئوبدان بىلەتتى . يۇز بەرگەن بارلىق پاجىئەلەر ئۇچۇن ئۇنىڭدىن قاتتىق ئەدەپ يەپ ، تۇمەنباشىلىق مەنسىپىدىن قۇرۇق قالىدىغىنىغا ، ھەتتا لەشكىرلىرى قائىدە بويىچە ، جازانىڭ چوڭىغا ئۇچرايدىغىنىغا كۆز يەتكۇزۇپ ، يامان كۇنلەرگىمۇ تەييارلىنىپ قويغانىدى . ئۇنىڭ دەيدىغانىنى دەپ ، قورسىقىنى بوشىتۇۋېلىشىمۇ شۇ سەۋەبتىن ئىدى .

قۇتلۇق ئۇنى ئەدەپلەشنىغۇ ئەدەپلىدىيۇ ، چوڭ جازادىن ئېغىز ئاچمىدى . لېكىن ، ئۇ رەھمەت دېمەك تۇگۇل ، تۇيۇقسىزلا تەتۇرلۇك قىلدى .

— ئاكا ، رۇخسەت قىلسىڭىز ، ئۆز يۇرتۇمغا قايتىپ بېرىپ ، تۇغقانلىرىمنى تېپىۋالاي دەيمەنا ، — دېدى ئۇدۇللا سۆزلەپ .

قۇتلۇق نان چاينىاشتىن توختىدى ، گەپ ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئەمەس ، بەلكى كۆزىدىن چىققاندەك ، ياغلاقارغا تىكىلىپلا قېتىپ قالدى .

ياغلاقار تەلىپىنى يەنە تەكرارلىدى . قۇتلۇق ئۇنى بايا تىنقى گەپلىرىدىن رەنجىپ قالدى دەپ قىياس قىلدى بولغاي ، مىيىقىدا كۇلۇپ بېشىنى چايقىدى .

— نېمىلا دېگەن بىلەن كىچىك بالىدە سەن ، «گەپ يۇزدە ياخشى ، ئۇسسۇل تۇزدە» دەپتىكەنغۇ ، دەيدىغانىنى يۇزمۇيۇز دېدىم ، ئىچ ـ قارنىمىمۇ خېلى بوشاپ قالدى ، قورسىقىڭدا گىنە ساقلاپ ،

كېتىمەن دەپ دوق قىلغىنىڭ نېمىسى ئەمدى؟ — دېدى ياغلاقارنى ئىزا تارتقۇزماقچى بولۇپ.

— مەن دېدىمغۇ، خاتا قىلغىنىمغا ئىقرارمەن، گۇناھىم ئۇچۇن، ھەرقانداق جازا بەرسىڭىزمۇ ماڭا ئازلىق قىلىدۇ. بىراق، كېتىمەن دېگىنىم ھەرگىزمۇ بۇ سەۋەبتىن ئەمەس.

— ئەمەسە، نېمىدەپ كەتمەكچى بولۇپ قالىسەن؟ بىز قىلىدىغان ئىشلار كۆپقۇ تېخى.

— ياخشىسى، مېنى كەتكىلى قويۇڭ، سەۋەبىنى سىز سورىماڭ، مەن دېمىگەن بولاي.

— تازىمۇ بىر داڭقانپۇتى گەپ بولدىغۇ بۇ، سەۋەبىنى دەپ بەر، قايىل بولامدىمەن - يوق، بۇنىسى بىر گەپ.

— ئىشقىلىپ بۇ يەردە تۇرغۇم يوق.

— بۇمۇ سەۋەب بولدىمۇ؟ ئۆيلەپ قويمىدى دەپ شۇنداق قىلىۋاتامسەن، يا؟

— ئۆيلەنسەم نېمە بوپتۇ، ئۆيلەنمىسەم نېمە بوپتۇ؟ قىز بالا دېگەن خىيالىمغىمۇ كىرىپ چىقمايدۇ بۇ كۇنلەردە.

راست گېپىنى يوشۇرۇپ، يەنە مۆكىمۆكىلەڭ ئۇيناۋەرسە قۇتلۇقنى خىلمۇخىل گۇمانلارغا تاشلاپ قويىدىغىنىنى تۇيۇپ قالغان ياغلاقار بىردىنلا غەيرەت قىلىپ، ئېغىز ئاچتى:

— خەق قاغان بولسۇن دېسە بولغىلى ئۇنىمىدىڭىز، ئاياقتىكى ئاشتەك تەييار تۇرغان پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ، تاراستەك بىر گۆدەكنى قاغانلىققا كۆتۇردىڭىز، قاغان بالا بولسا، ئەل - يۇرتنىڭ كۆرەر كۇنى نېمە بولماقچىدى ئەمدى؟ ئىشنىڭ مۇشۇنچىلىكىدە يۇرتۇمغا كېتىۋالاي دەيمىنا...

گەپنىڭ بېشى چىققان ھامان بىتاب ئادەمدەك تولغانغىلى تۇرغان قۇتلۇق چايناۋاتقان نېنىنى بىراقلا پۇركۇۋەتتى ۋە:

— ئاغزىڭنى يۇم! — دەپ ۋارقىرىدى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىنانقۇلى ۋە باشقا ئاللىكىملەرنىڭدۇ ئىسمىنى تىلغا ئېلىپ ئۆزىچە غۇدۇڭشىپ كەتتى.

«ئادەملەر نېمىدېگەن نادان ، نېمىدېگەن كەم ئەقىل ـ ھە ؟ ئۇلار قاغان نەسلىنىڭ تەڭرىدىن تۆرىلىدىغىنىنى بىلمەمدىكىنە ؟ تەڭرى ئوغلىنىڭ پۇشتىپاناھىلا قاغان تەختىگە مۇناسىپ ئىكەنلىكىگە كۆز يۇمامدىكىنە ؟ ئېقىپ يۈرگەن ئۆسەك سۆزلەرنىڭ ياغلاقارنىمۇ قايمۇقتۇرۇپ يۈرگىنىنى قارىمامدىغان ؟ ھەي ئادەملەر··· ھەي ئادەملەر··· »

راست ، بۇنداق گەپلەر ياغلاقارنىڭلا ئەمەس ، قۇتلۇقنىڭمۇ قۇلىقىغا كىرىپ بولغانىدى . بەزى ۋەزىر ، سەردارلار ھە ـ ھۇ دېيىشىپ ، ئۇنى قاغانلىققا كۆتۈرمەكچى بولۇۋىدى ، ئۇ چىرايلىقچە رەت قىلدى ، بەزىلەرگە ياغلاقارغا ھۆركىرىگەندەك ھۆركىرىدى ، بەزىلەرنى تازا ئۇچۇقداپ قويدى . ئۇ كىمگە ھۆركىرىسۇن ۋە كىمنى ئۇچۇقدىسۇن ، ۋىجدان بۇيرۇقىغا قۇلاق سېلىپ ، ئايچۇر تېكىننى تەختكە چىقاردى ، نام ـ ئوتۇغات تەلەپ قىلىپ سۇلالىگە يالۇاچ ئەۋەتتى . قېنى ئۇلار جاۋاب بەرسۇن ، قاغان ئۆز ۋەزىرىگە تەزىم قىلغان نەدە بار ؟ قاغان ۋەزىر ئالدىدا ياش تۆككەن نەدە بار ؟

بۇنداق كاتتا ئىش مىلادىيە 791 ـ يىلى ئۇيغۇر قوۋمىدا بولۇپ ئۆتكەن ئەڭ كاتتا بىر مۇراسىمدا يۈز بەردى . ئايچۇر قاغان تاج كىيىۋېتىپ ، ئېل ئۆگەسى قۇتلۇقنىڭ ئالدىدا تىز پۈكۈپ ، تارام ـ تارام ياش تۆككەنچە : «ئوغۇللىرى ئايچۇر كۆپ نادان ۋە كەم ئەقىل بولساممۇ ، يارەملىرى بىلەن تەختكە ۋارىس بولدۇم . سىلىنى ئۆز ئاتامدەك كۆرۈپ ، ئوغۇللىرى قاتاردا ئىش بېجىرگەيمەن »[1] دەپ رەھمەت ئېيتتى . بۇ ئەجەبا قۇتلۇقنى ئۆزى تاج كىيگەندىنمۇ بەكرەك خۇشال قىلمامدىكەن ؟ بۇنداق ھۆرمەت ، بۇنداق ئابرۇي قۇتلۇقنى ئاسمانلارغا كۆتۈرمەمدىكەن ؟

ئاكىسىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان ياغلاقار لىك بۇ دورەم تۈيۈقسىزلا مىخقا ئوسۇۋالدى . «ئۆزگىلەر قان چېچىپ ، جان

---

① لېۋ يىتاڭنىڭ «ئۇيغۇر تەقىقاتى» دېگەن كىتابىنىڭ 126 ـ بېتىدىكى «كونا تاڭنامە . ئۇيغۇرلار ھەققىدە قىسسە »دىن ئېلىنغان ئەسلىي سۆز .

بىرىدۇيۇ ، ئاكام قول سوزسىلا قولغا كېلىدىغان قاغانلىقنى نېمىدەپ ئۆزگىلەرگە تاشلاپ بېرىدۇ » دېگەن بىر سوئال ئاكىسىنى مۇرەككەپ بىر تېپىشماققا ئايلاندۇرۇپ قويدى . بۇ سوئال ۋە بۇ تېپىشماق ئۇنى تازا قىينىپ تۇرغاندا ، تەقدىردىن ۋەھىي كەلدى . ئىشىك قېقىلىپ ، بىر مىڭباشى كىرىپ كەلدى ـ دە ، بىر قېرى گۇناھكارنىڭ تۇتۇپ كېلىنگىنىدىن خەۋەر بەردى . قۇتلۇقنى تەقەززا قىلغان بۇ خەۋەر قۇتلۇقنىڭ دىققىتىنى ياغلاقاردىن يۆتكىدى ۋە قاتمال سۇكۇناتنىڭ خاتىمىسى بولۇپ قالدى . قۇتلۇق :

— بەزى سىرلارنىڭ ئاچقۇچى ئاشۇ قېرىنىڭ قولىدا ، مەھكەم ساقلاڭلار ، ئۇنى ئۆزۈم سوراق قىلماقچىمەن ، — دېدى مىڭباشىغا تاپىلاپ .

تاراسنىڭ ئۆلۈمىدىن قۇتلۇق بېشىبالمقتىكى چېغىدىلا خەۋەر تاپتى . ئۇ قايتىپ كەلدى ، بەگبارىس «قاغانىنى ۋە قىزتۇرمىشنى مەن ئۆلتۈردۈم » دەپ ئىقرار قىلدى . شەھەرگە كىرىۋىدى ، ئۇ يەنە شۇنداق گەپلەرنىلا ئاڭلىدى . بەگبارىسمۇ بۇ جىنايەتنىڭ جازاسىنى تارتتى . قىز ئەكەلگەن قانتۇرمۇ سېپىل تۇۋىدىلا بېشىنى يېدى . لەشكەرلەر قاغان ئوردىسىنى ئاختۇرۇۋىدى ، ئويلىمىغاندا بىر قىزنىڭ جەسىتىنى تېپىۋېلىشتى . كۆرگەنلەر ئۇنى قانتۇر سانغۇن ئېلىپ كېلىپ قاغانغا تارتۇق قىلغان قىز دەپ گۇۋاھلىق بېرىشتى . شۇ قىزنىڭ قاغانغا ئوغا بەرگىنىدە ۋە قاغانىنىڭ ئوغا ئېچىپ ئۆلگىنىدە ھېچقانداق شۇبھە قالمىدى .

بىراق ، بەزىبىر ئالامەتتىن قارىغاندا ، قاغانىنىڭ ئۆلۈمى ئۇنداق ئاددىي ئۆلۈم ئەمەس ، بەلكى قاتمۇقات مەخپىيەتلەرگە كۆمۈلگەن ، باشپىيازدەك ، سويسا ـ سويسا پوستى تۇگمەيدىغان ئاجايىپ بىر سىرلىق ئۆلۈم ئىدى . ئۆلۈم بىلەن باغلىنىشلىق جىنايى ھالقا ئېچىدە ، بەگبارىس ، نامەلۇم قىز ۋە ۋەزىر قانتۇردىن ئۆزگە ، 70 لەردىن ئېشىپ قالغان يەنە بىر ئادەم بارەدەك قىلاتتى . كۆرگەنلەرنىڭ گېپىچە ، قاتىل قىزنى «قىزىم» دەپ ئاتايدىغان بۇ سىرلىق كىشى ئوردۇبالمقا قىزى بىلەن بىللە كېلىپ ، بىر كۈن

تۇرۇپلا خۇددى ئۇستا سېھىرگەردەك غايىب بولغاندى . «بۇ سىرلىق ئادەم زادى كىم؟ راستتىنلا قاتىل قىزنىڭ دادىسىمۇ ياكى بۇ يەردە بىر ئويۇن بارمۇ؟ نېمىدەپ قىزى بىلەن بىللە كېلىپ ، يالغۇز قايتىدۇ؟ نېمىدەپ ئۆزى كېلىپ ئۆزى كېتىدۇ؟» دېگەن سوئال قوتلۇقنى قىزىقتۇراتتى . ئۇ بۇ قېرىنى بىر توپ ئاچقۇچنى يېنىغا ئېسىپ يۈرگەن ئوردا قازناقچىسىغا ئوخشىتاتتى . ئۇ تېپىلسىلا ، قۇلۇپلانغان سىرلىق ئۆيلەر شەكسىز ئېچىلىپ ، ھەممە نەرسە مانا مەن دەپ ئايان بولىدۇ دەپ ھېسابلايتتى . «ئۆلگەن بولسا ئۆلۈكىنى ، تىرىك بولسا تىرىكىنى تېپىپ كېلىڭلار» دېگەن پەرمان بىلەن چىقىپ كەتكەن 500 لەشكەر گۇمانلىق بۆكۈ قەبىلىسىدە بىر ئاي تۇرۇپ ، مانا ئەمدى قايتىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ تۇتۇپ كەلگىنى دەل ئاشۇ گۇمانلىق ئادەم ئىدى .

ئوردۇبالىقتا كېچە . باش توخۇ چىللاپ بېسىققان چاغ .

ئىچكى شەھەرنىڭ چېتىگىرەك جايلاشقان ئوردا ھەپسىنىڭ بىر ئۆيىدە سوئال - سوراق جىددىي داۋام قىلماقتا ئىدى .

كېچە بولغىنىغا قارىماي ، ئۆي ھاۋاسى ئوت ياققاندەك دىمىق ئىدى . قۇتلۇق ئۆي تۆرىدە يۇمشاق ئەيلەنگەن تېرە كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى ، قارشىسىنىڭ تۆت چامدام نېرىسىدا قېرى مەھبۇس ئۆرە تۇراتتى . ئۇنىڭ بوينىغا تاقاق سېلىنغان ، چورۇقلۇق ئاياغلىرى زەنجىر بىلەن چېتىپ تاشلانغان ، كىيىۋالغان تېرە پەشمىتىمۇ ئۆتكەمسەك ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەنىدى . قۇرۇم باسقان ئويما تەكچىدە ئۇچقۇنداپ يېنىپ تۇرغان ساپال چىراغ بىر كۈچەپ ، بىر ئاجىزلاپ دوكۈڭاق سۈگەتتەك مۇكچىيىپ قالغان مەھبۇسنى سۇرلۇك تۇسكە كىرگۈزۈۋەتكەنىدى . ئۇنىڭ ئالا قالماي ئاق كىرگەن پاخما چاچلىرى قۇلاقلىرىنى بېسىپ ، تا مۇرىسىگىچە تاشلىنىپ تۇراتتى ، ھارغىنلىق قاياۋاتقان قىسماق كۆزلىرى قۇدۇق تېگىدىكى سۇغا ئوخشاش سۈسقىنە پىلدىرلايتتى .

قۇتلۇق كۆنگىنى بويىچە يوغان گەۋدىسىنى ئازراق ئالدىغا تاشلاپ ، مۇشتۇمى بىلەن ئېكىكىنى يۆلىدى ، پەستىن يۇقىرىغا

قاراپ ، مەھبۇسنى تازا ئوبدان كۆزىتىپ چىقتى . مەھبۇسنىڭ ئۆزىنى زىيادە ئەركىن تۇتۇشلىرى ، ئەيمەنمەستىن ئۇدۇل قاراشلىرى كۆزىگە ئانچە سىغمىپ كەتمىسمۇ ، لېكىن ئۇ مەردلىك قىلىپ ، مەھبۇسنى تاقاق ۋە زەنجىرلەردىن ئازاد قىلىشقا بۇيرۇق بەردى .

تاقاق ئېلىۋېتىلدى ، زەنجىر يېشىپ تاشلاندى . قۇتلۇق بارماقلىرى بىلەن شەرەت قىلىپ ، ئۇنى ئالدىغىراق ئېلىپ كەلدى ۋە چىراغ تەرەپكە يۇزلەندۇردى .

قەددى ئېگىلىپ ، بۇرۇت ـ ساقلى قاغا چاچقىسىدەك چۇۋۇلۇپ تۇرغىنى بىلەن ، تۇتقۇنىنىڭ سەل كۆتۈرۈلگەن ئىككى مەڭزى قان دېغىدەك قىزىل ، تار كەلگەن پېشانىسى چوڭقۇر قورۇقلاردىن خالىي ئىدى . كۆزلىرىدە توڭلاپ قالغان كۈلكە ئىزناللىرىدىن ، بېشىنى يانتۇ تۇتۇپ ، قىيپاش قاراشلىرىدىن مۇرادىغا يەتكەنلەردىلا بولىدىغان بەزى ئالامەتلەر كۆرۈنۈپ تۇراتتى ، گەز باغلاپ كەتكەن قېلىن كالپۇكلىرى كىمىدۇر ئەيىبلەشكە تەييارلانغاندەك ، يېرىم ئېچىلغانىدى .

ئۇنىڭ ئۇزايىدىكى بۇ ئالامەتلەر قۇتلۇقنى تولىمۇ جەلپ قىلدى ، جىن چاپلاشقاندەك ، ئۇنىڭغا كىرپىك قاقماي قاراۋەردى ، قاراۋېرىپ كۆزى قۇرىدى ، قاراۋېرىپ كۆزى تورلاشتى ، بېرىپ ـ بېرىپ ئۆزىنى ئېگىز تاغ يېنىدا تۇرغان پاكار بىر دۆڭدەك ، ۋەزنى يەڭگىللەپ ، دەرمانى خوراۋاتقاندەك ھېس قىلىشقا باشلىدى .

«ئاگاھ بول قۇتلۇق ، قېرى مەھبۇس جادۇ قىلىۋاتىدۇ ، جادۇگەرگە باش ئېگمە بولمايدۇ !... »

قۇتلۇق يەنە ئەسلىگە كەلدى ، دەققىتىنى قايتا قوزغاتتى ، قەددىنى رۇسلاپ ، كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ شۇنداق قارىۋىدى ، قېرى مەھبۇس بەئەينى تۆگە يېنىدىكى چۇمۇلىدەك ، ۋىجىك ۋە ئاجىز بولۇپ كۆرۈندى .

ئۇ ئاجىز چۇمۇلىگىمۇ ، ھەتتا پاشا ـ كۇمۇتىغىمۇ تەڭ قىلمايدىغان قېرى مەھبۇسقا ئۆزىنى راسا بىر تونۇتۇپ قويماقچى

بولغاندەك ، مەيدىسىنى كۆپتۇرۇپ ، ئاۋازىنى ئۇلغايتىپ ، سوئال تاشلاشقا تۇتۇش قىلدى .

— قېنى ئېيت ، ئىسمى ـ زاتىڭ كىم ؟ قوۋمىڭ قايسى ، ئۇرۇقىڭ نېمە ؟

قۇتلۇقنىڭ قول شىلتىپ تۇرۇپ ئەتەي ھەيۋە قىلىۋاتقىنىنى بىلىپ قالغاندەك ، مەھبۇس سەل توختىۋېلىپ جاۋاب بېرىپ ، دېدى :

— قوۋمىم ئۇيغۇر ، ئادىز نەسلىدىنمەن !

مەھبۇسنىڭ جاۋابى بازغان ئۇرغاندەك قاتتىق ۋە سالماقلىق ئىدى ، ئاۋازى سەندەلگە بولقا تەگكەندەك جارانلايتتى . بۇ ھال ئۇنىڭ ياش قۇرامىغىمۇ ، تۇرقى ، سالاپىتىگىمۇ ئەسلا ماس كەلمەيتتى . ئۆز نەسلىنى يۇرەكلىك ھالدا ئېتىراپ قىلىشى مەھبۇسنىڭ ئۇنداق ـ مۇنداق ئادەم ئەمەسلىكىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى .

— ھە ؟ ئادىز نەسلىدىن دېدىڭمۇ ؟ — قۇتلۇق ئۇنى سىناپ باقماقچى بولغاندەك قايتۇرمىلاپ سورىۋىدى ، ئۇ مەھبۇس قىزىق ياغقا سۇ چاچقاندەك قاياپ كەتتى :

— كۆك تەڭرى گۇۋاھ ، قوڭۇر يەر گۇۋاھ ، پېقىر ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ نەسلى پاك ئادىز ئۇرۇقىدىنمەن . قانداق ، مەيدەمگە مۇشتلاپ تۇرۇپ «مەن ئادىز» دېگىنىمدىن ھەيران بولۇۋاتامسەن ؟ بىلىپ قوي ، مەن نەسلىمنى يوشۇرمايمەن ، يالغاندىن ياغلاقار بولۇۋېلىپ ، ياغلاقارلاردىن شەپقەت تىلىمەيمەن !

«ۋاھ‌ەرىخا ، بۇ مەھبۇسمۇ ياكى مەھبۇس سۇرەتلىك جادۇگەرمۇ ، — دەپ ئويلىدى قۇتلۇق ، ھەربىر ئېغىز سۆزنىڭ ئۆزىگە دەل تېگىۋاتقىنىنى تۇيۇپ ، — ياغلاقار بولۇۋېلىپ ، ياغلاقارلاردىن شەپقەت تىلىمەيمەن دېگىنى نېمىسى ئۇنىڭ ، ئۇ ئەجەبا تەكتىمنى بىلىپ تۇرسا ـ ھە ؟... »

قۇتلۇق ئۇنداق ئويلىغىنى بىلەن ، بۇ تۇز سۆزلۈك مەھبۇسقا

بىلىپ ـ بىلمەي قىزىقىپ قالغىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى ، ئۇنى ئۆرە تۇرۇۋېرىشتىن خالاس قىلدىيۇ ، كۆڭلىدىكىنى ئاشكارىلاشقا ئالدىرىمىدى .

— ھەي ئادىز چال ، — دېدى ، قۇتلۇق تەلەپپۇزىنى سەل ـ پەل يۇمشىتىپ ، «قېرى» دېگەننى «چال»غا ئۆزگەرتىپ ، — قارىغاندا ، ياغلاقارلارغا ئۆچلۈك قىلىدىكەنسەن ـ دە ، شۇنداقمۇ ـ ئەمەسمۇ ؟

— ئەلۋەتتە شۇنداق ، مەن ئۆلۈم ئالدىدىكى ئادەممەن ، قورقۇمسىز ئادەممەن ، شۇڭا يالغان ئېيتمايمەن ، ئىقرارمەنكى ، ياغلاقار دېگەنلەرنى بۇ ئالەمدىمۇ ئۆچ كۆرىمەن ، ئۇ ئالەمدىمۇ ئۆچ كۆرىمەن ، تىرىك بولسا بۇ دۇنيادا ، ئۆلۈك بولسا ئۇ دۇنيادا تىنچ قويمايمەن .

— ياغلاقار ئۇرۇقىنىڭ قاغان ئۇرۇقى ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىغان ئوخشايسەن چال ، بولمىسا ، يۇرىكىڭنى قاپتەك قىلىپ ، ياغلاقارلارغا بۇنچە يامان تىل تەگكۈزمەس ئىدىڭ !

— نېمىدەپ بىلمەيدىكەنمەن ؟ بىلىپ تۇرۇپ تىل سالدىم ، بىلىپ تۇرۇپ ياغلاقارنىڭ ئەڭ كاتتىسى تاراس قاغانىنى ئۆلتۈردۈم !

«يا تەڭرىم ، نېمە دەپ جۆيلۈۋاتىدۇ بۇ قېرى ، ئەقلى ـ ھوشى جايىدىمۇ ؟ يا ئاغزىغا كەلگەننى دەۋېرىدىغان تېجىمەل مەخلۇقمۇ ؟ »

مەھبۇسنىڭ قورقۇنچلۇق سۆزلىرى قۇتلۇقنى بۆلەكچىلا بىر قىسما قىلىۋەتتى . چۈنكى ، ئۇ مۇشۇ يېشىغچە ياشاپ ، ھەرقانداق بىر گۇناھكارنىڭ ئۆز گۇناھىنى بۇنداق ئاسان تەن ئالغىنىنى ئاڭلاپمۇ ، كۆرۈپمۇ باقمىغانىدى .

— ياق··· ياق··· قاغاننى سەن ئەمەس ، بەلكى بەگبارس ئۆلتۈردى ، تازا قىلسا ، ئۇلار سەندىن پايدىلاندى ، شۇنداقمۇ بوۋاي ؟

— ئۇنداق ئەمەس ، قاغاننى مەن ئۆلتۈردۈم ، ئۇ مەندىن ئەمەس ، مەن ئۇنىڭدىن پايدىلاندىم .

— باش كېتىدىغان بۇنداق ئىشتا چاقچاق قىلما بوۋاي ، ۋەزىر قانتۇرمۇ قاغاننى ئۆلتۈرگەن قاتىلغۇ ؟

— تۇغرا ئەمەس ، مەن ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىدىنلا پايدىلاندىم ، ياغلاقاردىن پايدىلىنىپ ، ياغلاقارنىڭ جاجىسىنى بەردىم !

— ئۇلار نامەلۇم قىزدىن پايدىلىنىپ ، قاغانغا ئوغا بەردىغۇ ؟

— نامەلۇم قىز دېگىنىڭ نېمىسى ؟ ئۇنىڭ ئېتى قىرچەچەك . قىز مېنىڭ ، ئوغىمۇ مېنىڭ...

— بۇ گېپىڭگە قانداق ئىشىنەي ، قانداقسىگە ئۇنداق قىلارسەن ؟

— ياغلاقار بولساڭمۇ ، يامان ئەمەس ئادەمدەك قىلىسەن ، چىرايىڭمۇ كۆزگە سىڭىشلىق ئىكەن . مۇنداق بولسۇن ، ئاۋۋال ماڭا بىر نوگاي سۇ كەلتۇر ، ئاندىن كېيىن كۆڭۈل سىرلىرىمنى ساڭا دەپ بېرەي ، ئۆزۈم ئۆلسەممۇ سۆزۈم سەندە قالسۇن...

سۇ كەلتۈرۈلدى . مەھبۇس تازا چاڭقىغان بولسا كېرەك ، ھېجىرنى ئىككى قوللاپ كۆتۈرۈپ ، لىپمۇلىپ سۇنى بىر ئوتلاپلا يالىغاندەك قۇرۇقدىۋەتتى . تومۇر ـ تومۇرلىرىغا تاراۋاتقان سوغۇق سۇدىن راھەتلەنگەندەك ، كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمدى ـ دە ، شەبنەم قۇنغان كوكاتتەك نەملەنگەن چار بۇرۇتىنى بارماقلىرى بىلەنلا سۈرتۈۋەتتى ، قۇتلۇققا يېقىنراق كېلىپ يۇمشاق تەلەپپۇزدا سورىدى :

— گەپنى يېقىندىن باشلايمۇ ، يىراقتىنمۇ ، ئۇزۇنراق قىلايمۇ ، قىسقىمۇ ؟

— شۇنىمۇ سوراپ يۈرەمدىغان ، ئەزمىسىنى ئېزىدىغانلار بىلەن ھېچكىمنىڭ خۇشى يوق . كۆرۈپ تۇرۇپسەن ، تۇنمۇ تەڭ بولۇپ قالدى ، — دېدى قۇتلۇق ، ئاسمانىنى كۆرسىتىپ قويماقچى بولغاندەك ، قاپقارا كۆيە باسقان تورۇسنى ئىما قىلىپ .

— دېدىمغۇ ، بىز ئەسلىي ئۇيغۇر ئادىز ئىدۇق ، ئادىز بولساقمۇ ، قوۋممىزدا يۇزىمىز ، قولىمىزدا ھۇنىرىمىز ، ئىلىكىمىزدە مال ـ چارۋىمىز بار ئادىزلاردىن ئىدۇق ، تەڭرى بەرگەنگە قانائەت قىلىپ ، ئەمر ـ ياساقلارغا بويسۇنۇپ ، لايىقىدا

پۇقراچىلىق قىلاتتۇق .

سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ، ئۇنىڭ ئاۋازى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى ، گۈنسىز كۆزلىرى تۇن قاراڭغۇسىدىكى يورۇق يۇلتۇزدەك چاراقلاشقا باشلىدى . «ھەي ، قانداق ياخشى كۈنلەر ئىدى ئۇ» دەۋېتىپ ، ھەسەل يەۋالغان كىشىدەك ئاغزىنى تامشىپ قويدى .

— بىراق ، ياخشى كۈنلەرگە چېچەك چىقتى . قۇش ئۇۋىسىدەك ئىسسىق ئۆيىمىز شورى قۇرىغۇر ياغلاقارلارنىڭ قولىدا ئۇششۇك ئۇرغان يالپۇز گۈلىدەك ، بىر پەستىلا توزۇپ كەتتى . تۆت جان ئىدۇق ، ئىككىيلەن ئۆلدى ، ياق ، ئىككىيلەن ئەمەس ، ئۈچەيلەن ئۆلدى . مەن بولسام مۆجىزىدەك تىرىك قالدىم . قانداقمۇ تىرىك قالاي ، تىرىك تۇرۇپ دوزاخقا چۈشتۈم ، ئوۋچىدىن قورققان يالغۇز كېيىكتەك ، چۆل ـ چۆللەردە مۆكۈپ يۈردۈم . مۆكۈپ يۈرۈپ ئون يىلنى ئۆتكۈزدۈم . ئاشۇ تەقدىر ۋە ئاشۇ ئون يىل ماڭا قىساس خەنجىرىنى ئىنئام قىلدى ، كۈندۈزلىرى يۇلغۇن تۇۋىدە ، كېچىلىرى ئۆڭكۈر ـ غارلاردا تۇرۇپ ، قىساس بىلىيى بىلەن خەنجەر بىلىدىم ، خەنجەر بىلەۋېتىپ پۈرسەت كۈتتۈم ، پۈرسەت ئىزدەپ بۆكۈلەرگە بېرىپ قالدىم ، بۆكۈلەردىن پاناھ تىلىدىم ، ھۇنەر قىلىپ پۇل تاپتىم . خوتۇن ئېلىپ بالا كۆردۈم ، بالامغا «قىرچەچەك» دەپ ئات قويغانمۇ بولدۇم . كۈنلەر ئۆتۈۋەردى ، قىساس ئوتى كۆيۈۋەردى ، كۆيۈۋېرىپ ، ئاخىرى گۈلخانغا ئايلاندى . كۈتكەن پۈرسەت كەلگەنمۇ بولدى . بىراق ، «ئوغرى تۇتساڭ چوڭىنى تۇت» دەپتىكەن ، ئۇششاق ـ چۈشەك ياغلاقارنى ئۆلتۈرگۈم كەلمىدى ، چوڭىنى بولسا مەن تاپالمىدىم ، تاقەت قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم…

— ئۇنداقتا ، مەندەك ئۇششاق ـ چۈشەك ياغلاقارنى ئۆلتۈرمەيدىكەنسىز دە بوۋا ، — دېدى قۇتلۇق ئاربىدىكى قاتمال كەيپىياتنى يۇمشىتىش ئۈچۈن ، گەپنى چاقچاققا بۇراپ .

— قىساس ئۈچۈن ئازغىنە كەم 30 يىل ياشىدىم ، ئەمدى كېلىپ ، چۈپرەندە ياغلاقاردىن مىڭنى ئۆلتۈرگەن بىلەن ئۇزۇن

يـــللىق قەسىمگە قانداق يۈز كېلەلەيمەن؟ قانداقمۇ پۇخادىن چـىقـالايـمـەن؟ بـــلـــمـــەن ، گۇناھ سەنلەردە ئەمەس ، بەلكى سەندەكلەرنى يامان يولغا باشلاپ ماڭغان ئاشۇ قاغاندا ، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ كۆڭلىدىكىنى ئاشكارىلاپ .

مەھبۇس يەنە سۇ سوردى ، ئارقىمۇئارقا كەلتۈرۈلگەن ئىككى ھـىجىر سۇنى ساقلىغا ساقتىپ تۇرۇپ ئوتلىۋەتتى ، چاسىراق كـەلـگەن ماڭلىيىدىن ، قويۇق ساقال ئارىسىدا قىزىل ياڭاقتەك كۆرۈنۈپ تۇرغان ئىككى مەڭزىدىن تەپچىپ چىققان تەر تامچىلىرىنى سىيرىۋېتىپ ، گېپىگە قايتىپ كەلدى .

— شۇنداق قىلىپ ، قىساس پەيتىنى سەل كەم 30 يىلچە ساقلىدىم ، ئەجىر قىلغىنىمغا تۇشلۇق ، كۆك تەڭرى بۇنداق ئوبدان پۇرسەتنى ماڭا ئاخىر نېسىپ قىلدى . بىر كۈنى قاغانىنىڭ قانتۇر دېگەن بىر سەرداری ئىشكىمىزدە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالدى ـ ده ، «قىزىڭنى بەر ، ئوردىغا كىرىپ ھالاۋەت كۆرسۇن» دېگىنىچە ماڭا چاپلاشتى . ئۇ سەردار ئەسلىدە يايلاقمۇيايلاق ئارىلاپ ، قاغان ئۈچۈن قىز تاللاپ يۈرۈپ ، قىرچەچەكنى كۆرۈپ قالغانىكەن .

بـىلەمسەن ، قىزىم قىرچەچەك ئەمدىلا 16گە كىرگەنىدى ، مەرھۇم ئانىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى . ئۇ شۇنداق خۇش پېچىم ۋە شۇنداق لاتاپەتلىك چوڭ بولغانىدىكى ، ئۆيىمىزدىن ئەلچى ئـۈزۈلـمـەيتتى . بىراق ، مەن ئۇنىڭغا قىيالمايتتىم ، ئۇمۇ ماڭا قىيالمايتتى . مەن مىسكىننىڭ كۈنى ئۇنىڭسىز كۈن بولمايتتى .

سەردار كەلدى ، پۇرسەتمۇ بىللە كەلدى ، پۇرسەت بىلەن تەڭ ، كاللامغا شۇنداق بىر خىيالمۇ كىردىكى ، «قىرچەچەكنى توقاللىققا بېرەي ، ئۇ ئارقىلىق قاغانغا قول سېلىپ ، مۇرادىمغا يېتەي» دەپ ئـويـلاپ بـاقـتـىمىۇ ، بىردىنلا قورقۇپ قالدىم . مەن بىلىمەن ، قـىرچەچەك بۇ ئويۇمغا «ياق» دېمەيتتى . بىراق ، قاغان ئۆلسە مـۇرادىـم ھاسىل بولاتتىيۇ ، بۇ ئۆلۈم قىرچەچەكنىڭ بېشىغىمۇ كـەلـمـەي قـالـمـايـتـتـى . ئـەمما ، كۈنلەر ئۆتۈۋاتاتتى ، ئۆمۈر ئـۆتـۈۋاتـاتـتـى . بـىـر پۈتۈملا ئەمەس ، ئىككى پۈتۈمۇ گۆرگە

سائگىلىماقتا ئىدى . بۇ پۇرسەتنى چىڭ تۇتمسام ، ئۇ دۇنياغا ئارمان بىلەن كەتكەن بولاتتىم . ھەممىدىن بەك قورقۇنچلۇقى مانا مۇشۇ ئىدى . بىراق...

تەڭقىسلىقتا كۆپ ئويلاندىم ، بىر ئەپلىك چارە ئىزدىدىم . بۇنداق چارە تېپىلمىدى ، قانتۇر بەرگەن مۆھلەتمۇ يېقىنلاپ قالدى . مەن ئىزتىراپقا چۈشتۈم . نە كۆزۈمگە ئۇيقۇ كىرمىدى ، نە گېپلىمىدىن غىزا ئۆتمىدى . يىغلاپ ـ يىغلاپ يېشىم تۈگىدى . «دادا ، — دېدى بىر كۈنى قىرچەچەك بەخىرامان تۇرۇپ ، — نېمىدەپ ئاھ ئۇرۇۋاتقىنىڭ قىزىڭغا ئايان ، ئۇ سەردارنىڭ مەقسىتىمۇ قىزىڭغا ئايان . ساڭا دېسەم ، سەردار ماڭا مەرگىمۇش بەرگۈدەك ، قىزىڭ ئۇنى قاغانغا بەرگۈدەك . ‹ياق› دېسەممۇ بېشىم كەتكۈدەك ، ‹ماقۇل› دېسەممۇ بېشىم كەتكۈدەك . بوپتۇ دادا ، بۇمۇ قاملاشقىنى ، مېنى يولغا سالغىن ، بۇ تېنىمنى ئۆزۈڭ بەرگەن ، جېنىمنىمۇ ئۆزۈڭ بەرگەن . ئەمدى ئۇ ساڭا ، ئانا باشقا بولسىمۇ ، ئىككى ئاكامنىڭ ئانىسىغا تەسەددۇق . تەڭرى بۇيرۇسا ساق كېلەرمەن ، بۇيرۇمىسا تەڭرىگە ئامانەت» دېدى ـ دە ، قانتۇر بەرگەن مەرگىمۇشنى تۆشىگە يوشۇردى ، چانمىسۇن دەپ ، قىزىم بىلەن بىللە كېلىپ ئەتىسلا قايتىپ كەلدىم ، بىراق ئۇ كەلمىدى . ئاڭلىسام قاغان ئۆلۈپتۇدەك ، مەنمۇ مۇرادىمغا يېتىپتىمەن . ئامراق ئايالىم ، ئوماق ئوغۇللىرىم ۋە ئاخىرقى بىر قىزىمدىنمۇ ئايرىلىپتىمەن . شۇڭا ، «ئەمدى بۇ جان ماڭا ئارتۇقچە» دېدىم ۋە ئۇدۇل ئوردىغا قاراپ يول ئالدىم . سىلەر مېنى تۇتتۇق دەيسىلەر ، لېكىن ئۆز ئايىغىم بىلەن كېلىپ ، ئۆلۈمگە تىك باققىنىمنى بىلمەيسىلەر...

قۇتلۇق قېرى مەھبۇسىنىڭ يىغلامسىراپ تۇرۇپ ئېيتىۋاتقان تەسىرلىك سۆزلىرىنى نىھايەت چوڭ تاقەت بىلەن ئاڭلاپ تۇگەتتى . مەھبۇسىنىڭ سۆزى بىلەن تەڭ ، خىيال پەردىسىنىڭ چېكى قايرىلىپ ، ئۇنىڭدا ئاجايىپ ـ غارايىپ كۆرۈنۈشلەر جىلۋە قىلغىلى تۇردى .

«ئۇ ئادىز ئىكەن ، بىزمۇ ئادىز ، ئۇنىڭ ئايالى ئۆلگەنىكەن ، مېنىڭمۇ ئانام ئۆلگەن ، ئۇنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىكەن ، بىزمۇ ئىككى ئوغۇل . ئۇلار قازا قىلغانىكەن ، ئاكامدىن ئۆزگە ، مەنمۇ قازا قىلغان بولاي ، ئۇچ قەبرىنىڭ بىرى مېنىڭ بولسۇن ، ياھەببەم ، پانىي ئالەمدە مۇشۇنداقمۇ ئوخشاشلىقلار بارمىدۇ ؟ نېمىدېگەن غەلىتە دۇنيا بۇ ؟... »

قۇتلۇق «ھەي ئەخمەق ، نەدىكى خىيالىلارنى قىلىپ يۈرۈيسەن - ھە» دېگەندەك ، ئۆزىچە كۈلۈپ كەتتى ، خىجىل بولغاندەك باش چايقىدى . بىراق ، بۇ ئۆينىڭ ئوڭ بۇرجىكىدە ، سول بۇرجىكىدە ، پەگاھ ۋە تورۇسلىرىدا ئىنانقۇلىنىڭ ئويچان چىرايى پەيدا بولدى - دە ، ئۇ «داداڭ قېچىپ كەتكەن ، داداڭ قېچىپ كەتكەن... » دېگەن بىر سۆزنى توختىماستىن تەكرارلاۋەردى ، ئارقىدىنلا ئىنانقۇلى يوقاپ ، ئۇ كۆرۈنگەنلىكى يەردە ، تام - تورۇستا ، يەر ئۈستىدە پاكار - پاكار ئۇچ قەبرە جان كىرگەندەك قىمىرلاشقا باشلىدى . قەبرىلەرنىڭ يېنىدا كۆز يېشىنى سۈرتۈۋاتقان ، يۇم - يۇم يىغلاپ مۇسىبەت بىلدۈرۈۋاتقان چار ساقاللىق بىر بوۋاي كۆرۈندى . قۇتلۇق گاھ ئۇ بوۋايغا ، گاھ مەھبۇس بوۋايغا كۆز يۈگۈرتتى . ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدە ئوخشاشلا تۆمۈرچى ئوچقىنىڭ كۈچلۈك يالقۇنى ، تاۋلانغان قىپقىزىل تۆمۈر ۋە ئۇيۇم - ئۇيۇم قىزىل چوغلار چېلىقتى . نېمىشقىدۇر بۇ چوغلار يۈلتۈزدەك ئۇچقۇن چاچرىتىپ ، قۇياشتەك ھارارەت چاچتى . بۇ ھارارەت ئۆچۈپ كېلىپ قۇتلۇقنىڭ يۈزىگە ئۇرۇلدى ، يۈزىدىن يۈرىكىگە ، يۈرىكىدىن تىرناقلىرىنىڭ ئۇچىغىچە تارالدى...

— ھەيران قالارلىق ئىش... ھەيران قالارلىق ئىش...

مۇڭدەۋاتقان قېرى مەھبۇس خالار - خالماس بېشىنى كۆتۈردى ، نېپىز ئاق ماتادىن ئۇستۇاش كىيگەن ، سىرىق يۈڭ پوتا بىلەن بېلىنى باغلىۋالغان سوراقچىنىڭ ئۆزىچە بىرنېمىلەرنى دەپ ھاياجانلىنىۋاتقىنىغا دىققەت قىلدىيۇ ، سەۋەبىگە قىزىقمىدى ، ئارتۇقچە ئويلىنىشقىمۇ ھەپسىلىسى بارمىدى . شۇ ئاردا ئۇ

سوراقچى ئېغىز ئاچتى :

— سوراشنى ئۇنتۇپتىمەن ، نام ـ شەرىپىڭىز نېمە ؟ ئايالىڭىز ۋە ئوغۇللىرىڭىزنىڭچۇ ؟ — سوربدى قۇتلۇق مەھبۇسقا يېقىنراق كېلىپ .

— بۇنى بىلىپ نېمە قىلىسەن ؟ بوپتۇ ، دەپ بەرسەم بېرەي ، ئاغزىمنىڭ تېرىسى چۈشۈپ كەتمىگەندىكىن...

قۇتلۇق غۇژۇيۈپ بولۇپ ، ئاغزىنى ئۇمچەيتىپ «دادا» دەپ توۋلىغىنىچە مەھبۇسنىڭ قۇچىقىغا تاشلاندى ، بوينىغا گىرە سېلىپ مۇرىسىگە بېشىنى قويدى . تۇيۇقسىز يۇز بەرگەن بۇ ۋەقەدىن دالڭ قېتىپ تۇرۇپ قالغان قېرى مەھبۇس ھۆڭ ـ ھۆڭ يىغلاۋاتقان قۇتلۇقنى مۇرىسىدىن چەتلەشتۈردى ـ دە ، كۆزىنى بىر ھازا چىمچىقلاتقاندىن كېيىن :

— دا... دادا دەمسەن مېنى ؟ سەن ئۆزۈڭ كىم ؟ — دەپ سوربدى .

قۇتلۇق تارام ـ تارام ياش تۆكۈۋېتىپ ماتا كۆڭلىكىنىڭ يېقىسىنى شۇنداق قايرىۋىدى ، زەپىرەڭدەك سېرىق ، ناۋاتتەك پارقىراق بۆرە ئۇشۇقى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئايان بولدى . مەھبۇس بۇۋاي بۇ ئۇشۇققا بىرھازا قاراپ چىققاندىن كېيىن ، قۇتلۇقنى مەھكەم باغرىغا باستى ۋە :

— قۇتلۇق بالام ، سېنى ئۆلۈپ كەتتى دەپ ئويلاپتىمەن بالام ، بىر نانغا زار بولدۇڭ ، قېقىلىپ ـ سوقۇلدۇڭ بالام ، داداڭنى ئەپۇ قىلارسەنمۇ بالام ، — دەپ قوشاق توقۇپ يىغلاپ كەتتى...

قۇتلۇق تاشقىرىغا قاراپ «داستىخان» دەپ توۋلىۋىدى ، قۇتلۇقا كېچىلىك غىزا ئېلىپ كەلگەن ياغلاقار بىر قولىدا داستىخان ، بىر قولىدا چاي كۆتۈرگەنچە پەيدا بولدى ، ئىككى رەقىبنىڭ روبىرو ئولتۇرۇشلىرىغا قاراپ ، توساتتىنلا ھودۇقۇپ كەتتى . قۇتلۇق :

— نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرىسەن ، داستىخاننى تېزرەك قوي ، — دېۋىدى ، ياغلاقار ئۇنىڭ دېگىنىنى ھايالسىز بەجا كەلتۈردى ۋە :

— ئېل ئۇگەسى جانابلىرى ، ئۆيگە قايتامدىمەن يا تالادا ساقلامدىمەن ؟ — دېدى هودۇقۇشىنى يوشۇرۇشقا گەپ تاپالماي .

ياغلاقار چىقىپ كەتتى . قۇتلۇق داستىخاننى يېيىپ ، دادىسىغا چاي قۇيدى ، لېكىن دادىسى تەكىلىپ ـ تەكەللۇپلارغا قۇلاق سالماي ، سوۋۇتۇلغان موزاي گۆشىگىمۇ ، ئات قېنىدەك قېنىق چايغىمۇ كۆز قىرىنى سېلىپ قويمىدى . ياغلاقار چىقىپ كەتكەندىن بېرى ئۇ قوللىرىنى تىزىغا قويۇپ ، تەڭرى ئالدىدا يۈكۈنگەندەك جىمجىت ئولتۇرغىنى ئولتۇرغانىدى . قىزىق يېرى ، ئۇنىڭ بىر جۈپ كۆزى خۇددى چوغدان چوغىنى تىقىپ قويغاندەك غەلىتە پارقىرايتتى ، ئىچ ـ ئىچىگە پاتماي قالغان بىر پىنهان كۈلكە مىيىقىدىن ، كۆز جىيەكلىرىدىن ۋە كۈلۈۋېتىشكە تەييار تۇرغان قېلىن لەۋلىرىدىن مارىلىماقتا ئىدى ، پۈرسەت كەلسىلا ، بۇ كۈلكە يانار تاغ مىسالى پارتلايدىغاندەك قىلاتتى .

ئۇ ئاستا ـ ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ ، قۇتلۇققا ئاتىلارچە مېھىر بىلەن قارىۋالدى ـ دە ، ئاۋازىنى قەستەنگە بېسىپ ئاستا سورىدى :

— ئوغلۇم ، سەن ئېل ئۇگەسىمۇ ؟ هېلىقى داڭدار ئېل ئۇگەسىمۇ ؟

— شۇنداق دادا ، ئوغلىڭىز ئېل ئۇگەسى ، ئايچۈر قاغانىڭ ئەڭ چوڭ ۋەزىرى ، — دەپ جاۋاب بەردى قۇتلۇق ئويلىنىپ تۇرمايلا .

— هە ، مۇنداق دە...

خىيالىدىن نېمە كەچتىكى ، بوۋاينىڭ چىرايى يەنە ئۆزگەردى . مىسالى ياز كېتىپ ، يەنە قىش كەلدى . مىڭ تەسلىكتە ئېغىز ئېچىپ قۇتلۇقتىن سوراپ قالدى :

— راست گەپ قىلغىن ، مەنسەپنى دەپ نامىمىزنى بۇلغاپ يۈرمىگەنسەن ؟

— ...

ئۇلار قىسقىغىنە پاراڭلاشتى . يامان ئويدىن خالاس بولغان قىساسكار بوۋاي بەئەينى چوڭ گۇناھتىن ساقلاپ قالغاندەك ، كۆڭ

تەڭرىگە نەچچە مەرتە شۇكۇرلەر ئېيتتى .

ھاۋا تىنچىق ، ئۆي ئىچى جىم ، تالادىنمۇ ھېچقانداق شەپە كەلمەيتتى ، پۈتكۈل مۇھىت ھازىرلا يۇز بېرىدىغان بىر تاسادىپقا قۇلاق سېلىۋاتقاندەك ، تامامەن سۇكۇتكە چۆككەنىدى . پەقەت قۇتلۇقنىڭ يۇرىكىلا قەپىسىگە قاتتىق ئۇرۇلاتتى ، ئۇنىڭ تىنىقمۇ ئىچىگە چۈشۈپ ، ئۆپكىسىنى ئەسمەكتە ئىدى .

كۆپ ئۆتمەي ، قۇتلۇقنىڭ دادىسى ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، يېلىنىش نەزىرى بىلەن قاراپ تۇرۇپ ، چوڭقۇر تەزىم قىلدى ـ دە :

— ئوغلۇم ، دادىڭ ئۆلۈشى كېرەك ، ئۆلگەندىمۇ مۇشۇ يەردە ئۆلۈشى كېرەك ، ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئۆلۈشى كېرەك ، — دېدى چىرايىنى ئۆزگەرتمەي تۇرۇپ .

قۇتلۇق كۆزىگىمۇ ، قۇلىقىغمۇ ئىشەنمەي قالدى ، قورقىنىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي ، بىر ھازا گاڭگىرىدى ۋە ئىنسانىي تۇيغۇنىڭ دەۋىتى بىلەن دادىسىنى يۆلەپ ، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ :

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز قەدىردان دادا ، ئاتا ـ بالا ئەمدىلا جەم بولدۇققۇ ، بىز تېخى ياشايمىز ، بىللە بېرىپ ، ئانامنى ۋە ئاكامنى خۇشال قىلىمىز ، شۇنداقمۇ دادا ؟ — دېگەنلەرنى ئاران ـ ئاران ئاغزىدىن چىقىرالىدى . ئۇنىڭ دادىسى :

— بالام ، سەن بىر ئېل ئۇگەسى··· — دېگەن ھامان قۇتلۇق ئۇنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ :

— بولما دېسىڭىز ، بولماۋېرىمەن دادا ، ئېل ئۇگەسى بولغىنىمدىن سىز بىلەن بىللە ياشىغىنىم ، خىزمىتىڭىزنى قىلىپ ، رەھمىتىڭىزنى ئالغىنىم ياخشى ، — دېدى ، يىغلىۋېتىشكە تەييار بولۇپ .

— ئوغلۇم ، — دېدى دادىسى قۇتلۇقنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ ، — نەسلىمىزدىن سەندەك بىر ئېل ئۇگەسى چىققىنىغا بېشىم ئاسمانغا تاقاشقاندەك خۇشال بولۇۋاتسام ، نېمە دېگىنىڭ بۇ ئەمدى . دادىڭ ياشايدىغىنىنى ياشاپ بولدى . سېنىڭ ياشايدىغان

كۈنلىرىڭ تېخى ئالدىڭدا ، كۆك تەڭرى يول بەرسە ، خەقنىڭ گېپىي گەپ بولسا ، قاغان بولۇپ يۈرت سورايسەن . ئۆتۈنۈشۈمگە قۇلاق سال ، قاغانىنىڭ قاتىلى بولغان ئادىز مەھبۇسنىڭ بالىسى قاغان ئەمەس ، ئېل ئۈگەسىمۇ بولالمايدۇ ، جېنىنىمۇ ساقلاپ قالالمايدۇ . ياغلاقارلار بۇنىڭغا يول قويۇشمايدۇ ، پەقەت داداڭ ئۆلسىلا پۈتكۈل مەخپىيەتلىك داداڭ بىلەن بىللە كېتىدۇ...

يۈرەك ـ باغرى پارە ـ پارە بولغان قۇتلۇق سانغۇن دادىسىنىڭ ئاياغلىرىغا ھەشقىپىچەكتەك يامىشىپ ، ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى . ئوتبۇلاقتەك ئوقچۇڭاتقان قىزىق كۆز يېشى ئوتلۇق نەپىسى بىلەن قوشۇلۇپ ، دادىسىنىڭ تىترەپ تۇرغان بەستىگە ئىللىق بىر سېزىمنى بەخش ئەتتى . بىراق ، مەھبۇس ئاتا ئوغلىنىڭ تىنىمسىز سىلكىنىڭاتقان بېشىنى سىلاپ ، پەپىلەپ تۇرۇپ ، پوتىسىغا ئېسىلغان قىسقا غىلاپتىن كۈمۈش ساپلىق خەنجىرىنى تۇيدۇرماي سۇغىرىڭالدى ـ دە ، كۆكسىگە توغرىلاپ قاتتىق بېسىۋىدى ، «شارتتىدە» ئېتىلىپ چىققان قان ئۇدۇل بېرىپ تامىغا چېچىلدى . ئۇ مۇردىدەك قېتىپ قالغان قۇتلۇققا قاراپ بەخىرامان كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ :

— ئەلۋىدا ئوغلۇم ، ئۆز ھاياتىمنى ئۆزۈم ئاخىرلاشتۇردۇم ، لەنەتگەردى قاغان قاتىلىنىڭ ئەمدى سەن بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق ، — دېدى ـ دە ، قۇتلۇقنىڭ قۇچىقىغا پوككىدە يىقىلىپ چۈشتى .

35 . ئۇ ئەمدى قاغان تاغىسى

بەئەينى چىداملىق ئۆي مۈلۈكىدەك ، قاغاندىن قاغانغا مىراس قالغان ئوردا مۆتىۋەرلىرى ئايچۇر قاغاننى تۇنجى كۆرگەن چېغىدىلا چاندۇرماي ياقا چىشلىشىپ ، ئۆزلىرى بىلىشىدىغان بىر نەزەر بىلەن بىر ـ بىرىگە قاراشقاندى ، ئاشكارا سۆز ـ چۆچەك قىلىشقا

پەيتىنالمىسمۇ ، ئۇلارنىڭ قارىشىدىن «نېمىدېگەن ئاۋاق ، نېمىدېگەن ئاۋارە بالا بۇ ، تۇرغان تۇرقى قۇرۇپ قالغان مەدەككىلا ئوخشايدىكەن» دېگەن مەنە چىقماي قالمايتتى . ئوچ قاغان ، ھەتتا تۆت قاغان ھۇزۇردا خىزمەت قىلغان كاداڭ ۋەزىرلەر گەپ تاپاي دېسە ، يېڭى قاغان كونا قاغانغا يەتمەيدۇ ، دەپ قەسەم ئىچىپ بېرەلەيتتى ، تېخىمۇ كاداڭلىرى بولسا ، «بۇكەمدىكى ئادەملەر مانا شۇنداق ئىنجىمارۇق ، ئۆتكەن كۈنلەردە قۇياشمۇ بۇگۈنكىدىن چوڭراق ئىدى ، بۇنىڭدىن ئۇ گەۋدىلىك ئىدى ، پالانىنى دېمەمدىغان ، بوي ـ بەستى ئاسماندىن ئېگىز ، گەۋدىسىمۇ ئۆتۈكەندەك ئىككى كېلەتتى» دەپ ۋەز ئېيتاتتى . ئايچۇرنىڭ بار ـ يوقى ئاشۇ تۇرسا ، كىم يەنە «ئۇنداق ئەمەس» دەپ دو چىقالايتتى ؟

ئايچۇر بۇگۈن تەختتە ئولتۇراتتى ، بوۋىسىنىڭ بوۋىسىغا سوغداق ئۇستىلىرى ياساپ بەرگەن ، بوۋىسىنىڭ زامانىدا بوۋىسىغا لايىق كەلگەن بۇ كونا تەخت ، ھەرقانچە كېرىلسىمۇ ، ئايچۇرغا چوڭ كەلگىنى كەلگەنىدى . تەرمەچتەك ۋىجىك گەۋدىسى تەختكە شۇنداق چۆكۈپ كەتكەن ئىدىكى ، تەخت ئۇستىدىكى جۇغى گويا تەڭنىگە تاشلاپ قويغان بىر تال يېڭنىگىلا ئوخشايتتى .

ئايچۇرنىڭ ئەمدىلەتىن خەت تارتىشقا باشلىغان بۇرۇتى ئۆچكە تۇتىتىدەك يۇمشاق ، چاچلىرى كەچ كۈزدە ئۇنۇپ چىققان كوكات مايسلىرىدەك يۇمران ئىدى ، دوقمۇشنىڭ چوڭلۇقىدىن ، يۇز ـ كۆزىگە ئاپتاپ چۈشمەيتتى ، ئولتۇرسا ئاسمانىنى كۆرەلمەيتتى ، تايىنى يوق قاش ـ كىرپىكلىرى ئاستىدىكى بىر جۈپ كۆزى قاڭشارلىق بۇرنىنىڭ ئۇ ياق ـ بۇ يېقىغا پاتۇرۇپ قويغان ئىككى تال قوي مايىقىدەكلا قارىيىپ تۇراتتى ، ئالتۇن تاج گىرۋىكىدىن بىر غېرىچ ئېشىپ تۇرىدىغان ئالمقاندەك ـ ئالمقاندەك ئىككى قۇلىقىلا ئۇنىڭ قاغانلىققا يارىشىدىغان بىردىنبىر پەخىرلىك ئەزاسى ھېسابلىناتتى .

بۇنىڭدىن خېلى يىللار بۇرۇن ، مەرھۇم كەدىرە يېقىن دوستى

قـــزتۇرمىشىنىڭ يەتتە ئايدىلا يەڭگىپ قالغىنىدىن خەۋەر تاپتى . قۇتلۇق بىلەن كەدىرە چىرايلىق بىر قورىقان تېپىي ، تاۋار ـ دۇردۇن ۋە قەنت ـ گېزەكلەر بىلەن چاي ھازىرلاپ ، ئايچەچەكنى كۆتۈرۈپ ، قۇلانـقارانى يېتىلەپ تاراسـلارنىڭـكىگە باردى . ئۇلار بوسۇغىدىن ئۆتەر ـ ئۆتمەيلا «ئاتا ـ ئانا بولۇپسىلەر ، مۇبارەك بولسۇن» دەپ يارىشقىنى قىلىشتى ـ دە ، «بۆرىمۇ ، تۈلكىمۇ ؟» دەپ تەڭلا سوئال قويۇشتى . تاراس «بۆرە» دەپ جاۋاب بەرگەچ ، قاتمۇقات تەتىللا كـۆرپـــلەرگە يۆگەلگەن ئايچۇرنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ، كەدىرەگە تۇنقۇزۇۋېتىپ :

— تـەڭـرىـگـە تـەھـســىن ، ئۇرۇق ـ نەسەبىمىز ئۇزۇلۇپ قالمايدىغان بولدى ، — دەپ قەۋەتلا خۇش بولۇپ كەتتى .

قۇتلۇقنىڭ يادىدا قېلىشچە ، بار جۇغى تەلپەككە پاتىدىغان ، ئاسلاندەك ئىگراپ ياتقان بۇ بوۋاقنىڭ ئۆزىگە ماس كەلمەيدىغان چوڭ ـ چوڭ قۇلاقـلىرى ئۇنىڭدا ئالاھىدە تەسىراتـلارنى پەيدا قىلغان ، «قۇلىقى چوڭ قاغان بولۇر» دەپ ، تاراسنى قەۋەتلا خۇش قـــلـــۋەتـكـەن ، مـېـھـمـان ئۇستىگە كېلىپ قالغان تۇنباغامۇ مەسلىھەتلىشىۋالغاندەكلا ئاشۇ تەمسىلنى شېپى كەلتۇرگەنىدى .

چوڭلارنىڭ ئاغزىدىن سائەت چىققان چېغى ، ئوردا ئەمچىلىرى «ئوندىن بىرى ئەي بولمىسا ، ئەي بولماس» دېگەن ئاشۇ بوۋاق ئاخىر ئەي بولدى . تەڭرى يۆلىسىمۇ يۆلىدى ، قۇتلۇق يۆلىسىمۇ يۆلىدى ، ئىشقىلىپ 14 ـ 15 يېشىدىلا ئاتا تەختىگە مىراسخور بولدى .

مەيلى ئاۋاق بولسۇن ، مەيلى ئورۇق بولسۇن ، قۇتلۇقنىڭ نـەزىرىدە ئۇ ئەقىل جامى توشۇپ تۇرغان ، ئەل ـ يۇرت بەختى ئۈچۈنلا دۇنياغا تۆرەلگەن ، تەڭرى قىياپەتلىك بىر قامەتلىك ئادەم ئىدى . ئاتا قارىدا ئاپىرىدە قىلىنىشتىن بۇرۇن ، كۆك تەڭرى ئۇنىڭغا شۇنداق بىر خاسىيەتنى بەخش ئەتكەنكى ، ئۇ بۇ جۇغى بىلەن يامان كۆزلەردىن خالي بولالايتتى ، دۇشمىنىنى بىخۇد قىلالايتتى ، قاغانلىققا ئامەت ئېلىپ كېلەلەيتتى ، ۋەجىككىنە قىياپىتى ئۆز ـ

ئۆزىگە تىلتۇمار ئىدى .

بىراق ، بۇگۈن ئەتىگەن قاغاننى دىۋانغا چىقىشقا دەۋەت قىلىۋېتىپ ، قۇتلۇقنىڭ كۆڭلى ئازراققىنە غەش بولۇپ قالدى ، ياغلاقارنىڭ «قاغان بالا بولسا ، ئەلنىڭ كۈنى نېمە بولماقچىدى» دېگەن كىنايىسى يادىدىن كېچىپ ، يۈزى ۋىللىدە قىزىرىپ كەتتى .

ئەسلىدە بۇگۈن ئوردۇبالىققا كېلىپ ، تەكىنخاندا تۇرۇۋاتقىنىغا ھەپتە بولغان چوڭ ئوردا ئەلچىلىرى بىلەن پۇتۇشكەنگە مۇۋاپىق ، قاغان چۈشتىن بۇرۇن قاغان ئوردىسىغا يېتىپ كېلەتتى ، ئەلچىلەر كاتتا بىر مۇراسىمدا تاڭ دېزۇڭنىڭ ئوتۇغات يارلىقىنى جاكارلايتتى . ئوردا ئۇدۇمىدا بۇ ئىش ئۈچۈن خېلى چوڭ بىر ھەشەم تەييارلىناتتى .

«ھاۋا ئىسسىپ كەتتى» دېگەن سەۋەب بىلەن ، ئايچۇر قاغان بەش كۈندىن بۇيان دىۋانغا كەلمىدى . قۇتلۇق بۇنمۇ چاندۇرمىدى ، مۇراسىم بېگىنى ئەۋەتىپ ، ئوردا ـ دىۋاننى سىيرىپ سۈپۈرگۈزدى ، لەۋھە ـ شەلپەرلەرنى ئاستۇرۇپ ، مۇراسىمنى تەقلەپ قويۇپ ، كۈن چىقماستىلا قاغان قەسرىگە يېتىپ باردى ـ دە ، «قاغان ئۇخلاۋاتىدۇ» دېگەن گەپ بىلەن قوبۇلخاندا ساقلاشقا مەجبۇر بولدى .

كۈن چىقتى ، كۈنمۇ چېچىلدى . كۈن قىزىپ ، قىيام بۇرجىغا يېقىن كەلگەندىلا ئاندىن ئۇخلاپ قوپقان ئايچۇر قاغان :

— نېمە ئىش ؟ — دەپ سورىدى قۇتلۇقتىن ئۇيغۇلۇق كۆزلىرىنى تەسلىكتە ئېچىپ .

— مۇنداق گەپ ئىدى…

— ئوھوي ، نېمە ئىشكىن دەپتىمەن تېخى ، ئوتۇغات دېگەن قانچىلىك نېمىتى ئۇ ئالمىسا بولمايدىغان ، ئالاي ـ ئالماي ، مەن يەنىلا قاغان ، — دېدى ئۇ ياتاق ئۆيىگە قايرىلىۋېتىپ .

— قاغان ئالىيلىرى…

قاغان توختىدى . ئاتا سۈپەت بىر ۋەزىرنى بىپەرۋالارچە تاشلاپ كېتىۋاتقان ئايچۇر قاغان ئۇرغۇ بىلەن ئېيتىلغان ئىلتىجادىن

كېيىن خۇشياقمىغاندەك توختاپ تۇردى .

— قاغان ئالىيلىرى ، بىلمىسلە بىلگەيلا ، تابغاچ ئوردىسىدىن ئوتۇغات ئېلىش قەدىمـ قەدىملەردىن بېرى ئۇدۇم بولغان بىر كاتتا ئىش . ئۇلۇغ بوۋىلىرى ئېلتەبىر[1] دىن مۇبارەك پەدەرلىرى تاراس قاغانغىچە بولغان جەمى قاغانلار سۇلالىدىن ئوتۇغات ئالغان ، پۈرسەتنى قەدىرلەپ ئوتۇغاتتىن باش تارتمىغايلا ، ئۇنى مۇھىم دەپ بىلىپ ، جان دەپ قوبۇل قىلغايلا ، — دېدى قۇتلۇق كۆكۈل رەنجىنى قايرىپ قويۇپ . ئۇ يەنە «بۆكۈ قاغاندىن ئىبرەت ئېلىپ ، كەمتەر بولغايلا» دەپ ئايچۈرنى سەگىتىپ قويماقچى بولۇۋىدى ، گەپنىڭ ئۇزىراپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلىپ ، ئۆزىنى بېسىۋالدى .

دەرۋەقە ، تاراس قاغان تاسادىپىيلا ئۆلۈپ كەتتى ، ۋارىس تىكىلەش تۇرۇپ تۇرسۇن ، بىر كەلمە سۆز قالدۇرۇشقىمۇ ئۇلگۈرەلمىدى . قاغانلىققا قاغان كېرەك بولدى ، قاغانلىققا يولباش زۆرۈر بولدى . بىراق ، ئايچۈر كىچىك ، دىتسىزراق بالا بولغاچقا ، ئۇنى ۋارىسلىققا راۋا كۆرگۈچىلەر ئانچە كۆپ بولمىدى . بەزىلەر قۇتلۇق ئۇچۇن «هه ـ هۇ» دېسە ، بەزىلەر ئاستىرتىن ئىچ پەش تارتىشىپ قاغان تەختىگە قاراپ باش تارىدى .

ئادەم تۇغۇلۇپلا ئاغزىنى ئاچىدۇ ، قوللىرى ئىچىگە ئېگىلگەن بولىدۇ . مانا بۇ ئادەم تەبىئىتى ، ئادەمنىڭ شەخسىيەتچىلىكى . ئادەمنىڭ ئۇلۇغلۇقى شۇ يەردىكى ، گېزى كەلسە ، ئۇ ئۆزگىلەر ئۇچۇن جان بېرەلەيدۇ ، ئۆزگىلەر ئۇچۇن نەپسىدىن كېچەلەيدۇ . بەزىلەر سورايدۇ : «جان بەرگەن ئۇلۇغمۇ ، نەپسىدىن كەچكەن ؟» ئاقىل دەيدۇكى ، ئىككىسىلا ئۇلۇغ ، ساۋابى ئوخشاش ، شۇغىنىسى ، جاندىن كەچمەك ئاسان ، نەپسىدىن كەچمەك تەس…

بۇنداق زىل چاغدا ، ئۇلۇغ ئادەم ئېل ئۈگەسى ئۇلۇغ ئىشنىڭ ئەڭ ئۇلۇغىنى تاللىۋالدى ، ئۆز نەپسىنى دەپنە قىلىپ ، ئۆزگىلەرگە

---

① ئېلتەبىر — ئۇيغۇر قاغانلىقى قۇرۇلۇشتىن بۇرۇن تاڭ سۇلالىسىدىن ئوتۇغات ئالغان ئۇيغۇر ئاقساقىلى .

ھەمدەم بولدى . ئاۋۋال ئايچۇرنى قاغان تىكلەپ ، ئاندىن كېيىن تاراس قاغانغا ھازا ئاچتى ، قىزتۇرمىشنىمۇ يەرلىكدە قويدى . ئەل ئاغزى بېسىقىپ ھەممە ئىش يۈرۈشۈپ كەتتى . قۇتلۇقمۇ ئاتا ۋەسىيىتىگە ھۆرمەت قىلىپ ، قايغۇسىنى كۆڭلىدە بىلىپ ، قاغان پۇت دەسسەپ تۇرغۇچە ، ئوردۇبالىقتىن بىر قەدەممۇ يىراق بولمىدى .

بىراق ، ئايچۇرنىڭ بالىلارچە ھۇرۇنلۇقى ، گۆدەكلەرچە دېۋىگىلىكى بۇگۈن قۇتلۇقنى ئويلىمىغاندا نا ئۇمىد قىلىپ قويدى ، بىئەينى تۇتى قۇشتەك ، كىمنىڭدۇر گېپىنى تەكرارلاپ ، ئوردا ئوتۇغاتىنى قاراپ تۇرۇپ كەمسۇندۇردى ، ئۇنىڭ ئارزۇ ـ ئارمىنىنى بىردىنلا تۇيۇق يولغا باشلىۋەتتى . قاق ناشتىدا ، قاغانىنىڭ ئىشكى ئالدىدا قاغان قوبۇلىنى كۈتۈپ ئىشىك باقاردەك ئېڭەك يۆلەپ ئولتۇرغىنىدا ، بىر پىيالە چاي تۇگۇل ، سۇيى قاچقان زاغرىدەك قاتتىق ـ قۇرۇق گەپلەرگە داخىل بولغىنىدا «قاغان بالا بولسا ، كۆرەر كۈنۈڭ نېمە بولۇر ؟» دېدى قۇتلۇق ئۆز ـ ئۆزىگە ، كۆڭلى بۆلەكچىلا يېرىم بولۇپ .

ئەمما ، قۇتلۇق تاقەت ساقلىدى ، ھەممە ئىشقا چىداشلىق بەردى ، خالاپ قىلغان ئىشىدىن ئەزەلدىن ئۆكۈنۈپ باقمىغان قۇتلۇق بۇ دورەمۇ ھەممىگە چىدىدى . ئاشۇ كۈنى ئايچۇر بىلەن دېۋانغا بىللە كەلدى ـ دە ، تەنتەنىلىك مۇراسىمدا ئۇنى سۇلالىنىڭ «ساداقەتمەن بىلگە قاغان» دېگەن ئوتۇغاتىغا نائىل قىلدى .

تەڭرىگە شۈكۈر ، كەڭ يەڭلىك ، ئۇزۇن پەشلىك يەكتەك كىيگەن ئەلچىلەرنى كۆرۈپ ، قاغان «ئۇلارنىڭ كىيىمى نېمانچە غەلىتە» دەپ يوتىسىغا ئۇرۇپ كۈلۈپ كەتكەندىن ۋە تەختتىن چۈشۈپ ، ئەلچىلەرنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ ، يەڭلىرىنى غىرىچلاپ باقماندىن ئۆزگە ، چوڭراق بىرەر ئىش چىقىرىپ قويمىدى . ئەلچىباشى زەر باسقان شاھانە تون ۋە ھېقىق كۈزلۈك كەمەر تارتۇق قىلغاندا بولسا ، «كىچىك بالا»دەك خۇشال بولۇپ ، گۈلقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى . قۇتلۇقتىن سورىۋالغىنى بويىچە

«تابغاچ خو ، تابغاچ خو» دېگىنىچە ، ئەلچىلەرگىمۇ ئېسىل ـ ئېسىل سوغداق ماللىرىدىن بىر تالاي سوۋغا قىلىۋەتتى...

بـۇگۈن يەنە شۇنداق بولدى . ئېل ئۇگەسى كۈز پەسىللىك توققۇز بۇيرۇق كېڭىشىنى چاقىرىپ قويۇپ ، ئايچۇر قاغانىنى ئۆزى بېرىپ باشلاپ كەلدى .

كۈز پەسلى بۇ ئەل ئۈچۈن ئالتۇن پەسىل ھېسابلىناتتى . بۇ پەسىلدە ئاتلار ئەت ئېلىپ ، كۈچكە تولاتتى . قوزا ـ ئوغلاق قاتارغا قېتىلىپ ، گۆش ـ قايماقلار تۆكمە بولاتتى . ئارپا ـ بۇغداي قازناقلا كـىرىپ ، ئەل ئاغزى ئاشقا تېگەتتى . كەتكەن كارۋانلار قايتىپ كېلەتتى ، تاۋار ـ دۇردۇن ، چەكمەن ـ ماتالار بازارغا كىرەتتى . كەلگەن كارۋان قايتىشقا باشلايتتى ، تېرە ـ ئۈچەي پۇل بولاتتى . چاتاقچى قوۋملەرگە لەشكەر تارتىش ئىشىمۇ مۇشۇ پەسىل ، مۇشۇ ئايلاردا رويابقا چىقاتتى .

توققۇز ۋەزىر ۋە يابغۇ ـ ئاقساقاللار تەخت ئالدىدا ئىككى رەت بولۇپ ئۆرە تۇرۇشاتتى . ئايچۇر قاغان يۇمشاق تەختتە خۇددى لايغا تاشلانغان تۇلۇق تېشىدەك ، بېلىگىچە چۆكۈپ ئولتۇراتتى . ئېل ئۈگەسى ئولتۇرغان كۈموش كۆرس ئالتۇن تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىگە جايلاشقانىدى . بۇ پەخرىي ئورۇن ئېل ئۈگەسىنىڭ قاغاندىن تۆۋەن ، ۋەزىرلەر ئۈستۈن بولغان سالاھىيىتىدىن بەلگە بېرەتتى .

قـوتـلـۇق چـانـدۇرماي نوقۇپ قويۇۋىدى ، ئۇيقۇلۇق قاغان بىردىنلا روھلىنىپ ، ئالمان ـ تالمان سۆزگە كىرىشتى .

— ھەرقايسىڭلار قاغانىڭ پۇت ـ قولىسىلەر ، نەيزىسىمۇ ، ئاتقان ئوقىمۇ سىلەر ، — دېدى ۋە يادلىۋالغىنىنى سۆزلەپ بولۇپ ، ئۆز گېپىگە چۈشۈپ كەتتى ، — قېنى مەلۇمات يوللاڭلار ، ئەل نە ھالەتتە ، كىمنىڭ ئىتى ئۆلۈپ قالدى ، كىمنىڭ قويلىرىغا بۆرە تەگدى ؟

دىۋان پـەگـاھـىغا يېقىن تۇرغان قوشۇ ئاقساقىلى بوينىنى تـولـغـىۋېلىپ ، «پىخ... پىخ» قىلىپ كۈلۈپ تاشلىدى . توڭرا ئاقساقىلىمىكىن ياكى قۇمۇق ئاقساقىلىمىكىن ، ئالقىنىنى ئاغزىغا

قويۇپ ، بوغۇزىدىن قېچىپ چىققان كۈلكىسىنى زورىغا بېسىۋەتتى . ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان قۇتلۇق :

— نېمىدەپ كۈلۈشىسىلەر ئەخمەقلەر ، قاغانىڭ ئۇششاق ئىشلارغىچە كۆڭۈل بۆلۈۋاتقىنىنى سەزمەي تۇرۇۋاتامسىلەر ؟ قېنى ئېيتىڭلار ، پۇقرانىڭ ئىتى ئۆلۈپ قالسا نېمە بولىدۇ ؟ پۇقرانىڭ قوتىنىغا بۆرە تېگىدۇ ، پۇقرانىڭ قويلىرىغا بۆرە تەگسە نېمە بولىدۇ ؟ نېمە بولماقچىدى ، پۇقرانىڭ كۈنى يامان بولىدۇ ، شۇ ، — دېۋىدى ، ۋەزىر ۋە ئاقساقاللار «ھە ، مۇنداق ئىكەن ـ دە» دېيىشىپ ، قايىل بولغاندەك باش لىڭشىتتى .

كۆپنى كۆرگەن بىر ئاقساقال ئالدىغا چىقىپ ، يەرنى سۆيۈپ تەزىم قىلدى ۋە :

— قاغان ئۇلۇغ ، قاغان دانا ، ئۇشبۇ زاتنىڭ ئەل ـ ئاۋامغا ئاتىلارچە غەمخورلۇق قىلغىنىدىن كۆڭلىمىز سۆيۈنۈپ ، بېشىمىز ئاسمانلارغا تاقىشىپ تۇرۇپتۇ ، قاغان ئامان بولغاي ، كۆك تەڭرى مەدەت بەرگەي ، — دېۋىدى ، بۇ مەدھىيىگە ھەمىلەن تەستىق بەردى ــ دە ، خىجىللىقتىن قۇتۇلغاندەك ، باشلىرىنى ئۇستۇن كۆتۇرۇشتى .

قېرى تارخان ئۆپكىدەپ تۇرۇپ :

— تۇباس① قوۋمى ھەددىدىن ئاشتى ، بايىرقۇ②لارنى بوزەك قىلدى ، يايلاق ـ مالىلىرىمىزنى ئىگىلىۋېلىپ ، پۇقرالىرىمىزنى قوغلاپ چىقاردى ، — دەپ ئەرز قىلدى . تۇباس ئاقساقلىنىڭ «كۆگمەن تېغىنى قار بېسىپ كەتتى ، تاغدىن ئۆتمەك مۇمكىن ئەمەس» دېگەن باھانە بىلەن كېڭەشتىن باش تارتقىنىنى ئۇقۇپ ، ئايچۇر قاغان قاقشاپ ـ قاقشاپ ھېرىپ قالدى ۋە ئۆرە ئولتۇرۇپلا مۇگدەشكە باشلىدى .

قۇتتۇغۇر③ ئاقساقلىنىڭ «داد قاغانى ئالەم» دەپ ئۇنلۇك ۋارقىرىشى ئايچۇر قاغانىنى ئۇيقۇ ئالمىنىڭ بوسۇغىسىدىن بىمەھەللا

---

①②③ ئۆز ۋاقتىدا ئۇيغۇر قاغانلىقىغا تەۋە قوۋملار .

قايتۇرۇپ كەلدى . بۇ دىققات يابغۇ نېمىدىندۇر خۇدۇكسىرىگەندەك يەرگە قاراپ تۇرغان ئەقشىد[1] ئاقساقلىغا هومىيىپ قويۇپ :

— قاغان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي ، كەمىنە ئاقساقاللىرى ئەل دەردىگە دەرمان بولسۇن دەپ تاتار[2] قوۋمىگە كارۋان ماڭدۇرغانىدىم ، كىم بىلسۇن ، ئەقشىد يېرىدىن ئۆتۈۋاتقاندا ، كارۋىنىمغا سوغۇق قول تېگىپتۇ . ئابرۇيلۇق ئادەملەردىن ئاڭلىشىمچە ، بۇ سوغۇق قول دەل ئاشۇ ئاقساقالنىڭ ئادەملىرى ئىكەن . ئەي ئادىل قاغان ، سىزگە ئەرزىم شۇ ، ئۇ ئىنسابسىز ئاقساقالغا مالغا مال ، ئانقا ئات ۋە جانغا جان تۆلەپ بېرىشكە پەرمان قىلغايسىز ! — دېدى كۆز يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ .

دەۋاگەر ئۇنى دېدى ، جاۋابكار بۇنى دېدى ، دەۋا-جاۋاغا دەۋا قوشۇلدى . قىزىق بىر تاماشا بولۇۋاتقاندەك خۇشال بولغان ئايچۇر قاغان بىر چەتتە تۇرۇپ ، ئۆز كۆڭلىنى خۇش ئېتىۋەردى . تىزگىنسىز دۈان مىسالى بىر قاياق بازاردەك ، بىتايىن گەپلەر بىلەن تولۇپ كەتتى . يىلدا بىر كېلىدىغان بىر ئوبدان پۇرسەت مانا مۇشۇ يوسۇندا ئۆتىۋەردى .

بىراق ، ئوردا كېڭىشىنىڭ بۇ هالى قۇتلۇقنىمۇ ، قۇتلۇقنىڭ پىكرى ئوچۇق هەقەمسايىلىرىنىمۇ بىتاقەت قىلىۋەتتى . بايات-ىن بېرى قاغانىنىڭ كۆڭلىنى ئايان ، كېڭەش ئەهلىگە هۆرمەت ساقلاپ جىم ئولتۇرغان ئىچبۇيرۇق تەمبر بۇقا «بولدى ، بەس» دەپ توۋلىۋىدى ، دۈان ئىچى سۇ كىرگەندەك جىمىپ كەتتى .

قۇلاقلىرى قىزىرىپ ، ئېڭەك مۇسكۇللىرى لىكىلداشقا باشلىغان تەمبر بۇقا ئۇششاق ـ چۇششەك ئىشلار ئۈچۈن هېچكىمنى ئەيىبلەپ ئولتۇرمىدى ، هېچكىمگىمۇ خاپا بولمىدى . بىر چامداپلا قاغان ئالدىغا كېلىپ ، لايىقىدا هۆرمەت بىلدۇرگەندىن كېيىن ، بېشىنى سەل ئېگىپ :

— شانۇ ـ شەۋكەتلىك قاغان ئالىيلىرى ، چوڭ ئىشلارغا بەل

---

①② ئۆز ۋاقتىدا ئۇيغۇر قاغانلىقىغا تەۋە قوۋملار .

باغلاپ ، بېشىبالىقغا نەزەر ئاغدۇرغايلا ، ھەممىگە مەلۇم ، بېشىبالىق شەھىرى تۈبۈت زەنپۇسىنىڭ ئاياغ ئاستىدا قالدى ، سانغۇن ئىنتىلىقۇلى بىلەن نەچچە مىڭ لەشكەر ئاچ - زار يۇرۇپ كۇن ئۆتكۈزدى . مانا ئەمدى قاغان تەختكە ئولتۇردى ، ئەلدە ئامانلىق ، يۇرتتا ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈردى . پېقىر قۇللىرىنىڭ ئۆتۈنۇشى شۇكى ، لەشكەرنىڭ ۋە جەڭ ئاتلىرىنىڭ كۇچى بارىدا بېشىبالىقغا لەشكەر ئەۋەتسەك ، بېشىبالىقنى قولغا ئېلىپ ، ئىززەت - ئابرۇيىمىزنى قايتا تىكلىسەك... — دېۋىدى ، گېپى قاق بەلدىن ئۇزۇپ تاشلاندى . قەيەردىن كۇچ كىردىكىن ، ئايچۇر قاغان بىردىنلا ئۆرە بولۇپ ، ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ كەتتى :

— بولمايدۇ ، بولمايدۇ دېگەندىكىن زادى بولمايدۇ ، قېنى ئېيت سانغۇن ، بىزگە ئاشۇ دوپپامچىلىك بېشىبالىق كېرەكمۇ ياكى ئوردۇبالىق كېرەكمۇ ؟ ئۆتكەن دودىكىدەك ، سەردار - لەشكەرلەر بېشىبالىقغا كەتسۇنۇ ، ئوردۇبالىقتا غەلىيان كۆتۈرۈلسۇن - ھە ؟

قاغان سۆزلەۋېتىپ ، ئالاق - جالاق بولۇپ ئىككى تەرىپىگە قارىۋالدى ، ئوڭ يېنىدا ئۆرە تۇرغان قۇتلۇقنى كۆرۈپ ، كۆڭلى ئەمىن تاپقاندەك ئۆز ئەسلىگە قايتتى .

تەمبر بۇقا ئۆتكەن قېتىم بېشىبالىقغا لەشكەر تارتقان بەش چوڭ تۇمەنباشىنىڭ بىرى ئىدى ، «ئۇر - چاپ» قىلىپ ھۇجۇمچى ئاتلىقلارنىڭ ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقىنىدا ئېتى بىلەن قوشۇلۇپلا خەندەككە چۈشۈپ كەتكەن ، ئاياغ سۆڭىكىگە دەز كەتكىنىگە قارىماي ، نۇرغۇن لەشكەرنى يۆلەپ يۇرۇپ خەندەكتىن چىقارغان ۋە لەشكەرگاھقا ئەڭ ئاخىردا قايتىپ كەلگەن ، ئەقىل - پەمى ۋە باتۇرلۇقى ياراپ كەتكەچكە ، قۇتلۇق ئۇنى قاغان پەرمانى بىلەن ئىچبۇيرۇقلۇققا تەيىن قىلغانىدى . قۇتلۇق بىلەن قايتقاندىن بېرى ، قۇتلۇق بىلەن ئەسرار بولسىلا بېشىبالىقنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى . بۇ سانغۇننىڭ بايامقى گەپلىرىمۇ بىر ھېسابتا قۇتلۇقنىڭ گېپى بولۇپ ھېسابلىناتتى . بىراق ، قاغان ئۇنى رەت قىلدى ، رەت قىلغاندىمۇ شۇنداق رەت قىلدىكى ، بېشىبالىقنى چۆكۈرۈپ ، بىر

پۇلغا ئەرزىمەيدىغان قىلىۋەتتى .

شۇنداقتىمۇ ، ئايچۇر قاغانىنى ھەم چۈشىنىشكە توغرا كېلەتتى . «يېغى ياندىن قوپار ، بالا قېرىنداشتىن» دېگەندەك ، بوۋىسى بەگبارىسىنىڭ بىردىنلا يىرگىنچلىك قاتىلغا ئايلىنىپ ، ئاتا - ئانىسىنى جېنىدىن ئايرىغانلىقى ۋە ئوردىدىكى قانلىق قىرغىنچىلىق ئۇنىڭ سەبەبىي قەلبىدە ساقايماس جاراھەتلەرنى قالدۇرۇپ كەتكەنىدى . ئايچۇرنىڭ ئەينى چاغدا ، تاۋۇتتەك تار ئات ئوقۇرىدىن تېپىپ كېلىنگەن چاغدىكى مۇرىدىنىڭكىدەك ئۆڭۈپ كەتكەن مىسكىن چىرايى ، تىرىكلىكتىن نىشانە قالمىغان جانسىز كۆزلىرى ، بەزگەكتەك تىترەۋاتقان ئاجىز گەۋدىسى قۇتلۇقنىڭ كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيتتى .

دېمەك ، ئۇ قورقۇنچلۇق ، دۇنيانى ، دۇنيادىكى جىمى ئادەمنى بەگبارس بوۋىسىدەك ، دادىسىنىڭ قانتۇر كەبى ئاسىي ۋەزىرىدەك تۇزكور ۋە تاش يۈرەك بولسا كېرەك ، ھە دېسىلا ئىسيان كۆتۈرۈپ ، ناھەق قان تۆكسە كېرەك دەپ چۈشەنگەنىدى . ئايدا - يىلدا بىر كەلسىمۇ ، كەلگىنىدە ئانچە - مۇنچە ئەركىلىتىپ قويىدىغان ، قەنت - گېزەك ، تاتلىق - تۇرۇملەرنى بېرىپ كېتىدىغان بىر ئادەم توساتتىنلا ئىككى قولى قان بىلەن بويالغان جاللات سۈرىتىدە كۆز ئالدىدا پەيدا بولسا كىممۇ قورقمىسۇن ؟ كىمنىڭمۇ يۈرىكىگە دەز كەتمىسۇن ؟...

كېچەش تارقالدى . ئۆز قوۋمىغا قايتىدىغان كېچەش ئەھلى ئالىدىغان تارتۇقلىرىنى ئېلىپ ، ئالدىراش يولغا راۋان بولدى . قىش بالدۇر كېلىپ ، ئوت - چۆپلەر سارغايماستىلا قار چۈشۈپ كەتكەچ ، قوۋم ئاقساقاللىرىنىڭ بىرنەچچىسى ئوردۇبالىقتا قىشلاپ قېلىشتى . قۇتلۇقنىڭ كۈنلىرى ئاقساقاللارغا زىيادە بېرىش ، چاي - باراۋەتلەردە بىللە بولۇش ، قاغان يارلىقلىرىنى ئىجرا قىلىش ئىشى بىلەن تېخىمۇ ئالدىراش بولۇپ كەتتى .

بىراق ، ئۇ ئوردىدا تۇرغىنى بىلەن ، ئەس - يادى يەنىلا بېشىبالىق تەرەپتە ئىدى . ئاي ئارىلاپ كېلىپ تۇرىدىغان ئاتلىق

ئادەملەر مانا ئەمدى كەلمەس بولۇۋالدى . قۇتلۇقنى قاڭغىر قاقشاتقان جۇتلۇق كېچىلەر بۇ يىل يەنە باشلاندى . ئوردۇبالىقتىن ئەۋەتىلگەن كىيىم ـ كېچەك يېرىم يولدا توسۇلۇپ قالدى . تۇبۇتلەر قورشاۋ قىلىپ يېتىۋەردى . بېشىبالىق ھالىدىن كەتتى . ئىنانقۇلى غەيرەت قىلىپ ئانچە ـ مۇنچە ھۇجۇم قىلدىيۇ ، جەڭ ئىشى بىر قېتىممۇ ئوڭدىن كەلمىدى ، قايتاي دېسە قاغانلىقتىن پەرمان بولمىدى ، تۇراي دېسە مۇشەققەتتە ھالى قالمىدى ، بېشىبالىقتىن يېتىپ كەلگەن بۇ ئاخىرقى خەۋەر قۇتلۇقنى ماتەم خەۋىرى ئاڭلىغاندەك يۇرەكزادە قىلىۋەتتى .

بىر كۈنى كەچ ، ئۇ ئوردۇبالىق سېپىلىنىڭ تەڭرىقاغان قۇۋۇقىغا چىقىۋالدى ـ دە ، قۇۋۇق ئۈستىدە تۇرۇپ ، جەنۇب تەرەپكە كۆز يۈگۈرتتى . ئۇ يەردە بوغاز كالىنىڭ قورسقىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان ئېغىر بۇلۇتلارنى ، بوران ئۇچۇپ ، جۇت ھۇۋلاۋاتقان قارلىق دالىنى كۆردى ، دالادىن يىراقتا ، تاغ ـ داۋانلارنىڭ ئۇ تەرىپىدە ئۆلۈك ئەجدىھادەك سوزۇلۇپ ياتقان بېشىبالىق سېپىلىنى ئىلغا قىلىۋالدى ، سېپىل تۇۋىدىكى لەشكەرگاھمۇ ، لەشكەرگاھ ئوتتۇرىسىدىكى ھېلىقى تاقىر دۆڭمۇ كۆزىگە چېلىققاندەك بولدى .

تاقىر دۆڭ غايەت زور كىگىز ئۆيدەك ئاپئاق ئىدى . تاقىر دۆڭنىڭ چوقىسىدا ، كىگىز ئۆينىڭ ئۆگزىسىدە يېگانە قار ئادەمدەك ئۆرە تۇرغان ئىنانقۇلى ئۇزۇن قوللىرىنى قۇتلۇققا سوزۇپ ياردەم سوراپ ئىلتىجا قىلاتتى . ئۇنىڭ ئاغزى تېز ـ تېز مىدىرلايتتى ، ئاۋازىنى ئېگىز تاغلار توسۇپ قالغانمۇ ۋە ياكى چەكسىز قۇملۇقلار يۇتۇپ كەتكەنمۇ ، ھېچبىر سادا بۇياقلارغا يېتىپ كەلمەيتتى . تاقىر دۆڭنىڭ باغرىدا ، كىگىز ئۆينىڭ ئالدىدا ئادەملەر يېتىشاتتى ، ئاتلار يېتىشاتتى . ئۇلار دۇمبەل ـ دۇمبەل چۆغ كۆتىكىدەك قىمىرلاپمۇ قويمايتتى . كۇرمىڭلىغان يا ئوقلىرى شەھەر ئاسمىنىدا قالايمىقان ئۇچۇشۇپ يۈرەتتى . قىزىق يېرى ، بۇ ئوقلارنىڭ بىر تېلىمۇ يەرگە چۈشمەيتتى .

قۇتلۇق ھەممىنى كۆردى ، كۆرۈڭبرىپ كۆزى تالدى ، چىدام ـ تاقىتى تامام بولدى ، ياش قاپلاشقان كۆزلىرىنى قوۋۇق قورۇقچىلىرىدىن يوشۇرۇپ ، سىپىلدىن پەسكە چۈشۈۋالدى ۋە قاغان قەسرىنى مولجالاپ ئىتتىك قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى .

قاغان تۆت چوغدان بىلەن خۇمدانەك ئىسسىپ تۇرغان يوغان ئۆيدە كۈچۈك ئويناۋاتقاندا ، قەسر قورۇقچىسى ئېل ئۈگەسىنىڭ يېتىپ كەلگىنىنى خەۋەر قىلىۋىدى ، «چاپسان كىرسۇن» دېدى ئۇ ئىجازەت بېرىپ .

قاغاننى تۇنجى قېتىم خۇشال ۋە كەيپى چاغ ھالدا كۆرگەن ئېل ئۈگەسى «تەڭرىم ماڭا يول بەرگەن چېغى» دەپ ئويلىدى ، تۇرۇلگەن قوشۇمىسىنى ئېچىپ ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتتى . قىياسىچە ، يۈرەك باغرى زەردار بولغان ئايچۇر قاغان دەھشەتلىك قارا ئۆتمۇشنىڭ قان ـ ياشلىق خەندىكىدىن ئۆملەپ چىقىپ ، ھايات قىزىقچىلىقلىرىغا يۈزلەنگەن ۋە تۇرمۇش لەززىتىگە ئىنتىلگەنىدى .

— قاغان ، كۈچۈكلىرى كۈچۈك ئەمەس ، بەلكى يولۋاس بالىسى ئىكەن جۇمۇ ، — دېدى قۇتلۇق ئاسان قولغا كەلمىگەن بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ .

— يولۋاس بالىسى ؟ بۇ راستتىنلا يولۋاس بالىسىمىكەن ؟

— چاتاق يوق ، ئۇ راستتىنلا يولۋاس بالىسى . ئەنە ، سەكرىشىمۇ يولۋاستەك ، يۈگۈرۈشىمۇ يولۋاستەك...

«يولۋاس» بىلەن ئويناپ يۈرۈپ ، چىلىق ـ چىلىق تەرلەپ كەتكەن ئايچۇر قاغان قۇتلۇقنىڭ ماختىشىدىن مەمنۇن بولدى ، سۇيغا چىقىپ ، ماموق تەكىنىگە يانپاشلىدى . تەكىنىگە باش قويار ـ قويمايلا ئۇ :

— ئېل ئۈگەسى ، سىز مېنىڭ تاغام بولىسىز ، شۇنداقمۇ ؟ — دەپ سورىۋىدى ، قۇتلۇقنىڭ چاقماقتەك ئىتتىك تىلى تۇيۇقسىز كالۋالاشتى ، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى :

— ئېيتقانلىرى دۇرۇس قاغان ئالىيلىرى ، پېقىر ئېل ئۈگەسى مەرھۇم قاغانىمىزنىڭ قېرىندىشى ئىدىم ، ئەمدى يېڭى

قاغانىمىزنىڭ تاغىسى بولدۇم .

ئـايچۇر قاغان تاج كىيگەندە ، قۇتلۇق ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا «ئاتا» بولغان ، لېكىن «تاغا» بولمىغانىدى . مانا ئەمدى قاغان ئۇنى «تاغا» دەپ ئاتاۋاتاتتى . قۇتلۇقنىڭ ئۇنى «جىيەنىم» دېيـىشكە تىلى بارمىسمۇ ، لېكىن ھۆرمەت يۈزىسىدىن «ئاتا» بولغاندىن ، تۇغقانچىلىق يۈزى بىلەن «تاغا» بولۇشنى خالايتتى . چـۈنكى ئـۇنداق «ئاتا» بىلەن بۇنداق «تاغا» ئارىسىدا 1000 چاقىرىملىق مۇساپە ياتاتتى . مەيلى «دادا» بولسۇن ۋە مەيلى «تاغا» بولسۇن ، قاغاننىڭ بۇنداق چاغدا بۇنداق سوئال قويۇشى قۇتلۇققا سەل غەلىتىرەك تۇيۇلۇۋاتاتتى .

— «تاغا» دېگەن گەپ «ئاتا» دېگەن گەپ ، شۇنداقمۇ ئېل ئۇگەسى ؟

قـاغـان بـۇگـۈن توساتتىنلا ئەقىل تېپىۋالغاندەك قىلاتتى . چۈنكى ، ئۇ قۇتلۇقنىڭ ئويىدىكىنى تامامەن بىلىۋالغانىدى . شۇڭا ، قۇتلۇق قىسقىلا جاۋاب بەردى ۋە :

— شۇنداق ئالىيلىرى ، شۇنداق ، — دېدى باش لىڭشىتىپ .

— شـۇنـداق ، ھـېـلـىـقى كۈنى سىزنى «ئاتا» ، ئۆزۈمنى «ئـوغـۇل» دەپ ئـاتىشىممۇ بىكار ئەمەس ، — دېدى قاغان ۋە قۇتلۇقتىن ئۆزىگە ئوبدانراق ئاتىدارچىلىق قىلىشنى ، گەپ بولسا ، تارتىنماي دەۋېرىشنى تەلەپ قىلدى .

«تەڭرى ماڭا راستىنلا يول بېرىپتۇ» دەپ ئويلىدى قۇتلۇق ۋە بـۇ پـۈرسـەتـنى مەھكەم تۇتۇپ ، يىراق ـ يىراقلاردىن گەپ باشلىدى :

— قاغان ئالىيلىرى ، پېقىر تاغىلىرى بىر چۆچەك ئېيتىپ بەرسەم قانداق ، — دېۋىدى ، قۇتلۇق تەكىيىدىن بېشىنى كۆتۈردى ، بالىلاردەك خۇشال بولۇپ ، چاۋاك چېلىپ ئىجازەت بەردى .

— چـۆچـەك دېـگـۈچـىـلـىـكمۇ چۆچەك ئەمەس ، ئىنانقۇلى مۇشاۋىردىن ئاڭلىۋالغان گەپ شۇ ، — دېدى سەل قورۇنغاندەك بولۇپ .

ئۇ چۆچەكنى باشلىدى :

— بـۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا ھون دەيدىغان چېچى قىزغۇچ ، كـۆزى چـېقىر بىر تائىپە بولغانىكەن ، قاغانىنى تەڭرىقۇت دەپ ئاتىشىدىكەن . كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، ھونلار بىلەن دۈشمەنلىشىۋاتقان بـىـر ئـۇشـشـاق تائىپە ھونلارنى ئوسال قىلماق بولۇپ ، ئەلچى ئەۋەتىپتۇ ۋە تەڭرىقۇتنىڭ ئەڭ ئامراق بىر ئېتىنى «بىزگە بەر» دەپ تـەلـەپ قويۇپتۇ . تەڭرىقۇت ۋەزىر ـ سەردارلىرىنى دېۋانغا يىغىپ ، ئۇلاردىن مەسلىھەت سوراپتۇ .

— تەڭرىقۇتنىڭ ئامراق ئېتىنى ئۇ تائىپىگە بېرىپ بولمايدۇ . ئات بەرسەك ، بىزگە خورلۇق بولىدۇ ، — دېيىشىپتۇ ، كېڭەش ئەھلىنىڭ كۆپىنچىسى . ئەمما ، ئۇ تەڭرىقۇت :

— قوشنىلار بىلەن ئۇرۇشقاندىن كۆرە ، دېگىنىنى بېرىپ ئەپ ئـۆتـكەن تۈزۈك ، ئات دېگەن بىزدە كۆپ ، بەرسەك بەردۇق ، — دەپتۇ ـ دە ، ئۆز ئېتىنى ئەلچىلەرگە تارتۇق قىپتۇ .

ئۇ تائىپە ئاتنى ئېلىپ يەنە ھەددىدىن ئېشىپتۇ ، تەڭرىقۇتنىڭ ئـەڭ ئـامـراق خانىشىنى تەلەپ قىلىپ ، يەنە ئەلچى ئەۋەتىپتۇ ، ھونلارنىڭ ۋەزىر ـ سەردارلىرى تەڭرىقۇتقا :

— دېـمـىدۇقمۇ ، ئات بېرىۋىدۇق ، ئەمدى نەپسى يوغىناپ خـوتـۇن سـوربـدى ، ئـۇرۇشـساق ئۇرۇشايلىكى ، خوتۇن بېرىپ خـورلۇققا قالمايلى ، — دەپ چۇقان كۆتۈرۈپتۇ . كەڭ قورساق تەڭرىقۇت كېڭەش ئەھلىگە :

— قوشنا تائىپە بىلەن ئەپ ئۆتۈش ئۈچۈن يەنىلا سورىغىنىنى بەرگىنىمىز تۈزۈك ، خوتۇن دېگەن تېپىلىدۇ ، يەنە ئېلىۋالغىلى بـولـىـدۇ ، — دەپتۇ ۋە ئامراق خوتۇنىنىڭ مېھرىدىن كېچىپ ، ئەلچىلەرگە قوشۇپ قويۇپتۇ .

يات تائىپە : «ھونلار دېگەن تېگىدىن قورقۇنچاق خەق ، بىزدىن قورقۇپ ئات دېسەك ، ئات بەردى ، خوتۇنىنى سورىساقمۇ ‹غىڭ› قىلمىدى ، يەنە سورايلى ، سورىغانىنى بەرمەي قالمايدۇ» دېيىشىپتۇ ۋە ھونلارغا ئەلچى ئەۋەتىپ ، ئۆزلىرىگە بىر پارچە زېمىن كېسىپ

بېرىشنى تەلەپ قىلىپتۇ .

«ئات سورىۋىدى ، بەرمەيلى دېدۇق ، تەڭرىقۇت ئۇنى بەردى ، خوتۇننى تەلەپ قىلىۋىدى ، بەرمەيمىز دېدۇق ، تەڭرىقۇت ئۇنىمۇ بەردى ، شۇڭا تەڭرىقۇتنىڭ رايىغا بېقىپ ئىش قىلمىساق بولمىغۇدەك» دەپ ئويلىغان ھون ۋەزىرلىرى تەڭرىقۇتقا :

— يات قوۋۇم زېمىن تەلەپ قىپتۇ ، سورىغىنىنى بېرەيلى ، — دېيىشكەنىكەن ، تەڭرىقۇت توساتتىن دەرغەزەپ بولۇپتۇ ۋە :

— ئات قولدىن كەتسە ، ئات تېپىلىدۇ ، خوتۇن قولدىن كەتسە ، خوتۇن تېپىلىدۇ ، زېمىن دېگەن ھەممىدىن قىممەتلىك ، ئۇ قولدىن كەتسە قايتا تېپىلمايدۇ ، «يات قوۋمغا زېمىن كېسىپ بېرەيلى» دېگەن ئاغزىڭغا تاش ، — دەپتۇ ـ دە ، زېمىننىڭ قەدرىنى بىلمىگەن ۋەزىر ـ سەردارلارنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ[1]...

قۇتلۇق «چۆچەك» ئېيتىپ كېلىپ ، قان پۇراپ تۇرغان بەزى سۆزلەردىن يەنە ھالقىپ كېتەلمىدى . ئۇ «ئايچۇرنىڭ كونا يارىسىنى تاتىلاپ قويدۇممىكىن» دەپ سارىاسىمگە چۈشۈۋىدى ، ئايچۇر گويا بىر كېچىدىلا نۇرغۇن يىللارنى كەينىگە تاشلاپ ، چىداملىق بىر ئادەمگە ئايلىنىپ قالغاندەك ، بۇ سۆزلەرگە مىت قىلىپمۇ قويمىدى . ئۇ «يولۇاس» كۈچۈكىنىڭ ئوينىشىغا قاراپ بىر ھازاغىچە ئويلىنىپ ئولتۇردى ـ دە ، توساتتىن ئۆرە بولۇپ ، قۇتلۇقنىڭ تاشتەك قاتتىق قوللىرىنى ئالىقانلىرى ئارىسىغا ئالدى ۋە ھاياجان بىلەن :

— تاغا ، ئۆز ۋاقتىدا ئاتا بولۇپ ، نادان ئايچۇرغا تاج كىيدۈرگەندىڭىز ، مانا بۈگۈن ئۇنىڭ كۆزىنى ئېچىپ تاج كىيدۈرگەندىنمۇ كاتتىراق بىر ئىشنى قىلدىڭىز ، دېمەكچى بولغىنىڭىزنى مەن چۈشەندىم ، سىزگە مەڭگۈلۈك قەرزدارمەن ، — دېدى . ئاتا سۆيگۈسىگە تويۇنغان ، ئاتا مېھرىدىن سۆيۈنگەن

---

① شۇبتسىيە خەنزۇشۇناسى فون .سېنگىرنىڭ «ئادەتتە ۋە پەۋقۇلئادده چاغلاردا قوللىنىلىدىغان 36 تەدبىر» (مۇئەللىپ تەرجىمە قىلغان) ، (شاڭخەي خەلق نەشرىياتى ، 1990 ـ يىلى ، خەنزۇچە نەشرى) دېگەن كىتابىدا كەلتۈرۈلگەن نەقىل .

بالىلارنىڭ كۆزىدىلا پەيدا بولىدىغان ئاجايىپ بىر شولا ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقىدا جىلۋە قىلدى .

ئىككىيلەن بىللە ئولتۇرۇپ ، باش توخۇ چىللىغچە كەڭ - كۇشادە پاراڭلاشتى ، بېشىبالىق ئىشىدىمۇ گەپنى ئاسانلا بىر يەردىن چىقتى . قۇتلۇق :

— ئوردۇبالىقتا بىر تۇمەن لەشكەر قالدۇرۇپ ، قالغىنىنىڭ ھەممىسىنى بېشىبالىققا ئاتلاندۇرماق كېرەك . قار - مۇزنىڭ ئېغىرلىشىگە قاراپ تۇرساق ، ئىنانقۇلىنىڭ ئىشى چاتاق بولىدۇ . ياخشىسى ، توققۇز ۋەزىر كېڭىشىنى چاقىرىپ ، ئاش - ئوزۇق ، جۇۋا - چاپان ۋە يەم - بوغۇز ھازىرلىقىنى پۈختا قىلىپ ، قوتاز بىلەن ئاتلىقلارغا يول ئاچماق لازىم ، — دېۋىدى ، ئايچۇر نېمىشقىدۇر سەل بىئارام بولدى ۋە يېلىنغاندەك ئاھاڭ بىلەن :

— تاغا ، دېگەنلىرىڭىزنىڭ بەرى بەرھەق ، لېكىن ، بىر ئۆتۈنۈشۈم بار ، جەزمەن ماقۇل بولۇڭ ، بېشىبالىققا قايسى سەردارنى ئەۋەتسىڭىز ئەۋەتىۋېرىڭ ، لېكىن سىز بارماڭ ، مەن قورقىدىكەنمەن...

غۇيۇلداپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقان شىمال شامىلى ئۈشۈشۈك ھەرىدەك چېقىپ تۇرغىنى بىلەن ، ھاۋا يەنىلا ئوچۇق ئىدى . ئاقۇچ چەمبەر ھاسىل قىلغان ئۈپۈق سىزىقى شۇ قەدەر پاكىز ئىدىكى ، ئۇنىڭدا نە بۇلۇت ، نە تۇمان كۆرۈنمەيتتى . ئاسمان گۈمبىزىمۇ ئېگىزلەپ قالغان ، قېرى قۇياشمۇ بىردىنلا ياشىرىپ ، ھۆسن - جامالدا تولغاندەك تۇراتتى . خىسلەتلىك نەۋ باھار كۈنلىرى قارا قىشىنىڭ قەھرىتان كۈنلىرىدىن كۈنسايىن ئۈزاپ بارغان كەڭ زېمىنغا يىراقتا تۇرۇپلا ئىللىق تەبەسسۇم قىلىۋاتاتتى .

قاغان قەسىرىدىن چىقىۋاتقان ئېل ئۇگەسى ئوچۇق ئاسمانغا قارىۋىدى ، ئۇنىڭ كۆڭلىمۇ ئاسماندىن بەتتەررەك ئېچىلىپ كەتتى . «خەيرلىك كۈن» دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ ، چوڭ تەختىراۋاندا قاغان بىلەن بىللە كېلىۋېتىپ .

ئۇلار كۆپ ئۆتمەيلا شەھەر قوۋۇقىغا يېتىپ كېلىشتى - دە ،

قوۇقتىن چىقىپ سانجاق - سانجاق ئادەملەرنى ، ھارۋا - كارۋانلارنى ئىككىگە بۆلۈپ ، شاھسۇپا تەرەپكە قاراپ مېڭىۋەردى .

بۇگۈن پالدا چىققان ، لەشكەرلەر قوزغىلىدىغان مۇھىم كۈن ئىدى . 1000دىن 1000دىن بىر توپ قىلىپ ، رەتلىك ئاتلارغا مىندۈرۈلگەن 70 مىڭ لەشكەر تېخى كۈن قىيام بولماستىلا قوۇقۇق تاشقىرىسىغا چىقىپ بولغان ، تىغ ئۆتمەس زەنجىر چاپان ۋە پۆپۈكلۈك تۆمۈر بۆكلەرنى كىيىپ سەپراس بولۇپ تەييار تۇرۇشقانىدى . ئۇلۇغ سەردارلارنىڭ ، تۇمەنباشى ۋە مىڭباشىلارنىڭ خوتۇن - توقالىرى ئولتۇرغان ئاق ئۆيلۈك ھارۋىلار قوۇقۇق تېشىدىكى كەڭ بوشلۇققا يايلاق ئۆيلىرىدەك يېيىلغانىدى . ئاش - ئوزۇق ۋە خىلمۇخىل لازىمەتلىكلەرنى بېسىشقان مىڭلاپ ھارۋا سېپىل بويلاپ تىزىلىپ تۇراتتى . ۋەزىرلەر كېڭىشى كېتەرلىك چارۋا - مالنىڭ ئۇچىتىن ئىككىسىنى ئۆتەر يولدا تولۇقلاشقا پۇتۇش- كەچكە ، قوي - كالىنىڭ ئۇچىتىن بىرى توپ - توپ بولۇپ كۆشەپ ياتاتتى .

قاغان بىلەن ئېل ئۇگەسى ئوردا قورۇقچىلىرىنىڭ يول ئېچىشى بىلەن خېلى ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن ئاندىن ئادەم دېگىزىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى شاھسۇپىغا يېتىپ كېلىشتى ، تەختىراۋان بىلەنلا سۇپىغا چىقىپ سېپىل قوۇقىدىن تا مۇشۇ يەرگىچە سوزۇلغان ئالامانغا سەپسالدى . خۇددى ھازىرلا جەڭگە كىرىدىغان قىياپەتتە تەييارلانغان ئۇلۇغ سەردار تەمبۇر بوۋقا ، نايىپ سەردار ياغلاقار لىڭ ، يۈزلىرى قىزىلمۇچتەك قىزارغان ، قالقىنىنى دۇمبىسىگە باغلاپ ، ئۇزۇن نەيزىسىنى مۇرىسىگە سېلىۋالغان بىرقانچە مۇشاۋۇر - ئاقىلدارلار سۇپا ئالدىدا تىك تۇراتتى .

ئۇلار شامان باخشىلىرىنىڭ پىرە ئويناپ ، قان قىلىپ ، ئۆزلىرىگە ئاقيول بېرىشنى ، قاغان بىلەن ئېل ئۇگەسىنىڭ شاراب تۇتۇپ ، ئەزگۈ تىلەكلەرنى تىلىشنى كۈتۈشمەكتە ئىدى ،

رەسىمىيەتلەر ئادا قىلىنسىلا يولغا ئاتلىنىپ ، كەچ كىرگۈچە ، ئەللىك چاقىرىم يىراقلىقتىكى تۇنجى قونالغۇغا يېتىپ بارالايتتى .

قۇتلۇقنىڭ مەسلىھەتى بىلەن بۇگۈن ئېرچۇك باخشىمۇ ، قۇچۇلۇق مانىيلارمۇ ئوخشاشلا كارامەت كۆرسىتىپ ، لەشكەرلەرگە نۇسرەت تىلەشتى . قاغان خۇش پۇراق ئارپا شارابى تولدۇرۇلغان يوغان ئاپقۇرلارنى سەردار ـ ئاقىللارغا تۇنقۇزۇپ ، ئەمدىلا ئېغىز ئېچىشقا تەمشىلىۋىدى ، ھەممەيلەن بىئىختىيار جەنۇب تەرەپكە بۇرۇلۇشتى .

قاغانمۇ بۇرۇلدى ، قۇتلۇقمۇ بۇرۇلدى ، بۇرۇلۇپ ، جەنۇب يولىنىڭ كۆز يېتىم يېرىدە ئېغىر قەدەملەر بىلەن كېلىۋاتقان ھارغىن ئاتلارنى ، ئات ئۈستىدە شۇمشىيىپ ئولتۇرۇشقان نامەلۇم ئادەملەرنى كۆرۈشتى .

— بۇلار كىم ؟ — سورىدى قاغان قۇتلۇقتىن قىيىسىق كۆزلىرىنى توختىماي چىمچىقلىتىپ . قۇتلۇق جاۋاب بەردى :

— بىلمىدىم ئالىيلىرى ، ئەلچىلەرمىكىن دېسەم ، ئەلچىدىن خەۋەر يوق ئىدى ، كارۋانمىكىن دېسەم ، بۇنداق قىشتا سودىگەرلەر كارۋان تارتمايتتى...

شاھسۇپىنىڭ ئەتراپىمۇ مىسالى قاينىۋاتقان قازانغا سوغۇق سۇ قۇيغاندەك جىمىپ قالدى . ئاڭغىچە ئەۋەتىلگەن قورۇقچىلار قايتىپ كېلىپ مەلۇم قىلىشتى :

— مۇشاۋىر ئىنانقۇلى ئامان قالغان لەشكەرلەر بىلەن بېشبالىقتىن قايتىپ كېلىۋېتىپتۇ .

— ئاھ ، تەڭرىم ، ئۇ راستتىنلا ئىنانقۇلىمىدۇ ؟

قۇتلۇق كۆز قارىچۇقى توڭلاپ كەتكەندەك ، ئاتلىقلاردىن كۆز ئۇزمەيلا قېتىپ قالدى ، يۈرىكى ئېغىپ ، ئوزايغا تىترەك ئولاشتى . ئۇن ـ تىن قىلماي بىرپەس تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، بىر سىلكىنىپ ئۆزىگە كەلدى ۋە «ماڭا ئات» دەپ توۋلىغان پېتى ئۇدۇل كەلگەن سەردارىنىڭ ئېتىغا مىنىپ ، قاغانىنىڭ ئىجازىتىنى كۈتمەيلا ئىنانقۇلىنىڭ ئالدىغا قاراپ چېپىپ كەتتى...

36 . ئۇرخۇن سۆيى ئۇزۇلمەيدۇ

ئاسمان گۈمبىزىدە يۇلتۇزلار چاراقلايدۇ . 14 كۈنلۈك تولۇن ئاي يۇلتۇزلار ئارىسىدا ئاق يەلكەندەك ئۇزۇپ يۈرىدۇ . يۇلتۇزلارمۇ ، تولۇن ئايمۇ كۆك سەتھىدىن يەرگە قارايدۇ . يۇلتۇزلارنىڭ تەكتىدە ، تولۇن ئاينىڭ ئاستىدا ، مەشرىق بىلەن مەغرىبنىڭ ئارىسىدا ، ئۆتۈكەندىمۇ ، كۆگمەن تېغىدىمۇ ۋە ياكى ھانگاي تاغلىرىنىڭ باشقا بىر يېرىدىمۇ ، ئىشقىلىپ ، يەتتە ئېقىلمىنىڭ قانداقتۇر بىر يېرىدە كۈمۈش تىرەكلىك ، دۈردۈن يوپۇقلۇق ، ئالتۇن قۇببىلىك بىر ياسىداق چېدىر دۆڭدەك قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ .

تورۇسى ئاسمانغا ، گىرۋەكلىرى ئۇپۇق سىزىقىغا ئوخشايدىغان ، ئۇ چېتىدىن - بۇ چېتىگە كۆز يەتمەيدىغان بۇ كەڭ چېدىردا قۇتلۇق ئۆزى يالغۇز ئۇخلاۋاتىدۇ . ياق ، ئۇ ئۇيقۇ بىلەن ئۇيقۇسىزلىق ئارىسىدىكى ئاجايىپ بىر ئالەمدە لەيلەپ - لەيلەپ سەيلە قىلىۋاتىدۇ .

ئەنە ، زىلۋا بويى تال چۈنقىتەك تولغىنىدىغان ، لەۋەنلەرچە قول سالىدىغان ، ئۆرۈمە - ئۆرۈمە قارا چېچى مەجنۇنتالدەك يېلپۇنىدىغان بىر نازىنىن يىگىناغۇچىنىڭ قانىتىدەك نېپىز شايى كۆڭلەك كىيىپ چېدىر ئالدىدىن غىل - پال قىلىپ ئۆتۈپ كەتتى .

سەزگۈر قۇتلۇق سەھەر پەسلى شامال ئەسكەندەك ۋە ياكى باھاردىكى ئويناق ئېقىندەك يەڭگىل تاشلانغان ئاياغ تۈشىغا قۇلاق سالدى ، شەپسىزلا چۈشۈۋاتقان قار ئۇچقۇنىغا ئوخشايدىغان ئۇ غۇۋا كۆلەڭگىگە چاندۇرمايلا زەن قويدى .

«ئاھ ، بۇ نازىنىن كۆكتىن چۈشكەن پەرىزاتمىدۇ ، يەر يۈزىدىن ئۇنۇپ چىققان قىزىل گۈلمىدۇ ، كۈن ئەركىسى ، ئاي

بالىسىمىدۇ ۋە ياكى شەيتان ـ شايداتۇنمىدۇ ؟... »

قۇتلۇقنى نىمىشقىدۇر ئۈيقۇ باستى ، ئويلاۋېتىپ كىرپىكلىرى گىرەلەشتى . ۋاقتىكى ، قۇياش چىقىپ ئەتراپ يورۇدى . ھەش ـ پەش دېگۈچە بىر كۈن ئۆتۈپ ، قۇتلۇقنى غەپلەت باستى . تەكىنىگە باش قويار ـ قويمايلا تونۇش گەۋدە يەنە پەيدا بولدى ـ دە ، چېدىر ئالدىدىن ئىلدامغىنە ئۆتۈشكە باشلىدى . قۇتلۇق ئەمدى ئۇ گەۋدىنى كۆز ئالدىدا تۇرغاندەكلا ئېنىق كۆردى .

ئۇ بۇگۈنمۇ گۈزەل ئىدى ، قىيا بېقىشلىرى جانغا ئوت يېقاتتى ، ھۆسن ـ جامالى ئادەمنى مەھلىيا قىلاتتى ، ياقۇتتەك قىزارغان لەۋلىرى ئىشق ئوتىدىن بېشارەت بېرەتتى ، تۈن زۇلمىتىدەك قارا چېچى جۇدالىققا تەققاس ئىدى . سۈزۈك مەڭزىدىكى بىر جۈپ خالى ئۇرخۇن سۈيىدىكى قاينامنى ئەسلىتەتتى ، ھىلال ئايدەك ئەگىم قاشلىرى ساداق بولۇپ ، سۆيگۈ ئوقلىرىنى ئېتىپ تۇراتتى .

بۇنى كۆرۈپ ، قۇتلۇقنىڭ بار ۋۇجۇدى قاقشال ئوتۇنغا ئۇچقۇن چۈشكەندەك «لاپ» قىلىپلا ئوت ئېلىپ كەتتى . بۇ ئوت ئۇنى بىقارار قىلدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، چېدىر تېشىغا چىقىپ كەلدى ـ دە ، نازىنىنىڭ قولىدىن تۇتۇپ ، شامالدەك ئۇچۇپ ، بۆكەندەك تاقلاپ قۇتتاغ دېگەن بىر تاغقا ئېلىپ باردى ، تاغنىڭ باغرىدا ، دەريانىڭ بويىدا ، رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئارىسىدا ، بېزەڭ يۈلتۈز ، ھەييار ئايمۇ كۆرەلمەيدىغان بىر پىنھان جايدا مۇھەببەت پەيزىدىن لەززەت ئېلىپ ، تاڭ ئاتقۇچە مۇڭداش بولدى . ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ مۇلاقىتى يەتتە يىل ۋە ئالتە ئايچە داۋاملاشتى . ئايرىلىش دەقىقىسىنىڭ نەق ئۆزىدە ئۇ نازىنىن :

— ئەي ئۇلۇغ ئادەم ، ئىشەنچ كەمىرىدە بېلىڭنى باغلا ، شۇنداق كۈنلەر يېتىپ كېلىدۇكى ، كۈنچىقىشتىن كۈنپېتىشقىچە بولغان پۈتكۈل زېمىن سېنىڭ ئىلكىڭگە ئۆتكۈسىدۇر ، ئەل ـ يۇرتقا كۆي ، پۇقراغا كۆي ، ئادالەتنى دوست تۇتقىن ، — دېدى ـ دە ،

بىر پارچە كۆك تۇمانغا ئايلىنىپ ، «خوش» دەپ تەۋازۇ قىلغىنىچە غايىب بولدى .

— كەتمە ، — دېدى قۇتلۇق قوللىرىنى ئىلاھقا ئىلتىجا قىلغاندەك ئاسمانغا سوزۇپ .

— كەتمە ، — دېدى قۇتلۇق ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنىپ...

قۇتلۇق ئويغاندى ، تىترەۋاتقان قوللىرىنىڭ بوشلۇقتا ئېسىلىپ تۇرغىنىنى ، يۈرىكىنىڭ تىنىمسىز تېپىچەكلەۋاتقىنىنى ، بىر ئىسسىق ئېقىمنىڭ تومۇر - تومۇرلىرىدا ئويناقلاپ ئېقىپ يۈرگىنىنى تۇيۇۋالدىيۇ ، بۇنىڭغا ھەيران قالمىدى . ئۇ پەي تەكشىيىسىدە ياتقان پېتى «كەتمە» دەپ پىچىرلىدى ۋە يەردىن تورۇسقىچە ، تامدىن تامغىچە قاراپ چىقتى ، ئەمما ئۇ قىزنى تۇگۇل ، تۇمانىنمۇ كۆرەلمىدى...

قۇتلۇق چۈش كۆرگىنىگە ئىشەندى . «ھەتتىگىنەي ، — دەپ ئويلىدى ئۇ بىمەھەل ئويغىنىپ كەتكىنىگە پۇشايمان قىلىپ ، — نېمىدەپ ئويغىنىپ كەتكەندىمەن؟ نېمىدەپ ئۇ قىزنى قاچۇرۇپ قويغاندىمەن ؟... »

قۇتلۇق ئۇ قىزنى چۈش ئالمىگە قايتۇرۇپ كەلمەكچى ، ئۇنىڭ بىلەن مەڭگۇ بىللە بولماقچى ، ھېچبولمىغاندا بىرلا كۆرۈۋېلىپ دىدارىغا قېنىۋالماقچى بولدى ، تەمەخور كۆزلىرىنى قايتا يۇمۇپ خىلىغچە جىم ياتتى .

بىراق ، ئۇ ئۇيقۇ ئالمىگە قايتىپ بارالمىدى . ھېلىقى قىز كۆز ئالدىدىلا كۇلۇپ تۇرسىمۇ ، نېمىشقىدۇر ئۇنى كۆرەلمىدى . ياتا - ياتا ئۇمىد ئۈزۈپ ، ئاخىر يەنە كۆزلىرىنى ئاچتى...

چاكارلارنىڭ چار خورىزى «قىق... قىق» قىلىپ چىللىۋىدى ، ھەممە خوراز تەڭلا ئويغاندى . قېرى خورازنىڭ بۇقا مۆرىگەندەك توم ئاۋازى پۈتكۈل ئوردۇبالىقا يېيىلدى . ئىتلار قاۋاپ ، كۆشەپ ھارغان نار تۆگىلەر ئاچ قالغاندەك بوزلاشقا باشلىدى . بۇ تەرەپ

تاڭ شەپەسى ئوڭدا يانتاق قۇتلۇقنىڭ خارامۇش تۇيغۇسىنى غەدىقلاپ ، تامامەن سەگەكلەشتۇرۇۋەتتى ، ئەس ـ يادى بىردىنلا بۇرۇلۇپ ، ئۇ قىزدىن چۈشى ئۇستىگە يۆتكەلدى . چۈش تۇپەيلى پەيدا بولغان يۇچۇن ئويلار ئۇنى قىينىاپ ، بىئارام قىلدى .

«ئۇ قىز كىم ؟ نېمىدەپ ئىنانقۇلنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى يەنە تەكرارلايدۇ ؟ ئۇ تەڭرىنىڭ ئەلچىسىمۇ يا ۋەسۋەسە بىلەن ئادەم ئالدايدىغان ئېزىتقۇمۇ ؟ ئەجەبا ، بۇ كۆك تەڭرىنىڭ بېشارىتى بولسا ـ ھە ؟... »

ئەقىل شۇنداق يۇگۈرۈك نەرسىكى ، ئۇ دەقىقە ئىچىدە ئالەمنىڭ بۇ چېتىدىن ـ ئۇ چېتىگە يېتىپ بارالايدۇ ، يەر تەكتىگە شۇڭغۇپ ، ئاسمانلارغا چىقالايدۇ ، ئۆتمۈشنى بۈگۈنگە ئۇلىيالايدۇ . ئەمما ، ئەقلىنىڭ كۆزى ئۇنىڭ ئايىغىدەك قابىل ئەمەس . ئۇ تىلسىماتلار ئالدىدا ئاجىز ، ئاجايىباتلار ئالدىدا ئاجىز ، سىر ـ ھېكمەتلەر ئالدىدا تېخىمۇ ئاجىز . شۇڭا ، ئىنسان بالىسى جىمى سەزگۈسىنى ئۇنىڭغا جەم قىلغاندىمۇ ، ئۇنىڭ يەنىلا يېتەلمەيدىغان يېرى ، يېشەلمەيدىغان سىرى بولىدۇ . ھەتتا ، قول ئۇزارتسا قولىمۇ يېتىدىغان مەنزىلگىمۇ ئۇنىڭ قەدىمى يېتىپ بارالمايدۇ .

شۇنداق ، قۇتلۇقمۇ ئەقىللىق ئىدى . لېكىن ، ئۇمۇ ئىنسان ئەقلىنىڭ چەكلىكلىكى سەۋەبلىك ، تېخى ھېلىلا يۇز بەرگەن ، سۇرەتلىرى تېخى ئۆچۈپ ئۈلگۈرمىگەن سىرلىق چۈشىگە كۆڭۈلدىكىدەك تەبىر تاپالمىدى ـ دە ، بىردىنلا قۇچۇلۇق ئەۋلىيالارنى يادىغا ئالدى .

ئۇ ئورنىدىن تۇردى . چاكارلارنى يولغا سېلىپ ، سەيناغا چىقتى ، يېڭى تاڭغا تەزىم قىلىپ ، ئاسمانغا قارىدى .

قارامتۇل كۆك ئاسماندا يۇلتۇزلار ئۆچمىگەنىدى . كۈنچىقىشتىن — كۆك ئاسمانىنىڭ يىراق گىرۋىكىدىن قېچىپ چىققان تاڭ شولىسى يۇلتۇز بىلەن قېرىشقاندەك ، زۇلمەت قالدۇقىنى قوغلاپ يۇرۇپ ، ئاچ كۆزلەرچە يالماپ يۇتاتتى .

قارىماققا ، بۇگۈنكى تاڭ شۇنداق ئۆزگىچە ۋە شۇنداق خاسىيەتلىك ئىدىكى ، ئۇ ھەر نۇسرەت ياكى بىرەر كارامەتنى باشلاپ كېلىۋاتقاندەك قىلاتتى . مانا بۇنسى قۇتلۇقنىڭ ھەيرانلىقىنى ھەسسىلەپ ئاشۇراتتى .

تاڭ ئاتتى ، چاكارلار قۇچۇلۇق مانلارنى باشلاپ كەلدى . قۇتلۇق باشتىن - ئاياغ ئاپئاق كىيىنگەن ، دەستۇرلىرىنى قولتۇقلىۋالغان ئىككى مانىنى ھويلىدىلا قارشى ئالدى - دە ، ئۆيگە باشلاپ ، تۆر تەرەپتىن ئورۇن كۆرسەتتى .

چوڭ شامان ئېرچۇك باخشى نامى بار قارا باخشىنىڭ شاگىرتى بولغاچقىمۇ ۋە ياكى ئىلمى شامانىنىڭ پىركامىلى ھېسابلانغاچقىمۇ ، تۇنباغا ئۇنى تۇغقاندىن چارە يېقىن كۆرەتتى ، ئۇنىڭسىز چوڭ ئىشلارنى قارار قىلمايتتى . تەخت تاراسقا مىراس قىلىۋىدى ، باخشىمۇ ئۇنىڭغا مىراس قالدى . ئايچۇر ۋارىس بولىۋىدى ، ئۇمۇ ئۆز ئورنىغا ۋارىس بولدى . تاراس ئۆلتۇرۇلگەن ئاشۇ كۈنلەردە ، ئۇ ئايچۇرنى قۇتقۇزۇپ ، بىر ئايچە ھامىي بولغىنى ئۈچۈن ئايچۇر ئۇنى ئەتىۋارلايتتى ، پەقەت شۇ سەۋەبتىنلا ، قۇتلۇق ئۇنى ھۆرمەت قىلاتتىيۇ ، دۇئا - تىلاۋەتكە ، پال ۋە رەملەرگە ئارىلاشتۇرمايتتى . ھېلىقى تۆت سوغداق ، يەنى كۆك كۆز موزاك ۋە ئۇنىڭ ئۈچ شاگىرتىلا ئۇنىڭ ئېتىقادىنى ئىگىلەپ كەلمەكتە ئىدى ، بېشىبالىقتىن قايتىشىدا قۇچۇلۇق بۇ مانلارنى ئالغاچ كېلىشمۇ سەبىي قەلبىدە ئىز قالدۇرغان كۆك كۆز موزاكنى ئەڭ ياخشى ئەسلەش بولۇپ ھېسابلىناتتى . ئۇنىڭ ئېتىقادىچە شامان ئەمەس ، بەلكى مانلارلا غايىبنى بىلەتتى ، چۈشىگمۇ تەبىر بېرەلەيتتى .

مانلار ئادەت - ئۇدۇملىرى بويىچە غۇسۇل - تاھارەت ئېلىپ ، كۇنچىقىشقا يۈزلەندى ، ئاق كىگىزدە چازانە قۇردى . قۇتلۇق كۆرگەن چۈشىنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغچە بايان قىلغاندىن كېيىن :

— جانابىي ئۇستازلار ، كۆرگەن چۈشۈم مۇشۇ ، — دېدى ۋە مانلاردىن تەبىر سورىدى .

ئـــككى مانى كىتاب ـ دەستۇرلىرىنى ئېچىپ ، ئىرماش ـ چـــرمـاش پـۇتـۇكلەرنى ئۆز تىلىدا ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ، كۆزلىرىگە كۆلكە ئۇلاشتى ، مونەك ـ مونەك يۇز گۆشلىرىدىن ياغ تـېـمـــپ تۇرغان بىر موللا گەپ ئوينىتىپ ۋەزخانلىق قىلىشقا باشلىدى . ئۇ :

— مانى بورخان ئېيتىدۇركى ، تاڭ سەھەردە كۆرگەن چۈش تـەقـدىر ـ كەلمىشلەر بىلەن ئەڭ يېقىندۇر ، پات ئارىدا زاھىر بولىدىغان ياخشىلىقنىڭ بېشارىتىدۇر ، — دېدى بارماقلىرى بىلەن كىتاب ۋارىقىنى چېكىپ تۇرۇپ ، — چۈشلىرىدە ئايان بولغان ئۇ پەرىزات بورخان تەڭرىنىڭ ئەلچىسىدۇر ، ئېيتقانلىرى ھەم بورخان تەڭرىمىزنىڭ ۋەھىيسىدۇر .

ئۆزىگە سۆز تەگمەي قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن يەنە بىر مانى ئەپلىك بوشلۇقتىن بىرنى تاپتى ـ دە ، دەرھال ئارىغا كىرىپ :

— كەمىنە ئۇستازلىرى ئىرق پۇتۇكلەرنى كۆپ ئوقۇغان ، تـابـغـاچ پـالـنـامـلىرىنىمۇ كۆپ مۇتالىئە قىلغانمەن . بۇ چۈش شەكسىزكى ، ياخشى ئىشلاردىن بېشارەتتۇر . شۇنداق كۆنلەر يېتىپ كـېـلـــپ ، تـەڭـرى بـورخـان ئېل ئۈگەسىگە شاپائەت قىلسا ، جـاھـالـەتنىڭ دورى كېتىپ ، يورۇقلۇقنىڭ دورى كەلسە ، بىز قۇللارمۇ ئېل ئۈگەسىنىڭ خىزمىتىدە بولساق نېمىدېگەن ئوبدان بولار ئىدى ـ ھە ؟ — دېدى تەمەخورلارچە ھەجىيىپ .

— بۇ چۈشنىڭ يامان تەرىپى يوقمىدۇ ؟

— بۇنداق چۈشنىڭ پەقەت ياخشى تەرىپىلا باردۇر ، بورخان ئەلچىسىنى كۆرگەنلەر ۋە ئەلچى بىلەن يېقىن مۇلاقەتتە بولغانلار ئۇلۇغلۇق مەقامىغا يەتكۈسىدۇر ، تەڭرى بورخان پەلەك بۇرجىنى ئۇنىڭ بېشىدا چۆرگىلەتكۈسىدۇر .

قـۇتـلـۇق بۇ تەبىرنىڭ تېگىگە يەتتى ، تەبىرچىلەرنىڭ نېمە دېـمـەكـچـى بـولغىنىنىمۇ ئوبدان چۈشەندى . ئۇ پەرۋاسىز باش لىڭشىتقاچ ، مۇشاۋىر ئىنانقۇلىنىڭ ، ياغلاقار لىڭنىڭ ۋە مەرھۇم

دادىسىنىڭ تەڭرىنىڭ بۇ ۋەھىيسىگە ئوخشاپراق كېتىدىغان ھېلىقى سۆزلىرىنى يادىغا ئالدى . بىراق ، مانىلارنىڭ يۈزى چوڭ كەلدىمۇ ، يا مانى بورخانغا ھۆرمەت ساقلاشنى لايىق كۆردىمۇ ، ئۇلارغا ئىنانقۇلىغا خاپا بولغاندەك خاپا بولۇپ كەتمىدى ، ياغلاقارغا ھۇرپەيگەندەك ھۇرپەيمىدى ، پەقەت مانىلارنىڭ تەبىرىگە خۇشامەت ئارىلاشقان دەپ قاراپ ، نەزىرىگە ئېلىپمۇ كەتمىدى ، خۇشامەت بىلەن خۇشى بولمىسىمۇ ، سۈكۈت ساقلاپ ئولتۇرىۋەردى .

ئىككى مانى نۆۋەتلىشىپ خېلى ئۇزۇن سۆزلىدى ، گەپلىرىنى شاخلىتىپ ، تەبىرگە تەبىر قوشۇپ قۇتلۇقنى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشتى . ئۆي تۈڭلۈكىدىن ئەمدىلا ئاپتاپ چۈشكەن مەھەلدە ئات تۇيىقىنىڭ قالايمىقان دۈپۈرلىشى ئاڭلاندى ـ دە ، يۈگۈرۈپ كىرگەن تەمبەر بۇقا قۇتلۇقنىڭ قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىۋىدى ، قۇتلۇق دەرھال تاشقىرىغا قاراپ قەدەم ئالدى .

قۇتلۇق ئوپۇر ـ توپۇر بولۇپ كەتكەن قەسىر دەرۋازىسىغا كېلىپ ، تېخى توختاشقا ئۈلگۈرمىگەن ئات ئۈستىدىن بىر سەكرەپلا يەرگە چۈشتى ، ئات تىزگىنىنى چۆرۈۋېتىپ ، يۈگۈرۈپ دېگۈدەك قەسىر سەيناسىغا كىرىپ كەلدى .

— ئېل ئۈگەسى يېتىپ كەلدى ، — دېدى قەسىر قورۇقچىسى ئادەت بويىچە مەلۇمات بېرىپ .

قەسىر سەيناسىدا تۇرۇپ كەتكەن قاغان تۇغقانلىرى ، ئوردا مۆتىۋەرلىرى ، شېشە ـ شېشە مەجۇنلەرنى كۆتۈرۈۋالغان ئوردۇبالىق ئەمچىلىرى ، قۇراق چاپانلىق باخشى ـ شامانلار ۋە مۇلازىم ـ قورۇقچىلار مەلۇماتنى ئاڭلاپلا قاق ئىككىگە يېرىلىپ ، ئۇچقاندەك تېز كىرىپ كېلىۋاتقان قۇتلۇققا ئېگىلىپ تۇرۇپ يول بېرىشتى . قۇتلۇق ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ، پىچىرلاپ دۇرۇت ئوقۇۋاتقان ، مىشىلداپ كۆز يېشى قىلىۋاتقان ئادەملەرگە سەپسېلىشقىمۇ ئولگۈرمەي ، سەينادىن ئۆتۈپ ھاۋالىق چوڭ ئۆيگە كىرىپ كەلدى .

ئـۆي تۆرىدىكى كەڭ سۇپىغا رەڭمۇرەڭ ئۇدۇن زىلچىلىرى سېلىنغان ، زىلچا ئۈستىگە قاتمۇقات تاۋار كۆرپىلەر يېيىلغانىدى . كۆرپىدە شۇمەكتەك ياداپ كەتكەن ئايچۇر قاغان ئېزىلىپ ياتاتتى ، ئورۇق ئالىقانلىرى كۆكسىدە تۇراتتى ، يۇزلىرىدە ، نەشپۈتتەك ئۇزىراپ قالغان زاڭاقلىرىدا قان دىدارى كۆرۈنمەيتتى ، كۆز ئەتراپى ، يېرىم يۇمۇق كالپۇكلىرى كۆك مونچاقتەك كۆكىرىپ تۇراتتى ، ئەكسىچە ، سۆلەتلىك چوڭ قۇلاقلىرى غازاڭدەك بوزىرىپ كەتكەنىدى ، كۆز ياشلىرى سىرغىپ تۇرغان شىەنئەن مەلىكە ئۇنىڭ باش تەرىپىدە شەپقەتچى مەبۇدىدەك قېتىپ ئولتۇراتتى .

ئىنانقۇلى قايتىپ كەلگەن ھېلىقى كۈنى شاھ سۇپىدا ئۇزۇن تۇرغان ئايچۇر قاغان توساتتىنلا قىزىپ كەتتى ۋە شۇنىڭدىن بېرى ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى . ئۇ تۇرۇپ - تۇرۇپ قاتتىق يۆتىلەتتى ، يۆتەلسىلا لەختە - لەختە قان قۇساتتى ، دېمى سىقىلىپ ، گېلى بوغۇلغاندەك خىرقىرايتتى ، ئۇ تەڭ كېچىدە قىزغانچە بىر كۈن قىزىپ ، كۈن قىيىلغاندا ئاندىن ئەسلىگە كېلەتتىيۇ ، تۈن ھەسسىدە يەنە قىزىيتتى ، قىزغاندا بىھوش بولاتتى ، سوۋۇغاندا مۇزدەك تەرلەپ ، تىترەپ كېتەتتى .

قاغانىڭ ئەھۋالى قۇتلۇقنى زىيادە بىئارام قىلىۋەتتى ، كۈندۈزلىرى قاتراپ يۈرۈپ ئەل ئىشىغا ئىگە بولسا ، كەچ كىرسىلا قاغان قەسىرىگە يۈگۈردى . ئۇ رەمچى - ئەمچىلەرنى باشلاپ كېلىپ ، تومۇر تۇتقۇزدى ، چوڭ ئاستانىگە ئەلچى ئەۋەتىپ ، داڭدار ئەمچى ۋە شىپالىق دورىلارنى ئالدۇرۇپ كەلدى .

— ئايچۇر قاغان زاتىل بولۇپتۇ ، ئۆپكىسىگە جاراسىم چۈشۈپتۇ ، — دېدى تابغاچ ئەمچىلىرى بىمارنىڭ تىلى ۋە كۆز ئېقىغا سەپسېلىپ چىقىپ .

مۇنەججىم ئوردا ھۆكۈمالىرى تابغاچ ئەمچىلىرىگە قايىللىق بىلدۈردىيۇ ، «نەزلە بولغىنى راست ، لېكىن جاراسىم ئۆپكىدە ئەمەس ، يۈرەكتە» دېگەن يەكۈننى چىقاردى . ئېرچۇك باخشى پال

ئېچىپ «بەگبارىسىنىڭ ئەرۋاھى تەھتىسارادىن قېچىپ چىققان جىنلار بىلەن بىرلىشىپ ، قاغانىنىڭ روھىغا قەست قىلىپتۇ» دېگەن يەرگە كەلدى ، قۇتلۇقتىن مەخپىي تۇتۇپ تۇغ باغلاپ ، پىرە ئويندى ، تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشىدا ئوتلاپ قاقتى . ئاستانىنىڭ بىباھا دورىلىرىمۇ ، ئۇيغۇر ئەمچىلىرىنىڭ شەربەتلىرىمۇ ، ئېرچۇك باخشىنىڭ جىن قوغلىشىمۇ زىنھار كار قىلمىدى . كۈندىن - كۈنگە ياداپ كەتكەن ئايچۇر قاغان كەينىگە ماڭسا ماڭدىكى ، ئالدىغا دەسسىمىدى . ئۇ كېسەل تارتقان ئۇچ يىلدىن بېرى ، قان تۈكۈرۈپ قانسىرىدى ، يېتىۋېرىپ ھالسىرىدى ، قۇچۇ مانىلىرىنىڭ دېمىدە سۈيىمۇ كېسىلىگە شىپا بولمىدى .

— ھەي ئەرۋاھلار ، ھەي شاياتۇنلار ، جىمى تەڭرىمنىڭ نامى بىلەن بۇيرۇيمەن ، ئىلاھىمنىڭ ئوغۇل - قىزلىرى ناممدىن بۇيرۇيمەن ، مازار - ماشايىخلارغا بېرىڭلار ، كونا تۈگمەنگە بېرىڭلار ، يۇلغۇن تۈڭگە بېرىڭلار ، قۇرۇق دەرەخلەرنىڭ قېشىغا بېرىڭلار...

قۇتلۇق كەلگەندە ، ئېرچۇك باخشى قاغان ئەتراپىدا پىرە ئويناپ ، پىرقىراپ يۇرەتتى . قاغانىنىڭ باش تەرىپىدە ، شىيەنئەن مەلىكىنىڭ كەينىدە تورۇسقا باغلانغان بىر تال ئارغامچا قارا يىلاندەك ساڭگىلاپ تۇراتتى . پەگادا چالا بوغۇزلانغان بىر قارا خوراز قان چاچرىتىپ ، جان تالىشىۋاتاتتى . ئېرچۇك باخشىنىڭ تۆت شاگىرتى چىلىۋانقان داپ ئاۋازى ئۆي ئىچىنى توي تۇسىگە كىرگۈزۈۋەتكەندى .

قۇتلۇقنىڭ كىرىشى بىلەن ، گۈناھ ئۇستىدە تۇتۇلۇپ قالغاندەك ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن ئېرچۇك باخشى داپ ، ساپايىسىنى يىغىشتۇردى - دە ، شاگىرت - تالىپلىرىنى كەينىگە سېلىپ ، غىپىدە تىكىۋەتتى . قۇتلۇق قىلىورغىدەك يورغىلاپ چىقىپ كېتىۋاتقان باخشىلارنىڭ كەينىدىن ھومىيۇپلىپ ، ئالىقىنىنى قاغانىنىڭ پېشانىسىگە قويدى .

ئۇنىڭ تېخى تۇن يېرىمىدا كاۋاپتەك قىزىپ تۇرغان پېشانىسى ئەمدى مۇزدەك سوۋۇپ كەتكەنىدى . قانچە زەن قويغان بىلەن ، نەپىسىنى بىلىپ بولمايتتى . پەقەت كۆك يىپتەك ئىرماش ـ چىرماش چېكە تومۇرىلا چۇمۇلىدەك ئاجىز قىمىرلايتتى . قۇتلۇق چوڭ ئەمچىگە «قانداقراق ؟» دېگەن مەنىدە قاراپ قويۇۋېدى ، چوڭ ئەمچى :

— سىلى كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي قاغان يەنە قەي قىلدى ، قەي قىلىپلا هوشىدىن كەتكەنچە ، ئىككىنچىلەپ هوشىغا كەلمىدى ، گېلىدىن مەجۇن ئەمەس ، كاشكاپمۇ ئۆتمىدى . شۇڭا ، ئۆزلىرىنى تۆپىدە تۇرۇپ بەرسۇن دەپ ئادەم ئەۋەتمۇدىم ، — دېدى ئۇمچىيىۋاتقان ئاغزىنى قۇتلۇقتىن يوشۇرۇشقا تىرىشىپ .

قۇتلۇق يىغلاۋېرىپ كۆز يېشى قۇرۇپ كەتكەن مەلىكىگە ، قاياپ تۇرغان كۆز يېشىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، ئۇنسىز ئېسىدەۋاتقان كىشىلەرگە قارىۋېدى ، كۆڭلى بۇزۇلۇپ ، يۇرىكىگە يىغا ئۇلاشتى . قاغان يېنىدا بىقۇۋۇل بولۇپ ئولتۇرۇشقان ئەمچىلەرگە قاراپ :

— ئەمچى ئۇستازلار ، ئۆلمەسلىكنىڭ ئىلاجىنى قىلىڭلار ، بىزگە قاغان بولمىسا بولمايدۇ ، ھەرگىز بولمايدۇ ، — دېدى ئۇ بېشىنى ئېگىپ ، ئۆتۈنگەن ئاھاڭدا مۇراجىئەت قىلىپ .

قاغانىنىڭ ئاياغ تەرىپىدە سۇكۇت ساقلاپ ئولتۇرۇشقان ئەمچى ، ھۆكۈمالارنىڭ دىققەت ـ نەزىرى ئاپئاق چاچلىرىنى چوققىسىغا تۇگۇۋالغان ، تاۋار يەكتەك كىيىپ ، ياقىسىغا قارەك ئاق ياقىلىق تۇتۇۋالغان يادا ئاغۇ بىر تابغاچ ئەمچىسىگە كېلىپ توختىدى . ئۇ مويسىپىت بىلىكىنى بىرلا سىلكىپ ، قاپتەك كەڭ يەڭلىرىنى جەينەكلىرىنىڭ يۇقىرىسىغا ئۆتكۈزۈۋەتتى ، چىرايلىق بىر قۇتىدىن ئىنچىكە يىڭنىلەرنى چىقىرىپ ، قاغانىنىڭ باش تەرىپىگە كېلىپ جايلاشتى ، ئاستا ئېڭىشىپ ، يىڭنىلەرنى قاغانىنىڭ چېكىسىگە ، ئالىقان دۇمبىسىگە ۋە قۇلاق قالقىنىنىڭ كەينىگە سانجىپ ، يەڭگىلگىنە پىرقىراتتى .

مۆجىزە يۈز بەردى . قاغاننىڭ كۆكسى بىلىنەر ـ بىلىنمەس يۈقىرى كۆتۈرۈلدى . ئاندىن كېيىن ، بىر كالتە يۆتەل ئۇنىڭ بوغۇزىدىن ئۆتۈپ ، ئاغزىغا يېتىپ كەلدى ـ دە ، جانسىز لەۋلىرى ئارىسىدىن سىلىققىنە چىقىپ كەتتى ، كىرپىكى مىدىرلاپ ، كۆزلىرى ئېچىلدى . ئۇ غۇۋا تۇيغۇسى بىلەن تۇنجى بولۇپ قۇتلۇقنى كۆردىمىكىن ، ياكى ياشلانغان كۆزلىرىنى كۆرۈپ ئۇنى خاتىرجەم قىلغۇسى كەلدىمىكىن ، زورغا جىلمىيىپ ، لەۋلىرىنى كۈچەپ مىدىرلاتتى .

شۇنداق ، قاغان زورىغا جىلمىيىپ ، لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ ، ئۆزىچە بىرنېمىلەرنى دەۋاتقاندەك قىلاتتى . ئۇنىڭ زورۇقۇپ جىلمىيىشلىرىدىن ، سۆزلەشكە ئۇرۇنۇشلىرىدىن جاھاندا بار بولغان مەنىلەرنىڭ ھەممىسى تۆكۈلۈپ تۇراتتى . ئۇ بەلكى قاغانلارچە پەرمان جاكارلايتتى ، كىمنىدۇر جازالاپ ، كىمنىدۇر كۆكلەرگە كۆتۈرەتتى ۋە بەلكى قىلىپ ئۇلگۈرمىگەن ئىشلىرىنى كىمگىدۇر تاپىلاپ كەتمەكچى بولاتتى . جەننەت بىلەن دوزاخ ئاچىلىدا تۇرۇپ ، خاتا قىلغانلىرى ئۈچۈن تەڭرىدىن ئەپۇ سورايتتى ، ئاخىرقى سەزگۈلىرى بىلەن تىكىلىشلىرىدىن قارىغاندا ، بىردىنبىر قاغان تاغىسى ، بىردىنبىر غەمگۇزارى بولغان قۇتلۇققا دەيدىغانلىرى ھەممىدىن تولىدەك قىلاتتى .

بىراق ، باش ئۇستىدە قاراپ تۇرغان ئېل ئۇگەسى قۇتلۇقمۇ ، شىيەنئەن مەلىكىمۇ قاغانغا قايتا جان كىرگىنىدىن راستىنلا خۇشال بولۇشتىيۇ ، ئۇنىڭ بۇنداق جىلمىيىشلىرىدىن ، ئاۋازسىز لەۋ مىدىرلىتىشىدىن ھېچقانداق بىر مەنىنى چۈشىنەلمىدى . ئۇلار ئائىلاج ، ئىچىدە يىغلاپ ، تېشىدا كۈلۈپ ، قاغان بىلەن تەڭ جىلمىيىشتى ، مۇبارەك نام ـ شەرىپىنى تىلغا ئېلىپ ، ئاۋايلاپقىنە سىلكىپ كۆرۈشتى .

قۇتلۇقنىڭ قارىشىچە ، قاغانلىق بۇ كەملەردە تىنچ ۋە ئاسايىشلىق بىر كۈنلەرنى باشتىن كەچۈرمەكتە ، قېرىنداش

خاكاسلارمۇ ، مەشرىقتىكى قۇمۇقلارمۇ تىنچ ـ ئامان ياشاپ يۇرمەكتە ئىدى . ئۇزۇلمىگەن قۇدىچىلىق[1] ئىناقلىقنى ئېلىپ كەلگەچ ، سودا ئاۋۇپ ، ئەل دولىسى ئاپتاپ كۆرۈۋاتاتتى . ئايچۇر قاغان شىپا تاپسىلا بېشىبالىققا لەشكەر چىقارغىلى ، تۇبۇت زەنپۇسىنى كەلگەن يېرىگە ھەيدىۋەتكىلى بولاتتى . ئەلنىڭ تەقدىرى قاغانىنىڭ ئامانلىقى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغانىدى…

قاغانغا كۆز ئۇزمەي قاراپ ئولتۇرغان شىيەنئەن مەلىكە توساتتىن «ۋايجان» دەپلا كەينىگە ئۆچۈپ كەتتى . بېشىغا چاقماق چۈشكەندەك چۆچۈپ كەتكەن قۇتلۇقمۇ شۇ زامانلا ئالدىغا ئېگىشىپ ، قاغانىنىڭ ئېغىز ـ جاۋغايلىرىدىن ئېقىپ چىققان گۆشرەڭ قانىنى يەكتىكىنىڭ يېڭى بىلەن ئاۋايلاپ سۈرتۈشكە باشلىدى .

ئۇ سۈرتتى ، بىراق بۇلاق سۈيىدەك ئوقچۇڭاتقان قان يەنە چىقىۋەردى . قاغانىنىڭ ئېغىز ـ بۇرنى ، يوتقان ـ كۆرپىسى قۇشخانىدەك قانغا مىلەنگەندىن كېيىن ئاندىن قان توختىدى ، قاغانمۇ نەپەستىن قالدى ، يۈمۇق كۆزلىرى لاپپىدە ئېچىلىپ ، ئېڭىكى چۈشۈپ كەتتى . ئۆي ئىچىدە يىغا ـ زار كۆتۈرۈلدى…

قۇتلۇق ئۇنى پۇتكىچە پەرياد قىلدى ، چېكىسىنى تىلىپ ، قان ئاققۇزدى ، قان ـ ياشلىق ھازا ئېچىپ ، قاغان ئۆلۈمىگە قايغۇردى . مېيىتقا باش قويغان پېتى قانچە ئۇزاق يىغلىدىكىن ، بىر چاغلاردا تالاغا چىقتى ، بوسۇغىدىن ئاتلاپلا ، كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى . ئۇ كۆردىكى ، كەڭرى كەتكەن قەسىر سەيناسىدا ، قورۇقلانغان

---

① لىن گەن ، گاۋزىخۇلار يازغان «قەدىمكى ئۇيغۇرلار تارىخى»نىڭ 78 ـ بېتىدە «تۇنباغا ئۆلدى ، ئوغلى سادىق ، پاك قاغان (تاراس) تەختكە چىقتى ، سادىق ، پاك قاغان ئۆلگەندىن كېيىن ، ئوغلى ساداقەتمەن قاغان (ئايچۇر) تەختكە چىقتى… ئۇلارنىڭ ھەممىسى غۇزلار (ئۇيغۇر)نىڭ ئادىتى بويىچە ، شىيەنئەن مەلىكىنى خوتۇنلۇققا ئالدى» دېيىلگەن . يەنە شۇ كىتابتا مەلىكىنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە يەنە قۇتلۇق قاغانغىمۇ يات‌لىق بولغانلىقى ، ئۇيغۇر قاغانلىقىدا نەق 21 يىل ياشاپ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى ۋە شۇ زېمىنغا دەپنە قىلىنغانلىقى قەيت قىلىنغان .

ئېگىز تاملاردا ، تام تېشىدىكى ئۇزۇن يوللار ۋە تۇتاش ئۆگزىلەردە ئادەم مىغلىدايتتى . داۋالغۇپ تۇرغان بۇ ئادەم دېگىزدا ئەر - ئاياللارمۇ ، قېرى - ياشلارمۇ بار ئىدى ، سەپراس بولغان لەشكەر - لەرمۇ ، سانغۇن - مىڭباشىلارمۇ كۆزگە چېلىقاتتى . ئەتىگەنلىك كۈن نۇرىدا يۈز - كۆزى يورۇپ ، مىس ھەيكەلگە ئوخشاپ قالغان بۇ ئالامان قۇتلۇق تامان يۈزلەنگەنىدى .

«بۇلار بەلكى ھازىدارلاردۇر ، قاغان ئۆلۈمىدىن خەۋەر تېپىپ ، ماتەمگە كەلگەنلەردۇر ، يا بولمىسا ئەتىگەنلىك تىلاۋەت قىلىپ ، قاغان روھىغا دۇئا قىلىۋاتقانلاردۇر . يا بولمىسا... »

قۇتلۇق ئويلاۋېتىپ ، توساتتىنلا سەپ ئالدىدا قاراپ تۇرغان ئىنانچۇلىنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ ئۇنىڭغا سوئال نەزىرىدە تىكىلىشىگىلا ، ئىنانچۇلى دەل بۇ پۇرسەتنى كۈتۈپ تۇرغانىدەك قۇتلۇققا قاراپ چوڭقۇر تەزىم قىلدى - دە ، ساقلىنى سىلاپ تۇرۇپ :

— ئېل ئۆگەسى ئالىيلىرى ، يۇقىرىدا تەڭرىگە ، تۆۋەندە بەندىگە مەلۇم بولدىكى ، قوۋۇم قاغانىدىن ، يۇرت يۆلەنچۈكىدىن جۇدا بولدى . ماتەم تۇتۇپ ، ياقا يىرتىشتۇق ، قاغان ئۈچۈن جەننەت تىلىدۇق . بىراق ، كونىلار ئېيتقاندەك ، ئۆلگەننىڭ كەينىدىن ئۆلگىلى ، كەتكەننىڭ كەينىدىن كەتكىلى بولمايدىكەن . شۇڭا ، تەقدىر - قىسمىتىمىز ئۇستىدە كۆپ ئويلاندۇق ، كۆپ باش قاتۇردۇق . مەرھۇم قاغانىمىزنىڭ كەينىگە قارىۋىدۇق ، ۋارىس بولغۇدەك ئۇرۇق - ئەۋلادى كۆرۈنمىدى ، ئويلاپ - ئويلاپ ئاخىرىدا ئېل ئۆگەسى قاغان بولسا ، ئەل ئىشىنى راۋاج تاپقۇزسا دېگەن يەرگە كەلدۇق . ئەل رايىغا ھۆرمەت قىلغايلا ، كۆڭلىمىزنى يانداۋرمىغايلا ، — دېدى ۋە كەينىگە بۇرۇلۇپ «قانداق دېدىم جامائەت» دەپ ۋارقىرىۋىدى ، دېگىز شاۋقۇنىدەك سادا كەلدى :

— ئۇيغۇر قوۋمىنىڭ بۇيۇك قاغانى — قۇتلۇق بىلگە قاغانغا سالام...

ئىنانقۇلىغا ياندىشىپ تۇرغان ياغلاقار لىك سەينا پەشتىقىغا سەكرەپ چىقتى :

— كۆك تەڭرىنىڭ ئەلچىسى قۇتلۇق بىلگە قاغانغا ئېھتىرام ، — دەپ توۋلىۋىدى . «ئېھتىرام» دېگەن ھەيۋەتلىك سادا يەر - زېمىننى تىترەتتى ، تاغ - دەريالار سادا قايتۇردى .

كۆز ئالدىدا ئۆز قوۋمىنىڭ ھۆرمەتلىك ئادەملىرى ، تەنلىرىدە تاتۇقى بار سەردار - سانغۇنلار ، ئۇمىد ۋە ئىشەنچ بىلەن تولغان تۇمەن جۇپ كۆزلەر ، قۇلاق تۇۋىدە كۈچلۈك بىر سادا...

قۇتلۇق ئەمدى نېمە دېيەلىسۇن؟ قانداق قىلىپ تىل سۇرەلىسۇن؟ ياق ، ئۇ دېيەلەيدۇ ، مەردانىلەرچە تىل سۇرەلەيدۇ ، قاغان بولسۇن - بولمىسۇن ئوچۇق - ئاشكارا ئادەم بولىدۇ ، يۈرەك قېتىدا ساقلاپ كەلگەن مەشئۇم سىرلارنى ئۆز قوۋمىدىن ئەسلا يوشۇرمايدۇ .

— ئى خالايىق ، قۇلاق سېلىڭلار ، مەن قاغان جەمەتىدىن ئەمەس ، ياغلاقار ئۇرۇقىدىنمۇ ئەمەس ، ئادىز ئۇرۇقىدىن ، مەن ئادىز...

— بۇ بىزگە سىر ئەمەس ، — دېدى سەينا پەشتىقىدا ياغلاقار بىلەن ئورۇن ئالماشتۇرۇۋاتقان تەمىر بۇقا بار ئاۋازى بىلەن ، — بۇ سىردىن بەلكى خېلىدىن بېرى خەۋەردارمىز ، گېپىمىز شۇكى ، ياغلاقار بولسۇن ، ئادىز بولسۇن ، بىزگە قابىل ئادەم كېرەك ، تەڭرى سۇيەت قاغان كېرەك ! شۇنداقمۇ خالايىق ؟

— ئۇلۇغ قاغانىمىزغا مۇبارەك بولسۇن !...

— ياغلاقار بولسا نېمە بوپتۇ ، ئادىز بولسا نېمە بوپتۇ ؟ بىزگە جەمەت كېرەك ئەمەس ، ئادەم كېرەك !

— ئۇلۇغ تەڭرىكەنىمىزگە شەرەپلەر بولسۇن !

پۈتكۈل تۇپ دولقۇنلانغان ئەزىم دەريادەك كۆۋجەيتتى . ھەيۋەتلىك شاۋقۇنلارغا يەر - ئاسمان جور بولاتتى . قۇتلۇقنىڭ كۈندەك روشەن كۆڭۈل كۆزى شۇ دەريادا ، شۇ ئۇيقۇنلار ئارىسىدا

هایاجاندىن كۆزى ياشلانغان مەرھۇم دادىسىنى ، قۇچىقىنى كەڭ يېيىپ تۇرغان مېھرىبان ئانىسىنى ۋە ئاكا ـ سىڭىللىرىنىڭ تونۇش چىرايىنى كۆرۈپ تۇراتتى . تەڭرى بورخانىنىڭ لاتاپەتلىك ئەلچىسىمۇ بۇگۈن يەنە يۈز كۆرسىتىپ ، قۇتلۇق ئۇچۇن تىلەك تىلىمەكتە ئىدى . ئۇلار دەريا بىلەن بىللە چايقىلاتتى ، دولقۇن بىلەن بىللە شاۋقۇن سالاتتى ، ئالامان بىلەن بىللە تۇرۇپ خۇشال ۋارقىرايتتى :

— قۇتلۇق ئوغلۇم ، داداڭ دەل مۇشۇ كۇننى كۇتكەنىدى !

— ئاناڭنىڭ قۇچىقىدىن ۋاقىتسىز ئايرىلغان ئىدىڭ ، مانا ئەمدى ئەل ـ يۇرت ساڭا قۇچاق ئاچتى ، دېلىغۇل بولماي ئۆزۇڭنى ئات !

— ئالىيلىرى ، ھۆرمىتىمىزنى قوبۇل قىلغايلا !

— قاغان ئالىيلىرىغا ئۇلۇغ تەڭرى يار بولغاي...

ئالامان يەنە بىر قېتىم قاياپ كەتتى ، كۆزلىرىگە ياش ئالغان قۇتلۇق ئەل ـ يۇرتقا قاراپ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويدى ـ دە ، توققۇز قېتىم تەزىم قىلدى . چىن دىلىدىن تەشەككۇر بىلدۇرۇپ ، رازىمەنلىك بىلەن قول پۇلاڭلاتتى .

شۇنداق قىلىپ ، مىلادىيە 794 ـ يىلىنىڭ مەلۇم بىر كۇنى ئېيل ئۇگەسى قۇتلۇق سانغۇن رەسمىي قاغان بولدى ، ئۇيغۇر ياغلاقارلىرىنىڭ قاغانلىق تارىخى ئاخىرلىشىپ ، ئۇيغۇر ئادىزلىرىنىڭ قاغانلىق تارىخى باشلاندى .

37 . كۇنپېتىشتىكى شەپەق

— دادا ، ئەي كەرەمى كەڭ ھىممەتلىك دادا ، ئوغلۇڭنىڭ ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلاۋاتامسەن ؟ قەبرەڭگە تامچىلاۋاتقان كۆز يېشىنىڭ ئىسسىق تەپتىنى سېزىۋاتامسەن ؟ يانقان يېرىڭگە سەجدە قىلىپ ، باش ئۇرغىنىنى كۆرۈۋاتامسەن ؟

دادا ، ئوغلۇڭ مانا ئالدىڭغا كەلدى . پۇشايمانلىق قەدىمگە رىغبەت بېرىپ ، گۇناھكارلارچە باش ئەگگىلى كەلدى ، سېنىڭ بىلەن يېقىن تۇرۇپ مۇڭداشقىلى كەلدى !

دادا ، بۇ كىشىنى كۆرۈۋاتامسەن ؟ ئىشىنىمەنكى ، ئۇنى كۆرۈۋاتىسەن . كۆرۈپ تۇرىسەنۇ ، تونۇمايۋاتىسەن . ئوبدان قارا ، 30 يىللىق خاتىرەڭنى ئاختۇرۇپ كۆر ، ھە ، ئەمدى ئۇنى تونۇغانسەن ؟ تونۇدۇم دېدىڭمۇ ؟ ياق··· ياق··· ياق··· ئۇنى تېخى تونۇمىدىڭ ، تونۇساڭ ئىدىڭ ، 30 يىل مۇقەددەمكى ئىشى ئۇچۇن ئۇنى قارغار ئىدىڭ ، ياقىسىغا ئېسىلار ئىدىڭ . دادا ، ئۇنداق لاغىلداپ تىتىرىمە ، ئارامىڭنى بۇزۇپ ئورنىڭدىن تۇرىمەن دېمە . ئاۋۋال ئوغلۇڭنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئاندىن بىرنېمە دە .

دادا ، سەن لەشكەر بولۇپ باقمىغان ، لەشكەر بولۇشنىمۇ خالىمىغان . ئاڭلا ، لەشكەر بولغانلار سەردارنىڭلا ئاغزىغا قارايدىغان گەپ . ئۆز ۋاقتىدا ئىنانقۇلى لەشكەر بولغىنى ئۇچۇنلا سەردارىنىڭ ئەمرى بىلەن سېنى تۇتقان ، قاچقىنىڭدا سېنى كۆرگەنۇ ، كۆرمىگەنگە سېلىپ ئىشنى بولدى قىلغان . ئىشەنگىن ، ئىنانقۇلى يامان ئادەم ئەمەس ، ئۇنى بىلسەڭ ، ئۇ ھازىر لەشكەر ئەمەس ، بەلكى قاغان ئوغلۇڭنىڭ ھۇزۇرىدىكى چوڭ ئەمىرلەشكەر ، كۆپ ئوقۇغان ، كۆپىنى كۆرگەن ئەقىللىق كىشى . ئۇنى ساڭا نېمە دەپ تونۇشتۇراي ؟ گەپنىڭ پوسكاللىسى مانا ماۋۇ يەردە .

ئىنانقۇلى تەڭرىدىن ئۆزگە ، سەندىن ئۆزگە ، مەندىن ئۆزگە ، مېنىڭ ئادىزلىقىمنى بىلىۋالغان تۇنجى ئادەم . ساڭا ئوخشاش ، ئوغلۇڭنى قاغان بولسۇن دەپ بەدەل تۆلىگەن بىردىنبىر ئادەم .

ساقال ۋە چىراي تۇرقىغا قاراپ ئۇنى ھەرگىز قېرىكەن دېمە . ئېھتىمالىم ، ئۇ سېنىڭدىن بەش - ئون ياش كىچىك . بىراق ، پاراسەتتە ، جاسارەتتە يىگىتتىن ئۇستۇن .

بىلىسەن دادا ، بەش يىل بۇرۇن بىز ئىككىيلەن بېشىبالىقتا بىللە جەڭ قىلدۇق . مەن كەتتىم ، ئۇ قالدى . قالغاندىمۇ شۇنداق

قالدىكى ، قارا قىشتا ئوزۇقسىز قالدى ، ئايدالادا جۇۋىسىز قالدى . شۇ ئەھۋالدا ئىنانقۇلى نېمە دەپتۇ دېمەمسەن ؟ ئاڭلىغانلاردىن ئاڭلىسام ، «توڭلاپ ئۆلمىسەملا ئوردۇبالىقا قايتىپ بارىمەن ، ئەل - يۇرت بىلەن كېڭەش قىلىپ ، ئېل ئۈگەسىنى قاغان تىكلەيمەن ، ئاندىن كېيىن بېشىبالىققا كېلىپ ، بۇ شەھەرنى تۈپتۈز قىلىۋېتىمەن » دەپ قەسەم ئىچىپتۇ ، قىشنى قىش دېمەي ، تاغنى تاغ دېمەي ، ئېچىرقىسا تالقان يەپ ، چاڭقىسا قار چاينap ، ئوردۇبالىققا قاراپ يول ئاپتۇ . ھانگاي تاغلىرىنى سەن بىلمەسەن ، بىلمەسەڭمۇ ئاڭلىغانسەن . ئۇ تاغدىن قۇشقاچ ئۆتسە قانىتى مۇزلايدۇ ، جەرەن ئۆتسە ئايىغى توڭلايدۇ . بىراق ، ئىنانقۇلى قورقۇپ قالماپتۇ ، كۆك تەڭرىنى ياد ئېتىپ ، كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپتۇ ، ئامان - ئېسەن تاغدىن ئۆتۈپتۇ .

دادا ، ئۇنىڭ دۇئاغا كۆتۈرۈلگەن قوللىرىغا قارا ، كۆردۇڭمۇ ؟ قۇلىقىنىڭ قالقانلىرى كەمىكەن ؟ سەۋەبىنى بىلگۈڭ بولسا بىلىۋالغىن ، قۇلاقلىرى ئاشۇ تاغدا ئۇشۇپ كەتكەن !

دادا ، ئىنانقۇلى خىزىر سۈپەت ئادەم ئىكەن . ئۇ ساڭا ئوخشاش گەپ قىلغاندى ، دېگەنلىرى مانا ئەمدى ئالدىمغا كەلدى . ئۇمۇ دېگىنىنى قىلدى ، مەقسەتلىرى ھاسىل بولۇپ ، ئوغلۇڭ ئەمدى قاغان بولدى . دادا ، ئوغلۇڭدىن گۇمان قىلما ، ئۇ قاغان بولغاندا يالغاندىن ياغلاقار بولۇۋالمىدى . ئەل ئالدىدا «مەن ئادىز » دەپ مىڭ قېتىملاپ تەكرارلىدى . تەن بەرگىن ، سەنمۇ ، مەنمۇ خاتا ئويلاپتۇق ، ئەل - يۇرتقا لازىملىقى ئۇرۇق ئەمەس ، بەلكى ئادەم ئىكەن ، گېزى كەلسە «لۇق» ، «لىك »نمۇ قايرىپ قويىدىكەن .

قارا ، ئىنانقۇلى سەردار قەبرەڭ ئالدىدا تىز پۈكۈۋاتىدۇ ، گۇناھىنى تىلەپ ، سەندىن ئەپۇ سوراۋاتىدۇ . دادا ، سەن ئىنانقۇلى ئېيىتقاندەك ، تەڭرىدەك ئۇلۇغ ئادەمسەن ، ئۆزگىلەر ئۈچۈن قورسىقىڭنى كەڭرى تۇتسەن ، ئىشىنىمەن ، سەن ئىنانقۇلىنىڭ تۇۋىسىنى قوبۇل قىلسەن ، ئوغلۇڭ ئۈچۈن ئەمدى ئۇنى ئەپۇ

قىلسەن ، شۇنداقمۇ دادا ؟

دادا ، قەبرەڭ قېشىدا دۇئا قىلىۋاتقان بۇ يىگىتكە قارا ، ئۇنىڭ كۆزىگە قارا ، يۈزىگە قارا ، بۇرنىغا قارا ، قارىغىن ـ دە ، نەسەبىنى سورىسىڭ سورا ، ئەمما ئېتىنى سورىما . سوراپلا قالسىڭ ، مەن دەۋېتىمەن ، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىساڭلا بىئارام بولىسەن . بىراق ، دېسەم ـ دېمىسەم ، سىياقىغا قاراپ ئۇنىڭ تاباغاچ ئىكەنلىكىنى بىلىپ بولدۇڭغۇ دەيمەن ؟ دۇرۇس ، ئۇ ئۆزى ئېيتقاندەك ، ئۇ ئەسلىدە تاباغاچ بالىسى ، ئەمدىلىكتە ئۇيغۇر بالىسى ، ئوغلۇڭنىڭ يېنىدىكى قابىل تۇمەنباشى .

ئەسلەپ باق ، دادا ، بۇ يىگىتنى جەزمەن تونۇيسەن ، خاتىرەڭنى ئاختۇرساڭلا خاتىرەڭدىن ئۇنىڭ سۈرىتىنى تاپالايسەن . دادا ، نېمە دېدىڭ ، ئۇنى ئەسلىيەلمىدىم دېدىڭمۇ ؟ ئەسلىيەلمىسەڭمۇ ھەيران قالمايمەن . چۈنكى ، سەن 60 لاردىن ھالقىغان ئادەم . ئەمدى ئېيتاي ، ۋەسىيىتىڭ ئۈستۈن كېلىپ ، قۇتلۇق ئوغلۇڭ ئوردۇبالىقتا خۇپىيانە قان يىغلاپ قالغاندا ، بوران ھۇۋلاپ تۇرغان بىر كېچىدە ئۇ سېنى ۋە دادا بىر ، ئانا بۆلەك سىڭلىمنى ھارۋا بىلەن مۇشۇ يەرگە ئېلىپ كەلمىدىمۇ ؟ قەبرەڭنى ئۆزى قېزىپ ، يەرلىكىگە ئۆزى قويمىدىمۇ ؟ يەنە ئەسلەپ باق ، ھېيت ـ ئايەملەردە ئوغلۇڭ بىلەن بىللە كېلىپ ، پات ـ پات يوقلاپ تۇرمىدىمۇ ؟ قاتار ـ قاتار قەبرىلەرنى كىرپىكى بىلەن سۈپۈرۈپ ، كۆز يېشى بىلەن سۇغارمىدىمۇ ؟

دادا ، بۇ يىگىتنى ئەمدىلەتىن تونۇدۇم دەمسەن ؟ بەللى ، كۆزلىرىڭدىن ئايلىناي دادا ، خاتىرەڭدىن ئايلىناي دادا...

— ئانا ، سەن نېمىدېگەن بەختلىك ـ ھە ؟ قارا ، بىر يېنىڭدا دادام يېتىپتۇ ، بىر يېنىڭدا ئاكام يېتىپتۇ ، بىر يېنىڭدا سىڭلىم يېتىپتۇ . بەلكى مەنمۇ كۆز يۇمغاندا سېنىڭ ئاياغ ئاستىڭدىن جاي ئالارمەن . ئۇ ئالەمدە خىزمىتىڭدە بولۇپ ، ئۆز بۇرچۇمنى ئادا قىلارمەن .

ئانا ، كۆزلىرىڭنى بىر ئاچقىنە ، كۆزۈڭنى ئېچىپ ئوغلۇڭغا مۇنداقچىلا بىر قاراپ قوي . گۆدەك ۋاقتىمدا «ئېگىن كىيىشنى زادى ئۇقمايسەن ، يېڭى كىيىم كىيدىڭمۇ ، بىردەمدىلا مەينەت قىلمۇڭتىسەن» دەپ تولا قاقشايتتىڭ . مانا ئەمدى چوڭ بولدۇم ، چوڭ بولۇپ ئىككى نەۋرەڭنىڭمۇ دادىسى بولۇپ قالدىم . مانا ئەمدى ئۇستۇمدە قاغانلارلا كىيەلەيدىغان زەرباپ تون ، گۆھەر قويغان قاما تەلپەك ، ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن بەلۋاغ ، پارقىراپ تۇرغان خۇرۇم ئۆتۈك تۇرۇپتۇ . قېنى ئېيتقىن ، ئېگىن كىيىشنى ئۆگىنىۋاپتىمەنمۇ ؟ كىيگەنلىرىم يارىشىپتىمۇ ؟ ھەي ، ئورنۇڭدىن تۇرساڭ ئىدىڭ ئانا ، سېنى قاغان ئانىسىدەك كىيىندۈرسەم ، باشتىن ـ ئاياغ دۇردۇن بىلەن پۈركىۋەتسەم ، قۇلىقىڭغا ئالتۇن زىرە تاقاپ قويسام ، شاھانە نازۇنېمەتلەردىن بەھرە ئالدۇرسام ، ئەنە ئاۋۇ ئېسىل مەپەمگە ئولتۇرغۇزۇپ ، خالىغاندا ھاپاش قىلىپ ، جىمى ئالەمنى چۆرگىلەتسەم .

ھېلىھەم يېتىپ تۇر ، دادام بىلەن مۇڭدىشىپ ، سىڭلىم بىلەن تونۇشۇپ تۇر ، بېشىمالقىنى قولغا ئېلىپ ، نۇسرەت ناغرىسىنى ياڭرىتىپ يەنە قايتىپ كېلۈرمەن . قەبرەڭگە كېلىپ ، بىر ئەجرىڭگە ئوننى قايتۇرارمەن . ساقلاپ تۇر ، ئوغلۇڭنى ساقلاپ تۇر ئانا...

— ھەي ئوبدان ئاكا ، ھاياتلىقىڭدا قورقۇمسىز ئىدىڭ ، ئات مىنگەندە ئوقتەك چاپاتتىڭ ، كۆرۈكنىمۇ ئوبدان باساتتىڭ ، بۇگۈنگىچە ھايات بولساڭ ئىدىڭ ، ئاۋۇ تەمىر بۇقىدەك ئالامەت بىر سەردار بولار ئىدىڭ . ناھايەتكى ، سەردار بولغۇچىلىك ياشىيالمىدىڭ ، تاش يۈرەكلەرنىڭ زورى بىلەن بەك بالدۇر كېتىپ قالدىڭ ، قۇتلۇق ئىنىڭنىڭ قاغان بولۇپ ، سەلتەنەت سۈرگىنىنىمۇ كۆرەلمىدىڭ . ھەي ، كۆرگەن بولساڭ قانچىلىك خۇشال بولۇپ كېتەر ئىدىڭ ـ ھە ؟

ئاكا ، ماڭا ئىشەن ، ئىنىڭ قۇتلۇق ناھەق ئۆلگىنىڭنى يادىدا ساقلايدۇ ، تەڭرى بورخان ئېيتقاندەك ، ئادالەتنى ھەمراھ قىلىدۇ ،

پۇقرا ـ ئاۋامغىمۇ ، لەشكەر ـ سەردارغىمۇ ھېلىقىلار قىلغاندەك زۇلۇم قىلمايدۇ . زۇلۇم قىلغانلارنى ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ . ئەي باتۇر ئاكا ، ئىنىڭ ئەل يۇكىنى زىممىسىگە ئېلىپ يىراق ـ يىراقلارغا كېتىۋاتىدۇ ، ئاتا ـ ئانىسىغا قارىيالمايدۇ . سەندىن ئۆتۈنەي ، ئۆزۈڭ ئۈچۈنمۇ ، ئىنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلارنىڭ خىزمىتىدە بول ، دادام ياشاندى ، ئەمدى ئۇ بۇرۇنقىدەك بازغان ئۇرۇپ يۈرمەسۇن ، ئانام سۇ توشۇيمەن دەپ ئاۋارە بولمىسۇن . ئۇلار سېنىڭ دۆلىتىڭدە ، مېنىڭ دۆلىتىمدە خاتىرجەمگىنە كۈن ئۆتكۈزسۇن . سەن بىلىسەن ، ئىنىڭمۇ بىلىدۇ ، ئاتا ـ ئانىلارنى ئۇلۇغلاش تەڭرىنى ئۇلۇغلاشتۇر .

— سالام سىڭلىم ، ساڭا سەن بىلمىدىغان ، لېكىن سەن تونۇمايدىغان قۇتلۇق ئاكاڭدىن ئاكىلارچە سالام ! قېنى ئېيت ، سالىمىمنى ئىلىك ئالارسەنمۇ ، مېنى «ئاكا» دەپ چاقىرارسەنمۇ ؟ دۇرۇس ، سەن مېنى تونۇمايسەن ، مەنمۇ سېنى تونۇمايمەن . ئىشەنگىنكى ، بىز تونۇشمىغان بىلەن ، ئانىمىز باشقا ـ باشقا بولغان بىلەن ، دادىمىز يەنىلا بىر . خۇددى ئۇرخۇن ۋە توغلا دەريالىرىنىڭ تومۇرى بىر بولغىنىدەك ، بىزنىڭمۇ تومۇرىمىز بىر ، تومۇرىمىزدا ئاققان قان يەنىلا ئوخشاش قان .

سىڭلىم ، سېنى ئوڭۇمدا كۆرمىگەن بولساممۇ ، لېكىن چۈشۈمدە كۆرگەنمەن ، خىيالىمدا كۆرگەنمەن . مەن سېنى ئوبدان تونۇيمەن . سېنىڭ تاڭ شەبنىمىدەك پاك ۋە چوغلۇق چېچىكىدەك چىرايلىقلىقىڭنى ، بالىلىق مۇھەببىتىڭنىڭ دەريا سۈيىدەك ئۆركەشلەپ تۇرىدىغىنىنى ، داداڭغىلا ئەمەس ، بەلكى داداڭنىڭ پۈشتىدىن تامغان ناتونۇش تۇغقانلىرىڭغىمۇ تۇغقانلارچە كۆيۈنىدىغىنىڭنى ئوبدان بىلىمەن . ئاتا قىساسىنى قىساسىم دەپ بىلىپ ، نەسەب نومۇسىنى ئاقلاش ئۈچۈن جان پىدا قىلغىنىڭنىمۇ ئوبدان بىلىمەن . يەنە شۇنىمۇ بىلىمەنكى ، بۇنداق پىداكارلىق ، بۇنداق باتۇرلۇق ھەممە ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ ، پەقەت

تۆمۇر بىلەن بىللە چوڭ بولغان ، تۆمۇر سۈيىدە تاۋلانغان ۋە تۆمۈرنىڭ ھەممە خىسلەتلىرىنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان تۆمۇرچىنىڭ ئەۋلادىنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ . سەن داداڭنىڭ ئوبدان قىزىسەن ، ئاكاڭنىڭ باتۇر سىڭلىسىسەن . ئەلۋىدا سىڭلىم ، ئامراق داداڭ بىلەن ، سەن كۆيۈنگەن جىمى تۇغقانلىرىڭ بىلەن قىيامەتلىك بىللە بولغىن ، مەيلى قەيەردە بولاي ، سېنى دۇئادا ياد ئېتىمەن ، سېنى ئۇنتۇمايمەن...

قەدىردان دادا ، مېھرىبان ئانا ، تۈيۇقسىزلا خۇشال قىلمۇېتەي دەپ قەبرەڭلەرنى سۈيۈپ تۇرغان ماۋۇ يىگىتنى تېخى سىلەرگە تونۇشتۇرمىدىم . قېنى قاراڭلار ، ئوبدانراق قاراڭلار ، بويى شەمشادتەك ، بەستى تاغلاردەك بۇ بەرنا يىگىت زادى كىم بولىدىكىن ؟ تىكىلىپ قاراڭلار ، ئىنچىكىرەك سەپسېلىڭلار . ئۇنىڭ بوز دالادەك بوز كۆزلىرى ، تاۋلانغان تۆمۇردەك مەزمۇت مۇسكۇللىرى ، قىڭراقتەك تىك قاڭشىرى ، بۇدۇر - بۇدۇر قارا چاچلىرى ئوغلۇڭلارنىڭكىگە ئوخشامدىكەن ؟ سىلەرنىڭكىگە ئوخشامدىكەن ؟ ھە ، قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكەن دېدىڭلارمۇ ؟ شۇنداق ، ئۇ ئوخشايدۇ . ئوغلۇڭلارنىڭ ئوغلى ، سىلەرنىڭ سۆيۈملۈك نەۋرەڭلەر بولغىنى ئۈچۈنلا ھەممىمىزگە ئوخشايدۇ . ئۇنىڭ ئانىسى قېنى ، بىزنىڭ چىرايلىق كېلىنىمىز قېنى دەپ سورامسىلەر ؟ ئەگەر ئۇ بۇ دۇنيادا ھايات بولسىدى ، سىلەرنى يوقلىغىلى كەلمەي قالاتتىمۇ ؟ ئۇنى بۇ دۇنيادىن ۋاقتىسىز كېتىپ قالدى دېسەم ، كۆڭلۈڭلەرنى بۇزماڭلار ، كۆز يېشى قىلماڭلار ، ئۇ كەتتى ، بىراق نەۋرەڭلەر قۇلاقلارا بىلەن ئايچەچەكنى ئوغلۇڭلارغا يالداما قىلىپ كەتتى .

مانا ، نەۋرەڭلەر قۇلاقلارا تۇمەن لەشكەرگە باش بولۇپ ، ئۇلۇغ جەڭلەرگە كېتىپ بارىدۇ ، ئوقلار ئارىسىغا ، نەيزىلەر ئارىسىغا ، ئەجەل ئارىسىغا كېتىپ بارىدۇ . ئەمما ، سىلەر ۋاھىم يېمەڭلار ، نەۋرەڭلەر ئەمدىلا 19غا كىرگىنى بىلەن ، باھادىرەك جەڭ

قىلىدۇ ، يۈزۈڭلەرنى ھەرگىزمۇ يەرگە قاراتمايدۇ . ئاتا ئىزىغا ۋارىس بولۇپ ، نەسەب چىرىغىمىزنى ياندۇرىدۇ ، ئۇنى تازا نۇرلاندۇرۇپ ، ئەۋلادلارغا تاپشۇرىدۇ .

— دادا ـ ئانا ، ئاڭلاۋاتامسىلەر ، قۇياش قىزىپ ، ھاۋا ئىسسىپ كېتىۋاتىدۇ ، سەردارلار جەڭگە ئالدىراپ ، بىتاقەت بولۇۋاتىدۇ . مانا ۋاقتى كەلدى ، قاغان ئوغلۇڭلار ۋە تۇمەنباشى نەۋرەڭلەر ئەمدى يولغا چىقمىسا بولمايدۇ . نەگە دەمسىلەر ؟ نەگە بولاتتى ، يىراق بېشبالىقتا ، يىراق قاغانبۇتقا ، بەلكى ئاڭلىغانسىلەر ، ئوغلۇڭلار تاراس قاغانىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن ئوردۇبالىقتا قايتقان چاغدا تۇبۇت قوۋمى بۇ شەھەرلەرنى بېسىۋالغان ، بېشبالىق ھىراۋۇلى تابغاچ ياڭ شىگگومۇ شەھەرنى تاشلاپ قۇچۇدىن پاناھ تاپقان .

ئەمدى بەس ! شەھەرلەرنى قايتۇرۇۋېلىپ نومۇسنى ئاقلايدىغان چاغ يېتىپ كەلدى . ئەمدى بىز سۈلالە ئۈچۈن ، ئۆزىمىز ئۈچۈن جەڭگە كىرىمىز ، ئەجەل بىلەن ئېلىشىپ ، نۇسرەت بىلەن قايتقان چېغىمىزدا قەبرەڭلەرنى يوقلاپ كېلىمىز . كاتتا تىلاۋەت ئۆتكۈزىمىز ، روھىڭلارغا ئاتاپ قان قىلىمىز…

قېنى ، تەڭرى سۈيەت قەدىردانلار ، ئوغۇللىرىڭلارغا ، قېرىنداشلىرىڭلارغا ئاق يول تىلەڭلار ، ئامەت تىلەڭلار ، ئاسايىشلىق تىلەڭلار…

شۇنداق قىلىپ ، ئايچۇر قاغان قازا قىلدى ، قىزتۇرمىشمۇ قازا قىلدى ، قۇتلۇق قاغان تەختتە ئولتۇردى . دەپنە ئۆتۈپ ، چوڭ ھازا بېسىقماستىلا چوڭ ئاستانىگە ئەلچى ئەۋەتىلدى . كۆپ ئۆتمەيلا قايتىپ كەلگەن ئوردا ئەلچىسى سۈلالىنىڭ تەزىيىسى بىلەن قۇتلۇق قاغانغا مەنسۇپ بولمىش ئاتاق ـ ئوتۇغاتنىمۇ بىللە ئېلىپ كەلدى . «دىيانەتلىك قۇتلۇق قاغان» دەپ تارتۇقلانغان قۇتلۇق قاغان ئۇچ ئايلىق جىددىي تەييارلىقتىن كېيىن بېشبالىق شەھىرى تامان چوڭ يۈرۈش قىلدى . يۈرۈشنىڭ ئالتىنچى كۈنى جەمەت قەبرىسىگە يېتىپ كېلىپ ، دۇئا ـ تەكبىرنى تۇگەتكەندىن كېيىن ، ئاۋۋال

جەنۇبقا ، كېيىن قىيپاش كۇنىپىتىشقا قايرىلىپ ، ئالتە داۋان ، تۇققۇز ئېقىندىن ئامان - ئېسەن ئۆتكەندىن كېيىن ، بېشبالىق ئەتراپىغا يېتىپ كەلدى - دە ، يۇلغۇنلۇق دۆڭلەر ئارىسىغا كىرىپ تۇيدۇرمايلا بارگاھ قۇرۇۋالدى . قارا قۇچۇدىن پاناھ تاپقان ياڭ شىڭگومۇ 4000 چە ئوردا لەشكىرىنى باشلاپ ، ھەپتە ئىچىدىلا قاغان يېنىدا ھازىر بولدى . ئاخىرقى بىر لەشكەر ، ئاخىرقى بىر ھارۋا ۋە ئاخىرقى بىر پادا - قوي ئون كۇن ئۆتكەن بىر كۇنى ئاندىن قاغان لەشكەرگاھىغا يېتىپ كەلدى ، قاغان مۆلچەرىدىكى 80 مىڭ لەشكەرنىڭ باش - ئاخىرى تەڭشىلىپ بولدى .

— ئۇچ يىل بۇرۇن بېشبالىقنى قامال قىلغاندا ، 200 مىڭ تۇبۇت لەشكىرى بار ئىدى ، — دېدى ۋەزىرئەزەم ئىنانقۇلى دۇشمەن ئەھۋالىنى مۇلاھىزە قىلغاندىن كېيىن قاغانغا ، — كېيىن ئۇلار بېشبالىقنى ئىگىلىدى ، ئارقىدىنلا نۇرغۇن لەشكەر قاغانبۇت شەھىرىگە يۆتكەلدى . ئەمدى بۇگۇن بېشبالىقتا قانچە لەشكەر بار ، قاغانبۇتتا قانچە لەشكەر بار ، بۇ بىزگە قاراڭغۇلۇق ، سۇن زى ھەزرەت ئېيتقاندەك ، جەڭدىن بۇرۇن ئۆزىنىمۇ ، ئۆزگىنىمۇ بىلمەك كېرەك .

قاغانلىق سەرپايىنى سېلىپ تاشلاپ ، ھېلىلا جەڭگە كىرىدىغاندەك جەڭ كىيىمى كىيىۋالغان قۇتلۇق قاغان بارگاھ ئالدىدا تۇرۇپ بۇ سۆزلەرنى قۇلاق سېلىپ ئاڭلىدى ۋە :

— ئەمىرلەشكەر دۇرۇس ئېيتىدۇ ، مۇنداق بولسۇن ، ھەر نە قىلساڭلار قىلىپ ، شەھەر ئەھۋالىنى ئوبدانراق تىڭ تىڭلاپ بېقىڭلار ، بېشبالىقتا لەشكەر كۆپ بولسا ، كۇچىنى توپلاپ بېشبالىققا ئات سالارمىز ، ئۇنداق بولمىسا ، ئىككى شەھەرگە تەڭ تېگىش قىلىپ ، قار چۈشكىچە ئوردۇبالىققا قايتىۋالارمىز ، — دېدى ئىنانقۇلىغا مەسلىھەت ئاھاڭدا .

ئەسلىدە ، ئوردۇبالىق لەشكەرلىرى بارگاھ قۇرغاندىن بېرى ، ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلى كۆپ قېتىم ئايغاقچى ئەۋەتىپ دۇشمەن

ئـەھۋالىنى تەكشۈلاشقا ئۇرۇنۇپمۇ كۆرگەنىدى . بىراق ، ئىككى شـەھـەر ئـەتـراپىدا تىرىكچىلىك قىلىدىغان يەرلىك قوۋملەرنىڭ تۈبۈتلەرگە بېقىنىدىغىنى بېقىنىپ ، كۆچۈپ كەتكەنلىرى كېتىپ ، بىر ئادەمىمۇ قالمىغاچقا ، خەۋەر تەكشۈكلاش ئۈچۈن ھېچقانداق ئـامـال تاپالمىغانىدى . تۈبۈت زەنپۇسى ئىككىلا شەھەرنى قامال ھـالـىـتـىـدە تـۇتـۇپ تـۇرغـاچقا ، شەھەر قوۋۇقىدىن كىرىپ - چـىـقىدىغانلارنىمۇ تاپقىلى بولمايتتى . ناگان - ناگاندا كىرىپ - چىقىدىغان تۈبۈت كارۋانلىرىدىن ئۇمىد كۈتۈش يولۋاسىنىڭ ئاغزىغا بېشىنى تىقىپ بەرگەندەكلا ئەخمەقلىق بولاتتى .

— بـۇگـۈنـگـىـچـە ئـامـال بـولـمـايۋاتىدۇ ، — ئىنانقۇلى ئـۇمـىـدسـىـزلەنگەندەك باش چايقىدى ۋە بۇ ئەھۋالدىن قاغاننى خەۋەرلەندۈردى .

— ئـۇنـداقتا ، سېپىل ئەتراپىغا مەنچاناق تىكلەپ ، شەھەر ئـىـچىگە تاش ئېتىڭلار ، بىر ئاش پىشىم تاش ئېتىپلا ئالدى - كەينىڭلارغا قارىماي ، لەشكەرگاھقا قايتىپ كېلىڭلار ! — دېدى قاغان بىر پەس ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن پەرمان بېرىپ .

— باش ئۈستىگە ، ئالىيلىرى !

ئـىـنـانـقـۇلـى قـۇلـلـۇق بـىـلـدۈردى ، لېكىن نېمىنىدۈر چـۈشـەنـمـىـگـەندەك ، كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى . قانداقتۇر بىر دەستۇرنى ئېلىپ ئۆرە تۇرۇپلا ۋاراقلاشقا باشلىدى .

— يەنە بار ، بارگاھ - بارگاھلاردا گۈلخان يېقىڭلار ، بىر كېچە ، پەقەت بىر كېچىلا...

قـاغـان يەنە يارلىق بەردى . ئىنانقۇلى دەستۇردىن بېشىنى كۆتۈرۈپ ، بىر قاغانغا ، بىر دەستۇرغا قارىغانچە داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى .

قاغان دېگەن بەربىر قاغان ، سەردار دېگەن بەربىر سەردار . ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلى تابغاچ دەستۇرلىرىدىنمۇ ، ئۇزاق يىللىق جەڭ كەچمىشىدىنمۇ قاغانىنىڭ بۇ تەدبىرىگە ھېچقانداق بىر مىسال

تاپالمىدىيۇ ، ئۇنى بەجانىدىل بەجا كەلتۈردى . كۈچلۈك مەنچاناقتىن ئوننى تىكلەپ ، سىپىل ئىچىگە بىر ئاش پىشىم تاش ئاتتى . شۇ كۈنىلا بۈيرۇق بېرىپ ، بارگاھ ـ بارگاھلاردا گۈلخان ياقتى . بىر كىچە ، پەقەت بىر كىچىلا بېشىبالىقنىڭ تۆت ئەتراپى كۈندۈزدەك يورۇپ كەتتى .

ئارىدىن بىر كۈن ئۆتتى . گۈگۈم پەردىسى يېيىلىپ ، قاغان بارگاھى كىچە تىمتاسلىقىغا چۆمۈلگەن چاغدا سىپىل سەردارى تەمىر بۇقا قاغان بارگاھىغا كىرىپ كەلدى ، بىر قەغەزنى ئىنانقۇلىغا تۇنقۇزۇۋېتىپ :

— قاغان ئالىيلىرىغا ، ھىراۋۇل جانابلىرىغا ، جانابىي ئەمىرلەشكەرگە مەلۇم بولغاي ، قاغان پەرمانى بىلەن سىپىل ئەتراپىدا چارلاپ يۈرگىنىمىدە بېشىبالىقتىن ئۇچۇپ چىققان يا ئوقىدىن مەزكۇر پۇتۇكنى بايقاپ قالدىم . ئالىيلىرى كۆزدىن كەچۈرۈپ ھۆكۈم قىلغايلا ، — دېدى ـ دە ، كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى .

— قېنى ئوقۇڭ ، — دېدى قاغان نەيچە قىلىپ يۆگەلگەن ، بارماقچىلىك چوڭلۇقتىكى ئوق پۇتۇكنى قوش قوللاپ تۇتۇپ تۇرغان ئەمىرلەشكەرگە ئىجازەت بېرىپ .

ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلى ئوق پۇتۇكنى ئاۋايلاپ ئېچىپ ، ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ ئوقۇشقا باشلىدى .

«كاتتىلارغا مەلۇم بولغايكى ، ئۆتكەن يىلى ۋابا تارقاپ ، تۇبۇت لەشكەرلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسى ھالاك بولدى . قالغانلىرىنىڭ ئوزۇقى تۈگەپ ، ھالى خاراپلاشتى . تۇبۇت زۇلۇمىدىن بىزار بولغان شەھەر ئەھلى قاغان لەشكەرلىرىگە تەقەززادۇر . ئېتىلغان تاشلاردىن ، يېقىلغان گۈلخانلاردىن قاغان لەشكەرلىرىنىڭ يېتىپ كەلگىنىدىن خەۋەر تاپقان چۈيە جىنجۇڭ يا ئوقىغا پۇتۇك باغلاپ ، سىپىل تېشىغا ئاتقۇزدۇم . ئەتە يەنە ئاتۇرمەن··· »

ۋەزىرئەزەم ئىنانقۇلى ئوق پۇتۇكنى تۇنقان پېتى بىر ھازاغىچە

ئولتۇرۇپ قالدى ۋە توقۇم دەستۇرلارغا بىر قارىۋېتىپ ، ئۆزىچىلا خورسىنغان پېتى قاغان ئالدىغا كېلىپ تىزلانماقچى بولىۋىدى ، قاغان ئۇنى يۆلەپ تۇرۇپ :

— نېمە ۋەجىدىن تىزلانماقچى بولۇۋاتىسىز ئەمىرلەشكەر ، ئاتا يوللۇقلارغا بۇنداق ئەدەپ جايىز ئەمەس دەپ ئېيتقانىدىمغۇ ؟ — دېدى خاپا بولۇپ .

ياشانغان ئىنانقۇلى تەسلىكتە ئۆرە بولدى ۋە قاغاننىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ دېدى :

— پېقىر قۇللىرىنىڭ نەزەر كۆزى تەمەننا تۇمانلىرى بىلەن توسۇلغانىكەن ، شۇ سەۋەبلىك ، قاغان ئالىيلىرىنىڭ دانا تەدبىرىنى تا ھېلىغىچە چۈشەنمەي يۈرۈپتىمەن . مانا ئەمدى بۇ تەدبىرنىڭ كاتتا سەمەرىسىنى كۆرۈپ ، قاغان ئالدىدا خىجىل بولۇۋاتىمەن··· خىجىل بولۇۋاتىمەن···

— ھەي ، مۇشۇ گەپمىدى ئەمىرلەشكەر ، بۇ تەدبىرلەرنىڭ ھەيران قالىدىغان نېمىسى بار ، بەك ئاددىي ، بەك ئاددىي ، — قاغان يىغلامسىراۋاتقان ئەمىرلەشكەرنى كىچىك بالىنى پەپلىگەندەك پەپلەپ تۇرۇپ ، ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ شۇنداق دېدى ، — ئويلاپ بېقىڭ ، بىز بۇ يەرگە يېتىپ كەلدۇق ـ دە ، سېپىل تېشىدا بارگاھ قۇردۇق . تۇبۇت لەشكەرلىرى ساراڭ بولمىسلا ، يېتىپ كەلگىنىمىزنى شەھەر ئەھلىدىن مەخپىي تۇتىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ، ئوردا ئۇچۇن خىزمەت قىلغۇچىلارمۇ كەلگىنىمىزدىن بىخەۋەر قېلىپ ، مەلۇمات يوللاش تەرەددۇتىدا بولمايدۇ . شۇڭا ، شەھەرگە تاش ئاتتۇق ، كېچىلەردە گۈلخان ياقتۇق . شۇنداق قىلىپ كەلگىنىمىزدىن ئۇلارنى خەۋەرلەندۇردۇق . مانا مۇشۇنچىلىكلا ئاددىي گەپ···

قۇتلۇق قاغاننىڭ يەنە بىر ئاقىلانە تەدبىرى بىلەن ، ھۇجۇم ۋاقتى ئەتەي بىر ھەپتە كېچىكتۈرۈلدى . مەنچاناق بىلەن تاشمۇ ئېتىلمىدى ، كېچىلىرى گۈلخانمۇ يېقىلمىدى . لەشكەرلەر

كۈندۈزلىرى چەۋگەن ئويناپ ، ئوغلاق تارتىشتى ، يا كىرىچلىرىنى چىڭىتىپ ، شەمشەر بىلەپ ۋاقىت ئۆتكۈزدى . ساداقەتمەن چۈيە جىنجۇڭنىڭ ئوق پۈتۈكىدىن «تۇبۇت لەشكەرلىرى ساراسىمگە چۈشتى ، شەھەردە چوڭ پاتىپاراق باشلاندى» دېگەن خەۋەر مەلۇم بولغان ھامان قۇتلۇق قاغان جىددىي كېڭەش چاقىردى . سەردارلارنىڭ چوڭ كېڭىشىدە ، ئۇ ئاخىرقى پەرمانىنى جاكارلىدى :

— كۆك تەڭرى بىزگە پۇرسەت بەردى . سەردار تەمىر بۇقا ۋە تۇمەنباشى قۇلانقارا 30 مىڭ لەشكەر بىلەن قاغانبۇت شەھىرى تامان يولغا چىقسۇن ، ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلى بىلەن بېشبالىق ھىراۋۇلى ياڭ شىڭگو تۆت تۇمەن لەشكەر ئېلىپ ، بېشبالىق سېپىلىگە تېگىش قىلىسۇن ، ياغلاقار لىڭ تۇمەنباشى بىر تۇمەن لەشكەر بىلەن قاغان بارگاھىدا پەرمان كۈتسۇن .

— ئاڭلاڭلار ۋە ئەسكە تۇتۇڭلار ، شەھەرلەرنى شۇنداق قاتتىق قورشاڭلاركى ، دۈشمەن بېشىدا قىيامەت قايىم بولسۇن ، بىراق قورشاۋ شەھەرنىڭ ئۈچ تەرىپى بىلەن چەكلەنسۇن !

— بىر تەرەپنى ئوچۇق قويماقتىن مەقسەت نېمىكىن ئالىيلىرى ؟

— دۈشمەن قورقۇپ قاچماقچى بولسا ، ئەمما قېچىش ئۈچۈن يوچۇق تاپالمىسا ، بىز بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىشقا مەجبۇر بولىدۇ ، ئىككى تەرەپتىنلا تالاپەت كۆپ بولۇپ كېتىدۇ . دۈشمىننى تۆت تەرەپتىن قورشاۋغا ئېلىش ئاقىل سەردارنىڭ ئىشى ئەمەس .

— بېشبالىقنىڭ قايسى تەرىپىدىن يوچۇق قالدۇرۇمىزكىن ئالىيلىرى ؟

— ئەلۋەتتە ، كۈسەن قوۋۇقى تەرەپتىن .

— دۈشمەن كۈسەن تەرەپكە قېچىپ كەتسچۇ ئالىيلىرى ؟

— قاچسا قاچسۇن ، قاغانىڭلارنىڭ كۈتىدىغىنىمۇ شۇ .

تەمىر بۇقا بىلەن قۇلانقارا ئالدىن يولغا چىقتى . ئۇلار

قاغانبۇتقا يېتىپ بارغان بىر مەھەلدە بېشبالىقنىڭ ھۇجۇم باشلاندى . قاغان بېشبالىقنى يېقىن يەردە ، بىر تۇمەن لەشكەر بىلەن قورۇقلانغان تاقىر دۆڭ تۆپىسىدە ، يادا تاشلىرىنى تەلەڭگىگە سېلىپ ، تەڭرى بۇرھانغا سىغىنىپ ، تۇبۇتلەرگە سېھىر - جادۇ قىلىۋاتقان مانىلار ئارىسىدا تۇرۇپ جەڭ ئەھۋالىنى كۆزەتمەكتە ئىدى .

يۇزلەپ مەنچاناقتىن ئەجەل ناخشىسىنى توۋلاپ ئېتىلىپ چىققان قارا تاشلار ئۇدۇل سېپىل ئىچىگە چۈشۈپ ، ئاسمان - پەلەك توپا ئۆرلەتتى . سېپىل تۇۋىدە ، ئۆستەڭ قىرىدا ، ھېلىقى تاشلاندۇق خەندەك ئىچىدە مۆكۈپ ياتقان كامانداز‌لار يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇپ ، سېپىل ئۈستىدە مەڭدەپ يۈرگەنلەرنى بىر - بىرلەپ يېقىتماقتا ئىدى . شوتا لەشكەرلىرى دوزاخ شوتىسىدەك ئېگىز شوتىلارنى كۆتۈرۈپ كېلىپ ، سېپىلغا قوياتتى . شوتىلارغا ياماشقان پېتى سېپىلغا چىقىۋالغانلار قىلىچ - نەيزە ئوينىتىپ ، دۈشمەن بىلەن ئېلىشماقتا ئىدى . يۇزلەپ لەشكەر «ھە - ھۇ» قىلىپ ، ئۇچى ئۇچلۇق يوغان لىملار بىلەن قوۋۇقلارغا زەربە بېرەتتى . نەلەردىندۇر تۇتۇن ئۆرلەيتتى ، نەلەردىدۇر ئوت كۆيەتتى . جەڭ شەپسىگە غەرق بولغان بېشبالىق شامال سوققان ئورمانىدەك گۈرۈلدەيتتى ، دولقۇنلۇق دېڭىزدەك چايقىلاتتى ، توپان بالاسى باسقاندەك شارقىرايتتى...

ئەنە ، كۈنچىقىشتىكى چوڭ قوۋۇق تاغ غۇلىغاندەك غۇلاپ چۈشتى ، يەنە بىر قوۋۇقتىن قويۇق چاڭ كۆتۈرۈلدى .

ئەنە ، شەھەر سېپىلىنىڭ قايسىبىر يېرى كەتمەن بىلەن ۋەيران قىلىنىپ ، قوۋۇق ئاغزىدەك چوڭ يوچۇق ئېچىلدى .

ئەنە ، كەسكىن جەڭ توزانلىرىدىن يۈزى خىرەلەشكەن ، قۇلىقى پاڭ بولغان كەچكى قۇياش ئۈيۈق تەرەپكە قىيسايغاندا ، «ئۇر - چاپ» توۋلاپ يېتىپ كەلگەن ئۇيغۇر ، تابغاچ ئاتلىقلىرى غۇلاپ چۈشكەن ئاشۇ قوۋۇقتىن ، ۋەيران بولغان ئاشۇ يوچۇقتىن

تۇغان بۇزغان كەلكۈندەك شەھەر ئىچىگە كىرىپ كېتىشتى...

يەنە شۇ بوز ئاسمان ، يەنە شۇ بوز دالا ، يەنە شۇ تاقىر دۆڭ ، ئوڭ يېنىدا لەشكەر ، سول يېنىدىمۇ لەشكەر ، كەينىدە ئوردۇبالىق ، ئالدىدا بېشبالىق...

قاغان ئاشۇ دۆڭدە تۇرۇپ ، ئىككى كېچە - كۈندۈز كىرپىك قاقمىدى ، تۇزۇككىنە غىزالانمىدى . شۇنداق قىلغۇسى كەلدىيۇ ، مانى بۇرھان ئۇنى ئاگاھلاندۇردى . «كۈتكەن كۈنلىرىڭ يېتىپ كەلدى ، ئۇنى ئوبدان كۆرۈۋال» دېدى تەڭرى بورخان ۋە ئايىغىغا كۈچ ، ۋۇجۇدىغا دەرمان ئاتا قىلدى .

ئوغلىنى ئىزدەپ كەلدىمكىن ، ياكى نەۋرىسىدىن خاۋاتىرلەندىمكىن ، قاغان شىددەتلىك جەڭ قاينىمىدا ، باتۇرلارنىڭ ئارىسىدا مەرھۇم دادىسىنىڭ سۇرلۇك چىرايىنى ئىزدەپ قالدى . ئۇ نېمىشقىدۇر قىلىچمۇ ئەمەس ، نەيزىمۇ ئەمەس ، بەلكى ھېلىقى قىسقا تىغلىق خەنجەرنى كۆتۈرۈۋالغان ، خەنجەر بىسى قىپقىزىل قانغا مىلەنگەنىدى . ئاشۇ قانلىق خەنجەر بىلەن دۆڭ تامان ئۇچۇپ كەلگەن ياۋا ئوقلارنى تۆمۈر تامەك توسۇپ تۇراتتى . تامغا تەگكەن يا ئوقلىرى مىسالى جانسىز تەمەچتەك تورۇكلاپ يەرگە چۈشەتتى . ئۇ توپ ئارىسىدا كېتىۋېتىپ ، دۆڭ تەرەپكە قاراپ خاتىرجەمگىنە كۈلۈپ قويىاتتى ، غالىبلار بىلەن بىللە تۇرۇپ «قاغان... قاغان...» دەپ تەنتەنە قىلاتتى ، ئاۋاز بىلەن بىللە كەلگەن ئالامەت بىر كۈچ قۇلىقىدىن كىرىپ ، يۇرىكىدىن جاي ئالاتتى ، ۋۇجۇدىدا غەلىيان كۆتۈرەتتى...

يەنە شۇ تەنتەنە قىلىۋاتقان ئالامان ، يەنە شۇ بوز دالا ، يەنە شۇ بوز ئاسمان...

ئىنانقۇلى پەيدا بولۇپ ، نۇسرەت خەۋىرىنى يەتكۈزگۈچە ، تەمبر بۇقا قايتىپ كېلىپ ، خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلگۈچە ، قۇتلۇق قاغان تۇرغان يېرىدە قىمىر قىلماي تۇرىۋەردى .

— بېشبالىقنى قايتۇرۇۋالدۇق ، ئالىيلىرى !

— قاغانبۇتمۇ قولغا ئۆتتى ، ئالىيلىرى !

— تۇبۇتلەرنىڭ بىرمۇنچىسى كۈسەن دەرۋازىسىدىن قېچىپ كەتتى ئالىيلىرى...

كۈنىپېتىش تەرەپ گۈلخاندەك قىزارغاندى .

قىزارغان كۈنىپېتىشقا قاراپ ئالدىراش كۆچۈۋاتقان بۇلۇتلارنى تاماشا قىلىۋاتامدىكىن ، ياكى بۇلۇتلارنىڭ مەنزىلگاھىنى بىلمەكچى بولدىمىكىن ، قاغان ئاسمانغا قاراپ جىمجىت تۇراتتى . ئۇنىڭ يا خۇشال بولۇۋاتقىنى ، يا كۆز يېشى قىلىۋاتقىنى ھەممەيلەنگە نامەلۇم ئىدى . مىسالى ، سەردارلار شۇنداق دەيدىغاندەك ۋە ياكى شۇنداق گەپلەرنى ئاڭلاپ بولغاندەك ، ھېچكىمگە ئېرەن قىلمايتتى .

قۇياش پەسلەۋەردى ، بېرىپ ـ بېرىپ تاغ كەينىگە ئۆتۈپ كەتتى . قالدۇق شەپەقتىن رەڭلەنگەن كەڭرى ئۇپۇق رەڭگارەڭ گۈلىستاندەك جىلۋىلىك چىراي كۆرسەتتى .

— تۇمەنباشى ياغلاقار لىڭ ، پەرمانىمنى قوبۇل قىلغىن ، — دېدى قاغان كۈنىپېتىشتىن كۆز ئۇزمەي تۇرۇپ :

— باش ئۇستىگە ئالىيلىرى !

— سەن ياڭ شىڭگو ھەزرەت بىلەن سەرخىل ئاتلىقلاردىن 500نى باشلاپ ، ئولپان ـ تارتۇقلارنى ھازىرلاپ ، ئۇدۇل تاڭ ئوردىسىغا يېتىپ بار ـ دە ، شاھ دېزۇڭغا نۇسرەت خەۋىرىنى يەتكۈزگىن .

— باش ئۇستىگە ئالىيلىرى !

ئارقىدىنلا ، قاغان غالىب سەردارلارنىڭ ئېتىنى بىرمۇبىر ئاتاپ چىقتى :

— ئىنانقۇلى ، تەمبر بۇقا ، قۇلانقارا ، تەيبارمۇ سىلەر ؟

— پەرمانبەردارمىز ئالىيلىرى ! پەرمان نەگە بولسا ، بىز شۇ يەرگە .

قاغان قىلىچ سېپىنى تۇتقان پېتى سەردارلارغا يۈزلەندى ۋە كۈنىپېتىشقا قاراپ قويۇپ تەنتەنە بىلەن :

— تەييار بولۇڭلار ، قاچقانلارنى قوغلاپ تا كۈن پاتقان يەرگىچە سەپەر قىلماقچىمىز ! — دەپ ئەمر قىلدى .

خاتىمە

تارىخىي يازمىلارغا قارىغاندا ، جەڭ ھارپىسىنىڭ بىر كېچىسى قۇتلۇق قاغان يەنە بىر يېڭى چۈش كۆرگەنمىش . ئاق تون كىيگەن ، خىسلەتلىك ھاسا تۇتقان بىر ئاقساقال قاغانغا خاسىيەتلىك بىر گۆھەرنى ئىنئام قىلىپ تۇرۇپ : «بۇ گۆھەرنى ئۆز يېنىڭدىن ئايرىمىغىن ، ھېچ كىچىكتۇرمەي كۈنپېتىشقا لەشكەر چىقارغىن ، بۇ ئالەمنىڭ ھەممە يېرى ساڭا بەيئەت قىلغۇسىدۇر » دەپ بولۇپلا كۆزدىن غايىب بولغانمىش .

يەنە شۇ يازمىلارغا قارىغاندا ، ئەمىرلەشكەر ئىنانقۇلمۇ ، كاتتا سەردار تەمىر بۇقمۇ ، تۇمەنباشى ياغلاقار لىكمۇ ھەتتا قاغان ئوغلى قۇلانقارامۇ شۇ كېچىسى ئوخشاش يەردە ئوخشاش بىر چۈش كۆرگەنمىش . قۇتلۇق قاغان ئاشۇ جەڭ ۋە بېشارەتلىك چۈشتىن كېيىن ، قېچىپ كەتكەن تۇبۇت ـ قارلۇقلارنى قوغلاپ ، كۈسەن دىيارىنى قامالدىن خالاس قىلىپ ، قاتمۇقات تاغلاردىن ئاتلاپ ، ئىسسىق كۆلنىڭ غەربىگە — سۇيئاب دەريا سى[1] بويلىرىغا يېتىپ بارغانمىش . سۇيى مول ، چۆپى بولۇق بىر يەرنى كۆرۈپ ، ئۇ يەردە بالاساغۇن[2] شەھىرىنى بىنا قىلغانمىش . ئەل بولغان قارلۇق يابغۇسىنى قارام قوۋملەرگە ئاتامان تىكلەپ ، قول بەرگەنلەرنى مېھمان قىلىپ ، ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ دۇنيا بىلەن ئۆتۈكەن باغرىغا قايتىپ كەلگەنمىش…

---

① سۇيئاب دەريا سى — بۇگۇنكى چۇ دەريا سى .

② بالاساغۇن — قىرغىزىستاندىكى قەدىمكى توقماق شەھىرىنىڭ شەرقىگە 40 چاقىرىم كېلىدىغان چۇ دەريا سىنىڭ جەنۇبىي قىرغىقىدىكى قەدىمكى شەھەر ، تارىختا قاراخانىيلارنىڭ ، كېيىن غەربىي لياۋنىڭ ئوردا شەھىرى بولغان .